

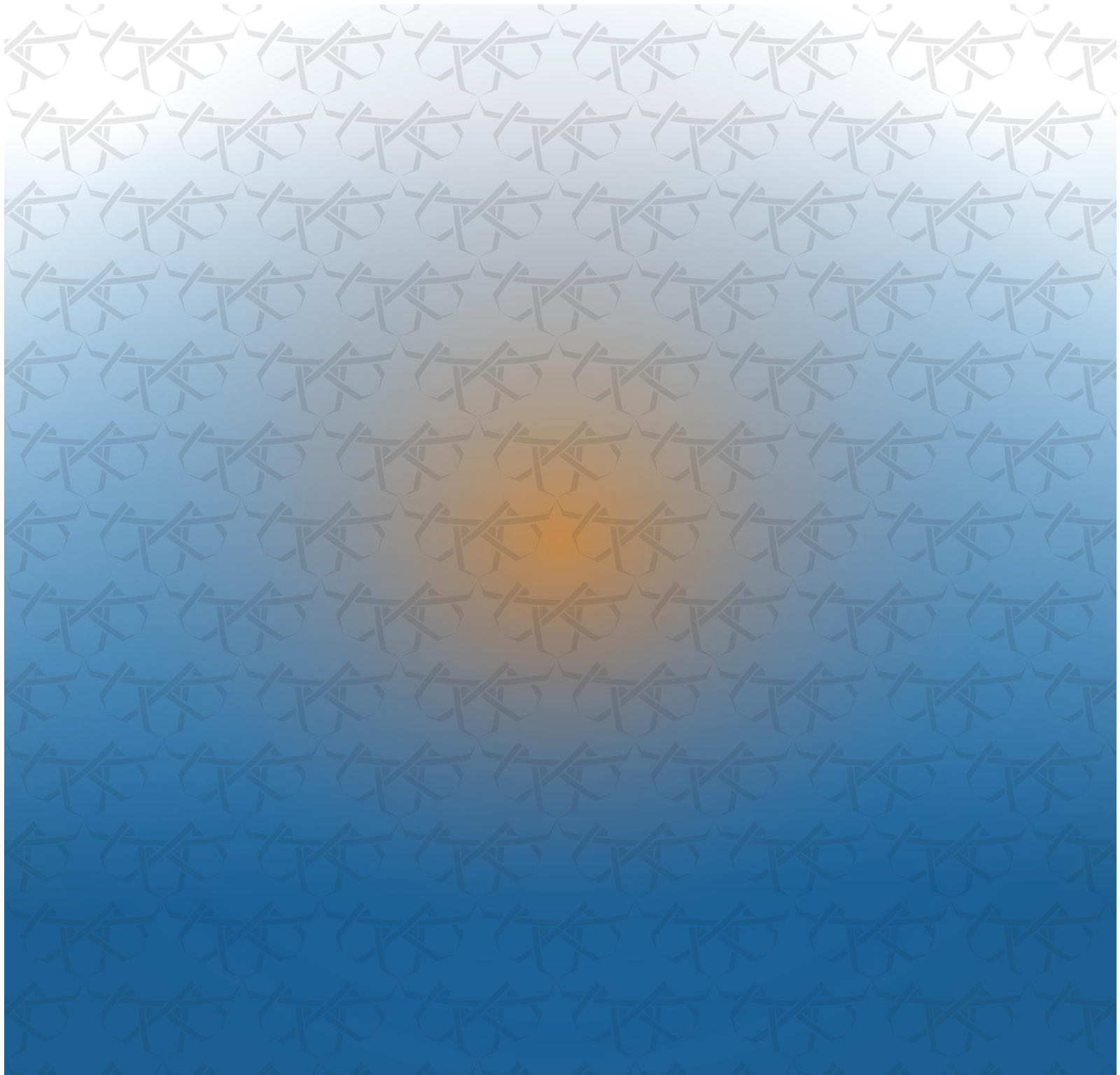

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

Yıl / Year: 25 Cilt / Volume: 24 Sayı / Issue: 45

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Akademik* ve *Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)* tarafından taranmaktadır.

Dergi'nin Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Dergi'nin yayın kurulu; editörler, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından ve alanlarında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi PK: 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999. Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by *ULAKBİM TR DİZİN*, *CiteFactor*, *DRJI*, *Scilit*, *Index Copernicus*, *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Research Bible*, *Google Scholar* and *SOBİAD*.

The owner of the journal in the name of the Bursa Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editors, heads of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature, and academicians who are experts in their fields.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.org.tr/sosbilder>

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir Üniversitesi)

Doç. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

ALAN EDITÖRLERİ

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Güzel Sanatlar Alanı)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Filoloji Alanı)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Beşeri ve İdari Bilimler Alanı)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(Eğitim Bilimleri Alanı)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
(İlahiyat Alanı)

YAZIM VE DİL EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Dr. Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)

YABANCI DİL VE DİZİN EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ Üniversitesi)

KAPAK TASARIMI

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

Owner on behalf of Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

(Bursa Uludağ University Faculty of Science and Letters Dean)

EDITORS

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Özlem ERCAN (Bursa Uludağ University)

Lect. Dr. İbrahim KARAHANCI (Bursa Uludağ University)

PUBLICATION BOARD

Head of Publication Board

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Members of Publication Board

Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ AKOSMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu University)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara University)

Assoc. Prof. Dr. Hakan BOZ (Uşak University)

Assoc. Prof. Dr. Hasan Hakan OKAY (Balıkesir University)

Assoc. Prof. Dr. Nigar İPEK EĞİLMEZ (Muğla Sıtkı Koçman University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Ayhan HELVACI (Bursa Uludağ University)
(Fine Arts Field)

Prof. Dr. Çağatan TAŞKIN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Gülay DURMAZ (Bursa Uludağ University)
(Philology Field)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN (Bursa Uludağ University)
(Social, Human and Administrative Sciences Field)

Prof. Dr. Kelime ERDAL (Bursa Uludağ University)
(Educational Sciences Field)

Prof. Dr. Mustafa Asım YEDİYILDIZ (Bursa Uludağ University)
(Theology Field)

SPELLING AND LANGUAGE EDITORS

Assist. Prof. Dr. Burcu KAYA ÇAKI (Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Dr. Ebru KUYBU DURMAZ (Bursa Uludağ University)

FOREIGN LANGUAGE AND INDEX EDITORS

Assist. Prof. Dr. Zehra ÖZTÜRK (Bursa Uludağ University)

Res. Assist. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Bursa Uludağ University)

COVER DESING

Prof. Sezin TÜRK KAYA (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(Ulusal Yunan Araştırmaları Vakfı)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Funda GÜNŞOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ogün ÜREK
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Tevfik ALICI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina Üniversitesi)

Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto Üniversitesi)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

SCIENCE AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA
(Firat University)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR
(Karadeniz Technical University)

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi University)

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt University)

Prof. Dr. Ersin GÜLSOY
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali AKAR
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Ersin KUŞDİL
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Evangelia BALTA
(National Hellenic Research Foundation)

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Funda GÜNİSOY TUROWSKI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(İstanbul University-Cerrahpaşa)

Prof. Dr. Hacer HARLAK
(Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
(Erciyes University)

Prof. Dr. Hakkı YAZICI
(Aydın Adnan Menderes University)

Prof. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR
(Bandırma Onyedil Eylül University)

Prof. Dr. Hasan ÖZDEMİR
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Aytekin ALBUZ
(Gazi University)

Prof. Dr. Hıdır İlyas GÖZ
(Üsküdar University)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim GÜNER
(Muğla Sıtkı Koçman University)

Prof. Dr. Birol CAN
(Uşak University)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İbrahim KESKİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Derya ŞAHİN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY
(Ege University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
(Balıkesir University)

Prof. Dr. Sedat YAZICI
(Bartın University)

Prof. Dr. Mehmet ESKİN
(Koç University)

Prof. Dr. Semra ALYILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Tevfik ALICI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Metin BECERMEN
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY
(Maltepe University)

Prof. Dr. Muhsin YILMAZ
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
(Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Nahla MATTAR
(Helwan University)

Assoc. Prof. Dr. Ahmet BİLİR
(Düzce University)

Prof. Dr. Nesrin KARACA
(Bursa Uludağ University)

Assoc. Prof. Dr. Matthew RASHOTTE
(Güney Carolina University)

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK
(Ankara Hacı Bayram Veli University)

Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ
(Atatürk University)

Prof. Dr. Oğün ÜREK
(Bursa Uludağ University)

Assist. Prof. Dr. Nilay ÇAĞLAYAN DİLBER
(Kırşehir Ahi Evran University)

Prof. Dr. Osman DOĞANAY
(Aksaray University)

Dr. Lale JAVANSHIR
(Toronto University)

Prof. Dr. Saime YÜCEER
(Bursa Uludağ University)

Dr. Shuntu KUANG
(Toronto University)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

AMAÇ VE KAPSAM

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Yerelden evrensele doğru yayılan bir doğrultuda insan faktörünü temel unsur olarak kabul eden dergimiz, konusu çerçevesinde en geniş sınırlarda bilimsel araştırmaları yayımlamayı amaç edinmiştir.

YAYIN ETİĞİ İLKELERİ

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar, açık erişim olarak [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır ([COPE Yönerge Türkçe](#)).

Hakemli dergide bir makalenin yayımlanması, uyumlu ve saygı duyulan bilgi ağının gelişmesinde gerekli bir temel yapı taşıdır. Bu, yazarların ve onları destekleyen kurumlarının çalışmalarının kalitesinin doğrudan yansımasıdır. Hakemli makaleler bilimsel metotları destekler ve şekillendirir. Bu yüzden beklenen etik davranışların standartlarında anlaşmaya varmak yayımlama ile ilgili tüm taraflar, yazar, dergi editörü, hakem ve yayımcı kuruluşlar için önemlidir:

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.

- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir.

- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik yükselmelerde ayrı eserler olarak sunmak,

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (*YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8*).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır ve *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin bilim camiasına yayıncılık etiği ile ilgili her durumda özellikle şüpheli, yinelenen yayınlar olması durumunda ya da intihal durumlarında yardım etme zorunluluğu vardır.

Okuyucu *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde* yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman sbd@uludag.edu.tr adresine e-posta göndererek şikâyetle bulunabilir. Şikâyetler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılıyoruz, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

İntihali Ortaya Çıkarma

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel bir program (iThenticate) aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

Etik Kurul ve Diğer İzinler

Yazarların, aşağıdaki araştırmalar için etik kurul izni alması ve bunu makalede belirtmesi gerekir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce *iThenticate* intihal yazılım programı aracılığıyla orijinallik testine tabi tutulur. Kaynakça, alıntılar ve 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutularak filtreler uygulanır ve sonucun % 20'nin üzerinde olmaması gerekir. Ardından yayın etiği ve makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Bu ön değerlendirme sonucunda uygun görülmeyen yazılar, düzeltilmesi için yazara iade edilir ya da gerekçelendirilerek doğrudan reddedilir. **Dergimiz kör hakem uygulaması yapmaktadır. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.** Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar; hakemler ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltme istenen yazılar, yazar tarafından en geç bir hafta içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.

2. Yılın her dönemi makale kabul edilebilmekle birlikte talep yoğunluğundan ötürü zaman zaman sistem makale gönderimine kapatılabilmektedir. Bu durumda bir sonraki sayı için değerlendirilmek üzere yazılarını göndermek isteyenler, kurumsal e-posta adresimiz sbd@uludag.edu.tr adresine isteklerini bildirebilirler.

3. Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymak zorundadır. Dergi'ye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya değerlendirilmek üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekir. Dergi'ye iletilen yazıların bir başka bilimsel ortamda yayımlanmasının veya değerlendirilmek üzere gönderilmesinin etik ve hukuki sorumluluğu kesinlikle yazara aittir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek ve tam metni basılı ya da elektronik ortamda yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

4. Makale yazım kurallarında belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.org.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrim içi (online) olarak gönderilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, Türkçe veya İngilizce yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalanmalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özetin üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda kısaca çalışmanın amacını, sorununu, yöntemini, bulgularını ve sonuçlarını içeren genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) bulunmalıdır. Bu bölüm, *Kaynakça* sayfasından sonra yeni bir sayfadan başlayarak paragraflar halinde yapılandırılarak yazılmalı ve 500-750 kelimedenden oluşmalıdır.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

2. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm), şehir, ülke, e-posta bilgileri ve ORCID numarası bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

3. Makalenin adı hariç makaledeki tüm başlıklardaki kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

4. Makale sonunda; araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

5. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey
Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm
Yazı Tipi: Times News Roman
Yazı Tipi Stili: Normal
Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto
Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto
Tablo-Grafikte Yazı Boyutu: 10 punto
Paragraf Hizalama: İki Yana Yasla
Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)
Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı: Tek (1)

6. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, "Kaynakça" başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynakça, uluslararası kaynak yazım biçimlerinden APA'nın 7. baskısına uygun olarak hazırlanmalıdır.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin, 2012: 6).

İki yazarlı yayınlarda her iki yazarın da soyadları yazılıp aralarına "&" konmalıdır: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

İkiden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gülsevin vd., 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde yayın yılının yanına a, b, c vb. şeklinde harfler konmalıdır: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik, 1998'den).

7. Makale Sonundaki Kaynak Listesi (Kaynakça)

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı, soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Kitap

Tek Yazarlı Kitap:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

Üç ve Daha Çok Yazarlı Kitap:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Makale

Tek Yazarlı Makale:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

İki Yazarlı Makale:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Üç ve Daha Çok Yazarlı Makale:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Bildiri

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. H. Şahin, İ. Karahancı (Ed.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* içinde (889-906. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kitap Çevirisi

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Çev: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Kitap Bölümü

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihani adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. N. Karaca, M. Başpınar (Ed.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* içinde (49-70. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Ansiklopedi Maddesi

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (496-506. ss.), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tez

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazma

Âsım. *Zeyl-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Web Kaynağı

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.

<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, Şubat 2).

<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Yayımlanacak Makale

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Makale yayımlanacaktır.

8. Yazım (İmlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

TELİF HAKLARI POLİTİKASI

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımladığı makaleler için herhangi bir yayın telif hakkı sözleşmesi istemez, yazarlardan herhangi bir telif ücreti almaz yahut yazarlara herhangi bir telif ücreti ödemez. Dergide yayımlanmış yazılar, makalenin künyesi verildiği takdirde başka kaynaklarda da yayımlanabilir. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, **Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı** ile lisanslanmıştır.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Dergi; bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyerek, içeriğine **anında açık erişim** sağlamaktadır. Açık Erişim konusunda [Budapest Open - Access Girişimi \(BOAI\)](#) tarafından belirtilen ilkelere uyulmaktadır.

YAYIN ÜCRETİ

Hakem incelemeleri sonucunda kabul edilen ve yayımlanan makaleler için yazarlarından ya da okuyucularından hiçbir şekilde **ücret talep edilmez**.

YAYIN SIKLIĞI

Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır.

ARŞİVLEME

Dergimizin basılı hâli çeşitli kütüphanelerde, elektronik hâli ise indekslerde arşivlenmektedir. Derginin herhangi bir nedenle yayın hayatına veda etmesi durumunda geçmişte yayımlanan yazılara buralardan ulaşılabilir.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

THE PURPOSE AND THE SCOPE

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences. Our journal accepts the human factor in a direction from the local to the universal and aims to publish scientific researches in the broadest boundary within its subjects.

PUBLICATION ETHICS

The publication process at *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improve the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* expects all parties to hold the following ethical responsibilities.

The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by [Committee on Publication Ethics](#) (COPE).

The publication of an article in a peer-reviewed journal is an essential building block in the development of a coherent and respected network of knowledge. It is a direct reflection of the quality of the work of the authors and the institutions that support them. Peer-reviewed articles support and embody the scientific method. It is therefore important to agree upon standards of expected ethical behavior for all parties involved in the act of publishing: the author, the journal editor, the peer reviewer, and the publisher.

1. Publication and authorship:

- List of references, financial support;
- No plagiarism, no fraudulent data;
- Forbidden to publish same research in more than one journal.

2. Author's responsibilities:

- Authors obliged to participate in peer review process;
- All authors have significantly contributed to the research;
- Statement that all data in article are real and authentic;
- All authors are obliged to provide retractions or corrections of mistakes.

3. Peer review / responsibility for the reviewers:

- Judgments should be objective;
- Reviewers should have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders;
- Reviewers should point out relevant published work which is not yet cited;
- Reviewed articles should be treated confidentially.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

4. Editorial responsibilities:

- Editors have complete responsibility and authority to reject/accept an article;
- Editors should have no conflict of interest with respect to articles they reject/accept;
- Only accept a paper when reasonably certain;
- When errors are found, promote publication of correction or retraction;
- Preserve anonymity of reviewers.
- No plagiarism, no fraudulent data.

5. Publishing ethics issues

- Monitoring/safeguarding publishing ethics by editorial board;
- Guidelines for retracting articles;
- Maintain the integrity of the academic record;
- Preclude business needs from compromising intellectual and ethical standards;
- Always be willing to publish corrections, clarifications, retractions and apologies when needed.

Duties of the Publisher

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences is committed to ensuring that commercial revenue has no impact or influence on editorial decisions. In addition, UUFASJSS will assist in communications with other journals and/or publishers where this is useful to editors. Finally, we are working closely with other publishers and industry associations to set standards for best practices on ethical matters, errors and retractions—and are prepared to provide specialized legal review and counsel if necessary.

Plagiarism Detection

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program (iThenticate) in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The peer review process is at the heart of the success of scientific publishing. As part of our commitment to the protection and enhancement of the peer review process, UUFASJSS has an obligation to assist the scientific community in all aspects of publishing ethics, especially in cases of (suspected) duplicate submission or plagiarism.

When a reader discovers a significant error or inaccuracy in a paper published in *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* or have any other complaint about editorial content (plagiarism, duplicate papers, etc.), he/she should make a complaint by e-mail to: sbd@uludag.edu.tr We welcome complaints as they provide an opportunity for improvement, and we aim to respond quickly and constructively.

Ethical Committee and Other Permissions

Authors must have permission from the ethical committee and indicate it in their papers in these cases:

- All kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using questionnaires, interviews, focus group work, observation, experimentation, interview techniques,
- The use of humans or other animals (including material and data) for experiments or any other scientific ends,
- Clinical researches on human bodies,
- Researches on animals,
- Retrospective studies that deals about personal data.

In addition:

- The author must have permission from the owner if he uses photographs, polls or scales from another person and indicate it in his paper,
- The author must state that he conforms to the copyright regulations in his use of artistic material.

PUBLICATION POLICY

1. First, the papers submitted to the editorial board are subjected to the authenticity test via *iThenticate*. The text should have less than %20 similarities to the other texts excluding the references and sources, quotes and the sentences that have less than five words. Then, they are reviewed for their suitability to the article writing rules and publication ethics. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision or rejected outright with a written justification. **Our journal uses double blind peer review process. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden.** If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in a week.

2. The journal accepts papers during the whole year; however the submission system could be locked due to the excessive numbers of submissions. In that case, authors can write an e-mail to sbd@uludag.edu.tr and state their request for participation in the next issue.

3. The author has to comply with his research and publication. Articles to be sent to the Journal must not have been previously published elsewhere or sent to another journal for evaluation. The ethical and legal responsibility of publishing the articles submitted to the journal in another scientific environment or sending them for evaluation rests strictly with the author. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation. The legal and ethical responsibilities solely belong to the author. Oral presentations could be published as long as it is stated, they are in full text and they were not published in any other medium.

4. The articles that are written according to the rules must be submitted online via <http://dergipark.org.tr/> .

ARTICLE WRITING RULES

1. Articles can be written in Turkish or English. The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract. In addition, an extended abstract of the work that is 500-750 words long, written in English and covering the purpose, problem, method, findings and conclusion of the work must be written. This extended abstract must be structured with paragraphs and placed to the page after the source section.
2. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department, city and country), e-mail address and ORCID number of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.
3. Except the title of the article, only the first letters of the words should be written with capital letters in in-text topics.
4. At the end of the paper a statement of contribution rate, conflicts of interests, a statement of contribution (if there is one) must be included.
5. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical
Margins: 2,5 cm
Font Type: Times New Roman
Font Size (text): 12
Font Size (foot note): 10
Font Size (in tables and graphics): 10
Paragraph Alignment: justified alignment
Indent: first row
Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk
Row Pitch: Single (1)

6. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the "Source" topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not used in the text.

Source must be prepared according to APA 7 standard.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin, 2012: 6).

In papers with two authors, surnames of the two authors must be written with a "&" between: (Yılmaz & Öztürk, 2010: 86)

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al., 2006: 23).

If the author's name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

If an author has multiple publications on the same year; a, b, c etc should be used after the publication date: (Çiftçi, 2006a; Çiftçi, 2006b).

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

7. References

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Book

Single Author:

Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Double Author:

Altun, Ş. & Sarioğlu, C. (2006). *Türk popüler tarihinde ilkler*. Alfa Yayınları.

Multiple Author:

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Article

Single Author:

Şahin, H. (2016). Bursa'da yazılmış tıp metinlerinde ağız özelliklerine dair. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(31), 291-298.

Double Author:

Şahin, D. & Ünsal N. D. (2018). Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen Edessa kökenli bir grup mozaik pano. *Journal of Mosaic Research*, (11), 239-256.

Multiple Author:

Alıcı, T., Kayır, H., Aygören, M. O., Sağlam, E., Uzbay, İ. T. (2005). Discriminative stimulus properties of tianeptine. *Psychopharmacology*, (185), 446-451.

Presentation

Üstünova, K. (2014). Birleşik ekler üzerine. In H. Şahin, İ. Karahancı (Eds.), *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II* (pp. 889-906), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Translated Book

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel serüven*. (Trans: M. Rifat, S. Rifat), Yapı Kredi Yayınları.

Book Chapter

Sınar Uğurlu, A. (2020). Mahcupluk İmtihanı adlı oyunda geleneksel Türk tiyatrosunun etkileri. In N. Karaca, M. Başpınar (Eds.), *Vefatının 100. Yılında Ömer Seyfettin Kitabı* (pp. 49-70), Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Encyclopedic Entry

Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Mehmed I. in *İslâm Ansiklopedisi* (pp. 496-506), 7, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Thesis

Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman - Oktay Akbal öyküleri örneği*. (Unpublished Doctoral thesis). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Manuscript

Âsım. *Zey-i zübdetü'l-eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

Online Source

Kılavuz, A. S. (2020, Aralık 20). Rektör'ün mesajı.
<http://www.uludag.edu.tr/konu/view/6/RektorMesaji>

Geçinme endeksi (ücretli) elektronik veri dağıtım sistemi. (2009, May 2).
<http://evds.tcmb.gov.tr/>

Paper Due To Publication

Ercan, Ö. (2014). Divan şiirini hukukî bakış açısı ile değerlendirmek: suç ve ceza. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. The paper is due to publication.

COPYRIGHT POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences does not demand any kind of copyright contract from its authors. The journal neither demands nor pays any kind of copyright fees. The articles published in the journal can be published in any other medium, as long as the main source is fully stated. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences* is licensed under **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**.

OPEN ACCESS POLICY

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences publishes original research articles, review papers, and technical notes without any fee or charge.

All articles accepted and published by UUFESBD are freely available, openly accessible. We follow the guidelines presented by [Budapest Open - Access Initiative \(BOAI\)](#) regarding the Open-Access.

PUBLICATION FEES

No fees are charged from the authors or readers for the articles accepted and published as a result of referee reviews.

PUBLISHING SCHEDULE

Two issues, one in January and one in July is published each year.

ARCHIVING

The printed version of our journal is archived in various libraries and the electronic version in indexes. In case the journal says goodbye to publishing life for any reason, articles published in the past can be accessed here.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Funda KIZILER EMER (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İshak TORUN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BARIŞ (Üsküdar Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KOÇ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevgi ÖZGÜNGÖR (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Sibel KAVUNCU (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Songül TAŞ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Şengül KOCAMAN (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ünal ÇAKIROĞLU (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeliha TRAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Azime TELLİ (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahar GÜRDİN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyzade Nadir ÇETİN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Buket BORA SEMİZ (İzmir Bakırçay Üniversitesi)
Doç. Dr. Burhan YILMAZ (Düzce Üniversitesi)
Doç. Dr. Dursun AKARSLAN (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ORHAN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma ŞENSOY (İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatmanur ÖZEN (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat TEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan Veli KÖKTÜRK (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Haluk ÖNER (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Haydar ÇORUH (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ÇOBAN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Doç. Dr. Meral ÖZTÜRK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

- Doç. Dr. Murat ÖZKAN (Ordu Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat TUĞLUCA (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KIRCA (Çankaya Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan Veli ALICI (Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda PEKŞEN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Talat DİNAR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin COŞKUN (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Yıldız ATMACA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan AKPINAR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bahadır OKTAY (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilge Nur ÖZTÜRK (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Duygu KAMACI GENCER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ece VARLIK ÖZSOY (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma GÜNGÖRER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülten ÜNAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN (Manisa Celâl Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YARDIMCI (Kocaeli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Metin TÜRKMEN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Olgahan BAKŞI YALÇIN (İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sedef ÜNSAL SEYDOOĞULLARI (Düzce Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Gökçenaz GAYRET (Trabzon Üniversitesi)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

REFEREES of THIS ISSUE

- Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Funda KIZILER EMER (Sakarya University)
Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK (Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. İshak TORUN (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Firat University)
Prof. Dr. İsmail BARIŞ (Üsküdar University)
Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK (Sakarya University)
Prof. Dr. Murat KOÇ (Marmara University)
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN (Ankara University)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK (Dicle University)
Prof. Dr. Sevgi ÖZGÜNGÖR (Pamukkale University)
Prof. Dr. Sibel KAVUNCU (Trakya University)
Prof. Dr. Songül TAŞ (İnönü University)
Prof. Dr. Şengül KOCAMAN (Dicle University)
Prof. Dr. Ünal ÇAKIROĞLU (Trabzon University)
Prof. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü University)
Prof. Dr. Zeliha TRAŞ (Necmettin Erbakan University)
Doç. Dr. Azime TELLİ (Mersin University)
Doç. Dr. Bahar GÜRDİN (Aydın Adnan Menderes University)
Doç. Dr. Beyzade Nadir ÇETİN (Firat University)
Doç. Dr. Buket BORA SEMİZ (İzmir Bakırçay University)
Doç. Dr. Burhan YILMAZ (Düzce University)
Doç. Dr. Dursun AKARSLAN (Harran University)
Doç. Dr. Fatih ORHAN (Erzincan Binali Yıldırım University)
Doç. Dr. Fatma ŞENSOY (İstanbul Health & Technology University)
Doç. Dr. Fatmanur ÖZEN (Giresun University)
Doç. Dr. Ferhat TEKİN (Necmettin Erbakan University)
Doç. Dr. Gökhan Veli KÖKTÜRK (Akdeniz University)
Doç. Dr. Haluk ÖNER (Bartın University)
Doç. Dr. Haydar ÇORUH (Hatay Mustafa Kemal University)
Doç. Dr. İsmail ÇOBAN (Artvin Çoruh University)
Doç. Dr. Meral ÖZTÜRK (Sivas Cumhuriyet University)

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 24 / Issue: 45 / 2023-2

- Doç. Dr. Murat ÖZKAN (Ordu University)
Doç. Dr. Murat TUĞLUCA (Kırşehir Ahi Evran University)
Doç. Dr. Mustafa KIRCA (Çankaya University)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk University)
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr. Orhan Veli ALICI (Tarsus University)
Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ (Tekirdağ Namık Kemal University)
Doç. Dr. Seda PEKŞEN (Ankara University)
Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)
Doç. Dr. Talat DİNAR (Süleyman Demirel University)
Doç. Dr. Yasin COŞKUN (Siirt University)
Doç. Dr. Yıldız ATMACA (Van Yüzüncü Yıl University)
Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan AKPINAR (Erzincan Binali Yıldırım University)
Dr. Öğr. Üyesi Bahadır OKTAY (Süleyman Demirel University)
Dr. Öğr. Üyesi Bilge Nur ÖZTÜRK (Alanya Alaaddin Keykubat University)
Dr. Öğr. Üyesi Duygu KAMACI GENCER (Eskişehir Osmangazi University)
Dr. Öğr. Üyesi Ece VARLIK ÖZSOY (Akdeniz University)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma GÜNGÖRER (Van Yüzüncü Yıl University)
Dr. Öğr. Üyesi Gülten ÜNAL (Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN (Manisa Celâl Bayar University)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YARDIMCI (Kocaeli University)
Dr. Öğr. Üyesi Metin TÜRKMEN (Artvin Çoruh University)
Dr. Öğr. Üyesi Olgahan BAKŞI YALÇIN (İstanbul Yeni Yüzyıl University)
Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart University)
Dr. Öğr. Üyesi Sedef ÜNSAL SEYDOOĞULLARI (Düzce University)
Öğr. Gör. Dr. Gökçenaz GAYRET (Trabzon University)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Armağan-ı Yasin-i Şerif / Armağan-ı Yasin-i Serif
Semra ALYILMAZ - Cengiz ALYILMAZ
ss. 407-442

Bir İktidar Biçimi Olarak Diyet: Diyet Kitaplarında Duygular ve Beden / Diet as a Form of Power:
Emotions and Body in Diet Books
Sedat KARAL
ss. 443-461

Bir Soykırım Romanı: Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı / A Genocide Novel: Hocalı'nın Kurdeleli
Anahtarı
Volkan ÇİL
ss. 463-485

Covid-19 Pandemisinde Ekonomik Durum ve Sosyal İzolasyonun Bireylere Etkisi: Bursa İli Örneği /
The Economic Status and The Effects of Social Isolation on Individuals During The Covid-19
Pandemic: The Case of Bursa
İpek Beyza ALTIPARMAK - Aynur AS
ss. 487-504

Determinants of Adoption of Mobile Games: Extending UTAUT2 with Trust and Reward / Mobil
Oyunların Benimsenmesinde Belirleyiciler: UTAUT2 Modelinin Güven ve Ödül İle Genişletilmesi
Görkem ERDOĞAN
ss. 505-520

Dönüşen Küresel Nükleer Düzene Yönelik Yaklaşımlar: Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika Örnekleri
/ Approaches to the Transforming Global Nuclear Order: The Cases of Turkey, Brazil and South
Africa
Aylin Günay GÜRZEL AKA - Kahraman SÜVARİ
ss. 521-537

Eğitim Odaklı Sanal Evren Tasarımı: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği / Design of Education-
Oriented Metaverse: The Case of Yıldız Technical University
**Ertan TOY - Bahadır UÇAN - Muhammet Fatih KILAVUZ - Tuba UĞRAŞ - Oğuz ALTUN -
Betül AYDOĞDU - Elif ÇALIŞKAN**
ss. 539-561

Ergenlerde Aile Yaşam Doyumunun Bazı Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi /
Investigation of Family Life Satisfaction Among Adolescents According to Some Demographic
Variables
Semra KİYE
ss. 563-576

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

Eski Anadolu Türkçesinde Yükümlülük Kipliği: Risâletü'n-Nushiyye Örneği / Modality of Deontic in Old Anatolian Turkish: The Example of Risâletü'n-Nushiyye
Selenay KOŞUMCU
ss. 577-595

From Gestalt to Pattern in Post-War American Aesthetic Theory: The Works of Rudolf Arnheim and György Kepes / Savaş Sonrası Amerikan Estetik Kuramında Gestalt'tan Örüntüye Geçiş: Rudolf Arnheim ve György Kepes'in Çalışmaları
Berkay ÜSTÜN
ss. 597-610

Gaziantep Şehrinde Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Mekânsal Kümelenme Eğilimleri ve Etkileri, İnönü Caddesi Örneği / Syrians Under Temporary Protection in The City of Gaziantep Spatial Clustering Tendencies and Effects, The Case of İnönü Avenue
Cuma ATMACA - Serhat ZAMAN
ss. 611-628

İngiliz Diplomat Arthur Nicolson'un Raporunda Rus General Kuropatkin'in Türkistan'dan Hindistan'a Uzanan Büyük İşgal Projesi / Russian General Kuropatkin's Great Invasion Project from Turkestan to India as Reported by British Diplomat Arthur Nicolson (1886)
Furkan KÜLÜNK
ss. 629-645

İngiliz-Yunan İlişkilerinde Kıbrıs Krizi: İngiltere'nin Teklifleri ve Yunanistan'ın Tepkisi, Şubat-Ekim 1915 / The Cyprus Crisis in Anglo-Greek Relations: Britain's Proposals and The Political Reaction of Greece, February-October 1915
Gürhan YELLİCE
ss. 647-672

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Türk Toplumunu Açısından Önemi: Düzceli Gazilerle Sözlü Tarih Çalışması Örneği / The Significance of the Cyprus Peace Operation from the Perspective Turkish Society: A Sample of Oral History Study with Combat Veterans from Düzce
Melda Medine SUNAY - Ayşe Gül MAZLUM
ss. 673-690

Küreselleşme, Yerelleşme ve Yönetişim Perspektifinden Bölgesel Kalkınma Ajansları / Regional Development Agencies from The Globalization, Localization and Governance Perspective
Hakan BADEM
ss. 691-716

Mehmet Akif Ersoy'un İlme ve Maarife Bakışı / Mehmet Akif Ersoy's Point of View to The Science and Education
Muhittin TURAN
ss. 717-762

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 24 / Sayı: 45 / 2023-2

Modernden Postmoderne Sanatta Nesnenin Değişen Yapısı ve Anlamı / The Changing Structure and Meaning of the Object in Art from Modern to Postmodern

Sümeyra İLHAN
ss. 763-779

Osmanlı Taşrasında Bir Memurun Hukuk Mücadelesi: Yabanabad Reji Memuru Zekeriya Sırrı Efendi Davası / A Civil Servant's Legal Struggle in The Ottoman Provinces: The Case of Zekeriya Sırrı Efendi, The Regie Officer of Yabanabad

Mustafa DAĞ - İbrahim Halil TANIK
ss. 781-804

Subverting The Hebrew Myth: Feminine Writing in Anita Diamant's *The Red Tent* / İbrani Mitinin Yıkımı: Anita Diamant'ın *Kırmızı Çadır*'ında Dişil Yazı

Sevilay YAVUZ ÇEŞMECİ
ss. 805-816

Sürdürülebilirlik Kültürü ve Sivil Toplum Kuruluşları: İstanbul'da Çevre Konusunda Faaliyet Gösteren Dernekler / Sustainability Culture and Non-Governmental Organizations: Associations Activing on the Environment in İstanbul

Nebiye KONUK KANDEMİR - Elif HABİP
ss. 817-840

The Evolution of Western Spirituality: From Ancient Greece and Rome to Contemporary Practices / Batı Maneviyatının Gelişimi: Antik Yunan ve Roma'dan Çağdaş Uygulamalara

Takyettin KARAKAYA
ss. 841-855

Uzmanlık ve Bilişsel Esneklik / Expertise and Cognitive Flexibility

Hatice Kübra AYDIN - Handan CAN
ss. 857-872

"Yalnızlığın Oyuncakları"nda Oyuna Sığınan Duygular / Emotions Taking Refuge in The Game in "Yalnızlığın Oyuncakları"

Zeynep ŞENER
ss. 873-886

Yaşamlarımız Birer Sanat Eseri Olarak Düşünülebilir Mi? Bauman ve Certeau'dan Hareketle Yanıt Arayışı / Can Our Lives Be Considered as Works of Art? The Search for Answer Based on Bauman and Certeau

Abdulkadir İNCE
ss. 887-903

ARMAĞAN-I YASİN-İ ŞERİF

📧 Semra ALYILMAZ* 📧 Cengiz ALYILMAZ**

ÖZET

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda yaşayan Türkler, geçmişten günümüze kadar pek çok dini kabul etmişlerdir. Tengriçilik (Şamanizm / Kamizm), Budizm, Mecusilik / Zerdüştilik, Manihaizm, Hristiyanlık (Nasturilik), Musevilik / Yahudilik ve İslamiyet Türklerin kabul ettikleri dinlerin en belli başlı olanlarıdır. Bu dinlerden Türkleri sosyal ve kültürel bakımdan en çok etkileyen de kuşkusuz ki İslamiyet olmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski inançlarının ve geleneklerinin pek çoğunu terk ettikleri, birçok alanda İslami kuralları, Kur'an-ı Kerim'deki emir ve yasakları, Hz. Muhammed'in hadislerini hayatlarının merkezine koydukları bilinmektedir. Türklerin doğum ve ölümle ilgili bazı inanışlarının; mevlit okutma, kandil ve bayram kutlama geleneklerinin temelinde de çoğunlukla İslami kuralların ve inanışların olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

Anadolu'da yaşayan Türkler arasında, Kur'an-ı Kerim'in 114 suresinden biri olan ve 36. sureyi oluşturan Yasin suresi, ayrı bir yere ve öneme sahiptir. 83 ayetten oluşan sure, Müslümanlar tarafından "Kuran'ın Kalbi" olarak kabul edilmektedir. Bu surenin önemiyle ilgili olarak Hz. Muhammed'in sözleri bulunmaktadır. Müslümanlar hem surenin ifade ettiği anlamları hem de Hz. Muhammed'in bu sureyle ilgili olarak söylemiş olduğu sözleri göz önünde bulundurarak doğumdan ölüme kadar hayatın her alanında Yasin-i Şerif okumanın yararına inanmışlar; bununla ilgili bazı geleneklerin oluşmasını da sağlamışlardır. Ramazan ayının her günü farklı bir amaçla Yasin-i Şerif okuma geleneği de bunlardan birini oluşturur. Temeli yüzlerce yıl öncesine dayanan bu gelenek Anadolu'nun farklı bölgelerinde hâlâ devam ettirilmektedir.

"Armağan-ı Yasin-i Şerif" adlı eser de bu geleneğin varlığına ve tarihinin eskiliğine tanıklık etmektedir. "Armağan-ı Yasin-i Şerif", Arap alfabesiyle ve Osmanlı Türkçesiyle XX. yüzyılın başlarında yazılmıştır ve yazarı bilinmemektedir. Dil özellikleri eserin, daha önceki yıllarda yazılmış bir kaynak eserden hareketle yazıldığını göstermektedir.

"Armağan-ı Yasin-i Şerif" adlı eser hâlen Bursalı iş adamı İbrahim Koca'nın arşivinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türklerin dini, İslamiyet, Kur'an-ı Kerim, Yasin suresi, Armağan-ı Yasin-i Şerif

Armağan-ı Yasin-i Serif

ABSTRACT

Having settled in various geographical regions throughout history, Turkish people have adopted several religions from the past to the present. Tengrism (Shamanism / Kamism), Buddhism, Zoroastrism / Mazdaism, Manichaeism, Christianity (Nestorianism), Judaism / Jewishness, and Islamism are among the religions that have been mainly adopted by Turkish people. Among these religions, Islamism has undoubtedly had the greatest effect on Turkish people in social and cultural terms.

Turkish people are known to have abandoned most of their previous beliefs and traditions, putting Islamic rules, orders, and prohibitions of the Quran as well as the hadiths of Mohammed in the center of their life in many fields. It is an undeniable fact that certain beliefs of Turkish people

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, semraalyilmaz@uludag.edu.tr

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, calyilmaz@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Alyılmaz, S. & Alyılmaz, C. (2023). Armağan-ı Yasin-i Şerif. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 407-442. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1257182>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Mart / March 2023

regarding birth and death, as well as traditions like Islamic memorial ceremonies or celebration of holy days and religious festivals, are mainly based on Islamic rules and beliefs.

Surah Yaseen, the 36th surah among the 114 surahs of the Quran, is of particular value and importance. Consisting of 83 verses, the surah is recognized as the “Heart of the Quran” by Muslims. Mohammed commented on the significance of this surah. Considering both the meanings of the surah and Mohammad’s comments on it, Muslims have believed in the merit of reciting Surah al-Yaseen in all fields of life from birth up to death, which has led to the emergence of certain traditions related to that. One of these traditions is the recital of Surah al-Yaseen for a different purpose every day during Ramadan. Dating back hundreds of years, this tradition is still carried on in different parts of Anatolia.

“Armagan-i Yasin-i Serif” is a piece of writing that has witnessed the existence and the antiquity of this tradition. “Armagan-i Yasin-i Serif” was written in Ottoman Turkish language with Arabic letters by an unknown author in the early 20th century. Lexical features of the work suggest that it was based on a source book that was written in previous years.

“Armagan-i Yasin-i Serif” is currently stored in the archive of Ibrahim Koca, a businessman from Bursa.

Key Words: Turkish religion, Islamism, Quran, Surah Yaseen, Armagan-i Yasin-i Serif

Giriş

Bireylerin, toplumların ve milletlerin hayatlarında ayrı bir yere ve öneme sahip olan inanç / din ortak değerlerin oluşmasında, korunmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında büyük rol oynar. Türk boy ve topluluklarının önemli bir kısmının tarihin farklı dönemlerinde farklı inanç sistemleri içinde yer alıp bunların kurallarını benimsedikleri ve bu kurallar doğrultusunda hayatlarını şekillendirdikleri bilinmektedir. Nitekim başta Tengriçilik (yaygın ve bilinen adlarıyla Şamanizm / Kamizm) olmak üzere Budizm, Mecusilik / Zerdüştilik, Manihaizm, Hristiyanlık (Nasturilik), Musevilik / Yahudilik ve nihayetinde de İslamiyet, bugüne kadar Türklerin dinî inançlarının yanında toplumsal hayatlarının düzenlenmesinde de belirleyici olmuştur¹. Belirtilen bu dinlerin içinde Türk boy ve topluluklarının hayatlarında en uzun süreli, en etkileyici ve en kalıcı olanı da hiç kuşkusuz ki İslam dinidir. Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinde, özümsemelerinde ve bu dinin kurallarını toplumsal hayatlarının belirleyici kuralları hâline getirmelerinde İslamiyet’in temelini oluşturan “Tek Tanrı” anlayışının Türklerin ilk ve yaygın dinleri olarak bilinen “Tengriçilik”le birçok açıdan benzeşmesinin de rolü büyüktür.

Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra bu dinin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’de yer alan sureler ve ayetler ile bu dinin Peygamberi Hz. Muhammed’in hadisleri ve yaşam biçimi Türklerin dinî, sosyal ve kültürel hayatında ciddi anlamda etkili ve yol gösterici olmuştur. Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra kendilerini İslamiyet’in koruyucusu, savunucusu, yayıcısı olarak görmüş; eski inançlarının ve geleneklerinin pek çoğunu terk etmiş; (kişi ve iş

¹ Türk boy ve topluluklarının hepsi tıpkı bugün olduğu gibi geçmişte de aynı anda aynı dine inanmamışlardır. Nitekim Türklerin farklı dönemlerde hem aynı coğrafyada hem de farklı coğrafyalarda farklı inanç sistemleri içinde yer aldıkları bilinmektedir. Bir dinin, inanç sisteminin kabul edilmesinde ve yaygınlaşmasında söz konusu dinin / inanç sisteminin öğretilerinin yanında yöneticilerin, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin, imtiyazlı ve ayrıcalıklı olma düşüncesinin, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmişliğin veya geri kalmışlığın rol oynadığı, Türklerin de bu ve diğer sebeplerle farklı dinleri kabul ettikleri inkâr edilemez bir gerçektir. Türk boy ve topluluklarının bugüne kadar kabul ettikleri dinler ve içinde yer aldıkları inanç sistemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kafesoğlu, 1980; Tanyu, 1986; Eliade, 1999; Drury, 1989; Drury, 1996; Tanyu, 1998; Roux, 1998; Alyılmaz, 1999; Perin, 2001; Bozkurt, 2003; Kalafat, 2004; Ocak, 2004; Köprülü, 2005; İnan, 2006; Gömeç, 2008; Mert, 2009; Güzel, 2009; Alyılmaz, 2011; Güngör, 2012; Günay & Güngör, 2015; Alyılmaz & Alyılmaz, 2015; Alyılmaz, 2015; Alyılmaz, 2016; Alyılmaz, 2021.

yeri) adlandırmalarını bile çoğunlukla Kur'an-ı Kerim'deki söz varlığından veya İslami inanç ve kültür çevresinde yer alan kişilerden, önemli hadiselerden hareketle koymuşlardır.

Kur'an-ı Kerim'deki bazı sureler veya kaynağını Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin oluşturduğu dualar, Türkler arasında ahirete hazırlığın yanında sosyal hayatı düzenlemek, dünyada sağlıklı, mutlu ve huzurlu olmak; arzuları gerçekleştirip başarıyı elde etmek; nazardan, kötülerden ve kötülüklerden korunmak için de okunmuş; zamanla gelenek hâline dönüşmüştür.² (Pek çoğu İslami inaniş ve anlayışa dayanmış olsa da bazı geleneklerin eski Türk yaşayış ve inaniş etrafında oluştuğunu belirtmek gerekir).

Bazı surelerin üzüntülü, sıkıntılı, korkulu anlarda ve mekânlarda (mezarlıklarda, türbelerde vd.) okunması; bazı surelerin özel günlerde, anlarda ve mekânlarda okunması; bazı surelerin nazardan, kötülerden ve kötülüklerden korunmak için okunması; mevlit yazma, okuma ve okutma³, 1001 Hatim okuma, 40 Hadis, 101 Hadis, 1001 Hadis ezberleme, yazma, okuma geleneği⁴ kandil ve bayram gelenekleri aynı inaniş ve yaşayışın ürünleridir.⁵

İslam dünyasında özel günlerde ve Ramazan ayının her gününde farklı amaçlarla Yasin-i Şerif okunma geleneği Türk boy ve toplulukları arasında özellikle de Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkler arasında kabul görmüştür.⁶ Geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan bu geleneğin temelinde Yasin-i Şerif'in muhtevası, Hz. Muhammed'in bu sureyle ilgili olarak söylediği sözler (hadis-i şerifler), Türklerin bu sureye yükledikleri özel anlamlar yatmaktadır.

1. Yasin Suresi Üzerine

Yasin suresi, Kur'an-ı Kerim'deki 114 surenin 36.'sını oluşturur; 83 ayettir. Surenin adı, surenin ilk ayetinin "ya" ve "sin" harflerinden hareketle verilmiştir.⁷

Sureye "Azime (*şerefli*)", "Muimme (*dünya ve ahiret sıkıntılarını bertaraf eden*)", "Mudafia-i Kadiye (*sahibinden sıkıntıları gideren, hayırları celbeden*)", "Kalb-i Kur'an (*Kur'an'ın Kalbi*)" ve (Ashab-ı Karye kıssasına istinaden de) "Habibi Neccar Suresi" adları da verilmektedir (Cihangir, 2013: 19).

Topaloğlu, Yasin suresinin muhtevası hakkında şunları kaydetmektedir:⁸

Yâsîn sûresinde İslâm akaidinin üç esasını teşkil eden tevhid, nübüvvet ve âhiret konuları tabiatın mükemmel kuruluşu ve işleyişinden deliller getirilerek anlatılır; bu arada iman - küfür mücadelesi çerçevesinde geçmiş kavimlerden ibret verici örnekler zikredilir.

Dört bölüm hâlinde incelenmesi mümkün olan sûrenin birinci bölümünde ana konu Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı ve Kur'an'ın vahiy ürünü oluşudur. Sûrenin ilk âyetini teşkil eden "Yâsîn" büyük bir ihtimalle Hz. Muhammed'e bir hitaptır (Âlûsî, XXII, 525; krş. Taberî, XXII,

² Türk boy ve toplulukları Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerle veya İslam tarihindeki bazı kişi ve olaylarla ilgili de bir kısmı İslami anlayışla bağdaşmayan, daha ziyade eski Türk yaşayış ve inanişına dayanan inanmalar geliştirmiş; bunları zamanla İslami anlayışla özdeşleştirip kutsallaştırarak gelenek hâline getirmişlerdir.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ateş, 1954; Timurtaş, 1980; Okiç, 1975: 17-78; Alyılmaz, 1999: 195-202; Akarpınar, 1999: 168-280; Kara & Kemikli, 2007; Aksoy, 2007: 323-332; Güzel, 2009: 270-275; Eroğlu, 2010: 125-142; Köksal, 2011; Yavuz, 2017: 43-67.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Dölek & Arslan, 2021: 7; Kızılgöçer & Akça, 2022: 745-790.

⁵ İslami anlayışla oluşturulan gelenekler ve edebiyatımıza yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Güzel, 2009.

⁶ Yasin suresiyle ilgili en yaygın geleneğin 41 Yasin okuma geleneği olduğunu da hatırlatmak isteriz.

⁷ Kur'an-ı Kerim'in ve bu bağlamda Yasin suresinin özgün metni, yazı çevirimi ve açıklamasıyla ilgili pek çok yayım bulunmaktadır. Bunlar içinde en güvenilir olanı hiç kuşkusuz ki Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından matbu ve sanal ortamda yayımlanmış olanlarıdır. Sanal ortamda kolay erişim için bk. *Kur'an-ı Kerim*, 2018: 439-444; <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/yasin-suresi-36/ayet-13/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>.

Kur'an-ı Kerim'in matbu erişimi için bk.

⁸ Alıntı yapılan metinlerin özgün imlasına sadık kalınmıştır.

178). Ardından Kur'an'a yemin edilerek Muhammed'in Allah'a ulaştırılan yol (sırât-ı müstakîm) üzerinde bulunan peygamberlerden olduğu, Kur'an'ın da gafletten bir türlü kurtulamayan kitleleri uyarmak amacıyla Allah tarafından indirildiği ifade edilir. Ancak gönüllerini ilâhî gerçeklere açmayan, Cenâb-ı Hakk'ı anıp kalpleri ürpermeyen ve iradelerini hak dine yönlendirmeyen insanların bütün uyarılara rağmen iman etmeyecekleri bildirilir; mükelleflerin işledikleri fiillerin her şeyi içeren bir kütükte kaydedildiği belirtilir (âyet 1-12).

Sûrenin ikinci bölümü kendilerine Hak dinin tebliğcilerinin gönderildiği bir yerleşim yeri halkının (ashâbü'l-karye) kıssası hakkındadır. Bu yerleşim yerine önce iki tebliğci gelmiş, ardından bunları destekleyen üçüncüsü gönderilmiştir. Ancak şehir halkı elçilere yalancı demiş, kendilerine uğursuzluk getirdiklerini ileri sürmüştü, tebliğden vazgeçemedikleri takdirde işkenceyle öldürüleceklerini söylemiştir. O sırada şehrin uzak yerlerinden gelen bir kişi halkı iman etmeye teşvik ederken kendisi de iman etmiş fakat inkârcılar tarafından öldürülmüş, nihayet o yerleşim yerinin halkı korkunç bir sesle helâk edilmiştir (âyet 13-32).

Sûrenin üçüncü bölümünde insanların hayatlarını sürdürdükleri yeryüzünün besleyici özelliğine, gece ile gündüz, güneşle ay arasındaki düzen ve âhenge, yeryüzündeki çiçek, bitki vb. şeyler, ayrıca insanların henüz vâkıf olamadığı nice canlı arasındaki tozlaşma ve döllenmeye, gemilerin denizde batmadan seyretmesine temas edilerek Allah'ın birliği ve yüceliğine dikkat çekilir; bütün bu delil ve işaretlere rağmen inkârcıların dinî gerçeklerden yüz çevirdikleri ifade edilir (âyet 33-47).

Yâsîn sûresinin dördüncü bölümü âhiretin varlığı ve âhret âleminin tasvirine dairdir. Burada kıyametin ansızın kopacağı bildirildikten sonra vukuu hakkında kısaca bilgi verilir. Ardından cennetin tasvirine, cehennemliklerin bedbahtlığına değinilir; onların dünyada iddia ettikleri gibi Kur'an'ın bir şair sözü değil vahiy ürünü olduğu zikredilir. Dünya hayatında insan türüne verilen nimetlerin bir kısmı sayılır; buna rağmen inkârcıların kendilerine hiçbir fayda sağlamayan putlara taptikları belirtilir.

Sûrenin son âyetlerinde, görünürde spermden meydana gelen insanın dünyaya geliş şeklini göz ardı ederek, "Çürümüş kemikleri kim diriltecek?" diye soran inkârcıya, "İlk defa yaratmış olan diriltecek" şeklinde cevap verilir; bu kanıt, "Sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkaran (krş. Mâtürîdî, XII, 114; Elmalılı, V, 4042), bütün tabiatı yaratan Allah ölülerin benzerini yaratmaya kâdir değil mi?" ifadesiyle desteklenir. Sûre İslâm'ın tevhid ve âhret inancına bir defa daha vurgu yapan âyetlerle sona erer (âyet 48-83) (Bekiroğlu, 2013: 340-341).

Yasin suresinin hedeflerini ise Cihangir şöyle belirtmektedir:

Yasin suresi, Kur'an-ı Kerim'in ilahi vahiy olduğunu bildirmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in konumunu yüceltmektir. İnkârcıları Allah'ın azabı ile tehdit etmektir. Davette sabır ve sebat eğitimi vermektir. Risaleti ispatlamaktır. Çünkü risalet, varlığın ruhu ve hakikatlerin kalbidir.

Akidenin özü olan tevhidi, insanın özü olan kalbe hâkim kılmaktır. İtikadı sağlam bir nesil yetiştirmeyi hedeflemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ve Kur'an'ın doğruluğunu tasdik etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'e itaati sağlamak ve insanların Kur'an'a tabi olmalarını hedeflemektedir.

Allah'ın varlığını, birliğini kabul etme ve öldükten sonra dirilmenin ve hesabın hak olduğu inancını topluma hâkim kılma hedeflenmektedir.

Geçmiş milletlere ait kıssalara ve tarihe ibret nazarı ile bakmayı öğretme hedeflenmektedir. Tebliğin bir ücrete karşılık yapılamayacağını mesajını vermektir. İnsanlara, Allah'ın yarattığı kâinâta ibret nazarı ile bakması öğretilmektedir.

Dünyada insana verilen nimetlerin sahibi Allah'tır. O'na ibadet ve şükür gereklidir. Allah, putlara ibadeti ve şeytana itaati yasaklamakta, kendisine kulluğu emretmektedir.

Yoksullara yardım etmeye davet etmek ve sosyal adaleti sağlamaktır. Asıl hayatın öldükten sonraki ahiret hayatı olduğu, Allah'ın ilim ve kudreti ile dilediğini yaratmaya layık olduğu inancının insanlığa verilmesi hedeflenmektedir.

Küfürden dolayı taşlaşmış, kilitlenmiş kalpleri ve merhametsizlikten dolayı katılaşmış vicdanları iman ve Kur'an ile yeniden canlandırmayı hedeflemektedir.

Haşır inancını kalplere yerleştirmektir. Allah her şeye kadirdir, onun yaratması “ol” emri ile gerçekleşmektedir (Cihangir, 2013: 26-27).

Yasin suresine hem muhtevası, hem bu sure ile ilgili olarak Hz. Muhammed tarafından söylendiği kabul edilen sözler / hadisler⁹ hem de mevcut uygulamalar sayesinde İslam inancına mensup olanlar tarafından (özellikle de Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkler tarafından) büyük önem verilmiş; bu sureyi okuyanların bütün kötülüklerden dertlerden, sıkıntılardan ve huzursuzluklarından kurtulacaklarına, işlerinin yolunda gideceğine, dileklerine kavuşacaklarına, dünyada ve ahirette mutlu olacaklarına inanılmış; bu sebeple de pek çok amaçla özel günlerde, doğum ve ölüm anlarında, anma toplantılarında, düğünlerde, törenlerde “Kur’an-ı Kerim’in Kalbi” olarak nitelendirilip okunmuştur.¹⁰ Bu bağlamda ülkemizde “Yâ-Sîn” “Yâ-Sîn-i Şerîf” adlarıyla yüzlerce popüler nitelikli kitap ve kitapçık yayımlanmış; bilimsel-akademik çalışmalar yapılmış; makaleler, bildiriler yazılmış; tezler¹¹ hazırlanmıştır. Söz konusu çalışmalarda Yasin suresinin özgün metninin, yorumlu yazı çevirisinin yanında bu surenin okunmasının faziletlerine dair bilgilere de yer verilmiştir.

Aba, Yasin suresinin ülkemizde okunmasıyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

Allah’ın kelamı olarak tanımlanan Kur’an, muhatabı ölümler değil diriler olan ve diriler tarafından anlaşılıp, rehber edinilmesi için gönderilmiş bir kitaptır. Bundan dolayıdır ki okunması ve hayata aktarılması karşılığında muhataplarının mükâfatlandırılacağı haber verilmiştir. Yüzyıllar boyu tamamı ya da belirli sûre ve ayetleri Müslümanlar tarafından değişik niyetlerle, ibadet için ve farklı beklentilerle okunan Kur’an’ın bazı sûrelerinin diğerlerine nazaran daha çok ezberlenip tilavet edildiği bilinen bir husustur. Bunlardan biri de Yâsin Sûresi’dir. Özellikle ülkemizde yeni doğan bir çocuğa isim verilmesi esnasında, sünnet merasimlerinde, düğünlerde, hacı uğurlama ve karşılama programlarında, mevlitlerde, hastanın yanında, ölecek kişinin başucunda, ölünün defni esnasında ve arkasından, kısaca başta dinî içerikli konular olmak üzere birçok niyet ve amaçla Yasin Sûresi’nin okunması adet hâline gelmiştir. Tabii ki, bir toplumda bu denli yaygın olması ve kabul görmesi bu sûrenin rivâyetlerle olan ilişkisini de gündeme getirmiştir. Başta aktüel oluşu ayrıca uygulama alanının genişliği ve dinî bir zorunluluk gibi telakki edilmişlik özelliği, yer aldığı kaynaklar ve sıhhati açısından bu sûreyi özel olarak ele almayı gerektiren temel sebeplerdendir (Aba, 2018: 139).

Ülkemizde yayımlanan konuyla ilgili popüler nitelikli yayınlarda da Yasin suresinin faziletlerine dair bilgilere yer verilmiştir:¹²

⁹ Konuyla ilgili kaynaklarda Hz. Muhammed’in Yasin suresiyle ilgili şunları söylediği belirtilmektedir: “Her şeyin bir kalbi vardır. Kur’an’ın kalbi de Yâsîn’dir. Kim Yâsîn’i okursa Allah onun okumasına, Kur’an’ı on kere okumuş gibi sevap yazar.”

“Yâsîn, Kur’an’ın kalbidir. Allah’ı ve ahiret gününü arzu ederek Yâsîn okuyan kimsenin geçmiş günahları affedilir. Onu ölümlerinize okuyunuz.”

“Her şeyin bir kalbi vardır. Kur’an’ın kalbi de Yâsîn’dir. Ümmetimden her insanın kalbinde Yâsîn sûresinin olmasını arzularım.”

¹⁰ Osmanlı Dönemi’nde Yasin suresinin kıraatine de ayrı önem verilmiş; “Yasin-han” diye adlandırılan kişiler cami, türbe ve kabir gibi dinî mekânlarda düzenli olarak Yasin suresini okumakla görevlendirilmişlerdir (Maden, 2018: 286).

¹¹ Yasin suresiyle ilgili olarak hazırlanan tezlerden bir kısmına makalenin kaynakça kısmında yer verilmiştir.

¹² Türk ve İslam dünyasında Yasin suresinin okunmasıyla ilgili gelenek hakkında Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. M. Fatih Köksal, Prof. Dr. Muhittin Eliaçık, Prof. Dr. Sadettin Özçelik ve Prof. Dr. Halil Valizade’nin görüşlerine başvurduk. Belirtilen bilim insanları, Yasin okuma geleneğinin uzun yıllardan beri İslam dünyasında ve Türkler arasında var olduğunu ancak Ramazan ayının her günü ayrı bir amaçla Yasin okuma geleneğinin ise yaygın olmadığını ifade etmişlerdir. Kendilerine teşekkür ederiz.

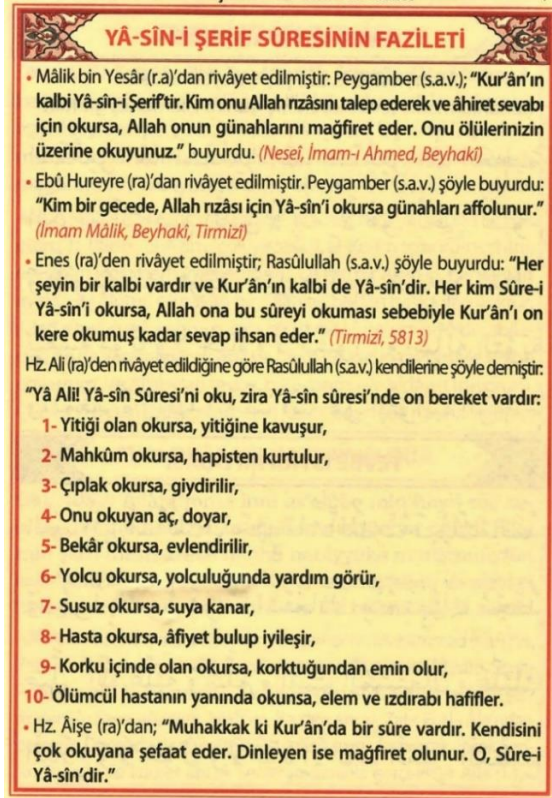

Foto 1: Yasin-i Şerif'in fazileti hakkında yazılanları yansıtan bir sayfanın görüntüsü (Yeşil, 2017: 3)

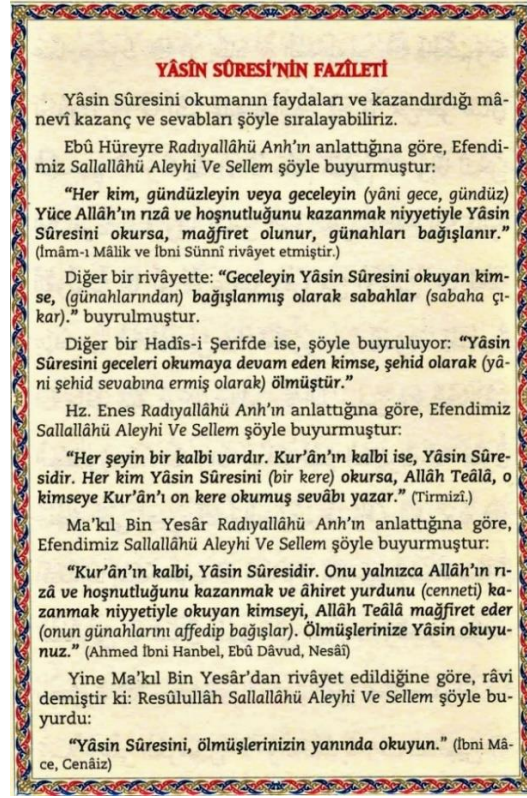

Foto 2: Yasin-i Şerif'in fazileti hakkında yazılanları yansıtan bir sayfanın görüntüsü (Tavaslı, 2008: 75)

Bir gelenek içinde tekrar edilen ritüeller değerlerin bireylerin, toplumların ve milletlerin birlikteliklerinde, benzer veya aynı amaçlarla ortaklıklar kurup güçlenmelerinde, etnik ve kültürel bilinç ve kimlik oluşturmalarında önemli rol oynar.

Ritüel tekrarlar, grubun zaman ve mekânsal birlikteliğini garanti ederler. Ritüeller gerçeğin anlamını açıklar. Onlara saygı gösterilmesi, korunması ve gelecek kuşaklara devredilmesi dünyanın düzenini -aynı zamanda- grubun kimliğini de korur (Assmann, 2018: 65).

Türklerin (özellikle de Anadolu coğrafyasında yaşayan Türklerin) Yasin suresini Kur'an-ı Kerim'le, İslamiyet'le ve Hz. Muhammed'in hadis-i şerifleriyle özdeşleştirip farklı amaçlarla okumaları yüzyıllardan beri devam eden bir geleneğin de oluşmasını sağlamıştır.¹³ Müslümanlar arasında "On Bir Ayın Sultanı" olarak kabul edilen "Ramazan" ayında "Kur'an-ı Kerim'in Kalbi" olarak nitelendirilen Yasin-i Şerif'in Ramazan ayının her günü için ayrı ayrı amaçlarla okunmasının sevabına ve faydalarına inanılmıştır.

¹³ Yasin suresine Klasik Türk Edebiyatı'nda farklı şekillerde temas edildiği, bazı şairlerin şiirlerinde surenin adının mazmun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ayrı bir araştırma ve inceleme konusu olduğu için birkaç şaire ait yalnızca birkaç beyti dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:

Gelün ki ohyalum feth için bu Fâtîha'yı

Ki niçeler ohyâ düşmen üsdine Yâsîn (Kadı Burhaneddin, Gazel-32/4; Keleş, 2013: 146).

Vasfın ve'n-Necmi ve's-Şemsi Tebârek söyledi

Şânına Tâ-Hâ vü Yâ-Sîn geldi Hak'tan beyinat (Nesimî; Pala, 1991: 522).

Oldı hakkında senün nâzil çü Tâhâ vü Yâ sîn

Hâk-rûb-î âsitanun şehper-i rûhü'l-emîn (Muhibbî, Gazel-18/1; Keleş, 2013: 147).

Nice takrîr edeyim vasfını ol şâhın kim

Ana vassâf ola Yâsîn ü mu'arrif Tâhâ (Fuzûlî, Gazel-5/5; Keleş, 2013: 147).

Bu makalenin konusunu oluşturan, yazılış tarihi ve müellifi / müstensihî belli olmayan “armağan yasin-i şerîf” adlı eserin de geçmişi yüzyıllar öncesine dayanan bir gelenek çerçevesinde yazıldığı ve XX. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu eserin fiziki özelliklerine, muhtevasına, özgün metnine, yorumlu yazı çevirisine ait bazı görüntülerin ve bilgilerin aktarılması, bir geleneğin yüzyıllar öncesine dayanan geçmişine ışık tutarak konuyla ilgili araştırma ve incelemeler yapacak olanlara da kılavuzluk edecektir.

2. “Armağan-ı Yasin-i Şerîf” Adlı Eser¹⁴

Eserin adı: Eserin adı eserin ilk sayfasının baş tarafında “armağan yasin-i şerîf” şeklinde yazılmıştır.

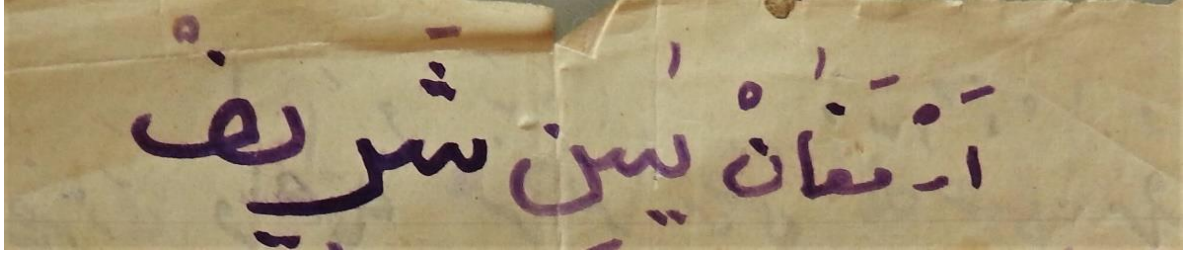

Foto 3: Eserin adının yazılı olduğu ilk satırın görüntüsü

Eserin müellifi: Eserin müellifi bilinmemektedir.

Eserin yazıldığı tarih: Eserin yazıldığı / istinsah edildiği tarih bilinmemektedir. Nitekim eserin sonunda “ketebe kaydı” yoktur. Eserin daha erken dönemlere ait aynı adda ve aynı türde yazılmış bir kaynak eserden hareketle XX. yüzyılın başlarında istinsah edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Esas itibarıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan eserde bazı anlamlı ve görevli dil öğelerinin Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıdığı görülmektedir.

Eserin yazıldığı alfabe ve eserin dili: Eser, Arap alfabesiyle, nesih hatla, harekeli olarak Türkçe yazılmıştır.

Eserin cildinin, kâğıdının ve mürekkebinin özellikleri: Eserin cildi bulunmamaktadır. Eser, beyaz çizgili defter sayfasına mavimsiyah yeşil mürekkeple yazılmıştır. Müstensihînin eserde mürekkebi kullanırken özensiz davrandığı, mürekkebin kimi yerlerde soluk, kimi yerlerde koyu nitelikte olduğu dikkati çekmektedir.

Eserin fiziki durumu: Eserin tarihî süreçte yıprandığı için fiziki durumu oldukça kötüdür. Eserin cildinin olmaması, uzun süre okunmuş olması, cepte taşımak için katlanmış olması, nem alması, okuma sırasındaki dikkatsizlikler, yağ ve su lekeleri, sararmalar vd. yüzünden eser ciddi anlamda zarar görmüş; özgün görüntüsünü kaybetmiştir.

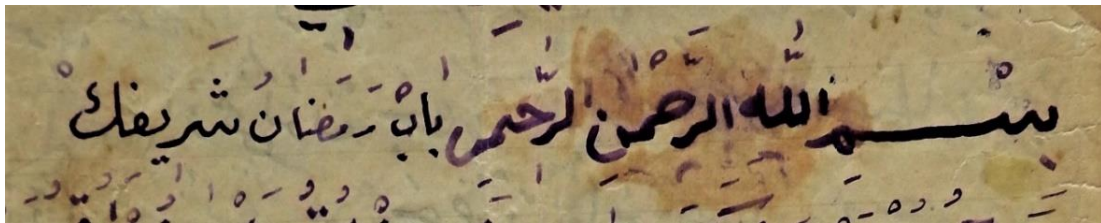

Foto 4: Eserdeki yağ lekesini yansıtan bir görüntü

¹⁴ Eser hakkında bilgi verilirken esas itibarıyla Semra Alyılmaz tarafından 2011 yılında yayımlanan *Risâle-i Müzedüzlük (İnceleme - Metin - Dizin)* adlı eserin sisteminden yararlanılmıştır.

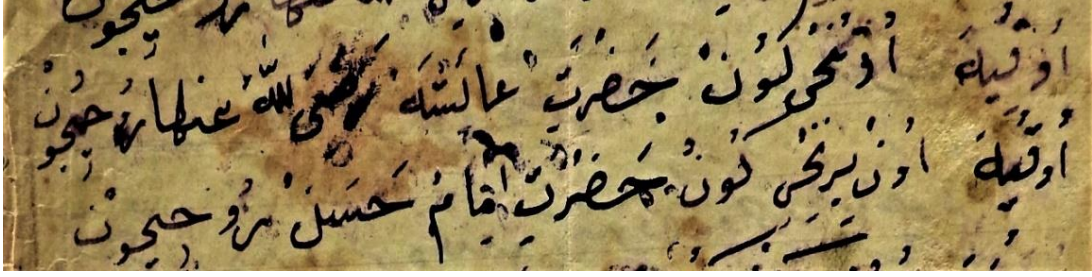

Foto 5: Eserdeki yağ lekelerini, mürekkep dağılmalarını yansıtan bir görüntü

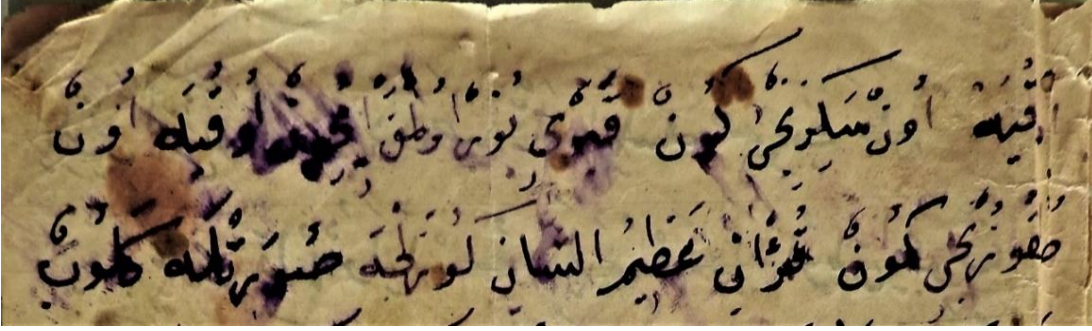

Foto 6: Eserdeki yağ lekelerini, mürekkep dağılmalarını yansıtan bir görüntü

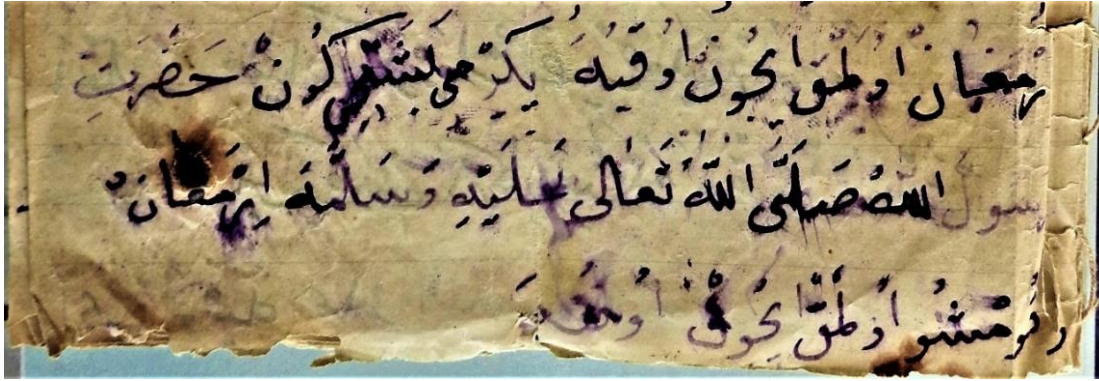

Foto 7: Eserdeki yağ lekelerini, mürekkep dağılmalarını ve parçalanmaları yansıtan bir görüntü

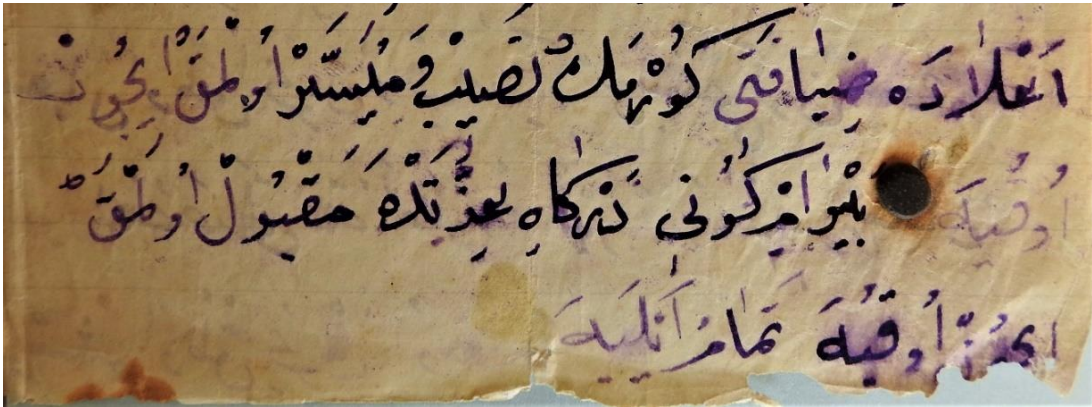

Foto 8: Eserdeki sararmaları, yırtıkları ve lekeleri yansıtan bir görüntü¹⁵

¹⁵ Görüntünün sağ tarafında ne olduğu anlaşılmayan küçük bir cismin (meyve çekirdeğinin?) yapıştığı tespit edilmiş; metnin görüntülenmeleri, belgelemeleri ve çözümlemeleri sırasında söz konusu cismin düşmemesi için özen gösterilmiştir. Bu cismin ne olduğu hususunda eserin tamiri ve korunmasıyla ilgili çalışmalar yapıldığında konunun uzmanlarının görüşlerine başvurulmalıdır.

Foto 9: Eserde katlanmadan kaynaklanan tahribatı yansıtan bir görüntü

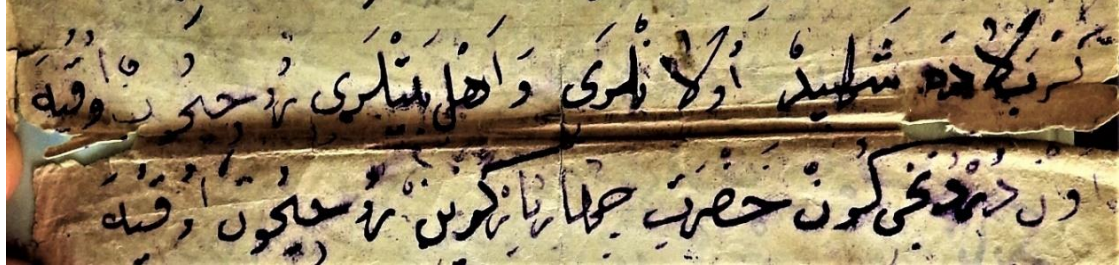

Foto 10: Eserde katlanmadan kaynaklanan tahribatı yansıtan bir görüntü

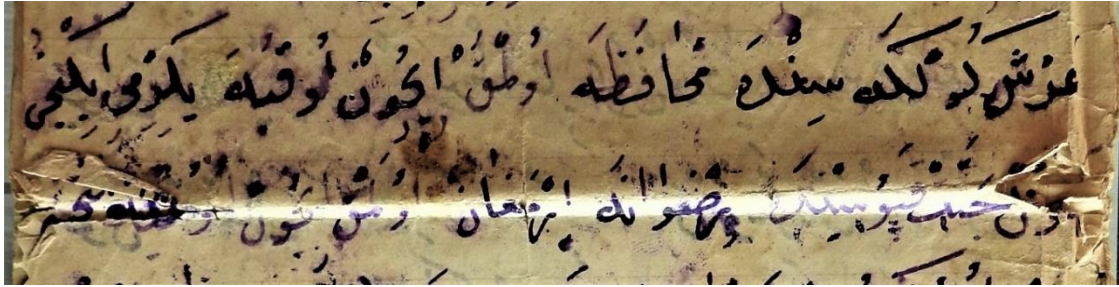

Foto 11: Eserde katlanmadan kaynaklanan tahribatı yansıtan bir görüntü

Eserin sayfa, satır ve sütun sayısı: Eser 7 sayfası yazılı, 8 sayfası yazısız (boş) olmak üzere 15 sayfadan oluşmaktadır. Mensur olarak tek sütun hâlinde yazılmış olan eserin satır sayısı şöyledir:

Sayfa numarası	Satır sayısı
1	12
2	11
3	11
4	11
5	11
6	5
7	Boş
8	Boş
9	Boş
10	Boş
11	Boş
12	Boş
13	Boş
14	Boş
15	Sonradan eklenmiş metin: Yukarıdan aşağıya doğru istif edilmiş 7 satır

Eserin ölçüsü: Eserin sayfalarının ölçüsü 19,3x14,3 cm'dir.

Satır boylarının ölçüleri: Eserin satır boylarının ölçüleri değişkenlik göstermektedir. Eserde yazı alanını sınırlayan herhangi bir cetvel kullanılmadığı için satırlar eserin yazıldığı

kâğıdın ölçüsüne göre baş ve son taraflarda çok az boşluk bırakılarak (bazen de kâğıdın sonuna gelecek şekilde) yazılmıştır.

Sayfa numarası	Satır sayısı
1	1. satır: 7 cm 2. satır: 12,8 cm 3-12. satırlar: 14 - 14,3 cm
2	1-11. satırlar: 14 - 14,3 cm
3	1-10. satırlar: 14 - 14,3 cm 11. satır: 7,3 cm
4	1. satır: 12,5 cm 2-10. satırlar: 14 - 14,3 cm 11. satır: 6,6 cm
5	1. satır: 13,3 cm 3-10. satırlar: 14 - 14,3 cm 11. satır: 12,6 cm
6	1-2. satırlar 14 cm 1-2. satır: 12,5 cm 5. satır: 5,5 cm
7	Boş sayfa
8	Boş sayfa
9	Boş sayfa
10	Boş sayfa
11	Boş sayfa
12	Boş sayfa
13	Boş sayfa
14	Boş sayfa
15	Sonradan eklenmiş metin: 1. satır: 17 cm 2. satır: 15 cm 3. satır: 16,5 cm 4. satır: 16 cm 5. satır: 18 cm 6. satır: 18 cm 7. satır: 2,5 cm

Eserin satır aralıklarının ölçüleri: Satır aralıklarının ölçüleri birbirini tutmamakta; 0,3 cm ile 0,5 cm arasında değişmektedir.

Eserin harflerinin ölçüleri: Harflerin ölçüleri 0,2 cm ile 1,9 cm arasında değişmektedir.

Eserin nereden, nasıl edinildiği: Eser, 18 Aralık 2022 tarihinde Bursa'nın Nilüfer ilçesindeki Kapalı Pazar'da her ayın üçüncü pazarında kurulan Antika Pazarı'nda Denizlili bir esnaftan İbrahim Koca tarafından satın alınma yoluyla edinilmiştir.

Eserin fiyatı: İbrahim Koca, eseri satın aldığını ifade etmiştir.¹⁶

Eserle ilgili kişiler: İbrahim Koca, Semra Alyılmaz, Cengiz Alyılmaz.

Eserle ilgili yayınlar: Eserle ilgili bugüne kadar yapılmış herhangi bir yayın bulunmamaktadır. Bu yayının ilk olma özelliği taşımaktadır.

Eserin konusu: Eser, Yasin suresinin Ramazan ayının her gününde farklı amaçlarla okunmasıyla ilgilidir. Eserde İslami inanç ve gelenek doğrultusunda Ramazan ayının her günü Yasin-i Şerif okumak gerektiği ve bunun da aşağıdaki sıraya uygun olarak yapılması belirtilmektedir:

Ramazan ayının kaçınıcı günü	Yasin-i Şerif'in hangi amaçla okunacağı
1. gün	Allah rızası için okunmalı.
2. gün	Hz. Muhammed için okunmalı.
3. gün	Hz. Âdem için okunmalı.
4. gün	Hz. Havva için okunmalı.
5. gün	Hz. Ebubekir için okunmalı.
6. gün	Hz. Ömer için okunmalı.
7. gün	Hz. Osman için okunmalı.
8. gün	Hz. Ali için okunmalı.
9. gün	Hz. Fatma için okunmalı.
10. gün	Hz. Ayşe için okunmalı.
11. gün	Hz. Hasan için okunmalı.
12. gün	Hz. Hüseyin için okunmalı.
13. gün	Hz. Ali, onun çocukları, onlarla birlikte Kerbela'da şehit olanlar ve Ehlibeyt için okunmalı.
14. gün	Dört seçkin (halife) için okunmalı.
15. gün	Otuz üç bin seçkin sahabe ve dost için okunmalı.
16. gün	(Ölüm anında) canının acısını duymadan ruhunu kolaylıkla teslim edebilmek için okunmalı.
17. gün	Kabirde sorulacak sorulara kolay cevap verebilmek için okunmalı.
18. gün	Kabri nur olmak için okunmalı.
19. gün	Kabirde Kur'an-ı Kerim'in ona yoldaş olması için okunmalı.
20. gün	Mizanda / hesap gününde sevaplarının ağır gelmesi için okunmalı.
21. gün	Mahşer gününde arş gölgesinde muhafaza olmak için okunmalı.
22. gün	Cennet bahçesinde cennetin kapıcısı olan meleğe armağan olması için okunmalı.

¹⁶ Eseri arşivine kazandırdıktan sonra eserden bizi haberdar eden ve bu makaleyi yazmamıza vesile olan İbrahim Koca'ya teşekkür ederiz.

23. gün	Azrail'e (a.s.) armağan olması için okunmalı.
24. gün	Meleklerle armağan olması için okunmalı.
25. gün	Ahirette Hz. Muhammed'e komşu olabilmek için okunmalı.
26. gün	Hurilere armağan olması için okunmalı.
27. gün	Kabirden kalkınca buraka binen kullardan olabilmek için okunmalı.
28. gün	Kabirden kalkınca beratı sağ tarafından verilenlerden olabilmek için okunmalı.
29. gün	Allah'ın yüzü ak (günahsız) kullarından olabilmek için okunmalı.
30. gün	Bütün Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın nurlu, mükemmel yüzünü Cennet-i Âlâ'da görebileceklerden olabilmek için okunmalı.
Bayram günü	Allah'ın huzurunda kabul görebilmek için okunmalı.

Eserin konusunu oluşturan Ramazan ayının her günü ayrı bir amaçla Yasin-i Şerif okuma geleneği bugün de bazı farklılıklarla devam etmektedir. Bunlardan birini “*armağan yasin-i şerîf*” adlı eserdeki şekliyle birlikte dikkatlere sunmak geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan bir geleneğin ortaya konulması bakımından yararlı olacaktır:

Ramazan	Yasin-i Şerif'in hangi amaçla okunacağı ¹⁷
1. gün	Allah rızası için okunmalı. <i>Allah rızasına ermek niyetiyle okunur.</i>
2. gün	Hz. Muhammed için okunmalı. <i>Yüce Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.) için okunur.</i>
3. gün	Hz. Âdem için okunmalı. <i>Hz. Adem'in (a.s.) ruhu için okunur.</i>
4. gün	Hz. Havva için okunmalı. <i>Hz. Havva Validemiz'in ruhu için okunur.</i>
5. gün	Hz. Ebubekir için okunmalı. <i>Hz. Ebu Bekr'in (r.a.) ruhu için okunur.</i>
6. gün	Hz. Ömer için okunmalı. <i>Hz. Ömer'in (r.a.) ruhu için okunur.</i>
7. gün	Hz. Osman için okunmalı. <i>Hz. Osman'ın (r.a.) ruhu için okunur.</i>
8. gün	Hz. Ali için okunmalı. <i>Hz. Ali'nin (r.a.) ruhu için okunur.</i>
9. gün	Hz. Fatma için okunmalı. <i>Hz. Fatma (r.a.) Validemiz'in ruhu için okunur.</i>
10. gün	Hz. Ayşe için okunmalı. <i>Hz. Ayşe (r.a.) Validemiz'in ruhu için okunur.</i>
11. gün	Hz. Hasan için okunmalı. <i>Hz. Hasan (r.a.) Efendimiz'in ruhu için okunur.</i>
12. gün	Hz. Hüseyin için okunmalı. <i>Hz. Hüseyin (r.a.) Efendimiz'in ruhu için okunur.</i>

¹⁷ Bugün uygulanan şekli Yusuf Tavaslı tarafından yayımlanan *Peygamber Duâları ve Yâsîn-i Şerîf* adlı kitaptan alınmış (Tavaslı, 2021: 209-210); mavi renkle ve yatık yazı ile gösterilmiştir. Konu ile ilgili olarak ayrıca bk. <https://www.forumduasi.com/21049-ramazan-ayinda-30-gun-yasin-i-serif.html>.

13. gün	Hz. Ali, onun çocukları, onlarla birlikte Kerbela’da şehit olanlar ve Ehlibeyt için okunmalı. <i>Hz. Zeynel Abidin’in ruhu için okunur.</i>
14. gün	Dört seçkin (halife) için okunmalı. <i>Ashab-ı Kiram’ın ruhu için okunur.</i>
15. gün	Otuz üç bin seçkin sahabe ve dost için okunmalı. <i>Kur’an-ı Kerim’in nuruna müstağrak olmak niyetiyle okunur.</i>
16. gün	(Ölüm anında) canının acısını duymadan ruhunu kolaylıkla teslim edebilmek için okunmalı. <i>Ruhunu kolayca teslim edebilmeye vesile için okunur.</i>
17. gün	Kabirde sorulacak sorulara kolay cevap verebilmek için okunmalı. <i>Kabir sualinin kolay geçmesine vesile için okunur.</i>
18. gün	Kabri nur olmak / nurla dolmak için okunmalı. <i>Münker ve Nekir’in sualleri kolay olsun diye okunur.</i>
19. gün	Kabirde Kur’an-ı Kerim’in ona yoldaş olması için okunmalı. <i>Kur’an’ın kabrini aydınlatmasına vesile olması için okunur.</i>
20. gün	Mizanda / hesap gününde sevaplarının ağır gelmesi için okunmalı. <i>Kur’an’ın kabrinde yoldaş olması niyetiyle okunur.</i>
21. gün	Mahşer gününde arş gölgesinde muhafaza olmak için okunmalı. <i>Mizanda hayrının ağır gelmesine vesile olması için okunur.</i>
22. gün	Cennet bahçesinde cennetin kapıcısı olan meleğe armağan olması için okunmalı. <i>Sirat’ı kolay geçmeye vesile olması için okunur.</i>
23. gün	Azrail’e (a.s.) armağan olması için okunmalı. <i>Arş-ı A’lânın gölgesinde gölgelenmeye vesile için okunur.</i>
24. gün	Meleklerle armağan olması için okunmalı. <i>Armağan (hediye) niyetiyle okunur.</i>
25. gün	Ahirette Hz. Muhammed’e komşu olabilmek için okunmalı. <i>Yüce Peygamberimize (s.a.v.) komşu olmak niyetiyle okunur.</i>
26. gün	Hurilere armağan olması için okunmalı. <i>Azrail’in (a.s.) hoş gelmesine vesile için okunur.</i>
27. gün	Kabirden kalkınca buraka binen kullardan olabilmek için okunmalı. <i>Büyük, küçük tüm günahlarının affı için okunur.</i>
28. gün	Kabirden kalkınca berati sağ tarafından verilenlerden olabilmek için okunmalı. <i>Yüce Rabbimiz’in cemalini görmeye vesile olması niyetiyle okunur.</i>
29. gün	Allah’ın yüzü ak (günahsız) kullarından olabilmek için okunmalı. <i>Tüm Müslümanların selâmeti niyetiyle okunur.</i>
30. gün	Bütün Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın nurlu, mükemmel yüzünü Cennet-i Âlâ’da görebileceklerden olabilmek için okunmalı. <i>Cenab-ı Hakk’a emânet etmek niyetiyle okunur. Yani otuzuncu gün de Yasin-i Şerîf okunduktan sonra “Ya Rabbi! Okuduğum Yâsin-i şeriflerin sevabını senin yüce katına emânet ediyorum. Senden başka ma’budun bilhak (ibadete layık hiçbir ilâh) yoktur. Sen Kemâliyle bilen kemâliyle işitensin” [denir].</i>
Bayram günü	Allah’ın huzurunda kabul görebilmek için okunmalı. -

“Armağan yasin-i şerîf” adlı eserde Ramazan ayının her günü ayrı bir amaçla Yasin-i Şerîf okunmasıyla ilgili bilgilerin bugün var olan uygulamayla küçük farklılıklar ve sıralamalar dışında büyük ölçüde aynı olduğu dikkati çekmektedir. Hem bunlar arasındaki benzerlikleri ve

farklılıkları göstermek hem de Ramazan ayının her günü ayrı bir amaçla Yasin-i Şerîf okunmasıyla ilgili bir geleneğin oluştuğunu ortaya koymak için her iki uygulamayı aynı tabloda dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:

Eserin söz varlığı:

Eserin söz varlığını “Türkçe söz varlığı” ve “Alıntı sözcükler, sözcük öbekleri ve kalıplaşmış dil ögeleri” şeklinde dikkatlere sunmak mümkündür:

Eserin Türkçe söz varlığı:

Eserde yer alan Türkçe kavram işaretlerinin büyük bölümü zaman ifade eden; metin içinde tekrarlanan sözcüklerden ve sözcük öbeklerinden oluşmaktadır. Söz konusu kavram işaretlerini geçtikleri sayfalara göre şöyle dikkatlere sunmak mümkündür:

Sayfa 1: armağan¹⁸ 1/1, gün 1/3, birer 1/3, oğu- 1/3, oğud- 1/3, gün 1/4, için 1/4, ikinci gün 1/4, için 1/5, oğu- 1/6, üçüncü gün 1/6, için 1/7, oğu- 1/7, dördüncü gün 1/7, için 1/8, oğu- 1/8, beşinci gün 1/8, için 1/9, oğu- 1/9, altıncı gün 1/9, için 1/10, oğu- 1/10, yedinci [gün] 1/10, için 1/11, oğu- 1/11, sekizinci 1/11, gün 1/12, için 1/12, oğu- 1/12, toğuzuncu 1/12.

Sayfa 2: gün 2/1, için 2/1, oğu- 2/2, onuncu gün 2/2, için 2/2, oğu-2/3, on birinci gün 2/3, için 2/3, oğu- 2/4, on ikinci gün 2/4, için 2/4, oğu- 2/5, on üçüncü gün 2/5, onlar 2/5, ile 2/5, olanlar 2/6, için 2/6, oğu- 2/6, on dördüncü gün 2/7, için 2/7, oğu- 2/7, on beşinci gün 2/8, otuz üç bin 2/8, için 2/9, oğu- 2/9, on altıncı gün 2/9, kendi 2/9, acı 2/9, tuyma- 2/9, olunmak 2/10, için 2/10, oğu- 2/10, on yedinci gün 2/11, virmek 2/11, için 2/11.

Sayfa 3: oğu- 3/1, on sekizinci gün 3/1, olmak 3/1, için 3/1, oğu- 3/1, on 3/1, toğuzuncu gün 3/2, güzelce 3/2, gel- 3/2, yoldaş 3/3, olmak 3/3, için 3/3, oğu- 3/3, yigirminci gün 3/3, ağır 3/4, gelmek 3/4, için 3/4, oğu- 3/4, yigirmi birinci gün 3/4, gölge 3/5, olmak 3/5, için 3/5, oğu- 3/5, yigirmi ikinci 3/5, gün 3/6, kapu 3/6, armağan 3/6, olmak 3/6, için 3/6, oğu- 3/6, yigirmi üçüncü gün 3/7, armağan 3/7, olmak 3/7, için 3/8, oğu- 3/8, yigirmi dördüncü gün 3/8, armağan 3/9, olmak 3/9, için 3/9, oğu- 3/9, yigirmi beşinci gün 3/9, armağan 3/10, komşu 3/11, olmak 3/11, için 3/11, oğu- 3/11.

Sayfa 4: yigirmi altıncı gün 4/1, ile 4/1, sacu 4/1, gelen 4/1, karşulayan 4/2, armağan 4/2, olmak 4/2, için 4/2, oğu- 4/3, yigirmi yedinci gün 4/3, kalk- 4/3, binen 4/3, kul 4/3, olmak 4/4, için 4/4, oğu- 4/4, yigirmi sekizinci gün 4/4, kalk- 4/4, sağ 4/5, yan 4/5, virmek 4/5, için 4/5, oğu- 4/5, yigirmi toğuzuncu 4/5, gün 4/6, yüz 4/6, ağı 4/6, kul 4/6, olmak 4/6, için 4/7, oğu- 4/7, otuzuncu gün 4/7, olan 4/8, görmek 4/9, olmak 4/9, için 4/9, oğu- 4/10, bayram 4/10, gün 4/10, olmak 4/10, için 4/11, oğu- 4/11, eyle- 4/11.

¹⁸ Armağan (*armağan, hediye*) sözcüğünün kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı bilim insanları sözcüğün Türkçe olduğu, yüzyıllardan beri Türkçenin temel kaynaklarında yer aldığı ve Türkçeden başka dillere geçen sözcüklerden de biri olduğu görüşünü savunurken bazı bilim insanları da sözcüğün Farsça kökenli olduğunu ileri sürmektedirler. Türkçe kökenli olduğunu düşündüğümüz sözcükle ilgili olarak Hasan Eren, şunları kaydetmektedir: *Armağan: birini sevindirmek için verilen şey, hediye. Kırım’da armagal olarak kullanılır. Az. Armağan “hediye, bahşiş, pay”. Kâşgarlı Mahmud’a göre Oguzcada armagan (ve yarmagan) olarak geçer. Oğuzca yarmagan biçiminin başındaki y- sonradan türemiştir. Eski Kıpçakçada da armagan biçimi kullanılmıştır. Kökünü bilmiyoruz. Koroglu’nun Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır. (ST 2, 1975, 65). Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun, AO 5, 21). Doerfer’e göre (TMEN 465), Türkçeden Farsçaya armagan olarak geçmiştir. Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de armağan biçimi kullanılır. Räsänen: V 27a; Clauson: ED 232a, 969b. (Eren, 2020: 24). Tuncer Gülensoy ve Günay Karaağaç da sözcüğün Türkçe kökenli olduğu görüşünü savunmaktadır (Gülensoy, 2007: 79; Karaağaç, 2021: 40).*

Sayfa 5: gün 5/1, oku- 5/1, üç 5/1, bir 5/2, de- 5/2, an 5/2, sonra 5/2, yalvar- 5/3, de- 5/3, bu 5/3, oku- 5/3, eyle- 5/4, yarlığa-¹⁹ 5/4, olan 5/5, sen 5/5, eyle- 5/6, biz 5/6, sen 5/6, şaklayıcı 5/6, yok 5/7, bu 5/7, ırmağan 5/7, eriş- 5/8, ben 5/9, eyle- 5/9, anlar 5/9, ile 5/9, bu 5/9, kul 5/10, sevgili 5/10, eyle- 5/10, eyle- 5/10.

Sayfa 6: biz 6/1, anlar 6/1, ile 6/2, eyleme 6/2.

Eserde geçen Türkçe kavram işaretlerinin alıntı sözcük ve sözcük öbekleriyle birlikte kullanılarak geçici ve kalıcı anlam ilişkisi kuran kavram işaretleri yaptıklarını da belirtmek gerekir. Örnekler: her gün, birer kerre, evvelki gün, ruhu için, yasin-i şerif oku-, cān acısı, güzelce suret, ‘arş gölgesi, cennet kapısı, hâzret-i hâkka yalvar-, kuşūr(ı) yarlığa-, mizānda şevābı ağır gel-, emīn ve emānet şakla-, sū’āl āsān vechile vir-, berātı sağ yanından vir-, kabirden kalk-, āllah u ekber de-, kabri nūr ol-, muhāfāza ol-, rızvāna ırmağan ol-, melaikelere ırmağan ol-, āllah te’ ālā dergāhında yüzi ak kullarından ol-, hâzret-i cemel-i bā-kemāl ol-, naşīb ve müyesser ol-, dergāh-ı ‘izzetde maqbūl ol-, hāşıl ol- kabz olun-, ‘azīz ve mükerrrem eyle-, naşīb eyle-, kabūl eyle-, emanet eyle-, tamam eyle-, hōşnūd eyle-, mahrūm eyleme-.

Alıntı sözcükler, sözcük öbekleri ve kalıplaşmış dil öğeleri:

Eser dinî içerikli olduğu için içinde Arapça ve Farsça kökenli pek çok sözcüğü, sözcük öbeğini ve kalıplaşmış dil öğesini (deyimi, cümleyi...) ²⁰ barındırmaktadır. Söz konusu anlamlı ve görevli dil öğelerini geçtikleri sayfalara göre şöyle dikkatlere sunmak mümkündür: ²¹

Sayfa 1: yasin-i şerif 1/1, bismi’l-lāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm 1/2, bāb-ı ramazān-ı şerif 1/2, her 1/3, kerre 1/3, yasin-i şerif 1/3, yāhūd 1/3, evvel 1/4, yasin-i şerif 1/4, rızā’en allah 1/4, faḥr-ı ‘ālem 1/5, şallā’l-allahu ‘aleyhi ve sellem 1/5, ruḥ u şerif 1/5, hâzret-i ādem 1/6, ‘aleyhi’s selem selam 1/6, ruḥ u şerif 1/7, hâzret-i havvā 1/7, rażī āllahu ‘anhā 1/8, ruḥ 1/8, rażī āllahu ‘anhu 1/9, ruḥ 1/9, hâzret-i ebābekir eş’siddik 1/8-9, rażī āllahu ‘anhu 1/10, ruḥ 1/10, hâzret-i ‘ömer elfarūḫ 1/9-10, rażī āllahu ‘anhu 1/11, ruḥ 1/11, hâzret-i oşmān zī’n-nüreyn 10-11, [hâzret-i] ‘alī elmurtazā 1/12, rażī āllahu ‘anh 1/12, ruḥ 1/12.

Sayfa 2: hâzret-i fāḫimatü’z-zehrā 2/1, rażī āllah ‘anhā 2/1, ruḥ 2/1, hâzret-i ‘āişe 2/2, rażī āllah ‘anhā 2/2, ruḥ 2/2, hâzret-i imām ḥasan 2/3, ruḥ 2/3, hâzret-i imām ḥüseyn 2/4, ruḥ 2/4, āli 2/5, ve 2/5, evlād 2/5, kerbelā 2/6, şehid 2/6, ehl-i beyt 2/6, ruḥ 2/6, hâzret-i cehāryār-

¹⁹ Yarılkka- eylemi Eski Türkçe Dönemi’nden beri Türkçenin kullanım alanında olan kavram işaretlerinden biridir. Nitekim yarılkka- eylemi Orhun Yazıtları’nda sıkça geçmektedir. Söz konusu eylemin geçtiği birkaç cümleyi dikkatlere sunmak yararlı olacaktır: tengri yarılk(k)adukın için özüm kuutum bar için kagan olurtum: *Tanrı lütfettiği için, ben de kutlu (talihli) olduğum için tahta geçtim* (Köl Tigin Yazıtı Güney Yüzü 9; Alyılmaz, 2005: 11); tengri yarılk(k)aduk için dört yigirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olurtum: *Tanrı lütfettiği için on dört yaşıma (geldiğimde) Tarduş boyu üzerine şad oldum* (Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü 14-15; Alyılmaz, 2005: 104); tengri yarılk(k)azu bu türük bodun ara yarıklık yagıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim: *Tanrı lütfettiği için, bu Türk halkının içine silahlı düşmanları sokturmadım; (onların) kuyruğu düğümlü atlarını (ülkemde) koşturtmadım.* (Bilge Tonyukuk Yazıtları 53-54; Alyılmaz, 2021: 389-390). Eylemin Türkçenin temel kaynaklarında *yarlıkga-*, *yarlık-*, *yarlığga-*, *yarlığa-* şeklinde de geçtiği ve *buyur-*, *emret-*; *esirge-*, *merhmet et-*, *acı-*, *bağışla-*, *affet-*, (*yüksek makam sahibi biri için*) *konus-* anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nadelyayev vd. 1969: 242; Tekin, 2001, s. 211-228. Yarılkka- eyleminin yarlığa- biçiminde ve *bağışla-*, *affet-*, *merhmet et-* anlamlarında “Armağan-ı Yasin-i Şerif” adlı eserde kullanılmış olması önemlidir.

²⁰ Metinde geçen alıntı nitelikli kalıplaşmış dil öğelerinin bir kısmını dua cümleleri ve Kur’an-ı Kerim’den seçilmiş ayetler oluşturmaktadır.

²¹ Eserde geçen alıntı sözcüklerin, sözcük öbeklerinin ve kalıplaşmış dil öğelerinin anlamları özgün metnin Türkiye Türkçesine aktarımında dikkatlere sunulduğu için burada tekrar yazılmamıştır.

ı güzîn 2/7, ruḥ 2/7, aşḫâb-ı yâr u güzîn 2/8, ruḥ 2/8, cân 2/9, ruḥ 2/10, âsân 2/10, vech 2/10, ḳabz 2/ 10, sū'âl 2/11, âsân 2/11, vech 2/11.

Sayfa 3: ḳabr 3/1, nūr 3/1, ḳur'an-ı 'azîmü's- şân 3/2, suret 3/3, ḳabir 3/3, mizân 3/3, şevâb 3/4, maḥşer 3/4, 'arş 3/5, muḫâfaẓa 3/5, cennet 3/6, rıẓvân 3/6, azrâîl 'aleyhi's-selâm 3/7, cümle 3/8, melaike 3/8, ḫâzret-i resûlu'llah 3/9-10, u 3/10, şallâ'l- allah te'âlâ 'aleyhi ve's-sellem 3/10.

Sayfa 4: nūr 4/1, ṭabaḳ 4/1, peygamber 4/2, ḫurî 4/2, ḳabir 4/3, burâḳ 4/ 3, ḳabir 4/4, berât 4/5, âllah te'âlâ 4/6, dergâḫ 4/6, cenâb-ı rabbü'l-'alemîn 4/7, ḫâzret-i cemel-i bâ-kemâl 4/8, 'azîm 4/8, ve 4/8, envâr 4/8, ve 4/8, cennet-i 'âlâ 4/8-9, ziyâfet 4/9, naşîb 4/9, ve 4/9, müyesser 4/9, dergâḫ-ı 'izzet 4/10, maḳbûl 4/10, tamam 4/11.

Sayfa 5: ve 5/1, her 5/1, yasin-i şerîf 5/1, kerre 5/1, ihlâş-ı şerîf 5/12, ve 5/2, kerre 5/2, âllah u ekber 5/2, ḫâzret-t-i ḫaḳḳ 5/2, ḳur'an-ı şerîf 5/3, dergâḫ 5/3, ḳabûl 5/4, ḳuşûr 5/4, yâ rab 5/ 4, yâ' nî 5/4, ḫâşıl 5/4, şevâb 5/5, 'azîmü's-şân 5/5, ḫâzret 5/5, emanet 5/5, ğayr 5/6, emîn 5/6, ve 5/6, emânet 5/6, kerîm 5/7, bârı ḫudâ 5/7, şaḫîb 5/8, şaḫîb 5/8, cümle 5/8, ḫöşnûd 5/9, za'îf 5/9, ḫabîb 5/10, ḫürmet 5/10, azîz 5/10, ve 5/10, mükerrem 5/10, şefâ' at 5/11, naşîb 5/11.

Sayfa 6: yâ rab 6/1, her 6/1, hâl 6/1, dünya 6/1, ve 6/1, âḫîret 6/1, maḫrûm 6/2, âmîn 6/2, biḫürmeti ṭaha ve yasin 6/2, şadaḳ âllahü'l- 'azîm 6/3, subḫane rabbike rabbi'l- 'izzeti 'amma yaşîfûn ve selâmun 'ale'l- mürselîn ve'l ḫamdu'l-illah rabbü'l-'alemîn²² 6/3-5.

Eserin yazım özellikleri:²³

Harekeli olarak yazılan eserde yazıcı metinde geçen görevli ve anlamlı dil öğelerini yazarken ilgili hareke işaretlerini genelde göstermiştir. Ancak harekelemeler yapılırken yazıcının dikkatsiz olduğu ve gelişigüzel davrandığı, sözcükleri kimi yerde eseri kopyaladığı kaynağa bağlı kalarak, kimi yerde kendi yaşadığı dönemin dil özelliklerini yansıtarak, kimi yerde de bir sözcüğü iki farklı şekilde harekelendirerek yazdığı görülmektedir. Yazıcının eserin adında (“*armağan yasin-i şerîf*”) geçen “**armağan**” sözcüğünü yalnızca eserin adını yazarken “**armağan**” şeklinde yazdığı, sözcüğün geçtiği diğer yerlerde ise (6 kez) sözcüğü “**ırmağan**” okunacak şekilde harekelediği dikkati çekmektedir.²⁴

²² Bu kalıplaşmış ifadeler (cümleler) Kur'an-ı Kerim'in Saffat suresinin 180-182. ayetlerine aittir. “*Senin Rabb'in, mutlak izzet sahibi olan Rabb, onların yakıştırdığı nitelermelerden uzaktır, yücedir. Bütün peygamberlere selâm olsun! (Ve) âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.*” anlamına gelmektedir.

²³ Makalenin sınırlarını aşmamak için eserin yazım özelliklerinden yalnızca bir kısmına yer verilmiştir. Konu hakkında ayrıntılı inceleme yapmak isteyenlerin eserin özgün metinlerinin görüntülerine ve yorumlu yazı çevirimine bakmaları yerinde olacaktır.

²⁴ Bu ve benzer şekilde yazılmış sözcüklerin yazı çevirimleri yapılırken “uyarlanmış yorumlu yazı çevirimleri”ni değil; “yorumlu yazı çevirimi”ni tercih ettiğimizi belirtmek isteriz. Hatırlanacağı üzere yazı çeviriminin (translittération), yorumsuz yazı çevirimi (translittération lettre par lettre), yorumlu yazı çevirimi (translittération commentée) ve uyarlanmış yorumlu yazı çevirimi (translittération commentée d'adaptée) olmak üzere üç türü vardır. Yorumsuz yazı çeviriminde önce iki alfabe arasında bire bir harf ve noktalama denklikleri oluşturulur. Yazım kurallarında kaynak metnin yazım kurallarına uyulur. Kaynak metinde yazılmayan harfler varsa amaç metinde de bunlar yazılmaz. Kaynak metindeki yırtılma, kopma, aşınma sonucu oluşmuş eksiklikler amaç metinde bırakılan uygun boşluklar ve (...) içerisindeki notlarla belirtilir. Oluşturulan amaç metin öyle olmalıdır ki çevirim kurallarını bilen bir kimse bu metni eksiksiz ve yanlışsız kaynak metne çevirebilmelidir. Bu tür yazı çevirimi daha çok yazım kurallarının araştırılmasında ve metin kopyalarının yazım bakımından karşılaştırılarak nüsha farklarının bulunmasında kullanılır (Gemalmaz, 2010: 84). Yorumlu yazı çeviriminde yine iki alfabe arasında bire bir denklikler oluşturulur. Amaca göre yazım kurallarında dil çalışması yapılacaksa kaynak metne, edebiyat çalışması yapılacaksa kullanılmakta olan standart dile uyulur. Söz gelişi büyük / küçük harf ayrımı yapmayan Arap harfleriyle yazılmış kaynak metinlerin Latin harflerine yazı çeviriminde, dil çalışmaları için büyük / küçük harf

Metinde alıntı sözcüklerin yazımında genelde alındığı dilin kuralına uyulmuş ancak yazılması gereken harflerin yerine zaman zaman hareke işaretleri tercih edilmiştir.

Yazıcı bünyesinde ç (چ) harfini barındıran sözcükleri ve ekleri yazarken ç (چ) harfini c (ج) ile göstermiştir. saçu - sacu 4/1, içün - icün 2 /1, 2/3, 2/3, üç - üc 5/1, üçüncü - üçüncü 3/7...

Yazıcı “içün (için)” edatını yazarken sözcüğün bünyesindeki ç (چ) harfini yalnızca ilk sayfada ç (چ) harfi ile (içün 1/5, 1/6, 1/7, 1/8, 1/9, 1/10, 1/11, 1/12) yazmış; diğer sayfalarda ise tamamen c (ج) ile yazmayı (icün 2/1, 2/3...) tercih etmiştir. Eserin tarafımızdan yorumlu yazı çevirimi yapılırken yazarın / müstensihin yazdığı şekil (kaynak yazı) dikkate alınarak yazar / müstensih **içün** yazmışsa **içün**; **icün** yazmışsa da **icün** şeklinde okunmuştur. İçin sözcüğü / edatı eserin 1. sayfasında 8 defa **içün** şeklinde; 2. sayfasında 9; 3. sayfasında 8; 4. sayfasında ise 6 kez icün şeklinde yazılmıştır.

Eserin 1. sayfasındaki **içün** şeklindeki yazılışı dikkate alıp söz konusu sözcüğü metnin diğer sayfalarında da **icün** yerine **içün** şeklinde okumamız (yazı çevirimini yapmamız) mümkün olabilirdi. Ancak bu durum, yazarın / müstensihin tercihini ve söz konusu sözcüğün özgün metindeki yazılışını yansıtmamış olurdu. Özgün metinde (kaynak metinde) **icün** şeklinde yazılmış olan bir sözcüğü **içün** şeklinde okumak (yazı çevirimini yapmak), onun “yorumlu yazı çevirimi”ni değil, “uyarlanmış yorumlu yazı çevirimi”ni yapmak anlamına gelir.

Yazıcı “**içün / icün (için)**” edatını yazarken keyfi davranmış; sözcüğü kimi yerde (1/4, 1/7, 2/11, 3/5...) kendinden önce gelen sözcükten ayrı olarak kimi yerde ise (1/8, 1/9, 1/10, 1/11, 1/12, 2/1, 2/3...) bitişik olarak yazmıştır.

Yazıcı iyelik eki II. teklik şahıslarda ekin ünlüsünü bir önceki hecede geçen ünlüyü dikkate alarak önceki ünlü düz ise düz; yuvarlak ise yuvarlak ünlü ile yazmıştır: **ḫuluñ** (5/10), **ḫabībīñ** (5/10).

Addan ad yapan /+II/ biçim birimi, 5. sayfanın 8. Satırında [(üzerine geldiği sözcüğün bünyesinde bulunan dudak ünsüzünün (b'nin)²⁵ de etkisiyle] yuvarlak ünlü ile [/+II/ (şahıblü 5/8)] yazılırken, diğer yerlerde ince ünlü ile [/+II/ (sevgili 5/10)] yazılmıştır.

Addan sıfat (sıra sayı sıfatı) yapan /+nCI/, /+nCU/ biçim biriminin, metinde (önündeki yardımcı ünlü değişse de) yalnızca düz ünlülü biçimi tercih edilmiştir: **üçüncü** gün 1/6, **dördüncü** gün, **onuncu** gün 2/2, **yigirmi tokuzuncu** 4/5, **otuzuncu** gün 4/7.

Ver- eylemi metinde **ver-** yerine **vir-** (4/5) şeklinde yazılırken **de-** eylemi, **di-** değil; **de-** (5/2, 5/3) şeklinde yazılmıştır.

ayrımına gidilmez; edebiyat çalışmaları içinse bu konuda daha esnek davranılabilir. Kaynak metinde yazılmayan harfler varsa dil çalışmaları için bunlar eserin dil özellikleri göz önünde bulundurularak amaç metinde [...] / (...) içinde gösterilir; edebiyat çalışması yapılacaksa kullanılmakta olan standart dile uygun bir şekilde kaynak metinde varmış gibi amaç metinde yazılır. Kaynak metindeki eksiklikler, gerek dil gerek edebiyat çalışmaları için mümkün olduğunca [...] veya (...) içinde tamamlanmaya çalışılır (Gemalmaz, 2010: 84-85). Belirli kurallar göz önünde bulundurularak bir metnin kaynak alfabeden bir başka alfabeyle yorumlu çevirimi yapılırken ortaya çıkan metnin (amaç metnin) dönemin yazım ve dil özellikleriyle denklik sağlamadığı dikkati çeker. Bu durumda çevirimi yapan kişi / araştırmacı metnin hedef kitle tarafından daha iyi anlaşılabilmesini ve anlamlandırılabilmesini de kolaylaştırmak amacıyla kaynak metnin yazıldığı dönemin yazım ve dil özelliklerini de göz önünde bulundurarak yeni bir aktarım yapma yoluna başvurur. Bu yöntemin adı “uyarlanmış yorumlu yazı” çevirimidir. “Mevcut bilginin amaca uygun bir şekilde kullanımı” olarak da ifade edebileceğimiz bu durum aynı döneme ait metinlerin alfabelerinin, yazım kurallarının, anlamlı ve görevli dil öğelerinin daha kolay öğrenilmesine ve öğretilmesine de katkı sağlamaktadır (Alyılmaz, 2021: 273-274).

²⁵ Türkiye Türkçesinde dudak ünsüzleri (b, p, m, v, f), birlikte kullanıldıkları ünlüleri yuvarlaklaştırır; ünsüzleri ise dudaksılaştırırlar.

/-Ip/ zarf-fiil eki (biçim birimi), metinde yuvarlak ünlülü (ۉ) ve **b** (ب) ile (/U̇b/) yazılmıştır: gel**üb** (3/2), eyley**üb** (5/11).

Metinde III. gösterme zamiri olarak **an** <a+n²⁶ (5/2), III. çokluk şahıs zamiri olarak da **anlar** <a+n+lar kullanılmıştır. **An** zamiri (**andan** sonra, **anlar**) incelenen metnin yazıldığı dönem için eskicil sayılacak niteliktedir. Nitekim söz konusu zamirin (ağızlar ve lehçeler dışında) XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yerini “o”ya bıraktığı bilinmektedir (Kartallıoğlu 2021: 31).

Farsça yöntemle yapılmış ad ve sıfat takımlarında sıra Türkçedekinin tersine olmak üzere belirtilen - belirten biçimindedir ve okuyuşta ilk sıradaki belirtilenin sonuna ı ya da i (yā-i izafet) katılır (Tulum, 2011: 235). Metinde Farsça yöntemle yapılmış ad ve sıfat takımlarında ilk sıradaki belirtilenin sonuna çoğunlukla **ı / i** bazen de **u / ü** getirilmiştir: bāb-ı ramazān-ı şerif 1/2, fahr-ı ʿālem 1/5, ruḥ-u şerif 1/5, ḥazret-i cehāryār-ı güzīn 2/7, aṣḥāb-ı yār-u güzīn 2/8.

Metinde Hz. Ali'nin adı iki yerde (1 ve 2. sayfalarda) geçmektedir. Birinci sayfanın 12. satırında sözcüğün Arapça yazımına uygun olarak **علی** (ʿalī); 2. sayfanın 5. satırında ise müstensihin / yazıcının terhcine göre **آل** (āli) şeklinde yazılmıştır.

Eserin özgün metni ve yorumlu yazı çevirimi: Eserin tarafımızdan yapılan transliterasyonu (yorumlu yazı çevirimi) şöyledir:

²⁶ **An**<_a+n zamirinin yapısı hakkında farklı görüşler ve ayrıntılı için bk. Alyılmaz, 1999: 403-415; Kocasavaş, 2004: 52-55; Alyılmaz, 2017: 94-99; Alyılmaz, 2011: 107-108; Kılıç & Ersöz, 2020: 565-606.

Sayfa 1:

Özgün metnin görüntüsü:

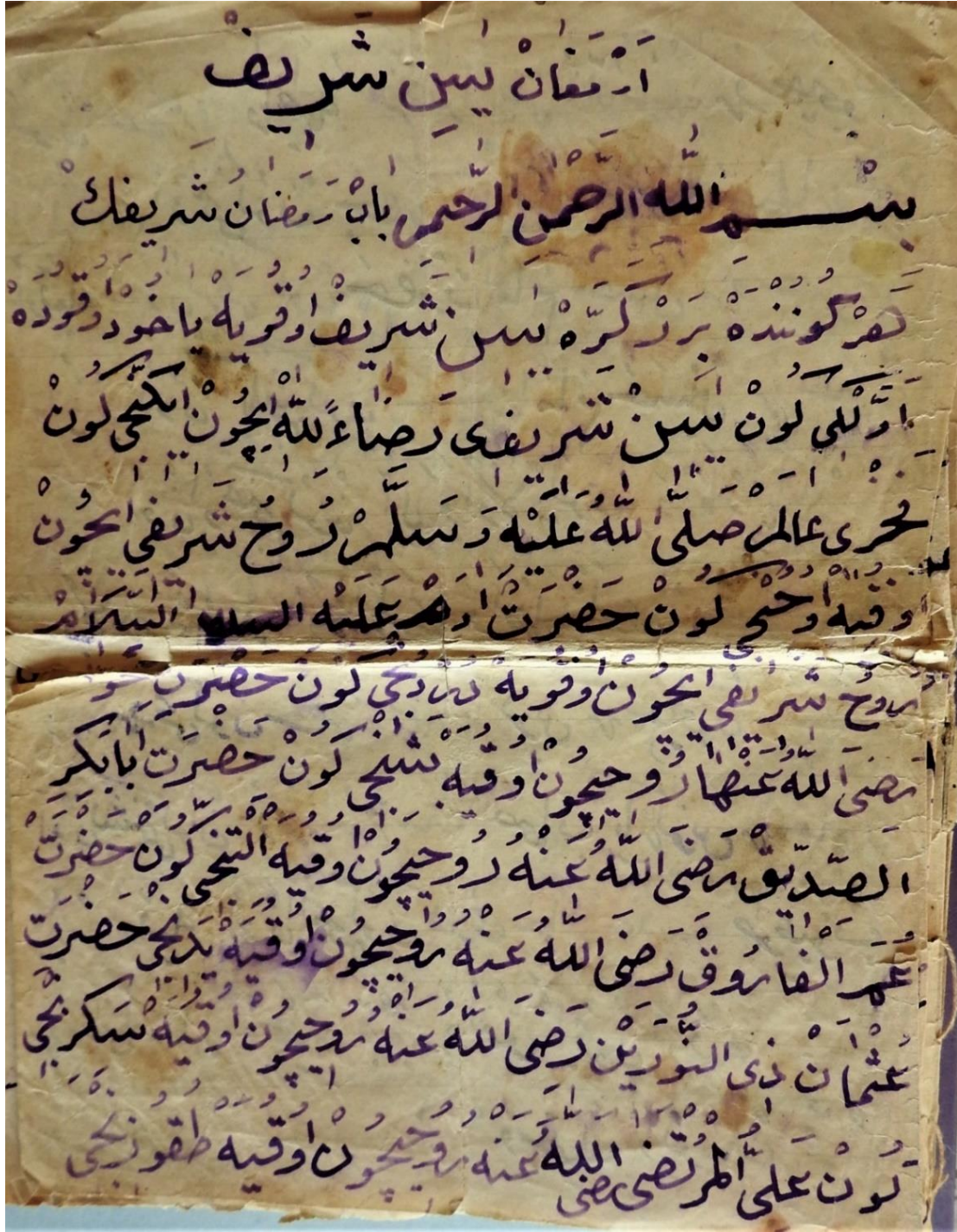

Foto 12: 1. sayfanın görüntüsü

Sayfa 1:

Metnin yorumlu yazı çevirimi:

armağan-ı yasin-i şerîf

bismi'l-lâhi'r-raḥmani'r-raḥîm bâb-ı ramazân-ı şerîfîñ
her gününde birer kerre yasin-i şerîf okuya yâḥûd okuda
evvelki gün yasin-i şerîfi rızâ'en allah içün ikinci gün
faḥr-ı 'âlem şallâ'l-allahu 'aleyhi ve sellem ruḥ-u şerîfi içün
okuya üçüncü gün ḥazret-i âdem 'aleyhi's selem selâm
ruḥ u şerîfi içün okuya dördüncü gün ḥazret-i ḥavvâ
raẓî âllahu 'anhâ ruḥuiçün okuya beşinci gün ḥazret-i ebâbekir
eş'sıddık raẓî âllahu 'anhu ruḥuiçün okuya altıncı gün ḥazret-i
'ömer elfarûk raẓî âllahu 'anhu ruḥuiçün okuya yedinci [gün] ḥazret-i
oşmân zî'n-nüreyn raẓî âllahu 'anhu ruḥuiçün okuya sekizinci
gün [ḥazret-i] 'alî elmurtaẓâ raẓî âllahu 'anhu ruḥuiçün okuya tokuzuncı

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı:

Yasin-i Şerif Armağanı

*Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla şerefli / kutsal Ramazan ayının sarayında
(Ramazan ayına erişen kişi) her gün birer kere Yasin-i Şerif okuya veya okuta.*

Birinci gün Yasin-i Şerif'i Allah rızası için (okuya). İkinci gün

*Âlemlerin Övüncü' (nün / Hz. Muhammed'in) - "Allah'ın selamı ve rahmeti onun üzerine
olsun"- kutsal ruhu için*

okuya. Üçüncü gün Hz. Âdem'(in) - "Allah'ın selamı üzerine olsun"-

kutsal ruhu için okuya. Dördüncü gün Hz. Havva'(nin)

- "Allah ondan razı olsun"- ruhu için okuya. Beşinci gün Hz. Ebubekir

Sıddık'(in) - "Allah ondan razı olsun"- ruhu için okuya. Altıncı gün Hz.

Ömer el-Faruk'(un) - "Allah ondan razı olsun"- ruhu için okuya. Yedinci (gün) Hz.

Osman Zinnureyn'(in) - "Allah ondan razı olsun"- ruhu için okuya. Sekizinci

gün (Hz.) Ali el-Murtaza'(nin) - "Allah ondan razı olsun"- ruhu için (okuya). Dokuzuncu

Sayfa 2:

Özgün metnin görüntüsü:

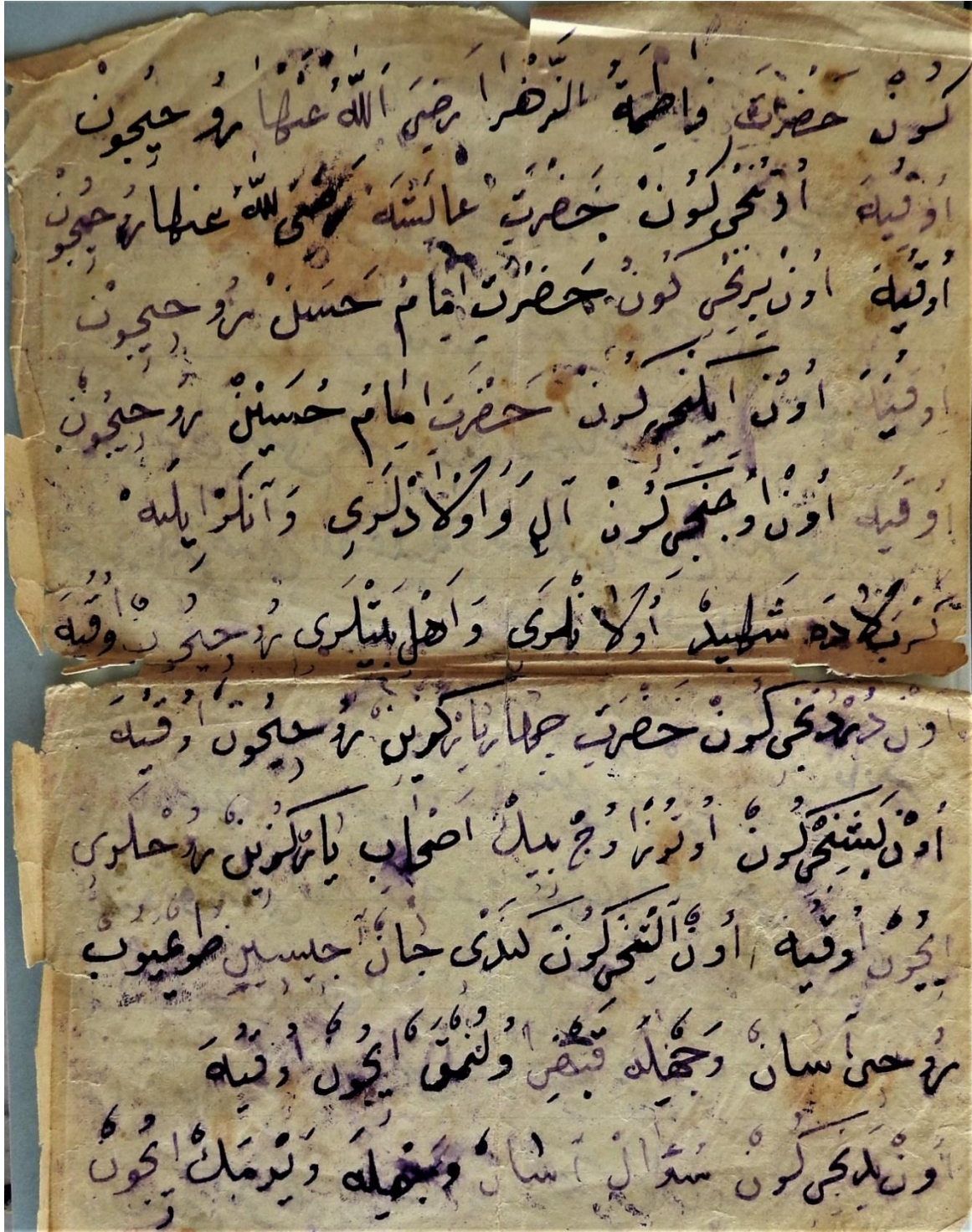

Foto 13: 2. sayfanın görüntüsü

Sayfa 2:

Metnin yorumlu yazı çevirimi:

gün hazret-i fâtimatü'z-zehrâ razî âllah ‘anhâ ruhuicün
okuya onuncu gün hazret-i ‘âişe razî âllah ‘anhâ ruhuicün
okuya on birinci gün hazret-i imâm hasan ruhuicün
okuya on ikinci gün hazret-i imâm hüseyin ruhuicün
okuya on üçüncü gün âli ve evlâdları anlar ile
kerbelâda şehîd olanları ehl-i beytleri ruhuicün okuya
on dördüncü gün hazret-i cehâryâr-ı güzîn ruhuicün okuya
on beşinci gün otuz üç biñ aşhâb-ı yâr-u güzîn ruhları
icün okuya on altıncı gün kendi cân acısın tuymayıb
ruhu âsân vechile kabz olunmak icün okuya
on yedinci gün sū’âl âsân vechile virmek icün

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı:

gün Hz. Fatimatüzzehra’(nin) - “Allah ondan razı olsun”- ruhu için
okuya. Onuncu gün Hz. Âişe’(nin) - “Allah ondan razı olsun”- ruhu için
okuya. On birinci gün Hz. İmam Hasan’(ın) - “Allah ondan razı olsun”- ruhu için
okuya. On ikinci gün Hz. İmam Hüseyin’(in) - “Allah ondan razı olsun”- ruhu için
okuya. On üçüncü gün (Hz.) Ali’(nin), çocukları(nın), onlar ile
Kerbela’da şehit olanları(n) ve Ehlibeyt’(ten olan)ları(n) ruhu için okuya.
On dördüncü gün Hz. Seçkin Dört Dost’(un) (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve
Hz. Ali) ruhu için okuya.
On beşinci gün “Otuz Üç Bin Seçkin Dost’(un), Arkadaş”(ın) ruhları
için okuya. On altıncı gün (ölüm vakti geldiğinde can verirken) canının acısını duymayıp
(Azrail’e) ruhunu kolaylıkla vermek için okuya.
On yedinci gün (kabirde sorulacak) sorulara kolaylıkla cevap vermek için

Sayfa 3:

Özgün metnin görüntüsü:

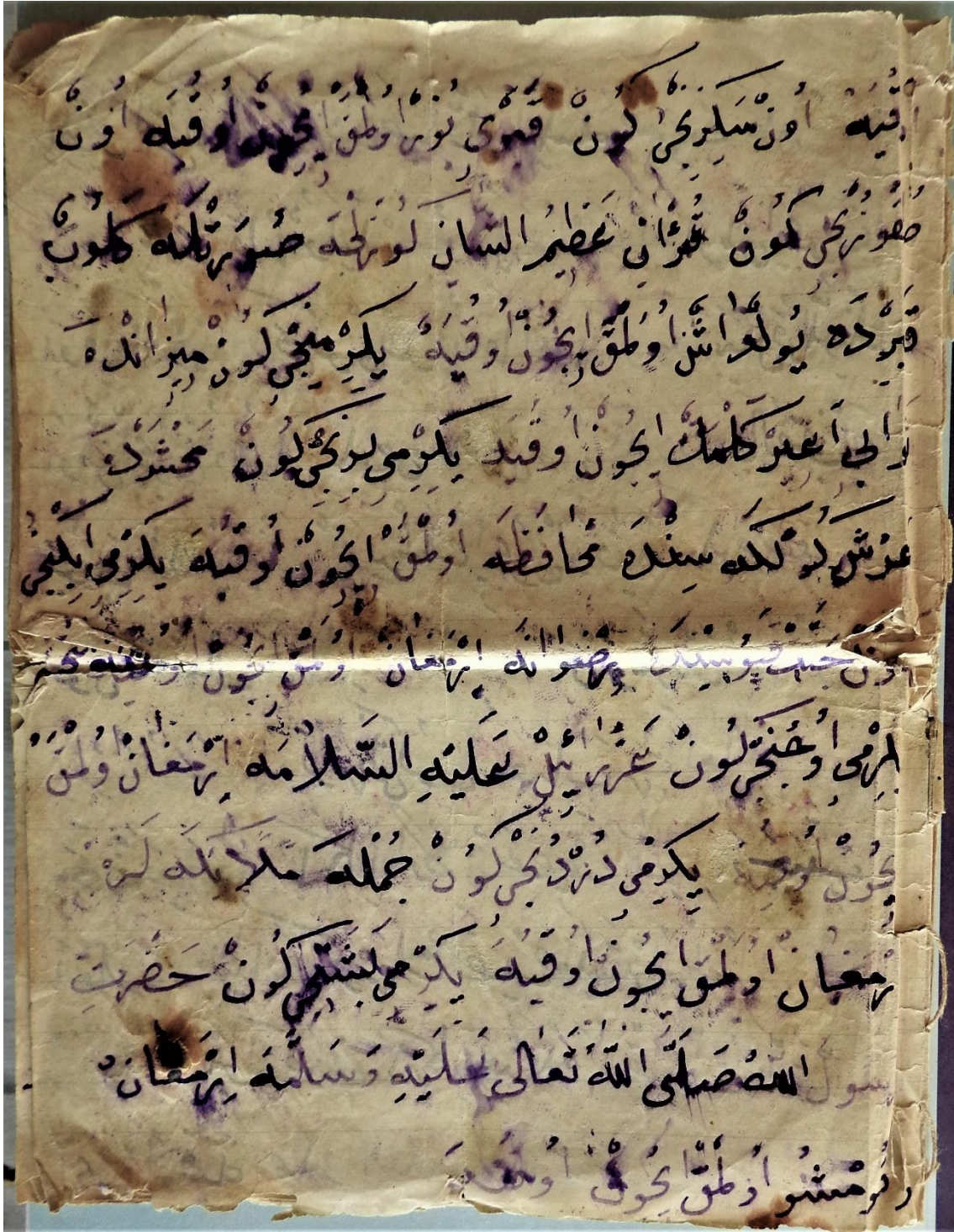

Foto 14: 3. sayfanın görüntüsü

Sayfa 3:

Metnin yorumlu yazı çevirimi:

okuya on sekizinci gün kabri nūr olmak için okuya on
dokuzuncu gün kur'an-ı 'azîmü's- şân güzelce suretle gelüb
kabirde yoldaş olmak için okuya yigirminci gün mizānda
şevābı ağır gelmek için okuya yirmi birinci gün mahşerde
'arş gölgesinde muhāfaza olmak için okuya yirmi ikinci
gün cennet kapısında rızvāna ırmağan olmak için okuya
yirmi üçüncü gün azrāil 'aleyhi's-selāma ırmağan olmak
in için okuya yirmi dördüncü gün cümle melāikelere
ırmağan olmak için okuya yirmi beşinci gün hazret-i
resūlu'llah u şallā'l- allah te'ālā 'aleyhi ve's-selleme ırmağan ve
komşu olmak için okuya

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı:

okuya. On sekizinci gün (öldüğünde) kabri nur olmak / nurla dolmak için okuya. On dokuzuncu gün Şanı Büyük Kur'an-ı Kerim'(in) (kabre onunla birlikte) gelip kabirde (ona) yoldaş olması için okuya. Yirminci gün hesap gününde sevabı(nın) ağır gelmesi için okuya. Yirmi birinci gün mahşer (gününde)de arş gölgesinde (Allah'ın koruyuculuğu sayesinde) korunmak için okuya. Yirmi ikinci gün cennet kapısında(ki) bekçiye armağan olması için okuya.

Yirmi üçüncü gün Azrail'e - "Allah'ın selamı üzerine olsun"- armağan olması için okuya.

Yirmi dördüncü gün bütün meleklere

armağan olması için okuya. Yirmi beşinci gün Hz.

Resullulah'a - "Allahutaala'nın selamı ve rahmeti onun üzerine olsun"- armağan ve (ona) komşu olmak için okuya.

Sayfa 4:

Özgün metnin görüntüsü:

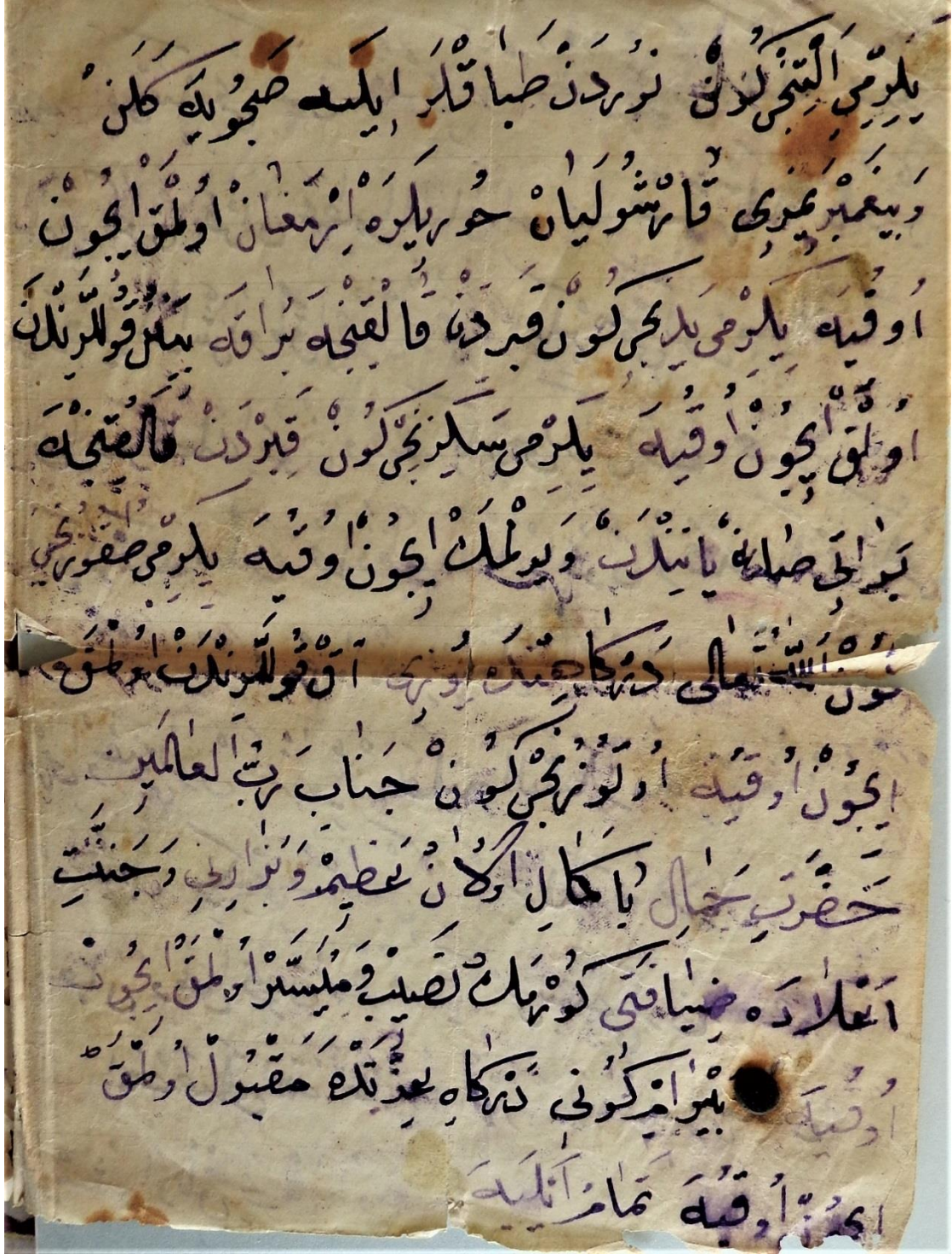

Foto 15: 4. sayfanın görüntüsü

Sayfa 4:

Metnin yorumlu yazı çevirimi:

yigirmi altıncı gün nürdan tabaklar ile sacuya gelen
ve peygamberimizi karşılayan hürilere armağan olmak için
okuya yigirmi yedinci gün kabirden kalkınca buraka binen kullarından
olmak için okuya yigirmi sekizinci gün kabirden kalkınca
beratı sağ yanından vermek için okuya yigirmi dokuzuncu
gün Allah te'âlâ dergâhında yüzi ak kullarından olmak
için okuya otuzuncu gün cenâb-ı rabbü'l-'alemîn
hazret-i cemal-i bâ-kemâl olan 'azîm ve envârını ve cennet-i
'âlâda ziyâfeti görmek naşîb ve müyesser olmak için
okuya bayram günü dergâh-ı 'izzetde makbûl olmak
için okuya tamam eyleye

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı:

*Yirmi altıncı gün nurdan tabaklar ile saçı (saçmaya) gelen
ve peygamberimizi karşılayan hurilere armağan olması için
okuya. Yirmi yedinci gün kabirden kalkınca (Allah'ın) buraka binen kullarından
olmak için okuya. Yirmi sekizinci gün kabirden kalkınca
beratı(nı) (kurtuluş defterini) sağ yanından vermek için okuya. Yirmi dokuzuncu
gün Allahutaala'nın huzurunda (onun) yüzü ak (doğru / kusursuz) kullarından olmak
için okuya. Otuzuncu gün Âlemlerin Rabbi Büyük (Allah'ın) mükemmel yüzünü,
yüceliğini, parlaklığını ve Cennet-i
Âlâ'da yapılacak ziyafeti görmek, (bunlara) sahip olmak (ve) elde etmek için
okuya. Bayram günü (Allahutaala'nın) yüce katında beğenilen (kullardan) olmak
için okuya. (Bununla da Yasin-i Şerif okumayı) tamamlaya.*

Sayfa 5

Özgün metnin görüntüsü:

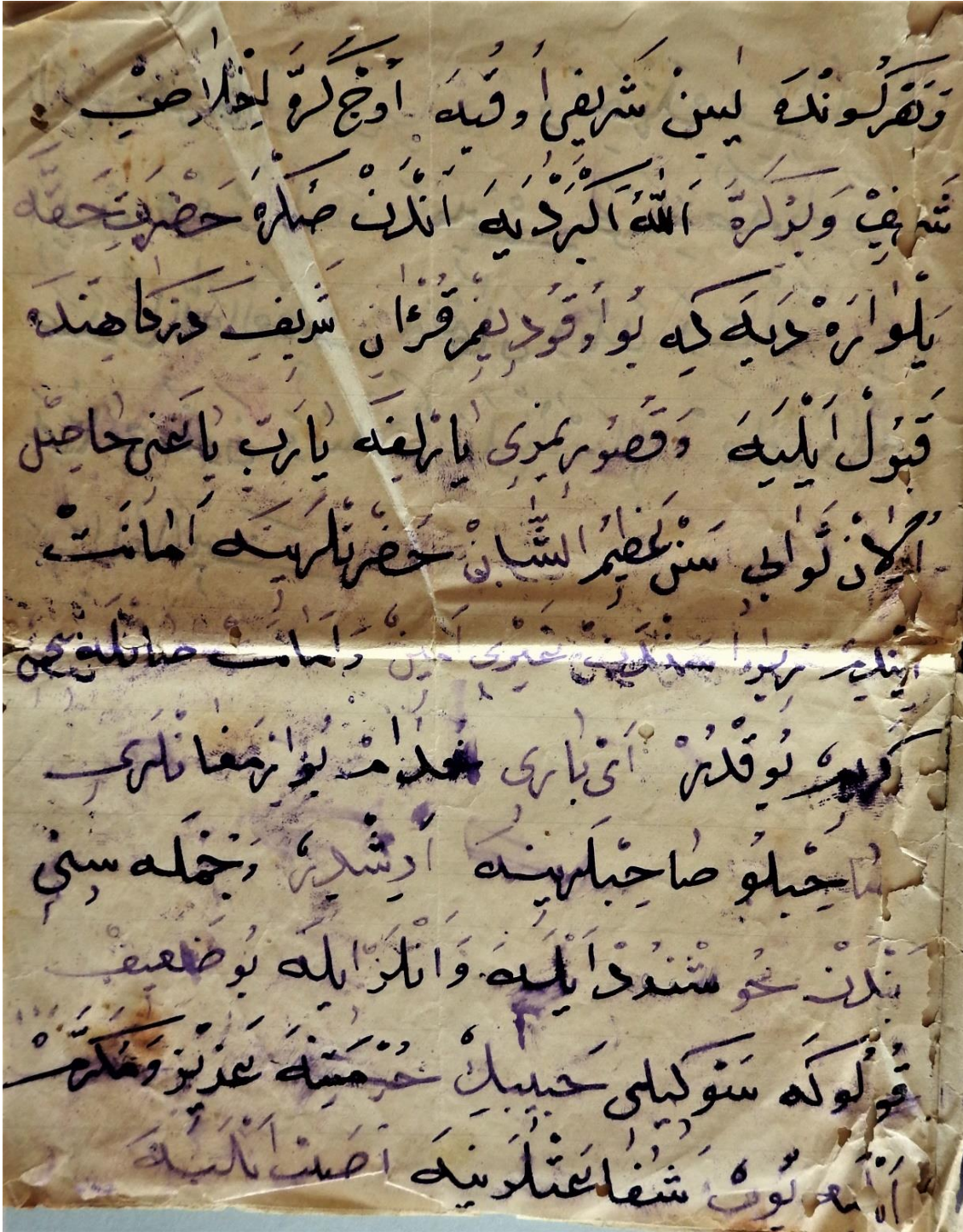

Foto 16: 5. sayfanın görüntüsü

Sayfa 5:

Metnin yorumlu yazı çevirimi:

ve her günde yasin-i şerîfi okuya üç kerre ihlâş-ı
şerîf ve bir kerre âllah u ekber deye andan sonra hazret-t-i haqqâ
yalvara deye ki bu okuduğum kur'an-ı şerîfi dergâhında
kabûl eyleye kuşûrumızı yarlığa yâ rab yâ' nî hâşıl
olan şevâbı sen ' azîmü'ş-şân hazretlerine emanet
eyledim bizlere senden gayrı emîn ve emânet şaklayıcı
kerîm yokdur ey bârî hudâm bu armağanları
şahiblü şahiblerine erişdir ve cümlesini
benden hoşnûd eyle ve anlar ile bu za'îf
kuluña sevgili habîbiñ hürmetine ' azîz ve mükerrem
eyleyüb şefâ' atlerine nasib eyle

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı:

*ve her gün Yasin-i şerif okuya üç kere İhlas-ı
Şerif (okuya) ve bir kere "Allah u Ekber" diye. Ondan sonra Hz. Hakk'a
yalvara. Diye ki: "Bu okuduğum Kuran-ı Şerif'i katında
kabul eyle. Kusurumuzu / günahımızı bağışla. Ya Rab yani ortaya
çıkan sevabı sen Şanı Pek Yüce Hazretleri'ne emanet
eyledim. Bizlere senden başka güvenilir ve emanet saklayıcı
kerim (soylu, cömert) yoktur. Ey Allah'im bu armağanları
(yukarıda belirttiğim) sahipli sahiplerine ulaştır ve onların hepsini
benden hoşnut eyle; ve (yine) onlarla (birlikte) bu zavallı
kulunu (da) Sevgili Peygamber'in hürmetine seçkin ve saygın (kullarından)
eyleyip (Hz. Peygamber'in) şefaatlerini (bu kuluna da) nasip eyle.*

Sayfa 6:

Özgün metnin görüntüsü:

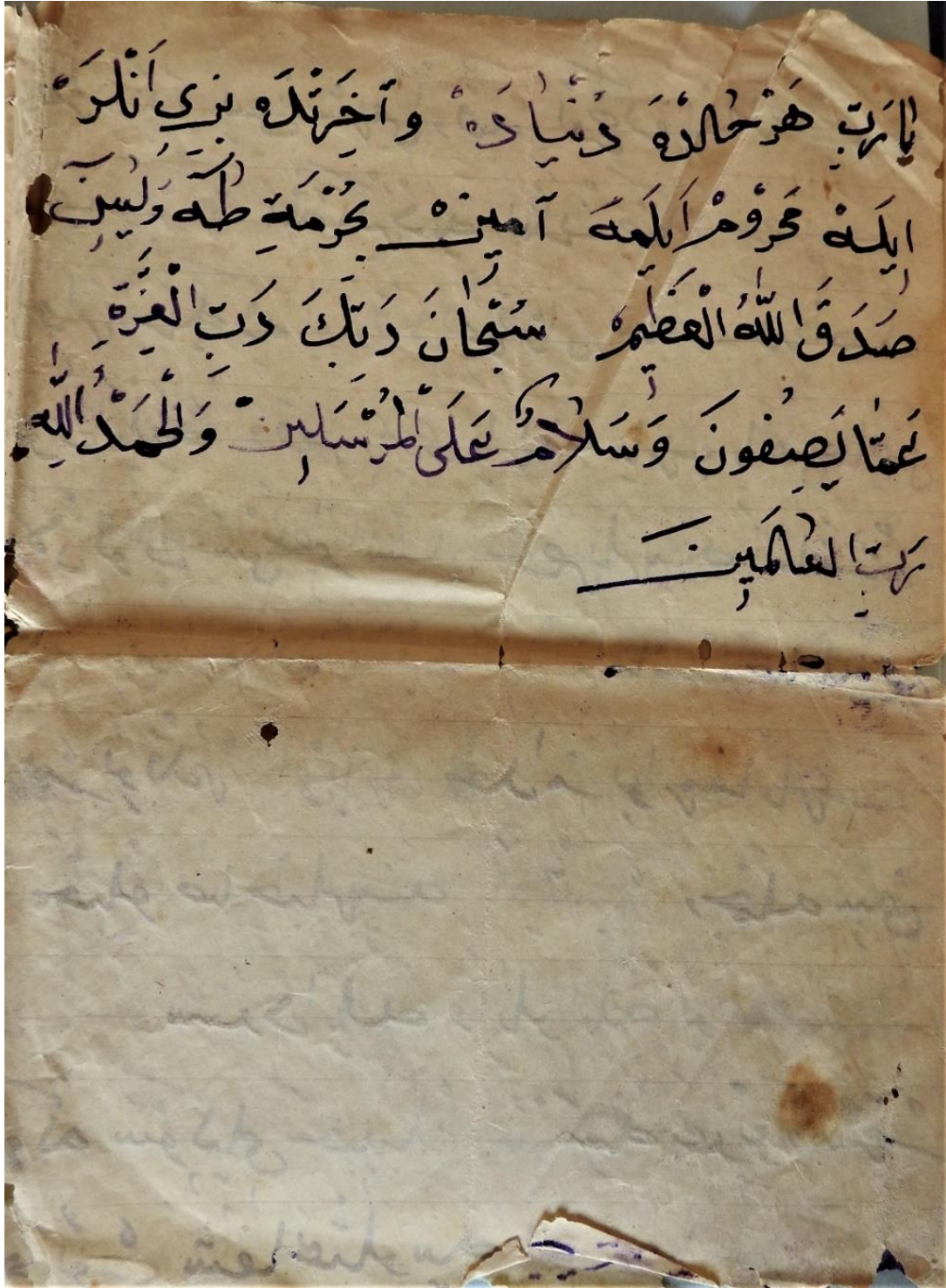

Foto 17: 6. sayfanın görüntüsü

Sayfa 6:

Metnin yorumlu yazı çevirimi:

yâ rab her hâlde dünyâda ve âhiretde bizi anlar
ile maħrûm eyleme âmîn bihürmeti taha ve yasin
şadağ âllahü'l- ‘aẓîm subhane rabbike rabbi'l- ‘izzeti
‘amma yaşifûn ve selâmun ‘ale'l- mürselîn ve'l ħamdu'l-illah
rabbü'l-‘alemîn

Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı:

*Ya Rab her durumda, dünyada ve ahirette bizi onlar
ile (onlardan) mahrum eyleme. Amin. Taha ve Yasin (hürmetine).
En doğrusunu Allah bilir. Senin Rabb'in, mutlak izzet sahibi olan Rabb,
onların yakıştırdığı nitelermelerden uzaktır, yücedir. Bütün peygamberlere selâm olsun!
(Ve) âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.*

Esere sonradan yapılan ekleme:

“Armağan-ı Yasin-i Şerîf” adlı eserin sonuna farklı biri tarafından yine Ramazan ayının hangi günlerinde kaç rekât namaz kılınmasına ve hangi surelerin okunmasına dair (tamamlanmamış olduğu anlaşılan) bir ekleme yapılmıştır. Eklemede yazıcı, Ramazan ayının ilk altı gününde kaç rekât namaz kılmak ve hangi sureleri okumak gerektiğini yazmış; sonraki günlere dair bilgileri yazmamıştır.

Eklenen metnin görüntüsü:

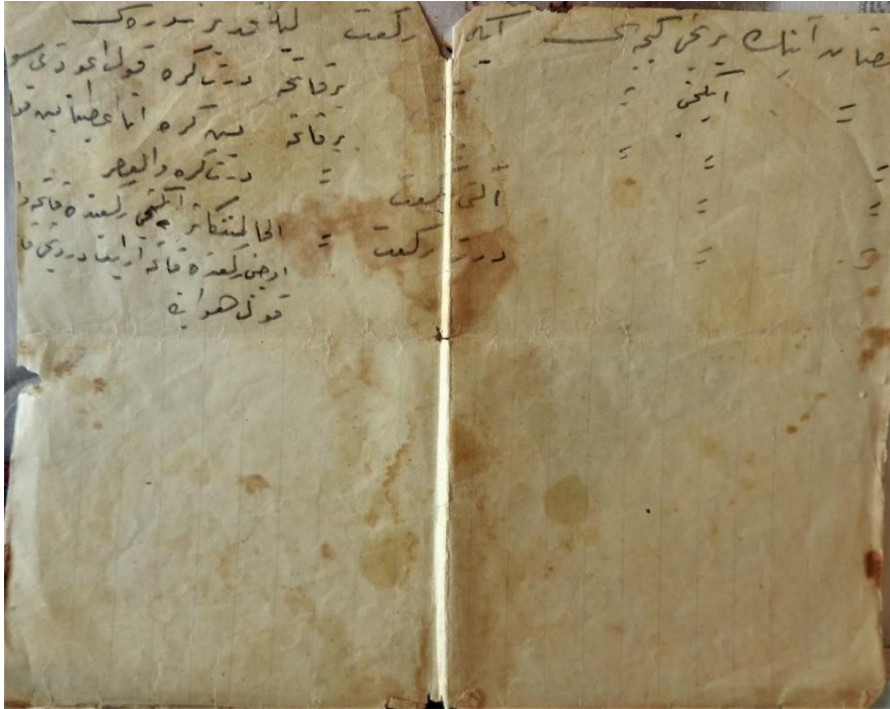

Foto 18: Eklenen sayfanın görüntüsü

Eklene metnin yorumlu yazı çevirimi:

ramazan ayının birinci gicesi altı rek'at leyle-i kâdr sûresi

[ramazan ayının] ikinci [gicesi] [altı rek'at] bir fâtiha dört kerre küle'üzi sü...

[ramazan ayının] [üçüncü] [gicesi] [altı rek'at] bir fâtiha beş kerre innâ 'a'aynâ beş kü..

[ramazan ayının] [dördüncü] [gicesi] altı rek'at [bir fâtiha] dört kerre ve'l 'aş

[ramazan ayının] [beşinci] [gicesi] dört rek'at [bir fâtiha] elhâkûmut tekâsür ikinci rek'atda fâtiha

[ramazan ayının] [altıncı] [gicesi] (?) rek'atda fâtiha erâyte

kül hüva...

Sonuç ve Öneriler

Farklı coğrafyalarda yaşayan Türk boy ve toplulukları geçmişten bugüne kadar birçok dine inanmışlardır. Kabul edilen / inanılan dinler içinde Türkleri en çok etkileyen hiç kuşkusuz ki İslamiyet olmuştur. Nitekim İslamiyet, bu dinin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim ve peygamberi Hz. Muhammed'in hayat tarzı Türklerin dinî inançlarının yanında toplumsal hayatlarının düzenlenmesinde de belirleyici olmuştur.

Türkler arasında Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerle ilgili olarak da bazı inanmalar ve bunlardan kaynaklanan gelenekler ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında özel günlerde ve Ramazan ayının her gününde farklı amaçlarla Yasin-i Şerif okunma geleneği Türk boy ve toplulukları arasında özellikle de Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkler tarafından kabul görmüştür. "Armağan-ı Yasin-i Şerîf" adlı eser de bu gelenek çerçevesinde yazılmıştır. Yazarı belli olmayan eser, Ramazan ayının her gününde farklı amaçlarla Yasin-i Şerif okunması geleneğinin varlığına tanıklık etmesi bakımından önemlidir.

İş adamı İbrahim Koca'nın²⁷ özel arşivinde bulunan eserin Bursa Büyükşehir Belediyesi Muradiye Kur'an ve El Yazmaları Müzesine²⁸ kazandırılıp sergilenmesi hem eserin korunması hem de geniş kitlelerin istifadesine sunulması bakımından yararlı olacaktır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Aba, V. (2018). Yâsin sûresi'nin ölümlere okunması (rivayetler bağlamında bir analiz). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (12), 121-142.

²⁷ 12.12.1968 tarihinde Bursa'da dünyaya gelen İbrahim Koca, hâlen Bursa'da yaşamakta ve Kapalı Çarşı'daki / Aynalı Çarşı'daki Hacivat Antique Tuhafiye adlı iş yerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Koca, Mehmet Sait Coşar ile birlikte Dede Korkut Oğuznameleri'nin / Dede Korkut Kitabı'nın Bursa Nüshası'nın gün ışığına çıkmasına vesile olmuş; eseri "Muradiye Kur'an ve El Yazmaları Müzesi"ne bağışlamıştır. İbrahim Koca'nın Türk diline ve kültürüne katkıları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz & Alyılmaz, 2022: 275-324.

²⁸ "Muradiye Mahallesi Prof. Dr. Halil İnalçık Sokak No: 3 16050 Osmangazi / Bursa" adresinde hizmet veren "Muradiye Kur'an ve El Yazmaları Müzesi" hakkında ayrıntılı bilgi için bk. <https://www.bursamuze.com/muradiye-medresesi-kuran-ve-el-yazmalari-muzesi-990>; Alyılmaz & Alyılmaz, 2022: 275-324.

- Ağca, H. (2006). Yâ-sin suresi. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* içinde (254-255. ss.), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akarpınar, R. B. (1999). *Türk kültüründe dinî törenler ve Mevlid kutlamaları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, H. (2007). Eski Türk edebiyatında Mevlidler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 323-332.
- Alyılmaz, C. (2011). Eski Türk mezar geleneği ve Bursa'daki türbeler. *Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları 28-30 Nisan 2011 Bursa Şehrengizi Bir Cihan Devletinin Doğduğu Şehir* içinde (1-41. ss.), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (1999). Moğolistan'daki oboolar / ovoolar. *Orkun Dergisi*, (11), 25-28.
- Alyılmaz, C. (2011). Zamir n'si eski bir iyelik ekinin kalıntısı olabilir mi?. *Türk Gramerinin Sorunları II* içinde (403-415. ss.), TDK Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun yazıtlarının bugünkü durumu*. Kurmay Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2012). İslamiyet öncesi Türk eserleri. İ. Demirci, İ. Terzioğlu (Haz.), *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Abideleri* içinde (6-105. ss.), Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2016). "Gobu"stan'ın gizemi ("Kıpçaklar"a giden yol). Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk yazıtları*. TDK Yayınları.
- Alyılmaz, C. & Alyılmaz, S. (2022). İbrahim Koca ve Dede Korkut Oğuznameleri'nin Bursa nüshası üzerine. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(4), 275-324.
- Alyılmaz, S. (1999). Mevlit ve Türk edebiyatında mevlit türü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 195-202.
- Alyılmaz, S. (2011). *Risâle-i Müze-dûzluk (inceleme - metin - dizin)*. Elik Yayınları.
- Alyılmaz, S. (2017). On plurality category and teaching in Turkish. *Journal of Education and Training Studies*, 5(9), 94-99.
- Alyılmaz, S. & Alyılmaz C. (2014). Eski Türk kadın heykellerinin düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), 1-33.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel bellek: Eski Yüksek kültürlerde yazı, hatırlatma ve politik kimlik*. (Çev: A. Tekin), T. Kurultay (Yay. Haz.), Ayrıntı Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk Kur'an tercümesi giriş-metin-notlar-dizin*. TDK Yayınları.
- Ateş, A. (1954). *Vesiletü'n-necât mevlid*. TTK Yayınları.
- Bozkurt, F. (2003). *Türklerin dini*. Cem Yayınları.
- Canım, R. (2016). *Divan edebiyatının kaynakları*. Akıl Fikir Yayınları.
- Cihangir, Ö. (2013). *Konuları açısından Yâsîn Sûresi'nin tefsiri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Develi, H. (1998). Ağız özellikleri taşıyan bir eski Türkiye Türkçesi metni: Fatih tefsiri. *İlmi Araştırmalar*, (6), 63-81.

- Dölek, A. & Arslan, M. A. (2021). *Necip Fazıl 101 hadis manzum - meal - tefsir tahkiki, tahrîci ve edebî yönden değerlendirilmesi*. Kitap Dünyası Yayınları.
- Drury, N. (1996). *Şamanizm: şamanlığın öğeleri*. (Çev. E. Şimşek), Okyanus Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm ilkel esrime teknikleri*. (Çev. İ. Birkan), İmge Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk dilinin etimolojik sözlüğü (ETDES)*. TDK Yayınları.
- Erkul, R. (2017). Birrî Mehmed Dede divânında âyetlerden iktibâslar. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 97-104.
- Eroğlu, S. (2010). Edebî bir tür olarak mevlitler şekil özelliklerine dair bazı değerlendirmeler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(18), 125-142.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin derin yapısı*. C. Alyılmaz, O. Mert (Yay. Haz.), Belen Yayınları.
- Gömeç, S. (2008). *Şamanizm ve eski Türk dini*. Likya Kitap Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II*. TDK Yayınları.
- Günay, Ü. & Güngör, H. (2015). *Başlangıçlarından günümüze Türklerin dini tarihi*. Berikan Yayınları.
- Güngör, H. (2012). *Türk din etnolojisi*. IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Güngör, Ö. (2020). İsmâil Hakkı Burselî ve eserlerine dair bir bibliyografya denemesi. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 5(2), 199-232.
- Gürbüz, N. (1986). *Mustafa İbn Muhammed Ankaravî Yasin sûresi tefsiri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, A. (2009). *Dinî-tasavvufî Türk edebiyatı el kitabı*. Akçağ Yayınları.
- İnan, A. (2006). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. TTK Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Türklerin dini*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*. Yeditepe Yayınları.
- Kara, Ö. (2011). Osmanlıda huzur dersleri geleneği ve literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9(18), 519-539.
- Kara, M. & Kemikli, B. (Ed.). (2007). *Süleyman Çelebi ve Mevlid - yazılışı, yayılışı ve etkileri*. Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Karaağaç, G. (2021). *Verintiler sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Karakış, M. (2012). *Yasin sûresiyle ilgili rivayetler ve değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kartallıoğlu, Y. (2021). *Osmanlı konuşma dili*. TDK Yayınları.
- Keleş, R. (2013). *Divan şiirinde lafzî âyet ve hadis iktibasları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, E. & Ersöz, S. (2020). Zamir /N/'sinin Türkçedeki fonemorfolojik gelişimi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(38), 565-606.
- Kızılgeçit, M. & Akça, E. (2022). Kur'ân'ın hayata yansması: 1001 hatim uygulaması (Erzurum örneği). *Diyanet İlmî Dergi*, (58), 745-790.

- Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede şahıs zamirleri*. TDK Yayınları.
- Köksal, M. F. (2011). *Mevlid-nâme*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köprülü M. F. (2005). *Türk tarih-i dinisi*. M. Ergun (Yay. Haz.), Akçağ Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim*. (2018). E. Yıldız (Yay. Haz.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Maden, Ş. (2018). Osmanlılar'da Yâsîn sûresi tefsir geleneği ve Ebû İshâkzâde Mehmed Efendi'nin Yâsîn sûresi tefsiri. H. Aydar, A. Majeed, A. Tırabzon, Z. Alrawashdeh, A. Günay, F. N. Şener (Ed.), *Osmanlı Döneminde Tefsir* içinde (255-290. ss.), Ensar Neşriyat.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarından tes - tariat - şine us*. Belen Yayınları.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. İzdatel'stvo "NAUKA".
- Ocak, A. Y. (2004). *Alevi ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri*. İletişim Yayınları.
- Okçu, N. S. (1982). *Dîvan şiirine kaynaklık eden âyetler*. (Yayınlanmamış doçentlik tezi), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi.
- Okiç, M. T. (1975). Çeşitli dillerde mevlidler ve Süleyman Çelebi mevlidi'nin tercemeleri. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, (1), 17-78.
- Özkan, M. (2008). Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya konan Kuran tercümeleri üzerine I. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (39), 115-159.
- Pala, İ. (1991). *Ansiklopedik dîvân şiiri sözlüğü I-II*. Akçağ Yayınları.
- Perin, M. (2001). *Şamanizm*. İletişim Yayınları.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (Çev: A. Kazancıgil), İşaret Yayınları.
- Sağol, G. (1997). Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsirleri üzerinde yapılan çalışmalar. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (8), 379-396.
- Saha, Z. (2018). *16. yüzyıl Türkçe divanlarında âyetler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Serinsu, A. N. (2020). "Sadakallahu'l-azîm" dediğimizde ne demek istiyoruz? *Dini Araştırmalar*, 23(58), 79-99.
- Sezgin, F. (1997). *14. yüzyıla ait bir Yâsîn sûresi tefsiri üzerinde sentaks çalışması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sıcak, A. S. (2020). Nüzûl sıralaması ve metinsel içerik açısından Yâsîn sûresinin tarihlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 24(3), 1285-1306.
- Tabaklar, Ö. (1987). *Amme cüzü tefsiri, Mustafa bin Muhammed (varak no: 111b-121a/143a-154b)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabaklar, Ö. (2003). Anadolu sahasında yazılmış bir sûre tefsiri. *İlmî Araştırmalar*, (16), 97-116.
- Tanyu, H. (1986). *İslâmlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*. Boğaziçi Yayınları.
- Tanyu, H. (1998). *Türklerin dini tarihçesi*. Burak Yayınları.
- Tavaslı, Y. (2008). *Kur'an-ı Kerim sırasına göre bilgisayar yazılı Yâsîn-i şerif Türkçe okunuşu Kur'an'dan seçme sûreler*. Tavaslı Yayınları.

- Tavaslı, Y. (2021). *Peygamber duâları ve Yâsîn-i Şerif*. Tavaslı Yayınları.
- Tekin, Ş. (1962). Mani dininin Uygurlar tarafından devlet dini olarak kabul edilmesinin 1200. yıldönümü dolayısı ile birkaç not (762-1962). *TDAY Belleten 1962*, 1-11.
- Tekin, Ş. (2001). Ög, ögir-, yarlıg, yarlıka- kelimelerinin nerelerden geldikleri hakkında. *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* içinde (211-228. ss.), Simurg Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl gramer - metin - sözlük*. Enderun Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1980). *Süleyman Çelebi mevlid: (vesîletü'n-necât)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tiryaki, Ö. (2021). *Yâsîn sûresi'nin meânî ilmi açısından tahlili*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tözlüyurt, M. (2014). Kur'an'da yer alan geleneklerin farklı bir açıdan değerlendirilmesi. *Bilimname, 2014*(1), 133-156.
- Tulum, M. (2011). *17. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. TDK Yayınları.
- Yavuz, K. (2017). Mevlid'in Türkçe kaynakları, şerhleri ve Mevlid metni üzerine. *Bir Ömrün Yazıları II Edebiyat* içinde (43-67. ss.), Nizamiye Akademi Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (2021). *Hak dini Kur'an dili*. I-IV. A. C. Köksal, M. Kaya (Yay. Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yelten, M. (2000). Anadolu sahasında yapılmış sure tefsirleri ve bu tefsirlerin Türk dili açısından önemi. *İlmî Araştırmalar*, (9), 249-254.
- Yeşil, M. Ş. (2017). *Yâsîn dinî bilgiler serisi*. Merve Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Having settled in various geographical regions, Turkish people have adopted several religions from the past to the present. Tengrism (Shamanism/Kamism), Buddhism, Zoroastrism /Mazdaism, Manichaeism, Christianity (Nestorianism), Judaism / Jewishness, and Islamism are among the religions that have been mainly adopted by Turkish people. Among these religions, Islamism has undoubtedly had the greatest effect on Turkish people in social and cultural terms.

Turkish people are known to have abandoned most of their previous beliefs and traditions, putting Islamic rules, orders, and prohibitions of the Quran as well as hadiths and the advices of Mohammed in the center of their life in many fields. It is undeniable that certain beliefs of Turkish people regarding birth and death, as well as traditions like Islamic memorial ceremonies or celebrations of holy days and religious festivals, are mainly based on Islamic rules and beliefs.

Surahs in Quran also led to the emergence of certain beliefs and related traditions among Turkish people.

Surah Yaseen, the 36th surah among the 114 surahs of the Quran, is of particular value and importance for Anatolian Turks. Consisting of 83 verses, the surah is recognized as the “Heart of the Quran” by Anatolian Turks just like the entire Islamic world, being recited for various different purposes for centuries. People believed that those reciting this surah would get rid of all bad things, worries, troubles, and discomfort, would be able to put things back on track, their hopes would come true and they would be happy in the world today and in the next world. Therefore, they have recognized this surah as the “Heart of the Quran” and recited on special days, on birth or death, at memorial ceremonies, weddings, and other celebrations for various purposes.

Historical resources are a witness to the fact that Surah Yaseen has been recited in Anatolia for different purposes since the Seljukians. Surah Yaseen is known to be frequently recited by Anatolian Turks during Ramadan. During Ramadan, Surah Yaseen is recited by Turkish people more often than the other surahs for different purposes, which has led to the emergence of certain traditions related to this surah. It is an undeniable fact that ritual values repeated within a tradition have an important role in the union of individuals, communities, and nations, in their cooperation and strengthening around the same or similar goals as well as their development of an ethnical, religious, and social consciousness and identity.

Dating back centuries, this tradition is based on the contents of Surah Al-Yaseen, Mohammed’s comments on the surah (hadiths) as well as the special meanings attributed to the surah by Muslim Turkic tribes and communities.

Surah Al-Yaseen is recognized by Muslims as the “Heart of the Quran” during Ramadan, the “Sultan of the Eleven Months”, and people believe that it is a useful and good deed to recite it for different purposes every day during this month.

It is understood that the subject of this paper, “Armağan-ı Yasin-i Şerif” is a piece of work written by an unknown author in the early 20th century based on a tradition dating back centuries. The images and information given about physical properties, contents, specific text, and written interpretation of the referred piece of work will offer an insight into a tradition dating back centuries, and serve as a guiding tool for those intending to make research and analysis on this subject.

BİR İKTİDAR BİÇİMİ OLARAK DİYET: DİYET KİTAPLARINDA DUYGULAR VE BEDEN*

 Sedat KARAL**

ÖZET

Bu araştırma bedenler, duygular ve yaşam tarzları hakkında çeşitli söylemler üreten diyet kitaplarına odaklanmaktadır. Üretilen bu söylemleri sosyoloji literatüründen de destek alarak çözümlenmek ve belli bir bağlam dâhilinde anlamlandırmayı denemek bu araştırmanın ana sorunsalını oluşturmaktadır. Bu nedenle araştırma, piyasa için uygun görülmeyen bedensel görünümün ve duygulanım tarzlarının diyet kitapları aracılığıyla nasıl dışlandığını çözümlenmeye çalışmaktadır. Buradan hareketle araştırmaya toplamda 4 diyet kitabı dâhil edilmiş ve bu kitaplar eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizlerin sonucunda, üretilen söylemlerin insanların bedenleri, duyguları ve yaşam tarzları üzerinde etkili olmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bedensel görünümler, duygu ve yaşam tarzlarının ahlaklaştırılması bu etkiyi mümkün kılan önemli bir durumdur. Bu araştırma Alenka Zupančič tarafından üretilen biyo-ahlak kavramının geliştirilmesine katkı sağlamaya çalıştığı ve ayrıca beden sosyolojisi literatüründeki bir boşluğu doldurmayı amaçlaması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *beden, duygu, piyasa ekonomisi, diyet, biyo-ahlak*

Diet as a Form of Power: Emotions and Body in Diet Books

ABSTRACT

This research focuses on diet books that produce a variety of discourses about bodies, emotions, and lifestyles. Analyzing these produced discourses with the support of sociology literature and trying to make sense of them within a certain context constitutes the main problem of this research. For this reason, the research tries to analyze how bodily appearances and emotions that are not suitable for the market are excluded by means of diet books. From this point of view, a total of 4 diet books were included in the research and these books were analyzed by using the critical discourse analysis method. As a result of these analyzes, it has been concluded that the discourses produced try to be effective on people's bodies, emotions, and lifestyles. Moralizing bodily appearance, emotions, and lifestyles is an important condition that makes this effect possible. This research is important in that it tries to contribute to the development of the concept of bio-morality produced by Alenka Zupančič and also aims to fill a gap in the body sociology literature.

Key Words: *body, emotion, market economy, diet, bio-morality*

* Bu makale, yazarın 2020 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı *Neo-Öznenin Bedensel İnşası: Popüler Diyet Kitapları Üzerine Bir İnceleme* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul / TÜRKİYE, sedkaral@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Karal, S. (2023). Bir iktidar biçimi olarak diyet: Diyet kitaplarında duygular ve beden. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 443-461.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1240609>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 24 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17 Mart / March 2023

Giriş

Belli bir tarihselliğin ve toplumsallığın ürünü olan, ama aynı zamanda bu toplumsallığın üretimine katkıda bulunan beden (Bourdieu, 2016: 155-195), her dönem ve toplumda çeşitli şekillerde müdahalelere maruz kalır. Bu müdahaleler kimi zaman örtük ve dolaylı kimi zaman da çok daha açıktan ve doğrudan yapılır. Örneğin; Erving Goffman'a (2014: 29) göre Eski Yunanlılar, düşük ya da anormal ahlaki statüye sahip olduğu düşünülen kişilerin sosyal konumunu belirlemek için onların bedenlerini kazıyıp işaretleyen bir toplumdur. Goffman'a göre bu işaretler kişinin kirletilip lekelenmesine, dolayısıyla kamusal alanda uzak durulması gereken kişi konumuna gerilemesine neden olur. Kamusal görünürlük ve beden arasındaki bu önemli ilişki, bedenin çeşitli alanlarda nasıl görünmesi gerektiğini belirlemeye çalışan mekanizmaların devreye girmesinde önemli bir rol oynar. Bu mekanizmalar çeşitli durum ve bağlamlara göre siyasi, dini, kurumsal, kültürel ve ekonomi gibi meşruiyet zeminlerinden hareket edip bedeni kuşatır ve onu toplumsal alanda geçerli olan norma uydurmaya çalışır (Turner, 2019; Nazlı, 2013; Goffman, 2015; Foucault, 2015a; Bordo; 1993; Çil, 2022; Fındıklı, 2019). Bu durum kendi içinde bir gerilimi de barındırmaktadır. Toplumsal normu ya da egemen bedensel görünümü kabul etmeyen bireyler, "sapkın" (deviant) olarak etiketlenmeyi dahi göze alarak geliştirdikleri farklı bedensel görünümle yeni bir kimlik ve varoluş biçimi talep edebilirler (Willis, 2022). Bu anlamda beden, toplumsal beklentiler ile öznel talep, istek ve arzuların kesişim noktasında yer alır.

Bedene yapılan müdahalelerin günümüz piyasa toplumuyla ilişkilendirilerek sorunsallaştırılması çok daha incelikli ve görece yumuşak bir şekilde işleyen mekanizmaların varlığından bahsetmeyi gerektirir. Michel Foucault'nun (2001: 26-27) adlandırdığı şekliyle "benlik teknolojileri" bu türden bir işleyişi mümkün kılan mekanizmalara göndermede bulunur. Benlik teknolojileri bireylerin bedenlerini, ruhlarını, yaşam tarzlarını, düşüncelerini, belli şekilde eylemde bulunmalarını etkiler ve onların kendi imkânları ya da başkalarının yardımıyla bir dizi operasyona tabii olmasının önünü açar. Bu operasyonlara tabii olan bireyler mutluluk, arınmışlık, mükemmellik, bilgelik ya da ölümsüzlük hayaline ulaşmak üzere kendilerini dönüştürmeye çalışırlar (Foucault, 2001: 26-27; 2017a: 41). Benlik teknolojileriyle ilgili dikkat edilmesi gereken nokta, bu teknolojilerin zorlama ya da dikteyle işlememesidir. Bireylerin bedenlerini, tutumlarını ve davranışlarını yönlendiren benlik teknolojileri, temel de bir "yönetim" sanatıdır ve bu yönetim sanatında "insanları yönetmek, yönetenin istediği şeyi yapması için onları zorlamanın bir biçimi değildir" (Foucault, 2017a: 41). Bu anlamda benlik teknolojileri baskıyla değil özgürlük söylemiyle işlerlik kazanır. Ayrıca Anthony Giddens'in (2010: 79, 87) ifadesiyle benlik ve bireysel-kimlik; vücut kazanabilen, diğer bir deyişle kendisini bedenle birlikte ya da beden aracılığıyla dışa vuran olgulardır. Bu olguların doğrudan beden ile ilgili oluşu, benlik teknolojilerinin beden ile ilgilenmesinin temel nedenlerinden biridir. Çünkü bedeni belli teknik ve mekanizmalar aracılığıyla kontrol etmek ve onu değiştirip dönüştürmek demek aynı zamanda benliğe ve bireysel-kimliğe de etki etmek demektir. Dolayısıyla benlik teknolojileri ile beden arasında önemli bir ilişkinin varlığı söz konusudur.

Bu makalede, günümüz piyasa toplumunda önemli derecede yer kaplayan bir olguya, bireyleri belli bir varoluş kipine bağlayan diyet pratiğine ve onun söylemsel taşıyıcısı olan diyet kitaplarına odaklanılmıştır. Tüketim kültürünün ayrılmaz bir parçası olan diyet endüstrisinin (Bauman, 2001: 232) bedenler ve yaşam tarzları hakkında ürettiği söylemleri analiz edip çözümlenmeye çalışan bu makale, tıbbi ve bireysel bir pratik olduğu düşünülen diyet meselesini, sosyolojik bir perspektiften sorunsallaştırmayı amaçlamaktadır. Özellikle de Türkiye'de beden sosyolojisi üzerine çalışan sosyologların üzerine pek düşünmediği bu meseleyi piyasa ekonomisi bağlamında sorunsallaştırmak ve bu sorunsallaştırma tarzından hareketle diyet aracılığıyla bireylere yeni bir öznellik kazandırıldığını öne sürmek literatüre önemli bir katkı

sunacaktır. Çünkü diyet, “fiziksel görünüşün, benliğin ve cinselliğin nasıl birbirleriyle bağlantılı ve bağımlı hâle geldiğini gösteren bir örnek” (Şişman, 2016: 40) olarak karşımıza çıkar. Bu bağlantı ve bağımlılığı toplumsallıkla birlikte düşünmek, önemli bir araştırma pratiğine imkân tanımak anlamına gelir. Meral Timurturkan’a (2013: 249) göre diyet, sadece güzel görünmekle alakalı bir pratik değil, aynı zamanda, bedenlerin kontrol edilmesine aracılık eden bir tür denetim mekanizmasıdır. Dolayısıyla diyet söylemi ve pratiği bireyin ve biyolojik olanın kendisini aşırıp toplumsal olana eklenir.

Diyet pratiğini ve söylemini beden ya da sağlık sosyolojisiyle ilişkilendirerek ele alan çalışmalara bakıldığında, yukarıda da değinildiği gibi, özellikle de Türkiye’de önemli bir eksikliğin olduğu gözlemlenmektedir. Meral Timurturkan’ın “Tıbbi Söylem Gündelik Hayat ve İktidar: Şişmanlığın Medya Aracılığıyla Tıbbileştirilmesi” (2015) başlıklı doktora tezi, bu anlamda dikkat çekmektedir. Timurturkan bu çalışmasıyla, Prof. Dr. Osman Müftüoğlu’nun köşe yazılarını analiz etmiş, bedenlerin ve gündelik hayatın tıbbi bilginin aracılığıyla kuşatılarak bir ilişki ağı içerisine dâhil edildiğini öne sürmüştür. Sertaç Timur Demir tarafından yazılan ve “Malos Habitios” filminin sorunsallaştırıldığı “Riyazetten Modern Diyet Toplumuna: Kutsallık ve Hiçlik Arasında Beden” (2016) adlı makale ise insanın modern dönemde gittikçe daha çok bedenleştiğini, bedenleşen insanın da çeşitli aygıt ve pratiklerle hiçleştirildiğini iddia etmektedir. İngilizce literatürde diyet konusunun daha çok bir tür yeme bozukluğu olan anoreksiya nervoza ve bulimia nervoza bağlamında ele alındığı görülmektedir. Diyet pratiğinin ağırlıklı olarak kadınlarla ilgili olması ya da kadınlarla ilişkilendirilmesi ve medyadaki kadın bedeninin parlak, zayıf ve ince olarak sunulması, benzer şekilde önemli markalarla çalışan kadın mankenlerin zayıf, ince ve uzun olması özellikle de genç kadınların beden ve benlik algıları üzerinde birtakım olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kadınlar zayıflamak ve ince görünmek, diğer bir deyişle sunulan ve yer yer talep edilen ideal beden algısına ulaşabilmek ya da şişmanlıkları nedeniyle damgalanmamak için bedenleri üzerinde sıkı bir disiplin ve kontrol rejimi uygulamakta, bu disiplin ve kontrol uygulamaları aşırı seviye ulaştığında çeşitli yeme bozuklukları (eating disorders) baş göstermekte ve sağlıkları gittikçe bozulmaktadır (Germov & Williams, 1996; Frost, 2001; Stice, 2002; Giddens, 2010; Germov & Williams, 2017; McKinley, 2017). Bu anlamda diyet, sadece sağlıklı olmakla alakalı bir durum değil, beden yüzeyini, dolayısıyla görünüşünü değiştirmekle de alakalı bir durumdur. İç beden ile dış bedeni (Turner, 2011: 121) kesiştiren bir pratiktir, çünkü bedenini içini kontrol etmek aynı zamanda dışını da değiştirmek, onu dönüştürmekle alakalı bir durumdur.

Bireyler için ve onların yerine normalin ve uygun olanın ne demek olduğunu belirleyen diyet kitapları da normallik ve bedensel uygunluk söyleminden hareketle onları belli bir disiplin etiğine dâhil ederek mikro bir yönetimsellik örneği sergilerler. Bu yönetimsellik bireyin anatomik ve fizyolojik yapısını belli bir ahlâkileştirme oyunu içerisine de dâhil ederek, bireyi öznellesirmenin zeminini de sağlamış olur. Bu makalede, ilk olarak araştırmada kullanılan yöntem olan eleştirel söylem analizinin mantığına değinilecek, daha sonra piyasa ekonomisi, beden ve diyet arasındaki ilişkinin kavramsal-kuramsal çerçevesi çizilecektir. İzleyen bölümlerde incelenen kitaplardan elde edilen veriler hem yöntem hem de kavramsal-kuramsal çerçeveden destek alınarak eleştirel bir şekilde sunulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Foucault, “Söylemin Düzeni” (1987) adlı metninin başında, “söze başlamaktansa, sözün beni sarıp sarmalamasını ve beni, her türlü olası başlangıcın çok ötelere taşımasını isterdim (...) böylece; başlangıç olmayacaktı; ve söylemin kendisinden kaynaklandığı kişi olacak yerde, onun uzayıp gidişinin rastlantısallığında, zayıf bir boşluk, olası eriyişindeki bitiş noktası olacaktım” diyerek, söze başlamak ile sözün karşısında/ötesinde olmanın farkına ve önemine

dikkat çeker. İncelenen metinlerin bedenlere dair belli bir hakikat rejimi kuran söylemler aracılığıyla “söze başlayan”, yani söyleyen konumunda olmaları, bu metinlerle etkileşime girmiş ya da girecek olan bireylerin “söylem” tarafından sarıp sarmalanmasına neden olur.

Veli Urhan’a (2000: 19) göre söylem, “ya doğru ya da yanlış olacak olan ifadeler üretmemize imkân veren bir olasılıklar sistemi”dir. Bu nedenle söylem, aynı zamanda, “nesneleri ve bir dizi özne pozisyonlarını inşa eden ifade setleri” (Parker, 1994’ten aktaran Willig, 2008: 112) olarak karşımıza çıkar. Bu araştırmaya dâhil edilen diyet kitapların belli söylemler aracılığıyla bedenlere müdahale ettikleri göz önünde bulundurulduğu için, araştırmanın yönteminin “eleştirel söylem analizi” olarak belirlenmesinin daha uygun olacağı yönünde bir karara varılmıştır; çünkü, “zamanın ve toplumların kendini gizleyen yapılarını çözümlenmek ancak söylemlerin türüne ve çeşidine bakmakla mümkün[dür]” (Takış 1999: ii).

Dil, belli güç, iktidar ve tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesini olanaklı kılan bir olgu olarak ele alındığında, “iletişim aracı” olmasının da ötesine geçerek müdahale eden, yeniden üreten, değiştirip dönüştüren, baskı kuran ve yer yer şiddet üreten toplumsal bir pratiğe dönüşür. Tülin Akşin’e (1999: 11) göre, “ister gündelik alanda ister bilimsel alanda olsun, yazılı ve sözlü söylemler, yani dil bir yapı olarak, belki de etkin bir güç kullanma, etkileme-etkilenme, yönlendirme-yönlendirilme aracı olarak karşımıza çık[ar].” İncelenen metinlerde kullanılan dil, iletişim kurmak amacıyla değil, kendisiyle bir şekilde muhatap olan bireylerin bedenleri ve yaşam tarzları üzerinde yönlendirici etkilerde bulunmayı mümkün kılacak söylemleri üretmek için kullanılır. Bu yönlendirmeyi olanaklı kılan şey ise, dili tek taraflı ve eşitsiz bir şekilde kullanan kişilerin konumlarıdır. Kitap yazarları ile okuyucular arasında kurulan bu dilsel eşitsizlik, beraberinde eşitsiz bir güç ilişkilerini de doğurur ki bu da ideolojik bir durum olarak anlaşılmalıdır. Söylemi üreten ile ona maruz kalan arasındaki eşitsizlik kendisini bilginin kullanım biçiminde gösterir.

Dilsel bir pratik olarak söylemler “bilgi, güç, iktidar, hâkimiyet, otorite ve kontrol” gibi işlevlere sahip olduklarından dolayı (Sözen, 2014: 10), titiz bir çalışmanın sonucunda betimlenebilir, açıklanabilir, anlaşılabilir ve en nihayetinde belli bir bağlam dâhilinde eleştirel bir süzgeçten geçirilebilirler. Bu nedenle söylemin ideolojiden bağımsız düşünüleceğini hatırlamak gerekir (Dijk, 2003: 13, 19). Eleştirel söylem analizinde söz konusu olan durum ise dilin bir “iktidar kaynağı” olarak olgular, nesnelere ve durumlar üzerinde ne tür bir rol oynadığına vurgu yapılmasıdır (Bryman, 2012: 536). Dolayısıyla, eleştirel söylem analizi, incelenen metinlerin sadece görünen, yüzeydeki kısımlarıyla değil, aynı zamanda bu metinlerdeki söylemlerin toplumsal izdüşümlerine, ideolojik gönderenlerine, yeniden üretmeye çalıştıkları güç, iktidar ve tahakküm ilişkilerine odaklanır (Jorgensen & Phillips, 2002: 63). Eleştirel söylem analizine özgün rengini veren özelliklerden biri budur. Bu nedenle bu araştırmada eleştirel söylem analizine farklı bir bakış kazandıran Norman Fairclough’un eleştirel söylem analizi tercih edilmiştir.

Fairclough’a (2003a: 158-159) göre dil, “ideolojinin maddi bir biçimi[dir].” Dil ideolojinin maddi bir biçimi olduğundan, dille doğrudan bağlantılı olan söylemler de toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilen ama aynı zamanda bu yapıların kendisini de yeniden biçimlendiren, yeniden üreten ve dönüştüren bir ifadeler bütünü olarak karşımıza çıkar. Fairclough’tan hareketle, incelenen metinlerin dilini ideolojinin maddi sözcüsü olarak adlandırmak gerekir. Çünkü bu metinlerin dili, temelde bedenlere ve yaşam tarzlarına dönük bazı etkilere kapı aralamakta, toplumun ve bireylerin algılarını ideolojik anlamda önemli ölçüde şekillendirmektedir: “[İ]deoloji maddi etkilere sahiptir, söylem toplumsal dünyayı dolduran ilişkilerin, özne ve nesnelere yaratılmasına ve sürekli yeniden yaratılmasına katkıda bulunur” (Fairclough, 2003a: 159). Bu bağlamda, incelenen metinlerde yer alan söylemler “kurucu” bir özellik sergilerler. Bu kurucu faaliyet dilin nasıl kullanıldığından hareketle gün yüzüne

çıkarılabilir. Unutulmamalıdır ki “[t]oplumsal pratiklerde söylemin rolü olduğu gibi kabul edilmemeli, çözümleme yoluyla” (Fairclough, 2003b: 174) açığa çıkarılmalıdır.

Araştırmaya dâhil edilip incelenen yazarlar ve kitapları ise şunlardır: Dr. Ümit Aktaş / Mutluluk Kürleri; Dr. Ayça Kaya / Kalıcı Zayıfla: Kilo Vermenin Püf Noktaları; Yasemin Soysal / Tek Şişman Beyniniz: Düşünce Gücüyle Zayıflama; Kemal Özer / Müslümanın Diyeti. “Bu kitaplar bireylerin bedenleri, duyguları, yaşam tarzları, tavır ve tutumları hakkında ne tür söylemler üretmekte?” ve “üretilen bu söylemlerin içinde yaşadığımız piyasa toplumuyla ilişkisi nedir?” soruları araştırmanın sorularını oluşturmaktadır. Bu sorular etrafında gerçekleştirilen sorunsallaştırmanın bağlamı ise piyasa ekonomisi ve biyo-ahlaktır.

Piyasa Ekonomisi ve Bir İktidar Biçimi Olarak Diyet

Hayatın neredeyse her alanında etkisini gösteren piyasa ekonomisi sağlık, gençlik, güzellik, mutluluk, olumluluk ve başarı gibi toplumsallık içeren durumları birer söylem nesnesi hâline getirip, çeşitli kültürel aygıtlar aracılığıyla öznelerle ulaştırır ve böylece onların kendileriyle, bedenleriyle, başkalarıyla, hayatla ve nesnelere kurdukları ilişkileri etkileyerek piyasanın lehine olacak şekilde dönüştürmeye çalışır. Bunu yaparken de sahip olduğu televizyon, sinema, kitap, dergi, gazete, sağlık, diyet ve güzellik endüstrisi gibi önemli kültürel aygıtları kullanır (LeBesco, 2017: 99; Bauman 2001). Söz konusu kültürel aygıtların ürettikleri söylemler, ister doğrudan isterse de dolaylı olsun, mutlaka bedeni kat eder. Özellikle de görsel medya ve bu medyalar için hazırlanan programlarda yer alıp yarışan kişilerin bedenleri, ideal bedenle, başka bir deyişle toplumun genelinin bedeniyle uyuşmayan, belirli insan grubuyla sınırlı olan ve bu nedenle gerçekçi olmayan bedenle birebir örtüşmektedir. Bu anlamda görsel medya, bireylerin beden algılarını önemli oranda etkileyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

Piyasa için soyut olarak parçalanabilen bedenin her bir parçası üretilen mal ve hizmetler için birer nesne özelliği gösterir ve piyasa, bedeni maksimum kâr elde edebileceği bir alan olarak görüp, deyim yerindeyse bu alanı elindeki bütün imkânları kullanarak sömürür; çünkü Jean Baudrillard’ın (2012: 157) deyişiyle tüketim toplumunun çevrimi içinde olan beden, “sattıran” bir olgudur. Bütün bunlar, piyasa ekonomisinin diğer alanıyla, yani üretimle ya da hizmet sektörüyle ilişkilendirildiğinde ortaya ancak üretilen mal ya da hizmetleri bedeni için kullandığında iş piyasasında yer alabileceğini bilen öznelere çıkmaktadır. Özellikle de hizmet sektörünün talep ettiği üretken, verimli ve esnek beden sağlıklı, genç, hareketli, zayıf, hızlı, dinç, mutlu ve formda olan beden profilinde sabitlenir. Dolayısıyla piyasa kişinin “geçimini sağladığı (oysa para kazandırdığı) ekonomik sistem nezdinde [...] sadece becerilerini değil, bedensel, bilişsel ve duygusal enerjisini düzenler. Bununla da kalmayarak, yetkinlik, doyum ve mutluluk üzerine kurulu gündelik yaşamı *hayal etme* tarzına şekil verir” (Berlant, 2017: 43). Piyasa ekonomisinin bedene dair ürettiği söylemler dikkatle incelendiğinde bedeni bütünlüklü bir şekilde kuşatarak olduğundan farklı hâle getirmeye çalışan, belli kalıplara sığdırmak isteyen karmaşık bir ideolojiyle karşı karşıya bulunduğu görülür (Cedeström & Spicer, 2017). Bu ideoloji normatif söylemler üreterek bedenleri kat eden, yani incelikli şekilde üretilmiş belli söylemler aracılığıyla “normal beden”in nasıl olması gerektiği yönünde belirleyici olmaya çalışan, belirlenen normalliğin dışında kalanları ya da bu normallığe direnenleri de belli ahlaki söylemler aracılığıyla damgalayan bir ideolojidir. Sağlık, güzellik, zayıflık, gençlik, dinçlik, mutluluk ve formda olmak, kısacası “bedensel uygunluk” bireyin rekabete dayalı zorlu piyasa koşulları içerisinde kendisine yer edinme ve edindiği yeri koruma çabasıyla yakından ilgilidir.

¹ Görselliğin ön planda olduğu başka bir mecra olan sosyal medyanın insanların beden ve benlik algıları üzerindeki olumsuz etkileri için bk. BBC, 2022, Mart 12.

Örneğin aşırı kilolarından dolayı giyinme sorunu yaşadığını, sosyalleşemediğini ve işe alınmadığını söyleyen 23 yaşındaki Dilara Aydeniz, ancak 114 kilodan 55 kiloya düşünce işe kabul edildiğini belirtmiş ve eklemiştir: “Ama en önemlisi iş bulamıyordum. Kilodan dolayı işe almak istemiyorlardı. Yeteneğe değil görünüşe bakılıyordu. Bütün iş görüşmelerimden ret cevabı aldım.”²

Bedenlerin belli bir normallığe tabi kılınması, diyet gibi doğrudan bedeni ilgilendiren bir pratikte de kendisini göstermektedir. Bir diyetisyen ya da herhangi bir hekimin/kişinin yazdığı kitap kontrolünde diyet yapmak, her şeyden önce kişinin bedeni ile benliğini kontrol altına alması, kendisini sıkı bir disiplin rejimine tabii kılması, uyarılara uyması ve bütün bunların sonucunda bedenini, dolayısıyla kendisini dönüştürüp değiştirmesiyle alakalı olmakla birlikte bir tür iktidar mekaniğine teslim olmak, bu mekaniğin önerileri doğrultusunda irade göstermek ve böylece beden ile ruhu terbiye etmektir. Bryan S. Turner’a (1992: 178) göre diyet, bedenin bazı disiplin teknikleri aracılığıyla yönetilmesini olanaklı kılmaktadır. Bir diyetisyenin ya da bir diyet kitabı yazarının önerdiği beslenme programları, zaman çizelgeleri, tüketilecek olan besinlerin miktarı, çeşidi ve kalorisini, bu besinlerin hangi saatlerde ve neyle birlikte tüketileceği, hangi besinlerden özellikle uzak durulacağı, uygun görülen yaşam tarzı ve yapılması istenen egzersizlerin amacı; bedeni görünen anlamıyla sadece sağlıklı kılmak değil, aynı zamanda bedeni ve etrafında gelişen yaşam tarzını belli mikro-iktidar stratejileri içerisinde dâhil ederek yönetmek ve kontrol altına almak demektir (Turner, 1982: 159-160). Bu anlamıyla diyet, bireyin hem anatomisi hem de fizyolojisi üzerinde kuşatıcı bir etki gösteren ve etkileri biyolojik olanla sınırlı kalmayan biyopsikososyal bir olgudur. Dolayısıyla bir beslenme rejimi ve yeni bir yaşam tarzı öneren diyet kitapları da İtalyan film yönetmeni Pier Paolo Pasolini’nin kullandığı bir kavramla ifade edersek, bireylere yeni “insan-olma biçimleri” (aktaran: Rossi, 2018: 125) dayatan baskı araçları olarak işlev görürler. Dayatılan yeni “insan-olma biçimleri” kendi içerisinde belli normallik modellerini de içermektedir. Söz konusu olan durum, normatif söylemler etrafında örülmüş ve beden ile yaşam tarzları üzerine söz söyleme hakkını elinde bulunduran ve buradan hareketle bireylerin yerine bedensel normallüğün ve uygun yaşam tarzının ne olduğunu belirleyen bir iktidar mekaniğinin incelikli kullanım biçimidir.

Michel Foucault’ya (2016: 77) göre, iktidar ilişkilerinden bağımsız bir toplum ancak ve ancak soyutlama düzeyinde var olabilir. Ona göre iktidar, toplumsal ilişkilerin bütün katmanlarına sirayet edecek kadar kılcal ve aynı zamanda bütün ilişkiler ağında ortaya çıkacak kadar da mikro bir durumdur. Bu anlamıyla bir iktidardan bahsetmek, onun ilişkisel olduğunu, herhangi bir merkezi olmadığını, her yerden gelebileceğini ve çeşitli şekillerde etki edebileceğini göz önünde bulundurmamak demektir. Foucault’nun (2017b: 69) ifadesiyle “iktidar her yerdedir.” İktidar bütün çatlaklara sızar, hayatın her alanı, her türlü bedensel tutumu, davranışı ve görünüşü düzenleyici, ıslah edici ve normalleştirici bir görev üstlenir. Foucaultcu anlamıyla iktidar, yasayla değil norm aracılığıyla işlev görür: “Daha da genel olarak, disiplinci olandan düzenleştirici olana yayılacak, aynı biçimde bedene ve nüfusa uygulanacak olan, hem bedenin disiplinci düzeninin hem de biyolojik bir çokluğun rastlantısal olaylarının denetlenmesini sağlayan öğenin, birinden ötekine yayılan bu öğenin ‘norm’ olduğunu söyleyebiliriz” (Foucault, 2002: 258). Normun en önemli özelliklerinden biri etki ettiği bireyleri sınıflandırıp kategorize etmesidir. Örneğin; şişman olduğu söylenen birinin bedenine dair üretilen normatif bir söylem, söz konusu olan bireyi bir anda “tembel”, “sağlıksız”, “iradesiz” “aseksüel” ve “mutsuz” olarak kodlayıp sınıflandırabilir ve şişman bireyi kendi bedeninin ve davranışlarının ahlaki suçlusu hâline getirebilir. Bu, Foucault’nun (2015b: 77) adlandırdığı şekliyle “norm toplumu”nun bir özelliğidir. Norm toplumunda meydana gelen her türlü ilişkisellik kendisini bir iktidara bağlar ve bu iktidar da norm aracılığıyla toplumsal alana yayılarak

² Bk. Memurlar.net, 2018, Kasım 17.

bedenlere, tutum ve tavırlara etki etmeye başlar. Buradan hareketle, herhangi bir diyet kitabıyla etkileşime giren birey, bu kitaptan yayılan söylemin nesnesi konumuna geriler ve kendisini bir tür iktidar ilişkisinin içinde bulur diyebiliriz.

Bedenin belli iktidar biçimleri aracılığıyla yaygınlaştırılan normatif söylemler tarafından kuşatılması demek, bedenın aynı zamanda bir ahlakileştirme rejimi içine dâhil edilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü normatif söylemin işlerliği ancak bir ahlakileştirme rejimine bağlı olan dışlama oyunu içerisinde geçerlik kazanabilir. Suçlulara, AIDS hastalarına ve toplumda geçerli olan cinsel normun dışında kalmış herhangi birine dair üretilen söylemler ya da aynı kişilere karşı takınılan tavır ve tutumlar bu ahlakileştirme rejimini ve dışlama oyununu örnekler. Ama günümüz piyasa toplumunda geçerli olan ahlakileştirme rejimi, sadece uzun erimli toplumsallaşmanın sonucunda yerleşik hâle gelen normların dışında kalan bireyleri değil, aynı zamanda piyasa ekonomisinin talep ettiği beden standardına uymayan bireyleri de dışlama oyununa dâhil eder. Alenka Zupančič, bu durumu “biyo-ahlak” kavramıyla açıklamaktadır. Zupančič’e (2011: 13) göre, “[b]iyo-ahlak olarak adlandırabileceğimiz şeyin (ve de duygu ve heyecanlara dayalı bir ahlakın) çarpıcı yükselişi söz konusudur.” Bu ahlak anlayışının temel aksiyomu, “[k]endini iyi hisseden (ve mutlu olan) kişi iyi bir kişidir; kendini kötü hisseden kişi de kötü bir kişi. Günümüzdeki ideolojik mutluluk retorikine özgül rengini veren şey de dolaysız hisler/duyumlar ile ahlaki değer arasındaki bu kısa devredir.” İyilik ve kötülük gibi tartışmalı durumlar, kişinin bir şeye ya da birine karşı gerçekleştirdiği herhangi bir eylemle ya da düşünceyle değil, doğrudan iyi hissetmekle, mutlulukla, olumlu düşünmekle ve bu duygu durumlarının yaşandığı mekân olan bedenle ilişkilendirilmektedir artık. Kişi içinde yaşadığı olumluluk toplumunda, “[b]en sahiden mutsuzum, hayatımdaki bütün hayal kırıklıklarımı gelecek yatırımda kullanılacak olumlu bir deneyime dönüştürmeyi beceremiyorum – daha da beteri bu umurunda bile değil” demeye cüret dahi edemiyor hâle gelir (Zupančič, 2011: 13). Çünkü piyasanın talep ettiği beden sürekli gülen, mutlu olan, ama bununla da yetinmeyip mutlu olduğunu herkese göstermek ve ispatlamak zorunda olan bedendir. Bu anlamda piyasa, duygular üzerinde de norm koyucu bir etkiye sahiptir ve bu etkiyi güçlendirmek için biyo-ahlaki söylemler üretir. Mutsuz olan, negatif düşünen, başarısız olanlar dışlanarak “anormal” olarak kodlanmaya başlarlar.

Zupančič’in ortaya attığı bu kavram, içinde yaşadığımız piyasa toplumunun taşıyıcıları olan kültürel baskı aygıtlarının mantığını anlamak ve açıklamak için oldukça kullanışlıdır. Sağlıklı ve mutlu olmanın, pozitif düşünmenin ve sürekli başarıyı hedeflemenin yüceltildiği piyasa toplumunda, bu gibi durumlar aynı zamanda verimliliği ve üretkenliği de imlemektedirler. Bu durumda sağlıklı, mutsuz, negatif düşünen ve başarısız olan kişiler bir tür ahlakileştirme rejimi içine dâhil edilerek “verimsiz” olmakla suçlanmakta ve böylece başlarına gelen olaylar ya da içinde buldukları duygu durumları toplumsal koşullardan soyutlanarak bireysel bir mesele olarak ele alınmaktadır.

Piyasa toplumunda özne, kendi bedensel durumlarının ahlaki suçlusu olarak sınıflandırılır. Bu sınıflandırmadan özenle kaçınmak isteyen özne, piyasa toplumunun yarattığı yeni tip öznedir. Pierre Dardot ve Christian Laval (2018: 366-367), Jean-Pierre Lebrun’ü referans göstererek neoliberal yönetimsel aklın üretmeye çalıştığı bu özneyi, diğer bir deyişle kendisini tıpkı bir şirket gibi gören, dolayısıyla da sürekli kendi üzerine düşünüp girişimci gibi davranan özneyi, “neo-özne” olarak adlandırırlar. Girişimci yönetimselliğin kurallarına uymak zorunda olan neo-özne, kendisini ve bütün bedensel enerjisini tamamen piyasaya adayan, risk almaktan korkmayan, aldığı bu risklerle tek başına mücadele etmesi gerektiğini bilen, duygularını dahi piyasa koşullarına göre şekillendirmek zorunda kalan ve sürekli olarak kendi üzerine düşünen bireyselleşmiş bir öznedir:

Mümkün olduğunca verimli olma, kendini çalışmasına bütünüyle katma, sürekli öğrenimle kendini yetkinleştirme, piyasaların dayattığı bitmek bilmez değişimlerin gerektirdiği en büyük esnekliği kabul etme konusunda sürekli uyanık olmalıdır. Kendinin eksperisi [uzmanı], kendinin işvereni, kendinin mucidi, kendinin girişimcisi: Neoliberal akılsallık, ben'i, rekabette hayatta kalabilmek için kendini güçlendirme yönünde kendi üzerinde etkide bulunmaya teşvik eder (Dardot & Laval, 2018: 369-370).

Neo-özne, kendisiyle ilgili bir karar alırken ya da daha geniş anlamıyla kendisine dair herhangi bir tasarrufta bulunurken, bulunduğu bu tasarrufun “beşerî sermaye”sine katkı yapacağını da aklında bulundurur. Beden, eğitim, evlilik, sağlık ve tüketim gibi önemli bileşenler beşerî sermayeyi güçlendirecek, dolayısıyla kişiyi rekabete dayalı zorlu piyasa koşulları içerisinde bir adım öne çıkarıp avantajlı konuma getirecektir (Foucault, 2015c: 190-194). Neo-öznenin en önemli beşerî sermayelerinden biri bedendir. Dolayısıyla sağlıklı kılınması gereken, güzelleştirilen, güçlendirilip fit hâle getirilen, özenle bakımı yapılan, ideal olana ulaşılması için sürekli üzerinde çalışılan ve cinsellik yoluyla yeniden üretilmek istenen, yani geniş kapsamlı bir koruma ve bakım çevrimi içine dâhil edilen beden, bu bedendir (Bauman, 2001: 232; Demez, 2009: 64). Bütün bunların hepsi kendi içinde bir sınıflandırmaya ve dışlama oyununa göndermede bulunmaktadır.

Diyet Kitaplarında Mutluluk ve Olumluluk

Diyet ve yaşam tarzı önerileri kitaplarında toplumsal koşullardan bağımsız bir “mutluluk formülü” bireylere kabul ettirmeye çalışılır. Mutlu olamayan ya da olumlu düşünemeyen kişiler, mutlu olmayı ve olumlu düşünmeyi “başaramadıkları” için eleştirilirler. Diyet kitaplarının okuyucuları mutsuzluklarının nedenlerini dışarda, toplumsal hayatta, maddi durumlarında ve işlerinde vb. değil de kendilerinde aramaları gerektiğine inandırılmaya çalışılırlar. Ayrıca mutsuzluk bir tür “sapma” ve hatta “salgın” olarak ele alınır. Örneğin; “Mutluluk Kürleri” adlı kitabın yazarı Dr. Ümit Aktaş (2017: 35), mutsuzluğu “salgın” olarak nitelendirerek patolojik bir söylem nesnesi hâline getirir. Mutsuz olmak salgın bir hastalığa yakalanmak kadar kötü bir durum olarak aktarılır. Bu nitelendirme, mutsuzluk gibi insani ve olağan bir duygu durumunun tıbbileştirilmesine neden olmakta ve böylece toplumdaki mutsuz insanları doğrudan ya da dolaylı olarak birer “hasta” olarak kodlamaktadır. Oysa mutsuzluk, tıpkı karşıtı olan mutluluk gibi, olağan bir duygu durumudur. Diğer yandan bireyselleştiremeyecek kadar ilişkisel ve katmanlıdır. Mutsuzluğu salgın olarak nitelendirmek, mutluluğu bir “norm” olarak kurmanın bir aracı olarak işlev görmektedir. Bu, aynı zamanda, mutsuz kişileri bir dışlama oyunu içine dâhil edip, ahlaki birer suçlu hâline getirmek demektir. Zupančić’in bahsettiği anlamda “biyo-ahlak” tam olarak böyle bir şeydir. Mutlu, gülen, ideal bedene sahip, daima olumlu düşünen, sorunu sürekli kendisinde arayan tek tip insan modeli ideal model olarak sunulur.

Aktaş, mutluluğu biyolojik durumlarla açıklamaya çalışır. Ona göre mutluluğun başladığı yer bağırsaklardır ve depresyon vakalarında yaşanan artışın nedeni de kötü beslenmedir: “Evet depresyon vakaları artıyor çünkü kötü besleniyoruz! Mutsuzuz çünkü yediklerimiz bize beyin kimyamızın dengesini korumak için gerekli besin maddelerini sağlamıyor” (Aktaş, 2017: 19). Beslenmenin elbette mutlulukla bir ilintisi vardır, ama mutluluğu sadece beslenmeyle ve biyolojik olanla açıklamak, genel anlamıyla toplumsal koşulları göz ardı etmek, dolayısıyla insanı kas, hücre, doku ve kandan ibaret olan biyolojik bir varlığa indirgemek demektir. İnsan biyolojik olduğu kadar sosyal bir varlıktır ve ancak her ikisiyle birlikte düşünüldüğünde anlaşılabilir. Sorunları sadece biyolojik olanla açıklamak “biyomedikal” model anlayışının hâlâ geçerli olduğu gerçeğini de gündeme getirmektedir. Ortaya çıkan bedensel ve zihinsel problemlerin nedenlerini sadece biyolojik süreçlerle açıklamaya çalışan biyomedikal model, bireyin bedeni üzerinde kontrol edici bir görev üstlenir (Kasapoğlu, 2008: 15). Biyomedikal model, toplumsal koşulların insan bedeni ve zihni

üzerinde yarattığı etkilere odaklanmaktansa doğrudan biyolojik olana odaklanır ve böylece insan bedeni “tamir edilmesi gereken” bir “makine” olarak ele alınır. Mutluluk da tıpkı Aktaş’ın yaptığı gibi bağırsaklarla açılanmaya çalışılan medikal bir durum olarak karşımıza çıkar. Oysa Temmuz Gönç (2013: 57-70) tarafından Eskişehir’de yürütülen ve farklı sosyoekonomik özelliklere sahip yerleşim yerlerinin dâhil edildiği bir araştırma, beslenmenin sadece medikal bir durum olmadığını, aynı zamanda sosyokültürel bir olgu olduğunu da gözler öne serer:

[K]öy örneklemindekilerin üçte birinden fazlası (%36), mahalle örnekleminin %40’ı et ve et ürünlerini ayda bir ya da daha seyrek tüketirken, bu oran üniversite örnekleminde %1’in altındadır. Sebze-meyve ve süt ve süt ürünleri tüketimi de üniversite örnekleminde diğer gruplardan daha yüksektir (...) Bununla birlikte beslenme geliri olduğu kadar toplumsal cinsiyetle de ilgilidir. Kentsel alanda yaşayanlar içinde yaklaşık dört erkekten (%28) biri et ve et ürünlerini ayda bir daha seyrek tüketmekte ve %38’i farklı nedenlerle porsiyonlarını küçültmekte ya da öğün atlamaktadır, kadınlarda ise bu oranlar sırasıyla %53 ve %51’dir (Gönç, 2013: 58-59).

Görüldüğü üzere beslenme, basit anlamda biyolojik bir ihtiyaca cevaben gerçekleştirilen bir pratiğin ötesinde, içerisinde sınıf, kültür, meslek ve cinsiyet gibi önemli toplumsal öğeler barındıran sosyobiolojik bir etkinliktir. Örneğin; “bedenin *biçiminden çok kuvvetine* özen gösteren halk sınıfları (erkek) hem ucuz hem besleyici ürünleri aramaya meylederken, serbest meslek sahipleri tercihlerini lezzetli, sağlıklı, hafif ve şişmanlatmayan ürünlerden yana kullanırlar” (Bourdieu, 2015: 281). Aynı şekilde mutluluk da sadece beslenmeyle ilişkilendirilemeyecek kadar karmaşık ve kapsamlı bir toplumsallıkla alakalıdır. Bireyler sadece mutlu olmak için beslenmedikleri gibi her zaman kendilerini mutlu edecek besinleri temin etme imkânına da sahip değillerdir.

“Müslüman’ın Diyeti” adlı kitabın yazarı olan Kemal Özer, okuyucularına dışarda değil de evde yemek yemelerini önerir. Özer (2019: 114), “[l]okantalardaki kötü koşulların yanı sıra ucuz fiyata gönülsüz çalışan bir kişinin mutsuzluk enerjisinin de hazırlanan yemeklere nüfuz ettiğini unutmamak gerek” diye yazar. Mutsuzluğun yemekler aracılığıyla “bulaşabilen” bir duygu durumu olduğunu ifade eden Özer, böylece mutsuz olma nedenlerine bir yenisini ekler ve oluşturduğu mutsuz garson imgesini dışlama oyunu içerisine dâhil ederek mutsuzluğu “caydırıcı” bir etken olarak kullanır. Mutsuzluk ahlaki bir kusur, kişinin yine “kendisi” aracılığıyla kaçınabileceği bir duygu durumu ve başkaları aracılığıyla bulaşabilen bir anormallik olarak düşünülür.

Diyet ve yaşam tarzı önerileri kitaplarının yazarları için mutluluk, ancak “ideal” bir bedene sahip olunduğunda yaşanabilen bir duygu durumu olarak karşımıza çıkar. Bireyi mutlu edeceği yönünde ileri sürülen bu ideal beden zayıf, ince, fit, hareketli ve hatta “uygun elbiseyi giyebilen” bedendir. Dolayısıyla mutluluk ile bedensel görüntü arasında doğrudan bir ilişki kurulur. Bu ilişki normatif bir ilişki olup dışlayıcıdır ve söz konusu dışlayıcılık yüzünden, kişiler bedensel görüntülerinin baş sorumlusu olarak kendilerini suçlamaya yönlendirilirler. Kişileri, sorunu dışarda bir yerde değil de kendilerinde aramaya inandırmaya çalışan bu ideoloji, piyasa toplumunun lehine çalışan bir ideolojidir ve piyasanın talep ettiği mutlu, pozitif düşünen, kendisini işinden başka bir şeye adamayan, sürekli başarıyı hedefleyen neo-özneyi imal etmek ister. “Tek Şişman Beyniniz” adlı kitabın yazarı olan Yasemin Soysal’ın yazdıkları bu durumu örnekler. Okuyucularına sessiz bir yere geçmelerini ve odaklanıp yazdıklarını “zihinlerinde” canlandırmalarını talep eden Soysal, “düşünce gücü” aracılığıyla imgelemesini istediği bedenin kişiyi mutlu edeceğini belirtir. Soysal’a (2011: 38) göre, okuyucularının tek düşmanı yine “kendileri”dir. Bu düşmanı yenmek için gerekli olan şey zihne “komut” göndermektir. Zihne gönderilen komut aracılığıyla düşünmesi istenen maddeler ise şunlardır:

- Dümdüz, sıkı bir karına sahip olduğunuzu düşünün. Bir pantolon giymek için eğildiğinizi ve dümdüz bir karnınız olduğunu hayal edin. Ellerinizi, düz ve sıkı karnınızın üzerinde dolaştırdığımızı hissedin.
- Zihninizde incelmış ve zayıflamış hâlinizi canlandırın.
- Kendinizi iki beden kıyafetlerin içinde görün (sizin için en ideal bedeni de düşünebilirsiniz).
- Kendinizi, şık bir kıyafetin içinde, fit bir şekilde düşünün.
- Zayıfladıktan sonra yüzünüz ışıltılı, diri ve canlı olduğunu düşünün (Soysal, 2011: 123-124).

Okuyucularından bu tür bir beden talep eden Soysal, bu bedeni mümkün kılacak olan şeyin “düşünce gücü” olduğunu yazar: Ona göre “[y]aşamak, güzel görünmek, alımlı olmak, çekici olmak mı? Yeter ki istediğiniz düşünceyi ayrıntıları ile hissederek içinizde tekrar tekrar yaşayın; beyniniz, bu hayalinizi gerçekleştirmek için elinden geleni yapacaktır. Üstelik bu, onun için hiç de zor olmayacaktır” (Soysal, 2011: 96). İdeal bir bedene ulaşmak için düşünce gücünü önermek, bireyi kuşatan toplumsal etkenleri göz ardı etmek demektir. Soysal’ın talep ettiği şey, bireyin kendisinden bağımsız şekilde ortaya çıkan, ama bireyi de etkileyen sorunları, yaşanan hastalıkları, kazaları, afetleri, geçim derdini, piyasanın tahrip edici etkilerini, beslenme farklılıklarını, siyasal koşulları, dinsel kaygıları, yaş ve cinsiyet temelinde ortaya çıkan bazı problemleri, kısacası insan bedeni, zihni ve duyguları üzerinde etkili olan bütün bir toplumsal/sosyal etkiyi göz ardı etmektedir. Çünkü bütün beden algısı açık bir şekilde ve yalnızca zihinsel süreçlere indirgenmiştir. Soysal, yukarıda düşünülmesini istediği maddelerin hiçbirini zihninde canlandıramayan okuyucuları için “şişmanlık sizin kaderiniz olmuş” der ve aynı kişileri “sürekli olarak negatife yöneldiğiniz çok belli” diyerek suçlar (Soysal, 2011: 124). Görüldüğü üzere, negatif düşünme söylemi bir tür suçlama olarak kullanılır. Önemli olan piyasa toplumunda geçerli olan normu, yani olumluluğu yaygınlaştırmaktır. Baudrillard (2018: 51) bu durumu, “şeyleri olumsuz yanlarından budayıp sentetik olarak ideal biçimleri içinde yeniden oluşturmayı hedefleyen tam bir cerrahi zorlama” olarak açıklar.

Dr. Ayça Kaya tarafından yazılan “Kalıcı Zayıfla: Kilo Vermenin Püf Noktaları” adlı kitap mutluluk ve olumluluk söyleminin çokça yer aldığı bir diyet kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaya (2019: 22), okuyucularına “[k]ilo vermek ve bir daha kilo almamak istiyorsanız, bu konuda hep olumlu düşünceceksiniz ve kendinizi yüreklendireceksiniz” der. Kilo vermeye ve uygun bir bedensel görüntüye kavuşmaya eşlik eden düşünce olumluluktur. Kişinin kilo verme sürecinde beslenmesine ve yaşam tarzına dikkat etmesi yeterli değildir. Bunların yanı sıra “hep” olumlu düşünmesi de gereklidir. Dolayısıyla Kaya’ya göre diyet yapmak, kişinin sadece bedeniyle kurduğu ilişkiyi dönüştürmeye yönelik bir girişim değil, aynı zamanda kişinin kendi duygu durumlarıyla kurduğu ilişkileri dönüştürme ve bu duygu durumlarını piyasanın lehine olacak şekilde kontrol altına alıp yönetme çabası içerisine girmesiyle de alakalıdır. Negatif düşünmek diyet yapmak isteyen kişilerden neredeyse esirgenir ve başarısızlığın nedeni olarak görülür. Bu da kişilerin duygularını, tutum ve tavırlarını yönlendirmeye yönelik üretilen bireyselleştirici söylemin, insan bedeni ve duyguları üzerindeki etkisini örnekler.

Diyet ve yaşam tarzı önerileri kitaplarının yazarları, bireylerin bedenleri hakkında norm koyucu söylemler üretmekle kalmazlar, ürettikleri normatif söylemleri duyguları da içine alacak şekilde genişletirler. Mutlu olmak, kendini iyi hissetmek ve olumlu düşünmek bireyin kendisine yapacağı bir “yatırım” aracı olarak ele alınır. Bu nedenle, insani duygular, piyasa ekonomisinin iktisadi mantığına göre şekillendirilmeye çalışılır. Neoliberal toplumsal düzende bir kariyer planı bağlamında duyguları yönetmek, ahlaki birer gereklilik hâlini almıştır artık. Çünkü mutsuz olmak, negatif düşünmek ve bir şeyleri başaramamak hayatın içindeki olağanlıklar olarak değil de kişinin kendisinden kaynaklanan ahlaki birer kusur olarak değerlendirilir. Wilhelm Schmid’e (2019: 10) göre, günümüz toplumunda, mutluluk ve

olumluluk gibi duygu ve deneyimler zorunlu olarak yaşanması gereken deneyimlere dönüşmüşlerdir. Bu noktada Schmid, mutsuz insanların sindirilmeye çalışıldığını ve kendi durumları hakkında konuşma özgürlüklerinin ellerinden alındığını ifade eder. Bu insanların suçları, etraflarında ortaya çıkan herhangi bir olayı pozitif düşünememeleridir. Schmid'e (2019: 42) göre, "her şeyin iyi olacağına dair sonsuz bir umuda kendini kaptırmak yerine, meseleleri açıkça ortaya koyup soğukkanlılıkla çözüm aramak" daha gerçekçi ve sorun çözücü bir davranıştır. Olumlu düşünme ideolojisi, insanları karşılaştıkları sorunlarla yüzleştirmek yerine, aynı sorunları istedikleri gibi değiştirebileceklerine inandırmaya yönlendiren bir ideolojidir.

Diyet ve yaşam tarzı önerileri kitaplarının yazarları, ürettikleri söylemlerle bu zorunluluk durumunun sürdürülmesine katkı sağlarlar. Bunu yaparken de ürettikleri biyo-ahlaki söylemleri kullanırlar. Çünkü kişi, ancak bedensel görünümünün, duygularının, tavır ve tutumlarının "kötü" ya da norm dışı olduğuna inandırılırsa norma tabi kılınabilir. Burada norma tabi kılınması gereken bedenin piyasanın talep ettiği bedenle yakın bir ilgisi vardır. Piyasa toplumunda, insanların kendilerini tıpkı bir şirketi yönetir gibi yönetmesi istenir. Dr. Kaya (2019: 16), kitabının ön söz kısmında bunu açıkça dile getirerek "bu kitabı, obeziteyle mücadelede, tıpkı bir şirketi yönetir gibi kendi vücudunuzu yöneteceğiniz bir kitap olarak tasarladım" diye yazar. Bireylerin bedenleri, şirket gibi iktisadi mantığa göre işleyen bir yapı olarak düşünülür. Mutluluk ve olumluluk da bu şirketin katma değerleri olarak düşünülür. Çünkü neoliberal yönetimselliğin imal etmeye çalıştığı özne, şirketleşmiş öznedir. Neo-özne için rekabete dayalı piyasa koşullarında hayatta kalmak, bedenini, duygularını ve yaşam tarzını belli şekillerde yönetmesiyle alakalıdır. Özgür olduğu ya da özgür olacağı düşüncesinden hareketle bir performans öznesine dönüştürülür. Şişmanlık, mutsuzluk ve negatif düşünmek bu performansı olumsuz yönde etkileyen etmenler olarak düşünülür. Kaya'nın (2019: 14) yazdıkları bu durumu örnekler: "Fazla kilolu insan [...] sosyal hayatında birçok kısıtlamayla karşı karşıya kalır. İsteddiği gibi giyinemez, istediği gibi hareket edemez; eşiyile, arkadaşlarıyla problemler yaşar, işyerinde istediği gibi terfi alamaz, hatta iş bulma şansı bile normal kilolulara göre daha zordur." Kilolu olmanın bütün bir sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyeceğini yazan Kaya, kendi içinde bir çelişkiyi de açığa vurur. Okuyucularına "hep" olumlu düşünmeyi öğütleyen Kaya, daha ilk sayfalarda ürettiği bu söylemle, onları kaygılandırmaya çalışır. Kilolu insanlar sosyal hayatlarında çeşitli sorunlarla karşılaşabilirler elbette. Ancak bu durumu açıklarken başvurulan ifadeler, yargılayıcı bir tona bürünür. Terfi almanın kendisi kişilerin bedensel görünüşleriyle ilişkilendirilir.

Bedenlerin piyasanın yararına olacak şekilde sınıflandırılıp dönüştürüldüğü günümüz toplumunda dini ve kanuni kurumlar, yerlerini yasayla değil de normla işleyen mutluluk endüstrisi ve tıbbi kurumlara bırakmışlardır (Sayar, 2017). Mutluluk endüstrisi ile tıbbi kurumların sözcülüğünü yapanlar yalnızca mutsuz olan, negatif düşünen ya da başarısız olanları değil, aynı zamanda "kıskanç kocaları, şişman kimseleri [...] tehlikeli araba kullananları ve giderek, sigara içenleri, arada bir hüzne bulanıp şiir yazarları, kendilerini anlaşılmasız metinlerle ifade edenleri tedavi ed[ilebilir]" (Sayar, 2017: 106) kimseler olarak kodlarlar. Bu kodlama bedenler üzerinde kurulan normatif ve tıbbi gözetimi meşrulaştırır ve "ayrım mekanizmaları"nın da (Berlant, 2017: 47) yardımıyla kişileri sınıflandırıp kategorize ederek ayırıştırır. Bireyleri ayırıştırmanın yolu da dışlayıcı ifadeler kullanmaktan geçer. Norma tabi kılınması gereken öznelerin tutum ve tavırları dışlayıcı ifadelerle maruz bırakılır ve böylece kişi kendi varlığını bir tür sapma olarak düşünmeye başlar. Bir iktidar tekniği olarak adlandırabileceğimiz ayrım mekanizmaları da bu anormalliği normun yararına olacak şekilde düzenlemeye, ıslah etmeye çalışır ve sonra "hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası daya[tır]" (Foucault, 2016: 63). Bu tanınma normu bireyleri etkileyerek onların toplumsal hayattaki varoluş tarzlarına müdahale edip yeniden üretir.

Dayatılan yeni tanınma normları ve bu normların biçimleri kişinin kariyer planlarını etkileyen durumları da içerir ve böylece kişi iyi bir kariyer yapma umuduyla, bu kariyere ulaşmasını sağlayacak yeni bir biyografi inşa etmek için bedenine ve yaşam tarzına yönelir. Hem beden hem de bu beden etrafında gelişen yaşam tarzı piyasanın ürettiği normlara tabi kılınır ve böylece kişi özgür olduğu ya da özgür olacağı düşüncesiyle kendisini gönüllü olarak bir uzmanın (ilişki uzmanı, diyetisyen, estetik cerrah, güzellik uzmanı, kişisel gelişim uzmanı, sağlıklı yaşam uzmanı, yaşam koçu vb.) ellerine teslim eder.

Diyet endüstrisi günümüz piyasa toplumunun talep ettiği bedeni mümkün kılan söylemleri yaygınlaştırmaktadır. Bu endüstri, diyet yapmak isteyen kişilere kontrolün kendilerinde olduğu düşüncesini sürekli hatırlatarak, onları yine kendileri aracılığıyla bir disiplin, denetim ve kontrol mekânının içine dâhil etmeye çalışmaktadır. Bedenlerin disipline edilmesi, denetlenmesi ve kontrol altına alınması için gerekli olan en önemli şey de biyo-ahlaki söylemlerin yaygınlaştırılmasıdır. Böylece birey, kendi bedensel durumunun ve yaşam tarzının toplumsal norma uymadığını düşünecek, sorunu doğrudan kendinde arayacak ve kendi bedeni ile yaşam tarzı üzerinde bir özdenetim gerçekleştirecektir.

Şişman Bireylerin ve Şişmanlığın Ahlakileştirilmesi

Diyet ve yaşam tarzı önerileri kitaplarında ahlaki anlamda sorunsallaştırılan durumlardan diğer ikisi şişman bireyler ve şişmanlıktır. Şişman bireylere ve şişmanlığa dair üretilen söylemlerin ahlaki tonu, biyo-ahlak kavramının sadece duygularla ilgili olmadığını, aynı zamanda bedensel durumlar için de geçerli olabileceğini gözler önüne serer. Çünkü olumlu ya da olumsuz anlamlarla yüklü oluşu fark etmeksizin çeşitli ahlaki kavramlar ya da özellikler belli bir beden profiliyle özdeşleştirilir. Örneğin diyet ve yaşam tarzı önerileri kitaplarında çalışkanlık, iradeli davranmak, hazdan kaçınmak, dost canlısı ve neşeli olmak şişman bireylere uzak olan durumlar olarak düşünülür. Şişman bireyler “tembel”, “uyuşuk”, “iradesiz”, “güçsüz”, “mutsuz” ve “hazcı” gibi ahlaki yakıştırmalara maruz kalırlar. Bütün bu yakıştırmalar sadece şişman kişilere özgü olan karakter özellikleri olarak ele alınırlar. Dolayısıyla şişman bireyler, şişmanlık özelinde, normatif söylemlerin nesnesi olarak kendi bedensel durumlarının ahlaki suçlusu ilan edilirler. Bu özcü yaklaşım, yapılan ahlaki yakıştırmaların tarihsel, kültürel ve politik olduğu gerçeğini gözden kaçırır ve böylece şişman bireylerin bedensel durumlarını, görünüşlerini, kurdukları ilişkileri, tavır ve tutumlarını kategorileştirerek acımasız bir şekilde dışlama oyununun içine dâhil eder. Normal olanın kuruluşu için gerekli olan söylem, şişman bireylerin bedenlerini kat ederek, onların kendileriyle, başkalarıyla, nesnelere ve besinlerle kurdukları ilişkiyi değiştirmeye çalışır.

Sağlıklı beslenme ve temiz bir çevrenin kaliteli bir yaşam için gerekli olduğunu söyleyen Kemal Özer (2019: 149), “[i]nsanlar yediklerinin niteliğine değil de sadece hazzı odaklandıkça sahte açlığın ağına düşüyorlar. Ortalık hazzın kölesi olan şişman ve obez insanlarla dolu” cümleleri, şişman bireyleri “hazzın kölesi” olarak betimlemektedir. Belli bir beslenme biçimi ve yaşam tarzı öneren Özer, ürettiği bu söylemle şişman ve obez bireyleri ahlakileştirme rejiminin içine dâhil eder. Bu ahlakileştirme rejiminin içine dâhil edilen bireyler, normatif anlamda kurulan söylemin nesnesi olmakla birlikte, kendilerine dair yapılan ahlaki değerlendirmenin de etik öznesi olarak damgalanırlar. Özer (2019: 33), az yiyen insanlarla çok yiyen insanları karşılaştırırken, Arapçada “az yemek, az içmek” anlamına gelen “killet-i taam” sözcüğüne yer verir ve bu sözcüğün “erdemli insanların hasleti [huyu, tabiatı], peygamberlerin ise sıfatı” olduğunu söyler. Az yiyip içmeği erdemli insanlarla ve peygamberlerle özdeşleştiren Özer, çok yiyen insanları da “hikmet ve marifetten uzak” insanlar olarak nitelendirir. “Çok yiyen kimselerde, yeme içme faaliyeti hayatın merkezine oturur. Tüm hayat yemeğe adanır. Yemeğe adeta tapılır! Çok yiyen kimsenin rehaveti yani tembellik ve gevşekliği artar (...) Kaldı ki, gerektiğinden fazla yemek içmek bir yandan israf, diğer yandan zulümdür.” Yapılan

alıntılardan da görüleceğiz üzere tembellik ve zulüm gibi ahlaki durumlar çok yiyip içen insan profiliyle özdeşleştirilir. Özer, daha sonra, eski tıp eserlerinden alıntılar yaparak çok yiyen kimseleri “kendisi ve midesi tembel, hafızası zayıf, uykusu ağır” olarak değerlendirir. Hüseyin Halveti adlı âlimin “Maruf’u Kelam” eserinde yer alan beyitlerini de aktarır: “Az yiyen olur veli / çok yiyen olur deli. Az yiyen olur âlim / çok yiyen olur zalim. Az yiyen olur melek / çok yiyen olur helâk.”

Diyet kitaplarında okuyucular her şeyden önce şişmanlığın kötü bir şey olduğuna, sonra da şişman bireylerin aslında “kötü insan” olduklarına inandırılmaya çalışılırlar. Okuyucuların arkadaşlık ilişkileri, duygu durumları, nesnelere kurdukları ilişkiler, tavır ve tutumları şişman bireylere ait olduğu söylenen kişisel özellikler aracılığıyla yeniden düzenlenmek istenir. Bu söylemlerde “caydırıcı” olarak kullanılan imge bizzat şişman bireylerin kendileridir. Örneğin Dr. Ayça Kaya (2019: 71-72), kitabının “Kilo Aldıran 10 Hatalı Davranış” başlığı altında, okuyucularından belli davranış kalıpları geliştirmelerini önerir. Bu önerilerin içinde buzdolabıyla kurulan ilişkiyi dönüştürmeye yönelik birtakım “düzenleyici” davranış örüntüleri de vardır. Buzdolabının yeme-içme isteği uyandıracakını söyleyen Kaya, bu nesneyi kötü bir şey olarak kodlar ve uzak durulması gerektiğini belirterek bunu mümkün kılacak olan şeyin şişman birine ait olan bir fotoğraf olduğunu yazar: “Buzdolabının üzerine asacağınız çok şişman bir insan fotoğrafı da buzdolabından uzaklaşmanızı sağlayacaktır” (Kaya, 2019: 72). Şişman birinin fotoğrafı, okuyucuları buzdolabından uzak tutacak caydırıcı bir etken olarak kullanılmıştır. Bu durum şişman bireylerin dışlanıp damgalanmasıyla da yakından ilgilidir. Çünkü şişman birine ait olan fotoğrafın caydırıcı bir etken olarak sunulması, okuyucuda bu bireylere yönelik muhtemel bazı “olumsuz” duyguları ve düşünceleri canlandırabileceği ön kabulüne de dayanır. Buzdolabı ile şişmanlık arasında kurulan negatif ilişkisellikte şişman bireyin bizzat kendisi, başkaları için “kötü örnek” ve uzak durulması gereken bir imge olarak kullanılır. Burada söz konusu olan bir diğer şey, bir tür “itibarsızlaştırma”dır. Zayıflığın bir ideal olarak sunulduğu toplumsal düzende şişmanlık, ahlaki bir kusur olarak, itibarsızlaştırılan nesne konumuna geriler. Şişman kişiler itibarsızlaştırılarak kendi bedensel görünüşlerinden, tutum ve davranışlarından utandırılmaya çalışılırlar.

Şişman bireylerin bedensel görünüşlerinin ahlakileştirilmesi, bu bireylere atfedilen bazı kişisel özellikler aracılığıyla da gerçekleştirilir. Örneğin Yasemin Soysal, istenilen bir bedene sahip olma yolunda başarısız olan okuyucularının “iradesiz” olduğunu belirtir. Kilo verme sürecinden yaşanan olumsuzlukların çoklu nedenlerini, bu sürecin etrafında gelişen biyopsikososyal ilişkisellikleri göz ardı eden bu söylem, doğrudan bireyi hedef alır ve böylece birey, “başarısızlığının” tek sorumlusu olarak damgalanır: “Deli gibi yemek yemek istiyorsanız, iradesiz olduğunuzu kabul edin. Bu, şişman olduğunuzu kabul etmekten daha iyidir” (Soysal, 2011: 76). İradesiz olmak, sadece şişmanların kişisel bir özelliğiymiş gibi aktarılır. Bu durum kendi içinde bir özcülüğü de barındırmaktadır. Bazı kişisel özelliklerin sadece bazı beden profilleriyle özdeşleştirilmesi, aynı kişisel özelliklerin toplumun diğer üyelerinde olmadığı anlayışını doğurmaktadır. Bu da şişman bireylerin bedeninin anormal, toplum dışı olduğu düşüncesini pekiştirmekte ve böylece şişman bireylerin bedenlerini bir disiplin ve öz-denetim oyunu içerisine dâhil etmeyi mümkün kılmaktadır. Elizabeth Farrelly’e (2017: 113) göre, “şişmanlık toplumsal bir ayrıcalık olmaktan çıkıp küçük düşürücü bir niteliğe dönüş[müştür].” Yapılan alıntılardan da anlaşılacağı üzere piyasa toplumunda şişman kişiler, bir tür ahlaki saldırı altındadırlar diyebiliriz. Çünkü şişmanlık, piyasanın talep ettiği hareketli, hızlı, esnek, fit, pürüzsüz ve canlı beden profilinin dışında olan, böyle olduğu için de tıbbileştirilen, düzeltilmesi gereken, sağlıklı olarak kodlanan ve gayriahlaki olarak sunulan bir bedensel duruma dönüşmüştür. Şişmanlık piyasanın hareketli ve akışkan koşullarında rekabet etmek isteyen kişiler için dezavantaj yaratacak bir durumdur. Bu anlamda piyasa toplumunun öznesi,

yani neo-özne, kendisini neoliberal yönetimselliğe tabi kılar ve böylece bedensel özelliklerini ve benliğini piyasanın talep ettiği forma uydurmaya çalışır. Piyasanın taşıyıcıları olan kültürel baskı aygıtlarının ürettikleri söylemlerden hareketle, söz konusu formun dışında kalmak demek, muhtemel iş fırsatlarından yararlanmamak, iyi bir eş bulamamak ve belli bir sosyallik geliştirememekle eş değerdedir diyebiliriz. Dolayısıyla şişman bireyler sadece sağlıklı olmak için değil, piyasa ilişkilerinin ürettiği farklı durumlarla başa çıkabilmek için de bedenlerini ve yaşam tarzlarını dönüştürmeye davet edilirler. Bu davet kimi zaman sağlık söylemiyle, kimi zaman da doğrudan dışlayıcı söylemlerle gerçekleştirilir. Önemli olan piyasanın taleplerine cevap veren bedeni mümkün kılmaktır. Şişmanlık bu hedefin önündeki en önemli engellerden, “fazlalık”lardan biridir. Şişman bireyler, karşılaşılması ve hatta ilerde göreceğimiz gibi “arkadaşlık kurulmaması” gereken kişiler olarak sosyal dışlamaya maruz kalırlar. Soysal’ın (2011: 88) yazdıkları bu durumu gözler önüne serer:

[Ş]işman olmak istemediğinizi her düşündüğünüzde, aynaya her bakışınızda ‘ne kadar şişmanım’ diye düşündüğünüzde, yoldan geçen şişman insanlara bakıp ‘aman Tanrım onlar gibi olmak istemiyorum’ dediğinizde, beyninizde tüm bunları canlandırırınız. Bu durumda elbette beyniniz şişmanlamak istediğinizi düşünür. Bunu bir komut olarak algılar ve en kısa zamanda gerçekleştirmek için elinden geleni yapar.

Şişmanlamanın, bir başka şişmanı görmekten kaynaklanan bir zihinsel bozukluk olarak değerlendirildiği bu pasajda, şişman kişi beyindeki “komut”u harekete geçireceğinden uzak durulması ve bakılmaması gereken kişi olarak okuyucunun dünyasına dâhil edilir. Şişmanlık bir tür korku unsuruna dönüştürülerek “aman Tanrım” nidaları attıran bedensel bir görüntü olarak söylemin nesnesi hâline gelir. Şişman bireyin bedeni, kilo vermek isteyen okuyucular için caydırıcı bir imge olarak kullanılır. Soysal (2011: 89), biyo-ahlaki söylemini sadece şişman bireyler için değil, sivilceli ve kel olan bireyler için de kullanır: “Dikkat edin birinin yüzünde sivilceler çıktıysa ya da saçları döküldüyse ona bakar ve şöyle dersiniz: ‘Aman Tanrım ne kadar da kötü; umarım aynı şey benim başıma gelmez.’ Ardından gün içinde o kişileri hatırlar, korkarsınız.” Sivilceli bir yüz ve kellik, tıpkı şişmanlık gibi, “aman Tanrım” nidaları attıran ve “korkutan” bedensel özellikler olarak sunulur.

Neoliberal piyasa imal etmek istediği özneye yeni insan-olma biçimleri dayatır. Neoliberal toplumsal düzende, “kontrol sizde” söylemi yaygınlaştırılarak gündelik hayatın kullanılma tarzından, kişilerin başkalarıyla kurdukları ilişkilere kadar her şey yeniden düzenlenmeye çalışılır. Beslenme düzeni, uyku saati, cinsellik rejimi, arkadaşlık ilişkileri, bakım pratikleri, kilo durumu, duygular, dış görünüş ve düşünme şekli gibi durumlar piyasa ilişkileri içerisinde eylemde bulunan öznenin değerini artıran ya da düşüren ve bu yüzden de sürekli kontrol edilip düzenlenmesi gereken etkenler olarak karşımıza çıkar. Bütün bu durumlar aynı zamanda “hayatın üsluplaştırılmasına” da (Featherstone, 2013: 154) göndermelerde bulunmaktadır. Mike Featherstone’a (2013: 154-155) göre, tüketim kültürünün içerisinde yaşayan bireyler yaşamlarını bir proje olarak düşünme eğilimindedirler. Beden ve bedene bağlı yaşam tarzına tepeden tırnağa bir üslup verilmek istenir: “Bir hayat tarzı çerçevesinde bir araya getirdikleri ürünlerin, giysilerin, pratiklerin, tecrübelerin, görünüşlerin ve bedensel özelliklerin tikelliğinde kendi bireyselliklerini ve üslup anlayışlarını teşhir ederler.” Bu görüşten hareketle, diyet ve yaşam tarzı önerileri kitaplarının yazarları, bireylerin hayatlarına piyasa toplumunun avantajına olacak şekilde bir üslup kazandırma çabası içindedirler diyebiliriz.

Yaşam tarzına yapılan bu müdahale arkadaşlık ilişkilerine kadar sirayet eder. Burada arkadaşlık ilişkilerini gözden geçirmesi gereken kişi, diyet yapan kişidir. Sadece bedeni yönetmek yeterli değildir, bu bedeni istenilen formatta bir düzeye çekmenin önünde duran her durumun yeniden düzenlenmesi de gerekir. Örneğin Kaya, okuyucularına “çok yiyen”, “iştahlı” ve “kilo kontrolü yapmakta isteksiz” olan kişilerden uzak durulmasını tavsiye eder. Ona göre

bu tür özelliklere sahip kişiler, sözü hep yemeğe getirecek ve kendisiyle arkadaşlık kuranları da yemek yemeye heveslendireceklerdir:

Siz siz olun, yemek konusuna daha mesafeli olduğunuzu düşündüğünüz arkadaşlarınızla yemek davetlerine gitmeyi alışkanlık hâline getirin. İştahlı ve kilo kontrolü yapma konusunda isteksiz olan arkadaşlarınızla mümkün olduğu kadar yemek sohbetlerine girmeyin. Bu arkadaşınızla baş başa yemeğe gitmeyin. Olası bir yemek davetini de, daha az yediğini düşündüğünüz diğer arkadaşlarınızın da gelebileceği şekilde organize etmeye çalışın. Diyelim kalabalık bir yemek davetindesiniz. Çevrenize bir bakın ve en az yediğini düşündüğünüz arkadaşınızın yanına oturun, onun yediklerini göz ucu ile kontrol edin. Bir müddet sonra ister istemez siz de onun gibi az yemeye başlarsınız. Atalarımız ne demiş: ‘Körle yatan şaşş kalkar.’ Siz de kilo yönetiminiz konusunda size destek olacak arkadaşlar edinmekten çekinmeyin. Fazla kilo problemi olan arkadaşlarınız varsa da onları kilo verme konusunda yüreklendirin (Kaya, 2019: 101-102).

Zayıflamak isteyen kişileri motive etmek ya da aynı kişilerin kendilerini belli bir şekilde yönetip yönlendirmelerini olanaklı hâle getirmek için verilen bu tavsiye, çok yiyen, iştahlı ve kilo kontrolü yapamayan kişileri ahlakileştirme rejimi sayesinde dışlama oyunu içerisine dâhil eder. Kaya, “normal olanı” kurmak için, bu tür kişileri araçsallaştırır ve onları söylem düzeyinde, deyim yerindeyse gayriahlaki olarak kodlayıp “toplum dışına” iter. İstenilen formatta bir beden ve davranış örüntüsü geliştiremeyen, bu yüzden başkalarının tutum ve tavırlarını olumsuz anlamda etkileyen herkes “kötü” örnek olarak kategorize edilir ve biyo-ahlaki söylemin nesnesi hâline gelir. Önemli olan söylem düzeyinde inşa edilen “tanınma normunu” geçerli kılıp bu norma tabi olan bireylerin bedenlerini, duygu durumlarını ve yaşam tarzlarını piyasanın lehine olacak şekilde değiştirmektir.

Sonuç

Diyet kitapları aracılığıyla üretilen biyo-ahlaki söylemler, hakkında konuştukları duygu durumları ve bedensel görünüşleri piyasanın lehine olacak şekilde dönüştürmeye çalışırlar. Bu kitaplarda mutsuzluk gibi olağan duygu durumunun yanı sıra, şişman beden de biyo-ahlaki söylemin normatif kurucu nesnesi olarak ele alınır. Mutsuzlar, bedensel durumları ile yaşam tarzları hakkında olumsuz düşünenler ve şişmanlar üretilen söylemler aracılığıyla hakikat ve ahlaki rejimlerin içine dâhil edilerek dışlanırlar. Dolayısıyla söz konusu olan durum, söylemin belli duygu biçimlerini ve bedensel görüntüleri kat ederek müdahale etmesi ve gayriahlaki olarak kodlanması şeklinde karşımıza çıkar. Öte yandan üretilen söylemler, kişinin duygu durumlarını ve bedensel görüntülerini bireysel bir meseleymişçesine ele alır ve böylece kişiyi, toplumsal koşullardan bağımsız bir eyleyen olarak, davranışlarını sorunsallaştırmaya davet eder. Bu davet belli “düzenleme biçimleri” de içerdiğinden, iktidar ilişkileriyle yakından ilgilidir. Hâliyle beslenme rejimi ya da diyet, duyguları, bedeni ve yaşamı yeniden düzenleyip “normal” hâle getirmek için işleyen bir mekanizma olarak kullanılır.

Diyet kitaplarında şişman ya da obez bireyler, bedensel görünüşlerinden dolayı ahlaki söylemlerin nesnesi hâline gelirler. Bedensel görünüşleri, duyguları, tavır ve tutumları nedeniyle bazı olumsuz söylemlere maruz kalırlar. Bedensel deneyimleri ayıplanır, insani ilişkileri deyim yerindeyse tamamen bedenselleştirilir ve kendilerini değersiz hissetmeleri sağlanır. Bütün bu söylemler, şişman bireyleri kendileriyle kurdukları ilişkiye dönüştürmeye yöneliktir. Bu nedenle, bireyi kuşatan ve onu etkileyen toplumsal koşullar göz ardı edilir. Bu da piyasa ekonomisiyle yakından ilişkili olan bireyselleştirmeye alakalı bir durumdur. Bireyler, çeşitli sorunların ve sıkıntıların dışarda bir yerlerde değil de kendilerinde, bedenlerinde, duygularında ve düşüncelerinde aranması gerektiğine inandırılmaya çalışılır. Bu anlamda, şişmanlık ve mutsuzluk özelinde üretilen söylemler, bedenleri normalleştirip hizaya getirmek için kullanılan incelikli stratejiler olarak anlaşılmalıdır. Uygun elbiseyi giymek, uygun işi bulmak, uygun eşle tanışmak, uygun bir yaşam sürmek ve uygun bir karaktere sahip

olmak bedensel süreçlere indirgenir. Zayıflığın, inceliğin, hafifliğin, esnekliğin, hareketliliğin, hızlılığın ve akışkanlığın egemen olduğu neoliberal piyasada şişman olmak, sadece bedensel anlamda değil, ahlaki anlamda da bir tür sapma olarak ele alınır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akşin, T. (1999). Söylem üstüne söylem'lere dair. *Doğu Batı*, (9), 9-14.
- Aktaş, Ü. (2017). *Mutluluk kürleri*. Hayykitap.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim toplumu*. (Çev: N. Tural, F. Keskin), Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2018). *Kötülüğün şeffaflığı: Aşırı fenomenler üzerine bir deneme*. (Çev: I. Ergüden), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2001). *Parçalanmış hayat: Postmodern ahlak denemeleri*. (Çev: İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları.
- Berlant, L. (2017). Riskli semizlik: obezite, yemeğe düşkünlük ve "sağlık" kavramının muğlaklığı. J. M. Metz, A. Kirkland (Ed.), *Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı* içinde (40-56. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (Çev: D. F. Şannan, A. G. Berkkurt), Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Akademik aklın eleştirisi: pascalca düşünme çabaları*. (Çev: P. B. Yalım), Metis Yayınları.
- Bordo, S. (1993). *Unbearable weight*. University of California Press.
- Bryman, A. (2012). *Social research*. Oxford University Press.
- Cederström, C. & Spicer, A. (2017). *Sağlık hastalığı: güncel bir sendrom*. (Çev: E. Gökyaran), Yapı Kredi Yayınları.
- Çil, H. (2022). Öznellik tabiiyet arasında bir başarı hikâyesi: sosyal medyadaki zayıflama videoları üzerine bir anlatı analizi. *İçtimaiyat*, 6(1), 205-229.
- Dardot, P. & Laval, C. (2018). *Dünyanın yeni aklı: Neoliberal toplum üzerine deneme*. (Çev: I. Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demez, G. (2009). Giriş. *Toplumbilim* (24), 9-12.
- Demir, S. T. (2016). Riyazetten Modern Diyet Toplumuna: Kutsallık ve Hiçlik Arasında Beden. *İnsan ve Toplum*, 6(1), 155-173.
- Dijk, T. v. (2003). Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım. B. Çoban, Z. Özarslan (Ed.), *Söylem ve İdeoloji* içinde (13-112. ss.), Su Yayınları.
- Fairclough, N. (2003a). Dil ve ideoloji. B. Çoban, Z. Özarslan (Ed.), *Söylem ve İdeoloji* içinde (155-172. ss.), Su Yayınevi.
- Fairclough, N. (2003b). Söylemin diyalektiği. B. Çoban, Z. Özarslan (Ed.), *Söylem ve İdeoloji* içinde (173-184. ss.), Su Yayınevi.
- Farrelly, E. (2015). *Mutluluğun sakıncaları*. (Çev: E. Gökyaran), Yapı Kredi Yayınları.

- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. (Çev: M. Küçük), Ayrıntı Yayınları.
- Fındıklı, E. B. (2019). Cezaevinde mahkûm bedeninin disipliner örgütlenmesi: Biyolojik mekân, duyumsama, kural ve ihlal (1923-1953). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (20), 47-83.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin düzeni*. (Çev: T. Ilgaz), Hil Yayın.
- Foucault, M. (2001). Benlik teknolojileri. M. Foucault, H. Gutman, P. H. Hutton (Ed.), *Kendini Bilmek* içinde (22-67. ss.), Om Yayınevi.
- Foucault, M. (2002). *Toplumunu savunmak gerekir*. (Çev: Ş. Aktaş), Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2015a). *Hapishanenin doğuşu*. (Çev: M. A. Kılıçbay), İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2015b). *İktidarın gözü*. (Çev: I. Ergüden), Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015c). *Biyopolitikanın doğuşu*. (Çev: A. Tayla), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. (Çev: I. Ergüden, O. Akinhay), Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2017a). *Hermenötiğin kökeni*. (Çev: Ş. Ç. Solmaz), Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2017b). *Cinselliğin tarihi*. (Çev: H. U. Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları.
- Frost, L. (2001). *Young women and the body: a feminist sociology*. Palgrave.
- Germov, J. & Williams, L. (1996). The epidemic of dieting women: The need for a sociological approach to food and nutrition. *Appetite*, (27), 97-108.
- Germov, J. & Williams, L. (2017). Dieting women: self-surveillance and the body panopticon. J. Sobal, D. Maurer (Ed.), *Weighty Issues: Fatness and Thinness as Social Problems* içinde (117-132. ss.), Routledge.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Çev: Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı), Heretik Yayınları.
- Goffman E. (2015). *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Bir İnceleme*. (Çev: E. Arıcan), Heretik Yayınları.
- Gönç, T. (2013). Toplumsal eşitsizlikler ve sağlık. O. Elbek (Ed.), *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* içinde (57-70. ss.), Hayykitap.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik: geç modern çağda benlik ve toplum*. (Çev: Ü. Tatlıcan), Say Yayınları.
- Jorgensen, M. & Phillips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. Sage Publications.
- Kasapoğlu, A. (2008). Giriş. A. Kasapoğlu (Ed.), *Madalyonun İki Yüzü: Sağlık ve Hastalık* içinde (13-38. ss.), Phoenix Yayınevi.
- Kaya, A. (2019). *Kalıcı zayıfla: kilo vermenin püf noktaları*. Doğan Kitap.
- LeBesco, K. (2017). Şişmanlık paniği ve yeni erdem. J. M. Metz, A. Kirkland (Ed.), *Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı* içinde (97-109. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- McKinley, N. M. (2017). Ideal weight/ideal women: society constructs the female. J. Sobal, D. Maurer (Ed.), *Weighty Issues: Fatness and Thinness as Social Problems* içinde (97-115. ss.), Routledge.

- Nazlı, A. (2013). Bedenin ölümü ve tıp. O. Elbek (Ed.), *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* içinde (193-203. ss.), Hayykitap.
- Özer, K. (2019). *Müslüman'ın diyeti*. Hayykitap.
- Rossi, A. (2018). Neoliberal ruhlar. (Çev: K. Kızıltuğ), *Cogito*, (91), 121-153.
- Sayar, K. (2017). *Hüzün hastalığı*. Kapı Yayınları.
- Schmid, W. (2019). *Mutsuz olmak: bir yüreklendirme*. (Çev: T. Bora), İletişim Yayınları.
- Stice, E. (2002). Sociocultural influences on body image and eating disturbance. C. G. Fairburn, K. D. Brownell (Ed.), *Eating Disorders and Obesity: A Comprehensive Handbook* içinde (103-107. ss.), The Guilford Press.
- Soysal, Y. (2011). *Tek şişman beyniniz*. Pozitif Yayınları.
- Sözen, E. (2014). *Söylem*. Birleşik Yayınları.
- Şişman, N. (2016). *Emanetten mülke: Kadın, beden, siyaset*. İz Yayıncılık.
- Takış, T. (1999). Söylem üstüne söylem. *Doğu Batı*, (9), i-ii.
- Timurturkan, M. (2013). Tıbbi söylem ve iktidar: Medyada “diyet-zayıflık-sağlık” ilişkisi etrafında bedenin denetimi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(1), 237-252.
- Timurturkan, M. (2015). Tıbbi söylem, gündelik hayat ve iktidar: şişmanlığın medya aracılığıyla tıbbileştirilmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turner, B. S. (1982). The discourse of diet. M. Featherstone, M. Hepworth, B. S. Turner (Ed.), *The Body: Social Process and Cultural Theory* içinde (157-169. ss.), Sage Publications.
- Turner, B. S. (1992). *Regulating bodies: Essays in medical sociology*. Routledge.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. (Çev: Ü. Tatlıcan), Sentez Yayıncılık.
- Turner, B. S. (2019). *Beden ve toplum: Sosyal teoride arayışlar*. (Çev: Ed. İ. Kaya, M. B. Bulut), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Urhan, V. (2000). *Michel Foucault ve arkeolojik çözümleme*. Paradigma Yayınları.
- Willig, C. (2008). *Qualitative research in psychology*. Open University Press.
- Willis, P. E. (2022). *Aykırı kültür*. (Çev: G. Demirbaş), Ayrıntı Yayınları.
- Zupančič, A. (2011). *Komedi: Sonsuzun fiziği*. (Çev: T. Birkan), Metis Yayınları.

İnternet Kaynakları

- BBC (2022, Mart 12). The complicated truth about social media and body image. <https://www.bbc.com/future/article/20190311-how-social-media-affects-body-image?zeph-modal-register>
- Memurlar.net (2018, Kasım 17). 114 kilo olduğu için işe alınmadı, 7 ayda 59 kilo verdi. <https://www.memurlar.net/haber/789868/114-span-class-keyword-kilo-span-olduguicin-ise-alinmadi-7-ayda-59-span-class-keyword-kilo-span-verdi.html>

EXTENDED ABSTRACT

This research suggests that popular diet books moralize some bodily appearances and emotions through a variety of discourses. This moralization, which targets those outside the bodily appearance and emotions demanded by the market, is observed in the discourses produced in diet books. Therefore, the research aims to analyze the moralization in question in the context of the market economy. On the other hand, the research aims to develop the concept of “bio-morality” produced by Alenka Zupančič by examining the discourses produced in diet books. Examining subject of the diet, which is rarely considered in the sociology literature, with the support of various theories will provide an original contribution to the literature.

The labeling of some bodily appearances and emotional states as undesirable in challenging market conditions has led to the production of some negative discourses against these bodily appearances and emotional states. From this point of view, this research is shaped around the problem of how and in what ways various bodily appearances and moods are moralized in diet books. The context of this problematization is the market economy. In this sense, it is important to problematize how the fast, weak, vigorous, happy, and positive-minded person is demanded by the market, in other words, the discursive construction of the expected and desired subject to act in harmony with the market, by focusing on diet books.

This study included 4 diet books sold in the market. The “critical discourse analysis” method developed by Norman Fairclough was used to analyze the language used in the books. Critical discourse analysis, which states that language is not only a means of communication, focuses on the power relations underlying the discourses produced through language. Because, according to critical discourse analysis, language is value-laden and therefore ideological. Therefore, according to critical discourse analysis, language can be critically examined within a certain context. While analyzing the data, support was received from both the method and sociological theory and it was presented critically within a certain context.

According to the findings of the research, diet books produce a number of moral discourses as well as medical discourses to transform the relationships that fat, unhappy, and negative thinkers establish with themselves and their bodies. The moral content of these discourses is aimed at transforming bodies and emotions in favor of the market. In this sense, it has been observed that there is a parallel between the bodily images and emotions demanded by the market and the bodily images and emotions demanded by diet books. This parallelism has been tried to be discussed around the definition of “neo-subject”, which is used to express the person who is expected to be compatible with the market. Finally, according to the findings obtained, it was determined that people who are fat, unhappy, and negative thinkers are excluded from these discourses.

As a result, the bio-moral discourses produced by diet books try to influence various bodily appearances and emotions in favor of the market. In these books, ordinary moods such as unhappiness are moralized. At the same time, fat individuals who have a body outside the current bodily norm are excluded through various moral discourses. More importantly, bodily states and emotions are handled independently of the social. Therefore, bodies and emotions are individualized. This situation pushes individuals to look for the problem in themselves, not out there. Therefore, diet books deal with the body and emotions independently of sociality.

BİR SOYKIRIM ROMANI: HOCALI'NIN KURDELELİ ANAHTARI

 Volkan ÇİL*

ÖZET

Soykırım, 1951 yılında müstakil bir suç olarak kabul edilmiştir. Bu kavramın müstakil bir suç olarak kabul edilmesiyle ise hangi suç soykırımdır, tarihte yaşanan hangi hadiseler soykırım olarak nitelendirilebilir gibi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Günümüzde dahi soykırım kavramı üzerinden hararetli tartışmalar yapılmakta ve uluslararası düzeyde bu tartışmaların etkileri görülmektedir. Bu çalışma doğrultusunda da soykırım tartışmaları odağında Hocalı Katliamı'nın Türk romanında nasıl ele alındığını örnek bir roman üzerinden ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak soykırım kavramının nasıl ortaya çıktığına soykırım kavramının tanımına ve kapsamına değinilmiş, daha sonra Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiye değinilerek Hocalı'da yaşanan katliama gelmeden önceki süreç ele alınmış ve Hocalı'da yaşanan katliam anlatılmıştır. Çalışmanın devamında ise Türk romanında soykırımın nasıl ele alındığı ve işlendiği Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanı örnek alınarak bir tespit, tenkit, tahlil yapılmış ve hermeneutik bir yöntem benimsenmiştir. Yapılan tespitlerin yorumlanması neticesinde de Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanının soykırım suçu olarak kabul edilen olayları anlattığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hocalı, soykırım, katliam, kaçış, tecavüz

A Genocide Novel: Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı

ABSTRACT

Genocide was recognized as a separate crime in 1951. With the acceptance of this concept as an independent crime, debates such as which crime is genocide and which events in history can be described as genocide have emerged. Even today, there are heated debates over the concept of genocide and the effects of these debates are seen on the international level. In line with this study, it is aimed to reveal how the Khojaly Massacre is handled in the Turkish novel, the focus of genocide discussions, through a sample novel. In this direction, firstly, how the concept of genocide emerged and the definition and scope of the concept of genocide are mentioned. Then, the relationship between Turks and Armenians was mentioned, and the process before the massacre in Khojaly was discussed and the massacre in Khojaly was explained. In the continuation of the study, a determination, criticism, analysis has been made and a hermeneutic method has been adopted by taking the novel of Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı as an example of how the genocide is handled and processed in the Turkish novel. As a result of the interpretation of the findings, it has been determined that the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı tells the events that are accepted as the crime of genocide.

Key Words: Khojaly, genocide, massacre, escape, rape

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE, volkancil9@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Çil, V. (2023). Bir soykırım romanı: Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 463-485. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1229174>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 4 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14 Mart / March 2023

Giriş

Soykırımın bir insanlık suçu olarak tanımlanmasının, kabul edilmesinin ve dünyada soykırım nedeniyle yargılamaların yapılmasının veya soykırım üzerine tartışmalar yapılmasının tarihi çok eski değildir. İlk olarak II. Dünya Savaşı'nda yaşananlar akabinde 1948'de Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde (SSECS) soykırımın hukuksal bir tanımı yapılmıştır ve Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, Ocak 1951'de yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler “*Bu sözleşme ile ağır ve insanlık onurunu zedeleyici bu suçun barış ya da savaş zamanında bir daha işlenmemesi için devletleri iş birliğine çağırmıştır. TCK md. 76'daki düzenleme bu Sözleşmenin 2. maddesinden alınmıştır. Türkiye, 29 Mart 1950 tarihinde 5630 sayılı kanunla bu sözleşmeye taraf olmuştur.*” (Uluada, 2006: 97).

Soykırım tanımının ortaya çıkmasıyla geçmişte insanlığa karşı suçlar içerisinde mütalaa edilen soykırım suçu artık özel bir kategori içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bir başka ifadeyle soykırım suçu 1948 yılında imzalanan sözleşme ile müstakil bir suç olarak kabul edilmiş ve soykırım kavramı özellikle I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonucu yaşanan bazı hadiseler göz önünde bulundurularak şekillendirilmiştir. Bu bakımdan “*Soykırım kavramı uluslararası hukuk alanında yer alan diğer suç çeşitlerinden insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları ile karıştırılmamalıdır. Özellikle toplu ölümler (katliamlar) sonucu meydana gelen insanlığa karşı suçları soykırım olarak nitelemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.*” (Berberer, 2007: 4). Bu tanımın ortaya çıktığı ortam ve dünyanın bu tanımı nasıl algıladığı da dikkat çekicidir. Çünkü binlerce yıldır ülkelerin başka ülkelerin topraklarını fethederek büyüdüğü imparatorluklar kurduğu ya da imparatorlukları yıktığı bir düzenden sınır hareketlerinin daha sınırlı olduğu, fetih hareketleri ile sınırları genişletme politikalarının güç kaybettiği bir düzene doğru geçilmiştir. Bu değişim neticesinde de kurulan modern dünya düzeninin içerisinde geçmişte yanlış kabul edilmeyen, edilse dahi cezai yaptırım olmayan eylemler hukuki açıdan müeyyide uygulanacak eylemler olarak kabul edilmiştir.

“İnsanlık tarihinin başlangıcından beri süregelen öldürme fiillerinin çeşitli şekillerini anlatan katliam (massacre), kitlesel öldürme (mass killing) gibi deyişler de değişik dillerde varlığını korumuştur. Ancak, özellikle 1944 yılına kadar tanımı yapılmayan soykırım kavramının oluşturulması; kitlesel öldürme ve katliamdan farklılık arz eden bir durumu belirtme ihtiyacından doğmuştur. Bu itibarla, Lemkin tarafından ortaya atılan genocide kelimesi ile anlamını kazanan soykırım kavramı; toplu öldürme, katliam, öldürme fiillerinden farklı bir durumu ortaya koymak üzere, hukuksal olarak tanınan ve belli özellikleri olan bir takım insan topluluklarının, bir plan çerçevesinde ve özel bir kastla yok edilmeleri anlamına gelir.” (Berberer, 2007: 4)

Soykırım kavramının vücuda gelmesini sağlayan ortamı anlayabilmek için öncelikle soykırım sözcüğünün sözcük anlamından başlamakla birlikte soykırım olgusunun ne olduğunun üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Daha sonra bir soykırım olarak nitelendirilen Hocalı Katliamı üzerinden Türk-Ermeni ilişkilerine değinilecek ve Hocalı Katliamı'nın neden soykırım olarak kabul edildiğinin gerekçeleri üzerinde durulduktan sonra Hocalı Katliamı'nı vaka kurgusunun odağı hâline getiren *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azeri Soykırımı* romanı soykırım tartışmaları ekseninde ele alınacaktır.

1. Soykırım Kavramının Kökeni ve Bazı Tanımları

Soykırım kavramı çok eski bir kavram değildir. Kavramın ortaya çıkışı II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmektedir. “*Soykırım ya da Jenosit (ing. Genocide) kavramı 1944'te Polonya Yahudisi bir hukukçu olan Raphael Lemkin tarafından Yunanca 'ırk', 'soy' anlamına gelen génos ile Fransızcaya Latince 'katletmek' anlamına gelen cidium kökünden geçmiş cide sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.*” (URL-1)

Lemkin'in oluşturduğu bu kavramın *Türkçe Sözlük*'teki karşılığı şu şekildedir: “*Bir insan topluluğunu ulusal, dinsel vb. sebeplerle yok etme, jenosit, genosit, pogrom*” (URL-2). *Türkçe Sözlük*'te açık bir biçimde tarif edilen soykırım kavramının başka tanımları da mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“*Frank Chalk ve Kurt Johassohn: Soykırım, bir devletin ya da bir otoritenin, kendisinin belirlediği bir grubu yok etmeye niyetlendiği tek taraflı bir kıyım şeklidir.*”

Israel W. Charny: Soykırım genel anlamda açıkça düşman kabul edilen silahlı gücü bulunmayan çok sayıda insanın, savunmasız ve yardım alamadığı bir ortamda toplu olarak öldürülmesidir.” (Berberer, 2007: 6)

“*Soykırım; her zaman etnik özellik göstermeyen, başka özellikleri ile de tanımlanabilen bir 'grup'a karşı işlenen metodik ve sistematik insanlık suçudur.*” (Uluada, 2006: 100)

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere soykırımdan söz edebilmek için ortadan kaldırma eyleminin bir gruba karşı gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Yani en az bir grubun diğerini ortadan kaldırma girişiminin olması soykırım olabilmesi için temel koşuldur. Bunlarla birlikte soykırım tanımına karşı yapılan birtakım itirazlar da olmuş ve farklı soykırım tanımları da yapılmıştır.

Tüm bu söylenenlerle birlikte soykırım kavramı ile ilgili en detaylı bilginin verildiği “*Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi*”nde bahsi geçen tanıma bakmakta da yarar vardır. Sözleşme'nin 2. maddesinde soykırım şu şekilde tanımlanmıştır:

“*Bu sözleşme bakımından, millî, etnik, ırki veya dinî bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturur.*”

- *Grup üyelerinin öldürülmesi;*
- *Grup üyelerine ciddi surette bedenî veya zihnî zarar verilmesi*
- *Grubun tamamen veya kısmen, fiziksel varlığının ortadan kaldırılacağı hesaplanarak, yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi;*
- *Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler alınması;*
- *Grup üyesi çocukların zorla başka bir gruba nakledilmesi.”* (Bayıllıoğlu, 2006: 52)

2. Soykırım Kavramına Yöneltilen Eleştiriler

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan insanlık dramının sonuçlarından biri olarak görülebilecek soykırım kavramının doğuşu, siyasetin gölgesinde şekillenmiş bir hukuki zemine sahiptir. Öncelikle soykırım kavramının tanımını yapan otorite savaşı kazanan grup olmuş ve bu grup soykırım tanımlamasını siyasi bir bakış açısı ile şekillendirmiştir. Bu bakımdan birtakım eleştiriler de almıştır.

Soykırım olgusu aslında tarihin çok eski dönemlerinden beri var olan bir olgudur; ancak bu olgu 1948 yılına kadar müstakil bir hukuki kavram hâline gelmemiştir. Bu kavram ortaya çıktığında da kavramı ortaya atan kişilerin verdiği örnekler manidardır; çünkü soykırım olgusunu sadece hedef olarak belirledikleri olaylar etrafından izah etme girişimleri kavramın ortaya çıkışındaki yanlış tutumu anlamak açısından önemlidir.

“*B.M. 1948 Soykırım Sözleşmesi'nde yer alan soykırım suçunun maddi unsuruna birçok eleştiri yapılmıştır. Bu eleştiriler sadece hukukçulardan değil, aynı zamanda diğer sosyal bilimlerle uğraşan kimselerden de gelmektedir. Gerçekten de Sözleşme'de, suç için ön görülen maddi kalmasına rağmen, fiili daha iyi ifade etmek gibi amaçlarla çok farklı kavramlar üretildiği görülmektedir. Gerçekten de Soykırım Sözleşmesi'nin korunan grupları, millî, etnik, ırki ve dinî gruplarla sınırlayan ve siyasi ekonomik ve sosyal grupları dâhil etmeyen anlayışı, çok farklı şekillerde soykırım tanımları hazırlanmasına neden olmuştur. Bu konuda karmaşık, kategorik somut ve soyut*”

tanımlamalar, eocide, omnicide, ethocide, economicide, democide, politicide, socialcide ve culturcide olarak gösterilebilir.” (Bayilloğlu, 2006: 40)

Soykırım sözcüğü ortaya çıkmadan önce de birtakım yargılamalar yapılmış masum ve sivil halka karşı girişilen acımasız eylemler cezalandırılmıştır. Bu konudaki ilk örneklerden birisi 1474 yılında, Landvogt Peter von Hagenbach'ın uluslararası bir mahkemede yargılanması vakası olmuştur. 15. yüzyılın ortalarında Almanya'nın Ren bölgesinde bulunan Breisach şehrine Bourgogne Dükü Charles tarafından atanan von Hagenbach'ın halka karşı yaptığı kötü eylemler Avusturya Arşidükü tarafından Hagenbach'ın yargılanması için kurulan özel mahkemede dava konusu olmuş ve sanık Hagenbach, sivil halka karşı işlediği ırza geçme, öldürme ve yağmalama gibi suçlardan yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmıştır (Berberer, 2007: 10).

Görüldüğü üzere soykırım kavramı sadece I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nda yaşanmış bazı olayları izah etmek açısından kullanılabilecek bir kavram değildir. Kavram hukuki olarak yeni bir kavram olabilir ancak insanlık suçu olan soykırım eylemi tarihin her safhasında görülmüş olan bir eylemdir. Bu bağlamda 1948 yılında oluşturulan hukuki kavramla ilgili de ciddi tartışmalar olmuştur çünkü bu kavramın sınırları ve belli grupları bu kavram dışında tutma girişimi kavramın kuruluş felsefesine aykırı bir nitelik taşımaktadır.

“2. maddede zikredilen, Sözleşme ile korunacak grupların dörtle, yani millî, etnik, ırki ve dinî gruplarla sınırlı olduğu görülmektedir. Soykırım sözcüğünün mucidi Lemkin'in kendisi siyasi grupların Sözleşme kapsamı dışında tutulmasını önermiştir. 96 sayılı karardan farklı olarak hem siyasi gruplar hem de 'diğer gruplar' Sözleşme dışı tutulmuştur. Bu, çok önemli bir fark oluşturuyor, zira tarihte en sık görülen ve en çok sivil ölümüne neden olan mücadeleler siyasi amaçlar güden gruplar arasında cereyan etmiştir. Örneğin, Kamboçya'da Pol Pot rejiminin yaptığı ve 2 milyona yakın sivilin hayatına mal olan katliamlar Sözleşmedeki soykırım tanımının dışında kalmıştır. Aynı şekilde Sovyetler Birliği'nde Ekim Devrimi çerçevesindeki ölümler de soykırım sayılmamıştır. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin birçok kararına göre, bazı istisnai fiiller hariç, Bosna-Hersek'te Sırpların etnik temizliği bile soykırım suçu dışına çıkartılmıştır.

(...)

Sözleşmede siyasi gruplara karşı yapılan eylemlerin ve azınlıkların kültürünün zorla yapılan asimilasyon sonucu yok edilmesinin soykırım suçu sayılmaması, Sözleşmenin uygulama alanını iyice daraltmıştır. Bu nedenle Sözleşmenin kabul edildiği 1951'den 1992'ye kadar geçen süre içinde, birkaç fazla önemli olmayan istisna dışında uygulanamaması sert tepkilere yol açmıştır. Sözleşmenin hiçbir işe yaramadığı da söylenmiştir.” (Uluada, 2006: 102)

Bu durum Lemkin'in soykırım terimini Simele Katliamı, Holokost ve sözde Ermeni Kırımına atfetmesi durumunda da görülmektedir. Soykırım kavramının ortaya çıkış tarihi göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak soykırım tanımının kapsamına giren suçlar ancak 1951 yılından sonrasını bağlamaktadır. Çünkü kanunlar geriye doğru işletilememektedir. Ancak geriye dönük olarak isnat edilen bir suç olgusunun da hukuki olarak ispatlanması, bir tanım oluşturulurken bu tanıma oluşturan kişinin seçmiş olduğu bir hedef üzerinden tanıma açıklamaması gerekmektedir. Her ne kadar 140 ülkenin kabul ettiği, bunların arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin de bulunduğu “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi” iyi bir amaca hizmet etse de siyasi bir sürecin sonucu olarak işletilmiştir.

“Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal eden ilk ülke Sırbistan olmuştur. Uluslararası Adalet Divanı 26 Şubat 2007 tarihli kararında (Bosna Hersek- Sırbistan ve Karadağ davasında) Sırbistan'ın Bosna savaşı sırasında soykırım eyleminde bulunmadığına hükmetmiş ancak Belgrad'ı 1995 Srebrenitza soykırımına engel olamamakla suçlamıştır. Karar, soykırım suçlularının Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim edilmemiş olduklarına özellikle dikkat çekmiştir.” (URL-1)

Görüldüğü üzere tüm dünya kamuoyunun gözü önünde ve çok yakın bir tarihte gerçekleşmiş bir hadise bile hukuki bir sürecin ötesinde siyasi bir süreç gibi işletilmiş ve soykırım kavramı birilerine haksız bir isnat yolu ile kabullendirilmeye çalışılmaktayken öte

tafta gerçekte yaşanmış bir vaka bu kapsamda görmezden gelinmiştir. Bu bakımdan soykırım sözleşmesinin toplum, grup, kişi ayırt etmeden uygulanmıyor olması ve birilerine zorla bir yafta yapıştırma gayreti içerisinde siyasi bir argüman olarak kullanılması tartışmaları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dikkatlerle birlikte Hocalı Katliamı'na tarafsız bir biçimde yaklaşılmalıdır. Hocalı Katliamı'nın nasıl gerçekleştiğine geçmeden önce Türk ve Ermeni ilişkilerine ve Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl bozulduğuna değinilmesi yaşanan katliamın arka planının anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

3. Türk ve Ermeni İlişkilerinin Tarihçesi

Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişki binlerce yıllık bir geçmişe dayanır. M. Ö. 700'lü yıllardan itibaren Anadolu'yu yurt edinen Ermenilerin Türklerle karşılaşmaları da Anadolu topraklarında olmuştur. Ermeniler birçok Türk kavmiyle farklı tarihlerde sosyal, ticari, askerî, sanatsal ilişkilerde bulunmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı devletleri dönemlerinde de Türklerle beraber aynı devletlerin çatısı altında yaşamışlardır. Fatih Sultan Mehmet tarafından Ermenilerin ileri gelenlerinin birçoğu İstanbul'a davet edilerek İstanbul'da güçlü bir Ermeni topluluğu meydana getirilmiştir. Ermeniler; mimar, zanaatkâr, kuyumcu, hekim, ressam, hazinedar vs. olarak birçok meslekte ve görevde Osmanlı Devleti'ne hizmet etmişlerdir. Ermeniler bu hizmetleri sırasında Osmanlı Devleti içerisinde bulunan her millet gibi eşit bir ilgi ve alaka görmüştür; hatta "millet-i sadıka" ismi ile ödüllendirilerek devlete bağlılıkları takdir edilmiştir (Tavukçu, 2013). Buna karşın özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik akımının etkisiyle ve dış güçlerin Ermenileri Türklere karşı kışkırtmalarıyla Türklerle Ermenilerin arası bozulmuştur. 19. asrın son çeyreğinde bazı Ermeni çetelerin Osmanlı'ya karşı gerçekleştirdiği ayaklanmalar da onlarca asırlık dostluğu zedelemiştir.

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti, Ermenilerin ayrılıkçı hareketler neticesinde yaptıkları çetecilik faaliyetlerini önleyebilmek adına 27 Nisan 1915 tarihinde Tehcir Kanunu'nu çıkartmıştır. Türkler ve Ermeniler arasında yaşanan sürtüşmenin ve gerilimin vahameti çok ciddi güvenlik sorunlarına ve infiale yol açacağından kavgaların ve karşılıklı katliamların önünü alabilmek için atılan bu adımlar neticesinde Ermeniler, Tehcir Kanunu uyarınca Osmanlı'nın Beyrut, Halep, Şam gibi uzak memleketlerine göçe zorlanmış ve bu göç sırasında da istenmeyen hadiseler yaşanmıştır (Öztürk, 2011: 82). Hükümetin desteklemediği ve sorumlularını cezalandırdığı bu hadiseler neticesinde yargılamalar yapılmış ve Ermeni vatandaşlara yönelik saldırıda bulunan kişiler ile olayların oluşmasına sebebiyet verenler cezalandırılmıştır. Ancak bu durum iki millet arasındaki kavganın ve sürtüşmenin bitmesini sağlamamış, yeni düşmanlıklar doğurmuştur.

İşte tüm bu ilişkilerin gözler önüne serildiği ve en dikkat çekici noktalarının düğümlendiği kısımlardan birisi de edebiyattır. Edebiyat belki de Türk-Ermeni ilişkisinde yaşanan travmanın iç yüzünü ve sahne arkasını göstermek vazifesiyle geleceğe ve tarihe ışık tutmaktadır. Türk edebiyatındaki Türk-Ermeni ilişkilerinin yansımaları Türkler ve Ermeniler arasında yaşanan tarihî olayların arka bahçesi niteliğindedir. Ermenilerle Osmanlı Devleti arasında tırmandırılan gerginlik edebî metinlere de yansımıştır (Tavukçu, 2013: 147). Hatta bu gerginlik daha sonra SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan Devletleri arasında da devam etmiştir. Bu sebeple Türkler ve Ermeniler arasında yaşananları daha iyi analiz edebilmek için edebiyattan da istifade etmekte fayda vardır.

Edebiyat toplumun aynasıdır ve bu ayna çoğu zaman en acı gerçekleri tarafsız bir şekilde sunabilmektedir. Tarihin dikkatinden kaçan noktalar edebiyat aracılığı ile doldurulabilmekte ve edebiyat bir toplumun hafızası olabilmektedir. Burada elbette amaç sadece tarihî olaylardan bahsetmek değildir; ancak edebiyat ve tarih iç içedir. Konusunu tarihten alan romanların en önemli özelliği kurgusal özelliklerini koruyarak tarihî gerçekleri

ele almalarıdır. Bu tarihî gerçekler roman yazarının dimağında yeniden bir üretim sürecine tabi tutularak yazarın duygu, düşünce ve hayal dünyasıyla yeni bir biçime kavuşurlar. Bu yeniden biçimlenme sırasında tarihî gerçeklerin yanına eklenen ya da tarihî gerçekleri sarmalayan kurmaca yapı romanın bir ayrıntı sanatı olmasından kaynaklanmaktadır. Burada şu unutulmamalıdır ki yazarın romanı oluştururken kurguladığı yapının içinde yer alan unsurlar ilmi kaynaklarla teyit edilmiyorsa kurmaca düzlemin bir parçasıdır (Sınar Uğurlu, 2020: 1302).

4. Türk Edebiyatında Türk-Ermeni İlişkileri

Türk yaşayışına en çok uyum sağlamış milletlerden birisi olan Ermeniler ilk Türkçe oyunların çevrilmesinde ve Türkçe oyun yazımında katkı sağlayarak Türk tiyatrosunun yerleşmesi ve yaygınlaşmasında önemli bir rolü üstlenmişlerdir (Öztürk, 2011: 82). Ermenilerin Türk edebiyatına katkıları bununla da sınırlı kalmamıştır. Ermeniler halk edebiyatı sahasındaki âşıklık geleneğini benimsemiş ve kendi âşıklarını yetiştirmişlerdir. Ermeni âşıklarına Türk âşıklarından farklı olarak “aşug” denilmiştir. Bu aşuglar, Türk halk edebiyatından ileri derecede etkilenmiş ve neredeyse bir Türk âşığı kadar becerikli bir şekilde şiir yazabilmişlerdir.

Aşuglar şiirlerinde Türk halk âşıkları gibi hemen her konuyu işlerken zamanla bu eserlerine bozulan Türk-Ermeni ilişkilerini de konu almaya başlamış ve kendilerinin Osmanlıya hâlâ sadık olduklarını aralarından bazılarının kötü niyetli olup kendilerinin onların yolundan gitmediğini dile getirmişlerdir. Böylece Türk-Ermeni ilişkileri aşugların şiirlerinde işlenmeye başlayarak edebiyatın konusu hâline gelmiştir (Tavukçu, 2013: 147).

Ermeniler, Türk edebiyatına etki ettikleri gibi Türk edebiyatı ve dilinden de etkilenmişlerdir. Ermeniler Türkçeyi günlük hayat dışında edebiyat dili olarak da kullanmışlardır. Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış bir roman olan Akabi Hikâyesi, Kerem ile Aslı hikâyesine benzerliği ile dikkat çeken bir eserdir. Bu dikkate değer romanın yanında 1850-1890 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan 100 kadar süreli yayından 54'ünün kısmen veya tamamen Ermeni harfleriyle Türkçe basıldığı da bilinmektedir. Ayrıca 1899'da İstanbul'daki 90 matbaanın 32'sinin Ermeniler tarafından yönetildiği gerçeği de Ermenilerin Türk basın ve yayın hayatında da ne denli önemli bir noktada yer aldığını göstermektedir (Gümüş, 2009: 181).

Görüldüğü üzere Türkler ve Ermeniler arasındaki uzun süreli birliktelik kendisini edebiyat alanında da hissettirmiş ve oluşturulan ortak yaşama kültürü ortak bir edebî anlayışın ve etkileşimin oluşmasına da tesir etmiştir. Bu ortaklıklar ve etkileşim de Türkler ve Ermeniler arasında uzun yıllar devam eden bir dostluk ortamının oluşmasına katkı sunmuştur.

Ermeniler ve Türklerin uzun yıllar boyunca bin bir özveriyle inşa ettikleri dostluk ilişkileri, kültürel etkileşim ve yüzlerce yıllık birliktelik yaşanan birtakım hadiselerle bir anda yerle bir olma noktasına gelmiş ve dış mihrakların da etkisiyle parçalanmıştır. Elbette bu parçalanış toplumun her kesimine sirayet etmemiştir. Bazı Ermeni aileler Türkiye'de kalmaya devam etmiş, bazı Türk aileler de onlarla dostluklarını devam ettirmiş; ancak ulusal alanda Ermeniler ve Türkler arasında buzlar bir türlü erimemiştir.

“Birinci Dünya Savaşının sonunda saldırılma sırası Azerbaycan Türklerine gelmiştir. Bakü'deki Bolşeviklerle ittifak yapan Ermeni milliyetçileri, Türk nüfusunun yarısını şehri terk etmeye zorlamıştır. Sadece Bakü'de, neredeyse hepsi Türk olan, 8 bin ile 10 bin kişi kadar Müslüman öldürülmüştür. Ermeni gerilla lideri Andronik 60 binden fazla Türk mülteciyi kaçırmaya zorlayarak Nahcivan ve Güney Azerbaycan'daki köyleri yakıp yıkmıştır. 420 köy talan edilmiştir. Yüzlerce köy hasar görmüş ve binlerce Türk katledilmiştir. Erivan'daki Türklerin üçte ikisi öldürülmüştür.” (Aslan, 2010: 28)

Yaşanan tüm bu acılar ve kaybolan hayatlar, tarafların öfkelerini dindirmeye ve arzularını köreltmeye yetmemiş; iki ulus arasındaki kan davası devam etmiştir. Karabağ'da 1988 yılında

başlayan sorunlar sonucunda da Hocalı Katliamı gibi hadiseler ortaya çıkmış ve yaşanan tüm bu trajediler büyük ölçüde edebiyata yansımıştır. Aşuğların şiirlerinde olduğu gibi romanlarda da Türk-Ermeni ilişkileri ve bu ilişkilerin bozulması neticesinde gelinen nokta işlenmiştir. Türk edebiyatında Türk-Ermeni ilişkileri ilk olarak Osmanlı Dönemi'nde romana konu olmuş, sonraki süreçte de yeni yaşanan hadiseler ışığında günümüze kadar konu olmaya devam etmiştir. Bu romanlarda Ermeniler kimi zaman figüran kimi zaman karşıt güç kimi zaman romanın başkahramanlarından birisi olmuşlardır.

Türk romanının başlangıcından günümüze kadar Ermeniler, romanların şahıs kadrosunda zaman zaman yer almışlardır. *Jönler* (Bekir Fahri), *Jön Türk* ve *Müşahedat* (Ahmet Mithat), *Bir Kadının Hayatı* (Mehmet Celal), *Şipsevdi*, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, *Tesadüf* (Hüseyin Rahmi), *Hizmetçi Belası* (A. Rıfki), *Yorgun Savaşçı*, *Büyük Mal* (Kemal Tahir), *Küçük Ağa* (Tarık Buğra), *Kanlı Topraklar* (Orhan Kemal), *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (Yaşar Kemal), *Haçin* (Zebercet Coşkun), *Figân* (Ahmet Günbay Yıldız), *Nar Ağacı* (Nazan Bekiroğlu) bu romanlardan bazılarıdır (Belge, 2013; Gökçek, 2006; Solak, 2008). Bu romanların çoğunda da Ermeniler, birkaç roman hariç, bir hasım kahraman olarak ele alınmamıştır.

Türk romanı için Türk-Ermeni ilişkileri Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan yeni hadiselerle de yeni bir boyuta taşınmış ve 1951 yılından sonra soykırımın hukuki olarak literatüre girmesiyle birlikte soykırım penceresi altında dillendirilmeye başlanmıştır. Bu dillendirmenin içerisinde özellikle 1915 Tehciri soykırım yaftası ile yaftalanmaya çalışılırken Şubat 1992 yılında yaşanan ve gerçek bir soykırım hâdisesi olan Hocalı Katliamı uluslararası arenada görmezden gelinmeye çalışılmıştır. Buna karşın sanat, bu drama uluslararası hukuk kadar uzak kalamamıştır. Türk edebiyatında *Karanfil* (Osman Gazi Kandemir), *Tigranizm Hocalı'da* (Eluca Atalı), *Hocalı Feryadı* (Ulduz Kasım), *Vatansız Çiçekler* (Sedat Serdaroğlu), *Hocalı Bir Soykırımın Anatomisi* (Gurban Hüseyinov), *Katliam Hocalı'da Kanlı Gece* (Aliğa Ceferov), *Sarıtel* (Zeynep Batımor), *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* (Ziyad Guliyev-Dilbar Guliyeva), gibi eserlerde Hocalı Katliamı ele alınmış ve yaşanan trajedinin vahameti yazarların bazılarının da kendilerinin tanık olduğu olaylardan yola çıkarak kurmaca gerçekliğin bir parçası hâline getirilmiştir. Bu noktada Hocalı'da neler yaşandığına kısaca değinmek incelenecek eserin tarihî arka planını anlamayı kolaylaştıracağından önem arz etmektedir

5. I. Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı

Karabağ, Azerbaycan'da Kür ve Aras Irmakları ile Gökçe Göl arasında bulunan ve tarihte "Aram" diye anılan topraklar içindeki dağlık bölgenin adıdır. Aynı zamanda bölge burada aynı isimle kurulmuş bir Türk hanlığı ile de anılmaktadır.

Karabağ Hanlığı'nın kurucusu Penah Ali Han'dır. Penah Ali Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim Halil Han geçmiştir. Ondan sonra da Mehdi kulu Han Karabağ Hanlığı'nın yeni yöneticisi olmuştur. Hanlığın 1749'da başlayan macerası 1822 yılındaki Rus istilasına kadar devam etmiştir. Karabağ Hanlığı'nın bağımsızlığının sona ermesiyle birlikte başlayan süreç Ermenistan Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte de Karabağ Meselesi ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ayrılığın tohumları atılmıştır (Özçelik, 2017). Tarihte yaşanan bu hadiselerin yarattığı çatlaklar zaman içerisinde kapanmak yerine Türkler ve Ermeniler arasında yaşanan birçok hadise ile daha fazla derinleşmiştir. Daha sonra 1988 Şubat'ında başlayıp 1994 Haziran'ına kadar sürecek olan Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıkmıştır.

"Dağlık Karabağ farklı etnik grupların iç içe yaşadığı istikrarsız bir bölgedir. Silahlı çatışmaların hız kazandığı yıllar ise 1991 sonrası dönemdir. Üç Kafkas Cumhuriyeti 1991'den beri bir yandan devletlerini kurumsallaştırırken, diğer yandan uluslararası kapitalist sistemle bütünleşme çabası

içinde olmuşlardır. Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği döneminde etnik unsurlar göz önüne alınmaksızın çizilen sınırlar neticesinde çıkan uyumsuzluk, bu geçiş döneminde siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkla sonuçlanmıştır.

Karabağ çatışması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce başlamıştır. Birliğin dağılmasından sonra bağımsız devletlerarası çatışmaya dönüşmüştür. Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşıardan biri olmuştur. Savaşta 1 milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci (kaçkanlar) durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermeni işgaline uğramıştır. Karabağ ve Hocalı'da Rusya'nın desteğini alan Ermeniler insanlık tarihinin en utanç verici soykırımını gerçekleştirmişlerdir. 1994 yılında ateşkes imzalanırsa da sorunun çözümüne yönelik barış süreci devam etmektedir.” (Aslan, 2010: 2)

Bu işgal sürecinde Ermenilerin yaptıkları kırımlardan en göze çarpanı Hocalı Katliamı olmuştur. Hocalı Katliamı, Karabağ bölgesinde yaşanan tüm katliamların sembolü durumuna gelmiştir (Özkaraman, 2010: VIII). 2020 yılında yaşanan ve Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan II. Dağlık Karabağ Savaşı da yaşanan bu trajik hadiselerin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Büyük bir kısmı işgalden kurtulan Dağlık Karabağ'dan göç etmek zorunda kalan bir milyona yakın Azerbaycan vatandaşı, bu zaferle topraklarına yeniden kavuşmuştur. Bu yerler arasında Hocalı da vardır. Artık Ermenilerin yaşadığı Hocalı'da yeni yapılan planlara göre Ermeniler ve Azerbaycan vatandaşlarının bir arada yaşaması öngörülmektedir (URL-3). Yaşanan bu yeni gelişmeler ve yeni gerçeklik elbette tarihte yaşanan suçun boyutunu hafifletmemektedir. Öyle ki Azerbaycan Parlamentosu 1994 yılında Hocalı'da yaşanan katliamı “soykırım” ilan etmiştir (URL-4). Ayrıca Hocalı'da yaşananları Meksika, Macaristan, Pakistan, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Bosna Hersek, Honduras, Peru, Sudan ve İslam İşbirliği Teşkilatı da “soykırım” olarak tanımıştır. Bunlara ek olarak Hocalı Katliamı beş ülke parlamentosunda kınanmış; ABD'de 16 eyalet meclisi, yaşananları “soykırım” olarak kabul etmiştir. Türkiye ise Hocalı'da yaşanan hadiseleri resmiyette “katliam” olarak ifade etmiştir (Eyvazlı, 2019: 161).

Hocalı Katliamı, 25 Şubat 1992 senesinde Ermenilerin 366'ncı Rus alayı ile Dağlık Karabağ'daki Hocalı kasabasına saldırısı neticesinde gerçekleşmiştir. Hocalı kasabası Ermeniler tarafından tamamen yakılmış, resmî bilgilere göre kasabada yaşayan 613 Azerbaycan Türkü katledilmiştir. Katledilenlerden 106'sı kadın, 63'ü çocuk ve 70'i de yaşlıdır. Cesetlerin çoğu yakılmış ve 76'sı çocuk 487 kişi de ağır yaralanmıştır. Türlü işkencelere maruz kalan 1.275 kişi de esir alınmış, bu esir alınanlardan 800 kişi daha sonra serbest bırakılmıştır. Ancak geriye kalan 500'e yakın Azerbaycan Türkü'nün akıbeti hâlâ belli değildir (URL- 5).

26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı'da yaşayan bir grup Azeri Türkü'nün Ermeni askerî birlikleri tarafından katledilmesi vakasının henüz uluslararası alanda tam bir tanım bulamamış olması ise her yıl soykırım nidaları atan sözde insan hakları muhafızlarının ve demokrasi bekçilerinin utanç kaynağıdır. Soykırım gibi bir kavramın dahi kasıtlı bir biçimde belli etnik grupları hedef alarak kullanılması ve belli milletleri yaftalamak maksadıyla siyasete alet edilmesi kavramın ortaya çıkış amacıyla bağdaşmamaktadır. Bu kavram bir suçun önlenmesi, cezalandırılması maksadıyla uluslararası hukukun bir parçası olmuştur. Milletleri zan altında bırakmak uluslararası arenada belli toplumları karalayarak insanları kin ve nefret duygularına sürüklemek maksadıyla kullanılması medeni ölçütlerle izah edilememektedir. Uluslararası hukukun temel amacı din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin herkes için adaleti sağlamaktır. Soykırımın bir suç olarak uluslararası hukukta kabul edilmesi de bu amaca hizmet etmek maksadını taşımaktadır. Bu bakımdan soykırım gibi tartışmalı bir konunun da romancının gözünden kaçması mümkün değildir. Uluslararası hukukun sahip çıkmadığı Hocalı Katliamı'nda hayatını kaybeden masumların dramı romanlar aracılığı ile dile getirilmeye devam etmektedir. Bu romanlardan birisi de *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli romandır.

6. Bir Soykırım Romanı Olarak *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* Romanının Çözümlemesi

İlk baskısını 2015 yılında yapan *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanı, Hocalı Katliamı'nın tanıklarından olan Dilbar Guliyeva ve Ziyad Guliyev tarafından kaleme alınmıştır. 1992 yılında yaşanan Hocalı Katliamı'nın Eldar isimli çocuk karakterin gözünden anlatıldığı romanda bir ailenin katledilmemek için verdiği hayat mücadelesi işlenmiştir.

Kahraman ve aynı zamanda izlenimci bakış açısıyla kaleme alınmış olan romanda bir çocuğun katliam, ölüm, işkence gibi ağır hadiseler içerisinde örselenmiş bilincinin dışı vurumu ön plana çıkmış yer yer tüm çıplaklığı ile okura gösterilmiştir. İç ve dış mekânların ayrıntıya girilmeden aktarıldığı romanda olaylar Hocalı kasabası ve çevresinde geçmektedir. Genel anlamda romanda olayların değişmesiyle beraber mekânların da olaylara uygun bir biçimde değiştiği görülür. Mekânlarda neşenin yerini hüznün, aydınlığın yerini karanlığın aldığı bir atmosfer hâkimdir. Eserde mekânlar roman kişilerinin psikolojisini yansıtması bakımından başarılı şekilde kullanılmıştır. Romanda zamanın bazı bölümlerde belirgin bir biçimde verildiği görülmektedir. Bazı kısımlarda da akşam, sabah, yaz, sonbahar, kış gibi kesinlik ifade etmeyen kavramlarla zaman vurgusu yapılmıştır. Ayrıca romanın hemen başında geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Romanda olaylar bir çerçeve hikâyenin içerisinde geçmektedir. Olayların geçtiği asıl zaman Hocalı Katliamı'nın yaşandığı Şubat 1992 tarihidir. Ancak genel anlamda 26 Ocak 1992 tarihinden 2010'lu yıllara kadar uzanan bir zaman diliminden bahsetmek mümkündür. Birinci kişi anlatıcının hâkim olduğu ve toplam yirmi bölümden oluşan romanın özeti şu şekildedir:

6.1. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* Romanının Özeti

Hocalı Katliamı'ndan kurtulmuş olan Eldar, kendisiyle beraber katliamdan kurtulan amcasının kızı Maral ile evlenmiştir. Çiftin üç yaşında bir kızları vardır. Maral'ın babası tarafından büyütülen Eldar psikolog, Maral da İngilizce öğretmeni olmuştur. Bir televizyon kanalında yaşadığı trajediyi anlatmak için konuk olarak çağrılan Eldar, bir psikolog olarak "Savaşın Suçlusu kim?" sorusu sorulursa vereceği cevabı düşünür ve ilk kez kızı Zeynep ve eşi Maral için savaş suçlusu aramaya karar verir ve o suçluları bulmak için çocukluğuna geri döner.

Eldar'ın 65 yaşındaki babası mide kanseridir ve hasta yatağında ölümü beklemektedir. SSCB dağılmış, Eldar ve ailesinin yaşadığı Hocalı kasabasının etrafı 20 Ocak 1992 tarihinde Azerbaycan Ordusu Daşaltı Operasyonları'nı kaybedince düşman askerleri ile kuşatılmıştır. Eldar, 20 Şubat 1992 tarihinde yaşadıklarını hatırlar. Hocalı halkı düşman kısılcacında kasabayı terk etmeye zorlanmaktadır; ancak Eldar ve ailesi, babası Elman ölüm döşeginde olduğu için kasabayı terk edemez. Eldar'ın ailesi; 17 yaşındaki ablası Cavidan, annesi, 5 yaşındaki Maral, Maral'ın annesi Zeynep, 84 yaşındaki Zehra ninesi, babası Elman ve amcasından oluşmaktadır. Eldar'ın babası 25 Şubat 1922 tarihinde kanserden öldükten sonra Eldar'ın amcası, kızı Maral ile vedalaşır ve Ermenilerle savaşmak üzere direnişe katılır. Eldar ve ailenin geri kalanı da Hocalı'dan kaçmak zorunda kalır; çünkü Ermenistan Ordusu Hocalı'yı tank ateşine tutmuş askerler kasabada yakaladıkları insanları öldürmektedir. Maarif Amca ve Eldar'ın ailesinin de içinde olduğu on bir kişilik bir grup zorlu bir kaçış yolculuğuna başlar. Kafile izini kaybettirmek için Ketik Ormanı'na girer. Ketik Ormanı'nda başlayan ölüm kalım mücadelesi ve kovalamaca devam ederken gelini Zeynep'in sırtında çayın sularından geçen Zehra Nine, sırtına isabet eden kurşunla ölür. Zehra Nine'nin na'sını arkalarında bırakmak zorunda kalan kafile yola devam eder. Kafilenin yolculuğu gece yarısına kadar sürer ve dinlenmek için mola verirler. Birkaç saat dinlenen kafile tekrar yola çıkar. Beş altı saatlik yolculuk adeta yıllar geçmiş gibi gelmektedir. Ermeni askerlerinin silah sesi ve onlardan kaçan insanların sesleri daha yakından gelmeye başlar. Ermenilere yakalanan insanların sesini duyan kafile, daha hızlı ilerler. Maarif Amca

yolda Ermeniler tarafından öldürülmüş komşularını görür. Zühre Nine alnından vurulmuş, Zühre Nine'nin kızı Elmira göğsünden vurulmuştur ve ölüsü sadece dize kadar olan çorapları ile çıplak vaziyette bırakılmıştır. Kırmızı renkli kadife kumaş palto giymiş kadın ise sırtından vurulmuş kan gölü içerisinde yatmaktadır. Maarif Amca, Elmira'nın üzerine yanındaki elbiseleri alarak serer. Daha sonra kafiledekiler cesetleri arkalarında bırakırlar ve yola aç susuz, korku dolu bir vaziyette devam ederler.

Ertesi gün öğle saatlerine doğru Ketik Ormanı'nda Ermeni askerlerinden kaçmaya devam eden Eldar ve yanındakiler yeni cesetler görürler. Ormanın çıkışına yaklaştıkları sırada arkalarından gelen Ermeniler tarafından yakalanarak teslim alınırlar. Maarif Amca'yı yanlarına çağırarak Ermeni askerleri onu döverek tüm parasını alırlar ve onun kadınların bırakılmasına yönelik isteğini dikkate almazlar. Ermeni askeri, kadınların susması için Maarif Amca'nın ayağına kurşun sıkarak. David isimli Ermeni asker, Maarif Amca'nın eşi Gülşen Hala konuştuğu için Maarif Amca'nın ayağına bir kurşun daha sıkarak. Gülşen Hala'nın üzerindeki ziynet eşyalarını alan, kulağındaki küpeleri alırken kulağını yırtan Ermeni askerleri üzerindeki de parçalayıp kadını Maarif Amca'nın yanına gönderirler, sıra Maarif Amca'nın gelinine gelir. Nigar küçük bebeğini susturamaz. Karo ve David isimli Ermeni askerler Nigar'dan bebeği vermesini isterler. İri yarı küpeli zenci asker, çocuğu almaya çalışır. Nigar direnince Gülşen Hala harekete geçer ancak bu kahramanca hareket onun sonu olur ve David, Gülşen Hala'yı kafasının arkasından vurur. Ağaca bağlı olarak isyan eden ve ağlayan Maarif Amca çaresizce Ermeni askerlere tükürür. Bu arada küpeli zenci asker ve Karo, Nigar'dan zorla çocuğu almayı başarır. Karo yeni doğmuş çocuğu çırılçıplak soyar ve çocuğun derisi soğuktan kaskatı kesilir. Nigar'ın yalvarmaları fayda vermez. Torununu o hâlde gören Maarif Amca öfkeden, kahrından ulurcasına ses çıkarır ve sesi kesilmeyince küpeli zenci asker kafasına bir kurşun sıkarak. Nigar bir taraftan Maarif Amca'nın bir taraftan Gülşen Hala'nın yanına giderken çocuğunu Karo'nun elinden kurtarmaya çalışır ancak başaramaz. Karo, kafiledeki diğer kişilere üzerlerindeki her şeyi vermesini söyler. Nigar, elinde avucunda ne varsa verir ve Karo'dan çocuğunu kendisine geri vermesini ister. Karo; "Sana çocuğunu vereceğim", deyip bir ayağından zenci askerinin diğer ayağından kendisinin tuttuğu soğuktan donarak ölmüş bebeği ortadan ikiye ayırır ve zenci asker bebeğin elindeki parçasını Nigar'ın üstüne atar. Yaşadığı şokun etkisiyle aklını kaybeden Nigar, oğlunun cesedinin parçasıyla ormana doğru bilinçsizce yürümeye başlar. Ermeni askerler onun gitmesine izin verir. Geriye kalanları esir olarak alırlar ve Polis Şubesinin bodrum katına götürürler.

Yaşananlardan sonra aklını yitiren bir başka kişi de Meryem Hala'dır. Kadın karakolda yere yığılıp kalır ve çocukları Vüsal ve Çınara'yı dahi gözü görmez. Eldar'ın annesi Meryem'e yardım etmeye çalışınca Ermeni askerlerden birisi Eldar'ın annesini bacağından vurur. Karakolun koridorlarında yaşanan bu şiddet gösterisinden sonra Ermeni askerler kadın ve çocukları hücrelere atar. Ermeni askerler, Eldar'ın ablası Cavidan ve yengesi Zeynep'i hücreye atarken çok fazla zarar vermemeye çalışır. Bu durum Eldar'ın dikkatinden kaçmaz. Hücreye kapatılan Karabağlılar kendilerini cehennemde gibi hissederek. Gücü yerinde olanlar Eldar'ın annesini ayağa kaldırdıktan sonra Meryem Hala'ya yardım ederler. Herkes umudunu yitirmişken Eldar'ın amcasının küçük kızı Maral, hâlâ babasının geleceğine dair bir umut beslemektedir. Ermeni askerler birkaç saat ortalıkta gözükmez. Meryem Hala iyice çıldırması gibi davranmaya başlayınca iki Ermeni asker hücreye girer ve onu kollarından tutarak dışarıya çıkarırlar, bu sırada engel olmaya çalışan Zeynep'in karnına bir tekme atar ve Vüsal'ın da kafasına silahla vurarak ıslak döşemenin üzerine yıkarlar. Vüsal annesinin arkasından kapıyı yumruklar ancak fayda vermez. Birkaç saat sonra Ermeni askerler Meryem Hala ile geri dönerler. Kendisini öldürmeleri için yalvaran Meryem Hala'nın üstündeki giysilerinin çoğu çıkartılmıştır. Islak zemine uzanıp kalan Meryem Hala'nın gözünün biri morarmış ve dışarıda olan göğsünün üzerinde yanık izleri vardır. Kadının iniltileri sabaha kadar devam eder.

Ertesi gün Ermeni asker Karo, hücreye girerek içeridekileri bir hayvana davranır gibi dışarı çıkarır. Eldar, ablası, annesi ve Zeynep yengesi polis şubesinin bahçesine çıkarılır oradan tekmeler ve aşağılamalar eşliğinde başka bir yere götürülürler. Oğlu Vartan savaş esnasında öldürülen Anjela, ormanda aklını kaybederek kayıplara karışan Nigar'ın tutsak tutulan eşi Namık'ı oğlunun ölümüne karşılık kurban etmek için hücreden çıkarttırır. Bir sonraki sabah uyandıklarında Eldar ve ailesi Çınara'nın ölmüş olan annesi Meryem'i uyandırmaya çalıştığını görürler. Zeynep Yenge, Meryem Hala'yı kontrol eder ve öldüğünü söyler. İki asker Meryem Hala'nın ölmüş bedenini bir çuval gibi sürükleyerek dışarı çıkarır. Çınara ve Vüsal kendilerini yerde sürüklenen ölünün üzerine atar ve onu bırakmaz. Cesedi taşıyan askerlerden birisi Vüsal'ın kafasına doğrulttuğu silahı ateşler ve küçük çocuğun cansız bedeni annesinin üzerine düşer. Çınara kardeşinin öldürüldüğünü görünce donup kalır ve Ermeni askerler anne ve çocuğun cesedini götürür. Cavidan ve Eldar, Çınara'yı teselli etmek için yanına giderler.

Akşamüzeri Karo tekmeyle açtığı kapıdan içeri girer ve hücrede bulunanların üzerlerindeki elbiseleri çıkarmasını ister. Karo, Cavidan'ın iç çamaşırlarını da çıkarmasını ister. Kimse üzerindeki elbiseyi çıkarmayınca Karo, yanındaki gözlüklü askere işaret yapar ve asker elinde pense ile gelir. Karo, Eldar'ın saçından tutar ve pense ile başparmağının tırnağını çeker. Oğlunun acı çektiğini gören Eldar'ın annesi, Karo'nun yüzüne tükürür ve katil olduğunu söyler. Sakallı asker, silahı Eldar'ın annesinin başına dayar ve tetiği çeker. Gözleri sonuna kadar açılan kadın bir iniltiyle yere yığılır. Karo, daha sonra Eldar'ın bir diğer tırnağını kökünden çıkarır ve diğerlerine ayağa kalkmalarını yoksa Eldar'ın parmaklarını kesmeye başlayacağını söyler. Cavidan; "Tamam, bırakın", deyip ayağa kalkar. Karo, Eldar'ı bırakınca Eldar yüzüne tükürür ve o da silahının kabzasıyla Eldar'a vurarak çocuğu yere düşürür, daha sonra ayağı ile tırnağını çıkardığı parmağını ezmeye başlar. Bu olay üzerine Zeynep Yenge ve Cavidan üzerlerindeki elbiseyi çıkarır. Karo elindeki sigarayı Zeynep Yenge'nin göğsüne basar. Maral ağlayarak babasının hepsini öldüreceğini söyler. Sakallı Ermeni, Çınara'yı da getirir. Çınara da tüm elbiselerini çıkarır. Karo başına silah dayadığı kadınları dışarı çıkarır. Kapı kapandığında odanın içerisinde Maral, Eldar ve Eldar'ın annesinin cesedi kalır.

Maral ve Eldar akşam olunca Zeynep'in ve Cavidan'ın elbiselerini giyerek bir köşeye otururlar. Eldar annesinin cesedini de yanlarına alarak o şekilde uyumak ister ve Maral'la birlikte sürükledikleri annelerini de aralarına alarak uyurlar. Koridordan gelen sesler üzerine çocuklar uyanır. Maral, Eldar'a çocukça bir masumiyetle hiç Allah ile görüşüp görüşmediğini sorar. Çocuklar akşama kadar öylece beklerler ve götürülen kadınlardan geriye gelen olmaz. Arada Maral, babasının ne zaman geleceğini sorar. Ertesi gün Eldar, Ermeni askerinin tekmeleriyle uyanır. Annesinin cesedi götürülmüştür. Ermeni asker, çocukları tekmeleyerek koridora çıkarır. Eldar, Karo'yu görünce ablasına ve yengesine ne olduğu sorar. Karo, ablasını kazığa geçirdiğini söyler. Maral ve Eldar karanlık ve kapalı bir arabanın içerisinde Ağdam şehrinin Esgeran sınırındaki nöbet yerine getirilir. Ermeni askerler dövülmüş ve tırnakları sökülmüş esirlerle fotoğraf çektirir. Bu arada Eldar, amcasını görür ve yanına giderek ona sarılır. Elleri kırılmış, ayak parmaklarındaki tüm tırnakları sökülmüş olan Eldar'ın amcası; eşinin, yengesinin, annesinin ve yeğenin ölüm haberini alırken Ermeni askerler onlarla fotoğraf çektirmeye devam eder ve roman son bulur.

6.2. Tematik İnceleme

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azeri Soykırımı isimli roman isminde de vurgulandığı üzere bir soykırım romanıdır. Tabii ki bir roman sadece isminden yola çıkılarak soykırım romanı olarak ifade edilemez. Ancak romanların isimleri de içerikleri hakkında okura bilgi veren temel kaynaklar olduğundan önemli bir referans noktası olarak kabul edilebilir. Özellikle bir romanın ağırlıklı olarak soykırım temasını işlemesi o

romanı soykırım romanı ya da soykırımı konu alan bir roman olarak tanımlamayı gerektirir. Ancak böyle bir yargıda bulunabilmek için birtakım ölçütler belirlemek gerekmektedir. Bu ölçütü belirlerken de uluslararası hukuktan yola çıkmakta ve evrensel kabullerden yararlanmakta fayda vardır. Buna istinaden *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi* doğrultusunda millî, etnik, ırki veya dinî bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen suçlar soykırım olarak kabul edilecektir (Kavak, 2014: 16). İncelenen romanda da özellikle soykırım suçu olarak belirlenmiş olan suçlar tematik inceleme başlığı altında tespit edilecektir. Bu tespitler yapılırken doğrudan sözleşmenin maddelerinde belirtildiği gibi bir isimlendirmeye gidilmeyecek ancak ele alınan başlıkla sözleşmenin maddeleri arasındaki ilinti gözler önüne serilecektir.

6.2.1. Tecavüz

Tecavüz, hukuki boyutuyla birlikte dinî ve insani boyutu da olan bir kavramdır. Bir insanın rızası ve isteği dışında beden bütünlüğüne yönelik olarak yapılan saldırıların tümü tecavüz kapsamında yer aldığı gibi sadece beden bütünlüğüne yönelik saldırılar değil kişinin benlik bütünlüğüne yönelik yapılan saldırılar da tecavüz olarak değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte hukuki olarak tecavüz bir kişinin bedenine rızası ve isteği olmadan organ veya cisim sokulması durumudur ve nitelikli cinsel saldırı suçu kapsamında değerlendirilmektedir. “*Fıkıh literatüründe tecavüz bir erkeğin güç kullanarak zorla bir kadınla zina etmesi şeklinde tarif edilmektedir.*” (Yıldırım, 2018: 226, 229).

“Tecavüz yalnızca beden bütünlüğüne yönelik cinsel saldırıdan daha geniş bir anlama gelmektedir. Sınır aşımı kişinin yalnızca beden bütünlüğü ile sınırlı olmayıp kişinin bütünlüğü ile ilgilidir. Ayrıca tecavüz kelimesi mağdurun tecavüze uğradığında mahremiyetinin ve özgürlüğünün ihlal edildiği ve failin haddini aşarak mağdura saygı göstermediğinin örtük anlamını da içinde barındırmaktadır.” (Karacan, 2015: 116)

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanında da tecavüz vakalarına rastlanmaktadır ancak tecavüz sahneleri doğrudan ifade edilmez. Romanda ilk olarak tecavüz vakasına Ketik Ormanı'nda rastlanır. Zühre Nine'nin kızı Elmira'nın üzerindeki elbiselerin çıkarılmış olması ve cesedinin yüzündeki ifade tecavüze uğradığını göstermektedir.

“Onun yanında uzanmış kadın çıplaktı. Göğsünün ortasındaki silah yarası küçük bir çukur gibiydi. Sanki gizemli ve parmağını üzerine bastırınca genişleyecekmiş gibi duruyordu. Kan kurumuştu. Kızın gözleri açıktı. Belirsizliğe bakıyormuş gibi gözlerini üzerime dikmişti. Soğuk ve anlamsızdı, aynı zamanda biraz dikkatle bakınca çok derin bir isyanın belirtisi vardı. Üzerindeki elbiselerin hepsi çıkarılmıştı. Sadece dize kadar uzanan çorapları ve siyah ayakkabısının bir teki ayağında idi. Bu Zühre Nine'nin kızı Elmira'ydı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 133)

Romanın ilerleyen kısımlarında da tecavüz olgusuna rastlanır. Önce Nigar'ın çocuğunun ölümünü gördükten sonra aklını kaçıran Meryem Hala, hücrelerinden götürülerek tecavüze uğrar ve yaşadıklarının ağırlığıyla hücrelerine geri konulduktan sonra ölür. Daha sonra Zeynep, Maral ve Cavidan'ın üzerindeki elbiseler çıkarılarak hücrelerinden alınıp götürülmeleri, güzel ve genç oldukları için öldürülmemeleri ve sonraya saklanmaları da başlarına gelenin ne olduğunu üstü kapalı bir biçimde ifade etmektedir.

“Zeynep yengem ve ablam üzerindeki elbiselerin hepsini çıkardılar. Karo sigarasını Zeynep yengemin göğsüne basınca Maral ağladı. (...) Çınara tüm elbiselerini çıkardı. Zeynep yengem ve ablam titriyordu, ancak Çınara soğuğu hissetmiyormuş gibiydi. (...) Önden Cavidan gidiyordu, onun arkasından Zeynep yengem adımlarını zorla atarak yürüyordu. Sonra Çınara, hiçbir üşüme veya ağrı hissettiğini göstermeden odadan çıktı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 194-195)

Eldar'ın ablası Cavidan'ın akıbeti ile ilgili Karo'ya sorduğu soru neticesinde “*Kazığa geçirdim ablanı.*” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 202) şeklinde aldığı cevap da Cavidan ve diğer kadınların başına gelenlerin ne olduğunu göstermektedir.

Savaş ortamlarında karşılaşılan en adi suçlardan birisi de tecavüzdür. Tecavüz, soykırım suçunun içerisinde doğrudan ifade edilmese dahi 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokollerde bir savaş suçu olarak ifade edilen tecavüzün, soykırım suçu olarak nitelendirilmesinde Bosna Savaşı'nda yaşanan kitlesel tecavüz vakaları etkili olmuştur (Kılıç, 2020: 139). Ayrıca *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. Maddesi b ve d* fıkrasında ifade edilen eylemlerin gerçekleşmesi hususunda tecavüz, başvuru yöntemlerinden birisidir. Tecavüz grup üyelerine ciddi anlamda bedenî ve zihnî zarar verir. Bunlarla birlikte soyun babadan geçtiğine inanan gruplarda tecavüze uğrayan kadınların öldürülmeleri, intihar etmeleri ya da karşıt grup tarafından hamile bırakılmaları da kadın çocuğu doğursa dahi grubun varlığının devam etmesini engeller. Bu bakımdan kadınlara tecavüz edildikten sonra kadınların başlarına gelenler neslin devamlılığının engellenmesi sonucunu doğurarak bir soykırım gerçekleşmesine neden olur.

6.2.2. Kaçış

Soykırım romanlarında görülen temalardan birisi de kaçıştır. “*Kaçma (Stıvışma): Tehdidin bulunduğu bölgeden uzaklaşarak, ölüm veya yaralanma riskini azaltmayı hedefler. Örneğin birkaç yüz metre ötede bir bomba patladığını duyduğunuzda, neredeyse düşünmeksizin veya plan yapmaksızın aksi yönde kaçmanızı sağlayan tepki budur.*” (Kaya & Güçlü, 2021)

Savaşın olduğu ortamda savaşın yıkıcı etkilerinden uzaklaşmak isteyen sivillerin başvurduğu yöntemlerin başında gelen kaçış eyleminin içerisinde yer alanlar genellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır. Savaşamayacak durumda olan grubun güçsüz ve savunmasız bireylerinin hayatta kalmak adına savaş alanından uzaklaşmaya çalışması neslin devamlılığı açısından elzemdir. Bu bakımdan kaçış eylemi bir nevi soykırıma uğramamak adına girişilen zorlu bir yolculuk biçimidir.

“*Bu 3 tepki (don, kaç veya savaş), evrimsel süreçte oldukça erken bir dönemde evrimleşmiş ve insan da dâhil hayvanların neredeyse tamamına miras kalmıştır. En nihayetinde, var olan tüm canlıların yegâne biyolojik amacı hayatta kalmak ve üremektir. Bir diğer deyişle, bu ikisi haricindeki herhangi bir şeyi yapanların soyunu sürdürmesi mümkün değilken, bu ikisini yapmayı sürdüren birinin soyunu devam ettirme, dolayısıyla kendisine benzer bireylerle popülasyonu domine etme ihtimali çok daha yüksek olacaktır. Bunun önemli bir parçası da hayatta kalma başarısını tehdit eden tehlike unsurlarıyla mücadele etmek olduğu için, buna yönelik en temel tepkilerin çok erken bir dönemde evrimleşip, bütün canlılığa miras kalmış olması son derece makuldür (zira bunu yapamayanların soyu çoktan sona ermiştir).*” (Kaya & Güçlü, 2021)

Yukarıda da belirtildiği üzere kaçma eylemi temelde hayatta kalmak ve soyun devam etmesini sağlamak için yapılan bir eylemdir. Soykırım romanlarında soykırımdan kurtulmak için kaçan grupların soykırım gerçekleştiren grup üyeleri tarafından avlandığı, yakalanarak öldürüldüğü görülmektedir. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanında da Eldar ve beraberindeki çocuklar, kadınlar ve yaşlılardan oluşan 12 kişinin Hocalı'dan kaçış maceraları ve Ketik Ormanı'nda yaşanan insan avı neticesinde öldürülmeleri, tutsak alınmaları ve işkenceye uğramaları önemli bir yer tutmaktadır.

“*Hepimiz var gücümüzle koşuyorduk. Hiç kimse düştüğü durumun gerçek boyutunu anlamıyordu. Sadece yeniden döneceğine bütün varlığıyla inanarak koşmaya çalışıyordun. Bazen arkadaki tehditkâr silah sesleri senin düşüncelerini, canını kurtarma çabalarını o kadar meşgul ediyor ki, zamanla geri dönüp dönmeme düşüncesini de unutturuyor. Şimdi hepimiz açtık, dün akşam yemek yememiştik ve soğukta donmuştuk. Ve biz Maarif Amca'nın o yorgun ve korku dolmuş gözlerine bakarak sadece umudumuzu onun bizi girdaptan kurtaracağına bağlamıştık. Hepimiz ona inanyorduk. Hepimiz onun arkasından gidiyorduk. Maarif Amca'nın tek derdi birkaç gün önce doğmuş ilk ve tek torunuydu. Oğlu savaştaydı, oğlu evladını emanet etmişti. Onu korumalıydı Maarif Amca. Onun için de her adım attıkça arkaya bakıyor, çocuğun durumunu öğreniyordu. Biz yarım saat ormanın içerisinde koştuk.*”

Artık silah sesleri duyulmuyordu. Ermeniler tarafından yakalanarak öldürülen insanların sesi de yoktu. Ancak biz tüm gücümüzle koşmaya, bu ormandan, korkulu ve lanetli Ketik'den Ağdam'a gidecek en yakın yolu bulmaya çalışıyorduk.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 129)

Yukarıdaki paragraflarda da görüldüğü üzere Eldar ve beraberindekiler hayatta kalmak için Ermenilerden kaçmaktadır. Zorlu koşullarda gerçekleşen bu kaçış sürecinin korku ve fiziksel acı gibi faktörlerle daha da ağırlaştığı görülmektedir. Eli silah tutanlar da geride kalıp savaşmaktadır. Kaçanlar korunmaya muhtaç olanlardır. Ancak romanın olay örgüsünde de görüleceği üzere bu kaçış başarıya ulaşmayacak ve kaçanların birçoğu düşman tarafından avlanacaktır. Kaçışın engellenmesi ile grup üyelerinin hayatta kalma ve nesillerini devam ettirme şansları da azalmıştır.

“Ve biz her an herhangi bir ağacın, herhangi bir patikanın kenarından çıkacak olan o eli silahlı, sakallı, köpek gibi gözleri olan Ermeni'den kaçıyoruz. Neyi kaçırdığımızı, kaçarak ne kazandığımızı bilmeden...”

Belki canımızı kurtarmak için kaçıyoruz.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 114)

6.2.3. Katliam (Kırım)

Türkçe Sözlük'te katliam, savunmasız insanların ya da tutsakların toplu olarak öldürülmesi olarak ifade edilmektedir (URL-2). Arapça “katl” kökünden gelen katliam sözcüğünün eş anlamlısı kırım sözcüğüdür. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli romanda da savunmasız insanların ve tutsakların toplu olarak öldürüldüğü görülmektedir.

Ayrıca katliam kavramı soykırım kavramının içerisinde de düşünülebilir. “*Katliamlar tekil olaylar olabileceği gibi bir etnik temizlik planının parçası olarak çoğul bir şekilde de gerçekleşebilir. Eğer katliamlar bir ırkı veya ulusu tamamen ortadan kaldırma amacı taşıyorlarsa bir soykırımın parçası olarak düşünülürler.*” (URL-6)

Romanda katliamın izleri aşağıdaki paragraflardan da anlaşılacağı üzere net bir biçimde görülür. Ketik Orman, kaçarken katledilmiş insan cesetleri ile doludur.

“Allah size lanet etsin! Bunlar ne yapmış!’ diye en önümüzde giden Maarif amca durdu.

‘Ne oldu?’ diye Gülşen Hala telaşla sordu, onun yanına geçtiği zaman patikanın ortasına serili öldürülmüş üç kişiyi gördü.

Bizim komşuydular yolda öldürülen üç kişi(...) Zühre Nine'yi alının ortasından vurmuşlardı. Buruşmuş göz kapaklarının kenarı kanla dolmuş, soğuk havada kurumuştü. Göz kapakları açıktı. Kahverengiydi. Soğuktu.

Onun yanında uzanmış kadın çıplaktı. Göğsünün ortasındaki silah yarası küçük bir çukur gibiydi (...) Kırmızı renkli, kadife kumaş palto giymiş bir kadın, yüzüstü patikanın kenarındaki kuşburnu ağacının yanına uzanmıştı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 114)

Ormanda katledilmiş savunmasız kadın cesetlerini gören çocuklar ve diğer kadınlar bundan olumsuz biçimde etkilenirler ve bu katliamın bir parçası olmamak için kaçmaya devam ederler ancak onların başına daha kötüsü gelir.

“O küçük Türk'ü bana getir’, diye David küpeli zenciye eliyle işaret etti. (...) Nigar çocuğunu daha sıkı koynuna basıyor, kimseye vermeyeceğini, onun kendi çocuğu olduğunu söylüyordu. (...) Karo'yla küpeli zenci asker Nigar'ın elinden zorla çocuğu aldılar. Karo çocuğun üstündeki tüm giysileri çıkardı, o çıplak hâlde soğuktan donduğu için ağlıyor, ağlıyordu. Yeni doğmuş çocuğun derisi soğuktan kaskatı kesilmişti. Karo sanki tüysüz bir tavşan yavrusu tutmuş gibi çocuğu ellerinin üstünde havaya kaldırdı.

Nigar ağlıyor, kendini yerden yere vuruyor, bağıryordu. Onun bu çaresiz biçimde çocuğunu kurtarma çabası hiçbir sonuç vermiyordu.

‘Baba, yalvarıyorum, bebeğimi kurtar,’ diye Nigar kolları ağaca bağlanmış Maarif amcadan yardım istiyordu. (...) Maarif Amca'nın sesini kesmeyeceğini gören Karo hemen küpeli zenci askere baktı. Asker silahını Maarif Amca'nın kafasına doğrulttu ve ateş açtı. Gülşen halanın boynundan

çıkan kan volkanının aynısı Maarif Amca'nın kafasından da çıktı. (...) Karo artık ağlamaktan ve soğuktan ölmüş olan birkaç günlük bebeğin bir ayağından tutarak küpeli, zenci askere doğru salladı. Diğer ayağından zenci asker tutunca Karo çocuğu ortadan ikiye ayırdı. Çocuktan akan açık kırmızı kan karların üstüne damladı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 155-158)

Maarif Amca'nın ve ailesinin katlediliş biçimi grubun diğer üyelerini derinden sarsar. Ancak yapılan katliam ve zulüm bu olayla bitmez. Geride kalanlar da benzer bir akıbetle karşılaşır. Eldar'ın annesi çocuklarını korumak isterken önce bacağından sonra kafasından vurularak öldürülür. Meryem Hala maruz kaldığı şiddet ve tecavüze dayanamayarak hayatını kaybeder. Namık, Anjela tarafından infaz edilmek üzere götürülür. Eldar'ın ninesi düşmandan kaçarken sırtından aldığı kurşun yarası ile ölür. Vüsal annesinin cesedini bırakmak istemediği için katledilir. Romandaki tüm bu ölümlere bakıldığında öldürülen insanların savunmasız olması ve tutsak olması yaşanan ölümleri birer katliam olarak tanımlamayı gerekli kılmaktadır.

6.2.4. Aşağılama

Aşağılama bir kişi ya da gruba karşı küçültücü davranışlarda bulunma eylemidir. Ayrıca aşağılama bir tür şiddettir. Şiddet genellikle fiziksel olarak düşünülmektedir. Ancak şiddet sadece fiziksel şiddet olarak ortaya çıkmaz. Şiddet psikolojik, sözel, cinsel ve davranışsal olarak da ortaya çıkabilmektedir. Soykırım romanlarında soykırıma maruz kalan bireylerin fiziksel şiddete maruz kalmakla birlikte sözlü olarak da şiddete maruz kaldığı, hor görüldüğü, hakarete uğradığı, psikolojik olarak da yıpratıldığı görülmektedir.

“Maarif Amca'nın sağ ayağına silahı dayadı ve ateş açtı. Maarif amcadan yine aynı tiksindirici ve insanın kanını donduran ses çıktı. 'Kim konuşursa, bedelini sen ödeyeceksin!' diye Maarif amcanın yüzüne baktı ve tükürdü. Onun yüzüne tükürmesiyle sanki hepimiz durumun vahşetini, karşımızdaki düşmanın, insanın, kölenin amansızlığını, gaddarlığının boyutunu daha açık bir biçimde görebildik. Aslında bu kadar ölümlerin, katliamın içerisinde bir de insanın bu şekilde aşağılanması bizi daha çok parçalamıştı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 152-153)

Romanda Maarif Amca'nın yanında Gülşen Hala'nın ve yeni doğmuş torununun da aşağılandığı görülür.

“Karo kahkahayla güldü ve Gülşen halanın elbiselerini keserek göğüslerini dışarı çıkardı. 'Bunlar çok yaşlı,' dedi.”

“'Yok. O Türk piçini doğurmuş. Onu öldürmek lazım,' dedi ve eline bulaşmış çocuğun kanını kokladı 'Yok. Bırak... Bırak ormanda Hocalı'dan kaçanlar onu görsünler,' dedi ve kahkaha atarak güldü.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 154)

Gülşen Hala'nın başına gelenler ve Nigar'ın çocuğuna karşı yapılan hakaret de bir tür şiddet biçimidir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere grup üyelerine sadece fiziksel açıdan zarar verilmez zihni açıdan da zarar verilir. Nigar, bebeğinin başına gelenlerden sonra aklını kaybeder.

6.2.5. Esaret

Esaret ya da tutsaklık savaşta düşman eline düşme durumudur. Soykırımın konu alındığı romanlarda savaştan kaçanların ya da savaşan kişilerin düşman tarafından yakalanarak farklı sebeplerle esir alındıkları görülür. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı*'nda da esaret ile karşılaşmaktadır. Normalde romanda Ermeni askerlerinin kimseyi esir almak istemediği, herkesi öldürmek istediği görülür ancak yakaladıkları kişileri takas aracı olarak kullanmak ve kadınlardan güzel olanlarına tecavüz etmek için ayırdıkları ve esir olarak aldıkları görülmektedir. İnsanlar özgürlüklerinden mahrum edilerek hapsedilmekte ve bu hapis sırasında da türlü işkencelere maruz kalmaktadır. Bu bakımdan esaret de bir şiddet biçimi olarak değerlendirilmelidir.

“Nigar’ın gittiği patikadan birkaç Ermeni askeri geldi. ‘Bize çok esir lazım. Yukarıdan söylediler. Çoğunu değiştirecekler, onun için öldürmeyin,’ dedi. ‘Üstlerinden bir şey buldunuz mu? Diye başka bir gözüllü adam sordu.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 161)

Ermeni askerler Eldar ve beraberindekilerden geriye kalanları esir olarak alırlar. Meryem Hala, Vüsal, Çınara, Eldar’ın annesi, Eldar, Cavidan, Zeynep Yenge ve Maral esir olarak Esgeran Polis Şubesinin bodrum katında hücrelere konurlar. Bu esaretleri sırasında sürekli tartaklanır; hakarete, tacize, tecavüze, işkenceye uğrar ve öldürülürler. Romanda bu isimlerin yanında Eldar’ın amcasının ve Maarif Amca’nın oğlu Namık’ın da esir düşmüş ve işkenceye maruz kalmış olduğu görülür.

6.2.6. İşkence

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı isimli romanda okurun karşısına çıkan önemli temalardan birisi de işkencedir. Romanda Ermenilerin yakaladıkları savaş esirlerine ve sivil halka karşı türlü işkenceler uyguladıkları görülür. İşkence, *Türkçe Sözlük*'te şu şekilde tanımlanmaktadır: “1. Bir kimseye maddi veya manevi olarak yapılan aşırı eziyet. 2. Düşüncelerini öğrenmek amacıyla birine uygulanan eziyet: 3. Aşırı gerginlik, sıkıntılı durum, azap. 4. Vidalı bir tür sıkıştırma aracı.” (URL-2)

Birleşmiş Milletler İşkencenin Önlenmesine İlişkin Sözleşmesi ise işkenceyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“‘İşkence’ terimi, bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir eylem nedeniyle, cezalandırmak amacıyla, bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözetin herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası yahut onayıyla uygulanan fiziksel veya ruhsal ağır acı veya ıstırap verici bir eylem anlamına gelir.” (Anayurt, 2008: 426)

İşkencenin bu tanımlarının yanında bir de yapılış amacı vardır. İşkencenin yapılış amacı ise temelde aşağıda belirtilen sebeplere dayanmaktadır.

“Ölümün işkence yoluyla mahkûma sunulmasının haz alma, intikam alma, otorite kurma, yok etme, kıskançlık gibi birçok farklı amacı vardır. Ancak bu amaçlar içerisinde en politik olan etken mahkûm üzerinde otorite kurmak, yani bir nevi köle düzeni oluşturmak amaçlı işkenceye maruz bırakmaktır.” (Dündar, 2019: 26).

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı romanında işkencenin haz almak, yok etmek ve mahkûm üzerinde otorite kurmak için gerçekleştirildiği görülmektedir.

“Karanlık ve dar koridorun sonundaki odaya getirilene kadar bizi sanki gelecekte karşılaşacağımız işkencelere hazırlıyorlardı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 161) diyen Eldar kendisi de işkenceye maruz kalır.

“Asker odadan çıktı. Sonra elindeki penseyle geri döndü.

‘İt. Ulan parmağını getir,’ dedi Karo. Sonra benim başparmağımı sıkıca tuttu. Pensenin ağzını tırnağıma geçirdi ve çekti. Sanki o pis kokulu, iri ellerini göğsümden içeriye salarak kalbimi yerinden çıkarmıştı. Ağrıya dayanamıyordum. Annem ağlıyordu.

‘Bırak yavrumu! Köpekler! diye bağıırıyordu. Sonra o şişmiş, hareket etmeyen ayağını çekerek Karo’nun yanına geldi. Onun yüzüne tükürerek, ‘Allah senin bu yaptıklarını yerde koymaz. Katilsin sen!’ dedi.

Sakallı asker elindeki silahı annemin kafasına dayadı. Tetiği çekti ve saçlarının arasından kırmızı kan aktı. Gözleri sonuna kadar açıldı. Bir inilti duyuldu. Sonra yere uzandı.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 193-194)

Eldar’ın annesinin öldürülmesi de Karo’yu durdurmaya yetmez ve Eldar’ın diğer tırnağını da kökünden söker. Sonra kadınlara üzerlerindeki çıkarmazlarsa Eldar’ın parmaklarını keseceğini söyler. Kadınlar üzerlerindeki elbiseleri istemeyerek de olsa çıkarmak

zorunda kalır. Romandaki işkenceye dair unsurlar bunlarla da sınırlı değildir. Namık'ın yüzündeki büyük yara izleri ve gözünün birisinin çıkarılmış olması, Eldar'ın amcasının tüm ayak tırnaklarının çıkarılmış ellerindeki parmakların kırılmış olması onların da savaş esiri olarak işkenceye maruz kaldığını gösterir.

6.2.7. Millî Kimliğe Saldırı (Etnik Sebeplerle Grup Üyelerini Öldürme)

Süleyman Yıldız'ın tanımlamasına göre kimlik, “*Sosyal bazda kişinin sahip olduğu kültüre bağlı olarak bir var oluş ve ifade biçiminin en yalın hâlidir. Kimlik kavramının bireysel olan içeriğinin yanı sıra toplumsal özellik kazanarak ulusal ve millî ölçekte kullanımı birey ve toplum etkileşimini sosyo-kültürel yönde etkilemekte ve yönlendirmektedir.*” (2007: 9).

Kimlik, bireysel açıdan kişinin sorduğu ben kimim sorusunun cevabıdır. Bu cevap da genellikle kişinin ait olduğu yerin, grubun ifadesi iken daha basit bir ifadeyle kişinin kendisini ayırt edici veya benzer özellikleriyle bir dayanak noktası seçerek tanımlaması ve evrendeki yerini belirleyerek anlamlandırmasıdır. Bireysel kimliğin ortaya çıkış mantığına benzer olarak ortaya çıkan millî kimlik, birbirine benzerlikleri bulunan bireylerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bir araya gelen bu bireylerin oluşturduğu grup ayrıca kendisini, farklı özellikler barındırarak bir araya gelmiş öteki gruplardan ayırıştırarak konumlandırır.

“*Nüfus kütüğündeki soy sop ilişkileriyle, kişiye özgü ad, cins, evlilik, askerlik, sabıka, bilgilerini bir araya getiren kimliklerimiz de vardır. Bu kimliğe, ötekilerden ayırmak için ‘Ulusal kimlik’ denir. (...) Ulusal kimlik, kökeni itibariyle, milliyetçilerin tanımladığı bir kimlik özdeşimini ve bilincini içerir.*” (Yıldız, 2007: 13). Bu ortak bilinç ve kimlik özdeşimini meydana getiren birtakım özellikler vardır. Bir millî kimliğin oluşabilmesi için gerekli olan bu unsurların temel olanlarını Anthony Smith şu şekilde ifade eder: (1) ortak bir tarihsel toprak yahut yurt kavrayışı, (2) ortak mitler ve tarihsel bellek, (3) ortak bir kitlesel kamu kültürü, (4) bütün fertler için bağlayıcı bir hak ve ödevler sistemi ve (5) ortak bir ekonomidir (Smith, 1988).

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı'nda David, Karo ve Anjela isimli roman kişileri, etnik sebeple kin ve düşmanlık sergilemektedir. Romanda Karo ve David'in “*Türk kahpesi! (...) Türk piçisi*” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 152-160) gibi küfürlerle doğrudan millî kimliğe hakarete buldukları görülür. Ayrıca roman kahramanlarından Anjela'nın da Türk kimliğinden nefret ettiği şu diyalogla gözler önüne serilir:

“*Senin anneni görebilsem, onun da kafasını yüzüp kurban ederdim, diye anneme bağırdı.*

'Neden?' dedi annem ağzını zorla açarak.

'Çünkü siz Türklerden hep nefret ettim. Senin annenin sizin eski giysileri bize acıyarak verdiği günlerden beri sizden hep nefret ediyordum, dedi.'” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 185-186)

Anjela bu nefreti yüzünden Karo'dan Eldar'ın annesine daha fazla azap çektirmesini ister. Anjela'nın kendisine yardım etmiş insanlardan nefret etmesi onların kendisine acımasının yanında etnik temellidir. Bu romanda doğrudan millî kimliğe saldırıldığı ve bu millî kimlik sebebiyle bir grubun üyelerinin diğer grubun üyelerinden nefret ettiği ve onları öldürdüğü görülmektedir.

6.2.8. Dinî Kimliğe Saldırı (Dini Sebeplerle Grup Üyelerini Öldürme)

Hemen her toplumda veya toplumsal ortamda mevcut olan kimlik kategorileri ile din ve değerler arasında bir ilişki vardır. Din bir toplumun kültürünün şekillenmesinde kültürel değerlerinin oluşmasında ve aktarılmasında çok önemli bir işleve sahiptir. Din, sosyo-kültürel ortamda bireysel değerlerin temel kaynağını oluşturmakla birlikte toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin tespit edilmesinde ve muhafaza edilmesinde de önemli bir görev üstlenmektedir (Coşkun, 2003: 6).

Dinin üstlenmiş olduğu bu görevler onun toplum mekanizmasındaki önemini artırmaktadır.

“Dinin, kimliğin şekillenmesinde en etkili olan aidiyet boyutlarından birisi, belki de en önemlisi olduğu açıkça görülebilmektedir. Ancak, dinin, toplumsal ve kültürel kimlik açısından hem birleştirici hem de parçalayıcı rolünün zaman zaman birlikte etkin olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Din çift yönlü kesen bir kılıç gibidir.” (Türkkan, 2011: 43)

Dinin bu anlamda üstlenmiş olduğu parçalayıcı rol de savaş gibi ortamlarda kendisini daha belirgin bir biçimde hissettirmektedir. Soykırımı konu alan romanlarda da dinin daha çok bu parçalayıcı rolünün devreye girdiği ve bir grup ile diğer grup arasında yaşanan savaşta bir dayanak noktası olarak kullanıldığı görülmektedir. Grup üyelerini bir arada tutarak birleştirici bir rol oluştururken iki farklı grubun kendi içlerinde konsolide olarak birbirlerine olan düşmanlıklarının pekiştirilmesinde de aracı olarak kullanılmaktadır. Bu romanda da David'in Karo'nun yaptıklarını Hristiyanlık adına yaptığını ifade etmesi karşı grup üyelerinin dinî sebeplerle öldürüldüğünü gözler önüne sermektedir. Bu cinayet ve katliam gerekçesi de soykırım suçu olarak kabul edilebilecek bir suçtur.

“Karo, o çocuk katili, acımasız şeytan durmadan gülümsüyordu. ‘David, tüm yüzyıllar boyu tarih bunu konuşacak,’ diyordu.

‘Sen büyük bir iş yapıyorsun. Sen ‘haçın hatırı’ için savaşıyorsun, diye David onu daha da sevkendiriyordu.

Bense, babamın haçla ilgili, Hristiyanlıkla ilgili anlattığı tüm bilgilerle, İsa'nın başkalarının azaplarını çekmek için haç taşınmasıyla, yeni doğmuş çocuğun ayaklarından tutarak ikiye ayrılması arasında hiçbir ilişki bulamıyordum.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 164)

6.2.9. Travma

Bir bireyin yaşadığı olumsuz fiziksel ve psikolojik olayların kişide açtığı tahribatı ifade etmek için kullanılan travma kavramını Özen şu şekilde ifade etmektedir: *“Travma kavramı bireyin ruhsal ve bedensel varlığını çok değişik biçimlerde sarsan, inciten, yaralayan her türlü olayı adlandırmak için kullanılmaktadır.”* (2019: 364).

Soykırım romanlarında okurun karşısına çıkan önemli tematik unsurlardan birisi de travmadır. Özellikle soykırım suçuna maruz kalan ve hayatta kalmayı başarabilmiş bireylerin yaşadıkları toplumsal yok oluştan kurtulma serüvenleri onların hayatlarında derin izler bırakmakta ve bu derin izlerin etkileri öyle ki psikolojik ve genetik aktarımla kendilerinden sonraki nesillere dahi sirayet etmektedir. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı*'nda da Eldar'ın yaşadığı trajediyi unutamadığı ve aradan yıllar geçmesine rağmen hâlâ annesinin, ablasının, yengesinin, ninesinin, arkadaşlarının, komşularının katledilişinin zihninde bıraktığı elem hatıra ile yaşadığı görülmektedir. Aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen hâlâ yaşananların suçlusunun kim olduğunu araması da yaşadığı travmanın boyutlarını gözler önüne sermektedir.

“İlk önce kan tatmak, gözyaşı tatmak, ayrılık tatmak, düşman tatmak...”

Ve bu tatların hiçbiri damağımızdan gitmez. Yani unutamaz insan bir anda gözünün karşısında tüm ailesinin ölümünü, evinin, toprağının elinden alınmasını, namusunun lekelenmesini...

Unutamaz, unutamamalıdır.” (Guliyev & Guliyeva, 2015: 123)

Yapılan tematik incelemede görüldüğü üzere *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanı konusu ve tematik unsurları bakımında genel olarak soykırım kavramı etrafında şekillenmiştir. Romanda yer alan tematik unsurlar değerlendirildiğinde bu tematik unsurların her birinin Hocalı'da yaşanan soykırım dramına vurgu yaptığı görülmektedir. Romanın başlığı romanın konusu hakkında bilgi verirken romanın içeriği de bu konu ile bütünlük teşkil edecek bir biçimde düzenlenmiştir. Romanda verilmek istenen mesaj hedefine ulaşmış; konusu, ana fikri ve teması ile bir soykırım romanı meydana getirilmiştir.

Sonuç

Soykırım bir toplumun kasıtlı ve planlı bir biçimde ortadan kaldırılması, yaşadığı topraklardan izinin silinmesi, dinî ve millî gerekçelerle katledilmesidir. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin Ocak 1951'de yürürlüğe girmesiyle birlikte soykırım suçu hukuki olarak tam anlamıyla bir zemine kavuşmuş ve özel bir kategori içerisinde değerlendirilerek müstakil bir hukuki nitelik kazanmıştır. Bu tarihten sonra yaşanan birtakım olaylar da hukuki anlamda soykırım suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Bu olaylardan birisi de bu çalışmaya konu olan *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli romanda anlatılan Hocalı Katliamı'dır.

Genel olarak soykırımı konu alan *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* romanında soykırım olgusu ile bağlantılı olarak şiddetin her türüsüne rastlanır. Fiziksel, psikolojik her türlü şiddetin görüldüğü romanda tecavüz, aşağılama, katletme, işkence yapma gibi şiddet eylemleri ön plana çıkmaktadır. Bu eylemlerin hepsinin bir araya gelmesi ile birlikte de bir topluluğun tamamen yok edilmeye, topraklarından tamamen koparılarak o topraklardaki izlerinin tamamen silinmeye çalışıldığı görülmektedir.

Hocalı'da yaşayan insanların başına gelenler soykırım suçu kapsamında ifade edilen eylemler ile birçok açıdan uyuşmaktadır. *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı*'nın alt başlığında yer alan *Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azeri Soykırımı* ibaresi de romanın soykırım üzerine kaleme alınmış olduğunu ifade etmesi bakımından dikkate değerdir. Romanın içeriğinde de bu ifadenin tam olarak desteklendiği görülmektedir. Romanın kurgusunun baştan sona kadar soykırım suçunu anlattığı söylenebilir. Hocalı kasabasının tamamen Azerbaycan vatandaşlarından arındırılması; orada yaşayan insanların zorla yerlerinden edilmesi; kadın, çocuk, yaşlı demeden herkesin acımasızca katledilmesi; fiziksel, zihinsel şiddete maruz bırakılması; tecavüz ve işkence gibi yöntemlerle vücutlarının ve zihinlerinin zarara uğratılması ve fiziksel varlıklarının tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılması ve bunların etnik ve dinî temellere dayandırılarak yapılması açık bir biçimde soykırım suçunun varlığını göstermektedir. Yukarıda sıralanan eylemlerden bir tanesinin dahi olması soykırım suçunun ortaya çıkması için yeterli iken Hocalı'da soykırım olarak nitelendirilebilecek birçok suç işlendiği bu roman nezdinde ortadadır.

Romandaki kişilerin büyük çoğunluğunun Hocalı'dan kaçmaya çalışırken öldürüldüğü görülmektedir. Romanın sonunda Eldar ile kaçan gruptan geriye Eldar ve Maral kalmıştır. Roman kişilerinin büyük bir kısmı öldürülmüş, öldürülmeyenler de ölümden daha beter bir vaziyete düşmüştür. Romanda şiddete, işkenceye ve tecavüze maruz kalanlar daha çok kadınlar olmuştur. Düşman; bebekleri ve çocukları dahi öldürecek, onlara işkence edecek derecede gözü dönmüş bir profilde anlatılmıştır. Ermeni askerlerinin Azerbaycan Türklerini öldürürken ve onlara işkence yaparken büyük bir zevk alıyormuş gibi tasvir edilmeleri ve merhamet duygusundan yoksun tavırları, yaşanan trajedinin daha sarsıcı olmasına neden olmuştur. İntikam duygusuyla dinî ve etnik gerekçelerle savunmasız insanları katleden Ermeni askerleri âdeta birer canavar gibi anlatılmıştır. Romanda sadece iyiler ve kötüler vardır. Ermeni askerlerin içerisinde iyilik ve merhamet belirtisine hiç rastlanmaz. Hocalı'dan kaçan halk da tamamen masum, savunmasız ve korumasız olarak ifade edilmiştir. Bu bakımdan romanda iyiler çok iyi, kötüler ise çok kötüdür. Yazarların bu anlamda romantik bir tavır benimsediği söylenebilir. Romanda yaşanan olaylar, Hocalı Katliamı olarak bilinen 25 Şubat 1992'de yaşananlar temel alınarak ve gerçek hikâyelerden yola çıkılarak kurgulanmıştır. Ayrıca romanın yazarlarından Dilber Guliyeva da Ermeni işgalinden kaçıp kurtulmayı başarmış kişilerden birisidir. Bu bakımından romanda otobiyografik unsurlar olduğu da söylenebilir. Maral karakteri büyük bir ihtimalle Dilbar Guliyeva'nın çocukluğunu imlemektedir. Romanda bahsi

geçen diğer kişiler ile romanın arkasındaki ölmüş insanların fotoğrafları arasındaki benzerlik de romanın tarihî gerçeklerden, bilgi ve belgelerden, anılardan yola çıkılarak vücuda getirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki tarihi gerçeklerle uyumlu olan romanda genel olarak bir toplumun uğradığı etnik temizlik gözler önüne serilmiştir. Bu bakımdan Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdiği savaş suçlarının anlatıldığı *Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı* isimli roman bir soykırım romanıdır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Anayurt, Ö. (2008). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında işkence kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 421-459.

Aslan, Ş. (2010). *Karabağ ve Hocalı'da Ermeni mezaliminin Türk basınında yankıları (1991-1992)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayıllıoğlu, U. (2006). *Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargılama yetkisine giren suçlar (Soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, saldırı suçu, dar anlamda savaş suçu)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Belge, M. (2013). *Edebiyatta Ermeniler*. İletişim Yayınları.

Berberer, H. M. (2007). *Soykırım suçu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adana: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coşkun, A. (2003). Din ve kimlik. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 5-23.

Dündar, D. (2019). *Orta Çağ ve Erken Modern Avrupa'da işkence*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eyvazlı, E. (2019). Hocalı Katliamı'na giden süreç ve Türk basınında Hocalı Katliamı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), 152-173.

Gökçek, F. (2006). *Osmanlı kapısında büyümek*. İletişim Yayınları.

Guliyev, Z. & Guliyeva, D. (2015). *Hocalı'nın kurdeleli anahtarı*. Cinus Yayınları.

Gümüş, N. (2009). Osmanlı'da birlikte yaşama tecrübesi: Ermeniler örneği. *Milel ve Nihal*, 6(2), 165-198.

Karacan, O. (2015). Olguda seçicilik: Tecavüzün tanımlanması. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 109-118.

Kavak, H. Z. (2014, Şubat). 22. yıl dönümünde Hocalı Katliamı.

<https://ihh.org.tr/yayin/detay/22yil-donumunde-hocali-katliami>

Kaya, G. & Güçlü, N. (2021, Ekim 19). Don kaç veya savaş tepkisi: tehlike karşısında insanlar ve diğer hayvanlar nasıl tepki veriyor?. <https://evrimagaci.org/don-kac-veya-savas-tepkisi-tehlike-karsisinde-insanlar-ve-diger-hayvanlar-nasil-tepki-veriyor-11091>

Kılıç, Y. F. (2020). *Savaş suçları kapsamındaki cinsel şiddet fiilleri*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özçelik, İ. (2017). Karabağ'daki Hocalı soykırımının tarihi arka planı. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, (Kafkasya Özel Sayısı)*, (2), 417-456.
- Özen, Y. (2019). Psikolojik travmanın insanlık kadar eski tarihi. *The Journal of Social Science*, 3(5), 362-375.
- Özkaraman, D. (2010). *Hocalı soykırımı: nedenleri, fikri altyapısı ve sonuçları*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.
- Öztürk, A. (2011). Türk-Ermeni ilişkilerinde dil. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, (1), 81-87.
- Sınar Uğurlu, A. (2020). Tarihî gerçeklik açısından Karanfil romanı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 1301-1319.
- Smith, A. (1988). *The ethnic origins of nations*. Blackwell Publishing.
- Solak, Ö. (2008). *Romanda öteki ötekinin romanı (Osmanlı romanında yabancılar ve azınlıklar (1896-1914))*. Tablet Yayınları.
- Tavukçu, O. K. (2013). Türk dili ve kültürünün Ermeniler üzerindeki etkileri. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(17), 145-168.
- Türkkan, Z. (2011). *Kimliğin oluşumunda ve korunmasında dinin rolü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uluada, M. (2006). *Geçmişten günümüze Ermeni meselesi ve sözde soykırımın uluslararası kriterler açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. (2018). İslam hukukunda cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen hetk-i ırz (tecavüz) suçunun cezası ve Kur'an ceza ilkeleri açısından değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (47), 225-261.
- Yıldız, S. (2007). Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarının toplumsal niteliği. *Milli Folklor*, (74), 9-16.
- URL-1. Soykırım. (2020, Haziran 10). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Soyk%C4%B1r%C4%B1m>
- URL-2. Türkçe Sözlük. (2022, Mayıs 2). <https://sozluk.gov.tr/>
- URL-3. Azerbaycan'ın zaferinin ardından bölgedeki yeni gerçeklikler. (2020, Aralık 2). <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-zaferinin-ardindan-bolgedeki-yeni-gerceklikler/2062822#>
- URL-4. Xocalı soykırımının 15 illiyi ila əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin bəyanatı. (2022, Mayıs 2). <https://web.archive.org/web/20150315000145/http://meclis.gov.az/?/az/statement/view/25/>
- URL-5. Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı. (2022, Mayıs 2). <https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami>
- URL-6. Katliam. (2022, Mayıs 2). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Katliam>

EXTENDED ABSTRACT

Genocide is the intentional and planned destruction of a group, erasing its traces from the lands where it lives, and murdering it for religious and national reasons. With the entry into force of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in January 1951, the crime of genocide gained a full legal ground. Some events that took place after this date were also evaluated within the scope of the crime of genocide in the legal sense. One of these events is the Khojaly Massacre, which is described in the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı, which is the subject of this study. In the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı, which is generally about genocide, all kinds of violence are encountered in connection with the phenomenon of genocide. Violent acts such as rape, humiliation, massacre, and torture come to the fore in the novel, in which all kinds of physical and psychological violence are seen. With all these actions coming together, it is seen that a community is trying to be destroyed, completely cut off from its lands and completely erased its traces on those lands.

The phrase "Azerbaijani Genocide of Armenians in the Karabakh War" in the subtitle of Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı is noteworthy in terms of expressing that the novel was written about genocide. It is seen that this statement is fully supported in the content of the novel. It can be said that the fiction of the novel describes the crime of genocide from beginning to end. The complete purge of the town of Khojaly from Azerbaijani citizens; forced displacement of people living there; the brutal murder of women, children, and the elderly; exposure to physical and mental violence; The harming of their bodies and minds by methods such as rape and torture, and the attempt to completely eliminate their physical existence, and the fact that these are based on ethnic and religious grounds clearly indicate the existence of the crime of genocide. While even one of the actions listed above is sufficient for the crime of genocide to occur, it is obvious in this novel that many additional crimes that can be described as genocide are committed in Khojaly.

It is seen that most of the people in the novel were killed while trying to escape from Khojaly. At the end of the novel, Eldar and Maral remained from the group that escaped with Eldar. The victims of violence, torture, and rape in the novel are mostly women. The Armenian soldiers are described in a profile that is so depressing that it will torture babies and even children. The portrayal of Armenian soldiers as if they were taking great pleasure in killing and torturing Azerbaijani Turks and their attitude of lack of compassion has caused the tragedy to be more shocking. Briefly, Armenian soldiers who massacred defenseless people for religious and ethnic reasons with a sense of revenge, are expressed as monsters. There are only good and bad in the novel. There is no trace of kindness and compassion among Armenian soldiers. In the novel, the people fleeing from Khojaly are also expressed as completely innocent, defenseless, and unprotected. In this respect, the good ones are very good, and the bad ones are very bad in the novel. It can be said that the authors adopted a romantic attitude in this sense. The events in the novel are based on the events of February 25, 1992, known as the Khojaly Massacre, and real stories. In addition, Dilber Guliyeva, one of the authors of the novel, is one of the people who managed to escape from the Armenian occupation. In this respect, it can be said that there are autobiographical elements in the novel. The character of Maral most likely refers to Dilbar Guliyeva's childhood. The similarity of the photographs of the other people mentioned in the novel and the deceased people on the back pages of the novel also shows that the novel was created based on historical facts, information, documents, and memories.

As a result, it can be said that in the novel, which is compatible with historical facts, the ethnic cleansing of a group, in general, has been revealed. In this regard, the novel Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı, which tells about the war crimes committed by the Armenians against the Azerbaijani Turks in the Karabakh War, is a novel of genocide.

COVID-19 PANDEMİSİNDE EKONOMİK DURUM VE SOSYAL İZOLASYONUN BİREYLERE ETKİSİ: BURSA İLİ ÖRNEĞİ*

İpek Beyza ALTIPARMAK** İ Aynur AS***

ÖZET

Yaşanan döneme ve çağa göre farklılaşan diğer bir deyişle benzer ve farklı yönleri bulunan salgınların sağlık üzerindeki etkileri belirli bir zaman sonra ortadan kalkmaktadır. Yıkıcı ve dönüştürücü etkileri bulunan ve geniş kitleleri etkisi altına alan salgınların sağlık üzerindeki etkilerinin ortadan kalkmasına rağmen toplumsal ve psikolojik etkilerinin salgın sonrasında da devam ettiği bilinmektedir. Buradan hareketle yapılan çalışmada ekonomik, psikolojik ve sosyal alanda değişen etkilerin bireylere yansımaları incelenmiştir. Çalışma Bursa ilinde ikamet eden 48 aile ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma deseni ile tasarlanan çalışmada verilerin toplanmasında derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda pandemi sürecinde ekonomik yoksunluk yaşayan bireylerin ekonomik (temel gereksinimlere ulaşma, barınma, iş kaybı) ve psikolojik (korkular, ilaç kullanımı, manevi destek ihtiyacı, psikolojik hastalıkların artışı) yönden olumsuz olarak etkilendiği ortaya koyulmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında pandemi süreci bittikten sonra gerek sosyal hizmet destekleri gerekse istihdam sağlanması bakımından dezavantajlı grupların desteklenmesi gerektiğine yönelik önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: pandemi, aile, aile içi ilişkiler, sosyal izolasyon, ekonomik durum

The Economic Status and The Effects of Social Isolation on Individuals During The Covid-19 Pandemic: The Case of Bursa

ABSTRACT

The effects of epidemics on health differ according to the period and age, in other words, have similar and different aspects, which disappear after a certain period. It has known that epidemics, which have devastating and transformative effects in terms of health and affect large masses, continue to have social and psychological effects after the epidemic, despite the disappearance of their effects on health. From this point of view, in this study, the reflection of economic, psychological, and social changing effects on individuals has been examined. The study was carried out with 48 families residing in Bursa. The research was designed with qualitative research and an in-depth interview technique was used to collect data. As a result, it has been revealed that individuals who experience economic deprivation during the pandemic process are negatively affected in terms of economic (acquiring basic needs, shelter, job loss) and psychological aspects (fears, drug use, need for moral support, increase in psychological diseases). In addition, suggestions were made about providing social service support and supporting the employment of disadvantaged groups after the pandemic is over.

Key Words: pandemic, family, family relations, social isolation, economical situation

* Bu makalede, ikinci yazarın 2022 yılında Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde tamamladığı Covid 19 Pandemisinin Aile İçi İlişkilere Yansımaları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Bursa İli Örneği adlı yüksek lisans tezinin ilgili verilerinden faydalanılmıştır.

** Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, ipek.altiparmak@btu.edu.tr

*** Bilim Uzmanı, Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, aynur.as@windowslive.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Altıparmak, İ. B. & As, A. (2023). Covid-19 pandemisinde ekonomik durum ve sosyal izolasyonun bireylere etkisi: Bursa ili örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 487-504. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1255114>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 22 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 4 Nisan / April 2023

Giriş

Dünya tarihinde yıkıcı etkileri yüksek ve etki alanı büyük pek çok pandemik hastalık yaşanmıştır. Örneğin, Kara Veba, İspanyol Gribi, AIDS vb. gibi hastalıklar ortaya çıktıkları dönemlerde yüksek oranda hayat kayıplarına neden olmuştur. Yaşanan pandemik hastalıklar çevre şartları değişikliği, yetersiz beslenme, ekonomik koşulların kötüleşmesi ve iklim koşullarının farklılaşması gibi pek çok olumsuz sonuç ortaya çıkarmıştır. Özellikle son dönemlerde teknolojik gelişmelerin tüm alanlarda kendini hissettirmesiyle birlikte insan hareketliliği artmış ve salgın hastalıkların bulaş riski eski dönemlere oranla yükselmiştir. Bu noktada Covid 19 pandemisi hastalığın yayılımının ne kadar hızlı olduğunu gözler önüne sermiştir. Hastalık hızlı bir biçimde Çin'den başlayıp tüm dünya ülkelerine yayılmış ve ülkelerin mevcut yapıları olumsuz yönde etkilemiştir (Alaeddinoğlu & Rol, 2020: 235; Tekin, 2021: 331).

Salgın hastalıklar çok eski dönemlerden bu yana farklı zaman dilimlerinde kendini göstermiştir. Etki alanları ve yayılım düzeyleri farklılık gösterse de sonuç olarak salgınlar insanlık tarihinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Nüfus, teknoloji, iklim, kültürel alışkanlıklar, ekonomi, eğitim düzeyi gibi pek çok durum salgının seyrini etkilemektedir. Ayrıca salgın süresi boyunca ülkelerin uyguladıkları politikalar da salgının devam ettiği süreç üzerinde önemli ölçüde belirleyici olmaktadır (Kara, 2020: 270). Alınan tedbirler ve yapılan çalışmalar ile salgın sürecinin bireyler için daha az risk içeren bir şekilde yönetilmesi mümkün görünmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Covid 19 pandemisi süresince çeşitli uyarı ve bilgilendirmelerde bulunmuş ve bu durum ülke politikalarını da etkilemiştir. Temelde alınan ilk önlem bireyleri hastalığın bulaş riskinden korumak ve can kayıplarının önüne geçmek noktasında olmuştur.

Covid 19 pandemisi ile birlikte küresel ölçekte iş ve işleyiş sistemleri değişime uğramıştır. Yaşanan değişim süreci ülkelerdeki mevcut uygulamaları da etkilemiştir ve pek çok kurum yeniden yapılanmak zorunda kalmıştır. Toplumsal sistemi oluşturan tüm kurumsal yapılar birbirine bağlıdır. Nitekim pandemi döneminde sağlık sektörü etkilenmiş ve sağlık ile ilgili girişimler ve hatta aşı çalışmaları için ekonomik desteğe ihtiyaç duyulmuştur. Aynı şekilde dünya çapında süregelen taşımacılık ve nakliye işlemleri durduğunda gıda akışında problemler yaşanmış ve ekonomik olarak çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalınmıştır (Bayraktar, 2020: 3417). İnsan hareketliliğinin kısıtlanması turizmi etkilemiştir. Eğitime kısa süreli ara verilmesi ve sonrasında eğitim kademelerinde ayırım yapılmaksızın uzaktan eğitime geçilmiştir. Uzaktan eğitime geçilmesi eğitim sisteminde farklı değişikliklere neden olmuştur. Bu durum bireylerin eğitime devamlılığı sağlayabilmesi adına çeşitli materyal ihtiyacını doğurmuştur (Altıparmak & Demircan, 2021: 106-107). Diğer bir deyişle salgınla mücadele çok kapsamlı, tüm kurumları etkileyen ve topyekün mücadele gerektiren bir noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ülkeler farklı önlem yolları geliştirmişlerdir. Gerek izolasyon süreçleri gerekse uygulanan yaptırımlar farklılaşmaktadır.

Pandeminin etkilerini hem makro hem de mikro ölçekte değerlendirmek mümkündür. Bireyler mikro anlamda pandemi sürecinden uzun bir süre olumsuz etkilenmişlerdir. Hastalığın hava yolu ile kolay ve hızla yayılması toplu yaşam alanlarında maske kullanımını zorunlu hâle getirmiştir. Bununla birlikte toplum içerisinde sosyal mesafe kurallarına dikkat etmek, kişisel hijyen kurallarına uymak da zorunlu hâle gelmiştir. Toplumdan topluma alınan tedbirler değişiklik gösterse de maske kullanımı, sosyal mesafe ve hijyen kurallarında hassasiyet gösterilmesi ülkelerin hemen hemen hepsinde alınan temel tedbirler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra iş hayatında yaşanan değişiklikler, evden çalışma sistemine geçilmesi, yarı zamanlı çalışmalar ve zorunlu kapanmalar aile üyelerinin evde geçirdikleri zamanın artmasına sebep olmuştur. Bu durumun aile içerisinde her ailenin kendi dinamiğine göre olumlu veya

olumsuz yansımaları olmuştur. Söz konusu süreçte en belirleyici dinamiklerden birini ailenin sahip olduğu sosyoekonomik koşullar oluşturmaktadır.

1. Pandeminin Bireylere Etkisi

Covid 19 salgınının ortaya çıkışı 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinde zatürre olduğu düşünülen ilk vakaların Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirilmesiyle başlamıştır. 7 Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü, bu hastalığın koronavirüs kaynaklı olduğunu açıklayarak "2019-nCov" adı vermiş ve 30 Ocak 2020'de "küresel halk sağlığı acil durumu" ilan etmiştir. 11 Şubat 2020'de ise "2019nCoV" ismi yerine Covid 19 ismi kullanılacağı açıklanmıştır. Küresel halk sağlığı acil durumu ilanından sonra ülkeler sınır geçişlerinde önlem amaçlı farklı uygulamaların gerçekleştirileceğini bildirmişler ve çeşitli işlemler başlatmışlardır. İlerleyen dönemlerde ise ülkeler salgının seyrine göre ülke girişlerini belirli periyotlarda tamamen kapatmışlardır (URL-1).

Hastalığın hızla yayılması ile birlikte vaka sayılarının artması ve yüksek oranda ölümlerin meydana gelmesi ülkeleri de olumsuz olarak etkilemiştir. Türkiye'de görülen ilk Covid 19 vakasının 11 Mart 2020 tarihinde ilan edilmesi ile birlikte hastalığın bulaşmasını ve yayılmasını önlemek adına ülke çapında çeşitli önlemler alınmıştır. Vaka sayılarının günden güne artması ve hastalığın kesin tedavi yönteminin bilinmemesiyle birlikte eğitim, ekonomi, çalışma, sağlık alanlarında yeni düzenlemeler geliştirilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Hastalığın yayılmasını önlemek için önemli olan sosyal mesafe kurallarına uymak, maske kullanım zorunluluğu ve temizlik kurallarının önemi kitle iletişim araçları ile aktarılmıştır. Buradan hareketle gerekli açıklamaları yapmak ve kitleleri bilgilendirmek için Türkiye'de 10 Ocak 2020 tarihinde Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak Koronavirüs Bilim Kurulu kurulmuştur (Türk Tabipler Birliği, 2020: 18-19).

Ülkemizde ilk vakanın görülmesi ile birlikte alınan tedbirlerinde kapsamı genişletilmiştir. Covid 19 virüsünün görüldüğü vakalara ve can kayıplarına bakıldığında hastaların belirli bir yaş üstünde olması nedeniyle, kronik (kalp, tansiyon, diyabet, astım vb.) hastalığı bulunan bireylerin yüksek risk altında olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda alınan tedbirlerden birisi de 65 yaş üzeri ve kronik rahatsızlığı olan bireylere İçişleri Bakanlığı tarafından 21 Mart 2020 tarihinde yayınlanan genelgeyle birlikte sokağa çıkma yasağı getirilmesi olmuştur (URL-2). Alınan tedbirler sosyal hareketliliği en düşük boyuta indirerek hastalığın bulaş riskini azaltmaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle kurallara uymayanlara yönelik cezai yaptırımlar da geliştirilmiştir.

Hastalığın yayılmasına yönelik önlemler hızlı ve etkin bir biçimde alınmaya çalışılmıştır. Bu durum birey için yeni ve hızlı adapte olmasını gerektirecek bir sürecin de başlangıcını oluşturmaktadır. Hayat kayıplarının yüksek oranda yaşandığı pandemi süreci bireyler için ayrıca bir belirsizlik ve korku sürecini de başlatmıştır. Yaşanan kısıtlamalar, değişen sosyal yaşam ve ilişki sistemleri pandeminin sağlık boyutunun yanı sıra ayrıca toplumsal ve psikolojik ilişkiler boyutunu da ön plana çıkarmıştır. Riskli grupta bulunan bireylerle yüz yüze iletişimin kesilmesi ve yaşanan zorunlu izolasyon süreçleri bireyleri yalnızlaştırmış ve duygusal açıdan daha kırılğan bir hâle getirmiştir. Bu süreçlerde birey için en güvenli alanın ev olduğu vurgusu kitle iletişim araçları üzerinden aktarılmıştır (Kestel, 2020: 22-23).

Pandemi süreciyle birlikte evde geçirilen zorunlu zamanın artmasının olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Geçirilen zamanın verimli ve etkin kullanımı aile bireyleri arasındaki ilişkiyi güçlendirmiş ve sorumlulukların paylaşımı konusunda olumlu etkiler doğurmuştur. Ancak bu durum her aile için geçerli değildir. Özellikle dezavantajlı grupları daha

fazla etkileyen sosyopatolojik durumlar pandemi sürecinde de ortaya çıkmıştır. Ekonomik olarak kısıtlı bir yaşam sürdüren, kaynaklara erişim noktasında sıkıntı yaşayan bireyler için süreç daha da zorlu hâle gelmiştir. Ev içi yaşam koşulları iyi ve hijyenik olmayan aile bireyleri arasında çeşitli çatışma ortamları, huzursuzluk ve gerginliklerin çıkması sosyal hayatı olumsuz etkileyen durumlar oluşmasına neden olmuştur. Özellikle pandemi ile birlikte yaşanan iş kayıpları ve temel gereksinimlere ulaşım imkânının zorlaşması gibi durumlar bireylerin asgari düzeyde yaşamlarını devam ettirmesini engellemiştir. Yaşanan bu ekonomik kısıtlanmalar bireyleri hem sosyal hem de psikolojik düzeyde etkilemiştir.

Sağlıklı bireylerin toplumsal yaşam içinde etkileşim içinde bulunması ve sağlıklı iletişim kurması oldukça önemlidir. Sosyalleşme imkânlarının kısıtlanması, evden çalışma sistemine geçilmesi, eğlence aktivitelerinin sosyal medya platformlarına taşınması vb. gibi durumlar hastalığın yayılımının önemli ölçüde azalmasına sebep olsa da bireyler üzerinde olumsuz psikolojik etkiler oluşturmuştur. Söz konusu süreçte ev içi iş yükü artmış ve bu artış toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında özellikle kadınlar üzerinde daha fazla baskı oluşmasına neden olmuştur (Altıparmak & As, 2022: 82). Bunun yanı sıra bireyin izole bir hayat içinde bulunması çeşitli korku ve duygu durum bozuklukları yaşanmasının yanı sıra aynı zamanda eskiden var olan hastalıkların tetiklenmesine neden olmuştur.

Uygulanan sokağa çıkma yasakları ve izolasyon tedbirleri hastalığın yayılımı konusunda sağlık odaklı tedbirler olmasının yanı sıra bireyin toplumsal yaşamı üzerinde etkisi bulunan uygulamalardır. Zorunlu yaşanan bu süreçlerin ilerleyen dönemlerde toplumsal ve psikolojik etkilerinin olacağı ortadadır. Bu yönüyle pandeminin etkilerinin sağlık alanının yanı sıra sosyal ve psikolojik olarak da incelenmesi sonraki süreçlerin planlanması ve sosyal politikaların geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Covid 19 pandemisi sürecinde bireylerin sahip olduğu sosyoekonomik durum ve yaşanan sosyal izolasyon sürecinin bireylere olan etkisini incelemek amacıyla yapılan çalışmada ilk olarak görüşmecilerin sosyodemografik özellikleri değerlendirilmiştir. Daha sonra pandemi sürecinde bireylerin sahip olduğu ekonomik durumun etkileri ve sosyal izolasyonun bireyler üzerindeki etkileri sosyolojik bir perspektiften ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Covid 19 pandemi sürecinin sosyal izolasyon uygulamalarını içermesi ve yaşanan kısıtlamalar ile ortaya çıkan süreç içinde bireyin sahip olduğu ekonomik durumun etkilerinin incelendiği çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalar örneklem kitle ile araştırmacı arasında kurulan güven ilişkisi ile çok daha çeşitli ayrıntıları ortaya koyabilir nitelikte çalışmaların yapılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca örneklem kitlenin niteliği de nitel desenin kullanılmasında etkilidir. Buradan hareketle yapılan çalışmada kaynakları ve sunulan görüşmeci referansları daha kontrol edilebilir noktada karşımıza çıkmaktadır (Neuman, 2014: 227-228). Derinlemesine mülakat tekniği ile elde edilen veriler, çalışma kapsamında MAXQDA ANALYTICS PRO 2020 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Tüm dünyayı olumsuz yönde etkisi altına alan Covid 19 pandemisi ülkemizi de pek çok yönden etkilemiştir. Söz konusu etki alanları farklılaşmakla birlikte çeşitli yönlerden de araştırılabilir durumda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sürece ilişkin yapılan sosyolojik ve psikolojik araştırmalar salgın bittikten sonraki süreç için oldukça önemlidir. Salgın bittikten sonraki sürecin planlanması da en az salgın sürecinin nasıl yönetileceğine dair uygulamaların planlanması kadar önemlidir. Yakınlarını ya da işini kaybeden bunun yanı sıra mevcut alıştığı pek çok sosyal ilişki sistemi değişen bireylerin sosyal ve psikolojik uyum süreci ve bu sürecin zorluklarına yönelik yapılacak çalışmalar önemli bir gereklilik alanı oluşturmaktadır.

Pandemi süreci ile bireyler aniden ve beklenmedik bir biçimde yeni koşullar altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Sahip olunan alışkanlıklar ve toplumsal kuralların hızlı değişimi toplumun her kesimini etkilemiştir. Farklı durum ve koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlamak zorunda kalan bireyler için bu durumun farklı yansımaları mevcuttur. Pandemi döneminde yaşanan ve önemli bir sorun olarak değerlendirilen alanlardan biri ekonomik durumdur. Pandemi süreci ile birlikte yaşanan ekonomik zorluklar büyük oranda iş kayıplarına neden olmuştur. Süreç içinde iş yerlerinin kapanması ve küresel piyasa sisteminin kesintiye uğraması makro süreçte dünyayı mikro alanda ise bireyleri etkilemiştir. Bunun yanı sıra bireyin sosyal ilişkilerinin kesintiye uğraması ve temasın azalması bireyleri yalnızlaştırmış ve var olan ilişkiler sisteminin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Oluşan bu yeni ve farklı durumların bireye nasıl yansıdığı ve etkilerinin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu yansımaların araştırılması toplumsal sorunlarla mücadele etmede oldukça önemli çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır. Yapılan çalışmada salgın sürecinde sahip olunan ekonomik durum ve yaşanan sosyal izolasyon sürecinin bireylere olan etkisi incelenmek istenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Pandemi toplumun her kesimini önemli ölçüde etkilemiştir ancak bu etki alanının negatif yönü dezavantajlı gruplarda kendini daha fazla hissettirmiştir. Kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar vb. gibi gruplar için pandemi süreci yaşanan koşulları daha da ağırlaştırmıştır. Pandeminin etkilerini daha fazla hisseden gruplardan biri de sosyoekonomik düzeyi düşük gruplardır. Kaynakların azaldığı ve temel ihtiyaçlara ulaşımın sınırlı olarak sağlandığı süreçlerde ekonomik yoksunluk yaşayan gruplar gerek hastalıktan korunma noktasında gerekse gündelik ihtiyaç ve temel gereksinimlere ulaşma noktasında eksiklikler yaşamışlardır. Buradan hareketle yapılan çalışmanın örneklemini Bursa ilinde ikamet eden ve gerek kamu kurum ve kuruluşlarından gerekse özel kurum ve STK'lerden sosyal yardım alan bireyler oluşturmaktadır.

Yapılan çalışma Bursa ilinde yaşayan aileleri kapsamaktadır. Çalışmada amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örneklem yöntemi araştırmacı ve görüşülenler arasındaki güven hususunu pekiştiren yöntemlerden biridir. Mülakat yapılan katılımcılardan ikamet durumuna bakıldığında Osmangazi ilçesinde 23 kişi, Nilüfer ilçesinde ikamet eden 4 kişi ve Yıldırım ilçesinde ikamet eden 21 kişi çalışmaya katılmıştır. Söz konusu dağılımda Nilüfer ilçesi genellikle yüksek sosyoekonomik düzeye sahip bireylerin ikamet ettiği bir ilçe olması bakımından bu ilçeden çalışmaya katılanların sayısı da diğer ilçelere göre daha azdır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel araştırma deseni ile oluşturulmuş söz konusu araştırmada derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat tekniği araştırmacıya çalışma problemine ilişkin daha derin bilgi ve konuya ilişkin çeşitli durumları derinlemesine sondajlama imkânı sunmaktadır. Yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılan görüşmeler Ocak 2022- Nisan 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 30-40 dk. aralığında sürmüştür. Yapılan görüşmeler ses kaydına alınmış ve araştırmacı tarafından deşifre edilmiştir. Analiz sürecinde MAXQDA ANALYTICS PRO 2020 programı kullanılmıştır. Öncelikle yapılan analizlerde ön değerlendirmeler yapılarak benzeşen ve ayrışan noktalarda kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategoriler daha sonra alt kodlara ayrılmış kendi içinde tekrar sınıflandırılmıştır.

Yapılan çalışmada katılımcıların gizliliği ve gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Çalışma pandeminin devam ettiği bir süreçte yapılmış bu nedenle görüşmeler genellikle açık alanlarda gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 62 aileye ulaşılmış ancak katılımcıların görüşmeyi

kabul etmemesi, dil sorunu yaşanması, katılımcıların karantinada olması gibi nedenlerden dolayı 14 katılımcı ile mülakat gerçekleştirilememiştir. Yapılan çalışma kapsamında 48 aile ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir ve veriler tekrar etmeye başladığında çalışmanın veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Katılımcılar gizlilik ilkesi gereği görüşmecii kadın açılımlı G.K.1, G.K.2, G.K.3, ... G.K.44, görüşmecii erkek açılımlı olarak ise G.E.1, G.E.2, ... G.E.4 şeklinde isimlendirilmiştir.

3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Pandemi süreci hayatın doğal akışını pek çok yönden değiştirmiştir. Bireysel olarak yaşanan değişimlerin yansıdığı alanları etkileyen en önemli belirleyicilerden biri de sahip olunan sosyodemografik durumdur. Bu bağlamda yapılan çalışmada ilk olarak görüşülenlerin sosyodemografik özellikleri deşifre edilmiştir. Sosyodemografik özellikler ile örneklem kitlenin detaylı bir analizi ortaya koyulmuştur. Daha sonra pandemi sürecinde değişime uğrayan bir alan olan ekonomik durumun bireyler üzerindeki etkisi ve pandemi sürecinde sosyal izolasyonun bireyler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

3.1. Görüşülenlerin Sosyodemografik Özellikleri

Covid 19 pandemisi tüm dünyayı hızlı bir şekilde etkisi altına almıştır. Bu süreçte sağlık alanında ve sosyal alanda yaşanan değişimler kitleleri farklı şekillerde değiştirip dönüştürmüştür. Buradan hareketle yapılan çalışmada cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve meslek gibi değişkenler incelenmiştir. Yapılan çalışmada katılımcıların 44'ü (%91,7) kadın, 4'ü (%8,3) erkektir. Katılımcıların çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum üzerinde mülakatların yapıldığı saat, erkeklerin genellikle işte olması ve kadınların daha fazla konuşmayı kabul etmesi etkili olmuştur.

Yaş aralıkları değerlendirildiğinde 18-24 yaş arasında 3 kişi (%6,25), 25-34 yaş arasında 17 kişi (%35,42), 35-44 yaş arasında 12 kişi (%25), 45-54 yaş arasında 9 kişi (%18,75) ve 55 üzerinde ise 7 kişi (%14,58) bulunmaktadır. Genel bir değerlendirmede ağırlıklı yaş oranının 25 ile 34 yaş arasında olduğu saptanmıştır. Medeni durum incelendiğinde ise 29 kişinin (%60,42) evli, 8 (%16,67) kişinin boşanmış, 7 kişinin (%14,58) nikâhsız birliktelik yaşayan ve 4 kişinin (%8,33) bekâr olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında 4 kişinin (%8,33) okuryazar olmadığı, 4 kişinin (%8,33) okuryazar, 22 kişinin (%45,83) ilkökul, 10 kişinin (%20,83) ortaokul ve 8 kişinin (%16,67) lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Mülakat yapılan katılımcıların ağırlıklı olarak eğitim durumu ilkökuldür.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek
G.K.1	Kadın	34	Nikâhsız birliktelik	Okur-Yazar	Ev Hanımı
G.K.2	Kadın	28	Evli	İlkökul	Ev Hanımı
G.K.3	Kadın	62	Evli	İlkökul	Ev Hanımı
G.K.4	Kadın	51	Evli	İlkökul	Ev Hanımı
G.K.5	Kadın	62	Boşanmış	Ortaokul	Ev Hanımı
G.K.6	Kadın	25	Evli	Okur-Yazar	Ev Hanımı
G.K.7	Kadın	18	Evli	Ortaokul	Ev Hanımı
G.K.8	Kadın	28	Evli	Ortaokul	Ev Hanımı
G.K.9	Kadın	24	Nikâhsız birliktelik	Ortaokul	Ev Hanımı
G.K.10	Kadın	56	Evli	Okur-Yazar Olmayan	Ev Hanımı
G.K.11	Kadın	42	Boşanmış	İlkökul	Ev Hanımı
G.K.12	Kadın	58	Bekâr	İlkökul	Ev Hanımı

G.K.13	Kadın	33	Evli	Okur-Yazar Olmayan	Ev Hanımı
G.K.14	Kadın	30	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.15	Kadın	36	Nikâhsız birliktelik	Lise	Ev Hanımı
G.K.16	Kadın	58	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.17	Kadın	56	Boşanmış	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.18	Kadın	52	Bekâr	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.19	Kadın	36	Evli	Okur- Yazar	Ev Hanımı
G.K.21	Kadın	26	Evli	Okur-Yazar	Gündelik İşler
G.K.22	Kadın	66	Evli	İlkokul	Gündelik İşler
G.K.23	Kadın	38	Evli	Lise	Ev Hanımı
G.K.24	Kadın	49	Evli	İlkokul	Gündelik İşler
G.K.25	Kadın	40	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.26	Kadın	28	Evli	Lise	Ev Hanımı
G.K.27	Kadın	38	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.28	Kadın	25	Boşanmış	Ortaokul	Ev Hanımı
G.K.29	Kadın	32	Nikâhsız birliktelik	Lise	Ev Hanımı
G.K.30	Kadın	34	Boşanmış	Ortaokul	Gündelik İşler
G.K.31	Kadın	51	Bekâr	Lise	Ev Hanımı
G.K.32	Kadın	34	Evli	İlkokul	Gündelik İşler
G.K.33	Kadın	44	Evli	Okur-Yazar Olmayan	Ev Hanımı
G.K.34	Kadın	34	Boşanmış	Lise	Özel Güvenlik
G.K.35	Kadın	47	Evli	İlkokul	Gündelik İşler
G.K.36	Kadın	36	Evli	İlkokul	Gündelik İşler
G.K.37	Kadın	38	Nikâhsız birliktelik	Lise	Serbest Meslek
G.K.38	Kadın	40	Evli	İlkokul	Gündelik İşler
G.K.39	Kadın	53	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.40	Kadın	42	Bekâr	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.41	Kadın	32	Boşanmış	Okur-Yazar Olmayan	Ev Hanımı
G.K.42	Kadın	35	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
G.K.43	Kadın	23	Nikâhsız birliktelik	Lise	Ev Hanımı
G.K.44	Kadın	45	Boşanmış	Ortaokul	Ev Hanımı
G.E.1	Erkek	49	Evli	İlkokul	Serbest Meslek
G.E.2	Erkek	28	Evli	Ortaokul	Fabrika İşçisi
G.E.3	Erkek	32	Evli	Ortaokul	İnşaat İşçisi
G.E.4	Erkek	26	Evli	İlkokul	Tekstil İşçisi

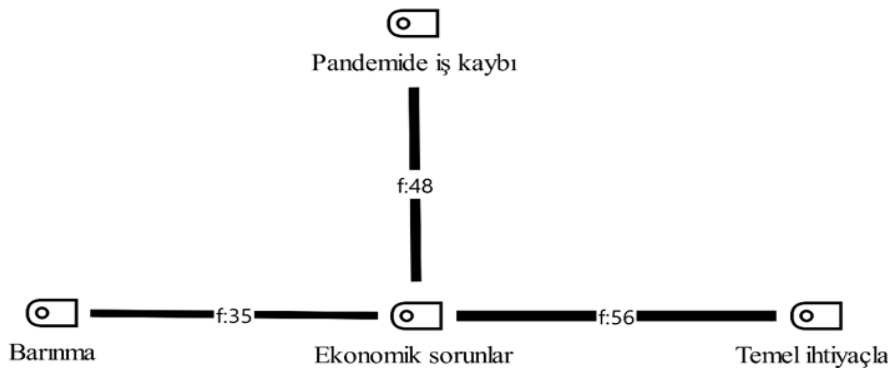
Pandemiden etkilenen gruplar arasında önemli ayırıcılardan biri de sahip olunan meslektir. Gelir durumunu önemli ölçüde şekillendiren bir değişken olarak bireylerin sahip olduğu meslek oldukça önemlidir. Meslek grupları incelendiğinde 30 kişinin (%62,5) ev hanımı, 12 kişinin (%25) gündelik işlerde çalıştığı, 4 kişinin (%8,33) işçi (fabrika işçisi 1 kişi, tekstil işçisi 1 kişi, özel güvenlik 1 kişi, inşaat işçisi 1 kişi), 2 kişinin ise (%4,17) serbest meslek sahibi olduğu bilgisi edinilmiştir. Katılımcıların yarısından fazlasının (%62,5) ev hanımı olduğu görülmektedir. Ev hanımı olan kadınlar zamanlarını genellikle evde geçirdikleri için bu durum ulaşılan örneklem kitlenin ağırlıklı olarak kadınlardan oluşmasının bir diğer nedeni olarak açıklanabilmektedir.

Sosyal yapının önemli bir parçası olan dezavantajlı bireylere yönelik incelemeler yapılması oldukça önemlidir. Engelli bireyler, çeşitli sebeplerle ailesini kaybetmiş çocuklar, kısa süreli ya da uzun süreli iş bulamamış, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi konularda erişim sıkıntısı yaşayan bireyler öncelikli inceleme alanlarını oluşturmaktadır (Birinci & Bulut, 2020: 63). Yapılan çalışmada sosyoekonomik düzeyi düşük bireyler araştırma kapsamında ele alınmıştır. Bu noktada araştırmaya katılan görüşmecilerin tamamı sosyal yardım almaktadır. Söz konusu görüşmecilerden 33 kişi (%68,75) hem kamu kurumlarından hem de çeşitli sivil toplum kuruluşu ve yardım derneklerinden yardım aldığını belirtmiştir. 15 kişi ise (%31,25) kamu kurumları haricinde sadece sivil toplum kuruluşu ve yardım derneklerinden yardım almaktadır.

3.2. Pandemi Sürecinde Ekonomik Durumun Bireyler Üzerindeki Etkisi

Pandemi toplumsal yaşamda pek çok değişikliğe neden olmuştur. Bu değişiklikler ekonomik, psikolojik ve sosyal yaşam başta olmak üzere eğitim, turizm, sağlık gibi pek çok alanı etkilemiştir. Tüm dünyada süreç içinde hastalıktan korunmanın çok çeşitli yöntemleri üzerinde durulmuştur. Bu yöntemler içinde en önemli ve etkili uygulama olarak sosyal izolasyon karşımıza çıkmaktadır. Sosyal izolasyon ile bireyler bulaş riskini en aza indirmeye çalışmışlardır ancak bu süreçlerin ekonomik sistem üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Devletler tarafından da desteklenen kısıtlama uygulamanın makro ölçekte dünya ekonomisinde mikro ölçekte ise bireysel ekonomik sistem üzerinde etkileri söz konusu olmuştur.

Pandemi sürecinde küresel ölçekte ekonomik akış sekteye uğramıştır. Mal ve hizmetlerin kısıtlı olması ve hareketliliğin azalması ekonomik olarak küçülmeyi beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu yeni duruma ekonomik olarak adapte olmak kolay olmamaktadır. Ekonomik anlamda yaşanan kısıtlanmalar ve küresel ekonomi sisteminin duracak noktaya gelmesi ekonomik kriz durumunu ortaya çıkarmaya başlamıştır. Yaşanan ekonomik sıkıntılar beraberinde iş yerlerinin kapanmasını ve bireylerin işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra barınma sorunları ve bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu da ortaya çıkan diğer sorun alanlarıdır.

Şekil 1: Ekonomik Durumun Bireyler Üzerindeki Etkileri

Yapılan çalışmada bireylerin ekonomik sorunlar alt kodu ile ilişkili olarak sıklıkla temel ihtiyaçlara (f:56), iş kaybına (f:48) ve barınma (f:35) sorunlarına vurgu yaptığı görülmüştür. Diğer bir deyişle temel ihtiyaçlar 56 ifade sıklığı, iş kaybı 48 ifade sıklığı ve barınma ise 35 ifade sıklığı ile ortaya koyulmuştur. Katılımcılar için en önemli alanın temel ihtiyaçlarının karşılanamaması olduğu görülmüştür. Temel ihtiyaçların karşılanamaması durumu ise bireysel ilişkilerde gerginlik ve çatışmaları beraberinde getirmiştir.

G.K.43: Kötü etkilendim ama eğer ekonomik olarak durumum iyi olsaydı böyle etkilenecektim. Beni pandemiden çok eve erzak alamamak, kızıma süt, mama

alamamak çok etkiledi. Tabi gezmeye gidememek, evde kalmak etkiledi. Çok sıkıldım. Destek almak istedim ama alamadım.

G.K.10: Aslında pandemide beni gezememek değil yokluk etkiledi. Para sıkıntısı etkiledi.

G.K.19: Evden niye çıkayım ki? Bir şey olacak, başıma bir şey gelecek demeye başladım. Hiçbir yere gitme isteği kalmadı bende. Market, bakkal dâhil çıkmak istemedim ben. Tedirgin oldum.

Ekonomik olarak bireylerin yaşamlarını devam ettirebilecek güçte olmaları oldukça önemlidir. Sosyal yaşamda temel ihtiyaçların karşılanması sağlıklı bir toplumsal yaşam için gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim katılımcıların bir kısmı pandemi ile ilişkili sağlık sorunlarından çok pandeminin bir getirisi olan ekonomik koşullardan dolayı zorluk yaşadığını belirtmiştir. G.K.18 yaşadığı süreci şöyle ifade etmiştir: “*Çok mahvetti beni ama ben daha çok ekonomik olarak zorlanmamdan kaynaklı kötü oldum. Eşimin yokluğu ile gelen geçim sıkıntısı. O olunca yine yuvarlanıp gidiyordum. Evin bütün sorumluluğu bana geçince ben bocaladım. Beni bu yıprattı. Destek ihtiyacım da çok oldu.*”

Temel ihtiyaçların karşılanması noktasında ise birey için en önemli belirleyicilerden birisi gelir getirecek bir işe sahip olmasıdır. Pandemide yaşanan iş kayıpları yaşam koşullarını daha fazla zorlaştırmıştır. Ekonomik olarak yaşamını zorlu koşullarda devam ettiren bireylerin yaşadığı stres ve duygusal zorluklar farklı sorun alanlarını da beraberinde getirmiştir.

G.K.5: Oğlum işini kaybetti. Patronu ona “gelme” dedi. Evde bazen oğlumla döğüştüğümüz oluyodu. Yani o çocukta bunalıma girdi ben de bunalıma girdim. Arada ister istemez oluyordu kavga... Benim oğlum çok iyi biliyon mu? Ben iş kaybetmesine veriyodum acık bunu. Çocuğun psikolojisi bozuldu.

G.K.43: Eşim oldu. Kuaförler de kapalı olduğu için böyle eve çağırın oluyordu saç kestirmeye ona gidiyordu eşim. Pandemi de yasakta olsa gitti. Çok sıkıntıya girdik ve çok kavga ettik. Kızım olduğu için ben hep süt istedim, bez istedim. İşte yemeklik istedim ama yoktu. Eşimde işe gitmiyordu ki nerden olsun? Ama çok huzursuzluk oldu aramızda. Bir ara bırakıp gitmeyi bile düşündüm.

G.K.44: Maddi durum olarak desteklenseydim belki böyle de hissetmezdim. Maddi durum çok zorladı beni. Para olmaması, çalışmamak. Zaman zaman nefes kesintisi yaşadım. Hiç nefes alamadım, böyle bunları düşünürken. Ben bir anneyim. Çalışmam lazım çocuğum için, ama çalışmıyorum. Benim sıkıntım çok oldu. Çocuğuma yetemeyeceğim diye. Yoksa çalışabilseydim böyle kötü olmazdım.

Pandemi sürecinde yaşanan iş kayıplarının sadece ekonomik alanda değil kişisel ilişkiler üzerinde de etkisi olmuştur. Ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar aile içinde yaşanan ilişki sistemlerinde de gerginliklere yol açmıştır. Hatta G.K.14 ekonomik anlamda yaşadığı sıkıntılar yüzünden bebeğini kaybettiğini şöyle belirtmiştir: “*Eşimden dolayı çok etkilendim. Para sıkıntısından çok etkilendim. O beni çok etkiledi çünkü ben bebeğimi düşürdüm. Kendimi hiç iyi hissetmediğim zamanlar oldu. Akrabalardan destek olanlar oldu... Sinir krizlerim çok oldu ama çok şükür şimdi eşim iş bulunca biraz rahatladım.*”

Hastalığın yayılım süreci ve sonrasında yaşanan ekonomik daralmanın nedenlerinden biri de üretimin neredeyse duracak noktaya gelmesidir. Bu durum dünya çapında işsizlik oranlarını hızlı bir biçimde arttırmıştır (Cavlak, 2020: 163-164). İş hayatındaki her sektör pandemi koşullarından farklı seviyelerde etkilenmiştir. İnsan odaklı ve etkileşim gerektiren işler olumsuz etkilenirken temizlik ürünlerine ve bu ürünlerin üretimine yönelik sektörler ise

olumlu olarak üretim artırma noktasında çalışmışlardır. Bu durum kriz sonrasında desteklenmesi gereken ve en çok iş kaybının yaşandığı ekonomik alanları da ortaya koymaktadır (Balcı & Çetin, 2020: 43). Buradan hareketle iş kayıplarının daha çok insan odaklı hizmet sektörleri başta olmak üzere gerçekleştiği söylenebilmektedir. Yaşanan süreçte iş kayıpları bireyleri güvencesi olmayan ve gündelik işlerde çalışmaya yönelten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin G.K.33 ve G.K.36 kendisinin ya da yakınlarının gündelik işlerde çalışmak zorunda kaldığını şöyle ifade etmişlerdir:

G.K.36: Pandemi de bir dönem çalıştım. İlk zamanlarda hafta sonları yine çağırdılar ama sonra her şey yasaklanınca ben işimi kaybettim... Pandemiye yasaklanınca piknikler, sosyal aktiviteler beni çıkarttılar. Yasak kalkınca da geri çağırmadılar. Şimdi kim çağırırsa öyle işe gidiyorum. O zaman çok destek aradım. Herkese söyledim. Erzak ihtiyacım vardı. Hep destek oldu komşular. Aile içerisinde psikolojim tamamen bozuldu. Çocuklarıma karşı ezik hissetmeye başladım kendimi.

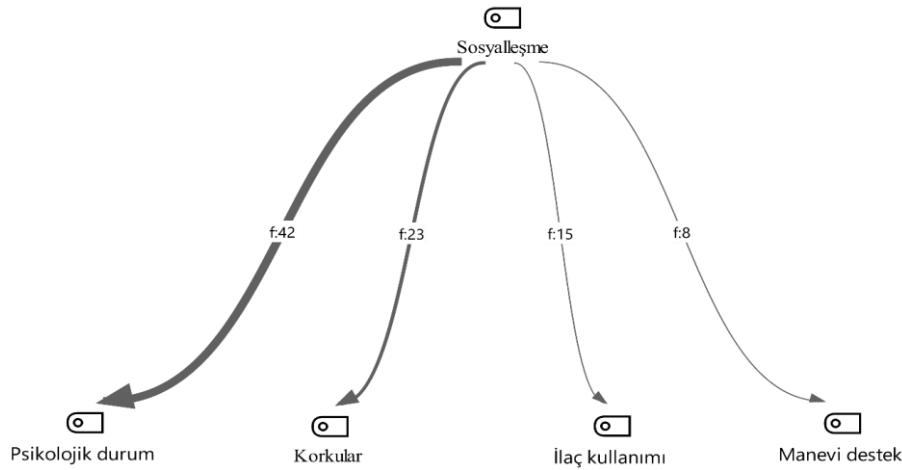
G.K.33: Oldu. Benim eşim de eltimin eşi de iş bulamadı. Çocuklar okuyordu onlar öyle günlük işler için mecbur okul bıraktılar. Bu sene çalışmıyor hiç iş yok çünkü.

Yaşanan ekonomik sıkıntılar bireylerde süreç geçtikten sonra bile etkisini devam ettirebilecek nitelikte sorunlar yaratmıştır. G.K.39 pandemi sürecinde eşinin hastalığa yakalandıktan sonra hayatının köklü bir biçimde değiştiğini ağlayarak şu şekilde anlatmıştır: *“Pandemiden dolayı olmadı işten çıkartmadılar ama hastalık gelince bizim evimize, eşim çalışamayacak duruma geldi. Bizim hayatımızı değiştirdi. Hiç düşmem dediğim durumlara düştüm.”*

Gerek pandemi süreci gerekse süreçten bağımsız olarak maddi destek noktasında dezavantajlı gruplara yönelik destekleme çalışmalarının artırılması oldukça önemlidir. Pandemi sürecinde yaşanan ekonomik sorunlara yönelik tedbirler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ticaret Bakanlığı tarafından salgın süreciyle birlikte ithalat, ihracat, iç ticaret gibi alanlarda çeşitli uygulamalar ortaya koyulmuştur. Ekonomik sistemlerde yüz yüze olan hareketlilik online alanlarda devam etmiştir. Ancak yaşanan yeni gelişmeler ekonomik sistemler üzerindeki durgunluğu kaldırmaya yetmemiştir (Güngörer, 2020: 401-402). Bu noktada alınan önlemlere öncelikli risk gruplarının belirlenmesiyle başlanması oldukça önemlidir. Yaşanan sosyopatolojik durumların ilk etkilediği gruplar öncelikli önlem alanlarını oluşturmaktadır. Nitekim pandemi süresince (2020-2021 yıllarında) KOSGEB tarafından kadın girişimcilere 2.816.479,73 TL tutarında destek sağlanmıştır. Söz konusu desteklerin artması ve kırılgan grupların istihdama dahil edilmesi gerek pandemi sürecinde gerekse pandemi sonrası süreçte oldukça önemlidir (Morkoç vd., 2021: 464).

3.3. Pandemi Sürecinde Sosyal İzolasyonun Bireyler Üzerindeki Etkisi

Doğası gereği sosyal bir varlık olan insan için izolasyon sürecinin uzunluğu ve bu süreç içinde hastalık karşısında yaşanan bilinmezlik durumu çok yönlü etkiler barındırmaktadır. Bireyler salgın sürecinin etkilerini sahip oldukları aile yapısı ve ekonomik duruma göre farklı şekillerde hissetmişlerdir. Buradan hareketle katılımcıların ifadelerine sosyalleşme teması altında yer verilmiştir. Kodlu bölüm temelli değerlendirmede katılımcıların ifade frekanslarının dağılımı incelendiğinde psikolojik durum alt kodunun 42 yerde ifade edildiği, korkular alt kodunun 23 yerde ifade edildiği, ilaç kullanımı alt kodunun 15 yerde ifade edildiği ve manevi destek alt kodunun ise 8 yerde ifade edildiği görülmektedir. Buradan hareketle bireyin sosyal yaşamının kesintiye uğramasının etkilerinin en fazla psikolojik durum üzerinde (f:42) hissedildiği görülmüştür.

Şekil 2: Pandeminin Bireyler Üzerindeki Etkileri

Bireyin sağlıklı bir sosyalleşme alanının olması aynı zamanda sağlıklı bir psikolojik yapının da yansımasıdır. Çevresiyle iletişim hâlinde olma durumu aynı zamanda sevgi, hoşgörü, beğenilme, takdir görme, mutluluk ya da mutsuzluk duygularının yaşandığının da göstergelerinden biridir. Bu noktada bireyin sosyal anlamda kısıtlanması aynı zamanda duygularının ve günlük yaşamdaki rutinlerinin baskılanması anlamına gelmektedir. Katılımcılarının pandemi sürecinde yaşadıkları izolasyon süreci ile ilgili zorlukları özellikle psikolojik durum üzerinden açıkladıkları saptanmıştır. Pandemi sürecinden psikolojik olarak etkilendiklerini ifade eden katılımcılar psikolojik destek alma konusunda istekleri olduğunu fakat ekonomik sorunlar, nereye başvuracağını bilmeme gibi sebepler ile destek alamadıklarını ifade etmişlerdir.

G.K.39: Psikolojim bozuldu. İlaç kullanmadım hiç ama destek almak istedim. Nasıl yaparım? Nasıl giderim? Bilmediğimden onu da alamadım.

G.K.19: Kim düşünecek ki benim psikolojimi? Eşim mi düşünecek? Kayınpederim mi? Kaynanam mı? Kim izin verecek ben gideceğim? Benim isteğim var da, nasıl alacağım? Bilemedim.

G.K.6: Destek almak istedim ama maddi durumum yeterli değildi.

Bireylerin salgın sürecinde sosyal olarak kendilerini izole etmeleri var olan ilişkiler ağını oldukça azaltmıştır. Bu durumda yaşanan kısıtlanma durumunun gerek psikolojik gerekse fizyolojik çeşitli etkileri olmuştur. Katılımcılardan G.K.2 pandemi sürecinde evde olmanın psikolojik etkilerini fiziksel olarak da hissettiğini ifade etmektedir. Katılımcılardan G.K.37 pandemi sürecinde uygulanan sokağa çıkma yasaklarının kendisinde korkuya sebep olduğunu belirtmiştir.

G.K.2: Kötü oldu. İnsanı kötü etkiledi. Bazen durduk yere evde kalmaktan dolayı hastalandığım oldu. Psikolojik olarak kötü etkilendim. Hasta değilken bile hasta hissettim. Baş ağrım çok oldu evde kaldığımda.

G.K.37: İlk yasak olduğunda bir daha sokağa çıkamayacak gibi hissettim. O kadar kötü oldum.

G.K.24: Pandemi öyle bir süreci ki, çok etkilendim ama beni etkileyen sokağa çıkmamak falan değildi. Kızımın süreci çok yordu beni. Kızım yoğun bakım hemşiresiydi. Pandemiye çok etkilendi o kadar etkilendi ki günlerce yemek yemedi. Yataktan kalkmadı. Şu an teşhisi ağır depresyon. Biz çok korktuk.

Katılımcılardan G.K.16 ve G.K.19 pandemi sürecinde sosyalleşmekten kaçınma sebeplerinin hastalığın bulaşma korkusu yüzünden olduğunu ifade etmektedir. Covid 19 pandemi sürecinde hastalığın kendisine ve aile üyelerine bulaşma riski ile yüksek kaygı yaşadığını belirten görüşmeciler sosyal çevreleri ile görüşmediklerini, ev içerisinde sürekli temizlik yaptıklarını, gerekmedikçe evden çıkmadıklarını, kendi ebeveynleri ile görüşmediklerini ve bu durumun kendilerini olumsuz etkilediklerini belirtmişlerdir (Akoğlu & Karaaslan, 2020: 102-103; Kaya & Akın Işık, 2021: 515).

G.K.16: Karantinalarda ben kendim istemedim. Komşular gelsin korkuyorum çünkü ben hastalıktan korkuyorum. Virüs gelir diye kimseyi istemiyorum.

G.K.41: Çocuklarımla zaten okula ben hiç göndermek istemedim. Evde yanımda olsunlar istedim hep o pandemide. Korktum. Evde hasta çocuğum var ona bulaşır diye çok korktum. Virüs için iki defa ona test yaptırdım ama çok korktum biri dışardan getirir virüsü diye. Göndermedim çocukları da hiç sokağa bile salmadım... Ben çok korktum bu virüs eve gelir diye öyle de oldu. Çocuğumu kaybettim bir ay önce ben çok etkilendim çok korudum kızımı ama... (ağlıyor)

Pandemi sürecinde yaşanan hasta olma korkusu ya da yakınlarını kaybetme korkusu bireylerde yeni psikolojik rahatsızlıkların oluşmasına neden olduğu gibi var olan hastalıkları da tetiklemiştir. Nitekim Karataş'ın (2020: 14) yaptığı "COVID 19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme" başlıklı çalışmaya katılanların %49,2'si pandemi sonrasında gıda ve temizlik malzemesi depolama eğiliminin arttığını belirtmiştir. Aynı zamanda çalışma kapsamında maske, dezenfektan gibi koruyucu ürünlerin artışında %85-90 oranında bir artışın olduğu ortaya koyulmuştur. Bu noktada pandemi sürecinin bireylerin eğilimlerini ve tutumlarını etkilediği görülmektedir. Yapılan çalışma kapsamında ise görüşmeciler arasında psikolojik hastalığı bulunan 3 kişi pandemi sürecinde ilaç kullanımlarının ve kullandıkları ilacın dozunun arttığını ifade etmişlerdir. İlaç kullanımında artışın olduğunu belirten görüşmecilerin yanı sıra pandemi sürecinde bir uzmandan destek aldığını fakat doktor tarafından verilen ilaçları kullanmak istemediğini ifade eden görüşmecilerde mevcuttur.

G.E.3: Doktora gidip geldim. Hastalığım (bipolar bozukluk) ciddi olduğu için psikolojik olarak tedavim devam etti. Yatış vermeyi düşünüyorum şu an doktorum. Pandemiden dolayı çok psikolojim bozuldu. İlaçlarımın dozu arttı. Hâlâ daha kullanıyorum ilaçlarımı doktora da gidiyorum.

G.E.1: (şizofreni) Destek aldım ilaç kullanıyorum. Önceden bir tane alıyordum, şimdi iki tane psikoloji hapi alıyorum.

G.K.16: Oğlumun kendi ilaçları bitti. Bir keresinde yasak var diye doktoruna da gitmedi. Babasının ilaçlarından içirmek zorunda kaldım. O kadar öfkeleniyor evde kalınca.

G.K.29: Destek aldım tabi ama o ilaçları (antidepresan) kullanmak istemiyorum. İyi demiyorlar o ilaçlara.

G.K.30: İlaç içip çocuklara faydalı olamazsam diye korkuyorum hani diyorlar ya uyutuyor falan öyle söylüyorlar o yüzden içmiyorum.

G.E.2: Doktor bana ilaç (antidepresan) verdi ama ben içmiyorum o ilaçları onlar bağımlılık yapıyor diyorlar.

Sosyal olarak belirli dönemlerde izole yaşayan bireylerin sosyal yaşamda rahatlatıcı sohbet ortamlarından ve çeşitli alışkanlık eğilimlerinden mahrum kalması farklı çözüm yolu arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Yaşanan korku, endişe, çaresizlik ve kısıtlanma gibi

durumların ilaç kullanımını arttırdığı gibi aynı zamanda bilinçsiz ilaç tüketimini de tetiklediği görülmüştür. Pandemi sürecinde psikolojik olarak etkilendiğini ifade eden G.K.18, G.K.16, G.K.22 ve G.K.35 doktor teşhisi olmadan anti-depresan kullanımları olduğunu ifade etmektedir.

G.K.18: Bir amcamın kızı var. Sakinleştirici bir hapmiş onu söyledi bana aldım. Onu içince rahatlıyorum ama doktor falan değil. Kendi kendime aldım.

G.K.16: Ben kendi kendimi idare ettim. O ilaçlardan (antidepresan) da kullandım. Oğlumunkinden eşiminkinden kullanırım. Çok kötü hissettiğimde kullanıyorum.

G.K.22: Psikoloji (antidepresan) hapı kullandım. 1 ay oldu bırakalı pandemide başladım kullanmaya da.

G.K.35: Psikiyatri hapına (antidepresan) çok karşıydım. Pandemiye kullanmaya başladım.

Pandemi sürecinde yaşanan belirsizlik ve can kayıpları bireyleri manevi yönden de etkilemiştir. Sıkıntılı süreçlerle baş etme çabası, zorluklar, çaresizlik duygusu bireylerde manevi yönelimi arttırmıştır. Dinin ölüm korkusuyla mücadele etmede bireyi rahatlatıcı, destekleyici bir takım fonksiyonları bulunmaktadır. Bununla birlikte izolasyon sürecinde bireylerin evlerinde kalmaları yapılacak ibadetler için uygun koşulları da beraberinde getirmiştir. Bu noktada maneviyata yönelim hem psikolojik hem de fizyolojik olarak bir rahatlama alanı oluşturmaktadır (Apalı, 2021: 167).

G.K.12: Çok şükür, Allah'tan gelene razıyım dedim. Derdim de olsa dua ettim Kur'an okudum.

G.K.3: Psikolojim bozuldu. Namaza sığındım aslında inanç olmasa zaten hiçbir şekilde hiçbir şeye tahammül edemem. Pandemiye bazen çok bunaldığımda Kur'an okudum. İbadet ettim.

G.K.24: Beni de çok etkiledi, ben de desteğe ihtiyaç duydum çok fazla. Kendi kendimi hep Kur'an okuyarak, dua ederek, namaz kılarak terapi etmeye çalıştım.

G.K.38: Ben Allah'tan destek istedim hep. Rabbim bana yardım et dedim. Ara sıra ağladım, secdede ağladım.

G.K.42: Çok ağladım, çok üzüldüm ama Allah'a sığındım. Hep dua ettim. Yapacak bir şeyim yoktu.

Genel bir değerlendirme yapıldığında çalışma kapsamında pandemi döneminde yaşanan ekonomik sıkıntıların daha da belirgin bir hâle geldiği ve bu durumun bireylerin temel ihtiyaçların karşılanması başta olmak üzere pek çok erişim sıkıntısını beraberinde getirdiği saptanmıştır. Aynı şekilde hastalığın seyri üzerinde önemli etkilere sahip olan izolasyon süreçlerinin hem ekonomik hem de psikolojik etkiler yarattığı görülmüştür. Psiko-sosyal destek noktasında ise görüşmecilerin tutumları değişiklik göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

İnsanlık tarihi incelendiğinde pek çok salgın hastalığın var olduğu görülmektedir. Bu salgınlar sadece ülkeleri değil bireyleri de önemli ölçüde etkilemektedir. Genel anlamda yaşanan ekonomik sorunlar ve bunların beraberinde bireylerin kaynaklara erişiminin zorlaşması ve gelir durumunda yaşanan zorunlu değişimler oldukça önemli sosyal sorunlara neden olmaktadır. Özellikle ekonomik olarak kısıtlılıklar yaşayan bireylerin salgının seyrine göre aynı zamanda sosyal olarak zorunlu izolasyon süreçlerine maruz kalması farklı psikolojik

yansımaları da beraberinde getirmektedir. Tüm bu durumlar ve etki alanlarının incelenmesi salgın süreci ve sonrasında devam edecek olan yansımaları anlamak ve gerekli önemleri almak adına oldukça önemlidir.

Covid 19 pandemisinde bireylerin sahip olduğu ekonomik durumun ve yaşanan sosyal izolasyon sürecinin bireyler üzerindeki etkisinin incelendiği söz konusu çalışmaya katılanların 44'ü (%91,7) kadın, 4'ü (%8,3) erkektir. Katılımcılardan 22 kişinin (%45,83) ağırlıklı eğitim durumun ilkökul olduğu ve 30 kişinin (%62,5) ev hanımı olduğu saptanmıştır. Ağırlıklı yaş ortalaması ise 25-34 yaş aralığı olup bu aralıkta 17 kişinin (%35,42) bulunduğu, medeni durum ele alındığında ise 29 kişinin (%60,42) evli olduğu görülmüştür. Katılımcıların tamamı sosyal yardım almaktadır. Katılımcılardan 33 kişi (%68,75) hem kamu kurumlarından hem de çeşitli sivil toplum kuruluşu ve yardım derneklerinden, 15 kişi ise (%31,25) kamu kurumları haricinde sadece sivil toplum kuruluşu ve yardım derneklerinden yardım almaktadır.

Pandemide yaşanan ekonomik sorunların bireyler üzerindeki etkisi incelendiğinde yansımalarının çeşitli alt kodlarda karşımıza çıktığı görülmektedir. MAXQDA ANALYTICS PRO 2020 programı kapsamında oluşturulan alt kodlarda sıklıkla temel ihtiyaçlara (f:56), iş kaybına (f:48) ve barınma (f:35) sorunlarına vurgu yapıldığı saptanmıştır. Bu noktada karşımıza en çok üzerinde durulan konu olarak temel ihtiyaçlara erişim noktasında karşılaşılan zorluklar çıkmaktadır. Nitekim Bozkurt'un (2020: 121) "Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik" adlı çalışmasında 5338 kişiye ulaşılmış ve alt gelir gruplarının büyük bir çoğunluğunun (%68) pandemi döneminde temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında yüksek kaygı taşıdıkları ortaya koyulmuştur. Gelir seviyesi yükseldikçe temel ihtiyaçları karşılama yönündeki kaygı düzeyi anlamlı bir şekilde azalmaktadır. Bunun yanı sıra temel ihtiyaçları karşılama yönündeki kaygı en çok işsizlik sorunu yaşayan bireylerde (%50,5) görülmektedir. Bu noktada yaşanan işsizlik sorunu ile temel ihtiyaçlara erişim arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır.

Covid 19 salgın sürecinde yaşanan gerek ekonomik gerekse sosyal kısıtlamaların bireylerin psikolojik durumlarına olumsuz etkileri bulunmaktadır. Sosyalleşme kavramı basit bir sosyal iletişimin çok ötesinde bireyin ruh durumunu etkileyen ve doğası gereği insanoğlunun ihtiyaç duyduğu bir durumdur. Salgın döneminde yayılımın önlenmesi ve hayat kayıplarının önüne geçilmesi için zorunlu uygulanan ve cezai yaptırım ile pekiştirilen izolasyon süreçleri çeşitli aralıklarla ve farklı süreçlerde uygulanmıştır. Sosyalleşme konusunda yaşanan kısıtlılıkların bireye en çok psikolojik olarak (f:42) negatif etkiler yarattığı saptanmıştır.

Pandemi sürecinin bireyler arasındaki gerginlikleri ve sorunları arttırdığı görülmektedir. Barış ve Taylan'ın (2020: 27) "Küresel Salgın Sürecinde Türkiye'de Aile İçi Sorunlar" başlıklı çalışmasında Türkiye genelindeki üniversitelerde eğitim gören 1.156 öğrenciye ulaşılmış ve aile içi ilişkiler incelenmiştir. Çalışma kapsamında öğrencilerin %34,1'i evde sorumluluklar ile ilgili tartışmaların arttığını, %23,4'ü tartışma ve kavgaların arttığını, %19,5' ise ev ekonomisiyle ilgili tartışmaların arttığını belirtmiştir.

Psikolojik etkiler alt kodunun yanı sıra korkular alt kodunun 23 yerde ifade edildiği, ilaç kullanımı alt kodunun 15 yerde ifade edildiği görülmüştür. Psikolojik etkilerle bağlantılı bir şekilde salgın döneminde bireyin korkularının artması ve süreç ile mücadele etme noktasında ilaç kullanımına daha fazla başvurması ya da mevcut kullanımın artması gibi durumlar da karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir şekilde Güngör ve Aşkın'ın (2021: 53) "Afet ve Aile İçi İlişkiler: Covid 19 Pandemisinin Aile İçi Tartışma ve Şiddet Üzerindeki Etkileri" adlı çalışmasında pandemi sürecinde aile içinde nedensiz ve sebepsiz tartışmaların arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada özellikle sokağa çıkma kısıtlamalarının bulunduğu dönemlerde bireylerin uzun süre aynı mekânı paylaşma zorunlulukları ve hastalığa yakalanma korkusunun bireylerin yaşadığı psikolojik sorunları önemli ölçüde etkilediği ortaya koyulmuştur.

Salgın sürecinde yaşanan korku, çaresizlik ve hastalık dönemlerinde maneviyat kavramına yönelik araştırmaların (Acar & Han, 2022: 108-109; Ferah, 2021: 417; Gülerce & Maraj, 2021: 12-13; Gürsu & Bayındır, 2021: 214-215; Kalgı, 2021: 125-126; Tunç, 2021: 89) yapıldığı da bilinmektedir. Yapılan çalışmada manevi destek alt kodunun 8 yerde ifade edildiği saptanmıştır. Manevi olarak ibadetlerini yerine getirip rahatladıklarını ve huzura kavuştuklarını belirten katılımcılar (G.K.12, G.K.3, G.K.24, G.K.38, G.K.42) bulunmaktadır.

Covid 19 salgın dönemi ve sonrasında bireylerin ve özellikle dezavantajlı grupların desteklenmesi önemli bir sosyal politika alanının oluşumunu gerekli kılmaktadır. Salgın döneminin negatif ekonomik etkilerinin giderilmesi için ekonomik destek çalışmalarının oluşturulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra iş kayıplarının gerek dünyada gerekse ülkemizde fazla olduğu düşünüldüğünde yeni istihdam alanlarının açılması ve bu noktada gerekli durumlarda işverenin de desteklenmesi önemli görülmektedir. Söz konusu ekonomik refahın sağlanması hem doğrudan hem de dolaylı etkilerle bireyin üzerindeki psikolojik yükün bir kısmını da kaldıracaktır. Ancak bireyin psikolojik olarak destek görmesi adına sosyal destek hizmetlerinin öncelikli alanları ve risk gruplarını belirlemeye yönelik çalışmalarının da bu noktada hız kazanması önemli bir gerekliliktir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanlarına, sosyologlara ve psikologlara önemli görevler düşmektedir. Süreç kapsamında ve sonrasında salgının olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili mekanizmaların yetkin çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu araştırma için gerekli etik kurul izni, Bursa Teknik Üniversitesi Araştırma Etik Kurulunun 14.01.2022 tarihinde gerçekleştirdiği 2022-1 numaralı toplantıda 1 numaralı karar ile alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acar, F. & Han, B. (2022). Covid-19 salgını döneminde liseli öğrencilerin psikolojik sağlık ve maneviyat düzeyleri arasındaki ilişki. *Sıirt Eğitim Dergisi*, 2(2), 92-114.
- Akoğlu, G. & Karaaslan, B. T. (2020). Covid-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.
- Alaeddinoğlu, F. & Rol, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 233-258.
- Altıparmak, İ. B. & As, A. (2022). Covid 19 pandemi sürecinin kişisel bakım dinamiklerine etkisi. *Paradoks Ekonomi ve Politika Dergisi*, 18(1), 63-89.
- Altıparmak, İ. B. & Demircan, B. (2021). Pandemi sürecinde lise öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumlarının uzaktan eğitime etkileri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(29), 92-110.
- Apalı, Y. (2021). Pandemi döneminin zorlukları karşısında din. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(9), 155-168.
- Balcı, Y. & Çetin, G. (2020). Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye’de istihdama etkileri ve kamu açısından alınması gereken tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 40-58.
- Barış, İ. & Taylan, H. H. (2020). Küresel salgın sürecinde Türkiye’de aile içi sorunlar. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 5, 13-32.

- Bayraktar, A. (2020). COVID 19 pandemisinin finansal etkileri: BİST imalat sektörü uygulaması. *Turkish Studies*, 15(8), 3415-3427.
- Birinci, M. & Bulut, T. (2020). Covid-19'un sosyo-ekonomik yönden dezavantajlı gruplar üzerindeki etkileri: Sosyal hizmet bakış açısından bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1), 62-68.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorğun (Ed.), *Covid 19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* içinde (115-136. ss.), İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Cavlak, H. (2020). Covid-19 pandemisinin finansal raporlama üzerindeki olası etkileri: BİST 100 Endeksi'ndeki işletmelerin ara dönem finansal raporlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 143-168.
- Ferah, N. (2021). Müslüman yaşlılarda pandemi sürecine ilişkin ruhsal etkilenimler ve dini düşünceler. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (55), 397-420.
- Gülerce, H. & Maraj, H. A. (2021). Resilience and hopelessness in Turkish society: Exploring the role of spirituality in the COVID-19 pandemic. *Journal of Economy Culture and Society*, (63), 1-15.
- Güngör, V. & Aşkın, D. (2021). Afet ve aile içi ilişkiler: Covid-19 pandemisinin aile içi tartışma ve şiddet üzerindeki etkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 46-55.
- Güngörer, F. (2020). Covid-19'un toplumsal kurumlara etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 393-328.
- Gürsu, O. & Bayındır, S. (2021). Covid-19 hastalığını geçiren sağlık çalışanlarının başa çıkma sürecinde din ve maneviyat. *Turkish Academic Research Review*, 6(1), 181-220.
- Kalgı, M. E. (2021). Koronavirüs salgını ve dindarlıkla ilgili yapılmış ampirik çalışmaların analizleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (53), 111-132.
- Kara, E. (2020). COVID-19 pandemisi: İşgücü üzerindeki etkileri ve istihdam tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 269-282.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-15.
- Kaya, Y. & Akın Işık, R. (2021). Covid-19 ile yaşanan sosyal izolasyonun aile ve evlilik yaşamına yansımaları: Fenomenolojik bir çalışma. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(3), 510-520.
- Kestel, T. (2020). Pandeminin yoksulluğa etkileri. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, (2), 22-34.
- Morkoç, H., Karabulut, E., Aktaşoğlu, C., Arslan, R. (2021). Koronavirüs (Covid-19) pandemi sürecinin Bartın ilindeki kadın girişimciler üzerine etkileri. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 451-466.
- Neuman, W. L. (2014). Toplumsal araştırma yöntemleri. (Çev: S. Özge), Siyasal Kitabevi.
- Tekin, A. (2021). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve ekonomik sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 330-355.
- Tunç, E. (2021). Covid-19 pandemi döneminde öğretmenlerin manevi kaynakları ve mental iyi oluşları. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (4), 75-96.

Türk Tabipler Birliği. (2020). Covid-19 pandemisi iki aylık değerlendirme raporu. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf>

URL-1. <https://www.nbcnews.com/health/health-news/coronavirus-timelinetracking-critical-moments-covid-19-n1154341> (2023, Şubat 15)

URL-2. <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsızlığı-olanlarasokagacikma-yasagi-genelgesi> (2023, Şubat 15)

EXTENDED ABSTRACT

In the history of the world, epidemics have existed continuously since past periods. Nowadays, with the effects of globalization and the rapid development of technology, mobility has increased and the recent Covid 19 pandemic has spread rapidly. The pandemic affected the whole world in a short time and it has profoundly affected all institutions that generate the social system. The pandemic, which affected the world on a macro scale and the individuals on a micro-scale, forced the establishment of a new system that required rapid adaptation of societies and brought about the compulsory inclusion of individuals in the system. Occasional restrictions and the problems caused by the contraction of the global system in every field- such as health, education, tourism, and economy- have made life difficult for individuals. Although these situations affect every part of society, it is thought that individuals who have socio-economic difficulties are more negatively affected by the limited conditions. In this study, it was aimed to investigate how the people who received social benefits were affected by the economic situation and the isolation processes experienced during the pandemic period. Despite the end of the pandemic, considering that the effects will continue for a long time, it is thought that the studies to be carried out for individuals during the epidemic period are very important.

This study was designed as qualitative research and the sample consists of individuals residing in Yıldırım, Osmangazi, and Nilüfer districts of Bursa. 48 people, who were reached by snowball sampling method, participated in the research. The study was terminated when the data began to recur. The data were obtained by in-depth interview technique and were analyzed using the MAXQDA ANALYTICS PRO 2020. The data were collected between January 2022 and April 2022 and the interviews continued for approximately 30 to 40 minutes. The principle of volunteering was taken into account and the privacy of the participants was considered important. Consequently, abbreviations were used and women participants were named such as G.K.1, G.K.2, G.K.3... etc, and the men participants were named such as G.E.1, G.E.2, G.E.3 ,... etc. The majority of the participants in the study were women (91.7%). When the age ranges were evaluated, 3 participants (6.25%) were between the ages of 18-24, 17 participants (35.42%) were between the ages of 25-34, 12 participants (25%) were between the ages of 35-44, 9 participants (18.75%) were between the ages of 45-54 and 7 participants (14.58%) were over 55. The socio-demographic data of the participants were evaluated and it was seen that 29 participants (60.42%) were married, 22 participants (45.83%) were graduated from primary school and 30 participants (62.5%) were housewives. All of the participants are recipients of social benefits from public or private institutions or NGOs.

Within the scope of the study, the effect of the economic situation during the pandemic and the social isolation during the pandemic on individuals were evaluated. It has been determined that individuals evaluate the limited economic situation they have during the pandemic, through basic parameters such as access to basic needs (f: 56), job loss (f: 48), and shelter (f: 35). It has been found that the most emphasized situation in the created sub-codes was access to basic needs. Therefore, it has been concluded that the problem of economic deprivation experienced by individuals during the pandemic period has increased. It has been examined how economic restrictions, fear, and increased stress during the pandemic affect individuals psychologically. The social isolation processes experienced by individuals were expressed in sub-codes as "psychological status" 42 times, as "fears" 23 times, as "drug use" 15 times, and as "moral support" 8 times. The increase has been depicted in levels of fear and anxiety of individuals who are both economically and socially restricted (G.K.43, G.K.10, G.K.19, G.K.14, G.K.18, G.K.44, G.K.18, G.K.16, G.K.22, G.K.35) and in addition, some of them used drugs to relieve fear and stress (G.E.1, G.E.3, G.K.16). Some of the participants said that they used drugs unconsciously, and some of them stated that they did not use drugs despite the doctor's recommendation. As a result, it is necessary that social service mechanisms; should produce more effective work and accelerate employment policies for individuals who are disadvantaged in various aspects due to the pandemic.

DETERMINANTS OF ADOPTION OF MOBILE GAMES: EXTENDING UTAUT2 WITH TRUST AND REWARD

 Görkem ERDOĞAN*

ABSTRACT

This paper's goal is to investigate the variables influencing mobile gaming players' behavior intention based on the unified theory of acceptance and use of technology 2 (UTAUT2) model. The UTAUT2 model is expanded by adding variables, trust, and reward, in addition to the model's variables. The behavior intention to adopt mobile game is used and usage behavior is taken as the dependent variable. A survey is conducted and a sample of 474 mobile game players in Turkey is analyzed through structural equation modeling approach. The results indicate that reward has the most influential effect on behavior intention, followed by trust, price value, habit, social influence, performance expectancy, facilitating conditions, hedonic motivation, and effort expectancy. Besides, behavior intention has a significant positive effect on the usage behavior. The findings of the research fill the gap in existing literature on mobile games as well as provide valuable base for forthcoming research findings in mobile games.

Key Words: mobile games, UTAUT2, acceptance of technology, technology adoption, usage behaviour

Mobil Oyunların Benimsenmesinde Belirleyiciler: UTAUT2 Modelinin Güven ve Ödül İle Genişletilmesi

ÖZET

Bu makalenin amacı, birleşik kabul teorisi ve teknoloji kullanımı 2 (UTAUT2) modeline dayalı olarak mobil oyun oyuncularının davranış niyetini etkileyen değişkenleri araştırmaktır. UTAUT2 modeli, modelin değişkenlerine ek olarak, güven ve ödül değişkenleri eklenerek genişletilmiştir. Mobil oyunu benimseme niyeti kullanılmış, bağımlı değişken olarak ise kullanım davranışı alınmıştır. Türkiye'deki 474 mobil oyun oyuncusuna bir anket yapılmış ve veriler yapısal eşitlik modellemesi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Sonuçlar, ödülün davranış niyeti üzerinde en etkili etkiye sahip olduğunu, ardından güven, fiyat değeri, alışkanlık, sosyal etki, performans beklentisi, kolaylaştırıcı koşullar, hedonik motivasyon ve çaba beklentisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca davranış niyeti, kullanım davranışı üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir. Araştırmanın bulguları, mobil oyunlara ilişkin mevcut literatürdeki boşluğu doldurmanın yanı sıra mobil oyunlara ilişkin ileride yapılacak araştırma bulguları için değerli bir temel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: mobil oyunlar, UTAUT2, teknolojinin kabulü, teknolojinin benimsenmesi, kullanım davranışı

* Assist. Prof. Dr., Ankara Science University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Business Administration, Ankara / TÜRKİYE, gerdogan83@hotmail.com

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atf: Erdoğan, G. (2023). Determinants of adoption of mobile games: Extending UTAUT2 with trust and reward. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 24(45), 505-520. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1248688>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 7 Şubat / February 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 7 Haziran / June 2023

Introduction

The use of mobile services has become widespread with the improvement of communication technologies and the internet. With the use of mobile technologies, people's lives have become easier. Since mobile devices consisting of products such as smart phones and tablets are ready for use anywhere and anytime, the use of these devices has increased day by day. While 3.66 billion people used smartphones in 2016, this number reached 6.25 billion people in 2021 and it is projected that 7.29 billion people will use smartphones in 2025 (Statista, 2022a). The expansion in the employ of smart phones and the development of internet technologies have increased the popularity of mobile applications. Mobile applications are software that can be installed on mobile devices from application stores such as Apple Store and Android Google Play. Mobile users may download mobile applications in areas such as games, music, and shopping from these stores with the assistance of the internet. As the efficiency and functionality of mobile devices enhances due to these mobile applications, more and more users are installing mobile applications on their mobile devices. The number of mobile application downloads in 2021, which increased more than 1.5 times compared to 2016, reached 230 billion (Statista, 2022b). The fact that new mobile applications are designed and the number of downloads increases every day has generated an appropriate atmosphere for the mobile game industry.

Mobile games have experienced great development since the first year they were developed and now they have begun to resemble traditional games. There are many reasons why mobile games are preferred when compared to other platform games such as personal computers and game consoles. One of the benefits of mobile games is that users can play wherever and whenever they want, without being bound by any time and place restrictions. Considerations such as ease of use of mobile devices, portability due to its small size, and decreasing cost day by day have made mobile games common in the choice of leisure interests (Bose & Yang, 2011). However, compared to other traditional games, it is not always convenient to play games in mobile devices because the screens of mobile devices where mobile games are played are smaller and the graphics cards and storage capacity are inadequate. At the same time, receiving many different notifications from mobile devices connected to the Internet can distract users who play mobile games.

The advancement of modern information technology and the upsurge in the figure of users using mobile devices have caused people who love to play games to be interested in mobile games. Mobile gaming has been a popular activity among all countries. The number of mobile game downloads, which was 100 billion in 2020, taking the largest share compared to other mobile application categories, is expected to reach 165 billion in 2025 (Statista, 2021a). Mobile game is one of the innovations that develops very rapidly and its profitability is constantly increasing (Liu & Li, 2011). Mobile game applications revenues, which were 90.7 billion dollars in 2021, increasing 1.5 times compared to the last two years, are expected to reach 116.4 billion dollars in 2024 (Statista, 2021b). When considering Turkey among the countries, it is one of the countries where the amount of mobile game players and mobile game revenues increase every year. The total number of players in Turkey rose from 36 million to 41 million and total mobile game revenue increased from 450 million dollars to 620 million dollars in 2021 (GamingInTurkey, 2021). Therefore, it is significant to examine mobile game adoption in a country where game player numbers and mobile game revenues are increasing every year.

Because of the rise in mobile game users and mobile game revenues in Turkey, this study examines the factors affecting behavioral intention in mobile game adoption. Earlier papers have studied the behavioral intentions for mobile games' adoption by employing the Technology Acceptance Model (TAM) (Ha et al., 2007; Gökalp, 2014; Kaltum et al., 2018;

Rafdinal et al., 2020), UTAUT (Zhou, 2013; Kumar & Acharjya, 2017) and UTAUT2 (Baabdullah, 2018; Baabdullah, 2020; Ramírez-Correa et al., 2019). However, in addition to a limited number of studies on mobile games' mobile player adoption, only one study has been conducted in Turkey using TAM (Gökalp, 2014). This study focuses on the UTAUT2 model that is put forward by Venkatesh et al. (2012). "Habit" (HBT), "social influence" (SOIN), "price value" (PRVA), "hedonic motivation" (HMO), "effort expectancy" (EFEX), "facilitating conditions" (FACO), "performance expectancy" (PEEX), "behavior intention" (BEIN) and "usage behavior" (USBE) factors are taken from the UTAUT2 model. Besides this research extends the UTAUT2 model by adding the two new independent variables, trust (TRU) and reward (REW). This research's purpose is to empirically identify the determinants having influence upon user's behavioral intention to play mobile games in Turkey. Because research on mobile games is lacking, the noteworthy objective of this study is to remove the vagueness in the literature. Structural equation modeling (SEM) was applied to evaluate the mightiness of relation of the variables in the model that is proposed on account of discovering factors that might affect the intentions of players in mobile games.

1. Literature Review

1.1. Mobile Games

Mobile games are video games that can be played after being installed on mobile devices. The design of mobile games has accelerated with the growth of the internet and mobile technologies. Since mobile devices are portable, users can play mobile games wherever they want. The touchscreens and the larger screen size offer gamers a better experience. Mobile games can be adapting existing games to mobile devices, newly created particularly for mobile devices, single player, or multiplayer (Liang & Yeh, 2011). While some mobile games require internet to play, some mobile games do not need any internet connection. Alzahrani et al. (2017) declares mobile games that require internet are divided into two categories as mobile games in playing individually and social network mobile games.

1.2. UTAUT2

Researchers have created many models to clarify technology acceptance and use. Davis (1989) developed TAM which explains Information Technology (IT) acceptance by two primary factors, ease of use (convenient utilization) and perceived usefulness (beneficial utilization). Within TAM, behavior of using the technological systems of the individual is affected by BEIN, degree of ease of use felt by person, individual's attitude, and perceived usefulness experienced by the individual during the usage of the systems. The model, focusing on the relationships with issues related with the convenient utilization, beneficial utilization, individual's attitude, person's behavioral intention and actual utilization, explains the individual acceptance in information systems. However, the model has been criticized for not including the negative emotions and intrinsic motivations of consumers (Lu & Su, 2009).

Venkatesh et al. (2003) proposed the UTAUT model by integrating eight fundamental novelty adoption of theoretical frameworks, one of which is TAM. During employing a new product behavioral intention is explained seventy percent of variance by UTAUT, while scores for other models range from 17% to 53% (Ramírez-Correa et al., 2019). UTAUT model explains that EFEX and PEEX of the individuals, FACO and SOIN are significantly associated with BEIN to use information technology. Also, BEIN of the users and FACO as independent variable, influence individual's USBE in technology context. However, considering the rapid technological developments and the development of new products and services recently, it has

become necessary to explore different variables which motivate consumers to accept and use new technologies.

Venkatesh et al. (2012) presented the UTAUT2 model by adding up three new variables such as HBT, PRVA, and HEMO to the UTAUT model whose variables are associated with the utilitarian value. Venkatesh et al. (2012) also indicated the recent three factors could enhance the limits of theoretical knowledge of UTAUT2. The new modified model UTAUT2 was tested experimentally and claimed to have a greater percentage of variance than UTAUT (Cheng et al., 2020).

2.3. Mobile Game Adoption

Several studies analyzed determinants that affect intention of customer to use mobile games (Gökalp, 2014; Kumar & Acharjya, 2017; Baabdullah, 2018; Kaltum et al., 2018; Ramírez-Correa et al., 2019; Baabdullah, 2020; Rafdinal et al., 2020). Within the context of Turkey, Gökalp (2014) used TAM to explore the determinants influencing the usage and mobile games' acceptance. By using structural equation modeling Gökalp (2014) reported that perceived convenience, perceived enjoyment, flow experience, and use context impacts the BEIN of customers to use mobile games. Kaltum et al. (2018) found the main factors that encourage Indonesian smart phone users to play mobile games employing TAM. After doing a survey on Indonesian mobile game users in the age range of 18–25 and analyzing the data statistically, they found that attitude, perceived ease of use, flow, and accessibility affect BEIN in mobile games.

Kumar and Acharjya (2017) proposed and empirically tested UTAUT model to decide the determinants of behavior intention in mobile games. After analyzing the online survey data, they applied to 263 people with the structural equation model, Kumar and Acharjya (2017) concluded that facilitating condition, satisfaction of the game and game system quality significantly affect BEIN in mobile games.

Drawing on the UTAUT2 model, Baabdullah (2018) identified the main factors impacting on the behavioral intention in order to use mobile social network games. Baabdullah (2018) applied a survey to collect data from 386 Saudi potential users who are from three Saudi Arabian cities. Baabdullah (2018) used Structural Equation Modelling for analyzing data and he found that all UTAUT2 model independent variables except habit and trust impacted behavioral intention positively to use mobile games. Ramírez-Correa et al. (2019) analyzed the users acceptance of online games in their mobile devices, based on UTAUT2 within the context of Spain. They declared SOIN, HEMO, and HBT have an association with the playing online games' intention. Baabdullah (2020) investigated variables that impact the adoption of social network games in mobile by UTAUT2. After obtaining 355 usable questionnaires in Saudi Arabia, Baabdullah (2020) found that UTAUT2's independent factors and additionally awareness factor as independent factor has positive impact on behavioral intention.

2. Conceptual Model

The UTAUT2 model, which was developed by adding three variables to the UTAUT model, which consists of four variables, better predictive validity within the scope of technological products and services (Venkatesh et al., 2012). Figure 1 demonstrates the research model implemented in this study based on UTAUT2. The research model aims to explain the acceptance of mobile games in Turkey. Figure 1 indicates that PEEEX, EFEX, SOIN, FACO, HEMO, PRVA, HBT and TRU as independent factors of UTAUT2 model affects BEIN and BEIN of the customers influences the use behavior. Additionally, this study has extended the UTAUT2 model by adding two independent variables, TRU and REW.

2.1. Performance Expectancy (PEEX)

PEEX is defined as benefiting the user or increasing individual's work-related performance when person uses the technology (Venkatesh et al., 2003). PEEX is like the perceived usefulness (PEUS) variable used in the TAM model. Kaltum et al. (2018) and Rafdinal et al. (2020) found that PEUS impacts attitude in mobile games by using TAM. Park et al. (2014), Lee et al. (2018) found that behavior intention will be influenced towards using mobile social network games through the perceived usefulness. Baabdullah (2018) and Baabdullah (2020) used UTAUT2 model and found that PEEX influenced BEIN in social network games. Consequently, study hypothesizes the following:

H1: PEEX directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.2. Effort Expectancy (EFEX)

Venkatesh et al. (2003) described EFEX as the degree of simplicity a user realises and feels while using the technological system There is a resemblance between EFEX variable in UTAUT2, and the perceived ease of use variable in TAM. When players feel easy to use a particular mobile game and put little effort into it, their behavioral intentions will rise (Chen & Kuan, 2012). Ha et al. (2007) and Rafdinal et al. (2020) found that EFEX had positive impact on attitude in the perspective of the mobile game by using TAM. Liang and Yeh (2011) proposed a research model that strengthens existing theories of technology adoption and observed that ease of use strongly impacts BEIN in the mobile games. The positive relationship between EFEX and BEIN in the mobile games was examined and validated in a previous studies (Baabdullah, 2018; Baabdullah, 2020). Therefore, study offers the following hypthosis:

H2: EFEX directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.3. Social Influence (SOIN)

SOIN is formed according to the importance that people close to the user give to technological systems (Venkatesh et al. 2003). If a person assumes that his behavior will be accepted by his social environment, then the intention of a particular behavior is more likely to occur (Ajzen, 1991). Ramírez-Correa et al. (2019) developed a model based on the original UTAUT2 and found that SOIN has a high association with the using online games' intention in mobile devices. Zhou (2013) drew on the flow theory to identify the factors of user adoption in mobile games and concluded that SOIN affects BEIN. In the research of Baabdullah (2018) and Baabdullah (2020), it is stated that SOIN is effective in BEIN of Saudi Arabian society in the context of mobile games. Based on this theoretical review, it can be proposed that:

H3: SOIN directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.4. Facilitating Conditions (FACO)

FACO are referred to as the degree of systematic support for the individual to feel comfier in using technological systems (Venkatesh et al. 2003). The FACO are related with the perceived behavioral control constructs in the theory of planned behavior which is proposed by Ajzen (1991). FACO indicate the impact of the resources (memory of mobile devices and internet connection) and information required for mobile game play on mobile devices. Kumar and Acharjya (2017) revealed that FACO have an influence on BEIN in the mobile games. In the research of Baabdullah (2018) and Baabdullah (2020), it is stated that FACO affect BEIN in mobile social network games. It was developed in line with these researches, hypothesis is listed as below:

H4: FACO directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.5. Hedonic Motivation (HEMO)

HEMO are referred to as the delight one gains while using technology. (Venkatesh et al. 2012). Earlier studies assessed the positive affect of perceived enjoyment of game player on mobile game adoption (Liang & Yeh, 2011; Ha et al., 2007). In Turkey, also it was discovered that perceived amusement impacts on BEIN to use mobile games (Gökalp, 2014). HEMO is studied as an important determinant of user's buying intention in perspective of mobile games (Lee et al., 2018) and mobile social network games (Baabdullah, 2018; Baabdullah, 2020). The H5 hypothesis developed in line with these researches are listed below:

H5: HEMO directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.6. Price Value (PRVA)

PRVA refers to "the consumer's cognitive arrangement between the perceived gains, and their monetary cost" (Dodds et al., 1991). The player will either adopt or abandon the mobile game based on his comparison. Within the context of mobile social network games, Baabdullah (2018) and Baabdullah (2020) indicates that PRVA is the important factor that impacts behavior intentions of customer to use mobile games. Thus, it is hypothesized:

H6: PRVA directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.7. Habit (HBT)

HBT is defined as behaviors that the person demonstrates again as a result of past knowledge (Venkatesh et al. 2012). HBT was found to positively influence BEIN and use behavior (Venkatesh et al. 2012). When using UTAUT2 framework, HBT is vital predictor of BEIN in mobile banking (Kwateng et al., 2018) and other mobile applications (Hew et al., 2015; Palau-Saumell et al., 2019). Ramírez-Correa et al. (2015) declares HBT and BEIN relationships within the context of online games in mobile devices. Based on a limited number of studies conducted within the mobile games, study derives the following hypothesis:

H7: HBT directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.8. Trust (TRU)

TRU is related with the truthfulness, benevolence, and the competence of another party (Doney et al., 1998). TRU has been investigated and proven to be an important variable that affects behaviour intention toward mobile banking (Alalwan et al., 2017) and a mobile shopping (Marriott & Williams, 2018). Alalwan et al. (2017) reached the relevant conclusions by extending the UTAUT2 model. Baabdullah (2018) found that TRU impacts BEIN of the Saudi mobile gamers by extending UTAUT2 model. Based upon the positive effect of TRU on BEIN in many different mobile applications, it can be proposed that TRU can have an effect on BEIN when using mobile games. From this point of view, H8 hypothesis have been developed as follows:

H8: TRU directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.9. Reward (REW)

The REW is defined as the winnings earned or experienced during using a mobile game. As players progress through the many mobile games they play, they receive higher virtual gifts such as virtual money, points in the game and goods (Hsiao & Chen, 2016). Philips et al. (2018) found that the REW in games increased the player's attendance, interest, and activity level. Besides, achievements increase motivation and performance in games if designed properly (Groening & Binnewies, 2019). In the research of Hsiao and Chen (2016), it is stated that REW

affect purchase of in-app behavioral intention in the mobile games. Thus, the hypothesis is made as follows:

H9: REW directly and positively affects the BEIN in the mobile games.

2.10. Behavior Intention (BEIN)

BEIN has a powerful role in influencing the actual use and new systems' adoption (Adjen, 1991). In the studies conducted within the scope of the UTAUT2 model, it was concluded that the BEIN affects the usage behavior in mobile banking (Alalwan et al., 2017) and mobile application for restaurants (Palau-Saumell et al., 2019). Present research proves that BEIN is a strong determinant of usage behavior within the context of online games on mobile devices by using UTAUT 2 model (Ramírez-Correa et al., 2019). The relationship mentioned above is specified in the following hypothesis:

H10: BEIN directly and positively affects the usage behavior in the mobile games.

Based upon the hypotheses developed, the proposed model that predicts mobile games adoption is illustrated in Figure 1.

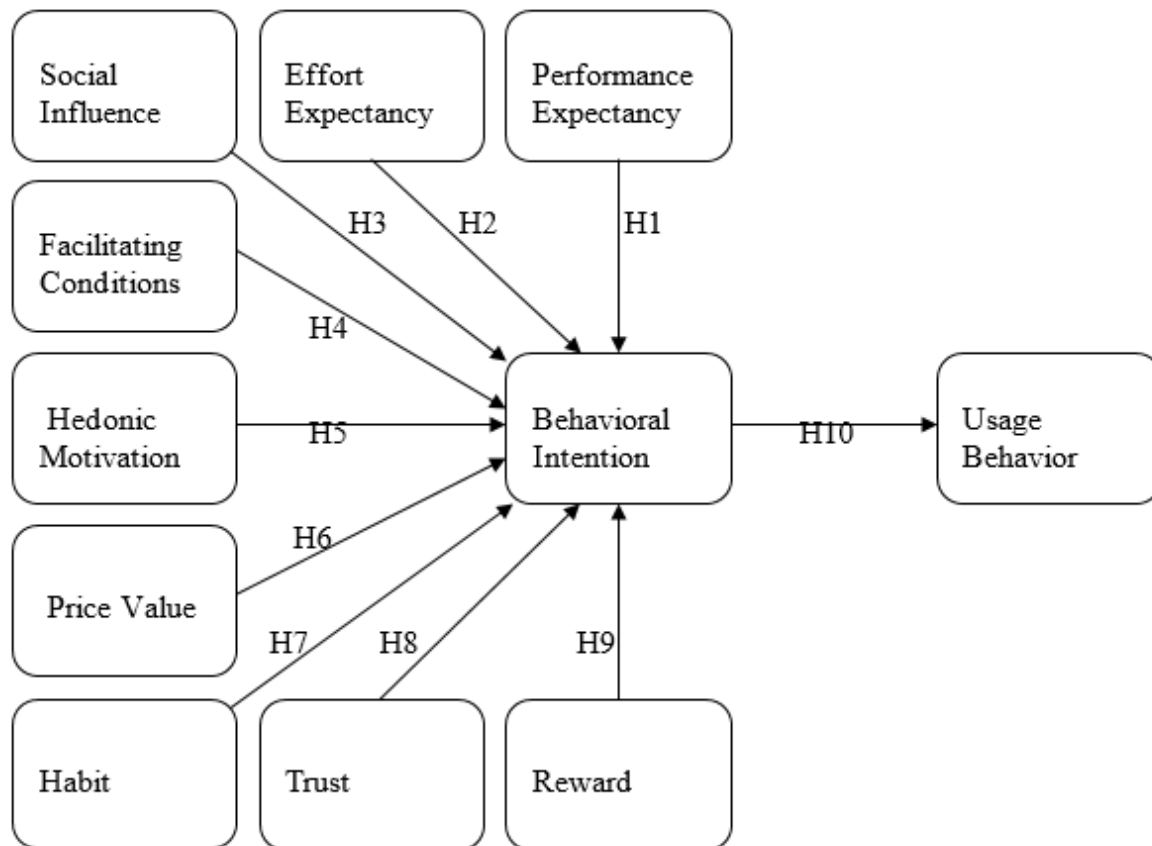

Figure 1. Conceptual Model

3. Research Method

3.1. Sample and Data Collection

The population of the research consists of individuals living in Turkey and having mobile devices. Due to restrictions on time, money, and resource, sample of this study was selected using a convenience sampling technique. Data was collected through a survey among mobile game players. Data collection began on June 25, 2022, and ended on July 10, 2022, and

participation was entirely voluntary. In total, 500 respondents participated. After incomplete responses and duplicates were eliminated, 474 usable questionnaires were obtained. Kline (2011) stated in their research that proportion of a sample size to the parameters' number must be minimum 10:1 to meet minimal sample criteria. Besides, Kline (2005) recommended a sample size of more than 300 individuals. The final sample size used in the study was 474 which is above minimum threshold suggested by research.

Sample' analysis reveals that 65.19% of the respondents were male and 34.81% of the participants were female. Most respondents were between 18 and 29 years of age, 41.98%. The remaining groups of the sample, 31.43% were 30–39 years old, 19.20% were aged 40-49, and 7.38% were over 50 years. Play time per day showed that the largest percentage accounted for 30.80% with 0.5 hour to 1 hour. Players playing less than 0.5 hour made up 26.16%, those who play between 1 hour to 2 hours made up 27.22%, and those playing over 2 hours per day accounted for 15.82%. Mobile game players who use Android as mobile game platform made up 71.31% of the sample, while those using iOS made up 28.69%. 81.43% of the sample used the mobile phone to play mobile games, and 18.57% used a tablet.

The research data were collected with the permission of the Presidency of the Ethics Committee of Ankara Science University with the decision numbered "2022/06" and dated 24.06.2022.

3.2. Measures

The questionnaire benefitted in the research consisted of demographic profile of the participants and construct items. Based upon the proposed research model, with the 7-point Likert scale, 11 initial variables are measured by 41 items. UTAUT2 model-based constructs HBT, PRVA, HEMO, EFEX, PEEEX, FACO, SOIN, and BEIN were measured using the scale which is proposed by Venkatesh et al. (2012). Measurement items for TRU were adapted from Gefen et al. (2003). Items for REW were adapted from Yi and Jeon (2003). Items for USBE were adopted from study by Kwon and Wen (2010).

3.3. Data Analysis

SEM was employed as a tool for testing the proposed general model presented in Figure 1. The analysis of the data obtained from the research was done through SPSS 26 and AMOS 24 programs. Before conducting SEM analysis, the measurement model was tested for validity and reliability.

4. Results

Decision of the normality for all the variables was examined using the kurtosis and skewness values (KUANDSK). It was observed that the KUANDSK of all the variables were below their cut-off point recommended by Kline (2011) which reveals the variables in the study supplies the univariate normal distribution.

To discover common method bias, study implemented post hoc Harman's one factor analysis to check whether variance in the data can be largely attributed to a single factor (Podsakoff et al., 2003). An unrotated principle component factor analysis was carried out for all variables. The results disclosed that eigenvalues of 11 factors was greater than one. The first factor accounted for 22.02% of covariance among the measures at maximum. The other nine factors explained the variance between 3.21% and 10.56%. Further, common latent factor test indicates that the differences in the factor loading of the items on the underlying latent construct is not more than 0.2 (Podsakoff et al., 2003). Thus, no obvious common method bias was detected. After examining the normality and common method bias, the two phases recommended in the study of Anderson and Gerbing (1988) will be implemented.

4.1. Measurement Model

Several fit indicators such as CMIN/DF, GFI, AGFI, CFI, NFI, TLI, RMSEA are assessed to measure how well the model of the study fits the data. The findings reveal the study's model fit is satisfactory: (CMIN/DF=1.443, DF=724, $p=0.000$), GFI=0.904, AGFI=0.886, CFI=0.978, NFI=0.932, TLI=0.975, RMSEA=0.031. All indices could provide stated value of threshold, suggested by Bagozzi and Yi (1988), Hair et al. (2010).

By inspecting standardized regression weights (factor loading) in Table 1, all items were observed to have a factor loading greater than 0.5 and items were significant in $p < 0.0001$ statistically (Hair et al., 2010). Similarly, AVE values of PEEEX, EFEX, SOIN, FACO, HEMO, PRVA, HBT, TRU, REW, BEIN and USBE variables are shown in Table 1, showing all the values are greater than recommended value of 0.50 (Hair et al., 2010). Table 2 describes factor correlation coefficients and diagonal values in bold show square root value of AVE for PEEEX, EFEX, SOIN, FACO, HEMO, PRVA, HBT, TRU, REW, BEIN and USBE constructs. It can be observed that all of the inter-construct's value of correlations are less than the square roots of AVE for the corresponding factors (Fornell & Larcker, 1981). Thus, study finalizes that the convergent and discriminant validity of each of the construct measures are accomplished.

Table 1: Results of Measurement Model

Constructs	Items	Loadings	AVE	Composite Reliability	Cronbach's Alpha
Performance Expectancy	PEX1	0.851	0.849	0.957	0.956
	PEX2	0.969			
	PEX3	0.963			
	PEX4	0.899			
Effort Expectancy	EEX1	0.537	0.604	0.856	0.847
	EEX2	0.832			
	EEX3	0.870			
	EEX4	0.826			
Social Influence	SIN1	0.730	0.659	0.852	0.851
	SIN2	0.853			
	SIN3	0.848			
Facilitating Conditions	FCO1	0.711	0.628	0.870	0.865
	FCO2	0.904			
	FCO3	0.830			
	FCO4	0.709			
Hedonic Motivations	HMO1	0.812	0.803	0.924	0.922
	HMO2	0.936			
	HMO3	0.936			
Price Value	PVA1	0.704	0.551	0.786	0.786
	PVA2	0.755			
	PVA3	0.767			
Habit	HBT1	0.866	0.804	0.942	0.941
	HBT2	0.952			
	HBT3	0.933			
	HBT4	0.832			
Trust	TRU1	0.702	0.570	0.902	0.900
	TRU2	0.861			

	TRU3	0.814			
	TRU4	0.748			
	TRU5	0.759			
	TRU6	0.680			
	TRU7	0.708			
	REW1	0.814			
Reward	REW2	0.954	0.785	0.916	0.910
	REW3	0.885			
Behavioral Intention	BIN1	0.883			
	BIN2	0.946	0.855	0.946	0.945
	BIN3	0.944			
Usage Behavior	USE1	0.841			
	USE2	0.950	0.831	0.936	0.933
	USE3	0.940			

Table 2: Correlation Matrix

	PEEX	EFEX	SOIN	FACO	HEMO	PRVA	HAB	TRU	REW	BEIN	USBE
PEEX	0.921										
EFEX	0.134	0.777									
SOIN	0.197	0.205	0.811								
FACO	0.153	0.228	0.272	0.792							
HEMO	0.060	0.111	0.044	0.065	0.896						
PRVA	0.194	0.208	0.183	0.190	0.167	0.742					
HAB	0.034	0.062	0.157	0.114	-0.008	0.118	0.896				
TRU	0.212	0.179	0.184	0.230	0.096	0.161	0.107	0.754			
REW	0.143	0.117	0.055	0.147	0.038	0.109	0.398	0.135	0.886		
BEIN	0.311	0.275	0.340	0.336	0.202	0.365	0.329	0.364	0.381	0.924	
USBE	0.215	0.208	0.176	0.190	0.042	0.147	0.491	0.252	0.528	0.588	0.911

All variables were examined to confirm an acceptable level of reliability using both composite reliability values (CRV) and Cronbach’s alpha values (CAV). As displayed in Table 1, CRV and CAV of PEEEX, EFEX, SOIN, FACO, HEMO, PRVA, HBT, TRU, REW, BEIN and USBE constructs have above the cut-off point of 0.70 (Bagozzi & Edwards, 1998; Hair et al., 2010). Thus, all the constructs in the study signified adequate reliability.

4.2. Structural Model and Hypothesis Testing

The structural model’s goodness of fit is evaluated with the similar conditions as used in measurement model. All indices estimated are within their recommended values (CMIN/DF=1.591 p=0.000, AGFI=0.878, CFI=0.970, NFI=0.924, TLI=0.967, RMSEA=0.035). Therefore, the structural model presents a good fit of the data.

According to Table 3 showing the results of the path coefficients, PEEEX ($\beta_{PEEX-BEIN} = 0.136, p < 0.001$), EFEX ($\beta_{EFEX-BEIN} = 0.082, p < 0.05$), SOIN ($\beta_{SOIN-BEIN} = 0.154, p < 0.001$), FACO ($\beta_{FACO-BEIN} = 0.121, p < 0.01$), HEMO ($\beta_{HEMO-BEIN} = 0.113, p < 0.01$), PRVA ($\beta_{PRVA-BEIN} = 0.176, p < 0.001$), HBT ($\beta_{HBT-BEIN} = 0.166, p < 0.001$), TRU ($\beta_{TRU-BEIN} = 0.179, p < 0.001$), REW ($\beta_{REW-BEIN} = 0.224, p < 0.001$) were found to be significant in explaining BEIN. Besides, BEIN ($\beta_{BEIN-USBE} = 0.597, p < 0.001$) impacted USBE. Therefore, all research hypotheses H1-H10 are all supported.

Table 3: Standardized Estimates of the Structural Model

Hypotheses	Relationships	Path	t-values	p-values	Result
H1	PEEX -> BEIN	0.136	3.450	0.000	Supported
H2	EFEX -> BEIN	0.082	1.965	0.049	Supported
H3	SOIN -> BEIN	0.154	3.548	0.000	Supported
H4	FACO -> BEIN	0.121	2.846	0.004	Supported
H5	HEMO -> BEIN	0.113	2.945	0.003	Supported
H6	PRVA -> BEIN	0.176	3.890	0.000	Supported
H7	HBT -> BEIN	0.166	3.976	0.000	Supported
H8	TRU -> BEIN	0.179	4.288	0.000	Supported
H9	REW -> BEIN	0.224	5.216	0.000	Supported
H10	BEIN -> USBE	0.597	13.118	0.000	Supported

5. Discussion

The aim of this study is to examine the determinants of adoption of mobile games and thus to analyze the acceptance of mobile games, based on the UTAUT2 model. The study extends the UTAUT2 model with TRU and REW constructs to investigate the factors that affect the consumers' BEIN on mobile games. Moreover, the study examines the relationship between BEIN and USBE. The results show the good measurement and structural model and support all ten hypotheses.

With respect to the PEEEX-BEIN path coefficient analysis, PEEEX has a positive effect on BEIN. Players who think mobile games are useful and beneficial, have a higher BEIN to adopt mobile games. Result indicates if mobile games improve the game player's performance, it will create intention for the players. The results about PEEEX-BEIN link are consistent with the work of Baabdullah (2018) and Baabdullah (2020) within the context of mobile games.

The relation between the EFEX and BEIN was significant and positive and thus the second hypothesis regarding EFEX-BEIN link of the study was supported. The results of EFEX-BEIN association are in accordance with the work of Ha et al. (2007) and Rafdinal et al. (2020). This indicates that if the understanding how to use mobile games is simple and interaction with mobile games is strong, it will create BEIN and results in USBE on mobile games. When players perceive that using mobile games does not require too much hard work, they will be more likely to adopt mobile games.

The findings also suggest that SOIN impacts on BEIN positively. The relationship between the SOIN and BEIN within the context of mobile games is consistent with the past literature (Zhou, 2013; Baabdullah, 2018; Baabdullah, 2020). Finding indicates that behavior intention of the gamers is influenced by the people who are crucial to the gamer and people who control gamer's behavior. Recommendations and suggestions of the people that gamers care about increases the gamer's behavior intention.

FACO is also another antecedent of behavior intention in mobile games. Such result relating to the role of FACO was consistent with other study (Kumar & Acharjya, 2017). Gamer values the availability of resources, skills, facilities, and assistance necessary to use the mobile game. If they have resources, technical support, and information about the mobile games, they will be more likely to adopt mobile games. The studies which support facilitating condition and behavior intention relationship include Huang et al. (2014) in mobile cloud games and Park et al. (2014) in the mobile social network games.

The path between the HEMO and BEIN was significant and positive. The results regarding HEMO-BEIN are in accordance with the studies of Gökalp (2014) Lee et al. (2018). The result about this relationship implies that if the mobile game is fun, enjoyable, and entertaining it will increase user's engagement. When users have a feeling of pleasure, they will be more likely to have higher intention in mobile games.

PRVA-BEIN relationship is supported by the studies of Baabdullah (2018) and Baabdullah (2020). If the user thinks that mobile game is reasonably priced, this will give rise to establishment of BEIN. The result also indicates that if an individual thinks mobile game is good value for the money, this will result in the mobile game acceptance.

Regarding the HBT - BEIN path, this path is accepted. The studies which also support our results include Ramírez-Correa et al. (2015) and Hew et al. (2015). The result implies that when the use of mobile games has become a habit to the user, this will result in the creation of intention. If the individuals consider that using mobile games becomes natural for them, they will opt for this mobile game. Habits towards mobile gaming play a significant role in enhancing their BEIN towards mobile gaming.

TRU also has a significant impact over the BEIN of the players. This finding is in sync with results of previous studies on mobile games, mobile shopping, and mobile banking (Baabdullah, 2018; Marriott & Williams, 2018; Alalwan et al., 2017). If the individual thinks that mobile game is honest and trustworthy, this will result in the creation of BEIN. When people or organizations that offer the mobile game are not opportunistic, care about their customers, and provide a good service and experience to the customer, this will lead to increase mobile game player's engagement. People are more willing to adopt a mobile game when there is trust in the mobile game's provider.

H9 is also supported and shows a significant REW – BEIN relationship. The finding that REW has a significant impact on BEIN is in harmony with the findings of Hsiao and Chen (2016). The reward provided in the mobile games rises the behavioral intention of the players.

Behavioral intention is also approved to have a meaningful effect on the usage behavior to adopt mobile games. By a similar argument, study in the context of online games in mobile devices has suggested relationship between the BEIN and the USBE (Ramírez-Correa et al., 2019). The result indicates that behavioral intention brings about the usage of technology in mobile games.

6. Implications, Limitations and Future Scope of Work

6.1. Implications

From a theoretical perspective, this research assessed the user adoption of mobile games using UTAUT2 model. Earlier studies mostly focused on proposing and testing the relationship between determinants and the behavior intention on mobile banking (Alalwan et al., 2017; Kwateng et al., 2018) and mobile application for restaurants (Palau-Saumell et al., 2019) by using UTAUT2 model. However, the user adoption of mobile games using UTAUT2 model has rarely been investigated. This research attempts to fill the gap. Besides, to extend the UTAUT2 model, another two new variable constructs, trust and reward, has been used to examine its impact on behavior intention. Two new variable trust and reward positively influence behavior intention of mobile game player. Thus, this study developed the UTAUT2 application to be implemented in Turkey by adding two new variables on the context of mobile game, which is rarely studied in the literature. Lastly, this study contributes to the limited literature on figuring out the adoption and usage behavior of mobile games players.

From a managerial perspective, this study proves that reward, trust, and price value are the top three important predictors of behavioral intention in mobile games. This indicates that mobile game providers should offer rewards such as play bonuses or top score rewards. Mobile games providers must focus on providing greater perceived value and benefit in saving money by creating opportunities, such as offering extra discounts on mobile game downloads. They also provide certainty, honesty, trustworthy, safety in their mobile games. Mobile games providers should conduct training courses and user-friendly instructions about mobile games for players to learn how to use games easily. Mobile games should be designed to increase the interest, pleasure, and excitement of players. The mobile games providers must also focus on designing their game's content fascinating, for instance, by presenting daily game duties according to the player status. Mobile games providers could employ word of mouth impact to enhance mobile games' player adoption. To create a social influence, attention-grabbing videos about the mobile game should be posted on social media such as Tumblr, Instagram, Twitter, YouTube, Facebook, and Pinterest.

6.2. Limitations and Future Scope of Work

The main limitation of this study is that it was conducted only one country, Turkey. Future researchers could test proposed model across different countries. Study extended UTAUT2 model by adding reward and trust variables. Further research may consider other contextual related variables such as personalization or perceived risk, that may impact player's behavior intention.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. The research data were collected with the permission of the Presidency of the Ethics Committee of Ankara Science University with the decision numbered 2022/06 and dated 24.06.2022.

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Alalwan, A. A., Dwivedi, Y. K., Rana, N. P. (2017). Factors influencing adoption of mobile banking by Jordanian bank customers: Extending UTAUT2 with trust. *International Journal of Information Management*, 37(3), 99-110.
- Alzahrani, A. I., Mahmud, I., Ramayah, T., Alfarraj, O., Alalwan, N. (2017). Extending the theory of planned behavior (TPB) to explain online game playing among Malaysian undergraduate students. *Telematics and Informatics*, 34(4), 239-251.
- Anderson, J. C. & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411.
- Baabdullah, A. M. (2018). Consumer adoption of Mobile Social Network Games (M-SNGs) in Saudi Arabia: The role of social influence, hedonic motivation and trust. *Technology in Society*, 53, 91-102.
- Baabdullah, A. M. (2020). Factors influencing adoption of mobile social network games (M-SNGs): The role of awareness. *Information Systems Frontiers*, 22(2), 411-427.
- Bagozzi, R. P. & Edwards, J. R. (1998). A general approach for representing constructs in organizational research. *Organizational Research Methods*, 1(1), 45-87.

- Bagozzi, R. P. & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Bose, I. & Yang, X. (2011). Enter the Dragon: Khillwar's foray into the mobile gaming market of China. *Communications of the Association for Information Systems*, 29(1), 551-564.
- Chen, L. S. L. & Kuan, C. J. (2012). Customer acceptance of playing online game on mobile phones. *International Journal of Mobile Communications*, 10(6), 598-616.
- Cheng, Y., Sharma, S., Sharma, P., Kulathunga, K. M. M. C. B. (2020). Role of personalization in continuous use intention of Mobile news apps in India: Extending the UTAUT2 model. *Information*, 11(33), 1-24.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 319-340.
- Dodds, W. B., Monroe, K. B., Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28(3), 307-319.
- Doney, P. M., Cannon, J. P., Mullen, M. R. (1998). Understanding the influence of national culture on the development of trust. *Academy of Management Review*, 23(3), 601-620.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- GamingInTurkey. (2021). Turkey game market report 2021. <https://www.gaminginturkey.com/en/turkey-game-market-report-2021-published/> (Accessed June 04, 2022).
- Gefen, D., Karahanna, E., Straub, D. W. (2003). Trust and TAM in online shopping: An integrated model. *MIS Quarterly*, 51-90.
- Gökalp, E. (2014). Determinants of acceptance of mobile games through structural equation modeling. L. Mola, A. Carugati, A. Kokkinaki, N. Pouloudi (Ed.), In *Proceedings of the 8th Mediterranean Conference on Information Systems, Verona, Italy, September 03-05* (pp. 1-12).
- Groening, C. & Binnewies, C. (2019). "Achievement unlocked!"-The impact of digital achievements as a gamification element on motivation and performance. *Computers in Human Behavior*, 97, 151-166.
- Ha, I., Yoon, Y., Choi, M. (2007). Determinants of adoption of mobile games under mobile broadband wireless access environment. *Information & Management*, 44(3), 276-286.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Babin, B. J., Black, W. C. (2010), *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*. Vol. 7, Pearson Publisher.
- Hew, J. J., Lee, V. H., Ooi, K. B., Wei, J. (2015). What catalyses mobile apps usage intention: an empirical analysis. *Industrial Management & Data Systems*, 115(7), 1269-1291.
- Hsiao, K. L. & Chen, C. C. (2016). What drives in-app purchase intention for mobile games? An examination of perceived values and loyalty. *Electronic Commerce Research and Applications*, 16, 18-29.
- Huang, C. Y., Hsu, C. H., Chen, D. Y., Chen, K. T. (2014). Quantifying user satisfaction in mobile cloud games. In *MoViD'14: Proceedings of Workshop on Mobile Video Delivery* (pp. 1-6), Association for Computing Machinery.
- Kaltum, U., Rimadina, R., Zusnita, W. (2018). The technology acceptance model for playing mobile games in Indonesia. *KnE Social Sciences*, 3(10).

- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modelling*. The Guilford Press.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. The Guildford Press.
- Kwon, O. & Wen, Y. (2010). An empirical study of the factors affecting social network service use. *Computers in Human Behavior*, 26(2), 254-263.
- Kumar, K. A. & Acharjya, B. (2017). Understanding behavioural intention for adoption of mobile games. *ASBM Journal of Management*, 10(1), 6.
- Lee, J., Suh, E., Park, H., Lee, S. (2018). Determinants of users' intention to purchase probability-based items in mobile social network games: A case of South Korea. *IEEE Access*, 6, 12425-12437.
- Liang, T. P. & Yeh, Y. H. (2011). Effect of use contexts on the continuous use of mobile services: the case of mobile games. *Personal and Ubiquitous Computing*, 15(2), 187-196.
- Liu, Y. & Li, H. (2011). Exploring the impact of use context on mobile hedonic services adoption: An empirical study on mobile gaming in China. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 890-898.
- Lu, H. P. & Su, P. Y. J. (2009). Factors affecting purchase intention on mobile shopping web sites. *Internet Research*, 19(4), 442-458.
- Marriott, H. R. & Williams, M. D. (2018). Exploring consumers perceived risk and trust for mobile shopping: A theoretical framework and empirical study. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 42, 133-146.
- Owusu Kwateng, K., Osei Atiemo, K. A., Appiah, C. (2018). Acceptance and use of mobile banking: an application of UTAUT2. *Journal of Enterprise Information Management*, 32(1), 118-151.
- Palau-Saumell, R., Forgas-Coll, S., Sánchez-García, J., Robres, E. (2019). User acceptance of mobile apps for restaurants: An expanded and extended UTAUT-2. *Sustainability*, 11(4), 1210.
- Park, E., Baek, S., Ohm, J., Chang, H. J. (2014). Determinants of player acceptance of mobile social network games: An application of extended technology acceptance model. *Telematics and Informatics*, 31(1), 3-15.
- Phillips, C., Johnson, D., Klarkowski, M., White, M. J., Hides, L. (2018). The impact of rewards and trait reward responsiveness on player motivation. In *Proceedings of the 2018 Annual Symposium on Computer-Human Interaction in Play* (pp. 393-404).
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Rafdinal, W., Qisthi, A., Asrilisyak, S. (2020). Mobile game adoption model: Integrating technology acceptance model and game features. *Sriwijaya International Journal of Dynamic Economics and Business*, 4(1), 43-56.
- Ramírez-Correa, P., Rondán-Cataluña, F. J., Arenas-Gaitán, J., Martín-Velicia, F. (2019). Analysing the acceptance of online games in mobile devices: An application of UTAUT2. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 85-93.

Statista. (2021a). Number of mobile app downloads worldwide from 2017 to 2025, by segment. <https://www.statista.com/forecasts/1262881/mobile-app-download-worldwide-by-segment> (Accessed June 03, 2022).

Statista. (2021b). Mobile gaming app revenue worldwide from 2019 to 2024. <https://www.statista.com/statistics/511639/global-mobile-game-app-revenue/> (Accessed June 03, 2022).

Statista. (2022a). Number of smartphone subscriptions worldwide from 2016 to 2027. <https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/> (Accessed June 03, 2022).

Statista. (2022b). Number of mobile app downloads worldwide from 2016 to 2021. <https://www.statista.com/statistics/271644/worldwide-free-and-paid-mobile-app-store-downloads/> (Accessed June 04, 2022).

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 425-478.

Venkatesh, V., Thong, J. Y., Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 157-178.

Yi, Y. & Jeon, H. (2003). Effects of loyalty programs on value perception, program loyalty, and brand loyalty. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 31(3), 229-240.

Zhou, T. (2013). Understanding the effect of flow on user adoption of mobile games. *Personal and Ubiquitous Computing*, 17(4), 741-748.

DÖNÜŞEN KÜRESEL NÜKLEER DÜZENE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR: TÜRKİYE, BREZİLYA VE GÜNEY AFRİKA ÖRNEKLERİ

 Aylin Günay GÜRZEL AKA* Kahraman SÜVARİ**

ÖZET

Uluslararası sistemde nükleer silahlanmanın çoğalmasını engellemek ve nihai olarak nükleer silahsızlanmanın gerçekleşmesini sağlamak amacıyla oluşturulan çeşitli mekanizmalar ve yapılar, devletlerin büyük çoğunlukla uyum sağladığı küresel bir nükleer düzenin oluşmasına yol açmıştır. Ancak, son dönemde küresel sistemde yaşanan gelişmelere ve birtakım unsurlara bağlı olarak bu düzenin zayıfladığı düşünülmektedir. Bu çalışmada, nükleer silaha sahip olmayan devletlerin söz konusu küresel düzene yönelik duruşları ve yaklaşımları incelenmiştir. Çalışmada, ilk olarak, düzen ve nükleer düzen kavramları açıklanmıştır. Daha sonra nükleer silaha sahip olmayan devletlerin mevcut nükleer düzene yönelik bakış açıları üç devlet üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada örnek olarak incelenecek olan bu devletler Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika'dır. Çalışmada, nükleer düzenin risk altında olduğu ve nükleer silaha sahip olmayan bu devletlerin her ne kadar benzer kategoride yer almış olsalar da zayıflayan nükleer düzene ve bu düzeni oluşturan yapılara karşı yaklaşımlarında nükleer tecrübelerine, beklentilerine ve güvenlik anlayışlarına bağlı olarak çeşitli farklılıklar görüldüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: uluslararası nükleer düzen, nükleer silahsızlanma, yükselen güçler, uluslararası güvenlik, nükleer silahlar

Approaches to the Transforming Global Nuclear Order: The Cases of Turkey, Brazil and South Africa

ABSTRACT

Various mechanisms and structures established in the international system to curb the spread of nuclear weapons and in the end to ensure the realization of nuclear disarmament have led to the formation of a global nuclear order, in which states mostly adapt. However, it is considered that this order has weakened due to recent developments and some factors in the global system. In this study, the postures and approaches of the non-nuclear weapon states are examined. In the study, firstly the concepts of order and nuclear order are explained. Then, the approaches of non-nuclear weapon states toward the current nuclear order are discussed over three states. These states, which will be examined as cases in the study, are Turkey, Brazil, and South Africa. In this study, it is concluded that the nuclear order is at risk, and although these states that do not have nuclear weapons are in a similar category, there are various differences in their approaches to the weakening nuclear order and the arrangements that make up this order, depending on their nuclear experience, expectations, and security understandings.

Key Words: international nuclear order, nuclear disarmament, rising powers, international security, nuclear weapons

* Dr. Öğr. Üyesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gazimağusa / KKTC, aygurzel@gmail.com

** Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Manisa / TÜRKİYE, kahramansuvari@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Gürzel Aka, A. G. & Süvari, K. (2023). Dönüşen küresel nükleer düzene yönelik yaklaşımlar: Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika örnekleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 521-537. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1251645>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 11 Nisan / April 2023

Giriş

Birçok teknolojik ve bilimsel ilerlemenin görüldüğü yirminci yüzyıl aynı zamanda tarihin en yıkıcı dünya savaşlarının da yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu savaşlarda birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışan devletler geliştirilen bu teknolojilerden özellikle stratejik olanları askeri alanda kullanmak istemişlerdir. Bu teknolojilerden biri de atom teknolojisidir.

Nükleer tepkime sonunda açığa çıkan atom enerjisinin yıkım gücü son derece yüksek bir silah uygulaması olarak kullanılabilmesinin anlaşılması bu dönemde güçlü devletleri bu teknolojiyi geliştirmeye yöneltmiştir. Sahip olduğu iktisadi ve teknolojik kapasite ile bu teknolojiyi ilk geliştiren Amerika Birleşik Devletleri (ABD), atom bombasının yıkım gücünü İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerini bombalayarak göstermiştir. Böylece, kitlesel ölümlere sebep olan bu tehlikeli silahların insanlık dışı etkileri görülmüş ve bu durum uluslararası toplumu bu silahların yayılmasına karşı önlem almaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen mekanizmaların en önemlisi olan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme (NSYÖ) Antlaşması 1970 yılında yürürlüğe girmiştir. Devletleri nükleer silaha sahip olan ve olmayan şekilde kategorize eden bu antlaşmanın temelinde şekillenen uluslararası kurumsal yapılar nükleer teknolojinin hangi amaçlarla ne şekilde kullanılabilmesinin çerçevesini çizmekte ve böylece uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin nükleer davranışlarına bir düzenleme getirmektedir.

Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra atom teknolojisinin kontrol altına alınması amacıyla ortaya konan bu uluslararası çabaların bir ürünü olarak gelişen küresel nükleer düzenin son yıllarda yaşanan büyük güç rekabeti, gelişen teknolojiler gibi gelişmelere bağlı olarak zayıfladığı söylenebilir. Bu bağlamda, Rebecca Gibbons (2019) ve diğer bazı uzmanlara (Knopf, 2022; Müller, 2017) göre nükleer düzen çözülme riski altındadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki “nükleer düzen”, caydırıcılık düzeni ve nükleer silahların yayılmasını önleme düzeni olarak belirtebileceğimiz birbiriyle bağlantılı iki düzenden oluşan ortak bir anlayıştır. Bu kapsamda, bu iki alt düzenin de bu süreçte erozyona uğradığı söylenebilir. Bu çalışmada, nükleer düzen içerisinde yer alan aktörlerin büyük çoğunluğunu oluşturan “nükleer silaha sahip olmayan” devletlerin zayıflamakta olan nükleer düzene yönelik yaklaşımları üç devlet üzerinden incelenmiştir.

Devletlerin dönüşüm içerisinde olan küresel nükleer düzene yönelik yaklaşımlarını inceleyen çeşitli çalışmalar literatürde mevcuttur (Dalton vd., 2016; Horsburgh, 2015; Kassenova, 2015; McCgwire, 2005; Nayan, 2018; Pant & Biswas, 2018). Bu çalışmalardan bazıları rejim içerisinde kabul edilen nükleer silaha sahip bir aktörün nükleer düzene ilişkin yaklaşımını (Horsburgh, 2015), bazıları rejim dışında yer alan aktörlerin mevcut nükleer düzene ilişkin duruşunu (Nayan, 2018; Pant & Biswas, 2018), bazıları da nükleer silaha sahip olmayan devletlerin nükleer düzene yönelik anlayışlarını ya tek başlarına bir vaka olarak (Kassenova, 2015) ya da diğer aktörler ile birlikte (Dalton vd., 2016) değerlendirmiştir. Ayrıca önde gelen Amerikalı uzmanların da (Tannenwald, 2018; Miller, 2020) zayıflayan normlar ve nükleer düzenle ilgili çalışmaları vardır.

Bu çalışmada yer alan devletler ise Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika'dır. Nükleer teknolojinin kullanılmasına ilişkin farklı tecrübelere sahip olmaları ve aynı zamanda kendilerini söz konusu düzen içerisinde “nükleer silaha sahip olmayan” devlet kategorisinde konumlandıkları çalışmada bu devletlerin seçilme nedenleridir. Bir başka ifadeyle, bu çalışmada, farklı tecrübeye sahip üç farklı ülke seçilmiş ve bu ülkelerin nükleer düzenle ilgili görüşleri ve duruşları incelenmiştir. İlk olarak, Türkiye (hiç nükleer silahı olmayan), ardından Brezilya (nükleer silah programı olup bu programı kapatan) ve son olarak da Güney Afrika (nükleer silahı olup ancak nükleer silahlardan arındırılan) bu çerçevede ele alınmıştır. Diğer taraftan, bu ülkelerin ortak yönleri ise kendilerini küresel olmasa da bölgesel emelleri olan

“yükselen güçler” olarak tanımlamalarıdır. Çalışmada, nükleer düzen ya da düzensizlik ile ne ifade edilmektedir, bu düzendeki değişim literatürde nasıl algılanmaktadır, sırasıyla Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika çıkarları ve politikaları bağlamında nükleer düzene ve düzenin geleceğindeki değişime yönelik nasıl bir yaklaşım sergilemektedirler sorularına yanıt aranmıştır. Çalışmada birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, küresel nükleer düzenin genel bir tanımlaması yapılarak söz konusu nükleer düzenin nasıl ve neden zayıfladığı ele alınacaktır. Nükleer silahların yayılmasını önlemek amacıyla oluşturulan uluslararası kurumlar küresel düzeyde nükleer teknolojinin kullanılmasına ilişkin bir düzen oluşturmuştur. Ancak, son yıllarda uluslararası sistem içerisinde ortaya çıkan birtakım faktörler ve gelişmeler mevcut nükleer düzeni zayıflatmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde nükleer silaha sahip olmayan bu üç devletin nükleer düzene ilişkin siyasi duruşları ele alınacaktır. Bu devletlerden Türkiye, nükleer enerjiden sadece barışçıl olarak yararlanmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunurken hiçbir şekilde çalışmalarını nükleer silah elde etmek için yönlendirmemiştir. Brezilya, 1970’lerin ortalarında nükleer silah elde etmek için çalışmalar başlatmış ancak daha sonra kendi isteği ile bu çalışmalarını sonlandırmıştır. Güney Afrika ise yaptığı çalışmalar neticesinde nükleer silaha sahip olmuş ancak bu silahları çeşitli gerekçelerle imha ederek programını sonlandırmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise çalışma konusu devletlerin nükleer düzene yönelik yaklaşımlarına ilişkin genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

1. Küresel Nükleer Düzen ve Düzenin Zayıflaması

Düzen, genel olarak veya belirli bir konu alanındaki ilişkileri ve davranışları oluşturan, organize eden ve yöneten resmi ve gayri resmi mekanizmalar aracılığıyla epistemelere (veya bilgi sistemlerine) (Foucault, 1994) dayanan ilkeler etrafında gerçekleşir. Uluslararası ilişkilerde, geniş anlamda uluslararası hukuk, uluslararası örgütler ve uluslararası rejimler (ilkeler, normlar ve kurallardan oluşan) olarak kavramsallaştırılan uluslararası kurumlar, küresel bağlamı düzenleyen mekanizmalar olarak kabul edilir. Bu insan etkileşimi düzeyindeki düzenleme siyaseti, kendi ve devlet dışı aktörlerin davranışlarını organize eden önde gelen, ancak tek olmayan aktörler olarak devletler etrafında toplanmıştır. Düzenleme sürecinde öncelik verilen bilgi sistemleri tarihsel olarak olumsaldır ve uluslararası düzenin politize doğasının bir parçasıdır. Düzen, siyasi bir eylemdir. Düzen siyasetini ön plana çıkarmak, düzenlerin mutlaka ortak yarar için nesnel yaratımlar olmadığı anlayışı anlamına gelir. Düzen, iktidar ilişkilerinin yalnızca müzakere ve işleyişinde değil, aynı zamanda ilk etapta düzenin nasıl hayal edildiğine dair ufku belirleyen söylemde de ortaya çıktığı tartışmalı yapılardır. Çalışmada, nükleer düzen ve bölgesel güçler tartışmasına bu çerçeveden yaklaşılmıştır.

ABD liderliğinde Birleşmiş Milletler’e (BM) sunulan nükleer alanda düzen oluşturma konusundaki ilk girişim olan Baruch Planı¹ (Gerber, 1982) sonrasında (Walker, 2000) “yönetimli caydırıcılık sistemi”, 1960’lardan itibaren savaşı önlemek, uluslararası istikrarı korumak, mevcut küresel sistem içerisinde daha kontrollü hareket edilmesini ve kurala bağlı olmasını hedefleyen yeni düzen olarak ortaya çıkmıştır. Gelişen bu durum, konuşlandırılmış askeri donanım, komuta ve kontrol sistemleri, karşılıklı güvenlik açığı ve kısıtlama sağlamak için bunların nasıl konuşlandırılacağına dair doktrinler, silah kontrol anlaşmaları ve liderler arasındaki yardım hatlarından oluşmaktadır. Caydırıcılık etrafında düzenlenme süreci ve tezahürü, süper güç dengesinin Soğuk Savaş konfigürasyonunu taklit etse de nükleer silaha sahip daha küçük devletler ABD ve Sovyetler Birliği’nin (SSCB) uygulamalarından

¹ Baruch Planı, 1946 yılında atom teknolojisinin uluslararası kontrol altına alınması amacıyla ABD tarafından BM’ye önerilmiş ancak plan kabul edilmemiştir.

yararlanmıştır. Örneğin, 1972 yılında imzalanan Anti-balistik Füze (ABM) Antlaşması, bu devletler için minimum caydırıcılık fikrini güçlendirmiştir.

Nükleer düzen, süreç içerisinde nükleer silahların yayılmasının önlenmesi teması ya da William Walker'ın (2000) ifadesiyle “yönetilen bir yoksunluk sistemi” etrafında daha da açılmıştır. Süper güçlerin bazı müttefikleri, kendi nükleer caydırıcılıklarını elde etmek yerine, süper güçlerin genişletilmiş (yaygınlaştırılmış) caydırıcılığı (veya “nükleer şemsiyesi”) altında yer almayı tercih ederken, 1970 yılında yürürlüğe giren NSYÖ Antlaşması şu kategorileri oluşturmuştur: nükleer silaha sahip devletler -1967 yılından önce bir nükleer cihazı test etmiş olan beş devlet- ve normatif baskı altında nükleer seçenekten vazgeçecek nükleer silaha sahip olmayan devletler (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)). NSYÖ Antlaşması'ndaki popüler anlayış, “büyük pazarlık” denilen nükleer silaha sahip olmayan devletlerin nükleer teknolojiye erişimleri karşılığında nükleer silaha sahip devletlerin nükleer tekeli kabul etmesidir. Ancak, bu beş devletin nükleer silahlara sahip olmaları geçici bir güven olarak görülmekteydi çünkü nükleer düzenin gerçek ve kalıcı meşruiyeti, “zaman içinde caydırıcılık sistemini dağıtmak ve nükleer silahların artık mevcut olmayacağı uluslararası bir düzen yaratmak için” tüm devletlerin birlikte çalışmasına dayanıyordu (Walker, 2000: 708).

1995 yılında, NSYÖ Antlaşması süresiz olarak uzatıldı. Geriye dönüp bakıldığında, nükleer silaha sahip devletlerin bu tür silahlara sahip olmaya yasal haklarını etkin bir şekilde genişlettikleri ve böylece söz konusu antlaşmadaki pazarlığın ruhunun değilse de içeriğinin geçersiz kılındığı göz önüne alındığında (özellikle müttefiki olmayan) nükleer silaha sahip devletlerin perspektifinden bu kararı anlamamanın oldukça zor olduğu söylenebilir. Bu karar ile nükleer silaha sahip olmayan devletler, antlaşmanın ilk müzakerecilerinin nükleer silahsızlanma sağlamak için güvence altına aldığı avantajdan vazgeçmiş oldular. O zamanki elverişli jeopolitik koşullar, NSYÖ Antlaşması'nın genişlemesiyle, özellikle de Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve süper güçlerin askeri doktrinlerinde nükleer silahların bir “birliktelik” duygusu altında marjinalleştirilmesiyle çok ilgiliydi (Rauf & Johnson, 1995; Walker, 2000). Üyeleri (Rusya, ABD, Kanada ve bazı Avrupa ülkeleri) tarafından silahsız tarifeli uçuşlara izin veren 1992 tarihli Açık Semalar Antlaşması (OST) bu dönemin ruhunu örneklendirmektedir: “güven inşası, şeffaflık ve karşılıklı anlayış” (Jenkins, 2020). Böylece, yönetilen caydırıcılık sistemi (silahların kontrol anlaşmalarıyla gerçekleştirilmektedir) ve yoksunluk (NSYÖ Antlaşması tarafından uygulanır) “uluslararası siyasette nükleer silahların marjinalleştirilmesine adanmış tek bir yapı hâlinde birleşebilecek gibi görünüyordu (Walker, 2000: 710).” Ancak, bu beklentinin yerine, NSYÖ Antlaşması'nın süresiz olarak uzatılmasından sonra nükleer düzenin zayıfladığına dair emareler görülmüştür. Birçok bilim insanı, örneğin Arbatov (2019), Tannenwald (2018), Gibbons (2019), Miller (2019), nükleer düzenin çözülmekte olduğu konusunda uyarılarda bulunmuştur. Nükleer düzene ilişkin artan bozulmanın en son belirtileri arasında şunlar yer almaktadır:

- 1987 tarihli ABM Antlaşması, OST ve Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (INF) dâhil olmak üzere birçok silah kontrolü ve güven inşası antlaşmalarının feshedilmesi;
- Her beş yılda bir gerçekleştirilen NSYÖ Antlaşması Gözden Geçirme Konferanslarında, özellikle de antlaşmanın 1995 yılında süresiz olarak uzatılmasını sağlayanlar nezdinde, devam eden ve yerine getirilmeyen sözler. ABD Senatosu tarafından Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması'nın reddedilmesi ve Orta Doğu Kitle İmha Silahlarından Arındırılmış Bölgesi'nin oluşturulmasına yönelik ilerleme kaydedilmemesi;
- ABD ve Rusya'nın nükleer cepaneliklerini modernleştirmeleri ve bu gelişmenin yeni bir nükleer silahlanma yarışı olarak görülmesi;

• NSYÖ Antlaşması formunda, bazılarının antlaşmanın bir nükleer düzen mekanizması olarak değerini sorguladığına ilişkin anlaşmazlıkların yaşanması (Pretorius & Sauer, 2019).

Bu işaretler, nükleer düzeni bozan birtakım kritik altta yatan faktörleri işaret etmektedir. Örneğin, 1990'ların ortalarından itibaren, "ABD'nin kendisinin bu kadar özenle inşa ettiği düzenin tamamına" (Walker, 2000: 713) olan güvenini kaybettiği söylenebilir. ABD'nin tutumundaki bu değişim, başlangıçta Hindistan ve Pakistan'ın 1998 yılında nükleer silahları test etmesine ve alt-bölgesel nükleer sistemlerin kurulmasına (Miller, 2020), "haydut devletlere" ve Libya'nın nükleer çabalarına bağlanmıştır. Soğuk Savaş'ın sonunda "birliktelik" için izin verilen bu durum, ABD'deki 11 Eylül terör saldırılarının teyit ettiği medeniyetler çatışması anlatısıyla, ardından gelen "Teröre Karşı Küresel Savaş" ile tersine çevrilmiştir. "Gerçek şu ki ABD, hayati çıkarlarını tehdit eden küçük güçlerle karşılıklı caydırıcı bir ilişkiyi kabul etmeye hazır değildi. Karşılıklı kırılabilirlik, hiçbir ABD politikacısının onaylayamayacağı bir etki eşitliği, güç yansıtma ve düzen kurma özgürlüğünün kaybı anlamına geliyordu." (Walker, 2000: 717)

George W. Bush yönetimi, Soğuk Savaş döneminde silahların kontrolünü amaçlayan antlaşmaların boyunduruğundan kurtulmaya çalıştı ve anlatıyı "silahsızlanma" meselesinden "silahsızlanmaya karşı" şeklinde değiştirmiştir. 2005 NYSÖ Antlaşması Gözden Geçirme Konferansı'nın başarısızlığında bu konu kendini zaten göstermiştir. Başkan Obama'nın nükleer silahların olmadığı bir dünyaya bağlılığını ifade eden ünlü Prag konuşması (Remarks By President Barack Obama In Prague As Delivered, 2009) ve nükleer güvenliğe ve nükleer silahların yayılmasını önleme rejimine yaptığı vurgu, mevcut düzenden ziyade nükleer düzeni baltalayan tehlikeler olarak nükleer risklere odaklanmayı güçlenmiştir. Ancak bu gelişmelerin kalıcı olmadığı görülmüştür. Örneğin, İran ile yapılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı biçiminde ortaya çıkan Obama yönetimi altındaki çok taraflılık, Bush yönetimi altında başlayan ve Trump döneminde devam eden ABD tek taraflılığının geçici bir ertelemesiydi. Artan büyük güç düşmanlığını körükleyen bu durum güvensizliğe doğru giden bir diyalektikle sonuçlanmıştır.

ABD'nin silah kontrolüne yönelik bu tutum değişikliğinde Çin'in yükselişinin önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir (Miller, 2020: 22). Bu bağlamda, ABD, Rusya ve Çin arasında ikili ilişkiden üçgen ilişkiye geçişten bahsedilmektedir. ABD'nin hem Çin hem de Rusya ile ilişkilerinde ortaya çıkan sürtüşmelerde ve Pekin ile Moskova'nın Washington'a karşı potansiyel hizalanmasında şimdiden görülebileceği gibi, bu üç taraflı ilişkinin yönetimi zor olacaktır (Miller, 2020).

Son olarak, nükleer düzenin aşınmasında yeni teknolojilerin de etkili olduğu söylenebilir. 1990'ların sonlarında bu gelişen teknolojilerin meydana getirdiği "Askeri Olaylarda Devrim", konvansiyonel silahların nükleer silahları veya onların komuta ve kontrol sistemlerine ev sahipliği yapan tesisleri hedef alma kabiliyetini artırmıştır. Yeni siber sistemler, hipersonik füzeler, gelişmiş insansız hava araçları veya askeri teknolojinin uzaya yayılması ile birlikte caydırıcılık ilişkilerinin bozulabileceği ve nükleer silah kullanımına yol açabileceği endişesini artırmıştır (Miller, 2020: 29-31). Bu çerçevede, Booth ve Wheeler'ın (2008) caydırıcılık ilişkilerinde güvenlik ikilemi duyarlılıkları (veya empati) dediği şeyi yaratmak için çok taraflı katılım bu teknolojilere ayak uyduramamıştır.

Özetle belirtmek gerekirse, nükleer teknolojinin kontrollü olarak kullanımını sağlamak ve olası bir nükleer savaşın önlenmesi için şekillenen nükleer düzenin dayanıklı ve sürdürülen kurumsal yapısına rağmen yapısal ve eylemsel son gelişmelere bağlı olarak zayıflama riski ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Çalışmanın bir sonraki kısmında dönüşüm içerisinde olan bu düzene yönelik nükleer teknolojiyi sadece barışçıl amaçlarla kullanma taahhüdünde olan nükleer silaha sahip olmayan devletlerin tutum ve yaklaşımları değerlendirilecektir.

2. “Nükleer Silaha Sahip Olmayan” Üç Devletin Küresel Nükleer Düzene Yönelik Yaklaşımları

Mevcut nükleer düzeni oluşturan ve nükleer silahların yayılmasını engellemek amacıyla geliştirilen temel kurumsal yapılara bağlı olan bu aktörlerin nükleer teknolojiyi kullanım konusunda niyetleri ve beklentileri arasında farklılıklar görülmektedir. Bu bağlamda, bu aktörlerin nükleer düzenin temel mekanizmalarına yönelik yaklaşımları analiz edilirken nükleer çalışmalarının ve amaçlarının tarihsel sürecine de değinilmiştir.

2.1. Türkiye

Uluslararası sistemin önemli aktörlerinden olan Türkiye'nin nükleer teknolojiye ilgisi 1950'lerde başlamıştır. Nitekim ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın başlattığı “Barış için Atom” girişimi çerçevesinde ABD ile nükleer iş birliği anlaşması imzalayan ilk ülke Türkiye olmuştur (Fischer, 1997: 29). Bu anlaşmadan sonra, 1956 yılında Başbakanlığa bağlı Atom Enerjisi Komisyonu ve bu komisyona bağlı çeşitli araştırma merkezleri kurulmuştur² (Kütükçüoğlu, 2016). Bu girişimlerin yanında Türkiye'nin ilk araştırma reaktörü TR 1, 1962 yılında tıbbi ve endüstriyel alanda araştırmalar yapmak amacıyla faaliyete geçmiştir (Country Nuclear Power Profiles: Turkey, 2022).

Ayrıca Türkiye, nükleer teknolojiden enerji elde etmek amacıyla kurulan nükleer güç santraline sahip olmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş (Kibaroğlu, 1997) ancak 2000'li yıllara kadar bu girişimler genel olarak siyasi kararsızlık, nükleer silahların yayılmasına ilişkin uluslararası kaygılar ve iç gelişmelerden dolayı sonuçsuz kalmıştır (Udum, 2010). 2000'lerin başından itibaren özellikle enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla³ nükleer enerjiye daha ciddi yaklaşan Türkiye, daha önce nükleer santral kurulmaya elverişli alan olarak kabul edilen Mersin'in Silifke ilçesine bağlı Akkuyu bölgesinde⁴ nükleer güç santrali inşa etmek amacıyla Rusya Federasyonu'nun nükleer teknoloji alanında bilinen şirketi Rosatom ile nükleer iş birliği anlaşması imzalamıştır (Akkuyu'da nükleer santral kuruluyor, 2010). Bu anlaşma kapsamında inşasına başlanan ve ilk ünitesi 2023 yılında faaliyete girmesi planlanan nükleer santrallerin tamamlandığında Türkiye'nin enerji ihtiyacının yaklaşık yüzde 10'unu karşılaması beklenmektedir (Şengül, 2021). Nitekim Enerji Bakanı Fatih Dönmez, yapılan çalışmalar doğrultusunda tesise ilk yakıtın 27 Nisan 2023 tarihinde geleceğini ve böylelikle Akkuyu'nun nükleer tesis statüsü kazanacağını belirtmiştir (“Bakan Dönmez duyurdu: Akkuyu'ya ilk nükleer yakıt 27 Nisan'da gelecek”, 2023).

Bununla birlikte Türkiye, yaptığı uluslararası antlaşmalar dâhilinde nükleer çalışmalarını sadece barışçıl amaçlar ile gerçekleştirdiğini taahhüt etmiştir. Nükleer silahların yayılmasını uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit olarak gören Türkiye, bu doğrultuda NSYÖ Antlaşması'nı 1969 tarihinde imzalamış ve 1980 yılında antlaşmayı onaylamıştır (Türkiye: Ratification of Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), 2021). Nükleer düzeni oluşturan bir başka temel antlaşma Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı (KNDY) Antlaşması'nı da 1996 yılında imzalayan Türkiye, ayrıca Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun (IAEA) nükleer teknolojiden yararlanan ülkelere yönelik gerçekleştirdiği

² Atom teknolojisi üzerine araştırma, geliştirme ve bilim insanı yetiştirme amacıyla oluşturulan bu merkezlerden bazıları Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi ile Ankara Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezidir.

³ Örneğin, 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Enerji Bakanı Taner Yıldız, 2014 yılında nükleer enerjiye ilişkin yaptığı açıklamada nükleer enerji girişiminin önümüzdeki 10 yıl içinde Türkiye'nin enerji çeşitliliğini önemli ölçüde değiştireceğini belirtmiştir (Turkey's energy mix: Nuclear power improves diversification plan).

⁴ 1965 yılında Türkiye'de nükleer santralin kurulmasına ilişkin başlayan çalışmalar neticesinde Akkuyu bölgesi ilk nükleer güç santralinin inşa edilmesine uygun bir arazi olduğu 1974 yılında kabul edilmiştir (Projenin Tarihçesi Akkuyu Nükleer A.Ş.).

güvenlik denetimlerine ilişkin yetkilerini artıran Model Ek Protokolü'ne 2002 yılında taraf olmuştur (Status List, 2022). Nitekim Türkiye'nin nükleer silah geliştirdiğine yönelik zaman zaman çeşitli söylemler⁵ görülse de açık kaynaklara göre Türkiye'nin nükleer enerjinin kullanımını konusunda son derece temiz bir sicilinin olduğu bilinmektedir.

Diğer taraftan, uluslararası toplumun beklentilerine uygun şekilde Türkiye nükleer silahların yayılmasına karşı olduğunu her ne kadar vurgulasa da caydırıcılık amacıyla nükleer silahları güvenlik konseptinde kullanan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne (NATO) taraf olması⁶ nükleer düzene yönelik yaklaşımını karmaşık bir duruma sokmaktadır. Örneğin, Ankara, NATO'nun nükleer güvenlik şemsiyesinden yararlanan diğer üyeler ile birlikte hareket ederek nükleer silahların kullanımını yasaklayan ve 2021 yılında yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yasaklanması (NSY) Antlaşması'na taraf olmamayı seçmiştir. Ancak diğer taraftan da Türkiye, 2022 yılının Ağustos ayında 10. yapılan NSYÖ Antlaşması'nın Gözden Geçirme Konferansı'nda geri döndürülemez bir nükleer silahsızlanmanın sürdürülmesini vurgulamıştır (Statement by the Republic of Türkiye 10th NPT Review Conference [3 Ağustos 2022], 2022).

Son yıllarda Türkiye, küresel nükleer düzenin temel ilkelerine uymakta ancak yapısını da sorgulamaktadır. Örneğin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, "Birilerinin elinde nükleer başlıklı füze var. Ama benim elimde nükleer başlıklı füze olmasın! Ben bunu kabul etmiyorum." şeklinde yaptığı açıklama ile NSYÖ Antlaşması temelinde şekillenen nükleer düzenin adaletsizliğine değinmiştir (Erdoğan: Bizde nükleer başlıklı füzenin olmamasını kabul etmiyorum, 2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan, aynı konuşmada ayrıca bölgede barış ve istikrar için ciddi bir tehdit olarak görülen İsrail'in nükleer silahlarına mevcut nükleer düzen içerisinde neden izin verildiğini de sorgulamıştır (Erdoğan: Bizde nükleer başlıklı füzenin olmamasını kabul etmiyorum, 2019). Erdoğan, 2018 yılında da nükleer silaha sahip olan devletlerin dünyayı tehdit ettiğini belirtmiştir (Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2018).

Türkiye'nin nükleer düzenin aşınmasına tepkisi öncelikle iç faktörlerin bir sonucudur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin liderliğinde, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasında eski Dışişleri Bakanı ve eski Başbakan Ahmet Davutoğlu'na atfedilen bir paradigma değişikliği yaşanmıştır. Davutoğlu, Dışişleri Bakanı olduğu dönemde "komşularımızla sıfır sorun" stratejisini uygulamaya çalışarak çok boyutlu bir dış politika çerçevesinde Türkiye'nin Batı'ya olan bağımlılığını azaltmasını amaçlamıştır (Davutoğlu, 2013). Bununla birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi iktidara geldikten sonra, ülkenin hızla büyüyen ekonomisi, Türkiye'nin bu hedeflere ulaşmak için uluslararası arenada iddialı davranmasını sağlamıştır.⁷ Adalet ve Kalkınma Partisi yönetiminin Batı eksenini dışında bağımsız bir dış politika izleme yaklaşımı Davutoğlu sonrası dönemde de devam etmektedir. Örneğin ABD'den F-35 tipi savaş uçağı alma niyetinde olan ve NATO üyesi olan Türkiye, Rusya'dan hava savunma sistemi olarak S-400 füze sistemini satın almıştır. Bu gelişme, Ankara'nın ABD'nin Türkiye savunma ve ihracat politikası üzerindeki etkisinden kurtulmak istediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Nükleer alanda, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı 2002 yılında ve 2008 yılı seçimleri sonrasında tekrar iktidara geldiğinde, Türkiye yaklaşımını İran'ın nükleer programına kaydırmıştı. Bu süreçte Türkiye önce bir gözlemciden bir kolaylaştırıcıya, sonra bir arabulucu rolüne geçmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ortaya koyduğu bu tavır İran'ın nükleer

⁵ Örneğin, Alman basınında çıkan bir haberde Türkiye'nin nükleer silah programının olduğu iddia edilmiştir (Varlı, 2014).

⁶ Ayrıca Türkiye bu kapsamda ABD'ye ait taktik nükleer silahlarını topraklarında da bulundurmaktadır (Kristensen & Korda, 2023).

⁷ Örneğin, 2003'te Türk parlamentosu, ABD'nin kuzeyden Irak'ı işgal etmesi için askeri geçişi reddetmiştir.

teknoloji geliştirme hakkını savunması, Türkiye'nin kendi nükleer enerji planlarıyla bağlantılıdır (Gürzel & Ersoy, 2012). Ayrıca 2010 yılında Türkiye, bu anlaşmaya aracılık etmeden önce, Batılı müttefiklerine danışmadan İran nükleer sorununun gerginliğini azaltmak için Brezilya ile bir nükleer yakıt takas anlaşması imzalanması için de girişim başlatmıştır (Anthony, 2010).

Kısaca belirtmek gerekirse, uluslararası sistem içerisinde nükleer silahların yayılmasını engellemek için geliştirilen temel mekanizmalarda yer alan Türkiye'nin güvenlik ve savunma politikasını şekillendiren ittifak çerçevesinde nükleer düzene uyum sağlayan bir ülke olduğu söylenebilir. Bununla birlikte nükleer düzenin çözülmesiyle birlikte Türkiye'nin nükleer düzendeki duruşunun daha aktif bir konuma doğru evrildiği görülmektedir. Türkiye, nükleer santral projeleriyle nükleer enerji programını ilerletirken, nükleer düzenin ayrımcı yapısını "yüksek sesle" eleştirmekten de çekinmemektedir. Türkiye'nin dış politikasında, uluslararası sistemi tek kutuplu bir yapıdan çok kutuplu bir yapıya dönüştürmek amacıyla çok boyutlu bir eğilim görülmektedir. Türkiye'nin nükleer düzen içindeki kritik duruşu da bu çok boyutlu bakış açısının bir yansıması olarak gösterilebilir. Türkiye'nin nükleer düzenin yapısına yönelik eleştirel söyleminin altında yatan bir diğer neden de bölgede ana aktör olma arzudur. Türkiye'nin özellikle son on yılda artan askeri kapasitesiyle bölgede izlediği iddialı politikalar ve yumuşak güç yansımaları bu niyetin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁸

2.2. Brezilya

Latin Amerika bölgesinin en önemli siyasi aktörlerinden biri olan Brezilya, aynı zamanda nükleer teknolojinin kullanılması konusunda bölgenin en ileri ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Brezilya'nın nükleer teknoloji ile olan ilişkisi kullanılan ilk atom bombasının üretildiği Manhattan Projesi'ne kadar gitmektedir.⁹ Brezilya'nın kendi nükleer programını geliştirmeye yönelmesi 1950'lerden itibaren gerçekleşmiştir. Örneğin, 1953-54 yılları arasında Batı Almanya'dan nükleer yakıt döngüsüne ilişkin teknoloji transfer etmeye çalışmış ancak gerek ABD'nin nükleer silahlanmaya yönelik kaygıları gerekse de iç politik sebeplerden dolayı bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Patti, 2015). ABD'nin "Barış için Atom" girişimi çerçevesinde ABD ile nükleer iş birliği anlaşması yapan Brezilya, 1957 yılında ilk araştırma reaktörüne sahip olmuştur (Cirincione, 2014). 1971 yılında ABD'nin Westinghouse firması ile yaptığı anlaşma neticesinde inşa edilen ANGRA 1 adlı nükleer güç santrali 1984 yılında faaliyete geçmiştir (Country Nuclear Power Profiles: Brazil, 2021). Brezilya'nın ikinci faal nükleer güç santrali ANGRA 2 ise Brezilya'nın 1975 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti ile imzaladığı nükleer iş birliği anlaşması kapsamında inşa edilerek 2000 yılından itibaren elektrik üretimine geçmiştir (Rosa, 2006: 486-493). Üçüncü bir nükleer güç santralinin de inşaat hâlinde olduğu Brezilya'da nükleer enerji toplam enerji üretiminin yaklaşık yüzde 3'ünü karşılamaktadır (Nuclear Power in Brazil | Brasil Nuclear Energy, 2022). Günümüzde nükleer teknolojinin kullanımı bağlamında bölgenin en gelişmiş iki ülkesinden biri olan Brezilya 1970'lerden beri de nükleer denizaltı üzerine çalışmalar yürütmektedir (de Almeida Silva & de Moura, 2016).

Nükleer çalışmalara başladığı ilk yıllardan beri yerli nükleer teknolojiye sahip olmayı hedefleyen Brezilya'nın bu çabalarını ne amaçla kullanmaya çalıştığı konusu özellikle 1964 yılında iktidara gelen askeri dikta yönetimi döneminde tartışma konusu olmuştur. Örneğin, bu

⁸ Örneğin Aaron Stein, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye'nin küresel sistemdeki konumunu iyileştirmek amacıyla nükleer silahlara yönelik bir söylem geliştirdiğini belirtmiştir (Stein, 2019).

⁹ ABD ile yapılan gizli bir antlaşma kapsamında Brezilya'da yer alan ve atom teknolojisinde kullanılan birtakım mineraller Manhattan Projesinde kullanılmıştır. Ayrıca ABD'nin Brezilya'da yaptığı araştırmalar sayesinde de ülke içerisinde zengin uranyum rezervleri keşfedilmiştir (Patti, 2015).

dönemde, 1970 yılında yürürlüğe giren NSYÖ Antlaşması'na antlaşmanın ayrımcı bir yapıya sahip olduğu düşüncesiyle katılmayı tercih etmiştir (de Queiroz Duarte, 2016: 552). Ayrıca askeri yönetim döneminde özellikle 1970'lerin ortalarında Brezilya'nın uluslararası sistemde güçlü ve bağımsız bir duruş sergileyebilmek amacıyla nükleer silah geliştirme arayışına girdiği de iddia edilmektedir.¹⁰ 1990'ların başında ülke yönetiminin sivilleşmesi ile birlikte nükleer enerjinin sadece barışçıl olarak kullanılacağı vurgulanmış¹¹ ve nükleer silah programı sonlandırılmıştır (de Santana Carvalho, 2006). Bu tarihlerden itibaren Brezilya, nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik uluslararası çabaların desteklenmesi konusunda somut adımlar atmaya başlamıştır. Örneğin, Brezilya, daha önce taraf olmak istemediği NSYÖ Antlaşması'nı 1996 yılında imzalamış ve 1998 yılında da antlaşmayı onaylamıştır. Brezilya'nın bu dönemde antlaşmaya taraf olmayı kabul etmesinde ülkenin nükleer sanayisi için gereken malzemeleri tedarik etmek de zorlanması ve ayrıca uluslararası toplumdan ayrı kalması gibi sebepler gösterilmektedir (de Queiroz Duarte, 2016: 552).

Bununla birlikte bu dönemde Brezilya, Latin Amerika'da nükleer silahlardan arındırılmış bölge oluşturmak amacıyla imzalanan Tlatelolco Antlaşması'nı da onaylamış ve Arjantin ile birlikte nükleer çalışmaların güvenlik denetimini ortak bir şekilde yapılması amacıyla Brezilya-Arjantin Nükleer Muhasebe ve Kontrol Ajansını (ABACC) kurmuştur (Brazil, 2022; Rosa, 2006: 493). Ayrıca Brezilya'nın nükleer silahların yayılmasını önleme ve nükleer silahsızlanma çabalarına aktif bir şekilde katılım gösterdiği de görülmektedir. Bu doğrultuda, Brezilya, 1998 yılında nükleer silahsızlanmayı teşvik etmek amacıyla oluşturulan Yeni Gündem Koalisyon (NAC) devletlerinin içerisinde yer alarak 2000 yılında gerçekleştirilen NSYÖ Antlaşması Gözden Geçirme Konferansı'nda fikir birliğine dayanan sonuç bildirgesinin oluşmasında önemli rol oynamıştır (Rauf, 2000). Diğer taraftan, nükleer silahların kullanılmasının insani sonuçları konusunda yapılan çalışmalara önemli katkılar sağlayarak Nükleer Silahların Yasaklanması (NSY) Antlaşması'nın ortaya çıkmasında etkili rol oynayan Brezilya, antlaşmayı da imzalayan ilk ülkelerden olmuştur (Brazil).

Her ne kadar Brezilya nükleer düzeni ayakta tutan ve güçlendiren kurumsal yapıları desteklese de nükleer enerjiyi kullanan devletler arasında güven artırıcı bir mekanizma olarak ortaya çıkan UAEK Model Ek Protokol'e henüz taraf olmayı kabul etmemiştir. Brezilya'nın sahip olduğu nükleer kapasite bağlamında düşünüldüğünde ülkelerin nükleer çalışmalarındaki şeffaflığı artıran bu mekanizma Brezilya için kısıtlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Brezilya da mevcut nükleer düzene zarar veren bir eylem olan nükleer silaha sahip devletlerin nükleer silahlarını ellerinde tutmalarını da eleştirmektedir. Örneğin, 2000'li yıllarda Brezilya yönetimi tarafından yayınlanan Milli Güvenlik Belgesi'nde (Beyaz Kitap-White Paper) Brezilya'nın nükleer silaha sahip devletlerin NSYÖ Antlaşması'nda belirtilen silahsızlanma taahhütlerini gerçekleştirmediklerince nükleer çalışmalarına yönelik uygulanabilecek ek güvenlik denetimlerine yönelik müzakerelerde bulunmayacağı belirtilmiştir (Spektor vd., 2019).

Özetle belirtmek gerekirse, nükleer endüstrisi son derece gelişmiş ülkelerden biri olan Brezilya, hâlihazırda risk altında olan küresel nükleer düzenin güçlendirilmesi için gerekli çabaları göstermektedir. Diğer taraftan, Brezilya, uzun yıllar boyunca elde ettiği nükleer birikimi sadece barışçıl amaçlarla kullanma konusunda taahhüt verse de bu birikim

¹⁰ José Luiz de Santana Carvalho'ya göre bu dönemde Brezilya'yı nükleer silah arayışına iten diğer faktörler nükleer enerjinin kullanılması konusunda ABD'nin Brezilya'ya yaptığı baskılar ve Arjantin ile yaşanan güç mücadelesidir (de Santana Carvalho, 2006).

¹¹Örneğin, 1988 yılında kabul edilen yeni anayasanın 21. maddesinde "ulusal tüm nükleer faaliyetlerin, yalnızca barışçıl amaçlarla ve Ulusal Kongre'nin onayıyla kabul edileceği" belirtilmiştir.

kullanılmasına ilişkin mevcut uluslararası yapılar dâhilinde hareket alanını korumayı da istemektedir. Bununla birlikte Brezilya, dönüşüm sürecinde olan nükleer düzen içerisinde nihai amacın nükleer silahların yayılmasının önlenmesi olmadığını, asıl amacın küresel sistemdeki tüm aktörlerin nükleer silahlardan tamamen arındırılması gerektiğini de vurgulamaktadır.

2.3. Güney Afrika

Nükleer çağın başlangıcından beri çeşitli devletler nükleer enerjiyi kullanarak nükleer silah elde etmeye çalışmışlardır. Silahlanma yolunda başarılı olan devletler nükleer silahsızlanmaya ilişkin birçok kurumsal ve bireysel uygulamalara rağmen bu gücü bırakmaya yanaşmamaktadır. Güney Afrika ise nükleer çalışmalarının sonucunda nükleer silah elde etmiş ve daha sonra bu silahları bırakarak nükleer silahsızlanmaya destek veren tek devlettir.

Nükleer çalışmalarını 1950’lerde (bu çalışmada yer alan diğer iki ülkede olduğu gibi) ABD’nin “Barış için Atom” girişimi ile geliştiren Güney Afrika, ABD ile yaptığı nükleer iş birliği anlaşması kapsamında ilk nükleer araştırma reaktörünü inşa etmiştir. Bu kapsamda Safari-1 adlı araştırma reaktörü 1965 yılında faaliyet göstermiştir (Nuclear Power in South Africa | South African Nuclear Energy, 2022). O dönemde ırk ayrımına dayanan (apartheid) bir rejime sahip olan Güney Afrika, NSYÖ Antlaşması’na katılmamış ancak Fransa ve Almanya gibi devletlerin yardımıyla tıbbi ve araştırma amaçlı nükleer enerji santral kurarak nükleer sanayisini geliştirmiştir. Güney Afrika yönetimi, barışçıl kullanımların yanı sıra, beyaz azınlık yönetimini devirmek için Sovyet destekli bir saldırı durumunda yardımına gelmeleri için Batılı devletlere şantaj yapmak amacıyla çalışmalarını nükleer silah elde etmek için kullanmıştır. Bir başka ifadeyle, Güney Afrika, özellikle algıladığı Sovyet tehdidini dengelemek amacıyla 1970’lerin ortalarında nükleer çalışmalarını silah elde etmeye yönlendirmiştir (de Villiers vd., 1993: 101). Bu dönemde Güney Afrika yönetiminin İsrail gibi nükleer silahlara sahip olduğunu ne kabul etmek ne de inkâr etmek anlamında belirsizlik stratejisi uygulamaya çalıştığı söylenebilir (Polakow-Suransky, 2010: 51,141). 1990 yılında başa geçen reformist devlet adamı F.W. de Klerk sonrası demokratik sürecin başladığı Güney Afrika’da aynı zamanda nükleer silahsızlanmaya doğru bir yönelme gerçekleşmiştir. Bu süreçte atılan adımlar arasında üretilen nükleer silahların sökülmesi, UAEK’nin bu adımı doğrulamaya davet edilmesi ve Güney Afrika’nın 1990 yılında NSYÖ Antlaşması’na katılması yer almaktadır (Pabian, 2015). Diğer bir ifadeyle, uluslararası konjonktürde değişen dengelere ve iç dinamiklere bağlı olarak geliştirdiği nükleer silahları imha eden Güney Afrika Yönetimi, 1993 yılında nükleer silah programını ve bu silahların üretildiğini resmi olarak açıklamıştır (Keller, 1993). 1995 NSYÖ Antlaşması Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı sırasında, antlaşmanın süresiz olarak uzatılması konusunda bir fikir birliği sonucu elde etmek amacıyla oynadığı rol için norm girişimcisi olarak kabul edilen (Onderco & Van Wyk, 2019) Güney Afrika, 2009 yılında yürürlüğe giren Afrika Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Antlaşması’nı (diğer bir adıyla Pelindaba Antlaşması) da desteklemiştir.

Güney Afrika’nın nükleer düzenin zayıflamasına yönelik yaklaşımı konusuna ise NSYÖ Antlaşması’ndaki büyük pazarlık üzerine görüşleri ışık tutmaktadır. Güney Afrika, NSYÖ Antlaşması’nın unsurlarını ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olarak görmektedir. Örneğin, Güney Afrika’ya göre “nükleer silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasını önleme karşılıklı olarak güçlendirici süreçlerdir ve bu nedenle, NSYÖ Antlaşması’nın amacını ve hedefini gerçekleştirmek için her ikisinde de ilerleme gereklidir (Ambassador Jerry Matjila: Briefing of Non-Proliferation of Nuclear Weapons ahead of 2020 Review Conference, 2020).”

Güney Afrika, nükleer düzenin güçlendirilmesi konusunda öncelikle nükleer silahların doğrulanabilir ve geri döndürülemez bir şekilde “imha edilmesi” olarak tanımlanan nükleer silahsızlanmanın gerçekleştirilmesinin son derece önemli olduğunu belirtmektedir. Nükleer düzenin işleyişi ve gidişatı hakkında tek taraflı olarak ve Yeni Gündem Koalisyonu (NAC) gibi

diğer gruplaşmaların bir üyesi olarak Güney Afrika'nın bu konuda çeşitli endişelerinin olduğu söylenebilir. İlk olarak, Güney Afrika'ya göre, nükleer silaha sahip olan devletler, NSYÖ Antlaşması'nın 1995 Gözden Geçirme ve Uzatma Konferansı'nda ve bu konferanstan bu yana verilen taahhütleri ya "yerine getirmemekte" ya da "yeniden yorumlamaktadırlar" (Ambassador Jerry Matjila: Briefing of Non-Proliferation of Nuclear Weapons ahead of 2020 Review Conference, 2020). Bir diğer ifadeyle, nükleer silaha sahip devletler nükleer silahlanmaya devam etmektedirler. Ayrıca Güney Afrika'ya göre nükleer silah sahip devletlerin güvenlik çıkarlarını korumak ve küresel sistemdeki konumlarını artırmak için bu tür silahlardan yararlanmalarının da nükleer silahlanmaya dair vermiş oldukları sözleri tutmamalarında önemli rol oynamaktadır (Statement on the conclusion of the 10th Review Conference of the Nuclear Non-Proliferation Treaty, United Nations, New York, 26 August 2022, 2022).

Bununla birlikte bu süreçte Güney Afrika, NSYÖ Antlaşması'na bağlı kalmaya devam etse de nükleer silah sahibi devletlerin kendi perspektiflerinden yorumladıkları nükleer düzen anlayışına karşı koymak için küresel sivil itaatsizliğe benzer tutum içerisinde hareket etmektedir. Örneğin, ABD öncülüğünde ortaya konulan Nükleer Silahsızlanma için bir Ortam Oluşturma (Creating an Environment for Nuclear Disarmament - CEND) adlı girişime Güney Afrika son derece eleştirel yaklaşmaktadır (Pretorius & Sauer, 2021: 107). Diğer taraftan, nükleer silah sahibi devletlerin isteklerine karşı olarak NSY Antlaşması müzakerelerini aktif bir şekilde desteklemektedir.

Kısaca, özellikle daha önceleri ülke içinde uyguladığı ayrımcı iç politikadan dolayı uluslararası sistem içerisinde yalnızlaşan Güney Afrika, yeniden uluslararası toplumun bir parçası olduğunu göstermek niyetiyle Soğuk Savaş sonrası dönemde nükleer silahsızlanmanın en koyu savunucularından biri olmuştur. Güney Afrika'nın nükleer silah programını sonlandıran dönemin Devlet Başkanı Frederik Willem de Klerk, konu ile ilgili olarak bir röportajında uluslararası topluma yeniden kabulü sağlamaya çalıştığını ve bunun için de inisiyatif olarak nükleer programın sonlandırılması ve NSYÖ Antlaşması'nın imzalanması gerektiğini belirtmiştir (Friedman, 2017). Nükleer çalışmalarını artık sadece barışçıl amaçlarla yürüten Güney Afrika Cumhuriyeti, bu doğrultuda NSYÖ Antlaşması'na 1991 yılında, KNDY Antlaşması'na da 1999 yılında taraf olmuştur (South Africa: from nuclear armed state to disarmament hero, 2019). Ayrıca Güney Afrika, 2002 yılında Model Ek Protokol'ü imzalayan ilk ülkelerden biridir (Pretorius, 2013: 380). 1995 yılında gerçekleştirilen Gözden Geçirme Konferansı'nda antlaşmanın süresiz olarak uzatılma kararı alınmasında önemli rol oynayan Güney Afrika, NSY Antlaşması'nı da onaylayan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan, nükleer düzen içerisinde nükleer silah kapasitesini elinde bulunduran devletlere yönelik de gerçekleştirilmemiş oldukları vaatleri dolayısıyla eleştirel bir yaklaşım sergilemekten kaçınmamaktadır. Nitekim Güney Afrika'nın nükleer silahsızlanmaya yönelik tutumu 2022 Gözden Geçirme Konferansı'nda yaptığı açıklamalarda da görülmektedir. Söz konusu konferansta söz alan Güney Afrika temsilcisi, Güney Afrika'nın nükleer silahlardan arınmış bir dünya elde etme ve sürdürme konusundaki kararlılığını belirtmiş ve bu bağlamda, NSYÖ Antlaşması'nın üç sütununa, yani nükleer silahsızlanma, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımlarına bağlı olduğunu ifade etmiştir (Tenth Review Conference of the Treaty on the Nonproliferation of Nuclear Weapons (NPT) South African National Statement for The General Debate, 2022).

Sonuç ve Tartışma

Mevcut nükleer düzen, büyük güç rekabeti, teknolojik ilerlemeler, silahların kontrol altına alınmasına ilişkin yapılan birtakım düzenlemelerin sonlandırılmaları gibi çeşitli nedenlerden dolayı risk altındadır. Çalışmada, nükleer çağın başlamasıyla gelişme gösteren bu

küresel düzenin büyük çoğunluğunu oluşturan grup olan “nükleer silaha sahip olmayan” devletlerin zayıflamakta olan bu düzene yönelik yaklaşımları bu devletler arasında yer alan Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika bağlamında incelenmiştir. Bu devletlerin ilk bakışta küresel düzeyde nükleer silahsızlanmayı amaçlayan kurumlar ve yapıların işleyişlerine karşı ortak bir vaziyet aldıkları düşünülebilir. Örneğin, bu devletlere göre zayıflayan nükleer düzen nükleer silaha sahip olan devletlere birtakım ayrıcalıklar tanıyan ayrımcı bir doğaya sahiptir. Bu durum, mevcut nükleer düzenin yapısına yönelik nükleer silaha sahip olmayan devletler tarafından yapılan en ciddi eleştirilerden biridir. Çoğunluk tarafından ortaya konan bu eleştirel yaklaşım, nükleer düzenin daha adil bir yapıya doğru evrilmesi yolunda nükleer silaha sahip devletlere baskı oluşturma bağlamında katkı sağlayabilir. Bununla birlikte nükleer silaha sahip olmayan devletlerin düzenin temel bileşenleri olarak normlarına ve kurumsal yapılarına uyum sağlama konusundaki çabaları zayıflama eğiliminde olan mevcut nükleer düzenin karşılaştığı sorunlara direnç göstererek sürdürülmesine olumlu bir etki edecektir.

Diğer taraftan, nükleer silaha sahip olmayan bu üç devletin mevcut nükleer düzene ve bu düzeni oluşturan yapılara karşı yaklaşımları incelediğinde çeşitli farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye, nükleer teknolojiye sadece barışçıl olarak yararlanmış ve sadece barışçıl olarak yararlanılması gerektiği savunan bir ülkedir. Ancak, dâhil olduğu ittifak grubu kapsamında nükleer silahların sağladığı caydırıcılıktan yararlanması, Türkiye'nin NSY Antlaşması'na katılmama nedenleri içerisinde gösterilebilir. Brezilya, nükleer teknolojisi son derece gelişmiş ülkelerden biridir. Bir dönem iddia edildiği üzere nükleer çalışmalarını silahlanmaya doğru yöneltmiş olsa da bu konuda somut bir çıktı elde etmeden bu niyetinden vazgeçmiştir. Sahip olduğu nükleer kapasitesine bağlı olarak düzen içerisinde daha serbest hareket etmek isteyen Brezilya'nın nükleer silaha sahip olmayan devletlere yönelik oluşturulan daha sınırlayıcı unsurları desteklemediği söylenebilir. Diğer taraftan, bu ülkeler içerisinde nükleer çalışmalarını kullanarak nükleer silah geliştiren ve sonra bu silahlardan vazgeçen tek ülke Güney Afrika'dır. Demokratikleşme sürecine bağlı olarak uluslararası toplumda kabul görme beklentisi ve bölgesinde etkili bir aktör olma düşüncesi ile Güney Afrika, nükleer düzenin en güçlü savunucularından biri olmuştur. Kısaca, bu üç ülke örneğinde görüldüğü üzere nükleer silaha sahip olmayan aktörlerin mevcut nükleer düzene yönelik yaklaşımlarında kendi çıkarlarını ve beklentilerini birincil öncelik olarak ön planda tuttıkları söylenebilir.

Sonuç olarak, küresel nükleer düzen içerisinde çoğunluğu oluşturan aktörler olarak nükleer silaha sahip olmayan devletler, düzenin sürdürülmesi konusunda ortak bir anlayışa sahiplerdir. Ancak farklı nükleer tecrübelerine sahip olan bu aktörlerin ittifak ilişkilerine, sahip oldukları nükleer kapasitelerine ve uluslararası toplum nezdinde kabul görme beklentilerine bağlı olarak düzene yönelik farklı yaklaşımlar sergiledikleri de görülmektedir. Bu koşullar çerçevesinde, zayıflayan nükleer düzenin nükleer silahlardan arındırılması yolunda iyileştirilmesi hususunda nasıl bir yol izleneceği sorusuna cevap bulmak kolay olmayacaktır.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Akkuyu'da nükleer santral kuruluyor. (2010, Temmuz 21). Cumhuriyet Gazetesi.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akkuyuda-nukleer-santral-kuruluyor-164462>

Ambassador Jerry Matjila: Briefing of Non-Proliferation of Nuclear Weapons ahead of 2020 Review Conference. (2020, Şubat 26). South African Government.

<https://www.gov.za/speeches/non-proliferation-27-feb-2020-0000>

Anthony, I. (2010, Haziran 11). *The end of deference: Iran, Brazil and Turkey and the Nuclear Fuel Swap (ARI)*. The Elcano Royal Institute.
<https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-end-of-deference-iran-brazil-and-turkey-and-the-nuclear-fuel-swap-ari/>

Arbatov, A. (2019). Mad momentum redux? The rise and fall of nuclear arms control. *Survival*, 61(3), 7-38.

Bakan Dönmez duyurdu: Akkuyu'ya ilk nükleer yakıt 27 Nisan'da gelecek. (2023, Mart 29). *Hürriyet Gazetesi*. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakan-donmez-duyurdu-akkuyuya-ilk-nukleer-yakit-27-nisanda-gelecek-42242485>

Booth, K. & Wheeler, N. J. (2008). Rethinking the security dilemma. *Unpublished paper*, Aberystwith University, UK.

Brazil. (2023, Şubat 02). ICAN. <https://www.icanw.org/brazil?locale=en>

Brazil. (2022). OPANAL. <https://www.opanal.org/en/brazil/>

Cirincione, J. (2014, Ağustos 18). *A brief history of the Brazilian nuclear program*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2004/08/18/brief-history-of-brazilian-nuclear-program-pub-15688>

Country Nuclear Power Profiles: Brazil. (2021). IAEA. <https://cnpp.iaea.org/countryprofiles/Brazil/Brazil.htm>

Country Nuclear Power Profiles: Turkey. (2022). International Atomic Energy Agency. <https://cnpp.iaea.org/countryprofiles/Turkey/Turkey.htm>

Cumhurbaşkanı Erdoğan: Tüm dünya nükleer silahlardan temizlenmeli. (2018, Mayıs 22). TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-tum-dunya-nukleer-silahlardan-temizlenmeli-366458.html>

Davutoğlu. (2013, Mart 21). *Zero Problems in a New Era / Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs*. Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. <https://www.mfa.gov.tr/zero-problems-in-a-new-era.en.mfa>

Dalton, T., Kassenova, T., William, L. (Ed.). (2016). *Perspectives on the evolving nuclear order*. Carnegie Endowment for International Peace.

de Almeida Silva, A. R., de Moura, J. A. A. (2016). The Brazilian Navy's nuclear-powered submarine program. *The Nonproliferation Review*, 23(5-6), 617-633.

de Queiroz Duarte, S. (2016). Brazil and the nonproliferation regime: A historical perspective. *The Nonproliferation Review*, 23(5-6), 545-558.

de Santana Carvalho, J. L. (2006). Ending Brazil's nuclear weapons program. *Arms Control Today*, 36(2), 51-52.

de Villiers, J. W., Jardine, R., Reiss, M. (1993). Why South Africa gave up the bomb. *Foreign Affairs*, 72(5), 98-109.

Erdoğan: Bizde nükleer başlıklı füzenin olmamasını kabul etmiyorum. (2019, Eylül 4). Euronews. <https://tr.euronews.com/2019/09/04/erdogan-birilerinin-elinde-nukleer-baslickl-fuze-var-ama-benim-elimde-olmasin-bunu-kabul-et>

Fischer, D. (1997). *History of the International Atomic Energy Agency the first forty years*. International Atomic Energy Agency.

- Foucault, M. (1994). *The order of things: An archaeology of the human sciences*. Vintage Books.
- Friedman, U. (2017, Eylül 9). *Why one president gave up his country's nukes*. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/09/north-korea-south-africa/539265/>
- Gerber, L. G. (1982). The Baruch Plan and the origins of the cold war. *Diplomatic History*, 6(1), 69-95.
- Gibbons, R. D. (2019). The future of the nuclear order. *Arms Control Today*, 49(3), 12-16.
- Gürzel, A. G. & Ersoy, E. (2012). Turkey and Iran's nuclear program. *Middle East Policy*, 19(1), 37-50.
- Horsburgh, N. (2015). *China and global nuclear order: From estrangement to active engagement*. Oxford University Press.
- Jenkins, B. (2020, Haziran 16). *A farewell to the Open Skies Treaty, and an era of imaginative thinking*. The Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/06/16/a-farewell-to-the-open-skies-treaty-and-an-era-of-imaginative-thinking/>
- Kassenova, T. (2015). Brazil and the global nuclear order. O. Stuenkel, M. M. Taylor (Ed.), *Brazil on the Global Stage: Power, Ideas, and the Liberal International Order* içinde (117-142. ss.), Palgrave Macmillan US.
- Keller, B. (1993, Mart 25). *South Africa says it built 6 atom bombs - The New York Times*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1993/03/25/world/south-africa-says-it-built-6-atom-bombs.html>
- Kibaroğlu, M. (1997). Turkey's quest for peaceful nuclear power. *Nonproliferation Review*, 4(3), 33-44.
- Knopf, J. W. (2022). Not by NPT alone: The future of the global nuclear order. *Contemporary Security Policy*, 43(1), 186-212.
- Kristensen, H. M. & Korda, M. (2023, Ocak 16). Nuclear Notebook: United States nuclear weapons, 2023. *Bulletin of the Atomic Scientists*. <https://thebulletin.org/premium/2023-01/nuclear-notebook-united-states-nuclear-weapons-2023/>
- Kütükçüoğlu, A. (2016, Aralık 18). *Türkiye'nin geçmişteki nükleer enerji deneyimleri*. IAEA. http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/_Public/29/033/29033638.pdf
- McCgwire, M. (2005). The rise and fall of the NPT: An opportunity for Britain. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 81(1), 115-140.
- Miller, S. E. (2019). The rise and decline of global nuclear order? S. E. Miller, R. Legvold, L. Freedman (Ed.), *Meeting the Challenges of the New Nuclear Age: Nuclear Weapons in a Changing Global Order* içinde (1-27. ss.), American Academy of Arts and Sciences.
- Miller, S. E. (2020). A nuclear world transformed: The rise of multilateral disorder. *Daedalus*, 149(2), 17-36.
- Müller, H. (2017). The nuclear non-proliferation treaty in Jeopardy? Internal divisions and the impact of world politics. *The International Spectator*, 52(1), 12-27.
- Nayan, R. (2018). Nuclear India and the global nuclear order. *Strategic Analysis*, 42(3), 231-243.

- Nuclear Power in Brazil | Brasil Nuclear Energy.* (2022). World Nuclear Association. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-a-f/brazil.aspx>
- Nuclear Power in South Africa | South African Nuclear Energy.* (2022). World Nuclear Association. <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/south-africa.aspx>
- Onderco, M. & Van Wyk, A. M. (2019). Birth of a norm champion: How South Africa came to support the NPT's indefinite extension. *The Nonproliferation Review*, 26(1-2), 23-41.
- Pabian, F. V. (2015). The South African denuclearization exemplar. *The Nonproliferation Review*, 22(1), 27-52.
- Patti, C. (2015). The origins of the Brazilian nuclear programme, 1951-1955. *Cold War History*, 15(3), 353-373.
- Pant, H. V. & Biswas, A. (2018). Rising powers and the global nuclear order: A structural study of India's integration. *Third World Quarterly*, 39(12), 2240-2254.
- Polakow-Suransky, S. (2010). *The unspoken alliance: Israel's secret relationship with apartheid South Africa.* Pantheon Books.
- Pretorius, J. (2013). Nuclear politics of Denial: South Africa and the additional protocol. *International Negotiation*, 18(3), 379-399.
- Pretorius, J. & Sauer, T. (2019, Eylül 6). *Is it time to ditch the NPT?* Bulletin of the Atomic Scientists. <https://thebulletin.org/2019/09/is-it-time-to-ditch-the-npt/>
- Pretorius, J. & Sauer, T. (2021). Ditch the NPT. *Survival*, 63(4), 103-124.
- Projenin Tarihçesi Akkuyu Nükleer A.Ş.* (2022, Eylül 23). Akkuyu Nükleer Rosatom. <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>
- Rauf, T. (2000). *An unequivocal success? Implications of the NPT review conference.* Arms Control Association. <https://www.armscontrol.org/act/2000-07/features/unequivocal-success-implications-npt-review-conference>
- Rauf, T. & Johnson, R. (1995). After the NPT's indefinite extension: The Future of the global nonproliferation regime. *The Nonproliferation Review*, 3(1), 28-42.
- Remarks By President Barack Obama In Prague As Delivered.* (2009, Nisan 5). The White House President Barrack Obama. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>
- Rosa, L. P. (2006). History of nuclear power in Brazil. *Energy & Environment*, 17(3), 485-495.
- South Africa: From nuclear armed state to disarmament hero. (2019, Şubat 25). ICAN. https://www.icanw.org/south_africa_from_nuclear_armed_state_to_disarmament_hero?locale=en
- Spektor, M., Kassenova, T., Florentino, L. P. (2019). Brazil's nuclear posture under Bolsonaro. *Arms Control Today*, 49(7), 12-17.
- Statement by the Republic of Türkiye 10th NPT Review Conference (2022, Ağustos 3). Reaching Critical Will. https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/revcon2022/statements/3Aug_Turkey.pdf

Statement on the conclusion of the 10th Review Conference of the Nuclear Non-Proliferation Treaty, United Nations, New York. (2022, Ağustos 27). International Relations and Cooperations: Republic of South Africa. <http://www.dirco.gov.za/docs/2022/unsc0827.htm>

Status List. (2022, Aralık 31). International Atomic Energy Agency. <https://www.iaea.org/sites/default/files/20/01/sg-ap-status.pdf>

Stein, A. (2019, Eylül 12). *Erdogan doesn't want nukes, He wants to blow up the system*. War on the Rocks. <https://warontherocks.com/2019/09/erdogan-doesnt-want-nukes-he-wants-to-blow-up-the-system/>

Şengül, E. (2021, Mart 10). *Akkuyu nuke plant to meet 10% of Turkey's power demand*. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/energy/nuclear/akkuyu-nuke-plant-to-meet-10-of-turkeys-power-demand/32105>

Tannenwald, N. (2018). The great unraveling: The future of the nuclear normative order. N. Tannenwald, J. M. Acton (Ed.), *Meeting the Challenges of the New Nuclear Age: Emerging Risks and Declining Norms in the Age of Technological Innovation and Changing Nuclear Doctrines* içinde (6-31. ss.), American Academy of Arts and Sciences.

Tenth Review Conference of the Treaty on the Nonproliferation of Nuclear Weapons (NPT) South African National Statement for The General Debate. (2022, Ağustos 2). Reaching Critical Will.

https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/npt/revcon2022/statements/2Aug_SouthAfrica.pdf

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). (2023, Ocak 10). United Nations Office For Disarmament Affairs.

<https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text>

Turkey's energy min: Nuclear power improves diversification plan. (2023, Ocak 10). Anadolu Agency.

<https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkeys-energy-min-nuclear-power-improves-diversification-plan/182709>

Türkiye: Ratification of Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). (2021). United Nations Office for Disarmament Affairs.

<https://treaties.unoda.org/a/npt/turkey/RAT/london>

Udum, Ş. (2010). Turkey's nuclear comeback. *The Nonproliferation Review*, 17(2), 365-377.

Varlı, A. (2014, Eylül 23). *Alman gazetesinden "Türkiye atom bombası yapıyor" iddiası*. Hürriyet Gazetesi. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/alman-gazetesinden-turkiye-atom-bombasi-yapiyor-iddiasi-27254898>

Walker, W. (2000). Nuclear order and disorder. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 76(4), 703-724.

EXTENDED ABSTRACT

The United States (USA), which was the first to develop nuclear weapons technology, demonstrated the destructive power of the atomic bomb by bombing the Japanese cities of Hiroshima and Nagasaki in the Second World War. Thus, the inhuman effects of these dangerous weapons, which cause mass killings, have been observed and this has led the international community to take measures against the spread of these lethal weapons. The Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT), which is the most important of the mechanisms developed in this direction, entered into force in 1970. The international institutional arrangements formed on the basis of this treaty, which categorizes states as “nuclear weapon states” and “non-nuclear weapon states”, draw the framework for what purposes and how nuclear technology can be used, and thus bring regulation to the nuclear behavior of states within the international system.

It can be said that the global nuclear order, which developed as a result of international efforts to take atomic technology under control after the Second World War, has weakened due to developments such as great power competition and developing technologies in recent years. In this study, the approaches of the “non-nuclear weapons” states, which constitute the majority of the actors in the changing nuclear order, towards the weakening nuclear order are examined through three states. The states included in the study are Turkey, Brazil, and South Africa. In the study, answers were sought to the questions of what is meant by nuclear order or disorder, how is the change in this order perceived in the literature, and how Turkey, Brazil, and South Africa approach the nuclear order and the change in the future of the order in the context of their interests and policies, respectively. Primary and secondary sources were used for the data obtained in the study’s findings. In this study, the views and stances of these countries, which have three different nuclear experiences, regarding the nuclear order are discussed.

The study consists of three parts. Firstly, the concept of order and nuclear order were defined. In international relations, international institutions broadly conceptualized as international law, international organizations, and international regimes (consisting of principles, norms, and rules) are considered mechanisms that regulate the global context.

In the second part, the postures and approaches of three states were analyzed. Among these states, Turkey, while making various attempts to benefit from nuclear energy only peacefully, has in no way directed its efforts to obtain nuclear weapons. On the other hand, it is seen that Turkey, a country that is extremely loyal to the international mechanisms that constitute the nuclear order, has recently taken a critical stance towards the nuclear order. Brazil launched its nuclear program to obtain nuclear weapons in the mid-1970s but later terminated this program of its own accord. It is extremely important for Brazil to have a wide space for the use of its advanced nuclear technology within the nuclear order. South Africa, on the other hand, acquired nuclear weapons as a result of its efforts but ended its military program by destroying these weapons for various reasons. South Africa, which is trying to gain a place in the international community related to the end of its apartheid regime it had before, emphasizes that the strengthening and maintenance of the nuclear order depend on the realization of complete nuclear disarmament.

At the end of the study, it was concluded that the nuclear order is at risk and although these states that do not have nuclear weapons are in a similar category, there are various differences in their approaches to the weakening nuclear order and the arrangements that make up this order, depending on their nuclear experience, expectations and security understandings.

EĞİTİM ODAKLI SANAL EVREN TASARIMI: YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

 Ertan TOY* Bahadır UÇAN** Muhammet Fatih KILAVUZ*** Tuba UĞRAŞ****
 Oğuz ALTUN***** Betül AYDOĞDU***** Elif ÇALIŞKAN*****

ÖZET

Dijital teknolojilerin eğitim dünyasında etkisini hızla artırması sonucunda sanal gerçeklik teknolojisinin eğitimde kullanımını görmekteyiz. Çok çeşitli etkileşimler barındıran ve fiziksel olarak bir mekâna bağlı kalmadan uzaktan yaşanabilecek deneyimler sunan metaverse ortamları, üniversitede işlenecek teorik ve uygulamalı eğitimler konusunda da şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, kullanıcı-odaklı tasarım anlayışla eğitim odaklı sanal evren (metaverse) tasarım sürecinde yeni bir tasarım yaklaşımı ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Yıldız Teknik Üniversitesi için bir sanal sınıf tasarımı örnek olarak sunulmaktadır. Durum çalışması olarak gerçekleştirilen çalışmada, ilgili alanyazın araştırılmış, üniversite öğrencilerinin görüşleri alınmış ve eğitim amaçlı mevcut sanal gerçeklik ortamları incelenmiştir. Toplamda 130 öğrencinin görüşleri, açık uçlu sorulardan oluşan bir anket yoluyla alınmış ve içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, öğrencilerin metaverse ortamında bir eğitim platformuna yönelik ihtiyaç ve talepleri 11 temadan oluşan 3 kategoride toplanarak değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre metaverse ortamında bir eğitim platformu ve sınıf ortamı tasarlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: sanal gerçeklik, sanal evren, e-öğrenme, sanal üniversite, sanal kampüs

Design of Education-Oriented Metaverse: The Case of Yıldız Technical University

ABSTRACT

As a result of the rapid increase in the impact of digital technologies in the world of education, we see the use of virtual reality technology in education. Metaverse environments, which contain a wide variety of interactions and offer experiences that can be experienced remotely without being physically connected to a place, are undoubtedly of great importance for the theoretical and practical education to be taught at the university. The aim of this study is to present a new design approach in the design process of education-oriented virtual universe (metaverse) with a user-

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Sanat Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, ertantoy@yildiz.edu.tr

** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim ve Tasarım Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, bucan@yildiz.edu.tr

*** Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim ve Tasarım Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, fkilavuz@yildiz.edu.tr

**** Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, tugras@yildiz.edu.tr

***** Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Elektrik-Elektronik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, oaltun@yildiz.edu.tr

***** Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul / TÜRKİYE, betul.aydogdu@std.yildiz.edu.tr

***** Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul / TÜRKİYE, elif.caliskan1@std.yildiz.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Toy, E., Uçan, B., Kılavuz, M. F., Uğraş, T., Altun, O., Aydoğdu, B., Çalışkan, E. (2023). Eğitim odaklı sanal evren tasarımı: Yıldız Teknik Üniversitesi örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 539-561. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1238872>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 18 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Temmuz / July 2023

oriented design approach. In this context, a virtual classroom design for Yıldız Technical University is presented as an example. In the study, which was conducted as a case study, the relevant literature was researched, the opinions of university students were taken and existing virtual reality environments for educational purposes were examined. The opinions of 130 students were collected through a questionnaire consisting of open-ended questions and analyzed by content analysis method. As a result of the analysis, the needs and demands of the students for an educational platform in the metaverse environment were collected and evaluated in 3 categories consisting of 11 themes. According to the results of the analysis, an educational platform and classroom environment were designed in the metaverse environment.

Key Words: *virtual reality, metaverse, e-learning, virtual university, virtual campus*

Giriş

Çevrimiçi ortamlarda, yeni ve zengin medya iletişim araçlarının ortaya çıkmasına rağmen öğrencilerin gerek eğitimcilerle gerek sınıf arkadaşlarıyla daha çok metin tabanlı olan çevrimiçi iletişim araçlarını kullanarak etkileşim kurdukları görülmektedir (Wang, 2008). Yıldız'a göre (2020: 181) topluluk hissine ilişkin kuramsal çerçeve, bir öğrenme ortamında topluluk hissini sağlanmasının ve geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır (Yıldız, 2020: 181). Farklı mecralarda eğitim ortamlarının önemi okulların kapalı olduğu (Covid 19) salgın döneminde fazlaca hissedilmiştir. Salgın zamanı yaşanan uygulama ve deneyim eksikliği için en önemli çözümlerden birisi de artırılmış ve sanal gerçeklik araçlarının geliştirilmesi olarak öne çıkmaktadır. Metaverse ortamlarının gelişmesinin, dünya üzerinde uygun teknoloji ve donanıma sahip olan herkes için eğitimin kesintisiz bir temele oturmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Göçen, 2022: 109). Lee ve arkadaşlarına göre (2022: 3) salgın sonrasında dahi çevrimiçi eğitimde yaşanan sıkıntılardan biri, öğrencilerin derslerdeki aktif katılımının azalması ve uygulamalı eğitimlerdeki yetersiz verimliliklerdir. Metaverse destekli eğitim platformları mevcut iki boyutlu çevrimiçi sınıfların sınırlamalarını aşarak (Kye vd., 2021; Mystakidis, 2022) teorik ve uygulamalı eğitimi bir araya getirerek öğrencilerin aktif bir şekilde eğitim faaliyetlerine katılmasını sağlayabilmektedir. Eğitim açısından bakıldığında sanal ortamın sınırsızca ve istenildiği şekilde tasarlanabildiği için bu tasarım bir hastane, amfi, ofis, klinik ya da laboratuvar şeklinde de olabilmektedir. Gerçeğe yakın tasarlanan sanal ortamlar ile kişiler daha etkin bir şekilde deneyim yaşama imkânına sahip olabilmektedir. Sanal ortamdaki öğrenme aktiviteleri, öğrenciler için araştırmaya motivasyon sağlayabilir; bilgiyi eğlenceli, sürükleyici ve etkileşimli bir şekilde aktarabilmektedir (Altunal, 2022: 436). Bu ortamda eğitim için en çok ve aktif olarak kullanılan teknoloji sanal gerçekliktir (Kye vd., 2021). Metaverse ve sanal gerçeklik teknolojisinin birlikteliği de sanal ortamdaki gerçeklik duygusunu ve orada bulunma hissiyatını artırmada önem taşımaktadır. Bu ortamların eğitim alanındaki potansiyelleri düşünüldüğünde; yaratıcılık ve paylaşım konusunda özgür bir alan sunmak, fiziksel ve sanal olarak bir arada hissedilen desteklenmiş entegre öğrenme sistemi, kişiyi orada hissettiren sürükleyici rehberlik faaliyetleri ve üst düzey etkileşim örnek verilebilmektedir (Phakamach vd., 2022: 85). Çok çeşitli etkileşimler barındıran ve gerçek bir mekâna bağlı kalmadan uzaktan yaşanabilecek deneyimler sunan sanal evren / metaverse ortamları, üniversitede işlenecek teorik ve uygulamalı eğitimler konusunda da şüphesiz ki büyük önem taşımaktadır.

İlgili alanyazın araştırmasından elde edilen sonuca göre; eğitimin fiziksel yapılamayacağı olağan ve olağanüstü durumlarda çeşitli dijital iletişim uygulamalarının eğitim odaklı dönüştürülme çabası görülmektedir. Buna ek olarak sanal bir eğitim ortamı oluşturulması konusunda da eğitimin ana öznesi olan öğrencilerin istek ve ihtiyaçları önem kazanmaktadır. Alanyazın incelenmesinden elde edilen sonuca göre; sanal ortamların ya

gerçeküstü ya da gerçekçi skeomorfik bir yaklaşımda tasarlandığı ve iki yaklaşım arasında derin bir ayrım olduğu görülmektedir.

Yıldız Teknik Üniversitesi 2022 yılının başında, bahsedilen metaverse ortamlarının eğitim alanında verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak adına kendi metaverse eğitim platformunu oluşturmak için çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar, Yıldız Teknik Üniversitesi Reality Lab isimli genişletilmiş gerçeklik laboratuvarının araştırma ekibi tarafından, üniversitenin kendi kaynaklarıyla yürütülmektedir. Bu araştırma ise, bu çalışmalar kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Eğitim odaklı mevcut metaverse ortamları göz önünde bulundurulduğunda, ya gerçeküstü ya da gerçekçi skeomorfik bir yaklaşımda tasarlandığı ve iki yaklaşım arasında derin bir ayrım olduğu görülmektedir. Bu noktada, tasarım yaklaşımlarının eğitim odaklı ortamlar için uygunluğunu araştırmak bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, bu araştırmanın amacı; kullanıcı-odaklı tasarım anlayışla eğitim odaklı sanal evren (metaverse) tasarım sürecinde yeni bir tasarım yaklaşımı ortaya koymaktır. Yeni tasarım yaklaşımı ortaya koyma sürecinde, öğrenci görüşlerine de yer vererek örnek bir sanal sınıf tasarımı sunulmaktadır. Kullanıcı-odaklı tasarım anlayışı bağlamında, bu araştırma kapsamında oluşturulan metaverse platformuna dair alanyazın incelemeleri yapılmış, kullanıcı görüşleri alınmış ve metaverse ortamında eğitim platformlarının kullanımları incelenmiştir.

Metaverse (Sanal Evren)

Metaverse, ötesi anlamına gelen “meta” ve evren anlamına gelen “universe” kelimelerinin birleşimidir. Bu kavram dilimize öte-evren veya sanal evren olarak çevrilmektedir. Stephenson, 1992 tarihinde yayımladığı Snow Crash adlı bilim-kurgu romanında ilk kez metaverse kavramından bahsetmektedir. Stephenson romanında, bu kavramı; dünyamıza paralel, kullanıcıların dijital avatarlar aracılığıyla etkileşim kurduğu devasa sanal bir evren olarak betimlemektedir (Stephenson, 2003). Metaverse, yalnızca sanal bir evren değil daha ötesi olarak bilinmektedir (Kye vd., 2021: 2). Mystakidis (2022: 486), bunu fiziksel gerçeklik ile sanalı birleştiren ve çok kullanıcıli bir ortam sunan gerçeklik ötesi evren olarak tanımlamaktadır. Bu sanal ortamda kişiler, onları temsil eden seçtikleri ya da oluşturdukları avatarlar ile etkileşimde bulunmaktadır (Farjami vd., 2011: 500). Avatarlar, kişilerin maddi bedenlerine benzer şekillerde kullanıldığından sosyal etkileşim bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Avatarlar insansı veya başka tip formlarda oluşturulabilmekte farklı şekillerde özelleştirilebilmektedir (Ayiter, 2008: 44). Mark Zuckerberg Metaverse kavramını yalnızca internetin içeriğini görüntülemekten ziyade doğrudan içinde yaşadığımız internetin somutlaşmış hali olarak tanımlamaktadır (Zuckerberg, 2021). Guo ve Gao (2022) ise internetin sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) gözlükleriyle deneyimlenmesi olarak tanımlamışlardır (Guo & Gao, 2022: 1). Metaverse ile ilgili yapılan bu tanımlamalarla; bu kavramın, insan hayatına paralel akan internetin somutlaştırılmış ve üç boyutlu yeni bir sürümü olduğu sonucuna varılabilmektedir (Altunal, 2022: 435). Bu doğrultuda yakın gelecekte Metaverse dünyasında oyun, eğitim, iş gibi bir dizi çalışmaların sanal ortamlarla birleştirileceği beklenmektedir. Farklı amaçlar için kurulan çeşitli sanal evrenler, kullanıcı ihtiyaçlarına göre değişik çözümler sunmaya çalışmaktadır. Metaverse ile ilgili çalışmalar eğitim, müze, oyun gibi deneyimler üzerine yoğunlaşmakta, insanların ilgisi ve konunun kapsama alanı günden güne artmaktadır (Argan vd., 2022). Second Life, Decentraland, Roblox gibi platformlar insan hayatına paralel ve oyunlaştırılmış sanal evrenler olarak belirtilebilmektedir.

E-Öğrenme

Dijitalleşmenin her geçen gün hızlanması, dijital teknolojilerin insan hayatında kapladığı yeri sürekli artırmaktadır. 1980'den itibaren dijital teknoloji ve internetin yaygınlaşması, çoğu sosyal faaliyetlerin bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden yürütülmesi ile bu yeni çağda; yaşamla ilgili faaliyetlerde teknolojik araçların ve yöntemlerin geleneksel olana kıyasla daha çok tercih edildiği görülmektedir (Ünlü, 2019: 167). Dijitalleşmenin artması şüphesiz ki eğitim sektörünü de doğrudan etkilemektedir. Bilgiye hızlıca ulaşmak, öğrenmek, bireysel ve toplumsal gelişim için büyük önem taşımaktadır. Bilgiye ulaşmadaki gerçekleşen kolaylıklar, e-öğrenmeyi de beraberinde getirmekte, uzaktan eğitim yöntemleri ile küresel iletişim ağının gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. İçinde bulunduğumuz bu bilgi çağında iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle eğitim yapısı ve biçimi etkilenmektedir. Eğitimciler yeni eğitim programları ve öğrenme-öğretme modelleri geliştirmeye yönelmektedir. Bu modellerden uzaktan eğitim uygulamalarının, e-öğrenme biçiminde yaygınlık kazanmaya başladığı görülmektedir (Altıparmak vd., 2011: 320). Fiziksel ortamda yüz yüze gerçekleştirilen eğitim uygulamaları; gelişen teknoloji, dijitalleşme ve internet imkânlarıyla birlikte uzaktan yapılabilmektedir. E-öğrenme de denilen bu modelle insanlar istediği zaman istediği yerden bilgiye ulaşabilir hale gelmektedir. Çevrimiçi kitap okuma ve çevrimiçi video izleme gibi eğitimi destekleyici unsurlardan faydalanılmaktadır. E-öğrenme sadece bununla sınırlı değil eğiten ile eğitilenin aynı mekânda olma kısıtını ortadan kaldırmakta; görüntülü, sesli ve etkileşimli bir biçimde yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerini kapsamaktadır (Alkayış, 2020). E-öğrenme aynı zamanda kişileri mekân, zaman ve fiziksel bir sınıf ortamı kısıtlarından bağımsız olarak bilgiye ulaşabilmelerine imkân vermektedir (Altıparmak vd., 2011: 321).

Pandemi döneminde kapatılan okullar, eğitim uygulamalarını çevrimiçi platformlara taşımak durumunda kalmıştır. Çevrimiçi uzaktan eğitim yöntemleri veya e-öğrenme, senkron ve asenkron olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Ders materyallerinin bir sistem üzerinden paylaşıldığı ve gerçek zamanlı etkileşime izin vermeyen sistemlere asenkron, gerçek zamanlı etkileşime olanak tanıyan yüz yüze eğitimin benzerini oluşturmayı amaçlayan sisteme ise senkron eğitim yöntemi denilmektedir (Tüzün & Yörük Toraman, 2021: 833). Senkron eğitim yönteminin faydaları arasında; öğrencilerin birliktelik hissi (Huang & Hsiao, 2012), sanal ortamda bir arada varlık göstermek (Yamagata-Lynch, 2014) ve uzaktan eğitimde sorulara anlık yanıtlar, geri bildirimler almak (Skylar, 2009; Martin vd., 2012) sayılabilmektedir. Her iki yöntem de iyi bir uzaktan eğitim yöntemi olsa da senkron eğitimdeki etkileşim unsurları öğrenciler için ders deneyimini daha olumlu etkilemektedir. Günümüzde uzaktan eğitim yöntemlerinin gelişmesi ve pandemi gibi beklenmedik ve ani gelişen durumlarda fiziksel olarak aksayacak eğitim yöntemlerine yönelik alternatif arayışlar hız kazanmıştır. Yalnızca teorik değil üniversitelerde verilecek uygulamalı dersler için de etkileşimli eğitim sistemleri oluşturma çabası gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda yeni nesil eğitim ortamlarının oluşturulması için metaverse ve e-öğrenme kavramları bir araya gelmektedir.

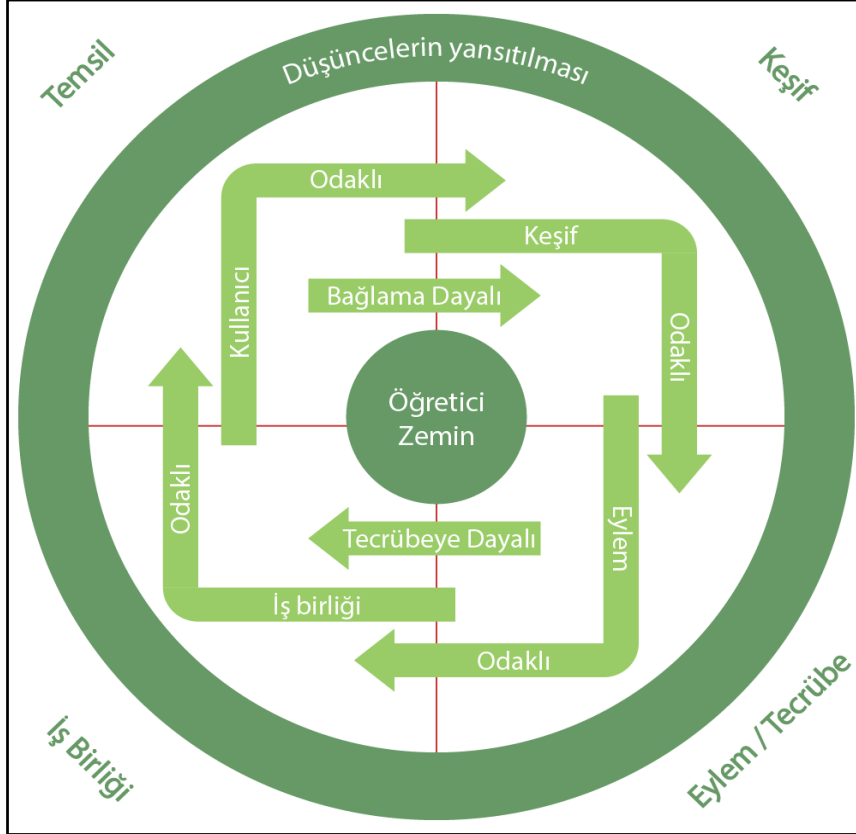
Sanal Gerçeklik

Sanal gerçeklik teknolojisiyle birlikte üç boyutlu sanal ortamlarla kullanıcı arasında daha fazla duygu ve etkileşimin dâhil olması, iki boyutlu ortamların eğitimde geri plana atılmasına sebep olması beklenmektedir. İki boyutlu ortamları negatif etkileyen; düşük benlik algısı, katılım sağlamama hissi, hareketsizlik, basit duygusal ifadeler gibi sınırlamalar oluşturmaktadır (Göçen, 2022: 110). Oradalık deneyimi için (Immersive Experience); 'kullanıcının sanal bir ortamın algısal olarak içine girme derecesi', 'sistem ve kullanıcı arasındaki etkileşim sırasında kullanıcı tarafındaki algılar ve deneyim' gibi tanımlamalar kullanılabilmektedir (Zhang, 2020: 90880). Üç boyutlu metaverse ortamlarında his duygusunun

payı arttıkça öğrenciler için etkin öğrenme süreçleri de gerçeğe taşınmaktadır. Oradalık hissini en iyi deneyimleyen sanal gerçeklik teknolojisi ile kişiler bulunduğu gerçekliğin ötesinde sanal bir ortamda deneyim yaşayabilmektedir. Sanal gerçeklik gözlüğü ile gerçekleştirilecek bu deneyimde serbestlik derecesi kısaca DoF (Degrees of Freedom) kafa ve vücudun sanal gerçeklik ortamında kaç eksenle hareket esnekliğine sahip olduğunun ölçüsüdür. İçine cep telefonu takılan stereoskop mantığıyla çalışan sanal gerçeklik gözlükleri üç serbestlik derecesine sahiptir (3-DoF) ve yalnızca dönme hareketleri yapılabilir: Kafa aşağı-yukarı, sağa-sola döndürebilir ve sağa-sola eğilebilmektedir. Altı serbestlik derecesine sahip (6-DoF) sanal gerçeklik gözlüklerinde ise bu dönme hareketlerine ilave olarak doğrusal hareketler yapmak mümkündür: Kafa ve vücut hareketleri; ileri-geri, sağa-sola ve yukarı-aşağı yönlendirilebilmektedir. 3-DoF yalnızca düzlemsel hareket imkânı sağlarken, 6-DoF uzaysal olarak oradalık/içindelik deneyimi sunmaktadır (Doma, 2020).

İki boyutlu tasarım ortamlarında, kullanıcı deneyimi tasarım prensiplerinden “skeomorfizm” kavramı sıkça görülmektedir. Gerçek dünyaya benzeyen nesnelere ve ortamları içeren bu tasarım konsepti örneğin; bilgisayarda bir belgeyi klasör simgesine sürükleyip düzenlemek veya bir dosyayı kaydetmek için disket şeklinde ikon kullanmak, silmek için çöp sepeti ikonu gibi gerçek dünyadan referansları sanal ortamda vermek şeklinde kullanılmaktadır (Interaction Design Foundation, 2015). Bu doğrultuda, eğitimcilerin öğrencileriyle aynı fiziksel alanda olma yanlısamasını sürdürebilecekleri, özelleştirilmiş bir sanal ortam oluşturmaya uygun, skeomorfik çevrim içi platformların oluşturulması düşünülmektedir (Mistretta, 2022: 6).

Üç boyutlu öğrenme ortamlarının tasarımına dair Kapp ve O’Driscoll’un (2010) prensipleri düşünülüp, sanal gerçeklik ortamında oluşturulacak eğitim platformunun tasarımı için bu prensipleri (Şekil 1) incelemek gerekmektedir.

Şekil 1: 3D Öğrenme Ortamları VR Tasarım Prensipleri (Kapp & O’Driscoll, 2010)

Bu prensiplere dayalı kurgulanabilecek öğrenme aktiviteleri şöyledir (Kapp & O'Driscoll, 2010) :

Avatar Kullanımı: Katılımcıların kendilerini sanal ortamda temsil eden, seçeceği avatarları kullanabilir ve üzerinde değişiklikler yapabilmektedir.

Rol Oynama: Katılımcıların değişik öğrenme aktivitelerine dair role bürünebilir ve bu doğrultuda tecrübe kazanabilmektedir.

Rehber/Talimat: Ortama yabancı yeni katılımcılar için, sanal ortamdaki talimatlar ve rehberler sunulabilmektedir.

Uygulama: Önceden hazırlanmış çeşitli öğretim tekniklerinin katılımcılar tarafından sanal ortamda uygulanıp deneyimlenebilmektedir.

Birlikte Yaratmak/İş Birliği: Katılımcılar sanal ortamda iş birliği, grup çalışması ve toplantıları yapabilmektedir.

Sosyal Paylaşım: Katılımcıların sanal ortamda sosyalleşme, iletişim kurma gibi etkileşimlerine olanak tanıyan sosyal alanlar oluşturulmaktadır.

Covid-19 virüsünün sebep olduğu pandemiyle kısa zamanda büyük hızla yaygınlaşan uzaktan iletişim teknolojileri e-öğrenme için uyarlanmaya çalışılsa da teorik eğitimde yüz yüzenin yerini kısmen doldurabilmekte, uygulamalı eğitimde ise verimsizliği göze çarpmaktadır. Fiziksel ortam, yüksek maliyetli uygulama ve deneyler, uygulamanın karmaşıklığı gibi faktörlerle uygulamalı e-öğrenme için VR destekli sanal ortamlara dair ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır. Hâlihazırda çok nadir olan bu sistemler ya eğitim amacı dışında oluşturulmuş ya da mevcut ortamların pandemi ile birlikte hızlı ve plansızca e-öğrenme modeline çevirme çalışmaları olarak görülmektedir. 2 boyutlu geleneksel ortamların tasarımı bir yana güncel durumda 3 boyutlu VR ortamları için tasarım prensiplerinin belirlenmesi de bu doğrultuda önem kazanmaktadır. Küresel market araştırma verilerine göre 2022 yılında 72.8 milyar dolar seviyesindeki metaverse pazarının, tüm ekosistemiyle 2024 yılına kadar 783.3 milyar dolar seviyesine yükselmesi öngörülmektedir (Lee & Gu, 2022: 1). Pazar payının hızlıca yükseldiği ve beraberinde büyük bir ekosistemle gelişen bu teknolojilerin eğitim alanında planlanması, tasarımı ve uygulanması önem taşımaktadır.

Eğitim amaçlı mevcut sanal gerçeklik ortamları incelendiğinde; yurtiçi ve yurtdışında çeşitli platformların geliştirildiğini görmekteyiz. Öğrencilerin geleneksel sınıf ortamında elde edilen bilgilerden ziyade, sanal ortamda 3 boyutlu modeller ile oluşturulan sahneleri oradaymış gibi deneyimlemeleri sağlanabilmektedir. Gerçek bir sınıf kadar çeşitli ve etkileşimli bir içerik sunulabilen bu ortamlarda öğrenciler yapılan modelleri ve sahneleri deneyimleyebilmektedir. Ders yürütücüsü tarafından anlatılan konu, sahne değişimleri ve modeller ile desteklenip uygulamalı olarak öğrencilerin derse katılmaları sağlanabilmekte ve derslerin daha akılda kalıcı, pratiğe dökülmüş hale evrilmesine imkân tanımaktadır. Dünya genelinde farklı üniversiteler bu teknolojileri kullanmak için çalışmalara başlamıştır. Örnek olarak verilebilecek üniversitelerden bazıları; Tokyo Üniversitesi, Hong Kong Çin Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesidir.

Tokyo Üniversitesi ise yakında ortaokul ve lise öğrencileri için mühendislik eğitimleri içeren, sanal ortamda kurslar, dersler ve etkinlikler düzenlemeyi hedeflemektedir. Uygulama aşamasındaki projelerinde mühendislik alanında çalışan öğrenci sayısını artırmayı hedeflemektedirler (Asia News Network, 2022).

Hong Kong Çin Üniversitesi (HGÇÜ), sistemini meta veri deposu ile geliştirmiştir. Üniversite öğrencilerinin ve öğretmenlerinin kampüs yaşamını etkin bir şekilde zenginleştiren

blok zincir odaklı bir yapı kullanmaktadır. Bu platformdan örnek görsel Şekil 2’de görülmektedir. Metaverse, platform geliştirme motoru olan Unity üzerinde geliştirilmiştir, böylece uygulama akıllı telefonlarda, bilgisayarlarda ve tarayıcı tabanlı bulut tabanlı sistemlerde kullanılabilir hale getirilmek amaçlanmaktadır (Duan vd., 2021: 159).

Şekil 2: HGÇÜ Metaverse Platformu (Duan vd., 2021)

Ülkemizde ise ODTÜ’lü araştırmacılar, geliştirdikleri “Sanal Okul” projesi ile 3B sanal kampüsü kurulduktan sonra projede sanal terapi üzerine çalışmaya devam etmektedirler. Özellikle sosyal fobisi olanlara yönelik geliştirilmiş sanal klinik adlı çalışmaya yoğunlaşmışlardır. Hedefleri ise psikologlarla Zoom veya gerçek hayat görüşmeleri yerine 3B olarak tasarlanmış ortamlarda gerçekleştirilen katılımlardır. Sanal Okul projelerinde amaçladıkları, öğrencilerin arkadaşlarıyla sanal ortamda kendi belirledikleri avatar ile iletişime geçmesidir. Ders sonrası öğrencilerin sosyal etkileşimlerini artırmak için tasarlanan ortamı kullanabilmektedirler. Öğrenciler, başka öğrencilerle eş zamanlı olarak ortamda bulunabilmektedirler. Öğretmenler sunum yapmak isterse ortamda sunumunu aktararak öğrencilerin görmesi mümkündür. Gerçek zamanlı etkileşimin çok benzeri bir ortam oluşturmuşlardır. ODTÜ tarafında geliştirilen “Sanal Sınıf” projesi geliştirme aşamasındadır. Bu sanal ortamın Second Life tabanlı sanal platform üzerinde kurgulandığı vurgulanmıştır (Bulu & İşler, 2011). Ülkemizden bir diğer çalışma ise Atatürk Üniversitesi’nin sanal sergi uygulaması olan Artsteps üzerinden oluşturulan ortamda bir ders vermesi örnek gösterilebilmektedir (Atatürk Üniversitesi, 2022).

Yurtiçi örnekleri ele alındığında herhangi bir üniversitenin kendi geliştirdiği platform üzerinden metaverse ortamı tasarladığı ve uyguladığı bir örneğe rastlanmamıştır. Hazır sanal ortam platformlarını çeşitli ihtiyaçlara göre adapte etmek üzerine kurgulanan bu sistemlerde, bütüncül bir şekilde e-öğrenme ve metaverse konusunun ele alınıp üniversitelere yönelik sanal eğitim ortamı sisteminin tasarlanabilirliği konusundaki eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu nedenle, üniversitelerin kendi platformlarını oluşturmaları, istenilen özelliklerin eklenip çıkartılmasına imkân tanımalarının önemli bir avantaj sağlayacağı öngörülmektedir.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak gerçekleştirilmiştir. Durum çalışması; belirli bir veya birkaç durumun, birden fazla veri toplama yoluyla derinlemesine incelendiği, durumların ve duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2006). Bu çalışmada, metaverse ortamında üniversitelere yönelik bir sanal sınıf tasarımı, incelenen durum olarak ele alınmıştır. Veri toplama amacıyla, ilgili alanyazın araştırılmış, üniversite öğrencilerinin görüşleri alınmış ve eğitim amaçlı mevcut sanal gerçeklik ortamları incelenmiştir. Ayrıca, ulaşılan sonuçlara dayanan bir sanal gerçeklik sınıf tasarımı sunulmuştur. Bu çalışma için, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 27.06.2022 tarihli 2022.06 sayılı kararı gereğince Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Öğrenci görüşlerini almak için, açık uçlu sorulardan oluşan bir anket kullanılmıştır. Bu yollarla elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile analiz edilerek duruma yönelik temalar tanımlanmıştır. Çalışmanın araştırma grubunu, Yıldız Teknik Üniversitesinin çeşitli fakülte ve bölümlerinden toplam 130 öğrenci oluşturmaktadır (Tablo 1). Söz konusu öğrenciler, Üniversite geneline açık olan “Metaverse” adlı seçmeli derse kayıtlı öğrencilerdir. Bu öğrencilerin konuya ilgileri nedeniyle soruları içtenlikle ve detaylı olarak yanıtlayacakları varsayılmıştır. Ayrıca, farklı fakülte ve bölümlerin farklı ihtiyaç ve bakış açılarını da ortaya koyacağı varsayılmıştır. Dolayısıyla katılımcıların seçiminde, araştırmanın kapsamına uygun olarak metaverse konusuna ilgisi olan öğrencilerin seçilmesi amaçlanarak amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, derinlemesine araştırma yapabilmek amacıyla çalışmanın amacı bağlamında bilgi açısından zengin durumların seçilmesidir (Büyüköztürk vd., 2022).

Tablo 1: Katılımcı Profili

Fakülte	Sınıf	Sayı
Elektrik - Elektronik Fakültesi	2	1
	3	11
	4	4
Fen-Edebiyat Fakültesi	2	2
	3	6
	4	3
Gemi İnşaatı ve Denizcilik Fakültesi	3	1
	4	20
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	2	10
	3	3
İnşaat Fakültesi	3	9
	Kimya-Metalurji Fakültesi	3
Makine Fakültesi	3	11
	4	12
Mimarlık Fakültesi	1	1
	2	3
	3	21
	4	1
Sanat ve Tasarım Fakültesi	4	5
	Toplam	130

Öğrenci görüşlerini almak için kullanılan ankette yer alan açık uçlu sorular şunlardır: (i) Metaverse denildiğinde aklınızda nasıl bir ortam canlanıyor, tarif edebilir misiniz? (ii) Üniversite kampüsümüz metaverse ortamında sunulmuş olsaydı bu ortamın nasıl görünmesini isterdiniz? (iii) Metaverse ortamında eğitim almak isteseydiniz hangi özelliklere sahip olmasını beklerdiniz? Katılımcıların yanıtları, elektronik ortamda yazılı metin olarak alınmıştır. “K1, K2, K3, ..., K130” olarak etiketlenen her bir katılımcının yanıtları analiz edilmek üzere bir araya getirilmiştir.

Gerçekleştirilen görüşmelerde, katılımcılara yöneltilen açık uçlu sorular neticesinde elde edilen yanıtlar içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Proje ekibinde yer alan 7 araştırmacı, katılımcı araştırma yaklaşımı bağlamında birlikte çalışarak içerik analizini gerçekleştirmiştir. Bu yaklaşıma göre, konsensüs sağlanan kodlar üzerinden yine konsensüs sağlanarak tema ve kategoriler oluşturulmuştur (Tablo 2). Kodlar, katılımcıların düşüncelerini, duygularını, ihtiyaçlarını, taleplerini vb. ifade ettikleri tespit edilen anahtar ifadelerdir. Bu anahtar ifadelerin gruplanması ile önce temalar, sonrasında ise kategoriler elde edilmiştir. Daha sonra, mevcut eğitim amaçlı sanal gerçeklik ortamları, benimsedikleri tasarım yaklaşımı bağlamında incelenmiş ve öğrenci beklentileri ile karşılaştırılarak yeni tasarım yaklaşımı için öneriler geliştirilmiştir; bu öneriler doğrultusunda bir sanal sınıf ortamı tasarlanmıştır.

Bulgular

Kullanıcı görüşmeleri yoluyla elde edilen verilere dair yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular, analiz çerçevesi tablosunda verilmektedir (Tablo 2). Tablo 2’te verilen analiz çerçevesinde, kodlardan elde edilen temalar değerlendirildiğinde, bunların üç kategoride gruplanabileceği görülmüştür: Ortam tasarımı, Öğrenme deneyimi tasarımı, Kullanıcı deneyimi tasarımı. Ortam tasarımı, 3B sanal ortamların genel olarak görsel tasarım öğelerinin nasıl bir tasarım yaklaşımı ile kullanıldığı ve hangi tasarım nesnelere yer aldığı ile ilgilidir. Öğrenme deneyimi tasarımı, bir öğrenme ortamının, öğrencilerin öğrenmelerine etki eden faktörlerin göz önünde bulundurulduğu tasarım öğelerine odaklanmaktadır. Kullanıcı deneyimi tasarımı ise genel olarak bir ortamın/arayüzün kullanıcılar tarafından ne tür etkileşimler yoluyla kullanıldığına dair tasarım ilke ve tasarım öğelerine odaklanmaktadır.

Tablo 2: Analiz Çerçevesi

Kod	Tema	Kategori
Işınlanma, Nesnelere etkileşime geçme, 3B nesnelere, vb.	3B Modelleme ve Sahne Kullanımı (46 katılımcı)	Ortam Tasarımı
Gerçekçi nesnelere, Gerçekçilik duygusu, Gerçekçi sınıf ortamı vb.	Gerçekçi Nesnelere ve Sınıf Ortamı Modellemesi (11 katılımcı)	
Fantastik tasarımlar, Farklı mekân tasarımları vb.	Sınıf Ortamının Yeniden Oluşturulması (17 katılımcı)	
Deneyler, Sanal Laboratuvar vb.	Laboratuvar Ortamının Tasarlanması (8 katılımcı)	
Sergiler, Faaliyetler, Kulüp tanıtımları, Konferanslar vb.	Etkinlik Alanlarının Oluşturulması (13 katılımcı)	
Saha tecrübesi, İş deneyimi vb.	Staj Deneyiminin Oluşturulması (5 katılımcı)	Öğrenme Deneyimi Tasarımı
Sosyal etkinlik, Sohbet odaları vb.	Sosyal Grup ve İletişim (19 katılımcı)	
Başka derslere katılma imkânı, Diplomalara sanal ortamda verilmesi vb.	Sınıf Aktivitelerinin Tasarımı ve Uygulanması (7 katılımcı)	
Oyun kurgusu, Ders aktiviteleri, Oyunlaştırma ile öğrenme vb.	Oyun Tabanlı Aktiviteler (15 katılımcı)	Kullanıcı Deneyimi Tasarımı
İletişim kurmak, Soru sorabilme özelliği, Eğitimciler ile iletişim vb.	İletişimi Teşvik Etme (16 katılımcı)	
Kişisel avatar oluşturma, Avatar ile iletişim kurabilme vb.	Özelleştirilebilir Avatar (17 katılımcı)	

Analiz sonuçlarına göre, “3B Modelleme ve Sahne Kullanımı (46 katılımcı)”, “Gerçekçi Nesnelere ve Sınıf Ortamı Modellemesi (11 katılımcı)”, “Laboratuvar Ortamının Tasarlanması (8 katılımcı)”, “Etkinlik Alanlarının Oluşturulması (13 katılımcı)” ve “Sınıf Ortamının Yeniden Oluşturulması (17 katılımcı)” temaları “Ortam Tasarımı” kategorisi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Staj Deneyiminin Oluşturulması (5 katılımcı)”, “Sosyal Grup ve İletişim (19 katılımcı)” ve “Sınıf Aktivitelerinin Tasarımı ve Uygulanması (7 katılımcı)” temaları “Öğrenme Deneyimi Tasarımı” kategorisi olarak görülmektedir. “Oyun Tabanlı Aktiviteler (15 katılımcı)”, “İletişimi Teşvik Etme (16 katılımcı)” ve “Özelleştirilebilir Avatar (17 katılımcı)” temaları ise “Kullanıcı Deneyimi Tasarımı” kategorisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortam Tasarımına Yönelik Bulgular

Katılımcılara metaverse ortamında bir eğitim platformunun nasıl olması gerektiğine yönelik sorular yönetildiğinde 130 katılımcıdan 46 katılımcı metaverse ortamında üç boyutlu modelleme ve sahne kullanımının bulunması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Kye ve arkadaşları (2021) ile Mystakidis’in (2022) belirttiği üzere, metaverse destekli eğitim platformları mevcut iki boyutlu çevrimiçi sınıfların sınırlamalarının aşılması durumunda öğrencilerin aktif katılımı sağlanabilmektedir. Buna paralel olarak, katılımcılar da 3B ortamın avantajlarından bahsetmiştir. Örneğin; K27 numaralı katılımcı, “*Bu gelişen teknolojiye derslerimizde geometrik ve grafiksel değerleri 2 boyutlu tahta da görmektense zihnimde tam oturması için ve daha rahat işlemler yapabilmek için VR gözlükler yardımıyla görmek isterdim.*” şeklinde görüş bildirmiştir. K89 numaralı katılımcı ise şöyle demiştir: “*VR gözlükler aracılığıyla mimarlık öğrencilerinin 3 boyutlu düşünebilmesi geliştirilebilir matematik öğrencilerinin ise özellikle geometri derslerinde uzay kavramını çok daha net bir şekilde canlandırılabilmesi adına büyük bir olanak sağlaması içten bile değil.*” K112 numaralı başka bir katılımcı ise, “*Derslerde öğrenciler ortamda bulunmuyor, sadece işitsel duyularını kullanabiliyorlar. Fakat metaverse sayesinde ekrandan iki boyutlu gerçekleşen eğitim üç boyutlu hale getirilebilir.*” şeklinde yanıtlamıştır.

Öte yandan Altunal (2022) belirttiği gibi, fiziksel gerçekliğe yakın tasarlanan sanal gerçeklik ile kişiler daha etkin bir şekilde deneyim yaşama imkânına sahip olabilmektedir. Nitekim katılımcılara metaverse ortamında bir eğitim platformunun nasıl olması gerektiğine yönelik sorular yönetildiğinde 130 katılımcıdan 11 katılımcı metaverse ortamında gerçekçi nesnelere ve sınıf ortamı modellemesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Buna göre katılımcılar oluşturulacak olan yeni sınıfların ve nesnelere yakın tasarlanması yönünde görüşlerini belirtmişlerdir. Bu görüşe ilişkin örnek vermek gerekirse; K22 numaralı katılımcı, “*Çevrimiçi sınıfların geleneksel bir düzene göre belirli avantajları olsa da bazı öğrenciler çevrimiçi sınıflarda sınıf ortamından kopuk hissedebiliyorlar.*” yanıtını vermiştir. K38 numaralı katılımcı ise “*Örnek vermek gerekirse tıpkı bir sınıftaymış gibi metaverse üzerinde bir sınıfta olduğumuzu hayal edelim. Arkadaşlarımız, öğretmenimiz, sıramız her şeyiyle aynı olmalıdır.*” şeklinde yanıtlamıştır.

Katılımcılara metaverse ortamında bir eğitim platformunun nasıl olması gerektiğine yönelik sorular yönetildiğinde 17 katılımcı ise metaverse ortamında sınıf ortamının yeniden oluşturulması gerektiği yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir. Örnek vermek gerekirse; K29 numaralı katılımcı, “*Tekdüze, yenilikten uzak, ilgi çekici olmayan öğretme şekli yerine görsellerle zenginleştirilmiş, sıra dışı, farklı mekân ve tasarımlarla öğrencinin merakını cezbederek onların ilgisini arttırabilir onlara öğretirken ki harcanan emeği daha verimli kullanılmasına da olanak sağlanabilir.*” şeklinde yanıtlamıştır. K42 numaralı katılımcı ise, “*Akademisyenlerin ihtiyaçlarına göre düzenleyecekleri sanal gerçeklikte sınıf oluşturulmalıdır. Bahsedilen bu sanal ortamlar, öğrencilerin daha önce görmedikleri ortamlara erişimlerini*

sağlayacağı için düşünme ve analiz kapasitelerini arttırarak onlara katkı sağlaması kaçınılmazdır.” yanıtını vermiştir.

Katılımcılara metaverse ortamında bir eğitim platformunun nasıl olması gerektiğine yönelik sorular yönetildiğinde 8 katılımcı, laboratuvar ortamının tasarlanması gerektiği yönünde görüşlerine yer vermişlerdir. Bu doğrultuda ders içeriklerine uygun özelleştirilmiş sanal laboratuvar ortamları oluşturularak eğitimcilerin ve öğrencilerin derslerde bu ortamları aktif olarak kullanılmasıyla gerçekleştirilmesi zor veya tehlikeli deneylerin yapılabileceğine değinmişlerdir. Örneğin; K5 numaralı katılımcı, “Bir kimya öğrencisi üniversite laboratuvarındaki tehlikeli bir deneyi metaverse sınıflarında rahatlıkla deneyimleyebilecektir.” K9 numaralı diğer bir katılımcı ise, “...Öğrenciler, laboratuvar derslerini çok pasif bir şekilde geçirdi ve bu büyük eksikliklere yol açtı. Uygulamalı faaliyetleri mümkün kılacak çevrimiçi araçlar veya teknolojiler geliştirmek mümkündür...” yanıtını vermiştir.

Metaverse ortamında bir eğitim platformunun nasıl olması gerektiğine yönelik sorular katılımcılara yönetildiğinde 13 katılımcı, metaverse ortamında etkinlik alanlarının oluşturulması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Kapp ve O’Driscoll’un (2010) üç boyutlu öğrenme ortamlarının tasarımına dair sosyal paylaşım prensibine göre katılımcıların sanal ortamda sosyalleşme, iletişim kurma gibi etkileşimlerine olanak tanıyan sosyal alanlar oluşturulmasından söz etmiştir. Katılımcılardan da etkinlik alanlarının motive edici ve faydalı olabileceği yönünde görüş bildirenler olmuştur. Örneğin; K72 numaralı katılımcı, “...Ders dışında kampüsümüzü gezmek istediğimiz bir sanal dünya tasarlayıp ders dışında eğlenceli vakitler geçirebiliriz. Okuldan sıkılan değil, okula gitmek isteyen kişilere dönüşürüz diye düşünüyorum.” şeklinde görüşünü belirtirken K23 numaralı katılımcı, “Güzel Sanatlar Fakültesi için, müzeler ve sanat galerileri bu evrene entegre olabilir. Evinizden veya sınıfınızdan dünyadaki tüm müzeleri gezme, sanat galerilerine gitme şansı elde edebilirsiniz. Hem de öyle internet ortamındaki gibi interaktif olmayacak şekilde değil, insanlarla sosyal olabileceğiniz bir alan yaratıyor.” yanıtıyla etkinlik ortamlarının kolaylık sağlayarak gerçek yaşamda bulunan ortamların sanal ortamda görülmesinin sağlanabileceğini belirtmiştir. Katılımcılara yöneltilen sorular neticesinde metaverse de oluşturulacak bir eğitim platformunun ortam tasarımında yer alması beklenen özellikleri hakkında elde edilen veriler ortam tasarımı kategorisi altında toplanmıştır. Araştırma kapsamında metaverse de eğitim platformu tasarımı hakkında katılımcılardan elde edilen görüşler doğrultusunda; üç boyutlu modelleme ve sahne tasarımlarının kullanımı, ilgi çekici görsellerle zenginleşen sınıf ortamının yeniden oluşturulması gerekliliğini, sanal laboratuvar ortamları oluşturularak öğrencilerin ve görevlilerin deneylerini gerçekleştirebileceği alan oluşturması ve etkinlik alanlarının motive edici ve faydalı olabileceği sonucuna varılmıştır.

Öğrenme Deneyimi Tasarımına Yönelik Bulgular

Katılımcılara metaverse de eğitim almak istedikleri bu ortamın hangi özelliklere sahip olması gerektiğine yönelik sorulara 5 katılımcı, metaverse ortamında staj deneyiminin oluşturulması yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir. Phakamach vd. (2022) metaverse’nin, kişiyi orada hissettiren sürükleyici rehberlik faaliyetlerinden oluşan ve yüksek etkileşimin sağlaması gibi öğrenme süreci üzerindeki olumlu etkilerine değinmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar da bu görüşü destekler nitelikte olup, staj ve atölye gibi eğitici aktivitelerde sanal evrenin kullanılmasının eğitim sürecine katkı sağlayabileceği belirtilmiştir. Örneğin; K6 numaralı katılımcı, “Gemilerde çalıştığımız ortamlar pratiğe dayanıyor, 6 ay süren uzun bir uzak yol gemi stajımız, atölye ve simülasyon derslerimiz bulunmakta bu dersler aslında sanal evrene uyum sağlayabilir.” şeklinde yanıtlamıştır. K32 numaralı katılımcı ise “Gerçek bir iş

tecrübesi edinmeden önce staj yapmak gibi gerçek bir iş ortamını yakından görebilecekleri ve staj eğitimi alabilecekleri metaverse projesi geliştirilebilir.” yanıtını vermiştir.

Metaverse ortamında bir eğitim platformunun hangi özelliklere sahip olması gerektiği hakkında katılımcılara yöneltilen sorulara 19 katılımcı ise sosyal grup ve iletişim şeklinde görüşlerine yer vermişlerdir. Yıldız (2020), bir öğrenme ortamının sahip olması gereken özelliklerden biri olan topluluk hissini önemine dikkat çekmektedir. Bu görüşe benzer bir biçimde katılımcılarda metaverse ortamında sosyal birlikteliğin gerekliliğinden bahsetmiştir. Örneğin; K54 numaralı katılımcı, *“Belki de en önemlisi ise öğrencinin kendisinin sosyal bulunmuşluk hissi yaşamasının yanında diğer arkadaşlarının da kendini fark ettiğinin bilincinde olması, yani birlikte bulunmuşluk.”* olarak yanıtlamıştır. K127 numaralı katılımcı ise *“Herkesin birbiriyle etkileşimde olduğu grup çalışmaları daha gerçekçi olabilir. Aktif, katılımlı, anlamlı, sosyal olarak etkileşimli, yinelemeli ve neşeli ilkeleri birlikte, kişilerin öğrenmesi pekiştirilebilir.”* şeklinde yanıtlamıştır.

Metaverse’de eğitim almak istedikleri ortamın sahip olmasını bekledikleri özellikleri hakkında katılımcılara yöneltilen sorulara, 130 katılımcıdan sınıf aktivitelerinin tasarımı ve uygulaması temasını oluşturan 7 katılımcı; derse konuk alabilme, başka sınıflara katılma imkânı, sertifikaların sanal ortamda verilmesi ve diplomaların sanal ortamda verilmesi gibi ders işleyişine yönelik görüşlerini bildirmişlerdir. Bu doğrultuda dünyamızdaki bir sınıf ortamındaki ders işlenişinin sanal ortama taşınması yönünde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bu görüşlere örnek vermek gerekirse; K39 numaralı katılımcı, *“Metaverse bu yüzden eğitim için yeni kapılar açmaktadır. İnsanların hayallerine ulaşabilmeleri için yaratılmış bir evrendir. Okulu yarıda kalmış seksen yaşındaki biri sanal gözlüğüyle beraber diplomasını alabilir.”* yanıtıyla diplomaların sanal ortamda verilmesine dair görüşünü belirtirken, K40 numaralı katılımcı ise, *“...Derse bir profesör veya bölümden mezun bir kişiyi çağırmanın çok kolay olması ve bu kişi için yolda herhangi bir zaman kaybı olmaması...”* şeklinde cevabıyla derse konuk alabilme özelliğinin bulunması yönünde görüşünü ifade etmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen sorular neticesinde, metaverse’de eğitim almak istedikleri ortam hakkındaki görüşleri öğrenme deneyimi tasarımı kategorisi altında toplanmıştır. Bu araştırma ile elde edilen veriler doğrultusunda metaverse de bir eğitim ortamında olması beklenen özelliklerinin; staj ve atölye gibi eğitici faaliyetlerin gerçekleştirilebildiği, sosyal açıdan bir arada olma hissini sağlandığı, etkileşimli bir biçimde iletişimin sürdürülebildiği, derse konuk alabilme, sertifika ve diplomaların sanal ortamda verilmesi gibi sınıf aktivitelerinden oluşan bir öğrenme deneyimi tasarımı gerektirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kullanıcı Deneyimi Tasarımına Yönelik Bulgular

Katılımcılara eğitim almak istedikleri metaverse ortamının hangi özelliklere sahip olması gerektiğine dair yöneltilen sorulara 15 katılımcı ise oyun tabanlı aktivitelerin yer alması yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir. Altunal (2022), sanal ortamda öğrenme aktiviteleriyle ilgili bilgi aktarımının eğlenceli ve etkileşimli bir biçimde gerçekleştirilerek bu durumun öğrenciler için araştırma motivasyonu sağlayabileceğine değinmiştir. Benzer bir biçimde katılımcılar da öğrenmeyi teşvik eden oyun ve eğlence tabanlı faaliyetlerin yer almasına yönelik yaklaşımlarıyla bu görüşü desteklediği görülmektedir. Örneğin; K19 numaralı katılımcı, *“... Derse gelen öğrencilere sadece o ders için özel dağıtılan, o öğrencinin imzasını taşıyan taklit edilemeyen ve maddi bir değeri olmayan bir token/NFT, avatar, vb. verilmesi, yüksek not alan veya çaba gösteren öğrencilerinde benzer ödüllere bu sisteme teşvik edilmesi...”* şeklinde yanıtlamıştır. K130 numaralı diğer bir katılımcı ise *“Beceri ve zorluk seviye belli bir kuram takip ederek öğrenci etkinliği artırılabilir ve gelişim sağlanabilir. Çünkü biz yeni nesil olarak keyif almayı severiz. İllaki oyun oynayarak bu keyfi sağladığımızdan metaverse evrenine hızlı bir şekilde adapte olabiliriz.”* şeklinde yanıtlamıştır.

Metaverse’de eğitim ortamının hangi özelliklere sahip olması gerektiği hakkında yöneltilen sorulara 16 katılımcı ise iletişimi teşvik etmesi yönünde görüşlerini bildirmişlerdir. Göçen (2022), iki boyutlu ortamın basit duygusal ifadelerden oluşmasının iletişim üzerindeki sınırlayıcı etkisinden söz etmiştir. Katılımcılarda bu görüşe benzer bir biçimde iki boyutlu ortamın duygusal anlamdaki sınırlayıcı yönüne karşın metaverse ortamının kişilere kendilerini ifade etmede onlara özgür bir alan sağlayacağından bahsetmişlerdir. Bu konuya ilişkin örnek vermek gerekirse; K122 numaralı katılımcı ise, “*Özgüven problemi olan bireyler için kendini daha rahat ifade etme, gösterme fırsatı sunar. Arkadaş edinmek, derslere katılmak, derslerde söz alabilmek bu bireyler için daha kolay hale gelir.*” şeklinde yanıt vermiştir. Benzer bir görüşe sahip K45 numaralı katılımcı ise “*Öğrenciler belki de gerçek sınıf ortamında derse katılmaktan çekinebilir, soru sormaktan korkar ya da arkadaşlarla iletişim kurmakta zorlanır ama bu sistemle başka evrende başka karakter olarak derse katıldığında çok daha farklı bir kişiliğe bürünebilir.*” şeklindeki yanıtıyla metaverse ortamının kendilerini ifade etmelerini kolaylaştırarak iletişimi güçlü hale getireceğine ilişkin görüşlerine yer vermiştir.

Kapp ve O’Driscoll’a (2010) ait tasarım prensipleri aracılığıyla oluşturulabilecek üç boyutlu ortamlardaki öğrenme aktiviteleri arasında kullanıcıları sanal ortamda temsil etmesini sağlayan ve üzerinde değişikliklerin gerçekleştirebildiği avatar kullanımında söz etmiştir. Katılımcılarda metaverse de eğitim ortamının sahip olması gereken özellikleri hakkında yöneltilen sorulara 17 katılımcı, özelleştirilebilir avaturların bulunması yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir. Örnek vermek gerekirse; K117 numaralı katılımcı, “*Avatarların özellikleri kullanıcıların kendini ifade etme özgürlüğünü yansıtacak şekilde titizlikle kişiselleştirilebilir insan benzeri veya tamamen fantastik şekilde görünebilirler.*” şeklinde avatar üzerinde kullanıcının istekleri doğrultusunda kişiselleştirilebilir olma özelliğinden söz ederken, K108 numaralı katılımcı ise “*Özgüven dedim evet çünkü herkes o an kamerasını açıp katılmak istemeyebiliyor, avatar kullanılarak bu sorunu da ortadan kaldırmış oluyoruz. Ve online dersten farklı olarak sanki sınıfta gerçekte olduğu gibi arkadaşlarımızla buluşup sosyal olarak kendimizi daha aktif hissedebiliriz.*” şeklindeki yanıtıyla avatar kullanımının gerçek yaşama yakın gerçekçi bir deneyim hissi sağlayacağından söz etmiştir. Katılımcılara yöneltilen sorular neticesinde, metaverse’deki eğitim almak istedikleri ortamın sahip olması gerektiği düşünülen işlevleri hakkında elde edilen veriler kullanıcı deneyimi tasarımı kategorisi altında toplanmıştır. Araştırma kapsamında metaverse’de eğitim ortamının işlevleri hakkında katılımcılardan elde edilen görüşler doğrultusunda; avatar kullanımının kişilere özgür bir iletişim alanı tanıyan, iletişimi ve oyun tabanlı aktiviteleriyle öğrenimi teşvik eden bir yapıya sahip olmasını gerektirdiği sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerden alınan verilerin analizinin ardından, eğitim amaçlı mevcut sanal gerçeklik ortamları incelenmiştir. Çalışma kapsamında öğrencilerin eğitim almak istedikleri sanal sınıf ortamı hakkındaki beklentilerini ölçmek amacıyla daha önce yapılmış ve aktif olarak kullanılan metaverse eğitim platformları karşılaştırmalı olarak incelemeye alınmıştır. Bu doğrultuda Engage VR, Edverse, MetaHKUST, MeetinVR, Virbela ve Secondlife adlı eğitim odaklı metaverse platformları incelenmiştir. Metaverse platformlarındaki eğitim ortamları Tablo 3’te yer alan form, renk, doku ve ışık tasarım öğelerine göre değerlendirilmiştir. Tasarım öğelerinin model üzerindeki kullanımı tasarım yaklaşımı açısından incelendiğinde; skeomorfik tasarım yaklaşımına sahip ortamlara “gerçekçi”, kurgusal tasarım yaklaşımına sahip ortamlara ise “gerçeküstü” tasarım kategorisi başlığı altında yer verilmiştir.

Öğrencilerin eğitim almak istedikleri sanal sınıf ortamına yönelik görüşleri doğrultusunda gerçekçi ve gerçeküstü tasarım yaklaşımına sahip iki farklı metaverse platformu tasarım özelliklerine göre detaylı olarak incelenmiştir. İncelemeye göre sınıf ortamlarının tasarımı açısından öğrencilerin istekleri ile örtüşen ya da ters düşen noktalara değinilmiştir.

Dolayısıyla bu ortamların öğrencilerin eğitim almak istedikleri sanal sınıf ortamı ile karşılaştırıldığında uygun olup olmadığı ölçülerek gelecek çalışmalar için dikkat edilmesi gereken hususlara değinilmiştir.

Şekil 3: Engage VR Metaverse Sınıfı (Engage VR, 2023)

Öğrencilere yöneltilen metaverse ortamında eğitim almak istedikleri sanal sınıf tasarımı hakkındaki araştırma soruları neticesinde elde edilen betimlemelerine göre; gerçekçi sınıf düzeninden uzak bir yaklaşımla yeniden tasarlanması yönündedir. Bu doğrultuda mevcut metaverse ortamlarında yer alan sanal sınıf tasarımları incelendiğinde Şekil 3'te yer alan Engage VR adlı eğitim platformunun öğrenci beklentileri ile ters düşen özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Genel sınıf tasarımı ve düzeni açısından incelendiğinde; oturma sistemi, ders tahtasının ve hocaya ait sunum kürsüsünün konumu klasik bir sınıf görünümüne sahip olan ortamın skeomorfik bir anlayışla oluşturulduğu görülmektedir. Sınıf içerisinde kullanılan masa ve oturma alanlarının tasarımlarında kullanılan ahşap doku özelliklerine göre değerlendirildiğinde ortam, fiziksel dünyada aşına olduğumuz sınıf ortamının birebir kopyasını oluşturmaktadır. Ortam tasarımında yer alan duvar, tahta, masa, kapı gibi objelerin renkleri incelendiğinde; duvar rengi olarak beyaz ve tahta rengi olarak kullanılan yeşil gerçek yaşamdaki objelere tanımlanan renklerle benzerlik göstermektedir. Işık ise, gerçek bir iç mekânda olduğu gibi yer alan tavan ışığı olarak ve ortamın aydınlatılmasında kullanılan bir diğer tasarım öğesidir. Ortamın genel görünümü tüm tasarım öğeleri açısından değerlendirildiğinde skeomorfik bir yaklaşıma sahip gerçekçi bir tasarımdan oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Şekil 4: Edverse Metaverse Sınıfı (Edverse, 2023)

Çalışmada ele alınan bir diğer eğitim platformu Şekil 4'te yer alan Edverse adlı metaverse uygulamasına ait sınıf tasarımıdır. Öğrencilere sanal sınıf ortamı tasarımı hakkındaki yöneltilen araştırma soruları neticesinde elde edilen görüşlere göre kurgusal bir tasarım yaklaşımın yanı sıra hâlihazırda kullandığımız mekânlara referans veren özelliklere de yer verilmiştir. Edverse adlı metaverse uygulamasının sanal sınıf ortamı incelendiğinde ortamın gerçekçi bir sınıf görünümünden uzak, gerçeküstü bir tasarım anlayışıyla oluşturulduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu sınıf ortamı, öğrencilerin istekleri göz önünde bulundurulduğunda tasarım özellikleri açısından örtüşen noktaların yer aldığı görülmektedir. Ortamın tasarım özellikleri incelendiğinde; dijital ekran ve oturma alanları gerçekçi bir sınıf ortamına kıyasla farklılaştırılmıştır. Dijital ekranlar, masa ve oturma alanlarında kullanılan doku ve ışıklandırmalar ile tasarımda kullanılan koyu ve neon renkler ortama kurgusal bir atmosfer sağlamıştır. Aynı zamanda masa ve koltuk tasarımları mevcut dünyadaki kullanımıyla benzerlik göstermektedir. Böylelikle hem kurgusal hem de yaşadığımız dünyada aşına olunan sınıf ortamına yönelik referansların verildiği görülmektedir. Ortamın genel görünümü tasarım öğeleri açısından incelendiğinde gerçeküstü bir tasarım yaklaşımı ile oluşturulduğu sonucuna varılmaktadır.

Yapılan karşılaştırmalar sonucunda her iki platform sanal sınıf tasarımları açısından iki farklı yaklaşıma sahiptir. Engage VR'a ait sınıf tasarımı tamamen gerçekçi ve skeomorfik bir ortamı yansıtırken Edverse, form olarak gerçekçi bir tasarım anlayışı gösterse de diğer tasarım öğeleri bağlamında gerçeküstü tasarım yaklaşımını sergilemektedir. Tablo 3'te yer alan eğitim odaklı diğer metaverse platformları özellikleri bakımından tasarım öğelerine göre değerlendirildiğinde çoğunluğunun gerçekçi ve skeomorfik bir tasarım anlayışı ile oluşturulduğu sonucuna varılmaktadır. Bu durum metaverse ortamında sanal bir sınıf ortamının oluşturulmasındaki tasarım sürecinin öğrencilerle birlikte yürütülmesi konusundaki ihtiyacın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu amaçla belirtilen ihtiyacı karşılamaya yönelik öğrenciyi merkeze alan sanal bir sınıf ortamının nasıl olması gerektiği üzerine bir çalışma yapılmıştır.

Tablo 3: Metaverse Eğitim Ortamlarının Özellikleri

Metaverse Platformu	FORM		RENK		DOKU		IŞIK	
	Gerçekçi	Gerçeküstü	Gerçekçi	Gerçeküstü	Gerçekçi	Gerçeküstü	Gerçekçi	Gerçeküstü
Engage VR https://engagevr.io/	✓		✓		✓		✓	
Edverse https://www.edverse.com/	✓			✓		✓		✓
MetaHKUST https://hkust.edu.hk/	✓		✓			✓	✓	
MeetinVR https://www.meetinvr.com/		✓	✓		✓		✓	
Virbela https://www.virbela.com/	✓		✓		✓		✓	
Second Life https://secondlife.com/	✓		✓		✓		✓	

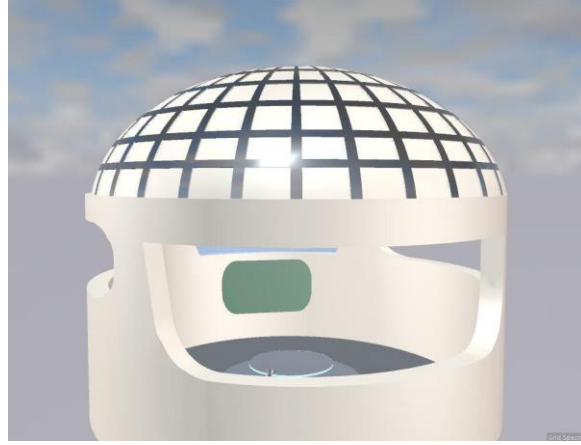
Mevcut eğitim amaçlı metaverse ortamlarının öğrenci görüşleriyle karşılaştırılarak analiz edilmesi sonucunda, her bir tasarım ögesi bağlamında, gerçekçi ve gerçeküstü yaklaşımların harmanlanması şeklinde bir tasarım yaklaşımı önerilmektedir. Buna göre, Yıldız Teknik Üniversitesi için metaverse’de bir sınıf ortamı tasarımını ortaya konmuştur.

Yıldız Teknik Üniversitesi Metaverse Ortamında Eğitim Ortamı Tasarımı

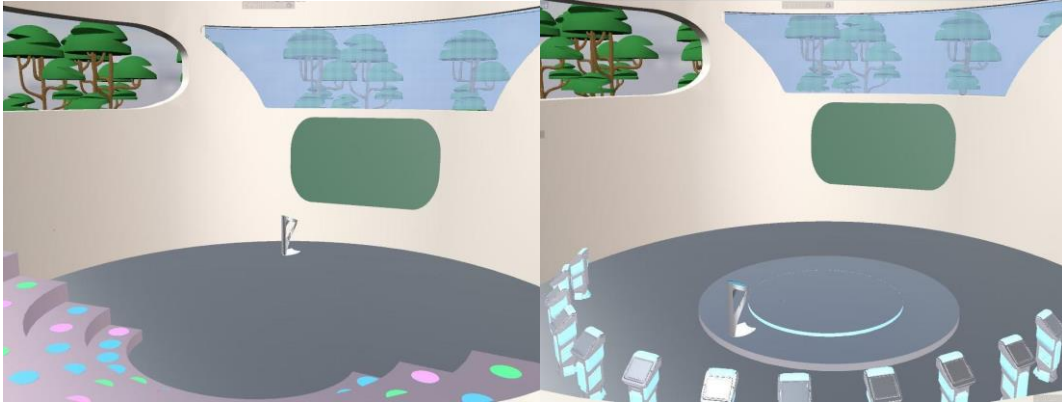
Veri analizinde ortaya çıkan temalara ilişkin tasarım problemleri ortaya konmuş ve bunlara yönelik tasarım çözümleri üretilmiştir. Bu tasarım çözümlerine dayanarak, Yıldız Teknik Üniversitesi’nin metaverse ortamında eğitim platformuna yönelik sınıflar için sanal sınıf tasarımları oluşturulmuştur (bk. Şekil 5-7). Bu sınıflar, üç boyutlu modelleme yazılımı olan Cinema4D kullanılarak üç boyutlu şekilde tasarlanmıştır.

Ortam tasarımı ile ilgili en dikkat çekici temalardan biri olan “3B modeller ve sahne kullanımı” ile ilgili olarak 3B model kullanımı bir ihtiyaç olarak görülmektedir. 3B modellerin sanal sınıf ortamında nasıl ve nerede yer alacağına dair üretilen çözümlerden birine karar verilmiştir: modellerin üzerine konabileceği bir platform tasarlamak. Dolayısıyla, oluşturulan sanal sınıfta eğitim materyali olarak 3B modeller yer alacak ve bu modeller bir platform ile görüntülenebilecektir. Ortam tasarımı ile ilgili diğer bir tema, “Gerçekçi nesnelere ve sınıf ortamı modellenmesi” için tespit edilen ihtiyaç, sınıf ortamı modellenirken öğrencilerin daha rahat olabilmesi için alışıktığı bir ortam yaratmak üzere, gerçekçi görünümdeki nesnelere detay olarak yer verilmesidir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere sınıf ortamında yer alan eğitim amaçlı nesnelere fiziksel sınıf ortamlarındaki tasarımları göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin, tahta kullanımı için geleneksel bir tahta tasarımı yapılmıştır. Diğer tema olan “Sınıf ortamının yeniden oluşturulması” ise öğrencilerin sanal ortamda olduğunu daha fazla hissedebilmesi için genel ortam tasarımının kurgusal özelliklerde tasarlanması bir ihtiyaç olarak belirlenmiştir. Örneğin, geleneksel masa ve sıra düzeninin birebir modellenmesi yerine öğrencilerin ortama farklı bir kurgu ile dâhil olmasının sağlanması bu ihtiyacı karşılayacak bir çözüm olarak görülmüştür. Buna göre, öğrencilerin sanal sınıf ortamında oturabilecekleri alanlar kurgulanmıştır.

ve bu alanlar iki alternatif tasarım olarak sunulmuştur: basamaklı yapı ve kiosklu yapı (bk. Şekil 6).

Şekil 5: Sanal Sınıfın Dıştan Görünümü

Şekil 6: Sanal Sınıfın İç Mekân Tasarımına Ait Görünümler

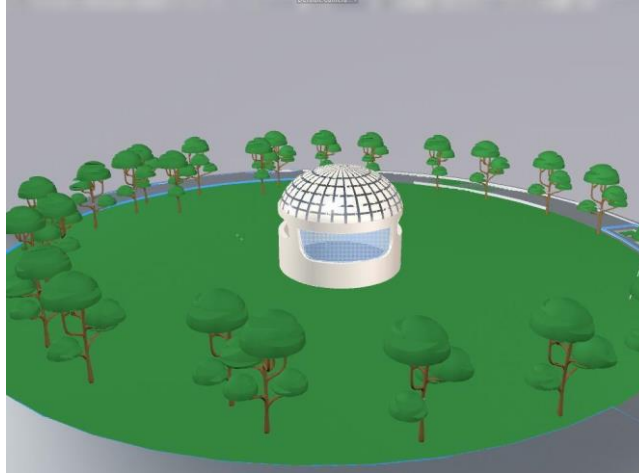
Başka bir deyişle, metaverse eğitim platformuna yönelik sanal sınıf ortamının görsel tasarımı hakkında elde edilen katılımcı görüşlerinin analizine göre yaygın olarak iki farklı sınıf tasviri ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin bir bölümü gerçekçi nesnelere bulunduğu bir eğitim ortamına yakın sınıf tasarımdan söz ederken bir bölümü ise ortamın yeniden oluşturulduğu, fantastik ve kurgusal bir tasarımdan söz etmiştir. Bu görüşler doğrultusunda Şekil 5'te de görüldüğü üzere yapı tasarımının oluşturulmasında, gerçekçi bir sınıf ortamına yakın ve kapalı formuyla fiziksel mekân hissine sahip, görsel biçimi itibariyle de sanal ortam duygusunu barındırması amaçlanmıştır. Katılımcıların gerçekçi nesnelere bulunduğu sınıf ortamına yönelik görüşleri yapının iç mekân tasarımına yansıtılmıştır. Şekil 6'da sol tarafta bulunan iç mekân tasarımında gerçek bir sınıf ortamında bulunan ders tahtasına yer verilmiştir. Sanal sınıfın iç mekân görünümünde gerçekçi bir sınıf ortamına benzer şekilde Şekil 6'da sağda yer alan görselde de görüleceği üzere öğrenci ve öğretmene ait alanlar oluşturulmuştur. Katılımcıların gerçekçi sınıf ortamı beklentilerine yönelik öğrenciler için gerçeğe benzeyen oturma alanları tasarlanmış, sınıf ortamının yeniden ve kurgusal bir biçimde oluşturulması görüşüne uygun olarak oturma alanlarının tasarımında gerçekçi bir sıra düzeninden uzak estetik bir tasarım yapılmıştır.

Tablo 2'deki analiz çerçevesinde bahsedilen kodlar arasındaki "Gerçekçi nesnelere, gerçekçilik duygusu, gerçekçi sınıf ortamı" üzerine yapılan katılımcı yorumları "Gerçekçi Nesnelere ve Sınıf Ortamı Modellemesi" temasıyla kullanıcıların fiziksel oradalık deneyimine dair görüşlerini içermektedir. Ortam tasarımının oradalık algısıyla doğrudan etkisi

gözlemlenmiştir. Oluşturulan ortamın katılımcılar için oradalık deneyimini artırdığı gözlemlenmiştir.

Katılımcıların; gerçeklik algısı, ortam tasarımı ve kullanıcı deneyimine dair yorumları düşünüldüğünde; sanal gerçeklik destekli oluşturulmuş bu ortamın, kullanıcıların oradalık deneyimini (immersive experience) güçlendirdiği görülmüştür. Kullanıcının sanal gerçeklik başlığı içerisinde 360 derece olarak gördüğü ortam, fiziksel hareketlerinin doğrudan sistem tarafından algılanmasıyla kullanıcılar ortamın içerisinde hissetmektedir. Gerçekçi nesnelere ve ortam tasarımıyla da bu etki artırılmaktadır. Bu durumun konsantrasyon ve odaklanma konularında da sanal sınıf ortamındaki deneyimine katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Katılımcıların diğer katılımcıları avatarlarıyla görüp, aynı üç boyutlu ortamda bulunup, fiziksel ve işitsel kurdukları iletişimle oradalık algısı güçlendirilmiştir.

Öğrenme deneyimi tasarımı ile ilgili dikkat çeken tema ise “Sosyal grup ve iletişim” olarak ortaya çıkmıştır. Buna ilişkin temel ihtiyaç, sosyalleşme alanlarının oluşturulmasıdır. Bu ihtiyacı giderebilecek çözüm olasılıkları arasında, öğrencilerin sanal sınıf ortamı dışında vakit geçirebileceği farklı ortamların da bulunması yer almaktadır. Dolayısıyla, sanal sınıflara ek olarak dinlenme alanı, grup çalışması yapılabilecek alanlar ve kafeler gibi ortamlar içeren bir kampüs ortamı tasarımı çözüm olarak ortaya konmuştur. Kampüs alanının tasarımı bu çalışma kapsamında yer almamakla birlikte, genel fikir vermesi açısından bu tasarım fikirlerinin geliştirileceği bir taslak kampüs ortamı Şekil 7’de sunulmaktadır.

Şekil 7: Sanal Sınıfın Kampüs Ortamından Görüntüsü

Kullanıcı deneyimi tasarımı ile ilgili dikkat çeken tema, “Özelleştirilebilir avatar” temasıdır. Buna göre, öğrenciler tarafından kullanılan avatarların tasarımının kişiye özgü olması hem buradalık hissinin hem de kişinin kendini daha rahat ifade edebilmesinin sağlanması açısından çok önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç göz önünde bulundurularak, öğrencilerin sanal ortama girerken kullanmak üzere kendilerine özel avatar tasarımlarına olanak veren bir avatar tasarım uygulamasının geliştirilmesine karar verilmiştir.

Özetle, ulaşılan sonuçlara dayalı olarak yukarıda özellikleri açıklanan sanal sınıf tasarımı oluşturulmuş ve bir tasarım önerisi olarak sunulmaktadır.

Sonuç

Eğitim dünyasında dijital teknolojilerin etkisinin hızla artması sonucunda sanal gerçeklik teknolojisinin eğitimde kullanıldığını görmekteyiz. Çok çeşitli etkileşimlere ev sahipliği yapan ve fiziksel olarak bir yere bağlı kalmadan uzaktan yaşanabilecek deneyimler sunan metaverse ortamları, üniversitede verilecek teorik ve uygulamalı eğitimler için şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Tamamen özel bir yazılım altyapısı ile geliştirilen eğitim amaçlı

metaverse ortamları yurt dışında görülmekle birlikte ülkemizde sadece var olan ortamlara uyarlanarak kullanılmaktadır. Hazır sanal ortam platformlarını çeşitli ihtiyaçlara göre uyarlamak üzere tasarlanan bu sistemlerde, üniversiteler için sanal eğitim ortamı sisteminin e-öğrenme ve metaverse bütüncül olarak ele alınarak tasarlanmasındaki eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu nedenle üniversitelerin kendi platformlarını oluşturmalarının ve istenilen özelliklerin eklenmesine veya çıkarılmasına izin vermesinin önemli bir avantaj olacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada eğitim amaçlı metaverse ortamları için gerçekçi ve gerçeküstü niteliklerin bir arada kullanıldığı yeni bir tasarım yaklaşımı ortaya konulmuştur. Bu tasarım yaklaşımını yansıtan bir sanal sınıf Yıldız Teknik Üniversitesi için örnek olarak tasarlanıp sunulmuştur. Oluşturulan bu sanal sınıfla birlikte Yıldız Teknik Üniversitesinin metaverse platformu geliştirilmeye başlanmıştır. Durum çalışması olarak gerçekleştirilen çalışmada veri toplamak için ilgili alanyazın taranmış, eğitim amaçlı mevcut sanal gerçeklik ortamları incelenmiş ve üniversite öğrencilerinin görüşleri alınmıştır. Toplamda 130 öğrencinin görüşleri açık uçlu sorulardan oluşan bir anket aracılığıyla alınmış ve içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda öğrencilerin metaverse ortamında bir eğitim platformuna yönelik ihtiyaç ve talepleri toplanarak 11 temadan oluşan 3 kategoride değerlendirilmiştir.

Ortam tasarımı ile ilgili olarak, metaverse eğitim platformu için sanal sınıf ortamının görsel tasarımına ilişkin katılımcı görüşlerinin analizine göre iki farklı sınıf tanımı ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin bir kısmı gerçekçi nesnelere bulunduğu eğitim ortamlarına yakın bir sınıf tasarımından bahsederken, bir kısmı da ortamın yeniden yaratıldığı fantastik ve kurgusal bir sınıf tasarımından bahsetmiştir. Gerçekçi nesnelere bulunduğu sınıf ortamına ilişkin katılımcıların görüşleri binanın iç tasarımına yansıtılmıştır.

Katılımcıların gerçekçi sınıf ortamı beklentileri ve sınıf ortamının kurgusal bir şekilde yeniden yaratılması fikrine uygun olarak oturma alanlarının tasarımında gerçekçi bir sıra düzeninden uzak estetik bir tasarım yapılmıştır. Bunun en büyük nedeniyse katılımcıların derse odaklanmak istedikleri için gerçek dünyadan uzaklaşmak istememeleri olmuştur. Öğrenme deneyimi tasarımında dikkat çeken tema “Sosyal gruplar ve iletişim” olarak ortaya çıkmıştır. Bunun için temel ihtiyaç sosyalleşme alanlarının oluşturulmasıdır. Bu ihtiyaca yanıt verebilecek çözüm olanakları arasında öğrencilerin sanal sınıf ortamı dışında zaman geçirebilecekleri farklı ortamların bulunması yer almaktadır. Bu nedenle sanal sınıflara ek olarak dinlenme alanları, grup çalışmalarının yapılabileceği alanlar ve yemekhanelerin de yer aldığı bir kampüs ortamı tasarımı çözüm olarak ortaya konulmuştur. Kampüs alanının tasarımı bu çalışmanın kapsamında olmamakla birlikte, genel bir fikir vermesi için bu tasarım fikirlerinin geliştirileceği taslak bir kampüs ortamı Şekil 5’te sunulmuştur.

Kullanıcı deneyimi tasarımında dikkat çeken tema “Özelleştirilebilir avatar” temasıdır. Buna göre öğrencilerin kullandıkları avatarların tasarımının kişiye özel olması hem burada olma hissi hem de kendini daha rahat ifade edebilmesi açısından çok önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç göz önünde bulundurularak öğrencilerin sanal ortama girerken kullanmak üzere kendi avatarlarını tasarlamalarına olanak sağlayan bir avatar tasarım uygulaması geliştirilmesine karar verilmiştir.

Sonuç olarak veri analizinde ortaya çıkan temalara ilişkin tasarım problemleri ortaya çıkarılmış ve bunlara yönelik tasarım çözümleri üretilmiştir. Bu tasarım çözümlerinden yola çıkılarak Yıldız Teknik Üniversitesi için eğitim amaçlı sanal sınıf tasarımı oluşturulmuştur. Bu çalışma özellikle eğitim odaklı sanal evren platformları için tasarlanacak ortamların geliştirilmesinde öğrenci fikirlerinin kullanıcı deneyimi tasarımı açısından önemli olduğunu ortaya koymuştur. Yeni jenerasyonlara uygun eğitim metodolojileri geliştirilmesi için

genişletilmiş gerçeklik gibi yeni teknolojiler üzerine daha çok araştırma yapılması ve hızlı bir şekilde eğitimde kullanılması gerektiği öngörülmektedir. Eğitim amaçlı oluşturulacak sanal ortamlarda gerçekçi ve gerçeküstü üslupların harmanlanması şeklinde bir tasarım yaklaşımı yapılması gerekliliği ileriki çalışmalarda dikkate alınmalıdır. Eğitim alanında sanal ortam tasarımı yapılırken her aşamada öğrenci görüşlerinden faydalanılmasının önemi de dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu araştırma için gerekli etik kurul izni, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 27.06.2022 tarihinde gerçekleştirdiği 2022.06 numaralı toplantıda alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ayrıca bu çalışma, SBG-2022-4941 kodlu “Üniversitelere Yönelik Sanal Evren Metaverse Ortamında Çok Kullanıcılı Eğitim Platformu Oluşturulması ve Optimizasyonu: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği” adlı güdümlü bilimsel araştırma projesi kapsamında üretilmiş olup Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmektedir.

Kaynakça

- Alkayış, A. (2020). Eğitim felsefesi perspektifinden dijitalleşme ve Eğitim 4.0. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 221-238.
- Altıparmak, M., Kurt, İ. D., Kapıdere, M. (2011). E-öğrenme ve uzaktan eğitimde açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri. *XIII. Akademik Bilişim Kongresi*, 4(5), 319-327.
- Altunal, I. (2022). Metaverse dünyasının eğitim modeli olarak kullanımı ve muhasebe eğitimine yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (25), 433-443.
- Argan, M., Tokay Argan, M., Dinç, H. (2022). Beni başka âlemlere götür! Kullanıcı temelli metaverse etkinlik deneyimi. *Journal of Internet Applications and Management*, 13(1), 33-53.
- Asia News Network. (2022, Ağustos). University of Tokyo to open Metaverse School of Engineering. <https://asianews.network/university-of-tokyo-to-open-metaverse-school-of-engineering>
- Atatürk Üniversitesi. (2022, Mart). Atatürk üniversitesinden metaverse evreninde ilk ders. <https://birimler.atauni.edu.tr/pasinler-meslek-yuksekokulu/2022/03/23/ataturk-universitesi-pasinler-myodan-metaverse-evreninde-ilk-ders/>
- Ayiter, E. (2008). Integrative art education in a metaverse: Ground. *Technoetic Arts*, 6(1), 41-53.
- Bulu, S. T. & İşler, V. (2011). Second life ODTÜ kampüsü. *13. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* içinde (99-106. ss.), Akademik Bilişim Kongresi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2022). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2006). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. SAGE Publications.
- Doma, O. O. (2020). Sanal gerçeklik: Sanal ve gerçek dünyaların sınır bölgesi. *İTÜ Vakıf Dergisi*, (85), 24-30.

- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. *Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia* içinde (153-161. ss.).
- Edverse. (2023, Nisan). Virtual classrooms. <https://www.edverse.com/blog/virtual-classrooms>
- Engage VR. (2023, Nisan). Engage VR. <https://engagevr.io/>
- Farjami, S., Taguchi, R., Nakahira, K. T., Nunez Rattia, R., Fukumura, Y., Kanematsu, H. (2011). Multilingual problem based learning in metaverse. *International Conference on Knowledge-Based and Intelligent Information and Engineering Systems* içinde (499-509. ss.), Springer, Berlin, Heidelberg.
- Göçen, A. (2022). Eğitim Bağlamında Metaverse. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(1), 98-122.
- Guo, H. & Gao, W. (2022). Metaverse-powered experiential situational English-teaching design: An emotion-based analysis method. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-9.
- Huang, X. S. & Hsiao, E. L. (2012). Synchronous and asynchronous communication in an online environment: Faculty experiences and perceptions. *Quarterly Review of Distance Education*, 13(1), 15-30.
- Interaction Design Foundation. (2015). Skeuomorphism. <https://www.interaction-design.org/literature/topics/skeuomorphism>
- Kapp, K. & O'Driscoll, T. (2010). *Learning in 3D: Adding a new dimension to enterprise learning and collaboration*. Pfeiffer.
- Kye, B., Han, N., Kim, E., Park, Y., Jo, S. (2021). Educational applications of Metaverse: possibilities and limitations. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 18(32), 1-13.
- Lee, H., Woo, D., Yu, S. (2022). Virtual reality Metaverse system supplementing remote education methods: Based on Aircraft Maintenance Simulation. *Applied Sciences*, 12(5), 26-67.
- Lee, H. J. & Gu, H. H. (2022). Empirical research on the Metaverse user experience of digital natives. *Sustainability*, 14(22), 1-19.
- Martin, F., Parker, M. A., Deale, D. F. (2012). Examining interactivity in synchronous virtual classrooms. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(3), 228-261.
- Mistretta, S. (2022). The Metaverse - An alternative education space. *AI. Computer Science and Robotics Technology*, 2022(0), 1-23.
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497.
- Phakamach, P., Senarith, P., Wachirawongpaisarn, S. (2022). The Metaverse in education: The future of immersive teaching & learning. *RICE Journal of Creative Entrepreneurship and Management*, 3(2), 75-88.
- Skylar, A. A. (2009). A comparison of asynchronous online textbased lectures and synchronous interactive web conferencing lectures. *Issues in Teacher Education*, 18(2), 69-84.
- Stephenson, N. (2003). *Snow crash*. Bantam Dell.

Tüzün, F. & Yörük Toraman, N. (2021). Pandemi döneminde uzaktan eğitim memnuniyetini etkileyen faktörler. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 822-845.

Ünlü, M. (2019). Dijital çağda e-öğrenme ortamlarının kalitesini artırmaya yönelik gerçekleştirilen uluslararası çalışmalar. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 165-182.

Wang, S. K. (2008). The effects of a synchronous communication tool (yahoo messenger) on online learners' sense of community and their multimedia authoring skills. *Journal of Interactive Online Learning*, 7(1), 59-74.

Yamagata-Lynch, L. C. (2014). Blending online asynchronous and synchronous learning. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 15(2), 189-212.

Yıldız, E. (2020). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında uzaktan eğitim öğrencilerinin topluluk hissine etki eden faktörlerin incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 180-205.

Zhang, C. (2020). The why, what, and how of immersive experience. *IEEE Access*, 8, 90878-90888.

Zuckerberg, M. (2021). *Founder's letter*. Meta.

EXTENDED ABSTRACT

As a result of the rapid increase in the impact of digital technologies in the education world, we see the use of virtual reality technology in education. Metaverse environments, which host a wide variety of interactions and offer experiences that can be lived remotely without being physically connected to a place, are undoubtedly of great importance for the theoretical and applied trainings to be covered at the university. Although metaverse environments for educational purposes, developed entirely with a special software infrastructure, are seen abroad, they are only used in our country by adapting existing environments. In these systems, which are designed to adapt ready-made virtual environment platforms according to various needs, deficiencies in designing the virtual education environment system for universities by considering e-learning and metaverse in a holistic way are striking. For this reason, it is foreseen that it will be an important advantage for universities to create their own platforms and allow the desired features to be added or removed.

In this study, a virtual classroom design developed to create a metaverse education platform for Yıldız Technical University is presented. In the study, which was carried out as a case study, the relevant literature was searched for data collection, the existing virtual reality environments for educational purposes were examined and the opinions of university students were taken. In total, the opinions of 130 students were obtained through a questionnaire consisting of open-ended questions and analyzed by content analysis method. As a result of the analyzes, the needs and demands of the students for an education platform in the metaverse environment were gathered and evaluated in 3 categories consisting of 11 themes.

Accordingly, "3D Modeling and Using Scenes", "Realistic Objects and Classroom Environment Modeling", "Designing the Laboratory Environment", "Creating Activity Spaces" and "Recreating the Classroom Environment" themes appear as the "Environment Design" category. The themes of "Creating the Internship Experience", "Social Groups and Communication" and "Design and Implementation of Classroom Activities" are seen as the "Learning Experience Design" category. "Game-Based Activities", "Promoting Communication" and "Customizable Avatar" themes emerge as the "User Experience Design" category.

Regarding the environment design, some of the students talked about a classroom design close to a physical educational environment with realistic objects, some of them talked about a fantastic and fictional design in which the environment was recreated. In line with these views, as can be seen in Figure 3, in the creation of the building design, it is aimed to have the feeling of physical space close to a realistic classroom environment and with its closed form, and to have the sense of virtual environment in terms of its visual form. The views of the participants about the classroom environment with realistic objects were reflected in the interior design of the building. In the interior design on the left in Figure 4, the lesson board in a physical classroom environment is included. In the interior view of the virtual classroom, similar to a physical classroom environment, student and teacher areas have been created, as can be seen in the image on the right in Figure 4. Physical seating areas were designed for the students in line with the realistic classroom environment expectations of the participants, and an aesthetic design, far from a realistic row order, was made in the design of the seating areas in accordance with the idea of recreating the classroom environment in a fictional way.

The striking theme about learning experience design emerged as "Social groups and communication". The basic need for this is the creation of socialization areas. Among the solution possibilities that can meet this need is the existence of different environments where students can spend time apart from the virtual classroom environment. Therefore, in addition to virtual classrooms, a campus environment design including resting areas, areas where group work can be done, and cafeterias has been put forward as a solution. Although the design of the campus area is not within the scope of this study, a draft campus environment in which these design ideas will be developed is presented in Figure 5 to give a general idea.

As a result, design problems related to the themes that emerged in the data analysis were revealed and design solutions were produced for them. Based on these design solutions, virtual classroom designs were created for Yıldız Technical University.

ERGENLERDE AİLE YAŞAM DOYUMUNUN BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ*

 Semra KİYE**

ÖZET

Aile yaşam doyumu bireyin ailesiyle birlikte yaşadığı doyuma işaret etmekte ve aile üyeleriyle birlikte oluşan duygusal iklimini belirtmektedir. Bu araştırmada ergenlerin aile yaşam doyumlarının cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, yaşanan şehir gibi demografik özellikler bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini ergenlik dönemindeki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme kolay ulaşılabilir uygun örnekleme yöntemiyle oluşturulmuş, araştırmaya Bitlis, Diyarbakır, Antalya ve İstanbul illerinde yaşayan toplam 302 ergen birey katılmıştır. Araştırmada verilerin elde edilebilmesi için iki araç kullanılmıştır. Bunlar, Aile Yaşam Doyumu Ölçeği ve Demografik Bilgi Formu'dur. Elde edilen verilerin normallik varsayımlarını karşılayıp karşılanmadığı incelenmiş ve verilerin alt gruplarda normal dağılım göstermediği anlaşılmıştır. Verilerin analizinde nonparametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre ergenlerin aile yaşam doyumu düzeyleri cinsiyete ve yaşanan şehre göre farklılık gösterirken, yaşa ve okul düzeyine göre farklılık göstermemektedir. Araştırma sonuçları alan yazın çerçevesinde tartışılarak araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: aile yaşam doyumu, ergen, aile yaşam doyumu ölçeği, ergenlik dönemi, yaşam doyumu

Investigation of Family Life Satisfaction Among Adolescents According to Some Demographic Variables

ABSTRACT

Family life satisfaction points to the satisfaction that the individual experiences when he is with his family. In this study, it was aimed to examine the family life satisfaction of adolescents in the context of demographic characteristics such as gender, age, class level, and city of residence. The research was carried out in the survey model. The population of the research consists of individuals in adolescence. The sample of the study was formed by convenience sampling method, and a total of 302 adolescents living in the provinces of Bitlis, Diyarbakır, Antalya, and Istanbul participated in the research. Two tools were used to obtain data in the study. These are the Family Life Satisfaction Scale and the Demographic Information Form. It was examined whether the obtained data met the assumptions and it was understood that the data did not show a normal distribution in the subgroups. It was decided to use nonparametric tests in the analysis of the data. According to the findings obtained as a result of the analyzes, while the family life satisfaction levels of the adolescents differ according to the gender and the city where they live, they do not differ according to the age and school level. The research results were discussed within the framework of the literature and suggestions were presented to the researchers.

Key Words: family life satisfaction, adolescent, family life satisfaction scale, adolescence, life satisfaction

* Bu makalenin bir kısmı 19-20 Kasım 2022'de Girne'de gerçekleştirilen *Akdeniz 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*'nde çevrimiçi sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı, Muş / TÜRKİYE, s.kiye@alparslan.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Kiyе, S. (2023). Ergenlerde aile yaşam doyumunun bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 563-576. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1251801>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 1 Mayıs / May 2023

Giriş

Psikoloji bilimi son yıllarda pozitif psikoloji bakış açısıyla insan yaşamında etkili olan olumlu kavramlara odaklanmaktadır (Kardaş & Yalçın, 2018; Kiye & Boysan, 2022; Park & Peterson, 2009; Rutter, 1993; Seligman, 2002; Telef, 2013). Bu kavramlardan biri de yaşam doyumudur. Yaşam doyumunu, yaşam kalitesinin göstergelerinden biri olarak bireyin yaşamından ne kadar memnun olduğu ve yaşamını ne kadar sevdiğinin göstergesidir. Başka bir ifadeyle bireyin yaşamının genel kalitesini bir bütün olarak ne düzeyde olumlu değerlendirdiğini gösterir (Veenhoven, 1996). Yaşam doyumunu, 1960'tan bu yana ruh sağlığına yönelik etkileri çerçevesinde ele alınmakta ve ölçülmektedir (Bradburn, 1969; Cantril, 1965; Gurin vd., 1960). Yaşam doyumunu düzeyi düşük olan bireylerin zihinsel ve fiziksel sağlıkları bakımından risk taşıdığı; depresyon, kaygı, nevroz, davranış problemleri, şiddet ve saldırganlık bakımından dezavantajlı grupta yer aldığı belirtilmektedir (Proctor vd., 2018). Buna karşın yaşam doyumunun mutluluk ve iyimserlik (Gülcan & Nedim Bal, 2014), öz duyarlık (Şahin, 2014; Tel & Sarı, 2016), psikolojik sağlamlık (Şahin, 2014), bilinçli farkındalık (Şahin, 2019), sorun çözme (Kaya, 2020) gibi olgularla pozitif ilişki gösterdiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında yaşam doyumunu yüksek olan bireylerde mutluluk, iyimserlik, öz duyarlık, psikolojik sağlamlık, bilinçli farkındalık, sorun çözme düzeylerinin yüksek olacağı belirtilebilir.

Aile yaşam doyumunu kavramı yaşam doyumunu kavramıyla bağlantılı ve yaşam doyumunun en önemli bileşeni olarak (Moss & Willoughby, 2018; Viñas-Bardolet vd., 2019) bireyin ailesiyle bir aradayken yaşadığı doyuma işaret etmekte ve aile üyeleriyle birlikteyken oluşan duygusal iklimi belirtmektedir (Çalışkan vd., 2017). Bu bakımdan aile yaşam doyumunu, hem kişisel yaşam doyumunu hem de aile üyeleri arasındaki ilişki doyumunu içeren kapsamlı ve karmaşık bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Zloković vd., 2020). Aile yaşam doyumunun 1970'lerden bu yana ele alındığı ve ölçülmeye başlandığı görülmektedir (Campbell vd., 1976). Yetişkinlerle yürütülen araştırmalarda aile yaşam doyumunu yüksek olan bireylerin toplumsal doyumlarının da yüksek olduğu bulunmuştur (Toth vd., 2002). Bununla birlikte pozitif psikolojinin üstünde durduğu diğer kavramlardan yaşamda kişisel ve ilişkisel anlam bulma (Elizabeth & Chang, 2021) ve psikolojik sağlık sermayesinin alt faktörleri olan güven, umut, iyimserlik ve dayanıklılıkla aile yaşam doyumunun pozitif anlamlı ilişkiler gösterdiği anlaşılmaktadır (Sung-Ho vd., 2021). Ayrıca yapılan araştırmalar ebeveynleriyle iyi geçinen, aile üyeleri ve diğer akrabalarıyla sık etkileşim kuranların daha sağlıklı ve aile yaşam doyumunu düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Jhang, 2019). Evli bireylerin kararlarını birlikte almaları aile yaşam doyumunu düzeyini artırırken; boşanma ya da yeniden evlenme düşük aile yaşam doyum düzeyiyle ilişkili bulunmuştur (Somerville, 2020). Yapılan araştırmalara göre yüksek aile yaşam doyumunu pozitif durum ve sonuçları beraberinde getirirken düşük aile yaşam doyumunu ise bir takım negatif durumlarla ilişkili görünmektedir. Buna göre yetişkinlerde depresif belirtiler (Somerville, 2020), ebeveynlerin kaygı, depresyon ve stres düzeyinin yüksek olması aile yaşam doyumunu düzeylerinin düşük olmasıyla ilişkili bulunmuştur (Orellana vd., 2022).

Gelişimsel olarak ele alındığında birey, belirli yaşam dönemlerinden geçmektedir. Bu yaşam dönemlerinden biri ergenlik dönemidir. Ergenlik dönemi fizyolojik olgunlaşmayı ve duygusal gelişimi içermekle birlikte toplumsal etkilere de açık çok boyutlu bir gelişim dönemi olarak değerlendirilmektedir (Koç, 2004). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 10-19 yaş arası adölesan (ergenlik) dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ergenlik dönemi çocukluk ile genç yetişkinlik arasında ve toplumsal olarak belirli sorumlulukların alındığı bir dönem olarak nitelendirilebilir (Şahin & Çevener Özçelik, 2016). Bu dönemin ne tam çocukluk ne de tam yetişkinlik olarak değerlendirilemediği, bu dönemde bireyin ebeveynlerine itaat etmekle başkaldırmak arasında gelgitli bir ruh hâline bürünebildiği, ebeveynlerinin görüş ve

düşüncelerini güvenilir bulmayarak sorgulamaya giriştiği anlaşılmaktadır (Ocakçı, 2015). Ergenlik döneminde aile içi ilişkiler farklılaşmaya başlamakta ev içi işler ve sorumluluklar, aile kurallarına uyma ve ebeveynlere karşı tavır ve davranışlarda bir takım çatışmalı durumlar yaşanabilmektedir (Akün, 2013). Bu bağlamda ergenlik dönemine bağlı gelişen bu farklılaşmaların hem ebeveynlerde hem de ergenlerde aile yaşam doyumuna dönük bir takım farklı çıktılarının olabileceği düşünülmektedir. Nitekim ergenlik döneminde yaşam doyumunu sadece çevresel ve sosyal stres kaynaklarından koruyucu bir güç değil aynı zamanda psikolojik ve öznel iyi oluş için anahtar bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Proctor vd., 2018). Aile yaşam doyumunu bağlamında kimi araştırmalara göre ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeyleri ebeveynlerinden farklı ve daha düşükken (Zloković vd., 2020) kimi araştırmalarda ise özellikle yüksek aile yaşam doyumuna sahip ailelerde ebeveynleriyle benzer ve yüksektir (Orellana vd., 2022). Ergenlerde aile yaşam doyumunu iyi oluşun bütün yönleriyle bağlantılı (Hanry, 1994) ve ebeveynlerle olan yüksek duygusal paylaşımlarla ilişkili olarak değerlendirilmektedir (Papini vd., 1990). Yapılan araştırmalar ebeveynler, ergenler ve tüm aile için boş zamanların birlikte geçirilmesine yönelik doyumun (Agate vd., 2009) ve birlikte fiziksel aktivite yapmanın (Urchaga vd., 2020) aile yaşam doyumuyla oldukça yüksek pozitif ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca aile bağlılığının, aile esnekliğinin, ebeveyn desteğinin ve yaşın ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeyiyle pozitif ilişkili olduğu ancak ebeveynin cezalandırıcı olmasının negatif ilişkili olduğu belirtilmektedir (Henry, 1994). Yapılan bir araştırmada ergenlerde yüksek yaşam doyumunun siber zorbalığa bağlı intihar düşüncelerinin oluşmasını azaltan bir etkisinin olduğu ve bununla ilgili özellikle aile yaşam doyumunun büyük bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Chang vd., 2019). Diğer taraftan ergenlerde problemler internet kullanımının (Savci vd., 2020), ebeveynlerin depresyon ve kaygı gibi semptomları yüksek düzeyde göstermesinin (Orellana vd., 2022) aile yaşam doyumunu ile negatif ilişki gösterdiği tespit edilmiştir. Ek olarak iş ve yaşam dengesini kuramayan veya düşük iş ve yaşam dengesine sahip bireylerin aile yaşam doyumunu düzeylerinin düşük olduğu ve buna göre iş ve yaşam dengesi yüksek olan ebeveynler ile onların ergen çocuklarının aile yaşam doyumunu düzeylerinin benzer ve yüksek olduğu bulunmuştur (Orellana vd., 2022).

Türkiye’de ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeylerine yönelik yapılan sınırlı sayıda araştırmaya ulaşılmıştır. Bu araştırmaların biri İstanbul ilinde yürütülmüş, psikolojik dayanıklılık ve sosyal medya kullanım bozukluğunu incelemiştir. Araştırmada aile yaşam doyumunun cinsiyete, anne-baba birliktelik durumuna, kardeş sayısına, anne eğitim düzeyine, baba eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı saptanmıştır (Cavga, 2019). Aile yaşam doyumunu ile dijital oyun bağımlılığını inceleyen bir diğer araştırmada ergenlerde aile yaşam doyumuna ilişkin cinsiyetler ve sınıflar arası farklar tespit edilmiştir (Taş vd., 2022). Psikolojik sağlamlık, duygusal özerklik ve aile yaşam doyumunu arasındaki ilişkilerin yine İstanbul ili kapsamında incelendiği bir diğer araştırmada, aile yaşam doyumunu ile duygusal özerklikleri arasında orta düzeyde negatif yönde, psikolojik sağlamlık ile orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Bu araştırmada ek olarak aile yaşam doyumunu düzeyinin cinsiyete ve kardeş sayısına göre farklılaştığı tespit edilmiştir (Çetintaş, 2021). İstanbul’da yürütülen başka bir araştırmada bağlanma stilleri, duygusal özerklik ve aile yaşam doyumunu arasındaki ilişkiler incelenmiş, aile yaşam doyumunu ile duygusal özerklik arasında negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki belirlenirken, aile yaşam doyumunun cinsiyete göre farklılaşmadığı ancak anne baba birliktelik durumuna göre farklılaştığı bulunmuştur (Ermiş, 2019). Sosyal medya bağımlılığı ile aile yaşam doyumunu düzeylerinin incelendiği farklı üç çalışmaya rastlanmıştır (Beyazgül Tosun, 2022; Kılınç, 2021; Mangır, 2021). Bunlara arasında yer alan Beyazgül Tosun’un (2022) İstanbul’da yürüttüğü çalışmasına göre aile yaşam doyumunu; anne-baba birlikteliği, anne-baba tutumu, okul başarısı ve günlük sosyal medya kullanım süresine göre farklılaşırken, cinsiyet, sınıf düzeyi ve en sık kullanılan sosyal medya uygulamasına göre

farklılık göstermemektedir. Sosyal medya bağımlılığının yanı sıra psikolojik iyi oluşu da ele alan ve Antalya’da yürütülen diğer araştırmada ise sosyal medya bağımlılığının, psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde aile yaşam doyumunun aracılık rolü incelenmiştir, aile yaşam doyumunun düzeylerine ilişkin demografik değişkenler bağlamında veri sunulmamıştır (Kılınç, 2021). Mangır’ın (2021) Çanakkale’de yürüttüğü çalışmasının bulguları, aile yaşam doyumunu arttırdığında ergenlerin kendilerini yalnız hissetme, problem yaşama, olumsuz düşüncelere kapılma ve bunalıma girme gibi duygusal problemlerinin azaldığını, aile yaşam doyumunu azaldığında olumsuz duyguların arttığını saptamıştır.

Aile yaşam doyumunun bireyin iyi oluşu üzerindeki etkileri ve Türkiye’de bu konuda yapılan araştırma sayısının sınırlı olduğu düşünüldüğünde bu kapsamda yapılacak araştırmaların artırılması gerektiği ön görülmektedir. Özellikle ergenlik gibi aile yaşantısının büyük oranda değişebildiği (Kulaksızoğlu, 1989) ve ebeveynlerle çocuklar arasında çatışmalı deneyimlerin yaşandığı (Akün, 2013) bu dönemde geliştirilebilmesine, düzeyinin artırılmasına ilişkin çeşitli çalışmaların yürütülmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Sorunlu internet kullanımı, intihar düşünceleri, akademik başarısızlık vb. gibi konulardaki önleyici etkisi ele alındığında bu konuyu kapsayan koruyucu ve önleyici ruh sağlığı müdahaleleri, etkinlik ve programları hazırlanması ve uygulanabilmesi için daha detaylı ve kapsamlı araştırmalarla verilerin sunulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmaların henüz yolun başında olması, ulaşılan sınırlı sayıda araştırmanın genellikle tek il ve tek okul düzeyinde yürütülmesi, kimi çalışmalarda demografik değişkenlere bağlı düzeylerin araştırılmaması sonucunda mevcut araştırma tasarlanmıştır. Bu kapsamda bu araştırmada Türkiye’nin 4 farklı şehrinde yaşayan ve ergenlik döneminde olan bireylerin aile yaşam doyumunu düzeylerinin belirlenmesi ve bazı demografik değişkenlere göre incelenmesinin alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalardan farklı olarak bu araştırmada hem farklı şehirlerden hem de geniş yaş aralığından ergenler araştırmaya dâhil edilerek gruplar arası karşılaştırmalar yapılmasına olanak sunulmuştur. Buna göre bu araştırmada ergenlerin aile yaşam doyumlarının cinsiyet, yaş, okul düzeyi ve yaşanan şehir gibi demografik özellikler bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin toplanmasında kullanılan araçlar, verilerin toplanma ve analiz edilmesi süreçleri açıklanmıştır.

Araştırma Modeli

Bu araştırma tarama modelinde yürütülmüştür. Tarama modeli araştırılan olguyu, olayı veya durumu olduğu biçimde ortaya koymak amacıyla yürütülen araştırmalarda kullanılan bir modeldir (Aypay, 2018; Kalaycı, 2019).

Araştırma Grubu

Bu araştırmanın evrenini ergenlik dönemindeki bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabılır uygun örnekleme yöntemiyle oluşturulmuştur (Fraenkel & Wallen, 2006). Bu örnekleme yönteminin tercih edilmesindeki temel nedenlerden biri araştırmaya katılanların istekli, gönüllü ve araştırmaya uygun olmaları olarak belirtilmektedir (Creswell, 2017). Buna göre bu araştırmaya gönüllü olarak katılan ve kolay ulaşılabılır Bitlis, Diyarbakır, Antalya ve İstanbul illerinde yaşayan, lise ve ortaokul düzeyinde toplam 302 (159 erkek, 143 kız) ergen birey katılmıştır. Verilerin toplanacağı sınıflar ve öğrenciler rastgele seçilmiş, bütün şehirlerde karma okul ve sınıflardan veriler elde edilmiştir. Okul türleri arasında ortaokul, meslek lisesi ve Anadolu lisesi yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Bu araştırmada verilerin elde edilebilmesi için iki araç kullanılmıştır. Bu araçlardan biri Çalışkan, Toker ve Özbay (2017) tarafından geliştirilen ve 23 maddeden oluşan Aile Yaşam Doyumu Ölçeği'dir (AYDÖ). Ölçek geliştirme çalışmalarına toplam 501 çocuk ve yetişkini katılımıyla yürütülmüştür. 7'li likert tipinde olan ölçme aracının geçerlik çalışmaları için ölçüt geçerliği ve betimleyici faktör analizi çalışmaları yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre ölçeğin faktör yükleri .53 ile .79 arasında değişmektedir. Ölçüt geçerliği için Kısa Semptom Envanteri (KSE) kullanılarak elde edilen korelasyon değerleri AYDÖ ile KSE arasında orta düzeyde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirlik kanıtlarının elde edilmesi için ise madde toplam korelasyonları ile Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Cronbach Alfa katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır. Ek olarak madde test korelasyon değerlerinin ise .47 ve .73 olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Bu araştırma kapsamında yapılan güvenilirlik çalışmasında Cronbach Alfa katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada kullanılan ikinci araç ise araştırmacı tarafından geliştirilen Demografik Bilgi Formu'dur. Bu formda katılımcıların sahip olduğu yaş, cinsiyet, okul düzeyi ve yaşanan şehir değişkenlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Verilerin Toplanması

Veriler toplanmadan önce gerekli etik kurulu izni, Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 02.12.2022 tarihinde yaptığı 12 sayılı toplantıda 40 karar sayısı ile alınmıştır. Etik iznin alınmasıyla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gerekli izinler alınmış ve daha sonra veriler ortaokul ve liseye devam eden öğrencilerden yüz yüze toplanmıştır. Veriler, toplanmadan önce öğrenciler araştırma konusu hakkında bilgilendirilmiş, öğrencilerden ve velilerinden yazılı onam alınmıştır. Araştırmaya katılanların istedikleri zaman araştırmadan ayrılacakları bilgisi velileri ve öğrencilere iletilmiş buna göre araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen 302 ortaokul ve lise öğrencisinden veriler gönüllü olarak toplanmıştır. Elde edilen veriler daha sonra araştırmacı tarafından SPSS ortamına aktararak analizlere hazır hâle getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, öncelikle varsayımların karşılanıp karşılanmadığının anlaşılması için incelenmiştir. Buna göre dağılımın normalliği, örneklemin büyüklüğü ve varyansların homojenliği vb. araştırılmıştır. Bu nedenle grafikler, betimsel istatistikler ve istatistiksel test sonuçları incelenmiş ve verilerin alt gruplarda normal dağılım göstermediği anlaşılmıştır. Bu sonuçlara dayanılarak verilerin analizinde nonparametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda gruplar arası farklar Mann Whitney U Testi ile Kruskal Wallis H Testi kullanılarak hesaplanmıştır. Ek olarak iki gruptan fazla grubu karşılaştıran Kruskal Wallis H Testi sonucunda elde edilen farkların hangi alt gruplarda olduğunu tespit etmek üzere Post Hoc testleri yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, elde edilen verilerin analizleri sonucunda ulaşılan bulgular tablolar hâlinde sunulmuş ve bu tablolara ilişkin açıklamalar yapılmıştır.

Bu araştırmada ergenlerin aile yaşam doyumu düzeyleri cinsiyetlerine, yaşlarına, okul düzeylerine ve yaşadıkları şehirlere göre incelenmiştir. Elde edilen verilerle yapılan analiz sonuçlarına göre bu değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler; n sayıları, aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Ergenlerin Aile Yaşam Doyumuna İlişkin Cinsiyet, Yaş, Okul Düzeyi ve Yaşadıkları Şehir Değişkenlerine Göre N Sayıları, Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmaları

Bağımsız Değişkenler	Alt Gruplar	n	\bar{X}	Ss
Cinsiyet	Erkek	159	147,30	20,023
	Kız	143	139,06	23,472
Yaş	16-18	168	143,08	21,626
	12-15	134	143,81	22,702
Okul düzeyi	Lise	249	146,83	22,791
	Ortaokul	53	142,67	18,144
Yaşanan Şehir	Bitlis	172	145,14	22,04
	Diyarbakır	54	136,80	23,88
	Antalya	42	148,45	18,81
	İstanbul	34	138,85	20,72

Tablo 1’de belirtildiği şekilde ergenlerin aile yaşam doyumu düzeyleri cinsiyet, yaş, okul düzeyi ve yaşanan şehir değişkenlerine göre incelenmiştir. Buna göre katılımcıların % 52,6’sı erkek %47,4’ü kız, %55,6’sı 16-18 %44,4’ü 12-15 yaş arasında, %82,4’ü liseye %17,6’sı ortaokula deva etmektedir. Ayrıca katılımcıların %56,9’u Bitlis, %17,8’i Diyarbakır, %13,9’u Antalya ve %11,2’si ise İstanbul’da yaşamaktadır.

Tablo 2: Ergenlerin Aile Yaşam Doyumu Düzeylerine İlişkin Cinsiyet, Yaş ve Okul Düzeyi Değişkenlerine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Alt Gruplar	n	Kareler Ortalaması	Kareler Toplamı	U	P
Cinsiyet	Erkek	159	169,11	26889,00	8568,0	.000
	Kız	143	131,92	18864,00		
Yaş	16-18	168	153,35	25204,50	11008,5	.738
	12-15	134	150,03	20548,50		
Okul Düzeyi	Lise	249	150,09	37373,50	6248,5	.537
	Ortaokul	53	158,10	8379,50		

Tablo 2 incelendiğinde ergenlerde aile yaşam doyumu düzeyinin cinsiyetlere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Başka bir deyişle aile yaşam doyumu düzeyleri kızlar ve erkekler arasında farklılık göstermektedir (U=8568,0, p<0.05). Bulunan farklılık erkeler lehinedir, erkeklerin aile yaşam doyumu düzeyleri kızlardan anlamlı düzeyde yüksektir.

Yaş ve okul düzeyi değişkenlerine göre incelendiğinde ergenlerin aile yaşam doyumu düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Buna göre liseye gidenlerle ortaokula gidenler arasında ve 12-15 yaş aralığında bulunanlarla 16-18 yaş aralığında bulunanlar arasında aile yaşam doyumu düzeyleri farklılaşmamaktadır (U=11008,5, p>0.05; U=6248,5, p>0.05).

Tablo 3: Ergenlerin Yaşadıkları Şehir Değişkenlerine Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Alt Gruplar	N	Sıralar Ortalaması	X ²	sd	P
Yaşanan Şehir	Bitlis	172	161,60	13,85	3	.003
	Diyarbakır	54	121,95			
	Antalya	42	169,46			
	İstanbul	34	125,13			

Tablo 3 incelendiğinde bu araştırmaya katılan ergenlerin yaşadıkları şehir değişkenlerine göre aile yaşam doyumu düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı belirlemek için Kruskal Wallis H testi yapılmıştır. Sonuçlar, ergenlerde aile yaşam doyumu düzeylerinin ergenlerin yaşadıkları şehirlere göre en az iki şehir arasında istatistiksel olarak anlamlı olarak farklılaştığını göstermektedir ($X^2_{(3, 302)}=13,85$, $p<0.05$). Saptanan bu farkın hangi gruplar arasında olduğunun tespit edilmesi için yapılan Post Hoc testi sonucuna göre aile yaşam doyumu düzeyi Antalya’da yaşayanlarda, Diyarbakır’da yaşayanlara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksektir. Bir diğer ifadeyle Diyarbakır’da yaşayan ergenlerin aile yaşam doyumu düzeyleri Antalya’da yaşayan ergenlere göre anlamlı düzeyde düşüktür ($U= 760,000$, $p<0.05$).

Elde edilen bulgulara göre ergenlerde aile yaşam doyumu düzeyi cinsiyet ve yaşanan şehir değişkenlerine göre farklılaşırken, okul düzeyi ve yaş değişkenlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Buna göre erkek ergenlerin kız ergenlere ve Antalya’da yaşayan ergenlerin Diyarbakır’da yaşayan ergenlere göre aile yaşam doyumu düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte yaş grupları (12-15, 16-18) ile okul düzeyi (ortaokul, lise) değişkenlerine göre gruplar arasında herhangi bir farklılık bulunmamıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada ergenlerin aile yaşam doyumu düzeyleri cinsiyetlerine, yaşlarına, okul düzeylerine ve yaşadıkları şehre göre incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ergenlerin aile yaşam doyumu düzeyleri cinsiyete ve yaşanan şehre göre farklılık gösterirken, yaşa ve okul düzeyine göre farklılık göstermemektedir.

Bu araştırma sonuçlarına göre erkeklerin aile yaşam doyumu kızlara göre daha yüksektir. Alanyazın incelendiğinde ergenlerin aile yaşam doyumu düzeyleri konusunda mevcut araştırmaya benzer olarak erkek ergenlerin daha yüksek aile yaşam doyumu düzeyine sahip olduğunu gösteren bir araştırmaya rastlanmıştır (Olson vd., 1983). Bununla birlikte cinsiyetler arası farkın saptandığı bir diğer araştırmada aile yaşam doyumu düzeyleri bakımından kızlar lehine sonuçlara ulaşıldığı anlaşılmaktadır (Taş vd., 2022). Ayrıca 883 ergenin (Cavga, 2019), 997 ergenin (Ermiş, 2019), 420 ergenin (Çetintaş, 2021) ve 392 ergenin (Beyazgül Tosun, 2022) katıldığı araştırmalarda mevcut araştırma bulgusunun tersine aile yaşam doyumunun cinsiyetlere göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde yurtdışı alanyazın incelendiğinde de cinsiyetler arası farkın bulunmadığı (Henry, 1994; Henry & Lovelace, 1995; Ljubetić & Reić Ercegovic, 2010; Plunkett, 1997; Zabriskie & McCormick, 2003; Zloković vd., 2020) araştırmalar olduğu görülmüştür. Aile yaşam doyumu ebeveyn ve çocuklar arası bağlılık ve esneklik (Hanry, 1994), duygusal paylaşımın fazlalığı (Papini vd., 1990), birlikte geçirilen uzun zamanla (Agate vd., 2009) pozitif ilişkili olarak ele alınmaktadır. Ayrıca ebeveynlerin cezalandırıcı tutumu (Hanry, 1994), iş yaşam dengesi oluşturmamaları ve yüksek kaygı, depresyon belirtilerine (Orellana vd., 2022) sahip olmaları ergenlerde aile yaşam doyumunu azaltmaktadır. Bu bağlamda aile yaşam doyumunun farklı cinsiyette olmaktan değil, aksine tanımında belirtildiği gibi aile ikliminden etkilenmesi beklenmektedir. Ancak bu

araştırmada elde edilen sonuç, kızlarda daha düşük aile yaşam doyumunu göstermektedir. Kız çocuklarının ergenlik döneminde duygusal olarak kendilerini daha az ifade etmeye başlamaları nedeniyle ebeveynleriyle duygusal konulardaki paylaşımlarının sınırlı hâle gelmesi bir neden olarak belirtilebilir. Erkeklerin aile yaşam doyumunu düzeylerini daha yüksek olarak belirtmeleri erkeklerin kızlara göre aile dışında daha fazla zaman geçirmelerinden kaynaklı aile üyeleriyle bu çalkantılı dönemde daha az yüz yüze olmalarından kaynaklı olabilir. Buna göre kız çocukları bu dönemde yaşadıkları problemlerde daha fazla içselleştirme yaparak içine kapanıp, aile üyelerinden uzaklaşabilirken erkekler yaşadıkları problemleri genellikle evin dışında tutmakta ve dışsallaştırma davranışları sergileyebilmektedirler (Kıy, 2016). Kız ergen aile üyesinin diğer aile üyeleriyle duygusal paylaşımlarını azaltması ve onlardan uzaklaşması aile yaşam doyumunu daha düşük olarak değerlendirilmesine neden oluyor olabilir.

Bu araştırmada ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeylerinin yaş düzeylerine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Alanyazın incelendiğinde bu bulguya benzer olarak ergenlerde aile yaşam doyumunu düzeylerinin yaşa göre farklılaşmadığını gösteren araştırmalara ulaşılmıştır (Cavga, 2019; Çetintaş, 2021; Henry & Lovelace, 1995; Plunkett, 1997; Plunkett vd., 1996). Bununla birlikte ergenlerle yürütülen ve yaş arttıkça aile yaşam doyumunu düzeyinin arttığını tespit eden araştırmaların (Henry, 1994; Plunkett & Henry, 1999) olduğu görülmüştür. Aile yaşam doyumunun cinsiyet ve yaş gibi değişkenler yerine aile içindeki iklim ve aile üyeleriyle olan olumlu ve doyurucu ilişkilerle ilgili olduğu daha önce belirtilmişti. Nitekim aile yaşam doyumunu, ailede olumlu bir iklim ve duygusal atmosfer şeklinde açıklanmaktadır (Çalışkan vd., 2017; Zloković vd., 2020). Buna göre elde edilen bu sonucun hâlihazırda beklenen bir sonuç olduğu ifade edilebilir. Bu durumu destekleyen bir diğer kanıt da araştırmaya katılanların aile yaşam doyumunu düzeylerinin genel olarak ortalamanın üstünde ve yüksek düzeyde olması olarak ifade edilebilir. Ergenlerle yapılan araştırmalarda aile yaşam doyumunu yüksek olan ailelerde ergenlerin de aile yaşam doyumunu düzeyleri yüksektir (Zloković vd., 2020).

Bu araştırmada ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeylerinin okul düzeylerine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Yapılan alanyazın taramasında bu bulguya tartışabilecek herhangi bir bulguya rastlanmamakla birlikte lise düzeyinde yürütülen araştırmalarda (Cavga, 2019) 9. sınıfa devam eden ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeylerinin 10, 11 ve 12. sınıfa devam edenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunun saptandığı anlaşılmaktadır. Bu bulguya benzer olarak yapılan bir diğer araştırmada da 9. sınıfa giden ergenlerin, 11. sınıfa gidenlere göre daha yüksek aile yaşam doyumuna sahip olduğu tespit edilmiştir (Taş vd., 2022). Ancak mevcut araştırma sonuçları herhangi bir fark olmadığını göstermektedir. Aile yaşam doyumunu kavramının okul düzeylerine göre farklılaşması beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmemektedir (Çalışkan vd., 2017). Bu araştırma sonucuna göre hem lise hem de ortaokula giden ergenler aile iklimlerini oldukça olumlu değerlendirmektedir. Aslında mevcut araştırmada da daha küçük sınıflarda olanların aile yaşam doyumunu düzeylerinin daha yüksek olmasına paralel olarak, ortaokul düzeyindeki ergenlerin aile yaşam doyumunu puanları liseye gidenlere göre daha yüksektir. Ancak araştırmanın bir sınırlılığı olarak ortaokul düzeyindeki katılımcıların sayısının lise düzeyinde olanlara göre oldukça düşük olması istatistiksel olarak herhangi anlamlı bir sonucun çıkmasını engellemiş olabilir. Bu konuda birbirine daha yakın sayıda iki grubun karşılaştırılması daha sağlıklı bir sonuç verebilir. Nitekim lise düzeyindeki ergenlerde, ergenlik dönemi belirtilerinin yoğunlaşması ve aile içi çatışmalı yaşantılara bağlı olarak bu dönemin başında yer alan ortaokul düzeyindeki ergenlere göre aile yaşam doyumunu düzeyinin daha düşük olması beklenebilir.

Bu araştırmanın bir diğer bulgusu da ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeylerinin yaşadıkları şehirlere göre farklılaşmasıdır. Buna göre araştırmaya dâhil edilen dört şehirdeki ergenlerin aile yaşam doyumunu ortalamasının üstünde ve oldukça yüksektir. Buna bağlı olarak

dört ilde yaşayan ve bu araştırmaya katılan ergenlerin aile içinde pozitif bir iklim hissettikleri ve olumlu duygusal atmosfer algıladıkları saptanmıştır. Bitlis ve İstanbul illerindeki ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeyleri diğer illerle herhangi bir fark göstermemekte ancak en yüksek puanlara sahip Antalya’da yaşayan ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeyleri Diyarbakır’da yaşayan ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeylerinden anlamlı düzeyde yüksek olarak belirlenmiştir. Bu bulguya benzer ve değerlendirme yapılabilecek, farklı şehirler bağlamında yürütülmüş herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak elde edilen bu bulgunun araştırmanın önemli bir sınırlılığı olarak ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, ebeveynlerin birlikte veya ayrı olma durumu, ebeveynlerin çalışma veya çalışmama durumu, aile tutumu, kardeş sayısı vb. gibi değişkenlerin bilinmemesinden kaynaklı olarak hangi durum ve nitelikte ilgili olabileceği değerlendirilememektedir. Bu araştırma sonrasında planlanacak araştırmalarda özellikle aile iklimine etki eden bu tür değişkenlere ilişkin verilerin edinilmesinin bu farkın kimi yönlerden daha anlaşılır bir biçimde tartışılabilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın bir takım sınırlılıkları bulunmaktadır, bu nedenle sonraki araştırmalar için araştırmacılara bazı önerilerde bulunulmuştur. Araştırmada ergenlerin aile yaşam doyumunu düzeyi sadece demografik özellikler bakımından incelenmiştir. Bu çerçevede bir araştırma kurgulanırken bir aile tutumu, ebeveyn birliktelik durumu, kardeş durumu, sosyo-ekonomik düzey vb. gibi değişkenlerin de araştırılması önerilmektedir. Bu değişkenlere ilişkin verilerin daha kapsamlı tartışılabilmesi amacıyla katılımcılardan nitel verilerin toplanması da önemlidir, bu nedenle karma yapıda araştırmaların kurgulanması önerilebilir. Araştırmacılar, demografik değişkenlerin yanı sıra aile yaşam doyumunun ilişkili olabileceği iyi oluş, psikolojik sağlamlık, karakter güçleri ve erdemler gibi pozitif psikolojinin araştırdığı kavramlarla ilişkisini araştırabilir. Ayrıca alanyazında ebeveynlerle olan ilişkinin, çatışmanın, boş zaman aktivitelerinin, paylaşımın, aile tutumlarının aile yaşam doyumunu etkilediği belirtilmektedir. Benzer olarak bu değişkenlerle aile yaşam doyumunu arasındaki ilişkilerin araştırılması da alanyazına katkı sunabilir. Sadece ergenlerle değil aynı zamanda hem ergenler hem de ebeveynlerinin dâhil edilebileceği araştırmalar yürütülerek daha kapsayıcı değerlendirmelerin yapılması sağlanabilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 02.12.2022 tarihinde gerçekleştirdiği 12 sayılı toplantıda 40 karar sayısıyla alınmıştır.

Kaynakça

- Agate, J. R., Zabriskie, R. B., Agate, S. T., Poff, R. (2009). Family leisure satisfaction and satisfaction with family life. *Journal of Leisure Research*, 41(2), 205-223.
- Akün, E. (2013). Yapısal aile sistemleri kuramı bağlamında ergenlik döneminde aile yapısı ve ergenlik dönemi sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 85-116.
- Aypay, A. (2018). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz*. Anı Yayıncılık.
- Beyazgül Tosun, A. (2022). *Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ile okula bağlılık ve aile yaşam doyumunu arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Aldine Publishing.
- Campbell, A., Converse, P. E., Rodgers, W. L. (1976). *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. Russell Sage Foundation.

- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concern*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Cavga, Z. (2019). *Lise öğrencilerinde aile yaşam doyumu ile psikolojik dayanıklılık ve sosyal medya kullanım bozukluğu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Chang, Q., Xing, J., Ho, R. T., Yip, P. S. (2019). Cyberbullying and suicide ideation among Hong Kong adolescents: the mitigating effects of life satisfaction with family, classmates and academic results. *Psychiatry Research*, (274), 269-273.
- Creswell, J. (2017). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Prentice Hall.
- Çalışkan, M., Toker, M., Özbay, Y. (2017). Aile Yaşam Doyumu Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 1-9.
- Çetintaş, A. (2021). *Ergenlerde aile yaşam doyumu ile psikolojik sağlamlık ve duygusal özerklik arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Elizabeth, A. Y. & Chang, E. C. (2021). Relational meaning in life as a predictor of interpersonal well-being: a prospective analysis. *Personality and Individual Differences*, 168, 110377.
- Ermiş, B. S. (2019). *Lise öğrencilerinin bağlanma stilleri, aile yaşam doyumları ve duygusal özerklik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Fraenkel J. R. & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill International Edition.
- Gurin, G., Veroff, J., Feld, S. (1960). *Americans view their mental health. A nation wide interview survey*. Basic Books.
- Gülcan, A. & Nedim Bal, P. (2014). Genç yetişkinlerde iyimserliğin mutluluk ve yaşam doyumu üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1), 41-52.
- Henry, C. S. (1994). Family system characteristics, parental behaviors, and adolescent family life satisfaction. *Family Relations*, (43), 447-455.
- Henry, C. S. & Lovelace, S. G. (1995). Family resources and adolescent family life satisfaction in remarried family households. *Journal of Family Issues*, 16, 765-86.
- Jhang, F. H. (2019). Effects of changes in family social capital on the self-rated health and family life satisfaction of older adults in Taiwan: A longitudinal study. *Geriatrics & Gerontology International*, 19, 228-232.
- Kalaycı, Ş. (2019). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Pegem Yayıncılık.
- Kardaş, F. & Yalçın, İ. (2018). Şükran: Ruh sağlığı alanında güncel bir kavram. *Current Approaches in Psychiatry / Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(1), 1-18.
- Kaya, Ö. S. (2020). Romantik ilişkilerde sorun çözme becerileriyle ilişkili faktörler: yaşam doyumu ve diğerkâmlığın yordayıcı etkisi. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 33-56.
- Kılınç, D. (2021). *Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı, aile yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluş ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Kiye, S. (2016). *Ergenlerde karakter güçlerinin içselleştirme ve dışsallaştırma belirtilerine ilişkin koruyucu etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kiye, S. & Boysan, M. (2022). Relationships between character strengths, internalising and externalising problems among adolescents: a latent class analysis, *British Journal of Guidance & Counselling*, 50(2), 303-320.
- Koç, M. (2004). Gelişim psikolojisi açısından ergenlik dönemi ve genel özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 231-238.
- Kulaksızoğlu, A. (1989). Ergen-aile çatışmaları ile annenin tutumları arasındaki ilişki ve ergenin problemleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (1), 71-78.
- Ljubetić, M. & Reić Ercegovac, I. (2010). Studentska percepcija obitelji i roditeljstva - kroskulturalna perspektiva [Student perception of family and parenthood - A cross-cultural perspective]. *Život i škola*, 23(5-6), 35-56.
- Mangır, M. (2021). *Lise öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve aile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Moss, E. & Willoughby, B. J. (2018). Associations between beliefs about marriage and life satisfaction: The moderating role of relationship status and gender. *Journal of Family Studies*, 24(3), 274-290.
- Ocakçı, A. F. (2015). Ergenlik dönemi özellikleri. A. F. Ocakçı, F. Üstüner (Ed.), *Yetişkinliğe Bir Adım Kala Ergen Sağlığı* içinde (1-7. ss.), Göktuğ Basım ve Yayın Dağıtım.
- Olson, D. H., McCubbin, H., Barnes, H., Larsen, A., Muxem, A., Wilson, M. (1983). *Families: What makes them work*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Orellana, L., Schnettler, B., Adasme-Berríos, C., Lobos, G., Miranda-Zapata, E., Lapo, M. (2022). Family profiles based on family life satisfaction in dual-earner households with adolescent children in Chile. *Family Proces*, 61, 906-925.
- Papini, D. R., Farmer, F. F., Clark, S. M., Micka, J. C., Barnett, J. K. (1990). Early adolescent age and gender differences in patterns of emotional self-disclosure to parents and friends. *Adolescence*, 25, 959-976.
- Park, N. & Peterson, C. (2009). Character strengths: research and practice. *Journal of College and Character*, 10, np.
- Plunkett, S. W. & Henry, C. S. (1999). Adolescent perceptions of interparental conflict, stressors, and coping as predictors of adolescent family life satisfaction. *Sociological Inquiry*, 69, 599-620.
- Plunkett, S. W., Henry, C. S., Robinson, L. C. (June, 1996). *Family qualities and adolescent family life satisfaction*. Paper presented at the annual meeting of the American Association of Family and Consumer Sciences.
- Proctor, C., Maltby, J., Linley, P. A. (2018). *Life satisfaction*. R. J. R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence* içinde (2165-2176. ss.), Springer.
- Rutter, M. (1993). Resilience: Some conceptual considerations. *Journal of Adolescent Health*, 14, 626-631.

Savci, M., Akat, M., Ercengiz, M., Griffiths, M. D., Aysan, F. (2020). Problematic social media use and social connectedness in adolescence: The mediating and moderating role of family life satisfaction. *International Journal of Mental Health and Addiction*, (20), 2086-2102.

Seligman, M. E. P. (2002). *Handbook of positive psychology*. C. R. Snyder, S. J. Lopez (Ed.), *Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy* içinde (3-12. ss.), Oxford University Press.

Somerville, S. D. (2020). *Family life satisfaction in midlife*. University of Alberta.

Sung-Ho, I., Ji-Young, J., Sang-Cheo, J. (2021). A study on the effects of psychological health capital on family life satisfaction and psychological happiness of women in multicultural family. *Natural Volatiles & Essential Oils*, 8(4), 4996-5009.

Şahin, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu ve iyi oluş arasındaki ilişkiler. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 151-176.

Şahin, D. (2014). *Öğretmenlerin öz duyarlıklarının psikolojik sağlık ve yaşam doyumu açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şahin, Ş. & Çöven Özüçelik, Ç. (2016). Ergenlik dönemi ve sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemsirelik Dergisi*, 5(1), 42-49.

Schumm, W. R., Bugaighis, M. A., Jurich, A. P., Boilman, S. R. (1986). Example and explanation as predictors of adolescent compliance with parental instructions. *Journal of Social Behavior and Personality*, 1, 465-470.

Seligman, M. (2002). *Authentic happiness*. Free Press.

Taş, İ., Karacaoğlu, D., Akpınar, İ., Taş, Y. (2022). Ergenlerde aile yaşam doyumu ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 9(1), 28-42.

Tel, F. D. & Sarı, T. (2016). Üniversite öğrencilerinde öz-duyarlılık ve yaşam doyumu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 292-304.

Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarılama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.

Toth, J. F., Brown, R. B., Xu, X. (2002). Separate family and community realities? An urban-rural comparison of the association between family life satisfaction and community satisfaction. *Community, Work & Family*, 5(2), 181-202.

Urchaga, J., Ingelmo, R. M., Cabaco, A., Moral-García, J. (2020). Life Satisfaction, Physical Activity and Quality of Life Associated with the Health of School-Age Adolescents. *Sustainability*, 12, 9486.

Veenhoven, R. (1996). *The study of life-satisfaction*. Eötvös University Press.

Viñas-Bardolet, C., Guillen-Royo, M., Torrent-Sellens, J. (2019). Job characteristics and life satisfaction in the EU: A domains-of-life approach. *Applied Research in Quality of Life*, 14, 1-30.

World Health Organization (WHO) (2023, Mart 30). Maternal, newborn, child and adolescent health.

<https://www.who.int/teams/maternal-newborn-child-adolescent-health-and-ageing/quality-of-care>

Zabriskie, R. B. & McCormick, B. P. (2003). Parent and child perspectives of family leisure involvement and satisfaction with family life. *Journal of Leisure Research*, 35(2), 163-189.

Zloković, J., Gregorović Belaić, Z., Čekolj, N. (2020). Family life satisfaction-Perception of the youth and their parents. *6th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences* içinde (29-40. ss.).

EXTENDED ABSTRACT

The science of psychology has been focusing on positive concepts that have been effective in human life in recent years. One of these concepts is life satisfaction. Life satisfaction is defined as an indicator of how satisfied an individual is with his/her life and how much he/she loves his/her life. In other words, it shows how positively the individual evaluates the general quality of his life as a whole. The concept of family life satisfaction is related to the concept of life satisfaction, and as the most important component of life satisfaction it points to the satisfaction that an individual experience while being with his family. In this respect, family life satisfaction is a comprehensive and complex concept that includes both personal life satisfaction and relationship satisfaction among family members. In this respect, family life satisfaction is a comprehensive and complex concept that includes both personal life satisfaction and relationship satisfaction among family members. Considering the effects of family life satisfaction on the well-being of the individual, it is thought that it is important to carry out various studies to improve it, especially during adolescence, and to increase its level. In this context, this study, it was aimed to examine the family life satisfaction of adolescents in the context of demographic characteristics such as gender, age, class level, and city of residence.

This research was conducted in the survey model. The population of this research consists of individuals in adolescence. The sample of the study was formed by the convenient sampling method, which is one of the non-probabilistic sampling methods. Accordingly, a total of 302 (159 boys, 143 girls) adolescents participated in the study. In this study, two tools were used to obtain data. One of these tools is the Family Life Satisfaction Scale (AFSS), which was developed by Çalışkan, Toker, and Özbay (2017) and consists of 23 items. The second tool used in the research is the Demographic Information Form developed by the researcher. This form contains information about the age, gender, school level, and city variables of the participants. Data were collected face-to-face from students attending secondary and high school. Before the data were collected, the students were informed about the research topic, and written consent was obtained from the students and their parents. The obtained data were then transferred to the SPSS environment by the researcher and made ready for analysis. The data obtained were first examined to understand whether the assumptions were met. Accordingly, the normality of the distribution, the size of the sample, and the homogeneity of the variances, etc. have been researched. For this reason, graphics, descriptive statistics, and statistical test results were examined and it was understood that the data did not show normal distribution in the subgroups. Based on these results, it was decided to use nonparametric tests in the analysis of the data.

52.6% of the participants are male, 47.4% are female, 55.6% are 16-18 44.4% are between 12-15 years old, 82.4% are high school 17.6% are attending secondary school. In addition, 56.9% of the participants live in Bitlis, 17.8% in Diyarbakır, 13.9% in Antalya, and 11.2% in the İstanbul. According to the findings, it was determined that while the level of family life satisfaction in adolescents differed according to the variables of gender and the city where they lived, it did not differ according to the variables of school level and age. Accordingly, male adolescents were found to have higher family life satisfaction levels than female adolescents and adolescents living in Antalya compared to adolescents living in Diyarbakır. However, there was no difference between the groups according to age groups (12-15, 16-18) and school level (secondary school, high school).

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE YÜKÜMLÜLÜK KIPLIĞI: RİSÂLETÜ’N-NUSHİYYE ÖRNEĞİ

 Selenay KOŞUMCU*

ÖZET

Yalnızca eylemi değil tümcenin tamamını kapsayan, konuşucunun olay ya da durum karşısındaki öznel yaklaşımını (niyeti, isteği, kişisel duyguları vb.) ifade eden anlamsal bir ulam olan kiplik, bu anlamsal ulamın biçimbirimlerle ve/veya sözlüksel birimlerle işaretlenmiş biçimi olan kip kavramıyla, sözdizimsel düzlemde gerçekleşmesi bakımından farklılık gösterir. Konuşmacının bir önermesindeki yargısını, kesinlik derecesine göre olası veya gerekli olarak gösteren kiplik, bilgi kipliğinin; bir önermenin, eylemin gerçekleşmesine yönelik konuşucunun yönlendirici tutumlarını ifade eden kiplik, yükümlülük kipliğinin kapsamında ele alınmaktadır. Çalışmaya konu olan yükümlülük kipliği (gereklik, izin, zorunluluk ve buyrum) ulamları dil araştırmalarında konuşucunun daha çok otorite konumunda olduğu, dinleyiciye yönelik sorumluluklar yüklediği tutumlarına karşılık gelen söylemlerle ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmada Türkçede tanımı ve sınırları konusunda net bir ayırımın yapılmadığı görülen kip ve kiplik kavramlarına değinilmiş; örneklem olarak seçilen Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye (Fatih Nüşhası) adlı öğüt kitabından bağlam odaklı inceleme yapılarak tanıklanan kiplik işaretleyicilerinin farklı anlamsal işlevleri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: kip ve kiplik, yükümlülük kipliği, Risâletü'n-Nushiyye

Modality of Deontic in Old Anatolian Turkish: The Example of Risâletü'n-Nushiyye

ABSTRACT

The modality, which is a semantic category that covers not only the action but the whole sentence, and expresses the speaker's subjective approach to the event or situation (intention, desire, personal feelings, etc.), is at the syntactic level with the concept of modality, which is the form of this semantic category marked with morphemes and/or lexical units differ in its realization. The modality that shows the speaker's judgment of a proposition as possible or necessary according to the degree of certainty is the modality of knowledge; The modality, which expresses the speaker's guiding attitudes towards the realization of a proposition and an action, is considered within the scope of the modality of deontic. The categories of the modality of deontic (requirement, permission, obligation, and imperative) that are the subject of the study have been associated with discourses that correspond to the speaker's attitudes in which he is in a position of authority and imposes responsibilities towards the listener in language studies. In this study, the concepts of mode and modality, which do not seem to make a clear distinction in terms of definition and boundaries in Turkish, are mentioned; The different semantic functions of the modal markers, which were witnessed by making a context-oriented analysis from Yunus Emre's advice book Risâletü'n-Nushiyye (Fatih's Copy), which was chosen as a sample, were evaluated.

Key Words: mode and modality, modality of deontic, Risâletü'n-Nushiyye

* Okutman Dr., El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türksoy Bölümü, Almatı / KAZAKİSTAN, selenayksmc@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Koşumcu, S. (2023). Eski Anadolu Türkçesinde yükümlülük kipliği: Risâletü'n-Nushiyye örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 577-595. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1251981>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 16 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 5 Nisan / April 2023

Giriş

Kiplik, anlam çalışmalarının temel konularından ve dilin diğer dilsel göstergelerle birlikte anlam oluşturabilmesini sağlayan öğelerinden biridir. Kipliğin konuşucu ve dinleyici düzleminde ortaya çıkan anlamsal bir ulam olması (Kamacı Gencer, 2020: 1), kiplikle ilgili unsurların ortaya konulması için biçimbirimsel/sözlüksel işaretleyicilerinin tespit edilmesinin yanı sıra metin parçaları üzerinde ele alınarak bağlam odaklı çalışmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu görüşten hareketle, Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eseri ele alınmış, yükümlülük kipliği ulamlarından *gereklilik*, *zorunluluk*, *buyrum* ve *izin* işaretleyen örnekler incelenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kip ve Kiplik

Dilbilimsel kiplik çalışmalarında kiplik anlamları, kiplik işaretleyicileri yardımıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Ortak kaniya göre belirsiz ve çok anlamlılığa sahip olan kiplik alanları (Arslan, 2020: 77) biçimbirimsel/sözlüksel birimlerin farklı anlamları işaretlemesiyle ortaya çıkmaktadır. Ancak geniş kiplik anlamlarının yalnızca bu birimlerle yansıtılamayacağı, “farklı anlatım biçimlerinin ruh durumlarını aktarabileceği” (Dilâçar, 1971); “sözdizimsel ve anlambilimsel çevrenin, mantıksal yapının, bağlamın (konuşur ve dinleyicinin paylaştığı ortak varsayımlar, cümlenin öncesinde ve sonrasında söylenen ifadeler), söyleme katılanların sosyokültürel durumu, konuşurun dinleyicide bıraktığı tesirler gibi pek çok yapının değerlendirilmesi ve çözümlenmesinin gerekliliği” (Corcu Gül, 2006) de vurgulanmıştır. Kip ile karşılaştırıldığında *gösterilen* yönünden aynı *gösterenler* yönünden farklı olmasının yanında; *kipin* anlambilimle, *kipliğin* ise hem anlambilimle hem de biçimbilimle ilgili bir kavram olduğu ifade edilmiştir (Hirik, 2013: 249). *Kip* ve *kiplik* kavramlarının ne olduğu konusunda dil araştırmacıları tarafından farklı ölçülere göre farklı görüşlere yer verilmiş, çeşitli tanım ve sınıflandırmalar yapılmıştır.

Korkmaz (2009: 567-568), kip için dilbilgisi kitaplarındaki tanım ve açıklamaların bulanıklığına işaret ederken; “*eylemin gösterdiği hareketin nasıl yapıldığını veya nasıl olduğunu bildiren bir şekil/tarz olarak kabul eden görüşlerin yanında, kip ile zamanı iç içe düşünen ve bunları birbirinden ayırmayıp zamanı kip gibi kabullenen görüşlerin de olduğunu*” ifade etmiştir. Banguoğlu (1974: 441), kipin “*zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla meydana geldiğini*” belirterek kip ile zamanı birbirinden ayırmamıştır. Dilâçar (1971: 106) ise kipin zamanla hiç ilgisi olmadığına işaret etmiş, kip tanımını “*fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam*” şeklinde yaparken aslında *kiplik* kavramını tanımlamış ve kipliği daha çok konuşucunun tutumunu ve ruh durumunu yansıtan dilbilgisel bir ulam olarak değerlendirmiştir. Kocaman (1980-1981: 81), *dil birimlerinin yalnızca yapısal yönden incelenmesinin yeterli olmadığını; dilsel değerlerin anlaşılması için içerdikleri söz eylemin, konuşmacı ya da dinleyicinin dil olayı karşısındaki tavrının ve bunun gibi dil içi ve dil dışı etmenlerin göz önüne alınması gerektiğini* belirtmiş, Dilâçar'ın kip tanımından hareketle, *kip ayrımlarının yalnızca eylem öbeği çerçevesinde algılanmaması gerektiğini* eklemiştir. Topaloğlu (1989: 101), konuşucunun tutumuna vurgu yaparak kipi, “*Bir fiile zaman ve şahıs kavramları dışında konuşan tarafından başka düşünce ve duyguların katılıp katılmadığını anlatan, yani fiilin belirttiği kılış veya oluş karşısında konuşanın sadece bildirmeye mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu gösteren eylem biçimi*” olarak ifade etmiştir. Kipin şekil olarak da adlandırılabileceğini belirten Ergin (2004: 133) ise kipi, “*fiil kök veya gövdesinin ifade ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi*” olarak tanımlamıştır ayrıca hareketleri karşılayan dil birlikleri olan eylem kök ve gövdelerinin tek

başlarına kullanılmadıklarını; bir şahsa, zamana, şekle bağlanarak kullanış sahasına çıktıklarını vurgulamıştır.

Yabancı araştırmacılarca yapılan *kip* tanımlamaları arasında da farklılıklar söz konusudur. Jespersen (1992: 313) *kip*'in *kavramsal bir ulam olmaktan ziyade söz dizimsel bir ulam olduğunu* belirtirken; bazı araştırmacılar (Bybee & Fleischman, 1995; Palmer, 2001; Frawley, 2009) da *kip* ve *kiplik* ilişkisinden yola çıkarak *kip* için *kipliğin dilbilgiselleşmiş hâlidir*, tanımını yapmıştır. Bybee ve arkadaşları (1994: 81) “*konuşucunun öznel tutumları ve düşüncelerinin dilbilgiselleşmesi*” görüşünden yola çıkarak *kipi çekimsel bir ifade* olarak kabul etmiştir.

Başlıca görüşlere yer verdikten sonra *kip* için, *kök veya gövde durumundaki eylemlerin gösterdiği hareket, oluş ve kılışın zaman ve kişilere bağlı olarak ifade edilmek istenen anlamsal ulamının biçimbirimlerle ve/veya sözlüksel birimlerle işaretlenmiş biçimidir; yalnızca eylemi değil tümcenin tamamını kapsayan, konuşucunun olay ya da durum karşısındaki öznel yaklaşımını (niyeti, isteği, kişisel duyguları vb.) ifade eden anlamsal bir ulam olan kiplik kavramının dilbilgiselleşmiş görünümüdür* tanımını yapmak mümkündür.

Türkçede geleneksel dilbilgisi çalışmalarında genel olarak *kip* ve *kiplik* arasında bir ayırım yapılmamış iki kavram için de *kip* terimi kullanılmıştır. Oysaki *kip* biçimbilimin, *kiplik* anlambilimin konusudur; *kiplik* konuşucunun söylemindeki eylemin anlam ulamıyla ilgilenirken *kip* bunun ifadesini sağlayan (biçimbirimsel/ sözlüksel) biçimlere karşılık gelir.

İmer ve arkadaşları (2011: 176) tarafından “*Bir konuşmacının karşılıklı bildirişimde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi*” olarak tanımlanan *kiplik* için Aslan (2019: 59), basitçe “*konuşucunun aktardığı önermeyle ilgili yorumu*” değerlendirmesini yapmıştır. Dinar (2020: 58-59), *kipliği önermede ifade edilen anlam bileşenlerini kapsayan anlamsal alandır* şeklinde tanımlarken; komut mahiyetinde emir (jussive), istek (desiderative), varsayım (hypothetical), olasılık (potential), yükümlülük (obligative), şüphe (dubitative), nasihat (hortatory) vb. gibi geniş bir anlamsal ayrıntı içerdiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Corcu (2005: 2) ve Günay (2014: 533) Türkçede, *kiplik türlerini aktarmak amacıyla biçimbirimsel yapıların yanı sıra sözlüksel işaretleyicilerin de kullanılabilmesini ifade etmiştir*. Karaağaç (2013: 544), *kip* ve *kipliği* aynı maddede açıklayarak *kipin “varlık+eylem ilişkisinde ortaya çıkan bir bilgi olup eylemin gerçekleşme biçiminin bildirilmesi”* olduğunu söylemiştir. Vardar (2002: 135), *kip* ve *kipliği* ayrı maddeler olarak ele almış ve *kipin bir dilbilgisel biçim, kipliğin ise bir anlatım biçimi olduğunu* belirtmiştir. Boz (2015: 71) ise *kiplik* bildiren işlemleri tanımlarken, “*eylemin dilek ve gerekliliğe bağlandığını, istenildiğini veya emredildiğini bildiren işletim olduğunu bu anlamsal işlevi bildiren biçimbirimlere kip, işlevlerine de kiplik dendiğini*” ifade etmiştir.

Yapılan *kiplik* tanımlarının yanında, bu anlamsal ulamın tanımlanamayacağını ancak kavramsal alanını/sınırlılıklarını belirlemek için dilbilgisi kullanımlarının incelenmesi gerekliliğini öne süren araştırmacılar da bulunmaktadır (Salkie, 2019: 79-80; van der Auwera & Plungian, 1998: 79; Declerck, 2011: 22). Bybee ve arkadaşlarına göre (1994: 176) *kiplik*, “*konuşucunun bir olay veya duruma karşı (öznel) tutumlarının dilbilgiselleşmesi*” iken; Bussman (1996: 754) *kipliği, cümlede bildirilenler karşısında konuşucunun tutumunu ifade eden anlamsal ulam* olarak ele alır. Kononov’a göre “*kip konuşanlarca tesis edilen hareketin gerçekliğe ilgisini ifade eder ve emir dışında her kipin hareketin zaman içinde gerçekleşmesini tesis eden form/şekilleri vardır.*” (Kononov, 1956’dan akt. Barutçu Özönder, 1993: 173). Cruse (2006: 109) ise *kipliği* ilk olarak ifade edilmiş bir önerme karşısında konuşucunun tutumuyla ilgili olan dilbilimsel *kiplik* kavramını mantıksal *kiplik* kavramından ayırmak gerektiğini belirtmektedir.

1.2. Yükümlülük Kipliği

Türkçe Sözlük'te “yapılması zorunlu olan iş veya bir işi yapma zorunluluğu, yükümlülük, yüküm, mükellefiyet, mecburluk, mecburiyet” olarak tanımlanan yükümlülük¹, Yunanca kökenli *deontic*² sözcüğünden gelmektedir. “zorlayıcı/bağlayıcı” anlamına gelen ve genellikle *izin* ve *zorunluluk* kavramları ile tanımlanan *deontic* (yükümlülük), bugünkü kullanımda bir olayı “yüklenme/üzerine alma” konusunda birini/birilerini yasaklama ve birine/birilerine izin verme gibi tutumlara karşılık gelmektedir (Frawley, 2009: 384-385). Felsefede ise, “belli bir şey yaparak belli bir eylemi gerçekleştirecek kişi için söz konusu olan ahlaki kuralları belirleyen zorunluluk biçimi” olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 1999: 942).

Kişiler, bir dilsel kullanımla yalnızca sesi değil anlamı da iletirler. *Bilgi, kararsızlık, hayal, kesinlik, doğruluk, olumsuzluk, varsayım, kabul edilebilirlik, yeterlilik* bu anlamlardan yalnızca birkaçıdır. Bu ve benzeri duyguların, belli bakış açılarına göre gruplandırılması kiplik sınıflandırmalarını oluşturur (Arslan, 2020: 55). Kimi araştırmacılar (Coates, 1995: 55-56; Palmer, 2001: 84-85) *kök, yükümlülük* ve *içedim* kiplikleri arasında ayırım yapmayı tercih ederken Bybee ve arkadaşları (1994: 177), söz konusu ayrımların hepsini tek çatı altında birleştirmiş ve yüklemde ifade edilen olayın tamamlanmasında dinleyici üzerindeki dâhilî ve haricî şartların varlığını ifade eden *dinleyici odaklı kiplik (agent-oriented)* terimini tercih etmişlerdir. Bybee ve Fleischman (1995: 5) ise *içedim* teriminin kiplik mantığı ile sınırlı olduğunu ifade ederek insan dilleri doğasına aykırı olduğu için söz konusu ayırımı yok saymış ve *yeterlilik kipliğini, bilgi kipliği* başlığı altında incelemeyi tercih etmişlerdir. *İçedim* ile *yükümlülük* kipliği arasında ayırım yapan Denison (1992: 251- 252), *yükümlülük kipliğinin* konuşucu tarafından *edimsel biçimde (performatively)* *izin* ve *yasaklama* yolu ile dayatılan bir kiplik türü olduğunu dile getirirken, *içedim kipliğinin* edimsel anlam ifade etmediğini öne sürmektedir. Erk Emeksiz (2008: 58-59) bu türden sınıflandırma farklılıklarını yeterlilik ve yetenek kavramlarının bazı dilbilimciler bakımından bir görülmesi ya da ayrıştırılması ile ilgili olduğunu düşünmektedir.

Palmer (2001) *yükümlülük* ile *içedim kipliğini, eylem kipliği* başlığı altında ele almayı tercih etmiştir. Ona göre *yükümlülük* ve *içedim, eylem kipliğinin* iki ana başlığıdır. Palmer, iki kiplik türü arasındaki farkı ise *yükümlülük kipliğinde, koşullanma (conditioning)* şartlarının haricî olması, *dinamik* kiplikte ise söz konusu şartların dâhilî olması şeklinde açıklamaktadır. Böylelikle *yükümlülük kipliği, zorunluluk* ya da *izin verme* ile ilgili iken *içedim kipliği, yeterlilik* ve *gönüllülük (volitive)* ile ilişkilidir. Palmer, söz konusu ayırımı belirginleştirmek için *içedim* ve *yükümlülük* anlamları işaretleyebilen *can* kipselini örnek vermiştir: (a) *he can go now* (yükümlülük: ben izin verdim) (b) *he can run a mile in five minutes* (içedim: o yeteneğe sahip) (c) *he can escape* (içedim: kapı kilitli değil)” (Palmer, 2001: 9-10).

Yükümlülük özetle, *zorunluluk, gereklilik, izin* ve *buyrum* başta olmak üzere geniş bir alanı kapsayan; dile getiren yönünden konuşucu, işin yapılması yönünden dinleyici odaklı özellikte olan; belli bir eylemin yerine getirilmesini olanaklı ya da zorunlu kılan yükümlülük kipliği ulamlarının sınırları, konuşucunun bildirdiği iş veya sorumluluğun ahlaki veya yasal yönden yükümlenmesi (*zorunluluk-obligation*), dinleyicinin doğrudan sorumlu tutulmadığı durumların bildirilmesi (*gereklilik-necessity*), bir işin yapılması/eylemin yerine getirilmesi noktasında konuşucunun dinleyiciyi onaylaması (*izin verme-permission*) ve konuşucunun dinleyiciye doğrudan direktifleri (*buyrum-imperative*) bakımından birbirinden farklılık göstermektedir.

¹ Güncel Türkçe Sözlük, 2023.

² Sesli Sözlük, 2023.

2. İnceleme

Bu çalışmada araştırmacıların (Palmer, 2001; Erk Emeksiz, 2008; Corcu Gül, 2005; Bybee vd., 1994) kiplik sınıflandırmalarından hareketle, *Risâletü'n-Nushiyye*'deki yükümlülük kiplik ulamları ele alınmıştır. Konusu ruh, nefis ve akıl mücadelesi olan Yunus Emre'nin mesnevi türünde yazmış olduğu *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eseri (Boz, 2017: vii) bir öğüt kitabı olması sebebiyle tercih edilmiştir. Örneklem incelenmiş, kiplik değeri gösteren biçimler tespit edilmiş (bu kısımlar verilen örneklerde koyu yazı tipi ile işaretlenmiş) ve veriler başlıklara ayrılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda tanıklanan örneklerin yükümlülük kipliği ulamlarından *gereklilik*, *zorunluluk* ve *buyrum* işaretlediği belirlenmiştir.

2.1. Risâletü'n-Nushiyye'de Yükümlülük Kipliği

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde *buyrum*, *istek*, *gereklilik* vd. biçimbirimlerinin işlevlerini ayrı ayrı şekillerde gösterebilmek zordur. Çünkü aynı biçimbirim hem *buyrum* hem *istek* hem *gereklilik* bildirebilmektedir (Gülsevin & Boz, 2013: 79). *Risâletü'n-Nushiyye*'de de bir biçimbirimin birden fazla işlevle kullanıldığı örnekler mevcuttur. Aralarındaki ayrımı belirleyebilmek için anlamsal/bağlamsal düzlemde değerlendirme yapılmıştır.

2.1.1. Gereklilik

Kiplik sınıflandırmalarında anlam alanı araştırmacılarca *zorunluluk* kipliği ile karşılaştırılarak belirlenen *gereklilik*, “*dinleyicinin bir eylemi tamamlamasını zorlamaya yönelik fiziksel şartlardır.*” (Kamacı Gencer, 2022: 799). Zorunluluğa göre daha az kuvvette bir yaptırıma sahiptir ve ideal-merkezli, olağan-merkezli, kişisel inanç ve görüş, istek gibi yaptırımı daha düşük olan alanlarda yer almaktadır (Corcu Gül, 2005: 15; Corcu Gül, 2006: 111).

Konuşucunun, dinleyici yararını gözeterek yerine getirilmesi ya da getirilmemesi durumunda herhangi bir yaptırımı olmayan öğütler verdiği *Risâletü'n-Nushiyye*'de, en çok işaretlenen yükümlülük kipliği ulamı *gereklilik*dir. Bu öğütlerdeki eylemi gerçekleştirmek/gerçekleştirmemek kararı tamamen dinleyiciye bırakılmıştır. *Gereklilik* anlamı işaretlenirken $-\{\emptyset\}$, $-\{(y)AsIn\}$, $-\{(y)A(y)dU\eta\}$, $-\{GII\}$, $-\{(U)\eta\}$ biçimbirimsel işaretleyiciler ile; *gerek*, *muflak*, *şakın* sözlüksel işaretleyicileri ve onlarla bir araya gelen biçimbirimlerin oluşturduğu *gerek...-\{(y)A\}*, *gerek...-\{(y)AsIn\}*, *muflak...+\{(DUr\}*, *şakın...-\{\emptyset\}*; $-\{sA\}$ biçimbirimi ile $-\{(I/A)rIsA\eta\}...-\{\emptyset\}$, $-\{(I/A)rIsA\eta\}...-\{GII\}$, $-\{(I)sA(\eta)\}...-\{\emptyset\}$, $-\{mAzsA\eta\}...-\{\emptyset\}$ yapıları kullanılmıştır.

2.1.1.1. Biçimbirimsel Gereklilik İşaretleyicileri

i. $-\{\emptyset\}$

Risâletü'n-Nushiyye'de bu biçimbirime dair tanıklanan aşağıdaki örnekler *gereklilik* (diğer ulam bk. 2.1.3. *buyrum*) işaretlemektedir:

16a.145 bu yükden sini ol kırtarısar **bil**

sa^c âdet yoldaşuñ oldı ay u yıl

Bil, bu yükten seni o (akıl) kırtaracaktır; mutluluk ay ve yıl (her zaman) yoldaşın oldu.

45b.470 o sükker **sevme** kim mışırda biter

neye lâyıķ ise er aña yiter

Şekeri sevme, o Mısır'da yetişir; kişi neye lâyıķsa (lâyık olduğu şey) ona ulaşır (yeter).

50b. 521 **ko** ayruklar sözini sen seni **güt**

kınama kimseyi sen **işit** öğüt

Başkalarının sözünü bırak, sen kendini takip et; kimseyi kınama, öğüt dinle.

11b.96 **kapu gözet** kapu **ko** dip **gözetme**

ki devlet kapudadur **koma gitme**

Alçak gönüllü ol ve yükselere heveslenme; mutluluk alçak gönüllülüktedir, ayrılma.

12a.102 **şûret** yıkılmadın kibri **yıkagör**

bu düşvârlık maķâmından **çıkagör**

Vücudun bozulmadan kendini beğenmeyi bırak; bu sıkıntılı durumdan kurtul.

15a.135 yetişmedin saña va^c de gözün **aç**

hevâ vü kibr yolından beri **kaç**

Ölüm sana ulaşmadan gözünü aç; nefsin arzusundan ve kendini beğenmeden kurtul.

15a.136 beş on gün ^c ömr için girü **kayıķma**

bu fânî dünyenün naķşına **bakma**

Kısacık hayat için doğru yoldan sapma; bu geçici dünyanın süsüne bağlanma.

18b.172 ne aşşı eyledi **gör** âhî kibri

diri kılmadı biñ arada biri

(Ey) kardeş bak, kendini beğenme ne yarar sağladı; binlerce erinden biri (bile) hayatta kalmadı.

46b.476 bu düşmenlerünñ sözünü **diñle**

aña göre **yöri** dirliğün **eyle**

Bu düşmanlarının sözünü dinle; ona göre hareket et ve yaşayış tarzını belirle.

22a.209 **şakın** hâzırdurur dâyim buşudan

ki dost esrügidün buşu unudan

Öfkeden sakın, (o) her zaman hazırdır; (sen) öfkeyi unutmuş bir dostun (Allah'ın) sarhoşuydun, (unutma).

29b.290 **bırak** cümle işi kıl şabr u tedbîr

eren gönlinde olur şabrıla yir

Bütün işleri bırak, sabret ve tedbirli ol; dervişin gönlünde sabırla (huzura) yer açılır.

41b.426 **haķı** tıyanlara bugün yarın yok

işün bugün **bitür** gözleme ayruķ

Allah'ı bilenlere bugün yarın (diye bir şey) yoktur; işini bugün bitir, yarına bırakma.

44a.451 pādişeh haznesinde mennā' öküş
uyhudan uyanup **dut sözüme gûş**

Allah'ın hazinesine (ulaşmaya) engeller çoktur, kendine gelip sözümü dinle.

44b.455 içerü gizlüdür cümle yavuz hû
gider **gösterme** kimseye anı yu

Bütün kötü huylar, içeride (kalpte) gizlidir; (bunları) gider, kimseye gösterme ve temizle.

19a.180 haḫādur cümlesini ḫarcī **şanma**
sebīl ol ḫamuya bir dem **uşanma**

(Onların tamamını) harici (din dışında olan) sanman hatadır, herkese yardım edici ol, (bundan) bir an (bile) usanma.

ii. -(y)AsIn}

Eski Anadolu Türkçesinde *istek* anlamıyla yaygın olarak kullanılan (Gülsevin, 1997: 102) *-(y)AsIn* biçimbirimi, bu işlevinden farklı olarak dinleyici yararına (tavsiye niteliğinde) *gereklilik* anlamı işaretleyicisi olarak metinde yer almıştır.

10a.80 yûnus cümle sözün senün feride
çü söz senüñdürür ol sen işide(**sin**)

Yunus, senin bütün sözlerin eşsizdir; söz senin olduğu için (önce) onu sen dinlemelisin.

iii. -(y)A(y)dUḫ}

İstek anlamından farklı olarak *-(y)A(y)dUḫ* biçimbirimi metinde *gereklilik* anlamı ifade etmiştir.

14b.131 gümānuḫ yoğımışsa inanayduḫ
bu ğaflet uyhusından uyanayduḫ

Şüphən yoksa inanmalıydın; bu boş vermişlik uykusundan uyanmalıydın.

iv. -{GII}

Risâletü'n-Nushiyye'de *-(GII)* biçimbirimi Eski Anadolu Türkçesindeki *buyrum* anlamından farklı olarak (Gülsevin & Boz, 2013: 81) *gereklilik* anlamı ifade edilirken kullanılmıştır.

22a.212 kaçan dost gele diyü ḫāzır olğıl
serāyuḫı düzetgil ḫāzır olğıl

Allah gelebilir (O'nun huzuruna çıkabilirim) diye her zaman hazırlıklı ol; (gönül) sarayını düzenle, hazırlıklı ol.

12a.100 şakinğıl olmağıl kibrile yoldaş
kibir ḫandayısa anuḫla savaş

Kendini beğenmeyle birlikte olma, (kendini) koru; kendini beğenme neredeyse onunla savaş.

22a.213 olup hod-bîn oturma döşeginde
müdâmi kıyım olgıl işiginde

Kendini beğenmiş olarak kenara çekilme; devamlı (O'nun) yanında uyanık ol.

42a.430 gözün görüriken gel hak yolına
komağıl nefsiñi kendüligine

Gözün görürken (sağlığın yerindeyken) Allah'ın yoluna gel; nefsinin kendi hâline bırakma.

21a.197 şakınğıl buşudan ki gizlüdür ol
nerede sizmesen anda urur yol

Öfkeden sakın, o gizlenir; tahmin etmediğin yerde yolunu keser.

10a.82 ki zîrâ cümle iş ulularındur
temennâ eylegil yol bularındur

Bütün işler velilerindir; bu sebepten (doğru) yol bunlarındır, (onların yolunu) dile.

v. -{(U)η}

Risâletü'n-Nushiyye'de buyrum anlamı da işaretleyen -{(U)η} biçimbirimi gereklilik ifade etmektedir.

25b.248 sözüm kendüzümedür nükte degül
bilün cân birliği ikilikde degül

Sözüm kendimedir, şakalı söz değil; bilin, ruhun birliği (Allah'ın birliğini kavraması) ayrılıkta (O'dan başkasında) değildir.

2.1.1.2. Sözlüksel Gereklilik İşaretleyicileri

i. gerek

“gerek” sözcüğü ve bu sözcüğün farklı biçimbirimlerle oluşturduğu yapılar genel olarak gerekliliği karşılarsa da aralarında bazı anlam farklılıkları (bk. 2.1.2. zorunluluk) bulunabilmektedir (Demirtaş, 2008: 14). Sözlüksel işaretleyicilerden biri olan ‘gerek’³ ve bu sözcükle kurulan *gerek...-{(y)A}* ve *gerek...-{(y)AsIn}* yapıları tavsiye verme niteliğinde olup doğrudan *gereklilik* işaretlemeye kullanılmıştır.

17b.161 budur sermâye ol bahre talana
arı dirlik gerek gevher bulana

O denize girene sermaye budur (inci yakut ve mercandır); (o denizde) mücevher bulana temiz yaşayış gereklidir.

22a.211 arı dirlik gerek dost ileyinde
buğuz buşu nolur ma' şûk yolında

Allah'ın huzuruna temiz bir hayat gerekir; Allah yolunda nefret ve öfke nedir!

³ icap (gereklilik, ister, lüzum). (Güncel Türkçe Sözlük, 2023)

24b.239 söz ayruksı **gerek** sultân katında
kim aña lâyıķ oldur hıdmetinde

Allah'ın huzurunda seçkin söz gerekir; ona lâyıķ olmak için de (O'nun) hizmetinde olmalıdır.

29a.287 çü her hâlde saña şabır **gerek** hoş
şabır ider bu cümle ağuyı nüş

Her durumda sana sabır gerek; gerçekten sabır bütün zehirleri bal eder.

29a.288 şabır **gerek** saña her hâl içinde
şabırsuzlar kalırlar kâl içinde

Her durumda senin için sabır gereklidir; sabırsızlar lafta kalırlar (öze inmezler).

44a.453 çü buğz u ğaybetile gide tã⁴ at
gerek bu ikiden itmek ferâgat

Kin ve dedikodu ile ibadet (sevabı) gittiği için bu ikisinden vazgeçmek gereklidir.

gerek...-{(y)A}

32a.320 neyi neye gerek ol bile **gerek**
o kâdirdür virür kime ne gerek

Allah neyin neye gerekli olduğunu bilir; kudret sahibidir ve kime ne gerekiyorsa verir.

gerek...-{(y)AsIn}

13b.119 **gerek** sen bilesin düşmen kimise
senüj devletüne peşmân kimise

Sen (sana) düşman ve senin mutluluğunu kıskanan kim olduğunu bilmelisin.

44b.454 **gerek** fânî cihândan dartınasın
muğâlif işleründen hep yunasın

Geçici dünyadan el çekmelisin; uygun olmayan işlerinden hep temizlenmelisin.

44b.456 **gerek** sen zengi vü pāsı yuyasın
saña lâyıķ mıdır anı kıoyasın

Sen (kalbindeki) kir ve pası (kötülükleri) gidermelisin; (bunları) saklamak sana yakışır mı?

ii. muğlak

muğlak sözcüğü ve bu sözcükle bir arada kullanılan biçimbirimlerin oluşturduğu yapılarda “kesinlikle”⁴ anlamıyla *gereklilik* işaretlemiştir.

⁴ Güncel Türkçe Sözlük, 2023.

53b.558 çırāk didügüm ĩmān nûrı **muṭlaḳ**
ĩmānluya didāruḡ gösterür ḥaḳ

Çıra dediğim iman nurudur; Allah imanlı olanlara mutlaka yüzünü gösterecektir.

muṭlaḳ...+({DUr})

Temel işlevi isim kategorisindeki yapıları yüklemleştirmek olan kip ve kiplik özelliklerine sahip dilbilgisel ve anlamsal bir işlev olan *koşaç* (Mehmet, 2008: 132), *+({DUr})* ve *degül+({DUr})* biçimbirimleriyle yükleme *kesinlik* anlamı vererek *muṭlaḳ* sözlüksel işaretleyicisinin anlamını pekiştirmekte, *gereklilik* ifade etmektedir.

37b.380 baḫĩl ḳandayısa ḳārũnıladur
gümān ṭuymayasın **muṭlaḳ** belādur

Cimri nerede olursa olsun Karun'ladır; şüpheden olmasın kesin beladır.

49a.505 dimek gördüğünü ġaybet bu **muṭlaḳ**
ki perdelülere 'ābit **degül(dür)** ḥaḳ

Gördüğünü söylemek, bu kesin olarak dedikodudur; gönül gözü olmayanlara (engelli olanlara) Allah görünmez.

iii. ṣaḳın... -{Ø}

Sözlüksel işaretleyicilerden biri olan *ṣaḳın*⁵ ile konuşucu, dinleyicinin çıkarımı gözeterek ifade ettiği tavsiyelerindeki *gereklilik* anlamını pekiştirmektedir.

20b.192 **ṣaḳın** baḡa uyup sen ġāfil **olma**
benüm sözüm ṭutup ĩmānsuz **ölme**

Sen sakın bana uyup boş vermiş olma; benim sözümü dinleyip imansız ölme.

44b.457 **ṣaḳın** ḳatran ḳabına **ḳoyma** balı
ki nāzũk yerdedür dostuḡ viṣāli

Sakın, balı katran kabına koyma (güzellikler kirlenmiş gönle girmez) çünkü Allah'a kavuşma (manevi güzellikleri elde etme) nazik yerdedir (gönüldedir).

Eski Anadolu Türkçesinde koşul/istek bildiren *-{sA}* biçimbirimi (Gülsevin & Boz, 2013: 100) ile kurulan *Risâletü'n-Nushiyye*'deki *-{(I/A)rIsAḡ}...-{Ø}*, *-{(I/A)rIsAḡ}...-{GIl}*, *-{(I)sA(ḡ)}...-{Ø}*, *-{mAzsAḡ}...-{Ø}* yapıları daha çok konuşucunun dinleyicinin *isteğinden* hareketle ifade ettiği öğütlerde, *gereklilik* anlamını işaretlemektedir.

iv. -{(I/A)rIsAḡ}...-{Ø}

46a.474 göreyin **dirisenḡ ḳo** bu cihānı
duta öğüdüm ol kim ola cānı

(Onu) görmek istersen bu dünyayı bırakmalısın; kim öğüdümü tutarsa ruhu (huzurlu) olur.

⁵ asla. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023)

18b.175 şaklık üzredürür yirile gök
ögersen cümle alçaqlığı ög

Eğer mutluluk istiyorsan akla danışmalısın; iş kılavuzsuz sonuçlanmaz.

29b.291 nebidür ger velî yol şabra uğrar
eger sende varursan şabrıla var

İster peygamber ister veli olsun (hepsinin) yolu sabırdan geçer eğer sen de (doğru) yoldan gideceksen sabırla gitmelisin.

29b.294 ögüt gerekise şabrıla iş it
uzayın dirisen şabrıla bit

Öğüt istiyorsan işini sabırla yap, yücelmek istiyorsan sabırla yaşa.

45b.469 olur ma' nî sözi şekerden ırak
bulayın dirisen sükkârı bırak

Mana sözü şekerden (nefse hoş gelen şeylerden) uzaktır; (onu) elde edeyim diyorsan şekeri bırakmalısın.

10a.81 niçe sözün varısa saña söyle
hâş u 'âm gönlini şeyullâh eyle

Ne kadar sözün varsa kendine söyle; aydın ve halkın (herkesin) gönlüne Allah için bir şey yap.

42b.436 vücûhuñ yoğısa gönüllere git
boyun vermez tamarlaruñ sekit

Yüzün yoksa gönüllere (gönül erlerine) git; boyun eğmeyen damarlarını (nefsini) uyar!

43a.438 ögüt dutarısan koma etegin
tâc eyle başuña ayağı hâkin

Öğüt dinlersen (mürşidin) eteğini bırakma (onu dinle); ayağı tozunu başına taç eyle (çok değer ver).

v. -(I/A)rIsAnj}...-{GII}

11b.97 dilersen devleti kapuda turgıl
umarsan hıl' atı tapuda turgıl

Mutluluk istiyorsan alçak gönüllü ol; (sultan) elbisesini istiyorsan huzurda bulunmalısın.

45a.461 eger genc gerekise renc iletgil
ögüt dutarısan gel gence gitgil

Eğer hazine gerekiyorsa sıkıntı çekmelisin, öğüt dinlersen gel hazineye git.

vi. -{(y)IsAη}...-{}Ø}

19a.176 bilünj **gel unut** sen uşluyısaη
sa^ç âdet gösterene hûluyısaη

Gel, akıllıysan ve (sana) mutluluk verene yakınsan (kötü) bildiklerini terk et.

30a.300 sa^ç âdet isteseη şabrı güzİN **gör**
ki va'llahü mu^ç inü's-şâbirİN gör

Mutluluk istersen sabrı önemli gör; "Yemin ederim ki sabırlı olanların yardımcısı Allah'tır." sözünü dikkate al.

8a.55 bize geldünjise **endişe yime**
ne kılam diyübeni **guşsa yime**

(Akıl) "Bize geldinse endişelenme; ne yapacağım diyerek tasalanma." dedi.

vii. -{mAzsAη}...-{}Ø}

32b.323 inan**mazsaη** başa sen kendünj **üzle**
benüm didügümi kendünj **gözle**

İnanmazsan bana sen kendini izle; benim söylediklerimi (kendinde) gözle.

2.1.2. Zorunluluk

Zorunluluk, dinleyiciyi bir eylemi yerine getirmeye/getirmemeye zorlayan, eylemin yerine getirilmesi/getirilmemesi durumunda ciddi yaptırımları olan harici şartlar olarak tanımlanır (Bybee vd., 1994: 186). Bybee ve arkadaşları (1994) *zorunluluğu*, *konuşucu odaklı kiplik türü* olarak ele alırken *gerekliliği*, *dinleyici odaklı kiplik türü* olarak tanımlamaktadırlar. Palmer (2001), böyle bir ayrıma gitmeyerek *zorunluluk* ve *gerekliliği* aynı kiplik türü olarak tanımlamıştır. Corcu'ya (2005: 5-6) göre bu iki kavram, farklı işaretleyicilerle kodlanması bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. *Zorunluluk* bildiren bir eylem yerine getirilmedi ise ciddi yaptırımlar uygulanırken, *gereklilik* bildirenlerin yapılmaması çok ciddi sonuçlar doğurmamaktadır. (Bybee vd., 1994: 186). *Zorunluluk* kipliği, düzenleyici (yasa, yasak, kural, yetki vb.), inanca dayalı (günah, din kuralları vb.) ve toplumsal (ayıp, gelenek-görenek vb.) değerleri içermektedir. *Risâletü'n-Nushiyye*'de *-{(y)A}*, *-{mAyAsIn}*, *-{AmAzsIn}* biçimbirimsel ve *gerek* sözlüksel işaretleyiciler ile *zorunluluk* ifade edilmiştir.

2.1.2.1. Biçimbirimsel Zorunluluk İşaretleyicileri

i. -{(y)A}

Eski Anadolu Türkçesinde istek işaretleyicisi olarak kullanılan *-{(y)A}* biçimbirimi (Gülsevin & Boz, 2013: 79) ve onun olumsuz şekli olan *-{mAyAsIn}* ile *Risâletü'n-Nushiyye*'de otoritenin gücüne işaret ederek *zorunluluk* işaretlemektedir.

48b.498 göz oldur kim müdām ol cānı göre
farīzadur kula sultānı göre

Göz sürekli Allah'ı görmelidir; kula Allah'ı görmek farzdır.

ii. -{mAyAsIn}

32a.317 süleymāndan ilerü **olmayasın**

ḥaḳīḳatdür cihānda ḳal**mayasın**

(Zenginlikte) Hz. Süleyman'dan ileri gidemezsin, gerçeği kabûl et, dünyada (sürekli) kalamazsın.

5a.25 şaḳıngıl kim bulardan **olmayasın**

ki nefis dīvānına yazıl**mayasın**

Bunlardan uzak dur, (onlardan) olma ki nefesine düşkünler meclisine yazılmayasın.

2.1.2.2. Sözlüksel Zorunluluk İşaretleyicileri

i. gerek

Sözlüksel işaretleyicilerden biri olan *gerek* sözcüğü, *Risâletü'n-Nushiyye*'de *gereklilik* ulamından başka “kesin, mutlak olmalı” anlamıyla *zorunluluk* ifadesine sahiptir. Bu yapının *gereklilikten* çok *zorunluluk* ifade etmesinin sebebi dinleyicinin isteğine karşılık yapılması zorunlu olan mevcut koşullardır.

5b.28 key arı cān **gerek** şeh ḥazretinde

ırılmadın ṭura sulṭān ḳatında

Allah'ın huzurundan uzaklaşmadan durmak için ruhun; O'nun katında çok temiz olması gerekir.

48b.501 ulı dirlik **gerek** ol emr-i cāna

ne dünyā āḫiret anı ṭuyana

Allah'ın emri (isteği) şerefli bir yaşayış gerektirir; onu dinleyene ne dünya ne ahiret gereklidir.

2.1.3. Buyrum

Yönlendiricilerin en güçlüsü olan *buyrum* kipliğidir (Palmer, 2001: 80). Konuşucunun dinleyiciye bir şey yaptırmak için doğrudan söylediği tümcelerdir. *Buyrum* kipliğinin işaretlenebilmesi için konuşucunun dinleyiciden statü olarak daha üstün bir konumda olması zorunludur. Bir ifadenin *buyrum* anlamı işaretleyebilmesi için *istek*, *buyrum gücü*, *eylem-buyrum uyumu*, *buyrum-fayda ilişkisi* olmak üzere dört bileşenin bulunması gerekmektedir (Usta, 2016: 321). *Buyrum* ulamı *Risâletü'n-Nushiyye*'de işaretlenirken $-\{\emptyset\}$, $-\{(U)\eta\}$, $-\{sUn\}$ biçimbirimleri ve *buyur-* eylemi kullanılmıştır.

2.1.3.1. Biçimbirimsel Buyrum İşaretleyicileri

i. $-\{\emptyset\}$

Risâletü'n-Nushiyye'de *gereklilik* anlamı da işaretleyen $-\{\emptyset\}$ biçimbirimi konuşucunun, dinleyicinin gerçekleştirmesini mecbur kıldığı ifadelerde *buyrum* işleviyle yer almaktadır.

10b. 86 ‘ aḳıl der cāsûsa **yort** imdi girü

ḳanā‘ ata ḥaber benden degirü

Akıl, haberciye “şimdi geri git; gönül zenginliğine benden haber götür” der.

10b.87 **di** otursun ki tâc u taht anuñdur
ilâhî devletile baht anuñdur

Söyle, "taç ve taht onundur; otursun, ilahi devlet ve talih de onundur"

13b.120 uyanıklık degül yolda gâfillik
uzatma ço şağincı bunca yıllık

Bu yolda boş vermişlik, uyanıklık değildir; bunca yıllık arzularını bırak, uzatma.

16a.143 **yöri** imdi meded **iste** ʿ aklıdan
esir olmuş kişisin niçe yıldan

Yürü, şimdi akıldan yardım iste; uzun yıllardan beri (kendini beğenmeye) esir olmuş kişisin.

16b.148 **işit** imdi ne der **gör** ʿ aql aña
ki alçaklık ider derdüñe devâ

Şimdi dinle, bak akıl ona ne söyler; (onun) derdine deva alçak gönüllülüktür.

39a.394 ʿ aqıl eydür gele bir gözlerüñ **aç**
sehâvet kıandayısı ol yaña **kaç**

Akıll söyler; hele gel, gözlerini bir aç; cömertlik neredeyse o tarafa git.

ii. -{(U)ñ}

Risâletü'n-Nushiyye'de gereklilik anlamı da işaretleyen -{(U)ñ} biçimbirimi *buyrum* ifade etmek için de kullanılmıştır.

26a.254 ʿ aqıl cäsûslara söyler dīvānda
yörün **bulun** düzenlik şafı kıanda

Akıll mecliste habercilerine söyler; haydi, doğruluk yolu nerede, bulun!

iii. -{sUn}

Eski Anadolu Türkçesi'de de üçüncü teklik kişi için *buyrum* ifade eden (Gülsevin & Boz, 2013: 82) -{sUn} biçimbirimi aynı işlevle metinde yer almaktadır.

26b.261 eyidün şabrı kim tiz dutsun anı
harâb itdi il ü şehri diyârı

Sabrı uyarın, derhal onu (öfkeyi) yakalasin; (öfke) şehri ve memleketi (gönül dünyasını) yıktı geçti.

2.1.3.2. Sözlüksel Buyrum İşaretleyicileri

i. buyur-

Sözlüksel bir işaretleyici olan *buyur*-⁶ eylemi doğrudan *buyrum* ifade etmektedir.

⁶ Bir şeyin yapılmasını kesin olarak söylemek, emretmek. (Güncel Türkçe Sözlük, 2023)

40a.405 velīye vü nebiye terk **buyur**dı

helâldür terk aña cān terkin urdı

(Allah) peygamber ve velilere terk'i emretti; (onlara) terk helâldir, (çünkü onlar) kendilerini terk ettiler.

40a.410 eli toyup qodı seḥāvet issi

çün öyle **buyur**ur yoluḡ ulusu

Cömert kişi eli doyup (yeterli bulup) dünyayı bıraktı çünkü yolun büyüğü (Allah) böyle emreder.

51b.535 işi toḡruluḡa **buyur**dı 'āqıl

yöri imdi buña ta' cîl yarı kıı

Akıı, doḡruluḡa iş buyurdu; şimdi git, buna acilen yardım et.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, *kip* ve *kiplik* kavramlarının tanım ve tasniflerine yer verilerek iki kavram arasındaki sınırlar belirlenmiştir. Kiplik türlerinden *eylem kipliğinin* alt başlığı olan *yükümlülük kipliği* ulamları (gereklilik, zorunluluk, buyrum ve izin) Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı mesnevisi esas alınarak tanıklanmıştır. Bu eser bir öğüt kitabı olması sebebiyle örneklem olarak belirlenmiş, *yükümlülük* kiplik anlamlarına özgü pek çok örneğin tespit edilebilmesine imkân sağlamıştır. Bu anlamlardan *izin* kipliğine dair kullanıma rastlanmamıştır.

Risâletü'n-Nushiyye'de yer alan *biçimbirimsel* ve *sözlüksel işaretleyiciler* birden fazla kiplik anlamını ifade etmekte kullanılmış; konuşucunun eylem ya da duruma dair öznel tutumunu yansıttığı kipliğin ve işlevlerinin sınıflandırılması için bağlamsal düzlemde değerlendirme yapılmıştır. Kiplik anlamları (işlevler) ve tespit edilen işaretleyicileri tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Risâletü'n-Nushiyye'de Yükümlülük İşaretleyicileri

Yükümlülük İşaretleyicileri			
İşlevler	Biçimbirimsel / Sözlüksel İşaretleyiciler	Sözlüksel İşaretleyiciler	
Gereklilik	-{Ø} -{(y)AsIn} -{(y)A(y)dUḡ} -{GII} -{(U)ḡ} -{(I/A)rIsAḡ}...-{GII} -{mAzsAḡ}...-{Ø}	-{(y)AsIn} gerek...-{(y)A} gerek... mutlaḡ...+({DUr}) şakın ...-{Ø} -{(I/A)rIsAḡ}...-{Ø} -{(I)sA(ḡ)}...-{Ø}	gerek mutlaḡ şakın
Zorunluluk	-{(y)A} -{AmAzsIn}	-{mAyAsIn} gerek	
Buyrum	-{Ø} -{sUn}	-{(U)ḡ} buyur-	

Risâletü'n-Nushiyye'de *gereklilik*, *zorunluluk* ve *buyrum* işaretleyen bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerinin ortak kullanımlarının olduğu ($-\{\emptyset\}$, $-\{(U)\eta\}$, $-\{(I)sA\}$), sözlük anlamıyla doğrudan *gereklilik* ifade etmesine rağmen *gerek* sözlüksel işaretleyicisinin zorunluluk işleviyle de yer aldığı görülmektedir. Bu kullanımlar belli işaretleyicilerle biçimsel/sözdizimsel düzlemde değerlendirme yapmak yerine, tümcelerdeki kiplik ulamının söylemsel düzlemde (metin parçaları üzerinde) belirlenmesinin dilbilimsel açıdan doğru olduğunu göstermektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Arslan, M. (2020). *Klasik Türkçe tıp metinlerinde gereklik ve yükümlülük kipliği*. Sonçağ Akademi.
- Aslan, E. (2019). *Eylemler*. E. Boz (Ed.), *Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri* içinde (41-70. ss.), Gazi Kitabevi.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Baha Matbaası.
- Barutçu Özönder, S. (1993). Türk dilinde fiil ve fiil çekimi. *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri* içinde (56-65. ss.), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi*. Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2017). *Risâletü'n-Nushiyye*. Gazi Kitabevi.
- Bussman, H. (1996). *Routledge dictionary of language and linguistics*. G. Trauth, K. Kazzazi (Ed. ve Çev.), Routledge.
- Bybee, J. & Fleischman, S. (1995). Modality in grammar and discourse: an introduction essay. J. Bybee, S. Fleischman (Ed.), *Modality in Grammar and Discourse* içinde (1-14. ss.), John Benjamin Publishing.
- Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar tense, aspect and modality in the languages of the World*. The University of Chicago Press.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.
- Coates, J. (1995). The expression of root and epistemic possibility in English. J. Bybee, S. Fleischman (Ed.), *Modality in Grammar and Discourse* içinde (55-66. ss.), John Benjamin Publishing.
- Corcu Gül, D. (2005). Zorunluluk kipliği belirtisi -mAll'nın anlamsal iç yapısı. *Dilbilim Araştırmaları*, (16), 1-17.
- Corcu Gül, D. (2006). Gereklik / zorunluluk kipliği kodlayıcılarının anlam yapısı üzerine. Y. Çotuksöken, N. Yalçın (Yay. Haz.), 20. *Ulusal Dil Bilim Kurultayı Bildirileri* içinde (101-110. ss.), Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Cruse, A. (2006). *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburg University Press.
- Declerk, R. (2011). The definition of modality. A. Patard, F. Brisard (Ed.), *Cognitive Approaches to Tense, Aspect and Epistemic Modality* içinde (21-44. ss.) John Benjamins Publishing.

- Demirtaş, A. (2008). Dede Korkut Hikâyelerinde “gerek” kelimesi ile kurulu cümleler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(1), 14-20.
- Denison, D. (1992). Counterfactual *may have*. M. Gerritsen, D. Stein (Ed.), *Internal and External Factors in Syntactic Change* içinde (229-256. ss.), Cambridge University Press.
- Dilâçar, A. (1971). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 19, 83-145.
- Dinar, T. (2020). *Kiplik*. E. Boz (Ed.), *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar* içinde (57-91 ss.), Gazi Kitabevi.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Erk Emeksiz, Z. (2008). Türkçede kiplik anlamının belirsizliği ve anlamsal roller. *Dil Dergisi*, 55-66.
- Frawley, W. (2009). *Lingusitic semantics*. Routledge.
- Gülsevin, G. & Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Gazi Kitabevi.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, N. (2014). Türkçede -(A/I)r biçimbiriminin kiplik anlam alanları. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 529-545.
- Güncel Türkçe Sözlük. (2023, Mart). Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Hirik, S. (2013). Türkçede kip-kiplik terimleri ve tanımları üzerine. B. Gül (Ed.), *Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde (243-252. ss.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jespersen, O. (1992). *The philosophy of grammar*. The University of Chicago Press.
- Kamacı Gencer, D. (2020). *Anlamsal bir fenomen olarak kiplik: Dede Korkut örneği*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Kamacı Gencer, D. (2022). Toplum dilbilimsel kategoriler olarak Türkçede gereklilik ve zorunluluk. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 796-806.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kocaman, A. (1981). Türkçede kip olgusu üzerine görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 28-29, 81-85.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri - şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mehmet, D. G. (2008). Türkçede çekim sürecinde kullanılan kopulatif formlar hüküm sözcüklerinin Salar Türkçesindeki görünüm ve işlevleri. *Gazi Türkiyat*, 1(3), 131-147.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Salkie, R. (2009). Degrees of modality. R. Salkie, P. Busuttil, J. van der Auwera (Ed.), *Modality in English Theory and Description* içinde (79-103. ss.), Mouton de Gruyter.
- Sesli Sözlük. (2023, Mart). <https://www.seslisozluk.net/deontic-nedir-ne-demek/>
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ötüken Neşriyat.
- Usta, Ç. (2016). Üçüncü kişiye emrin semantiği. *Bilig*, (77), 319-338.

van der Auwera, J. & Plungian V. (1998). Modality's semantic map. *Linguistics Typology*, (2), 79-124.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

In traditional grammar studies in Turkish, the term mode was generally used for the two concepts in which no distinction was made between mode and modality. However, the mode is the subject of morphology, mode is the subject of semantics; while the mode deals with the meaning of the action in the speaker's discourse, the mode corresponds to the (morphological/lexicography) forms that provide the expression of it.

The modal is the form of the semantic category of the action, occurrence, and rendering of the verbs in root or stem, which is meant to be expressed depending on the time and people, marked with morphemes and/or lexical units; It is the grammatical view of the concept of modality, which is a semantic category that covers not only the action but the whole sentence, expressing the speaker's subjective approach (intention, desire, personal feelings, etc.) to the event or situation.

In this study, based on the modal classifications of the researchers, the deontic mode categories in the Risâletü'n-Nushiyye are discussed. Yunus Emre's Risâletü'n-Nushiyye (Boz, 2017: vii), which is a struggle for spirit, soul, and mind, was preferred because it was a book of advice. The sample was examined, and the formats showing the modal value were determined (these parts were marked with bold font in the given samples and the data were divided into headings. In the light of the data obtained, it was determined that the witnessed samples marked the necessity, obligation, and command from the obligatory mode of deontic rules.

In modal classifications, the most requirement determined by the researchers by comparing the field of meaning with the mode of necessity is "the physical conditions intended to force the listener to complete an action." (Kamacı Gencer, 2022: 799). It has a sanction with less force than necessity and is located in areas with lower sanctions such as ideal-centered, usual-centered, personal beliefs and opinions and wishes (Corcu Gül, 2005: 15; Corcu Gül, 2006: 111). In the Risâletü'n-Nushiyye, where the speaker gives advice that does not have any sanction in case it is carried out or not fulfilled in the interest of the listener, the most marked mode of deontic is the necessity.

Obligation is defined as external conditions that compel the listener to/do not perform an action, with serious sanctions in the event that the act is not performed/not performed (Bybee et al. 1994: 186). Bybee et al. (1994) treats necessity as a type of conversation-oriented mode while defining necessity as a type of listener-oriented mode. Palmer (2001) did not make such a distinction and defined necessity and necessity as the same mode type. According to Corcu (2005: 5-6), these two concepts differ from each other in that they are encoded with different markers. If an action declaring an obligation is not fulfilled, serious sanctions are imposed, while the non-performance of those who report the requirement does not have very serious consequences. (Bybee et al., 1994: 186). The mode of necessity includes regulative (law, prohibition, rule, authority, etc.), faith-based (sin, religious rules, etc.), and social (shame, custom, etc.) values.

The most powerful of the routers is the command mode (Palmer, 2001: 80). They are sentences that the speaker says directly to make the listener do something. For the mode of command to be marked, the speaker must be in a position superior in status to the listener. In order for a statement to mark the commanding meaning, there must be four components: will, command power, action-command harmony, and command-benefit relationship (Usta, 2016: 321).

As a result, the boundaries between the two concepts were determined by including the definitions and classifications of the concepts of kip and modality. The obligatory mode categories (necessity, obligation, imperative, and permission), which is the subtitle of the action mode from the types of modalities, have been witnessed based on Yunus Emre's mathnawi called Risâletü'n-Nushiyye. Since this work is a book of advice, it has been determined as a sample and has allowed many examples specific to the meaning of the modality of deontic to be identified. There is no use of the permission thread from these meanings.

The morphological and lexical markers in the Risâletü'n-Nushiyye were used to express the meaning of more than one modality; the contextual level of the evaluation was made to classify the mode and its functions in which the speaker reflects his subjective attitude towards the action or situation. The modal meanings (functions) and the detected markers are shown in the table.

FROM GESTALT TO PATTERN IN POST-WAR AMERICAN AESTHETIC THEORY: THE WORKS OF RUDOLF ARNHEIM AND GYÖRGY KEPES

 Berkay ÜSTÜN*

ABSTRACT

The following article is an inquiry into the aesthetic valences of the concept of pattern as informed by the contrasting frameworks of Gestalt psychology and information theory. On the trail of its object, it evokes the historical context of the Post-War American aesthetic theory and technological culture and enters into a critical dialogue with texts by its main interlocutors Rudolf Arnheim and György Kepes. The article demonstrates that both theorists grapple with the challenges issued by advances in computation and the epistemological implications of visions of data processing (even machine learning research) ascendant in their time. The discussion has a philosophical orientation in paying particular attention to matters of abstraction underlying patterns, the temporality of pattern formation, and the dimension of subjectivity; it highlights the fundamental oppositions between discrete and holistic coding, as well as quality and quantity. Finally, in its departure from Kepes's intervention in the relationship between science and art, the article situates the question of pattern in the context of the history of science, putting it in contact with influential treatments of objectivity in the discourse of Lorraine Daston and Peter Galison, but more critically, in the work of Donna Haraway.

Key Words: pattern, pattern recognition, perception, visuality, isomorphism

Savaş Sonrası Amerikan Estetik Kuramında Gestalt'tan Örüntüye Geçiş: Rudolf Arnheim ve György Kepes'in Çalışmaları

ÖZET

Bu makale örüntü olarak bilinen kavramın ortaya çıkardığı estetik sorunları tanımlamaya çalışıyor ve bu projede karşısında iki rakip kavram çerçevesi ya da kuram buluyor: Gestalt psikolojisi ve enformasyon teorisi. İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan sanat kuramı ve teknoloji kültürünü bağlam olarak alarak, Rudolf Arnheim ve György Kepes'in metinleriyle eleştirel bir diyaloga giriyor. Makale iki kuramcının da tanıdığı oldukları bilişim alanındaki ve veri temelli bilgi kuramlarındaki ilerlemelerle (makine öğrenmesi dâhil olmak üzere) ciddi bir hesaplaşmaya girdiklerini gösteriyor. Felsefi sorunlara vurgu yaparak örüntünün temelinde yatan soyutlama meselesinin, zamansallığın ve öznel boyutunun üzerine eğilirken, temel karşıtlıklar olan ayırık ve bütünsel kodlama ile nitelik ve niceliğin oyununa da dikkat çekiyor. Son olarak, Kepes'in sanat ve bilim arasındaki ilişkilere müdahalesinden yola çıkarak, örüntü sorununu bilim tarihi alanında yürütülen nesnellik tartışmaları bağlamına yerleştiriyor, bu noktada da Lorraine Daston ve Peter Galison'ın; ama özellikle de Donna Haraway gibi yazarların önemli çalışmalarından yararlanıyor.

Anahtar Kelimeler: örüntü, örüntü tanuma, algı, görsellik, izomorfizm

* Assist. Prof. Dr., Fenerbahçe University Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences Department of English Language and Literature, İstanbul / TÜRKİYE, berkay.ustun@fbu.edu.tr

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atıf: Üstün, B. (2023). From Gestalt to pattern in post-war American aesthetic theory: The works of Rudolf Arnheim and György Kepes. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 24(45), 597-610. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1233286>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 12 January / Ocak 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 16 March / Mart 2023

Introduction

Directly or indirectly, Gestalt theory helped make significant contributions to aesthetic theory. Nowadays, any radicality that might have characterized The Berlin School of Max Wertheimer, Wolfgang Köhler, and Kurt Koffka, is hard to readily discern from a contemporary position, but in its beginnings, the theory was launched into a cultural context where it would find strong resistance: the influential German scientific psychology of memory and perception research dominant right before Gestalt often depended on quantitative thresholds and analytical breakdown as datum and method, often lending support to an atomism and objectivism of the human sensorium as the most scientifically reliable picture of the psychology of perception. Arraying innovatively designed experiments and articulating new laws for perception and memory, Gestalt theory argued for the primacy of a sense for wholes: they argued that instead of building up wholes from the association of atoms of quantitatively coded sensory data, perception had a native orientation to often meaningful wholes. Max Wertheimer expressed what he called “the fundamental formula” of Gestalt this way: “There are wholes, the behavior of which is not determined by that of their individual elements, but where the part processes are themselves determined by the intrinsic nature of the whole” (Wertheimer, 1950: 2). A part-whole philosophy is known as mereology; and Gestalt came up with one of the last coherent versions of the mereological lineage within the European philosophical tradition, producing it from the concrete exempla of an experimental psychology.¹

In its far-reaching generality, the so-called formula first allowed the theorists of the Gestalt school to intervene in the debate on perception, crystallizing in Wolfgang Köhler’s equally famous dictum that it is the object as a total form that confronts perception, thus giving rise to the fundamental figure-ground distinction: “A visual object is a total form bounded by definite contours enclosing a surface and this whole is experienced as set off against the surroundings” (Köhler, 1950: 23). But, Gestalt thinkers also made interventions in the larger philosophical debates of their time, spurning to take a side on the opposition between mechanism and vitalism, but recasting problems and producing new positions in philosophy of biology, extrapolating from the basis of their conclusions on perception. While looking back to a precursor like Goethe and his studies on morphology, they often borrowed from the contemporary physical sciences, making progressive use of concepts like the “field”, originating in the observation of electrical and heat phenomena. In extension, Gestalt theory delineated an approach to living organisms that recognized their power to “organize” their perceptual milieu and aesthetic universe, a solid alternative to any objectivist dismissal of qualitative concerns. This work has in turn been recognized by researchers studying areas ranging from animal perception (eg. ethologists like Konrad Lorenz and Niko Tinbergen) to social scientists who felt the need for a language of wholes to describe social phenomena. Last but not least, however, is the material and inspiration Gestalt offered to aesthetic theory, its approach to form, space, and overarching insistence on structure and organization finding strong echoes in architectural thought, abstract painting, music, and even film.

¹ The radicality of the philosophical underpinnings of Gestalt theory found one of its best expositions in an unlikely quarter, namely, the French phenomenologist Merleau-Ponty’s work: “If (...) we want to give an unprejudiced definition of gestalt psychology’s philosophical meaning, we would have to say that, by revealing “structure” or “form” as irreducible elements of being, it has again put into question the classical alternative between “existence as thing” and “existence as consciousness,” has established a communication between and a mixture of, objective and subjective” (Merleau-Ponty, 1971: 86). For a persuasive rehabilitation of Gestalt theory’s vision of perception, memory, creative thought, and overall experimental rigor, see the work of Esra Mungan (2023).

Now there is one invariant across all these investments and exchanges of concepts, and that is the indissoluble bond established between a whole and a form. Terms like pattern, and lately, pattern recognition also emerged precisely to address such a connection, and it would be a rewarding exercise to see whether there is something beyond linguistic —on the order of an “anglicization” (Helmling, 2003: 7)—in the overlap between Gestalt theory and concepts like pattern and pattern recognition. It bears pointing out that pattern recognition (as distinct from a “pattern” per se) emerged as an offshoot of the intellectual ascendance of cybernetics and information theory in the 1950s, right when the influence of Gestalt theory seemed to be ebbing. The relay-like nature of this relationship is not an accident.

While similar cases of uneasy coexistence can be made for other pairings that include cybernetics (its relation to psychoanalysis for instance), with Gestalt, there is a level of attraction and similarity-in-disparity unlikely to be found elsewhere. The convergence is best captured in a definition of pattern given by Norbert Wiener, the leading proponent of cybernetics. As he wrote, “one of the most interesting aspects of the world is that it can be considered to be made of patterns. A pattern is essentially an arrangement. It is characterized by the order of the elements of which it is made rather than the intrinsic nature of these elements” (Wiener, 1950: 3). In its similarity to the characteristic Gestalt idea of a whole that precedes its parts, such a definition must have created a retrospective discomfort in Wiener, and as the good mechanist that he was, he seems to have dropped it from the further editions of his celebrated *The Human Use of Human Beings*. Similarly, As Geof Bowker noted, certain cyberneticians considered theirs to be a “science of form”, not unlike the most classical definition of Gestalt theory (Bowker, 1993: 111).

Before such a more information-theoretically couched “pattern” was on the horizon, the Berlin school produced a fundamental statement on organized wholes and structural integration that would be determining for the cultural dissemination of “patterns” and “pattern recognition” later. It bears asking, then, what happens in the contact zone between Gestalt preoccupations and the necessary alliance constituted by cybernetics and information theory. In the following, I present two case studies departing from this context and follow the traces of the encounter in the work of two aesthetic theorists who both had dealings with, and had to negotiate the context of tension between Gestalt and cybernetics. The first case concerns Rudolf Arnheim, a second-generation Gestalt theorist who not only raised the profile of visuality and visual learning as a form of cognition but also made highly influential connections between aesthetic theory and art education on the one hand, and Gestalt principles of perception, on the other. The next case is György Kepes, whose work has become the subject of a recent revival in design discourse, with the majority of reference being devoted to his massively ambitious project of breathing a new life into the visual culture of modernity in *The New Landscape in Art and Science*. In addition to the quality, magnitude, and influence of the works, it is the common historical status of these two thinkers that justify such a pairing: European émigrés to America both, these theorists are responsible for transplanting not just themselves but their formative discourses to the new context of Post-War American culture: Arnheim with Gestalt and Kepes with his somewhat informationally modified Bauhaus vision. The other historically important theorists that come to populate this account—such as Marshall McLuhan and Herbert Simon—whose contributions to a renewed understanding of pattern recognition hugely matter, are placed in relation to the context of problems raised by these central figures.

Rudolf Arnheim on Pattern Recognition

The influence of Gestalt theory on perceptual theories of art and art education is direct, and this conjunction finds one of its strongest representatives in Rudolf Arnheim. When

someone like Arnheim responds to ideas of computational pattern recognition “in the air”, instanced in technologies of scanning and character recognition machines as well as machine learning in general, he is not free of reservations, which inform the distinctions he makes between human perception and machine recognition. In *Visual Thinking* (1969), the difference between Gestalt perception and pattern recognition is neatly marked as an opposition between the human and the machine, or “mind versus computer”, in favor of certain features possessed by the former terms: “What then, is the basic difference between today’s computer and an intelligent being? It is that the computer can be made to see but not to perceive. What matters here is not that the computer is without consciousness but that thus far it is incapable of the spontaneous grasp of pattern—a capacity essential to perception and intelligence” (Arnheim, 1969: 73). It may not be surviving in exactly the same terms, but this is not a terribly outdated proposition and contemporary cognitive science is capable of making similar statements, despite all the improvements in machine learning technologies.

The concept of pattern recognition appears here as the relevant contrast to “the spontaneous grasp of pattern” proper to human perception. Referring to “pattern recognition by machine” (Arnheim 1969: 43, 75), Arnheim is responding to an influential paper by Oliver Selfridge and Ulric Neisser (1960) that appeared in a popular venue like *Scientific American*, and which explores these very problems from a computationally more optimistic angle. While Neisser is one of the early proponents of the emerging discipline of cognitive psychology, Selfridge is a pioneer of machine learning.² Their paper generalizes pattern recognition from the side of an engagement with the possibility of a computerized perception. In the larger scheme of the tension between Gestalt theory and the “bits” of information theory (Heims, 1991), computational pattern recognition rediscovers the territory often claimed by Gestalt, no less than by basing its own definition on the figure-ground distinction: “Pattern recognition is the extraction of the significant features from a background of irrelevant detail” (Selfridge, 1955: 91). Perhaps an awareness of such an intimacy is what drives Arnheim to insist on a check on the illegitimate extension of perception to the machine, which would elide the distinction between the spontaneously human and the machinic. Here a useful concept would be “discretization”³: In line with his Gestalt predecessors, Arnheim argues that perception is a holistic process that cannot be faithfully performed or matched by processes relying on discretization into units that would have no holistic sense or any semantic import of their own, no matter the serial combinations thereafter introduced.

The divergence here is explained by one of the key aspects of Gestalt psychology in its attempt to explain the interaction between the mind and the world and goes back to a concept first articulated by Arnheim’s teacher Wolfgang Köhler: isomorphism. Part of an attempt to ground psychology of forms in the activity of the brain, or at least an attempt to include the brain in an adequately expanded Gestalt framework that connects the phenomenal and the physical world, the theory of isomorphism rests on the claim “that neural processes and perceptual experiences share some common form or structure” (Verstegen, 2005: 38). As to the common form or structure that is pressed into service to establish this link between the neurological and the perceptual, it is the *field*, borrowed from the physical sciences. According to Köhler’s model, later adopted by Arnheim, there are field processes commonly characterizing the energy distributions in the brain, and the distributions in the perceptual form; these shared processes amount to a correspondence theory that “actual consciousness resembles

2 Which in turn trails along a certain conception of the mind, as Oliver Selfridge stresses in a late interview with Peter Selfridge (1996): “the nature of learning-how it works, what it is-has always been my primary intellectual motivation...a mind without learning is no mind at all” (1996: 86).

3 I borrow the term from Zeynep Çelik Alexander’s discussion (2020) of early character recognition machines.

in each case the real structural properties of the corresponding psychophysiological process” (Köhler, 1950: 38).

Perception in Arnheim’s sense assumes a similar primacy of “field processes”: “Only perception can solve organizational problems through sufficiently free interaction among all the field forces that constitute the patterns to be manipulated” (Arnheim 1969: 78). For Arnheim, spontaneous organization across simultaneous field processes is lacking in the machine, which needs sufficient rules-input from the programmers and algorithmic elaboration first to carry out its discriminations of shape in a predominantly discrete-quantitative and serial mode. In this sense, his understanding of mechanical significance is similar to the one—also influenced by Gestalt theory-- the philosopher Gilbert Simondon offered ten years previously: “whenever it is possible to replace a complex operation by a greater number of simple operations, this procedure is used in the machine” (Simondon, 2017: 141).⁴

Finally, there is an affective element to human perception and the kind of analogical reasoning based on it. While it seems to be a marginal part of Arnheim’s argument, it is capable of posing a challenge to bids of simulability of human perception in the way Gestalt theory understands it: there may be a capacity of organic systems not likely to appear in the machine unless the machine goes through the kind of psychological development they go through. Presenting a simple puzzle as an experiment in geometric pattern perception, Arnheim characterizes its successful resolution along the lines of what Gestalt theory calls an “a-ha” experience: “It is, in a small way, an exhilarating experience, worthy of a creature endowed with reason; and when the solution has been found there is a sense of dis-tension, of pleasure, of rest. None of this is true for the computer—not because it is without consciousness but because it proceeds in a fundamentally different fashion” (1969: 77).

To Arnheim’s—and Gestalt theory’s as well—credit, here the distinction is not made in substantialist terms, in the sense that the human mind is not furnished with some unique stuff irreducible to the physical. Arnheim differentiates pattern recognition by the machine and human perception operationally while granting the possibility that computers can access “field processes” in the future; his objection to a computerized perception is not on the level of principle: “Few scientists still believe that organic mechanisms possess physical qualities that cannot be replicated eventually by man-made contraptions. If some day the replication is made, the machine can be expected to display the kind of intelligence found in the perceptual behavior of man and animal. This would support rather than refute my argument” (Arnheim, 1969: 78).

Whether Arnheim was right about this aspect of the requirement of computational simulation of perception or not, the direction in which Selfridge and Neisser worked continued to attract attention. There were other sides to the debate around the achievability by computational processes of cognitive feats dear to Gestalt theory and its preoccupations: a-ha experience, insight, and intuition. A significant example is Herbert Simon and Allen Newell’s paper “Heuristic problem solving” (1958) which refers to Selfridge’s machine learning based on pattern recognition to illustrate its titular problem solving beyond the human: “Intuition, insight, and learning are no longer exclusive possessions of humans: any large high-speed computer can be programmed to exhibit them also” (Simon and Newell, 1958: 6). Later, in another paper entitled, “The Information Processing Explanation of Gestalt Phenomena”, Simon suggested a characteristically pragmatic resolution of this simulation problem, especially as it concerned these “high level” phenomena: “the real test, of course, is not whether computer

⁴ This comment is part of an extended contrast between human and machine memory in light of early forms of digital computer memory (Simondon, 2017: 135-141).

programs are “holistic” systems by some a priori criterion of what that means. We do not have to accept this article of Gestalt faith as a system specification. The real test of programs is whether they can simulate the actual human behavior that they purport to model” (Simon, 1986: 252).⁵ Simon’s response to this question is affirmative: “If the programs are in fact able to behave just like intuitive, insightful, understanding human beings, then we have no choice but to conclude that they provide successful theories of the phenomena of intuition, insight, and understanding” (Simon, 1986: 252). Such arguments that “black box” the operation and abstract outcomes from larger conditions provide strong motivations to model in artificial media the capacities humans exhibit, but when models are taken as explanations of human pattern recognition with its embedding in multiple contexts, they all too easily sideline a certain level of phenomenological depth—including the possible affective underpinnings of pattern recognition—and the possibilities of reflection on problems of historicity *within* perception.

György Kepes’s Ecumenical Approach to Pattern Seeing

Another important witness to the friction between the Gestalt and pattern recognition paradigms was György Kepes, an émigré like Arnheim with strong ties to European currents like the Bauhaus and Gestalt psychology itself. A lot has been written about the social and institutional circumstances of Kepes’s intellectual and pedagogical interventions as well as the “organicist” ideological underpinnings of his work; from this background, it is not always easy to decide whether he was a visionary stirring up change or a minion of Post-war corporate/military-industrial research and development. Whatever position one takes on this question, Kepes’s work is essential to broaching dimensions of Gestalts-fading-into-pattern recognition that I have not addressed so far, such as the question of time, the relation between subjectivity and objectivity, and, in conjunction with the latter, the relation between aesthetics and science. Before I tackle these dimensions of “pattern seeing” as Kepes calls it, it would be good to round out the Gestalt background with the way Kepes negotiates the Gestalt perception-pattern recognition relations as overlap and switchover.

Starting from his early work *The Language of Vision*, Kepes shows an appreciation of Gestalt principles and shares Arnheim’s conviction that they can be profitably used in guiding artistic technique and as a toolbox for reasoning on the aesthetic effects of visual art and design products. On the other hand, he also has an attitude to technological and scientific modernity (urban experience and the pace of industrial transformation) that leads him to conclusions similar to Marshall McLuhan’s regarding information overload. As is well-known, McLuhan is one of the first cultural theorists to pick up on the significance and promise of the computational concept of pattern recognition, which he appropriated to speak of the rapid reception of signals and stimuli in electronic media. Such factors charge Kepes’s mission of unifying the seemingly incompatible practices of artistic creation and technologically enhanced scientific observation with additional significance and, combined with a set of personal values, offer the perfect conditions for his valorization of patterns and pattern-seeing.

Kepes’s major statement on pattern-seeing is *The New Landscape of Art and Science*, an album of discussions and images endorsing a new sensibility that hinges on the aesthetic appropriation of the world of invisible, microscopic, or temporally undecidable events disclosed by science and technological instruments of observation: “a collage of instruments and agents,

⁵ As Orit Halpern points out, Simon’s reframing fits in an overall tendency toward pragmatic explanation in the Post-War scientific landscape in the U.S.: “If social scientists reframed their truth claims in terms of operability and pragmatism rather than making causal and fundamental claims about the nature of people or circuits, then, rather than focusing on the nature of the subject, the scientist could focus on the structure of the experiment” (Halpern, 2014: 169).

a subjects-objects collectivity within which ‘pattern-seeing’ would spring forth” (Vallye, 2013: 171). The book preserves an anchor in Gestalt theory in defining patterns: “A visual pattern, the first perceptual contact with the world outside our bodies, is an organization by outline, the creation of a figure against a background” (Kepes, 1956: 205). Kepes also often refers to other Gestalt principles like “isomorphism” or the correspondence of structure between the physical and the psychological/cognitive (Kepes, 1956: 206; 252). But *The New Landscape* also draws heavily from cybernetics, information theory, and systems science discourses, such that there are aspects of this work only possible thanks to a “data-driven” vision depending on “agglomerat(ing) information and retroactively discover(ing) patterns” (Halpern, 2014: 95). The cybernetician Norbert Wiener’s contribution to this work is a good sign of this orientation. In a way, the Gestalt departures are overshadowed and, as Reinhold Martin notes, although Gestalt was an “important source” for Kepes, ultimately, *The New Landscape* “sought to supersede a perceptual aesthetics based on the recognition of figural Gestalten” (Martin, 2005: 52). Pattern-seeing remains charged with implicit value as it often is in Gestalt psychological accounts, but it is more often articulated in the language of scalability of structure, energy, and information systems. Indeed, Kepes seems to have a sense of the fundamental difference—not fully elaborated—between perception on the gestalt model with its qualitative grounding on the one hand, and an information-theoretical emphasis on the quantity of signals on the other.

A fruit of these not quite resolved tensions and exchanges, and a historically significant formulation of his notion of pattern-seeing is found in the section “Thing Structure Pattern Process”. The following discussion addresses problems of time, materiality, and subjectivity-objectivity, using their intertwinement in this particular section of Kepes’s book as a springboard. These problems govern the conceptual movement from gestalt to patterns and help us see how Kepes’s work symptomatically points beyond itself both to its own historical matrix and to the promises and impasses of pattern seeing as pattern recognition in general.

Kepes’s broad, analogical sense of pattern, and its dynamic and temporally charged quality finds a characteristic expression in the following:

Although we see it as an entity—unified, distinct from its surroundings—a pattern in nature is a temporary boundary that both separates and connects the past and the future of the processes that trace it. Patterns are the meeting-points of action. Noun and verb must be seen as one: process in patterns, pattern in process (...). Patterns can be primary events: cells, crystals, bubbles or animal bodies. They can be mere secondary effects: shadows, the color patterns of sunsets, mirror images or perspective transformations. They can be generated from within, as in growth, or built from without and joined mechanically, as in coral deposits (...) They can reach their unique configuration through a forming process, like perceived images created through the excitation of brain cells; or they can gain separate and distinct existence as the boundary of other events, like snowdrifts. When we perceive, our perceptive structure is itself a force diagram of interacting systems—of optical stimulus and our sensory apparatus, of optical image and our store of memory images, of our immediate experience and our inner picture of ourselves or of the world. Leading us away from the system of fixed things, and toward the system of spatiotemporal patterns, the newly revealed visible world brings us to the threshold of a new vision. (Kepes, 1956: 205-206)

The arc from thingly fixity and stasis to a perception based on process and relationships taken together is a key feature of Kepes’s patterns, which seem to combine elements of Gestalt theory’s brand of visuality and the kind of interactions essential to Norbert Wiener’s cybernetic patterns.

Patterns have diverse relations to time, from the material formation of natural structures to the place of memory and prediction in pattern recognition. Creative scenarios of being able to see a state of affairs or a figure otherwise—as in multistable images—by the emphasis on different structural relationships also require a reference to a time of reorganization. Lastly, the

interaction between humans and their environments is characterized by problems of synchronization: subjectively and objectively patterns are gained in time and trained on time. The natural formation version of pattern finds a good expression in Lars Spuybroek's more recent intervention (reminiscent of Kepes in certain respects) in design theory: "patterns are true expressions of formation as time-dependent; the spatial forms are only the final products of such periodicity, the remnants carrying all the information as a graph of the process" (Spuybroek, 2020: 72). While such a vision at once opens out to questions of repetition or variation across nature and the world of technics, it can also point to problems of form and function: "To know form requires freezing a thing in space; for its function one needs information about its activity, in other words, its pattern in time. Thus a bridge of common conceptual ancestry may link the pairs of space & time and form & function" (Volk, 1996: 78). Finally, in an often useful counterpart, Marshall McLuhan, too, offered an account of pattern recognition in which the element of time was dominant, in the guise of rates of historical change: "The pattern recognition that is quite impossible during processes of slow change becomes easy when the same changes are speeded up" (McLuhan, 1967: 165). If we also recall the on-the-fly, "but not too fragmentary" nature he assigned to pattern recognition in his seminal *Understanding Media*—"in order to cope with data at electric speed in typical situations of 'information overload,' men resort to the study of configurations" (1964: vii)—it is easy to notice how time-ridden both uses are: whether we define a historical rate of change as the optimal case for pattern recognition, or decide on a quick pattern recognition itself as a proper response to a phenomenon such as information overload, both are temporal adaptations first.

A certain active abstraction of patterns from particular materials also needs to be noted. The images in Kepes's *The New Landscape* constantly underscore this point: beech trees, glaciers, haddock scales, and strip cropping can manifest the same visual patterns regardless of their materials (Kepes, 1956: 214-5). The flow of examples from disparate realms, natural and artificial, and their aesthetic unity also find contextual support in a certain indifference to materiality in information-theoretical and cybernetic discourse. However, complete mathematical abstraction from the singularity of materials is only a limited aspect of the relation of pattern to materiality. It is more accurate to speak of different kinds of materiality in abstraction. While there are good precedents for a strong association between mathematical abstraction and pattern, it would be hasty to turn this into an exclusive identity. Sharing Kepes's interest in the patterns formed by natural phenomena like mudcracks and crystallization, the design theorist Lars Spuybroek, again, suggests that pattern can be conceptualized not as a cognitive and human abstraction, but as a *self-abstraction of matter in nature*. He argues that "pattern is the main expression of a self-abstracting capacity of matter, as we find it in the wrinkling of a face, the ribbing of sand, or the striping of a zebra, that is, the organization of surfaces by lines pattern is an abstraction that can never be idealized, never fully subtracted from matter; on the contrary, it gives direction to matter's potential to become many forms, depending on the actual forces at work during the transition" (Spuybroek, 2020: 55, 71). Perhaps such a vision is better grounded in the empirical than just positing an indifference to materiality and alerts us against equating the existence of pattern and its mode of abstraction with a straightforward dematerialization.

In a way that confirms Vallye's formula "subject-object collectivity", Kepes acknowledges patterns to be acting across what he calls "primary" events and "secondary" effects, recalling to mind what Alfred North Whitehead dubbed the modern "bifurcation of nature", the pervasive modern drive to place a wedge between sensible qualities and intelligible ones. Kepes seems to offer patterns as a way to repair this bifurcation. He states, "in pattern-seeing, we do not refer everything to our narrow subjective life, we trace the interplay of processes in the world. We do not give up objective nature but where we formerly saw only

things we are now mobilized to see action patterns” (Kepes, 1956: 205). Although Kepes does not offer a full-blown account of the subjective ability to see action patterns, “the tracing of the interplay of processes” is credited with expanding what would otherwise be a narrow subjective vision: a “force diagram” provides an abstract, not-fully-representational rendering of systemic interactions that are not always on human perceptual scales. It is probable that a model of aesthetic participation or correspondence is in question: the objective transforms into the subjective through a continuous modulation and information relay. Kepes indeed talks about “the continuous physical transformation of original physical patterns into experienced patterns...” (Kepes, 1956: 258). In this cybernetically informed version of aesthetic cognition, the Gestalt correspondence inherent to an isomorphism, however modified, remains. Contiguity and interaction replace similarity as the coordinator of perception in a way not unlike Marshall McLuhan’s sense of how “we become what we behold” in new media environments, both formulas of an environmentally slanted account of correspondence through perception.

Isomorphism is a limited move along the total spectrum of approaches to the epistemological problem of pattern-seeing as pattern recognition; other aspects not directly expressed by Kepes are also important. In the background, there is the long history of accepting “the ability to recognize form” as something that is “crucial to the integrity of the subject”—a point Zeynep Çelik Alexander makes in her overview of early character recognition and scanning technologies and their posthuman implications. According to Çelik Alexander, before the efficiency of discrete and quantitative models became evident, most researchers studying perception thought that “creating and recognizing formal unities was a uniquely organic capability” and their likeliness to entertain a mechanically achieved, discretizing, and non-semantic recognition of form was hampered by its disquieting posthuman implications (Çelik Alexander, 2020: 88). According to this narrative, the exclusive possession of form-seeing has a conciliatory and ego-flattering effect on humans: “form’s magical power to achieve wholeness” dovetails with more ideological hang-ups on unity and wholeness.

Nowadays it is rare for any account of pattern recognition to make such a direct appeal to its psychologically integrating capacity. But a necessity, post-Kantian and post-Gestalt, to accommodate a correlation between subjectivity and objectivity remains. For instance, there seems to be a Kantian “cinnabar” moment in the cultural history of pattern recognition that extends to our present, after Kant’s example for the consistent bundling and synthesis of attributes in objects: “If cinnabar were now red, now black, now light, now heavy (...) then my empirical imagination would never even get the opportunity to think of heavy cinnabar on the occasion of the representation of the color red” (Kant, 1998: 229). The conditions for identifying cinnabar as a particularly qualified cinnabar are not solely in the subject, strictly speaking, but in the unity of the object: that way cinnabar is a consistent datum not just for one person and their different evaluations, but for everyone. This is a little like the worldly regularity Daniel Kahneman thinks to be the first condition of intuition: “you cannot have intuitions unless the world is sufficiently regular...when you live in a regular world you have an opportunity to develop intuition” (Tavakoli-Far, 2019, 5:25). Similarly, patterns of pattern-seeing are often not taken to be fantasies unresponsive to what is happening in the world even if they do not have the status of objective facts. Recently, Larry Busbea rephrased this correlation in a more environmental mode: “for there can be no environment without the subject to call it into being, to topologically confirm its manifold structures, smells, pheromones, touch screens” just as “there is no such thing as a subject free from these interactions” (Busbea, 2020: 259).

If Kepes is often situated in a post-war narrative of the transformation of the structure of knowledge, this is because he admits a similar correlation while mediating objectivity by

what the human observer does with images: “The best, which is to say most objective, system for Kepes was the one that allowed the most conditions of possibility for seeing to emerge from recombining data. His work gestured to a wholesale relocation of objectivity away from unearthing a perfect record to the management and organization of patterns and the construction of dynamic structures out of vast data fields in the most effective manner” (Halpern, 2014: 94). The figure and background structure surviving from Gestalt theory takes on a more data-centric form in this organization of patterns, figures becoming data figures and backgrounds data backgrounds, even when, or rather, especially when it is not mechanical pattern recognition that is in question.

Others like Donna Haraway would be more suspicious of the scale shifts Kepes attributes to new technologies of visualization. In her larger critique of the image of objectivity as a view from nowhere that masks its essential partiality, Haraway took to task visual ideals like Kepes’s, speaking of an “ideology of direct, devouring, generative, and unrestricted vision”. In her “Persistence of Vision” she even singled out a publication driven by goals and strategies almost identical to Kepes’s *New Landscape* (the centennial survey of The National Geographic Society, 1988): “Here, the reader is brought into the realm of the infinitesimal, objectified by means of radiation outside the wave lengths that ‘normally’ are perceived by hominid primates, i.e. the beams of lasers and scanning electron microscopes, whose signals are processed into the wonderful full-colour snapshots of defending T cells and invading viruses. But of course that view of infinite vision is an illusion, a god-trick” (Haraway, 2004: 192).

To be fair, there are certainly aspects to Kepes’s work that could not easily be reduced to such National Geographic-style exhibits and their unsubtle ideological underpinnings. Kepes cherished the techniques of photomicrography, high-speed cameras, and stroboscopes as sources of images that both gave access to phenomena below and above the scale of human perception and as witnesses to the primacy of relationships over the fixity of things: “The products of the oscilloscope, stroboscope, and interferometer, the images on radar screens, radiographs, and spectrographs, were diagrams of events, rather than descriptions of ‘things’ or ‘properties’” (Vallye, 2013: 163-164). The combinatory agency that brought together multiple diagrams of events in this sense was the real attraction of images for him. What is also remarkable is that the MIT research labs that supplied Kepes his images were places where a “retraining of the eye” (Bishop and Beck, 2020: 58) was felt to be as urgent as Kepes made it out to be, with a concomitant shift away from an ideal of the perfect record. A better understanding of this aspect requires taking a look at another famous revision of objectivity in science studies.

In their renowned work on history of science *Objectivity* (2007), Lorraine Daston and Peter Galison describe how human vision was endowed with a new and paradoxical sort of authority at the very time computer-sourced or -assisted representations and simulations were becoming central to scientific activity. Operations like “modifying, selecting and accentuating” Kepes attributes to an artist’s relation to their “visual data” (Kepes, 1956: 258), also turn out to be paramount in this context, where scientists retain similar prerogatives of selection and emphasis on inscriptions from technological instruments, like scans and photographs. This context assumes a particular relation to evidence and documentation, and also requires subjective dispositions that would contrast with an objectivity understood as taking the subject out of the picture: “Only images interpreted through creative assessment—often intuitive (but trained) pattern recognition, guided experience, or holistic perception—could be made to signify. Only through individual, subjective, often unconscious judgment could pictures transcend the silent obscurity of their mechanical form” (Daston & Galison, 2007: 346). Daston

and Galison distinguish a knowledge structure defined by the recognition and organization of patterns from the objectivity proper to the 19th century, on the basis of the different norms of verification and conceptions of the self involved: “These ‘subjective’ decisions about what was real were explicitly active; they were just the sort of intervention that had no place within the nineteenth-century scientific self, with its obsession with the self-discipline needed to create the possibility of objective depiction” (Daston & Galison, 2007: 349). The rise of such an emphasis on “trained judgment” coincides with the rise of machine learning and pattern recognition paradigms and their larger cultural reception. An instructive scene from this contemporaneity is in Daston and Galison’s account of the physicist Luiz Alvarez, who was convinced of the superiority of human “scanning” for his purposes: “More important than [my] negative reaction to the versatile pattern recognition abilities of digital computers is my strong positive feeling that human beings have remarkable inherent scanning abilities. I believe these abilities should be used because they are better than anything that can be built into a computer” (cited in Daston & Galison, 2007: 330). Alvarez and Kepes, a physicist working with images and an aesthetic theorist inspired by science, together indicate a common milieu in which “scanning” or pattern seeing is in a certain sense a strength of human perception even if this conviction only finds its weight when measured against machine vision as accomplice and rival. It is not an accident that the documents of what Daston and Galison call “trained judgment”—from geology, particle physics, astronomy, and medicine—almost coincide with the kind of visual documents of science on which Kepes bases his pattern seeing: in each case we have “a celebration (not denigration) of the human (rather than mechanical) ability to seize patterns” (Daston & Galison, 2007: 335).

Going back to the oscillations of the cinnabar moment, an alternation of the kind Kepes suggests between subjective and objective which gives up on neither is a common phenomenon around pattern recognition in its media ecological version, too. To repeat, McLuhan hoped pattern recognition could be a proper response and orientation in the face of information overload. There is an emphasis on the “beholder’s share” (the term is Ernst Gombrich’s) that is necessary for pattern recognition: “Pattern recognition relates to formal cause in that the pattern or form is recognized by the individual, and therefore in the eye of the beholder” (Strate, 2017). And yet Lance Strate, a scholar who paid close attention to the implications of McLuhan’s use of pattern recognition, believes such a formulation needs to be complemented with its other side: “That patterns are recognized rather than simply constructed suggests that for McLuhan the homologies are not merely in the mind of the beholder but have objective existence” (Strate, 2017). Strate denies the beholder’s agency a “constructive” role, out of an unwillingness to slight objectivity. In human pattern recognition a pattern is recognized as it is, and not an arbitrary projection, but it is not as simply given as to exclude a condition of formal agency in the subject either, which makes it possible to introduce properly aesthetic considerations.

This point brings this article to the threshold of an antinomy, on which it would seem to depend whether pattern recognition is a mode of cognition that can be valorized from an aesthetic perspective: that of agency. After Strate’s “patterns are not constructed” it has to be acknowledged: they are not simply found ready-made either. The question of agency becomes more urgent in the conceptualizations of perception on the passivity-activity axis. This is not alien to Kepes: as Reinhold Martin (2005) pointed out, he also prized “the creative act of integration” (Martin, 2005: 52). It is easier, however, to bring out this aspect by coming full circle and returning to one of its champions, Rudolf Arnheim, who already made an appearance earlier. Arnheim makes a distinction between passive reception and active perceiving and argues that “perceiving shapes is an active occupation” (Arnheim, 1974: 43). For Arnheim, the given as one finds in simple “retinal projection” is one thing: “It exists by itself without my

having done anything noticeable to produce it” (Arnheim, 1969: 14). An active co-production is another: focused vision, directing attention, following movements, or the exploratory scanning of shapes, are examples of such a more active orientation, “the most characteristic aspect of perception” (1969: 14). These tweaks for getting a certain handle on perceptual data need not always be voluntary or conscious, but they do bring in something enactive, placing perception on the level of living. As such, selectivity bespeaks an active production of sense and an undeniably subjective element in perception, which should be understood in the contingencies of its emergence, which is historical in both a personal and collective sense. While selectivity makes room for a certain kind of inequality or divergence of perception in a common world, it also raises a question of possible empowerment that starts on the level of an inventive segregation of perceptual unities. Arnheim brings us to an appreciation of phenomena of perceptual learning/historicity of perception, which should perhaps be the real ground on which to pose the question of the presumptive difference between pattern recognition in the machinic sense, and that in a human natural-historical sense.

Conclusion

This article has given an overview of a highly specialized juncture from the history of aesthetic theory: the tensions between Gestalt conceptualizations of perception and the reception of information-theoretical ideas as registered in the work of theorists Rudolf Arnheim and György Kepes, who represented European theoretical traditions in the American milieu and responded in different ways to the technological developments in the second half of the 20th century.

I identified the two leading stakes of the encounter as the irreducibility of human perception to mechanical terms on the one hand (Arnheim’s emphasis) and the temporal or processual significance of human pattern seeing (Kepes) on the other. As I tried to demonstrate, however, what emerges from such a specialized juncture, are questions that directly appeal to our computationally saturated present, as well. Arnheim’s polemic with the pioneers of a generalized pattern recognition paradigm like Selfridge and Neisser underscores this very clearly, even if it seems slightly quixotic to our ever more AI-humbled perspective.

Kepes’s own enterprise of overcoming the compartmentalization of human knowledge and healing the fragmented human subject with the visual project of a cultivation of pattern seeing, seems no less quixotic perhaps. The salient aspects of the interventions of both these thinkers revolve around the connections to be established between aesthetics and cognition. An overarching question with profound stakes emerges from this composite picture, that of whether it is possible to argue for a historicity of perception without running into the arms of an ideological holism flattering for humanity. As I tried to show by a comparison between Kepes and the contemporary architectural theorist Spuybroek, if the formation of pattern is posed on a level inherent to natural processes of abstraction, such an impasse can be circumvented.

To ask about patterns is nothing less than to ask about the philosophical fate of subjectivity in the identification of form and the division between the sensible and the intelligible attendant on this question. Since this also involves interrogating the contemporary dispositifs of doing science with images, a look at the science studies context and the debate around the resort to human scanning was necessary in the last part of this article. From a commitment to “trained judgment” of a visual kind Daston and Galison identified in the sciences in the 1960s to data figures and backgrounds, to finally end up in the visionless or “invisual” realms of today’s algorithmic pattern recognition, the direction of the historical trend is obvious (Mackenzie & Munster: 2019). The theories propounded by Kepes and Arnheim between information theory and Gestalt’s qualitative orientation offer a genealogical blueprint for the latest stages of this trend and indicate a space of possibilities for contemporary aesthetic

strategies dealing with such invisibility of image processing, placed as they are at the prehistory of its advance.

Overall, this discussion acknowledged but has not committed to either side of the binaries surrounding the status of pattern recognition: qualitative human perception and quantitative machinic, the analog and the digital, or the continuous and the discretizing. While these divisions and divergences are decisive and promise to constrain any future outcomes, the possibility of one particular conceptual convergence deserves equal attention: the learning that underpins pattern recognition in both machinic and human versions and even their respective forms of aesthetics.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Arnheim, R. (1969). *Visual thinking*. University of California Press.
- Arnheim, R. (1974). *Art and visual perception*. University of California Press.
- Beck, J. & Bishop, R. (2020). *Technocrats of the imagination: Art, technology and the military-industrial avant-garde*. Duke University Press Books.
- Bowker, G. (1993). How to be universal: some cybernetic strategies, 1943-70. *Social Studies of Science*, 23(1), 107-127.
- Busbea, L. (2020). *The responsive environment: Design aesthetics and the human in the 1970s*. University of Minnesota Press.
- Çelik Alexander, Z. (2020). Scanning: A technical history of form. In Z. Çelik Alexander, J. May (Eds.), *Design Technics: Archaeologies of Architectural Practice*. University of Minnesota Press.
- Daston, L. & Galison, P. (2007). *Objectivity*. Zone Books.
- Gombrich, E. H. (1978). *Meditations on a hobby horse and others essays on the theory of art*. Phaidon.
- Halpern, O. (2014). *Beautiful data: A history of vision and reason since 1945*. Duke University Press.
- Haraway, D. (2004). The persistence of vision. In N. Mirzoeff (Ed.), *The Visual Culture Reader*. Routledge.
- Heims, S. J. (1991). *The cybernetics group*. MIT Press.
- Helmling, S. (2003). Constellation and critique: Adorno's constellation, Benjamin's dialectical image. *Postmodern Culture*, 14(1).
- Kant, I. (1998). *Critique of pure reason*. (Trans: P. Guyer, A. Wood), Cambridge University Press.
- Kepes, G. (1956). *The new landscape in art and science*. Paul Theobald and Co.
- Köhler, W. (1950). Physical Gestalten. In W. D. Ellis (Ed.), *A Source Book of Gestalt Psychology*, Routledge.

- Mackenzie, A. & Munster, A. (2019). Platform seeing: Image ensembles and their invisualities. *Theory, Culture & Society*, 36(5), 3-22.
- Martin, R. (2005). *The organizational complex: Architecture media and corporate space*. MIT Press.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. McGraw-Hill.
- McLuhan, M. (1967). The invisible environment: Future of an erosion. *Perspecta*, (11), 161-167.
- Merleau-Ponty, M. (1971). *Sense and non-sense*. Northwestern University Press.
- Mungan, E. (2023). *Geşalt kuramı: İnsana dair başka bir bilim mümkün mü?* Metis.
- Selfridge, O. (1955). Pattern recognition and modern computers. *Proceedings of the March 1-3, Western Joint Computer Conference*, Association of Computing Machinery, 51-93.
- Selfridge, O. & Neisser, U. (1960). Pattern recognition by the machine. *Scientific American*, 203(2), 60-69.
- Selfridge, P. (1996). Oliver Selfridge- In from the start. *IEEE Expert*, 11(5), 15-17.
- Simon, H. A. & Newell, A. (1958). Heuristic problem solving. *Operations Research*, 6(1), 1-10.
- Simon, H. A. (1986). The information processing explanation of Gestalt phenomena. *Computers in Human Behavior*, 2(4), 241-255.
- Simondon, G. (2017). *On the mode of existence of technical objects*. Univocal Publishing.
- Spuybroek, L. (2020). *The sympathy of things: Ruskin and the ecology of design*. Bloomsbury Academic.
- Strate, L. (2017). The effects that give cause, and the pattern that directs. *Taking up McLuhan's Cause: Perspectives on Media and Formal Causality*. Intellect/The University of Chicago Press.
- Tavakoli-Far, N. (2019). Intuition: Why should we trust it? [Radio Broadcast]. BBC. <https://www.bbc.co.uk/programmes/w3csyv04>
- Vallye, A. (2013). The Middleman: Kepes's instruments. *A Second Modernism: MIT Architecture and the 'Techno-Social' Moment*. MIT Press.
- Verstegen, I. (2005). *Arnheim, Gestalt and art: A psychological theory*. Springer.
- Volk, T. (1996). *Metapatterns: Across space time and mind*. Columbia University Press.
- Wertheimer, M. (1950). Gestalt theory. In W. D. Ellis (Ed.), *A Source Book of Gestalt Psychology*, Routledge.
- Wiener, N. (1950). *The human use of human beings*. Houghton Mifflin Company.

GAZİANTEP ŞEHRİNDE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN MEKÂNSAL KÜMELENME EĞİLİMLERİ VE ETKİLERİ, İNÖNÜ CADDESİ ÖRNEĞİ

 Cuma ATMACA* Serhat ZAMAN**

ÖZET

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş küresel bir krize dönüşmüş ve en çok etkilenen ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur. Bu kaostan kaçan 3,7 milyon Suriyeli Türkiye'ye sığınmış, kısa sürede birçok kent yoğun sığınmacı göçüne maruz kalmıştır. İstanbul'dan sonra en fazla sığınmacı ağırlayan Gaziantep'te her beş kişiden biri Suriyelidir. Bu insanların bir arada yaşama isteği mekânsal yoğunlaşmayı kaçınılmaz kılmıştır. Kentin eski ticaret merkezlerinden olan İnönü Caddesi bu yoğunlaşmanın en net görüldüğü yerdir. Bu çalışma, Gaziantep'te yaşayan Suriyelilerin mekânsal kümelenme eğilimlerini ve etkilerini İnönü Caddesi örneğinde tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin neden ve nasıl İnönü Caddesi'nde yoğunlaştıklarını, ne gibi mekânsal değişikliklere neden olduklarını, bu duruma yerel halkın ve Suriyelilerin bakış açısını ve bu değişimin sonuçlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Görüşme tekniği kullanılarak yapılan analizlerle mekânsal kümelenme modeli ve süreci belirlenip, göç kuramları ile açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, göç, mekânsal kümelenme, getto, enklav

Syrians Under Temporary Protection in The City of Gaziantep Spatial Clustering Tendencies and Effects, The Case of İnönü Avenue

ABSTRACT

The civil war started in Syria in 2011 turned into a global crisis and Turkey was the most affected country. 3,7 million Syrians who escaped from this chaos took refuge in Turkey, and many cities were exposed to intense refugee migration in a short time. One of every five people in Gaziantep, which hosts the highest number of refugees after Istanbul, is a Syrian. The desire of this refugee population to live together has made spatial concentration inevitable. İnönü Street, one of the old commercial centers of the city, is the place where this concentration is most clearly seen. This study aims to determine the spatial clustering tendencies and effects of Syrians living in Gaziantep in the example of İnönü Street. It aims to reveal why and how Syrians under temporary protection concentrate on İnönü Street, what kind of spatial changes they cause, the perspective of local people and Syrians on this situation and the results of this change. The spatial clustering model and process were determined by the analysis made using the interview technique and explained with migration theories.

Key Words: Gaziantep, migration, spatial clustering, ghetto, enclave

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Erzurum / TÜRKİYE, atmacacuma@gmail.com

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, serhatzaman@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Atmaca, C. & Zaman, S. (2023). Gaziantep şehrinde geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin mekânsal kümelenme eğilimleri ve etkileri, İnönü Caddesi örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 611-628. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1183603>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 3 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Mart / March 2023

Giriş

Yerel ve küresel ölçekli bazı nedenler, dünya nüfusunun önemli bir bölümünü olağan çevrelerinin dışındaki yerlere taşınmak ve o yerlerde kalıcı veya belirli bir süre geçirmek durumunda bırakmıştır. Göç, en nihayetinde çeşitli nedenler yüzünden tetiklenen bir mekân değiştirme sürecidir. Bu basit gibi görünen olayın oldukça karmaşık neden ve sonuçları vardır (Zaman, 2021: 53). Göç birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkabileceği gibi, sonuçları açısından da geniş bir etki alanına sahiptir. Göç ve kentleşme de genellikle birbirleriyle bağlantılı süreçlerdir. Günümüz kentlerinin büyük bir kısmı varlıklarını göçe borçlu oldukları gibi, kentlerdeki istihdam ve sosyal olanaklar göçü tetikleyen önemli unsurlar olmuştur. Uluslararası göçlerde hedef çoğunlukla gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerin kentleri olmaktadır. Günümüzde milyonlarca insan doğduğu yerin dışında başka bir ülkede yaşamını sürdürmektedir. Nitekim 2020’de uluslararası göçmenlerin sayısı 280 milyonu bulmuş ve bunların dünya nüfusuna oranı % 3,6’yı aşmıştı (BM Dünya Göç Raporu 2022) Uluslararası göçmenlerin çok önemli bir bölümü çeşitli avantajları nedeniyle yaşam alanı olarak kentleri tercih etmektedir. Yapılan araştırmalar; Amerika Birleşik Devletleri’ndeki göçmenlerin % 92’si, Birleşik Krallık ve Kanada’daki göçmenlerin % 95’i ve Avustralya’daki göçmenlerin % 99’u kentsel alanlarda yaşamakta olduğunu göstermektedir (World Economic Forum, 2017: 34). Ülkemizde ise yabancı sayısı 2021 yılı Eylül ayı verilerine göre 5,4 milyon dolayındadır (2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2021b). Türkiye nüfusunun % 6,5 kadarına tekabül eden bu yabancı oranı dünya ortalamasının neredeyse iki katına eşittir. Bu yabancıların 3,7 milyonu geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sığınmacılardan oluşmaktadır. Araştırmalar bu sığınmacıların % 98,7’sinin kentlerde yaşadığını göstermektedir (Mülteciler Derneği, 2022).

Dünya üzerindeki bazı kentler uluslararası göçlerin yoğun baskısı altında olup, bu kentlerin birçoğunda çeşitli kökenlere sahip göçmenler mekânsal, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle görünür hâledirler. Bu görünürlüğe mekân perspektifinden bakmak göçmenlerin kentler üzerindeki etkisini inceleme açısından isabetli olacaktır. Dünya gündemini daha fazla meşgul eden uluslararası göçmenlerin buldukları yerleşmeler üzerindeki etkisi daha da belirginleşmektedir. Göçmenlerin çeşitli motivasyonlarla bir arada yaşama isteği, beraberinde “mekânsal kümelenmeyi veya ayrışmayı” getirmektedir. Kentin diğer bölgelerinden ayrılarak farklılık arz eden bu toplumsal temelli mekânsal pratikler kent içinde kendine özgü mekânsal adacıklar hâline gelmektedir.

Uluslararası göç alan kentlerde göçmen grupların, baskın gruplardan ayrılarak oluşturdukları mekânsal yapılanmalar kentlerin sosyomekânsal farklılıklarında (sosyal coğrafyanın da) önemli bir dinamik olarak yer alır (Knox & Marston, 2014: 414). Etnokültürel açıdan birçok farklı grubun bir arada yaşama olanağı bulunduğu kentsel alanlarda kümelenme eğilimi, her ne kadar kentlerin birleştiren yerler olma fonksiyonları olsa da giderek belirginleşmekte ve böylece kentteki mekânsal değişikliğe katkı sağlamaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde göçmenlerin ikamet ettikleri hedef bölgelerinde kümelenme nedenleri ve süreçleri, oluşturdukları kümelenme modellerine değinilmiş, ayrıca çalışmamıza kaynaklık eden Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de ve Gaziantep’te sayıları ve dağılımları üzerinde durulmuştur.

2.1. Kümelenme Nedenleri ve Modelleri

Mekânsal kümelenmeler ve ayrışmalar konusunda göçmenlerin yerleşmiş oldukları kentlerdeki ekonomik ve demografik özellikleri, kentsel sosyal coğrafyada, azınlık grubu, ev sahibi toplum ve asimilasyon-entegrasyon kavramlarıyla da ilişkilendirilerek açıklandığı görülmektedir (Açıkgöz, 2019: 47-61). Mekânsal kümelenme veya ayrışmanın temelinde etnik,

kültürel, dil, sosyal yaşam veya ekonomik farklılıklar gibi farklılıklar olabilmektedir. Mekânsal olarak kümelenen gruplar, kendi yaşam biçimlerini olabildiğince koruyarak, bu oluşumun ve eşitsizliğin yeniden üretilmesini sağlamakta ve böylelikle ayrışmayı sürekli hâle getirmektedir (Şener, 2019: 13). Mekânsal kümelenme veya ayrışmanın birçok nedeni olsa da grup kimliğinin oluşumunda ilk adım değer yargılarıyla ortaya çıkan “ötekilerin” tanımlanmasıyla (biz ve onlar) gerçekleşir (Knox & Marston, 2014: 414). Ötekiler olarak adlandırılan kentin diğer halkları ile kümelenen grup üyeleri arasındaki farklılıklar kümelenmeyi daha sıkı hâle getirir. Yerli halkla göçmenlerin birbirlerine “öteki” kimliği ile bakması, aynı kenti paylaşan insanların birbirlerinden uzak durmasına neden olmaktadır.

Çoğu zaman yerli halk göçmenlerden rahatsızlıklarını onlarla sosyal ilişkiler kurmaktan, evlerini kiraya vermekten veya satmaktan, alışveriş yapmaktan kaçmak gibi tepkilerle ortaya koyar. Yerli halkın göçmenleri çeşitli mekanizmalar aracılığı ile dışlaması onların mekânsal olarak izole olmasına neden olurlar (Knox & Pinch, 2010: 169). Bunun gibi dışsal faktörler göçmenlerin birbirlerine yaklaşmasını ve birbirleriyle yardımlaşmasını zorunlu hâle getirir.

Göç süreçlerini ve sürekliliğini açıklayan en güçlü kuramlardan biri olan “ilişkiler ağı teorisi” göçün başlama nedeninden çok, zaman ve mekânda devam etmesini etkileyen değişkenler üzerinde durmaktadır (Massey vd., 1993: 451). Göçmenler arasındaki ilişkiler ağı; göçmenlerin yeni yerleştikleri ülkelerde, eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında kurdukları ortak köken, soy ve dostluğa dayanan bağlantılar sayesinde oluşmaktadır (Unat, 2006: 34). Bu kuram bize göçmenlerin yeni yerleştikleri ülkelerde hayata tutunabilmek ve riskleri azaltabilmek için kendisinden önce gelmiş göçmenlerle ilişki kurarak, onların tecrübelerinden faydalanmak için kümelenme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Sosyal, kültürel ve ekonomik yakınlık nedeniyle çoğunlukla etnik birliktelik oluşturan göçmenler arasında yeni gelenlere iş bulmak, karşılaşılabilecek zorluklara karşı yol gösterici olmak ve bu sayede bağları güçlü tutmak göçmenler açısından yoğunlaşmayı zaruri hâle getirmiştir (Sönmez, 2016: 392-400).

Göçmenlerin mekân kullanımında fiziksel olarak bir arada kümelenerek yakın olmalarını sağlayan temelde birkaç mekanizma vardır. Bu; göçmenin yabancı olduğu toplumda tehdit algısının olması, ekonomik olarak ayakta kalmaya çalışması ve birey olarak var olma mücadelesi vermesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu gurup içi mekanizmaları “savunma”, “destek-yardımlaşma”, “korunma” ve “aksiyon” kavramları şeklinde sınıflayabiliriz (Knox & Pinch, 2010: 172). Göçmenlerin yaşadığı toplum içinde kendilerini tehdit altında hissetmeleri sonucunda, çoğunlukla grup içi bağlılık duygularının güçlenmesine neden olur. Bu duygu, grup üyeleri arasında ilişkilerin pekişmesi ve bireylerin birbirlerine yaklaşması sonucunu doğurur (Cengiz, 2020: 50).

Dünyanın birçok bölgesinde göçmenler, çoğunlukla benzer nedenlerle kümelenme eğilimi göstererek bir arada yaşamayı tercih etmişler veya bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. Bloch (2002); düşük konut kiralalarının olması, iş bulabilecek istihdam alanlarına yakınlık, sosyal ağların meydana getirdiği göç örüntüleri ve bir arada yaşamının vermiş olduğu güven hissinin yoğunlaşmanın başlıca nedenleri arasında olduğunu belirtmiştir. Bu konuda “Suriyeli Sığınmacıların Gaziantep Şehrindeki Mekânsal Dağılışı ve Geleceği” adlı çalışmada Sönmez (2016), sığınmacıların en fazla yoğunlaştığı alanların başında şehrin çekirdek kısmını saran ve düşük kira bedellerinin olduğu gecekondü mahalleleri geldiği tespitine varmıştır.

Kümelenme nedenleri ve süreçleri toplumdan topluma değiştiği gibi, tarihsel süreçte de değişiklik göstermektedir. Bazen yerli halkın göçmen grupları tecrit etme isteğinin baskın olması kümelenmenin en önemli nedeni olabilirken, bazen de göçmen nüfusun azınlık

psikolojisi ile baskın toplumda var olma mücadelesi kümelenme nedeni olabilmektedir. Bazen de her iki toplumunda istek ve arzularıyla kümelenme gerçekleşmektedir.

Kümelenme sürecindeki motivasyonların farklılığı kümelenme modelini de belirlemektedir. Dünya üzerinde slum, getto, enklav, banliyö (Çetin, 2012: 166-180) gibi tanımlamalarla kentlerden ayrılan veya izole olan kümelenme çeşitlerini görebilmekteyiz.

İngilizce kökenli bir terim olan “*slum*” kelime anlamı olarak gecekodu, kenar mahalle, fakir mahalle, varoş anlamına gelmektedir. Slum; kentle bütünleşmeyi beceremeyen, suç oranının nispeten yüksek olduğu, çoğunlukla bakımsız ve sağlıksız evlerden oluşan kentsel alanlardır. Slumlar genelde ekonomik ve sosyal anlamda güçsüz insanların bir arada yaşadığı alanlardır. Doğum oranları yüksek, eğitim seviyesi düşük, yoğunluğun fazla olduğu alanlardır. Dünyada yaklaşık bir milyar insanın slumlarda yaşadığı tahmin edilmektedir (Ooi & Phua, 2007: 27-34).

Slum’un dünya literatüründe gecekodu olarak tanımlanmasına Kemal Karpat karşı çıkmıştır. Karpat gecekoduların gelişmekte olan ülkelerde yoğun göç ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Gecekoduların, altyapı çalışmalarının ve kamu hizmetlerinin yetersiz veya geç kaldığı yerlerde, mesken kıtlığı sonucu ortaya çıkan kaçak-ruhsatsız yapılardan oluştuğunu ve kentsel yaşama entegre olma umudu taşıyan geçiş yerleri olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir. Slumlar ise gelişmiş ülkelerde, özellikle ABD’de kentle bütünleşme umutlarını kaybetmiş, kendi içinde izole olmuş alanlar olarak görülmektedir. Karpat slumların; kentin çeperinde veya merkezinde gelişen, suç oranlarının yüksek olduğu, etnik ayrımcılığın yapıldığı, kent yaşamından aşırı kopmuş, başta ABD olmak üzere Batı kültürünün ürünü olarak ortaya çıkmış olduğunu belirtmektedir (Karpat, 2003: 52-53).

Diğer bir kümelenme modeli olan “*getto*” kavramsal olarak, belirli bir dine, ırka, kökene ait kişilerin bir arada yaşadığı, çevrelenmiş kentsel alanı ifade etmektedir (Karimi, 2011: 34). 16. yüzyılda Venedik’te yaşayan Yahudi ailelerin yaşadığı/izole edildiği yerleşim yerinin ismi olan getto, zamanla yaygınlaşmış ve azınlıkların veya sosyal grupların yaşadığı mekânsal kümelenme bölgeleri için ifade edilen bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gettolar, şehrin genelinin aksine kendine özgü bir yaşam şekli ve kurumları olan, gettoyu oluşturan grupların kültürel yapısını mekâna yansıtmış olan izole alanlardır. Gettolar şiddetli sınıfsal ve mekânsal dışlanmanın olduğu yerlerdir. Getto ve slum genelde birbirine karıştırılmaktadır. Slumların gettolardan en büyük farkı fiziksel yapı ve mekânsal doku olarak son derece plansız ve sağlıksız evlerden oluşmasıdır (Çetin, 2012: 160-186).

Ülkemizde gecekodu, dünyada ise getto terimleri ile karıştırılan “*enklav (enclave)*” diğer bir mekânsal kümelenme modelidir. Enklav belirli bir toplumsal grubun ekonomik, politik, kültürel veya sosyal olarak gelişimlerini korumak ve sürdürmek amacıyla mekânsal olarak kümelendiği yerleri ifade eder (Marcuse, 2005: 15-30). Enklav sakinlerinin katı bir kültürel birlikteliği ve mekânsal kimliğe uygun yaşam tarzları vardır. Enklavda yaşamak zorunlu değil tercihe bağlıdır. Fakat gettolarda yaşamak çoğunlukla zorunludur. Bundan dolayı gettolar genelde kötü, enklavlar ise iyi olarak görülmektedir (Çetin, 2012: 160-186).

Ülkemizde özellikle büyük şehirlerde görülen ve hemşerilik bağlamında kümelenen fakat gecekodu olarak tanımlanan bölgeler aslında enklav tanımını karşılamaktadır (Çetin, 2012: 160-186). Örneğin Erzurum’dan, Sivas’tan veya Karadeniz Bölgesinden göç eden insanlar hemşeri dayanışması içinde İstanbul’un çeşitli bölgelerinde kümelenmeler meydana getirerek bir arada yaşamayı tercih etmektedir. Bu bölgeler, ne gecekodu veya getto yoksulluğu yaşamakta ne de insanlar orada yaşamaya zorlanmaktadır. Aynı kültürdeki insanların büyük şehrin yaşam zorluklarını atlatabilmek ve kültürel varlıklarını koruyabilmek için bir araya gelmiş, dayanışma içinde yaşayan insan topluluklarıdır.

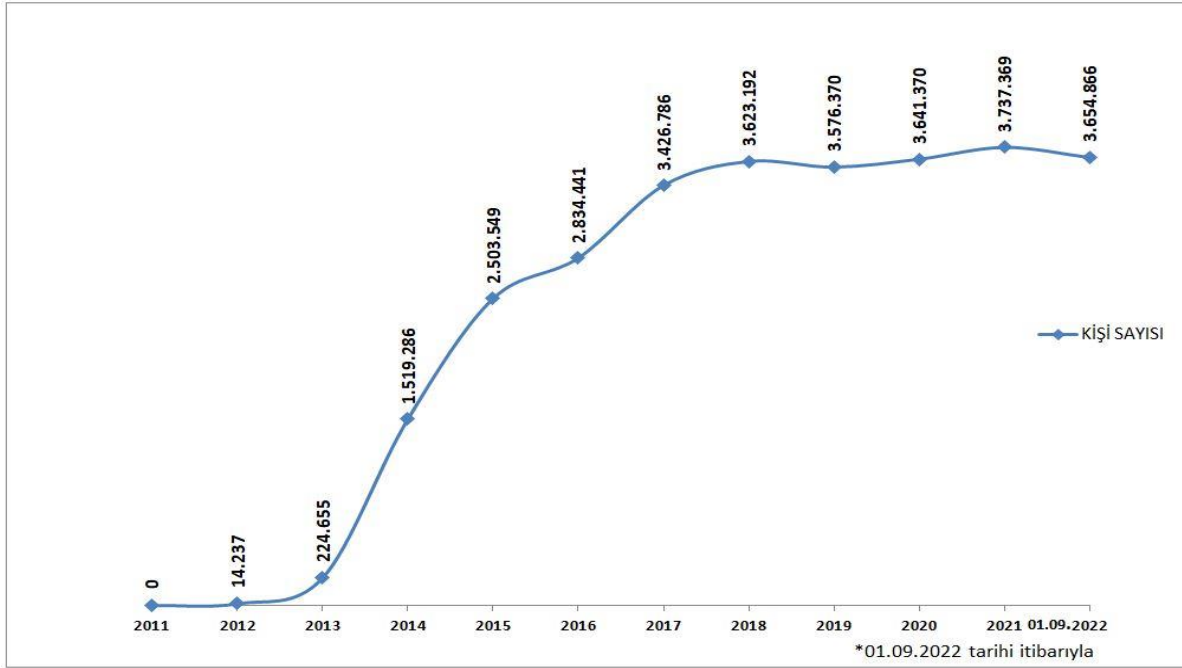
Dünya literatüründe çok sık dile getirilen diğer bir kümelenme modeli *banliyö*'dür (*Suburb*). Bir kentin çevresinde kurulmuş, ekonomik olarak kente bağlı olarak düzenlenmiş, planlı yerleşim yerine banliyö denir. Kente ulaşım otomobil, metro ve trenle gerçekleşmektedir. Banliyö şehirleşme modeli ve kültürü daha çok ABD ile özdeşleşmiştir. Banliyö; ABD'de maddi durumu iyi olan insanların şehir merkezlerinin yoğunluğundan uzaklaşmak ve daha sakin, temiz ve doğaya yakın yerleşim modeli olan banliyölerde yaşama arzusu ile ortaya çıkmış bir yerleşme modelidir. Banliyö sakinleri genelde kent merkezinde çalışmakta, mesai sonrası yaşam yerleri olan banliyölere dönmektedir. Hepsi olmamakla beraber banliyöler zamanla etnik veya belirli sosyal sınıfların kümelenme yerleri hâline dönüşmüşlerdir. Etnik veya sosyal sınıfların kümelendiği banliyö yerleşme modelini Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde de görebilmekteyiz. Ülkemizde de banliyö yerleşim modelleri görülmektedir. Fakat ülkemizdeki banliyö modelleri özellikle büyükşehirlerin imar sıklığına bir çözüm olarak gelişmiştir. Asla kültürel veya etnik bir kümelenme modeline dönüşmemiştir.

Ülkemizde büyük şehirlerde yaşayan Suriyeliler başta olmak üzere farklı ülkelerden gelen birçok düzensiz göçmen gruplarının bir arada yaşama eğilimleri, bir bölgede mekânsal olarak yoğunlaşmaları sonucunu doğurmaktadır. Diğer göçmen gruplar gibi Suriyeliler de genellikle terk edilmeye yüz tutmuş, eski kent merkezlerini veya gecekondu mahallelerini ikametgâh alanı olarak tercih etmektedirler (Özgür, 2020). Zamanla ev sahibi toplumun da o bölgeden uzaklaşmasıyla süreç kendini tamamlamakta ve mekânsal kümelenme kaçınılmaz olmaktadır. İstanbul'dan sonra en fazla Suriyelinin yaşadığı Gaziantep (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022) kümelenme eğilimlerini ve bunun mekâna yansımalarını net görebildiğimiz şehirlerden biridir. Yoğun göçe kaynaklık eden Suriye'ye yakın diğer şehirler olan Kilis, Antakya, Adana ve Şanlıurfa'da da Suriyeli sığınmacıların oluşturduğu mekânsal kümelenme; benzer çalışmalarda tespit edilmiştir (Cengiz, 2020; Özgür, 2020; Sönmez, 2016).

2.2. Türkiye'de ve Gaziantep'te Suriyeli Sığınmacılar

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte günümüze kadar yaklaşık 6 milyon Suriye vatandaşı ülkelerini terk ederek sığınmacı durumuna düşmüştür. Türkiye'nin en uzun sınır komşusu olan Suriye'nin içindeki bu durum karşısında Türkiye bir süre "açık kapı politikası" uygulamış ve sınıra dayanan tüm sığınmacıların sınırı geçmesine izin vermiştir. Sürecin sonunda Türkiye dünyanın en fazla mülteci ağırlayan ülkesi olmuştur (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

Şekil 1: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sayısı¹

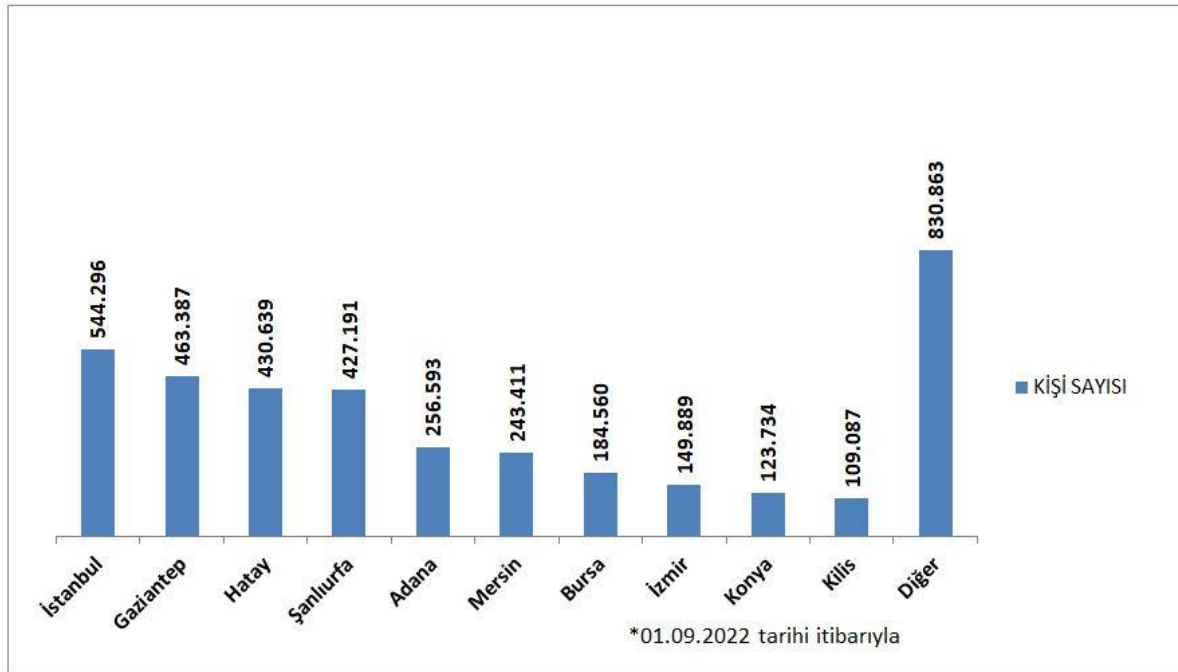

İlk başta geçici barınma merkezlerine alınan Suriyelilerin daha sonra sayılarının kısa sürede yüzbinlere ulaşmasıyla ülkenin birçok yerine yerleşmelerine izin verildi. Suriyeliler başta sınır kentleri olmak üzere büyük şehirleri yaşam alanı olarak tercih ettiler. Günümüzde Türkiye şehirlerinin önemli bir bölümünde Suriyeliler yaşamaktadır. Ama ülkemizdeki 3,7 milyon (2022) Suriyelinin yarıdan fazlası (1,8 milyon) İstanbul, Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa'da yaşamaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022).

Göç İdaresi Başkanlığının 2022 yılı verilerine göre Gaziantep'te 463.387 kayıtlı Suriyeli bulunmaktadır. Bu rakamın 400 bini merkez ilçeler olan Şahinbey ve Şehitkâmil'de yer almaktadır. Şahinbey ilçesinin nüfusu 941 bin, Şehitkâmil'in ise 857 bin olmak üzere şehrin toplam nüfusu 1 milyon 798 bindir (TÜİK, 2022). 400 bin Suriyeli ile birlikte kentte toplam 2 milyon 175 bin kişi ikamet etmektedir. Yani 2 milyondan daha fazla nüfusa sahip Gaziantep şehrinin % 20'den fazlasını Suriyeliler oluşturmaktadır.

¹ Göç İdaresi Başkanlığı, 2022.

Şekil 2: Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İlk 10 İle Göre Dağılımı²

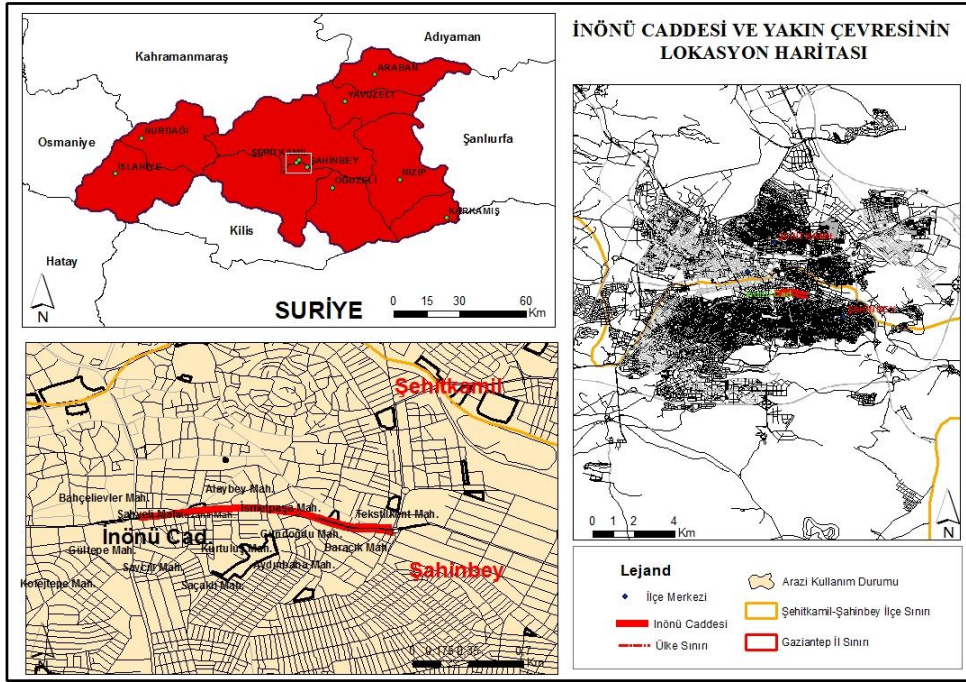
Her beş kişiden birinin Suriyeli olduğu Gaziantep şehrinde yabancıların görünürlüğü, günlük hayatı olan etkisi had safhadadır. Parklarda, hastanelerde, okullarda, alışveriş merkezlerinde, piknik alanlarında veya sokaklarda Arapça konuşan birileri ile karşılaşmak artık şehir için sıradan bir durumdur. Suriyelilerin şehrin sosyal yaşantısı, ekonomisi, kültürü ve mekânsal görüntüsü üzerindeki etkisi barizdir. Bu etkinin boyutu Suriyelilerin yoğunlaştığı bazı mahalle ve caddelerde daha fazla görülmektedir. Hatta bu alanlar “Suriyeli Mahallesi” veya “Suriyeli Caddesi” olarak anılmaya başlanmıştır. İnönü Caddesi bu isimlendirmenin herkesçe kabul edildiği, mekânsal kümelenmenin ve göçün mekân üzerindeki etkisinin net bir şekilde görüldüğü bir yer olması itibarı ile araştırmamıza konu olmuştur.

2.3. Araştırma Alanı

Araştırma alanı Gaziantep’in Şahinbey ilçesinde yer alan İnönü Caddesi’dir. Cadde kısmen Gaziantep’in eski mahallelerinden geçmekte olup bir zamanlar şehrin önemli ticaret merkezlerinden biri hâlindeyken, 2000’li yıllara gelindiğinde çeşitli nedenlerden dolayı popülaritesini kaybetmiş ve cadde üzerinde bulunan bazı dükkânlar kapanmak zorunda kalmıştır. 2011 yılında Suriyeli sığınmacıların şehre gelmesi ile birlikte, bu dükkânlar Suriyelilerce kiralanmış ve zamanla Suriyeli esnaf ve müşterilerin yoğunlaştığı bir yer hâline dönüşmüştür. Cadde, Suriyeli sığınmacıların çekim merkezine dönüşmesi ile belirgin bir şekilde canlı bir görünüm kazanmıştır (Fotoğraf 1).

² Göç İdaresi Başkanlığı, 2022.

Harita 1: İnönü Caddesi ve Yakın Çevresinin Lokasyon Haritası

Fotoğraf 1: İnönü Caddesi'nin Değişik Açılardan Görünümü

3.4. Yöntem

İstanbul'dan sonra en fazla Suriyeli sığınmacı ağırlayan Gaziantep kentinde sığınmacıların mekânsal kümelenme eğilimlerini ve kente olan etkisini İnönü Caddesi örneğinde açıklamayı amaçlayan bu çalışma nitel bir araştırmadır. Ayrıca çalışma; kümelenme modelini ve süreci (slum, getto, enklav, banliyö), kümelenme sonucunda mekânda meydana gelen değişiklikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma alanı olarak İnönü Caddesi'nin belirlenmesinde hem yerli halkın hem de Suriyelilerin kümelenme algısında söz konusu caddenin ön plana çıkması etkili olmuştur. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden durum çalışması örneği benimsenmiş olup, araştırmada; daha önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış sorular sorularak, derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Yapılan görüşmeler kayıt altına alınıp, aslına sadık kalınarak betimsel analize tabi tutulmuştur. Ayrıca veri çeşitlenmesi amacıyla gözlem tekniği ile de veri toplanmıştır. Araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Hedef ülke-bölge seçiminde etkili olan faktörler nelerdir?
- 2- Araştırma sahasında (İnönü Caddesi) mekânsal kümelenme süreci nasıl olmuştur?
- 3- Mekânsal kümelenmenin boyutu ve mekân üzerinde etkileri nelerdir?

Yapılan saha çalışmasında 5 yerli, 10 sığınmacı olmak üzere toplam 15 kişi ile detaylı görüşme imkânı olmuştur. Görüşmecilerin tamamı İnönü Caddesi esnaflarından oluşmaktadır. Görüşmecilerin demografik bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yabancı Görüşmeciler:

Katılımcı	Yaş	Doğum yeri	Eğitim	Mesleği	Oturduğu Mahalle
1.	44	Halep	İlkokul	Konfeksiyoncu	Karşıyaka
2.	21	Halep	Ortaokul	Tatlıcı	Akyol
3.	41	Halep	Ortaokul	Bobinaj ustası	Aydınbaba
4.	39	Halep	Lise	Kozmetik çalışanı	Yukarıbayır
5.	37	Halep	Ortaokul	Konfeksiyoncu	Çağdaş
6.	53	İdlip	Üniversite	Züccaciye çalışanı	Yeditepe
7.	37	Şam	Ortaokul	Nargileci	Binevler
8.	27	Rakka	Üniversite	Telefoncu	Kolejtepe
9.	48	Hama	Lise	Tatlıcı	Savcılı
10.	42	Afrin (Halep)	Lise	Telefoncu	Kozanlı

Yerli Görüşmeciler:

Katılımcı	Yaş	Doğum Yeri:	Eğitim:	Mesleği	Oturduğu Mahalle
11.	48	Gaziantep	Lise	Şarküteri çalışanı	Savcılı
12.	46	Gaziantep	Ortaokul	Baklavacı	Kolejtepe
13.	62	Gaziantep	Lise	Hırdavatçı	Binevler
14.	52	Kilis	Lise	Kebapçı	Kozanlı
15.	39	Gaziantep	Üniversite	Kuruyemişçi	Sarıgüllük

Araştırma alanı olan İnönü Caddesi'ndeki işletmeler tek tek sayılarak işletme sahibinin uyuşuğu ve ne tür bir işletme olduğu tespit edilmiştir. Böylece caddede mekânsal kümelenmenin yoğunluğu ve mekâna olan etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Caddenin ve izin verilen işletmelerin fotoğrafları çekilmiş, kümelenme haritalanmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde araştırma sorularının cevapları aranmış ve bulgular bu çerçevede inşa edilmeye çalışılmıştır.

4.1. Hedef Ülke-Bölge Seçiminde Etkili Olan Faktörler

Suriye'de ortaya çıkan iç savaş bir anda Suriye halkı için sosyal ve ekonomik düzenin ortadan kalktığı, can ve mal güvenliğinin olmadığı bir ortama dönüşmüştür. Binlerce insanın öldüğü ve şehirlerin yerle bir olduğu bu savaştan kaçmak; göçü, tercihten çok zorunlu hâle getirmiştir. Bu zorunlu göçte insanların tercihine bırakılan “Göç edeceğiz, ama nereye?” sorusunun cevabı olmuştur.

Gaziantep'te bulunan Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi veya Gaziantep'i hedef olarak görmesinde birkaç neden ön plana çıkmaktadır.

-*Coğrafi Yakınlık*: Görüşme yaptığımız 10 Suriyeli sığınmacıdan 8'i Suriye'nin Türkiye sınırındaki kentlerden (6 Halep, 1 İdlib, 1 Rakka) ülkemize göç etmiştir. Bu durum tesadüfi değildir. Savaş başladığında insanlar yaşadığı yere en yakın ülkeye bir an önce sığınmak istemiştir. Savaş öncesi Suriye'nin kuzeyi verimli tarım arazileri nedeniyle yoğun nüfusluydu. Ayrıca Türkiye sınırına 60 km mesafede bulunan Halep 4 milyon nüfusuyla Suriye'nin en büyük kenti durumundaydı. Savaş başladığında bu kalabalık nüfusun sığınacağı en yakın ülke Türkiye olmuştur.

- *Tarihi ve Kültürel Bağlar*: Görüşme yaptığımız Suriyelilerin neredeyse tamamı Türkiye'yi kültürel anlamda kendilerine yakın gördüklerini söylemiştir. Bu düşüncenin temelinde din birlikteliği ağır basmaktadır. Ayrıca bir asır önce aynı devletin (Osmanlı) ortak vatandaşı olunması gibi tarihsel nedenler Türkiye'nin hedef ülke olarak görülmesindeki başka nedenlerdir.

- *Etnik veya Akrabalık Bağları*: Suriye nüfusunun % 10'dan fazlası (2,5 milyon) Türkmenlerden oluşmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (UNHCR) 2019'da yayımladığı *Suriyeli Barometresi* adlı çalışmadaki verilere göre Türkiye'deki Suriyelilerin % 13,3'ü anadili Türkçedir. Bu nüfusun çoğunluğu Halep merkezde olmak üzere tamamına yakını Türkiye sınırına yakın yerlerde yaşamaktadır. Türkçe konuşan, Türk televizyon kanallarını takip eden ve Türkiye'yi kendisine yakın gören bu nüfusun hedef ülke olarak Türkiye'yi seçmesi çok zor olmamıştır. Bu konuda Türkmen olan 1. görüşmeci şöyle demektedir: “Savaş öncesinde de bizim gözümüz kulağımız Türkiye'deydi. Türk haber kanallarını ve dizilerini takip ederdik. Ben Suriye'de doğdum büyüdüm ama benim ana vatanım Türkiye'dir. Ben vatanıma göç ettim.”

Ayrıca görüşme yaptığımız 10 Suriyelinin 4'ünün Türkiye'de özellikle Gaziantep'te akrabalarının olduğunu, göç sürecinde onlardan yardım aldıklarını beyan etmişlerdir.

- *Ticari Bağlar ve Hedef Bölgeyi Tanımak*: Zorunlu göçlerde sürecin en zor yanı hedef bölge hakkında bilgi sahibi olmamak ve daha önce o bölgeye hiç gitmemiş olmaktır. Bu anlamda bölgenin en büyük sanayi ve ticaret merkezi olan Gaziantep Suriyelilerin savaş öncesinde en fazla uğradıkları, alışveriş yaptıkları kent durumundaydı. Hatta İnönü Caddesi'nde bulunan “Eski Kilis Garajı” ve “İran Pazarı” Suriyelilerin Gaziantep'te en fazla bildikleri yerdı. İnönü Caddesi'nde kümelenmenin temelinde de bu tanımlılık yatmaktadır. Bu

konuda 3. görüşmeci şöyle demektedir: “Biz önceden de bu caddeyi biliyorduk. Sabah Kilis’e gelir, oradan otobüse biner Antep’te Kilis garajının bulunduğu bu caddeye gelirdik. Burada alışverişimizi yapar, daha sonra da akşam tekrar Suriye’ye dönerdik.” Bu anlamda caddenin, savaş öncesinde özellikle Halepli küçük esnaf tarafından bilinen ve ticaret yapılan bir yer olduğu ortaya çıkmaktadır.

- *Kaynak - Hedef Bölge Benzerliği:* İnönü Caddesi’nin fiziki yapısının ve caddenin ticari kültürünün Halep’in eski ticaret merkezlerine çok benzediğini söyleyen görüşmeciler, “Bu caddede alışveriş yaparken, gezerken sanki Halep’teymişiz gibi hissediyorum.” şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Bu benzerlikten dolayı cadde Suriyelilerce yoğun ilgi görmektedir.

- *Ucuz İşletme Kiraları:* Çeşitli nedenlerden dolayı 2011 öncesi veya sonrasında İnönü Caddesi’nde birçok işletme kapalı veya atıl durumda olduğunu yerli görüşmecilerden öğrenmiş bulunmaktayız. Bu boş işletmeler, Suriyelilere Gaziantep’in diğer merkezi konumundaki işletme kiralarına göre daha ucuz kiraya verilerek belki de mekânsal kümelenmenin anahtarı durumundaki nedeni oluşturmuş olmaktadır. Bu konuda cadde üzerinde baklavacılık yapan 12. yerli görüşmeci, “Çarşıdaki birçok caddede kiralar 10.000 ile 20.000 TL arası değişmektedir. Fakat bizim bu caddede (İnönü Caddesi) kiralar genelde 3.000 -6.000 TL arası değişmektedir. Bu ucuz kira bedelleri Suriyelileri buraya çekiyor.” şeklinde beyanda bulunmuştur. Aynı şekilde Suriyeli birçok işletmeci de kira bedellerinin diğer merkezi dükkânlara göre düşük olduğu beyanında bulunmuşlardır.

4.2. Araştırma Sahasında (İnönü Caddesi) Mekânsal Kümelenme Süreci Nasıl Olmuştur?

Alışveriş için daha önceden bildikleri yerlere geldiler; İnönü Caddesi üzerinde yer alan gerek Kilis Garajının gerekse İran Pazarının varlığı Suriyelilerce savaş öncesinde de bilinmektedir. Hatta Suriyeli müşterilerin yoğunluğundan dolayı esnaf Arapça dahi bilmekteydi. Savaşın başlaması ile Gaziantep’e gelen Suriyeli sığınmacılar temel ihtiyaçları için daha önceden bildikleri bu caddeye alışveriş için geldiler.

Ucuz kira bedeli olan evlerde kalabalık ailelerle oturma fırsatı yakaladılar; Caddenin hemen gerisinde köhnemiş, çoğunlukla terk edilmiş eski evleri düşük ücretlerle kiralayarak, caddenin hemen yakınında oturmaya, burada ikamet yoğunluğu oluşturmaya başladılar.

Bu durumu 11. yerli görüşmeci şöyle açıklamaktadır:

“Ben Savcılı Mahallesinde oturuyorum. Bizim mahalle genelde iki katlı, bir avluya bakan ve birbirinden bağımsız odalardan oluşan eski Antep evlerinden oluşur. Bu evler de yaşayan Antepliler buraları terk ederek apartmanlara taşındılar. Bu evlerin çoğu boştu. Suriyeliler gelince bu boş evleri uygun fiyatlara kiraladılar. Ayrıca bir evde birkaç Suriyeli aile yaşayabiliyor. Bundan dolayı başta benim mahallem olmak üzere bu çevredeki birçok mahallede yaşayan Suriyeli sayısı Türklere göre fazla.”

Kozanlı Mahallesi’nde yaşayan 14. yerli görüşmeci ise:

“Benim mahallemde yaşayan komşularımın bir kısmı Karataş’a, bir kısmı da Binevler’e taşınmışlardı. Onların boşalttığı evlere Suriyeliler yerleşti. Suriyeliler mahallemizde çoğaldıkça, taşınmayı daha önce düşünmeyen birçok komşum da taşınarak bu mahalleden gittiler. Oraları da Suriyeliler doldurdu. Suriyeliler mahallemize doldukça Antepliler buralardan taşındılar. Şimdi mahallede Suriyeliler çoğunluktalar.” demiştir.

Çoğunlukla terk edilmiş, düşük ücretli kira bedeli ile birden fazla ailenin kalabileceği Gaziantep’in geleneksel eski evlerinin çoğunlukta olduğu İnönü Caddesi’nin hemen arka mahalleleri, zor şartlarda ülkelerini terk eden Suriyeliler için bulunmaz fırsat sunan bir yaşam

alanı hâline gelmiştir. Bu mahallerdeki mekânsal yoğunlaşmanın caddeye yansması kaçınılmaz olmuştur. Zira caddede görüştüğümüz birçok Suriyeli alışveriş yapan veya çalışan, caddeye yakın mahallerde yaşadığını söylemiştir.

Cadde üzerinde kolay işyeri açma fırsatı buldular; İnönü Caddesi'ne girdiğinizde Suriyeli yoğunluğu hemen dikkatinizi çekmektedir. Dükkânların birçoğunun Suriyeliler tarafından işletildiğini gerek satılan ürün çeşitlerinden gerekse müşteri profilinden hemen anlaşılmaktadır.+ Daha önceleri bir tane dahi yabancı işletmecinin olmadığı bir yerde nasıl oldu da bu kadar yabancı yoğunluğu oluştu? Buradaki yerli işletmeciler veya dükkân sahipleri neden buradan ayrıldılar? Bu işletmeleri Suriyeliler nasıl kiraladılar? Bu soruları caddenin bulunduğu mahallelerin sakinlerine ve cadde esnafına sorduk. Görüşmecilerden aldığımız cevaplar şöyle olmuştur;

15. yerli görüşmeci:

“Bu cadde üzerinde bulunan Kilis Garajı ve hemen caddenin yanı başında bulunan araba tamircileri 2010 yılında kentsel dönüşüm kapsamında kaldırıldı. İnsanların yoğun olarak uğradığı ve alışveriş yaptıkları bu iki yerin kaldırılması ile caddedeki birçok esnaf müşteri sıkıntısı çekmeye başladı ve dükkânlar teker teker kapandı. Tam da bu sıralarda Suriyeliler buralara gelmeye başladılar. Kapalı olan dükkânları kiralarak tekrar açtılar. Suriyeli sayısı bu caddede artınca Antepli müşteriler bu caddeye uğramaz oldular. Böyle olunca zor da olsa işletmeye devam eden dükkânlar Suriyelilere yüksek ücretler karşılığında dükkânlarını devrederek gittiler. Geçenlerde benimde dükkânıma talip oldular. Fakat ben direniyorum. Dükkânımı vermemekte kararlıyım. Fakat ne kadar direnirim bilmiyorum.” demiştir.

Bu konuda diğer bir yerli görüşmeci (13. görüşmeci) süreci şöyle ifade etmektedir;

“Bundan 20 yıl önce bu cadde Gaziantep'in en işlek caddesiydi. Gaziantep büyüdükçe yeni caddeler bu caddenin yerini aldı. Böyle olunca cadde üzerindeki birçok kurumsal firma veya bankalar bu caddeden taşındılar. Bu durum bu caddenin ticari yoğunluğunu azalttı. Bunun ardından birçok küçük esnaf da buraları terk etti. Boşalan birçok dükkân Suriyelilerce dolduruldu. Ayrıca birçok yerli esnaf 'hava parası' dediğimiz yüksek ücretler karşılığında işleyen dükkânını Suriyelilere devretti.”

2011 yılından günümüze kadar geçen süreçte Suriyeli sığınmacılar savaş öncesinde bildikleri tanıdıkları, hatta Halep'in çarşılarına benzettikleri bu caddede alışveriş yapmaları veya bir dükkân işletmeleri, Gaziantep'in diğer bölgelerine göre daha cazip gelmekteydi. Zaten gerek Kilis garajının, gerek araç tamirhanelerinin, gerekse caddede bulunan kurumsal firmaların caddeden ayrılması cadde üzerinde birçok dükkânın kapanmasına ve kapanan dükkânların düşük ücretlerle Suriyeliler tarafından kiralanmasına fırsat verdi.

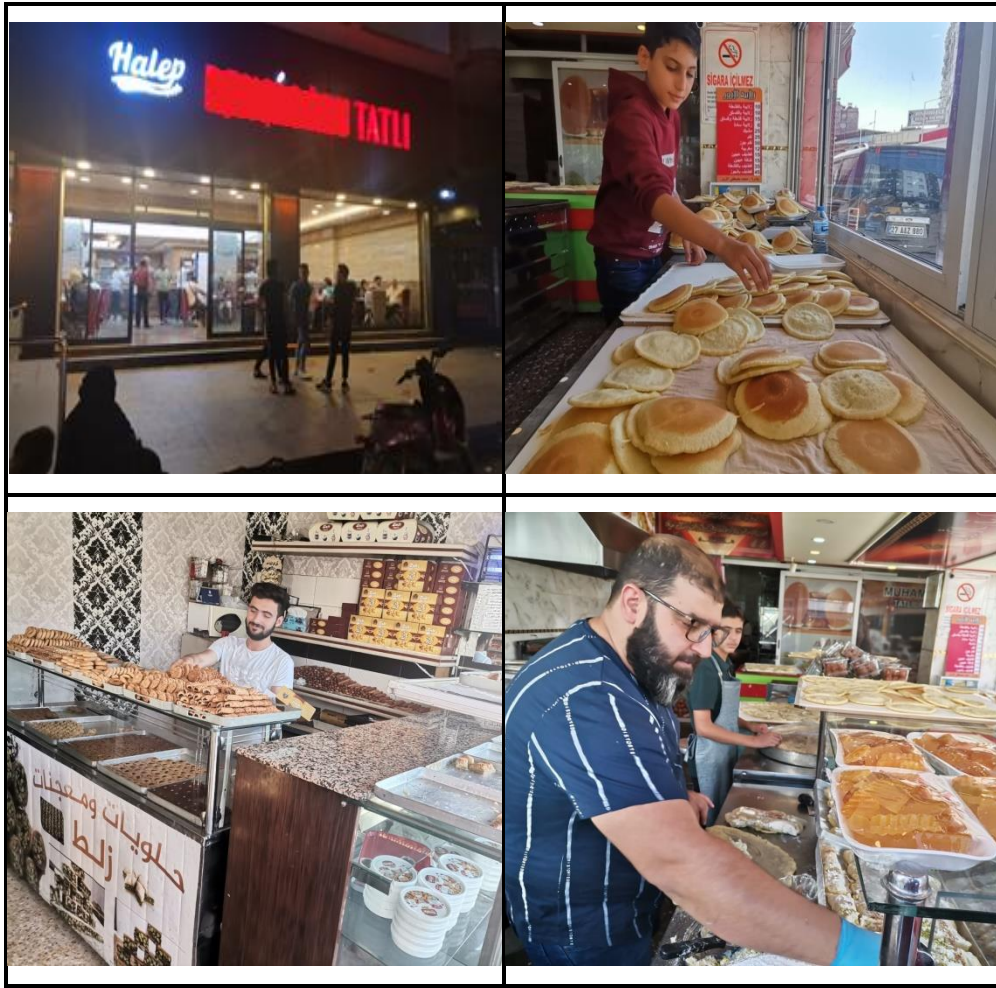
Suriyeli esnafın cadde üzerinde yoğunlaşması ve özellikle Suriyelilerin aradığı birçok geleneksel ürünlerin burada satılması, Gaziantep'in her yerinden Suriyeli müşterileri caddeye çekti. Suriyeli müşterilerin yoğunlaşması yerli müşterileri caddeden uzaklaştırdı. İşyerini veya dükkânını kapatmamakta direnen birçok yerli esnaf satış yapamayınca işyerini bir Suriyeliye devrederek caddeyi terk etmek zorunda kaldı. Sürecin sonunda cadde de Suriyeli yoğunluğu Türk yoğunluğundan daha fazla olmuştur.

4.3. Mekânsal Kümelenmenin Boyutu ve Mekân Üzerinde Etkileri Nelerdir?

Yaptığımız araştırma ve gözlemlere göre İnönü Caddesi üzerinde yaklaşık 400 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin % 50'sinden fazlasını Suriyelilerin işlettiğini tespit edilmiştir. Özellikle caddenin Ersin Aslan Devlet Hastanesi ile Gaziantep Lisesi arasında kalan kısmında bu oran daha da yüksektir. Söz konusu bu alanda 240 işletmeden 160'ını yani % 66'sını Suriyeliler işletmektedir.

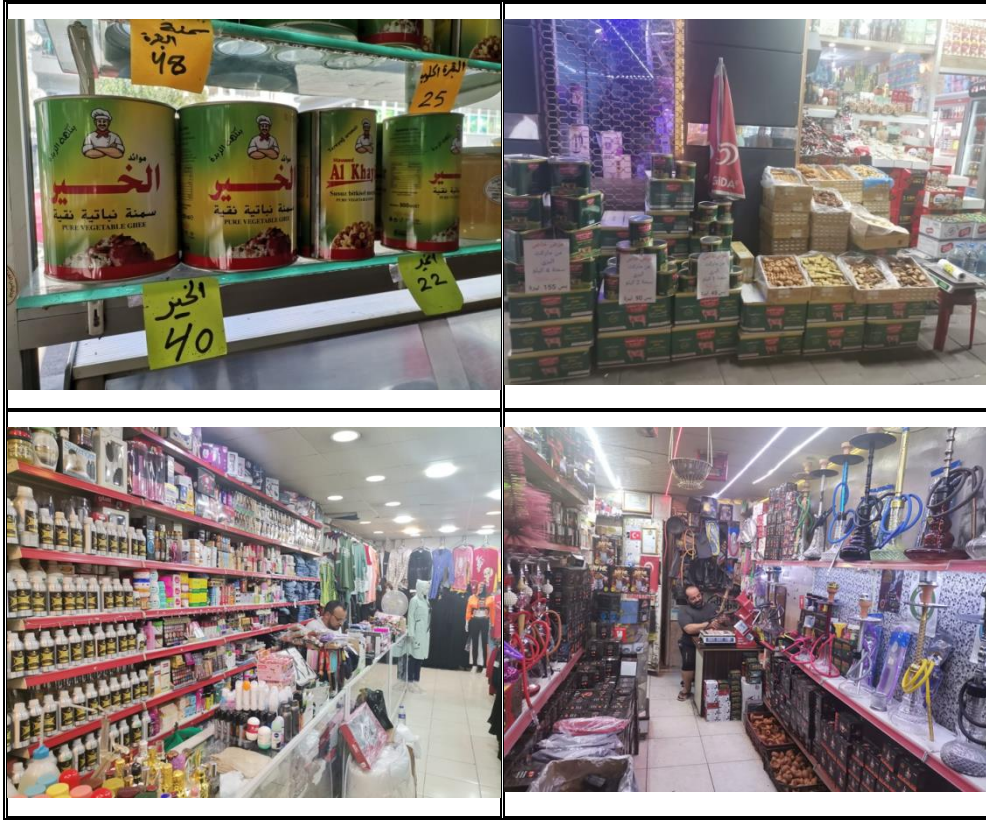
Caddede Suriyeli işletmeci yoğunluğu ile birlikte işletme çeşitliliği de dikkat çekmektedir. Cadde de bulunan yerli esnaflarla yaptığımız görüşmelerde, cadde de yer alan işletme türlerinin 2011 yılına göre büyük farklılıklar gösterdiğini öğrenmekteyiz. Tespit edebildiğimiz Suriyelilere ait 160 işletmenin; 35'i telefoncu, 27'si konfeksiyon, 15'i kuruyemişiçi, 10'u kozmetikçi, 9'u tatlıcı, 9'u lokanta, 9'u şarküteri, 8'i ayakkabıcı, 8'i kuyumcu, 8'i nargileci, 22'si ise diğerleri şeklinde dağılmaktadır. İşletmelerin dağılımına baktığımızda telefoncu ve konfeksiyon işletmesi yoğunluğu hemen dikkat çekmektedir. Ayrıca daha önce caddede nargileci hiç yokken Suriye kültüründe büyük bir yeri olan nargile satışı yapan dükkânın açılması diğer göze çarpan ayrıntıdır. Lokanta ve tatlıcılarda tamamen Halep kültürüne ait ürünlerin satılması Suriyelilerin kendi kültürlerini Gaziantep'e taşıdıklarının en iyi örneğidir (Fotoğraf 2). Kendilerine ait bu lezzetleri tatmak için Gaziantep'in her yerinden Suriyeliler bu caddeye gelmektedirler. Cadde Suriyelilerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için geldikleri bir pazar konumundadır.

Fotoğraf 2: Suriyelilere Ait İşletmelerde Satılan Halep Kültürüne Özgü Tatlı Çeşitleri

Dükkân vitrinlerinde veya ürünlerin üzerindeki Arapça yazılar, seyyar satıcıların yoğunluğu, ürünlerin dükkân önlerindeki tezgâhlarda caddede sergilenmesi, geleneksel gıda satışları ve müşterilerin geleneksel kıyafetlerle alışveriş yapması, İnönü Caddesi'ni diğer caddelerden ayıran en önemli mekânsal öğeler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklardan dolayı cadde "Suriyeliler Caddesi veya Halep Çarşısı" olarak algılanmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: İnönü Caddesi'nde Bulunan Suriyelilere Ait İşletmelerden Bazı Görüntüler

5. Sonuç

Kent yerleşmeleri karmaşık ve dinamik sistemlere sahiptir. Fiziksel, toplumsal, çevresel, ekonomik, siyasal veya ideolojik faktörlerin etkisinde değişim ve dönüşüm gösterirler. Kentsel mekândaki değişimler bazen mekân ve yaşam kalitesini artırırken, bazen de fiziki, toplumsal veya ekonomik yapının bozulmasına neden olabilir. Mekânsal dönüşümler olgu olarak bir zaman diliminde sürekli gerçekleşir (Akkar, 2006: 29-38). İşte bu noktada göç, mekânsal değişimi zaman bağlamından koparan en önemli etken olabilir. Mekân üzerinde “şok” edici bir etkiye sahiptir. Kısa zaman içinde kentleri, yüzlerce yılda meydana gelen alışlagelmiş yapısından koparır ve çok farklı bir mekâna dönüştürebilir.

Türkiye'nin en büyük sanayi merkezlerinden biri olan Gaziantep, 1980'lerden beri Türkiye'nin doğusundan sürekli iç göç almaktadır. Şehir, fiziksel ve ekonomik olarak istikrarlı bir şekilde büyüyen ve gelişen bir kent durumundadır. Gaziantep halkı bu iç göçle gelen değişimi benimsemiş ve yerel yönetimler sürekli artan nüfus projeksiyonuna göre planlamalar yapmışlardır.

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş hiç tahmin edilmeyecek boyutta göç dalgasına neden olmuş, kente dili ve kültürü farklı 400 binin üzerinde sığınmacı göç etmiştir. İstanbul'dan sonra en fazla Suriyeli sığınmacı göçünü Gaziantep almıştır. Bu durumun başlıca nedenleri arasında; Gaziantep'in Suriye'ye sınır komşusu olması, Gaziantep'in bölgenin en büyük sanayi ve ticaret merkezi olması nedeniyle istihdam olanaklarının fazla olması, akrabalık bağları, savaş öncesinde de ticaret için Suriyelilerin Gaziantep'e geliyol olmalarını sayabiliriz.

Bu kadar büyük yabancı nüfusun 10 yılı aşkın bir süredir kentte yaşaması, kenti her konuda etkiledi ve değişime zorladı. Bu değişim Suriyelilerin mekânsal olarak kümelendiği mahalle ve caddelerde çok daha görünür hâle geldi. İnönü Caddesi, bu değişimin en net

görüldüğü ve “Halep Çarşısı” algısının herkesçe kabul gördüğü bir mekân olarak ön plana çıktığı yerdir. Caddede mekânsal kümelenme sürecinde etkili olan;

- Savaş öncesinde de Suriyelilerin caddeyi tanıyor olmaları,
- Caddede bulunan yerli esnafın Arapça biliyor olması,
- Caddedeki alışveriş kültürünün Halep çarşılarına benziyor olması,
- Oto tamircilerinin, Kilis garajının ve kurumsal firmaların caddeden ayrılması nedeniyle dükkânların boş olması,
- Dükkân kiralarının uygun olması,
- Suriyelilerin yoğunlaşması ve yerli müşterin caddeden uzaklaşması ile yerli esnafın iş kaybına uğraması
- Caddenin çevresinde bulunan mahallelerde yoğun Suriyeli ikametinin olması gibi faktörleri sayabiliriz.

Cadde görüntü itibarı ile Ortadoğu da bir kent pazarına dönüşmüş durumdadır. Hatta o kadar benziyor ki yabancı film yapımcılarının caddede Suriye temalı kısa film ve dizi çektikleri ifade edilmektedir. Bu benzerlik caddenin “Suriye Caddesi veya Halep Pazarı” olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu benzerlik ve algı mekânsal dönüşümün ve etkinin en önemli göstergesidir.

Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin; kültürleri yaşatma, ekonomik olarak birbirlerine destek olma ve iş bulabilme, daha güvende hissetme, aynı dili konuşabilme rahatlığı gibi olanaklar bu insanları bir araya getirmiş ve bu insanların birlikte yaşamalarına neden olmuştur. Bu kümelenme süreci ve nedenleri bizi “enklav” tipi bir kümelenme modeline götürmektedir. Suriyelilerin İnönü Caddesi ve etrafındaki mahallelerde yoğunlaşması yerli halkın göçmenleri dışlamasından kaynaklanmaz. Suriyeliler gönüllü olarak, kendi istekleri ile söz konusu alanda yaşamayı tercih etmektedirler. Ekonomik, politik, kültürel veya sosyal olarak gelişimlerini korumak ve sürdürmek amacıyla mekânsal olarak enklav tipi kümelenmiş sonucuna varmaktayız.

İnönü Caddesi’nde meydana gelen mekânsal kümelenme, şehrin farklı bölgelerinde benzer şartlara sahip caddeler için de ilham kaynağı olabilir. Benzer kümelenme modeli bu caddelerde de gelişebilir. Buna en yakın örnek Demokrasi Bulvarı’dır. Demokrasi Bulvarı İnönü Caddesi’nin doğusunda ve aynı ulaşım aksı üzerinde bulunmaktadır. Söz konusu bulvar 1990’larda, Organize Sanayi Bölgesi’nin kurulmasından önce atölye tipi üretim yapan halı işletmelerinin merkeziydi. Organize Sanayi Bölgesi’nin kurulması ile bu halı üretim atölyeleri bu bölgeden taşındı. Boşalan dükkânlar daha sonraki süreçte Halep’ten gelen tekstil işletmecilerinin merkezi hâline geldi. Bu tekstil atölyelerinde çalışan Suriyeli işçiler çevrede bulunan düşük kira ücretli, bakımsız ve sağlıksız konutlarda ikamet etmeye başlayınca şehirde yeni bir kümelenme süreci başlamış oldu. Yakın gelecekte burada da İnönü Caddesi’ne benzer bir kümelenmenin yaşanması kaçınılmaz görülmektedir.

Suriyelilerin mekânsal kümelenmesi göç sorunlarını daha da derinleştirmektedir. Kümelenme göçmenlere bir takım avantajlar sunuyor olsa da bazı sorunlara da neden olmaktadır. Göçmenlerin yerli halk ile entegrasyonu, eğitim ve sağlık gibi alanlarda bazı sorunlar bunlardan bazılarıdır. Kümelenme içindeki sıkı sosyal bağlar, yerel yönetimlerin sorunları çözme konusunda zaman zaman yetersiz kalmasına da neden olmaktadır.

Mekânsal kümelenmenin ortadan kalkması veya sığınmacıların daha gevşek bir yoğunlukta şehre dağılması, kümelenme sürecine giden nedenlerin ortadan kalkmasına bağlıdır.

Bu da ancak, sığınmacıların sosyoekonomik şartlarının düzelmesi ve kültürel bir entegrasyonun sağlanması ile mümkün olabilir. Ayrıca mevcut göç politikasının değişmesi ve barışçıl yöntemlerle Suriyeli sığınmacıların en azından bir kısmının ülkelerine dönmesi ile kümelenme dokusunun gevşeyeceği ve sürecin mekânsal çözülmeye evrileceği öngörüsünde bulunmak mümkündür.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma için gerekli etik kurul izni, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 01.07.2021 tarihinde gerçekleştirdiği 10 sayılı oturumda 131 karar sayısıyla alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz, S. (2019). Metropol kentlerde düzensiz göçmenlerin mekânsal kümelenme dinamikleri: Beykoz-Yenimahalle Afganistanlılar örneği. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 4(1), 47-61.
- Akkar, Z. M. (2006). Kentsel dönüşüm doğrultusunda Batı'daki kavram, kabul, başvuru ve Türkiye. *Planlama*, 36(2), 29-38.
- Bloch, A. (2002). *The migration and settlement of refugees in Britain*. Palgrave Macmillan.
- Cengiz, D. (2020). *Antakya'daki Suriyeli mültecilerin mekânsal toplanması/ayrışması: Örüntüler, süreçler ve sonuçlar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, İ. (2012). Kentsel ayrışma ve mekânsal kümelenme biçimleri. *İdealkent Dergisi*, 3(7), 160-186.
- Karimi, M. (2011). *The West side story: urban communication and the social exclusion of the Hazara people in West Kabul*. (Postdoktora çalışması). Canada: University of Ottawa.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye'de toplumsal dönüşüm*. İmge Kitabevi.
- Knox, P. L. & Marston, S. A. (2014). *Human geography: Places and regions in global context*. Pearson.
- Knox, P. & Pinch, S. (2010). *Urban social geography: An introduction*. Prentice Hall.
- Marcuse, P. (2005). Enclaves yes, ghettos no, segregation and the state. D. P. Varady (Der.), *Desegregating The City, Ghettos, Enclaves & Inequality* içinde (15-30. ss.), SUNY series in African American Studies.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 3(19), 431-466.
- Ooi, G. L. & Phua, K. H. (2007). Urbanization and slum formation. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, (84), 27-34.
- Özgür, E. M. (2020). Göç, ikametgâh ayrışması ve entegrasyon: Türk kentleri için bir değerlendirme. *Cografya Dergisi*, (41), 221-240.
- Sönmez, M. E. (2016). Suriyeli sığınmacıların Gaziantep şehrindeki mekânsal dağılışı ve geleceği. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (392-400. ss.).

Şener, E. (2019). *Dış göç etkisinde Gaziantep: Güncel şehirleşme politikaları üzerinden bir kenti okumak*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Unat, N. A. (2006). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

World Economic Forum, Migration and Its Impact on Cities - An Insight Report (Geneva: World Economic Forum, 2017).

Zaman, S. (2021). Nüfus coğrafyası. Ü. Bekdemir (Ed.), *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya* içinde (1-106. ss.), Pegem Akademi.

İnternet Kaynakları

Birleşmiş Milletler. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>

Dünya Bankası. (2022, Temmuz 6).

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?contextual=default>

Göç İdaresi Başkanlığı. (2022, Mayıs 29). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

International Organization for Migration. (2022, Temmuz 1).

<https://www.iom.int/data-and-research>

Mülteciler Derneği. (2022, Ekim 4). <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022, Haziran 2).

<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-26102021.pdf>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022, Mayıs 29).

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to determine the spatial clustering tendencies and effects of Syrian refugees living in Gaziantep in the example of İnönü Street. The research was designed with a qualitative method and the findings were tried to be reached by using the interview technique. In addition, observations were made and sample photographs of the spatial change of the research area were taken. It aims to reveal why and how the Syrians under temporary protection concentrated on İnönü Street, what kind of spatial changes they caused on the street, the point of view of the local people and Syrians on this situation and the results of this change. Spatial clustering with analyzes using interview technique model and process are determined and these are explained with migration theories. The study aims to answer the following questions: "What are the factors affecting the selection of the target country-region? How was the spatial clustering process in the research area (İnönü Caddesi)? What are the dimensions of spatial clustering and its effects on space?" A literature search was made from national and international databases using keywords.

Migration, which plays a leading role in social change and transformation, refers to displacement between spaces. The civil war that started in Syria, Turkey's longest border neighbour, in 2011 has turned into a regional and even a global humanitarian crisis, and Turkey has been the country most affected by this crisis. 3,7 million Syrians fleeing the civil war took refuge in Turkey, and in a short time many cities, especially border cities, were exposed to a large amount of refugee migration. In Gaziantep, which hosts the highest number of refugees after Istanbul, one out of every five people is an asylum seeker. The desire of this refugee population to live together has made spatial concentration inevitable. İnönü Street, which is one of the old commercial centers of the city, it has been the subject of our research because it is the place where the concentration is most clearly seen.

The types of spatial clusters created or forced to form by the migrations in the world have been investigated. According to research, spatial clustering models in various models such as ghetto, enclave, suburb and slum in different parts of the world are available in the literature. Ghettos emerge with the sanctions of local people and administrators on the minority group. Suburbs, on the other hand, arise due to very high housing prices in the city center or low quality of life or due to zoning plans. It is a clustering model consisting of extremely unhealthy housing, which is put forward by those whose economic inadequacy is at the highest level and those who cannot adapt to urban life. It is stated that the slum is a stop before the people migrating from the countryside or smaller cities move to the planned and relatively more expensive residences of the city. However, according to our research, the clustering pattern in İnönü Street and the neighbourhoods surrounding the street resembles an enclave in world examples. Because immigrants or minority groups in the enclave tended to cluster voluntarily for various reasons, not by the force of local people or administrators. In the interviews we made, the asylum seekers clustered and declared that they had the opportunity to experience their own culture in a society they were foreign to. They also stated that they can establish commercial ties more easily and find employment opportunities to work. They said that they prefer to live together with the feeling of trust that comes from being together with people who have a common language and ethnicity. This brings us to the enclave.

In the study, it was determined that there are several reasons for the clustering of Syrians in this region; as the shops on the street have low rental prices, there are rental houses that can accommodate more than one family in the neighbourhoods with old settlements surrounding the street, the Syrians knew the street before the war, and the street was similar to the old commercial centers in Aleppo in many respects.

In the research, it was determined that İnönü Street, which was a lively trade center but lost its importance in the 2000s and became secluded, was revived after the arrival of Syrian refugees after 2011 and the street underwent a spatial change to be referred to as the "Aleppo Bazaar".

İNGİLİZ DİPLOMAT ARTHUR NICOLSON'UN RAPORUNDA RUS GENERAL KUROPATKİN'İN TÜRKİSTAN'DAN HİNDİSTAN'A UZANAN BÜYÜK İŞGAL PROJESİ (1886)

 Furkan KÜLÜNK*

ÖZET

19. yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusya, Asya'nın önemli noktalarından bir tanesi olan Türkistan'da bir nüfuz mücadelesi içerisine girmişlerdi. Bir yandan Rusya, Türkistan'ı işgal etmek için bölgeye seferler düzenlerken öte yandan İngiltere Rusların bu ilerleyişlerini durdurabilmek için bazı politikalar yürütmekteydi. Nitekim Türkistan'ın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kademeli olarak işgal edilmesiyle Çarlık Rusya sınırlarının Afganistan'ın kuzeyine dek ulaşması İngiliz Hindistan'ı Hükümeti'nin birtakım tedbirler almasına neden olmuştu. Bu dönemde İngilizler Hindistan'ın güvenliğini sağlamaya çalışırken Ruslar da Hindistan'a ulaşabilmenin yollarını aramıştır. Bu yüzden iki devlet arasında bir tampon bölge olan Afganistan'ın coğrafi konumu oldukça önem arz etmiştir. Rus askerî makamları özellikle Afganistan toprakları üzerinden rotalar belirleyerek Hindistan'a en kısa yoldan ve zapt edebilecek güzergâhlar üzerinde çalışıyorlardı. Bu çalışma İngiliz diplomat Arthur Nicolson'un 1886 yılında Rus General Aleksey Nikolayevich Kuropatkin (1848-1925) tarafından hazırlanan Hindistan'ı işgal projesi ile ilgili raporunu ele almaktadır. Ayrıca bu işgal planı karşısında İngiliz Hindistan'ı Hükümeti'nin aldığı tedbirler bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya, İngiltere, Türkistan, Hindistan, Kuropatkin

Russian General Kuropatkin's Great Invasion Project from Turkestan to India as Reported by British Diplomat Arthur Nicolson (1886)

ABSTRACT

In the 19th century, Britain and Tsarist Russia were engaged in a struggle for influence in Turkestan, one of the most important parts of Asia. On the one hand, Russia was organizing expeditions to the region to occupy Turkestan, while on the other hand, Britain was conducting some policies to stop the Russian advances. As a matter of fact, the gradual occupation of Turkestan from the second half of the 19th century onwards and the expansion of Tsarist Russia's borders to the north of Afghanistan caused the Government of British India to take certain measures. During this period, while the British were trying to ensure the security of India, the Russians were also looking for ways to reach India. Therefore, the geographical location of Afghanistan, which was a buffer zone between the two states, was of great importance. The Russian military authorities were working on the shortest and most easily conquered routes to India, especially by determining routes through Afghanistan. This study deals with the 1886 report of the British diplomat Arthur Nicolson on the project of invasion of India prepared by the Russian General Alexei Nikolayevich Kuropatkin (1848-1925). In addition, the measures taken by the Government of British India against this invasion plan constitute the subject of this article.

Key Words: Tsarist Russia, England, Turkestan, India, Kuropatkin

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Düzce / TÜRKİYE, furkankulunk@duzce.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Külünk, F. (2023). İngiliz diplomat Arthur Nicolson'un raporunda Rus General Kuropatkin'in Türkistan'dan Hindistan'a uzanan büyük işgal projesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 629-645. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1293449>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 6 Mayıs / May 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Haziran / June 2023

Giriş

Çarlık Rusya 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan'da geniş bir sahayı işgal ederek İngiliz Hindistan'ı ile arasında tampon bölge olarak duran Afganistan topraklarının kuzey sınırlarına erişmişti (Johnson, 2003: 698). Ruslar Afganistan'ın kuzey kesiminin doğudan batısına uzanan Türkistan hanlıkları üzerinde hâkimiyet kurdular. Hokand Hanlığı (1710-1876) topraklarında yer alan Siriderya üzerindeki Akmescit Kalesi (1853), Buhara Hanlığı (1500-1920) topraklarında yer alan Taşkent (1865), Semerkand (1868), Hive Hanlığı (1873) ve Afganistan'ın kuzeybatısında kalan Göktepe ve Aşkabad (1881) ve son olarak Merv (1884) ve Murgab'ı (1885) ilhak ettiler (Saray, 1987: 349-352). Rusların sınırlarının Afganistan'ın kuzey sınırlarına dayanması İngilizleri yakından ilgilendiriyordu. 1858 yılında Bâbürlü İmparatorluğu'nun (1526-1858) yıkılmasının ardından Hindistan'da egemen güç hâline gelen İngilizler açısından Afgan Emirliği topraklarının (özellikle kuzey kesimleri) Rus işgale açık hâle gelmesi İngiliz Hindistan'ının güvenliği sorununu doğurmuştu (Edwardes, 1963: 182). Ayrıca İngiltere ve Rusya'nın Afganistan üzerinde politik çıkarları olması Afgan emirlerini de diplomatik baskıya maruz bırakmaktaydı.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusların Afganistan'ın kuzeyini çevreledikleri ve hanlıklar üzerinde hâkimiyet kurdukları 1853-1885 arası dönemde Afgan Emiri Şir Ali Han'ın (1868-1879) Rus yanlısı siyaset izlemesi İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nı (1878-1880) tetiklemişti (Forbes, 1892: 161). Bu savaşın sonucunda İngiliz ordusu ağır kayıplar verdi. Savaşın İngilizler adına olumlu sonucu Emir Abdurrahman Han'ın (1880-1901) dış politikada İngilizlere destek vermesi şartıyla Afgan tahtına oturması oldu (Saray, 1988: 163). Emir Abdurrahman Han'ın İngiliz desteği ile Afgan tahtına geçmesi Çarlık Rusya'nın Afgan Emirliği ile stratejik bir ittifak kurmasını güçleştirdi. Bu durum Rus generallerin Afgan Emirliği ile kurulacak bir ittifaktan ziyade Afganistan'ı işgal ederek doğrudan Hindistan'a ilerlemeyi hedefleyen işgal güzergâhları üzerinde çalışmalarına neden oldu.

Rus General Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1848-1925) 19. yüzyılda Çarlık Rusya'nın Asya'da İngiltere ile olan rekabetinde hedeflerinden bir tanesi olan Hindistan'ın işgale yönelik bir plan hazırladı (The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 539/106, No. 3. Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery).¹ İngiltere'nin Tahran Maslahatgüzarı Arthur Nicolson'un (1885-1888) muhbiri² aracılığı ile ulaştığı ve dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Archibald Primrose'a (Şubat-Temmuz 1886) aktardığı 1886 tarihli raporda yer alan bu planda Rus ordularının Hindistan'a hangi rotaları izleyerek ilerleyecekleri ve işgal edeceklerine dair ayrıntılı bir harekât planı bulunuyordu. Bu harekât planında orduların kaç kola ayrılacağı, hangi yollar üzerinden kaç kişilik kuvvet gönderileceği ve bu kuvvetlerin içerisinde yer alan askerlerin hangi milletlerden olacağı dahi hesaplanmıştı (Nicolson, 1930: 4; TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Döneminin en ayrıntılı harekât planlarından biri olan Kuropatkin'in Hindistan'ı işgal projesini ele alan bu çalışmada, İngiliz arşivindeki materyaller esas olarak alınmakla birlikte dönem kronikleri, anı, Türkçe ve İngilizce mevcut literatürden de yararlanılmıştır.

¹ Kuropatkin'in projesi Çarlık Rusya adına Hindistan'ın işgale yönelik hazırlanan ilk proje değildi. Daha önce Çar I. Pavel (1796-1801) döneminde Rus ordularına Hindistan'ı işgal emri verilmiş ancak bir saray suikastı sonucu Çar'ın öldürülmesi (1801) bu işgal tertibini sonlandırmıştı. Bundan başka Çar I. Nikola (1825-1855) devrinde Rus General Duhamel'e Hindistan'a yönelik bir işgal planı hazırlaması emri verilmiş ve Duhamel Rus ordularının Hindistan'a ilerleyecekleri güzergâhlar üzerine çalışmıştı. Çar II. Aleksandr (1855-1881) döneminde Afgan Emirliği'ne gönderilen (1875) Rus General Stolietov Afgan Emiri Şir Ali Han (1868-1879) ile temaslarda bulunmuş ve Türkistan Genel Valisi General Kaufman iki büyük grup hâlindeki Rus ordularını daha sonra Hindistan'a ilerlemeleri gayesiyle Afgan sınırına göndermişti (Russia's Intrigues, 1885: 5-7).

² Arthur Nicolson bir güvenlik sorunu doğurabileceğini öne sürerek gizli yazışmalarında muhbirinin adını vermemiştir (TNA, FO, 539/106, No. 1. Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery).

1. General Kuropatkin ve Türkistan'a Doğru Olan Rus Yayılmacılığındaki Rolü

Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin 1848 yılında Rusya'nın Pskov eyaletinde doğdu ve küçük yaşlardan itibaren askerî okullarda eğitim aldı. 1864'te Pavloskiy Junker Akademisine girmesiyle başlayan askerlik kariyerinde Savaş Bakanlığına (1898-1904) kadar yükseldi (Kuropatkin, 2016: 14-15; Yazıcı & Çelik, 2008: 236). 1868 yılında Buhara'nın işgali, 1876'da Hokand'ın işgali, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1880-1881 Ahal Teke seferi ve Göktepe'ye yapılan askerî seferlere katıldı (Kuropatkin, 1882: 3; Kuropatkin, 1909: vii-viii). 1882'de General rütbesi alan Kuropatkin 1883'te Genelkurmay Strateji Dairesi'nde (St. Petersburg) görevlendirildi. Kuropatkin 1890 yılında Korgeneralliğe yükseldi ve Trans-Hazar Askeri Bölgesi Başkomutanı olarak bir kez daha Türkistan'a gönderildi. Çar II. Nikola (1894-1917) zamanında sergilediği askerî ve diplomatik başarıları sayesinde ön plana çıkan Kuropatkin 1890-1898 yılları arasında Aşkabad'da yürüttüğü başkomutanlık görevinin ardından Rusya Savaş Bakanı olarak atandı. 6 yıl boyunca bu görevi üstlenen Kuropatkin 20 Şubat 1904'te Mançurya Harekât Ordusu Başkomutanlığına atandı. 1905 yılı Rus-Japon Savaşı'nda Rus ordusunun Mukden Muharebesi'nde aldığı ağır yenilgi sonrasında 1906 yılında emekli oldu (Kuropatkin, 1909: vii-viii; Story, 1904: 238-239; Kuropatkin, 2016: 15-16).

Kuropatkin'in kariyerinin başlarında Türkistan'daki başarıları ilerleyen dönemlerde üst rütbelere yükselmesini sağladı. Kuropatkin'in askerî akademiye girmesinden Savaş Bakanı olduğu tarihe kadar olan dönem (1864-1890), Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki askerî faaliyetlerini artırdığı ve akabinde Buhara, Hokand ve Hive hanlıklarını tabiiyetine aldığı bir zamandı (Çapraz, 2011: 61-64). Dolayısıyla Kuropatkin savaşa dair tecrübe edinmiş olmasının yanında Türkistan'ı tanımasını sağlayacak kadar coğrafya ve demografi bilgisine de sahip olmuştu. 1867'de kurulan Türkistan Genel Valiliğinin ilk Genel Valisi General Konstantin Petroviç von Kaufman'ın (1867-1882) gözde öğrencileri arasında olan Kuropatkin 1881'de General Mihail Dimitriyeviç Skobelev (1843-1882) ile Göktepe muhasarasına katılmış ve burada Skobelev'in ordusunun sağ kanadının idaresinden sorumlu olmuştu (Marshall, 2006: 44; Hayit, 1975: 110-111; Özkan, 2020: 193). Özellikle 1882-1890 yılları arasında Rus Genelkurmay Başkanı Nikolay Obruchev (1881-1887) ile ülke savunmasına yönelik geniş çaplı planlamalar üzerine çalışması onun askerî strateji ve coğrafya konularında kendini geliştirmesine olanak sağladı.

Kuropatkin bir savaşın hazırlık aşaması, planlanması ve stratejisinin belirlenmesi noktasında teknik olarak donanımlı ve analitik düşünebilen bir askerdirdi (Rich, 1998: 5). Kuropatkin'in sahip olduğu deneyim Trans-Hazar Askeri Bölgesi Başkomutanı görevini yürüttüğü dönemde bölgedeki kargaşa ortamını bastırması, Rus mahkemeleri ve okullarının kurulması, demiryolları güzergâhlarını planlaması ve inşasında önemli rol oynadı (Pozefsky, 1985: 55). Türkistan'ın Ruslaştırılması sürecinde önemli roller üstlenen Kuropatkin Genelkurmay Strateji Dairesi'nde görev yaptığı bu dönemde (1883-1890) kapsamlı bir işgal planı hazırladı. Bu işgalin hedefi 19. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya'nın Asya politikasında nihai amaç hâline gelen İngiliz Hindistan'ıydı. Kuropatkin 1886 yılında Türkistan'dan Hindistan'a gidilebilecek en kullanışlı güzergâhlar ve sevk edilecek birlikler ile ilgili hazırladığı rapor doğrultusunda İngiliz Hindistan'ın nasıl işgal edilebileceğine dair görüşlerini Rus Savaş Bakanlığına sundu (TNA, FO, 539/106, No. 3. Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery). Arthur Nicolson'un Kuropatkin'in işgaline dair İngiltere Dışişleri Bakanlığına bildirdiği rapor İngilizlerin Afganistan ve Hindistan'ın güvenliği noktasında birtakım tedbirler almasına neden oldu (Johnson, 2003: 701-702).

Bu işgal planının Rusya ve İngiltere'nin Asya'daki rekabetindeki sıcak çatışmaya en yakın oldukları döneme (1885 yılı Pencdeh'in Ruslar tarafından işgali) denk gelmesi önem arz etmektedir (Kakar, 2006: 206). Rusların Pencdeh'e girerek Afganistan'ın kuzeybatısında sınır komşusu hâline gelmesi karşısında İngilizler ortak sınır komisyonu kurulmasını teklif etmiş ve bunun sonucunda 1884-1887 yılları arasında toplanan Rus-İngiliz-Afgan sınır komisyonu Rus-Afgan sınırını belirlemiştir (British Documents on Foreign Affairs (FA), Foreign Office Confidential Print (FO), Part (PT) I, Series (SER) B, Vol. 12, Doc. 108 Russia Afghan Boundary; Yate, 1887: 1; Yate, 1888: 384). Rus ve İngiliz hükümetleri arasında bir sınır antlaşmasının tertiplendiği bu dönemde Kuropatkin'in bir işgal planı hazırlaması Rus askerî sınıfı arasında Hindistan'ın işgalinin mümkün olduğu görüşü olduğunu göstermektedir. Kuropatkin'in bu işgali mümkün görmesini sağlayan olanaklar arasında Rusya'nın bu dönemde Türkistan'da kurduğu demiryolu ve telgraf ağının da etkisi olduğu söylenebilir. Kafkaslarda bulunan Mihaylovsk şehrinden Aşkabad'a uzanan demiryolu ağı ve buradan Kızılarvat, Merv ve Çarçuy'a dek uzanan yol ağı sayesinde ikmal ve intikal kolaylaşmıştı. Merv'den Buhara, Semerkand ve Taşkent'e ilerleyen bu yol Kuropatkin'in işgal planını olanaklı kılıyordu. Ayrıca Krasnovodsk (Kızılsu), Mollakara, Aşkabad, Pencdeh, Serahs, Çekişler ve Bami'deki ordular arasında iletişimi kolaylaştıracak telgraf hatları da kurulmuştu (FA, FO, PT.I, SER.B, V. 12, Doc. 109 Report upon the Military Situation in Transcaspia). Kızılarvat, Aşkabad, Merv, Serahs ve Pencdeh Rusların Afganistan'ın kuzeybatısına ulaştıkları hattı. Bunların yanında Buhara, Semerkand ve Taşkent Afganistan'ın kuzey sınırlarının doğuya uzanan kesimini meydana getiriyordu. Dolayısıyla Kuropatkin'in işgal planında ilk kademe olarak nitelendirdiği Afganistan için yukarıda adı geçen yerler bir nevi ön hazırlık mahiyetindeydi.

2. Türkistan ile Hindistan Arasında Bir Köprü: Afganistan'ı Geçmek

Afganistan, coğrafi konumu itibariyle Rusya'nın son işgallerinden sonra İngiltere ve Rusya arasında tampon bir bölge konumunda olmuş ve bu durum bölge üzerinde yoğun bir nüfuz mücadelesi yaşanmasına sebep teşkil etmişti. Afganistan'ın güneydoğu sınırları Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarını, kuzey sınırları da 1885 yılı itibariyle Rus hâkimiyeti altında bulunan Türkistan'ın güney sınırlarını meydana getiriyordu. Bu nedenle Ruslar açısından Hindistan'a ulaşmak için geçilmesi gereken bir köprü konumunda bulunan Afganistan, Hindistan'ın güvenliğini sağlamak için çabalayan İngilizler için bir tampon bölge vazifesi görüyordu (London School of Economics (LSE) Selected Pamphlets, 1885: 9). Afganistan'ın kuzey ve güney sınırlarının birleştiği doğu ucunu meydana getiren Vahan Koridoru Çin'e kadar uzanıyordu. Kuzeyde doğudan batıya Vahan Koridoru, Bedahşan, Kunduz, Mezar-ı Şerif (Belh bu bölgede yer alıyordu), Meymene, Badgıs ve en batıda Herat Eyaleti yer almaktaydı. Güneyde doğudan batıya İngiliz Hindistanı ile ihtilafli sınırını meydana getiren Celâlâbâd, Gazne, Kandahar gibi önemli kentler bulunuyordu. Afgan Emirliği'nin başşehri Kâbil ise Celâlâbâd ve Gazne arasında kalıyordu. Afganistan batıda Kaçar İran'ı ile sınır problemi yaşamaktaydı. Afganistan'ın kuzeybatısındaki Herat eyaletinin hangi devlete ait olduğu meselesi Afgan Emirliği ile Kaçar İran'ı arasında önemli bir siyasi meseleydi. Nitekim Afgan Emirliği'nin sınırlarının neredeyse tamamında bir güvenlik sorunu bulunmaktaydı. Kuzeyde Ruslar, güneyde İngilizler ve batıda Kaçar İran'ıyla olan siyasi ilişkiler ağı Afgan emirlerinin denge siyaseti izlemesine sebep teşkil etmişti. Ancak Afganistan'ın bu denge siyasetinde İngiltere veya Rusya'yla yapılabilecek olan olası bir anlaşma sonrasında ya kuzey ya da güney sınırları tehdit altında kalıyordu.

Arthur Nicolson'ın bu mektupta işgal projesi ile ilgili verdiği genel bilgiye göre Kuropatkin Rus ordularının Afganistan'ın kuzeyinden başlamak üzere üç noktadan eşzamanlı ilerlemesini öneriyordu. Bu ordulardan ilki Belh üzerinden Kâbil'e, diğeri Meymene üzerinden Herat'a ve sonuncusu Horasan üzerinden yine Herat'a ulaşıyordu (TNA, FO, 539/106, No. 1.

Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery). Orduların ilerlemesi planlanan üçüncü güzergâhın Horasan üzerinden gerçekleşecek olması bu işgal girişimine Kaçar İran'ını da dâhil ediyordu. Horasan bölgesi İran toprakları içerisinde kalıyordu ve aynı zamanda bu bölge Afgan Emirliği'ne bağlı Herat eyaletine sınırdı. Dolayısıyla Afgan Emirliği ile Kaçar İran'ı arasındaki sınır sorununu Ruslar kendi lehlerine kullanabilir ve bu durumda Horasan'dan gerçekleştirilecek bir ordu yürüyüşü Herat'ın işgalini kolaylaştırabilirdi.

Arthur Nicolson aktardığı bilgilerden yaklaşık 3 ay sonra Temmuz ayında Archibald Primrose'a bir mektup daha yolladı. Kuropatkin'in Hindistan'ı işgal projesinin orijinal metnine ulaştığını aktaran Nicolson birçok ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bu rapordan çıkarılmış geniş bir özetini İngiltere Dışişleri'ne gönderdi (TNA, FO, 539/106, No. 3. Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery).³ General Kuropatkin'in Afganistan'ı işgal planına bakıldığında kademeli bir ilerleyiş öngördüğü iddia edilebilir. Kuropatkin Afganistan'ın işgalini iki ayrı seferle gerçekleştirmeyi planlıyordu. Gerçekleştirilecek ilk sefer Afganistan'ın kuzey bölgelerinde bir Rus hâkimiyeti sağlanmasına yönelikti. Buna göre bölgenin batısından doğusuna yönelen bir hat ile Herat, Meymene, Belh ve Bedaşan'ın alınmasından sonra ilk sefer sona erecekti. Bundan sonraki sefer iki ya da üç yıl sonra başlayacaktı. Kuropatkin bu süre zarfında ordunun dinlenmesine zaman tanınacağını ve Afgan Emirliği'nin Ruslar tarafından idaresinin bir düzene koyulacağını planlıyordu. İkinci seferle birlikte Afganistan'ın doğusunda Çin ile sınır bölgesindeki Kaşgar, güneydoğusunda Hindistan'a bağlı Keşmir, Afgan Emirliği sınırlarında kalan güneyde Kandahar ile başşehir Kâbil alınacaktı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Kuropatkin Hindistan'a gerçekleştirilecek üçüncü bir sefer öngörmüyordu. Bu seferi düşünmenin dahi gereksiz olduğunu belirten Kuropatkin, ilk ilerleştikten sonra İngilizlerin Hindistan'da zor duruma düşeceklerini, Hint topraklarındaki etkin konumlarını büyük ölçüde yitireceklerini ifade ediyordu. Ayrıca ikinci askerî seferden sonra İngilizler Hindistan'da 1857'dekine benzer bir durumla karşılaşacaklardı. Fakat bu sefer İngilizlere karşı ayaklanan yerlileri destekleyen taraf Ruslar olacaktı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India).⁴

General Kuropatkin'in Afganistan'ı hedef alan sefer planında en fazla önemseydiği nokta sağ kanat olarak adlandırdığı Horasan bölgesi ve bu bölgedeki Meşhed ovasıydı. Rus ordularının batı kanadının bu bölge üzerinden geçişinin sağlanması Herat'ın işgalini kolaylaştıracaktı. Ancak burada dikkat edilmesi gereken Meşhed bölgesinin Müslümanlar⁵ arasında manevi bir değer taşıdığıydı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Şia mezhebinin itikadında yer alan 12 imamdan sekizincisi olan İmam Ali er-Rıza Meşhed'de vefat etmişti ve bu sebeple onun adına yapılan İmam Rıza Türbesi hem manevi açıdan değerliydi hem de birçok bölgeden ziyaretçi çeken bir yerdi (Yıldırım, 2020: 260). Bu nedenle General, bölgedeki mollalarla iyi geçinilmesi, halk ile olan ilişkilerde iyi bir bağ kurulması ve İmam Rıza'nın türbesine ya da Müslümanlara onları rencide edebilecek herhangi bir davranış sergilenmemesi gerektiği kanaatindeydi. Kuropatkin

³ Arthur Nicolson'a ulaşan orijinal belgelerin İngilizceye çevirisini yapan İngiltere'nin İran elçiliğinde görevli İkinci Kâtip Arthur Herbert'ti. Anlaşıldığı kadarıyla Herbert Arthur Nicolson'ın güvendiği biriydi. Çünkü belgeleri ilk olarak ulaştıran ve Nicolson'ın adını vermediği muhbire bu bilgileri teyit ettirmek adına projenin Rusçasını okutturup dinleyen ve tekrar İngilizceye aktaran kişi Arthur Herbert'ti (FA, FO, PT.1, SER.B, Vol. 13, Doc. 1 Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery; TNA, FO, 539/106, No. 1. Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery).

⁴ 1857'de Hindistan'da İngiliz hâkimiyetine karşı geniş çaplı bir sipahi (Sepoy) ayaklanması meydana gelmişti. İngiliz Hindistanı ordusu içerisinde yerli birlikler arasında başlayan isyan hareketi kısa zamanda ülke içerisine yayılmış ve İngilizler bu ayaklanmaları güçlükle bastırabilmişlerdi (Bk. Külünk, 2019: 139-160).

⁵ Kuropatkin'in kastettiği Müslümanlar Şii itikadına bağlı olanlardır.

Meşhed'deki yerlilerin askerî açıdan Rus ordusu karşısında duramayacaklarının farkındaydı ancak Rus orduları Herat'a girdiğinde meydana gelebilecek bir din savaşını önlemek istiyordu. Aksi bir durumda içerisinde İranlıların, Afganların, Türkmenlerin olduğu geniş çaplı bir direniş yaşanabilirdi (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India).

Kuropatkin'in bu hususla ilgili bir diğer çekincesi bölgedeki İngiliz yanlısı Müslüman din adamlarıydı. Bu din adamlarının Rus karşıtı propagandalarının önüne geçilmesi gerekiyordu. Bunu sağlamanın yolu Rus yanlısı bir din görevlisi⁶ ve İngiliz karşıtı bir propaganda çalışması yapmaktı. Rus ordularının Meşhed'e yönelmesi farklı milletlere mensup bölgedeki Müslümanların Meşhed'de İmam Rıza'nın türbesi etrafında toplanmasını ve İngiliz destekli mollaların propagandaları ile Rus karşıtı olarak direnişe geçmelerine neden olabilirdi. Ancak güçlü bir dini liderin ve etrafındaki mollalarının Ruslar hakkında yapacakları olumlu propaganda İngiliz Hindistanı Genel Valisi'nden Horasan'daki Müslümanları ayaklandırmak üzere yapılacak müdahalenin önüne geçebilirdi. Kuropatkin Meşhed'den Herat'a ilerleyecek Rus orduları için hazırladığı bu sefer planında en önemli hususlardan bir tanesinin Kaçar İran'ıyla kurulacak diplomatik temaslar olduğunu düşünüyordu (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Ayrıca İran'ın İngiliz yanlısı politika izlemesi Rus ordularının ilerleyişini akamete uğratabilir veya başka bir durumda olası Rus-Afgan veya Rus-İngiliz savaşı esnasında Rus ordularının etrafının sarılmasına neden olabilirdi.

Diğer bir önemli nokta ise Afganistan'ın kuzeyinin orta kesimlerinden gerçekleştirilecek seferdi. Rusya'ya bağlı Türkistan Birinci Kolordusunun gerçekleştireceği bu seferde Özkent, Andican, Margilan, Hokand, Hocend, Uratübe ve Semerkand hattı işgal edilecekti ve burada sınır boyunca süvarilerden oluşan devriyeler bulundurulacaktı. Bu birlikler Bedahşan ve Belh'e gireceklerdi. Bedahşan ve Belh'e giden yollar ve geçitler üzerinde cephanelikler/ambarlar kurulacaktı ve böylelikle askeri malzeme ikmali kolaylaştırılacaktı. Aynı zamanda Afganistan'ın kuzey kesiminin ortasından Afganistan'ın doğusuna kıvrılan ve Aral Gölü'ne dökülen Amuderya küçük teknelerle taşımacılık için kullanılacaktı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Bir diğer kolu meydana getiren Fergana bölgesindeki ordu (Margilan, Hokand, Hocend, Uratübe) yerinde kalacak ve Afganistan'daki askerî operasyonlar sonrasında doğuda Kaşgar'a girmeye hazır olacaktı. Gerekli görülen bir durumda ise Fergana ordusu bölgedeki yerli unsurları bastırmak ve İngiliz ordusunun bir kısmını üzerine çekmek için Altay Dağları üzerinden Pamir'e yönlendirilecekti.⁷ Bu esnada Türkistan ordusu operasyonlarını Bedahşan'dan Hindukuş'a (Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan dağ silsilesi), Kunduz ve Belh'e yoğunlaştıracak ve batıdaki ordunun operasyonlarının netice almasını bekleyecekti (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Batıda Hazar Ötesi Bölgesi İkinci Kolordusu ilk olarak yerli milislerle bir taraftan Murgab Nehri boyunca Endehuy ve Meymene'ye, diğer taraftan da Herîrûd Nehri üzerinden Afganistan'ın kuzeybatısındaki Zülfikâr Geçidi'ne ilerleyecekti. Horasan üzerinde ilerleyen Rus orduları da Sebzevar ve Meşhed üzerinden Afganistan'ın kuzeybatısında kalan Serahs'a ulaşacak ve Herat'ı ele geçirmek üzere harekete geçeceklerdi (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General

⁶ Kuropatkin'in Müslümanlarca tanınan ve sevilen bir şeyhülislam olarak kastettiği kişi muhtemelen 1885-1893 yılları arasında Tiflis'te görevli bulunan Kafkas bölgesi Şii ruhani idaresinin lideri olan Şeyhülislam Ahund Mirza Hasan Tahirzade olmalıdır (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India; Nurullayev, 2014: 53-54).

⁷ Kuropatkin muhtemel bir İngiliz saldırısını da hesaba katarak bu planı yapmıştır.

Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Böylelikle Afganistan doğudan batıya kuşatılmış olacak ve Rus orduları bütünüyle Afganistan'ın kuzey kesimlerini işgal edecekti.

General Kuropatkin'in Afganistan'ı işgal planının ilk etabı kuzey kesimlerin ele geçirilmesi üzerine kurulmuştu. Bu noktada başşehir Kâbil ve Kandahar gibi büyük şehirlerin nasıl ele geçirileceği ve Rus işgali karşısında olası İngiliz-Afgan müttefik ordularının nasıl bir savunma ve taarruz politikası izleyeceği önem arz ediyordu. Kuropatkin bu hususlarla ilgili de bir plana sahipti. Buna göre Rus ordularının ilk işgali gerçekleştirdikten sonra alacakları vaziyet ve Afganistan'ın iç kesimlerinde Rus varlığının kalıcı hâle getirilebilmesi için neler yapılması gerektiği üzerine çalışmıştı. İran hükümetinin siyaseten alacağı vaziyet Kuroptakin'in işgal planının bu noktasında daha önemli hâle geldi. İran'ın güneydeki toprakları, doğusunda Afganistan ile olan sınır hattı ve Basra Körfezi üzerindeki hâkimiyet sahası bir savaş durumunda İran ve Rus kuvvetleri karşısında İngiliz ordularını zor durumda bırakabilecek avantajlar sağlıyordu. Buna göre İran'la yapılacak antlaşma ile Basra Körfezi'nin Hint Denizi'ne ulaşan boğazındaki Bender Abbas Limanı İngiliz gemilerine kapalı olacaktı. Bu durum İngiliz ordularının güneyden İran topraklarına doğru ilerlemesini engelleyecekti. Ayrıca Afganistan'ın güneybatısında ve İran sınırındaki Sistan'da bulunan kabile reisleri doğuda kalan Kandahar'a yapılacak Rus askerî seferine katılmaya teşvik edilecekti. Herat alındığında bir Rus yönetimi kurulacak, Kâbil ve Kandahar güzergâhındaki yollarda gösteriler (ayaklanmalar) tertiplenecek ve Afganların Rus tarafına geçmesi hâlinde Türkistan Birinci Kolordusu Kâbil'e, Hazar Ötesi Bölgesi İkinci Kolordusu da Kandahar'a gönderilecekti (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India). Rus orduları Afganistan'ın içlerine doğru ilerlerken Afganistan'ın kuzeyindeki yedek kuvvetler Semerkand, Buhara, Astrahan ve Orenburg demiryolu hattı boyunca yerleştirilmiş olacaktı. Ural Kazakları Orenburg'da, Terek ve Kuban Kazakları Petrovsk'ta toplanacak, Astrahan ve Bakü'den piyadeler gönderilecekti. Bu kuvvetlere ek olarak biri Belh'e diğeri Herat'a yönelmiş iki ordu bulundurulacaktı. Bir kol Meymene'de, bir kol dolambaçlı bir yoldan Pamir'de ilerleyecek ve diğerkol da Kandahar-Herat güzergâhında gözetleme yapacaktı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India).⁸

İngiliz siyasetçi Charles Wentworth Dilke⁹ (1843-1911) ve İngiliz Hindistan'ında görevli olan Charles Metcalfe MacGregor (1840-1887), Robert Groves Sandeman (1835-1892) gibi İngiliz generaller General Kuropatkin'in işgal planından bağımsız olarak bu dönemde Rusya'nın Hindistan'ı işgal etme ihtimalleri üzerine değerlendirmeler yapıyorlardı (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2023: *Sir Charles Wentworth Dilke, 2nd Baronet*; Thornton, 1895: v.; Preston, 1969: 58). Charles Dilke Afganlar ile ittifak hâlinde oldukları müddetçe Rusların Hindistan'ı işgal etmelerinin güç olduğunu belirtiyordu. Buna karşın Charles MacGregor'un Rus ordusu hakkında yaptığı ayrıntılı analizlerle Rusların gücünü olduğundan fazla gösterdiği ve Hindistan'ı tehdit altında göstererek İngiliz Hindistanı ordularını savaşa sürüklemeye niyetinde olduğundan bahsediyordu. (Dilke, 1890: 17-18).

⁸ Afganistan'ın kuzeyindeki Rus yedek kuvvetleri Afganistan'ın iç kesimlerine ilerleyen Rus ordularının zor durumda kalması hâlinde bir güvence olarak bekletilecekti. Bu işgal planında Rus ordusunun olduğu kadar Rus hâkimiyeti altındaki topraklarda bulunan diğer unsurlar da yer alıyorlardı. Bunlar arasında Türkmenler, Kazaklar, İranlılar gibi bölgede askeri açıdan önemli bir güç teşkil etmekteydi. Kuropatkin bu kuvvetlerin hangi ordulara nasıl dağıtılacağını da planlarını yapmıştı. Bir diğerkol önemli husus ise ikmal noktalarıydı. Ordunun tertibinde olduğu gibi ikmal noktalarının tespiti yapılmış ve Rus ordularının ilerleyiş güzergâhlarına göre inşa edilecek erzak depolarının yerleri de belirlenmişti (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India).

⁹ George Wenworth Dilke 1868 yılında İngiltere parlamentosuna seçilmiş ve İngiltere Başbakanı Gladstone'un hükümetinde 1882'de Yerel Yönetim Kurulu Başkanı olarak kabineye terfi etmişti (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2023: *Sir Charles Wentworth Dilke, 2nd Baronet*).

İngiliz General Charles MacGregor Rusya'nın Hindistan'a yönelik tehdidinin arttığı kanısındaydı. Rusya'nın stratejik önemi olan konumlara kolayca ve hiç beklemeden ilerleyebileceği için Hindistan'ı gelecekte büyük bir tehlike altında bırakacağını iddia ediyordu. Afganistan'ın kuzeyindeki sınırların ileride İngiliz Hindistanı'nın kontrolünde olmaması durumunda Rusya'nın diğer hedeflerinin Herat, Kâbil ve Çitral olduğunu belirtiyordu. Hindistan sınırına herhangi bir müdahaleye savaş ile yanıt vereceklerini bildirseler de Rusya'nın buna aldırmayacağını ve bu konumlara eriştiğinde Hindistan'a ilerleyişini engelleyemeyeceklerini düşünüyordu. Ayrıca Rusya'nın, Hindistan sınırlarında isyanları teşvik edeceğine dikkat çekiyor ve Afganistan'ın kuzey ve batı sınırlarının belirlenmesi gerektiğini, aksi takdirde ileride Rusya'nın bu sınırlarla ilgili talepleri olabileceğini ve bunun savaşa yol açabileceğini savunuyordu. Rusya'nın, sınırları geçmesi durumunda ise büyük bir savaşın yaşanacağı kanaatindeydi (MacGregor, 1888: 325-326). Robert Sandeman ise mevcut sınırların güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun yanı sıra Afganistan'ın bağımsız bir dost güç olarak koruyarak sınır güvenliğinin sağlanması ve Rus ilerleyişi karşısında korunaklı bir tampon bölge oluşturulması gerektiği kanaatindeydi (Thornton, 1895: 334,344). Bu bilgilerden yola çıkılarak İngiliz devlet adamları ve askeri sınıf arasında Rusya'nın Afganistan'ı ve akabinde Hindistan'ı işgali konusunda farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Diğer taraftan savaşın veya savaş hazırlığının ağır bir mali yükünün olması da bu konu üzerinde yapılacak yatırımlar noktasında fikir ayrılıklarının oluşmasında etkili olmuştur.

3. Rus İşgal Ordusunun Tertibi, İşgalde Kullanılacak Kuvvetler ve İaşe Temini

General Kuropatkin'in işgal projesinde Rus ordusunda görevlendirilecek askerlerin, savaş araçlarının ve Rus ordusunda yer alacak askerlerin sayıları ve hangi güzergâhlar üzerinden ilerleyecekleri belirlenmişti. Afganistan'ın işgali ve sonrasında Hindistan'a ilerlemek için işgal edilen bölgelerin güvenliğini sağlayabilmek adına yedek kuvvetlerin sayıları ve konumları dahi hesaplanmıştı. Afganistan'ın kuzey sınırları batıda İran'dan başlayarak doğuda Çin sınırına kadar uzanıyordu. Dolayısıyla kuzeydeki bu sınır hattını tamamıyla zapt edebilmek için sınır boyunca ordu kuvvetleri yerleştirilmişti. İşgal planına bakıldığında Kuropatkin işgalin gerçekleştirilmesinin yanında işgalin kalıcılığını da sağlamaya yönelik planlar yapmıştı.

İşgal planında görevlendirilecek kuvvetlerin yaklaşık sayılarına göre, birinci ordu olan Türkistan Ordusu'nda toplamda 15.000 yaya ve atlı asker bulunacak ve bunların 5.000'i Türkistan Ordusu'nun bir kolu olan Fergana Tümeni'nde yer alacaktı. Bunların yanında ağır silahlar da kullanılacaktı. Türkistan Ordusu'nda 1 tugay yaya ve 1 tugay atlı olmak üzere topçu birlikleri, 2 batarya dağ topu ve 1 roket kolordusu yer alacaktı. Fergana Tümeni'nde de 2 batarya atlı topçu birliği bulundurulacaktı. İkinci ordu Trans-Hazar Ordusu olarak adlandırılan Merkez Ordusu'ydu. Yaya ve atlı askerlerin 12.000 civarında olacağı tahmin edilen bu orduda 1 tugay yaya 1 tugay atlı topçu birliklerinin yanı sıra 1 tugayın yarısı büyüklüğünde dağ topçusu ve 1 roket kolordusu birliği bulunacaktı. Üçüncü ordu olan Sol Kanat'ta (Murgab, Meymene, Pencdeh kolları) 3.000 yaya ve atlı asker, 3 batarya yaya 2 batarya atlı topçu, 1 batarya dağ topçusu yer alacaktı. Sağ Kanat olarak adlandırılan Horasan Ordusu'nda 8.000 Türkmen süvarisi, 4 batarya atlı topçu ve 2 batarya dağ topçusu bulunacaktı. Horasan ordusundaki Türkmen süvarilerden 5.000'i ve 2 batarya topçu Kaf üzerinden Sebzevar'a gidecek, 1.000 süvari Kaf'tan Neh'e kadar olan bölgede devriye görevi yapacak ve 2.000 süvari ve 2 batarya topçu Kaf'a giden kolorduyu korumak için Kuşan'a gidecekti. Türkistan Ordusu için yedek kuvvetler Taşkent, Semerkand ve Buhara, Trans-Hazar Ordusu için Serahs ve Merv'de bulundurulacaktı. Toplamda 3.000 yaya ve atlı asker, 2 tugay ve 3 batarya yaya topçu, 3 tugay atlı topçu, 10 batarya dağ topçusu, 8.000 Türkmen süvarisi, roket, telgraf ve hastane birliklerinin yanında yedek kuvvet olarak 30.000 civarında yaya ve atlı asker ve 7.000 Türkmen süvarisi yer alacaktı. Kuropatkin bu sefere Kasım ayında başlanması gerektiğini, havanın bu

dönemde askerler için daha uygun olacağını, tüm Rus limanlarının donmuş olacağını dile getirmişti. (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India).

Bu işgal esnasında ordunun erzak temini için depoların inşa edileceği yerler de Kuropatkin tarafından belirtilmişti. Öncelikle erzakın temin edilmesini sağlamak amacıyla bir komisyon atanacaktı. Kuropatkin'in orduların adlarını vererek bu ordulara erzak temini için tesis edilecek depoların hangi bölgelerde kurulması gerektiğini de belirtmişti. Buna göre, Murgab ordusunun ana deposu Merv'de, Serahs ordusunun deposu Serahs'ta, Horasan ordusunun deposu Meşhed'de kurulacaktı. Daha küçük erzak depoları Murgab ordusu için Pencdeh'te, Serahs ordusu için Duşak, Horasan ordusu için Feriman, Türbet ve Kaf'ta kurulacaktı. Kuropatkin Herat'ın Rus orduları tarafından alınmasının ardından başlıca depolar hâline gelecek olan Türbet ve Kaf ambarlarında normal hacminden üç kat fazla buğday bulundurulması gerektiğini de belirtmişti (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India).¹⁰

Rus ordularının tertibi ve erzak teminin yanı sıra Çarlık Rusya'nın bu işgali gerçekleştirebilmesi adına İran Şahlığı'nın müttefik konumunda bulunması da önem arz ediyordu. Rus askeri makamlarının bu konu üzerinde çalışıklarına dair muhbiri aracılığı ile bilgi edindiğini söyleyen Arthur Nicolson 25 Haziran 1886 tarihli mektubunda Dışişleri Bakanı Archibald Primrose'a Rus General Şepelev'in İran ile kurulacak ittifaka dair hazırladığını belirttiği antlaşma taslağını gönderdi (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 4. Proposals to be taken as Bases for a Convention to be signed between the Russian and Persian Governments, as set forth by General Schepelew). Rus General Şepelev tarafından hazırlanan antlaşma taslağı olası bir savaş durumunda¹¹ İran ile Rusya arasında geçerli olacak bir sözleşmeydi. Arthur Nicolson bu gizli sözleşme taslağının St. Petersburg'da müzakere edileceğini ve bu antlaşma ile ilgili İran Şahı'nın bir bilgisi olmadığını düşünüyordu. Ancak Nicolson yine de üst düzey İranlı iki yetkilinin bu antlaşmadan haberdar olduğu kanısındaydı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 4. Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery).¹²

Arthur Nicolson'ın aktardığı on sekiz maddeden oluşan Rusya-İran antlaşma metni taslağının maddeleri arasında Rusların bölgede kendi belirledikleri kasaba ve köylere komutayı elinde tutacak Rus subayları atayabilecekleri, Astrabad'dan Horasan sınırlarına kadar Rusların istedikleri yerlerde depolar inşa edebilecekleri, Reşt, Meşhed, Tahran hattı üzerinde telgraf hatlarının kurulması gerekliliği ve savaş durumunda bu hattın Rus hükümeti tarafından devralınacağı gibi önemli şartlar yer alıyordu. Bunların yanında savaş durumunda İranlı askerlerin Rus subayların emri altında görevlendirilecekleri ve güneyde Bender Abbas Limanı'nın yabancı gemilere geçişinin kapatılacağı gibi hususlar vardı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 4. Proposals to be taken as Bases for a Convention to be signed between the Russian and Persian Governments, as set forth by General Schepelew). Antlaşmanın ilk on dört maddesi Rusların Afganistan ve Hindistan'ı işgallerini kolaylaştıracak ve Rus emellerine hizmet edecek şekilde hazırlanmıştı. On beşinci maddeden itibaren ise İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır sorunlarıyla ilgili meseleler ele alınmıştı.

Yukarıda ayrıntılarıyla zikredilen ve İngiliz kaynakları vasıtasıyla öğrenilen General Kuropatkin'in 19. yüzyılda Hindistan'ı işgal projesi gerçekleşmedi. Ancak İngiltere Hükümeti

¹⁰ Rus orduları arasındaki iletişimi Türkmen postacılar sağlayacaktı (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 3. General Kouropatkin's Plan for an Advance on India).

¹¹ Burada bahsedilen olası savaş İngiliz-Afgan ittifakının Rus ordusuna karşı girişeceği bir savaştır.

¹² Arthur Nicolson burada bahsettiği üst düzey İranlı iki yetkilinin isimlerini vermemiştir (TNA, FO, 539/106, Inclosure in No. 4. Mr. Nicolson to the Earl of Rosebery).

Rusya'nın bölgedeki yayılcı politikasına karşı önlemler almaktan geri durmadı. Afganistan'ın kuzey sınırlarını emniyet altına almak ve Rus-Afgan sınırını tespit etmek için harekete geçti. Nitekim Hindistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi ihtimali yalnızca bu dönemle sınırlı bir konu değildi. Rusların Türkistan'da sürekli olarak ilerlemeleri ve Afganistan'ın kuzeyini kendi hâkimiyetleri altına almaları Afganistan'ı doğrudan tehdit altına itmiş ve beraberinde Hindistan için güvenlik sorunu doğurmuştu. İngilizlerin bütün diplomatik müdahalelerine rağmen Ruslar askerî ilerleyişlerini sürdürüyorlardı. Afgan emirlerinin kendi ülkelerini siyaseten güçlü hâle getirme çabalarına rağmen dış politikada bağımsız hareket edememeleri nedeniyle İngilizler Afgan Emirliği'nin kuzey sınırlarının belirlenmesi ve Rusların da belirlenecek bu sınırlara riayet etmesi için çaba gösteriyorlardı. İngiliz tarafında Rusların Afganistan'a girmeleri hâlinde meydana gelebilecek sorunlar ile ilgili çeşitli tartışmalar yaşanıyordu. Bu durumun Afganlar tarafından nasıl algılanacağı, Rusların Afganistan'a girmesi durumunda İngilizlerin Hindistan'daki konumlarının sarsılması ihtimali, politik nedenlerden ötürü askerî harcamaların artması gibi hususlar üzerine tartışılıyordu.

Rusların Afganistan'ı işgal etmesine karşı Afganların nasıl bir tepki vereceklerine dair farklı görüşler mevcuttu. Bazılarına göre, Afganlar Rusların işgaline karşı çıkacaklardı. Ancak diğerleri ise Afganların güçten yana olduğunu ve İngilizlerin Rusların işgaline karşı çıkmaması durumunda Afganların İngilizlere karşı tavır alabileceklerini düşünüyorlardı (Dilke, 1890: 20-21). Dolayısıyla İngilizlerin Rus işgaline karşı askerî harekâttan ziyade diplomasi ile çözüm arayışı içerisinde olması savaşın ağır yükünden ve daha önce iki kez savaştıkları (1838-1842 / 1878-1880) Afgan Emirliği ile yeni bir çatışma içerisinde sürüklenmekten kaçınmak olarak değerlendirilebilir. Nitekim 1884 yılında İngiltere, Rusya ve Afganistan arasında oluşturulan Afgan Sınır Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda 1887 yılında Rus-Afgan sınırı belirlenmişti (Yate, 1888: 73-75). Afganistan'ın modern sınırlarının tespitine dek uzanacak olan bu süreçte İngilizler bu tarihten (1886) sonra da Hindistan'ın güvenliğine dair planlar yapmaya devam etmişlerdi.

Rusya bu dönemde Uzakdoğu politikalarına ağırlık verdi. 1891-1904 yılları arası Trans-Sibirya'da inşa ettiği demiryolu ile Uzakdoğu'da nüfuz kazanmak isteyen Rusya ile Japonya arasında savaş çıktı. General Kuropatkin'in 1904 yılında Mançurya Harekât Ordusu Başkomutanlığına atandığı bu savaşta (Rus-Japon Savaşı 1904-1905) Japonya Rusya'yı yenilgiye uğrattı (Saray, 1987: 369-371). Yenilginin meydana getirdiği prestij kaybı ve savaşın meydana getirdiği ekonomik yükün halk nezdinde tepkilere yol açması Rus hükümetini zor durumda bıraktı. Rusya'nın askerî açıdan zayıflaması ve İngiltere'nin Asya'daki Rus ilerleyişini durdurma girişimleri sonrasında iki ülke arasında yapılan müzakereler neticesinde 31 Ağustos 1907 yılında imzalanan antlaşma ile Afganistan'ın Rus nüfuzu dışında olduğu her iki hükümet tarafından kabul edildi. Bunun dışında İran'ın kuzey kesiminin Rus, güney kesiminin İngiliz, nüfuzu altında ve orta kesiminin tarafsız olduğu kararlaştırıldı (Saray, 1987: 378, 406-407; British Documents on the Origins of War, Vol. IV, 1929: 618-619). Kuropatkin'in Hindistan'ı işgal planı bu şartlar altında hayata geçirilmeyen bir proje olarak kaldı.

Sonuç

Kuropatkin'in işgal projesi Afganistan'da doğudan batıya kadar uzanan geniş bir sahanın işgal edilmesi planını kapsıyordu. Kuropatkin'in doğuda Vahan Koridoru'ndan başlayarak Rus işgali karşısında Afgan Emirliği'ni destekleyecek olan İngiliz Hindistanı ordularının dikkatlerini birkaç noktaya yaymak niyetinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte doğudaki ordulardan ziyade Hindistan'a ulaşacak en kısa rota olan batıdaki Herat Kuropatkin'in işgal projesinde en önemli noktaydı. Buranın alınabilmesi için Meşhed Ovası'nın geçiş güzergâhı olarak kullanılması gerekliliği İran Şahlığı'nı bu işgal projesine müttefik

pozisyonunda dâhil etmişti. İran'ın müttefikliğinin Basra Körfezi'nde İngilizlere karşı sağlayacağı avantaj ve körfezin İngiliz gemilerine kapatılacak olması ayrıca önem arz ediyordu. Kuropatkin'in Asya'daki Rus-İngiliz rekabetinin en yoğun yaşandığı dönemde bir işgal planı hazırlamış olması ve Rus General Şepelev'in bu işgali kolaylaştıracak İran ile bir antlaşmanın taslağını Rus hükümetine sunması Asya'daki krizin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Rusya ile İngiltere arasında bu dönemde Afganistan'ın kuzey sınırları ile ilgili bir sınır komisyonu kurulmuş olmasına rağmen devletler arasındaki resmi temasların dışında Rus generallerin Hindistan'ı işgal etmek üzere planlar yapmaları Rus askerî sınıfının hükümetin aksine büyük bir savaş hazırlığında olduğunu göstermektedir. Bu planın Arthur Nicolson'ın adını vermediği bir muhbir aracılığı ile İngilizlerin eline geçmiş olması ise konunun üzerinde çalışırken bu durumu göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Bunun benzer bir örneği İngiliz Hindistan'ında görevli generaller arasında da görülmektedir. Rusya'nın Hindistan'ı tehdidi ve bu tehdide karşı nasıl pozisyon alınması noktasındaki görüşler İngilizler arasında da tartışma konusu olmuştur.

Arthur Nicolson tarafından aktarılan General Kuropatkin'in Hindistan'ı işgal projesi bir muhbir aracılığı ile elde edilmiş ve bunun yanı sıra orijinal Rusça metinden İngilizceye çevrilmiş olması önemli bir konudur. Nicolson'ın orijinal metin üzerinden çeviri yapıldığını vurgulaması ve ilgili olmayan kısımları mektubuna yazmadığını zikretmesi metnin tamamını görmeyi engellemektedir. Bu nedenle Kuropatkin'e ait olduğunu iddia ettiği belgelerdeki bilgiler Hindistan'ın işgal projesi ile sınırlı kalmış ve İngilizlerin Asya'daki çıkarlarını ilgilendiren kısımları aktarılmıştır. Bu dönemde Afganistan ve İran'da elçilik görevi yürüten ve diplomatik temaslarda aracılık rolü üstlenen İngiliz diplomatlara ait arşiv belgelerine bakıldığında bu şahısların etraflarında gerçekleşen olayları, ellerine geçen başka bir devlete ait gizli belgeleri yahut askerî bilgileri genellikle İngilizlerin Asya'daki çıkarları üzerinden değerlendirdikleri görülmektedir. Bu nedenle belgeyi incelerken Nicolson'ın konuyu tek taraflı olarak ve İngiliz çıkarları üzerinden değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Buna rağmen Kuropatkin'in planına dair verdiği Rus ordularının tertibi ve kurulacak erzak depolarının yerlerine ait bilgiler araştırmacılar için oldukça değerlidir.

Sonuç olarak Rusların 19. yüzyıl boyunca Hindistan'ı işgal etmek için hazırladıkları işgal projeleri içerisinde en tafsilatlılarından bir tanesi olan Kuropatkin'e ait bu plan Afganistan'ın bu yüzyılda iki devlet arasında (Rusya-İngiltere) karşı karşıya kaldığı tehditlere bir örnek olması bakımından önemlidir. Her ne kadar İngilizleri endişeye sevk etmiş olsa da Kuropatkin'in Afganistan'ı işgal planı gerçekleşmemiş ve akabinde 1887 yılında Rus-Afgan sınırı ortak bir komisyon aracılığı ile belirlenmiş ve sonrasında 31 Ağustos 1907 tarihinde imzalanan antlaşma ile hem İran hem de Afganistan üzerinde İngiltere ve Rusya'nın nüfuz alanları belirlenmişti. Afgan emirlerinin dış politikada karşı karşıya kaldıkları bu tür tehditler karşısında siyaseten iki taraftan birini müttefik olarak tercih etmek durumunda kalması devletin istikrarlı bir siyasi ortama sahip olmasını engellemiş ve yüzyıl içerisinde kuzeyde, güneyde ve batı sınırlarında çatışma sahalarının doğmasına neden olmuştur. Bu süreçte Rusya ve İngiltere hükümetlerinin Türkistan'da, İran'da ve Afganistan'da kendi çıkarları doğrultusunda eylemlerde bulunduğu görülmüştür.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv ve Kaynak Eserler

British Documents on Foreign Affairs (1985). Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part 1 *From the Mid-Nineteenth Century to the First World War*, Series B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 12, Britain, Russia and Central Asia, 1879-1907, General Editors: Kenneth Bourne, D. Cameron Watt, Editor: David Gillard, University Publications of America.

British Documents on Foreign Affairs (1985). Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part 1 *From the Mid-Nineteenth Century to the First World War*, Series B the Near and Middle East, 1856-1914, Vol. 13, Persia, Britain and Russia, 1886-1907, General Editors: Kenneth Bourne, D. Cameron Watt, Editor: David Gillard, University Publications of America.

Dilke, C. H. (1890). *Problems of Greater Britain*. Vol. II, Second Edition, Macmillan and Co. Great Britain, Foreign Office, British Documents on the Origins of War 1898-1914, (1929). Vol. IV, *The Anglo-Russian Rapprochement 1903-1907*, Ed: G. P. Gooch & Harold Temperly, H. M. Stationery Off.

Khan (Ed.), M. M. S. M. (1901). *The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan*, Vol. I., John Murray.

Kuropatkin, A. N. (1882). *Kashgaria: (Eastern or Chinese Turkistan.)*. (Tr. Walter E. Gown), W. Thacker and Co.

Kuropatkin, A. N. (1909). *The Russian Army and The Japanese War*. (Tr. Captain A. B. Lindsay, Ed. E. D. Swington), E. P. Dutton and Company.

Kuropatkin, A. N. (2016). “*Asya'nın Kalbi*” *Doğu Türkistan*. (Yayına Hazırlayan: Feyzullah Uygur), İlgi Kültür Sanat.

London School of Economics Pamphlets. (1885). *Russia's intrigues for possession of Afghanistan and India*. Diprose & Bateman.

Story, D. (1904). *The Campaign with Kuropatkin*. T. Werner Laurie Clifford's Inn.

The National Archives. Kew., Asia: Various Papers, 1871-1901. 1871-1901. (Government Papers), FO 539/106.

The National Archives. (1885). *Russia's intrigues for possession of Afghanistan and India*. Diprose & Bateman.

Yate, C. E. (1887). *England and Russia face to face in Asia travels with the Afghan Boundary Commission*. William Blackwood and Sons.

Yate, C. E. (1888). *Northern Afghanistan or Letters from the Afghan Boundary Commission*. William Blackwood and Sons.

Kitaplar ve Makaleler

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, Ocak 22). *Sir Charles Wentworth Dilke, 2nd Baronet*. *Encyclopedia Britannica*.

<https://www.britannica.com/biography/Sir-Charles-Wentworth-Dilke-2nd-Baronet>

Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da hâkimiyet kurması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 51-78.

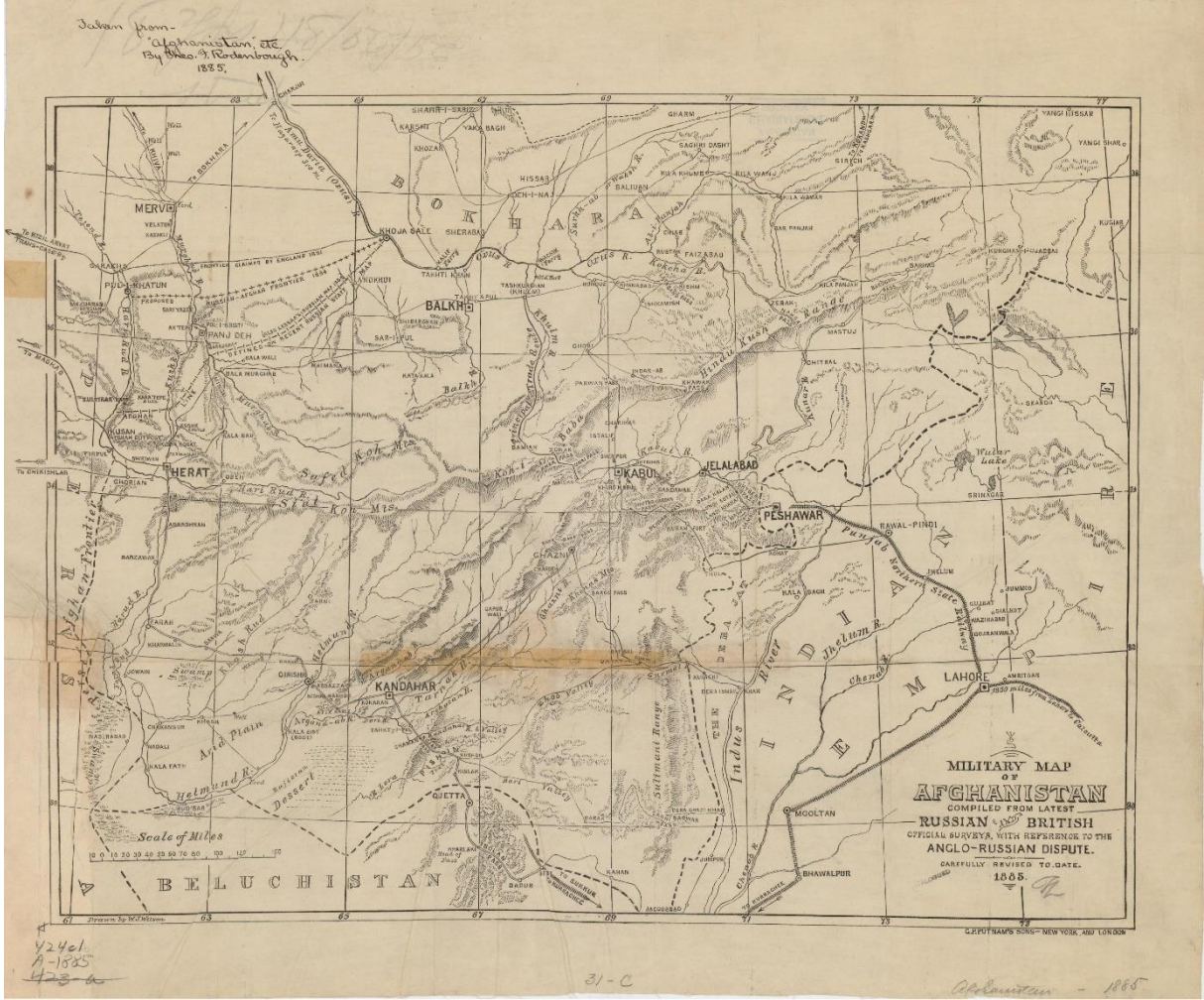
- Edwardes, M. (1963). *The last years of British India*. Cassel & Company Ltd.
- Forbes, A. (1892). *The Afghan wars 1839-42 and 1878-80*. Seeley & Co. Limited.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan Rusya ile Çin arasında*. (Çev: A. Sadak), Otağ Yayınları.
- Johnson, R. A. (2003). "Russians at the gates of India"? Planning the defence of India, 1885-1900. *The Journal of Military History*, 67(3), 697-743.
- Kakar, M. H. (2006). *A political and diplomatic history of Afghanistan 1863-1901*. Brill.
- Külünk, F. (2019). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin yerli birlikleri: Sepoy Ayaklanması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(1), 139-160.
- MacGregor, L. (1888). *The life and opinions of Major-General Sir Charles Metcalfe MacGregor*. Vol. II, William Blackwood and Sons.
- Marshall, A. (2006). *The Russian General Staff and Asia, 1800-1917*. Routledge.
- McCarthy, M. J. F. (1905). *The coming power 1889-1905*. Hodder and Stoughton.
- Nicolson, H. (1930). *Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock*. Constable & Company Ltd.
- Nurullayev, H. F. İ. (2014). *Şeyhülislamlık zirvesi: Hacı Allahşükür Paşazade*, Nurlar.
- Özkan, M. (2020). *Türkistan'ın işgal çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*. Kronik Kitap.
- Pozefsky, P. (1985). General Aleksei Nikolaevich Kuropatkin and the Imperial Russian Army. *UCLA Historical Journal*, 6, 50-82.
- Preston, A. (1969). Sir Charles Macgregor and the defence of India, 1857-1887. *The Historical Journal*, 12(1), 58-77.
- Rich, D. A. (1998). *The Tsar's colonels professionalism, strategy, and subversion in late Imperial Russia*. Harvard University Press.
- Saray, M. (1987). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Thornton, T. H. (1895). *Colonel Sir Robert Sandeman: His life and work on our Indian Frontier*. John Murray.
- Yazıcı, S. & Çelik, M. B. (2008). Türk tarihinde bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1848-1925). *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (1), 233-245.
- Yıldırım, A. (2020). Kadım komşumuz İran ve Şîî kültürüne dair gezi notları. *Turkish Journal of Shiite Studies*, 2(2), 224-272.

Ekler

EK-1: *General Kuropatkin* (McCarthy, 1905: 136).

EK-2: Rodenbough, T. F. & Wilson, W. J. D. (1885). *İngiliz-Rus Anlaşmazlığına Referansla Rus ve İngiliz Resmi Araştırmalarından Derlenen 1885 tarihli Afganistan Askeri Haritası.* G.P. Putnam's Sons, <https://www.loc.gov/item/2021668602/>.

EK-3: G.W. & C.B. Colton & Co. (1885). *Orta Asya: Afganistan'ın İngiliz ve Rus topraklarıyla ilişkisini gösteren 1885 tarihli harita.* G.W. & C.B. Colton & Co., <https://www.loc.gov/item/2004629038/>.

EXTENDED ABSTRACT

Afghanistan had become an important position between Russia and England in the 19th century. The most important reason for this was that Afghanistan was located between Turkestan and India. This position was an obstacle for the Russians to realise their goal of reaching India. For this reason, since the beginning of the 19th century, Russian Tsars and Russian generals had actions and plans for the occupation of India. One of these plans was prepared by General Alexei Nikolayevich Kuropatkin in 1886. During the period when Kuropatkin served in the General Staff Strategy Department, who played an important role in the Russification process of Turkestan, he prepared a comprehensive invasion plan. This plan, which was conveyed to Archibald Primrose, the British Foreign Secretary, by Arthur Nicolson, the British Charge d'Affaires in Iran, was prepared in detail and designed for the invasion of Afghanistan and then India. General Kuropatkin's military career and his knowledge of the geography and demography of Turkestan influenced the preparation of this plan and enabled him to make detailed determinations on issues such as the organisation of the Russian armies and the locations of supply depots.

The issue of the occupation of Afghanistan was a matter that directly affected not only the Afghan Emirate but also Iran and Britain. Kuropatkin pointed to an alliance with Iran for the realization of this occupation. In fact, General Shepelev had even prepared a draft of this treaty. Therefore, Arthur Nicolson's reports on the occupation plan supported the British concerns about the Russian advance in northern Afghanistan. With the capture of Pencdeh (1885) during this period, the fact that the Russians became neighbours with the Afghan Emirate in the northwest of Afghanistan made it necessary for the British to establish a joint border commission, and after the border determination works carried out between 1885-1887, the Russian-Afghan border was determined. Although controversial, the possibility of Russians advancing southward along the Afghan border line from Vahan Corridor in the east to Herat in the west had made the British insist on making a border determination. In addition to these developments, Kuropatkin's expedition plan prepared in 1886 is important in showing that Russian generals still favoured a major war and saw the occupation of India as possible, independent of the relations between the governments.

In conclusion, this plan by Kuropatkin, which is one of the most detailed among the invasion projects prepared by the Russians to occupy India during the 19th century, is important as an example of the threats faced by Afghanistan between two states (Russia-England) in this century. Although it caused concern for the British, Kuropatkin's plan to invade Afghanistan did not materialize, and subsequently, the Russian-Afghan border was determined by a joint commission in 1887. On 31 August 1907, with the treaty signed between Britain and Russia, Afghanistan's independence from Russian influence was confirmed, the northern part of Iran's territory came under Russian influence, the southern part under British influence and the central part was declared neutral. The necessity for Afghan emirs to politically choose one side as an ally in the face of such threats in foreign policy has prevented the state from having a stable political environment and has led to the emergence of conflict zones on the northern, southern, and western borders within the century. In this process, the governments of Russia and Britain pursued policies in Turkestan, Iran and Afghanistan in line with their own interests.

İNGİLİZ-YUNAN İLİŞKİLERİNDE KIBRIS KRİZİ: İNGİLTERE’NİN TEKLİFLERİ VE YUNANİSTAN’IN TEPKİSİ, ŞUBAT-EKİM 1915

 Gürhan YELLİCE*

ÖZET

İngiliz-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs meselesini konu edinen bu çalışmanın amacı, savaş sırasında İngiltere'nin kendi cephesinde savaşa girmesi karşılığında adayı Yunanistan'a teklifi, bu konudaki motivasyonu ve teklife ilişkin Yunanistan'ın tepkisini analiz etmektedir. Savaş sırasında İngiltere iki kez önemli bir çıkar karşılığında Kıbrıs'ı elden çıkarma girişiminde bulunmuştu. Birincisi, müttefik donanmasının Çanakkale operasyonu sırasında, ikincisi Bulgaristan'ın savaşa İttifak bloğu cephesinde girmesi gerçekleşmişti. Savaş giden süreçte ve sırasında İngiltere, Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'dan oluşan bir ittifak kurma girişimlerinde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştı. Söz konusu ittifak ümitlerinin başarısızlığa uğraması üzerine savaşta tarafsızlığını koruyan Yunanistan İngiltere için derhal savaşa girmesi gereken önemli bir siyasi aktöre dönüşmüştü. Ancak her iki girişim de Başbakan Venizelos ve Alman yanlısı Kral Konstantinos arasındaki bölünme nedeniyle sonuçsuz kalmıştı. Yunanistan'ın bu yaklaşımı, Kıbrıs'ın, İngiliz-Yunan ilişkilerinin ve Osmanlı Devleti'nin savaşta durumuna doğrudan etki etmişti. Çalışma konuya ilişkin uluslararası literatür yanında, Türkçe, İngilizce ve Yunanca arşiv kaynaklarına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı

The Cyprus Crisis in Anglo-Greek Relations: Britain's Proposals and The Political Reaction of Greece, February-October 1915

ABSTRACT

The study deals with the Cyprus crisis in Anglo-Greek relations and aims to analyze Britain's offer of the island to Greece during the war in exchange for Britain's participation in the war on its own front, its motivation for this offer and Greece's reaction to the offer. During the war, Britain twice attempted to dispose of Cyprus in exchange for an important interest. The first was during the Dardanelles operation of the Allied fleet and the second was when Bulgaria entered the war on the Allied front. In the run-up to and during the war, Britain had attempted to form an alliance consisting of Serbia, Greece, Romania, Romania and Bulgaria, but without success. Upon the failure of these alliance hopes, Greece, which had remained neutral in the war, turned into an important political actor for Britain, which should immediately enter the war. However, both attempts were rejected due to the division between Prime Minister Venizelos and the pro-German King Constantine. These critical decisions had a direct impact on Cyprus, Anglo-Greek relations, and the Ottoman Empire's position in the war. The study is based on archival sources in Turkish, English and Greek, as well as international literature on the subject.

Key Words: Cyprus, Britain, Greece, First World War

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir / TÜRKİYE, gurhan.yellice@deu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Yellice, G. (2023). İngiliz-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs krizi: İngiltere'nin teklifleri ve Yunanistan'ın tepkisi, Şubat-Ekim 1915. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 647-672. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1285291>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 18 Nisan / April 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 7 Temmuz / July 2023

Giriş

Jeostratejik konumu itibarıyla tarihsel süreçte Akdeniz ve Ortadoğu'da siyasi ve ticari bakımdan etkili olmak isteyen her devletin ilgisini çeken Kıbrıs, 1571-1878 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmış, son olarak 8 Temmuz 1878'de Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan bir mukavele ile "geçici olarak" İngiltere'nin hâkimiyetine geçmişti. İki ülke arasında imzalanan konvansiyona göre Kıbrıs, İngiltere tarafından *de facto* idare edilecek, egemenlik hakları Osmanlı Devleti'nde kalacak karşılığında İngiltere Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni koruyacaktı (Hill, 2010: 275-285). İngiltere'nin adayı egemenlik altına almak istemesindeki temel motivasyon, Rusya'nın Balkanlar üzerinden Akdeniz'e inme ve Boğazlar'da etkili olma girişimlerine engel olmak ve bilhassa Hindistan'a giden sömürge yollarını güvenlik altına almaktı. Bir bakıma Rusya'ya karşı cephanelik (*place d'Armes*) olarak kullanılmaktı (Richter, 2007: 24-25). Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması düşüncesi adada İngiliz egemenliğinin başladığı 1878 tarihinden sonraki süreçte zaman zaman gündeme gelen bir konuydu (Yellice, 2010: 13-26). Gerek adadaki Rum kilisesi gerekse parlamentodaki Rum milletvekilleri sıklıkla meseleyi İngiltere'nin gündemine taşıyor ve adanın Yunanistan'a bağlanması konusundaki arzularını dile getiriyorlardı. İngiltere adanın Osmanlı Devleti'ne ait olduğu gerekçesini öne sürerek bu taleplere karşı duruyorsa, meseleyi kendi içerisinde tartışıyordu. İade tartışmasının en önemli nedeni adanın egemenlik altına alınmasından birkaç yıl sonra, Mısır'ı işgaliyle stratejik önem bakımından ikinci plana itilmiş olmasıydı. Örneğin 1882'de Mısır'ın işgali üzerine adanın stratejik önem bakımından ikinci plana itildiği süreçte bazı İngiliz liberal milletvekilleri ekonomik yük gerekçesiyle konuyu tartışmış, ancak bu tartışmadan bir sonuç çıkmamıştı. İngiltere adayı kendi egemenliği altında bulundurma siyasetini devam ettirmişti.

Kıbrıs'ın İngiliz çıkarlarına hizmet eden bir çıkar karşılığında Yunanistan'a bırakılması düşüncesi ilk kez Birinci Balkan Savaşı sırasında ortaya çıkmıştı. İngiltere, Adriyatik'te İtalya'nın etki sahasını daraltmak amacıyla Yunanistan egemenliğindeki İyon Adaları'ndan biri olan Argostili'yi bir donanma üssüne dönüştürmek istemiş, bunun için Kıbrıs'ı Yunanistan'a teklif etmeyi düşünmüştü. Mesele Yunan lider Eleftherios Venizelos ve Churchill arasında tartışılmış, iki ülke arasında bir ittifak kurulması hâlinde Yunanistan bu öneriye sıcak bakmıştı (Mariusz, 2017: 97-107). Yunanistan'ın stratejisi Balkan Savaşı sonrasında Ege'ye tamamen hâkim olmak, sonrasında Batı Anadolu'ya yayılmak olduğundan, yani Osmanlı Devleti ile yeni bir savaş kaçınılmaz olduğundan Venizelos uzak bir coğrafyada bulunan Kıbrıs'ı egemenlik altına almanın ciddi bir risk taşımadığı sonucuna varmış olabilir. Ancak İngiltere, muhtemelen Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde daha fazla kriz yaşamamak için bu yaklaşımında ısrarcı olmamıştı.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra Kıbrıs'taki egemenlik haklarının Yunanistan'a bırakılması bir kez daha gündeme gelmişti. Savaşın başlamasını müteakip, Avusturya-Macaristan işgaline maruz kalan Sırbistan haricindeki diğer tüm Balkan devletleri tarafsızlığını ilan etmişti. Aslında bu devletler, savaşa girmek istiyordu, ancak hangi blokta yer almanın daha karlı olacağından emin olamıyorlardı. Balkan Savaşlarını sonlandıran Bükreş Antlaşması ile bölgede barış koşulları sağlanmıştı. Ancak ortaya çıkan yeni statüko pek umut vaat etmiyordu. Bu devletlerarasındaki toprak kavgası henüz bitmemişti ve aralarında diplomatik yollarla bir uzlaşma pek mümkün görünmüyordu. Örneğin, bu savaşlar sonunda Selanik'i almakta ve Edirne'yi elinde tutmakta başarısız olup Ege'ye açılmayan Bulgaristan büyük bir hayal kırıklığına uğramış, toprak paylaşımında revizyon talepleri kabul görmeyince, "hak ettiğini" askeri güç kullanarak geri almanın yollarını aramaya başlamıştı. Kısacası bölgede inşa edilen hassas dengenin uzun soluklu olmayacağı çok geçmeden anlaşılmıştı.

Savaşa giden süreçte İtilaf ve İttifak devletleri bölgede kendi çıkarlarına hizmet edecek bir ittifak kurmaya çalışmışlarsa da bu girişimlerden ortaya somut bir sonuç çıkmamış olmasındaki en önemli neden bu güvensizlikti. Almanya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Osmanlı Devleti'ni, İngiltere ise Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'ı ortak bir ittifaka dâhil etme çabası başarısız olmuştu. İtilaf bloğu açısından değerlendirmek gerekirse, bizatihi bu girişimlere öncülük eden İngiliz Edward Grey'in anılarında belirttiğine göre, ittifakın yaratılmamış olmasının temel nedeni, Bulgaristan'ın Sırbistan ve Yunanistan'dan ciddi toprak tavizleri talep etmesi, iki devletin buna razı gelmemiş olmasıydı (Grey, 1925: 190). Balkanlardaki genel hava, yaşanacak yeni savaşta kazanan tarafta yer alarak toprak paylaşımından azami çıkar elde etmektir. Osmanlı, bu devletlerden bağımsız değildi. Kaybettiği topraklardan bazılarını geri alma, hatta hayatta kalarak devleti parçalamaya çalışan Avrupalı Büyük Güçlere karşı sonuna kadar mücadele etme stratejisini benimsemiş İttihat ve Terakki idaresindeki Osmanlı Devleti savaşta tarafsızlığını bozan ilk devlet olmuştu. Osmanlı Devleti, 1914 yılı Ekim ayında tercihini Almanya'dan yana kullanırken, Bulgaristan Romanya ve Yunanistan tarafsızlık politikasını devam ettirmişti.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi, Balkanlardaki güç dengesini ciddi olarak etkilemiş, bundan sonraki süreçte her iki blokta söz konusu üç devleti kazanmak için büyük bir rekabete girişmişti. Bulgaristan bu rekabetin en yoğun yaşandığı ülke olmuştu. Almanya ve İngiltere, Bulgaristan'a bazı toprak tavizleri vererek bu devleti kendi cephelerinde savaşmaya ikna etmek istemişti. İtilaf devletleri özellikle Çanakkale'ye denizden yapılan saldırıdaki başarısızlık sonrasında düzenledikleri kara operasyonuna bu devleti de dâhil etmek için büyük bir çaba sarf etmişti. Bulgaristan'ın Birinci Balkan Savaşı sırasında İstanbul'un yakınlarına kadar gelmeyi başarmış olması, güçlü bir ordusunun olması, bu konuda İtilaf bloğunun motive eden önemli detaylardı. Savaşın sonunda Makedonya'nın önemli bir bölümü teklif edilmişse de, Bulgaristan ikna edilememişti. Bulgaristan, önerilen teklifin Sırbistan, özellikle de Yunanistan tarafından kabul edilmesinin mümkün olmadığı, bu yüzden de teklifin gerçekçi olmadığı kanaatindeydi. Bulgaristan, Makedonya konusundaki taleplerinin ne diplomatik yollarla ne de İtilaf Devletleri ile yapılacak gizli pazarlıklarla alınabileceğine inanıyordu; tek çözüm savaş ve savaşta İttifak bloğu ile ittifaktı. Bu yaklaşımdan hareketle Bulgaristan, 6 Eylül 1915'te İttifak bloğuna dâhil olmuştu (Hall, 2011: 303-304).

Bulgaristan'ın bu kritik kararı, Balkanlardaki güç dengesini önemli ölçüde İttifak bloğu lehine değiştirmişti. Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan'ın Sırbistan'a ortak bir saldırı gerçekleştirmesi hâlinde İtilaf Devletleri'nin Balkanlardaki egemenliğinin tamamen çökeceğini tahmin etmek güç değildi. Dolayısıyla İngiltere, Bulgaristan'ın kararından hemen sonra, Sırbistan'a askeri destek kararı aldı. Bunun için Romanya ve Yunanistan'ın yardımına başvurdu. İngiliz Dışişleri Bakanı Grey'e göre Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'ın oluşturacağı ortak ordu, Bulgaristan'ın İttifak bloğuna yapacağı katkıyı ortadan kaldıracak ve savaşın kaderini İtilaf bloğu lehine değiştirecekti (Grey, 1925: 193).

Söz konusu her iki devletin de İttifak bloğu ile yakın temasları bulunuyordu; özellikle Almanya Bulgaristan'ı kazanma konusunda ciddi bir çaba sarf ediyordu. Romanya ile yapılan gizli görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağına inanılması uzun sürmemişti. Romanya, Balkanlarda dengeleri gözetken ve Balkan Savaşları sonrasında ortaya çıkan yeni statünün (Bükreş Düzeni) devamından yana görünse de aslında diğer tüm Balkan devletlerinde olduğu üzere "milli hedeflerine" ulaşmak ve topraklarını genişletmek istemişti (Vinogradov, 1992: 453-454). Bu yüzden de Avusturya ve Almanya'ya yakın durma siyaseti izlemiş, resmi olmasa da İttifak bloğunun bir üyesi gibi hareket etmişti. Ancak Yunanistan gibi bu devletin de en büyük korkusu bir Bulgar saldırısına maruz kalmaktı, bu sebeple de Bulgaristan mevcut sınırlara yönelik tehdit oluşturmadıkça konumundan memnun bir siyaset izliyor görüntüsü

vermeye çalışmıştı (Hall, 1996: 73-74). Romanya, savaşın başında tarafsızlığını ilan etmişse de İttifak bloğu ile temaslarını yoğunlaştırmış, İtilaf bloğunun ittifak çağrılarını karşılıksız bırakmıştı. İngiltere, Almanya'nın yoğun markajı altındaki bu devleti kazanmanın her geçen gün daha da güç bir hâl aldığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştı. Geriye tek bir seçenek kalıyordu: Yunanistan.

Kaynak: Varnava, 2005: 169

Birinci Teklif ve Yunanistan'ın Tepkisi: Şubat 1915¹

İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a teklifi ilk olarak İtilaf Devletlerinin Çanakkale operasyonuna giden süreçte gerçekleşmişti. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere'nin Yunanistan'dan beklentisi Osmanlı Devleti tarafsızlığını sürdürdüğü sürece, savaşa girmemesi yönündeydi. Venizelos savaşa giden süreçte ve savaşın hemen başında Yunanistan'ı İtilaf

¹ Bu bölümdeki bilgilerin bir kısmı, 2021'de Antalya'da düzenlenen *Kıbrıs'ın Fethi'nin 450. Yılı Uluslararası Sempozyumu*'nda sunulan bildiride kullanılmış olup, bildiri yayımlanmamıştır. Buradaki bilgiler, yayımlanmayan metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

bloğuna dâhil etmek için büyük bir çaba sarf etmişse de başarılı olamamıştı. Yunan lider, Birinci Dünya Savaşı'nı Yunan Megali İdea'sını gerçekleştirerek "iki kıta, beş denize hâkim olma" stratejisi kapsamında kaçırılmaması gereken bir fırsat, adeta "Tanrının lütfu" olarak görmüştü. Bu yüzden de savaş başlar başlamaz Yunan donanmasını ve ordusunu İtilaf bloğunun emrine vermek için son derece cömert bir yaklaşım sergilemişti (Hristodoulou, 1995: 304; Yellice, 2016: 205-242). Bulgaristan savaşa dâhil olmadan önce Venizelos, Grey ile yaptığı görüşmelerde Balkanlarda Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'dan oluşan ve İtilaf bloğu taraftarı yeni bir blok kurulması önerisinde bulunmuştu. Bunun için Bulgaristan'a bazı toprak tavizleri vermeye bile razı gelmişti (Grey, 1925: 179). Ancak bu süreçte, İngiltere Yunanistan'ın teklifine sıcak bakmamıştı. Dışişleri Bakanı Grey'e göre Yunanistan'ın savaşa girmesi, bölgede provokasyona yol açabilir; bu durum ise Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın Almanya yanında savaşa girmesiyle sonuçlanabilirdi (Grey, 1925: 180). Bu kritik karar, kısa bir süre sonra İngiltere'ye pahalıya mal olma potansiyeli taşıyan oldukça gergin bir krize dönüşmüştü. Çünkü Yunanistan'da Başbakan Venizelos Alman yanlısı tarafsızlık siyasetinde direten Kral Konstantinos ile yaşadığı görüş ayrılıkları nedeniyle ülkeyi savaşa dâhil edemeyecek, bir kez daha benzer bir cömert teklif fırsatı bulamayacak, İngiltere'nin iyimser öngörüsünün aksine Osmanlı Devleti savaşa girecek, Bulgaristan'ı kazanmak ise mümkün olmayacaktı.

Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi bölgede tüm dengeleri değiştirmişti: yeni statükoda İngiltere, Boğazlar ve İstanbul'un işgal edilip Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılması, bunun için bölgeye bir donanma harekâtı gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna varmıştı. Bu şekilde İngiltere, hem Balkanlar'da Sırbistan'ı ve Kafkaslarda Rusya'yı koruyarak hâkimiyet alanı genişletmek hem de savaştan galip çıkılması hâlinde güçlenme potansiyeli taşıyan müttefiki Rusya'nın Boğazlar üzerinde tam hâkimiyet kurmasını önüne geçebileceğine inanıyordu. İşte bu motivasyondan hareketle İngiltere, Yunanistan'ı kendi cephesinde savaşa dâhil etme girişimlerini başlatmıştı (Gilbert, 1973: 430). İngiltere'de kabinenin ortak kanaati Avusturya-Macaristan'ın büyük bir ordu gücü ile Sırbistan'a saldırı hazırlığında olduğu, Almanya'nın ise bu harekâta ordusuyla destek olmayı planladığı yönündeydi (Yellice, 2016: 206). Bu durumda Yunanistan kritik bir rol üstlenebilirdi. Gerek, donanması ve işgali altında bulundurduğu, özellikle Boğazlara yakın adalar vasıtasıyla Çanakkale'ye yapılacak operasyona ciddi bir katkı sağlayabilir, gerekse Balkanlarda oluşturulacak ittifak yoluyla İttifak Devletleri'nin Balkanlara tümüyle hâkim olmasının önüne geçebilirdi. İngiltere'nin Balkanlara ilişkin en önemli kaygısı, Almanya'dan gelebilecek beklenmedik bir saldırı durumunda Sırbistan'ın tümüyle kaybedilmesi, daha da mühimi Bulgaristan'ın İttifak bloğuna dâhil olma ihtimalinin iyice güçlenmesiydi (Richter, 2007: 172-173). Bu, muhtemelen İngiliz siyasetince savaşın kaderine etki edecek düzeyde kritik bir dönüm noktası olarak değerlendiriliyordu. Bu motivasyondan hareketle, İngiltere'de kabine Yunanistan'ın savaşa nasıl ve hangi koşullarda dâhil olacağına ilişkin tartışmalara başladı (Gilbert, 1973: 431). İşte Kıbrıs'ın gerçekten bir pazarlık unsuruna dönüştürülmesi bu süreçte yapılan tartışmaların sonunda mümkün oldu.

Yukarıda da söz edildiği üzere Yunanistan'da Venizelos Hükümeti savaşın başından beridir, her fırsata İtilaf Devletleri bloğuna katılma arzusunu dile getiriyor, girişimleri Osmanlı Devleti'nin pozisyonu net olmadığı için geri çevriliyordu. Şüphesiz Venizelos ülkesini savaş sonrasında bazı toprak kazanımları karşılığında savaşa dâhil etmek istiyordu. Bu yüzden de İngiltere'nin savaşa bir an önce girmesini istiyorsa Yunanistan'a reddedemeyeceği bir teklifte bulunması gerekiyordu. Mesele Çanakkale operasyonun gerçekleştirildiği tarihe kadar İngiliz kabinesini meşgul eden en önemli gündem maddelerinden biri olmuştu. Dışişleri Bakanı Edward Grey'in bu konudaki yaklaşımı son derece kompleksti. Ona göre ideal çözüm İngiltere'nin stratejik ihtiyaçları açısından ciddi bir önem arz etmeyen Kıbrıs'ın Yunanistan'a

birakılması, Güney Arnavutluk'ta Yunan tezlerinin desteklenmesi ve Venizelos'un Batı Anadolu'ya, özellikle de İzmir'e yönelik planlarını hayata geçirmesi konusunda yardımcı olunacağı beyanında bulunulması, karşılığında ise Bulgaristan'ın İttifak bloğuna katılmasının önüne geçilmesi için Balkan Savaşları neticesinde Yunanistan egemenliğine geçmiş olan Kavala, Drama ve Serez Bulgaristan'a bırakılmasıydı (Theodoulou, 2011: 159-161; Richter, 2007: 24-25; Gilbert, 1973: 431). Grey ayrıca, Yunanistan'ın Çanakkale operasyonuna katılması hâlinde, İngiltere'nin Boğazlar ve İstanbul üzerinde tartışılmaz bir üstünlük kuracağına inanıyordu. Her ne kadar hâlâ donanma üstünlüğünü devam ettiriyor olsa da Almanya İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Grey'e göre İngiltere, bölgedeki siyasi ve ticari çıkarlarını tehdit edecek bir gelişmeye hiçbir şekilde izin vermemeliydi (Sazanov, 1914: 247-248).

Grey'in Yunanistan'ı savaşa dâhil etme hususunda ortaya koymuş olduğu bu somut ve soyut öneriler genel olarak kabinede olumlu karşılanmıştı. İtiraza yol açan tek bir detay vardı: Kıbrıs. Bazı kabine üyeleri Grey'in aksine Kıbrıs'ın hâlâ çok ciddi stratejik önem arz ettiği, önemli değilmiş gibi görünse de elden çıkarılmasının doğru olmayacağı görüşündeydi. Savaş Bakanı Lord Kitchener'a göre Yunanistan savaşa mutlaka İtilaf bloğu yanında girmeliydi ve bunu sağlamak için İngiltere elinden geleni yapmalıydı; ancak Kıbrıs bu uğurda feda edilmemeliydi (Magnus, 1959: 313-314; Gilbert, 1973-483). Diğer kabine üyelerinin görüşlerinin aksine Kitchener'in görüşleri Dışişleri Bakanı için bağlayıcı önem taşıdığından Grey, Kıbrıs konusundaki yaklaşımını hayata geçirememişti. Hatta 1915 yılı şubat ayında Çanakkale operasyonuna kadar olan süreçte kabinenin etkin isimlerinden biri olan ve en başından itibaren Yunanistan'ın savaşa dâhil olması gerektiği görüşünde olan Churchill'in girişimleri Kitchener'ı kararından döndürememişti. Örneğin, 19 Ocak 1915'te Grey, Kitchener'a Balkan İttifakı'nın oluşturulması için Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılmasının son derece önemli olduğunu öne süren bir mektupta şu sözlere yer vermişti:

“Eğer Balkan İttifakı gerçekleştirilebilmiş olsaydı, böyle bir teklifi gündeme getirmezdim. Şimdiye kadar hiçbir ciddi şekilde faydalanılmamış Kıbrıs'ın elden çıkarılması İngiltere açısından kazançlı bir takas (cheap price) olabilirdi... Ayrıca bu çözüm İngiltere iki müttefiki, Fransa ve Rusya'yı yalnızca Doğu'daki kendi çıkarları açısından harekete geçemedikleri, gerektiğinde 'ortak çıkarlar' için de riskleri göze alabildiğini göstermesi bakımından önem arz ediyordu.” (Magnus, 1959: 314)

İngiltere kendi içerisinde meseleyi tartışırken, Yunanistan'da Kral Konstantinos ve Venizelos arasındaki görüş ayrılıkları daha da netleşmeye başlamıştı. Kitchener'ın ikna edilmeye çalışıldığı süreçte Grey'in talimatıyla İngiltere'nin Atina'daki büyükelçisi Elliot savaş konusunda İngiltere'nin görüşlerini Venizelos'la tartışmaya başlamıştı. Grey'in amacı Yunanistan'ın savaşa dâhil olma karşılığında taleplerini ve bu taleplere ilişkin sınırlarını öğrenmekti; Kıbrıs'ı buradan çıkacak sonuca göre teklif etmek ya da etmemekti. 23 Ocak 1915'te Elliot Venizelos'la yaptığı görüşmede ilk kez İngiltere'nin Yunanistan'dan ne istediğini ve Yunanistan'a neler verebileceğinden söz etti: Sırbistan ciddi bir tehlike ile karşı karşıya idi; savaşa girmesi hâlinde İtilaf Devletleri Yunanistan'a Küçük Asya'da önemli tavizler verebilirdi. Bu tavizler ve savaşa girilmesi karşılığında Yunanistan İtilaf bloğu safına çekilmesi için Bulgaristan'a bazı toprak tavizleri vermeliydi. Bu toprak tavizi Kavala olabilirdi (Theodoulou, 2009: 143-144). Venizelos, teklifin kesinlikle kabul edilmesi gerektiği görüşündeydi. Diğer yandan Kral Konstantinos, tarafsız kalınması ve Bulgaristan'a hiçbir koşulda toprak tavizi verilmemesi gerektiği görüşündeydi.

Venizelos bu süreçte Kral Konstantinos'u ikna etmek için yoğun bir mesai harcamıştı. Örneğin ocak ayında Elliot ile yaptığı görüşme sonrasında Kral Konstantinos'a hitaben yazdığı mektubunda, Yunanistan'ın tarihindeki en kritik dönüm noktasında olduğunu, tarafsızlığın devam ettirilmesi hâlinde Almanya ve Avusturya-Macaristan birliklerinin Selanik'e saldırma ihtimalinin bulunduğunu öne sürmüş, Osmanlı Devleti'nin “baskısı altında bulunan” Rumların

bir an önce kurtarılması ve daha büyük Yunanistan'ın oluşturulması için savaşa girilmesi gerektiğini dile getirmişti (Ventiris, 1931: 372). Venizelos, daha kapsamlı tezler öne sürdüğü bir başka mektubunda Kıbrıs'tan da söz etmişti:

*“Savaşa girmemiz hâlinde ayrıca sadece adalar sorununu değil aynı zamanda Küçük Asya'dan Atina'ya gelmek durumunda kalan Yunan mültecilerin sorununu da çözüme kavuşturma imkânına sahip olacağız. Böylece bu Yunanlıların etkili bir şekilde gelecekte korunmasını sağlamış olacağız. Bunun yanında Ocak 1913'te Londra'da İngiliz Ekonomi ve Bahriye Nazırı ile görüşmelerde bulunduğumuz üzere İngiltere'nin Kıbrıs'ın dahi Yunanistan'a vermesi ihtimali konusunda aşırı iyimser olmak hiç de abartılı bir durum sayılmamalıdır. Bu noktada karşılaşacağımız tek olumsuzluk savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nden kalan topraklar üzerindeki borçları üstlenmemiz olacaktır. Ancak karşılığında Kıbrıs'ı alacağız.”*² (Yellice, 2016: 225-226)

Kral Kostantinos meseleye Venizelos kadar iyimser ve heyecanlı bakmıyor, savaş sonunda İngiltere'nin kaybedenler safında yer alacağına ve Yunanistan'ın da savaşa girmesi hâlinde büyük bir felaketle karşı karşıya kalacağına inanıyordu. Konstantinos'a göre Venizelos Almanya ve müttefiklerinin gücünü küçümsüyordu; savaş İngiltere'nin değil Almanya'nın zaferiyle sonuçlanacaktı. Bu yüzden de savaşa girerek Almanya'nın nefretini kazanmak ve potansiyel işgale uğramak yerine tarafsız kalmak çok daha rasyonel bir tercihti. Konstantinos ayrıca Bulgaristan'a taviz verilmesi düşüncesine de karşıydı (Ventiris, 1931: 303). Eğer Yunanistan Kavala'yı Bulgaristan'a bırakırsa, bu devlet daha da güçlenecek ve Makedonya konusunda daha saldırgan bir tutum izleyecekti. Kavala karşılığında Küçük Asya'ya yönelik vaatler inandırıcı değildi; henüz bu konuda resmi bir teklif dahi yapılmış değildi. Kaldı ki, İtilaf Devletleri bir Bulgar saldırısı hâlinde Yunanistan'a yardım edecek yeterli askeri güce sahip olmadığı gibi sundukları garantiler pek de ciddiye alınacak türden değildi. Bulgaristan, Romanya ve İtalya tarafsız kalmaya devam ediyordu. Bilhassa Bulgaristan'ın tarafsızlığı bozması hâlinde Yunanistan'ın bu devletle baş etmesi mümkün olmayabilirdi. Tüm bu olumsuzlukların yanında, Osmanlı Devleti'ne savaş ilanında bulunmak, Anadolu'daki Rumların durumunu daha da kötüye sürükleyebilirdi (Ta Keimena tou Eleftheriou Venizelou, 1982: 76-160; Tsiros, 2013: 158-171). Kısacası, Kral'a göre mevcut koşullarda ideal siyaset Yunanistan'a Osmanlı Devleti ve Bulgaristan tarafından herhangi bir saldırı olmadığı sürece tarafsız kalınmasıydı (Tsiros, 2013: 30-32). Taraflar arasındaki bu net görüş ayrılığı 6 Mart 1915'te Venizelos'un istifasıyla sonuçlanmış; iktidarı Konstantinos güdümündeki Dimitris Gounaris Hükümeti'ne bırakmış, dolayısıyla İngiltere'nin teklifinin daha fazla tartışılması mümkün olmamıştı.

² Uzak bir coğrafyada olsa da Kıbrıs'ın Yunan egemenliğine “kolayca” geçebileceği konusunda Venizelos oldukça iyimserdi. Bu iyimserliği aynı zamanda, Kıbrıslı milliyetçi Rumlar ve kilise ile olan yakın ilişkileri ile ilgiliydi. Venizelos, özellikle Birinci Balkan Savaşı'ndan beridir, Kıbrıs'taki milliyetçi Rumlar ve kilise ile sık sık temaslarda bulunmuş ve iyi ilişkiler geliştirmişti. Balkan Savaşı'nda savaşmak üzere çok sayıda gönüllü Kıbrıslı Rum Yunanistan'a gelmiş, gelmeleri Venizelos tarafından dolaylı olarak teşvik edilmişti. Bu savaşta “tarafsız” İngiltere'nin hükümet üzerindeki baskısı nedeniyle gönüllülere kısıtlama getirilmişse de 11 Eylül 1913'te 500 Kıbrıslı Rum gönüllünün bizzat Başbakan Venizelos tarafından Pire Limanı'ndan Kıbrıs'a uğurlanması Venizelos-Kıbrıslı Rumlar arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymakla birlikte söz konusu yasak öncesinde ya da sırasında Rumların Yunanistan'a gelmeyi başardığını göstermektedir. Kesin olmamakla birlikte, savaşa katılan gönüllülerin sayısının 4 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Gönüllü olarak Yunan cephesinde savaşmak üzere adalardan Yunanistan'a gelmek 1821'deki isyandan sonraki süreçte sık görülen bir durumdu. Uzak bir coğrafyada olmasına rağmen, Kıbrıslı Rumlar, özellikle adanın İngiliz idaresine geçmesinden sonra, 1897 Türk-Yunan Savaşı ve Yunanistan'ın Makedonya'daki hâkimiyet mücadelesine katılmışlardı. Gönüllüğün hangi koşullar altında hayata geçirildiği sorusu bir yana, muhtemelen kilisenin etkilediği milliyetçi Rumların temel beklentisi adanın Yunanistan'a bağlanması yolunda, İngiliz idaresinde bir algı yaratmaktı. Petros Papapouliou, “I Simmetohi tis Kiprou Stous Valkanikis Polemous”, sto vivlio I Ellada kai ton Valkanikon Polemon, 1910-1914, ELIA, Athina, 1993, s.110-115.

Yunan siyasetindeki bölünme giderek derinleşirken, İngiltere Yunanistan'a sunmuş olduğu vaatleri unutmak durumunda kalmış, operasyonun gerçekleştirildiği süreçte Kıbrıs konusunda resmi bir teklifte bulunmamış, ya da Gounarios Hükümeti üzerinde herhangi bir baskı uygulamaya kalkışmamıştı. İngiltere'nin bu siyaset değişikliğinin temelinde iki nedeni vardı.

Birincisi Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılmasını gerektirecek koşulların kısmen ortadan kalkmış olmasıydı. İngiltere mart ayı başından itibaren savaşa girmesi konusunda ikna edilemeyen Yunanistan'a daha fazla baskı yapmak yerine, Ege'de bu devletin işgali altında bulunan bazı adaların, operasyon kabiliyetini kuvvetlendirmek amacıyla askeri üs olarak kullanılması kararı almıştı. Bu konuda öne çıkan ilk seçenek Limni Adası olmuştu. Bu ada, 1912 yılı sonunda Yunanistan tarafından işgal edilmişse de Osmanlı Devleti'nin itirazları nedeniyle tam olarak hâkimiyet altına alınamamıştı. Hâlihazırda müttefik donanması Yunan işgali altında bulunan ve statüsü tam olarak netleştirilemeyen bir diğer önemli adayı, Midilli Adası'nı askeri amaçla kullanmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti ve Almanya tarafından protesto edilmişse de özellikle İngiltere faaliyetlerine devam etmişti. Bu süreçte, bölgeden Babiali'ye gönderilen şifrelerde sıklıkla müttefik donanmasının Midilli dolaylarında faaliyet hâlinde olduğu, hatta adaya askeri birlikler sevk ettiğine dikkat çekiliyor olduğuna dikkat çekilmesi buna örnek olarak gösterilebilir (BOA, DH.ŞFR, 462/79; HR.SFR.04, 260/58; DH.ŞFR, 465/121). Kabine, Çanakkale'ye yönelik yapılacak kritik hareket öncesinde Boğazlara daha yakın bir adanın üs olarak kullanılması gerektiği sonucuna varmış, bu nedenle de Limni'yi gündemine almıştı. Çanakkale operasyonu öncesinde Kabine'de tartışılan konulardan biri de Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması karşılığında Söz konusu adanın askeri operasyonlarda bir üs olarak kullanılmak üzere ilhak edilmesiydi. İngiliz donanması hâlihazırda Midilli'de vardı, ancak operasyonu daha da güvenli kılınması için Limni'nin "geçici bir üs" (*temporary base*) olarak de kullanılması planlıyordu (Gilbert, 1973: 485).

Öneriyi ilk olarak gündeme getiren, Lord Fisher idi. Bu adadaki Mudros Limanı İngiltere'nin stratejik ihtiyaçlarını giderebilirdi (Gilbert, 1973: 469). Bu ada stratejik açıdan Kıbrıs'tan çok daha ciddi bir önem taşıyordu. Savaş koşulları bu adımın atılması konusunda imkân tanıyordu. Lord Fisher'a göre bu bölge Karadeniz'den çıkışı güvenlik altına alabilirdi (Gilbert, 1973: 605). Grey'e göre, bu adanın işgali, karşı blokta ciddi bir tepki yaratabilirdi. Hâlihazırda Midilli'nin müttefik donanması tarafından kullanılıyor olması ciddi bir protestoya yol açmıştı. Limni'nin işgaline karşı Yunanistan yanında bu tepkinin de göz önünde bulundurulması gerekiyordu. Şubat ayı başında konu Kerr tarafından Yunanistan'ın dikkatine sunuldu (Gilbert, 1973: 477). Fisher'e göre ada ilhak edilmeliydi. Grey'e göre sadece askeri amaçlar için kullanılmalıydı. Kitchener'e göre Limni'de su seviyesinin yüksekliği, büyük güçlerin konuşlanması konusunda yetersizdi (Gilbert, 1973: 664). Sonuçta Limni Adası'nın kullanılması kararı alınmış; Kıbrıs, İngiliz çıkarları açısından daha güçlü bir pazarlıkta kullanılmak üzere uygun bir zamana ertelenmişti (Magnus, 1959: 314).

İkincisi Fransa ve Rusya'nın İstanbul'a yönelik romantik ve megalomanik hayaller peşinde olduğuna inandığı Yunanistan'a olan tepkisiydi. Bilhassa Rusya, hak talep ettiği Boğazlar ve İstanbul'da Yunanistan'ın, egemenlik kurmasına karşı çıkıyordu (Ploumidis, 2020: 43)³. Bu düşüncesini mart ayının hemen başında Atina'da bulunan büyükelçisi Sazanov

³ Tarihsel süreçte yaşananlara bakıldığında Sazanov'un bu süreçteki şüpheli yaklaşımında en azından Rusya çıkarları açısından değerlendirildiğinde pek de haksız sayılmadığı görülecektir. Çünkü Kral Konstantinos ve Başbakan Venizelos arasında savaşa dâhil olup olunmaması konusunda gerçekleştirilen toplantılarda Boğazlar ve İstanbul meselesi sıklıkla tartışma ve uzlaşmazlık konusu oluyordu. Bu uzlaşmazlık özellikle de İstanbul'un alınıp alınmamasına ilişkin değildi, yönetsel bir uzlaşmazlıktı. Örneğin, 1914 yılı mart ayı başında ikili arasında İngiltere'nin teklifinin değerlendirildiği görüşme sırasında Kral Konstantinos'un "Rusya, Yunanistan'ın İstanbul'u

aracılığıyla İngiltere'ye iletmişti: “Yunan birliklerinin İtilaf kuvvetlerine dâhil olmasına hiçbir koşulda kabul edilemez” (Theodoulou, 2011: 178-179). İki ülke arasında Boğazlar ve İstanbul'un hâkimiyeti konusunda gizli bir rekabet yaşanıyordu ve Rusya, Yunanistan aracılığıyla İngiltere'nin bölgeye tamamen hâkim olmasına izin vermek niyetinde değildi (Sazanov, 1914: 247). Rusya, İngiltere'nin, Yunanistan'a İstanbul ya da Boğazların bırakılmasının söz konusu olmadığı, yalnızca İzmir'in bırakılmasının düşünüldüğü güvencesi vermeye çalışmışsa da Rusya'nın bu konuda ne ölçüde ikna olup olmadığı, Yunanistan'dan kesin bir yanıt alınamadığı için tartışmalıdır. 1915 yılı Mart ve Nisan ayları boyunca yapılan gizli görüşmeler sonunda İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'ya bırakılması kararı alınmıştı. İngiliz dış politikasındaki radikal bir dönüş anlamına gelen bu karar ile, Yunanistan'ın tamamen “oyun dışı” kalmasına neden olduğundan, bu devleti savaşa dâhil etme çabası artık gündemden düşmüştü.

Üçüncüsü İtilaf cephesinde savaşa girmesini güvence altına almak için İzmir'in İtalya'ya bırakılması hazırlıklarıydı. Savaşın başından itibaren İttifak bloğunu bölmenin yollarını arayan İngiltere, İtalya'ya çeşitli vaatlerde bulunmuştu. Bu vaatler arasında, kesin çizgilerle belirtilmemiş de olsa Batı Anadolu, İzmir'de vardı. İzmir'in işgali, İtalya'nın Trablusgarp Savaşı'ndan beridir üzerinde yoğunlaştığı bir projeydi. 1912 yılında Oniki Ada'nın işgali, Sakız ve Midilli'nin işgali girişimleri bu projeye zemin hazırlamak amacının bir parçasıydı. İtalya'nın bu planlarının farkında olan İngiltere, söz konusu planlarını gerçekleştirmesi konusunda vaatlerde bulunarak bu devleti yanına çekmek istemişti.

Bu konuda iki ülke arasında yapılan gizli görüşmeler 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Antlaşması ile sonuçlanmıştı. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında imzalanan bu gizli anlaşmaya göre İtilaf bloğu, İtalya'nın Oniki Ada'daki egemenliğini kabul ediyor, Batı Anadolu'da ekonomik çıkar alanları elde etmesine izin veriyordu. Belki de en önemlisi, savaş sonunda İtalya'nın Batı Anadolu'ya, Antalya ve civarına işgaline izin veriyor, İzmir'e yönelik taleplerine kapı aralanıyordu. Bu anlaşma ile ayrıca İngiltere'nin İtalya'yı Akdeniz'den uzaklaştırma girişimleri son bulmuş oluyor, daha da mühimi, rakip Yunanistan bertaraf edilmiş oluyordu. Savaş başladığında Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ittifak hâlinde olan İtalya, Mayıs ayında “müttefik” Avusturya-Macaristan'a saldırma kararı alarak savaşa girmişti. Yunanistan'ın güçlü ve belirleyici bir aktör olarak Büyük Güçler arasındaki ittifak oyunlarına dâhil olması pek mümkün görünmüyordu.

Bu, uzun bir süredir Ege ve Batı Anadolu'da yaşanan İtalyan-Yunan çatışmasında İtalya'nın ciddi bir üstünlük elde ettiği anlamına geliyordu. Başka türlü belirtmek gerekirse Megali İdea projesinin ciddi bir yara almıştı; savaşı müttefiklerin kazanması hâlinde Venizelos'un İzmir, buradan İstanbul'a ulaşma düşüncesi iflas etmiş olacaktı; dolayısıyla Yunanistan'ın savaşa girmesinin hiçbir anlamı olmayacaktı. Böylece Venizelos idaresindeki Yunanistan'ın ana yayılma sahası olarak gördüğü bir bölge en azından savaş sırasında gündemden düşmüştü. Eğer Yunanistan'ın savaşa girmesi için yeni bir teklif yapılacaksa geriye tek bir seçenek kalıyordu: Kıbrıs.

almasına asla razı gelmeyecektir” sözlerine karşı Venizelos'un yanıtı “İngiltere ve Fransa'nın desteğini alırsak Rusya, Yunanistan'ı engelleyemezdi, Yunanistan İstanbul'a Küçük Asya (özellikle İzmir'i kastediyor) üzerinden ulaşabilirdi (Ventiris, 1931: 303). 15 Mayıs 1919'da İzmir ve çevresinin işgali, 1920 yılında Bursa ve Edirne'nin işgali ve ardından yürürlüğe konulmak istenen Sevr Antlaşması, Venizelos'un stratejisini “adım adım” ve “İngiltere ile eşgüdüm halinde” belirlemesine örnek teşkil etmesi ve bu amacına ulaşmaya çok yaklaştığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İkinci Teklif ve Yunanistan'ın Tepkisi: Ekim 1915

Yunanistan'ın savaş dışı kalmaya devam ettiği süreçte, müttefik donanmasının mart ayında başlattığı Çanakkale operasyonu büyük bir fiyasko ile sonuçlanmış, Yunan siyasetinde Venizelos-Konstantinos çatışması daha önce hiç olmadığı kadar tırmanmıştı. Mart ayında istifa etmek durumunda kalmışsa da Venizelos ısrarına devam etmiş, siyasi alanda ipi gergin tutma stratejisini sürdürmüştü. 1915 yılı mayıs ayında yapılan seçimleri kazanıp yeniden Başbakan olduktan sonra ülkeyi savaşa dâhil etme girişimlerine kaldığı yerden devam etmişti. Kazandığı seçimleri, Yunan kamuoyunun İtilaf devletleri çizgisinde yürüttüğü siyasetine onay olarak değerlendiren Venizelos, Eylül ayı ortasında Bulgaristan'ın ordularını mobilize etmeye, dolayısıyla savaşa İttifak bloğu yanında girme hazırlıklarına başlaması üzerine İtilaf devletleri yanında savaşa girme girişimlerini en üst noktaya taşımıştı. Bir oldu-bitti yoluyla Yunanistan'ı savaşa dâhil etmeye zemin hazırlama düşüncesinden hareketle 2 Ekim 1915'te İngiltere ve Fransa'nın Selanik'e askeri sefer kuvveti birlik gönderme talebine olumlu karşılık vermişti. Savaşa girmek için tek bir adım kalmıştı: Yunan parlamentosunun onayı. Meclisteki aritmetik dengeyi kendi lehine değiştirmeyi başaran Venizelos bu onayı da almayı başarmıştı. Venizelos, 4 Ekim 1915'te parlamentodan Yunanistan'ın müttefiki Sırbistan'a yardım etmesi ve gerekmesi hâlinde savaşa girmesi talebinde bulunmuş ve sonuç almıştı.

Ekim ayı başında Alman ve Bulgar kuvvetlerinin Sırbistan'a saldırı hazırlıklarında bulunduğu süreçte İtilaf Devletleri Yunanistan'ı savaşa davet etmiş, Venizelos bu daveti kabul etmiş, ancak bir kez daha Kral Konstantinos'un muhalefetine takılmıştı. Venizelos mecliste yapılan oylamada savaşa dâhil olma yönünde bir karar çıkarmayı başarmışsa da bu kararı Kral Konstantinos'a kabul ettirememişti. Almanya'nın kesinlikle Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırıda bulunmayacağı güvencesini öne süren Konstantinos tarafsızlığın devamı konusunda ısrarcı olmuştu (Ventiris, 1931: 21). Kral Konstantinos kararı tanımayı reddedip Venizelos'u başbakanlıktan azledince Yunanistan bir kez daha savaşa girememişti (Leon, 1974: 238-245). Venizelos siyaset sahnesinden kez daha çekilince, Yunanistan'da Konstantinos kontrolünde Alexander Zaimis liderliğinde Anti-Venizelist cepheden oluşan ekümenik bir hükümet kurulmuştu. Bu gelişme Yunanistan'ın tarafsızlık tutumunu devam ettireceği anlamına geliyordu (Enepekides, 1992: 300-315).

Elde kalan en kritik ülkede, İttifak bloğunun değirmenine su taşıyan bu yönde gelişmeler yaşanırken, İngiltere'nin Bulgaristan korkusu nihayet gerçeğe dönüşmüştü. Bulgaristan, 11 Ekim 1915'te Sırbistan'a saldırarak savaşa girmişti (Hall, 2011: 300-315). Hâlihazırda Avusturya-Macaristan ve Almanya ablukası altında bulunan Sırbistan'ın uzun bir süre direnemeyeceği artık neredeyse kesinleşmişti. Bulgaristan'ın savaşa dâhil olmasıyla birlikte artık Yunanistan'ın (ve eş zamanlı olarak Romanya'nın) kazanılması, iç siyasette yaşananlar ne olursa olsun, İngiltere için olmazsa olmaz bir koşul olmuştu. Bu yüzden de İngiltere, Yunanistan'ı ikna etme girişimlerine hız kazandırmış, Grey, 12 Ekim 1915'te Atina'daki İngiliz büyükelçi Elliot'a gönderdiği talimatta Yunanistan'ın savaşa girme konusunda ikna edilmesini istemişti. Ertesi günkü telgrafında ise karşılığında savaş sonunda Yunanistan açısından önemli toprak kazanımlarının mümkün olacağına vurgu yapmasını istemişti (Theodoulou, 2011: 260; Woodhouse, 1985: 79).

Grey'in önemli toprak kazanımlarından kastı bu kez Kıbrıs ve Batı Trakya idi. Trakya İngiliz egemenliğinde bir bölge ya da İtalya'nın yayılma sahası planları kapsamında olmadığı için savaş sonrası şartıyla güvence verilebilirdi; buna karşın Kıbrıs İngiliz işgali altında olduğundan doğrudan Yunanistan'a teslim edilebilir, savaşa girme karşılığında Yunanistan'da hükümet ve Kral kamuoyunu ikna etmekte aday bir koz olarak kullanabilirdi. İngiltere, iktidarda Venizelos olmadığı ve Kral Konstantinos'un olumsuz bir tutum benimseyebileceği görüşünden hareketle bu kez teklifin gerçekleştirilmesi konusunda daha dikkatli ve planlı

olmayı tercih etti. Kıbrıs'ın söz konusu kritik süreçte yeniden gündeme alınması ve bir öneri olarak formüle edilmesinde, iki ülke arasındaki gelişmeleri yakından takip eden İngiliz akademisyen Ronald Montagu Burrows'un (Londra'da bulunan Kings College Rektörü, 1913-1920) hem kendi inisiyatifi hem de hükümetin onayıyla görev aldı⁴.

Burrows, Kıbrıs teklifini gündeme taşıyarak hükümet yetkilileriyle tartışmakla kalmamış, teklifin nasıl hayata geçirilmesine ilişkin de bazı önemli uyarılarda bulunmuştu. Burrows'a göre İngiltere'nin Kıbrıs konusunda yapacağı hiçbir teklif savaşa girmek istemeyen Kral Konstantinos'u ikna edemezdi, bu yüzden de Kıbrıs konusundaki resmi teklif, doğrudan Yunan hükümetine yapılmamalı, Kıbrıs'ta bulunan Ortodoks kilisesi üzerinden dolaylı olarak Yunanistan'a bildirilmeliydi. Bunun için Adadaki Başpiskopos bir İngiliz savaş gemisiyle Yunanistan'a gönderilmeli ve bizzat Başpiskoposun kendisi adanın Yunanistan'la birleştiğini ilan etmeliydi. Başka türlü belirtmek gerekirse meseleyi bir oldu-bitti ile Yunanistan'a kabul ettirmektir. Burrows'un düşüncesine göre bu durumda Yunan kamuoyunun tepkisinden çekinecek ne Kral ne de Venizelos buna karşı durabilecekti.

Kıbrıs'taki Rumlar ve Rumların İngiliz idaresiyle olan ilişkileri ve Rum toplumu üzerinde oldukça güçlü bir otoriteye sahip kilisenin adanın Yunanistan'la birleştirilmesi konusundaki girişimleri göz önünde bulundurulduğunda Burrows'un bu yaklaşımının mantıklı bir zemini olduğu öne sürülebilir. Kıbrıs'ta kilise, İngiliz egemenliğinin başladığı tarihten itibaren, sistematik bir şekilde Enosis taleplerinde bulunmuş, bu konuda gerek İngiliz idaresi gerekse Yunanistan üzerinde bir baskı oluşturmaya çalışmıştı. Örneğin, 22 Temmuz 1878'de İngiliz askeri yetkililer adaya ayak bastığında bu yetkilileri karşılayanlar arasında bulunan Girne Piskoposu "Kıbrıs'ın daha önce Yunan adaları örneğinde olduğu üzere Yunanistan'a verilmesi" talebinde bulunmuş ve yeni sömürge idaresinin Kıbrıslı Rumlar tarafından ancak bu şartlarda kabul edilebileceğini dile getirmişti (Hill, 1952: 297). Muhtemelen bu sözler siyasi bir tutumu aktarmak için sarf edilmişti, ne kilisenin aksi yönde bir tutum benimseyebilecek gücü, ne de İngiltere'nin tehditkâr bir üslupla dile getirilmiş bu sözleri ciddiye almaya niyeti vardı.

Yunanistan da bu süreçte İngiltere ile karşı karşıya gelebilecek bir siyasi ve askeri güce sahip değildi. İngiltere ile ilişkilerinde sorun yaşamak istemediğinden Yunanistan bu talepleri kontrol altına almaya çalışıyor, birleşmenin İngiltere ile alınacak ortak bir karar neticesinde gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde bir siyaset benimsiyordu. Gelişmeler bu yönde olsa da kilise bu konuda dikkat çekme faaliyetlerini sonraki süreçte de devam ettirmişti. Böylece hem adadaki Rumlar nezdinde Enosis (birleşme) hareketinin önderliği konusundaki yerini tahkim etmiş hem de siyasi bir otoriteye dönüşmüştü. Burrows'a göre işte bu durum İngiltere açısından avantaja çevrilebilecek bir potansiyel taşıyordu. Muhtemelen onun görüşüne göre politize olmuş Ortodoks kilisenin gücünü, tarafsız kalma yönünde soğukkanlı bir siyaset izlese de aslında Megali İdea'yı gerçekleştirme konusunda son derece hevesli görünen ve bunu ajitatif bir şekilde kamuoyu önünde dillendirmekten çekinmeyen Kral Konstantinos üzerinde bir baskı unsuruna dönüştürerek sonuç alınabilirdi. Ona göre Kral Konstantinos'un, doğrudan Megali İdea'nın hedef bölgelerinden birinde yaşayan halk tarafından gelen talebe kayıtsız kalamayacaktı. İşte bu düşüncelerden hareketle Burrows, özünde Yunan kamuoyu üzerinden hükümeti ikna amaçlayan formülünü 14 Ekim 1915'te Muhafazakâr Parti'nin Dışişlerinden

⁴ Burrows'un Kıbrıs konusunda bir öneriyle gündeme gelmesi şaşırtıcı değildi, zira iki ülke arasındaki ilişkileri yakından takip eden bir akademisyen olmaktan öte, "Yunan dostu" bir akademisyendi ve benimsediği ya da benimsemesinin "tavsiye" edildiği temel misyonu, 1913'te Londra'da kurulan İngiliz-Helen Ligi'nin (*Anglo-Hellenic League*) kurucu üyelerinden biri olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de Yunan sempatisi (*Hellenophilia*) kazanılmasına yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmaktı. 1915-1920 yılları arasında Venizelos özelinde Yunan taraftarlığının inşası girişimlerine ilişkin bk. Markovich, 2018: 125-155.

sorumlu Parlamento Müsteşarı Lord Robert Cecil ile paylaştı. Burrows'a göre hükümetin yapması gereken şeydu:

“Kıbrıs Valisine, Başpiskopos ve Yasama Meclisi'ndeki Rum üyeleri Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakmaya ve Yunanistan'ın Bükreş Antlaşması ile kazandığı topraklarını on yıllığına güvence altına almaya hazır olduğunu bildirme talimatı verilecek. Bunun karşılığında Yunanistan'dan tek bir koşulu yerine getirmesi istenecek; derhal savaşa İtilaf Devletleri safında katılmak. Valiye ayrıca Başpiskopos ve arkadaşlarının gecikmeksizin Atina'ya gitmesi Kral ve Parlamento'ya başvurarak yapılan teklifin bir daha asla tekrarlanmayabileceği bilgisinin iletilmesi talimatı verilecektir. Bunun yanı sıra Atina'da bulunan İngiliz Büyükelçiye Venizelos'la konuyu etraflıca tartışması ve teklifin hükümet cevabını vermeden hemen önce Venizelist bir gazetede yayınlanmasını güvence altına alma talimatı verilmelidir.” (Misztal, 2014: 482-483)

Cecil'e göre Burrows'un önerisinin hayata geçirilmesi mümkündü, ancak Kral Konstantinos'un bu yolla ikna edilip edilemeyeceği meçhuldü. Ona göre Kıbrıs doğrudan Yunan hükümetine teklif edilmeli, ikna edici olmak için daha fazla toprak vaadinde bulunulmalıydı. Bu çerçevede hükümet sunduğu öneri şu şekildeydi:

“Samimiyetimizin bir göstergesi olarak, savaşın sonuna kadar olan süreçte Yunanistan'a Trakya'nın güneyi ve İzmir ile hinterlandı konusunda güvence vermeli ve koşullar ne olursa olsun Kıbrıs'ın kendisine bırakılacağı teklifinde bulunmalıyız. Kıbrıs'ın hemen Yunan halkına bırakılması, savaşın sonunda elde edilecek avantajlardan çok daha çekici olacaktır.” (Stavridis, 1996: 296-297; Misztal, 2014: 482-488)

Asquith Hükümeti, Burrows ve Cecil'in önerisine sıcak bakmamıştı. Burrows'un önerisinin dolaylı yollardan, Kral Konstantinos üzerinde kamuoyu baskısı yaratarak yapılması yaklaşımını oldukça riskli bulunmuştu. Hükümetin temel kaygısı bu yönde dikte eden patronize bir yaklaşımın Yunanistan'daki tepkiselliği artırabileceği yönündeydi. Ayrıca hükümet, Kıbrıs'taki Enosis hareketinin Yunan kamuoyunda ve siyasetinde etki yaratabilecek bir düzeyde olmadığına inandığında bu yönde riskli bir adım atılsa dahi sonuç alınmasının güç olduğu görüşündeydi. Hill'in de isabetli bir şekilde tespit ettiği üzere, Enosis hareketi siyasi düzeyle sınırlıydı, kitleler henüz bu konuya ilgisizdi (Hill, 1959: 533). Buradan hareketle hükümet içerisinde yapılan tartışmalar sonunda Enosis heyecanının Yunanistan'da hükümetin kararını etkilemesini beklemek fazlasıyla naif bir düşünce olarak değerlendirildiği öne sürülebilir.

İngiltere'nin İzmir'e ilişkin net bir tutum ortaya koyamamasındaki temel nedenlerden biri İtalya ile olan ilişkileriyle ilgiliydi. İtalya, Birinci Dünya Savaşı başladığında, uzunca bir süredir İttifak bloğunun bir üyesi olmasına rağmen tarafsızlığını ilan eden devletlerden biriydi. İtilaf bloğu, yaptığı gizli pazarlıkların ardından müttefikleriyle sorunlar yaşayan İtalya'yı İttifak bloğundan koparmayı ve 1915 yılı mayıs ayında kendi cephesinde savaşa dâhil etmeyi başarmıştı (Pryce, 1954: 219-227). İtalya'nın, İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a toprak tavizleri vermesi girişimlerine sıcak bakmadığından daha önce söz edilmişti. İngiltere'nin Kıbrıs'ı resmen Yunanistan'a teklifi ve daha fazlası için sözlü güvence verme girişimleri İtalya'da ciddi bir rahatsızlık yaratmıştı. İtalya bu konudaki rahatsızlığını büyükelçileri aracılığıyla İtilaf Devletleri'ne iletmış ve buna kesinlikle razı gelmeyeceğini ifade etmişti. Örneğin, İtalyan Dışişleri Bakanı Sonnino, İngiltere'nin teklifini gerçekleştirmesinden birkaç gün sonra, 20 Ekim 1915'te Atina, Londra ve St. Petersburg'taki İtalyan büyükelçilerine gönderdiği telgrafta, “Yunanistan'a toprak tavizleri verilmeye çalışıldığından, Kıbrıs yanında özellikle de Batı Trakya'nın da vaatlere dâhil edileceğinden ve buna engel olmak için gereken tüm girişimleri gerçekleştirmelerini istiyordu (DDI, 1918-1922, V: 4: 593).

İtalya'ya savaşa girmesi karşılığında teklif edilen Batı Anadolu, İtalya'nın bu siyasetinde başarılı olduğu anlamına gelse de bu konuda iki taraf arasındaki kriz kesin olarak çözüme kavuşturulamamıştı. İtalya, genel olarak İngiltere'nin Batı Anadolu konusunda

hipokratik bir siyaset izlediğini düşünüyor, bölgenin, hatta daha fazlasının Yunanistan'a da teklif edilmesinden rahatsızlık duyuyordu. Çanakkale Savaşı sırasında Yunanistan'a yapılan teklifin bir şekilde haber alınması İtalyan hükümeti nezdinde tepkiyle karşılanmıştı. İngiliz hükümeti aksini iddia etmek için ciddi bir çaba sarf etmek durumunda kalmıştı. Grey, 2 Şubat 1915'te Roma'ya bir telgraf göndermiş ve bu telgrafta, İngiltere'nin Yunanistan'a İstanbul, İzmir ve İtalyan işgali altındaki Oniki Ada'yı teklif ettiğine yönelik dedikoduların Almanya kaynaklı olduğunu ve doğru olmadığını dile getirmişti. Grey'e göre Yunanistan'a İstanbul'un teklif edilmiş olması tasavvur edilemez bir konuydu, çünkü müttefik Rusya'nın buna razı gelmesi düşünülemezdi. İngiltere'nin 1871'den beridir Rusya'yı Boğazlar ve İstanbul'dan uzak tutma siyaseti, Birinci Dünya Savaşı ile dramatik bir şekilde değişmiş, Çanakkale Savaşı öncesinde İngiltere bu iki bölgenin Rusya'ya bırakılmasını öngören pazarlıklara girişmişti. 1914 yılı Ağustos ve Kasım ayları arasında taraflar arasında bu konuda uzlaşmaya varılmıştı (Smith, 1965: 1015-1034). Dolayısıyla Grey, bu telgrafta ayrıca Yunanistan'a İzmir'in sadece küçük bir kısmının teklif edildiğini belirtmişti (Grey;194-195). Görüldüğü üzere taraflar arasında ciddi bir güven krizi yaşanıyordu. İngiltere bu koşullarda İzmir'e ilişkin net güvenceler vererek hâlihazırda iki ülke arasındaki pazarlıklardan ciddi rahatsızlık duyan İtalya'yı karşısına almak istememişti⁵.

Bu tartışmalar sonunda hükümetin aldığı karar şu olmuştu: Kralcı hükümete kamuoyunda İngiltere'yi deyim yerindeyse “günah keçisi” olarak gösterecek bir gerekçe sunmamak için hiçbir baskıda bulunmamak, teklifi sunarak yanıtını beklemek ve sonrasında buna göre hareket etmek. Bu karardan hareketle Grey, 16 Ekim 1915'te Elliot'a gönderdiği talimatta Zaimis ile görüşmesini ve ona, Yunanistan'ın Sırbistan'la olan anlaşmasına ilişkin sorumluluklarını hatırlatmasını, bu sorumluluğu yerine getirme konusundaki isteksizliğine ilişkin İngiltere'nin yaşadığı hayal kırıklığını belirtmesini, Sırbistan'a verilecek desteğin Yunanistan'ın da çıkarına olduğunu vurgulamasını istemişti. Grey'e göre Yunanistan müttefik sıfatıyla Sırbistan'a yardım etmeyi kabul ederse İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a bırakmaya hazır olacaktı. Bunun yanı sıra Yunanistan tüm güçleriyle İtilaf Devletleri cephesinde savaşmayı kabul ederse, doğal olarak savaşın sonunda elde edilecek kazanımlardan da faydalanacaktı; ancak Kıbrıs konusunda yapılan teklif yalnızca Yunan birliklerinin derhal Sırbistan'ın yardımına gitmesi hâlinde geçerli olacaktı. Telgrafın son paragrafı önemli bir hususa dikkat çekiyordu. Savaşı hangi tarafın kazanacağından bağımsız olarak Kıbrıs derhal Yunanistan'a bırakılacaktı, teklife mümkün olan en erken sürece yanıt verilmeliydi (Mousio Venaki, *Arxeio Eleftheriou Venizelou, Fakelos 12-338*, Grey pros Elliot, 16 Oktovriou 1915).

⁵ Gerçekten de İngiltere'nin Batı Anadolu'da Yunanistan'a tam olarak hangi bölgeyi teklif ettiği net değildi. Batı Anadolu konusunda aynı zamanda İtalya ile de pazarlıklar yürüttüğünden bu konuda bağlayıcı bir söz vermek ve İtalya'yı gücendirmek istememişti. Ancak yine de Yunanistan'ın İzmir konusundaki planlarından haberdar olduğundan, savaşın kazanılması halinde İzmir'i alabileceğine yönelik bir umut vermek istemişti. Benzer bir şekilde İngiltere, İtalya'ya Gizli Londra Antlaşması ile Batı Anadolu'da Antalya bölgesi dâhil ciddi tavizler vermiş, İtalya'nın da İzmir konusundaki taleplerini ve girişimlerini bildiğinden, Antalya'dan daha fazlası konusunda bu devleti umutlandırmıştı. İngiltere'nin her iki devlete yönelik bu yaklaşımı, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Almanya ve Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmadaki yazılı koşulla benzerlik taşımaktadır. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre Almanya, savaşın kazanılması halinde Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları'nı, özellikle de İzmir'e yakın Sakız, Midilli ve Sisam, geri almasına yardımcı olacağı taahhüdünde bulunmuştu. Ancak bu süreçte Yunanistan'ı savaş dışında tutmak için Almanya'nın Adalar konusunda sözlü ya da yazılı nasıl bir taahhütte bulunduğu meçhuldür. Yunanistan 1917 yılına kadar savaşa girmediğinden, bir bakıma Osmanlı Devleti ve Almanya nezdinde dolaylıda olsa “müttefik” olarak değerlendirildiğinden, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı-Yunan ilişkilerindeki en önemli mesele olan “Ege Adaları Meselesi” bir kenarda tutulmuştu.

Ertesi gün İngiliz büyükelçi bu talimatı harfiyen yerine getirdi. Kıbrıs'ın ikinci kez ve resmi olarak teklifi 17 Ekim 1915'te Elliot tarafından Yunan Başbakanı Aleksander Zaimis'e iletildi. Elliot ve Zaimis teklifi ve genel olarak savaşa ilişkin Yunanistan'ın pozisyonunu tüm yönleriyle tartıştı. İtalya'nın Atina'daki büyükelçisi De Bosdari'nin aktardığına göre, Zaimis, teklifi iki nedenden ötürü reddetmişti. Birincisi Yunanistan'ın Bulgaristan'a yönelik endişeleri idi. Zaimis'e göre Yunanistan olası bir Bulgar saldırısından ciddi bir şekilde endişe duyuyor, İtilaf Devletleri yardım güvencesi verse de bir Bulgar saldırısı karşısında Yunanistan'ı desteleyecek ya da kurtaracak zaman bulması mümkün değildi. İtilaf Devletleri bölgeye geldiklerinde Bulgaristan çoktan zaferini ilan etmiş olacaktı. Zaimis, görüşmede ayrıca, özellikle Yunan Genelkurmayının savaşa girilmesini intihar olarak değerlendirdiğine vurgu yapmış, bu yüzden de hükümetin mevcut koşullarda savaşa girilmesine kesinlikle yanaşmayacağını dile getirmişti (DDI, Sesta Serie 1918-1922, Vol.IV, De Bosdari al Sonnino, Atene, 20 ottobre 1915, s.594). Sonnino'ya göre Yunanistan'ın teklife olumsuz yaklaşmasının temel nedeni, hükümetin Yunan kamuoyunu verilecek tavizler konusunda ikna edemeyeceğine inanıyor olmasıydı (DDI, Sesta Serie 1918-1922, Vol.IV, Sonnino al De, Rome, 20 ottobre 1915, s.595). Elliot'un ertesi gün Grey'e göndermiş olduğu telgrafa bakılacak olursa Zaimis yine de meselenin siyasi alanda tartışılarak nihai yanıt verilmesi için birkaç günlük süre istemişti (Theodolou, 2011: 265).

Dönemin siyasi ve askeri koşulları göz önüne alındığında ve özellikle Yunan ordusunun karşı tarafa kıyasla yeterliliği açısından değerlendirildiğinde, Sırbistan'ın yardımına giderek Bulgaristan'a savaş açmak Yunanistan açısından intihar olabilirdi. Genel Kurmay Başkanı Metaksas'ın 21 Ekim 1915'te kaleme almış olduğu rapor bunu açıkça ortaya koymaktadır. Metaksas'ın Kral Konstantinos ve hükümetin dikkatine sunduğu detaylı raporunda aktardığına göre, Sırbistan'ın durumu oldukça kritikti, bu devletin acile askeri yardıma ihtiyacı vardı; ancak Yunanistan açısından savaşa girmek için uygun zaman değildi. Metaksas çeşitli senaryolar ve rakamlar üzerinden tekniksel ve rakamlarla ortaya koyduğu argümanlarla bu yaklaşımını kanıtlamaya çalışmıştı. Metaksas'a göre öncelikli olarak iki taraf arasındaki asker sayısı bakımından ciddi bir farklılık söz konusuydu: Alman-Bulgar ordularının toplamı, Yunanistan'ın teklifi kabul edip Sırp ordusuna dâhil olması hâlinde bile %30 avantajlı durumdaydı (490 bin Alman-Bulgar buna karşın 360 bin Sırp-Yunan). İkinci olarak Sırp-Yunan ordusu sayıca yetersiz olmasının yanında, savaş sahası çok geniş bir alana yayıldığından Yunanistan'ın Sırp yardımına beklenen süre içerisinde gitmesi ve gereken yardımı gerçekleştirmesi imkânsızdı. Yunan ordusunun hazır hâle gelmesi için en az on iki gün gerekiyordu, savaş alanına gidinceye kadar olası bir Bulgar saldırısına maruz kalabileceği gibi, savaş alanında yeterli desteği sağlayamayabilirdi, bölgeye ulaştığında hem çok geç olabilir hem de Yunan ordusu büyük bir bozguna uğrayabilirdi. İngiltere ve Fransa'nın desteğinin gereken zaman dilimi içerisinde bölgeye gelerek, Sırp-Yunan birliklerine yardım etmesi pek mümkün görünmüyordu. Kaldı ki Yunanistan Sırbistan'a yardıma koştuğu süreçte Osmanlı Devleti Makedonya'ya bir saldırı gerçekleştirebilir, bu durumda Yunanistan büyük bir bozgun ve felaketle karşı karşıya kalabilirdi. Kısacası Metaksas'a göre Sırbistan için yenilgi kaçınılmaz olarak görülüyordu. Bu durumda Yunanistan tarafsızlığını kesinlikle bozmamalı, savaşın gidişatına göre yeni senaryolar üzerinden siyasi ve askeri pozisyonunu ilerleyen süreçte yeniden değerlendirmeliydi (Metaksas: 433-439).

Teklif sunulduğunda, Yunanistan'a değerlendirmesi ve nihai yanıt için üç günlük süre tanınmıştı. Teklife yanıt iki gün gecikmeyle beş gün sonra verilmişti. Muhtemelen Metaksas'tan gelecek rapor beklenmişti. Rapordan bir gün sonra, 22 Ekim'de verilen İngiliz teklifine verilen resmi yanıtta Yunan hükümetinin, İttifak devletlerinin Sırbistan'ı savaş dışı kılmaya yönelik başlatmış olduğu operasyonla hem fikir olunmadığının izahıyla başlayan mektupta çeşitli gerekçeler öne sürülerek Yunanistan'ın savaşa neden katılamayacağı

açıklanmıştı. Milli bir hayal olan ve son derece cazip görünen Kıbrıs'ın teklifi heyecan vericiydi, ancak kabul edilmesi mümkün değildi. Yunanistan, Sırbistan'ın yardımına gidecek olursa, kendi varlığını tehlikeye atmış olacaktı. Savaşta yenilgi kaçınılmaz görüldüğünden Sırbistan kurtarılamayacağı gibi, savaşa katılmanın bedeli Yunanistan için oldukça ağır olacaktı. Yunanistan, mevcut sınırlarını koruyabilmek için askeri tarafsızlık siyasetini devam ettirecek, İtilaf bloğuyla da dost kalacaktı (Woodhouse, 1985: 85).

Yunanistan'ın teklife resmi yanıtından iki gün sonra, Kral taraftarı Patris'te muhtemelen Yunanistan'ın teklife ilişkin yanıtını kamuoyu nezdinde meşrulaştırmak amacıyla 24 Ekim 1915'te yayınlanan bu karikatür, Yunan siyasetine hâkim olan "Bulgar tehdidi" algısını açıkça ortaya koymaktadır. Resmedildiği üzere "Avusturya-Macaristan birliklerine karşı koymaya çalışan Sırp asker, Bulgar askeri tarafından sırtından hançerleniyor".

Peki, İngiltere'nin söz konusu cömert teklifi neden reddedilmişti? Elliot'a sunulan gerekçeler gerçekten de doğru muydu? Bu konuda şu nedenler öne sürülebilir. Teklife olumsuz yaklaşılmasının birinci nedeni, Kral Konstantinos'un Yunanistan'ı savaş dışı tutma stratejisiyle ilgiliydi. Kralın bu konuda meşruiyetini inşa ettiği bir zemin, dolayısıyla tutumunda bir tutarlılık da vardı. Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan'ın içerisinde bulunduğu jeostratejik ve jeopolitik resmi son derece tehlikeli gören ve konjonktürel durumun kesinlikle lehte olmadığını düşünen Yunan Kralı, Yunanistan'ın işgale uğramadıkça sadece İtilaf değil İttifak bloğu yanında da savaşa girmemesi gerektiği görüşündeydi. Bu kararlılık savaşa giden süreçte ve savaş sırasında Almanya'nın yoğun baskısı karşısında da gösterilmişti. Bu süreçte Kayzer ve Konstantinos arasında yapılan görüşmeler bu kararlılığa örnek olarak gösterilebilir. Kayzer, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaşın başında Yunanistan'ı kendi bloğuna dâhil etmek için büyük bir çaba sarf etmiş, hatta aksi hâlde Yunanistan'la tüm ilişkilerin kesileceği tehdidinde bulunmuştu (Voutetakis, 1921: 118-119). Konstantinos, çeşitli gerekçeler öne sürerek bu tehditleri savuşturmuş, tarafsızlık siyasetinde diretmişti. Kayzer ile olan yazışmalarında, ideolojik olarak Almanya'nın yanında olduğunu, politik görüşlerinin kesinlikle

Alman yanlısı olduğunu ve Almanya'nın birçok konudaki yardımından ötürü Kayzer'e minnettar olduğunu dile getirip Yunanistan'ın Almanya'ya askeri olarak destek vermesinin mümkün olmadığını öne sürmüştü (Mackenzie, 1931: 27-28).

Yunanistan, Balkan Savaşları'nda beklenenin de ötesinde toprak kazanarak sınırlarını neredeyse iki katına çıkarmıştı. Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni statükonun son derece hassas ve belirsiz olduğu bir iklimde, Yunan Kralı'na göre ülkesinin savaşa dâhil olması Bulgaristan'ın ordularını mobilize etmesi ve Makedonya'daki Yunan topraklarına saldırıya geçmesi için büyük bir gerekçe oluşturabilir ve Osmanlı Devleti, kaybettiği Ege Adalarından bazılarını geri almak için harekete geçebilirdi (Loulos: 1990: 226). Savaş başladıktan sonra da Konstantinos bu çizgisini korumuş; Bulgaristan'ın savaşa dâhil olması üzerine ise bu çizgiye sıkı sıkıya sarılmıştı. Ona göre Sırbistan'ın yardımına giderek savaşa İngiltere'nin yanında girmek her iki devlete de savaş ilan etmek anlamına geliyordu; bu durum ise her iki devletin de Yunanistan'ı işgaline davetiye çıkarmak anlamına geliyordu. Çünkü Yunanistan'ın tarafsız kalmasına bile tahammül edemeyen Almanya'nın, sürekli olarak "Bulgaristan'a karşı savaş, Almanya'ya karşı savaş demektir" (Stavridis, 1996: 292) uyarısında bulunduğu bir süreçte, Balkan Savaşlarında hak ettiğini alamadığına inandığı için Yunanistan'a karşı intikamcı duyguları eksilmek yerine artan Bulgaristan'ın her ne koşulda olursa olsun, İngiltere yanında savaşa girilmesine tepkisiz kalması beklenemezdi. Kralın görüşüne göre Yunanistan tarafsız kalarak bir yandan Almanya'yı gücendirmemiş oluyor, diğer taraftan Selanik üzerinden Ege'ye açılma planlarını hayata geçirmek isteyen Bulgaristan'a destek olmasına gerekçe sağlamamış oluyordu. Bu açıdan bakıldığında Kralın tutumunun realist olduğunu öne sürmek mümkündür.

Hükümetin olumsuz tutumunun bir diğer önemli nedeni de Yunanistan açısından Kıbrıs haricinde ciddi bir somut kazanımdan söz edilmiyor olması; Batı Anadolu, özellikle İzmir konusunda kesin bir güvence vermeye yanaşmıyordu (Nikolopoulos, 2007: 256-273). İngiltere, Bulgaristan'a savaş açılmasını istiyor, bu riskli girişim karşısında Yunanistan'da kamuoyunu ikna edebilecek ölçüde ciddi bir toprak önerisinde bulunmuyordu. Hayalci de olsa kendisini son Bizans İmparatoru XI. Konstantinos'un ardılı olarak gören (Clogg, 2021: 83) Kral Konstantinos'un İstanbul'u ele geçirme hayalleri dururken yalnızca Kıbrıs'ın teklif edilmesi ikna edici görülmemişti. Yukarıda da söz edildiği üzere İngiltere'nin net bir teklifte bulunmuyor olmasının nedeni İtalya idi. İtalya ile Yunanistan arasındaki Adalar ve İzmir konusundaki rekabet göz önüne alındığında (Yellice, 2018: 177-228) Kral Konstantinos'un teklifteki muğlaklığın altında yatan temel nedenin İtalya olduğunu tahmin ettiği öne sürülebilir. Dolayısıyla bu noktada Kral İngiltere'ye güvenmiyordu. Bir bakıma teklifin reddi İngiltere'ye, daha özelde Herbert Henry Asquith hükümetine güvenmiyorum açıklamasıydı. Muhtemelen. Yunanistan'ın önceliği Batı Anadolu konusunda hiçbir güvence verilmezken Kıbrıs'ın verilmesi bir tuzak olarak görülmüştü. Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu, hatta İstanbul'u işgali planı konusunda Kral Konstantinos Venizelos'tan daha az istekli değildi. Dolayısıyla İngiltere özellikle Batı Anadolu konusunda ciddi bir güvence vermiş olsaydı, Kral kamuoyu ve Venizelos'un baskısına karşı koyamayabilir, teklifi kabul etmek durumunda kalabilirdi. Bunun yerine İngiltere, oldukça uzak bir coğrafya da bulunan Kıbrıs'ı öneriyordu. Kral, muhtemelen Yunanistan henüz yakınındaki, üstelik işgali altındaki adaları tam olarak egemenlik altına alamamışken, Güney Arnavutluk'un statüsü belirlenememişken, Batı Anadolu'ya uzanıp uzanmayacağı kesinlik kazanmamışken, Kıbrıs'ı egemenlik altına almayı pek akıllıca bir siyaset olarak görmemişti. Bir anlamda henüz Kıbrıs için doğru zaman olmadığı görüşündeydi.

Üçüncüsü Kıbrıs'ın ciddi bir taviz olmadığı düşüncesiydi. Dönemin Genelkurmay Başkanı Metaksas'ın anılarında belirttiğine göre genel olarak hükümet kanadı ve siyasilerde savaşa girmeyi gerektirecek kadar önemli bir taviz olarak görülmediği algısı hâkimdi. Bunun yanı sıra savaşın Almanya'nın kazanması hâlinde ki başta kendisi olmak üzere hükümet ve Kral

Konstantinos savaşın Alman zaferiyle sonuçlanacağına inanıyordu, Kıbrıs savaşı bir şekilde Yunan egemenliğine geçebilirdi (Metaksas: 418). Elliot, Londra'ya gönderdiği raporlar bu yaklaşımı doğruluyordu. Elliot'a göre teklif Kral yanlısı hükümette neredeyse hiçbir etki ya heyecan yaratmamıştı. Öte yandan Yunanistan'da genel olarak siyasiler, savaşı İngiltere kazansa bile, daha önce nasıl İyonya Adaları'nı Yunanistan'a armağan ettiyse, işgali altında bulundurduğu Doğu Ege Adaları konusunda Yunan tezlerini desteklediyse ve Oniki Ada'daki İtalyan işgallerini sonlandırmaya çalıştıysa, çoğunluğunu Rum nüfusun oluşturduğu Kıbrıs'ı da benzer bir şekilde, er ya da geç Yunanistan'a bırakabileceğine yönelik iyimser bir temenni (*wishful thinking*) taşıyordu. Oniki Ada'ya yönelik benzer beklenti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmişti; bu sonuç sonraki süreçte Yunanistan'ın Kıbrıs'ı topraklarına katma arayışına güçlü bir motivasyon sağlamıştı.

Yunanistan'ın müttefik devletlerle olan ilişkilerini yakından takip eden ve dönemin önde gelen gazetecilerinden biri olan Georgios Ventiris Yunanistan'ı er geç savaşa girmek zorunda kalacağı, dolayısıyla tüm bu gerekçelerin "halledilebilir" olduğu görüşündeydi. Ona göre Kıbrıs teklifinin reddedilmiş olması büyük bir hata idi. Kral Konstantinos iyi bir asker ve stratejistti, ancak gelişmeleri Venizelos kadar daha geniş bir vizyonda değerlendirebilecek bir yetiye sahip değildi (Ventiris, 1931: 22-31)

Gerekçe ne olursa olsun, Yunanistan'ın tutumu İngiltere'de büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştı. Woodhouse'ın aktardığına göre Zaimis birkaç gün sonra Elliot ile yaptığı görüşmede teklifin reddedilmesi konusundaki tutumuna ilişkin "yüksek mevkiden gelen baskı altındaydım" ifadelerini kullanmışsa da Yunanistan'ın bu tutumu İngiltere'de büyük tepki toplamıştı. 25 Ekim'de Elliot, Zaimis ile yaptığı görüşmede Kıbrıs konusundaki teklifin artık geçerli olmadığını beyan etmişti (Woodhouse, 1985: 88)⁶. İngiltere'nin net bir tutumla başka hiçbir siyasi pazarlığa girmeksizin sadece Kıbrıs özelinde, deyim yerindeyse "kabul et ya da etme" (take it or leave it) şeklinde yorumlanabilecek sıradışı teklifi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasında son derece kritik bir andı ve benzer bir süreç bir daha hiç yaşanmayacaktı. Bu bağlamda iki ülke arasındaki bu kritik süreç dolaylı olarak Kıbrıs sorununun da başladığı tarih olarak değerlendirilebilir. Çünkü teklif, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması girişimlerinde bir dönüm noktası olmuş, bir daha tekrarlanmamış olsa da Kıbrıs'taki ve Yunanistan'daki irredantist milliyetçileri cesaretlendiren bir faktör olmuştu. İngiltere'nin teklifte yer verdiği, "koşulsuz" ve "erken yanıt" ifadeleri aslında İngiltere'nin savaşta ne kadar ciddi bir çaresizlik içinde olduğunu ve Yunanistan'ın desteğine acilen ihtiyaç duyduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İngiltere, Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırısı karşısında bölgede kendisini öylesine sıkışmış hissetmişti ki hem savaş koşullarında müttefikleriyle ilişkilerini hem de savaş sonrasındaki İngiliz-Yunan ilişkilerini etkileyecek çok riskli bir karara imza atmak durumunda kalmıştı.

Kaldı ki bu teklif, müttefik olarak İttifak bloğundan koparılarak İtilaf bloğuna henüz dâhil edilmiş İtalya ve Rusya'nın karşı durmasına karşı yapılmıştı. Her iki devlet de uzun bir süredir Yunanistan'ın İngiltere yardımıyla Akdeniz'deki etkisini artırmasına karşı bir siyaset izliyordu (Driault, 1926: 209). Her iki devlet de İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a teklif etmesinden büyük bir rahatsızlık duymuştu. Özellikle İtalya bu konudaki rahatsızlığını büyükelçileri aracılığıyla İtilaf Devletleri'ne iletmiş ve buna kesinlikle razı gelmeyeceğini ifade etmişti. Örneğin, İtalyan Dışişleri Bakanı Sonnino, 20 Ekim 1915'te Atina, Londra ve St.

⁶ İngiltere açısından bu yaklaşım, aynı zamanda emperyal bir kibir gösterisi olarak da değerlendirilebilir. İngiltere, muhtemelen bu konuda de denli büyük bir hata yaptığını ya da risk aldığını görüp teklifi geri çekmiş, bir daha da asla gündeme getirmemişti. Grey'in anılarında bu önemli konudan hiçbir suretle bahsetmemiş olması bu fiyaskodan duyulan rahatsızlığın bir göstergesi olarak da görülebilir.

Petersburg'taki İtalyan büyükelçilerine gönderdiği telgrafta, “Yunanistan’a toprak tavizleri verilmeye çalışıldığından, Kıbrıs yanında özellikle de Batı Trakya’nın da vaatlere dâhil edileceğinden ve buna engel olmak için gereken tüm girişimleri gerçekleştirmelerini istiyordu (DDI, 1918-1922, V: 4: 593).

Muhtemelen teklifin nihayet gündeme getirilmiş olması, muhtemelen bu iki devletin de onayıyla olmuştu ancak savaş sonrasında bu devletlerin adanın Yunan egemenliğinde kalmasına razı gelip gelmeyeceği kesinlikle belirsizdi. Kıbrıs’ın ilk ele geçirildiği dönemdeki stratejik önemini korumuyor olduğu bir gerçektir, ancak yine de kolonyal geleneğe sahip büyük bir imparatorluk olarak Hindistan yolunun güvenliği açısından kritik bir bölgeden vazgeçmek durumunda kalmak çok da gönüllüce atılmış bir adım olamaz. Nitekim son derece zor alınmış bu mecburi karara rağmen, Kral yanlısı Yunan hükümetinin teklifi “kolayca” reddetmiş olması, İngiltere’yi, kuşkusuz kendi menfaatleri doğrultusunda uzun bir süredir, dış politikasını domine ve manipüle etmekte son derece mahir olduğu Yunanistan konusunda büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu süreç aynı zamanda bu bağlamda, İki ülke arasındaki görünmeyen şiddetli hiyerarşinin bozulduğu ender anlardan biriydi.

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde de kesin bir kopuş anlamına gelen bu önemli teklifin reddi Yunan siyasetinde büyük bir tartışmaya yol açmıştı. 2 Kasım 1915’te parlamentoda Dimitrios Rallis (Rallis, Yunanistan’da birçok kez başbakanlık görevlerinde bulunmuştu: 1897, 1902-1903-1909, 1920 (Clogg, 1987: 4-5) ile yaptığı tartışmada devrik Başbakan Venizelos teklifin reddedilmesini sert bir dille eleştirmişti. Venizelos’un temelde hükümete yönelttiği üç eleştirisi vardı. Birincisi, İngiltere’nin savaşa girme karşılığında yalnızca Kıbrıs’ı vaat ettiğine yönelik yanlış kanıydı. Hükümet bu görüşünden ivedilikle vazgeçmeliydi. Kıbrıs’ın derhal verileceği, buna karşılık Yunanistan’ın savaşa girerek başta Batı Anadolu olmak üzere çok daha fazla kazanım elde edeceği gerçeğinin göz ardı edilmesi yanlış bir siyasetti. Teklifin kabul edilmesi hâlinde, sadece Kıbrıs değil, Batı Anadolu’da da büyük fırsatlar Yunanistan’ı bekliyor olacaktı. Venizelos’un ikinci eleştirisi, Yunanistan’ın tarafsız kalarak Bulgaristan’a *irredantist* emellerini gerçekleştirme konusunda büyük bir fırsat tanıdığı yönündeydi. Ona göre Yunanistan, her ne pahasına olursa olsun, Bulgaristan’ın Ege’ye açılmasına izin vermemeliydi, eğer savaşa katılmazsa buna dolaylı olarak izin vermiş olacaktı. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Venizelos, Kral Konstantinos’un Almanya dolayısıyla Bulgaristan tehdidinin bertaraf edilebileceği görüşünde karşıydı. Üçüncü olarak Venizelos teklifi reddederek hükümetin Kıbrıslı Rumlara, daha da mühimi Yunan toplumuna haksızlık yaptığı görüşündeydi. Venizelos’a göre adada yaşayan Rumlar son derece eğitilmiş, entelektüel, disiplinli ve organize bir toplumdur, bu toplumun Yunan sınırlarına katılması Yunanistan’ın lehine olan bir durumdur. Rallis’e bu eleştiriler karşısında ortaya koymuş olduğu temel argüman Kıbrıs haricindeki başka kazanımlar konusunda İngiltere’nin resmi bir teklifte bulunmamış olmasıydı (Vouli ton Ellion, *To Kypriako sti Vouli ton Ellion, Tomos I, 1915-1956*, Athina, Dieftinsi Epistimonikon Meleton, 1997, Sinedriasis 25th, 21 Oktovriou 1915). Yukarıda da söz edildiği üzere Alman yanlısı Kral ve hükümet, İngiltere’ye yönelik ciddi bir güvensizlik vardı. Venizelos’un İngiltere gücendirilmemelidir tutumu bu güvensizliği hem besliyor hem de hükümeti aksi yönde bir tutum benimseme konusunda cesaretlendiriyordu.

Venizelos’un parlamento tartışmaları sırasında hükümete ve genel olarak Yunan basınına yönelik eleştirilerinden biri de hayati öneme sahip olduğunu iddia ettiği Kıbrıs teklifinin yeterince kamuoyunda tartışılmıyor olmasıydı. Muhtemelen, Venizelos yanlısı basının karşı propagandasından çekinen hükümet yanlısı basın, parlamentodaki tartışmalara paralel olarak İngiliz teklifinin neden reddedildiğini izah çabasına girişmişti. Kral Konstantinos teklifin siyasi olarak tartışılmaması ve özellikle de kamuoyuna yansımaması konusunda ciddi bir çaba göstermişse de, özellikle Venizelos yanlısı basın organlarının meselesi gündeme

getirmesi nedeniyle kamuoyu İngiltere'nin teklifinden haberdar olmuştu. Venizelos yanlısı gazeteler İngiltere'nin lütfu olarak gördükleri teklifi kaçırılmaması gereken büyük bir fırsat olarak değerlendirirken, Kral yanlısı gazeteler teklifin bir tuzak olduğu görüşündeydi. Örneğin Venizelist *Esteia*, 25 Ekim 1915'te kaleme aldığı ve teklifin kamuoyunda yeterince heyecan yaratmamış olmasını dolaylı olarak eleştiren “Kıbrıs'ın teslimi” başlıklı yazısında “büyük bir medeniyet” olan, halklara özgürlüklerini kazanmaları konusunda cömertçe yardımlarda bulunan Yunan dostu ve Helenizm taraftarı İngiltere'nin cazip teklifinin mutlaka kabul edilmesi gerektiğini savunuyordu. *Esteia*'ya göre teklifin reddi vatana ihanet olarak değerlendirilmeliydi; savaşa girilmesi Bulgaristan'ın Makedonya'yı işgaline engel olmak için zorunluydu (“I Parahoriseis tis Kiprou”, *Estia*, 24 Oktovriou 1915).

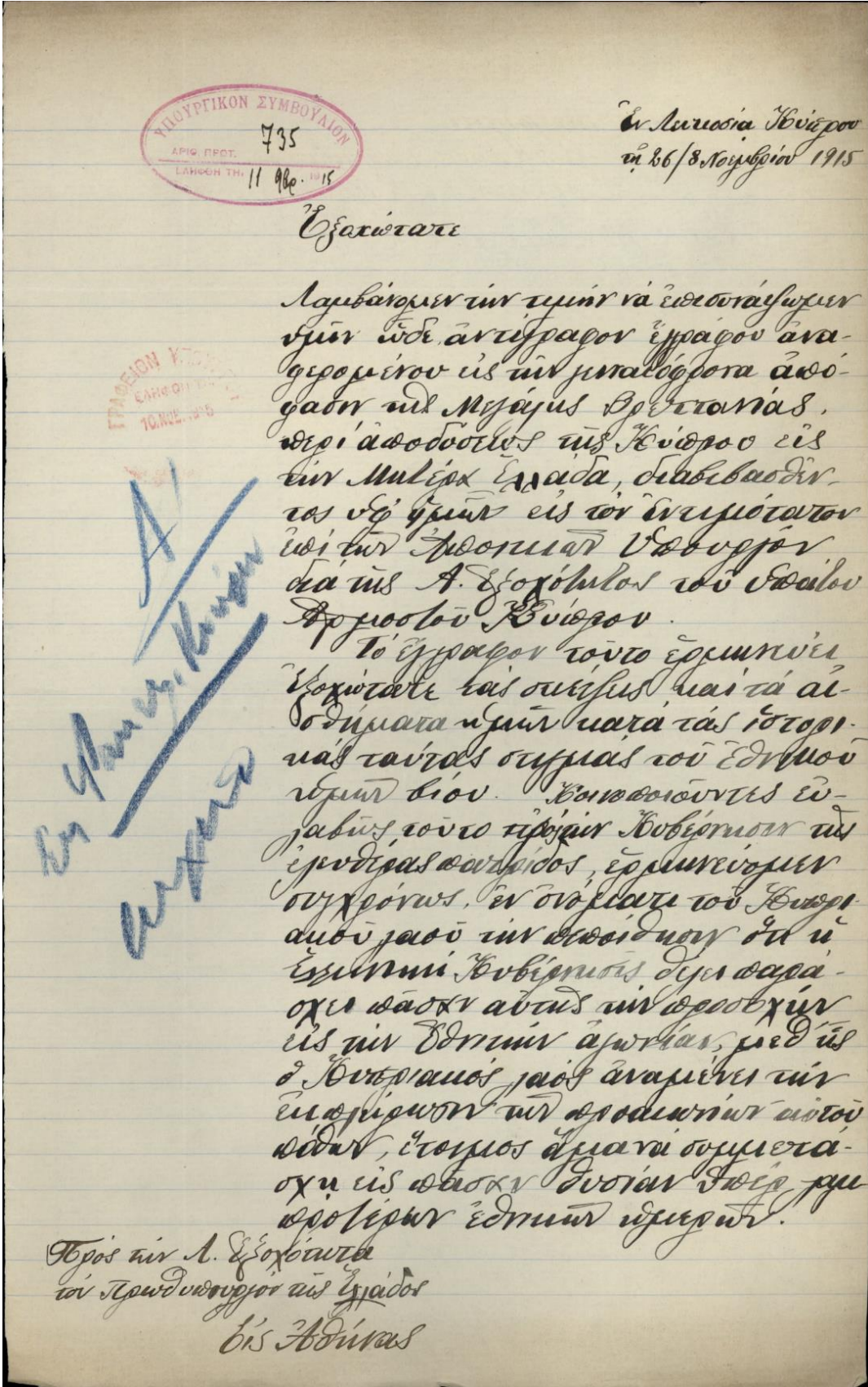
Hükümet yanlısı basında kaleme alınan yazılarda İngiltere'nin teklifi oldukça sert bir şekilde eleştirilmişti: Teklif, zamansız, yetersiz ve Yunan bağımsızlığına bir kasıt niteliği taşıyordu. Örneğin, *Skrip* 1 Kasım 1915'teki yazısında Yunanistan'ın herhangi bir vaat ya da tehdit yoluyla kandırılmayacağını dile getirmişti. Teklifin gündeme getirilmesindeki amaç Yunanistan'ın genişlemesine yardımcı olmak değildi; Balkanlardaki gelişmeler İtilaf bloğunu sıkıştırdığı için gündeme getirilmişti. Kaldı ki teklifin kabul edilmesi hâlinde Yunanistan, Kıbrıs yanında sadece Makedonya ile yetinmek durumunda kalabilirdi. Oysa Yunanistan'ın sınırlarını çok daha fazla (Batı Anadolu kastediliyor) genişletme ihtimali vardı. İtilaf devletleri, Yunanistan'ı Venizelos aracılığıyla eğittikleri küçük bir bebek olarak görüyordu, eğittikleri bu bebeği şimdi Kıbrıs gibi cazip bir teklifle kandırabileceklerini sanıyorlardı. Yunan halkı benzer vaatlerle daha önce kandırılmıştı, ancak artık kandırılmayacaktı. Yunanistan bile ateşin içine atılmayacaktı. Yunan halkı kendi kaderini kendi tayin edecek, buna başka bir devletin karar vermesine izin vermeyecekti. Şimdiye kadar olan süreçte tecrübeler göstermiştir ki, Yunanistan'ın gardiyanlığını yapanların temel amacı kendi çıkarlarıdır. Gelinek noktada artık duygular değil, akıl devredeydi, İngiltere'nin teklifinin reddedilmesinin de temel nedeni bu yaklaşımdı (“Den tha Planithei oute apo iposheseis oute apeilas”, *Skrip*, 1 Noemvriou 1915).

Skrip bir sonraki gün kaleme aldığı yazısında ise savaşı İtilaf bloğunun kazanmasının mümkün olmadığını, bu yüzden de iddia edildiği üzere savaşa bu blokta girilmesi hâlinde Yunanistan'ın kazançlı çıkmayacağını öne sürmüştü. Gazetenin iddiasına göre Yunanistan savaşa girerse, Rusya'nın İstanbul, hatta Anadolu'yu, İtalya'nın Güney Arnavutluk ve Oniki Ada'yı, Sırbistan ve Bulgaristan'ın Trakya'yı aldığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalacaktır. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının kaçınılmaz görüldüğü bir atmosferde Yunanistan çok daha fazlasını alabilecekken, savaşa girerek hâlihazırda sahip olduklarından da olabilirdi. Eğer Almanya ile birlikte hareket edilir ve tarafsız kalınır ise en azından herhangi bir kayıpla karşılaşılmayacaktı (“Meta tas apeilas oi klaftmoi kai oi odirmoi”, *Skrip*, 2 Noemvriou 1915). Kral yanlısı *Embros*, dördüncü sayfasındaki haberinde ilginç bir iddia ortaya atmıştı. *Embros*'un haberine göre, İngiltere, Fransa ve Rusya, Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılmasını teklif etmiş, ancak bu teklifleri kabul edilmemişti (“Ai Parahoriseis tis Agglias pros tin Ellada”, *Embros*, 22 Oktovriou 1915). Derhal Bulgaristan'a saldırması hâlinde verilecekti.

Genel olarak basına uygulanan sansür ve hükümetin tutumu nedeniyle Yunanistan'ın gündeminden kısa süre içerisinde düşmüşse de teklif ve teklife ilişkin Yunan hükümetinin tutumu, Kıbrıs'ta eş zamanlı olarak büyük bir sevinç ve hayal kırıklığına yol açmıştı. Mecliste bulunan Rum milletvekilleri ve Rum kilisesi Atina'ya gönderdikleri telgraflarda hem hükümete yönelik sitemlerini dile getiriyor, hem de Enosis için Yunanistan sunulan bu “altın fırsat”ın kaçırılmaması gerektiği konusunda ikna edici olmaya çalışıyorlardı. Örneğin, 8 Kasım 1915'te Lefkoşa'dan Atina'ya, doğrudan Başbakan Gounaris'e gönderilen mektupta, İngiltere'nin “cömert” teklifinin kendilerine de iletildiğinden, bu tarihi fırsatın kaçırılmaması gerektiğinden,

yüzyıllardır beklenen anın nihayet geldiğinden, Kıbrıslı Rumların anavatan ile birleşmek için her türlü fedakârlığı gerçekleştirmeye hazır olduğundan ve Yunanistan'ın artık bu milli endişeyi sonlandırması gerektiğinden söz ediliyordu (“Greek members of the Cyprian Parliament to the Prime minister of Greece”, YPEX, AP 735, 8 Noemvriou 1915).

Kıbrıs'taki siyasi elitlerin tutumu ve baskısı sonucu değiştirmemişti. Teklifin reddinin uzun vadedeki sonuçları Kral Konstantinos açısından daha yıkıcı olmuştu. Kıbrıs teklifinin reddi, İngiliz-Yunan ilişkilerinde, Kral Konstantinos ve Venizelos arasında yaşanan krizde ve Yunanistan'ın savaşa girmesine giden süreçte önemli bir kırılmaya yol açmıştı. Teklifin Kral yanlısı hükümet tarafından büyük bir hata olarak gören ve yeniden benzer bir hayal kırıklığı ile karşılaşmak istemeyen İtilaf devletleri, Venizelos'u yeniden iktidara getirmenin yollarını aramaya başlamıştı. Fransa'nın Atina'daki büyükelçisi Jules Cambon Rus meslektaşısı ile Kasım 1915'te yaptığı görüşmede bu konuda şu sözleri söylemişti: “Kıbrıs teklifi ile yaptığımız hatayı tekrar etmemeliyiz. Yunanistan'da siyasi durum belirsizliğini koruduğu sürece yeni bir diplomatik girişimde bulunmaktan kaçınmak en iyi seçim gibi duruyor” (Mitrakos, 1974: 48-49). Bu bağlamda Kral Konstantinos ve Venizelos arasındaki iktidar mücadelesinde açıkça ikincisi desteklenmişti. İtilaf bloğu, Atina'da iktidara gelmesi mümkün görünmeyen Venizelos'un Selanik'te *de facto* bir hükümet kurmasına yardımcı olmuştu. Sonunda da amacına ulaşmayı başarmıştı. Venizelos 1916 yılı sonunda Fransa ve İngiltere'nin desteğiyle Selanik'te bir hükümet kurmuş, 1917 Temmuz'unda bu iki devletin desteğiyle iktidarı yeniden ele geçirerek Yunanistan'ı savaşa sokmayı başarmıştı. Böylece Batı Anadolu konusundaki talepleri için meşru bir zemin yaratmayı başarmıştı.

Kıbrıslı Rum Milletvekillerinin Atina'daki Yunan hükümetine göndermiş olduğu belge (YPEX, AP 735, 8 Noemvriou 1915)

Sonuç

Sonuç olarak İngiltere'nin Kıbrıs karşılığında Sırbistan'a yardım etmesi koşuluyla Yunanistan'ı savaşa dâhil etme girişimleri fiyasko ile sonuçlandı. Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Balkanlardaki güç dengesi İtilaf devletleri aleyhine değişince İngiltere uzun bir süredir savaşa girme iradesi ortaya koyan Yunanistan'ı kendi cephesine dâhil etme kararı almış, ancak Yunan siyasetindeki hizipleşme nedeniyle bu amacına ulaşamamıştı. Venizelos Bulgaristan tehdidini bertaraf edebilmek ve Batı Anadolu'ya yönelik planlarını hayata geçirebilmek için Kıbrıs teklifi olmadan da Yunanistan'ı savaşa sokmaya razı görünürken, Yunanistan'ı savaşta tarafsız tutmakta kararlı olan Kral Konstantinos'un baskısıyla istifa etmek durumunda kalınca İngiltere Kral güdümündeki Gounaris Hükümeti'ni ikna edebilmek için bir taviz vermesi gerektiği sonucuna varmıştı. İngiltere açısından değerlendirildiğinde söz konusu diplomatik girişimler ciddi bir itibar kaybına yol açtığı gibi, uzun vadede adadaki hâkimiyetinin sonlandırılması talepleri konusunda Kıbrıslı Rumları ve Adadaki milliyetçi girişimlerin odak noktası olan Rum kilisesini cesaretlendirmişti. İngiltere Lozan Antlaşması sonrasında kesin hâkimiyetini ilan etse de, uzunca bir süre Kıbrıs'ta isyanlarla baş etmek durumunda kalmış, en sonunda da adanın bağımsızlığını tanımak mecburiyetinde kalmıştı.

Yunanistan açısından bakıldığında Kıbrıs konusundaki “cömert teklifin” reddinin en önemli nedeni ülkede dış politikaya ilişkin yaşanan siyasi bölünme idi. Teklifi kabul ederek savaşa girmeye çalışan Başbakan Venizelos'un iki kez, Kral Konstantinos'u teklif konusunda ikna girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, istifası nedeniyle teklif hayata geçirilememişti. İngiltere kendi siyasi çıkarları açısından teklifi önemli bir taviz olarak görünürken, Yunanistan'da Venizelos sonrasında iktidara gelen Kral yanlısı hükümetin çok sayıda değişkeni dikkate alması gerekmişti. Gounaris hükümetine göre İtilaf devletleri açısından nihai zaferin pek de mümkün görünmediği bir atmosferde savaşa girmek, Almanya ve Bulgaristan'ı gücendirebilir, her iki devleti Yunanistan'a karşı saldırgan kılabilir, Yunanistan Balkan Savaşlarındaki kazanımlarından olabildi. Üstelik henüz Batı Anadolu ve İstanbul'a yönelik yayılcı emeller hayata geçirilmemişken, Kıbrıs'a razı gelmek Yunanistan'ı sınırlandırabilir, daha büyük kazanımların önüne geçebilirdi.

Bu bağlamda İngiltere'nin siyasi sıkışmışlığının da bir göstergesi ve Yunan siyasetindeki dinamikler göz ardı edilerek ortaya konulduğundan “ölü doğmuş” olarak değerlendirilebilecek bu teklif iki ülke arasındaki ilişkilere ciddi bir darbe vurmuştu. Kral Konstantinos açısından teklife olumsuz karşılık verilmesinin en önemli sonucu İngiltere'nin 1917 yılında savaşın sonuna doğru İtilaf bloğunun çıkarlarına hizmet etmekte tereddüt göstermeyen Venizelos'u yeniden iktidara taşıma girişimlerine hız kazandırması olmuştu. Kral Konstantinos ve güdümündeki hükümet ısrarla aksini iddia etse de İngiltere teklifin reddini Almanya ile hareket etmek olarak değerlendirmişti. Uzun bir süredir Yunanistan'ı kendi politik çıkarları doğrultusunda şekillendiren, hatta manipüle eden İngiltere açısından bu yaklaşım kesinlikle kabul edilemez bulunmuştu. Birinci Dünya Savaşı bittikten, Venizelos Paris Barış Konferansı'nda İzmir'i işgal için onay aldıktan fakat 1920 yılı sonunda seçimleri kaybedip Kral Konstantinos tekrar iktidara geldikten sonra, İngiltere Anadolu'daki Yunan işgallerine destek olmakta daha az istekli olmuş, bu durum Kurtuluş Savaşı'nın kaderine etki eden unsurlardan biri olmuştu. Tüm bu süreçler sonlanıp, “Küçük Asya Felaketi”nin yol açtığı travmayı hafifletebilmek için Oniki Ada ile Yunanistan'ın hâkimiyet altına almaya çalıştığı Kıbrıs konusunda Venizelos ve sonraki hükümetlerin İngiltere'den aldığı yanıt şu olmuştu: Bir daha asla!

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.

Istorika Arxeia Mousio Benaki, Arxeio Eleftheriou K. Venizelou, Athina.

Ta Keimena tou Eleftheriou Venizelou, Tomos B 1915-1920, I Zontani Istoría tis dramatikis perioudou tou Ethnous, Atina, 1982.

Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Sesta Serie 1918-1922, Vol. IV, Istituto Poligrafico E Zecca Dello Stato, Rome, 1999.

Vouli ton Ellion, *To Kypriako sti Vouli ton Ellion, Tomos I, 1915-1956*, Athina, Dieftinsi Epistimonikon Meleton, 1997.

Gazeteler

Esteia

Patris

Skrip

Kitap, Makale ve Bildiriler

Abbott, G. F. (1922). *Greece and The Allies, 1914-1922*, Methuen & Co.

Alastos, D. (1942). *Venizelos: Patriot-Statesman-Revolutionary*. Percy Lund Humphries London.

Clogg, R. (1987). *Parties and elections in Greece: The search for legitimacy*, C. Hurst & Company.

Clogg, R. (2021). *A concise history of Greece*. Cambridge University Press.

Driault, E. (1926). *Histoire diplomatique de la Grece de 1821 a nos jours, Vol. 5, La Grece et la grande guerre*. Presses Universitaires de France.

Enepekides, P. K. (1992). *Kyprianou I Doxa kai O Dixasmos 1908-1918: Apo ta Mistika Arxeia Viennis Verolino kai Vernis*. B' Ekdosi, Ekdotikos Íkos S.I Zaharopoulos A.E.

Gianouloupoulos, G. N. (2003) *I Evgenis mas Tiflousis*. Vivliorama.

Gilbert, M. (1973). *Winston Churchill, Volume III, Part I, Documents 1914-April 1915*. Heinemann.

Grey, E. (1923). *Twenty years 1892-1916*. Volumet II, Frederik A. Stock Company.

Hall, R. C. (2011). Bulgaria in the First World War. *The Historian*, 73(2), 300-315.

Hering, G. (2012). *Ta Politika Kommata Stin Ellada, 1881-1936*. Morfotiko Idrima Ethnikis Trapezis.

Hill, G. (1952). *A history of Cyprus*. Volume IV, Cambridge University Press.

Hristodoulou, M. (1995). *I Poeia ton Ellinotorkikon Sheseon kai I Kipros*, Tomo A' Oikos Proodos.

- Leon, G. B. (1974). *Greece and the great powers 1914-1917*. Institute for Balkan Studies.
- Loulos, K. (1991). *I Germaniki Politik istin Ellada 1896-1914*. Mortotiko Instituto ATE.
- Mackenzie, C (1960). *Greece in my life*. Chatto & Windus.
- Mackenzie, C. (1931). *First Athenian memories*. Cassell & Company Ltd.
- Magnus, P. M. (1959). *Kitchener: Portrait of an Imperialist*. Dutton.
- Mariusz, M. (2014). The offer of Cyprus to Greece in 1915: A British diplomatic failure. *Studia Historyczne*, 57(4), 473-491.
- Mariusz, M. (2019). The 1912 British offer of Cyprus to Greece and the reaction of the Greek and Muslim Cypriots: A British perspective. *Almanach Historyczny*, (19), 97-107.
- Markovich, S. (2018). Eleftherios Venizelos, British public opinion and the Climax of Anglo-Hellenism (1915-1920). *Balkanica*, (49), 125-155.
- Metaksas, I. (1960). *To Prosopiko tou Imerologio*. Ikaros.
- Mitrakos, A. S. (1974). *French policy towards Greece, September 1915-March 1917*, (Yayınlanmamış doktora tezi), New York: New York Üniversitesi.
- Nikolopoulous N. (2007). I., *Dimitrios Gounaris, Politiki Viografia*. I. Sideris, Athina.
- Papapouliviou, P. (1993). "I Simmetohi tis Kiprou Stous Valkanikis Polemous", sto biblio I Ellada kai ton Valkanikon Polemon, 1910-1914, ELIA, Athina.
- Ploumidis, G. S. (2020). Metaksi Epanastasis kai Metarritmis: Eleftherios K. Venizelos kai Venizelismos, 1909-1922, Ekdosi Pataki, Athina.
- Pryce, R. (1954). Italy and the outbreak of the First World War. *The Cambridge Historical Journal*, 11(2), 219-227.
- Richter, H. (2007). *Istoria tis Kiprou, Tomos Protos (1878-1949)*. Met. Kostas Sarropoulos, Vivliopolion Estias.
- Sazanov, S. (1914). *Fateful years, 1909-1916*. Butler Tanner.
- Smith, C. R. (1965). Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914. *The American Historical Review*, 70(4), 1015-1034.
- Stavridis, S. T. (1996). Greek-Cypriot Enosis of October 1915: A lost opportunity? *Balkan Studies*, 37(2), 289-307.
- Theodoulou, C. A. (2011). *I Ellada kai I Antant*. Ethniko Idrima Erevnon kai Meleton "Eleutherios K. Venizelos".
- Tsiros, N. (2013). Kratos, Eksousia, Koinovouleftiko Sistima se Krisi kai tin Periodo 1914-1920. *Ekdoseis Papaziri*.
- Tsiros, N. (2013). *Kratos, Exousia, Koinovouleftiko Systema se Krisi, Kata tin Periodo 1914-1920*. Ekdoseis Papazisi.
- Varnava, A. (2005). Punch and the British occupation of Cyprus. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 29(2), 167-186.
- Ventiris, G. (1931). *I Ellas tou 1910-1920*. Tomos I, Pirso.
- Vinogradov, V. N. (1992). Romania in the First World War: The Years of Neutrality, 1914-1916. *The International History Review*, 14(3), 453-454.

- Voutetakis, D. S. (1921). *I politeia tou Vasileos Konstantinou*. En Athinai, Kallergis.
- Woodhouse, C. M. (1985). The offer of Cyprus: October 1915, in: Greece and Great Britain during World War I. First Symposium 15-17 December 1983, Institute for Balkan Studies, 76-89.
- Yellice, G. (2016). Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den millî bölünmeye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 205-242.
- Yellice, G. (2018). Megali İdea mı Mare Nostrum mu? Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in İşgaline İtalyan-Yunan Rekabeti ve Propaganda Savaşı, 1918-1919. *Tarih Okulu Dergisi*, (36), 177-228.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study on British-Greek relations during the First World War is to analyze Britain's offer of Cyprus to Greece in exchange for Greece's entry into the war on its side, its motivation for this offer, and Greece's reaction to the offer. Britain's sovereignty in Cyprus was related to the control of the commercial route in the Mediterranean and the security of the colonial routes to India. Leased in 1878 from the Ottoman Empire on a "temporary" basis, Cyprus lost its geostrategic importance with the occupation of Egypt in 1882, which is why it was frequently brought to the agenda, especially by the Greek Orthodox Church, to cede the island to Greece. In this process, Britain did not accept this approach on the grounds that the island did not belong to it. The First World War, the alliances formed during the war and unexpected developments led Britain to use Cyprus as a political trump card. Britain attempted to dispose of Cyprus twice during the war in exchange for an important benefit. The first was during the Dardanelles operation of the Allied navy. Britain wanted to carry out a naval operation in the region within the scope of its project to take over Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, to take this state out of the war and to save Russia and wanted to make use of Greece's navy for this purpose. However, due to the differences of opinion between King Constantine and Prime Minister Venizelos in Greek politics, Greece reacted negatively to Britain's request. In this process, Britain's attempts to convince Greece by offering Western Anatolia and Cyprus were also fruitless. In this process, since Britain's promises to Greece caused serious discomfort in the eyes of Russia and Italy, Britain did not insist on this offer and Greece's entry into the war. Britain's promises of Western Anatolia and the Dodecanese Islands to Italy and Istanbul and the Bosphorus Straits to Russia led to the complete disengagement of Greece in this process.

The second proposal was related to Bulgaria's entry into the war and the improvement of Serbia's situation in the war. In the run-up to and during the war, Britain had attempted to form an alliance consisting of Serbia, Greece, Romania, and Bulgaria, but without success. The hopes for such an alliance were dashed in October 1915 when Bulgaria attacked Serbia and entered the war on the side of the Allied bloc and Romania abstained from joining the Entente. Greece therefore became an actor that had to be brought into the war regardless of the circumstances in order to save Serbia. On October 17, 1915, Britain officially offered Cyprus to Greece in exchange for its entry into the war through military aid to Serbia. The offer was flatly rejected by the government led by King Constantine. The main factors in the rejection of the offer, and thus the decision not to enter the war, were that Cyprus was not a concession worth going to war for, that there were no assurances about Western Anatolia, especially Smyrna, and most importantly, the fear of Bulgaria. According to the Greek King, going to the aid of Serbia and entering the war on Britain's side meant declaring war on both states, which would make Greece vulnerable to attack from both countries. Germany, which could not even tolerate Greece's neutrality, could not be expected to remain unresponsive to Bulgaria's entering the war on the side of Britain under any circumstances, since it believed that it had not received what it deserved in the Balkan Wars.

This decision was a critical choice that affected the state of the war and especially the Ottoman Empire's position in the war. This proposal, which can be considered as an indicator of Britain's political deadlock and "stillborn" since it was put forward by ignoring the dynamics in Greek politics, dealt a serious blow to the relations between the two countries. After the end of the First World War, after Venizelos received approval for the occupation of Smyrna at the Paris Peace Conference, but after King Constantine lost the elections and came back to power at the end of 1920, Britain was less willing to support the Greek occupation of Anatolia, which was one of the factors that affected the fate of the War of Independence. When all these processes came to an end and Venizelos and subsequent governments received a very clear answer from Britain on the Dodecanese Islands and Cyprus, which Greece was trying to dominate in order to alleviate the trauma caused by the "Asia Minor Catastrophe": Never again! Although its final status was determined by the Lausanne Peace Treaty, in the following years, considering the fact that Cyprus was the most important foreign policy factor affecting Turkish-Greek relations, especially since the 1950s, this process was perhaps the most important turning point that affected the fate of Cyprus and Turkish-Greek relations.

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NIN TÜRK TOPLUMU AÇISINDAN ÖNEMİ: DÜZCELİ GAZİLERLE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ

 Melda Medine SUNAY* Ayşe Gül MAZLUM**

ÖZET

Araştırma ile Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Türk toplumu ve ada halkı açısından önemi ortaya konmak istenmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan gazilerin deneyimleri çerçevesinde, Kıbrıs'taki askeri rolleri, harekâta katkıları, savaşın bilinmeyenleri, savaşta en çok neyden etkilendikleri ve en önemlisi de sosyolojik açıdan harekâtın önemi konusu sözlü tarih çalışması ile saptamaya çalışılmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın hangi şartlarda kazanıldığını ve harekâta katılan gazilerde ne gibi hisler oluşturduğunu anlamak amacıyla yapılan bu çalışmanın, toprak ve vatan şuurunu pekiştirmeye yönelik olacağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında, yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak derinlemesine mülakat yönteminden faydalanılmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın sadece siyasi ve askeri açıdan değil, adada yaşayan Türklere yönelik zulmün durdurulması, ada halkının barış içinde yaşamasına destek vermesi bakımından yaşanması gereken bir süreç olduğu ve toplumsal açıdan da önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: EOKA, Kıbrıs Adası, Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs gazileri, sözlü tarih

The Significance of the Cyprus Peace Operation from the Perspective Turkish Society: A Sample of Oral History Study with Combat Veterans from Düzce

ABSTRACT

The research objective is to try to verify the significance of the Cyprus Peace Operation from the perspective Turkish society and the island citizens. For this reason, it has been tried to verify how the war veterans who participated and experienced in the operation within the framework of their experiences, their military positions in Cyprus, their contributions to the operation, the unknowns of the war, what they were mostly affected by in the war, and most importantly, the significance of the operation from the point of view of sociological, by means of oral history study. It is thought that this study, which was carried out in order to understand the conditions under which the Cyprus Peace Operation was won and what feelings it created in our veterans who participated in the operation, will aim to corroborate the consciousness of land and homeland. Within the scope of the study, a semi-structured interview form gets set and a deeply interview was conducted. Consequently, it has been demonstrated once more that the Cyprus Peace Operation is a process that must be lived not only in terms of politics and military, but also in terms of stopping the oppression of the Turks living on the island and supporting the island people to live peaceful coexistence, and that it is also a list.

Key Words: EOKA, Cyprus Island, Cyprus Peace Operation, Cyprus veterans, oral history

* Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, sosyologmelda@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, aysmzm@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Sunay, M. M. & Mazlum, A. G. (2023). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Türk toplumu açısından önemi: Düzceli gazilerle sözlü tarih çalışması örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 673-690. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1251393>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 14 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 10 Nisan / April 2023

Giriş

Megali İdea, gerçekleştirilmesi planlanan büyük Yunan hedefleridir. Bu hedefler Büyük Yunanistan Devleti'nin kurulmasına yönelik olup; Bizans İmparatorluğu'nun kaybettiği toprakların Osmanlı'dan geri alınması projesi olarak da ifade edilebilir (Yalçın, 2017: 33). Megali İdea'nın tamamlayıcı unsuru olan Birleşme (Enosis); Kıbrıs Adası'nın Yunanistan topraklarına katılması anlamına gelmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından atağa geçen Rumların self-determinasyon isteği reddedilince, gizli Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü (EOKA) ile kanlı eylemlere başlamışlardır (Şahin, 2020: 21). Bir süre sonra bu eylemlerin de işe yaramadığını gören Rumlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) soruna el atmasıyla; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin katıldığı Londra ve Zürih toplantılarında iki tarafın da eşit haklara sahip olduğu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kararına varmıştır. Fakat daha sonra, 1 Ocak 1964'te, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına ilişkin 1960 tarihli antlaşma, Başkan Makarios tarafından kendi isteği doğrultusunda feshedilmiştir. 29 Aralık 1967 tarihinde, kendi kararlarını veren Kıbrıs Türkleri tarafından, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi kurulmuştur. Dr. Fazıl Küçük başkanlığa, Rauf Denktaş ise başkan yardımcılığına gelmiştir (Güler, 2004: 108).

Rauf Denktaş, Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi; Türklere karşı saldırılarına durmaksızın devam eden EOKA'ya karşı gruplar hâlinde savunma yapan Kıbrıs Türklerini birleştirerek, Türk Mukavemet Teşkilatını (TMT) kurarlar.

Akritas'ın yani Türkleri imha etme planının uygulamaya konmasına rağmen yeterince hızlı hareket edilmediğini düşünen Yunan Albaylar Cuntası; 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'u darbe ile indirerek, yerine Enosis'i en hızlı şekilde gerçekleştireceğini düşündükleri EOKA'cı Nikos Sampson'ı getirmişlerdir. Yunanistan'ın da etkisiyle Rumların, Kıbrıslı Türklere karşı makro boyutlu çatışma ve gerginlikler çıkarmalarına neden olmuştur. Adada yaşanan tüm bu sosyal ve siyasal çatışmaların etkisiyle artık Ankara'nın duruma el koyması gerektiğini belirten Rauf Denktaş, yeni düzenin oturmasıyla Türkiye ve Kıbrıs Türk halkının daha da fazla zarar göreceğini bildirmiştir (Arık, 2011: 6-8).

15 Temmuz 1974 Darbesi'nin ardından garantörlük hakkını kullanan Ankara, Milli Güvenlik Kurulunu toplamıştır. Başbakan Bülent Ecevit, siyasi parti başkanları ve Bakanlar Kurulu ile görüşmelerinin ardından Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirme kararı almıştır. Harekât boyunca 598 Türk askeri şehit olmuştur.

Nitel yöntem kullanılan araştırmada, nitel yöntemin ne olduğu ve neden nitel yöntem tercih edildiği belirtilmiştir. Konunun öneminin anlaşılması açısından adanın tarihinden bahsedilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ve birinci ve ikinci harekâtların gereğini oluşturan süreçlerden bahsedilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler yani harekâta katılan gazilerin anlatımıyla harekâtın önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler ışığında sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırma Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan gazilerin ifadeleri çerçevesinde, Kıbrıs'taki askeri rolleri, harekâta katkıları, savaşın bilinmeyenleri, savaşta en çok neyden etkilendikleri ve en önemlisi de sosyolojik açıdan Kıbrıs Barış Harekâtı'nın önemini belirlemeye yönelik nitel bir çalışmadır. Nitel araştırmalar, toplumsal olguları içinde hayat buldukları veya geliştikleri çevrede araştırmayı, anlamayı ve anlamlandırmayı hedefleyen çalışmalar oldukları için bu yöntem tercih edilmiştir (Dawson, 2016: 19; Yıldırım & Şimşek, 2016: 41).

Nitel araştırmalarda kullanılan bir başka veri toplama yöntemi görüşmedir. Bu araştırmada araştırılan sosyal gerçeklik, araştırılan olgudaki sosyal aktörlerin kendileri ile etkileşime girerek onlarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmek suretiyle konuya

ilişkin düşünceleri ve izlenimleri kendi ifadeleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın hangi şartlarda kazanıldığını ve harekâta katılan gazilerde ne gibi hisler oluşturduğunu anlamak amacıyla yapılan bu çalışmanın, toprak ve vatan şuurunu pekiştirmeye yönelik olacağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında, yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak derinlemesine mülakat yapılmıştır. Böylece katılımcıların harekâtın Türk toplumuna, bir sonraki nesle ve gelecek nesillerin milli ve manevi bağlılıklarına etkileri hakkındaki düşünceleri, izlenimleri, bu süreçte edindikleri tecrübeleri, algı ve anlayışları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu veri toplama yöntemlerinin nitel araştırmalara en önemli katkısı, araştırılan konuyu katılımcıların gözünden görebilme, algı ve anlayışlarını şekillendiren toplumsal yapı ile süreçleri ortaya koymayı mümkün kılmasıdır. Nitel araştırmalarda kullanılan diğer bir veri toplama yöntemi ise doküman incelemesidir. Bu yöntem araştırılacak konu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak sistemli bir şekilde incelenmesini içerir (Yıldırım & Şimşek, 2016; Nakip, 2003; Karasar, 2011).

Araştırmada kullanılacak olan bu teknikler yoluyla, araştırmaya konu olan olay veya olgular için çeşitli kaynaklardan veri toplanması, farklı bakış açılarının, anlayış ve yaklaşımların incelenip değerlendirilmesi ve sonuca ulaşma hedeflenmiştir.

Kıbrıs Adası'nın Tarihi

Kıbrıs Adası, coğrafi konumu ve stratejik özelliği bakımından, dünya devletlerinin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ile ilgili emellerine ulaşabilmek adına elinde tutmak istediği kara parçalarından olmuştur. Bu sebeple de Hititler, Mısırlılar, Romalılar, Venedikliler, İngilizler gibi birçok devlet, Kıbrıs topraklarına sahip olmayı istemiştir (Küçük, 2017: 4).

Osmanlı Devleti tarafından Kıbrıs'ı fethetme fikri Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim, yaşamlarını Kıbrıs'ta sürdüren Venediklilerden, Mısır için Memlûklülere ödenen verginin Osmanlı Devleti'ne verilmesini istemiştir (Küçük, 2017: 6). Kıbrıs Adası Venediklilerde olduğu sürece, ticaret gemilerinin işleyişi tehlikede olmakta, buna bağlı olarak da sürdürülebilir ekonomi de sorun ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla, Akdeniz suları Osmanlı Devleti için tam anlamıyla güven teşkil edememekteydi (Tarakçı, 2010: 24).

Kıbrıs Adası, 1571 yılında Osmanlı Devleti'nin 30 gün süren savaşları sonucunda Sultan II. Selim zamanında Venediklilerden alınmıştır. Fetih sonrasında, Ada'daki Rum halkının yaşamlarını değiştirmeden kendi değerleriyle yaşamalarına izin verilmiştir. 1878 yılına kadar Rum halkı ve Türk halkı bir arada sorunsuz, huzurlu bir toplum olarak yaşamıştır (Tarakçı, 2010: 15).

19. yy. ile birlikte gerileme sürecine girmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, girdiği savaşlarda başarısızlığa uğramaya başlamıştır (Bayramov & Edi, 2020: 119). Stratejik bakımdan büyük öneme sahip olan Kıbrıs Adası'nın idaresini asırlardır elinde bulunduran Osmanlı Devleti, 1877-1878 tarihlerinde Rusya ile arasında geçen savaştan Batum'u, Ardahan'ı ve Kars'ı kaybederek büyük bir yenilgiyle çıkmıştır. Kıbrıs Adası'nı elde edebilmek için fırsat kollayan İngiltere'ye fırsat doğmuştur. Ayrıca, 93 Harbi ile Rusya'nın Osmanlı Devlet sınırlarına kadar ilerlemesi, İngiltere'nin çıkarları ile ters düşen bir durum teşkil etmiştir. Tüm bu gelişmeler, İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki planlarını hayata geçirmesinde etkili olmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı geçici olarak kendilerine vermesi durumunda onlara yardım edeceğini belirtmiştir (Ayhan, 2012: 2). Osmanlı Devleti bu yardımı alabilmek için Berlin Konferansı ile Kıbrıs'ı vermek zorunda kalmıştır. II. Abdülhamit, 4 Haziran 1878'de imzalanan bu antlaşmayı, 15 Temmuz 1878'de "hukuk-ı şahaneme asla hâle gelmemek şartı

ile" kabul etmiştir. İngiltere, askeri birliklerini Kıbrıs'a göndererek adanın idaresini ele almıştır. Bu gelişme karşısında Yunanistan'ın da etkisiyle Kıbrıslı Rumlar, Enosis planlarını hayata geçirmede İngilizlerin Yunanistan'a ve Rumlara destek olacağı fikrine kapılmıştır (Baday, 2009: 3-4).

Osmanlı Devleti, Rus tehdidine karşı Kıbrıs'ı geçici olarak İngiltere'ye vermek zorunda kalmıştır. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının ardından, İngiltere, Almanya ile birlikte savaşa giren Osmanlı Devleti'ne karşı Kıbrıs'ı ilhak ettiğini duyurmuştur. Osmanlı tarafında yeni oluşan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, verdiği kararlarla 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamış bu antlaşmanın gereği olarak da Kıbrıs'ın ilhakını tanımıştır (Tosun, 2012: 1).

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Tarihi

Yunanistan girişmiş olduğu Enosis eylemleriyle bir yere varmayacağına farkına varmış ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti söylemlerini başlatmıştır. Son dönemlerde NATO Kıbrıs'la ilgilenmeye başlamıştır. 1959'da Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs meselesine el atmasıyla, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Londra'da ve Zürih'te toplanmış; bu toplantılarla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kararı alınmıştır (İzgi, 2007: 16). Rumların Enosis planlarına karşılık, Türkiye, Kıbrıs sorununun Kıbrıs'ı taksim etmekle sonlanacağını savunmuş olsa da bu çözüm yolu taraflarca reddedilmiştir. Kıbrıs Adası üzerinde Türkiye'nin ve Yunanistan'ın eşit haklara sahip olduğu ve iki yönetimin bir arada olduğu Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. 15 Ağustos 1960 tarihinde İngiltere'nin Kıbrıs Adası üzerindeki iktidarı da son bulmuştur (Bekaroğlu, 2009: 38-39).

Kıbrıs Adası'nın yönetimine; Rum tarafını temsilen Cumhurbaşkanı sıfatıyla Makarios, Türk tarafını temsilen Cumhurbaşkanı yardımcısı olarak Dr. Fazıl Küçük getirilmiştir (Kusutoğlu, 2017: 30). Mevcut antlaşmaya daha sonra ek olarak yapılan Garanti ve İttifak Antlaşması'nın oluşturduğu Anayasa, yeni kurulan cumhuriyetin çerçevesini belirlemektedir (Tarakçı, 2010: 57).

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1950'li yıllarda genel seçimlere gidilmiş, iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin yerini Demokrat Parti almıştır. DP Kıbrıs'la ilgili bir sorunun var olmaması için özen göstermiştir. Türkiye topraklarıyla ilgili planları bulunan Sovyet Rusya'ya karşı, Türkiye Hükümeti Yunanistan ile arasını iyi tutmaya çalışmıştır (Apuhan, 2017: 43). Kıbrıs sorunu başladığında Türkiye sessiz kalmış, Yunanistan'ın ilhak ideolojisini kolaylaştırıcı bir tutum izlemiştir. Ulus aşırı bir problem olan Kıbrıs meselesi 1954'te Birleşmiş Milletler'e yansıtıldığında, Türkiye Yunanistan karşısında sessiz kalma tutumu sürdürmüştür. BM, 1954 yılında Kıbrıs meselesini Genel Kurula açtığında da Türkiye taraf olmaktan geri durmuştur. Doğu Akdeniz ve Kıbrıs meselesinin görüşülmesi için, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan temsilcileri Londra'ya çağırılmıştır. Bu üçlü konferansta, Kıbrıs sorunuyla ilgili, Türkiye ilk kez bir taraf olarak varlığını ortaya koymuştur (Tarakçı, 2010: 49).

Birinci Kıbrıs Barış Harekâtı

Türkiye, yapılan müdahalelerin sonuca ulaştırmadığını görmüş, Garanti Antlaşması'nın 4. Maddesi kapsamında Kıbrıslı Türk halkının haklarını müdafaa etmek ve korumak adına 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmiştir (Özcan, 2019: 1356). Kıbrıs Barış Harekâtı, saat 05.00'da Nikos Sampson'a karşı gerçekleştirilmiştir. Mersin ve İskenderun illerinden 40 bin civarında asker, Kıbrıs seferine katılmak için görevlendirilmiştir. Askeri helikopterler ve nakliye gemileri ile getirilen askerler, harekâtı sıcak hava koşullarına rağmen başarıyla sonuçlandırmıştır (Apuhan, 2017: 49).

Kıbrıs'ta savaş devam ederken, 20 Temmuz ve 22 Temmuz tarihlerinde gerçekleştirilen BM toplantısının gündemi; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin Kıbrıslı olmayan askerlerin adayı bir an önce terk etmesine yönelik 353 sayılı ve 354 sayılı kararları olmuştur. Bu karar doğrultusunda, Türkiye, 22 Temmuz saat 17.00 itibariyle ateşkes yoluna gitmiştir (İsmail, 1998: 111).

İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı

İlk harekâtın ardından yapılan ateşkes sonrasında, Cenevre Konferansları gerçekleştirilmiştir. 8 Ağustos tarihli II. Cenevre Konferansı'nda, I. Cenevre Konferansı kadar iyi neticelere ulaşılmamıştır.

İlk harekâta zayıf olmakla birlikte fazladır. Bu bağlamda, ikinci harekât için gerekli destek hazırlıkları gerçekleştirilmiştir. Ada'ya, Türkiye'den, zorunlu ya da gönüllü askerlerden oluşan destek birlikleri gönderilmiştir. II. Kıbrıs Barış Harekâtı, 14-16 Ağustos tarihinde gerçekleşmiştir. Kıbrıslı Türklerin Magosa ve Lefke arası, bugünkü yavru vatan sınırları alınmış ve Kıbrıs Türk Federe Devleti 13 Şubat 1975 tarihinde kurulmuştur (Özcan, 2019: 1356). 12 Şubat 1977 tarihinde, Viyana'da bir araya gelen Rauf Denktaş ve Makarios, 4 maddeden oluşan bir anlaşmaya imza atmıştır. Bu anlaşmanın en önemli maddesi; iki topluma ait iki yönetimin olduğu Federal Cumhuriyet'in kurulmasına işaret eden maddedir (Eroğlu, 2002: 765).

Bulgular

Türkiye Muharip Gaziler Derneği Düzce Şubesi verilerine göre Düzce'den 186 kişi Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılmıştır. Bunlardan merkezde 83, Akçakoca ilçesinde 16, Kaynaşlı ilçesinde 9, Cumayeri ilçesinde 7, Gümüşova ilçesinde 7, Yığılca ilçesinde 6, Çilimli ilçesinde 8 ve Gölyaka ilçesinde 10 olmak üzere toplam 146 gazimiz hayattadır. Pandemi, gazilerin yaşa bağlı rahatsızlıkları gibi koşullar dolayısıyla gazilerden yalnızca 5 tanesi ile doğrudan görüşme yapılabilmektedir.

Gazi Vedat Nefesoğlu, 12.01.1953 yılında Düzce'de doğmuştur. İkinci harekâta katıldığında evli ve 4 aylık bir erkek çocuğu babasıydı. Düzce Muharip Gaziler Derneği'nin önceki dönem başkanlığını yürüten Gazi Vedat Nefesoğlu'nun aktardıklarına göre:

Kolordu 28. Tümen'e bağlı Ankara Kırıkkale Mekanize Piyade Alayı'nda vatani görevimi yaparken 19 Temmuz 1974 akşamı alarm çaldı. Bütün alayda ışıklar söndürüldü. Kırıkkale'nin içinde ve Türkiye'nin genelinde de aynı şekilde olmuştur. Bölük komutanı, garaj çavuşu olduğum için beni bölük odasına çağırdı. Yazıcı, takım komutanı, bölük başı başçavuşu, bölük komutanı, onu yükleme planı için beklemekteydi. O zaman, bölük komutanından alarmin ne için olduğunu öğrendik. 20 Temmuz'da biz yükleme planlarıyla hazırlıklarımızı yaptık. 21 Temmuz akşamı alay olduğu gibi yola çıktık. Alayda sadece nöbetçi kaldı. Hatta şurasını da hiç unutmuyorum; bizim bölük yazıcımız bölük komutanının hemşerisiydi. Orada yükleme yaparken bölük komutanına "Gelen talimata göre bölüklerde birer nöbetçi bırakılacak, ben kendimi yazacağım" dedi. Bölük komutanının da ağzından çıkan cümle şu: "Ben" dedi, "Antalyalı Ahmet'i savaşa götüreceğim de seni burada bırakacağım öyle mi? Ve Allah'a hesap vereceğim?" dedi. Gözlüğü de vardı yumruğu vurdu. "Şu anda bölük başı başçavuşuna, bunun yazıcılığı elinden alıyorsunuz sırt çantasını veriyorsunuz bu cepheye gelecek benle!". Ahmet gariban bir çocuktur. Yani şunu anlatmak istiyorum, bölük komutanımızın dürüst, ilkeli bir insan olduğunu ben o zaman anladım.

Ankara'dan yola çıktık. Türk Milleti böyle bir günde çoluk çocuk, yediden yetmişe askerinin yanında olduğunu gösterdi.

Konya'dan geçtiğimizde yol iz kana karıştı. Halk arabaların önüne kurban kesti. Yaz günü arabaların camları açık gidiyoruz Ören'de; ya biri ekmek veriyor, ya biri sigara veriyor, ya para atıyor... Hatta benim arabamın önünde biri kurbanı keserken koç zorluyordu, büyük bir koçtu. Ben arabamdan indim. Bizim 2. Ordu Komutanı da Konya'da askeri uğurluyordu. Dedim ki: "Başka bir zaman kesersin koçu, ben cepheye yetişeceğim de..." O zaman 2. Ordu Komutanı yanıma geldi, beni

öptü, kucakladı “Açın evladımın yolunu” dedi. “Sizler varken sırtımızın yere gelmeyeceğinden eminim” dedi, hiç unutmam.

Konya Karaman'da yolun kenarında köylüler çıkmışlar, sacı kurmuşlar ekmeği pişiriyorlar. Nine böyle yanında bir genç kızdır, gelinidir bilemiyoruz... Arkadaşım vardı Nimet Çavuş, Vanlı; “Vedat, şu sıcak ekmekten alalım” dedi. Ben beş dakikalığına arabayı durdurdum, ayakta ekmeğe yağurdu kaşıkıyoruz. O bayan da ağlıyor böyle üzeri ıslanmış, Nimet'e “Bunun beyi askerdir” dedim. Hemen sordu; “Bacım, sen niye çok ağlıyorsun?” dedi ya! O zaman nine, “Onun beyi de asker oğlum” dedi. Gelinymiş! Nerede askermiş?, ‘Kars'ta’ dedi. Onu rahatlatmak için dedi galiba Nimet “Bacım” dedi, “savaşa giden Ankara'nın askeri, İstanbul'un askeri, Kars'ın askeri değil”. Bana kalırsa ateş düştüğü yeri yakar derler ya, rahatlatmak için söyledi. Onun beyi gitti gitmedi onu bilemeyiz de biz...

Silifke' de konakladıktan sonra, ertesi günün gecesi talimat gelir. Mersin Ovacık'ta, iki dağ arasında bir düz tarladan, alay askeri helikoptere bindirilip Kıbrıs'a vardık.

Hatta bölük komutanım “Belki siz gelmeyebilirsiniz” dedi bana. “Benim eve uğra, çoluk çocuğuma haber ver” dedi. Fakat akşam talimat geldi, biz de sabahleyin gemiyle hareket ettik.

Girne'ye Kayseri Hava İndirme Tugayı önceden indiği için biz oraya girişte fazla bir şey görmedik, işgal edilmişti. Hava İndirme Tugayı'ndan inen askerlerimizin birçoğu, telefon tellerinde, ağaçlarda paraşütle kaldılar. Şunu belirtmek istiyorum; dışardan her şey belki kolay geliyor. Cenab-ı Allah bu vatana, bu millete bir daha savaş yüzü göstermesin.

Biz millet olarak, Müslüman olarak vatan söz konusu olduğunda yediden yetmiş hepimiz kenetleniyoruz. Kürdüymüş Çerkeziymiş Lazıymış... Türkiye'de yetmiş iki buçuk millet yaşıyoruz. Şimdi ben Kürtler gibi savaştan insan görmedim, Çanakkale'de de böyle olmuştur. Kıbrıs'ta iki arkadaşım vardı benim; birisi Malatyalı birisi Vanlı. O Vanlı arkadaşımın arabasının geçemediği Tınaz Tepesi'ne, cepheye savaştan arkadaşlara cephane sandığı getiriyoruz. Onda iki tane sandık var, bende de iki sandık var. “Nimet ben çıkaramıyorum, bu cephane sandığının birini bırakacağım” dedim. “Sen ne yapıyorsun ya!” dedi, geldi bende ki sandığın birini daha aldı üç sandıkla çıktı tepeye.

Tabii yanlışlıkla bazı şeyler oldu. Bizim tümen bize yanlışlıkla atış yaptı. Bizim 5. Bölük Tınaz Tepesi'nden, düşman bölüğüyüz diye bizim 4. Bölük'e ateş açtı. Yani önümüzde Ercan Havaalanı var. Orada Gaziler Köyü diye bir köy var. Türk bölüğü oradan bize devamlı ateş yapıyor. Biz ovanın yüzündeyiz sadece bir ekin balyası var bir de ufak kilise var ovanın içinde. Bölük Komutanım talimat verdi: “Herkes kendini kurtarsın! Saklansın!” Ama saklanacak yer yok! Yani ekim balyasından başka şey yok ve ufak bir çukur var. Hiç aklımdan çıkmıyor Mersinli İbrahim Çavuş ile beraber sürünerek oraya girdik. Orada o dedi ki: “Öleceğiz Vedat! Aç ölmeyelim”. Çantasından bir peksimet çıkardı. Bölük Komutanımız “Kilisenin etrafına toplanın!” dedi. Uçak bezlerini sersin biri. Mersinli arkadaşım sürünerek gitti. Yani bölük komutanım talimat vermedi. Ahmet, Mehmet askere şey verirler ya! O gönüllü gitti. Reo'nun (savaş arabası) yanına vardı, uçak bezini arabadan aldı ve İbrahim'e şey isabet etti, şarapnel parçaları bombanın... İbrahim olduğu yere düştü, İbrahim oradan bağıyor “beni kurtarın!” diyor. Oraya bölüğü kurtarmak için gitti. Bölük komutanımla, Kıbrıslı mücahit derler, oranın askerine ikisi sürünerek gittiler. İbrahim'i aldılar, sürüyerek geldiler. Bölük Komutanım İbrahim'i sağ koluna yatırdı. İbrahim kafasını kaldırdı komutanım “bir su verin bana” dedi. Zaten gidiyor, iki yudum su verdi, tekrar kafa düştü, tabi paramparça her tarafı, kan içinde. Tekrar kafasını kaldırdı, son sözü “Allah'a emanet olun” dedi ve teslim oldu. Bölük Komutanımın o günkü gözünden akan yaşı hiç unutmam. Yani, onun en son sözü ‘Allah'a emanet olun, Allah yardımcımız olsun’ demesi şehit dediyse budur. Cenab-ı Allah söyletti. Velhasıl bir şehit, verdik iki yaralıyla bizim bölükten aklıma geldiği zaman duramıyorum.

İbrahim'i bölük komutanlarıyla aldık. Boğaziçi'nde şehitliğe götürdük, kepçe yarıyor yani insan yatacak şekilde. Kepçenin yanında beş altı tane asker, üstünü başını aradılar. İşte ayna tarak, beş lira on lira... Askerde ne olur. Bir çanta var, onun içine koydular, ağzını mühürlediler. Elbisesiyle ayakbasiyla yatırdılar. Kepçe küriyor işte. Başına da geçici olarak oranın askeri hazırlamış ismini, velhasıl İbrahim o şekilde defnedildi.

Yirmi, yirmi beş gün mü, bir ay oldu mu kesin bilemiyorum. İbrahim'in annesiyle babası direkt bölüğe geldiler. Bölük komutanımızla beraber altı kişi şehitliğe getirdik. Ya! Ana ya! Yırıyor mezarı ya! ‘Göreceğim!’ diyor, ‘Bakacağım!’ diyor, ‘Anam söyle olur, babam böyle olur’ diyor bölük komutanı. Allah kimseye evlat acısı vermesin, evlatlar da ölecek! Vatan da beklenecek! Ama zor.”

“İkinci ateşkes emri geldi. Kıbrıs'ta o soydaşlarımız, o din kardeşlerimiz, o Türkler de rahatladı.

Bizi gören o Türkler, o analar bacılar boynumuza kucağımıza sarıldılar. Birçok din kardeşlerimizi, Türkleri, dozerle canlı canlı gömdüler, çok katliam yaptılar. Yani öyle bir şey ki bu savaş, içine giren bilir. Sokaktaki kedi, hayvan, köpek bile bağıyor top, tüfeğin sesine. Ya! Ya Rum da olsa insan ya! O koca karı, ihtiyarlar, o kaçamayanlar gözünün içine bakıyor bize vuracak mı edecek mi diye. Rum da olsa o kadının ne suçu var ki, o ihtiyarın ne suçu var? Ama bizim dinimizde de zaten sivillere yaşlılara kadınlara kesinlikle zarar vermek yok. Zaten başımızdaki bölük komutanının talimatı var; “onlara şefkatle yaklaşın” diye, ama Rum milletinde o yok.

Şimdi Kıbrıs'ta biz 449 şehit verdik. Kıbrıs yavru vatan değil bana göre, Anavatan. Çünkü Atatürk bile ‘Kıbrıs'a çok dikkat edin.’ demiş. Kıbrıs'ın stratejik olarak Türkiye için çok önemli! Bugün Kıbrıs Barış Harekâtı olmasaydı bizim burada gemilerimiz gezemezdi, biz burada hak talep edemezdik. 46 senedir barış sağlanamadı ve bana göre de sağlanmaz ama ne var ki Kıbrıs'ta Türkler de rahat etti.

Maraş'ı açıyorlar şimdi. Maraş denen yer Kıbrıs'ın belki en güzel yerlerinden biri. Kıbrıs'ta bir cumhuriyet kuruldu. Kıbrıs'a seçilip gelen bir Akıncı vardı Cumhurbaşkanı. İleri geri konuşmaları oldu. Size Türkiye bakıyor, Türk askeri orada olmasa siz ne konuşabilirsiniz ne de kolluk talep edebilirsiniz. Hangi gücünüz var sizin kendi başınıza?”

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş yıldönümü münasebetiyle Genel Kurmay 33. şube başkanını Kıbrıs'a gönderir. Genel başkanla sokaklarda dolaşırlar. İnsanların duyarsızlığı ve alaycı tutumları üzüntü vericidir. Madalyamızla, kalpaklarımızla sizi kurtaran gazileriz biz ya! Dönüp bakmıyorlar bile, ama onlar bilmez! Çünkü onlar dünyada yoktu, çünkü onlara anlatılmamış.

Ben madalyayla çıksam, bir genç: “Amca diyor hangi sporda aldın madalyanı?” Adam: “Neden gazi oldun, yaran nerede?” diyor. Savaşta herkes yara alsa herkes şehit olsa, cephede savaşı kim kazanacak? Şehitlerin canlı şahitleri kimdir? Gazilerdir. Ölüsünü dirisini gözüyle gören, ben, şehitliğe o zaman inandım! O İbrahim, ‘Allah'a emanet olun.’ diyerek canını teslim etti. O, rengi şey olan İbrahim'in rengi değişti. Bir güzellik geldi İbrahim'e ruhu teslim olduğunda ya! Ben gözümle gördüm.

Savaşırken anam varmış babam varmış işte geride evladım varmış, insanoğlunun aklına gelmiyor. Allah! Allah! İleride düşman, elinde silah, sadece önündeki düşmanla baş başa kalmışsın ki, orada Allah için de kurşun da yersen ölürsen şehitsin. Zaten Allah'a sığınmışsın tamamiyle, ‘Allah’ kelimesi bir an ağzından düşmüyor.

Ben II. Harekât'a katıldım. Kayseri Hava İndirme Tugay'ı bu paraşütle atlayan arkadaşlarımız, esas çileyi esas havacılığı onlar yaptı. Paraşütle direkt düşmanın üzerine atlıyorsun. Beşparmak Dağları'nın tepesinde hazır mevziler yapılmış, çıktım gördüm. Cephane almaya gittim savaştan sonra. Bizim askerin elinde olsa yapılan o mevziler havada insan kalmaz. Mevzileri kurşun işlemecek şekilde yapmışlar. Ama bizim askerimiz verilen emirleri harfiyen yerine getiren bir asker, ölümüne.

Şimdi konuşurken duygulanıyorum ağlıyorum ama o zaman gözümde yaş bile çıkmıyordu. Yani, ben evliydim askere giderken, iki senelik evliydim, bir de 4 aylık oğlum vardı. Bir buçuk iki ay hiç irtibata geçemedim. Yolda giderken mektup yazdık. Siviller de ‘Mektubunuz var mı? Atalım postaya?’ derlerdi.

Ben devamlı direksiyon kullanırdım. Arkadaşım Nimet manga komutanıydı, yani yanımda araç komutanıydı. Ona dedim ki “Keşke bekâr olsaydım”. Ölürsem geride bıraktıklarım aklıma geldi. O da bana dedi ki “Keşke ben de evli olsaydım, benim de oğlum olsaydı...” ‘Niye?’ dedim. “Ya! Şimdi bilmiyoruz ne olacağımızı. Ölürsem Nimet öldü gitti derler dedi. Hiç olmazsa yarın bir gün bu filancanın oğlu, bunun babası savaşta öldü derler ismim şehit kalırdı” dedi. Bunu bana beni teselli etmek için dedi, ama biraz da doğru.

Evde mektubumu okurken anam bayılmış rahmetlik. Ana tabii ki de, ananın da biraz şeyine gitmiş sonradan duyduğuma göre. Herkes ağlar ama en çok ananın babanın yüreği yanar. Allah, milletimize savaş yüzü göstermesin ama daha önce dediğim gibi savaş olacak bu vatan beklenecek şehit de verilecek gazi de hepsi olacak.

Bana soruldu ‘Gaziye tarif eder misin?’ diye: “Belediye arabasında ayakta, hastanede kuyrukta olan, protokolde en arkada olan, cephede en önde olan kişi gazidir” dedim.

İnsanoğlu, tarihte bereketli ürün elde etmek, elde ettiklerine karşılık minnettarlığını ifade etmek, düşmana galip gelmek, arzulanan bir şeyi gerçekleştirmek, korkulan tabiatüstü varlıklardan korunmak, zor durumlarla baş etmek, yaratırken tükendiğini düşündükleri tanrıların enerjisini artırmak ve kozmolojik devamlılığı sağlamak gibi nedenlerle beklentileri, korkuları, sevinçleri yüksek olduğunda sergileyebileceği en son davranışlardan biri olarak kurban ritüelini uygulamıştır (Çetin, 2008, VII). Askerler geçerken köylünün kurban kesmesi, harekâtı hakkında desteklemesi ve bunun şükürünün edası olarak görebiliriz. Ayrıca kesilen kurbanların etinden de hem de askerlere hem de orada bulunanlara ikram edilmesi de, askerinin ve harekâtın halk tarafından desteklenmesinin, durumunun memnuniyetle karşılanmasının bir göstergesidir.

Gazi Vedat Nefesoğlu'nun, gençlerin gazi madalyasını tanımayıp sportif madalya sanmasına olan üzüntüsünü belirtme konusunda elbette haklıdır. Ancak günümüz Z kuşağının öncelikli ilgi ve alakaları nasıl farklı yönlere kaydysa aynı şekilde günümüzdeki savaş şekli de aynı şekilde değişmiştir. Bugün, üstün olan kazanır. Ordumuzun da soyundan gelen yiğitlik ve dindarlıkla istenilen yere sevk edilmek üstünlüğüne sahip olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Geçerimizin de söz konusu vatan savunması olduğunda günümüz imkânları neyi gerektiriyorsa, misliyle karşılık vereceği düşünülmektedir. O gün olduğu gibi bugün de toplumun tüm gruplarının tek bir emel altında birlik olacağından şüphe duyulmaması gerektiğine inanmaktayız. Fakat bu da unutulmamalıdır ki ordumuzun soyundaki yiğitliği ne dereceye kadar doğru ise günümüz harbinin önemi de ondan daha fazla açık ve kesindir. Ordunun talim ve terbiye ile bir komuta altında sevk ve idare edilebilmekteki kabiliyet derecesini yükseltmek, komutan ve subay heyetleri için namus ve şeref meselesidir.

Gazimizin komutanıyla ilgili olarak komutanının dürüst ve ilkeli olduğunu belirtmesi komutanın çok yönlülüğünün göstergesidir. İnan'ın (1983: 22) da belirttiği gibi; "Komutanlar birliklerinin moral durumlarını bizzat içlerine girmek suretiyle anlamalı. Bu şekilde daha güvenle emir verilebilir. Üst rütbedekiler emirlerinde olanlarla konuşmalı, serbest söz söylemeye alıştırılmalı. Bu tutum faydalı ve gereklidir".

Gazi Lütfü Bulut, 07.04.1952'de Düzce'de doğmuştur. Her iki harekâta da katılmıştır. Askere gittiğinde bekâr olan gazimiz vatani görevini tamamladıktan sonra evlenmiştir. Düzce Muharip Gaziler Derneği Başkanlığı görevini yürüten Gazi Lütfü Bulut'un aktardıklarına göre:

Ben üç buçuk aylık askerdim. Ondan bir ay önce bizi bir acil dağıtma gönderdiler, cepheye gideceğimizden haberimiz yoktu. Sonradan çıkartma gemilerine binince haberimiz oldu. Antep'ten trene binip Mersin'deki askeri limana gittik. Orada çıkarma gemilerine bindirilip hangi cephe zorlanıyorsa oraya sevk edildik. Zırhlı birlik olduğumuzdan, 39. Tümen ihtiyat bölüğü olarak geziciydik.

20 Temmuz sabahı saat 5.30-6.00 gibi oraya yanaştığımızda, Girne'nin batısında bir otel vardı, Salamis Bay. Orada çıkartma yaptığımız bir yer vardı, yıllarca sahilde tahkim edilmiş, mağaraların kayaların içine mevziler kazmışlar. Zeytinlik, limonluk var. Çıktığımız zaman onları göremiyorsunuz, onlar sizi görüyor. Zor şartlar altında çıktık oraya. Arkadaşlarımız askeri tabirle tel ateş dedikleri ateşe tutuldu. Bir yandan uçaklar, bir yandan havan, bir yandan zırhlı birlikler! Biz de kör ateş dediğimiz ateşleri yaptık ve orada çok kayıp verdik. Komutanlarımızdan aldığımız cesaretle devam ettik. Pek korku da hissetmedik. Kıbrıs'ta bizim 499 şehidimiz oldu.

Komutanlarımız çok iyiydi, hele benim bir komutanım vardı... Son derece et ve kemik gibiydik, hâlen görüşüyorum. Antalya'da yaşıyor, ressamdır.

Oradaki Türk halkı, biz ilk çıktığımızda silahlarımızı, tankların paletlerini öpüyorlardı. Bağlılarına bastılar. Kıbrıs'ın bir kesimi, Kıbrıs'ı yöneten arkadaşlar ve de Türkiye'deki siyasiler Kıbrıs Adası'nın Türkiye için çok önemli bir gözetleme kulesi olduğunu, Ege'den Akdeniz'e kadar Kıbrıs'ın bizim için vazgeçilmez olduğunun bilincinde.

1878'de Abdülmecit tarafından Kıbrıs İngilizlere 98 bin altına satıldıktan sonra Yunanistan bütün güçleriyle Kıbrıs'ı Avrupa'ya ve Yunanistan'a bağlamaya uğraştı. 1963 ve 1974 Megalo İdea.

Ecevit'le Erbakan iktidarının ortaklaşa aldıkları karar sonucu tüm dünyaya rağmen, bu çıkarmanın sonucunda Kıbrıs komple Yunanistan'a bağlanmaktan kurtuldu. Kıbrıs 1000 yıl önce de, 1000 yıl sonra da Türkiye için bir gözetleme kulesi. Vazgeçmememiz lazım.

Biz harekât için hazırlıktaydık, çantalarımız yiyecek doluydu. Bizim peksimetimiz, konservemiz vardı. Daha sonra biraz su sıkıntısı yaşadık, bir iki yerde su kaynakları vardı onları da zehirlediler. Silahlı kuvvetlerimiz sağ olsun, vatandaşımız da sağ olsun. Almanya'dan, Türkiye'nin her yerinden bize yiyecek ve içecek yardımı gönderdiler.

Ben bekârdım. 3.5 aylık askerken Kıbrıs'a gittim, 17 ay kaldım. Mersin'de askeri limana giderken Düzce-Bolu birdi, 14 plakaydı o zaman. Orada bir tane 14 dört plaka Man tanker gördüm, kısaca ayaküstü yazılmış bir mektup verdim aileme gönderdim. 'Merak etmeyin ararım' dedim, Kıbrıs'a gittikten iki buçuk üç ay sonra tekrar mektup yazabildim. Askeri posta irtibatı kuruldu.

İki harekâta da katıldım. Ben en çok savaştaki vahşetten, yani oradaki kadınların, ihtiyarların hayvanların... hele hayvanlar iki ateş arasında kalıyor, taranıyor makinalı tüfeklerle... Bunlar etkiledi beni. Vahşetin etkisinden uzun bir süre kurtulamadım, savaşın çirkin yüzü o.

20 yaşında 499 tane delikanlı verdik. Allah rahmet eylesin, vatan için gitti hepsi. Gelecekte inşallah böyle savaşlar olmaz! Savaşın kazananı olmuyor. Sen zafer kazansan bile o günahı olmayan çocuklar, bebeler geliyor senin üzerindeki silahı elliyorlar, korkuyorlar, bakıyorlar. Size acayip, tüfeğin namlusuna bakıp, gözüne bakıyorlar, ağlıyorsun.

4-5 kişi benim bölükten arkadaşlarım öldü. Hatta ilk çıkarmada bir tanesi yüz üstü sürünürken, ayakkabı topuğuma vurdu, ben harekâta ateş içinde pek arkaya bakamadım. Mevziye yattıktan sonra baktım, müzisyen arkadaşım vardı Adanalı alnından yemişti, vurulduğu zaman benim askeri botuma vurmuş, arkadan kurtaramadık.

Çocuklarımızın bize verdiği bir görev var. Vatan ve millet sevgisini her yerde anlatmak, bu bizim birinci görevimiz çünkü cep telefonunu, sosyal medyayı Türk gençliğinin düşmanı olarak görüyorum. O yüzden de bu tip duyguların sürekli her yerde anlatılması birinci olarak üzerimize en büyük görev.

Gazi Lütfü Bulut'un belirttiği üzere, kayıplar verilse bile, askerin korkamadan aynı cesaretle savaşıma devam etmesi önemli bir askeri idealin ve vatan sevgisinin göstergesidir. Subay ve askerlerimizin muharebe meydanlarında gösterdikleri yiğitlik, her millet ve her ordu için gıpta edicidir. Lakin ölüm karşısında titremeden düşmanına saldıran kahramanların bu hareketlerinin vatan için, millet için daha faydalı, daha parlak neticelerle taçlandırılmasını arzu ediyorsak askeri talim ve terbiyenin temel ilkesi olan disiplinden taviz verilmemesine inanılmaktadır. Askerin donanımlı olması gereken manevi faziletler ve ahlaki üstünlüklerin ortaya çıkmasının yalnız silahaltında bulunduğu müddetçe göreceği talim ve terbiye ile mümkün olup olmayacağı etraflıca düşünülmelidir.

Kalplerinde Allah inancıyla savaşan ve 'ya şehit ya gazi' olmak arzusuyla adaya çıkan Mehmetçikler ve tankları halk tarafından öylesine coşkuya karşılanmış ki gazimizin de belirttiği üzere ada halkı tankların paletlerini öpüyormuş. Çıkarmada, adaya ayak basan Mehmetçikler tarih boyunca sahip olunan Türk kahramanlığını, Türk imanını yansıtmakta ve vatani için canını ortaya koyan bir kahraman kimliğine bürünmektedir. Bu durum eski Türk destan ve Gazavatnâme (Battalnâme, Danişmentnâme) geleneğinde de görülür (Yeniasır vd., 2020: 167).

Gazi Hüseyin Cihangir, 31.12.1953 tarihinde Düzce'de doğmuştur. Askere gittiğinde eşi hamiledir ve askere alındıktan 1 ay sonra oğlu dünyaya gelmiştir. Düzce Muharip Gaziler Derneği genel sekreterlik görevini yürüten Gazi Hüseyin Cihangir'in aktardıklarına göre:

Askerliğini Kayseri Hava İndirme Tugayı'nda paraşütçü komando olarak yaparken Kıbrıs Barış Harekâtı'na katıldım. (Kıbrıs'a uçakla) gittik, paraşütle atladık. Atladığımız yerlerde ekin tarlaları alevler içinde yanıyordu. Ateşlerin içine düştük, çok şükür başımıza bir hâl gelmedi. Dönüşte gemiyle geldik. Mersin Limanı'na çıktık, oradan da tekrar Düzce'ye dönüş yaptık.

İlk gece Beşparmak Dağları'na çıktık. Bozdağ Bölüğü'nde çatışmalara katıldık. Ben Kıbrıs'ta 3 ay 20 gün kaldım. Askerliğim bitti geldim. Savaş şartları... Doğal olarak orada çokça zorluklar çektik.

Dağlarda birkaç gece kaldık. Konakladığımız bölgelerde Rum uçakları bulunduğumuz bölgeleri havadan taradı. Çok şükür kazasız belasız atlattık. Zaten ilk hafta biraz sıkıntılıydık, ondan sonraki dönemlerde biraz daha rahatladık. II. Harekât oldu. II. Harekât da öyle çok uzun sürmedi. Neticede 3 ay 20 gün sonra tezkerem geldi. Bir hafta da fazladan askerlik yaptım.

Bizim komando eğitimi ve bizim askeri birlik Türkiye'de tekti. Paraşütçü Askeri Birliği Türkiye'de bir Kayseri'de vardı. Başka hiçbir yerde yoktu. Komandoyuz, artı bir de paraşütçüyüz.

Bir hafta on gün öncesinden bize 'Kıbrıs'ta bir karışıklık var, Kıbrıs'a gidebiliriz' dediler. 20 Temmuz'dan bir gün önce haber geldi. 20 Temmuz sabahı dört tabur vardık. Bizimle birlikte 1.-2. tabur sabah 07.00 uçağıyla yola çıktık. Paraşütleri kuşandık, alçak mesafeden atladık. Paraşütler açıldı, ayaklarımız yere değdi, çok şükür bana bir şey olmadı ama çok farklı noktalara düşen arkadaşlarımız oldu. Yani dik bir yer düşünün kayalık, arkadaşlar bu dik yere, ben düz zemine düştüm. Yanan ekin tarlasına paraşütleri bıraktık. Üç kişi, beş kişi toplana toplana bir yerde buluştuk. Öbür arkadaşlarımız sabahtan indi. Biz öğlenden sonra indik. Bir bahçede toplandık, bir Türk ailenin bahçesinde. Bize bir araba tahsis ettiler. Oradan boğaz dedikleri bir bölge var Girne ile Lefkoşe arasında, oraya arabayla giderken bizi gene taradı Rumlar. Çok şükür bir isabet almadık. O boğaz bölgesinde toplandık gece saat kaçtı hatırlamıyorum oradan Beşparmak Dağları'na hareket ettik. Konvoy hâlinde gece saat 11.00-12.00 gibi Beşparmak'a çıktık. Orada da zaten Rumlar mevzi almışlar bizi bekliyorlarmış. Ben ağır silahtaydım. Askeri birliğin en arkasından gidiyordum, ağır silah elimde; iki tane mermi kutusu, üstümde yelek, göğüs kısmımda iki tane havan mermisi, iki tane de arkamda havan mermisi, bir nevi canlı bombayım, yani biri kibrit çaksa hepimiz uçarız! O şekilde Beşparmak'a çıktık, orada çatışmalar devam etti.

Rum askerleri hep genç asker, paralı asker. Bizim Türk askeri gibi değil. En ufak şeyde teslim oluyorlar. Öyle teslim olanları asker değişimi yapıyorduk. Bizden de rehin alınanlar varsa onların rehinleriyle karşılıklı değiştiriyorduk.

Sabah olunca ortalık biraz sakinleşti. O kuvvetli çatışma kalmadı. Sonrasında biz Beşparmak Dağları'nda tahminen bir hafta falan kaldık.

İmkânlar kıt; yeme içme sıkıntılı, içme suyu sıkıntılı. Hatta ilk paraşütten indiğimiz yerde bir tane kuyu gördük, su kuyusu. Bir çoban da koyunlarını otlatıyordu. Bizim komutanlardan bir tanesi çobanı çağırırdı. 20 Temmuz, hava sıcak, su içeceğiz, kimsenin askeri matarasında su yok. Kuyudan su içeceğiz diye korktu komutan, önce çobana 'Sen bu sudan iç!' dedi. Önce ona içirdi suyu, ondan sonra biz içtik.

I. harekât bitti. Dinlendik, akabinde II. Harekât oldu. II. Harekât çok sürmedi. Zaten birkaç gün içinde devletler anlaşma yapınca oda bitti. Daha sonra bir köye yerleştik. Köylerin çoğu boştu, köyde bir evde kaldık.

Geziyoruz devamlı, bir bölgeden bir bölgeye, bir köyden bir köye. Bizim komutanlarımız bize talimat verdiler. "Kesinlikle sivil halka dokunmayacaksınız, kendi hayatlarını sürdüreceksiniz". Hatta bir köyden geçerken baktık, Rumlar, yaşlı bir aile evden çıkıyordu, konuştuk bildiğimiz kadarıyla onların tekrar evlerinde kalmasını sağladık. Gördüğümüz Rum insanlar 'Bizim burada huzurumuzu kaçırdınız' diye bize kızıyorlardı. Rumlar, 'Biz Türklere kız alıyor Türklere kız veriyoruz, aramızdaki o güzel ilişkimizi geldiniz, savaş çıktı bozdunuz. Bizim huzurumuzu kaçırdınız.' dediklerini bizzat duydum.

Harekâtın önce ailemle görüştüm. 15-20 gün izin kullandım. Kıbrıs'taki harekâta bir gri mektup geldi. Kayseri'ye gelmiş askeri birliğe oradan bize intikal etti. Ben de iki satır yazdım, ne yazdığımı hatırlamıyorum. Gelen zarfı ikiye böldüm, içine koydum, yapıştırmak için de çam ağaçlarının tutkallarından bir yerde buldum öyle yapıştırdım zarfı. Aileme o şekilde gönderdim,

Evliydim, çocuğum vardı. 1 yaşında yoktu tahminim. Annem daha önce rahmetli oldu benim, 1970 Harekâtı'ndan dört sene önce. Biz savaştayken bizim oturduğumuz dairenin, yan tarafında 1-2 daire vardı. O zamanlar doğru belli televizyon da yoktu. Sene 74 yanımızdaki dairede oturanların televizyonu vardı. Orada harekâtları gösterirken, büyüklerim Hüseyin bu, ona benziyor gibi böyle hep hayal ederlermiş.

Bu Kıbrıs meselesi kolay kolay çözülmez, bu devletlerarası anlaşmalar da... II. Harekât da 24 saat daha uzasaydı, biz Kıbrıs'ın tamamını alırdık. Kıbrıs'ta hiç bir Rum birliği olmazdı, devletler anlaşma gereği durdurdular.

Askerden öncelikli beklenti disiplinli olmasıdır ancak askerin daha başka açılardan yani maddi ve manevi gücün en yüksek seviyesine ulaşacak bir şekilde yetiştirilmiş olması da önemlidir. Gazi Hüseyin Cihangir'in harp gözlemediği gibi, askeri bakımdan iyi yetiştirilmemiş, ordu terbiyesi/disiplini almamış, vatan sevgisiyle donatılmamış paralı askerlerin hemen teslim olmasına şahit olunmuştur. Aynı şekilde askeri disiplinle yetişen ve de vicdani ve manevi bakımdan güçlü olan komutanın sivillere dokunmayacaksınız talimatı da askeri eğitimin iki yönlü olmasının anlamını ortaya koyması bakımından önemlidir. Komutanlık eden subayın tavır ve hareketi, askerin güveni, itaati, disiplini ve bütün ruhi durumu ve bedensel gayreti üzerinden büyük bir etki yapar.

Gazi İsmail Ferah, 01.09.1953 tarihinde Rize Hemşin'de doğmuştur. Askere gittiğinde eşi hamiledir ve askere alındıktan birkaç hafta sonra kızı dünyaya gelmiştir. Düzce Muharip Gaziler Derneği üyesi olan Gazi İsmail Ferah'ın aktardıklarına göre:

Ben iki sene yaşımı büyütüp askere gittim o zaman, esas 1955 doğumluyum. Bir asker geldi, ben lokantada çalışıyordum. Askere inrendim kıyafetinden dolayı, yaşımı büyüttüm askere gittim. Rahmetli babam kabul etmedi. Babamı mahkemeye verdim. Dedi ki; "Benim öyle bir oğlum yok". Fakat ben de kafama koymuştum.

İlk Acemi Birliğini Isparta 41. Piyade alayında yaparken, dağıtımda Adana Osmaniye Birliği 50. Piyade Alayı'na gittim. Oradan da İskenderun'a gönderildim. İskenderun'da 4. Tabur'da askerliğime devam ederken bir alarm geldi.

Bize dediler ki; bugün Mersin'e gidiyoruz. O zaman hiç unutmuyorum; cebimde paralarım vardı, onları kaybederim diye koğuştta yattığım yastığın altına koydum. Mersin'e gidince dediler Kıbrıs'a gideceğimizi. 7 gün Mersin'de kaldık. Sonra bize Kıbrıs'a gitme emri geldi. O zaman rahmetli Erbakan, rahmetli Diyanet İşleri Başkanı Lütfü Doğan, Genel Kurmay Başkanı Semih Sancak geldi. Bizi orada uğurladı. O zaman Ecevit Başbakan, Erbakan Başbakan yardımcısı idi. O şekilde Kıbrıs'a hareket ettik. Giderken, şarkılarla türkülerle gemilere bindik.

Allah'ın izniyle Kıbrıs'a indik. Bir baktık toz duman... Biz şimdi gemiyle yanaşıyoruz limana, üstten Beşparmak Dağları'ndan düşman bize topla geliyor. Gemi mecburen geri açıldı, tekrar yanaştı, suya atladık ve karaya çıktık. Ben 106'lık havan atış idarecisiydim, hesap uzmanıydım. Asfaltta beş tane havanı kurdurdum, Beşparmak Dağları'na doğru ateş ettik, o şekilde çarpıştık. İlk akşam alay komutanlarımız şehit oldu (Halil İbrahim Karaosmanoğlu). Çadırın üstüne şey düştü, O, öldü. Bu şekilde ilk harekât başladı. 3-4 gün sonra bir ateşkes ilan edildi. Öyle oldu ki biz buradayız, Rum askeri derenin karşısında, Rum askerleriyle birbirimizi görüyoruz, mevzilerdeyiz beklerken Turan Güneş, Dışişleri Bakanı rahmetli, bize şey geldi, "Kızım Ayşe tatile gitsin" dendi ve 2. Harekât başladı.

2. Harekât başladı, ben ikinci harekâta yaralandım. Girne Devlet Hastanesi'ne beni kaldırdılar. Orada (yüzünde) bandajlar falan vardı. Beni Türkiye'ye getirmek için helikopter geldi, hastanenin önüne indi, ben gelmedim çünkü tanınmayacak bir hâldeydim. Şimdi Ankara'ya getirecek; annem gelecek, babam gelecek, eşim gelecek... Evliydim, daha kötü olacak dedim.

Cepheye ve elime bir şeyler yazdılar verdiler rapor! O rapor hâlâ bende mevcuttur. Hastanede 10 gün kaldım. O şekilde 2. Harekât bitti. Başarıyla sağ salim Türkiye'ye döndük, yaşamaya ömrümüz varmış.

İsteseydik Kıbrıs'ı komple alırdık. Trodos Dağları'nın eteğine kadar gittik, sonra barış oldu diye geri döndük.

Rum askeri koyun sürüsü. Uçaksavarlara zincirle ayaklarını bağlamışlar kaçmasınlar diye! Ateş etsinler diye. Onlar bizi görünce ellerini kaldırıp teslim oldular. Sonra onların bir mevzileri vardı, mevzide ne istersen vardı. Beşparmak Dağları'ndaki mevziler bizim elimizde olsaydı dünyadaki en kuvvetli asker de gelse Kıbrıs'a giremezdi. Adamlar sığınaklar yapmışlar 20-30 cm betonlar, içinde bütün erzak var. Arkadaşımızın biri Beşparmak Dağları'na tankla çıktı geri dönemedi. Tankı zirveye çıkardı, aşağıya indiremedi. O tank hâlâ orda duruyor, gördüm. 11 ay 20 gün kaldım. Çok güzel günlerimiz geçti. Çok güzel komutanlarımız vardı, değerli insanlardı.

Bana en zor gelen harekât için ilk yola çıktığımız gündü, ayrılmak değil de... Gittiğin yerin geri dönüşü var mı yok mu bilmiyorsun, cepheyi bilmiyorsun, araziyi bilmiyorsun, kimseyi tanımiyorsun, neyle karşılaşacağımızı bilmiyorsun... İlk çıktığımız gün bize çok zor geldi ama o günden sonrası güzel geçti

Rum halkını çok görmedik, çok esir aldık fakat biz esir muamelesi yapmadık. Rum askerlerine, Rum kadınlara, Rum erkeklere olsun kötü davranmadık. Bir gün bir eve baskın yaptık arama yapıyoruz, iki tane genç yeni evlenmişler bizi gördüler birbirlerine sarıldılar korktular. Onları tembihledik, "Buradan dışarı çıkmayın" diye söyledik.

Savaş anındayız, bir tane hayvan can havliyle bağıra bağıra geziyor. Bir baktım, hayvanın mermi bu karnundan girmiş öbür tarafından çıkmış. O zaman silahı aldım elime dedim ki; "Ulan silah! Sen ne adi bir şeymişsin, ne acımasızmışsın! Ne insan tanırsın, ne hayvan tanırsın, ne hiçbir şey tanırsın..." Askerden döndükten sonra da hiç silah kullanmadım, nefret ettim

Türk halkı bize iyiydi. Bize karşı çok dürüst, çok insanîyetli çok yardımsever insanlardı. Biz bakkala alışverişe giderdik, bizden para istemezlerdi. Para verirdik paranın yarısını alırlardı. Biz spora çıkardık, köy aralarında koşardık, onlar camlara çıkar bizi alkışlardı. Biz geldikten sonra Kıbrıs Harekâtı bitti. Kıbrıs'a bir daha hiç gitmedim. İşlerim dolayısıyla gidemedim ama gitmek istiyorum, gönlüm bir daha gitmekten yana.

Sizin gibi insanlar gelsin bizim hâlimizi hatırımızı sorsunlar, bilgi alsınlar, neler yaptığımızı bilsinler başka bir şey istemiyorum. Yani senin bu yere gelip bu gibi soruları sorman, benimle ilgilenmen, bana çok büyük bir gurur verdi.

Kıbrıs'a çıkmak, yani orada o savaşı yaşamak çok bambaşka bir şeydi. Anneni düşünmüyorsun, eşini düşünmüyorsun. Ben oraya gittiğimde bir tane de çocuğum vardı. Şu anda 47 yaşında. 15 yaşında evlendim. O zaman babalarımız ne derse o olurdu biz karışamazdık, ben müstamel ceketle evlendim. Babam bitpazarından ceket aldı, temize verdi, ben onla düğün yaptım. O zamanın parasıyla 8 bin lira başlık verdim, dört çocuk var. 3 kız, 1 erkek, 11 tane de torunum var.

Rahmetli babam bana dedi ki; "Oğlum sana askerde para göndermeyeceğim, kendi isteğinle gidiyorsun". (...) Sevkiyatlarımızı aldık Trabzon'a geldik, yemek yedik geçtik. Orada oyun oynadık, horon teptik, ondan sonra çağırıldı beni babam, bir tane kese diktirmiş şöyle ipli. Onun içerisinde o zamanın parası çok büyük bir para koymuştu, 10 bin liranın üzerinde para koymuştu. "Baktın ki cebinde yüz lira kaldı, beni arayacaksın" dedi.

Gazi İsmail Ferah'ın küçük yaşta asker olmaya özenip bunun için de sabırsızlanması ve de yaşını büyültüp askere gitmesi, insanın tüylerini diken diken eden bir harekettir. Ayrıca yaralandığında helikoptere binip de ailesinin kendisini yaralı şekilde görüp üzülmelerini istememesi ve de iyileştikten sonra cepheye geri dönmesi bir kahramanlık göstergesidir. Türk tarihinde birçok kahramanlık olayı vardır, bu örnek olay da gurur verici başka bir örnektir. Kahramanlık, bir insanın vatan, bayrak aşkına giriştiği en büyük fedakârlıktır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türk Silahlı Kuvvetleri ve Mücahitler, bu fedakârlıkla harekâtı zaferle sonuçlandırmış ve tüm dünyaya Türk'ün motifleşen kahramanlığını bir kez daha kanıtlamışlardır (Yeniasır vd., 2020: 168).

Gazi Eşref Akça, 02.03.1952 tarihinde Düzce'de doğmuştur. Askere gittiğinde bekâr olan gazimiz vatani görevini tamamladıktan sonra evlenmiştir. Düzce Muharip Gaziler Derneği yönetim kurulu üyesi olan Gazi Eşref Akça'nın aktardıklarına göre:

Askerliğini Kırıkkale'de yaparken, gece saat 00.00 sıralarında bir alarm çaldı. Alarmdan sonra herkes arabalara, sivil araçlara bindi. Anamur'a kadar gittik. Orada kıyafet değişikliği yaparak helikopterlere bindik. Beşparmak Dağları'nın arkasında, Kırılı Bölgesi'nde yanan buğday tarlası vardı. 11.00-12.00 sıralarında oraya indik. Akşama kadar sıkıntılarımız oldu. Çok arkadaşımız orada şehit oldu. Birinci harekât 10-15 gün falan civarında devam etti.

Harekât sonunda 1-2 saat yemek molası, temizlik molası gibi bir şey yaptılar. Bir havuzun başına geldik, orada yemek yedik ama yediğimiz yemek ilaçlı olduğu için bizde yürüyecek mecal bırakmadı. Çok kısa bir zamanda, mideyi temizlemek, toz dumanları çıkartmak için öyle bir ilaç verdiler. O ilacın arkasından 2. Harekât başladı. Kısa bir mesafe, 40-50 metre gibi... Çok zor yürüdük. Ondan sonra etkisi geçti ve güçlendik.

2. Harekât 1 gün sürdü. Askerliği orada bitirdik, orada teskeremizi aldık. Toplam aşağı yukarı 12 ay gibi kaldık. 1 yıl boyunca, İngiliz üssüne çok yakında bir köyde kaldık. Allah öyle bir şey bir daha kimsenin başına vermesin. Düşmanın başına da vermesin...

En önemlisi Anamur'dayken daha helikoptere binmeden ufak çocuklar daha ilkokula giden talebeler, "Amca mektup yaz biz gönderelim! Adresinizi yazın" deyince, bizim savaşa gideceğimizi anladık. 1. Harekât'ta benim çok sevdiğim amcakızları vardı, mektup gönderdiler. Beşparmak Dağları'nın üstünde hüüngür hüüngür ağladığım anlarımdır. En ağır gelen nokta orası oldu. Mektuplar işte! Annemize...

Türk Ordusu, Türk askeri ölümüne harekâta katılır. Geri dönmez, ileri gider. Bizim askerlerimizden, subaylarımızdan biz bunu öğrendik. Korku diye bizde bir şey yoktu. Hatta ben Lefkoşe'ye yakın bir yerde bir şarapnel parçasıyla yara aldım. Yaradan kasaturayla şarapnel parçasını çıkardım. Acı diye bir şey hissetmedim. Yarayı açıp iki elimle, bir avuç toprak aldım ve yaranın içine döktüm. Öyle iyileştim. İnsanda yara diye bir şey olmuyor, kaşıntı oluyor sadece.

Oranın halkı bize orada yemek verdi. Buğday pişirmişler. O da bambaşka bir şey oldu. Doğru dürüst yemek yoktu zaten. Su sıkıntısı da vardı. 2. Harekât'tan sonra yavaş yavaş her şeyimiz düzeldi.

Kıbrıs'taki Türk halkının bir kısmı kabul etmiyordu bizi. Bir kısmı da hakikaten bizi çok seviyordu. Avucunun içinde besleyebilselerdi besleyeceklerdi. İki gruptular. Onlar valla bizi gene istemiyorlar.

Rum halkını Allah başımıza düşürdü. Rum halkında insanlık arama. 1. Harekâtın sonlarına doğru Beşparmak Dağları'nın tepesindeyken, "Komutanım! Komutanım!" diye bir askerimiz geldi. (...) Bir şeyler söyledi, sonra bize "Yere yatın" dendi. En az 3 veya 4 saat sonra, oralar, yığınakların yapıldığı o yerler yerle bir oldu.

Bizim kurşun attığımızın bir tanesi sırt üstü düşmedi. Hepsi yüzükoyun silah elinde düştü. Biz onların mevzilerine yaklaştığımız zaman düşüp ölen çok Rum askeri oldu orada, kendiliğinden ya! Öyle korkalardı. 300-400 metre mesafe bile yaklaşamazlardı bize. Bizim Türk askeri, ey Rabbim! Çocukların hepsi ölümüne gidiyorlardı. Bir tanesi ne olursun geri dönsün.

Hiç unutmayacağım bir anı; orada iki metre zıplayacağım bir yerde adım attığımda silah göbeğimin altındaydı, silah dipçığı fırladı gitti. O gün akşama kadar silahım yoktu. O arada bizim bir arkadaşımız yaralandı o yaralanınca onun silahını alma mecburiyetinde kaldım.

Kıbrıs'a bir kere gidebildim. Vallahi hiçbir şey anlayamadım. O yerler, anılar yüzünden hep ağladık. Eşimi alıp bir kez daha gitmek istiyorum.

Çok şey var ama anlatacak şu anda tir tir titriyorum, sadece aklıma gelenler böyleydi. İlk defa bunu size anlatmış oluyorum. Dünyada asker olarak Türk askeri kadar sevecen, candan kimse yoktur. Biz bir kadına, bir çocuğa bir fiske vurmamak. Yaşıya dokunmadık. Bunları rahmetli köy komutanımız emrederdi. Kesinlikle kabul etmiyordu. Elini silaha kaldıracak olan insanı vurun diyordu, vurmazsanız o sizi vuracak. Emir verildiyse o emri uygulatırdı.

Tankın yanına çıktık Beşparmak Dağları'na. Oraya yürüyerek çıkamazsın öyle dik bayır. Biz kendimiz gördük. Hem de savaş esnasında gördük, gezmeye gittiğimizde de onu ikinci kez gördük. Görmeden anlayamazsınız hakikaten bambaşka bir şey o ya!

1. Harekât'a 11.30-12.00 sıralarında girdik. Uçaklar paraşüt tugayını indirdi. Peşinden onlar gelirken biz de oraya giriyorduk, alanın içine girince korku diye bir şey kalmıyor. Biz piyadeydik, helikopterle gittik. 1-2 metre mesafeden aşağıya yanan yerlere atladık. İki kişi bir araya mutlaka gelmeye çalışırdık sırt çantalarıyla etrafımız söndürüp gittik. Zaten orası mahfeden yer oldu ya! Menzil alanının dışındaydık ama kalkarken helikoptere gelen mermiler oldu. Birkaç tane arkadaşımız içinde helikopter yanarak Beşparmaklara çarptı. Biz bir dumana gördük bir gümlemesini duyduk ama tam bir şey anlayamadık ki orada kendi can derdimize düştük. Allah mekânlarını cennet eylesin".

Belleğe erişmek geçmişle bağ kurmanın bir yoludur. Bu bağ bireysel de toplumsal da kurulabilir. Yaşanmış olan olaylara atıfta bulunan öge ya da mekânlar bireyi geçmişe götürür, üzerine düşünülmesini sağlar. Mekânların varlığı belleğe erişmenin temel yollarından biridir. Toplum tarihinde yer alan savaşlar, zaferler ve yenilgiler de o toplumu oluşturan kültür ürünlerinden biridir. Bu mekânların ziyareti ise, o günleri hatırlamak, anmak ya da öğrenmek

adına gerçekleşmektedir (Öztürk & Bayrak, 2018: 1340). Gazi Eşref Akça'nın Kıbrıs'ı ziyareti sırasında yaşadığı duygular ve neticesinde sürekli ağlaması geçmişle kurulan bağın manevi yönünün ağır bastığını gösterir. Tekrar gittiğinde de aynı durumların yaşanmasının, mekân ve bellek ilişkisi bakımından kaçınılmaz olduğu tarafımızca düşünülmektedir.

Toplumların tarihlerindeki önemli olayların yaşandığı, savaşların yapıldığı, ortak mücadeleye tanık olan mekânların korunarak ya da revize edilerek gelecek nesillerin kullanımına ve deneyimine açılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu mekânlar insanları ve toplumları derinden etkileyen olaylara ithafen oluşturulduğu zaman hem toplumsal birlik ve mücadele ruhunun ayakta kalmasını destekler hem de dünyanın çeşitli yerlerinden turistlerin bu mekânları ziyaret etmesini sağlamış olur.

Sonuç

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ada halkının barış, huzur ve güven içinde yaşamasına etkisini canlı şahitlerinden, toplumun geleceğini inşa edecek yeni nesillere aktarmak ve Kıbrıslı Türk soydaşları için canlarını hiçe sayan gazileri unutmamak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Kıbrıs Adası çok eski zamanlardan bu yana Akdeniz'deki konumu ve stratejik özelliğiyle önem arz eden bir ada olmuştur. Doğu Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerini egemenlikleri altına alabilmek için ulaşılması gereken ilk hedef Kıbrıs Adası'dır. Bu sebeple birçok medeniyet gücüne güç katabilmek için Kıbrıs Adası üzerinde hâkimiyet kurmak istemiştir. Ada II. Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiş olup burada Türkler ve Rumlar asırlarca barış içinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Osmanlı-Rus Savaşı sonrası adanın İngilizlere geçmesi Rumların Enosis planlarını harekete geçirmesine neden olmuştur. Rumlar Enosis yolunda çok cana kıymış, çok kan akıtmıştır.

Türkiye, Kıbrıs Adası ile ilgili dış politikasında siyasi şartlardan dolayı çekimser kalmıştır. 1950'lerden sonra adada meydana gelen Türk halkını imha etme faaliyetlerinden dolayı, Türk halkının can ve mal varlığını korumaya yönelik çalışmalara girişmiştir. 1974 yılında iki harekât şeklinde yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı sonucu kaotik ortam son bulmuş, adada iki ayrı topluma yönelik iki ayrı yönetim şekli oluşturulmuştur.

Bu bilgiler doğrultusunda baktığımızda sosyolojik olarak toplumsal eylemlerin, Megali İdea ve Enosis ideolojisiyle, Rumlar tarafından kalkışılan çatışma ve savaş parametrelerinin Kıbrıslı Türkler olması, toplumsal düzeni ve huzuru sağlamada Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs Harekâtı'nı yapmasına neden olmuştur. Bu bağlamda harekâtı gerçekleştiren gazilerin anıları özellikli olarak değerlendirilmiştir.

Gazilere harekâta katılmayla ilgili bir bilgi Kayseri Hava İndirme Tugayı dışında diğer gazilere harekâta katılacağı ana kadar verilmemiştir. Harekât esnasında gaziler çeşitli lojistik sıkıntılar yaşamışlardır. Bunların başında; zehir katılması olasılığına karşı su sıkıntısı, yemek sıkıntısı ve sıcak hava şartları gelmektedir. Bu tür yaşamsal ihtiyaçların azlığı gazilerde motivasyon düşüklüğüne neden olmamıştır.

Savaş esnasında sıcak çatışmanın harekâtı kısıtlaması sonucu, askeri iletişim iyi koordine edilememiştir. Bu durum da istenmeyecek hazin olayların gelişmesine neden olmuştur. İki Türk bölüğü sıcak çatışmada coğrafi koşulların etkisiyle birbirlerini görememiş 5. Bölük 4. Bölüğe ateş açmış, iki asker yaralanmış bir asker de şehit olmuştur.

Gazilerden ikisi bu çalışmaya kadar hiçbir anılarını anlatmadıklarını, bu konuda susmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Savaş ortamının atmosferinden, şehit olan arkadaşlarından ve hayvanlara yönelik saldırılardan etkilendikleri gözlemlenmiştir. Savaş anılarını zorlukla anlatan gaziler, anılarını bugün gibi hatırlamaktadırlar. Gazilerin gözünden değerlendirildiğinde Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıslı Türklere yapılan zulmün durdurulması için

yapılması şart olan bir harekâttir. Kıbrıs Barış Harekâtı sayesinde akıtılan Türk kanı durdurulmuş, bugünkü KKTC'nin oluşması sağlanmış ve adaya huzur gelmiştir.

Kıbrıs sorunu siyasi anlamda bugün hâlen devam etmektedir. Türk kesimiyle Rum kesimi arasında tampon bölge, bugüne kadar Birleşmiş Milletler güçleri tarafından korunmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda alınan ve BM Güvenlik Konseyince 46 yıldır kapalı tutulan Maraş Bölgesi'nin bir bölümü ancak 2020'de açılabilmiştir. 2020 yılının KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın Maraş bölgesinin açılması kararına karşılık sarf ettiği "Kıbrıs'ta çözüm için topraklarımızın bir kısmını Rumlara geri vermeliyiz" şeklindeki ifadesi, gaziler tarafından haksız ve incitici bulunmuştur.

Yapılan çalışma ile ilgili olarak gaziler memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Ziyaret edilmeleri, onları unutulma duygusundan uzaklaştırmış, ziyaretten duydukları memnuniyetleri fark edilmiştir. Gazilerin bu memnuniyetlerini devam ettirmek ve gelecek nesillerin bilinçlenmesine katkı sağlamak adına eğitim kurumlarına gazilerin davet edilerek genç nesillere anılarını aktarması karşılıklı yarar sağlayacaktır. Tarihi tarihin canlı tanıklarından dinlemenin, gençlerin milli şuurunu ve toplum olma bilincini pekiştireceği düşünülmektedir.

Türkiye'nin farklı şehirlerinden harekâta katılan askerlerin, harekât boyunca birbirlerine olan destekleri ve aralarındaki sıkı ilişki, vatan ve millet söz konusu olduğunda sosyal bağların pek çok şeyin önüne geçtiğini göstermiştir. Siyaset üstü güçlü sosyal bağların, sadece hukuki yaptırımlar veya askeri müdahalelerle değil, zor durumlarda kendiliğinden de oluşması bakımından sosyolojik anlamda önemlidir. Yapılan çalışmanın bu türden güçlü sosyal bağları genç nesle taşıma bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Kurtuluş Savaşı döneminde cephede yaralanan askerlerin tedavi edildikten sonra savaşmak için taburuna geri gönderilmesini anlatan "taburcu" terimi günümüz sosyal sağlık sisteminde de hâlen kullanılmaktadır. Sivil hastalar için de iyileşti yerine taburcu ifadesinin kullanıldığını bilmekteyiz. Türk toplumunda askerlik vazifesi yalnızca askeri değil aynı zamanda sosyolojik anlamda da bir görev olarak kabul edilmektedir. Askerlik vazifesi boyunca oluşan güçlü bağların, askerlik sonrasında devam ettiği çalışmada bir kez daha ortaya konulmuştur. Saha çalışmasında elde edilen bilgilerin bir kısmı, literatür araştırmasında da tespit edilmiştir. Fakat anlatılan bazı bilgilere literatür taraması sırasında rastlanamamıştır. Bu anlamda gazilerin anlattığı bilgilerin, geleceğe ışık tutması ve özgün olması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu araştırma için gerekli etik kurul izni, Bursa Teknik Üniversitesi Fen, Mühendislik ve Sosyal Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulunun 13.02.2023 tarihinde gerçekleştirdiği 2023-4 numaralı toplantıda 2 numaralı karar ile alınmıştır. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Apuhan, F. (2017). *1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Bingöllü Kıbrıs gazileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arık, U. (2011). Kıbrıs meselesi. *EUL Journal of Social Science*, 2(1), 3-21.

Ayhan, B. (2012). *Samsun'daki Kıbrıs gazilerinin gözüyle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı üzerine bir sözlü tarih çalışması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Baday, G. (2009). 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kars-Ardahan Kıbrıs şehitleri ile gazileri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayramov, A. & Edi, A. (2020). Kıbrıs Barış Harekâtının Azerbaycan basınına yansımaları. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 117-141.
- Bekaroğlu, O. (2009). *Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrası Türkiye-Yunanistan siyasi ilişkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, Ö. (2008). *Kurban ile ilgili inanç ve tutumlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dawson, C. (2016). *Araştırma yöntemlerine giriş*. (Çev: A. Sarı), Eğitim Yayınevi.
- Eroğlu, H. (2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni yaratan tarihi süreç ve son gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), 735-793.
- Güler, Y. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Türk meselesi. *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 101-112.
- İnan, A. (1983). *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad hatıraları*. TTK Yayınları.
- İsmail, S. (1998). *150 soruda Kıbrıs sorunu*. Kastaş Yayınevi.
- İzgi, A. R. (2007). *Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu ve sonuçları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasar, N. (2011). *Araştırmalarda rapor hazırlama*. Nobel Yayınları.
- Kusutoğlu, A. (2017). *Bursa basınında 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, C. (2017). *1974 Kıbrıs Barış Harekâtında yer alan Vanlı gaziler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama araştırmaları teknikler ve SPSS destekli uygulamalar*. Seçkin Yayınevi.
- Özcan, S. (2019). Amasyalı gazilerin Kıbrıs Barış Harekâtı hakkındaki görüşleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1353-1366.
- Öztürk, A. & Bayrak, D. (2018). Çanakkale Şehitlikleri üzerinden yapı/mekân ve bellek/duygu ilişkisi. *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*, 4(13), 1340-1353.
- Şahin, İ. (2020). Düşünceden eyleme EOKA. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (37), 21-49.
- Tarakçı, M.(2010). *Kıbrıs Barış Harekâtı*. Hiperlink.
- Tosun, Y. (2012). *II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve çevre ülkelerin soruna bakışı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Yalçın, E. (2017). Yunanlıların bitmeyen ideali: "Megali İdea". *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 33-48.
- Yeniasır, M., Gökbulut, B., Tamer, İ. (2020). Ahmet Gazioğlu'nun Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş adlı romanına 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'nın yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 149-182.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Megali Idea is the big Greek goals that are planned to be realized. These goals are for the establishment of the Greater Greek State; It can also be expressed as the project of reclaiming the lands lost by the Byzantine Empire from the Ottoman Empire. Enosis, the complementary element of Megali Idea; It means the annexation of the island of Cyprus to the territory of Greece. When the self-determination request of the Greeks, who attacked after the World War II, was rejected, they started bloody actions with the secret EOKA organization. After a while, the Greek Cypriots who saw that these actions did not work, with the USA's involvement in the problem; In the London and Zurich meetings attended by England, Greece and Turkey, it has decided to establish the Republic of Cyprus, where both sides have equal rights. But later, on January 1, 1964, the 1960 treaty establishing the Republic of Cyprus was dissolved by President Makarios at his own request.

Turkey abstained from its foreign policy regarding the island of Cyprus due to political conditions. After the 1950s, as a result of the extermination activities of the Turkish people on the island, he started to work to protect the life and property of the Turkish people. As a result of the Cyprus Peace Operation, which was carried out as two operations in 1974, the chaotic environment came to an end, and two different forms of government were formed on the island for two different communities. The Cyprus Problem still continues politically today. The buffer zone between the Turkish part and the Greek part has been protected by the United Nations forces until today. A part of the Maraş Region, which was taken during the Cyprus Peace Operation and kept closed for 46 years by the UN Security Council, could only be opened in 2020. The statement of the President of the TRNC in 2020, Mustafa Akıncı, in response to the decision to open the Maraş region, "We must give back some of our lands to the Greeks for a solution in Cyprus" was found unjust and hurtful by our veterans. With the work done, a visible happiness was felt in our veterans.

According to the data of the Turkish Combat Veterans Association Düzce Branch, 186 people from Düzce participated in the Cyprus Peace Operation. Of these, 83 veterans are alive in the center, 16 in Akçakoca district, 9 in Kaynaşlı district, 7 in Cumayeri district, 7 in Gümüşova district, 6 in Yiğilca district, 8 in Çilimli district and 10 in Gölyaka district. 146 of our veterans are still alive. Due to conditions such as the pandemic and age-related illnesses of our veterans, only 5 of our veterans could be directly interviewed.

Visiting them removed the feeling of being forgotten, and their satisfaction with the visit was noticed. In order to continue this satisfaction of our veterans and to contribute to the awareness of future generations, it will be mutually beneficial for our veterans to be invited to educational institutions and transfer their memories to the younger generations. It is thought that listening to the living witnesses of history will reinforce the national consciousness of the youth and the consciousness of being a society.

KÜRESELLEŞME, YERELLEŞME VE YÖNETİŞİM PERSPEKTİFİNDEN BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI*

 Hakan BADEM**

ÖZET

Küreselleşme ile birlikte daha da belirginleşen bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları sosyoekonomik, politik ve kültürel birçok olumsuz yansımayı da beraberinde getiren ülkelerin karşı karşıya kaldıkları en önemli sorunlardan biridir. Bu nedenle dünyadaki tüm ülkeleri tehdit eden bölgesel gelişmişlik eşitsizliklerinin azaltılması ülkelerin öncelikli hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Bu durum, yerel dinamiklere odaklanan yeni bir yapılanmaya olan ihtiyacı ortaya çıkarmış ve bunun sonucunda kalkınma ajansları gündeme gelmiştir. Bölgesel kalkınma ajansları ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaygınlaşmış ve Türkiye'de Avrupa Birliği'ne katılım süreci ile birlikte ön plana çıkmıştır. Yönetişimin temeli, kamu-özel sektör-sivil toplum kuruluşlarının dayanışması ve işbirliğidir. Bu da yönetişimin çok aktörlü bir yönetime odaklandığını göstermektedir. Bu bağlamda bölgesel ölçekte uygulanacak politika ve uygulamaların başarısı, kalkınma ajansları ile yerel aktörler arasındaki iş birliği ve dayanışmaya bağlıdır. Dolayısıyla bu çalışma, bölgesel yönetim anlayışının önemli aktörlerinden biri olan kalkınma ajanslarının oluşumunu, gelişimini ve etkinliğini küreselleşme ile birlikte önemi artan yerelleşme ve yönetim perspektifinden açıklamayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: küreselleşme, yerelleşme, yönetim, bölge, kalkınma

Regional Development Agencies from The Globalization, Localization and Governance Perspective

ABSTRACT

The developmental differences between regions, which have become more evident with globalization, are one of the most important problems faced by countries who also bring many negative socio-economic, political and cultural reflections. In this context, reducing the regional development inequalities that threaten all the countries around the world has become one of the primary goals of the countries. This situation revealed the need for a new administrative structure and as a result, the establishment of regional development agencies has become a main topic. The regional development agencies first emerged in the United States, became widespread in Europe after the Second World War, and came to Turkey prominence during the process of membership to the European Union. The basis of governance is the unity and cooperation of the public-private sector-civil society organizations. And this shows that governance focuses on a multi-actor management. In this context, the success of the policies and practices to be implemented on a regional scale depends on the cooperation and unity between the development agencies and local actors. Therefore, this study aimed to explain the formation, development and activities of the development agencies, which are one of the most important actors of understanding regional governance, from the perspective of localization and governance whose importance has increased with globalization.

Key Words: globalization, localization, governance, region, development

* Bu makale, yazarın 2022 yılında 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunduğu "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları" başlıklı bildiri özetinin geliştirilmiş hâlidir.

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Bursa / TÜRKİYE, hakan234444@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Badem, H. (2023). Küreselleşme, yerelleşme ve yönetim perspektifinden bölgesel kalkınma ajansları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 691-716.
<https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1257281>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 27 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20 Haziran / June 2023

Giriş

Küreselleşme, yerelleşme ve yönetim, dünyadaki son değişiklikleri açıklamak için baskın kavramlar hâline gelmiştir. Küreselleşme, özellikle 1970'lerden beri yaygın bir konu hâline gelse de kavram yeni değildir ve uzun süredir varlığını sürdürmektedir. Küreselleşme ekonomik alanda ön plana çıkarken, siyasi, kültürel, teknolojik ve yönetsel alanlarda da etkisi yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Küreselleşme ile birlikte yerelleşme ve yerellik giderek daha önemli hâle gelmiştir. Halka odaklılık ve etkinlik gibi unsurlar, kamu hizmetlerinin vatandaşa en yakın birimlerle sunulmasını zorunlu kılmış, bu da merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki ilişkide yeni arayışlara ve değişikliklere yol açmıştır (Parlak, 2002: 50). Öte yandan 1990'lı yıllarda gelişen "yeni bölgecilik" yaklaşımı yerel uygulamaları ön plana çıkarmıştır. Yönetişimin özü, kamu-özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği ve dayanışmadır. Bu nedenle, yönetim çok aktörlü bir yönetimi vurgulamaktadır.

Yönetişim yaklaşımının yaygın olarak kendini gösteren bir boyutu da bölgesel yönetişimdir. Yönetişim ve bölgesel yönetişim, bölgesel gelişmenin şeffaf, demokratik, etkin, verimli ve dayanışmacı bir şekilde yürütülmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Çukurçayır, 2013: 316). Bu bağlamda, bölgesel düzeyde, yeni bölgecilik yaklaşımının ve bölgesel yönetişim anlayışının önemli aktörlerinden biri de bu çalışmanın konusunu oluşturan bölgesel kalkınma ajanslarıdır. Ajansların temel amacı, ülkeleri tehdit eden önemli sorunlardan biri olan bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaktır. Nitekim bu sorun hemen hemen tüm ülkeleri tehdit etse de Türkiye gibi bazı ülkelerde bölgesel gelişmişlik farklılıkları çok belirgindir. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı bölgesel dengesizlik sorununu gidermek için geçmişte birçok çaba sarf etmişse de bu konuda tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle birlikte bu sorunu azaltacak tedbirlerin alınması daha da önem kazanmıştır.

Bu kapsamda; bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları birçok sosyoekonomik, politik ve kültürel tehdidi beraberinde getirdiğinden, bu konunun ele alınması ülkeler için kritik öneme sahiptir. Bir ülkenin bölgeleri arasında çok belirgin gelişmişlik farklılıklarının varlığı birçok olumsuz sonucu beraberinde getirebileceği gibi, ülkenin bekasını tehlikeye atacaktır önemli gelişmelere de sebebiyet verebilecektir. Ayrıca günümüzde az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere sürekli bir göç yaşanmaktadır. Bu durum başta ulaşım, altyapı, sağlık, barınma vb. olmak üzere pek çok açıdan sorunlara yol açacak ve gelişmemiş bölgeleri daha da geriletecektir. Bu bağlamda nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmanın temel hedefi, başta Avrupa ve Türkiye olmak üzere dünyada yaygın olarak görülen kalkınma ajanslarının ortaya çıkışını, gelişimini ve etkinliğini küreselleşme ile birlikte giderek önem kazanan yerelleşme ve yönetim kavramları çerçevesinde açıklamaktır.

1. Küreselleşme

Aşağıdaki açıklamalardan da görüleceği üzere küreselleşmenin farklı tanımları mevcuttur. Ancak küreselleşmenin ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi teşvik ettiği yaygın olarak kabul edilmektedir.

Küreselleşme anlaşılması zor ve karmaşık bir kavramdır (Heywood, 2015a: 189). Küreselleşmenin en çarpıcı özelliği, ülkeler arasındaki mesafelerin ve sınırların önemini azaltmasıdır. Ancak küreselleşme, yerel ve ulusal kimliklerin küresel kimliklere tabi kılınmasını gerektiren bir süreç olarak tarif edilemez. Aksine, siyasi süreçleri derinleştirir ve genişletir ve yerel, ulusal ve küresel olayların sürekli etkileşimini vurgular (Heywood, 2015b: 332-333). Ayrıca küreselleşme siyasi ideolojileri etkilemiş, milliyetçilik ve diğer ulus temelli unsurların önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu süreçte çeşitli muhalif güçler ortaya çıkmıştır (Heywood, 2015c: 38-39).

Küreselleşme, dünya genelinde sosyal bağların güçlendirilmesini, geniş kapsamlı olayların hem uzak yerleşimler hem de yerel yapılar üzerindeki etkisini ve bu olgunun karşılıklı doğasını ifade eder. Ancak yerel oluşumlar, geniş kapsamlı ilişkilerin etkileriyle çelişebilir, bu da sürecin diyalektik yönünü vurgular (Giddens, 2014: 68).

Neoliberal teorinin özelliklerinden biri de küreselleşmeye karşı olumlu tutumdur. Küreselleşme süreci, ekonomiden uluslararası ilişkilere, çevre sorunlarından insan haklarına kadar pek çok farklı konuda büyük etkiye sahiptir. Bu süreç, devletin ekonomideki rolünü zayıflatmış, ulus-devletin önemini nispeten azaltmış ve ulus üstü yapıları ön plana çıkarmıştır. Öte yandan küreselleşme çok boyutlu olmasına rağmen ekonomik boyutu ön plandadır (Taban & Kar, 2016: 61-240).

Küreselleşme, insanların, malların ve fikirlerin ulusal sınırlar ötesinde hızlı ve kitlesel hareketiyle karakterize edilen, dünyanın dört bir yanındaki insanları birbirine bağlayan ve dolayısıyla küresel ölçekte karşılıklı bağımlılık yaratan bir dizi süreçtir (Ekici, 2013: 86). Küreselleşmeyi bir süreç olarak kabul eden Beck (2000), bu sürecin ekolojik, kültürel, ekonomik, politik ve sivil toplum alanlarında bir arada bulunan ancak birbirine indirgenemez oluşumların varlığını içerdiğini belirtir ve bu varoluşun ulus devletlerden ziyade ulusötesi aktörler tarafından şekillendirildiğini savunur (akt. Sarıbay, 2014: 176).

Küreselleşmenin etkileri üç ana noktada özetlenebilir. Bunlardan ilki, bireysel kimliklerin artması ve siyasallaşmasıdır. İkincisi, yerel kurumların ve yapıların önemi ve etkisi, merkezi kurumların yerini almıştır. Son olarak, insanların eylem ve davranışlarını küresel bir bakış açısına ve kültüre uydurmak için belirli dayatmalar ortaya çıkmıştır. Bu etkilerin bir sonucu olarak da siyasal dünyayı temsil eden devlet ile kültür dünyasını bünyesinde barındıran ulus arasında bir kopukluk oluşmuştur (Sarıbay, 2008: 131).

Bauman, küreselleşmenin dünya düzeni üzerindeki olumsuz dönüştürücü etkisine odaklanır. Küreselleşmenin yarattığı düzensizliğin var olan düzeni değersizleştirdiğini savunarak küreselleşmenin devrimci niteliğini öne çıkarır. Bu değişim, dünya düzenini acizliğin ve bağımlılığın simgesi hâline getirmiştir (2011: 48). Öte yandan, küreselleşme ve yerelleşme arasında bağımlı bir ilişki olmasına rağmen (2013: 96), aralarında bariz bir çelişki vardır. Küreselleşme aynı zamanda iktidar ve siyasetin kademeli olarak ayrılması anlamına da gelir (2014: 129).

Küreselleşme sürecinin tetiklediği en önemli tartışma ulus-devletin işlevi etrafında dönmüştür. Bu tartışmalar, ulus-devletin işlevinin ve bu işlevin sosyopolitik bileşeniyle ilişkilendirilen milliyetçiliğin de sona erdiğini göstermiştir. Ancak 11 Eylül terör eylemini izleyen gelişmeler, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere dünyanın pek çok yerinde milliyetçi hareketlerin tekrar başlamasına yol açmıştır (Sarıbay, 2013: 114).

Sanlı, küreselleşme konusunda iki karşıt bakış açısı sunar. Küreselcilere göre küreselleşme süreci kaynakların, piyasaların ve üretici güçlerin en rasyonel ve etkin kullanımını sağlamış ve iletişim araçlarını geliştirmesiyle de ülkeler arasındaki ticaret artmıştır. Öte yandan küreselleşme karşıtlarına göre uluslararası sermaye, hâkimiyetini koşulsuz olarak genişletmiş, küresel ölçekte, fakir ve azgelişmiş ülkeler üzerinde önemli bir ekonomik ve siyasi güç hâline gelmiştir (2005: 11). Sklair (2002), küreselleşmenin tek sonucunun çok uluslu şirketlerin gelişmesi olduğunu ileri sürerek benzer bir bakış açısını paylaşır (akt. Sennett, 2011: 19).

Küreselleşme bölgesel farklılıkları teşvik ederken, dünyanın bazı yerlerinde gelişmiş ülkelerin öne çıktığı bir kutuplaşma sürecinin de yolunu açmıştır (Elmas, 2001: 7). Küreselleşmeden etkilenen ülkelerin ekonomilerinde makroekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi için üç temel politika izlenir. Bu politikalar arasında özelleştirme, kamu

kurumlarının yeniden yapılandırılması ve yaratıcılığın ve yeniliğin teşvik edilmesi yer alır (İnceci, 2006: 440).

Küreselleşme, diğer tüm yapı ve süreçlerde olduğu gibi devletin yapı ve işlevlerinde de önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimde devletin rolü sınırlandırılmaya çalışılsa da devlet müdahalesini gerektiren yeni hizmet gereksinimleri belirginleşmiştir. Ayrıca, kamuoyunun devlet yönetimine ilişkin algısı ve kamu hizmetlerinden beklentileri önemli dönüşümlere uğramıştır. Bu da yeni yönetim biçimlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Yeni yönetim yaklaşımları, kamu hizmetlerinin hızlı, etkin ve verimli sunulmasını, kalitenin artırılmasını ve vatandaş memnuniyetinin sağlanmasını hedeflemiştir (Göküş, 2011: 17).

Küreselleşmenin en belirgin özelliklerinden biri kamu sektörü üzerindeki etkisidir. Sanayi ve teknoloji devrimi olarak adlandırılan tüm değişimler, küresel ekonomide, sosyal yapıda, yönetimde ve kurumlarda değişikliklere neden olmuştur. Ayrıca küreselleşme, kapitalist sistem içinde sadece ekonomik yollarla değil, aynı zamanda kurumsal çerçeveleri hedeflerine uyacak şekilde değiştirerek de egemenlik kurmaya çalışır (Keleş, 2013: 57). Nitekim küreselleşmenin en önemli yönetsel etkilerinden biri, kamu yönetimlerini değişime zorlayarak yeni yapıların ortaya çıkmasına yol açmasıdır.

2. Yerelleşme

Genel bir bakış açısıyla, dünyadaki tüm ülkeleri “siyasi” bakımdan; federal/üniter, “idari” bakımdan; merkeziyetçi/ademimerkeziyetçi olarak kategorize etmek mümkündür. Ayrıca her ülkenin tarihsel geçmişi, sosyal gelişimi ve yerel yönetim gelenekleri, merkezi veya yerinden yönetim ağırlıklı bir sistemi benimseyip benimsemediklerini etkilemiştir (Parlak, 2002: 44). Dolayısıyla tüm kamu hizmetlerinin merkezi yönetimler tarafından yürütülmesi bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir.

Kamu hizmetlerinin zamanla artması ve çeşitlenmesi karşısında devlet bu hizmet ve talepleri geleneksel yönetim yöntemleriyle karşılamakta güçlük çekmiştir. Bu durum, bazı kamu hizmetlerinin özellikleri ve teknik yapıları gereği bağımsız bir kuruluşa devrini zorunlu kılmıştır (Özyörük, 1977, akt. Gürbüz, 2021: 9). Ayrıca merkezi yönetimlerin pek çok yerel/bölgesel hizmetin önemini değerlendirmesi ve alınan kararları takip etmesi de zordur (Dinler, 2020: 326). Bahsedilen hususlar bazı kamu hizmetlerinin merkezden ziyade yerinden yürütülmesinin daha faydalı olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, ademimerkeziyetçilik süreci, merkezi yönetimlerin giderek karmaşıklaşan kamusal gelişmelere yeterince yanıt veremediğinin de bir göstergesidir (Bafail & Kaya, 2009: 3).

Yerellik ilkesi literatürde çok geniş yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda hizmette halka yakınlık (subsidiarite) ve yapabilir kılma (enablement) ilkelerini de içermektedir (Özer, 2006: 244). Yerelleşme, merkezi yönetimden yetki devri yoluyla yerel otoritelerin yetkilerinin artırılmasını ve var olan yapılarının güçlendirilmesini ifade etmektedir (Bildirici, 2010: 41). En basit ifadeyle ademimerkeziyetçilik, merkezi hükümete ait yetkilerin dağıtılması şeklinde açıklanmaktadır (Mengi & Algan, 2003: 153). Heywood, ademimerkeziyetçiliğin nedenlerini dört noktada toplamaktadır. İlk olarak, merkezi hükümete kıyasla, yerel veya bölgesel otoriteler vatandaşlara siyasi hayata katılmaları için daha fazla fırsat sağlayarak daha eğitilmiş ve bilgili vatandaşlar yaratmaktadır. İkincisi, yerel yönetimler halka daha yakın olmakla birlikte ihtiyaçlarını daha iyi karşılamaktadır. Üçüncüsü, yerelde alınan kararlar daha anlaşılır ve meşru sayılabilirken, merkezi yönetimlerin fiziki ve siyasi bakımdan uzak olduğu düşünülmektedir. Son olarak, ademimerkeziyetçilik idari gücü bölerek, bir kontrol ve denge ağı oluşturarak özgürlüğü savunmaktadır; yerel otoriteler, merkezi hükümeti kontrol ettikleri kadar birbirlerini de kontrol etmektedir (2015b: 337).

Uluslararası literatürde sıklıkla kullanılan “subsidiarite” kelimesinin anlamındaki temel düşünce, “yerele ait hizmetlerin yerine getirilmesinde yerelin halk, imkân ve araçlarıyla önceliğini tercih etme” şeklinde açıklanmaktadır (Toprak, 2014: 41). Subsidiarite ilkesi, “katmanlı yetki ilkesi”, “hizmette yerel önceliği ilkesi” ve “yetki ikamesi ilkesi” olarak da ifade edilmektedir.

Avrupa Birliği'nin yetkilerine ilişkin temel ilkelerden biri olan subsidiarite ilkesi (Toprak, 2014: 41), AB'nin kuruluşunda büyük önem taşıyan ve 07.02.1992 tarihinde imzalanarak 01.11.1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Birliği Antlaşması ile ön plana çıkmıştır. Bu durum Avrupa Birliği Antlaşması'nın önsözünde, “kararların katmanlı yetki ilkesine uygun olarak vatandaşa mümkün olan en yakın şekilde alındığı, Avrupa halkları arasında giderek daha sıkı hâle gelen bir birlik yaratma sürecini devam ettirmeye karalı olarak” (Avrupa Birliği Başkanlığı) şeklinde vurgulanmıştır.

Avrupa Konseyi tarafından 1985 yılında imzaya sunulan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda, subsidiarite ilkesinin ülkelerin idari yapılarına ilişkin bir ilke olarak kabulü dolaylı olarak yer almıştır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Türkiye tarafından 1991 yılında 3727 sayılı “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun” ile onaylanmıştır. Türkiye altı maddenin sekiz fıkrasına çekince koymuştur (Akdoğan, 2008: 203).¹

Subsidiarite ilkesi, sadece üye devletlerin gücünü artırmakla kalmaz, aynı zamanda bölgesel ve yerel otoritelerin kendi ülkeleri karşısında özerkliğini de güçlendirmektedir (Eryılmaz, 2013: 241). Schmidt'e (1999) göre, AB yerel düzeyde giderek daha fazla etkileşime girmiştir. Bölgeler Komitesi'nin politika oluşturmada daha aktif olması, yapısal fonların artması ve AB komiteleri ile yerel otoriteler arasındaki ilişkilerin güçlenmesiyle subsidiarite ilkesi önem kazanmıştır (akt. Cıngı, 2007: 130).

Küreselleşme ve demokratikleşme süreciyle birlikte meydana gelen değişimler yerelleşme olgusunu olumlu yönde etkilemiştir. Günümüzde yerel yönetimlerin önemi iki temel faktör tarafından artırılmaktadır. İlk olarak, yerel yönetimler demokrasinin etkili ve gerekli aktörleri olarak algılanmaktadır. İkincisi de, yerel yönetimlerin halka doğrudan ve ucuz hizmet sunan ve halkın katılımını sağlayan idari birimler olarak değerlendirilmeleridir (Uzun & Kurt, 2002: 75).

Geleceğin kamu yönetiminde daha fazla yerelleşme ve daha fazla özelleştirme önem kazanacaktır. Bu bağlamda kamu yönetimleri hesap verebilirlik, rekabetin kontrolü ve koordinasyon konularına odaklanmalıdır. Bu durum bürokratikleşmenin önlenmesini de beraberinde getirecektir (Ergun, 2015: 27).

3. Yönetişim

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşananlar ve mevcut kamu yönetimi sistemleri olumsuz sonuçlarını sonraki yıllarda ortaya koymuştur. Buna yanıt olarak, 1970'li yıllardan itibaren yeni kamu yönetimi, yeni kamu işletmeciliği hareketleri ve yönetişimin ortaya çıkmasına yol açan kamu yönetiminde değişim talebi ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu üç eğilim, tavandan tabana ve devlet müdahalesiyle şekillenen siyasi yapılara ve politika oluşturma süreçlerine (Hajer & Wagenaar, 2003, akt. Gündoğan, 2013: 16) ve bunun sonucunda gelişen kamu yönetimine yönelik genel memnuniyetsizliğin bir sonucudur. Öte yandan 1990'lardan itibaren kamu

¹ Türkiye, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 4. maddesinin altıncı, 6. maddesinin birinci, 7. ve 8. maddelerinin üçüncü, 9. maddesinin dördüncü, altıncı ve yedinci, 10. maddesinin de iki ve üçüncü fıkralarına çekince koymuştur (Akdoğan, 2008: 203).

yönetimi, sosyal, kültürel, politik ve ekonomik konuları yeniden yorumlamayı amaçlayan yönetişime artan bir vurgu yapmıştır. Nitekim yönetim, klasik kamu yönetimi düşüncesinden büyük bir kopuşu ve esaslı bir dönüşümü temsil etmektedir (Gündoğan, 2013: 16). Uçkan, yönetişimin temelini mutlaka demokratik ideallerde olmadığını, bunun yerine görünüşte yönetilemez olanı yönetmenin bir aracı olarak ortaya çıktığını öne süren alternatif bir bakış açısı sunar (2013: 104). Bu açıklamalar yönetim ile yeni kamu yönetimi anlayışı arasındaki yoğun etkileşimi gösterirken, yeni kamu yönetimi yaklaşımını da açıklamayı gerekli kılmaktadır. Kamu yönetiminde geleneksel, hiyerarşik ve katı yaklaşım yerini daha esnek ve piyasa temelli bir yaklaşıma bırakmıştır (Şimşek vd., 2018: 237). Yeni kamu yönetimi; şeffaflık, hesap verebilirlik, vatandaş odaklılık, performans odaklılık, sonuç odaklılık, çok paydaşlılık ve katılım gibi unsurları içermektedir. Bu yaklaşım, yönetimde vatandaşların ve devletin rolüne daha fazla önem veren önemli bir değişime işaret etmektedir. Ayrıca yaklaşım, devlete geleneksel hizmet sağlama rolünün ötesine geçen yeni sorumluluklar getirmektedir. Nitekim vatandaşların yönetime aktif katılımını sağlamak amacıyla devletin özel kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları (STK) ile koordinasyon içinde çalışması gerekmektedir (Tekeli, 1999, akt. Eroğlu, 2013: 141-142). Dolayısıyla yeni kamu yönetimi anlayışının özünde yönetim yer almaktadır. Yeni kamu yönetimi anlayışının şeffaflık, hesap verebilirlik, vatandaş odaklılık gibi yönetişimin bütünleyici ilkelerine dayanması ve yönetimde kamu-özel sektör-STK işbirliği ve koordinasyonuna vurgu yapması bunu doğrular niteliktedir.

Yönetişim kavramı, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını ve bunlar arasındaki ilişkiler ve karşılıklı etkileşimleri içeren karmaşık bir sistemi ifade etmektedir. Yönetişim, devletin işlevlerinin etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesini sağlarken, aynı zamanda yönetim sürecinde özel sektörü ve sivil toplumu devletin yanına yerleştirmekte ve bu kurumlar arasında dayanışma ve sorumluluk dağılımını zorunlu kılmaktadır (Ateş, 2004: 98-100). Keleş'e göre yönetişim kavramı, yönetenin (üstün) emrettiği ve yönetilenlerin (astlar ve toplum) onlara itaat ettiği bir ilişkiye indirgenemez. Zira yönetişimde, ilgili tüm tarafların yönetim sürecine dâhil olması çok önemlidir (2013: 67-68). Argüden'e (2007) göre yönetişim kavramı, birinin diğerini yönettiği bir ilişkiden, karşılıklı etkinin belirgin olduğu genel bir ilişkiye geçişi belirtmektedir (akt. Akatay & Harman, 2017: 3). Corbino ve Pennella'ya göre yönetişim, ortaklıkların diğer bir adıdır ve yönetişim içinde farklı ortaklık türleri mevcuttur. Bunlar: iç ortaklıklar, dış ortaklıklar ve kurumlar arası ortaklıklardır (2005: 9).

Piyasalar, hiyerarşiler ve ağlar başlıca yönetişim modellerini oluşturmaktadır. Ayrıca yönetişimin yönetimde ve toplumun genel düzeyinde meydana getirdiği değişimler üç farklı şekilde tezahür etmiştir. İlk olarak, kamu yönetimleri “kürek çekme” yerine “dümen tutma” yönünde artan bir baskıya maruz kalmıştır. İkincisi, yönetim ile piyasa arasındaki sınırlar giderek daha fazla belirsizleşmiştir. Son olarak, çok katmanlı yönetim sistemleri ortaya çıkmıştır (Heywood, 2015b: 66-68).

Yönetişimin ekonomik, politik ve idari olmak üzere üç farklı boyutu bulunmaktadır. Ekonomik yönetim, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerini etkileyen ve diğer ekonomilerle olan ilişkilerini belirleyen karar alma mekanizmalarını düzenlemektedir. Bu yaklaşım adaleti, yoksulluğu azaltmayı ve genel yaşam kalitesini iyileştirmeyi hedeflemektedir. Politik yönetim ise, devletin politika oluşturma yetki ve sorumluluğunu özel sektör ve gönüllü kuruluşlar arasında paylaşmaya odaklanmaktadır. İdari yönetim ise adalet, katılım ve eşitlik ilkelerine önem vermektedir. Bu ilkeler, politik yönetişimin belirlediği politikaların uygulanmasına yön vermektedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BM-UNDP), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası mali ve teknik kuruluşlar, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişmekte olan ülkelerde reform stratejilerini başlatmıştır. İyi yönetim (good governance) olarak bilinen bu stratejiler, temelde genel yönetişime benzemektedir. Bu

yaklaşımında vurgulanan en önemli unsurlar arasında katılım, vatandaş ihtiyaç ve talepleri, verimlilik ve etkililik, şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, adalet ve stratejik vizyon geliştirme yer almaktadır (Ateş, 2004: 99-100). Ayrıca IMF, BM-UNDP, Dünya Bankası ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi kuruluşlar, katılımcı demokrasiyi teşvik etmenin bir yolu olarak yönetişimin kurumsal girişimlere entegrasyonunu savunmaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sorunlara yanıt olarak UNDP, demokrasi ve yönetişimi geliştirmenin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla demokratik yönetişimin sağlanması, demokratik iyi yönetişimin teşvik edilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve sivil toplumun güçlendirilmesi önem arz etmektedir (Santiso, 2002, akt. Gündoğan, 2013: 22).

Yönetişim ve ekonomik kalkınmanın yakın bir ilişkisi vardır ve ademimerkeziyetçilik bu bağlantının çok önemli bir unsurudur. Sorumluluklar ve görevler merkezi ve yerel yönetimler arasında eşit olarak paylaştırıldığında, bireyler ve topluluklar yerel ekonomik kalkınmaya ve dolayısıyla mevcut sorunların çözümüne daha uyumlu hâle gelecektir. Bu düzenleme aynı zamanda şehirleri sosyoekonomik kalkınma konusunda rekabet etmeye motive etmekte, yatırımları artırmakta, belirli yerel ekonomik değerleri öne çıkarmakta ve rekabetçi bir ruhla güç ittifakları ve yerel ortaklıklar oluşturmaktadır (Jessop, 1999, akt. Kapucu & Gündoğan, 2013: 279).

Avrupa Birliği'nde yönetişim, bölgesel politika ve yapısal fon uygulamaları, yerel/ulusal/AB düzeyinde kurumların yönetimine katılım ve Ombudsmanlık sistemi ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de ise AB'ye katılım süreciyle birlikte idari reform kapsamında yapılan değişiklikleri dört kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar: mali kontrol (5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu), bakanlıklar ve kamu kuruluşlarında stratejik planlamaya geçiş, kamu mali yönetiminde performans esaslı bütçeleme ve kamuda yönetişimin güçlendirilmesidir (Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, kurumsal gözden geçirme, devlet personel rejimi reformu, yerel yönetimler reformu, kalkınma ajansları, vatandaşın bilgi edinme kanunu, e-dönüşüm Türkiye projesi ve kamuda etik kuralların tanımlanması) (Koçak, 2010: 480-489).

4. Bölge

Bölge, hem ülkemizde hem de dünyada tam olarak açıklanmış bir kavram değildir. Bölge kelimesinin işaret ettiği alanın kapsamı ve muhteviyatı, kullanımını çevreleyen koşullara göre değişebilmekte ve aynı koşullar altında da değişkenlik gösterebilmektedir (Akpinar vd., 2011: 3). Bölge, dünyanın farklı ülkelerinde farklı anlamlara gelebilen bir kavramdır. Bölge; bir şehirdeki farklı arazi kullanımlarını tasvir etmenin yanı sıra, Avrupa Birliği gibi ulusların oluşturduğu ulus-üstü birliklere ve idari oluşumlara da atıfta bulunabilir (Özer, 2006: 253). Avrupa Parlamentosu tarafından 18 Kasım 1988 tarihinde kabul edilen Bölgeselleştirme Şartı'nda bölge; nüfus, dil, kültür ve tarihi gelenekler gibi ortak özelliklere sahip ve coğrafi olarak kendine yeterli münferit bir birim olarak açıklanmıştır (Keleş, 1994: 70). Birim olarak bölge, bireylerin düşünce ve eylemleriyle değil, büyük gruplar ve güçlü oyuncular tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda bölge kavramı geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır (Mercan, 2016: 10).

Küreselleşmenin ekonomik ilişkilerde getirdiği niteliksel ve niceliksel değişimler nedeniyle mekân kavramı yeniden tanımlanmıştır. Bu dönüşüm, durağan bir mekân anlayışından "üretim ilişkilerinin kodlandığı, yönlendirildiği ve geliştirildiği bir mekân anlayışına" geçişle kendini göstermiştir. Bu yaklaşım, kendine özgü yerleşik özellikleri sayesinde üretimde yenilik odaklı bir yönün ortaya çıkmasını kolaylaştırmış ve bölgeyi hem ulusal hem de uluslararası ölçekte tanınan, rekabetçi bir kimlikle konumlandırmıştır (Mızırak

& Aydemir, 2016: 85). Öte yandan, bir bölgenin gelişmesi için gerekli olan temel bileşenler standart faktörler, bilim, ağlar ve kümeler arası işbirliği, ihracat ve pazar büyüklüğüdür (Hollenstein, 2012, akt. Mercan, 2016: 24-25).

4.1. Bölgeselleşme

Bölgeselcilik, tartışmalı ve çok yönlü bir konudur, ancak genel olarak karar verme yetkisinin merkezi bir yönetimden merkezi ve yerel yönetimler arasında yer alan belirli bir bölge veya devletin bir kısmı üzerinde coğrafi kapsamı olan ara kuruluşlara devredilmesini içerir (Heywood, 2015b: 323). Bölgeselleşme, ekonomik faktörlere dayalı olarak coğrafi alanı düzenleme sürecidir. Siyasi alanda bölgeselleşme, anayasada yer alan siyasi ve kurumsal güce sahip bölgelerin (özerk bölgelerin) kurulmasına atıfta bulunur (Arıkanlı, 2004; Nalbant, 1997, akt. Karakılçık, 2021: 49). Bölgeselleşme, devletlerin geleneksel merkezi egemenlikleri nedeniyle küresel ortaklarla bölgeler üstü düzeyde müzakere edememesine bir yanıt olarak gelişmiştir (Telo, 2007, akt. Zeren vd., 2016: 180). Bölgeselleşme terimi aynı zamanda birimleri yönetim açısından güçlendiren idari ve yönetsel bir süreci tanımlar (Arslan, 2010, akt. Duran & Töre, 2018: 58). Etnik ve kültürel milliyetçiliğin önem kazanması ve ulus-devletin giderek küreselleşen bir dünyada önemli siyasi destek sağlayamaması, bölgeciliğin öne çıkmasını sağlayan iki temel unsurdur (Heywood, 2015b: 323). Öte yandan bölgeselleşme, küreselleşmeye karşı bir tür muhalefet ve küreselleşme karşıtı bir hareket olarak da değerlendirilebilir (Heywood, 2015a: 196). Bölgeselleşmenin nedenleri arasında ekonomik, güvenlik, politik ve kültürel ve dilsel faktörler yer alır (Karakılçık, 2021: 50-52).

4.2. Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma

Ekonomik büyüme, bir ülkenin veya bölgenin ekonomik yapısının nitelikleriyle ilgili kısıtlı bilgi sağlayan istatistiksel bir sembol ve niceliksel bir artıştır (Akpınar vd., 2011: 13). Öte yandan kalkınma, bir ülkedeki/bölgedeki niceliksel değişimlerin yanı sıra niteliksel değişimleri de içermektedir (Dinler, 2020: 38). Nitekim büyümeden daha kapsamlı bir kavram olan kalkınma, az gelişmiş toplumların ekonomik sistemlerinin dönüşümüyle birlikte sosyal, kültürel ve politik yapılarının değişimini ve yenilenmesini temsil etmektedir. Diğer bir deyişle, kalkınmanın esas unsurları sanayi sektörünün milli gelir ve ihracattaki payının artması, kişi başına düşen milli gelirin artması ile üretim faktörlerinin etkinliği ve miktarındaki değişikliklerdir (Taban & Kar, 2016: 3-4).

OECD'ye göre bölgesel kalkınma, bölgeye istihdam ve refah sağlayan ekonomik faaliyetleri destekleyerek bölgesel farklılıkları azaltma girişimidir (Tülüce, 2016: 77). OECD'nin bölgesel planlama yaklaşımı, etkin kurumsallaşmayı sağlamak, ulusal ve yerel aktörler arasındaki ilişkileri güçlendirmek, yerel girişimcileri, yaşam kalitesini, sosyal ve ekonomik dengeyi desteklemek, çevrenin doğal dokusundan ödün vermemek ve sürdürülebilir arazi kullanımını sağlamaktır. Bu bağlamda başarılı politika uygulamaları tüm seviyelerde etkin ve verimli bir kurumsallaşma ile mümkün olacaktır (Akpınar vd., 2011: 74).

Bölgesel ve ulusal kalkınmanın önemi, öncelikle bir ülkede ekonomik ve sosyal kalkınmanın asgari dengesinin sağlanmasında yatmaktadır. Diğer taraftan, uluslararası kurum ve kuruluşlar da öncelikle ekonomik ve bazen de siyasi nedenlerle bölgelere ilgi duymaktadır (Çukurçayır, 2013: 298). Bölgesel kalkınmanın sağlanması, daha önce hâkim olan merkezi hükümet yaklaşımının aksine, yerel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası aktörleri içeren işbirlikçi bir süreci gerektirir. Bu süreci kolaylaştırmak için bölgesel kalkınma ajansları kurulmuştur (Tutar & Demiral, 2007, akt. Doğan, 2016: 285).

4.3. Bölgesel Dengesizlik

Bölgesel dengesizlik, ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliğinin bir biçimidir. Ayrıca ülkelerin gelişmiş ve az gelişmiş olarak kategorize edilmesi ve bunun sonucunda bölgesel gelişmişlik farklılıklarının izleri Sanayi Devrimi'ne kadar uzanır. Öte yandan, ekonomik ve sosyal gelişme ülkeler içinde ve ülkeler arasında farklı hızlarda ilerler (Dinler, 2020: 111-113). Nitekim bir ülkenin tüm bölgelerinin aynı oranda gelişmesi olanaksızdır (Akpınar vd., 2011: 14). Stilwell'e göre bölgesel eşitsizlikler kendilerini farklı şekillerde gösterir. Bunlar sosyal, politik ve ekonomik fırsat eşitsizlikleridir. Bu tür eşitsizlikler yaygındır ve kendi başlarına bölgesel politika gerektirmez. Önemli olan bu eşitsizliklerin bir sorun olup olmadığı ve daha özel müdahalelerin gerekli olup olmadığıdır (1980: 11).

Bölgelerin gelişme dinamiklerindeki farklılıkların en bariz nedenleri; yer altı ve yerüstü kaynaklarının, nüfus ve beşeri sermayenin, tarihi ve kültürel birikimlerin yerel yığılma farklılıklarıdır. Neoliberal politikaların son çeyrek yüzyılda yaygınlaşmasıyla birlikte dünya genelinde bölgesel eşitsizlikler artmış, ülkeler arası gelir eşitsizliği derinleşmiştir. Bölgesel farklılıkların temel göstergeleri kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH), işsizlik oranı, tarımın ekonomik aktivite içindeki payı ve aktif olarak tarımla uğraşan nüfus yüzdesidir (Elmas, 2001: 1-41).

Bölgesel gelişmişlik farklılıkları birçok ülkede yaygındır. Örneğin, "İngiltere'de Wales, İskoçya ve Güneybatı az gelişmiş bölgelerdir. Ayrıca İtalya'nın güneyi, İsveç, Norveç ve Finlandiya'nın kuzeyi, Hollanda'nın doğusu, Fransa'nın güney ve güneybatısı ile birlikte Almanya'nın doğu sınırındaki bölgeler, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri" belirtilen ülkelerin diğer bölgelerinden daha az gelişmiştir (Dinler, 2020: 133). Az gelişmiş bölgelerin gelişmesi için ülkelerin kullandığı politikalar ve araçlar aynı değildir. Zira geri kalmış bölgelerin yapısal özellikleri ve sorunları ülkeden ülkeye değişir (Doğan, 2016: 284).

Türkiye'de aynı il içinde dahi sosyoekonomik gelişmişlik farklılıkları belirgindir. Bu durum Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın yaptığı bir araştırmada ortaya konulmuştur. Ülke genelinde toplam 973 ilçenin incelendiği çalışmada Gebze'nin Kocaeli'nin diğer ilçelerine göre, Bodrum'un Muğla'nın diğer ilçelerine göre ve Çorlu'nun Tekirdağ'ın diğer ilçelerine göre daha gelişmiş olduğu belirlenmiştir. Hatta çalışma Lüleburgaz'ın Kırklareli merkez ilçeye göre, Yahşihan'ın Kırkkale merkez ilçeye göre geliştiğini de göstermiştir (2022). Ayrıca araştırma, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi, Türkiye'deki coğrafi bölgeler arasındaki önemli gelişmişlik farklılıklarını da ortaya koymuştur.

Tablo 1: Türkiye'de İlçelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Açısından Coğrafi Bölgelere Dağılımı ve Kademeleri

Gelişmişlik Kademeleri	Birinci Kademe	İkinci Kademe	Üçüncü Kademe	Dördüncü Kademe	Beşinci Kademe	Altıncı Kademe
Marmara Bölgesi	36	52	37	27	6	-
Ege Bölgesi	13	36	23	37	24	-
Akdeniz Bölgesi	5	23	26	24	18	8
İç Anadolu Bölgesi	9	25	26	41	64	8
Karadeniz Bölgesi	2	25	45	55	55	15
Doğu Anadolu Bölgesi	1	7	9	22	38	49
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1	5	9	9	17	41
TOPLAM	67	173	175	215	222	121

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2022, s. 39-60'dan uyarlanmıştır.

Türkiye'de bölgesel farklılıkların ve eşitsizliklerin ortaya çıkması tarihi, coğrafi, ekonomik, sosyokültürel ve siyasi olmak üzere beş faktörden kaynaklanır (Karakılçık, 2021:

216-222). XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında “Osmanlı İmparatorluğu’na gelen tüm yabancı sermayenin %52 ile %66 arasında değişen bölümü, demiryolu yapımına gitmiştir.” Bu dönemde demiryollarıyla eş zamanlı olarak liman inşaatları da hızlanmış, bankacılık, ticaret ve hizmet sektörleri yabancı sermayeden büyük pay almıştır (Başkaya, 2015: 84-85). Bu da batının doğudan daha fazla gelişmesinin en önemli tarihsel nedenlerinden biridir.

Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Sermaye Yatırımları²

Sektörler	Fransa	Almanya	İngiltere	Diğerleri	Toplam
Demiryolu	2369	2273	573	110	5325
Madencilik	385	21	45	7	458
Bankacılık	320	125	285	90	820
Sanayi	200	100	250	100	650
Diğerleri	507	350	250	200	1307
TOPLAM	3781	2869	1403	507	8560

Kaynak: Eldem’den akt. Başkaya, 2015: 86.

Türkiye’nin batısındaki ılıman deniz iklimi yerini doğuda sert karasal iklime bırakır. Bu durum bölgedeki tarım olanaklarını olumsuz etkiler. Ayrıca batıda deniz ve kara ulaşımı oldukça elverişli olmasına rağmen doğuda arazi yapısının özellikleri ve sarp dağlar yüzünden ulaşım ağının inşası zor ve maliyetlidir (Dinler, 2020: 190).

Türkiye’nin üretim faktörlerinin batıda yoğunlaşması nedeniyle, altyapı ve üstyapı yatırımları orantısız bir şekilde burada yoğunlaşmakta ve bu da bölgesel gelişmişlik eşitsizliklerinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca bölgesel kalkınma, sınır ötesi ticaretten önemli ölçüde etkilenmektedir. Türkiye’deki bölgesel eşitsizlikler, Sanayi Devrimi’nin yaşanmaması ve ekonomik sistemin kapitalizme geçişteki başarısızlığının bir sonucu olarak toplumsal yapı ve normların yarı kapitalist ve yarı feodal doğasına bağlanabilir. Öte yandan, seçim kaygılarını gidermek için uygulanan geçici ve plansız politikalar da bölgesel dengesizliklere katkıda bulunmaktadır (Karakılçık, 2021: 219-222). Ayrıca göç, bölgesel eşitsizliklerin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır (Kaygısız, 2018: 259). Dolayısıyla söz konusu hususlar, Türkiye’deki bölgesel dengesizlik sorununu çözmek için hangi bölgesel kalkınma ve planlama politikalarının uygulandığı sorusunu da beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de 1960 yılından bu yana planlı dönemde bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik politikalar kapsamında (Dinler, 2020: 204) 11 adet beş yıllık kalkınma planı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.

Türkiye’nin bölgesel gelişme ve planlama pratikleri Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kurulmasıyla ivme kazanmıştır. Bölgesel gelişmelere yön vermek ve bölgesel kalkınmayı sağlamak üzere bir dizi bölge planı hayata geçirilmiştir. Bunlar; Doğu Marmara Planlama Projesi (İstanbul ve çevresi), Zonguldak Projesi, Çukurova Bölge Projesi, Keban Projesi, Antalya Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Konya Ovası Projesi (KOP), Orta Karadeniz Bölgesel Kalkınma Programı (OKAP) ve Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi’dir. Bunlar arasında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) etkinlik ve uygulanabilirlik açısından daha da öne çıkmıştır (Çukurçayır, 2013: 302).

² Milyon kuruş olarak, 1912.

Türkiye, planlı dönem boyunca çeşitli bölgesel kalkınma politikaları uygulamıştır. Bunların arasında bölgesel gelişme projeleri, il ve bölge planı deneyimleri, kalkınmada öncelikli yöreler politikası ve bölgesel teşvikler de yer almaktadır. Ancak bu girişimlerin çoğu istenilen sonuçları verememiştir. Bunun sebeplerinden biri, bölgesel az gelişmişliğin nedenlerinden ziyade sonuçlarına odaklanmasıdır. Etkili bölgesel politikalar, bölgelere özgü özelliklerin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bölgesel politikalar oluşturulurken Türkiye'nin tek bir homojen bölge olarak değerlendirilmesi istenilen sonuçların elde edilememesini sağlayacaktır (Akpınar vd., 2011: 77-78). Bölgesel eşitsizliklerin azaltılamamasının temel nedeni, bölgesel politikaların uygulanması için yerel bir kurumsal çerçevenin bulunmamasıdır (Şimşek vd., 2018: 239).

4.4. Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Değişmeler

Küreselleşmenin bölgesel ekonomi politikaları ve yaklaşımları üzerindeki etkisi, Büyük Buhran, İkinci Dünya Savaşı ve Fordizm'den Post-Fordizme geçiş sırasında gözlemlenen üç ayrı kırılma ile önemli yapısal değişimlere yol açmıştır (Mercan, 2016: 9). Bölgesel kalkınma yaklaşımında değişim ve yeniliklere neden olan gelişmeler; sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, küreselleşme, kalkınma algısındaki değişim, sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin önemi ve diğer teorilerin eksiklikleridir (Yılmaz, 2011, akt. Duran & Töre, 2018: 59). Geleneksel bölgesel kalkınma modelleri 1970'li yıllara kadar geçerliliğini korumakla birlikte bölgesel sorunları kaynak tahsisi sorunu olarak kabul etmiş ve serbest piyasa koşullarının yerleşmesiyle bu sorunların kendiliğinden çözüleceğini varsaymıştır (Karakılçık, 2021: 105).

Avrupa'da 1980'li ve 1990'lı yıllarda gelişen yeni bölgeselcilik yaklaşımlarıyla birlikte bölgeye yönelik görüşlerde önemli değişimler yaşanmıştır (Kayasü vd., 2003: 3). Zira bölgesel kapasitelerin artırılması ve desteklenmesi için sosyokültürel ve ekonomik kriterlerle desteklenen daha bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni bölgesel politika türleri, bölgesel kalkınmayı stratejik olarak yönetmeyi hedefleyen "modern bölgesel politikalar" şeklinde tanımlanmaktadır (Mercan, 2016: 20). Yeni bölgesel politikaların merkezinde "tabandan tavana politika, firmalar arası ağlar etrafında oluşan koordinasyon ve kamu-özel ortaklığı" yer almaktadır (Collis & Webb, 1999; Deas & Ward, 2000, akt. Kayasü vd., 2003: 3).

Bölgecilik veya yeni bölgecilik yaklaşımı, bölgesel gelişme farklarının ortadan kaldırılmasını, az gelişmiş bölgelerin gelişmesini ve bütünlük içinde eşitliği talep ederken, yerleşikleri de bölgesel karar alma mekanizmasına dâhil etme eğilimindedir, fakat aynı zamanda "ayrılıkçı, bağımsızlıkçı, çatışmacı ve hatta parçalayıcı bir anlayışı" temsil etse de bu yaklaşım, bölgelerin ekonomik, toplumsal ve idari yönden kendine yeten özerk birimler olduğu fikrine dayanmaktadır (Karakılçık, 2021: 46). Benzer bir bakış açısıyla "bölgecilik; iktisadi, toplumsal, kültürel özellikleri ile bir bütün oluşturan bir yörede oturanların doğal kaynak ve zenginliklerini kendi eliyle işletmeleri, kendi etkinliklerini kurmaları ve kendilerini yönetme anlamına gelmektedir" (Sarıkaya, 2013, akt. Duran & Töre, 2018: 58). Ayrıca bu yaklaşım, kalkınma arayışındaki kendine özgü bakış açısıyla geleneksel bölgecilikten ayrılmaktadır. Nitekim bölgeleri ikincil bir oyuncu olarak değil, giderek küreselleşen bir dünyada entegrasyon sürecinin temeli olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşım, bölgelerin yerel kalkınmayı teşvik etmede oynadığı kritik rolü de vurgulamaktadır (Övgün, 2013, akt. Eroğlu & Sağır, 2016: 187). Özellikle 1990'lı yıllarda küreselleşmenin etkisinin artmasıyla birlikte bölgesel kalkınma perspektifinde önemli değişimler yaşanmıştır.

1990'larda küreselleşme süreciyle birlikte değişen şartlara uyum sağlama, rekabet edebilirlik, insan kaynaklarının gelişimi, küresel pazarların dinamik takibi, organizasyonel

esneklikler ve maliyetlerin denetlenmesi gibi bir dizi önemli gelişme, geleneksel bölgesel yaklaşımı değiştirmiş ve yeni bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yeni dünya düzeninde yerel dinamikler ekonomik gelişme ve bölgesel kalkınmada giderek artan bir rol oynamaya başlamıştır (Akkahve, 2004: 42). Bölgesel kalkınma artık değişen yerel koşulları hesaba katmak zorundadır. Genel büyüme modelleri bölgesel gelişmeyi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla küresel ekonominin bölgeler üzerindeki etkisi ve bölgenin iç dinamikleri göz önüne alınarak bölgesel ekonomik konuların ele alınması önem arz etmektedir. 1990'larda yaşanan sosyoekonomik değişimlerin başında özelleştirme ve deregülasyon süreçleri, kamu sektörünün rekabete açılması, yerel politikadaki değişimler ve sektörel değişimler gelmektedir. Bu nedenle, 1990 sonrasında bölgesel ekonomik büyümeye yönelik ekonomik modellerde genel, politik, sektörel ve beşeri faktörler öne çıkmaktadır (İnceci, 2006: 440-441).

Aşağıdaki tablonun da gösterdiği gibi, modern bölgesel politikaların ayırt edici özelliklerinden biri, bölgesel düzeyde çok aktörlü yapıları teşvik etmeleridir. Zira bölgeye yönelik uygulamaların başarısı diğer aktörlerin sürece katılımına ve desteğine bağlıdır. Bu da bölgesel ölçekte yönetişimin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Bölgesel Politikalarda Değişen Paradigma

Kriterler	Klasik Yaklaşım	Modern Yaklaşım
Kavramsal Temel	Endüstriyel Kuruluş Yeri Teorileri (üretim maliyetleri, işgücüne ulaşılabilirlik, vb. bölgesel karakteristikler)	Öğrenen Bölge Teorileri (yenilikçi çevre, kümeler, ağlar vb. bölgesel kapasiteler)
Politika Özellikleri		
Amaç(lar)	Eşitlik veya Etkinlik	Eşitlik ve Etkinlik
Hedefler	İstihdam Yaratımı	Rekabetçiliği Artırmak (girişimcilik, inovasyon, uzmanlık)
Eylem alanı	Dar (ekonomik/endüstriyel)	Geniş (çok sektörlü)
Uygulanma Şekli	Tepkisel, proje tabanlı	Proaktif, planlı, stratejik
Politika Yapısı		
Mekânsal Odak	Sorunlu Bölgeler	Tüm bölgeler
Analitik Taban	Seçilmiş Göstergeler, Bölgesel İhracat	Bölgesel SWOT Analizleri
Anahtar Araçlar	Teşvik tedbirleri	Geliştirme programları
Destekler	Ticari yardım, Fiziki altyapı	Ticari çevre, Ekonomik olmayan (soft) altyapılar
Organizasyon		
Politika Geliştirme Öncü Organizasyon	Hiyerarşik/merkezi Merkezi hükümet	Kolektif/müzakere odaklı Bölgesel otoriteler
Ortaklar	Yok	Bölgesel hükümet, Gönüllü Sektörler, Sosyal Ortaklar
Zaman Birimi	Açık uçlu	Çok yıllık planlama dönemleri
Değerlendirme		
Aşamaları	Dönem sonu	Ön, ara, dönem sonu
Çıktılar	Ölçülebilir	Ölçülmesi zor

Kaynak: Bachtler, 2001, akt. Mercan, 2016: 21.

4.5. Bölgesel Yönetişim ve Çok Düzlemli Yönetişim

Gelişen yönetim ve ekonomik paradigmlar bağlamında bölgesel yönetişim, bölgesel kalkınma için temel bir kavram/model olarak ortaya çıkmış ve Türkiye gibi pek çok ülkede bölgesel kalkınma modeli olarak hizmet veren kalkınma ajansları da bu konuda önemli rol oynayarak bu eğilimi örneklendirmiştir. Öte yandan bölgesel yönetişim, pek çok “yerleşim birimi”nin ve “çevresinin” karşı karşıya kaldığı ekonomik, sosyal ve kültürel zorlukların üstesinden gelmek için merkezi yönetim, yerel yönetim, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları dâhil olmak üzere farklı paydaşları birleştiren ulus altı bir sistem kurmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu yaklaşımın amacı, demokratik, şeffaf, hesap verebilir ve denetime açık bir “yönetim” modeli geliştirmektir (Çukurçayır, 2013: 304-305).

Yönetişimin farklı bir boyutu olan çok düzlemli yönetişim 1990’ların başında ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, karmaşık bir ağ ile etkileşime giren aktörlere odaklanan çok paydaşlı ve çok düzlemli bir yönetim modelini temsil eder. Türkiye’deki kalkınma ajansları, uygulamada çok düzlemli yönetişimin önemli bir örneğidir. Çok düzlemli yönetişim, devleti paydaşlardan biri olarak yeniden konumlandırır ve karar alma mekanizmalarında kurumları ve bireyleri daha etkin kılmayı hedefler. Bunun sağlanması demokrasinin tam anlamıyla içselleştirilmesine bağlıdır. Nitekim ulusal karar alma mekanizmalarına daha fazla katılım sağlandığında demokratik kültür pekişecek ve alınan kararlar daha fazla kabul görecektir (Karasoy, 2013: 319-331). Öte yandan, çok düzeyli (düzlemli) yönetişim, bölgesel veya orta düzeyde işleyen bir ağ yönetişimi türü olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla yaklaşım, bölgelerin bağımsızlığına ve önemine vurgu yapmakla birlikte, süreçte yer alan katılımcıların rollerine ilişkin çelişkileri de barındırır (Çiner, 2016: 154).

4.6. Avrupa Birliği’nin Bölgesel Kalkınma Politikaları

Bölgesel yönetişim bağlamında daha fazla katılım ve açıklık, daha iyi politikalar ve düzenlemeler, küresel yönetişim ve kurumlara yeniden odaklanma gibi konuların en görünür uygulama alanlarından biri de Avrupa Birliği’nin bölgesel politikalarıdır (Numanoğlu, 2004: 75-76). AB’nin bölgesel kalkınma politikasının üç ana hedefi bulunmaktadır. Birincisi, az gelişen bölgelerde yapısal uyumu ve kalkınmayı özendirme. İkinci hedef ise ekonomik ve sosyal açıdan dönüşüm gösteren bölgelerin desteklenmesinin yanı sıra mevcut sistemin getirdiği zorlukların aşılmasıdır. Son olarak, eğitim, öğretim ve istihdam uygulamalarının yenileştirilmesini ve koordinasyonunu desteklemek de üçüncü hedef olarak karşımıza çıkmaktadır (Erçin, 2004: 6-7).

Sosyal, ekonomik ve mekânsal bütünleşme, çevrenin korunması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi AB’nin başlıca bölgesel hedef ve politikaları arasındadır. Küreselleşme ve yerelleşme diyalektiği kapsamında 2000’li yıllarda ortaya çıkan yeni bölgesel tanım ve politikalar bağlamında AB’nin bölge politikasının temel unsurları; bölgesel rekabet gücünün artırılması, bölgesel ekonominin ve istihdam edilebilirliğinin artırılması ve sürdürülebilir kentsel-kırsal gelişimin sağlanmasıdır (Akkahve, 2004: 44).

AB’nin bölgesel kalkınma politikasında iki kavram öne çıkmıştır. Birincisi, AB ortalamasına göre ekonomik ve sosyal yönden az gelişmiş bölgelere ve buralarda yaşayanlara hitap eden dayanışma (solidarity) kavramıdır. Öte yandan uyum (cohesion) kavramı, zengin ve fakir ülkeler ve bölgeler arasındaki gelir ve servet dağılımının iyileştirilmesinden herkesin faydalanacağı ve az gelişmiş bölgelerin ve aday ülkelerin Avrupa Birliği ile uyumlu hâle getirilmesi fikrini teşvik etmektedir (Mengi & Algan, 2003: 182).

AB’ye üye ülkelerin farklı bölgesel politikaları işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Ülkeler, AB’ye katılımları sayesinde bölgesel kalkınmaya öncelik vermektedir. Farklı bölgesel

politikalara ve yaklaşımlara sahip üye ülkelerin tutarsız çabaları etkisiz sonuçlara yol açabilmektedir. Başta ekonomik ve parasal eşitsizlikler olmak üzere bölgesel eşitsizliklerin varlığı, AB'nin bütünlüğünü ve gelişmesini engelleyebilmektedir. Bölgesel dengesizlikler ekonomik ve sosyal uyumu engellediğinden, AB'nin tüm üye ülkeler adına ortak bir bölgesel politika benimsemesi üye ülkelerin çıkarlarına uygun düşmektedir (Can, 2004, akt. Akpınar vd., 2011: 61-62).

Avrupa Birliği, bölgesel hedeflerine ulaşmak için Yapısal Fonlar (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Avrupa Sosyal Fonu) ve Uyum Fonu gibi finansal araçları kullanmaktadır (www.cbc.ab.gov.tr). Yapısal fonların hedefi, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin ekonomik şartlar bakımından entegrasyonunu sağlamak ve AB içindeki tüm bölgelerin uyumlu kalkınması ve gelişmesi için eşit fırsatlar sunmaktır. Uyum fonu, çevre ve ulaştırma alanlarındaki projelere destek vermektedir (Köseçik, 2006: 17-20).

“Avrupa Yapısal ve Yatırım Fonları”, AB'nin bölgesel politikalarında birincil yatırım mekanizmasıdır. AB, “Yeni Çok Yıllı Mali Çerçeve 2021-2027”de bu fonlara 392 milyon avro tahsis etmiştir. “Bu kapsamda; 1- Daha rekabetçi ve akıllı bir Avrupa, 2- Daha yeşil ve sıfır karbon ekonomisine doğru düşük karbon geçişi, 3- Hareketliliğin yüksek olduğu daha bağlı bir Avrupa, 4- Daha sosyal ve kapsayıcı bir Avrupa, 5- Tüm bölgelerin sürdürülebilir ve entegre gelişimini teşvik ederek vatandaşlara daha yakın bir Avrupa politika öncelikleri desteklenmektedir” (Avrupa Birliği Başkanlığı). AB'nin bölgesel politika hedeflerine ulaşmak için kullandığı önemli araçlardan biri de Avrupa Yatırım Bankası'dır.

Avrupa Yatırım Bankası, sermaye piyasalarını ve kendi öz kaynaklarını kullanarak AB'nin çıkarları doğrultusunda iç pazarın dengeli ve sürdürülebilir gelişimini teşvik etmekle yükümlüdür. Bunu gerçekleştirmek için, kâr amacı gütmeyen kredi ve garantiler vererek ekonominin tüm sektörlerinde belirli projeleri desteklemektedir. Az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına yönelik projeler de bunlardan biridir (Reçber, 2021: 421-422). Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalarını şekillendiren bir diğer önemli aktör ise Maastricht Antlaşması'ndan sonra uygulamaya konulan Bölgeler Komitesi'dir.

Bölgeler Komitesi 1994 yılında kurulmuştur ve merkezi Brüksel'dedir. Üyeleri beş yıl süreyle görev yapmaktadır. “Bölgeler Komitesi, bölgesel veya yerel bir kuruluş bünyesinde seçime dayalı bir vekilliği veya seçilmiş bir meclise karşı siyasi sorumluluğu olan bölgesel ve yerel kuruluşların temsilcilerinden oluşmaktadır” (Reçber, 2021: 419). Bölgeler Komitesi, Birlik içindeki bölgesel ve yerel unsurların güçlendirilmesinden sorumlu alt bir organdır. Bölgeler Komitesi, şehirleri ve bölgeleri temsil eden, yeni AB yasaları ve stratejileri hakkında görüş bildiren ve yerel yönetimleri AB meselelerine daha fazla dâhil olmaya teşvik eden yerel yönetimlerin sesidir (Can, 2017: 204).

Avrupa Birliği, aday ya da potansiyel aday ülkelere Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Instrument for Pre-Accession Assistance - IPA) kapsamında mali yardımda bulunmaktadır. IPA, aday ya da potansiyel aday ülkeleri AB'ye katıldıktan sonra “Yapısal ve Uyum Fonlarının programlaması, yönetim ve uygulamasına” hazırlamayı temel amaç edinmiş olmakla birlikte beş bileşenden oluşmaktadır. Bunlar: geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma, bölgesel ve sınır ötesi işbirliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarını geliştirme ve kırsal kalkınmadır (Akpınar vd., 2011: 158).

5. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Kalkınma, yalnızca ülkenin genel kalkınmasına odaklanmakla sınırlı değildir, aynı zamanda yerel ve bölgesel düzeyde gelişmeye de önem vermelidir. Dolayısıyla bölgeler arasındaki rekabeti geliştirmek ve sürdürmek için her bölgenin kendine özgü gereksinimlerine hitap eden politikaların uygulanması kritik öneme sahiptir. Bu politikalar; ürün

çeşitlendirmeyi, yeni pazarlar keşfetmeyi, üretim yöntemlerini çağdaşlaştırmayı, insan kaynakları yönetimini yaygınlaştırmayı, yenilikçi yönetim metotlarını uygulamayı, iyileştirici ve bilgilendirici eğitimleri vermeyi, katılımcı yönetim anlayışını benimsemeyi ve yerel sermayeyi güçlendirmeyi içermektedir (Eroğlu & Sağır, 2016: 187). Bu bağlamda bölgesel rekabet gücünün artırılması, kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılması, yatırım ve iş ortamının iyileştirilmesi ve bu kapsamdaki işbirliklerinin geliştirilmesinde kalkınma ajanslarına önemli görevler düşmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017: 1). Bölgesel kalkınma ajansları, Avrupa Kalkınma Ajansları Birliği (The European Association of Development Agencies - EURADA) tarafından sektörel ve genel kalkınma sorunlarını tespit eden, fırsat ve çözümleri belirleyen ve bu çözümleri geliştiren projeleri teşvik eden kurumlar olarak kabul edilmektedir (Hasanoğlu & Aliyev, 2006, akt. Akpınar vd., 2011: 41).

Kalkınma ajanslarının kuruluş amaçları, bölgelerinin kalkınmasına yön vermek ve rekabet güçlerini artırmaktır. Bölgesel kalkınma politikalarındaki değişimlerle birlikte kalkınma ajanslarının yapıları ve faaliyetleri de zaman içinde değişime uğramıştır. Bu değişim hem küresel sistem içerisinde bölgelerin karşılaştığı rekabet koşulları hem de yönetim ortamıyla birlikte ilerlemiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 1-65).

5.1. Dünya’da Bölgesel Kalkınma Ajansları

Bölgesel Kalkınma Ajansları ilk olarak 1933 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde Tennessee Valley Authority’nin (TVA) kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. TVA, birçok çevresel, ekonomik ve teknolojik konuları ele almak için kurulmuş olup, bir dereceye kadar kamu gücü ve yetkisiyle birlikte kurumsal özgürlüğe ve esnekliğe de sahiptir. Ayrıca idari ve mali özerkliğe haiz olan bu teşkilat, diğer uygulamalara da rehberlik etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da bölgesel kalkınma ajansları kurulmuş ve sayıları hızla artmıştır. Bunda Avrupa Birliği’nin bölgesel kalkınma politikalarının etkisi büyüktür (Sayıştay Başkanlığı, 2019: 7; İzmir Kalkınma Ajansı, 2008: 10). Bölgesel kalkınma ajansları, ekonomiyi bölgesel ölçekte canlandırmak, organize etmek ve geliştirmek üzere 1950’li ve 1960’lı yıllardan itibaren birçok Avrupa ülkesinde faaliyet göstermektedir (Kayasü & Yaşar, 2003: 7). Öte yandan Dünya Bankası gibi kurumlar tarafından bölgesel kalkınma fonlarının artırılması, kalkınma ajanslarının gelişiminde çok önemli bir unsurdur. Bu fonlar, kapsamlı stratejik planların oluşturulmasının yolunu açmıştır (Balcı & Erçakar, 2018: 336).

Tablo 4: Avrupa Ülkelerinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Yılları

Kuruluş Dönemleri	Ülkeler
1950 öncesi-1950’li yıllar	Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda
1960’lı ve 1970’li yıllar	Almanya, Hollanda, İngiltere, İtalya
1980’li yıllar	İspanya, Yunanistan, Finlandiya, Danimarka
1990’lı yıllar	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İsveç, Ukrayna
2000’li yıllar	Türkiye

Kaynak: EURADA’dan akt. Kayasü & Yaşar, 2003: 7; İzmir Kalkınma Ajansı, 2008: 12’den uyarlanmıştır.

Bölgesel kalkınma ajanslarını Avrupa perspektifinde genel bir tanımlama risklidir ve bu kurumların ortak özelliği, bölgelerine yabancı yatırım çekmek olduğu kadar tüm ajansların

bölgelerindeki mevcut içsel kapasiteleri geliştirmeye ilgi duymalarıdır. Diğer bir özellik ise kalkınma kavramına atfedilen çok geniş anlamların ve bu kavrama eklenen sosyal unsurların giderek daha fazla ilgi görmesidir (Kayasü & Yaşar, 2003: 7).

Avrupa'daki kalkınma ajanslarının çoğu, yasal statü açısından özel hukuka tabi kuruluşlar şeklinde yapılandırılmıştır. Bunun nedeni hızlı karar alma ve hareket etme kabiliyetine sahip olmak, mali konularda ve personel yönetiminde esnekliği sağlamaktır. Avrupa Birliği'nde kalkınma ajansları kuruluş biçimlerine göre üç grupta kategorize edilmektedir. Bunlar; merkezi yönetimler tarafından kurulan ajanslar, bölgesel/yerel yönetimler tarafından kurulan ajanslar ve kamu-özel işbirliğiyle kurulan ajanslardır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 66). Sayıştay'ın 2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu'na göre, bu sınıflandırmaya dördüncü madde olarak bölgesel veya yerel yönetimler bünyesinde kurulan ajansları da eklemek mümkündür. Ayrıca raporda, başta Avrupa olmak üzere dünya genelinde 20.000'in üzerinde kalkınma ajansının bulunduğu, bu ajansların yasal ve kurumsal yapılar, sorumluluklar ve yetkiler bakımından büyük farklılıklar gösterdiği ve her kalkınma ajansının farklı bir odak ve faaliyet alanı olduğu da belirtilmiştir (2019: 8).

4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 186'ncı maddesi, Türkiye'deki kalkınma ajanslarının tüzel kişiliği haiz ve kararnamede düzenlenmeyen bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, aşağıdaki tablo bazı Avrupa ülkelerindeki kalkınma ajanslarının yasal statüsünü göstermektedir.

Tablo 5: Kalkınma Ajanslarının Yasal Statülerine İlişkin Örnekler

Ülkeler	Yapısı-Yasal Statüsü
Almanya	Yarı özerk kamu şirketleri
İspanya	Özel hukuka tabi kamu kuruluşları
Fransa	Karma ekonomi şirketleri
Belçika	Belediyeler arası ajanslar
Romanya, Danimarka	Vakıflar
Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovakya, Polonya	Kamu-özel sektör şirketleri
İsveç	Limited şirket
Hollanda, İtalya, İrlanda, Portekiz	Kamu limitet şirketleri
İngiltere	Bakanlık dışı kamu kurumu/özerk örgüt
Litvanya	Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar
Yunanistan	Belediye girişimi

Kaynak: EURADA'dan akt. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 8.

Avrupa'da pek çok kalkınma ajansı Brüksel gibi önemli merkezlerde varlık gösterse de EURADA, kalkınma ajansları için bir çatı kuruluş olarak faaliyet göstererek Avrupa çapında geniş bir erişime sahiptir (İzmir Kalkınma Ajansı, 2008: 12). "EURADA'nın amacı Avrupa Komisyonu servisleri ile diyalog, üyeleri olan bölgesel kalkınma ajansları arasında iyi uygulamaların değişimi ve uluslararası işbirliği yoluyla bölgesel ekonomik kalkınmayı

desteklemek olarak belirlenmiştir” (Karacadağ Kalkınma Ajansı). EURADA’nın Türkiye dâhil 21 ülkede 68 üyesi bulunmaktadır (European Association of Development Agencies).³

5.2. Türkiye’de Kalkınma Ajansları⁴

Türkiye’nin kalkınma ajansları ile ilk etkileşimi, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de düzenlenen ve Avrupa Birliği’ne (AB) adaylığını teyit eden AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ile başlamıştır. Bu toplantıda, Türkiye’nin AB’ye uyum süreci reformlarını hızlandırmayı ve teşvik etmeyi amaçlayan bir katılım öncesi stratejisinin uygulanmasına karar verilmiştir (Efe & Akgül, 2011: 237). Bu bağlamda, Türkiye’nin 2000’li yıllarda AB’nin bölgesel kalkınma politika ve uygulamalarına benzer sistemler geliştirmesi giderek önem kazanmıştır. Bunun temel nedeni, Türkiye’nin üyelik öncesi AB’nin bölgesel kalkınma fonlarından yararlanma isteğidir. Bu amaçla Türkiye, AB İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (Nomenclature of Statistical Territorial Units-NUTS)⁵ ile uyumlu İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) dâhil olmak üzere çeşitli yöntemler uygulamıştır (Dinler, 2020: 384). İBBS, 22.09.2002 tarihli ve 24884 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe girmiştir. Buna göre: “Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyoekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına” karar verilmiştir. Bu kapsamda; “Düzy 3” kapsamındaki İstatistiki Bölge Birimleri 81 adet olup il düzeyindedir. Her il bir İstatistiki Bölge Birimini tanımlamaktadır. “Düzy 2” İstatistiki Bölge Birimleri, “Düzy 3” kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 26 adettir. “Düzy 1” İstatistiki Bölge Birimleri ise “Düzy 2” İstatistiki Bölge Birimlerinin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup, 12 adettir” (Toprak, 2014: 117; Numanoğlu, 2004: 84).

Tablo 6: Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri Düzy 2 Sınıflandırması

İBBS Düzy 2 Bölgesi	Kapsadığı İller
TR10	İstanbul
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR31	İzmir
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik

³ Erişim tarihi (26.02.2023) itibariyle,

⁴ Türkiye’de kalkınma ajansları, 08.02.2006 tarihinde yürürlüğe giren 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” ile kurulduğundan, bu başlıkta “Kalkınma Ajansları” kavramı kullanılmıştır.

⁵ Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından 1970’li yıllarda geliştirilen istatistiki bölge birimleri sınıflandırması (Nomenclature of Statistical Territorial Units-NUTS) adı verilen sistem, Birlik genelinde bölgesel istatistikler üretmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu gelişmeyi, 2000 yılında başlayan ve 26 Mayıs 2003’te kanunun kabul edilmesiyle sonuçlanan yasal çabalar izlemiştir. İstatistiki bölge birimleri sınıflandırması düzenlemeleri, her NUTS bölgesinin belirli bir nüfus aralığında olması gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda; NUTS 1 bölgelerinin nüfusu 3 milyon ile 7 milyon arasında, NUTS 2 bölgelerinin nüfusu 800.000 ile 3 milyon arasında ve NUTS 3 bölgelerinin nüfusu en az 150.000, en fazla 800.000 olmalıdır (Akpınar vd., 2011: 55).

TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR52	Konya, Karaman
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR62	Adana, Mersin
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Kaynak: Akpınar vd., 2011: 84.

2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, İBBS "Düzyey 2" bölgeleri için hem bölgesel kalkınma planlarının hem de Ön Ulusal Kalkınma Planı'nın (ÖUKP) hazırlanması talebinde bulunulmuştur. Bu nedenle, DPT Müsteşarlığı tarafından 2004-2006 yıllarını kapsayan bir plan hazırlanmış ve Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanmıştır. Plan, bölgesel kalkınma planlarının bölgesel düzeyde etkin bir şekilde yürütülmesi için yeni bir yapılanmaya özellikle de kalkınma ajanslarının kurulmasına yönelik bir gereklilik belirlemiştir (Dinler, 2020: 384-385). Türkiye'de kalkınma ajansları, 08.02.2006 tarihinde yürürlüğe giren 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" ile kurulmuştur. Kanunun 1 inci maddesi kalkınma ajanslarının amacını; "kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak" olarak belirlemiştir. Ancak 5449 sayılı Kanun'un yürürlükten kaldırılması için Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmış ve Danıştay da yürütmenin durdurulmasına karar vermiştir. Bu süreçte kurulan kalkınma ajanslarının (Çukurova ve İzmir Kalkınma Ajansı)⁶ faaliyetleri de durdurulmuştur. Anayasa Mahkemesi 30 Kasım 2007 tarihinde Kanun'un 18. maddesinin 3. fıkrasının ve 26. maddesinin yürürlükten kaldırılmasına hükmetmiştir (Efe & Akgül, 2011: 238). Anayasa Mahkemesi'nin kararının ardından Danıştay 10. Dairesi, 05.02.2008 tarihinde yürütmenin durdurulmasının kaldırılmasına karar vermiştir (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2008: 4). Kararın ardından her biri Düzey-2 bölgelerinde olmak üzere;

⁶ 06.07.2006 tarihli ve 26220 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2006/10550 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ilk olarak Çukurova Kalkınma Ajansı ve İzmir Kalkınma Ajansı kurulmuştur.

22.11.2008 tarihli ve 27062 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 8 ajans; 25.07.2009 tarihli ve 27299 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 16 ajans kurulmuştur (Sayıştay Başkanlığı, 2019: 9).

Şekil 1: Türkiye’de 26 Kalkınma Ajansı ve Bölgeleri

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma ajansları 2018 yılı genel faaliyet raporu.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte, kalkınma ajanslarının anayasa değişikliklerine uyum sağlaması için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda; 09 Temmuz 2018 tarihli ve 30473 (3. Mük.) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 703 sayılı KHK’nin 17/d maddesi, 03.06.2011 tarihli ve 641 sayılı Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin birçok maddesini yürürlükten kaldırmıştır. Ayrıca 703 sayılı KHK’nin 75’inci maddesiyle, 5449 sayılı Kanun’un adı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” iken, “Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun” olarak değiştirilmiş ve söz konusu kanunda birçok düzenleme yapılmıştır. Kalkınma ajansları, 10.07.2018 tarihli ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 387’nci maddesiyle Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde teşkil edilen Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü çatısı altında toplanmıştır. Kalkınma ajanslarının kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin usul ve esaslar 15.07.2018 tarihli ve 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin 184 ile 207’nci maddeleri arasında düzenlenmiştir. Kararnamenin 184 üncü maddesinde kalkınma ajanslarının görevinin: “kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle Cumhurbaşkanınca belirlenen politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, gelişmenin sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak” olduğu belirtilmiştir. Hâlihazırda Türkiye genelinde 26 adet kalkınma ajansı faaliyet göstermektedir.

Sonuç

Küreselleşme, kamu yönetiminde hızlı ve çok yönlü değişiklikleri zorunlu kılmaktadır. Bu süreç sayesinde yerelin önemi daha da artmaktadır. Ayrıca yönetim ile birlikte yönetim ve kamu hizmetlerinin sunumunda katılımcılık, şeffaflık, eşitlik, etkinlik, verimlilik, sonuç odaklılık, vatandaş odaklılık ve hesap verebilirlik gibi ilkelerin ön plana çıkması, kamu yönetimlerinin yönetsel yapıda değişikliklere ihtiyaç duymasına neden olmaktadır.

Dünyanın neredeyse tüm ülkelerinde var olan bölgesel kalkınmadaki eşitsizliklerin giderilmesi ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kalkınma ajanslarının temel amacı, ülkenin uzun yıllardır çeşitli yöntemlerle üstesinden gelemediği bariz bölgesel gelişmişlik eşitsizliklerini azaltmaktır. Bu da kalkınma ajanslarının bölgelerinde sosyoekonomik görevlerinin ne denli zor ve önemli olduğunu göstermektedir.

Avrupa Birliği’nin bölgesel politikalarının ayrılmaz bir parçası olan bölgesel yönetim, bölgesel politikaların şeffaflığını, etkinliğini, verimliliğini, vatandaş merkezliliğini vb. artırmaktadır. AB’nin bölgesel politikalar bağlamında yerel otoritelerle sık sık etkileşim hâlinde olması, hem yerel otoritelerle ilişkilerin geliştirilmesini kolaylaştırmakta hem de subsidiarite ilkesini öne çıkartmaktadır.

Bölgesel yönetişimin çok düzlemli ve çok aktörlü yapısı, kalkınma ajanslarının sorumlu oldukları bölgelerdeki diğer aktörlerle (yerel yönetimler, üniversiteler, girişimciler, ticaret odaları, STK’lar ve kamu kurumları) etkileşim içinde olmalarını gerekli kılmaktadır. Bu durum, bölgeye yönelik uygulama ve politikaların başarılı olmasında son derece önemli olduğundan, kalkınma ajanslarının bu yönde desteklenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak; yönetimde ve kamu hizmetlerinin sunumunda yönetim ilkelerine uygun hareket edilmesi, ülkelerde demokrasinin gelişmesine ve pekişmesine yardımcı olacak ve alınan kararların tüm aktörler tarafından meşru görülmesini sağlayacaktır. Ayrıca ülkeler için son derece önemli olan dengeli bir bölgesel kalkınmanın sağlanması, kalkınma ajanslarının koordinatörlüğünde sürece diğer aktörlerin de katılımı ve desteği ile mümkün olabilecektir. Kalkınma ajanslarının sorumlu oldukları bölgelerdeki başarıları ülke kalkınmasına doğrudan etki edeceğinden ajansların ihtiyaç duyduğu konularla ilgili gerekli tedbirlerin alınması da ayrıca önem arz etmektedir.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Akatay, A. & Harman, S. (2017). *Sivil toplum kuruluşları: Yönetim, yönetişim ve gönüllülük*. Ekin Yayınevi.

Akdoğan, A. A. (2008). *Türk kamu yönetimi ve Avrupa Birliği: Karşılaştırmalı eleştirel bir inceleme*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Akkahve, D. (2004). Bölgesel gelişme planlarının yönetim açısından değerlendirilmesi. K. Çamurcu (Koor.), H. Şentürk, K. Göymen (Yay. Dnş.), *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Yönetişim* içinde (41-74. ss.), Pendik Belediyesi Kültür Yayınları.

Akpınar, R., Taşcı, K., Özsan, M. E. (2011). *Teoride ve uygulamada bölgesel kalkınma politikaları*. Ekin Yayınevi.

Ateş, H. (2004). Modernlik ile postmodernlik arasında kamu yönetimi. G. Erdumlu (Ed.), *Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye* içinde (61-110. ss.), Babil Yayıncılık.

Avrupa Birliği Başkanlığı. *AB bölgesel ve sınır ötesi işbirliği programları*, Yayına Giriş Tarihi: 09.10.2015. <https://cbc.ab.gov.tr/sayfa/165/ab-bolgesel-ve-sinir-otesi-ibirligi-programlari>

Avrupa Birliği Başkanlığı. *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

Avrupa Birliği Başkanlığı. *Fasıl 22- Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu*, Güncelleme Tarihi: 05.12.2022. https://www.ab.gov.tr/fasil-22-bolgesel-politika-ve-yapisal-araclarin-koordinasyonu_87.html

Badem, H. (2022). Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları. *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri* içinde (73-74. ss.). Toplumsal Araştırmalar Merkezi.

Bafoil, F. & Kaya, A. (2009). Karşılaştırmalı perspektiften bölgeselleşme süreçleri, endüstriyel yeniden yapılanma ve kentsel yenilenme: Türkiye, Fransa ve Polonya. A. Kaya, F. Bafoil (Der.), *Bölgesel Kalkınma ve Avrupa Birliği: Karabük, Valenciennes ve Katowice Karşılaştırmalı Analizi* içinde (1-13. ss.), Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bakanlar Kurulu. *Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK/703)*. Resmi Gazete (3. Mükerrer), 30473, 9 Temmuz 2018.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>

Bakanlar Kurulu. *Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Karar (2006/10550)*, Resmi Gazete 26220, 06.07.2006.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060706-1.htm>

Bakanlar Kurulu. *Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulması Hakkında Karar (2008/14306)*, Resmi Gazete 27062, 22.11.2008.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/11/20081122-3.htm>

Bakanlar Kurulu. *Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulması Hakkında Karar (2009/15236)*, Resmi Gazete 27299, 25.07.2009.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090725-5.htm>

Bakanlar Kurulu. *Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun (5449 S.K.)*, Resmi Gazete, 26074, 8 Şubat 2006.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm>

Bakanlar Kurulu. *Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK/641)*. Resmi Gazete, 27958, 08 Haziran 2011.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-9.pdf>

Balcı, G. & Erçakar, M. E. (2018). Bölgesel kalkınma ajanslarının rolü ve etkinliği: Dünya ve Türkiye örnekleri. M. Karagül, L. G. Kaya, O. Sungur (Ed.), *Bölgesel Kalkınma ve Bölge Bilimi Üzerine Yazılar* içinde (335-352. ss.), Nobel Akademik Yayınları.

Başkaya, F. (2015). *Az gelişmişliğin sürekliliği*. Öteki Yayınevi.

Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş toplum*. (Çev: Y. Alogan), Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve hoşnutsuzlukları*. (Çev: İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2014). *Siyaset arayışı*. (Çev: T. Birkan), Metis Yayınları.

Bildirici, S. S. (2010). Küreselleşme, yeni dünya düzeni ve yerelleşme ilişkisi. M. Talas, B. Kara (Ed.), *Dünden Bugüne Küreselleşme Yerelleşme ve Türkiye* içinde (39-45. ss.), Gazi Kitabevi.

Can, H. (2017). *Avrupa birliği hukuku ders kitabı*. Adalet Yayınevi.

Cıngı, M. C. (2007). *Sosyo-politik bir analizle Avrupa Birliği'nin demokratik eksiklikleri*. (Çev: H. İnaç), Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım.

- Corbino, A. & Pennella, G. (2005). Avrupa bağlamında yönetim: İtalya örneğiyle karşılaştırma ve ilintilendirme. *Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar* içinde (9-27. ss.), İstanbul Politikalar Merkezi.
- Çiner, C. U. (2016). Çok düzeyli yönetim: yaklaşım ve şart üzerine notlar. *Yerelleşme/Merkezileşme Tartışmaları 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (151-161. ss.), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Çukurçayır, M. A. (2013). Bölge kalkınması ve bölgesel yönetim. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu (Ed.), *Yönetişim* içinde (295-318. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Çukurova Kalkınma Ajansı (2008). *2008 yılı faaliyet raporu*. https://www.cka.org.tr/uploads/corporate_reports_v/5dc42b23bc823-2008-yili-faaliyet-raporu.pdf
- Dinler, Z. (2020). *Bölgesel iktisat: Genel olarak ve Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklarının ortaya çıkışı ve azaltılmasına yönelik politikalar*. Ekin Kitabevi.
- Doğan, İ. (2016). Kurumsal iktisat ekseninde bölgesel kalkınma. Z. Mızırak, B. Mercan (Ed.), *Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler* içinde (273-290. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Duran, G. & Töre, T. (2018). Bölgesel kalkınmada kümelenme yaklaşımının rolü; Bir sektör örneği. M. Karagül, L. G. Kaya, O. Sungur (Ed.), *Bölgesel Kalkınma ve Bölge Bilimi Üzerine Yazılar* içinde (57-70. ss.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Efe, M. & Akgül, B. (2011). *Türkiye’de bölgelemenin temel veri alanları ve bölgesel kalkınma model çalışmaları*. Ekin Yayınevi.
- Ekici, S. (2013). Küreselleşme ve siyasal partiler. G. Tuncel (Ed.), *Küreselleşme Uluslararası Sistem ve Siyasi Partiler* içinde (85-120. ss.), Bilsam Yayınları.
- Elmas, G. (2001). *Küreselleşme sürecinde bölgesel dengesizlikler: AB ve Türkiye*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Erçin, E. (2004). *Avrupa Birliği’nin bölgesel politikası*. İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Ergun, T. (2015). *Kamu yönetimi: Kuram/siyasa/uygulama*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Eroğlu, H. T. (2013). Kamu yönetiminde hiyerarşi, ağ, piyasa ve aktörler düzleminde yönetim. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu (Ed.), *Yönetişim* içinde (141-168. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Eroğlu, H. T. & Sağır, H. (2016). Merkezileşme-yerelleşme tartışmaları bağlamında kalkınma ajanslarının rolü. *Yerelleşme/Merkezileşme Tartışmaları 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (176-184. ss.), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Eryılmaz, B. (2013). *Bürokrasi ve siyaset: Bürokratik devletten etkin yönetime*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- European Association of Development Agencies (EURADA). <https://www.eurada.org/>
- Giddens, A. (2014). *Modernliğin sonuçları*. (Çev: E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları.
- Göküş, M. (2011). *Kamu hizmeti*. Çizgi Kitabevi.
- Gündoğan, E. (2013). Yönetişim: Kavram, kuram ve boyutlar. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu (Ed.), *Yönetişim* içinde (15-57. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Gürbüz, R. (2021). *Türkiye’nin idari yapısı ve kamu görevlileri*. Seçkin Yayıncılık.

- Heywood, A. (2015a). *Siyaset*. (Çev: B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla), Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015b). *Siyasetin temel kavramları*. (Çev: H. Özler), Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015c). *Siyasî ideolojiler*. (Çev: A. K. Bayram, B. Kalkan, H. İnanç, Ö. Tüfekçi, Ş. Akın), Adres Yayınları.
- İnceci, S. G. (2006). Aday ülkelerin bölgesel sorunları ve Avrupa Birliği'nin yapısal fonları: Bulgaristan, Romanya ve Türkiye. İ. Kalaycı (Ed.), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Ekonomi-Politik Tezler* içinde (435-471. ss.), Beta Basım Yayım Dağıtım.
- İzmir Kalkınma Ajansı (2008). *Avrupa'da kalkınma ajansları*. Tükeltmat A.Ş.
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *Avrupa birliğinde kalkınma ajansları*.
<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Avrupa-Birlig%CC%86inde-Kalk%C4%B1nma-Ajanslari.pdf>
- Kapucu, N. & Gündoğan, E. (2013). Yönetişim, ekonomik kalkınma ve demokrasi. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu (Ed.), *Yönetişim* içinde (265-294. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı. *Ajansımız, EURADA icra komitesine seçildi*, Yayına Giriş Tarihi: 15.12.2020.
<https://www.karacadag.gov.tr/haber/1987/ajansimiz-eurada-icra-komitesine-secildi/>
- Karakılçık, Y. (2021). *Yeni bölgeselleşme politikaları ve Türkiye'de bölge kalkınma yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Karasoy, H. A. (2013). Çok düzlemli yönetim. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu (Ed.), *Yönetişim* içinde (319-334. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Kayasü, S. & Yaşar, S. S. (2003). Bölgesel kalkınma ajansları. S. Kayasü, M. Pınarcıoğlu, S. S. Yaşar, S. Dere (Haz.), *Yerel/Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları* içinde (7-22. ss.), İstanbul Ticaret Borsası (İTO).
- Kayasü, S., Pınarcıoğlu, M., Yaşar, S. S., Dere, S. (2003). *Yerel/bölgesel ekonomik kalkınma ve rekabet gücünün artırılması: Bölgesel kalkınma ajansları*. İstanbul Ticaret Borsası (İTO).
- Kaygısız, Ü. (2018). Avrupa Birliği bölgesel politikaları bağlamında bölgesel göçe bakış. M. Karagül, L. G. Kaya, O. Sungur (Ed.), *Bölgesel Kalkınma ve Bölge Bilimi Üzerine Yazılar* içinde (259-271. ss.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keleş, R. (1994). *Yerinden yönetim ve siyaset*. Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2013). Yönetişim kavramına eleştirel bir yaklaşım. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu (Ed.), *Yönetişim* içinde (57-71. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Koçak, S. Y. (2010). Avrupa Birliği ve yönetim. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu, H. E. Uğuz (Ed.), *Yönetişim* içinde (465-493. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Kösecik, M. (2006). Yerel ve bölgesel yönetimler açısından Avrupa Birliği bütünleşme süreci ve anayasası. H. Özgür, B. Parlak (Ed.), *Avrupa Perspektifinde Yerel Yönetimler* içinde (1-42. ss.), Alfa Akademi.
- Mengi A. & Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve yerelleşme çağında bölgesel sürdürülebilir gelişme (AB ve Türkiye örneği)*. Siyasal Kitabevi.

- Mercan, B. (2016). Bölgesel ekonomi teori/yaklaşımların gelişimi ve paradigma değişimi. Z. Mızırak, B. Mercan (Ed.), *Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler* içinde (9-26. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Mızırak, Z. & Aydemir, E. N. (2016). Ekonomide mekânsal algı değişimi ve kümelenme yaklaşımı. Z. Mızırak, B. Mercan (Ed.), *Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler* içinde (85-115. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Numanoğlu, N. (2004). Avrupa Birliği'nin bölgesel yönetişime ilişkin Türkiye'den beklentileri ve ulusal program. K. Çamurcu (Koor.), H. Şentürk, K. Göymen (Yay. Dnş.), *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Yönetişim* içinde (75-89. ss.), Pendik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özer, M. A. (2006). *Avrupa Birliği yolunda Türk kamu yönetimi*. Platin Yayınları.
- Parlak, B. (2002). Avrupa Birliği perspektifinden merkezi yönetim. B. Parlak, H. Özgür (Ed.), *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler* içinde (39-72. ss.), Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Reçber, K. (2021). *Avrupa Birliği hukuku ve temel metinleri*. Dora Basım-Yayın.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017). *Kalkınma ajansları 2017 yılı genel faaliyet raporu*. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü. <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari/mu0403011615>
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018). *Kalkınma ajansları 2018 yılı genel faaliyet raporu*. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü. <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari/mu0203011615>
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2022*. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/birimler/2022-ilce-sege.pdf>
- Sanlı, L. (2005). *Avrupa Birliği ve demokrasi açığı*. Alan Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (2008). *Global bir bakışla politik sosyoloji*. Everest Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2013). *Demokrasinin sosyolojisi*. Sentez Yayıncılık.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Global bir bakışla politik sosyoloji*. Sentez Yayıncılık.
- Sayıştay Başkanlığı (2019). *2018 yılı kalkınma ajansları genel denetim raporu*. <https://sayistay.gov.tr/reports/download/3733-2018-yili-kalkinma-ajanslari-genel-denet>
- Sennett, R. (2011). *Yeni kapitalizmin kültürü*. (Çev: A. Onacak), Ayrıntı Yayınları.
- Stilwell, F. J. B. (1980). *Bölgesel iktisat politikası*. (Çev: S. Güran), Akbank Kültür Yayınları.
- Şimşek, A., Cinoğlu, D. Ş., Deniz, T. (2018). Kalkınma ajanslarından ayrılan personelin hareketliliği hakkında bir inceleme. M. Karagül, L. G. Kaya, O. Sungur (Ed.), *Bölgesel Kalkınma ve Bölge Bilimi Üzerine Yazılar* içinde (237-258. ss.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taban, S. & Kar, M. (2016). *Kalkınma ekonomisi*. Ekin Yayınevi.
- Toprak, Z. (2014). *Yerel yönetimler*. Siyasal Kitabevi.
- Tülüce, N. S. (2016). Yeni ekonomik coğrafya: Krugman ve sonrası. Z. Mızırak, B. Mercan (Ed.), *Bölgesel Kalkınmada Yeni Trendler* içinde (51-84. ss.), Çizgi Kitabevi.
- Uçkan, Ö. (2013). Politika yapım süreci ve yönetişim: Türkiye'de bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi politikalarının üretiminde yönetişim fobisi. M. A. Çukurçayır, H. T. Eroğlu (Ed.), *Yönetişim* içinde (103-139. ss.), Çizgi Kitabevi.

Uzun, T. & Kurt, H. (2002). Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde Türkiye'de yerel yönetimler ve sorunları. B. Parlak, H. Özgür (Ed.), *Türkiye'de Yerel Yönetimler içinde* (73-98. ss.), Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Zeren, H. E., Sevinç, E. B., Gül, S. (2016). Küreselleşme bağlamında bölgesel örgütlerin yerel özerkliğe etkisi. *Yerelleşme/Merkezileşme Tartışmaları 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (176-184. ss.), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Resmi Gazete, 30474, 10 Temmuz 2018. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>

4 sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Resmi Gazete, 30479, 15 Temmuz 2018. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.4.pdf>

EXTENDED ABSTRACT

Globalization is an important feature which affects every aspect of our lives. While globalization comes into prominence in the economic field, its impact is intensely felt in the political, cultural, technological and directorial fields. With globalization, localization has gained importance and the offering of public services, by organizations that are close to citizens, has come into prominence. On the other hand, the “new regionalism” approach, which developed in the 1990s, focused on local dynamics.

The essence of governance is the cooperation and the unity between public-private sectors and civil society organizations. Therefore, governance emphasizes a multi-actor management. The regional governance, which is the common dimension of the governance approach, aims to carry out the regional development in accordance with the governance principles. In this context, one of the most important actors of the new regionalism approach and understanding of regional governance, at the regional level, are the regional development agencies, which are the subject of this study. The main purpose of the agencies is to reduce the development disparities between regions, which is one of the most important problems that the countries face. As a matter of fact, even though this problem threatens almost all the countries, the regional development disparities are very evident in some countries such as Turkey. Therefore, the main purpose of this study, in which one of the qualitative research methods the document analysis technique was used, is to examine the emergence, development and effectiveness of development agencies, which are widely seen in the world, especially in Europe and Turkey.

Taking measures to reduce interregional development disparities in Turkey has gained even more importance with the European Union membership process. In this context 2 agencies in 2006, 8 agencies in 2008 and 16 agencies in 2009 were established with the 25.01.2006 dated and 5449 numbered “Law on the Establishment, Coordination and Duties of the Development Agencies”. With the transition to the Presidential Government System in Turkey, some regulations have been established in order for the development agencies to adapt to the constitutional amendments. In this context; the Article 17/5 of the Decree-Law Number 703 published on the July 9, 2018 dated and 30473 (3rd duplicate) numbered Official Gazette abolished many articles of the 03.06.2011 dated and 641 numbered decree under the Law on Organization and Duties of the Ministry of Development. In addition, with the Article 17/5 of the Decree-Law Number 703, the name of the Law Number 5449 was changed from “Law on the Establishment, Coordination and Duties of the Development Agencies” to “Law on Services of the Development Agencies” and many regulations were made to the aforementioned law. With the Article 387 of the Presidential Decree Number 1 dated 10.07.2018, the development agencies were gathered under the roof of the General Directorate of Development Agencies which was formed within the Ministry of Industry and Technology. The procedures and principles related to the establishment, duties and coordination of the development agencies are regulated between the Articles 184 and 207 of the Presidential Decree Number 4 dated 15.07.2018. In Article 184 of the Decree, it was specified that the tasks of the development agencies were “in line with the policies determined by the President, to accelerate regional development disparities, to ensure the sustainability of development, to reduce inter-regional and intra-regional development disparities by enhancing cooperation between the public sector, private sector and non-governmental organizations and ensuring the appropriate and effective use of the resources and activating local potentials”.

Currently, 26 development agencies throughout Turkey fulfil their socio-economic duties within the regions they are responsible for. In this context, since the success of the development agencies in their region will directly affect the development of the country, it is important to take the necessary measures on the matters that the agencies need. As a matter of fact, it should not be forgotten that if the development agencies are successful, the country will eliminate the very obvious inter-regional development problems that it has not been able to overcome with various practices over the years.

The multi-layered and multi-actor structure of regional governance requires the development agencies to interact with other actors (local governments, universities, entrepreneurs, chambers of commerce, non-governmental organizations and public institutions) that are within the regions they are responsible for. Since this situation is extremely important for the success of the practices and policies of the region, the development agencies should be supported in this direction. As a matter of fact, ensuring a balanced regional development, which is extremely important for countries, will be possible with the participation of other actors in the process, under the coordination of the development agencies.

MEHMET AKİF ERSOY’UN İLME VE MAARİFE BAKIŞI

 Muhittin TURAN*

ÖZET

Mehmet Akif Ersoy’un özellikle cemiyet hayatını anlattığı şiir ve yazılarında kullandığı kavramlar birbirlerinin sebep ve sonucunu oluşturan bir yapıya sahiptir. Bu kavramların hepsini birlikte ele alması, insanın özellikle cemiyet hayatındaki rolünün kompleks bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Hayattaki en büyük hakikatlerden biri olarak gördüğü ilim ve bunun bir anlamda toplum hayatındaki uygulaması olarak mütalaa ettiği maarif de Mehmet Akif’in gerek yazılarında gerekse mısralarında diğer birçok kavramı içine alan bir özelliğe sahiptir. Çatı kavramlar diyebileceğimiz ilim ve maarif, ortaya koydukları etkilerle insan ve toplum hayatında diğer unsurlardan daha çok yer etmiştir. “Mâhiyyet-i rûhiyye” dediği karakteristik yapı ve insan fitratı, ilmin ve maarifin kuşatıcılığı altında Mehmet Akif’in dilinde başat rol oynar. Bu minvalde bu yazıda Mehmet Akif’in insan ve toplum hayatında vazgeçilmez bir unsur olan ilim ve maarifi, ortaya koyduğu etkiler çerçevesinde ne kadar geniş anlamda ele aldığı en genel hatlarıyla anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, maarif, ilim, insan, cemiyet

Mehmet Akif Ersoy’s Point of View to The Science and Education

ABSTRACT

The notions that Mehmet Akif Ersoy uses in his poems and writings, especially in which he describes social life, have a structure that creates the cause and effect of each other. The fact that all of these notions are handled together shows that the role of humans in social life has a complex structure. Science, which he sees as one of the only true guides in life, and education, which he considers as its application in social life in a sense, has a feature that includes many other concepts both in Mehmet Akif’s writings and in his verses. These concepts, which we can call “umbrella concept”, have had a greater impact on human and social life than other elements that keep a society alive, and even become the cornerstone of a nation. The characteristic structure that the nation has lived through from the past and which Akif calls “mâhiyyet-i rûhiyye” will only sustain itself with knowledge. This article explains the way Mehmet Akif dealt with science and education, which is, in his writings, an indispensable element in human and social life, and how broadly he handled it within the framework of the effects it revealed.

Key Words: Mehmet Akif Ersoy, education, science, human, society

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak / TÜRKİYE, muhit_33@hotmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Turan, M. (2023). Mehmet Akif Ersoy’un ilme ve maarife bakışı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 717-762. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1250913>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 14 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14 Nisan / April 2023

Giriş

“Ma’ârif, ma’ârif! Bizim için başka çare yok. Eğer yaşamak istersek her şeyden evvel ma’ârife sarılmamız. Dünya da ma’ârifle din de ma’ârifle... Hepsi her şey ma’ârifle kâim.”

(Mehmet Akif-7 Şubat 1913)

İnsan “bilme”den sevememesi ve şuurlu hareket edememesi gerçeği, kafasında sürekli bir soru işareti ve öğrenme kaygısı taşıyan ve bu sayede sürekli ilerleyen insanın varlığı anlamlandırma çabasının bir yansımasıdır. Fıtratı her şeyi öğrenmeye, anlamlandırmaya yönelik olan insan, bir an bile durmadan devam eden bu öğreniş sayesinde hiçlikten kurtulacak ve daimi bir mutluluk elde edecektir. Bu yoldaki en büyük yardımcıları da “gayret” ve “gaye”dir.

Diğer taraftan gelişim ve ilerleme milletin kendi öz dinamikleriyle hareket ederek yakalanmalıdır. Milletin değerlerine ve geçmişine uygun olmayan her türlü değişim, gelişim olmadığı gibi insanları da yine kendisinin ifadesiyle “şîrâzesiz bir mushafın eczâsı” gibi savuracaktır.

Mehmet Akif’te insan ilişkilerinde, olay ve nesnelere bakışta, akıl ve ilim unsurları etkindir. Onda *Kur’an-ı Kerîm*’de anlam olarak birçok yerde geçen düşünmek/akletmek kavramının dengeli bir şekilde kullanıldığını görürüz. Bir taraftan millet değerlerinin kaynağı olarak gördüğü “mâzî”ye¹ bağlı olan şair, diğer taraftan da akıl ve düşünmek ameliyesiyle “müstakbel”in vazgeçilmezliğine vurgu yapar. Geleceğe ve muasır medeniyet seviyesinin üstüne ulaşmak ancak ilim ve maarifle olacaktır. Geçmişte kalmak, bir millet için yok oluşturm.

Gözleri mâzîye bakan milletin;

Ömrü temâdîsi olur neketin.

Karşına müstakbeli dikmiş Hudâ,

Görmeye, lâkin daha yok niyyetin! (Safahat-Hâtıralar 2001: 285)

Mehmet Akif’in insana ve topluma bakışında üç temel unsur vardır denebilir: Milletin uzun zamandan beri her türlü kültürel unsurlarıyla biriktirerek getirdiği değerler; insan fıtratı ve ilim. Ona göre yüzyıllardır bu üç unsur imtizaç etmiş ve Süleyman Nazif’in “sanatının samimiyetini aksettiren; kendi iman ve idealleri için çalıştığını gösteren; hacim bakımından mütevazı ama içerdiği konular bakımından muazzam ve eşsiz bir şiir mecmuası” (2015: 142) şeklinde nitelediği *Safahat*’ın ve diğer yazılarının ana temalarından olmuştur. *Safahat*’ın iki yerinde (*Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 178; *Âsım* 423-424) bu durum “ağaç” örneğiyle anlatılmıştır. Mehmet Akif’te bu üç unsur yekdiğerinden ayrı olmadığı gibi ilmin toplumda hayat bulmuş şekli olan maarif adeta bir çatı kavram olarak diğer unsurları kucaklamaktadır. İnsan fıtratının gücünün bilinmesi ve millî değerlerin aktarımının önemi noktasında gereken yol göstericiliği maarif yapmaktadır. Ona göre maarif ve ilim, insanın diğer insanlarla olan münasebetlerinde ortaya koyduğu tavırdan ayrı düşünülemez. Selâm alıp verme, kişisel temizlik, insan ilişkilerinde duyarlı olmak (*Safahat-Âsım* 2001: 373-374), zalim olmamak, adaletli olmak, hakkı tutmak, verdiği sözde durmak, yalan konuşmamak, kuvvetliyi değil mağdurun yanında yer almak, dalkavukluk yapmamak (*Safahat-Hasbihâl* 2001: 293), işini düzgün, doğru yapmak ve ehline bırakmak (*Safahat-Fatih Kürsüsünde* 2001: 255), samimi

¹ “Mazi” kavramı genel itibariyle Mehmet Akif’te Türk milletinin geçmişini tebci etmek vesilesi olarak kullanılmıştır. Mazinin inşa edicisi olan ecdadı, döneminin en iyileri olarak ve günümüze dahi ışık tutacak bir kaynak olarak görür.

olmak, insanların her zaman iyiliğini istemek, karşıdakinin menfaatini kendi menfaatine tercih etmek, ahde vefa, şefkat, en ufak şeyle kanaat, eli açık olmak, yedi kat uzağı kardeş saymak (*Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 161) vb. Mehmet Akif'in önce bireyi geliştirme, ardından da içtimaî hayatı düzenleme kaygısıyla altını çizdiği davranışlardır. *Âsım* isimli altıncı kitabında milletin yücelmesi için ortaya koyduğu “marifet” ve “fazilet” kavramları bu durumu ifade eder niteliktedir. “Nâfi sular” olarak gördüğü marifet, halka mutluluk verecek olan ilmi getirecek, fazilet de bunu halkın dimağına ve ruhuna taşıyacaktır (*Safahat-Âsım* 2001: 423-424).

Bu açıdan bakıldığında Mehmet Akif'in şiir ve edebiyat anlayışının² faydaya yönelik olduğunu görürüz. Diğer bir ifade ile bir şiir veya edebî mahsul, halka fayda sağlıyorsa görevini gerçekten yerine getirmiş demektir. Nitekim *Safahat*'ı oluşturmaya başladığı 1908 yılından önceki hiçbir şiirini muteber görmediğini Hasan Basri Çantay şu şekilde ifade eder:

10 Temmuz 1908 sabahı, çok olgun, çok duru, çok güzel şiirleriyle birdenbire meydana çıkıveren rahmetli Mehmet Akif, ondan evvelki zamanlarını acabâ bomboş mu geçirdi? Ona şâirlik bir günde mi gelmişti? O, gençliğinde, delikanlılığında aşka, kadına, bâdeye, güzelliklere karşı hiç hoplamadı, duymadı mı? Akif'in 10 Temmuz 1908'den evvelki şiirleri hakikaten yok mudur? Varsa nelerdir, nerelerdedir? Ben bunları çok merak ettim. Bir gün Ankara'da üstâdımdan ısrar ile cevap istedim. Nihâyet dedi ki: Ben arkadaşlarıma yüzer beyitli mektuplar yazardım. Ziyâ Paşa üslûbunda terki bendim, terci' bendim vardı. Fakat, bugün bunların bir mısraı bile hatırımda kalmamıştır! Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri san'atten ziyâde cem'iyeti düşünmek istedim. Ne ona yâr olabildim ne buna... (1966: 55)

Bunlar düşünüldüğünde “hey'et-i ictimâiyemizin mukadderâtı hiçbir şâirimizi Mehmet Akif kadar meşgûl ve muztarib etmemiştir” (Süleyman Nazîf, 2015: 164) denebilir.

Maarifin Önemi ve Yöntemi Hakkındaki Görüşleri

“Bizi kurtaracak yegâne çâre -geçende de söylemişim- ma'ârifdir.”

(Mehmet Akif-20 Şubat 1913)

Mehmet Akif'in ilim ve maarifi manzumelerinin ana konularından birini yapması, cehalete olan düşmanlığı noktasında damadı Ömer Rıza Doğrul şunları söyler:

Okutmak ve yazmak en büyük zevki idi. Okuttuğu derse ehemmiyet verirdi. Bildiğini iyi bilirdi. Bilmediği şeye de hiç karışmazdı... İrfan ve liyakate meftundu. Kudret ve fazilet sahiplerini candan sever, kudret ve kabiliyet gördüğü herkesi millete hizmet yolunda çalışmaya teşvik ederdi. Cahilâne taassubun müthiş düşmanı idi. Eskiye kayıtsız şartsız bağlı değildi. Yeniye de körü körüne taraftar değildi. Düsturu şu idi: ‘Eski, eski olduğu için atılmaz, fena olursa atılır. Yeni, yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır.’ Asrın icabâtına, gençliğe, istikbale ehemmiyet verirdi (*Safahat* 1943: XXVIII).

Ona göre milletin maarif bakımından kurtuluşu ve “hakiki maarif”in temini ancak asrın icabına göre şekillenen öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanmasıyla mümkündür.

Bizi kurtaracak yegâne çâre -geçende de söylemişim- ma'ârifdir, sağlam ma'ârifdir, hakiki ma'ârifdir. Memlekete bunu sokarak kurtuluruz fakat ma'ârif hâlâ memlekete girmedi... Eğer el birliğiyle çalışırlarsa eminim ki kurtulacağız; yoksa kurtulmak imkânı yok³ (Doğrul, 1944: 139).

Her asırda bir yenisi ortaya konan ilmî gelişmelerin takibinin hayatî öneme sahip olduğundan hareketle, “Çin-i Maçin'deki bir ilmi gidip öğrenmek” (*Safahat-Âsım* 2001: 372) hususundaki mısralar *Safahat*'ın hemen her yerine yayılmıştır. Öğrenmeye meyilli tabiatıyla insan, sonuç olarak birçok güzel eser vücuda getirecektir:

² Mehmet Akif'in edebiyatla, eğitim ve öğretimle ilgili *Sebilürreşâd/Sırâtümüstakîm*'de tefrika ettiği bazı yazıları Latin harfleriyle bir araya getirilerek basılmıştır (Günaydın, 2016).

³ Bu mevzeye 20 Şubat 1913'te Süleymaniye Camii'nde vermiştir.

“Cibillîdir taharrî-i hakikat hırsı âdemde/ Onun mahsûlüdür meşhûd olan âsâr âlemde”
(Safahat-Âsım 2001: 137)

Safahat'ın *Âsım* isimli altıncı kitabında Hocazade, faziletleri çok olan milletimizin son “üç yüz yıl”da ilimle beraber yürüyemediğini; “nâfi sular” olarak nitelediği asrî ilmin “tez elden” memleketimize getirilmesi gerektiğini söyler. Çünkü hâl böyleyken Batı, atomu parçalamanın arefesindedir.⁴

Yarının ilmi nedir, halbuki? Gâyet müdhiş:

“Maddenin kudret-i zerriyyesi” uğraştığı iş.

O yaman kudrete hâkim olabilsem diyerek,

Sarf edip durmada birçok kafa binlerce emek.

Onu bir buldu mu, artık bu zemin: Başka zemin.

Çünkü bir damla kömürden edecekler te'min,

Öyle milyonla değil, nâ-mütenâhî kudret!..⁵ (Safahat-Âsım 2001: 424-425)

Bizler, edvâr-ı fazîletleri cidden parlak,

Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak,

O fazîlet son üç asrın yürüyen ilmiyle,

Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,

Bünyevî kudreti günden güne meflûc olarak,

Bir düşüş düştü ki: Davransa da, sarsak sarsak.

Garb'in emriyle yatıp kalkmaya artık mahkum;

Çünkü hâkim yaşatan şevket-i fenden mahrûm.

Biz, evet, hasmımızın kudret-i irfânından,

Bî-nasîbiz de o yüzden bu şerefsiz hüsrân...⁶ (Safahat-Âsım 2001: 423)

Sâde Garb'in, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.

O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin;

Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.

Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,

Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları.

Aynı menba'ları ihyâ için artık burada,

Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada. (Safahat-Âsım 2001: 424-425)

⁴ 1938 yılında Paris'teki Joliot-Curie, uranyumun nötronlarla bombardımanından üretilen maddelerin radyoaktif karakteristiklerinin çok daha hafif olan radyoaktif elementlerinki gibi olduğuna işaret ettiler. Meseleyi yeniden ele alan (Otto) Hahn ve (Lise) Meitner 1939'da lantan ve diğer orta atom ağırlığına sahip elementlerin uranyum bombardımanı ile üretildiğini buldular (Mason 2019: 519).

⁵ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

⁶ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

Sonunda Âsım'ı maddenin “kudret-i zerriyesi” yani atom ilmini öğrenmesi ve çalışmalar yapması için arkadaşlarıyla beraber Avrupa'ya (Berlin) gönderir.

“Nerdesin hey gidi Berlin?” diyerek yollanınız...⁷ (Safahat-Âsım 2001: 425-426)

Millet açken alenen içki içenleri tartaklaması, millet yakacak gaz yağı bulamazken kumarbazların sabaha kadar gaz yakıp israf etmelerini sindiremeyerek ellerinden gaz yağlarını alması, memleket zor durumdayken gülüp eğlenenleri, cümbüş yapanları dövmesi, sarhoşları nara attıkları için kovalaması, zulüm gören kadını kocasından ayırması (Safahat 2001: 414) bunlardan bazılarıdır. Hatta kız kardeşi Melek, babası Köse İmam'a Âsım'ın Babıali'yi basmayı planladığını bildirir. Âsım'ın bunlara kendince bazı cevapları olsa da babası Köse İmam kaba kuvvetle hiçbir şeyin çözülmeyeceğini, bu kuvveti ön planda tutanların aslında kazanmadıklarını anlatır. Bir milleti “sürü” olmaktan çıkararak unsurun kanun gücü ve maarif olduğunu söyler. Çünkü kanunlar, milletin asayışı ve düzeni için vazgeçilmezdir.

Bana anlat bakayım şimdi: Şu bîçâre ocak,

Zorbalar saltanatından ne zaman kurtulacak?

Hiç bu mantıkla, a dîvâne, hükûmet mi yürür?

Bir cemâ'at ki erenler işi yumrukla görür,

Kafa bitmiş demek artık, çekiver kuyruğunu!

Kuvvetin hakkı mıdır enselemek bulduğunu?

Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lazım, ne bunun;

Birinin pençesi ister yalınız: Kânûnun.

Ver bütün kudreti kânûna ki vahdet yürüsün...

Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...⁸ (Safahat-Âsım 2001: 416)

Âsım'ın yaptığı iş bununla da kalmaz. Kız kardeşi Melek, babası Köse İmam'a büyük bir endişe ile Âsım'ın Babıali'yi basmayı planladığını bildirir. Köse İmam da yine

Lâkin, oğlum, görüyorsun: Kurulan perde yaman;

Hani baştan başa kan, dış yüzü kan, iç yüzü kan!

Bir damar patlamasın, sel götürür memleketi;

Yoksa göstermeye Rabbim o elîm âkıbeti...⁹ (Safahat-Âsım 2001: 417)

diyerek oğlunun yanlış yolda olduğunu ikaz eder.

Köse İmam, oğlu Âsım'a öğütler verirken söz, eğitim ve öğretime gelir. İdeal ve muhayyel bir kişi olan, imanının metanetliği ile tanınan, cesur, kuvvetli, rikkat ve irfan sahibi, zeki, sporcu, yardımsever, adil gibi vasıflarla tanıtılan Âsım üzerinden maarifin bütün kötülükleri yok ettiği ve milletin ihtiyacı olan şeyin temelde bu olduğu bilgisi verilir (Safahat 2001: 410-411). Mısırlı İslam düşünürü Muhammed Abduh (öl. 1905) ile kendisinden riyâziye (matematik), felsefe ve kelâm dersleri aldığı Cemâleddîn-i Efgânî (öl. 1897) arasındaki bir muhavereyi Köse İmam'ın ağzından anlatır. Efgânî, maarif konusundaki uzun bir süreci gerektirecek olan bu değişimin hızlı ve tehlikeli bir şekilde gerçekleştirilmesini isterken Abduh,

⁷ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

⁸ Âsım'ın bu bölümü Sebilürreşad'da yayımlanmamış, doğrudan Safahat'ın baskısına konmuştur.

⁹ Âsım'ın bu bölümü Sebilürreşad'da yayımlanmamış, doğrudan Safahat'ın baskısına konmuştur.

bunun zamana yayılarak, tedricen, okullar kurarak, öğretmenler yetiştirerek yapılması taraftarıdır. Mehmet Akif, Abduh'un ifadelerini doğru bularak eğitim ve öğretimin bir süreç işi olduğunu savunur.

*Mısır'ın en muhteşem üstâdı Muhammed Abdu,
Konuşurken neye dâirse Cemâleddin'le;
Der ki tilmîzine Afganlı: "Muhammed, dinle!
İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak.
Öne bizler düşüp İslâm'ı da kaldırmazsak,
Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...
O berâhîni de artık yetişir dinletme!
Çünkü muhtâc-ı tezâhür değil isti'dâdın..."
"-Şüphe yok, hakk ı semûhîleri var Üstâd'ın...
Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdân'a;
Yeni bir medrese te'sîs edelim urbâna.
Daha üç beş de fazîletli mücâhid bulalım.
Nesli tehzîb ile, i'lâ ile meşgûl olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı, Şeyh'im, yer yer,
Oradan Âlem-i İslâm'a Cemâleddin'ler."
"-Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...
Yirmi günlük işe bak sen!"
"-Kulunuz ma'zûrum."¹⁰ (Safahat-Âsım 2001: 422)*

Sonuç olarak Hocâzade de Abduh'un tavsiyelerinin doğru olduğunu şu mısralarla ifade eder:

*İnkılâb istiyorum ben de fakat Abdu gibi...
Yoksa, ellerde kör âlet efeler tertîbi,
Bâbiâlî'leri basmak, adam asmakla değil.
Çek bu işten bütün ihvânını, kendin de çekil.
Gzymeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,
Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya...¹¹ (Safahat-Âsım 2001: 422-423)
Çalışmak için ilk adım olan "istek"tir.
Hulâsa, hepsi çalışmak, yorulmak isteyecek.
Fakat çalışmak için önce şart olan: İstek.¹² (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 253)*

¹⁰ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

¹¹ Yayınlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

¹² Yayınlanma tarihi: 2 Nisan 1914.

Bu istek, beraberinde ümitli olmayı da getirir. Çünkü başarıya ulaşmada bazı engeller karşımıza çıksa da bunları azim ile desteklemeli ve hiçbir zaman ümidi bırakmamalıdır.¹³ Çalışmak, öğrenmek isteyen insan, bu yolda karşılaştığı güçlüklerde geri adım atmamalı, bilakis azmini şiddetlendirmeli ve ümitsizliğe düşmemelidir.

Bazen iki üç haybet olur rehzen-i ümmîd

İnsân o zamân etmelidir azmini teşdîd...

Ye'sin sonu yoktur, ona bir kerre üşersen

*Hüsrâna düşersen, çıkamazsın ebediyyen!*¹⁴ (Safahat-Azim 2001: 59)

İnsan, iradesi ile hareket eden bir varlıktır. Tabii olarak “talep” ettiği şey ne ise sonuç da o yönde olacaktır.

Taleb nasılsa, tabî'i, netîce öyle çıkar,

*Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?*¹⁵ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 243)

Bir seyyah olan Abdürreşit İbrahim'in *Âlem-i İslâm*¹⁶ adındaki eserinden ilhamla vücuda getirilen *Safahat*'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde*'de sırasıyla Rusya, Türkistan, Çin, Japonya ve Hindistan'daki Müslümanların durumu, bizzat oralara giderek müşahade eden Abdürreşit İbrahim'in ağzından anlatılır. Abdürreşit İbrahim, bu seyahat dönüşünde Bahr-i Ummân'da uykuya dalar ve rüyasında İstanbul'da yeni fabrikaların açıldığını, buralarda çeşit çeşit kumaşların dokunduğunu, şehrin imar edildiğini, matbaaların millete faydalı eserler bastığını ve sayısız okulun açılıp buralarda kadın-erkek herkesin okuduğunu görür.

Sayırsız mektep açılmış: Kadın, erkek okuyor;

İşliyor fabrikalar, yerli kumaşlar dokuyor.

Gece gündüz basıyor millete nâfi' âsâr;

Âdetâ matba'alar bir uyumaz hizmetkâr.

*Mülkü baştan başa i'mâr edecek şirketler...*¹⁷ (Safahat-Süleymâniye Kürsüsünde 2001: 165)

İnsanın çalıştıkça ve öğrendikçe ne kadar cahil olduğunu anlar. Dolayısıyla tahsil tebcil edilmeli, cehalet de yerilmelidir. İlim tahsili konusunda gösterilen küçük bir gayret bile “vicdanın zevki” ve “insanlığın manası”dır.

Diyorlar: "İ'tirâf-ı cehl iken tahsîlin encâmı,

Nedir beyhûde it'âb eylemek şehbâl-i ikdâmı?"

...

Hakîkî i'tirâf altında parlar zilli irfânın;

¹³ “Azim”, “gayret”, “çalışmak” gibi kavramlar *Safahat*'ın hemen tamamına yayılmış ve eserin temel kavramlarından biri ve başlı başına bir çalışma konusu hâline gelmiştir. Fakat burada konumuz gereği, bu kavramlardan sadece “maarif” ve “ilim” kavramlarını destekleyen noktalarından bahsedilmiştir.

¹⁴ Yayımlanma tarihi: 11 Ocak 1909.

¹⁵ Yayımlanma tarihi: 18 Aralık 1913.

¹⁶ Abdürreşid İbrahim, 2013.

¹⁷ Yayımlanma tarihi: 15 Şubat 1912.

*Budur insanlığın ma'nâsı, en son zevki vicdânın.*¹⁸ (Safahat-Hasbihâl 2001: 137-138)

Safahat'ın aynı ismi alan birinci kitabındaki *Meyhane* isimli manzumede varını yoğunu satıp kumara ve içkiye harcayan bir adamın eşi meyhaneye gelir. Kızı evlilik çağına gelmiştir; fakat babasının bu olumsuz tavırlarından dolayı kızı kimseyle evlenememektedir. Okumaya meyli olan oğlu da okuyamamaktadır. Okuma ve öğrenmenin bu karanlık tabloda tek kurtarıcı amil olarak görüldüğü, kadının oğlu için sarf ettiği şu cümlesinde anlatılmıştır:

*O bâri bir adam olsun da kalmasın câhil...*¹⁹ (Safahat-Meyhâne 2001: 32)

Zümer suresinin 9. ayeti²⁰ hatırlatılarak bilenlerle bilmeyenin arasındaki farkın karanlıkla aydınlık ve ölü ile yaşayan arasındaki kadar büyük olduğu belirtilir:

Fakat câhille âlim büsbütün nisbet kabûl etmez:

O bir kördür, bu lâkin doğru yoldan hiç udûl etmez.

Diyor Kur'an: "Bilenler, bilmeyenler bir değil. Heyhât

*Nasıl yeksân olur zulmetle nûr, ahyâ ile emvât!"*²¹ (Safahat-Hasbihâl 2001: 137)

Maarifin tabii olarak milletin kültürel yapısına ve geçmişine uygun olması gerektiği bir "ağaç" örneği üzerinden verilir ve bunun için yapılması gereken şey sadece "çalışmak"tır.

Bu muazzam ağacın gövdesi baştan aşağı;

Sayırsız kökleri, tekmil dalı, tekmil budağı;

Milletin sîne-i mâzîsine merbût, oradan

Uzanıp gelmededir... Öyle yaratmış Yaradan.

Bir cemâat ki: Nihâyet ona gelmez de iyi,

Ağacın hey'et-i mecmûası, yâhud çiçeği,

Tâ gider, sîne-i milletten urup hâke serer;

Milletin kendi olur işte o baltayla heder!

İnkişâf etmesi âtîde de pek zordur onun:

Çünkü meydanda kalan kütle yığınlarca odun!

Hastalanmışsa ağaç, gösteriniz bir bilene;

Bir de en çok köke baksın o bakan kimse yine.

Aşılarken de vurun kendine kendinden aşu

Şâyed isterseniz ağacın donanıp üstü, başı,

Benzesin taze çiçeklerle bezenmiş geline;

Geçmesin, dikkat edin, balta çocuklar eline!

İşte dert, işte devâ, bende ne var? Bir tebliğ...

Size âid sizi tahlîs edecek sa'y-i belîğ. (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 178)

¹⁸ Yayınlanma tarihi: 18 Mart 1909'dur fakat şiir 20 Eylül 1905'te yazılmıştır. Bk. *Sırâtülmüstakîm* C 2: 52.

¹⁹ Yayınlanma tarihi: 22 Ekim 1908.

²⁰ "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!"

²¹ Yayınlanma tarihi: 18 Mart 1909'dur fakat şiir 20 Eylül 1905'te yazılmıştır. Bk. *Sırâtülmüstakîm* C 2: 52.

Bu çerçevede Japonların maarif konusundaki gayretlerine değinilir. Maarifin bir milletin yükselişinde ortaya koyacağı tezahürlerin başında milli bilinç gelmektedir. Maarif, milletin geçmişten getirdiği kültürel yapı ile bütünleştiği zaman anlam bulacaktır. Mehmet Akif bu duruma “mâhiyet-i rûhiyye” demektedir.

İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?

Nedir esbâb-ı terakkîsi? Yakından görmek.

Bu uzun boylu mesaî, bu uzun boylu sefer,

Bir kanâat verecekmiş bana dünyâda meğer.

O kanâat da şudur:

Sırr-ı terakkînizi siz,

Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.

...

İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:

Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,

Kendi “mâhiyyet-i rûhiyye” niz olsun kılavuz.

Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz. (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 178)

İlim ve fenle uğraşanların sayısı azdır. Olanlar da var olan bilgileri tekrarlamaktadır. Dolayısıyla ilmin insan ve toplum hayatına faydalı olabilmesi için ona gereken itibarı vermek gereklidir. İlmin yayılması için kendisine rahat bir zemin bulması gerekir.

Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?

Çünkü, efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün;

Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde, fînûn,

Önce gâyetle büyük hürmet arar, sonra sükûn,

Asr-ı hâzırda geçen fenlere sâhip denecek,

Bir adam var mı yetişmiş içinizden, bir tek?

Mütefennin tanınan üç kişinin kıymeti de,

Münhasır anlamadan, dinlemeden taklîde.

Kim mesaîsini bir gâyeye vardır, hani?

Gösterin pâye-i tahkîke teâlî edeni?²² (Safahat-Süleymâniye Kürsüsünde 2001: 174)

Rü'esâ-yı rûhâniyye kendilerinde bitmez tükenmez bir ilim, tenâhî bilmez bir hazîne-i irfân bulunduğuna kâni oldukları için bunun hâricinde ne varsa “hak ve hakîkatten hâricdir, kabul eden de zındıktır” hükmünü vererek mahkûmu tasavvuru akıllara dehşet verecek, en metânetli yürekleri dehşetlere düşürecek bir yığın işkenceler altında öldürürlerdi. Bu sûretle ilmin terakkîsine çalışmış

²² Yayınlanma tarihi: 15 Ağustos 1912.

olmak töhmetiyle birçok hükemâyı mahvettiler. İlmin tarihini tettebbu' edenler büyük büyük ibretler görürler. İşte bu gibi vesâil-i cebr ü şiddet sâyesinde ilme karşı olan temâyül durdu²³ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 398-399)

Safahat'ın birçok manzumesinde “mazi” kavramı ile dönemin okuma ve yazma ameliyesi ve bunun getirileri kıyaslanır. Okur-yazarlıktan istenen verimin alınamaması herkesin üzerine bir “kâbûs” gibi çökmüş ve mazinin ironik olarak “azaplı bir gece” olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum, ümitsizlik ve bedbinlikle birlikte içinden çıkılması zor bir hâl alır.

“Okur yazar” denilen eski baş belâsından,
Olunca ümmet-i merhûme büsbütün me'yûs;
Mühît-i fikrine çullandı kanlı bir kâbûs.
Çekilse: Arkada mâzî denen leyâl-i azâb;
Atılsa: Önde bir âtî ki dalga dalga serâb!
Ne gökte yıldıza benzer ufak bir aydınlık;
Ne yerde göz kadar olsun ışıldayan bir ışık,
Adem bulutları döktükçe gölge tûfânı,
Kefenli gezmede mevtin hayâl-i üryânı!
Bağurmak istedi, lâkin duyulmuyordu sesi.
Bunaldı... Çünkü tıkanmıştı büsbütün nefesi.²⁴ (*Safahat-Hâtıralar* 2001: 320)

Dikkat edildiğinde “ecrâm” denilen cansız gök cisimlerinin bile insana örnek teşkil ettiği görülür. Çünkü onlar hiç durmamakta, yaradılışları gereği sürekli çalışmaktadırlar. İşte Mehmet Akif'in “âilât-ı semâviyye” dediği uzayı ve bu mükemmel dengeyi anlamak ve onu keşfetmek yine ancak ilimle olacaktır.

Bu mevkibin, gece gündüz koşan bu kâfilenin
Mürettebâtı, birer saltanatlı âilenin
Reîs-i dâimidir; vâkıâ bu âileler
Görünmüyor bütün eb'adı yoklasak yer yer;
Fakat delâlet-i nûruyle gezseniz ilmin,
Vücûdu anlaşılır her adımda bin necmin.²⁵ (*Safahat-Fâtih Kürsüsünde* 2001: 231)

İlmî anlamda büyük emekler harcanmalıdır. “Velez pek az kişi” bile olsa bundan istifade ettiğinde harcanan hiçbir emek boşa gitmemiş olacaktır. *Âsım* isimli kitapta şu bilgiler verilir: Heyet-i İrşâdiye²⁶ toplanır ve köylere gönderilmek üzere zirai kitapların basılması görüşü tartışılır. Heyettekiler ve özellikle Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), ilkin bu

²³ Yayımlanma tarihi: 2 Mart 1911.

²⁴ Bu şiir, *Sebîlürreşâd*'da 5 Eylül 1918'de yayımlanmıştır fakat daha önce *Hâtıralar* isimli kitapta yer aldığından şiirin yayın tarihini Eylül-Ekim 1917 olarak vermek gerekir.

²⁵ Yayımlanma tarihi: 16 Ekim 1913.

²⁶ Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinden olan Heyet-i İrşâdiyye (Heyet-i Tenvîriyye), cemiyetin en önemli koludur. Çoğunluğu Mehmet Akif Ersoy, Recaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Rasim, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit Yalçın, Süleyman Nazif, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura gibi ediplerden oluşan heyet, ülke çapında millî birlik ve beraberlik için irşatlar yapma kararı alır.

görüğe köydekilerin okumayacağı, basılan kitapların “heder” olacağı düşüncesiyle karşı çıkar. Ardından sözü alan Hüseyin Kazım Kadri (1870-1934)²⁷, tabiattan örnekler göstererek saçılan milyonlarca tohumun sadece bir kısmının toprakta bittiğini, tabiatın “zarar” veya “kâr” aramadığını ve dolayısıyla bunun boş yere olmayacağını, az da olsa okuyup bundan istifade edecek kişilerin olacağını söyleyerek asıl gayesinin “nesli kurtarmak” olduğunu belirtir.

– Söz aldı, başladı Kâzım:

– “Efendiler, beyler,

Şu bahsi geçmiş eserler nedir? Zirâidir.

Müdâfa ’âtımı öyleyse pek tabî ’idir,

Alıp da nakledivermek bütün tabîatten,

Bütün tabiate hâkim şu ’ün-i kudretten,

Bilirsiniz ki: Hudâyî biten en ince nebat,

Döker de her sene milyonla canlı tohm-ı hayat,

Göçerse öyle göçer hilkatın bahârından.

Yabâni hardala mümkün mü olmamak hayran?

Ya bir papatyaya kâbil mi etmemek hürmet?

Ne vergi vermededirler? Çiçek başından, evet,

Zemînin aldığı tohumun yekûnu: Milyarlar!

Demek, tabîati icbâr eden avâmil var,

Bu ihtişâma, bu vâsi’, bu müdhiş isrâfa;

O, iktisâdı bırakmazdı yoksa bir tarafa.

İşin hakîkati: Hilkat ne kâr arar, ne zarar;

Bekâ-yı nesle bakar hep, bekâ-yı nesli sorar.

Neden mi? Çünkü hayâtın yegâne gâyesidir;

O gâye olmasa dünyâ bir âhiret kesilir.

Saçıp savurmada fıtrat bütün hazâinini,

Merâmı gâyesinin böylelikle te’minî.

Ya önceden biliyor, binde kim bilir ne kadar

Ziyâna uğrayacak sonradan bu milyarlar?

Kolay değil, kimi intâş için zemin bulamaz;

Zemin bulur kimi, lâkin nedense doğrulamaz.

Bu çiğnenir, onu kurt yer, öbür zavallıyı kuş;

Bakarsınız: Çoğu bitmiş sonunda, mahvolmuş,

²⁷ *Türk Lügati* isimli karşılaştırmalı Türkçe sözlüğün sahibi olan Hüseyin Kazım Kadri, ziraat ile ilgilenmiş ve bu alanda yayımlar yapmıştır. Tevfik Paşa (1845-1936) kabinesinde Ticaret ve Ziraat Bakanlığı görevinde de bulunmuştur.

*Sebât edip de, fakat kurtulan tohum pek azı.
Demek, saçarken eteklerle saçmadan garazı,
Şu çimlenen bir avuç tohumu devşirip, ancak,
Bekâ-yı nesle varan gâyesinde kullanmak.
Demek, tabîat edermiş zaman zaman isrâf...
Hayır, tabîate müsrif demek bilâ-insâf,
Hatâ değil de nedir? Çünkü hayr için veriyor.
Efendiler, bize fitrat nümüne gösteriyor,
Diyor ki: Gâyeniz uğrunda bezledin emeği;
Düşünmeyin hele hiçbir zaman esirgemeyi.
Efendiler, bu eserler de şimdi bastırılır,
Biner biner saçılır yurda, çünkü lâzımdır.
Buyurdular ki: Fakat bastırıp dağıttık mı,
Ziyân olup gidecek, hem büyükçe bir kısmı.
Efendiler, bilirim ben de, çok bu işte ziyân;
Şu var ki: Savrulan efkârı toplayıp okuyan,
Velev pek az kişi olsun zuhûr eder mutlak.*

*Bizim de gâyemiz ancak o nesli kurtarmak.*²⁸ (Safahat-Âsım 2001: 389-391)

Muhaverenin sonunda Recaizade, “hakka ser-fürû lâzım” (Safahat-Âsım 2001: 391) diyerek Hüseyin Kazım Kadri’yi tebrik etmiştir.

Bedenin gıdası nasıl yiyeceklerse aklın gıdası da ilimdir.

Bedene göre gıda ne ise kuvve-i akliyyeye göre ilim odur. Beden nasıl yerden yetişen birçok mevâddi temsil ederek nemâ buluyorsa, kuvve-i akliyye de öylece hâricden aldığı birtakım ma’lûmâtı, birtakım ilmî nazariyâtı temsil sâyesinde büyüyor, yükseliyor²⁹ (Sırâtümüstakîm Mecmuası C 5: 398).

İlim ve maarif belirli bir coğrafya veya kesme ait değildir. Kendisinden istifade etmek isteyen herkese kucak açar. İlim ve fen, hangi kaynaktan, milletten, coğrafyadan, inançtan gelirse gelsin alınmalıdır.

Müslümanlık ilmi ne bir memlekete ne de bir millete hasretmemiştir. Belki nevâdir-i irfân u ma’rifeti hangi iklimde, hangi ümmette bulursak almak için bize emretmiştir... Binâenaleyh hiçbir Müslüman için bir hikmeti, mahzâ i’tikâdca kendisine münâfi olan bir menba’dan sudûr etmiş olmasına bakarak kabul etmemek asla câiz olamaz. Belki o hikmetin hikmet olması, şân-ı insâniyyeti i’lâya yaraması derhal telakkîsini îcab eden en başlı bir sebeptir. Kur’ân’ı kemâl-i tedebbürle tilâvet edecek olursan insanı ilme karşı gafletten, beyyinât-ı hikmete karşı iğmâz-ı ayndan men’ eden birçok âyetler görürsün³⁰ (Sırâtümüstakîm Mecmuası C 5: 399).

Alınız ilmini Garb’ın, alınız san’atini;

Veriniz hem de mesaînize son sür’atini.

²⁸ Âsım’ın bu bölümü Sebilürreşad’da yayımlanmamış, doğrudan Safahat’ın baskısına konmuştur.

²⁹ Yayımlanma tarihi: 2 Mart 1911.

³⁰ Yayımlanma tarihi: 2 Mart 1911.

Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız, (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001:
178)

Bakın mücâhid olan Garb'a şimdi bir kerre:

Havâyâ hükmediyor kânî olmuyor da yere.

Dönün de âtil olan Şark'ı seyredin: Ne geri!

Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri!

Nedir şu bir sürü fenler, nedir nu san'atler?

Nedir bu ilme tecellî eden hakikatler?³¹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 239)

Süleymaniye Kürsüsünde'de Abdürreşit İbrahim'in ilk seyahati olan Rusya'daki intibaları aktarılır. Burada maarifin yayılması için ilk iş olarak matbaa kurulur ve faydalı eserler basılır. Başlangıçta para sıkıntısı çekilse de zamanla bağışlarla bu engel de aşılır. "Altı ay" gibi kısa bir sürede matbaa "umulmayacak" derecede geniş bir çevreye hitap etmeye başlar. Dergiler basılır, okullar açılır. Böylece okuyup yazanların sayısı git gide artmış olur. Dolayısıyla yapılan ilk iş, ilmin ve maarifin yayılmasını sağlamaya çalışmak olmuştur.

Evvelâ gizlice bir matba'a te'sîs ettim;

Beş on öksüz bularak basmacılık öğrettim

Kalemim çokça pürüzlüydü, fakat câresi ne?

Sonra, bilmem kimin üslûbu avâmın nesine!

Dilimin döndüğü şiveyle bütün gün yazdım;

Okuyanlar o kadar çoktu ki, hiç ummazdım.

Usta âsârını verdikçe çocuklar bastı;

Altı ay geçti, bizim matba'anın çıktı adı.

Göğsü îmanlı beş on tâne fedâi gelerek,

Dediler: "Sen ne basarsan, onu tevzî' edecek

Vâsitan işte biziz, korkulacak şey yoktur...

Para lâzımsa da bildir ki verenler bulunur."

Bir cerîdeyle hemen başlayıverdim va'za.

Zâten en başlıca yol, halkı budur îkâza.

Medeniyyetteki insanlar için matbûât ,

Şimdi kürsîlerin en yükseği, lâkin, heyhât,

Sizde hiç böyle değil, belki tamâmen aksi:

En fenâ bir cereyan gösteriyor en iyisi.

Müslüman unsuru az çok uyanıktır orada;

Biz de ancak bunu tezyîd ediyorduk arada.

³¹ Yayınlanma tarihi: 20 Kasım 1913.

*Parasızlıktı bidâyette işin korkulusu;
Ağniyâ altını bezletti etekler dolusu...
Açtık oldukça güzel medreseler, mektepler;
Okuyup yazmayı ta'mîme çalıştık yer yer,
Tatar'ın yüzde bugün altmışı hakkıyla okur;
Rusların halbuki nisbetleri gâyet dündür.³² (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001:
155-156)*

Mehmet Akif de tahsilini Köse İmam'ın ifadesiyle “ömrünün elli senesini ilme vakfetmiş” (Safahat 2001: 341) olan babası İpekli Tâhir Efendi'den görmüştür.³³ Dolayısıyla maarifin erken yaşlarda kazanılması konusundaki ısrarını kendi hayatında görmekteyiz. Mısraları arasında bu durumu teyit edici hatıralar vardır. “Sekiz yaşlarında” iken babası ile Fatih Camii'ne gidip oradaki unutamadığı tabloyu aksettirir. Tasvir ile güçlendirilmiş bu mısralarda babasının elinden tutup cami içerisinde tecrübe ettiği ortam, onun için unutulmazdır:

*Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: “Bu gece,
Sizinle câmie gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!”
Deyip alırdı berâber benimle kardeşimi.
Namaza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkâne koşardım hasırlar üstünde!
Hayâl otuz sene evvelki hâli pişimden
Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben:
Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak;
Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ziyâdece ak;
Mehîb yüzlü bir âdem: Kılar edeble namaz;
Yanında bir küçücük kızcağızla pek yaramaz.
Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.
İmâmesinde fesin bağlı sâde bir boncuk!
Sarık hemen bozulur, sonra şöyle bir dolanır;*

³² Yayımlanma tarihi: 11 Ocak 1912.

³³ Süleyman Nazîf de Mehmet Akif'in ilk tahsilini babası İpekli Tahir Efendi'den aldığını şu cümlelerle teyit etmektedir: “Mehmed Âkif Bey, lisân-ı Arab'la medreselerimizde tahsili mu'tâd olan ulûmu merhûm pederinden ve pederinin irtihâlini müteâkip diğer ulemâ-yı muktedirlerden mükemmelen okudu” (Süleyman Nazîf, 2015: 18). “İpekli müderris Mehmed Tâhir Efendi'nin salâbet-i dîniyye sâhibi, ilmiyle âmil ve amelinde muhlis bir zât olmakla beraber, asrın icâbâtını hakkıyla idrâk etmiş bir hoca efendi bulunduğu da ez-cümle mahdûmuna verdiği terbiyeden müstebân oluyor. Mehmed Âkif mâhiyetinde büyük bir şairi ancak böyle bir baba cihâna getirebilir. Acem lisânlarıyla ulûm-ı İslâmiyyeyi esaslı sûrette ta'lîm ettirdiği hayru'l-halefine bir taraftan da İstanbul Mülkiye İdâdîsi'nde derece-i tâliyye tahsilini göstertiyor” (Süleyman Nazîf, 2015: 20).

*Biraz geçer, yine râyet misâli dalgalanır!
Koşar koşar duramaz.... Âkıbet denir “âmin”
Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzîn,
Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.
Gelir düşer eve yorgun, dalar pek âsûde
Derin bir uykuya...³⁴ (Safahat-Fâtih Câmii 2001: 5)*

Âmin Alayı isimli manzumesinde Osmanlılar döneminde okula yeni başlayan çocuklar için düzenlenen bir çeşit tören olan ve maarifi yayacak olan çocukların bir milletin geleceğine ne kadar büyük etkide bulunacağını simgesi olan, halk arasında “âmin alayı” olarak bilinen ve en önemlisi pedagojik bir değer taşıması bakımından öğrencilerde okuma arzusu uyandıran bed’-i besmele cemiyetindeki³⁵ çocukların durumu veciz bir şekilde dile getirilir:

*En önde, rahlesi âgûş-i ihtirâmında,
Ağır ağır yürüyen bir dokuz yaşında melek;
Beş on adım geriden, pîş-i ihtişâmında,
Şafak ziyâları hattâ ufûl edip gidecek
Kadar lâtîf, iki ma’sûmu bir açık payton
Vakâr u nâz ile çekmekte; arkasında bunun,
Küçük adımlı yaman bir tabur ki hayli uzun!
O ruhtan daha sâfi olan yüreklerden,
Zaman zaman bir ilâhî terâne yükseliyor;
Bu cûş-i safvetin aksiyle tâ meleklerden
Zemîne doğru bir “âmin!” sadâsıdır geliyor.
Muhîti her birinin bir sabâh-ı nûrânûr,
Bütün bu kâfile efrâdı, pür-sürûd-i sürûr,
Yarıp önünde duran halkı muttasıl gidiyor!..³⁶ (Safahat-Âmin Alayı 2001: 134)*

Nazariyatın Tek Başına Yetmemesi

“Ulûm-ı hâzıradan beklenen menâfi’idir.

Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfi’idir.”

(Safahat-Hâtıralar 2001: 319)

Mehmet Akif, öğrenilen bilgilerin hayata tatbik edilmemesini maarifin tam olarak anlaşılmasına bağlar. Hayata atılan gençlerimiz, tecrübe edinmeden, “hayatı okumadan” tahsil görmeye çalışmaktadır. Oysa öğrendiklerini, geçmişin ortaya koyduğu tecrübeler ile doğru bir biçimde birleştirip bilgilerini fikir hâline getirerek faaliyet sahasına dâhil edilmesi

³⁴ Yayımlanma tarihi: 27 Ağustos 1908.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Öcal, 1991.

³⁶ Yayımlanma tarihi: 10 Aralık 1908.

elzemdir. Ona göre “avâm kısmı hiç okumuyor, yazmıyor. Okuyup yazanlar ise ne dünyaya ne ahirete yarar bir yığın nazariyat ile uğraşıyorlar”³⁷ (Doğrul, 1944: 139).

Nazariyyâta boğulmakla geçen ömre yazık;

*Amelî kıymetidir kıymeti ilmin artık.*³⁸ (Safahat-Süleymâniye Kürsüsünde 2001: 174)

*Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...*³⁹ (Safahat-Âsım 2001: 422)

İlim ve maarif, yiyip içilerek bitirilen bir şekle, yani sadece bilgi ambarını -o da yanlış bir biçimde- doldurmak şeklinde algılanmamalıdır. İlim, yapısındaki insanı inşa eden özelliği münasebetiyle cehaleti ortadan kaldırmakla yetinmez, beraberinde güzel ahlakı da getirir. Yayımcı ve yazar Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığıraçan) (1880-1963) *Maarifimiz ve Servet-i İlmîyyemiz* isimli kitabında, Mehmet Akif'in yukarıdaki mısralarını destekler nitelikte Japon imparatoru Mutsuhito (1867-1912)'nin söylediği şu sözlere yer verir:

“Cehalet, insana yakışır âlimliği tahrip eden her türlü fenalıkların kaynağı olduğundan hayatla ilgili koşulların ıslahı ve insanlığın manen ve maddeten mükemmel bir mevkiye yükselmesi için herkesin ilim ve sanat tahsil etmesi lüzumludur. Bir insan, bu dünyada refah ve saadete ermek için bilgi olgunluğu ve ahlak güzellikleri ile şahsını ve niteliklerini süslemeye mecburdur. Tahsil ve terbiye sayesinde insanlar, servet kazanma ve zengin olmak, şerefli mesleklere girmek, kısacası insanların bilgisini genişletme sebebi olacak hizmette bulunmak sebep ve vesilelerini öğrenirler” (Dosay Gökdoğan, 2000: 5-6).

Ona göre uygulama sahasına konmayan nazariyat, gerçeği görmeye manidir. Bilgiler, “hayatı anlamak/görmek” adına hayata dönük olmalı/umumun istifade etmesi sağlanmalı/kullanım alanı geniş olmalıdır. Şuur çerçevesinde bilmek/öğrenmek, ardından da bunları insanların istifadesine sunmalıdır:

Eşikten atlamak isterseler hayâta yarın,

Beşikte duyduğu sesler gelir, bu yavruların.

Dokur ufukları üstünde bir serâb-ı kesîf,

Ki yırtarak çıkabilmek ümîdi hayli za'îf?

Geçer şebâbımızın en güzîde eyyâmı

Hayâtı anlayarak atmadan bu evhâmı!

Hayâtı anlamıyor... Çünkü görmüyor, okuyor;

Zavallı kırkına gelmiş de ağzı süt kokuyor!

Okutma: Bitti; okut: Serserî-i şî'r ü hayâl!

Okutmasan da okutsan da aynı istikbâl!

Hesâb edilse: Cehâlet kadar çıkar mühlik,

Ma'ârif oldu mu bir yerde sâde müstehlik.

Ulûm-ı hâzıradan beklenen menâfi'idir.

Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfi'idir.

³⁷ Bu mevize, 20 Şubat 1913'te Süleymaniye Camii'nde verilmiştir.

³⁸ Yayımlanma tarihi: 15 Ağustos 1912.

³⁹ Yayımlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

O hâlde bizdekiler sadra hiç değil şâfi.

Fünûn-ı müsbeteden istifâdemiz menfî⁴⁰ (Safahat-Hâtıralar 2001: 318-319)

Mehmet Kaplan da Mehmet Akif'in bu yönüne dikkat çeker:

Akif'i ilim sahasında ilgilendiren de 'nazariyat' değil 'tatbikat', insanların işine yarayan faydalı bilgilerdir (Kaplan, 2014: 172).

Öğrencilere nazari/teorik bilgiler yanında bunları kullanabilecekleri uygulamaların da gösterilmesi gerektiği konusunu dil öğretimi üzerinden de verir. Hedef dilin kelimelerini çekimleriyle birlikte vermek; nazari bilgileri sınırlı tutmak; temrinleri/alıştırmaları artırmak; kelimelerin etimolojisi hakkında kısa bilgiler verdikten sonra bu kelimelerle önce ikişer ikişer kelimelerden müteşekkil cümleler kurmak ve sonra bu cümleleri tedricen uzatmak; ardından yavaş yavaş öğrenciyi basit bir şiir ve hatta kısa bir hikâyecik yazabilecek seviyeye getirmek ve en önemlisi bunları zevkle yapmak, Mehmet Akif'in dil öğretimi konusunda pratiği (amelî) merkeze alarak yazılacak bir ders kitabının nasıl hazırlanması gerektiği konusundaki teklifidir:

Lâkin bizim en büyük kusurumuz her işte olduğu gibi lisân husûsunda da nazariyyât ile fazla dakâik ile uğraşmamız, tatbikâta hiç ehemmiyet vermemekliğimizdir. Meselâ çocuklara senelerce aksâm-ı seb'a skalası yaptırırız da bir mu'tel kelimeyi sıra ile tasrîf ettirmeyiz. Hattâ i'lâlin gavâmızını bildiğimiz hâlde belki kendimiz bile mu'tel fiili tereddütsüzce çekemeyiz! Fıkr-i âcizâneme kalırsa mekteplerde okutulacak sarf ve nahv-i Arabî yüz sayfayı geçmemeli, en esâslı kavâid öğretilmelidir. Alt tarafı yalnız tatbikât olmalıdır. İkişer kelime cümlelerden başlanılarak ibâreler bulunmalı yahud tertîb edilmeli. Bunların elfâzı üzerinde kavâid-i sarfiyye tatbik olunduktan sonra tahlîl-i nahvîler yaptırılmalı, tercüme ettirilmeli. Gide gide bu cümleler büyütülmeli. İş hafif ibâreli şiirlere kadar vardırılabilmeli. Çocuklar için Arapça yazılmış bir hikmet-i mensûreyi yahud bir şi'r-i ahlâkîyi anlamak ne büyük zevktir! Çocuk bir kere bu zevkten nasib almaya başladı mı, artık onun âtisi emindir. Çünkü Türkçe okuyacağı âsâr kendisine bir taraftan nâ-mütenâhî Arabî kelimeler öğreteceği için sermâyesi ale'd-devam artacak; sizin için hafif hafif hikâyeler tercüme ettirmek imkânı bile hâsıl olacaktır...⁴¹ (*Sirâtmüstakîm Mecmuası C 4: 304*)

Bu tavsiyenin dil öğretimi konusunda önemli bir adım olacağını ve gerçekleştirilmesinin ancak tedricen mümkün olduğunu düşünür:⁴²

Benim tavsiye etmek küstahlığımda bulunduğum bu usûl o kadar yeni bir şey değilse de büyük bir hatve-i terakkî olacağına şüphe edilmemelidir. Lisân için bundan çok daha amelî, çok daha kolay usûller varsa da ukalâdan birinin dediği gibi: "Ta'yîn ettiğimiz gâyete koşa koşa gitmeye kalkışırsak tabîî bir hareket etmiş olmayız." Yavaş yavaş gidelim, fakat elbirliğiyle gidelim, hem mütemâdiyen gidelim. Beş on adım koştuktan sonra yorgun düşecek değil miyiz? Elbette tabîî bir yürüyüş daha emindir⁴³ (*Sirâtmüstakîm Mecmuası C 4: 305*).

⁴⁰ Bu manzume, *Sebîlürreşâd*'da 1 Ağustos 1918'de yayımlanmıştır fakat daha önce derginin kapalı olduğu dönemde *Hâtıralar*'da yer aldığı için bu manzumenin ilk yayın tarihi Eylül-Ekim 1917'dir.

⁴¹ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁴² Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığırçan) (1880-1963), dil öğretiminin nazari olmaktan çok, pratik olarak uygulanması gerektiğini, öğretmenin rolüne vurgu yaparak şu sözleriyle anlatır: "Geçenlerde Ankara Öğretmen Okulu'nda tesadüfen öğrencilerin Arapça ve Farsça derslerini görmüştüm. Bu iki ders okulun muhterem müdürü tarafından okutuluyordu. Tahta başına geçen öğrenci, öğretmenin o lisanlarda anlattığını yazıyor, sonra tercüme ve tahlil ediyordu. Sınıfta anlatma ve konuşma, soru ve cevap hep bu lisanla oluyordu. Yüksek bir Berlitz usulü izleniyordu. Kendimi bir Arap veya bir İran mektebinde zannediyordum. Bu iki lisan, o muktadir öğretmenin himmetleriyle ne kadar sadeleşmiş görünüyordu. Öğrenciler genellikle lisanı anlıyor, yazıyor, konuşabiliyordu. İşte bu büyük bir başarıydı. Lisanlar bu şekilde öğretilirse, diğer ilim ve fenler de hep böyle amelî bir usule tâbi tutulursa o zaman maksada ulaşılır fakat bu yolda öğretim usulü ancak hocanın büyük bir iktidara sahip olmasıyla mümkündür" (Dosay Gökdoğan, 2000: 37-38).

⁴³ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

“Öğretmen”in Önemi ve Özellikleri

“ ‘Muallimim’ diyen olmak gerektir îmanlı;
Edebli, sonra liyâkatli, sonra vicdanlı.”
(Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

Öğretmenin bir milletin en çok muhtaç olduğu insan olduğunda şüphe yoktur. Maarifin temel unsurudur ve onu yayar. Bir milleti hemen her anlamda yükseltir. *Safahat*’ın altıncı kitabı olan *Âsım*’da Köse İmam (Ali Şevki Bey) ile Hocasâde (Mehmet Akif) arasında geçen muhaverelerin birinde, önce Köse İmam’ın ağzından öğretmenin millet için ne kadar büyük bir nimet ve talih olduğu ardından da Mestanlı Dayı ismindeki karakterin ağzından bir öğretmende bulunmaması gereken özellikler verilerek model bir öğretime tahkiye yoluyla işaret edilir. Köse İmam, bir şehrin nahiyesinde gördüğü manzarayı nakleder. Bu nahiyenin önde gelenleri üç gündür okulları kapatmış ve oradaki öğretmenleri kovmuştur. Köse İmam’a kendilerine vaaz etmesini istediklerinde İmam da ilmin, okumanın ve öğretmenin değerini *Kur’ân-ı Kerîm*’den ve hadislerden delillerle anlatır. Oraya bin bir zorlukla gelen ve bir “nimet” olarak gösterilen öğretmenlerin oradakiler tarafından istenmemesi Köse İmam’ı sınırlendirir ve bu sebepten oradakilerin eğitim ve öğretimden mahrum kalarak büyük “felaketler” yaşayacaklarını belirtir. Hoca hakkının ödenemeyeceği bildirilir. Öğretmen, uzak diyarlardan bilgiyi alıp getirdiği, ilim adına büyük sıkıntılar çektiği için mümtaz bir yerdedir ve bir millet için “talih”tir.

Hiç muallim kovulur muymuş, ayol, söyleyiniz?

O sizin devletiniz, ni’metiniz, her şeyiniz.

Hoca hakkıyla beraber gelecek hak var mı?

Sizi mîzâna çekerken bunu sormazlar mı?

...

Hiç düşünmek de mi yoktur, be adamlar, bu ne iş?

En büyük tâli’i Mevlâ size ihsân etmiş,

Hem de ta olduğunuz mevkie göndermişken;

Teptiniz kendi gelen ni’meti sersemlikten!

Çok zaman geçmeyecektir ki bu nankörlüğünüz,

Ne felâketlere meydan verecektir görünüz!

Köylerin yüzde bugün sekseni, hatta, hocasız;

Siz de onlar gibi câhil kalarak anlayınız!

Bir hatâ oldu, deyip şimdi peşîmansınız a...

Ne çıkar? Gitti giden, kıydınız evlâdınıza...⁴⁴ (Safahat-Âsım 2001: 371-372)

Bu sırada nahiyenin önde gelenlerinden olan Mestanlı Dayı söz alır ve köyelerine gelen öğretmenin yerilecek yönlerini vererek “öğretmen” sıfatının içinin nasıl doldurulması gerektiğini anlatır. Buna göre öğretmen, kişisel bakımını yapan, düzenli, güzel huylu, sosyal ilişkileri sağlam, çevresine karşı ilgili, selâm alıp veren bir insandır.

⁴⁴ *Âsım*’ın bu bölümü Sebilürreşad’da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*’ın baskısına konmuştur.

*Yelde izler bırakır gezdi mi bir çiş kokusu;
Ebenin teknesi, ömründe pisin gördüğü su!
Kaynayıp çifte kazan, aksa da çamçak çamçak,
Bunu bilmem ki yarın hangi imam paklayacak?
Huyu dersin, bir adamcıl ki sokulmaz adama...
Bâri bir parça alıssaydı ya son son, arama!
Yola gelmez şehirin soysuzu, yoktur kolayı.
Yanılp hoşbeş eden oldu mu, tınmaz da ayı,
Bir bakar insana yan yan ki, yuz⁴⁵ olmuş manda,
Canı yandıkça, döner öyle bakar nalbanda.
Bir selâm ver be herif! Ağzın aşınmaz ya... Hayır,
Ne bilir vermeyi hayvan, ne de sen versen alır.
Yağlı yer, çeşmeye gitmez; su döker, el yıkamaz;
Hele tırnakları bir kazma ki insan bakamaz.
Kafa orman gibi, lâkin, o bıyık hep budanır;
Ne ayıptır desen anlar, ne tükürsen utanır.
Tertemiz yerlere kipkirli foitinlerle dalar;
Kaldırımdan daha berbâd olur artık odalar;
Örtü, minder bulanır hepsi, bakarsın, çamura...⁴⁶ (Safahat-Âsım 2001: 373-374)*

Köse İmam, bir yere atanan “şımarık” bir valinin hocalara karşı söylediği mantıksız cümlelerini aktardıktan sonra orada oturanlardan birinin hocaların bir milletin önemli ihtiyaçlarını karşıladığı konusundaki sözlerini verir. Öğretmen, müftü, imam, vaiz, hâkim vb. toplumun tüm kademelerinde görev yapan yöneticileri yetiştiren kişidir.

*Sonra, biçâre medâris o kadar sâhibsiz
O kadar baştan atılmış da o hâliyle yine,
Düşüyor, kalkıyor amma gidiyor hizmetine.
Halkın irşâdı midir maksad-ı te'sîsi? Tamam:
Şehre müftî veriyor, minbere, mihrâba imam,
Hutabânız oradandır, oradan vâiziniz;
Oradandır hocanız, kayyiminiz, hâfızınız.
Adli tevzî' edecek hâkime fikh öğretin o;
Hele köy köy dolaşıp köylüyü insân eden o.⁴⁷ (Safahat-Âsım 2001: 369)*

⁴⁵ Uyuz

⁴⁶ Âsım'ın bu bölümü *Sebilürreşad*'da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*'ın baskısına konmuştur.

⁴⁷ Yayımlanma tarihi: 3 Ağustos 1922.

Öğretmen, halka doğru yolu gösteren, ilmi köylere kadar götüren, halkı yansıtan, özü sözü bir olan kimse olmalıdır.

Halkı irşâd edecek var mı ya sizden başka?

Onu insan bile saymaz, mütefekkir tabaka!

Köylüden milletin evlâdı kaçarken yan yan,

Sizdiniz köydeki unsurla berâber yaşayan.

Rûhunuz halkımızın, köylümüzün rûhuna denk;

Sözünüz bir, özünüz bir, o ne mes'ûd âhenk!⁴⁸ (Safahat-Âsım 2001: 370)

Burada bir noktaya dikkat çekilir. O da öğretmenlerin kendilerini bireysel olarak iyi bir şekilde yetiştirmesinin önemidir. Eğitim ve öğretim çok yönlü olduğu için bir öğretmen halka dönük yönüyle birçok meziyeti üzerinde toplayan biri olmalıdır. Bir öğretmenin zamanında derse girip çıkması, bir sonraki derse kendisini biraz daha geliştirmiş olarak girmesi, halkla ve öğrencilerle olan münasebeti vb. gibi konular öğretmenin çok yönlülüğünü gösterir. Bu çok yönlülüğün aşağıda dört çatı kavramla anlatıldığını görürüz. Dolayısıyla bir öğretmen imanlı, vicdanlı ve edepli olması, işini layıkıyla yapması bakımından ideal bir insandır.

Muallim ordusu derken, çekirge orduları

Çıkarsa ortaya, artık hesâb edin zararı!

“Muallimim” diyen olmak gerektir îmanlı;

Edebli, sonra liyâkatli, sonra vicdanlı.

Bu dördü olmadan olmaz: Vazîfe, çünkü büyük...⁴⁹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığraçan) (1880-1963), Mehmet Akif'in bu noktadaki fikirlerini destekler. *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz* adlı eserinde ideal bir öğretmeni şu şekilde tavsif eder:

Hocalar redingotlarını⁵⁰ giymişler, saatinde dershaneye giriyorlar; dersleriyle, tavır ve hareketleriyle talebeleri kendilerine hayran bırakıyorlar... (Dosay Gökdoğan, 2000: 27)

Toplumun içinden çıkan bir öğretmenin, dersini anlatırken göz önünde bulundurması gereken hususlardan biri de yaşadığı kültürün değerlerine uygun hareket etmesidir:

Evet ulûmunu asrın şebâba öğretelim;

Mukaddesâta, fakat, çokça ihtirâm edelim.⁵¹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 260)

Aslında bu özellikler her insanda bulunması gerekir fakat milletin bir anlamda lokomotif kabul edilen öğretmenler daha büyük mesuliyet yüklenmektedir. Halk arasında “hocanın dediğini yap, yaptığını yapma” sözünün ortaya koyduğu samimiyetsizliğin, *Safahat*'tan ve kendisinin diğer yazılarından hiçbir şekilde onay alamayacak nitelikte olduğu görülür. Doğruların gösterdiği istikamette yaşaması ve bu şekilde “rol yapmadan” “rol model” olması gereken öğretmen aynı zamanda öğrenciler gibi o da “yaşayarak öğrenme” konusunda gayret etmelidir. Genç dimağlara şuur, sevgi, bilgi, bilgiyi sevmeyi ve o bilgiyi yaşayacak

⁴⁸ Yayımlanma tarihi: 3 Ağustos 1922.

⁴⁹ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

⁵⁰ Arkası yırtmaçlı, etekleri uzun, çift sıra düğmeli, resmî erkek ceketi.

⁵¹ Yayımlanma tarihi: 7 Mayıs 1914.

sahayı işaret eden bir istikamet veren olmalıdır. Aşağıdaki mısralarda 1871 yılında sonlanan Almanya-Fransa savaşı söz konusu edilerek Almanya'nın asıl galibiyetinin "muallim ordusu" tarafından sağlandığı söylenmiş ve bir milletin temel ihtiyaçlarından belki de en önemlisini öğretmenlerin oluşturduğunun altı çizilmiştir.

*Sonunda "Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;
Fakat düşünmeli her şeyde önceden temeli.
Teammüm etmesi lâzım ma'ârifin mutlak:
Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?
Donanma, ordu birer ihtiyâc-ı mübrimdir,
O ihtiyâcı, fakat, öğretene 'muallim'dir!"
Deyip karârını vermiş ki, aynen icrâyâ,
Konunca ortaya çıkmış, bugünkü Almanya.
Sedan'da orduyu teslim eden Fransızlar
-Ki her zaman o vukûâtı yâd edip sizler-
Ne der, bilir misiniz? Hem de öyledir inanın:
"Muallem ordusudur harbeden Prusyalının;
Muallim ordusu, lâkin, asıl muzaffer olan!"⁵² (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 258)*

Mehmet Akif'in Dilinde Maarife Uygunluk: Sadelik, Samimiyet, Gerçekçilik ve Basitlik

"Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...
İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim."
(Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 216)

Eğitim ve öğretimin amaç ve yöntemleri düşünüldüğünde Mehmet Akif'in dilinin de bu yönde olduğu görülür. Diğer bir ifade ile maarifi yine maarifin istediği ve öncelediği bir dille anlatmaktadır.

Sınıftaki bir öğretmenin, anlattığı konuya uygun bir anlatım tarzını benimsemesi, öğrenciler üzerinde büyük tesir yaratacak ve onları iradi bir davranış değişikliğine sevk edecektir. Aynı bunun gibi bir öğretmen olan Mehmet Akif⁵³ de mısra ve satırlarında sade, içten, gerçekçi ve basit bir anlatım tarzını kullanmıştır. Edebiyat araştırmacısı Mehmet Kaplan, onun şiirlerinin hayatın kendisini gerçekçi bir dille ve teferruatıyla nasıl yansıttığını şu sözlerle anlatır:

Türk edebiyatında onun kadar içinde yaşadığı devri bütün teferruatı ile gören ve gösteren başka bir şair yoktur. Safahat, âdeta muayyen bir noktadan tasvir edilen bir manzum romana benzer: Sokak, ev, kulübe, saray, meyhane, cami, köy, şehir, fakir, zengin, dindar, dinsiz, cılız, pehlivan, korkak, kahraman, halk, yüksek tabaka, münevver, cahil, yerli, yabancı, Avrupa, Asya, ticaret, siyaset, harp, sulh, şehircilik, köycülük, mazi, halihazır, hayal, hakikat... hemen hemen her şey Akif'in duyuş ve görüş sahnesine girer ve o, bunları yalnız şiirin değil, edebiyatın bütün ifade vasıtalarıyla anlatır. Tasvirler yapar, portreler çizer, hikâyeler söyler, fıkralar anlatır, konuşmalara

⁵² Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

⁵³ 1908-1913 yılları arasında o zamanki adıyla Dârü'l-Fünûn olan İstanbul Üniversitesi'nde edebiyat dersleri vermiştir. Bu ders notları basılmıştır (Günaydın, 2016).

başvurur, vaaz verir. Komik, trajik, öğretici, hamasi, lirik, hakimane, her edayı her tonu kullanır. Bu suretle Akif, şiirin hududunu nesri kadar, edebiyat kadar genişletir, hatta edebiyatı da aşar, onu hayatın ta kendisi yapar (2015: 174).

Şiir ve mısralarında hayalperestlik yoktur. Doğal ve gerçekçi bir dili vardır.

“Şiirde hayalperestliği reddetmiş, ancak buna tepki olan Batı tarzı Parnasyen şiiri de benimsememiştir.⁵⁴ Gerçekleri dile getiren, takdir ettiği Batılı yazarların roman sanatındaki realist/natüralist anlayışını yansıtan bir şiir tarzını tercih etmiş ve Türk şiirinde toplum meselelerine en çok eğilen şair olmuştur” (Okay & Düzdağ, 2003: 435).

Onun anlatımındaki sadelik konusunda Fevziye Abdullah Tansel, şairin dilinin sadeliği konusunda “Akif’in ilk şiirleri birçok yabancı kelime ve kaideleri içine almakla beraber, çağdaşlarının eserleriyle karşılaştırılınca sadedir. Bunun sebebini halktan aldığı mevzularla geniş bir tabakaya hitap etmesinde; eserlerini çoğu gayelerini, fikirlerini anlatmak maksadıyla kaleme almasında; karşılıklı konuşmalara çok yer vermesinde arayabiliriz” (1973: 171) demektedir.

Kelimeler ve aruz üzerindeki hâkimiyeti çok yüksektir. Süleyman Nazif, “Zebûr sâhibinin yed-i i’câzında âhen ne idiye *Safahât* şâirinin dest-i ibdâ’ında kelime ve arûz da odur” (2015: 12) diyerek onun bu özelliğini Hz. Davut’un demiri işlemek konusunda gösterdiği maharet ve vukufiyetine benzetir.

Mehmet Akif “biz her lisanın bir şivesi olduğu gibi Türkçe’nin de kendisine hâs bir şivesi olduğunu, cümleler evvelâ zihinde Fransız lisanıyla tertip edildikten sonra kâğıda Türkçe nakledilmek pek maskara bir şey olacağını, hele muhîtimizi, âdât-ı milliyemizi bilmeksizin, yâhud bilmez gibi görünerek yazılan eserlerin hiçbir zaman yerli malı sayılamaz” (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 104) diyerek Türk milletini tanımadan ve Türkçe kelimelerle düşünmeden Türkçe yazılacak eserlerin aksülamel bulamayacağını belirtir.

Türkçe, halkın yüzyıllardır dimağında yoğrulmuş kelimelerdir. Halkı olduğu gibi yansıtan ifade tarzları kullanılmalıdır. Sıkıcı ve uzun ifade tarzını tercih edilmemelidir. Mehmet Akif’in bu görüşünü Mithat Cemal şöyle aktarır:

Güzel Türkçenin üstüne titrer ve güzel Türkçeye dokunanlara garezdir. Dininden sonra dili gelir... Şiirlerinde Arapça ve Acemceyi hiç bilmeyen adamın sadeliği vardır; elmaslarını takmayacak kadar zengin olan kadının sadeliği... Eşyaya görerek bakar. Şekilleri, renkleri, dimağındaki hafıza ile değil gözündeki hafıza ile görür ve gördüğü eşyanın çehresini tek çizgi, tek renk hâlinde yakalayıp gösterir. Resim yaparken “kısa” olmayı bilir. Âkif, resimde hâkim çizgiyi yakalayan ressamdır. (1986: 264, 266)

Ona göre bir edibin gerçek olayları anlatması onu daha başarılı kılacaktır. Sadece “duygulanmak” için yazılan, dolayısıyla hakikati resmetmeyen edebî eserler halk katında itibar görmez. Bu durumu, denizin kaldırma kuvvetinden, buharından, yüzme unsuru olarak kullanılmasından, içindeki varlıklardan vb. hiçbir şekilde istifade etmeden, sadece bakıp onu duygulanma nesnesi olarak görmeye benzetebiliriz. Oysa Mehmet Akif, varlığa gerçekçi bakmanın, şahsî hayatta sorunları çözebilmede bir imkân sağladığı gibi edebî sanatların da en önemli argümanı olduğunu söyler. “Hakikat”, “hayat” ve “müşâhede” noktalarından hareketle gerçek hayattan alınan konular üzerinde edebî tasarruflarda bulunmak çok daha uygun ve kolay olacaktır.⁵⁵

⁵⁴ Bu fikre muhalif olarak Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Akif’in şiirlerini Kant felsefesi ile sembolistler dışında yer alan Parnasyen’lerin şiir anlayışına benzetmektedir: “Çağdaş dünya edebiyatlarında hâkim olan realizm cereyanının, şiir sahasında muhtelif şiir telakkileri neticesinde ayrıldığı bu iki esas yolda Mehmed Âkif’i Parnassien’lere dâhil edebiliriz, çünkü Âkif de Parnassien’ler gibi klasik şekillere bağlıdır; vezni, dili belli kaidelere uygun olarak kullanır; manada açıklığa ehemmiyet verir; objektif mevzular yer alır” (Tansel, 1973: 182).

⁵⁵ Mehmet Akif’in Divan edebiyatını eleştirdiği noktalardan en mühimi budur.

Hayât-ı hakîkiyye arasında bulunup alınmış bir hâlet-i rûhiyye edîb için öyle metin bir esâstır ki mevzûunu o sâyede pek kolay başa çıkarabilir. Bir sahneyi tasvîr etmek yâhud birtakım eşhâsı muhâvere ettirmek husûsunda suûbete düştüğünüz zaman o hâlet-i rûhiyye imdâda yetişerek güçlüğü bertaraf eder. Öyle ya! Mâdem ki meydanda şöyle bir adam var, mâdem ki siz de onu iyice biliyorsunuz, artık tasvîrine çalıştığınız mevki'de o adamın ne yapabileceğini ne düşünebileceğini ne söyleyebileceğini tahmîn için zorluk çekmezsiniz. Bu pek mühim bir şarttır ki dâima dikkat ister. Sahrâvî bir manzara tasvîr edeceksiniz öyle mi? Bir köşeye çekilip ezber çalışacağınıza kıra çıkınız, kaleminizi hazırlayınız, meşhûdâtınızı not sûretiyle zabta başlayınız. Yok, hâfızanıza güvenirseniz not almayarak yalnız muhîtinizi nâfiz bir nazarla temâşaya dalınız. Dessâs, hilekâr bir adam göstermek istiyorsunuz değil mi? Kıtlığı mı var? Gözünüzü etrafa gezdirerek beğendiğinizi alınız! Avâm arasında muhâvereler yürütmek arzu ediyorsunuz. Halkın arasına karışınız; bir taraftan çenesi düşük adamları, bilhassa kocakarıları dinleyiniz; bir taraftan da söylenen sözleri edâsiyle, telaffuzuyla beraber zabt ediniz... Hakikat, hayat, müşâhede; işte san'at-ı edebiyeye hâkim olan üç esâs. Bütün mücâhedât-ı fikriyye bunlar üzerine istinâd etmek icâb eder. Eğer bir eser sırf tatlı okunmak için yazılıyorsa, hakikat cerîhadâr edildiği yâhud tecârible müşâhedât-ı hayâtiyyeye mugâyir bir şey yazıldığı gibi maksad fevt edilmiş demektir (*Sırâtıüstakîm Mecmuası* C 9: 26).

Bir “ayna” mesabesindeki yazı ve şiirlerinde esas aldığı noktaların başında “gerçekçilik” gelmektedir. *Fatih Kürsüsünde* isimli kitabında,

Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...

*İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.*⁵⁶ (*Safahat-FâtiH Kürsüsünde* 2001: 216)

şeklinde belirttiği gibi “görüp de söyle”diğinden başka bir şekilde tanınmayan Mehmet Akif'in “gerçekçi” bir dil kullandığını görmekteyiz.

Kendisi, eski ve yeni edebiyat mahsulleri ortaya koyan edipler arasında bu görüşü en hararetle bir şekilde savunanlardandır. Ömer Rıza Doğrul bu konuda şunları söylemektedir:

Rahnesiz ve infılsız bir üslûb-ı metin içinde o zamana kadar mislini görmediğimiz bir tabûlikte kendi heyecanlarını inşâd etti. O, bîmisâl idi. Zira eski ve muâsır üdebâmızdan hiçbirine mütâvât-ı dimâgiyyesi yoktu. Onun san'ati hür ve müstakildi. Takip edeceği yolun planını o, kendi seciye-i şi'inden almış ve çığırını kendi minkâş-i zekâsıyla açmıştı. O, kendisine has bir hikmet-i bedî'îyyeyi takip ediyordu ve o hikmetin düstûr-ı merkezisi şu idi: Azamî besâtet içinde azamî güzellik... Güzeli sanatta arar, mevzûda değil (*Safahat* 1943: XIX).

Doğrul, bu özelliği yazısının devamında “memleketin en çok okunan ve en çok sevilen bu şairinin fikir cephesi, san'at cephesine hâkimdir ve O'nun san'attan gayesi, fikirlerini güzellik kisvesi içinde sunarak bütün halkı fikirleriyle alâkalandırmak” (*Safahat* 1943: XXIX) şeklinde ifade eder. Doğrul'un söz konusu yazısında Ömer Ferit Kam'dan aktardığı şu sözü onun bu yönünü veciz bir şekilde anlatmaktadır:

Âkif sanatta gaye aramıyor lâkin gayede sanat arıyor (*Safahat* 1943: XXV).

Kullandığı gerçekçi dil ile ilgili olarak M. N. Hacıeminoğlu şunları söyler:

Mehmed Akif, yaşayışı; seçtiği konular ve meseleler; meseleleri ele alış şekli; dil, üslup ve ifade bakımından hem tamamıyla gerçekçi hem de bütün millete hitap eden bir millî şairdir. O, bazı zümrelerin değil Türk milletinin meselelerini bahis konusu etmiştir. O, “mücerret mefhumlar” üzerinde kelime ve mantık oyunlarına girişmeyip, “müşahhas hadiseleri” dile getirmiştir. O, millet gerçeğini kitaplardan okuyarak değil, bizzat milletin içine dalarak, arasında dolaşarak kavramıştır. Milletin nasıl duyup, ne düşündüğünü bizzat millet fertlerinin ağzından dinleyerek öğrenmiştir (1970: 83)

Hacıeminoğlu hayatı, yani gerçek hadiseleri yine gerçekçi bir dille ortaya koymuş olmasının yanı sıra onun Türk milleti üzerinde tesir bırakmasının sebepleri arasında millette aynı duyuş ve düşünüşe sahip olmasını sayar.

⁵⁶ Yayınlanma tarihi: 10 Temmuz 1913.

San'atkâr eğer duyusu, düşünüşü ve hayatı ile halka yakın ise yalnız dili yüzünden halkın dışında kalmaz. Esasen böyle bir san'atkârın halktan farklı bir dil kullanması da düşünülemez ama şair veya yazar, eğer millet varlığından farklı görüş ve düşünceye sahip ise yüzde yüz halkın dili ile de yazsa halkla beraber olamaz. Halk tarafından tutulup sevilmez... Mehmed Âkif ise yalnız kullandığı dil sayesinde değil düşüncesi, imanı ve heyecanı ile de yüzde yüz millidir (1970: 83).

Dilinin sade ve doğal oluşu konusunda Necmettin Hacıeminoğlu şunları söyler:

Mehmed Âkif'in dilinin en bariz hususiyeti, şüphesiz sade ve tabî oluşudur. Âkif üzerinde araştırma yapan bütün münekkit ve edebiyatçılar bu noktada birleşirler. Esasen, Âkif gibi ömrü bin bir derdin acısı ile dolu halkın arasında geçen, san'atı yalnız millete hizmet için bir vasıta sayan ve bütün millet topluluğuna hitap eden bir şairin dili, başka türlü olamazdı. O'nun dilindeki bu sadelik ve tabîlik elbette hem san'at anlayışından hem de yetişme ve yaşama şartlarından geliyordu (1970: 83).

Bir dil, içerisinde argo kelimeleri de barındırır. “Argo ve kaba ifadeler günlük hayatta yalnız başlarına genellikle hoş karşılanmazlarsa da anlamı kuvvetlendirmek, ifadeye güç ve renk katmak gibi amaçlarla kullanıldığında yadırganmazlar. Günlük hayatta sık kullandığımız bu tür ifadelerin şiirde kullanımıyla ifadenin samimiyetini artırdığı ve söyleyişe tabîlik kattığı da bilinmektedir” (Yılmaz 2009: 196). İçtimai bir olayı bütün teferruatıyla, tabii ve yalın şekliyle, fotoğraf misali mısralarına taşıyan Mehmet Akif'in bu yönü, onun dil konusundaki dikkatini ve gerçekçi oluşunu gösterir. Onun halkın lügatini kullanarak yerinde ve ustaca yerleştirdiği kelimeler münasebetiyle dilindeki argo kelimelerin, hakaretlerin ve bedduaların varlığı bir zenginlik olarak karşımıza çıkar. M. N. Hacıeminoğlu bu konuda şöyle söylemektedir:

Âkif, çeşitli meslek ve zümreden insanları konuştururken onların lügatini kullanıyor. Böylece birçok küfür, argo kelimeler ve beddualar da manzumelerde yer alıyor. Ancak şair bu kaba kelimeleri öyle bir hava içinde veriyor ki okuyucu onların varlığından rahatsız olmuyor. Hani bazı güngörmüş, babacan ihtiyarlar vardır. Kızdıkları zaman biraz küfürlü ve argo konuşurlar ama onun bu hâli, mecliste bulunanları rahatsız etmez. Çünkü o babacan ihtiyar bu ağır sözleri tamamiyle yerinde kullanır. Hak edenlere karşı sarfeder. İşte Âkif'in küfür ve argoları da okuyucuya batmıyor. Hem manzumenin umumi havası hem de her an nefesini duyduğumuz şairin bize telkin ettiği 'kâmil insan' intibası, o sert kelimeleri kulağımızda yumuşatıyor (1970: 102).

Tasvirin olayları ve görüntüleri hakikatine en uygun şekilde yansıtabilen kabiliyete sahip olduğunu düşünen Mehmet Akif, sanatta da bu kabiliyetin kullanılmasını gerektiğini söyler. Bu sebeple Divan şiirindeki tasvirlerin “hayalî” olmasını eleştirir.

Eski şâirlerimizin hiç ehemmiyet vermedikleri, âdetâ şâirliğe münâfi gördükleri bir meslek varsa o da mahsûsâta âid hakîkî tasvirlerdir. Eğer ilk devirlerde gelen şâirlerimiz İran edebiyâtı ile uğraştıkları kadar Arabın şi'r-i kadîmiyle tevaggul etselerdi; yâhud devr-i mutavassıtta yetişen edîblerimiz garbın âsâr-ı edebiyesine bîgâne kalmasalardı bugün bizim de elimizde tasvîre dâir güzel güzel eserler bulunurdu. Vâ-esefâ ki divânlarımızdaki tasvirler baştan başa hayâlîdir. Bahâr, hazân, gurûb, tulû' gibi elvâh-ı kudret bile etrâflı bir sûrette tasvir olunmamıştır. Bir Acem şâiri bahârı nasıl görmek istemiş ise biz de öyle görmek istemişiz. Garîbdir ki “bahâriyye” ünvân-ı acibi altında gördüğümüz şiirlerde ismi geçen çiçeklerin çoğu İran toprağında yetişir. Burada bulunmaz! Memleketimizde mezarlık hâricinde servi ağacı pek nâdir görülürken bahâr tasvir eden şiirlerimiz her çemenden bir ırmak geçirir; her ırmağın iki tarafını da servi ağaçlarıyla doldurur! Hele birçok şitâiyelerimiz var ki insan onların temmuz ayında yazıldığına hükmeder! Şâirlerimiz bahar oldu mu, bütün kâinâta bir hulle-i hadrâ giydirirler; kış geldi mi düş-ı zemîne bir sût-re-i beyzâ geçirirler, olur biter. Varsın şu iki renkli libâs örttüğü vücûdlara göre nâ-mütenâhî tenevvü'ler göstereyim, onları ne görürler ne gösterirler (*Sırâtümüstakîm Mecmuası* C 7: 364).

Doğrul, onun gerçekçi tasvirlerinin, etkilendiği manzaraları yine etkili bir dille ölümsüzleştirmesine imkân sağladığını söyler:

Âkif'te tahassüs hassası pek çoktu. Manzara, vak'a, kitap... Bir şey hayatına girdi mi bir daha çıkmazdı. Bu hem zaafıdır hem kuvveti. Birinin gözyaşı, aktığı yüzde kuruduktan yıllarca sonra Âkif'in kirpiklerinde terütaze durur. Eserler de öyle, Âkif'te mütemediyen yaşarlar (*Safahat* 1943: XXIII).

Kullandığı dili, anlattığı konuların mahiyetine göre şekillendirir. Dilinde farklı edebî çevrelerin kullandığı Türkçe; çarşı, pazar, okul, cami, sokak... Türkçeleri vardır. Dolayısıyla dili, içtimai hayatı ihata eden bir yapıya sahiptir.

Üç esaslı sesi var: Konuşma sesi, erkek sesi, müstehzi sesi. Bakarsınız binlerce kârî ile iki kişi imişler gibi en ufak sesle konuşur. Sonra bakarsınız bu kadar hafif sesle konuşan şair, bir şehname kahramanının büyük sesiyle haykırır yahut yeni yaralanmış bir aslanın çığlığı ile bağırır. Sonra bakarsınız içinde aslan ağzı açılan bu sesin şairi öksürüklü, ihtizazlı bir istihza sesiyle konuşur. Nihayet bakarsınız kahraman sesi, konuşma sesiyle karışarak bir muhaverenin nisabını geçmeyen bir hamaset tonu alır... Altı, yedi Türkçe bilirdi: Tekke, medrese, Tanzimat, Servet-i Fünûn, ev ve sokak Türkçesi (*Safahat* 1943: XXIII-XXIV).

Bu görüşü destekler nitelikte M. Necmettin Hacıeminoğlu şunları söyler:

Esasen Âkif'in en mühim vasıflarından biri de üslup ve ifadesinin "çok sesli" yani çeşitli ve değişik "ton"lu oluşudur. Edebiyatımızda üslupçu olarak tanınan Tefik Fikret, Ahmed Haşim ve hatta Yahya Kemal'in tek tip üslupları vardır. Bunlar, hamasi şiir de yazsalar, aşk ve ölüm şiirleri de yazsalar, kendilerine mahsus bilinen "ton" ve "eda" ile söylerler. Mehmed Âkif öyle değildir. İşlediği konuya göre dilini, edasını ve sesinin "ton"unu derhal değiştirir. Onun içindir ki Âkif'in kahramanlık şiirlerinde başka, dinî şiirlerinde başka, hiciv, mizah, hikâye, hâtıra, fıkra ve öğüt mahiyetindeki manzumelerinde başka başka "ses" duyarız. Değişik dil ve üslupla tanışırız. Bu farklılıklar, kelime kadrosundan telaffuza, cümle kuruluşundan vurguya kadar, ifadenin her noktasında görülür. *Safahat*'ın renkliliği bundandır (1970: 84-85).

Dilinin anlaşılır ve yerli olmasının yanı sıra seçtiği konular da gerçektir. Yazı ve şiirleri, milletin kendisini anlattığı için tesirlidir.

Âkif'in şiiri yerlidir. Karar vererek, azmederek, göğsü kabarak yerli. Bu farîkası, mevzûlarının memleket vak'aları olması kadar ondaki yazı zevkinin Türk oluşundadır... Manzumelerinde mutlaka muayyen bir mevzû olacak ve mutlaka gördüğü şeyleri yazacak. Gözünde san'at, realitenin zümreleşmesiydi. Mevzûlar onu intihap etmiyordu, o, mevzûları intihap ediyordu. Şiirleri o derece vak'adır ki yedi *Safahat* otuz senenin İstanbul'udur (*Safahat* 1943: XIX, XXIII, XXIV).

Süleyman Nazif, onun hayatın hemen bütün yönlerini bir resim gerçekliğinde, olduğu gibi yansıtan ve etkileyiciliğini ve inanırlığını da buradan alan bir şair olduğunu söyler:

Zâtını tanıdıktan sonra eserlerini daha iyi anlamaya ve sevmeye başladım. Hiç kimsenin hatta vicdân-ı Âkif'in bile tekzib etmeyeceğine kâni' olarak iddiâ ederim ki Hakkın Sesleri mübdi'inin samîm-i kalbinde hissetmediği hiçbir şey onun şiirine karışmamıştır. O, nasıl duydu ise öyle yazdı. Her duyduğunu yazmamış fakat her yazdığını mevcûdiyyet-i ma'neviyye ve maddiyyesini sarsacak sûrette duymuştur. Öyle olmasaydı, yazıları karşısında kalpler bu kadar ihtizâz etmezdi (2015: 60).

Ona göre sanat, maksada hizmet ettiği sürece görevini yerine getirecektir. Dolayısıyla dil bir araçtır. Güzelliği, hakikatin içinde aramak gereklidir.

Dilin bir milletin ortak kültürünü terennüm etmek adına bir araç olarak kullanılması gerektiğini savunur. Ona göre sanatlı söyleyişler, veciz ve selis ifadeler, milletin zevk ve acılarını yansıtılabildiği ölçüde kabildir. Divan edebiyatı şairlerini, tasvirde olduğu gibi, genel itibarıyla sanatı ön planda tutarak yazdıkları için onları bu açıdan eleştirir. A. Şeyrani'nin Eşref Edip'in *70 Muharririn Yazıları* isimli eserindeki şu ifadeleri bu yöndedir:

İçinizde Servet-i Fünûn, Fecr-i Âtî, Tanzimat, Divan edebiyatı şairleri bulunan ve bu yolun önyakları olan siz üstatların; yazılarınızı süslü, kendinizi güçlü ve bilgili tanıtmak için nazım ve nesirlerinizi, bir yandan Arapça bir yandan da Acemce kelimelerle karışık bir "bilmece" gibi düğümlediniz! Düğümleri çözmek için bir elde Arapça, öbür elde Acemce birer kamus bulunmalı, okuyanlar "Nuh" kadar uzun ömürlü, "Eyyüp" derecesinde geniş sabırlı olmalıdır! Yalnız nazım ve nasir dilimizi bulandırmakla kalmadınız, konuşma dilimizi de çığırından çıkardınız. Meydanı kendilerine bıraktığımız yeni dil erleri birkaç yıldan beri pirincin taşlarını ayıklamaya uğraşıyorlar. Eğer başarabilirlerse o erleri bu kürsüde alkışlayacağım! Ben sizden çok ayrı bir dil yolunda yürüdüm: Ben başım dara gelmedikçe yabancı kelime kullanmadım, Arapça ve Acemce kamuslara başvurmayaya hacet bırakmadım. Yazdıklarımı anlamak için bir cep lügati elverir (1939: 230).

Dil Öğretiminin Maarifin Yayılmasındaki Rolüne Bakışı

Mehmet Akif'in dil öğretiminde ortaya koyduğu teklifler onun maarif anlayışına uygun şekildedir. O, her şeyde olduğu gibi dil öğretiminde de -bu dil ister Türkçe ister başka bir dil olsun- merkeze "fayda"yı alır. Ona göre dil, insanların iletişim kurabildiği, birbirlerini anlayabildiği ölçüde önemlidir. Diğer bir ifade ile dil, nazari olmaktan çok bir millete mensup insanların birbirlerini anlamak için uyguladığı bir iletişim aracıdır. Yaşayan dilin, yani milletin uzun zamandan beri birbirleriyle rahatça ünsiyet kurduğu dilin kullanılması gerektiğini savunur. Dil öğretiminde esas olanın sadece dil bilgisini öğrenmek değil, aynı zamanda o dili konuşabilmek ve okuyabilmek olduğunu savunur.

Hem maksûdun bizzât olan kavâid-i lisân değil ki. Bize asıl lisân lâzım, lisân! Lisânın kavâidini o lisân ile mütakellim olan kavimden daha iyi biliyorsunuz; lâkin o lisân ile yazılmış bir kitabı, bir gazeteyi okuyup anlayamadıktan sonra bu ilminizden ne fayda bekleyeceksiniz?... Diyeceksiniz ki "Ne beis var! Ben Arapça bir eseri anlamam. Lâkin bildiğim kavâid sayesinde lisân-ı Osmânî'de müsta'mel Arabî kelimeleri, terkîbleri doğru okur, doğru kullanırım. Binâenaleyh vaktiyle sarf ettiğim emek boşuna gitmiş değildir." Ben de diyeceğim ki: "Lisân lügatten ibârettir. Sen Arapça yazılmış bir eseri anlamak için lâzım gelen lügatlerin yüz de seksenini biliyorsun. Mütebâki yüzde yirmiyi de seksenin yardımıyla anlayabileceksin. Kavâid-i lisânı bildiğini de iddiâ ediyorsun. O hâlde nasıl oluyor da yine o eserin karşısında apışıp kalıyorsun?"

– Bakkal! Unun var mı?

– Var.

– Yağın, şekerin?

– Var.

– Ayol öyle ise ne duruyorsun? Helva yapıp yesene!

Dediği gibi lüzûmu kadar lügat biliyorsunuz; kavâidi de ezberlemiştiniz. Biraz himmet edip okumaya başlasanız a⁵⁷ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 304).

Türkçenin, tüm dünyada yaşayan Türkler tarafından anlaşılmasından yanadır. Dilin birleştiricilik özelliğinin yanı sıra iletişimin kolaylığına dikkat çeker.

Evet bu maksat, Osmanlıların lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi, bütün dünyadaki Türklerin anlayabileceği bir hâle getirmektir, zannederim (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 241).

Bunun bir uzantısı olarak uzun zamandır halk tarafından kullanılmayan Türkçe kelimeleri kullanmaya çalışmanın hem öğrenmesi ve öğretmesinin çok zaman alması bakımından hem gereksiz hem de dilin mantığına ters düşmesi bakımından yanlış olduğunu söyler.

Hepimizin bildiği, hem başka bir lisândan alınma olduğunu hatırına getiremeyecek kadar iyi bildiği kelimeleri unutturarak hiçbirimizin bilmediği ta'bîrleri kabul etmek sûretiyle mi lisânımızı sadeleştireceğiz?.. "Meclis" kelimesini Rûmeli'nde, Anadolu'da bilmeyen işitmeyen, kimse yoktur; yalnız bazı yerlerde "mencilis" derler ki o da aslından pek farklı değil. Yani meclis diyen adamı "mencilis" diyenler pek kolay anlayacağı gibi "mencilis" lafzının fasîhini de okur-yazar takımı derhal bilir. "İdemük" nedir? "Hâl" kelimesinin mukâbili öyle mi? İyi ama bu kelimeyi bize kaç senede öğretebileceksiniz? Bugün "hâl" deyince anlamayacak bir Türk, bir Osmanlı var mıdır? (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 241)

Dolayısıyla ona göre itidal yolunu tutarak halkın kullandığı kelimeler ön plana çıkmalıdır. Ne kimsenin anlamadığı arkaik kelimeler ne de yine kimsenin anlamadığı Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmalıdır:

Evet, lisânın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zâbıtâ vukuâtı öyle ağır bir lisânla yazılıyor ki avâm onu bir duâ gibi dinliyor. "Mehmed Bey'in hânesine leylen fûrce-yâb-ı duhûl olan sârik sekiz

⁵⁷ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

adet kâliçe-i girân-behâ sirkat etmiştir” deyip de “Mehmed Bey’in bu gece evine hırsız girmiş, sekiz halı çalmış” dememek âdetâ maskaralıktır. Avâmın anlayabileceği meânî avâmın kullandığı lisân ile edâ edilmeli; lâkin bir icmâl siyâsî Çağatayca yazılmamalı. Çünkü iki taraf da anlamayacak! (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 241)

Mehmet Akif’in yabancı dil öğretiminde kendi öğrencilik dönemindeki Fransızca öğretiminden şikâyetçi olduğu görülür. Daha küçük yaşlardaki öğrencilerimize Fransız çocukları için yazılmış olan Fransızca kitaplar öğretilmeye çalışılmaktadır. Oysa ona göre öğrencilerimize Türkçe ile yazılmış yabancı dil kitapları okutmak gereklidir. Buradaki hedefin öğrencinin o dili basit bir şekilde bile olsa konuşması veya o dille yazılmış bir kitabı, gazeteyi vs. okuyabilmesi veya yazabilmesidir:

Türkçe’nin Arapça’nın ta’lîmi için pek fenâ usûller tuttuğumuzu söylerken, mekteplerimizde Fransızcanın da pek iyi bir tarzda okutulmadığını söylemiş idik, zannediyorum... Evet, mekteplerimizde Arapçaya nasıl kavâidden başlanırsa Fransızcaya da -elifbâsından sonra- Fransız çocukları için yazılmış gramerden girişilirdi. Zavallı çocuklar gramer kitabının içindeki kavâidi kâmilten ezber ederler, kıyâsî, gayr-ı kıyâsî fiilleri birer solukta çekerler, Fransız çocuklarından çok mükemmel tahlîl-i nahvîler yaparlar lâkin vâ esefâ ki ne bu lisân ile yürütülen âdi bir muhâvereyi anlayabilirler ne de iki cümleyi birbirine bağlayarak merâmlarını ifâde ederlerdi! Mekteplerde bugün Fransızca için tutulan usûlün vaktiyle bizim bildiğimiz usûlden ne kadar halli olduğunu bilemiyorum. Yalnız şimdiki çocukların da o lisândaki behrelerini pek kifâyetsiz buluyorum⁵⁸ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 337).

Aynı durum diğer dillerde olduğu gibi Arapça için de geçerlidir.

Arapçayı ele alalım: Mekteplerimizin bir kısmında Emsile, Maksûd, Binâ, Avâmîl, İzhâr gibi kitaplar, bir kısmında ise müteahhirin tarafından doğrudan doğruya Türkçe yazılmış eserler okutuluyor. Bir Türk çocuğuna Arapça yazılmış kitaptan kavâid öğretmek bizim memlekete mahsûs garâbetlerdendir ki asırlardan beri alışmış olduğumuz için artık gözümüze ilişmiyor!.. Türkçe yazılmış kitaplardan kavâid-i Arabiyye daha kolay öğreniliyor, pek tabîdir⁵⁹ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 304).

Yüzyıllardır millet efradının kullanarak artık “Türkçeleşmiş” olan kelimelerin dilden çıkarılamayacağı, dilin bu anlamda sadeleştirilemeyeceği görüşündedir.

Mekteplerimizde lisân derslerinin ne kadar geniş bir mevki’ işgâl ettiğini anlatmak lüzûmsuzdur. Bir kere Türkçemiz başlı başına bir dil olmayıp şarkın en mühim lisânı olan Arap, Acem lisânlarının muâvenetiyle yaşadığından, bir de kim ne isterse desin, mufrît bir tasfiyeye tarafdâr olanlar ne kadar uğraşırsa uğraşsın, Osmanlılar için bu iki lisândan aldıkları kelimelerin birçoğunu geri vermek ne şimdiki hâlde ne de gelecek zamanda kâbil olamayacağından; hattâ funûn-i hâzırâyı memleketimize getirdikçe vaz’ına mecbûriyet görülen ıstîlâhât için yeniden kelimeler, terkipler istikrâzında muztar kalacağımızdan lisân derslerine verilecek ehemmiyet çok görülmemelidir.⁶⁰ (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 303-304)

Ona göre milletimizin geleceği çocuklarımızı iyi bir eğitim ve öğretime tabi tutmaktan geçmektedir. Eski eğitim ve öğretimin çocuklara tatbik edilmesi doğru değildir. Muasır medeniyetin gereği olarak yeni, güncel öğretim yöntem ve tekniklerinin takip edilmesi gerekir. Verilen bilgilerin öğrencide davranış değişikliğine dönüşmesi için öğrencilerin yaş, zekâ ve yeteneklerini göz önünde tutmak gerekir.

Bizim adam olabilmemiz için çocuklarımızı okutmaktan, icâb-ı asra göre terbiye etmekten başka çâre olamayacağını anlamayan ya hiç yoktur ya pek azdır. Kendimiz ister okumuş ister okumamış ister iyi bir terbiye görmüş, ister görmemiş olalım... Artık mâziye karışmış sayılacağımız için, bugün düşüneceğimiz bir şey varsa o da istikbâldir, yani evlâtlarımızdır. Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye kalkışırsak cinâyet işlemiş oluruz. Hikmeti doğrudan doğruya Peygamber’den telakkî eden

⁵⁸ Yayımlanma tarihi: 21 Temmuz 1910.

⁵⁹ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁶⁰ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

Cenâb-ı Ali diyor ki: “Ciğer-pârelerinize yalnız kendi terbiyenizi giydirmeye çalışmayınız. İyice hatırlınızda olsun ki onlar sizin yaşamakta olduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır.” İçimizde hayât-ı tahsîlin ne acıklı bir sûrette geçip gittiğini tahattur edemeyecek kimse var mı? Ma'lûmât nâmına kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne istifâde ettik? Düşünüyorum da sekiz yaşında ezberlediğim birçok ibâreleri ancak otuz sene sonra anlayabildiğimi görüyorum! Tabîi on on beş yaşlarında iken okuduklarımı anlayabilmeye ömrüm müsâit olamayacak!⁶¹ (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 265)

Bugün mini mini çocuklar için yazıldığı muharrirleri tarafından rivayet edilen öyle kıraat kitapları, öyle fen risaleleri görüyorum ki anlamak hususunda ben bile sıkıntı çekiyorum! Pekâlâ, bunları benim çocuklarım nasıl anlayacak; hocaları nasıl anlayacak?... Muhterem karilerimizin birçoğu da aile sahibidir. Çocuklarının akşam sabah mektebe götürüp getirdikleri kitapları lütfen bir kere gözden geçirinler, bir kere de çocuklara okudukları şeyi sorsunlar. Görecekler, anlayacaklar ki o biçare yavrucuklar hiçbir şey anlamıyorlar. Beyinlerindeki malumatı emanet para gibi taşıyıp duruyorlar. Yazık değil mi? Biz sersem olduk diye çocuklarımızı da mutlaka kendimize mi benzetmeliyiz?⁶² (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 265)

Eski yöntemlerle yazılan ders kitaplarının ihtiyaca cevap vermediğinin altını çizer. Bu tür kitapların ıslah edilmesinin de kâfi olmayacağını, asrın gereğine göre yeni usulde ders kitaplarının yazılması ve bununla birlikte millet olarak daha çok okumak gerektiğini hatırlatır.

Çocuklarımızın okuduğu mektep kitapları hakkında evvelce birkaç söz söylemiş idik. Vâkıa bundan yirmi otuz sene evvel okutulan kitapların bazıları artık bırakılarak yerine başkaları yazılmış, başkaları kabul edilmiş ise de eskiye bakılınca epeyce bir şey sayılan bu yenilik, bugünkü ihtiyacımız göz önüne getirildiği gibi anlaşılır ki hiçbir şey değildir. Evet, elifbâlarımız hayli ıslâh edildi; ufak tefek hesap kitapları, kırâat kitapları yazılmaya başladı; bunları kâle almamak, sahiplerine teşekkür etmemek pek nankörlük olur. Şu var ki efrâdı bizim kadar az okumuş bir millet için ibtidâî kitaplarımızın hâl-i hâzırını kâfi görmek hiç doğru olamaz. Askerimizi yeni silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamâna göre yazılmış kitaplar vermek de aynıyle odur. Bizim yetiştiğimiz devirler geçti, hem çoktan geçti! Nasıl geçtiğini burada tasvîre kalkışmayacağız. Yalnız, ciğer-pârelerimizin kıymetli zamanlarını da öyle geçirmek, farz-ı muhâl olarak doğru bile olsa, kâbil olamayacağını bir kere daha hatırlara getireceğiz⁶³ (*Sırâtülmüstakîm* C 5: 102-103).

O zaman kadar yazılan Arapça-Türkçe lügat kitaplarının en meşhurlarından biri olan *Kamusu'l-Muhît Tercümesi*'nin (Mütercim Âsım Efendi, 2013-2014) de artık devrinin ihtiyaçlarına cevap vermediğinden, yeni bir lügat kitabının Maarif Nezareti eliyle bir yarışma düzenlenerek yazılması gerektiğinden bahseder (Doğrul, 1944: 287-288).

İslam'ın daha doğru anlaşılması için eskiden kaleme alınan eserlerin yanında devrin ihtiyaçlarına uygun eserler de kaleme alınmalıdır.

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,

İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.

Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.

Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;

*Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?*⁶⁴ (*Safahat-Âsım* 2001: 396)

Çocukların anlayamadığı, onların öğrenmesi çok zor olan şeyler öğretilmemelidir. Dil öğretiminde kolay yöntemler uygulanmalıdır.

⁶¹ Yayımlanma tarihi: 16 Haziran 1910.

⁶² Yayımlanma tarihi: 15 Haziran 1910.

⁶³ Yayımlanma tarihi: 20 Ekim 1910.

⁶⁴ *Âsım*'ın bu bölümü *Sebilürreşad*'da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*'ın baskısına konmuştur.

Baksanız a, bir kelimenin, bir (علم)in bir satır ma'nâsı oluyor ki neresinden çıktığını ancak Allâhu Teâlâ hazretleri bilecek! (ن)deki tahkîk ma'nâsını yani (ن)yi tahkîkan sûretinde tercüme etmekten maksad ne olduğunu hâlâ anlayamamışımdır. Oradaki (يولك) ne olduğunu pek yakın zamanda bulabildim: (بالب) temyîz olmuyor mu, temyîzin vücûdunu “Ne cihetten?” suâlini îrâd ederek bulmak mu'tâd olduğundan bizim muallimlerimiz de cihetin tam Türkçe'si olan yön kelimesini isti'mâle karar vermişler. Şimdi böyle bir usûl ile kavâid-i lisân öğrenilir mi? El-cevap öğrenilemez. Hiç öğrenenler yok mu? Elbette var. Lâkin biçârelerin bu uğurda sarf ettiği zamanı, emeği hesâba almayacak mısınız?⁶⁵ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 304)

Dil öğretimi çerçevesinde kaleme alınan ders kitapları tedrici olarak öğretilmelidir. Kitapların kolaydan zora doğru yazılanlarından okunması gerekir.

Benim tavsiye etmek küstahlığımda bulunduğum bu usûl o kadar yeni bir şey değilse de büyük bir hatve-i terakkî olacağına şüphe edilmemelidir. Lisân için bundan çok daha amelî, çok daha kolay usûller varsa da ukalâdan birinin dediği gibi: “Ta'yîn ettiğimiz gâyete koşu koşu gitmeye kalkışırsak tabîî bir hareket etmiş olmayız” yavaş yavaş gidelim, fakat elbirliğiyle gidelim, hem mütemâdiyen gidelim. Beş on adım koştuktan sonra yorgun düşecek değil miyiz? Elbette tabîî bir yürüyüş daha emindir⁶⁶ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 305).

Okullarda diğer derslerle birlikte haftada sınırlı saatte verilen yabancı dilin öğrenciye yetmeyeceğini, hatta bunun başka derslere de zararı dokunacağını düşünür. Dil öğretiminde örneğin verildiği Fransızca için ayrı sınıfların açılması, ona has ve en yeni usulde bir ders programının hazırlanması öğrencinin dil öğrenme süresini ciddi bir şekilde kısaltacaktır.

Denecek ki: İ'dâdî tahsîlini ikmâl edenlerin kısm-ı a'zamı sonradan ecnebî bir lisân öğrenmek ihtiyâcını hissedeceklerdir. Binâenaleyh bunlara mektebde iken gösterilen Fransızca kifâyetsiz olsa bile faydasız değildir, bilakis âtî için pek müfîddir. Evet, şu iddiâ doğru gibi görünüyorsa de iyi düşünülürse anlaşılır ki vâkıa mutâbık değildir. Haftada bir, iki, üç sâat okutmak şartıyla talebeye bu lisândan bil-farz beş yâhud altı senede vereceğiniz sermaye –altı ay demeyelim– bir senede birkaç kat fazlasıyla verilebilir. Demek bizim mekteplerde çocuklarımıza okuttuğumuz fakat hiçbir işe yaramamak şartıyla senelerce, ömürlerce okuttuğumuz Fransızca diğer derslerden ayrılır da müstakillen tadrîs edilirse bir senede, hem her şeye yarayabilmek üzere, okutulabilecekmiş. Hele bu nâkis tahsîlin diğer derslere açtığı rahneyi derpiş edecek olursanız büsbütün aleyhine dönersiniz. Maârif Nezâreti mekteplerden Fransızca'yı kaldırır, bunun için en yeni usulde okutulmak üzere ayrıca sınıflar açarsa hem lisân adam akıllı öğretilmiş hem de zaten birçok sûretlerle heder olup giden zamanlarımız tasarruf edilmiş olur. Ricâ ederim maksadımız yanlış anlaşılmasın. Biz Fransızca'nın ne herkes için lâzım olduğuna ne de hiç kimse için lâzım olmadığına kâni' değiliz. Bu lisâna ihtiyâcı olanlar hakkıyla okutulsun; olmayanlar beyhûde yere uğraştırılmasın, kendilerine daha nâfi' şeylere çalıştırılsın, demek istiyoruz⁶⁷ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 338).

Kazım Yetiş, bu görüş ve teklifi şu cümlelerle destekler:

Günümüzün de en canlı konularından olan bu yabancı dil öğretimi meselesinde Âkif'in teklifi oldukça faydalı ve pratik görünmektedir. Öncelikle belirtelim ki o devirde bu bahsin başında da söylendiği gibi dört tane dil, mektep programının büyük bir kısmını işgal etmektedir. Üstelik bunlar seçmeli değil, mecburî derslerdir. Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca. Yine o devir için ilk üçünden vazgeçilmesi mümkün görünmemektedir. O zaman üçüncüsünde bir tadilât yapılması lüzumu vardır. Bugün bu teklifi bütün yabancı diller için düşünebiliriz. Yabancı dilde eğitim yapan liselerde ve üniversitelerde uygulanan bundan farklı değildir. Bu eğitim kurumlarının hazırlık sınıfları, Âkif'in teklif ettiği sistemdir. Şu farkla ki çocuk kendi dilini ve kendi kültürünü yeterince aldıktan ve yönünü tayin ettikten sonra ikinci bir dili öğrenme yoluna gitmektedir. Tabiatıyla bu, daha pratik ve daha iktisadî ve dolayısıyla daha faydalıdır. Halbuki bugün yapılan, bir noktada zaman, enerji ve kültür bakımından büyük kayıplara sebep olmaktadır (1992: 158).

Tabii olarak, zamanının bilgi ve eğitimi istikametinde yetiştirilmeyen, sadece bilgi ambarı doldurulan bir öğrencinin idrak ve muhakeme yetisi kendisinden beklenenden az

⁶⁵ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁶⁶ Yayımlanma tarihi: 7 Temmuz 1910.

⁶⁷ Yayımlanma tarihi: 21 Temmuz 1910.

olacaktır. Bu yetilerden yoksun olan, yani ham bilgiyi işlemeyen bir öğrencinin içinde bulunduğu durumu midesine hazmedemeyeceği kadar yemek yüklenen birinin çektiği ıstıraba benzetir.

Acaba hazmedemeyeceği kadar kuvvetli yemeklerle harap edilen mide gibi, bu sûretle temsil melekesinden mahrûm kalan dimâğa fitratındaki faaliyeti îade etmek bozuk bir cihaz-ı hazmiyi ta'mîr etmeye benzer mi? Mümkün ile muhâl mukâyese edilebilir mi?⁶⁸ (*Sırâtülmüstakîm* C 4: 265)

Görüldüğü gibi Mehmet Akif, sadece tespit yapmakla kalmamakta, aynı zamanda önerilerde de bulunmaktadır. Bu anlamda Maarif Nezâreti'nin başkanlığında, ilköğretimdeki çocukların anlayacağı şekilde bir ders kitabı yazılması için bir yarışma düzenlenmesini teklif eder.

O hâlde ne yapmalı? Evet, Maârif Nezâreti bi'l-farz iptidâî mektepleri için kırâat kitâbı yazdırmak istiyor. Bir mevzû intihâb ederek müsâbakaya koymalı, demeli ki “Şu mevzuu yedi sekiz yaşındaki çocukların anlayacağı tarzda kim en güzel yazabilirse ona şu kadar para mukabilinde şöyle bir kırâat kitabı yazdıracağız. Hesap için hendese için hülâsa bütün fenler için aynı usûle mürâcaat etmeli yani müsâbakaya girmek isteyen zevât ufak bir imtihan neticesinde bu işin kendilerine tevdi' olunup olunmayacağını anlayacak olurlarsa elbette bir tecrübe-i tâli'den geri durmazlar. Tabî her fenne âid mevzû'ları ta'yîn etmek, müsâbakaya girenlerin yazdıkları eserleri temyiz eylemek Maârif Nezâreti'ne âittir”⁶⁹ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 4: 265).

Hazırlanacak bu kitaplar, alanında yetişmiş kişilerin ve gücü olanların öğrenciler için “ders kitabı”, öğretmenler için de o dersi nasıl talim ettireceğini gösteren bir “öğretmen kitabı” şeklinde olmalıdır.

Her baba evlâdını kendi okutacak kadar vakit, yahud husûsî bir hoca tutup okutturacak kadar para bulamaz. Maârif Nezâreti de birkaç sene içinde hiç yoktan bir usûl-i ta'lîm icâd edecek kadar muktedir muallimler yaratamaz. O hâlde ne yapmalı? İktidârı, hamiyeti olanlar hem mektep çocukları için kitaplar yazmalı; hem de o kitaplardaki mebâhisi çocuklara nasıl öğretmek lâzım geleceğini gösterir eserler, yani hoca kitapları meydana getirmelidir. En basit hakikatleri te'yîd için “Avrupa'da böyledir!” sözünü ilâve etmek modası bir bid'at-i hasene ise, biz de o sözü tekrar ederiz⁷⁰ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 103).

Yazar Halim Sâbit'in Maarif Nezâreti'nce onaylanan örnek bir ders kitabını şöyle verir:

Çocuklarımızın en mühim eksigi ilm-i hâl kitabı değil mi idi? İşte Halim Sâbit Efendi kardeşimiz onu tamamladı. Şimdiye kadar hiç kimsenin yazmadığı bir ilm-i hâli yazdı. Artık yedi, sekiz yaşındaki yavrularımız yaşını, başını almış ulemâ-yı kelâmın bile kolay kolay anlayamayacağı yahud anlatamayacağı sıfât-ı zâtiyye, sıfât-ı sübûtiyye bahislerini papağan gibi ezberlemek mecbûriyetinde kalmayacak; artık çocuklarımız fitrat-ı beşere tamamiyle mülâyim bulunmasından, daha açık bir ta'bîr ile o fitratın aynı olmasından dolayı sâdeliği, besâtetini temsil eden ahkâm-ı şer'iyemizi, akâid-i esâsiyyemizi birer muammâ gibi telakkî etmeyecek. Hocalarımız ne yapacak? Evet hocalar da bu yeni kitabı okutmak için hiç güçlük çekmeyecek. Çünkü müellif eserini biri çocuklarımıza, diğeri hocalarımıza mahsûs olmak üzere iki kısma, daha doğrusu iki kitaba ayırmış; çocuklar için levhalar tertip etmiş; muallimlere mahsûs kısımda ise o levhalardaki hakâik zihinlere nasıl telkîn olunacak lâyıkıyla göstermiştir. Bu yeni ilm-i hâl Bâb-ı Fetvâ'da müteşekkîl Tedkîk-i Mesâhif ve Mü'ellefât-ı Şer'iyye Meclis-i Âlisi'nin tasdikını takdîrini kazandıktan sonra bütün mekâtib-i ibtidâiyyede okutulmak üzere Ma'ârif Nezâreti'nce kabul olunmuş; sahibine mükâfât-ı nakdiyye verilmiştir. Biz ne bahtiyârlar ki temennilerimizin yavaş yavaş tahakkuk ettiğini görmeye başlıyoruz. Çocuklarımız ne bahtiyârdır ki böyle güzel bir esere mâlik bulunuyor. Halim Sâbit Efendi ne bahtiyârdır ki irfânının, sa'yinin her taraftan şükrân ile istikbâl edildiğini görüyor⁷¹ (*Sırâtülmüstakîm Mecmuası* C 5: 103).

⁶⁸ Yayımlanma tarihi: 16 Haziran 1910.

⁶⁹ Yayımlanma tarihi: 15 Haziran 1910.

⁷⁰ Yayımlanma tarihi: 20 Ekim 1910.

⁷¹ Yayımlanma tarihi: 20 Ekim 1910.

“Mektep” ve “Medrese”lerin Durumu Hakkındaki Görüşleri

Mektep ve medreselerin bir milletin hayatında ilmi tevzi etmek, bunun varlığıyla ortadan kalkacak olan cehalet ve taassubu da yermek gibi büyük ve önemli bir görevi üstlendiğini söyleyen Mehmet Akif, mütefekkirleri, âlimleri yetiştiren medreselerin ve mekteplerin artık görevini yerine getiremediğinden yakınır.

Ona göre önceden yazılmış kitapların tekrarı artık fayda vermemektedir. Yeni, ufuk açıcı kitaplar yazılmalı ve maarif böylece milletin hayatına nüfuz edebilmelidir. Böyle olmadığı için İslam coğrafyası artık İbni Rüşd, İbni Sînâ, Gazzâlî gibi mütefekkirler yetiştirememektedir. Son “üç yüz yıl”dır Doğu’nun gerilemesinin tersine Batı, bu sürede çok yol kat etmiş, ilim ve fende yükselmiştir. Bu açıdan ıslah edilmeyen medrese ve mektepleri sert bir dille eleştirir.

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.

Hadi göster bakayım şimdi de İbnü’r-Rüşd’ü?

İbn-i Sînâ niye yok? Nerde Gazzâlî⁷² görelim?

Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?

En büyük fâzılınız: Bunların âsârından,

Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma’nâ çıkarın.⁷³ (Safahat-Âsım 2001: 396)

Âsım’da Hocazade (Mehmet Akif) bir muhavereye Köse İmam’a ecdadın ortaya koyduğu birikimden yüzyıllarca istifade edildiğini fakat onların inşa ettiği medeniyetin üzerine bir şeyler eklemek konusunda pasif kaldığını eleştirel bir şekilde söyler. Bu açıdan mektepleri topluma hizmetleri bakımından medreselerden daha önde görür. Bunun sebebi olarak da medreselerin asrın gereklerine uygun olmadıklarını gösterir.

Sağdınız siz de asırlarca o sağmal ineği.

– Hakkımızdır sağarız: Kahrını çektik o kadar,

Besledik...

– Yâ!

– Ne demek?

– Beslediniz, hakkın var!

Hanginiz bir tutam ot verdi, bırak beslemeyi?

– Yok mudur medresenin köylüde olsun emeği?

– Mektebin, belki... Fakat medresenin, hiç ummam.

– Kızırım ha!

– O senin hakk-ı sarîhindir İmam.

– Halka yol gösterecek bir kılavuz var: Ulemâ.

Kalanın hepsi de boş.

– Boştur, efendim, ammâ...

⁷² Aslı “Gazzâlî” olan bu kelime aruz vezni dolayısıyla Mehmet Akif tarafından “Gazâlî” şeklinde yazılmıştır.

⁷³ Âsım’ın bu bölümü *Sebilürreşad*’da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*’ın baskısına konmuştur.

- *Neymiş ammâsı, beyim?*
– *Yok, şu sizin medreseler,*
Asrın îcâbına uymakta inâd etmeseler...
– *Gidin ıslâh edin öyleyse!*
– *Hakikat, lâzım. (Safahat-Âsım 2001: 366)*

Kuru lâftan ne çıkar? Tıngır elek, tıngır saç...
Mektebin açsa eğer, medresen ondan daha aç!
Bu da muhtâc, o da yıllarca mugaddî yemeğe.
“Neye boynun bu kadar eğri” demişler deveye,
“A kuzum, hangi yerim doğru?” demiş. Söz de budur.
Sen işin yoksa, filân mesleğe ver pâyeyi, dur.
O filân meslek, evet, bizde filândan yüksek;
Bir bıçak sırtı kadar farkı, fakat ölçersek.
Beni gördün ya, şu ben kaç paralık şâirsem,
Senin ilmin de odur, nâfile uğraşma Köse'm. (Safahat-Âsım 2001: 395)

Dolayısıyla “bu şartlar altında mekteple medrese arasında tefrik yapmak, şu veya bu mesleğin üstünlüğünü söylemek manasızdır. Cemiyetin bütün müesseseleri sakattır. Her birini yeniden ele almak, zamanın şartlarına uyacak şekilde tanzim etmek lâzımdır. Hiçbir şeyi düzgün olmayan bir nizamda, şu veya bu müessesenin birbirinden farkı, nihayet bir bıçak sırtı kadardır” (Malkoç Öztürkmen, 1969: 132).

Sayısız medrese var gerçi Buhârâ'da bugün
Okunandan ne haber? On para etmez fenler,
*Ne bu dünyâda soran var, ne de ukbâda geçer!*⁷⁴ (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 158)

Neriman Malkoç Öztürkmen bu durumu şöyle özetlemektedir:

Memlekette bir sürü yüksek mektep açılmıştır. Mülkiye, Tıbbiye, Baytar, Ziraat, Mühendishâne. Her biri millet kesesinden milyonlarca liraya mal olmuştur. Mehmet Akif, bu kadar yüksek mektebin mevcudiyetinden şikâyetçi değildir. Hiçbiri hakkında sözü yoktur. Şairin mekteplerimizde gördüğü eksiklik Batı'daki benzerlerinin seviyesine ulaşamamaları, iyi eleman yetiştirememeleridir. Milyonlarca lira sarf ederek o mektepleri açarken, Avrupa'nın fennine ve tekniğine artık muhtaç olmayacağımızı, kendi mühendislerimizle, mimarlarımızla, kendi kendimize yeteceğimizi ümit etmiştik. Nerede? (1969: 130)

Dolayısıyla Mehmet Akif, eğitim ve öğretim kurumlarının daha güncel, doğru ve etkili öğretim yöntem ve tekniklerini kullanıp kendilerinden beklenen seviyeyi yakalamasının zorunuluğuna işaret eder.

16 Nisan 1914 ve 23 Nisan 1914 tarihleri arasında yazılan ve *Fatih Kürsüsünde* isimli dördüncü kitapta yer alan bir manzumede harplerdeki yenilgilerden sonra kendi milletlerini⁷⁵

⁷⁴ Yayımlanma tarihi: 25 Ocak 1912.

⁷⁵ Burada Almanya'dan bahsedilmektedir.

tekrar ayağa kaldırmak ve eski gücüne kavuşturmak için herkes farklı fikirler öne sürer. Bu yükselişi kimi siyasette kimi askeri güçte kimi donanmada kimi sanatta kimi de parada bulur. Orada bulunan yaşlı biri de “mahalle mektebi”nin çoğalmasa gerektiğinden bahseder ve okulların ve öğretmenlerin varlığına işaret eder. Oradaki kimsenin başta sözünü anlamadığı bu yaşlı adam üzerinden milletin yükselişinin çekirdekten, temelden başlaması, ilim ve gayretin çocuk yaşta iken genç dimağlara nakşedilmesi gerektiğinden, bir millete temel ihtiyacın öğretmenler tarafından sağlanacağından bahsedilir.⁷⁶ 1871 yılında sonlanan Almanya-Fransa savaşı münasebetiyle⁷⁷ kaleme alınan aşağıdaki manzumede disiplin ve azimle atılan küçük ama etkili adımların, dalga dalga büyüyen bir milletin ihtiyacı olduğu gelişmeyi sağlayabileceğinin altını çizer. Medrese ve yüksek öğretim her ne kadar mühimse de eğitim-öğretimde en temel kurumun “mahalle mektepleri” olduğunu söyler.

*Nasılsa gâib edip kâmilin muhârebeyi,
Esâret altına girmişti bir büyük millet;
Zevi'l-ukûl arasından seçilme bir heyet,
Düşündü: Milleti ilâya çâre hangisidir?
Döküldü ortaya ârâ-yı encümen bir bir:
Siyâseten kimi kurtarmak istemiş kalanı;
Demiş ki diğeri: “Asker halâs eder vatânı.”
O der: “Donanmaya vardır bugün eşedd-i lüzûm.”
Bu der: “Hayır, daha elzemdir iktisâb-ı ulûm.”
Kiminde san'ata râğbet, kiminde nakde heves;
Hülâsa, her kafadan başka başka çıkmış ses.
Bir ihtiyâr yalnız dinleyip bidâyette;
“Mahalle mektebi lâzım!” demiş, nihâyette.
Zavallının sözü pek anlaşılmamış ilkin;*

⁷⁶ Bu konu, Mehmet Akif'in 7 Şubat 1913'te Fatih Camii'nde verdiği vaazda işlenmiştir. Vaaz metni için bk. Doğrul, 1944.

⁷⁷ Mehmet Akif'in öğretmeninin gücünü ortaya koyduğu bu mısraları Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığırcaçan) (1876-1963) de şu örnekle desteklemektedir: “Prusya, 1806 felaketini (Fransa'nın 1806 yılında -bugünkü Almanya'nın doğu kesiminde kurulmuş Berlin merkezli Alman krallığı olan- Prusya'yı mağlup ettiği savaş) ancak ilkokullarının çokluğu sayesinde tamir edebildi. Maarifine başka bir cereyan verdikten sonra Almanya, ordularını Alman sanayi ve ekonomisini, Almanya büyüklüğünü meydana getirebildi. 1870 Muharebesi'ni (Tarihte Sedan Muharebesi olarak da anılan ve Prusya'nın Fransa'yı mağlup ettiği savaş) ancak okullar sayesinde kazandı” (Dosay Gökdoğan, 2000: 5). Tüccarzâde, Prusyalıların 1806'daki mağlubiyeti sonrası tekrar toplanmasını ve 1813'te Leipzig Muharebesi'nde Napolyon'un ordularını yenmesini maarife, millî duygulara gösterdikleri büyük önem ile açıklamaktadır (Dosay Gökdoğan, 2000: 12). Prusyalılar, gösterdikleri bu millî gayretlerin semerelerini almaya devam ettiler: “İlkokulları genelleştirdiler, büyük okul kışlaları, ordu okulları, öğretmen orduları meydana getirdiler. Bütün çocuklara vatan sevgisini, millî duyguyu öğrettiler, harikulade bir gayret ve fedakârlığa katlandılar. Prusya pek çabuk kendini topladı... Bütün Prusya milliyet, vatan, askeri namus ve şeref hisleriyle çalkalandı. Fransa ordularına karşı ihtilaller baş gösterdi. Öyle ki Prusyalı General Blücher'in (Gebhard Leberecht von Blücher 1742-1819) ordusu müttefikleriyle beraber dünyaya sığmayan o koca Napolyon'u Waterloo (1815)'da mağlup ve perişan etti. Artık Prusya kurtulmuştu” (Dosay Gökdoğan, 2000: 13). Prusya'nın galibiyetleri devam etti ve nihayet 1870-1871 (1870 Savaşı olarak da bilinmektedir) yıllarındaki Fransa'nın Sedan bölgesiyle aynı adı taşıyan savaş sonrası Prusyalılar III. Napolyon komutasındaki Fransızlara karşı kesin bir zafer kazandı.

“Bunak!” diyen bile olmuş düşünmeden; lâkin,
Herif, bu söz ne demektir, güzelce şerh etmiş;
Deminki lâfları pek vâkıfâne cerh etmiş.⁷⁸ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 257-258)

Ona göre bir millete birliktelik şuuru, en sağlam bir şekilde ancak en temel eğitim kurumuyla, yani mahalle mektebiyle verilebilir. Bu yüzden mahalle mekteplerinde verilen eğitim ve öğretim, milleti oluşturan bütün unsurları doğrudan ilgilendirmektedir.

Mahalle mektebi lâzım, düşünmeyin artık!
Mahalle mektebi olsaydı bizde vaktiyle,
Ya uğrasaydı kalanlar güzelce ta'dîle;
Yarım pabuçla gezen, donsuz üç buçuk zibidi,
Bir Arnavutluk'u isyâna kaldırır mı idi?
Bugün anâsır-ı İslâm'ı bir denî cereyan
Sürüklüyor ki: Bakın nerden eyliyor nebeân.
Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Bu derde çâre bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.
Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;
Ne Çerkes'in, ne Laz'ın var bakın, elinde kitab!
Hülâsa, milletin efrâdı bilgiden mahrum.

Unutmayın şunu lâkin: “Zaman: Zamân-ı ulûm!”⁷⁹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 257-259)

1908 yılında kaleme alınan *Mahalle Kahvesi*'nde kahvehanedeki halkın birçok kesiminden gelenlerin yaptıkları sohbetin sonucunda “mahalle mektepleri”nin lüzumu anlatılır (Safahat-Mahalle Kahvesi⁸⁰ 2001: 113-114).

Mahalle mektebinin varlığı, merkezden çevreye doğru yayılan bir yapı arz eder ve maarifin taammüm etmesi için “ilk adım”dır.

Demek ki: Atmalıyız ilme doğru ilk adımı.

*Mahalle mektebidir işte en birinci adım;*⁸¹ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

İki Önemli Anahtar: Marifet ve Fazilet

“Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma'rifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.”

(Safahat-Âsım 2001: 423)

Mehmet Akif, “insan”ın fitratına uygun hareket etmesi gerektiğini çeşitli vesilelerle dile getirir. Mısra ve satırlarında ortaya koyduğu reçete niteliğindeki fikirleri kendisini birçok şekilde gösterir. Onda çözüme, ideal olana çıkan yol tek değildir. Bu yüzden çalışmak, azim, diğerkâmlık, hassasiyet, ahde vefa, doğruluk vb. kavramlar mücerret olarak değerlendirilemez.

⁷⁸ Yayımlanma tarihi: 16 Nisan 1914.

⁷⁹ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

⁸⁰ Yayımlanma tarihi: 3 Kasım 1910.

⁸¹ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

Yekdiğeriyle var olan bu kavramlardan “marifet” ve “fazilet”, Mehmet Akif’e göre milletin tealisi için iki önemli sacayağıdır. Bu iki kavramı en açık şekilde altıncı kitap olan *Âsım*’da görmekteyiz: Hocazâde, milletin geleceğinin bu iki kavrama bağlı olduğu düşüncesindedir. Marifet, bir milletin mutluluğunu tesis etmek için bütün sebepleri taşır, yani milleti ilkellikten kurtarır. Fazilet de bu sebepleri memleketin hayrına sarf eder, yani ilmi fertlerin hayatına nüfuz ettirir. Faziletin eksikliği insan ruhunu zehirleyerek geniş bir yıkıma sebebiyet verir ve “veba”dan daha tehlikelidir. Dolayısıyla bu iki kavramın hayata tatbiki fertleri “ilmiyle âmil” yapar. Ona göre milletimizin son “üç asır”dır özellikle marifet ve faziletten mahrumiyeti “Garp”tan geri kalmasına sebep olmuştur. Bu durumu telafi etmek, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak adına marifete ve fazilete sarılmak lazım geldiğini ısrarla söyler.

*Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma’rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.
Ma’rifet, ilkin, ahâlîye sa’âdet verecek
Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek,
O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
Hayr-ı i’lâsına tahsîs ile sarf etmek için.
Ma’rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek fazilette teâlî edemez, za’fa düşer.
İbtidâîliğe mahsûs olan âvâre sükûn,
Çöker a’sâbına. Artık o da bundan memnûn!
Ma’rifet, farz edelim, var da fazîlet mefkûd...
Bir felâket ki cemâ’atler için, nâ-mahdûd.
Beşerin rûhunu tasmîm edecek karha budur;
Ne musîbettir o: Tâ’ûnlara rahmet okutur! (Safahat-Âsım 2001: 423)*

Milletimizi, kökleri derinde olan bir ağaca teşbih ederek⁸² faziletin, suyunu “dîn-i mübîn”den alan uzun köklere dayandığını söyler.

*Göreceksin ki: Bu millette fazîlet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bir mübârek suyu var, hiç kurumaz: Dîn-i mübîn.
Hâdisât etmesin oğlum, seni asla bedbîn...
İki üç balta ayırmaz bizi mâzîmizden.
Ağacın kökleri mâdem ki derindir cidden,
Dalı kopmuş, ne olur? Gövdesi gitmiş, ne zarar?
O, bakarsın, yine üstündeki edvârı yarar,
Yükselir, fıskırıp, âfâk-ı perîşânımıza;*

⁸² Mehmet Akif’in bir milleti ağaca teşbih ettiği bir başka yer için bk. *Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 178.

Yine bin vâha serer kavru lan îmânımıza."⁸³ (Safahat-Âsım 2001: 423-424)

Dolayısıyla fazilet ve marifet, bir milletin kurtuluşu ve terakkisi için iki vaz geçilmez kavram olarak yerini alır.

Mehmet Akif'e Göre İlim ve Din Münasebeti

"Zaman zamân-ı ulûm olmasaydı böyle, yine,
-Kemâl-i şevk ile mâdem atılmışız dîne-
Okur yazar olacaktık sıyâneten dîni:
Onun ma'ârifeye vâbeste, çünkü te'mîni."
(Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

Mehmet Akif'in dinin ilimden ayrı düşünülmemeyeceği fikri kendisini farklı şekillerde gösterir. Dinin "görenek" hâline gelmesi (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 159); tevekkül inancının saptırılması (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 243-244); ilmi terviç eden ayetlerin görmezden gelinmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in yalnızca "telaffuz" olarak değer görmesi (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 160); hurafelerin varlığı (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 158) gibi durumların maarifin eksikliğinden kaynaklandığına inanır. Ona göre okumak, öğrenmek, muhakeme yapmak Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamayı kolaylaştıracaktır. Sürekli ilerleyen dünyayı takip etmek, gelişen teknolojiye ayak uydurmak, muasır medeniyetle birlikte yürümek ve hatta üstüne çıkmak gereklidir. İlmin ayetlere tuttuğu ışık, Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılmasını ve ondan daha iyi istifade edilmesini sağlayacaktır.

*Zaman zamân-ı ulûm olmasaydı böyle, yine,
-Kemâl-i şevk ile mâdem atılmışız dîne-
Okur yazar olacaktık sıyâneten dîni:
Onun ma'ârifeye vâbeste, çünkü te'mîni.*⁸⁴ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 259)

Mehmet Akif, tevekkül inancının insanın sadece şahsî hayatındaki değil belki de daha önce toplum hayatındaki (insan-insan) yerini önemser. Doğru bir tevekkül anlayışı, tabii olarak ortaya koyacağı olumlu sonuçlarla merkezden çevreye süratle yayılacak bir özelliğe sahip olması yönüyle mühimdir. Şahsî hayattan çok diğer insanlarla olan münasebet öncelenmiş olur. Onun sadece "duyarsızlık", "hissizlik", "korkaklık", "gayretsizlik" ve "cehalet" gibi milletin menfaatini engelleyen noktalarda şahsî hayata müdahale ettiğini görürüz. Çalışan, özel anlamda da ilimle uğraşanlar elinden geleni yapmış ve geriye kalanını Allah'a havale etmiş olurlar. Özellikle Fâtih Kürsüsünde ve Âsım isimli kitaplarda sıkça söz edilen tevekkül inancı ile doğrudan ilgili olan bu durumun sonucunda ortaya Allah'ın "hikmet" planı çerçevesinde gayrete paralel olarak müspet bir sonuç çıkacaktır fakat insan bununla mesul değildir. O, sadece kendi gayretinden mesuldür.

*Al kuzum, istediğin sa'y-i medîd oldu yine.
Var mı bir başka sözün söyleyecek?*

- Elbet var:

*Hani tevfîki hesâb etmedin, onsuz ne çıkar?
-Ama kul neyle mükellef, Hoca, tevfik ile mi?*

⁸³ Yayımlanma tarihi: 21 Ağustos 1924.

⁸⁴ Yayımlanma tarihi: 23 Nisan 1914.

Hîç değil, sa'y ile; tevfik, o: Hüdâ'nın keremi.

Sarıl esbâba da çık, işte tarîk, işte refik;

*Ne vazîfen senin olmazmış, olurmuş tevfik?*⁸⁵ (Safahat-Âsım 2001: 388)

Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refik;

*Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfik?*⁸⁶ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 248)

İslamî öğretilerin daha çok toplum hayatındaki düzeni tesis eden yönleri üzerinde durur. İslam'ın dürüstlük, samimiyet, çalışma, azim, ahde vefa, adalet, diğerkâmlık, doğruluk... nihayet bunları bünyesinde toplayan ve bir çatı kavram sayılabilecek “ahlak” konusundaki ısrarını onun hemen her mısraında görürüz. “Din, Âkif için ruhunun derinliklerine sinmiş kutsal bir varlık olmakla beraber, onun bilhassa mensup olduğu toplumun temel yapısını teşkil eden bir değerler manzumesi olarak ilgilendirir. Son yüz yıllar içinde bu toplum yıkılmaya yüz tutmuştur. Onunla beraber o kutsal değerler manzumesinin varlığı da tehlikeye maruz kalmıştır” (Kaplan, 2014: 168).

Yukarıda anılan kavramların insanlar arasında sağlam bir bağ kurmasının zorunluluğu noktasında “Âkif kadar İslam âlemini tenkit eden ve ayıplarını onun yüzüne vuran pek az Türk şairi vardır” (Kaplan, 2014: 173) denebilir.

O îmân, farz-ı kat'idir diyor tahsili irfânın...

*Ne câhil kavmiyiz biz Müslümanlar, şimdi dünyânın!*⁸⁷ (Safahat-Hâtıralar 2001: 295)

Mehmet Akif'te din “bir katı doktrinler manzumesi olmaktan çok, bir ruh, bir mana veya duyuş tarzıdır” (Kaplan, 2014: 167). Dolayısıyla onun din anlayışı, içtimâî düzeni sağlayan yukarıdaki kavramların ilim ve maarifle yönlendirilmesi ve hayata tatbikini başat öge kabul eden bir yapıya sahiptir denebilir. Ona göre ilim ve maarif, ahlakı da güzelleştirmelidir.

Bir millet için en büyük “düşman” olarak telakki edilmesi gereken cehalet, “din” ve “namus” a zarar verir ve bir milleti “zillet” bataklığına sürükler. Çünkü din, ilmi terviç eder ve bir milletin sahip olduğu değerler de ilimle ayakta durur. Mehmet Akif'in “kapkara kâbus” ve “hasm-ı hakîkî”, yani gerçek düşman dediği cehalet, ortaya koyduğu çok yönlü tahribatla bir milleti temelinden sarsar.

Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...

Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,

Bir hâle getirdin ki, ne din kaldı, ne nâmûs!

Ey sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbûs,

Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:

*Sensin bize düşmanları üstün çıkararak el!*⁸⁸ (Safahat-Hakkın Sesleri 2001: 199-200)

Ona göre “görenek” ile “mazi” bir değildir. Görenekte bir aktarım vardır. Bilgi ve kabuller geçmişten günümüze olduğu gibi gelir. Mazi ise ecdadın bıraktığı yadigârdır; eskide

⁸⁵ Yayımlanma tarihi: 24 Temmuz 1924.

⁸⁶ Yayımlanma tarihi: 19 Mart 1914.

⁸⁷ Yayımlanma tarihi: 17 Eylül 1914.

⁸⁸ Yayımlanma tarihi: 24 Nisan 1913.

kalmak değil, eskinin tüm övülen özelliklerini, üzerine yeni bilgiler katarak almaktır. Bu konuda damadı Ömer Rıza Doğrul, Mehmet Akif'in yazılarını topladığı eserinde şöyle söyler:

Maksadı, geçmişin geleneklerine uyarak yaşamak mı idi? Hayır! Çünkü yaptığını bilerek, anlayarak, inanarak ve isteyerek yapan bir adamdı! Dünyada değer vermediği bir şey varsa gelenektir ve en çok hor gördüğü şey aklı, mantığı, zamanın gereklerini, beşerin ilerlememesini inkâr eden gelenek ve görenektir. Şiirleri bunun en kesin delilidir (1944: Ön Söz).

İslamiyetin geldiği dönemde ilmin hem *Kur'ân-ı Kerîm*'in indiği coğrafyada hem de diğer coğrafyalarda hürmet görmediğini; *Kur'ân-ı Kerîm*'deki hakikatlerin ancak ilmin ışığı ile anlaşılabilirliğini; ilimden behresi olmayanları *Kur'ân-ı Kerîm*'in sert bir şekilde uyardığını; ilim için sarf edilecek zamanın ibadet hükmünde olduğunu şu yazısında görmekteyiz:

İşte Cânib-i Kibriyâ'dan Seyyidü'l-Kâ'inât Efendimiz hazretlerine ilâhî birçok hakâyık nâzil olduğu, her türlü kuyûd-ı esâretten âzâde bir ilm, bir medeniyet-i hakîkiyye, aleyhi's-salâtu vesselâm efendimize vahy buyurulduğu bir sırada milletlerin hâli bu derekede idi. Diyânet-i İslâmiyye geldi, ilmin ayağındaki zincirleri, boyunundaki lâleleri kırdı attı. İlmin herhangi kaydile olur ise olsun takyîdi yahud hangi had ile olur ise olsun tahdîdi bir zulm-i elîm olacağını takrîr etti... Fâtır-ı Mutlak'ın Resûl-i güzînine inzâl eylediği kelâm-ı celîldeki hikmet-i bülendi anlamak ancak envâr-ı ulûm ile tenvîr-i fikr etmek, tetebbu'-ı ma'kûlât ile nazara nüfûz ve im'ân vermek sâyesinde kâbil olabilir. Hem Kur'ân bu kadarla iktifâ etmiyor. Belki taleb-i ilmden geri duranları sû'-i âkibetle azâb ile tehdîd ediyor...

İşte bu gibi âyât-ı beyyînât ile Müslümanlık ukûle karşı ulûm ve ma'ârif-i hakîkiyye kapılarını açmış, bu ulûm ve ma'ârifin iktisâbı için ihtiyâr olunan mesâinin en büyük ibâdet olduğunu insanlara bildirmiştir. Hazret-i Peygamber "En büyük ibâdet taleb-i ilmdir. İnsanın bir saat ilim ile meşgûl olması altmış sene ibâdetle vakit geçirmesinden hayırlıdır" buyuruyor⁸⁹ (*Sirâtmüstakîm Mecmuası* C 5: 399).

İslam'ın olması gereken şekliyle anlaşılması için kılavuz ilim olacaktır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de işaret edilen manalar ancak ilmin gelişmesi ile ortaya çıkacaktır. 7 Şubat 1913'te Fatih Camii'nde verdiği mevize bu yöndedir:

Ma'ârif, ma'ârif! Bizim için başka çare yok. Eğer yaşamak istersek her şeyden evvel ma'ârife sarılmamızdır. Dünya da ma'ârifle din de ma'ârifle... Hepsi her şey ma'ârifle kâim. Bizim dinin cehalete tahammülü yok, cahiller eline geçince mahvolur. Kur'an'da, hadis-i Peygamberî'de nâmütenâhî hakâyık var. Onlar nasıl meydana çıkar? İlimle, irfanla.. Bundan üç, dört yüz sene evvel, hakıyla anlaşılmayan âyât-ı celîleden bugün nâmütenâhî hükümler zuhûr ediyor... Biz Müslümanlık deyince dînin şekl-i sahihîni, devr-i ashâbdaki şeklini kastediyoruz... Bugün dînin şekl-i sahihîne rücû nasıl olur? Evet, o da ma'ârifle, ilimle olur, cehâletle olmaz⁹⁰ (Doğrul, 1944: 114).

Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak için yazılan eserlerin süreç içerisinde elde edilen yeni bilgilerle yeniden kaleme alınması taraftarıdır. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*, her yüzyıl ortaya konan ilmî gelişmelerle kendisindeki hakikatleri gösterecektir:

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,

İhtiyâcâtını kâbil mi telâfi? Aslâ.

Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.

Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;

*Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster!*⁹¹ (*Safahat-Âsım* 2001: 396)

⁸⁹ Yayımlanma tarihi: 2 Mart 1911.

⁹⁰ 7 Şubat 1913'te Fatih Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹¹ *Âsım*'ın bu bölümü *Sebilürreşad*'da yayımlanmamış, doğrudan *Safahat*'ın baskısına konmuştur.

20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevize şu şekildedir:

Eslâf çalışmışlar, Allah kendilerinden razı olsun, birçok eserler vücuda getirmişler fakat dememişler ki bu eserlerimiz kıyamete kadar size elverir. Siz artık çalışmayın da yalnız bizim kitapları okuyunuz! Bilâkis demişler ki “Siz de çalışacaksınız. Hem bunları okuyacaksınız hem de kendi fikrinizi ilâve ederek zamanımıza göre yeni yeni eserler vücuda getireceksiniz. Böyle böyle sonuna kadar gidecek⁹² (Doğrul, 1944: 140).

Dinin insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu gösterme kudretinin ortaya çıkarılmasının ilmin gelişmişlik düzeyiyle doğru orantılı olduğunu söyler.

Evet, din de maarifle kaim, dünya da. Dünyanın maarifle kaim olduğu kolaylıkla anlaşılır fakat din nasıl ma'ârifle kaim olabilir? O da pek tabii. Çünkü insaniyet durmuyor. Günden güne teali edip gidiyor. Müslümanlıktan evvel birçok dinler vardı. Bugün onlar mensuttur fakat nazil oldukları zaman o vakit ki insanlar için kâfi idi. Sonra devirler değişti. İnsanlar terakki etti. Onun için her din, yerini kendisinden daha mükemmel bir dine bıraktı, çekildi. Ta Müslümanlığa kadar hâl böyle idi. Müslümanlık hatemü'l-edyândır (dinlerin sonuncusudur). Bundan sonra bir dîn-i İlâhî daha gelmeyecektir⁹³ (Doğrul, 1944: 139).

İnsanların kıyamete kadar bütün ihtiyaçlarını gelişen ilim sayesinde elde edebilecektir. Ona göre Batı nasıl insan ihtiyaçlarını karşılamada ilimden yüksek oranda istifade ediyorsa Müslümanlar da ilim ve maariften çokça faydalanmalıdır.

Pek âlâ! Nasıl olur da Müslümanlık kıyamete kadar gelip gidecek insanların ihtiyacına kâfi gelebilecek? Elbet, çünkü Allah'ın kitabında, Resulullah'ın sözlerinde her devrede yaşayacak insanların ihtiyacını temine kâfi hakikatler var. Yalnız, o hakikatler ilimle meydana çıkar. Kur'an, Ayetullah değil mi? Arz da sema da birer Ayetullah'tır... Müterakki milletler, nasıl bu âlem-i hilkatten bizden çok, hem kıyas etmeyecek kadar çok müstefid oluyorlarsa âlim bir Müslüman da Kitabullah'tan, ehâdis-i Nebeviyye'den şimdiki cahil Müslümanlara nispetle nâmütenâhî hakâik çıkarabilir...⁹⁴ (Doğrul, 1944: 140)

Sırâtı müstakîm'in 6. cildinde *Müslümanlıkla Medeniyet* başlıklı yazı serisinin bir bölümünde bedeninin nasıl temizlenmeye ihtiyacı varsa ruhunun da evham, zan ve hurafelerden arınmaya ihtiyacı olduğunu; İslam'ın kesin delillere dayanmayan hiçbir şeyi kabul etmediğini; ilmin sadece ahiret için değil, özellikle bu dünya⁹⁵ için var olduğunu; ilimden uzak duranların elindeki emanetlere kötü davrananlar olarak görüldüğünü; cehaletin ve İslam'ın bir arada anılamayacağını; ilmi, *Kur'ân-ı Kerîm*'i anlamının ilk şartı olduğunu vb. vurgulamaktadır:

Bedenin muhtaç olduğu tathîrât-ı maddiyye için nasıl hastalık mikroplarından hâlî bir vâsita-i tathîre ihtiyâc mevcûd ise, rûh da levs-i evhâm ve hurâfâtın temizlenmek için öyle temiz bir vâsitaya muhtaçtır. İşte her türlü mikroptan ârif olan o ma'nevî vâsita-i tathîr tecrübe ile his ile sâbit olan ilimden başka bir şey değildir. Bu öyle vâzih bir hakîkattir ki hiçbir âkıl için mûcib-i münâkaşa olamaz... Dîn-i mübîn-i İslâm, harîm-i ilme zunûn ve hurâfâtın gireceği ne kadar delik-deşik varsa kâmilten kapamış, delil ile teyyüd etmeyen, doğruluğuna berâhîn-i kat'iyye kâim olmayan mâhiyetlere ilim nâmını vermemiştir... Fâtır-ı Hakîm “...Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”⁹⁶ buyuruyor... Dîn-i mübîn-i İslâm ilmin yalnız hayât-ı bâkiye-i ukbâ için değil, bu mâişet-i fâniyye-i dünya için de zarûrî olduğunu, şûn-ı cihânın salâhı ilimsiz kâbil olamayacağını en mukni' berâhîne istinâden öyle yüksek bir nidâ ile tebliğ ediyor ki hâb-ı gaflette bulunanların intibâha, uyanık duranların da faaliyete gelmemesi tasavvur olunamaz. Aleyhissalâtü vesselâm efendimiz “Dünyayı isteyen ilme sarılsın; âhireti isteyen ilme sarılsın; hem dünyayı hem âhireti isteyen ilme sarılsın.” buyuruyor... Müslümanlık taleb-i ilimden geri duranları vecîbe-i zimmetini edâda kusûr edenlerden ziyâde muâheze ediyor: Dünya mel'undur, dünyada ne varsa mel'undur ancak âlimlerle tahsîl-i ilimde

⁹² 20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹³ 20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹⁴ 20 Şubat 1913'te Süleymâniye Camii'nde verdiği mevizedir.

⁹⁵ Mehmet Akif'in dünya için kullandığı ifadelerden biri de “şû'ûn-zâr-ı tecellî”dir (*Safahat-Safahat* 2001: 59).

⁹⁶ Yûnus suresi/68.

bulunanlar müstesnâdır. Ma'lûmâtını öğreten âlimlerle dinlediğini hıfzeden sâmi'lerden başkası için hayatın hiçbir hayrı yoktur." Hadis... İslâm bize sarâhaten bildiriyor ki: Cehâlet ile müslümanlık bir yerde ictimâ'ı nâ-kâbil iki zıdd-ı kâmilidir; ahkâm-ı celîle-i Kur'ân'ı idrâk de terakkî-i ilim ü irfân da terakkîye menûttur. Şu hâlde cehâlete râzî olanlar Hâlik-ı Hakîm'in kelâm-ı ilâhîsini ilelebed anlamamaya râzî oluyorlar demektir ki Kur'ân'dan maksûd, rûhun levs-i evhâmdan tathîri, maâlî ile tehzîbi olmasına göre bu yüzden uğrayacakları hasar takdîrin ihâta edemeyeceği kadar müthiştir. Cenâb-ı Hak "İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar"⁹⁷ buyuruyor⁹⁸ (*Sirâtülmüstakîm Mecmuası* C 6: 49-50).

Bir seyyah olan Abdürreşit İbrahim'in *Âlem-i İslâm*⁹⁹ adındaki eserinden ilhamla vücuda getirilen *Safahat*'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde*'de sırasıyla Rusya, Türkistan, Çin, Japonya ve Hindistan'daki Müslümanların durumu anlatılır. Türkistan'da gördüğü manzara hiç de iç açıcı değildir. O zamanki Türkistan'da,¹⁰⁰ özellikle Buhara ve Semerkant gibi Mehmet Akif'in "rasad-hâne-i dünyâ" (*Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde* 2001: 158) dediği yerlerde cehalet kendisini bi'at, taassup, nifak ve hurafe şeklinde göstermiştir. Ayrıca fuhuş, ahlakın bozukluğu, *Kur'an-ı Kerîm*'in "tağyir ve terzil" edilmesi, "ilimsiz hocaların" varlığı yakınılan diğer durumlar arasındadır.

Uzanıp sonra Buhârâ'ya, Semerkand'e kadar;
Eski dünyâda bakındım ki ne âlemler var?
Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim:
Yâdı temkînimi sarsar da kan ağlar yüreğim.
O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak!
Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!
İbn-i Sînâ'ları yüzlerce doğurmuş iklim,
Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!
O rasad-hâne-i dünyâ, o Semerkand bile;
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâzîsiyle:
Ay tutulmuş, "Kovalım şeytanı kalkın!" diyerek,
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!
Bu havâlîde cehâlet ne kadar çoksa, nifâk ,
Daha salgın, daha dehşetli
...
Ya ta'assubları ? Hiç sorma, nasıl maskaraca?
O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dîne teaddîsinde
Hem ne söylersen olur dîni hemen rencîde!
Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at ;

⁹⁷ Ankebût suresi/43

⁹⁸ Yayınlanma tarihi: 30 Mart 1911.

⁹⁹ Abdürreşid İbrahim, 2013.

¹⁰⁰ Mehmet Akif, Türkistan'ı da içine alan kıta için "Eski Dünya" ifadesini de kullanır ki bu, Avrupa, Asya ve Afrika'yı ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

*Şer'i tağyîr ile, terzîl ise -hâşâ- sünnet!
Ne Hudâ'dan sıkılırlar, ne de Peygamber'den.*

Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden

*Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!*¹⁰¹ (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 157-158)

Çin ve Mançurya'da din, bir "görenek" hâline getirilmiştir. İlmin söz sahibi olmadığı yerlerde cehaletin en şiddetli şekilleriyle kendisini göstermesi mukarrerdir. İslam doğru anlaşılmamakta, *Kur'ân-ı Kerîm* sadece "telaffuz" edilmekte, "manası"nın anlaşılması için çaba sarfedilmemektedir. "Böyle gördük dedemizden" diyerek tefekkürün ve edinilen bilgilerin akıl süzgecinden geçirilmesinin önü kapatılmıştır.

Çin'de, Mançurya'da din bir görenek, başka değil.

Müslüman unsuru gâyet geri, gâyet câhil.

Acaba meyl-i teâlî ne demek onlarca?

"Böyle gördük dedemizden!"¹⁰² sesi milyonlarca

Kafadan aynı tehevürle bakarsın, çıkıyor!

Arş-ı âmâli bu ses tâ temelinden yıkıyor.

Görenek hem yalnız Çin'de mi salgın; nerde!

Hep musâb âlem-i İslâm o devâsız derde.

Getirin Mağrib-i Aksâ'daki bir müslümanı;

Bir de Çin sûrunun altında uzanmış yatani;

Dinleyin her birinin rûhunu: Mutlak gelecek,

"Böyle gördük dedemizden!" sesi titrek titrek!

"Böyle gördük dedemizden!" sözü dînen merdûd;

Acaba saha-i tatbiki neden na-mahdud?

Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,

Çare yok gösteremezdik bu kadar sersemlik.

"Böyle gördük dedemizden!" diye izmihlali

Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,

İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!

Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?

Lafzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'ân'ın:

Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın:

¹⁰¹ Yayınlanma tarihi: 25 Ocak 1912.

¹⁰² Şu ayete işaret edilmiştir: "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!" Bakara suresi / 170.

Ya açar Nazm-ı Celil'in, bakarız yaprağına;

Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,

*Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!*¹⁰³ (Safahat-Süleymaniye Kürsüsünde 2001: 159-160)

“Perdenin arkasını” araştırması, öğrenmek istediği ama bir türlü içinden çıkamadığı şeyleri sürekli sorular sormak suretiyle söz konusu etmesi onu “aşkın aşkınlığı” diyebileceğimiz isyan görünümlü mısralarına götürür. Oysa bunlar isyan değil, inanmış ve kendisini insanlara karşı sorumlu hisseden bir karakterin varlığı anlamlandırma çabasıdır. Bu tür konular *Tevhid yahud Feryad, Hasbihâl*¹⁰⁴ ve *Gece* manzumelerinde yoğun bir şekilde kendisini gösterir. Akıl bu “hikmet”e takat getiremediğini anladığı zamanlarda yapacağı bir şey kalmaz ve köşesine çekilip sükûn bulur:

Lâ yüs'ele binlerce suâl olsa da kurbân

İnsân bu muammâlara dehşetle nigebân (Safahat-Safahat 2001: 14)

Harîm-i hikmet-i eşyâya hiç sokulmamalı:

*O, bir cihân-ı muammâ ki büsbütün kapalı!*¹⁰⁵ (Safahat-Fâtih Kürsüsünde 2001: 232)

Sonuç

Mehmet Akif'in ilim ve maarif hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

İçtimaî anlamda bir huzur, düzen ve milletçe yükselişin temel ögesi olarak gördüğü ilim ve maarifi hayatın merkezine yerleştirir. Ona göre ilim ve maarifin özellikle toplum hayatında müdahil olamayacağı alan hemen yok gibidir. Çünkü ona göre maddi ve manevi yükseliş, insan onuru, insanî iletişimler hep bu iki kavram etrafında anlam bulur. “Bilmeyen sevemez” düşüncesinden hareketle Mehmet Akif, kafasında sürekli bir soru işareti ve öğrenme kaygısı taşıyan ve bu sayede sürekli ilerleyen insanın varlığı anlamlandırma çabasına dikkat çeker. Maarif, Mehmet Akif'in kaleminde ilmin içtimaî anlamda hayat bulması anlamına gelir, yani ilim, salt bilgi ambarını doldurmak değil aynı zamanda bir milleti maddi ve manevi olarak yücelten, millî bilinci uyandıran ve “faydaya yönelik” bir özelliğe sahiptir. İlim ve maarif, eğer “yiyip içilerek bitirilen” bir şekle, yani sadece bilgi ambarını -o da yanlış bir biçimde- doldurmak şekline getirilirse ortaya “cehalet”in bir sonucu olan “helak” çıkacaktır.

Maarif, davranış değişikliğine sevk ederek bireyi özellikle içtimaî açıdan geliştirir. Selâm alıp verme, insanlara yansıyan yönüyle kişisel temizlik, insan ilişkilerinde duyarlı olmak, zalim olmamak, adaletli olmak, hakkı tutmak, verdiği sözde durmak, yalan konuşmamak, kuvvetliyi değil mağdurun yanında yer almak, dalkavukluk yapmamak, işini düzgün, doğru yapmak ve işini ehline bırakmak, samimi olmak, insanların her zaman iyiliğini istemek, karşıdakinin menfaatini kendi menfaatine tercih etmek, ahde vefa, şefkat, en ufak şeyle kanaat, eli açık olmak, yedi kat uzağı kardeş saymak vb. onun içtimaî hayatı düzenleme kaygısıyla altını çizdiği davranışlardır ve bu davranışların bir şuur çerçevesinde geliştirilebilmesi de ancak “maarif” ile mümkündür. *Âsım* isimli altıncı kitabında milletin yücelmesi için ortaya koyduğu “marifet” ve “fazilet” kavramları bu durumu ifade eder. “Nâfi’ sular” olarak gördüğü marifet,

¹⁰³ Yayınlanma tarihi: 25 Ocak 1912.

¹⁰⁴ *Safahat*'taki iki tane olan *Hasbihâl* başlıklı manzumeden ilkinin kastediyoruz.

¹⁰⁵ Yayınlanma tarihi: 16 Ekim 1913.

halka mutluluk verecek olan ilmi getirecek, fazilet de bunu halkın dimağına ve ruhuna taşıyacaktır. Marifet ve faziletin eksikliği insan ruhunu zehirleyerek geniş bir yıkıma sebebiyet verecek ve “veba”dan daha tehlikeli hâle gelecektir. Bu bakımdan maarifin toplum hayatına yayılmasına öncülük edecek olan öğretmendir. “Mukaddesât”a riayet etmesi gerektiğini söylediği öğretmeni, halka ilmi tevzi etmesi noktasında bir “nimet” olarak görmekte ve öğretmenin “felaketleri” önlemede üstlendiği rolün altını çizmektedir.

Sosyal bir varlık olan insanın her an faal olan bir yapısıyla ayak durduğunu söyler. Bu faaliyet önce insanı fitratına/tabiatına uygun hâle getirecek sonra da onu topluma ve hatta tüm insanlığa faydalı biri yapacaktır. *Safahat*'ın birinci kitabındaki *İnsan* manzumesinde belirttiği gibi “insan” potansiyel gücünün farkında olmalı ve sürekli varlığın anlamını sorgulamalıdır. Perdenin arkası ya da hikmet diyebileceğimiz sahada bile aklında sürekli soru işareti olması gereken insan, bu ameliye sonunda ortaya çıkaracağı müktesebatını yine hemcinsi, yani insanlar için kullanılmalıdır. Bu açıdan insanın şahsi hayatı veya Yaratıcı ile olan münasebetinden çok insanın insan ile olan ilişkisini üstün tutar. İnsanı önceleyen her adımı onu “var” edecektir. Gelişimi ve ilerlemeyi bu anlamda fitrata uygun bir iletişime bağlar.

Diğer taraftan Türk milletinin yüzyıllar ötesinden ilmek ilmek örecek bugüne kadar getirdiği ve adına “mukaddesât” diyebileceğimiz değerleri şiir ve yazılarında çok görürüz. Ona göre yüzyıllardır insan fitratı/tabiatı ile kültürel değerler imtizaç etmiştir. Çok uzun süreden beri kendi kendisini işleyen, yine kendi ifadesiyle “milletin sîne-i mâzîsine merbû” olan ve milletin değişmez yapıtaşısı olan bu iki unsur, ilim ile birleşerek *Safahat*'ın ve diğer yazılarının ana temalarından birini teşkil eder. Ona göre muasır medeniyet, insan fitratına uygun olarak milletin kendi öz dinamikleriyle birlikte hareket ederek yakalanmalıdır. Millet değerlerine ve geçmişine uygun olmayan her türlü değişim, gelişim olmadığı gibi insanları da yine “şîrâzesiz bir mushafın eczâsı” gibi savuracaktır. Millî bir bakış açısına sahip olan Mehmet Akif, mukaddes değerleri ve İslam'ın ilmi ve maarifi teşvik eden emirleri, birbirinden ayrı olmayan tek bir bütün olarak düşünmüştür.

Uygulama sahasına konmayan nazariyat, gerçeği görmeye manidir. Hayata dönük olmayan/umuma yayılmayan/kullanım alanı sınırlı olan, yani “nazariyat”ta kalmış bilgiler, ilimden istifadeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Hayata atılan gençlerimiz, tecrübe edinmeden, “hayatı okumadan” tahsil görmeye çalışmaktadır. Oysa öğrendiklerini, geçmişin ortaya koyduğu tecrübeler ile doğru bir biçimde birleştirip bilgilerini fikir hâline getirerek faaliyet sahasına dâhil edilmesi elzemdir.

Dinin “görenek” hâline gelmesi, tevekkül inancının saptırılması, *Kur'ân-ı Kerîm*'in yalnızca “telaffuz” olarak değer görmesi, ahlakın bozukluğu, hurafelerin varlığı, ilmi terviç eden ayetlerin görmezden gelinmesi gibi durumların maarifin eksikliğinden kaynaklandığına inanır. Okumak, öğrenmek, muhakeme yapmak, ilmin yol göstericiliğinde *Kur'ân-ı Kerîm*'i daha iyi anlamayı kolaylaştıracaktır. Bunun için de sürekli ilerleyen dünyayı takip etmek, gelişen teknolojiye ayak uydurmak, muasır medeniyetle birlikte yürümek gereklidir. İlmin ayetlere tuttuğu ışık, *Kur'ân-ı Kerîm*'in daha iyi anlaşılmasını ve ondan daha iyi istifade edilmesini sağlayacaktır.

Tevekkül inancının insanın sadece şahsî hayatında değil belki de daha önce toplum hayatındaki (insan-insan) yerini anlatır. Doğru bir tevekkül anlayışı, tabii olarak ortaya koyacağı olumlu sonuçlarla merkezden çevreye süratle yayılan bir özelliğe sahip olması yönüyle Mehmet Akif, bu anlayışa yine inanç ve millî değerlerin imtizaç ettiği bir pencereden bakar. Çizdiği bu çerçeveden bakıldığında onun “ahlak” kavramının sınırlarının ne kadar geniş olduğunu tayin edebiliriz.

Mektedir ve medreselerin tarihî açıdan bakıldığında bir milletin hayatında ilmi tevzi etmek, bunların varlığıyla ortadan kalkacak olan cehalet ve taassubu da yermek gibi büyük ve önemli bir görevi olduğunu söyler. Eski dönemlerde bugün bile tüm dünyanın eserlerini okuduğu, fikirleriyle günümüze ışık tutan mütefekkirleri, âlimleri yetiştiren “medrese”lerin artık görevini yerine getiremediğinden yakındır. Eski yöntemlerle, yani devrin gereklerine göre yapılmayan eğitim ve öğretimin bir fayda vermeyeceğini, muasır medeniyetin icabına göre yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanması gerektiğini savunur. Milletın yükselmesi için ortaya koyduğu fikirlerden biri de “mahalle mektepleri”nin varlığıdır. Onlar genç dimağlara vatan, millet, ilim ve mukaddesat aşkı verecek olan yerlerdir. Bu mekteplerde ve medreselerde asrın icabına göre kaleme alınan eserler okutulmalıdır. Böyle olmadığı için özellikle son “üç yüz yıl” İslam coğrafyası artık İbni Rüşd, İbni Sînâ, Gazzâlî gibi mütefekkirler yetiştirememektedir.

İlmin ve maarifin mübelliği olan öğretmenlerin kendilerini bireysel olarak iyi bir şekilde yetiştirmesi büyük önem arz etmektedir. Eğitim ve öğretim çok yönlü olduğu için bir öğretmen birçok meziyeti üzerinde toplayan biri olmalıdır. Milletın lokomotifi hükmünde olduğunu söyleyebileceğimiz bir öğretmenin zamanında derse girip çıkması, bir sonraki derse kendisini biraz daha geliştirmiş olması, halkla ve öğrencilerle olan münasebeti vb. gibi konular öğretmenin çok yönlülüğünü gösterir. Bu açıdan Mehmet Akif, ideal bir öğretmenin “imanlı”, “vicdanlı”, “edepli” ve “liyakat sahibi” şeklinde dört temel özelliğinin olması gerektiğinin altını çizer.

Sonuç olarak, yukarıda verilen bilgilerle birlikte Mehmet Akif Ersoy’un ilim ve maarife ontolojik anlamda varlığın yapıtaşı olacak derecede bir değer verdiğini ve bunun milletimizin ve daha geniş yelpazede tüm insanlığın, tabiri caizse kılcal damarlarına kadar sirayet eden bir özelliğe sahip olduğunu onun tüm eserlerinde görürüz.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Abdürreşid İbrahim (2013). *Âlem-i İslâm*. (Haz: M. Paksu), Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çantay, H. B. (1966). *Âkifname (Mehmed Âkif)*. Ahmed Sait Matbaası.
- Doğrul, Ö. R. (1944). *Mehmet Âkif Ersoy - Kur'an'dan âyetler ve nesirler*. Yüksel Yayınevi.
- Dosay Gökdoğan, M. (2000). *Maarifimiz ve servet-i ilmiyyemiz-Tüccarzâde İbrahim Hilmi*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eşref Edip (1939). *Mehmed Akif hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları*. Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- Günaydın, Y. T. (2016). *Mehmet Âkif Ersoy - Kavâid-i edebiye- Edebiyat, dil ve eğitim yazıları*. Büyüyen Ay Yayınları.
- Hacıeminoğlu, M. N. (1970). Safahat'ın dil ve üslûbu. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 18, 81-112.
- Kaplan, M. (2014). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar-2*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2015). *Şiir tahlilleri-1*. Dergâh Yayınları.
- Mason, S. F. (2019). *Bilimler tarihi*. (Çev: U. Daybelge), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Mithat Cemal (1986). *Ölümünün 50. yılında Mehmet Akif*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2013-2014). *El-Okyânûsu'l-Basît Fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (Haz: M. Koç, E. Tanrıverdi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Okay, M. O. & Düzdağ, M. E. (2003), Mehmed Âkif Ersoy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28, 432-439.
- Öcal, M. (1991). Âmin alayı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3, 63.
- Malkoç Öztürkmen, N. (1969). *Mehmet Akif ve dünyası*. Altınok Matbaası.
- Safahat* (1943). Mehmet Âkif. İnkılâp Kitabevi.
- Safahat* (2001). Mehmet Âkif Ersoy. Akçağ Yayınları.
- Sırâtı müstakîm Mecmuası/Sebîlürreşâd Mecmuası* (2012-2021). Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları Dizisi, 25 C.
- Süleyman Nazîf (2015). *Mehmed Âkif*. (Haz: M. Kurt), Cümle Yayınları.
- Tansel, F. A. (1973). *Mehmed Âkif Ersoy*. İrfan Yayınları.
- Yetiş, K. (1992). *Mehmet Âkif'in sanat-edebiyat ve fikir dünyasından çizgiler*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, A. (2009). Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde halk dilinin kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 189-210.

EXTENDED ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy defines man as a social being, he points out that He possesses an active and constantly moving structure. This activity will first make man fit for his creation/nature, and then make him a useful person to society and even to all humanity. Because, as he states in the poem called "Human", "human being" should be aware of his potential power and constantly question the meaning of existence. Even in the field that we can metaphorically call behind the curtain or wisdom, a person should always have a question mark in his mind, and he should use the acquis that he will obtain at the end of this operation for his fellow human beings. In this respect, he prioritizes the individual's relationship with the members of society rather than one's personal life or connection with the creator. He always expresses his thoughts by looking out the window. In other words, it prioritizes "human" in the ontological sense by putting the activity/movement at the center. Every step that prioritizes man will "exist" him. In this sense, it connects the development and progress to a communication suitable for the nature. It emphasizes the indispensability of relationship, which is formed by one another in every sense and in every way, and that man behaves in accordance with his own creation/nature. With this logic in mind He places science and education at the central place, which he sees as the basic elements of peace, order and national rise in a social sense.

*According to Akif, there is almost no area where science and education will not be involved, especially in social life. Because according to Akif, material and spiritual development, human dignity, human communication always find meaning around these two concepts. The fact that "loving" is a result of "knowing" leads us to the conclusion that one cannot know himself without "knowing". At the same time, this is a reflection of the effort of a person who constantly questions and has a desire to learn, and thus constantly progresses, to make sense of existence. Education, in Akif's pen, means that science comes to life in a social sense, that is, science should not only fill the knowledge warehouse, but also have a feature that ameliorates a nation materially and spiritually, awakens national consciousness, and is "beneficial". If science and education are transformed into a form that is "finished by eating and drinking", that is, filling only the knowledge warehouse -in a wrong way-, "destruction", which is the result of "ignorance", will emerge. The theory, which is not put into the field of application, prevents seeing the truth. Information that is not life-oriented / not widely used / has a limited area of use, that is, remained in "theory" will adversely affect the benefit of science. According to Mehmet Akif, education develops the individual making a behavioral change, especially social way. Giving and receiving greetings, personal hygiene as it reflects on people, being sensitive in human relations, not to be cruel, to be just, to follow the righteous path, to keep promise, not to lie, to be on the side of the victim rather than the strong, not to flatter, to perform job responsibilities properly, to give a higher priority to meritocracy, being sincere, always willing the good of other, putting others before yourself, pledge fidelity, compassion, contentment with the smallest thing, being generous, considering all people brothers and sisters etc. These behaviors are the basic pillars that Akif underlines in order to organize social life, parallel to that, promoting these behaviors within the framework of consciousness can only be possible with "education" In the sixth book, called *Asım*, the concepts of "ingenuity" and "virtue" that he put forward for the exaltation of the nation express this situation. Ingenuity that is defined as *nafi sular* from his perspective will bring about the knowledge that will bring happiness to nation, virtue will carry it to the soul of the nation. In this sense, it is the teacher who will lead the spread of education in social life.*

According to Akif, teachers shall serve the sacred, he also considers the teacher as a "blessing" in terms of distributing knowledge to the public, and he underscores the role of the teacher in preventing "disasters" According to Akif, it is of great importance for teachers, who are practitioners of science and education, to train themselves individually in a good way.

MODERNDEN POSTMODERNE SANATTA NESNENİN DEĞİŞEN YAPISI VE ANLAMI

 Sümeyra İLHAN*

ÖZET

Tarihsel süreçte sanata yön veren önemli kavramların, farklı gerekçelere bağlı olarak dönüşüm yaşadığı bilinmektedir. Modernizmin yenilikçi, yıkıcı ve biçimci anlayışı kapsamında gündeme gelen önemli problem alanlarından biri kavramsal ve biçimsel dönüşüm süreci ile nesne olmuştur. Nesnenin resimlerde temsili ile başlayan sanatsal pratikler, değişen çağın getirdiği koşullar ve sanatçı ihtiyaçları paralelinde farklı biçim, içerik, uygulama yöntemlerinin ortaya çıkmasına; nesnenin kendiliğiyle sanatın bir formu olarak kabul edilmesine ve yorumlanmasına kaynaklık etmiştir. Modernizm ve postmodernizm arasında farklı kavram, olay, zaman ve mekân ilişkileriyle ele alınan nesne; sanata yön veren akımlar ve üsluplar paralelinde spesifik problem alanlarının ifadesinde araç olarak işlevselleştirilmiştir. Modernizmden itibaren nesnenin sanat alanında yaşadığı çok yönlü dönüşüm süreci, önemli bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Bu önem doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmada doküman incelemesi ve literatür taraması yöntemleri kullanılmıştır. Modernizm ve postmodernizm bağlamında nesnenin yaşadığı yapısal ve anlamsal dönüşümün farklı kavram ilişkileri ve eser örnekleri üzerinden incelenerek ortaya konulması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: nesne, hazır yapım, modernizm, postmodernizm, avangart

The Changing Structure and Meaning of the Object in Art from Modern to Postmodern

ABSTRACT

It is known that important notions that lead art in the historical process have undergone transformation due to different reasons. One of the important problem areas that came to the fore within the scope of the innovative, destructive and formalist understanding of modernism has become an object with the conceptual and formal transformation process. Artistic practices that started with the representation of the object in paintings, the emergence of different forms, content and application methods in parallel with the conditions brought by the changing age and the needs of the artist; It has been the source of the acceptance and interpretation of the object as a form of art by itself. The object handled with different concepts, events, time and space relations between modernism and postmodernism; it has been operationalized as a means in the expression of specific problem areas in parallel with the currents and styles that lead the art. The multidimensional transformation process that the object has experienced in the field of art since modernism constitutes an important field of research. In line with this importance, document review and literature review methods were used in the study. The aim of the study is to reveal the structural and semantic transformation of the object in the context of modernism and postmodernism by examining it through different concept relations and examples of works.

Key Words: object, ready-made, modernism, postmodernism, avant-garde

* Arş. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü, Kastamonu / TÜRKİYE, silhan@kastamonu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: İlhan, S. (2023). Modernden postmoderne sanatta nesnenin değişen yapısı ve anlamı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 763-779. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1256812>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 26 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 3 Nisan / April 2023

Giriş

Hayatın içinden bir gerçeklik olan nesne, insan yaşamında farklı kavram, biçim ve işlev özellikleriyle yer almıştır. Nesne de insan gibi doğanın bir parçası olmuştur ve içinde doğaya ilişkin yönler barındırmıştır. Doğayla kurduğu diyalog, nesneyi insani düzeye taşımıştır. İnsanın çevresini çok yönlü kuşatan nesnelere bağlılığının ve onları elde etme yolundaki motivasyonun kavranması, nesnenin “söz düzeyinde” anlaşılması ve “özümsemesinden” geçmektedir (Baudrillard, 2011: 36). İnsan yaşamının her aşamasında aktif bir şekilde işe koşulan nesne, farklı disiplin alanları tarafından da spesifik amaçlar doğrultusunda ele alınmıştır. Nesnenin değişen kavram ve biçim ilişkileriyle gündeme geldiği disiplin alanlarından biri sanat olmuştur. Yüzyıllarca sanatın konusu olarak işlenen nesne, 1930’lardan itibaren çağdaş yaklaşımlarla ele alınan önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Modernizm ve Postmodernizm ile hızla değişen çağın koşulları, nesnenin sanattaki konumunun dönüşüm yaşamasına kaynaklık etmiştir.

Sanatta nesne; fiziksel gerçeklik, hayal dünyasına ilişkin imge, soyutlamaya dayalı formlar bütünü olarak katmanlı veya birbiriyle ilişki kurmayan özerk formlar ve kavramlardan oluşmaktadır. Nesne kişide çok yönlü çağrışımlara olanak tanıyan, yaşantı deneyimleriyle bağlantı kurulabilen, kendine özgü hacme, ağırlığa, gölgeye ve renge sahip tüm varlık alanları olarak kabul edilmiştir (Ünay, 2015: 4).

Yirminci yüzyıl başlarında modernizmin yenilikçi ve yıkıcı anlayışı ile sanatta ele alınan nesne, resimlerde temsil olarak yer almanın ötesine geçerek nesnenin kendisi olarak kurguya eklenmiştir. Dönemin koşulları bağlamında yıkıcı bir tavır olarak kabul gören bu uygulamalar, Dadaizm ile birlikte avangart bir boyuta ulaşmıştır. Dadaizm ve Duchamp’ın pratiklerinde hazır yapım (ready-made, hazır nesne) olarak anılan nesne; çağdaş yaklaşımlarla ele alınarak postmodern sanatın kavramsal ve biçimsel zeminini oluşturmuştur. Postmodernin kapsamı geniş, sınırları açık çok katmanlı yapısı içinde nesne, sayısız düşüncenin ve sanatsal pratiğin kaynağını oluşturmuştur.

Nicholas Bourriaud “Postprodüksiyon” çalışmasında nesneye yine aynı kavram ile açıklık getirmeye çalışmıştır. Nicholas Bourriaud, çağdaş sanat yaklaşımlarına yönelik uygun bir anlayış olarak ele aldığı postprodüksiyon; teknoloji, üretim ve sanat arasında gelişen düşünceleri, uygulama stratejilerini içine alan bir kavram olmuştur. Postprodüksiyon, teknolojinin araçları aracılığıyla materyale uygulanan çok yönlü montaj ve müdahaleyle üretimden farklı bir sektörün yaratılmasına ortam hazırlamıştır. 1990’lı yıllardan itibaren sanatta belirgin bir şekilde oluşum gösteren “postprodüksiyon sanat” başkalarına ait eserlerin ve kültürel üretim nesnelere yeniden üretimi, sergilenmesi ve kullanılması aracılığıyla kendini gerçekleştirmiştir. Sanatçılar çalışmalarını farklı sanatçıların eserlerine ve nesnelere eklemeyerek “üretim ve tüketim”, “yaratı ve kopya”, “hazır nesne ve orijinal iş” zıtlıkları arasındaki geleneksel anlayışı ortadan kaldırmıştır (Bourriaud, 2018: 33).

Jean Baudrillard, “Nesneler Sistemi” kapsamında biçim, işlev ve yapı açısından incelediği nesneyi; toplumsal yapıya özgü özelliklerin yarattığı sonuçlar da dâhil olmak üzere pek çok başlık altında ele almıştır. Nesnelere insan tarafından ne şekilde algılandığı, işlevlerine ek olarak ne tür ihtiyaçlara cevap verdiklerini, “işlevsel yapılarda” birbiriyle uyumlu ve karşıtlık içeren “zihinsel yapıların” neler olduğu ve gündelik yaşamda nesnenin oturduğu “kültürel”, “infrakültürel”, “transkültürel” sistemlerin hangilerinin olduğuna yönelik sorularla yanıt aramıştır. Baudrillard yaptığı sorgulamalarla, insan ve nesne ilişkisine yönelik süreçlerin yarattığı “insani ilişkileri” ve “davranışsal sistematiği”ni çözümlenmeye çalışmıştır (Baudrillard, 2011: 10).

Donald Kuspit “Sanatın Sonu” Kitabında nesneyi; hiçbir düşünsel sürecin tam anlamıyla çözemeyeceği bir “muamma” olarak ele almıştır. Nesnenin, sabit bir yapısal sistemin olmaması “hem sanat olması hem de olmaması” ile ilişkilendirilmiştir. Nesnenin izleyici tarafından alımlanmasının nesneyi sanat olma özelliğinden soyutladığını savunan Kuspit, nesnenin “sıradan nesne” olarak kabul edilmesinin de onu “ciddi sanat” düzeyine taşıdığını ifade etmiştir. Nesne sanatçının dış dünyayla ilişki kurması ve içsel süreçlerinin aktarımı aşamasında simge olarak ele alınmıştır. Sanatçı ve izleyici bakımından nesnenin “ironik” ve “nihilist” olduğu üzerinde durularak nesnenin yıkıcı yönüne dikkat çekilmiştir (Kuspit, 2014: 34).

Sanatta nesnenin, modernizm ve postmodernizm bağlamında ele alındığı çalışmada, doküman incelemesi ve literatür taraması yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda nesnenin kavramsal, biçimsel ve işlevsel olarak yaşadığı çok yönlü dönüşüme vurgu yapan kaynaklar incelenerek, konuyla ilgili bilgiler saptanmıştır. Nesnelere; kullanım amaçları, araçları ve işlevleri doğrultusunda kategorize edilerek sanatta alternatif bir gruplandırma yapılmıştır. Sanat tarihine yön veren önemli konular, problem alanları ve sanatçıların spesifik amaçları, nesnenin sınıflandırılması aşamasında belirleyici olmuştur. Çalışma kapsamında nesne; gerçekliğin kendisi olarak nesne, avangart bir dil olarak nesne, sanat ve yaşam bağlamında nesne, eleştirel anlatım aracı olarak nesne, belgeleyici bir gerçeklik olarak nesne başlıkları altında alternatif bir sınıflandırma ile ele alınmıştır. Modernizm ve postmodernizm kapsamında nesnenin yaşadığı yapısal ve anlamsal dönüşümün farklı kavram ilişkileri ve somut eser örnekleri bağlamında incelenerek ortaya koyulması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1. Gerçekliğin Kendisi Olarak Nesne

Nesnenin fiziksel bir varlık olarak sanatta belirgin bir şekilde ele alındığı süreç modernizm olmuştur. Modernizmin sanatçıyı özgürleştiren yenilikçi anlayışı, varlığın, kavramın ve görüşlerin yeniden düşünülmesi ve yorumlanmasını sağlamıştır. Bu süreçte sanatçının farklı bakış açıları, yöntem ve teknikleri ile başvurduğu kaynak nesne olmuştur. Modernizme özgü biçimsel kaygıların, yorumların anlatımında nesne, başlangıçta resimlerde araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren Empresyonizm ile biçimsel olarak bozuma uğramaya başlayan nesne temsilleri, Kübizm ile geometrik bir anlatıya dönüşmüştür. Modernin yeniyi arayan yıkıcı tavrı içinde sanat, biçim ve içerik olarak yeni bir yapılandırma süreci içine girmiştir. Yüzey üzerinde biçime yönelik arayışlar, temsili ortadan kaldırmış; nesne, biçim ve içerik olarak bozuma uğramıştır. Üç boyutlu bir nesnenin iki boyutlu bir yüzeyde temsilinin arayışları tamamen soyutlamaya ulaşan yorumları beraberinde getirmiştir. Yüzeysel alanda gerçekleştirilen bu deformasyonlar, sınırlarını aşarak sanatsal anlatım araçlarının dışına çıkmıştır. Nesnenin temsili yorumlamalarının son noktası, nesnenin kendisinin kompozisyona eklenmesi ile sonuçlanmıştır. Nesne üzerinden temsilin dönüşümü, Kübizm içinde Pablo Picasso ve Georges Braque’ın çalışmaları ile sınırlarını aşmıştır. Sanatın sınırlarının zorlandığı bu süreç; tuvalin, boyanın, fırçanın dışına çıkılarak, doğal ya da yapay nesnelere sanata dâhil edildiği radikal uygulamalara kaynaklık etmiştir.

Picasso ve Braque’ın biçim ve perspektif üzerinden yapmış oldukları araştırmalar, nesnenin biçimsel olarak geometrik bir anlayışla soyutlanmasının önünü açmıştır. Bu dönemi, Picasso ve Braque’ın resim yüzeyinde gazete ve muşamba gibi nesnelere eklemesi ile gelişim gösteren Sentetik Kübizm takip etmiştir. Geometrik bir yapılandırmanın hâkim olduğu kübist resimler daha çok yüzey resimleri olarak gelişim göstermiştir. Nesnelere, kurgunun bir parçası olarak resim yüzeyine dâhil edilmiş ve kendi gerçekliklerini tamamen yitirmeden kompozisyonlara eklenmiştir (Yılmaz, 2013: 90). Resmin, gerçekliğin bir temsili olmak zorunda olmadığını savunan Maurice Denis, resmin boyayla yapılan bir nesne olduğunu iddia

etmiştir. Picasso ve Braque gibi sanatçıların kolaj çalışmaları ile daha öteye taşınan bu görüşle, resimsel temsilde kullanılan nesnelerin gerçek parçaları, boya yerine uygulanmaya başlanmıştır (Bird, 2016: 145).

Kübizme özgü anlayış ile nesneyi farklı açılardan ele alarak parçalayarak dağıtan ve resim yüzeyine aktaran Picasso, kolaj yöntemini önemli bir çalışma disiplini olarak merkeze almıştır. Duvar kâğıdı, gazete, renkli kâğıtlar gibi nesnelere tuval yüzeyine yapıştırarak yeni bir tekniği görünür hâle getirmiştir (Sayın Alsan, 2018: 353). Picasso'nun Bambu Sandalyeli Natürmort uygulaması, kolaj malzemesinin, yağlıboya resimle eşit düzeyde işleve sahip bir araç olarak sunulduğu eseri olarak değerlendirilmiştir (Resim 1). Bambu sandalyenin illüzyon yaratan muşambaya basılmış parçası, gazetenin resimsel temsili, pipo, limon dilimi ve çerçeve olarak kalın bir ipi içeren kolaj, nesne ve resim arasındaki gerçekliğin sorgulanmasında etkili olmuştur (Bird, 2016: 145). Kendiliğine ilişkin özelliklerden tüm yönüyle uzaklaşmayan ip, baskı gibi malzemeler, sanatta nesne, boyut, gerçeklik konularına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Nesne, sanat yapıtına dâhil edilmesi ile sanatsal bir üretimin parçası hâline getirilmiştir. Sanatta nesnenin yüzeyde temsili ile başlayan süreç, nesnenin biçimsel olarak bozuma uğraması ile sürmüştür. Bu sürecin devamında nesne, sanatsal bir amaç ve biçim kazanarak farklı bağlamlarla kurgulanarak zengin bir yapıya ulaşmıştır.

Resim 1: Pablo Picasso, Bambu Sandalyeli Natürmort, Kolaj, 29 x 37 cm, 1912

Picasso ile sanatsal anlayışları ve pratikleri örtüşen sanatçılardan Braque, 1912 yılı itibarıyla kesilmiş kâğıt parçalarının resim yüzey alanına yapıştırılmasını ifade eden “papier collé” adlı kendine özgü kolaj tekniğini uygulamaya başlamıştır. Kitle kültürüne özgü basılı materyallerin 20. yüzyılda yükselişi, kolajın sanat disiplin alanında varlığına etki eden önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Kolajlarda yer verilen gazete ve reklama ilişkin bilgiler, siyasi ve kültürel çağrışımları da yansıtması yönüyle, kolaj uygulamalarını salt biçimci anlayıştan uzaklaştırmaktadır. Sanat nesnesinin gidişatına yönelik bir problem alanını açığa çıkaran bu anlayış, 20. yüzyıl sanatında gündeme gelecek Dada, Pop ve dijital kolaja yönelik uygulamalara zemin hazırlamıştır (Antmen, 2013: 48).

Resim 2: Georges Braque, Kadeh, Su Şişesi ve Gazete, Kolaj, 47 x 62,9 cm, 1913

Braque'ın Kadeh, Su Şişesi ve Gazete isimli çalışması, kolaj tekniği ile ortaya koyulan önemli bir uygulama olmuştur (Resim 2). Masanın füzen çizimi ile ifade edildiği kompozisyonun diğer elemanları; farklı renklerdeki kâğıtlar, ahşap dokulu duvar kâğıtları, gazete ve jilet ambalajından oluşmaktadır. Geometrik bir düzen, çizgisel bir anlayış ile kurgulanan nesnelere, yapılarına özgü özellikleri yansıtmasının yanında renksel ve biçimsel bir eleman olarak kompozisyonlarda yer almıştır (Oskay, 2001: 90). Kolaja ilişkin nesnelere, bütüne ilişkin parçalar hâlinde kompozisyona eklenirken, kendiliğine ilişkin özellikleri de korumuştur. Kompozisyonun elemanı olan nesnelere, gerçeklikleri ile bir bütünün tamamlayıcı unsuru olarak varlık göstermiştir.

2. Avangart Bir Dil Olarak Nesne

Modernizm ile fiziksel bir varlık olarak kompozisyonlara eklenen nesne, avangart uygulamalar kapsamında farklı kavram ve biçim ilişkileriyle ele alınmıştır. Nesne kendiliği ile sanatın önemli bir unsuru hâline gelirken, sanatta nesnenin anlatım, sunum biçimleri belirgin bir dönüşüm yaşamıştır. Teknoloji, ekonomi, felsefe gibi alanlarda gündeme gelen gelişmelerle değişen çağın koşulları, nesnenin sanatta konumunun belirlenmesinde önemli olmuştur. Nesne temel işlevine özgü özelliklerden soyutlanarak sanatın malzemesi hâline gelmiştir. 20. yüzyılın yenilikçi sanat ortamının hazırladığı koşullar ve sanatçının yıkıcı tavrı nesnenin dönüşüm sürecinde belirleyici olmuştur. Nesnelere kendi yapısal özellikleri ve başka nesnelere ilişkileri gözetilerek görsel ve kavramsal bağlamları güçlendirilmiş ve sanatta radikal uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Sanatta nesne odaklı düşünsel ve eylemsel çalışmalar, temellük, postprodüksiyon gibi nesne ile ilişkili kavramların gündeme gelmesine ortam hazırlamıştır.

Nesnenin sanatta yaşadığı dönüşüme yön veren önemli yöntemlerden biri temellük olmuştur. Sanatçının nesneyi belirli amaçları doğrultusunda "kendine mal etme" yöntemiyle farklı form ve anlam ilişkileriyle yeniden kurgulanması, çağdaş bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Temellük modernizmin yeniyi ve orijinali savunan yıkıcı tavrı karşısında bütün geçmiş referansları yeni formlar ile birleştiren postmodern sanatın eklektik yapısıyla da örtüşmektedir. Nesne üzerinden gerçekleştirilen temellük edimleri, sanatta biriciklik, yenilik, aitlik gibi pek çok modern kıstasın yıkımına neden olmuş ve çok yönlü, seri üretime dayalı, eklektik, postmodern anlayışı destekleyen itici gücü de oluşturmuştur (Koca & Selvi, 2017: 32).

Postprodüksiyon, temellük etmenin ilk aşaması olarak karşılık bulmuştur. Postprodüksiyonda söz konusu olan nesnenin yoktan var edilmesi değil; nesnenin hâlihazırda üretilenler arasından seçilerek “özgün” kaygılarla işe koşulması veya mevcut özelliklerine müdahale edilerek dönüştürülmesi olmuştur. Sanat tarihiyle ilişkisi bağlamında nesnenin durumu değerlendirildiğinde temellük etmeye dayalı somut girişimin “hazıryapım” ile gerçekleştiği görülmektedir. Duchamp üretim nesnelere üzerinden gerçekleştirdiği zihinsel pratiklerinde, sanatçının el becerisinin karşısına nesneyi koyarak sanatçının yaratıcılık ile ilgili sürecini dönüştürmüştür. Sanatçının “seçme” eyleminin çizmek, boyamak, form oluşturmak gibi anlatım olanaklarıyla eşdeğer olduğunu savunan Duchamp, nesneye yüklenen bir fikrin üretim olduğunu ortaya koymuştur. Duchamp nesnenin yeni bir kurguda, yeni bir rol ile ele alınması ve yorumlanmasını yaratım olarak değerlendirerek, yaratma kavramının kapsamını genişletmiştir (Bourriaud, 2018: 41).

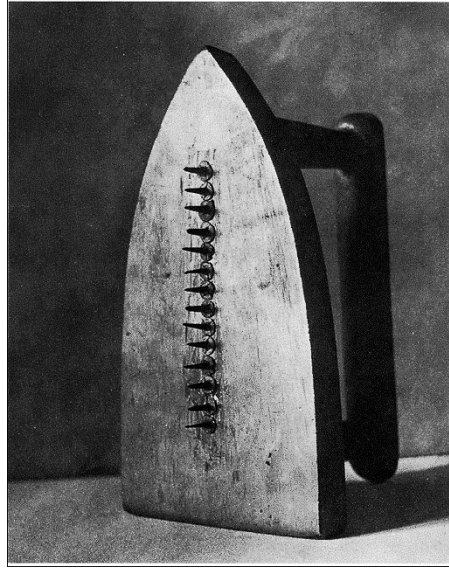
Nesnenin, Duchamp bakış açısıyla ile gündeme gelen ve tartışılan sanatsal boyutu, sanatın neliği üzerine yapılan tartışmaları da gündeme getirmiştir. Sanatın kökenini, sebeplerini, varlık amacını sorgulamaya dönük düşünsel ve eylemsel süreçler, sanatın inkâr edilmesine, ortadan kaldırılmasına, zemininin boşaltılmasına ve karşıt bir direnişe dönüşmesine neden olmuştur (Bürger, 2019: 20). Sanatçılar Dadaizm ile geleneksel değerlerin, sanatın, sanat kurumlarının ortadan kaldırılmasını hedefleyerek, yıkıcı bir anlayışı savunmuştur. Sanatın yok edilmesi arzusu içinde olan Dadaizm, nesnenin sanatta kullanımının en radikal örneklerinin ortaya koyulmasını sağlamıştır. Sanatçıların sanatın yok edilmesi üzerinden planladıkları yıkım, sanatın geleneksel araçlarının reddi ve hazır yapımların sanata dâhil edilmesi ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Dadaizm’in en önemli temsilcilerinden olan ve hazır yapımın sanatta kullanımına öncülük eden Marcel Duchamp’ın nesne ile ortaya koyduğu yapıtlar, bu yönde önemli sanat tarihsel örnekleri oluşturmuştur.

Nesnenin sanatta kullanımının önünü açan Duchamp’ın hazır yapım odaklı kurguları, avangart uygulamaları destekleyici özellik göstermiştir. Sanatçının Paris topografyasına ait detaylardan yola çıkarak yön verdiği nesne odaklı uygulamalardan biri Bisiklet Tekerleği isimli montaj olmuştur (Resim 3). Nesnenin sanat formu olarak sanatçı eliyle sunulduğu uygulama; bir kaide, tabure ve bisiklet tekerleğinden oluşmaktadır. Nesnenin farklı bir bakış açısıyla bir araya getirilmesi ile oluşturulan montajda; tabure Eyfel Kulesi’ni, tekerlek dönme dolabı temsil eden nesnelere olarak kurgulanmıştır (Yıldız, 2016: 140). Nesnelere belirli sıra düzende kurgulandığı yapı, her bir nesnenin kendiliğine ait özelliklerden, işlevden ve anlamdan uzaklaşarak yeni bir gerçeklik kazanmasını sağlamıştır.

Resim 3: Marcel Duchamp, Bisiklet Tekerleği, Asamblaj, 1913-1964

Duchamp, tabure ve bisiklet tekerleği gibi kullanım alanları ve işlevleri birbirinden bağımsız olan nesnelere yan yana getirilerek yıkıcı bir anlayışla kurgulanmıştır. Duchamp, nesnenin kendisini sanat olarak sunarken aynı zamanda da işlevsiz bir yapı ortaya koymuştur. Duchamp, Dadaizm'in sanat karşıtı anlayışı paralelinde ortaya koyduğu çalışması ile biçimi ve anlamı yıkıma uğratmıştır. Duchamp, yalnızca hazır yapılardan oluşan kurgularında, geleneksel sanat araç, gereçlerine ihtiyaç duymadan eserini gerçekleştirmiştir. Bu kurgulara eklenen her nesne, işlevinden bağımsızlaşarak, başka bir gerçeklik durumunu temsil eden bir biçime dönüştürülmüştür. Sanatçının kurguları; radikal sanat uygulamalarıyla bağlantılı, sorgulamaya açık, şaşırtıcı bir bütünlük sunmaktadır. Endüstriyel üretimlerin sanatçı eliyle yeni bağlamlarla dönüştürülmesi yönüyle önemli bir yere sahip olan montaj, farklı sanatçıların yeni üretimlerinin de kaynağını oluşturmuştur.

Resim 4: Man Ray, Hediye, Asamblaj, 15,3 x 11,4 cm, 1921

Nesneden yola çıkarak çalışma pratiklerini oluşturan Dadaizm'in önemli sanatçılarından Man Ray, nesnenin yapısal dönüşümü üzerinde çalışmalar yaparak, yeni bakış açıları ortaya koymuştur. Duchamp'ın nesneyi dönüştürmeden birbirine eklediği pratikler, Man Ray'in çalışmalarında geliştirilerek farklı bir yorum ile ele alınmıştır. Man Ray, nesneyi yalnızca sanatsal bir anlatımın aracı olarak kullanmakla yetinmeyerek, farklı malzemelerle birleştirmiş ve nesnenin kendine özgü yapısını, işlevini bozuma uğratmıştır. Nesnenin biçiminin ve işlevinin bozuma uğratılması ona atfedilen anlamın da dönüşüm yaşamasına neden olmuştur. Nesneye yüklenen yeni biçimsel özellikler; izleyicinin eser üzerine düşünmesine, nesnenin yapısal özelliklerini ve anlamını sorgulamasına kaynaklık etmiştir.

Man Ray'in ütüyü, çivi ile yeniden yapılandığı Hediye isimli çalışmada, ütünün işlevi ve yapısında kasıtlı bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir (Resim 4). Sanatçının mevcut nesnenin görüntüsünden yola çıktığı tasarımı, ona yüklenen anlamı ve düşünceyi de değiştirmesi yönüyle önemlidir. Man Ray'in nesnenin dönüşüm sürecini ileri bir aşamaya taşınması sanatçının yeniyi arayan yaratıcı yönünü ortaya koymaktadır. Ray'in: "Sanatçının eseri canlılık, icat ve kendi medyumunu içindeki kesinlik ve amaç inancıyla ölçülür" sözleri sanat eserinin niteliklerine özgü düşüncelerini ortaya koyarken aynı zamanda da sanatta yeninin icat edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır (Harrison & Wood, 2015: 310). Sanatçının nesne odaklı çalışmaları, avangart, yıkıcı ve yenilikçi özellikleriyle sanatın sınırlarını, kapsamını sorgulamıştır.

3. Sanat ve Yaşam Bağlamında Nesne

Modernizmin biçimci anlayışına yönelik yıkıcı yenilikleri ve “Mesihçi ütopyalar”ın günümüz sanatındaki karşılığı; kültürel kodların dönüştürülmesi, sıradan yaşama dair unsurların saptanması, yaşanmışlığa özgü zamanın yeniden düzenlenmesi olmuştur (Bourriaud, 2005: 21). Sanatçının, yaşamın akışı içinde çevresel faktörlerle kurduğu ilişki, sanatın gelişim yönünü belirlemiştir. Sanatı yaşamın bir parçası olarak kabul eden ve sanat ile yaşam arasındaki sınırların kaldırılması yönünde ortaya koyulan görüşler, çağdaş sanat ortamında nesnenin farklı görüş ve uygulama teknikleri ile zengin bir yapıya ve anlama ulaşmasına katkı sağlamıştır.

Pop sanatına özgü yaratımlar, reklam ve asamblaj gibi görselliği ve kitlesel tüketimi kapsayan bir çizgide kendisini var etmiştir. Pop sanat gibi tüketim üzerinden tematik problem durumunu belirleyen Yeni Gerçekçilik, “soyut” ve “anonim” bir formu benimsemiştir. Yeni Gerçekçiler, işlevini az ya da çok tamamlayan üretim nesnelere ele alarak sanayileşen bir toplumun natürmortları hâline getirmiştir (Bourriaud, 2018: 42).

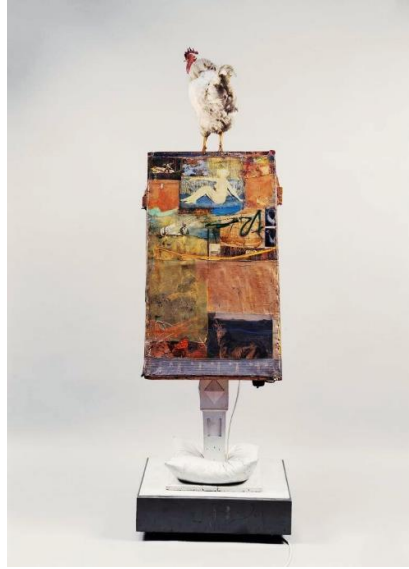
Sanatın yaşamla ilişkisini sorgulayan ve bu alanda nesne odaklı uygulamaları merkeze alan Yeni Gerçekçilik, postmodernizmde nesnenin konumunun ve varlığının anlamlandırılması noktasında önemli bir yere sahiptir. Gerçekliğin algılanmasında yeni yaklaşımların ortaya koyulması amacının birleştirici olduğu akımda, nesne araçsallaştırılarak kurgulara eklenmiştir. Sanat ile gündelik yaşam arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koymak üzere alternatif teknikler ve nesnelere işe koşulmuştur. Yeni Gerçekçilik, kitle kültürünün karma nesnelere aracılığıyla hem eleştirildiği hem de yüceltildiği eylemlere dönüşerek kendini gerçekleştirmiştir. Üretim nesnelere sanat yapıtları ile endüstriyel olarak kaynaştırılması, akıma özgü önemli stratejilerden olmuştur. Cesar Baldaccini’nin lüks marka arabaları metalik heykellere dönüştürürken kullandığı hidrolik pres uygulaması bu yönde ortaya koyulan çalışmalardan biri olmuştur (Banai, 2015: 88). Teknolojinin imkânları doğrultusunda dönüştürülen nesne, özüne ait biçimsel özelliklerden uzaklaşarak çağdaş heykel formuna ulaşmıştır. Üretim nesnesi olan araba, işlevinden uzaklaşarak yaşam ve sanatın sınırlarını sorgulayan, alternatif bir gerçeklik üzerine düşünmeye olanak tanıyan sanatsal forma dönüşmüştür (Resim 5).

Resim 5: Cesar Baldaccini, Sarı Buik, Sıkıştırılmış Otomobil, 151.1 x 77.7 x 63.5 cm, 1961

Kolaj ve asamblaj çalışmalarında nesneyi farklı boyut ilişkileriyle ve bağlarıyla bir araya getiren Robert Rauschenberg, sanat tarihsel süreçte uygulanan nesne odaklı çalışma pratiklerini, özgün yorumla geliştirerek yeni kurgular ortaya koymuştur. Rauschenberg’in

uygulamaları, Duchamp'ın çalışma pratiği ile benzerlik göstermiştir. Bu benzerlik, sanatçıların nesneye bakış açıları yönüyle birbirinden ayrılmıştır. Duchamp her şeyin sanat olabileceğine yönelik görüşü savunurken, Rauschenberg sanatın her şeyde bulunabileceği görüşünü desteklemiştir. Duchamp nesnenin gerçek biçimini sanatsal bir ürün olarak ortaya koyarken, Rauschenberg nesneyi, kompozisyonları içinde yeni bir sentezle sunmuştur (Yılmaz, 2012: 114).

Resim 6: Robert Rauschenberg, Odalık, Asamblaj, 210.8 x 64.1 x 63.8 cm, 1955-58

Rauschenberg'in eserleri, sanat ile hayat arasında bir ilişki kurma ve sanatın, hayatı belirli sembolik aktarımlarla yansıtması üzerine kurulu bir anlayışla yaratılmıştır. Sanatçının, farklı akımlar, disiplinlerle birleşik çalışmaları, çok yönlü bir değerlendirmenin ürünleri olmuştur. Rauschenberg'in, iki boyutlu yüzey üzerinde hayatın içinden nesnelere kompozisyonlarına dâhil etmesi ile başlayan süreç, asamblajların üretimine kadar geliştirilmiştir. Sanatçının kurgularını oluştururken kullandığı malzemeler atık nesnenin sanatta kullanılması ile geliştirilen sanat anlayışından farklıdır. Rauschenberg uygulamalarında kullandığı objeler, hayatın akışı içinde rastlantısal bir şekilde karşısına çıkan malzemeler olmuştur. Sanatçının çalışma örnekleri, sanatın geleneksel araç gereçleri, konuları ile güncel sanat kavramları ve uygulama tekniklerini birleştiren karma bir yapıya sahiptir. Sanatçı eski-yeni arasında bir gerçeklik boyutu yaratarak, güncel sanata referans önemli örnekler ortaya koymuştur. Sanatçının Odalık isimli asamblajı, bu önemli örnekler arasında yer almaktadır (Fineberg, 2014: 171). Çağdaş bir bakış açısıyla ele alınan asamblaj çalışması, postmoderne özgü pastiş örneğini oluşturmaktadır (Resim 6).

Postmodern anlatım yöntemi olarak pastiş, sanatta kavramsal ve biçimsel ifade olanakları yaratmıştır. Sanat tarihsel eser örneği ve sanatçısına ilişkin özelliklerin, imgelerin ve fikirlerin farklı bir sanatçı tarafından yeni kavram ve biçim ilişkileriyle dönüştürülmesine ilişkin pratikleri kapsayan pastiş, postmodern sanatın önemli yönelimlerinden biri olmuştur (Şahin, 2015: 117). Sanatçılar tarihin ses ve imgeye dayalı belleğinden referansla yarattıkları yeni form ve anlamları, yapıtları içine eklemleyerek kendine mal etmişlerdir. Geçmişin kavramsal ve biçimsel izlerini sanatın konusu hâline getiren çağdaş sanatçılar tarihi yeniden yapılandırarak görsel alana taşımıştır (Bourriaud, 2018: 71).

Rauschenberg'in resmin geleneksel malzemeleri ile güncel sanat nesnelere birleştiren kurgusu, geçmiş ve şimdi arasında bir sorgulamanın önünü açmaktadır. Rauschenberg kurgusunda yer verdiği fotoğraflarla, sanat tarihinde sıklıkla ele alınan Odalık eserlerine bir

gönderme yapmıştır. Sanatçının bu görüntülere, doldurulmuş horoz ile aynı kurguda yer vermesi ironik bir anlatıma ulaşmasını sağlamıştır. Odalık; nesnenin, geleneksel malzemenin ve tekniklerin sanatta biçim, anlam açısından dönüşümünü orta koyan, yaşam-sanat ilişkisini sorgulayan çok yönlü bir yapıt olması yönüyle önem kazanmıştır.

4. Eleştirel Anlatım Aracı Olarak Nesne

Dünya, üretim ve tüketime bağlı olarak nesnelerin bitmez tükenmez artışına maruz kalmıştır. Üretimde gözlenen kontrolsüz artış, sanatın kavramsal bir anlayışa yönelmesine katkı sağlamıştır. Yirminci yüzyıl sanatı, kapitalist kitle üretimin olanakları ile hayata kazandırılan nesnenin, sanat disiplin alanına taşınmasına kaynaklık etmiştir. Sanat ve üretim alanında gerçekleşen gelişme, nesnenin sanatta çok yönlü varlığını destekleyen itici gücü oluşturmuştur. Üretimin kitlesel tüketim potansiyelinden hareketle Marks'ın tüketimin bir üretim yöntemi olduğunu savunan görüşleri, üretim nesnesine yönelik sorgulamayı ortaya koymuştur. Tüketimin, hazır yapımların yeniden üretimine zemin hazırlayan boyutu, nesne açısından dikkat çekici bir özellik olarak ortaya çıkmıştır (Bourriaud, 2018: 38). Nesnenin; zihinsel boyutta önemli bir konuma sahip olduğu, kendi sistemini oluşturan bir yapı içinde kabul edildiği ve “seri nesne” olarak dönüştürüldüğüne yönelik Guattari görüşleri de, çağdaş sanat pratiklerinde nesnenin gelişim ve değişim süreçlerinin algılanması aşamasında etkili bir kaynak olmuştur (Bourriaud, 2005: 166).

Çağdaş yaşama özgü yenilenme ihtiyacı, sanayiye dayalı üretimin çoğalması ve buna bağlı olarak tüketimin artış göstermesi, nesneyi çok yönlü olarak etkilemiştir. Hızlı üretim ve tüketimin parçası olan nesne, işlevini yitirmesi ile değerini kaybederek atılmaya başlanmıştır. Sanatın içinde önemli bir varlık alanı olarak eserlere eklenen nesne, bu etkenler paralelinde sanatçı eliyle forma ulaştırılmıştır. Nesnenin sanatsal bir anlatımın parçası olması ve eserlerde temsil edilmesi ile başlayan süreç, onun kavramsal bir görüşün ifadesinde araçsallaştırılması ile sonuçlanmıştır. Nesne, özellikleri doğrultusunda spesifik bir mesajın ve eleştirinin aktarımında da kullanılan önemli bir unsur hâline gelmiştir. Özellikle modern hayatın hızlı üretim ve tüketim kültürü içinde çağın eleştirisini yapmak üzere sanatçıların farklı yorumları ile başvurduğu nesne, önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Eleştirel bir anlatımın parçası olarak kullanılan nesne, tüketim kültürü içinde kaybettiği değeri, sanatın anlatım olanakları ile kazanarak çok yönlü ve zengin bir ifade diline ulaşmıştır.

Resim 7: Mario Merz, Giap İglu, Yerleştirme, 3 m x 3 m, 1968

Nesnenin değişen koşullara bağlı olarak yaşadığı dönüşümü aktarmak ve hayat, sanat arasındaki sınırı kaldırmak amacıyla, nesnelere yeniden sanatsal bir anlatım aracı hâline getiren Arte Povera, önemli eleştirel sanat hareketlerinden biri olmuştur. Arte Povera, nesnenin biçimsel ve kavramsal olarak dönüşümünün sağlanmasında farklı uygulama yöntemleri kullanarak atık nesneden sanata, önemli bir yaratım sürecinin gerçekleştirilmesine kaynaklık etmiştir. Endüstriyel üretimlerin sanatçı eliyle kurgulanarak dönüştürülmesi, nesnenin güncel sanatta sıklıkla kullanılan bir yöntem olmasına katkı sağlamıştır (Bird, 2016: 153). Sanatçılar

altmışların sonunda, radikal bir tavır sergileyerek, devletin, sanatın değişmeyen yapılarına, kurumlarına, endüstrileşmeye karşı çıkmış ve sanatçının bireysel ifadesinin, özgürlüğünün, yaratıcılığının etik bir gerekliliğini sorgulamışlardır. Arte Povera, kolektif bir bilinç ile gelenek dışı malzemelerle, farklı uygulama, yöntem ve tekniklerini benimseyen saldırgan bir sanat anlayışına sahip sanatçıların uygulamaları ile eleştirel anlatıma ulaşmıştır (Fineberg, 2014: 317).

Arte Povera sanatçılarından Mario Merz, akımın öncü isimlerinden biri olmuştur. Merz nesneyi, tüketim, kültür ve güncel yaşama yönelik görüşleriyle yeniden yapılandırarak sunmuştur. Doğal unsurların sanatta yeniden inşa edilerek bir anlatıya dönüşmesinin önem kazandığı akımda, hayatın içinden doğal maddeler, yapay üretimlerle birleştirilerek sunulmuştur. Metal bir konstrüksiyon üzerinde, toprağın sistemli bir yapı hâlinde inşa edilmesi ile oluşturulan Giap İglo, kültürel bir yapı tarzının güncel bir kurgu ile anlatımını kapsamaktadır (Resim 7). Merz, ilkel bir yapı tarzına, göçebe topluluklara, temsili konstrüksiyonlar ile gönderme yaparken; doğal yaşam, kültür ve çağdaş yaşam koşulları arasında bir ilişki kurmuştur.

Resim 8: Thomas Deininger, Otoportre, Asamblaj, 152 x 121 cm, 2012

Nesneden yola çıkarak spesifik konularda eleştirel bir anlatım ortaya koyan sanatçılardan biri Thomas Deininger olmuştur. Sanatçı atık nesnelere sanatının kaynağı olarak kullanmış ve çalışmalarını bu yönde sürdürmüştür. Atık nesnelere belirli bir sistem ve sıradüzenle kurgulayan sanatçı, insan ve hayvan figürleri ağırlıklı olmak üzere temsiller ortaya koymuştur (Resim 8). Endüstriye dayalı atıkların canlı organizmalara ve doğaya verdiği zararlara dikkat çekmek, bu yönde toplumsal bilinç ve hareket oluşturmak sanatçının amaçları arasında yer almıştır. Asamblajlarda yer verilen atık nesnelere, doğanın tahribatı başta olmak üzere çevresel sorunlara odaklanan ve bu sorunlara yönelik karşı bir direnişi, eleştiriyi yansıtan sembolik unsurlar olarak varlık göstermiştir.

Thomas Deininger nesnenin kullanım amacı dışında ele alınmasını eğlenceli bir süreç olarak kabul ederken, bu süreçte ortaya koyulan çalışmaları evrimsel bir gelişim ile bağdaştırmıştır. Nesnenin dönüşümü, sanatsal bir gelişime katkı sağlamış ve bir dizi dönüşümü barındırmıştır. Yaratıcılık süreci daha soyut kaynaklardan beslenmiştir. Nesnenin yorumlandığı dönüşüm odaklı çalışmalarda yaratıcılık ve sanatsal buluş rastlantısal bir biçimde ortaya çıkmış ve form kazanmıştır (Interactive Blend, t.y.).

5. Belgeleyici Bir Gerçeklik Olarak Nesne

Nesnenin, sanatta hazır yapım adıyla kabul görmesi, kavramların biçimsel özelliklerin önüne geçmesine neden olmuştur. Gündeme gelen bu dönüşüm süreci, sanatı biçim problemi olmaktan çıkararak “işlev” problemi durumuna getirmiştir. Duchamp sonrası gündeme gelen tüm sanat türleri ve edimleri kavramsal olma özelliği göstermiştir. Nesne üzerinden gerçekleştirilen düşünceye dayalı pratikler, sanatsal arayışlara yanıt vermek yanında ağırlıklı olarak nesnenin yüklendiği kavramsal problem alanlarına odaklanmıştır (Gintz, 2011: 149).

Duchamp sonrası sanat pratiklerinde nesnenin kavramsal alt yapı ile sanat formu olarak sunulması, nesnenin çeşitli konuların aktarımında anlatım aracı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Sanatçının belirli sorunlara, olaylara ya da eylemlere dönük görüşlerini ortaya koymak üzere kullandığı önemli araçlar; ilgili eylem, olay ve sorunlara özgü nesnelere olmuştur. Yaşanan olayı çeşitli yönleri ile deneyimleyen ve belgeleyen bir unsur olan nesneye, sanatsal bir işlev kazandırılmıştır. Olaylara özgü düşünsel ve eylemsel süreçler paralelinde çeşitli yönleri ile dönüşüm yaşayan nesne, sanatsal bir formda sunulmuştur. Sanatçının problem alanı olarak kabul ettiği olaya özgü nesnelere, yaşanan olayı belgeleyen bir gerçeklik olarak algılanmış ve izleyicinin bu olay hakkında farkındalık düzeyinin artarak bilinç kazanmasına katkı sağlaması amacıyla kullanılmıştır. Yaşama özgü olayların aktarımında nesnenin temsili olarak kullanılması, sanatın tarihsel sürecinde nesnenin işe koşulduğu alanlardan birini oluşturmuştur. Tarih, siyaset, ekonomi gibi disiplin alanları odağında gerçekleşen olayların merkezlerinden topladığı nesnelere, farklı biçim ilişkileriyle yorumlayan sanatçı, nesnenin biçim ve anlam yönüyle çok yönlü dönüşüm yaşamasına katkı sağlamıştır. Sanatçı; bir olay örgüsü, durum ve kavram ile ilişkilendirilen nesneyi, temel işlevine özgü özelliklerden uzaklaştırarak yeni bir boyuta ulaştırmıştır.

Nesnenin dönüşüm yaşadığı bu sanatsal anlatım; olayların, eylemlerin aktarımında nesnenin belge olarak işlev kazanmasını sağlamıştır. Farklı zaman ve mekân özgü özellikleri barındıran ve bunlar arasında bağ kuran nesne, sanatçı eliyle dönüşüme maruz kalmıştır. Nesneyi sanatsal deneyimlerinde belgeleyici bir gerçeklik olarak kabul eden ve kullanan sanatçılardan biri Cornelia Parker olmuştur. Sanatçının farklı kavram ve form ilişkileriyle yeniden kurguladığı nesnelere, postmodernizmin önemli örneklerini oluşturmuştur.

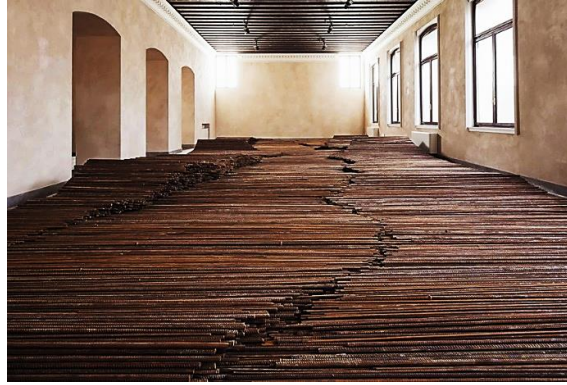

Resim 9: Cornelia Parker, Soğuk Kara Madde: Patlayan Görüntü, Karışık Teknik, Muhtelif Boyutlarda, 1991

Cornelia Parker'ın nesne odağında ortaya koyduğu yerleştirme çalışmaları, yaşama özgü tanıdık figür, mekân, olay ilişkilerinin sanatsal kaygılarla biçimsel olarak yorumlanması ve farklı mekân, yapı ilişkileriyle tekrar kurgulanması aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Nesnenin olaylara tanıklık eden fiziksel yapısı, belgeleyici bir unsur olarak uygulamalarda varlık göstermiştir. Sanatçının şiddet odaklı gerilimli uygulamalarında nesne, çok yönlü

dönüşümün bir parçası olmuştur. Sanatçının tarihsel bir olaya ilişkin nesnelere araçsallaştırarak postmodern anlayışla uyguladığı örneklerden biri, Soğuk Kara Madde: Patlayan Görüntü isimli yerleştirme olmuştur. Sanatçı, Britanya Ordusunun bomba müdahalesiyle imha edilen kulübenin kalıntılarını iç mekânda tekrar kurgulayarak sanatsal bir formda sunmuştur (Resim 9). Mekânın içinde hem fiziksel olarak hem de ışık, gölge ilişkileriyle yeniden kurgulanan nesnelere ait parçalar, yeni bir yapıya ulaşmıştır. Tarihsel bir olaya ilişkin belgeleyici nesnelere kapsayan ve zaman, mekân ilişkisi kapsamında nesneyi sorgulayan sanatçı, nesnenin dönüşen yapısı ve anlamını sorgulamıştır (Gintz, 2015: 294) Patlamanın yarattığı etkinin ateş, ışık, dağılma, parçalanma gibi sonuçları, Parker'ın enstalasyonunda bir anın sabitlenmiş bir görüntüsünü çağrıştırmaktadır. Kulübenin parçalarının havaya asılması, ışığın merkeze alınması, parçalara yansıyan ışığın yarattığı gölgeler, izleyicinin patlama hikâyesine ilişkin gerçekliğin deneyimlenmesini sağlamıştır. Seyircinin esere fiziksel katılımı, izleyicinin gölge olarak enstalasyona eklenmesini sağlamış ve uygulamada yeni bir boyut, "katman" oluşturmuştur (Yılmaz, 2017: 492).

Sanatın sınırlarının kaldırılması var olan nesnelere işleyişlerinin ve varlık biçimlerinin belirli bir düzende yeniden kurgulanması aracılığıyla sağlanmıştır. Formun akışta üstün olması; bakan kişiyi yeniden kurgulanan biçimlere karşı pasif izleyici olma durumundan kurtararak akışın içine çekmiştir (Bourriaud, 2005: 21). Nesnenin sanatta bu yönde kullanım alanlarından biri, toplumu etkileyen sorunlara dikkat çekmek amacıyla protesto aracı olarak nesneye yer verilmesi olmuştur. Toplumcu bakış açısıyla dikkat çeken, sorunlara muhalif anarşist tavrıyla yaklaşan sanatçılar, nesneyi eleştirel bir anlatımla ele almıştır. Topluma mâl olan olayları ve bu olayları belgeleyen nesnelere sanatın bir kaynağı olarak kullanan sanatçılar, karşı duruşlarını ortaya koymuştur. Nesnenin belgeleyici bir anlayışla kurgulandığı uygulamalar, somut bir gerçekliği yansıtmaya yönüyle önemli olmuştur. Toplumcu bakış açısı ve muhalif tavrı ile radikal uygulamalar ortaya koyan Ai Weiwei, nesneyi belgeleyici nitelikte kullanan önemli sanatçılardan biri olmuştur. Sanatçı, radikal uygulamalarıyla nesneyi eleştirel bir imgeye dönüştürerek, farklı kavram ve biçim ilişkileriyle sunmuştur.

Resim 10: Ai Weiwei, Straight (Doğru), Yerleştirme, 20 x 60 x 1200 cm, 2008-2012

Ai Weiwei'nin Doğru isimli yerleştirme; nesnenin, tarihsel bir olayı yansıtan belge niteliğinde kullanıldığı önemli çalışmalardan biri olmuştur (Resim 10). Yerleştirme, 2008 yılında Schuan eyaletinde meydana gelen depremin yarattığı sonuçlar üzerinde durmaktadır. Devletin kurumlarında deprem nedeniyle gerçekleşen yıkımlar, binlerce çocuğun ölümüne neden olmuş ve bu olaylar sanatçı eliyle anıtsal bir yerleştirme çalışmasına dönüştürülmüştür. Depremde gerçekleşen yıkımlarda ve sonucundaki ölümlerden devleti sorumlu tutan sanatçı, deprem sonrasında ait enkazdan topladığı demirlerin formlarını düzelterek sismografik görüntüyü çağrıştıracak bir yığın hâlinde sergilemiştir. Sanatçı, somut bir gerçekliğin parçası olan demirleri etkili bir şekilde kurgulayarak, Çin Hükümeti'ne karşı ağır bir eleştiri ortaya

koymuştur (Allen, 2012). Sanatçı eliyle farklı kavram, zaman, mekân ilişkileriyle sorgulanan nesne, eleştirel bir anlatım aracına dönüşürken; geçmiş ve şimdi arasında birikimli yapısıyla çok yönlü zengin bir yapıya ulaşmıştır.

Sonuç

Modernizmden postmodernizme nesnenin sanatta yaşadığı dönüşüme yön veren temel unsurlar farklılık göstermiştir. Nesne, insan hayatına özgü ihtiyaçlara cevap veren işlevsel bir yapıya sahipken, sanatçı eliyle sanatın temel problem durumlarından biri hâline getirilmiştir. Nesnenin kendiliği ile sanatta varlık gösterdiği dönem Kübizm olmuştur. Sanatta gerçeklik arayışlarının bir karşılığı olarak resimlere eklenen nesne, sanatta radikal bir uygulama olarak kabul edilmiş ve sanatın çağdaş yöneliminde belirleyici olmuştur. Kübizm sonrası süreçte Duchamp pratikleriyle başlı başına sanat olarak sunulan ve hazır yapım (ready made, hazır nesne) olarak anılan nesne, avangart bir bakış ve uygulama olarak karşılık bulmuştur. Sanatta hazır yapım olarak varlık gösteren nesne, biçim ve anlam yönüyle zengin bir yapıya ulaşmıştır. Nesne temel işlevine özgü özelliklerden uzaklaşarak sanatta düşünsel bir problem alanına, kavrama karşılık gelen yapıya dönüşmüştür. Nesnenin kavramsal özellikleri ile öne çıktığı postmodern uygulamalar, sanatçının içinde bulunduğu zaman ve mekânın sosyolojik, ekonomik, tarihsel, felsefi koşullarının yarattığı sanatsal sonuçlar olmuştur.

Sanatçının bakış açısı ve postmodernizmin eklektik, katmanlı, sınırları açık yapısı, nesnenin sayısız biçim ve anlama ulaşmasının kaynağını oluşturmuştur. Tarihsel süreçte nesnenin farklı bakış açıları, uygulama yöntem ve teknikleriyle ele alındığı uygulamalar, kavramsal ve biçimsel olarak benzer özellikler taşımaktadır. Bu benzerlik, nesnenin sanatta alternatif sınıflandırmalar aracılığıyla açıklanmasına olanak sağlamaktadır. Bu bakış açısından hareketle çalışma kapsamında yapılan sınıflandırma ile nesnenin; Picasso ve Braque merkezli ilk modern uygulamalarda, gerçekliğin kendisi olarak resimlere eklenen kompozisyon elemanı olarak ele alındığı görülmüştür. Nesnenin kendi gerçekliğine ait özellikleri dışında kullanıldığı kavramsal temelli çalışmalarda nesne, sanatçının spesifik sorun alanlarını algılama ve yansıtma biçimi ile şekillenmiştir. Sanatın yok edilmesini savunan avangart sanatçıların anlayışı paralelinde karşı bir duruş olarak kullanılan nesne, sanatçı eliyle radikal uygulamaların kaynağını oluşturmuştur. Sanat ve yaşam arasındaki sınırları sorgulayan sanatçıların arayışlarında nesne, gerçekliğin tek bir perspektiften algılanmasına, yorumlanmasına olanak sağlamıştır. Değişen dünyanın getirdiği hızlı üretim ve tüketim politikası içinde canlıların ve doğanın içinde bulunduğu tehlikeye dikkat çekerek ve eleştirel bir anlatım ortaya koymak nesnenin araştıdırıldığı bir diğer alanı oluşturmuştur. Sanatçının, nesnenin belleğinden referansla yön verdiği pratikler, nesnenin belgeleyici bir gerçeklik olarak form kazanmasını ve sanatta varlık göstermesini sağlamıştır. Yapılan araştırma; değişen dünyanın getirdiği koşullar ve sanatçının bireysel kaygıları paralelinde sanatta yaşanan gelişmelerin, nesnenin farklı biçim ve anlam ilişkileriyle anılmasına ve zengin bir yapıya ulaşarak dönüşüm yaşamasına kaynaklık ettiğini açığa çıkarmıştır.

Bilgi Notu

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Allen, D. (2012, Ağustos 29). *Ai Weiwei and the art of protest*. The Nation. <https://www.thenation.com/article/archive/ai-weiwei-and-art-protest/>
- Antmen, A. (2013). *20. yüzyıl batı sanatında akımlar*. Sel Yayıncılık.

- Banai, N. (2015). Nouveau realisme. T. Melick (Ed.), *Tarih Boyunca Sanat Dünya Sanatı Tarihinde Üsluplar ve Akımlar* içinde (88-89. ss.), Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Nesneler sistemi*. (Çev: O. Adanır, A. Karamollaoğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bourriaud, N. (2005). *İlişkisel estetik*. (Çev: S. Özen), Bağlam Yayınları.
- Bourriaud, N. (2018). *Postprodüksiyon senaryo olarak kültür: Sanat dünyayı nasıl yeniden programlıyor*. (Çev: N. Saybaşılı), Bağlam Yayınları.
- Bird, M. (2016). *Sanatı değiştiren 100 fikir*. (Çev: D. Öztok), Literatür Yayınları.
- Bürger, P. (2019). *Avangard kuramı*. (Çev: E. Özbek, Ş. Öztürk), İletişim Yayınları.
- Fineberg, J. (2014). *1940'tan günümüze sanat* (Çev: S. Atay Eskier, G. E. Yılmaz), Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Gintz, C. (2010). *Başka yerde & başka biçimde*. (Çev: M. Cedden), Dost Kitabevi Yayınları.
- Harrison, C. & Wood, P. (2015). *Sanat ve kuram 1900-2000 değişen fikirler antolojisi*. (Çev: S. Gürses), Küre Yayınları.
- Interactive Blend. (t.y.). Interview with artist: Tom Deininger. [Yazılı İletişim]. <https://interactiveblend.com/2009/09/interview-with-artist-tom-deininger/>
- Koca, B. & Selvi Y. (2017). Modernizm ve postmodernizm sürecinde bir alıntılama biçimi olarak temellük. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, (18). 31-50.
- Kuspit, D. (2014). *Sanatın sonu*. (Çev: Y. Tezgiden), Metis Yayınları.
- Oskay, A. (2001). *Kübizmde kolaj*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sayın Alsan, Ş. (2018). *Başlangıcından bu yana sanatın ve yaratıcılığın tarihi*. Gece Kitaplığı.
- Şahin, H. (2015). Günümüz üslup karmaşası ve pastiş. *Art-e Sanat Dergisi*, 8(15), 110-126.
- Ünay, S. (2015). *Sanatçının nesnesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Wilson, M. (2015). *Çağdaş sanat nasıl okunur? 21. yüzyıl sanatını yaşamak*. (Çev: F. C. Erdoğan), Hayalperest Yayınevi.
- Yıldız, B. (2016). Marcel Duchamp eserlerinin yıkıcı düzlemi ve readymade'lerindeki anti-topografi. *Art-Sanat Dergisi*, (6), 133-146.
- Yılmaz, B. (2017). Enstalasyon sanatında nesne: İşlevin iptali ve hikâyenin doğrudan aktarımı. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication - TOJDAC*, 7(3). 488-494.
- Yılmaz, M. (2013). Giriş: modernlik, modernizm ve sanat. A. N. Yılmaz (Ed.), *Modernden Postmoderne Sanat Kitabı* içinde (13-28. ss.), Ütopya Yayınevi.
- Yılmaz, S. (2012). 1950 sonrası sanat akımlarının gelişiminde Robert Rauschenberg'in etkileri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(10), 113-127.

Görsel Kaynakça

- Ai Weiwei. (2008-2012). *Straight (Doğru)* [Yerleştirme, 20 x 60 x 1200 cm]. <https://bit.ly/3bm7KGz>

Cesar Baldaccini. (1961). *Sarı buik* [Sıkıştırılmış Otomobil, 151.1 x 77.7 x 63.5 cm].

<https://bit.ly/2OFoazZ>

Cornelia Parker. (1991). *Soğuk kara madde: Patlayan görüntü*. [Karışık Teknik, Muhtelif Boyutlarda]. <https://bit.ly/3boFNOE>

Georges Braque. (1913). *Kadeh, su şişesi ve gazete* [Kolaj, 47 x 62,9 cm]. <https://rb.gy/u7u1g1>

Man Ray. (1921). *Hediye* [Asamblaj, 15,3 x 11,4 cm]. <https://bit.ly/2S9xUoa>

Marcel Duchamp. (1913-1964). *Bisiklet tekerleği* [Asamblaj]. <https://bit.ly/2UzglzG>

Mario Merz. (1968). *Giap iglu* [Yerleşirme, 3 m x 3 m]. <https://bit.ly/38RC0r0>

Pablo Picasso, (1912). *Bambu sandalyeli naturmort* [Kolaj, 29 x 37 cm].

<https://www.widewalls.ch/cubist-cosmos-kunstmuseum-basel/>

Robert Rauschenberg. (1955-58). *Odalık*. [Asamblaj, 210.8 x 64.1 x 63.8 cm].

<https://rb.gy/dfnpxt>

Thomas Deininger. (2012). *Otoportre* [Asamblaj, 152 x 121 cm]. <https://bit.ly/39hW3ig>

EXTENDED ABSTRACT

The object, which is handled with different meaning and form relations, has reached a substantial structure between modernism and postmodernism. In this transformation process in art, it is an important research area to determine the problem areas, concept and form relations of the object and to clarify the position of the object in art in this direction. In line with this importance, the aim of the research is to reveal the transformation of the object between modernism and postmodernism by examining it through different concept relations and work examples. For this purpose, literature review and document review were used in the study.

The process that started with the representation of the object in paintings evolved into a different artistic understanding with the pioneering works of Georges Braque and Pablo Picasso within the scope of Cubism. Picasso's Still Life with a Chair has become an important collage work with a cubist understanding, in which production objects such as linoleum and rope are articulated to strengthen the expression, and which is the source of the questioning of the object between painting and reality. The avant-garde attitude proper to Dadaism has prepared the environment for the use of the object for the destruction of art. The Bicycle Wheel, one of Marcel Duchamp's avant-garde executions, and Man Ray's Gift, are transformed by interfering with the reality and function of the object. The views put forward in the direction of eliminating the existing boundaries between art and life led to the questioning of reality and to reveal new approaches by using the object in this direction. Cesar Baldaccini's Yellow Buik application and Robert Rauschenberg's Odalisk assemblage catch the attention in the object-oriented work examples that question the relationship between life and art. Objects brought to form with the idea that art can be found in everything, combined the possibilities of traditional materials and contemporary art in the same setup, pushing the limits of reality and art. One of the areas where the object has been functionalized has been its use as a means of critical expression in art. To draw attention to the danger of living things and nature, especially in the age of rapid production and consumption; In order to create an awareness in this direction, the object was used in art. Mario Merz's Giap Iglo installation, which interprets the object with views specific to consumption, culture and contemporary life, and Thomas Deinenger's Self-Portrait work, which emphasizes the destruction of nature with waste objects, and environmental problems, have emerged as important works that center on criticism. Using it as a documenting element based on references to the memory of the object has created another area where the object is used in art. The practices in which the cases that have set back the society are handled with an artistic sensitivity are important examples in this direction. Cornelia Parker's installation Cold Dark Matter: An Exploded Image, the remains of the hut bombed by the British Army, and Ai Weiwei's installation entitled Straight are works that were constructed with a documentary understanding, using iron obtained from the debris of the earthquake that took place in Shuan province.

While the object exists as a composition element added to the paintings as a reflection of reality in modern art; In conceptual-based works where the object is used outside of its own reality, the object is shaped by the artist's way of perceiving and reflecting specific problem areas. The object, which is used as a stance against in line with the understanding of avant-garde artists who advocate the destruction of art, has created the source of radical practices by the artist. In the search of artists who question the boundaries between art and life, the object has allowed reality to be perceived and interpreted from a single perspective. Drawing attention to the danger of living things and nature within the rapid production and consumption policy brought about by the changing world and putting forward a critical expression has created another area where the object is instrumentalized. The practices that the artist directs with reference from the memory of the object have enabled the object to take form as a documentary reality and show its presence in art. The conditions of the changing world and the processes experienced by art in parallel with the individual concerns of the artist, have been a source for the object to be remembered with different form and meaning relations, and for it to experience a transformation by reaching a substantial structure.

OSMANLI TAŞRASINDA BİR MEMURUN HUKUK MÜCADELESİ: YABANABAD REJİ MEMURU ZEKERİYA SIRRI EFENDİ DAVASI

Mustafa DAĞ* İbrahim Halil TANIK**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde tütün imtiyazını üstlenen Reji Şirketine bağlı Ankara Reji İdaresi bünyesinde teşkilatlanan Yabanabad Reji Memurluğu incelenerek hazırlanan bu çalışmanın amacı, memur Zekeriya Sırrı Efendi'nin zimmet davası sürecini ele almaktır. Bu doğrultuda dava sürecinin hangi merhalelerden oluştuğu ve davanın nasıl sonuçlandığı saptanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın giriş kısmında Yabanabad kâzasının idari statüsü ve Osmanlı'da tütün denetiminin Reji Şirketine devredilme süreci hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Yabanabad Reji Memurluğunun kuruluş süreci, faaliyetleri ve personeli konularına değinilmiştir. Ana metinde bu personellerden biri olan Zekeriya Efendi hakkında 1910-1912 yılları arasında cereyan eden zimmet davası ele alınmıştır. Bu değerlendirme sürecinde ana kaynak olarak istifade edilen arşiv belgelerinin yanı sıra literatürde yer alan araştırma inceleme eserlerden de yararlanılmıştır. Bu bağlamda Yabanabad Reji Memurluğunda Zekeriya Efendi ile ilgili meydana gelen şikâyetlerin aslının olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Netice olarak, Zekeriya Efendi hakkında yapılan şikâyetlerin doğru olduğu ve şirket kasasından zimmetine 10.672 kuruş 82 para geçirdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabanabad, Reji İdaresi, Osmanlı hukuku, yolsuzluk, zimmet

A Civil Servant's Legal Struggle in The Ottoman Provinces: The Case of Zekeriya Sırrı Efendi, The Regie Officer of Yabanabad

ABSTRACT

The purpose of this study, which was conducted by inspecting the Yabanabad Regie Office organized under the Ankara Regie Administration of the Regie Company, which assumed the tobacco franchise in the Ottoman Empire, is to address the process of the embezzlement lawsuit of Officer Zekeriya Efendi. To this end, it is intended to determine the stages of the lawsuit process and how the lawsuit was concluded. Accordingly, the introduction of the study provides brief information about the administrative status of Yabanabad District and the process of transferring the control of tobacco to the Regie Company in the Ottoman Empire. Then, the establishment process, activities, and personnel of the Yabanabad Regie Office are discussed. The main text discusses the embezzlement case against one of these personnel, Zekeriya Sırrı Efendi, which took place between 1910 and 1912. In this evaluation process, archival documents, which were used as the main source, as well as research and review works in the literature were also utilized. To this end, it was endeavored to find out whether the complaints filed against Zekeriya Efendi at the Yabanabad Regie Office were genuine or not. In conclusion, it was concluded that the complaints made against Zekeriya Efendi were true and that he embezzled 10,673 kurush 82 coins from the company coffers.

Key Words: Yabanabad, Regie Administration, Ottoman law, corruption, embezzlement

* Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE, mustafadag@harran.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE, ihaliltanik@harran.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Dağ, M. & Tanık, İ. H. (2023). Osmanlı taşrasında bir memurun hukuk mücadelesi: Yabanabad Reji memuru Zekeriya Sırrı Efendi davası. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 781-804. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1239752>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 20 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 8 Nisan / April 2023

Giriş

Yabanabad bölgesinde Türk hâkimiyeti, Selçuklu İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra bölgede kısa süreliğine muhtelif Türk beylikleri hüküm sürmüştür (Karaman, 2006: 18-20). 1356 yılına gelindiğinde Osmanlı Sultanı Orhan Gazi döneminde oğlu Süleyman Bey tarafından Ankara'nın hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte Yabanabad, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Çınar, 2016: 69-71). Böylece imparatorluğun yıkılışına kadar geçecek zaman zarfında bölge Osmanlı'nın hâkimiyetinde kalmıştır.

Yabanabad, Fatih Sultan Mehmet döneminde “*Yaban Ovası*” olarak isimlendirilmekle birlikte Ankara vilâyetine bağlı olan 10 nahiyeden biri olarak idari taksimatı yapılmıştır (Karaman, 2003: 802). 1859 ile 1907 yılları arasında Yabanabad, Şorba kâzasına bağlı olarak idare edilmiştir. Lakin 1907 yılından itibaren Şorba kâzası, Yabanabad'a bağlanmıştır (Kanberoğlu, 2017: 255). Yabanabad, XX. yüzyılın başlarında Ankara vilâyetinin merkez sancağına bağlı kâza olmuştur (AVS. 1325: 156; Koç, 2013: 36; Tuncer & Bulut, 2019: 1574). 1914 yılında Ankara'nın Haymana'dan sonra ikinci büyük kâzası konumunda olmuştur (Tuncer & Bulut, 2019: 1583). 1915 yılına kadar bu statüyle idare edilen kâzadan 1915 yılında Kızılcahamam, 1953 yılında ise Çamlıdere ilçeleri ortaya çıkmıştır (Turan, 1999: 28-30).

Kâzanın XX. yüzyılın başlarındaki konumuna bakıldığında, 1907 yılına ait vilâyet salnamesine göre Yabanabad kâzasının kuzeyinde Kastamonu, doğu ve güneyinde Çubukabad nahiyesi ile Ayaş kâzası, batısında Ayaş, Nallıhan kâzaları ile Kastamonu vilâyetine bağlı olan Gerece kâzası bulunurken kuzeydoğu yönünde ise Şabanözü nahiyesinin yer aldığı anlaşılmaktadır (Ünal, 2016: 155). Kâzanın merkez olarak kullandığı yer isimlerine bakıldığında XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar sırasıyla Saraycık, Alınviran (Alviran/Elviran), Ağacın, Kızılcaviran (Kızılcaören)¹ ve Demirciviran (Demirciören) olduğu tespit edilmiştir (Çınar, 2016: 79). 1915 yılında ise kâzanın merkezi Pazar köyüne (BOA.MF.MKT.95/112) daha sonra ise Kızılcahamam'a taşınmıştır. Bu taşıma işlemi ile Pazar (Şorba) köyünde yer alan Reji Memurluğu da Kızılcahamam'a taşınmıştır. Böylece kâzanın idari merkezi Kızılcahamam olmuştur (BOA. DH. İ. UM. 45/6; BOA. DH. İ. UM. 45/71; BOA. DH. İ. UM. 45/46; BOA. DH. TMİK. S. 62/57; BOA. DH. İD. 183/32).

Kızılcahamam'da bulunan Reji Memurluğu bölgede tütünün denetimini sağlarken bünyesinde istihdam etmiş olduğu personellerle birtakım sorunlar yaşamıştır. Bu sorunlardan biri de zimmete para geçirme meselesi olan Zekeriya Sırrı Efendi'nin davasıdır. Yabanabad Reji Memurluğunda görev yapan Zekeriya Sırrı Efendi'nin yolsuzluk yaparak zimmetine para geçirdiğine dair dava süreci bu çalışmada irdelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı Yabanabad Reji Memurluğunda görevi esnasında zimmetine para geçirdiği iddiası ile hakkında başlatılan muhakeme sürecinin seyri ele alınarak şirket ve devlet mahkemelerinin üstlenmiş olduğu rollere değinilerek davanın sonucuna ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda yürütülen muadil çalışmaların² daha önce Menbiç ve Bayburt Reji Memurluklarıyla ilgili yapıldığı saptanmıştır. Literatürde yer alan bu iki çalışmanın konumuzu teşkil eden Zekeriya Sırrı Efendi'nin dava sürecine benzer olarak zimmete para geçirme gerekçesi ile meydana geldiği ve muhakeme süreçlerinin de benzer şekilde ilerlediği izlenmiştir. Literatür taraması yapıldığında Reji Şirketi bünyesinde görev icra eden memurların yolsuzluklarına dair çalışmalar sınırlıdır. Her ne kadar Ankara Reji İdaresinin teşkilat yapısıyla ilgili literatürde bir çalışma tespit edilmiş olsa da bölgede reji bünyesinde meydana gelen yolsuzluklara dair çalışmanın yapılmaması

¹ Taşınma talebi 1894 yılında gerçekleşmiştir. Bk. BOA. DH. MKT. 242/13; BOA. DH. İ. UM. EK. 28/80; BOA. DH. İ. UM. 10/2.

² Bk. Dağ, 2021a; 2021b.

olması bizi bu araştırmayı yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışmayla, Reji Şirketi ve taşradaki hukuk süreci merkezinde literatüre katkı sağlamak amaç edinilmiştir.

Yargı sürecinin incelenmesi esnasında konunun anlaşılır kılınabilmesi için bu dava örneği özelinde yabancı sermaye eli ile kurulmuş olan çokuluslu şirketin Osmanlı hukukunun tatbikindeki konumunun ne olduğu, dava sürecinin kimler arasında gerçekleştiği, davanın açılmasına neden olan iddiaların neler olduğu, Reji İdaresi bünyesinde görev yapan memurların hak arayışı sürecinde başvuru mercilerinin nereler olduğu, son olarak iddiaların tahkik edilmesi neticesinde mahkeme heyetinin ne yönde cevap verdiği sorularına cevap aranmıştır. Bu doğrultudaki soruların cevapları aranırken özellikle ana kaynak olarak arşiv belgelerinin yanı sıra salnameler ve araştırma inceleme eserlerden istifade edilmiştir. Bu doğrultuda yolsuzluk girişiminin cereyan ettiği Yabanabad kâzası Reji Memurluğu hakkında bilgi vermek konunun anlaşılır kılınabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Yabanabad Reji Memurluğu

Osmanlı Devleti'nde 1600'lı yıllardan itibaren üretilen tütünün işletilmesi amacıyla iç alacaklılar tarafından 1 Ocak 1880'de Rüsûm-ı Sitte İdaresi kurulmuştur (Karagöz, 2020: 497; BOA. A.) DVN. MKL. 18/9; BOA. HR. İD. 290/50; BOA. Y. A. RES. 4/70). Ancak gelirlerde istenilen başarının elde edilememesi neticesinde alacaklı yabancı devletler tarafından 20 Aralık 1881'de Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi kurulmuştur (Pamuk, 2019: 122-124; Kırday, 2015: 34-35). İdare, gelirlerde istenilen başarıyı elde edememesi neticesinde tütünü işletme hakkını kurulacak anonim bir şirkete devretme kararı almıştır. Bu karar çerçevesinde Osmanlı yönetimi, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ile Reji Şirketini kuracak olan üç imtiyazlı banka yöneticileri arasında yapılan müzakereler neticesinde tütünün denetimi, *Memalik-i Mahruse-i Şahane Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi* adıyla 27 Mayıs 1883'te kurulup 15 Nisan 1884'te hizmete giren şirkete devredilmiştir. Şirket kurulduğu ilk andan itibaren imparatorluk genelinde örgütlenmiştir (BOA. HR. HŞ. İŞO. 166/31; BOA. A.) DVN. MKL. 82/2; Quataert, 2017: 35-37; Oktar, 2007: 45; Parvus Efendi, 1977: 40-41).

Şirketin teşkilatlandığı bölgelerden biri de Ankara vilâyeti olmuştur. Ankara Reji İdaresi, 1884 ile 1925 yılları arasında sancaklarda müdürlükler, kâzalarda ise memurluklar şeklinde teşkilatlanarak tütün ticaretini denetim altına almaya çalışmıştır. Ankara Reji Başmüdüriyeti bünyesinde Kalecik, Ayaş, Beypazarı, Yabanabad, Çubukabad, Polatlı, Haymana, Mecidiye, Keskin ve Nallıhan memurlukları faaliyet göstermiştir (Dağ, 2022, s. 656). Ankara merkez idaresi dışında vilâyete bağlı olan sancaklarda birer müdürlük oluşturularak bu müdürlükler bünyesinde memurluklar kurulmuştur. Bu çerçevede Kırşehir Reji Müdüriyetine bağlı olarak Mucur ve Avanos memurlukları teşekkül ettirilmiştir. Çorum Reji Müdüriyeti; İskilip, Mecidözü, Osmancık ve Sungurlu memurlukları olarak teşkilatlandırılmıştır. Son olarak Yozgat Reji Müdüriyeti bünyesinde Akdağmadeni, Boğazlıyan ve Sorgun kâzalarında memurluklar kurulmuştur (Salih Zeki, 1928: 331).

Yukarıda da belirtildiği gibi Ankara Reji Başmüdüriyetine doğrudan bağlı olarak faaliyet gösteren memurluklardan biri de Yabanabad Reji Memurluğudur (Salih Zeki, 1928: 331). Memurlukta vazife üstlenmiş olan personele dair birçok bilgi mevcuttur. Bunlardan, 1891 yılında memurlukta Ali Bey görev icra etmiştir (AVS, Hicri: 1308: 152; BOA. BEO. 785/58837). Memurluğun 1884 yılında teşkilatlandırıldığına dair bilgi tespit edilmiş olmasına rağmen 1891 yılına kadar memurluğun bölgedeki faaliyetlerine dair bilgi saptanamamıştır. Bu durum ise var olan memurluğun faaliyetlerine yönelik gelişmelerin kayıtlara yansımamıştır. Bu durum ise var olan memurluğun faaliyetlerine yönelik gelişmelerin kayıtlara yansımamıştır. Bu durum ise var olan memurluğun faaliyetlerine yönelik gelişmelerin kayıtlara yansımamıştır. Bu durum ise var olan memurluğun faaliyetlerine yönelik gelişmelerin kayıtlara yansımamıştır.

Görevli Ali Bey'in isminden hareketle şirketin bölgede tütün üretimini denetim altına almak amacıyla faaliyette olmasına rağmen 1891 yılında kâzada üretilen tütünün kayıtlara geçirildiğine dair bilgi tespit edilememiştir. Şöyle ki vilâyet salnamesinde 17 farklı tarım ürününden yüksek oranda verim elde edildiği ve bu ürünlerden birinin de tütün olduğu belirtilmiş olmasına rağmen Mihaliççik kâzası dışında içerisinde Yabanabad kâzasının da yer aldığı 10 kâzada üretilen tütün verilerine dair kayıtlara yer verilmemiştir (Koç, 2013: 2013). Buna rağmen 1895 yılında şirket kâzada üretilen tütünleri depolamak amacıyla bir ambar kiralamıştır. Bu ambarın yıllık kira bedeli ise 664 kuruş 20 para olarak belirlenmiştir (BOA. ŞD. 2616/24). Şirket şartnamesinde bölgede bir ambarın açılabilmesi için üretimi yapılan veya depolanacak olan tütün miktarının 100.000 kıyyeden³ aşağı olmaması gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH. İD. 95/15; BOA. DH. MKT. 1462/55; BOA. DH. MKT. 1348/20; BOA. DH. MKT. 1411/24; Ünlü, 2016: 777). Bu bilgiden hareketle her ne kadar 1895 yılında kâzada üretilen tütünlerin kayıtlarına dair bilgiye yer verilmemiş olsa da Yabanabad kâzasında üretimi yapılan veya depolanan tütün miktarının 100.000 kıyyeden düşük olmadığı söylenebilir.

1895 yılında kâzada tütün üretiminin yapıldığını kanıtlayan reji ambarının yanı sıra 1900 yılında memurluk bünyesinde görev yapan Harun Efendi'nin ismi tespit edilmiştir. Lakin gerek memurluğun gerekse Harun Efendi'nin 1900 yılındaki faaliyetlerine dair bilgi elde edilememiştir (AVS, Hicri: 1318: 175). Memurlukta görev yaptığı tespit edilen bir diğer isim Cemil Zeki Efendi olmuştur. 1907 yılında gerek memurluk gerekse memurlukta vazife icra eden Cemil Zeki Efendi hakkında daha önceki dönemlerde olduğu gibi detaylı bilgi saptanamamıştır (AVS, Hicri: 1325: 193). Her ne kadar memurluğun faaliyetlerine yönelik gelişmeler kayıt altına alınmamış olsa da memurluk bünyesinde görev icra eden bu isimlerden hareketle şirketin bölgede faaliyetlerine devam ettiği çıkarımı yapılabilmektedir.

Şirketin kuruluşundan itibaren üreticiler, tüketiciler, memurlar, işçiler ve fabrikatörlerle ilgili çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. 1912 yılında cereyan eden gelişme örnek olarak incelenebilir. Bu gelişme kolcu ve redif askerleri ile kaçakçılar arasında zuhur etmiştir. Şöyle ki 12 Mart 1912'de Midilli sahilinde dört kaçakçı gemisine memurluğa bağlı olan Reji kolcuları⁴ ile redif askerleri baskın düzenlemiştir. Bu baskın neticesinde 20 çuval kaçak tütüne el konulmuştur. Şartname gereğince el konulan tütünlerin memurluğa teslim edilmesi gerekirken memurluğa gelirken yolda bazı redif askerleri tarafından 20 çuvaldan 3'ünün 30 redif askeri tarafından gasp edildiğine dair şikâyet meydana gelmiştir. Ayrıca dört kaçakçı kayığından üçünün de serbest bırakıldığı iddia edilmiştir. Bu iddiaların araştırılması amacıyla Yabanabad Reji Memurluğu ile Ankara Reji Başmüdüriyeti arasında yazışmalar yapılmıştır (BOA. DH. İD. 94/64). Yerel ve merkezi idare ile şirket arasında gerçekleşen müzakere ve araştırmalar neticesinde tütünlerin redif askerleri tarafından gasp edildiği ve içlerinde Yabanabadlı Ali oğlu Hüseyin'in de bulunduğu kaçakçıların firarına müsamaha gösterildiği tespit edilerek gerekli olan muamelenin yapılması yönünde karar alınmıştır (BOA. DH. İD. 94/16). Bu gelişme ise kolluk kuvvetlerinin bazen kaçakçılarla birlikte hareket ettiğini ve askerlerin de kaçak tütüne ilgi duyduklarını göstermektedir. Gerek devlet gerekse şirket tarafından bu gibi yasadışı gelişmelerin tespit edilmesi durumunda hukuki süreç işletmiştir.

Kolcuların kaçakçılık faaliyetleri içerisinde bulunmasının yanı sıra birtakım kanunsuz girişimlerde buldukları tespit edilmiştir. Yabanabad kâzasına bağlı Doğancı köyünde 15 dönümden oluşan Çayır bölgesinde 1908 yılının Temmuz ayında meydana gelen olay buna

³ Bir kıyye 1 kilo 282 grama denk gelmektedir. Bk. Sertoğlu, 1986: 86, 186.

⁴ Güvenliği sağlamakla yükümlü olan güvenlik güçleri için kullanılan kolcu kelimesi Osmanlı'da ilk defa III. Murat döneminde kullanılmıştır. Devlet memuru olarak sayılan bu memurlardan Reji Şirketi bünyesinde görev icra edenlere ise devlet memuru gözüyle bakılmamıştır. Bk. BOA. A. (DVNSMHH. 62/398; Karamursal, 1989: 136; Pakalın, 1993: 208.

örnek gösterilebilir. İsmail Efendi tarafından yapılan şikâyetle, memurlukta görev yapan Reji kolcularının binek hayvanlarını 15 dönümden oluşan çayıra salarak ekinine zarar verdiklerini belirtmiştir. Bu sebepten dolayı kolcuların neden oldukları zararın telafi edilmesini talep etmiştir. Bu talep, gerek yerel idare gerekse şirket tarafından değerlendirilmesi ve gerekli inceleme ile araştırmaların yapılmasından sonra olumlu karşılanarak zararın reji tarafından telafi edilmesi kararı memurluğa iletilmiştir (BOA. ŞD. 3053/68). Bu gelişmeden hareketle kolcuların bölge ahalisine vermiş olduğu zararların tespit edilmesi durumunda zararın ilgili memurluk tarafından karşılandığı yorumu yapılabilmektedir.

Kolcuların yanı sıra idari personel de kimi zaman yasadışı faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Memurluk bünyesinde görev icra eden personelin yasadışı girişimlerine Mesut Efendi'nin faaliyetleri örnek olarak incelenebilir. Şöyle ki memurlukta görev yapmış olan Mesut Efendi'nin zimmetinde para olduğuna dair tespit 1909 yılında gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda Ankara Reji İdaresi, memurluk ve merkezi ile yerel yöneticiler arasında yapılan görüşmeler neticesinde gerekli tahkikatın başlatılması yönünde karar alınmıştır (BOA. ZB. 399/100). Netice olarak muhakeme sürecinin başlatılması için Mesut Efendi Ankara'ya çağırılmıştır. Fakat İstanbul'da Sultan Ahmet Medresesinde Hafız Kazım Efendi'nin yanında olduğu tespit edilen Mesut Efendi, Ankara'ya gelmek yerine Selanik'e firar etmiştir. Selanik'te saklandığı yerin tespit edilmesi üzerine derdest edilip İstanbul'a getirilmiştir. Daha sonra Ankara'ya sevk edilerek yargılama süreci başlatılmıştır. Lakin yargılama sürecinin ne yönde neticelendiği tespit edilememiştir (BOA. ZB. 399/125). Mesut Efendi hakkında başlatılan davanın neticesinin alınmamasının aksine zimmetine memurluk kasasından para geçirdiği iddiası ile başlatılan davanın neticesinin tespit edilebildiği Zekeriya Sırrı Efendi davası 1910 ile 1912 yılları arasında cereyan etmiştir.

Yabanabad Meclis-i İdare-i Kâza İstintak (Sorgu) Dairesi

Zekeriya Sırrı Efendi, 7 Şubat 1909 tarihinde Yabanabad Reji Memurluğuna ambar memuru olarak tayin edilmiştir. 13 Ocak 1910 tarihine kadar görevde kalmıştır. Vazifesi süresince memurluğun kasasından zimmetine para geçirdiğine dair şikâyetler gerçekleşmiştir. Bu şikâyetlerin asılsız olmadığını Zekeriya Sırrı Efendi'nin ambar hesabını Celal Efendi'ye devrettiği sırada 11.115 kuruşun eksik çıkmış olması kanıtlamaktadır (Sarıay, 2019: 96-97). Yabanabad Reji Memurluğu tarafından eksik olan miktarın belirlenmesi üzerine Ankara Reji İdaresi ile iletişime geçilerek idarenin dava vekili aracılığıyla Zekeriya Sırrı Efendi hakkında soruşturma süreci başlatılmıştır. Bu çerçevede iddiaların araştırılması ve eksik miktarın kimden tahsil edileceğine yönelik kararın mahkemece belirlenmesi amacıyla Yabanabad Meclis-i İdare-i Kâza İstintak (Sorgu) Dairesi tarafından çalışmalar 19 Ocak 1910 tarihinde başlatılmıştır (Sarıay, 2020: 423-424).

Sorgu Dairesi eksikliğin tahkik edilmesi için kâzaya bir heyet göndermiştir. Bu heyet bölgeye gider gitmez memurluğa bağlı olan ambarda sayım yaparak kayıt altına almıştır. Bu kayıtlar arasında satışı yapılan ile satıştan sonra ambarda kalan tütünlere dair bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Yabanabad Reji Memurluğu Tütün Satışı ile Mevcutta Kalan (13 Ocak 1909)⁵

	Tütün Cinsi	Miktar	Kıymet	Kilogram	Kuruş
Satış Yapılan Tütünler	İkinci cins tütün	20 gramlık	100	370	37
	Dördüncü cins tütün	100 gramlık	70	1.300	91
	Dördüncü cins tütün	25 gramlık	70	3.325	23.275
	Dördüncü cins tütün	100 gramlık	50	700	35
	Beşinci cins Samsun tütünü	100 gramlık	40	16.200	648
	Beşinci cins Samsun tütünü	25 gramlık	40	19.750	790
	Altıncı cins tütün	25 gramlık	20	106.425	2.128,50
	Yedinci cins köy tütün	20 gramlık	12	485.480	6.068,50
	Askeriye cins tütün	31 gramlık	16	10.625	170
	Dördüncü cins sigara	20 adetli	87	1.780	15.575
	Beşinci cins sigara	24 adetli	1/24	6.168	257
	Altıncı cins sigara	21 adetli	1/42	8.064	192
	Altıncı cins icâd	20 adetli	1/25	10	250
	Yedinci cins icâd	20 adetli	1/80	10	125
	Çam enfiye	20 gramlık	50	1.700	85
	Toplam	-	-	681.887	11.265,50
Ambarda Mevcut Olan Tütünler	İkinci cins tütün	25 gramlık	100	760	76
	Dördüncü cins tütün	100 gramlık	70	12.600	882
	Dördüncü cins tütün	25 gramlık	70	550	3.850
	Dördüncü cins tütün	100 gramlık	50	13.800	690
	Dördüncü cins tütün	25 gramlık	50	23.875	1.193,75
	Beşinci cins Samsun	100 gramlık	40	9	360
	Beşinci cins Samsun	25 gramlık	40	50	2.000
	Beşinci cins adi Samsun	25 gramlık	30	42.500	1.275
	Altıncı cins tütün	25 gramlık	20	81	1.260
	Yedinci cins köy tütün	20 gramlık	12	40	500
	Askeriye tütünü	31 gramlık	16	12.500	200
	İkinci cins sigara	20 adetli	125	2.000	250
	Üçüncü cins sigara	20 adetli	100	1.170	117
	Dördüncü cins sigara	20 adetli	87	500	4.375
	Beşinci cins sigara	24 adetli	1/24	18.144	756
	Altıncı cins icad sigara	20 adetli	1/25	15	375
	Yedinci cins köy sigara	20 adetli	1/80	2	25
	Çam enfiye	20 gramlık	50	8	400
Yerli enfiye	50 gramlık	20	8.750	175	
	Toplam	-	-	342.179	10.977

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde 13 Ocak 1909'da tutulan kayıtlarda satışı yapılan tütün değerinin 11.265 kuruş 50 para olduğu saptanmıştır. Zekeriya Sırrı Efendi döneminde satışı gerçekleştirilen tütünlerden sonra ambarda kalan tütün mevcudunun toplam değeri ise 10.977 kuruştur.

Heyet tarafından hazırlanan raporda sayım cetvelinin yanı sıra Zekeriya Sırrı Efendi ile Celal Efendi arasında gerçekleşen devir-teslim işlemleri esnasında tutulan kayıtlar da eklenmiştir. Şöyle ki Zekeriya Sırrı Efendi, 7 Mart 1909 ile 24 Aralık 1909 tarihleri arasında Yabanabad Reji Memurluğu ile ilgili tutmuş olduğu kayıtları Ankara Reji Başmüdürlüğü Dava Vekili Salih Sırrı Bey'e teslim etmiştir. Bu kayıtlar, Salih Sırrı Bey tarafından tahkikatın yapılması için gelen heyete verilmiştir. Bu kayıtlara göre ifade edilen zaman dilimi içerisinde ambara giren tütün değerinin 81.804 kuruş olduğu, 55.422 kuruşluğun Aralık ayına kadar satıldığı ve buna dair kayıtların deftere işlendiği belirtilmiştir. 10.977 kuruşun ise 13 Ocak 1909

⁵ BOA, ŞD. 1367/10/13-14.

tarihinde Zekeriya Sırrı Efendi tarafından Celal Efendi'ye devredildiği ifade edilmiştir. Lakin geriye kalan 15.405 kuruşluk tutar ile ilgili kayıtlara ulaşılamamıştır (BOA, ŞD. 1367710/5).

Heyet tarafından bu eksiklikle ilgili daha önce memurluk tarafından Zekeriya Sırrı Efendi'den alınan açıklama istenmiştir. Bu açıklamaya göre Zekeriya Sırrı Efendi, belirlenen bu tutarın bir kısmını Ocak ayında diğer kısmını ise daha önce Aralık ayında ayrı ayrı sattığını ve kaydını tutmadığından dolayı hatırlayamadığını ifade etmiştir. Ayrıca nezâretten satışa dair kayıtların istenmesinden çekindiği için satılmadığını ambarda bulundurduğuna dair beyanda bulunmuştur. Heyet bu açıklamaların bulunduğu evraklarda incelemeleri yaptıktan sonra Ocak ayı sandıkta olan tutarın kasaya konulmadığı ve Aralık ayından kalan 737 kuruşluk tutarın ise kasada kayıtlı olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Zekeriya Sırrı Efendi'nin göreve başladığı andan itibaren 4.000 kuruşu zimmetine geçirdiği delillerle ispat edilmiştir. Bunun üzerine kasa ve ambar kayıtlarına dair iskontolar ile Ocak ayı maaşı çıkarıldıktan sonra depoda 1.475 kuruş değerinde tütünün olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca heyet tarafından eksik olarak tespit edilmiş 25 adet boş tütün sandığının her biri 4 kuruştan olmak üzere toplamda 100 kuruşun da eklenmesiyle birlikte eksik olan toplam miktarın iddia edilen 11.115 kuruşun aksine 14.753 kuruş 75 para olduğu belirtilmiştir. Heyet, eksik olan bu miktarın Zekeriya Sırrı Efendi döneminde gerçekleşmesinden dolayı kendisinden tahsil edilmesine karar vermiştir (BOA, ŞD. 1367/10/5).

Bu arada Zekeriya Sırrı Efendi'nin kâzada ikamet etmediği, firari olmasından dolayı bir an önce tutuklanıp yargılanması gerektiği doğrultusunda Yabanabad Reji Memurluğu tarafından Mülkiye İdaresine bilgi aktarılmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/5). Esasen Zekeriya Sırrı Efendi, on ay altı günlük süre zarfında Yabanabad Reji Memurluğunda görev icra ettikten sonra ambar kayıtlarıyla ilgili tutanak ve defterleri selefi Celal Efendi ile karşılıklı imzalarla devir işlemini gerçekleştirip İskilip Reji Memurluğuna tayin edilmiştir. Zekeriya Sırrı Efendi daha sonra devir defterlerinin incelenmesi için Sorgu Heyeti tarafından çağırılmıştır. Ancak gelmemesi Ankara Reji Dava Vekili Salih Sırrı Efendi'yi harekete geçirerek yakalanması için çalışmalara başlanması doğrultusunda adım atılmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/17).

İncelemelere devam eden Sorgu Heyeti, Zekeriya Sırrı Efendi'nin kendisinden önce ambar memuru olarak görev yapan Yaşar Efendi'den 14.165 kuruşluk tütünü devraldığını tespit etmiştir. Memurluğu zamanında ise faturalı şekilde 67.639 kuruş 50 paralık tütün kayıt altına alınmıştır. Böylece devralınan ile işlemi görülen toplam tütün tutarı 81.804 kuruş 50 para değerinde olmuştur. Bu miktardan 55.462 kuruş 50 paralığı Zekeriya Sırrı Efendi'nin memuriyeti döneminde satılmıştır. Geriye 26.342 kuruşun kaldığı hesaplanmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/17).

Kalan bu miktardan Zekeriya Sırrı Efendi tarafından Celal Efendi'ye devredilen tutar ise 10.977 kuruştur. Satışı yapılan ile Celal Efendi'ye teslimatı yapılan toplam tütün miktarının değeri 66.439 kuruş 50 para olması gereklidir. Belirlenen 66.439 kuruş 50 paralık miktarın 81.804 kuruş 50 paradan düşülmesi durumunda kasada 15.365 kuruş olması gerekmektedir. Yine mevcut olan 15.365 kuruşluk tütünden düşülen %5'lik iskontonun miktarı ise 848 kuruş 25 paradır, geride 14.513 kuruş 75 para kalmıştır. Kasada mevcut olan nakit tutar 737 kuruş olup, 14.513 kuruş 75 paranın da kasaya konulması durumunda kasada toplamda 15.253 kuruş 75 para olması gerekliydi. Ocak ayına dair 500 kuruşluk maaşın ödenmesi üzerine kasada toplamda 14.753 kuruş 75 para olması gerekirken mevcut tutarın eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu eksikliğin yanı sıra 33 adet boş tütün sandığının da olduğuna dair bilgiler 24 Ocak 1910 tarihinde Yabanabad kâzası tahrirat kâtibi ile mal muavini tarafından kayıt altına alınmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/17).

Heyet tarafından yapılan hesap incelemeleri neticesinde Zekeriya Sırrı Efendi'nin, Yaşar Efendi'den devraldığı toplam tütün miktarının değeri 77.805 kuruş 25 para olduğu hesaplanmıştır. Bu hesaba dair bilgiler tablo 2'de yer almaktadır (BOA, ŞD. 1367/10/18).

Tablo 2: Ankara Reji Merkez Müdürlüğüne Teslim Edilen Tütün Faturaları⁶

Tarihi	Tahta Sandık Adeti	Muşamba Adeti	Kuruş	Para
15 Mart 1909	4	3	3.050	-
29 Nisan 1909	4	0	2.600	-
29 Mayıs 1909	4	2	3.300	-
29 Mayıs 1909	4	2	3.300	-
16 Haziran 1909	4	2	3.487	50
1 Temmuz 1909	2	1	2.000	-
7 Temmuz 1909	8	4	9.200	-
27 Temmuz 1909	6	3	4.930	-
4 Ağustos 1909	4	2	3.000	-
25 Ağustos 1909	6	3	4.600	-
1 Eylül 1909	4	2	2.600	-
10 Eylül 1909	2	1	3.132	-
29 Eylül 1909	4	3	2.600	-
26 Ekim 1909	4	2	2.600	-
3 Kasım 1909	4	2	3.750	-
24 Kasım 1909	2	2	1.300	-
30 Kasım 1909	6	5	4.600	-
20 Aralık 1909	4	2	3.290	-
5 Ocak 1910	4	4	4.300	-
Toplam tutar			67.639	50
7 Temmuz 1909 tarihli fatura fazlası olup düşülen tutar			4.000	-
Toplam tutar			63.639	50
Yaşar Efendi'nin Zekeriya Sırrı Efendi'ye devrettiği tütün tutarı			14.165	75
Toplam tütün tutarı			77.805	25

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde Ankara Reji Başmüdüriyetine teslim edilmiş olan tütün faturaları ile ilgili kayıtlar incelendiğinde 1909 senesi sonu tütün miktarının değeri 67.639 kuruş 50 paradır. 7 Temmuz 1909 tarihinde fatura fazlası olan 4.000 kuruşun bu miktardan düşülmesi üzerine kasada 63.639 kuruş 50 para kalmıştır. Yaşar Efendi tarafından Zekeriya Sırrı Efendi'ye devredilmiş tütün miktarının değeri 14.167 kuruş 75 paradır. Netice olarak Zekeriya Sırrı Efendi'ye devredilen toplam tütün miktarının değeri 77.805 kuruş 25 paradır.

Bu arada Sorgu Heyeti tarafından Yabanabad kâzası Mülkiye Mahkemesi Reisliğine Zekeriya Sırrı Efendi'nin evinin aranmasına ve eksik olduğu iddia edilen 11.115 kuruşun akıbetinin tespitine yanaşmadığı bilgisi aktarılmıştır. Zekeriya Sırrı Efendi'nin, evinde bulunan eşyalarının çoğunu sattığını ve bir gün sonra da sabah erkenden firar edeceği tespit edilmiştir. Aralık 1909 tarihinde ambarda mevcut olup devir işlemi yapılan tütünlerin kayıtları Ankara Reji Başmüdüriyetine gönderilmiştir. Gönderilmiş olan bu cetvelde ambar defterine yazılmış olan kayıtlar incelendikten sonra 11.115 kuruşluk açığın olduğu tespit edilmiştir. Bölgeye Aralık ayının sonuna doğru gönderilen hesap heyeti Ocak ayında çalışmalara başlamış ve eksikliğin iddia edilenden fazla çıkabileceğine dikkat çekerek Zekeriya Sırrı Efendi hakkında davanın görülmesine yönelik karar almıştır. Ayrıca Zekeriya Sırrı Efendi serbest bırakılmış olsa da nereye gideceği ve kim olduğu detaylı şekilde bilinmediğinden dolayı kanunlara göre hemen tevkif edilmesi gerektiği de ifade edilmiştir. İnceleme esnasında heyetin davetine icap etmemesine de dikkat çekilmiştir. Sorgu Heyeti'nin bu bilgileri Ankara Reji İdaresi ile yürüttüğünden dolayı bütün gelişmelerden haberdar olan idare, vekili ve tahkik memuru

⁶ BOA, ŞD. 1367/10/18.

aracılığıyla Zekeriya Sırrı Efendi'nin kanunları ihlal ettiğini belirterek kanunlara göre gerekli işlemlerin yapılmasını merkezi yönetimden talep etmiştir (BOA.ŞD.1367/10/4). Heyet raporları doğrultusunda Yabanabad Mülkiye muavin vekili de zikrolunan noksanlığın tahsil edilmesi için Zekeriya Sırrı Efendi'nin tutuklanıp muhakemesine başlanması doğrultusunda talepte bulunmuştur (BOA. ŞD. 1367/10/4).

Muhakemenin yapılması yönünde karar alınması üzerine Ankara Valisi Mehmet Ferit Paşa tarafından Reji Dava Vekili olarak Salih Sırrı Efendi görevlendirilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/21). Sorgu Dairesi tarafından Zekeriya Sırrı Efendi ile ilgili Yabanabad Mülkiye Mahkemesine bilgi aktarmıştır. Bu bilgilere göre Zekeriya Sırrı Efendi, Isparta jandarma taburunda kayıtlı olan Binbaşı Emin Ağa'nın oğludur. Bursa vilâyetinin Manastır mahallesinde ikamet etmektedir. Reji sandığından zimmetine para geçirdiği iddiası ile Sorgu Dairesi tarafından sorgulanması için yakalanıp getirilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/23-25). Ayrıca firarına dair bilgilere de değinilmiştir.

21 Ocak 1910 tarihinde Yabanabad Kaymakamlığına aktarılan bilgilerde memur Zekeriya Sırrı Efendi'nin 8 Ocak 1910 tarihinde gece saat sekiz veya dokuz civarında Şorbalı Dikim Oğlu Cemil Efendi'ye ait olan arabaya binerek Cemil Efendi ile firar ettiği belirtilmiştir. Eşi ve bir çocuğu ile yola çıkan Zekeriya Sırrı Efendi'nin Ankara, Sincanköy veya Eskişehir istasyonlarından birinde derdest edilmesi için eşkâli belirtilmiştir. Buna göre Zekeriya Sırrı Efendi'nin; kısa orta boylu, buğday benizli, köse ve matruş, siyah uzun bıyıklı, çakır gözlü ve iri burunlu olduğu ifade edilmiştir. Saniğin bir an önce derdest edilip Reji İdaresine teslim edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA.ŞD.1367/10/3).

Bu doğrultuda Kütahya Mutasarrıflığı 20 Haziran 1910 tarihinde Mülkiyeyi bilgilendirerek Hüdavendigâr vilâyetine firar eden Zekeriya Sırrı Efendi'nin yakalanarak Yabanabad'a getirilmesi doğrultusunda bilgi aktarmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/37). Buna karşın 8 Temmuz 1910 tarihinde Yabanabad Reji Memuru Celal Efendi tarafından Mülkiye Muavini Hacı Ahmet Efendi'ye aktarılan bilgide Zekeriya Sırrı Efendi'nin memleketinde yakalanarak Yabanabad'a getirildiğini ve ön ifadesine mülkiye sorgu yargıcı tarafından başlanıldığına değinilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10738). Ön ifadesi alındıktan sonra Bidayet Mahkemesi'nde yargılanmak üzere tutuklanmıştır.

Yabanabad Meclis-i İdare-i Kâza Muhakemat Dairesi Bidayet Mahkemesi

Bidayet Mahkemesinde 22 Ocak 1910 tarihinde başlayacak dava için Zekeriya Sırrı Efendi'ye celpname gönderilmiştir. Bu celptenmenin Zekeriya Sırrı Efendi'ye liva polis komiseri tarafından teslim edildiğine dair bilgi Kütahya Mutasarrıflığı tarafından 15 Kasım 1910 tarihinde Ankara Mülkiye Mahkemesine bildirilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/40). 22 Ocak'ta Zekeriya Sırrı Efendi'nin Ankara'ya gelmesiyle birlikte aynı gün mahkemenin ilk duruşmasına başlanmıştır. Mülkiye Mahkemesi İstintak (Sorgu) Dairesinde Ankara Reji Başmüdür Vekili ile 35 yaşında olan Dava Vekil Memuru Salih Sırrı Efendi müşteki sıfatıyla ifade vermişlerdir. Mülkiye Memuru Mustafa Efendi, Salih Sırrı Efendi'den 21 Ocak 1910 tarihinde dilekçeyi neden verdiğini, kimlerden şikâyetçi olduğunu ve okuma yazmasının olması durumunda bu sorulara cevap yazmasını istemiştir. Bunun üzerine Salih Sırrı Efendi; dilekçeyi kendisinin verdiğini, Yabanabad Reji memuru olan Zekeriya Sırrı Efendi'den şikâyetçi olduğunu ve şikâyet nedeninin ise Zekeriya Sırrı Efendi tarafından devredilen hesapta 14.753 kuruş 75 paranın eksik çıkması olduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu hesaplara dair kayıtların ise Yabanabad kâzası Mâl Müdürü Ali Bey ile Telgraf Müdürü Hakkı Bey huzurunda kayıt altına alındığını ve Ankara Reji Başmüdürlüğüne iletildiğini de beyan etmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/16).

Salih Sırrı Efendi, kendisinin Sorgu Dairesi tarafından konunun araştırılması için bölgeye gönderildiğini, üç günlük incelemeler neticesinde belirlenen tutarın eksik çıktığını tespit etmiştir. Bunun üzerine Zekeriya Sırrı Efendi'nin ifadesine başvurmak için onu davet etmişse de Zekeriya Sırrı Efendi'nin bu davete olumlu cevap vermediğini aktarmıştır. Bunun üzerine denetimi altında oluşturulan heyetle konuyla ilgili araştırma yapılmış ve bu araştırmalar neticesinde hazırlanan raporun mahkeme heyetine daha sonra sunulabileceğini ifade etmiştir. Şimdilik Aralık ile Ocak ayında ambarda mevcut olan ile satışı yapılan tütünlere dair tutulan kayıtlar heyetin huzuruna sunulmuştur. Ayrıca kasa ve ambar defterlerinin Zekeriya Sırrı Efendi tarafından tutulduğunu ve kâzada mevcut olan nakit parayı da kendisinin aldığına dair kayıtların elinde mevcut olduğunu belirterek ifadesine son vermiştir. Bunun üzerine Mülkiye Memuru Cemil Ali Efendi bu iddiaları nasıl ispat edeceğini sormuştur. Buna karşın Salih Sırrı Efendi eksik tutarı defter ve fatura kayıtlarından tespit edebilmenin mümkün olduğunu belirtmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/16). Bu doğrultuda Zekeriya Sırrı Efendi'nin memuriyeti döneminde Yabanabad Reji Memurluğunda mevcut olan tütünlere dair tutulan kayıtlar tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Zekeriya Sırrı Efendi Döneminde Mevcut Tütünlere⁷

İşlem Kayıt Tarihi	İşlem Tutarı (Kuruş-Para)
15 Mart 1909	3.050
29 Nisan 1909	2.600
29 Mayıs 1909	3.300
19 Haziran 1909	3.300,50
16 Haziran 1909	3.487
1 Temmuz 1909	2.000
7 Temmuz 1909	9.200
27 Temmuz 1909	4.930
4 Ağustos 1909	3.000
25 Ağustos 1909	4.600
1 Eylül 1909	2.600
10 Eylül 1909	3.132
29 Eylül 1909	2.600
24 Kasım 1909	1.300
26 Ekim 1909	2.600
3 Kasım 1909	3.750
14 Kasım 1909	4.600
20 Aralık 1909	3.290
5 Ocak 1910	4.300
Toplam	81.805,25

Tablo 3'te aktarıldığı gibi satışı yapıлып kayıtlara geçen verilere dair bilgiler de kayıt altına alınarak mülkiye heyetine sunulmuştur. Buna göre mevcut olan tütünlere toplam tutarı 81.804 kuruş 50 paradır. 55.462 kuruş 50 paralık tütün satışı yapılmış olup kayıt altına alınmıştır. Geriye ise 26.342 kuruşun kaldığı saptanmıştır. Mevcut olan 26.342 kuruşluk tütünlere Zekeriya Sırrı Efendi tarafından Celal Efendi'ye devredilen tutar ise 10.977 kuruştur. Bu miktar düşüldüğünde ise ambarda 15.365 kuruşluk tütün kalmıştır. Mevcut olan 15.365 kuruşluk tütünden düşülen %5'lik iskontonun miktarı ise 848 kuruş 25 paradır. Geriye 14.513 kuruş 75 para kalmıştır. Kasada mevcut olan nakit tutar 737 kuruş olup 14.513 kuruş 75 paranın da kasaya konulması durumunda kasada toplamda 15.253 kuruş 75 paranın olması gereklidir. Ocak ayı maaşı olan 500 kuruşun toplam miktardan düşülmesi hâlinde ise memuriyetin kasasında toplamda 14.753 kuruş 75 paranın mevcut olması gereklidir (BOA, ŞD. 1367/10/17).

⁷ BOA, ŞD. 1367/10/17.

Tutulan bu kayıtlar dışında heyete sunulan bir diğer kayıt evrakı ise Zekeriya Sırrı Efendi'den önce ambar memuru olan Yaşar Efendi tarafından devredilen ile Zekeriya Sırrı Efendi'nin kasaya teslim edip kayıtlarını tuttuğu tütünlere dairdir. Bu doğrultudaki bilgiler tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Zekeriya Sırrı Efendi'nin Devraldığı ile Kasaya Devrettiği Tütünler⁸

Yaşar Efendi'nin Devrettiği Tütünler		Zekeriya Sırrı Efendi'nin Kaydettiği Tütünler	
Tütün Cinsi	Kuruş	İşlem Tarihi	Kuruş
İkinci Cins (100 kuruşluk) Tütün	440	Şubat 1909	820
Dördüncü Cins (70 kuruşluk) Tütün	1.456	Mart 1909	2.023
Dördüncü Cins (60 kuruşluk) Tütün	1.918	Nisan 1909	4.298,50
Beşinci Cins (30 kuruşluk) Tütün	1.481,25	Mayıs 1909	7.373,75
Dördüncü Cins (40 kuruşluk) Tütün	2.295	Haziran 1909	8.506,50
Altıncı Cins (20 kuruşluk) Tütün	3.608,50	Temmuz 1909	8.795,25
Yedinci Cins (12 kuruşluk) Tütün	818,50	Ağustos 1909	8.001,75
Birinci Cins Tütün	181	Eylül 1909	4.504,25
Dördüncü Cins (25 kuruşluk) sigara	250	Aralık 1909	5.722
Beşinci Cins (1/22 kuruşluk) sigara	803	Ocak 1909	5.417,50
Altıncı Cins (1/22 kuruşluk) sigara	431,50		
Yedinci Cins (1/22 kuruşluk) sigara	482,25		
Toplam	14.165		55.462,25

Sorgu Heyetinin huzuruna sunulan bu kayıtların incelenmesi için mahkeme ileri bir tarihe ertelenmiştir. Eksik olduğu iddia edilen 14,753 kuruş 75 paranın akıbetiyle ilgili mahkemenin ikinci duruşması 25 Nisan 1910 tarihinde başlamıştır. Bu çerçevede Zekeriya Sırrı Efendi'nin ifadesine başvurulmuştur. Şöyle ki heyet tarafından ismi, nereli olduğu, kaç yaşında olduğu, mesleğinin ne olduğu ve pederinin ismi sorulmuştur. İsmi Zekeriya Sırrı Efendi olduğunu belirten sanık, 35 yaşında olduğunu ve daha önce Yabanabad Reji memuru olarak vazife icra ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine heyet Zekeriya Sırrı Efendi'ye, Ankara'dan Yabanabad kâzasına gelirken onunla birlikte olan bir nefer jandarmayı atlatarak Karaviran köyü civarında firar ettiğini, ne suretle ve ne maksatla firar ettiğini, bir suçtan dolayı mı, yoksa biri mi onu firar için teşvik ettiğini açıkça belirtmesini istemiştir. Buna karşın Zekeriya Sırrı Efendi, Ankara'dan Yabanabad'a doğru hareket ederken Nisan ayının 10'uncu gününde akşam olduğundan dolayı konaklamak için jandarma ile Karaviran köyünde bir eve girdiklerini, sabaha karşı başına bir hâl geldiğini ve ne olduğunu hatırlamadan kendisini birilerinin taşlık bir bölgeye götürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca taşlık bölgede kendisine geldiğini ve otururken 20 kadar jandarma neferi tarafından derdest edilerek hükümete teslim edildiğini beyan etmiştir. Heyet kır atın kime ait olduğunu, ona bunu kimin verdiğini ve ne suretle aldığını açıkça ifade etmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Zekeriya Sırrı Efendi, atı Yabanabad eşrafından ve meclis azasından olan Hamdi Efendi'nin biraderi olan Fevzi Bey'in ağılından alındığını ve Fevzi Bey'e ait olduğunu belirtmiştir. İfadesini bu yönde açıklayan Zekeriya Sırrı Efendi'den beyanının doğru olduğuna dair tasdik etmesi ve ekleyeceği başka bir şeyin olup olmadığı sorulmuştur. Zekeriya Sırrı Efendi ifadesinin doğru olduğunu, tasdik ettiğini ve başka diyeceğinin olmadığını beyan etmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/19).

Zekeriya Sırrı Efendi'nin bir gün sonra tekrar ifadesine başvurulmuştur. Aslen Hüdavendigar vilâyeti Kütahya Sancağı Armutlu nahiyesine bağlı olan Çerkes Kızılcaviran köyünde Binbaşızadelerden olduğunu ve Hacı Seyit Ağa'nın oğlu olan Feyzi Efendi'ye ait hanenin ikametgâhı olduğunu belirtmiştir. Heyet tarafından kendisine buraya kim tarafından ve ne için getirildiği sorulduğunda, Kütahya Sancağına jandarmalar tarafından getirildiğini ve

⁸ BOA. ŞD. 1367/10/17.

sebebinin ne olduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Jandarma tarafından kaç gün önce buraya getirildiği sorusuna karşılık ise 6-7 günden beri burada olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine heyet tarafından Ankara'dan Yabanabad kâzasına getirilirken Karaviran civarında firar ederek nereye gittiği ve niye firar ettiği sorulmuştur. Zekeriya Sırrı Efendi ise hakkında gelen evrakta niçin ifadesinin istendiğine dair düşünürken saat 8.00 civarında dışarı çıktığını, köyde bir müddet dolaştığını, farkında olmadan kendisini dağda bulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca dağda bir ağıla rastladığını, oradayken jandarmalar gelip kendisini alarak buraya getirdiklerini belirtmiştir. Buna karşın heyet bahsettiği ağılın kime ait olduğu sorusunu yöneltmiştir. O da ağılın Hacı Seyit Ağa'nın oğullarından Mehmet Efendi'nin olduğunu belirtmiştir. Heyetten tekrar soru yöneltilerek buraya getirildiğinde yanında bir kara tüfek ile birkaç fişegin bulunduğunu, bunların kime ait olduğunu ve kendisine kim tarafından verildiğini sormuşlardır. Bu suale karşılık ise tüfek ve fişeklerin sahibinin Mehmet Efendi olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca tüfeğin duvarda asılı olduğunu, jandarmaların oraya gelmesiyle birlikte kendisine ait olduğunu sanarak yanlarına aldıkları bilgisini de aktarmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Yine heyet Zekeriya Sırrı Efendi'ye, memurlukta ne zaman görevlendirildiği ve ne vakit görevden alındığı sorusunu yöneltmiştir. Bunun üzerine Zekeriya Sırrı Efendi, 14 Şubat 1909 tarihinde göreve başladığını, 13 Şubat 1910 tarihinde ise görevden ayrıldığını ve 11 ay 6 gün görev yaptığını belirtmiştir. Mahkeme heyeti bu süre zarfında kaç bin kuruşluk tütünün alındığını ve bunun kaç bininin gönderdiğine cevap vermesini istemiştir. Kendisi ise Reji Nezâretinden kaç bin kuruşluk tütün aldığını ve kaç bin kuruşluk tütün gönderdiğini hatırlayamadığını ifade ederek bu soruya net cevap verememiştir. Buna karşın alınan ile gönderilen tütünlere dair kayıtların tutulup tutulmadığı sorulunca, Rejideki defterlerde tutulduğunu belirtmiştir. Mahkeme heyeti, Zekeriya Sırrı Efendi'ye 24 Ocak 1910 tarihinde memurluktan ayrılınca yerine göreve gelen Celal Efendi, Mal Muavini Hasan Efendi ile Tahrirat Kâtibi Ahmet Efendi tarafından kayıt hesapları incelendikten sonra Ankara Reji İdaresi tarafından 14.753 kuruş 75 paranın zimmetine geçirdiği iddia edildiğini ve bu iddia hakkındaki düşüncesi sorulmuştur. Zekeriya Sırrı Efendi ise bu iddiaları kabul etmediğini, 14 Ocak 1910 tarihinde çekmiş olduğu telgrafta gerçek olmadığı hâlde 9.000 kuruşun zimmetinde olduğunu ve buna dahi itiraz etmediğini belirterek hesabın yeniden görülmesini mahkeme heyeti tarafından talep etmiştir. Mahkeme heyeti Zekeriya Sırrı Efendi'ye tekrar soru yöneltmek onun döneminde Reji muhasebecisi olan ancak şimdi görevde olmayan Sırrı Efendi'nin, zimmetinde 11.115 kuruşun olduğunu iddia ettiğini lakin heyet tarafından yapılan incelemelerde zimmetinde 14.753 kuruş 75 para olduğu tespit edildiğini ve bunun hangisinin doğru olduğunu açıklamasını istemiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Zekeriya Sırrı Efendi ilk önce 6.000 sonra 7.500 ve daha sonra ise 9.000 kuruşluk zimmetinin olduğunu kendisine ilettiklerini ancak kendisinin bu iddiaları reddettiğini, hesabın yeniden görülmesini talep ettiğini, yapılan hesaplardan haberinin olmadığını ve hesap işlerinin her ayın başında Müdür Fehmi Efendi tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Buna karşın mahkeme heyeti 14 Ocak 1910 tarihinde tutulan zabıt evrakında Celal Efendi'nin kasayı kendisinden devraldıktan sonra Sorgu Heyeti tarafından kasada yapılan incelemeler neticesine kasadan nakit çıkmadığının kayıt altına alındığını bu konu hakkındaki görüşünün ne olduğunu sormuştur. Zekeriya Sırrı Efendi ise ambar hesabı görüldükten hemen sonra kasanın olduğu odaya eski Mâl Müdürü Galip Bey ve Telgraf Muhasebe Memuru Hakkı Efendi ile gittiklerini, Celal Efendi'nin önceden gittiğine dair ifadelerin kesinlikle yanlış olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kasanın anahtarlarının kendisinde olduğunu ve kendisinden istenince onlara verdiğini belirterek kasayı orada herkes bulunurken açıklarını ve içinde bir şey olmadığı görülünce anahtarların kendisine tekrar teslim edildiğini ifade etmiştir. Yine bu zabıt evrakının o gün tutulan evrak olmadığını, o gün tutulan evrakta Kolcubaşı Rıza Efendi'nin de mührü bulunduğunu, ondan ve Hasan Efendi'den sorulması gerektiğini aktarmıştır. Zekeriya Sırrı

Efendi, Celal Efendi tarafından kasanın daha önce tahkik edilmediğini ispat edebileceğini söyleyerek şimdilik ifadesini bitirmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Mahkeme heyeti tarafından gerekli incelemeler yapıldıktan sonra 8 Mayıs 1910 tarihinde tekrar Zekeriya Sırrı Efendi'nin ifadesine başvurulmuştur. Şöyle ki kendisine yöneltilen ilk soru Yabanabad Reji Memurluğundan ayrıldıktan sonra görevi Celal Efendi'ye devretmeden ve hesapları görmeden İskilip'e gitmesi gerekirken başka bir yere firar ettiği hakkında iddialara vereceği cevabın ne olduğu olmuştur. Zekeriya Sırrı Efendi ise ambar kayıt evrakı ile defterlerini Celal Bey'e teslim ettikten sonra zimmetine 9.000 kuruş geçirdiği iddiası ile Ankara Reji İdaresi tarafından görevden el çektilmesi üzerine 14 Ocak 1910 tarihinde memleketi olan Kütahya Sancağına bağlı Kızılcaviran köyüne gittiğini ve asla firar etmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine mahkeme heyeti Zekeriya Sırrı Efendi'ye, o zaman kesin hesabı görerek niye bölgeden ayrılmadığı sorulmuştur. Zekeriya Sırrı Efendi ise kendisinin hesaplara vakıf olmadığını, bakkal esnafı olan Fehmi Efendi tarafından hesapların yapıldığını, o dönemde Fehmi Efendi memleketine gittiğinden dolayı hesabı görmek üzere geri dönmek suretiyle bölgeden ayrıldığını beyan etmiştir. Buna karşın mahkeme heyeti ay başı cetvelini kimin tuttuğunu sormuştur. Zekeriya Sırrı Efendi ise "*Fehmi Efendi hazırlar ben de onaylarım*" cevabını vermiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Mahkeme heyeti Zekeriya Sırrı Efendi'ye, "*bölgeden ayrılmadan önce hesabına bakılıp bakılmadığını*" sormuştur. Zekeriya Sırrı Efendi; Galip, Hakkı, Rıza ve Celal Efendilerle muhasebe işlemlerine başladıklarını ancak çekememezlik fark ettiğini, Fehmi Efendi'nin de memleketinde olmasından ve kendisinin hesap işlerinden anlamadığından dolayı oradan ayrılarak memleketine geldiğini belirtmiştir. Ayrıca yeni hesapların görülmesinde Fehmi Efendi'nin de hazır bulunmasını istediğini ifade etmiştir. Yine yapılacak muhasebe neticesinde borcunun çıkması durumunda ödeyeceğini, daha önce de yapılan muhasebe işlemlerini katiyen kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Hesap işlemleri görülürken yukarıdaki isimlerden başkasının olmadığını belirten Zekeriya Sırrı Efendi'ye karşı heyet; Mülâzım Sadık Efendi'nin hesap sonunda hazırlanan evrakta mührünün olduğunu, buna ne diyeceğini sormuştur. Zekeriya Sırrı Efendi, onun mührü varsa bu kendisinin gıyabında hazırlanan bir evrak olduğunu söyleyerek, hesap işlemleri sırasında hazır bulunan kişilerin Mâl Müdürü Galip Efendi, Telgraf Memuru Hakkı Efendi, Pazarköylü Hacı Seyit Ağazade Rıza Efendiler ve Reji Memuru Celal Efendi'nin olduğunu tekrarlayarak ifadesini okuyup mühürlemiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Bunun üzerine mahkeme heyeti Telgraf Memuru Hakkı Efendi'nin ifadesine başvurma kararı almıştır. Şöyle ki 11 Mayıs 1910 tarihinde ifadesi alınan Hakkı Efendi'ye ismi, yaşı, pederi, şöhreti ve memleketi sorulunca, isminin Hakkı olduğunu, babasının isminin İbrahim Efendi olduğunu, yaşının 32, şöhretinin Mizancı oğlu olarak yâd edildiğini ve Ankara'nın Hacı Bayram mahallesinde ikamet ettiğini belirtmiştir. Heyetin, Zekeriya Sırrı Efendi'yi tanıyıp tanımadığına, bir münasebetin veya akrabalığının olup olmadığına yönelik sorusuna karşılık şahsen tanıdığını ancak bir akrabalık veya yakınlık bağının olmadığını belirtmiştir. Buna karşın mahkeme heyeti, 14 Ocak 1910 tarihinde Zekeriya Sırrı Efendi görevini Celal Efendi'ye devrederken "*kasa ile ilgili kayıtlar tutulurken Celal Efendi'ye ait olan mührün Zekeriya Sırrı Efendi tarafından alındığına dair tutulan zabıt evrakının doğru olduğuna vallahi der misin?*" sorusuna olumlu cevaplamıştır. Bunun üzerine heyet, Zekeriya Sırrı Efendi'den hesabına nasıl bakıldığını, kimler hazır bulunduğunu, kasadaki mührün Zekeriya Sırrı Efendi tarafından mı alındığını ve buna dair bir zabıt evrakının tutulup tutulmadığını açıkça belirtmesini istemiştir. Buna karşın Hakkı Efendi, 14 Ocak 1910 tarihinde kendisinin, Fehmi Efendi'nin, Galip Efendi'nin ve ara sıra içeri girip çıkan kolcu başı Rıza Efendi'nin hazır bulunduğunu, yapılan hesapta 50 veya 60 kuruşluk tütünün eksik çıktığını, Zekeriya Sırrı Efendi ile Celal Efendi

arasında devir-teslim işleminin gerçekleştiğini ve parayı kasadan çıkarmak için hep birlikte kasanın bulunduğu odaya girildiğini ifade etmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Ayrıca Zekeriya Sırrı Efendi kasadaki mevcudu Celal Efendi'ye teslim etmek için kasayı açtığında kasanın boş olduğunu, kasada mührün olmadığını ve Galip Bey'in zabıt tutuktan sonra oradan ayrıldığını beyan etmiştir. Hakkı Bey dairesine gittiğinde Galip Efendi, Celal Efendi ve Kolcubaşı Rıza Efendi'nin yanına gelerek Celal Efendi tarafından daha önce kasanın tahayyüle alındığına dair evrakı kendisine uzatarak mühürlemesini istediklerini, Galip Efendi'nin ısrarı üzerine okumadan mühürlediğini, ancak sonradan okuyunca hakikatleri içermediğini anlayınca koynuna koyup sakladığını ve daha sonra şerh düşerek 15 gün yanında sakladığını aktarmıştır. İfadesine devam eden Hakkı Efendi, Sırrı Efendi'nin bölgeye gelince durumu kendisine anlattığını, Galip Efendi, Celal Efendi ve Rıza Bey'in buna benzer bir zabıt evrakını daha hazırlayıp mühürleyerek Ali Rıza Efendi ile mühürlemesi için kendisine getirdiklerini, ancak kendisinin mühürlemem deyince Ali Rıza Efendi'nin evrakı geri götürdüğünü aktarmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Bu ifadeler üzerine mahkeme heyeti; sizinle ve sizden sonra yazılan evrakta Tabur Kâtibi Vekili Sadık Efendi'nin imzası var mıydı, evrakın sizde 25 gün durduğunu söylüyorsunuz bu evrakı sizde gören var mıdır sorularını Hakkı Efendi'ye yöneltmişlerdir. Bunun üzerine Hakkı Efendi ise Sadık Efendi'nin her iki evrakta imza ve mührünün olmadığını, yanında bulunan evrakı Kınıklı Hasan Efendi'nin, Banka Memuru Necip Efendi'nin, arkadaşları Hilmi ve Yusuf Efendi'nin ve Divan Umûmî Kâtibi Hüseyin Efendi'nin bu evrakı gördüğünü ifade etmiştir. Buna karşın heyet "*madem Zekeriya Sırrı Efendi ile ilgili yapılan muhasebe işlemlerinde hazır bulunmuşsun. Zimmetinde olan miktarı söyler misin?*" sorusunu yöneltince Hakkı Efendi, 8.910 kuruşun zimmetinde çıktığını, buna itiraz eden Zekeriya Sırrı Efendi'nin Galip Efendi'ye "*benim okuma-yazmam yoktur. Ancak o kadar borcum olmaz. Olsa olsa iki-üç bin kuruş civarındadır*" şeklinde tepki gösterdiği cevabını vermiştir. Yabanabad Telgraf ve Posta Müdürü Hakkı Efendi bu şekilde verdiği ifadeyi onaylayarak mühürlemiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Hakkı Efendi'den sonra 14 Mayıs 1910 tarihinde bir diğer tanık olan Ali Rıza Efendi'nin ifadesine başvurulmuştur. Pazar kasabasında oturan Hacı Seyit Ağa'nın oğlu ve Reji muhafaza memuru olarak görev yapan Ali Rıza Efendi, 25 yaşında olduğunu belirterek, doğruları söyleyeceğine yemin ederek ifade vermeye başlamıştır. Ali Rıza Efendi, 14 Ocak 1910 tarihinde gerçekleşen devir işlemleri sırasında Celal Efendi'nin, 9.000 kuruşun eksik çıktığını belirtmesi üzerine Zekeriya Sırrı Efendi'nin ıskontoların daha düşülmediğini dile getirerek itiraz ettiğine ve tartışmalar devam ederken Celal Efendi tarafından zabıt evrakının hazırlandığına şahit olduğunu aktarmıştır. Ayrıca bu evrakın Hakkı Efendi'ye imzalatılması için kendisine verildiğini, Hakkı Efendi'nin ise mühürlemeyi kabul etmediğini, daha sonra Sadık Efendi'ye götürdüğünü, onun evrakı mühürlediğini ve kendisinin de ambar hesabıyla ilgili olduğunu düşünerek mühürleyip Celal Efendi'ye teslim ettiğini beyan etmiştir. Kasanın gizli olarak açıldığını, anahtarlardan ve içinde bulunan mühürden haberinin olmadığını aktarmıştır. Bu ifadeler karşılık mahkeme heyeti, Ali Rıza Efendi'ye evrakı Hakkı Efendi'nin mühürlemediğini beyan ettiğini ancak Hakkı Efendi'de ifadesinde evrakın mühürlenmesi için kendisi tarafından dolaştırıldığını dile getirdiğini, söz konusu evrakın dışında başka bir evrakın olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Ali Rıza Efendi ise önceden bir evrakın hazırlandığını, ancak sonradan o evrakı bulamadıkları için ikinci evrakı hazırladıklarını ve kendisinin ikinci evrakı dolaştırdığını söylemiştir. Nitekim evrakı Hakkı Efendi'ye götürdüğünde kendisinde de aynısının olduğunu ve bunu mühürlemeyeceğini söylediğini aktarmıştır. Yine evrakı Celal Efendi'ye teslim ettiği sırada Sadık Efendi'ye de mühürletildiğini ifade ederek bilgisinin

bundan ibaret olduğunu dile getirerek ifadesini sonlandırarak onaylamıştır (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Bir diğer tanık olan Yabanabad Divan-ı Umûmî Kâtibi Hüseyin Fahri Efendi'nin ifadesine 17 Mayıs 1910 tarihinde başvurulmuştur. Hüseyin Fahri Efendi, 40 yaşında ve pederinin Ali Ağa olduğunu, Keskin kâzasında ikamet ettiğini, Zekeriya Sırrı Efendi ile Celal Efendi'yi tanıdığını ancak her ikisi ile akrabalık bağının olmadığını söyleyerek ifadesine başlamıştır. Şöyle ki mahkeme heyeti Hüseyin Fahri Efendi'ye, Celal ile Galip Efendiler kasa anahtarlarının Zekeriya Sırrı Efendi tarafından çalındığına dair evrak hazırlayarak bu evrakı Telgraf Memuru Hakkı Efendi'ye verdiklerini, lakin Hakkı Efendi'nin bu evrakı imzalamayarak yanına aldığını ve daha sonra kendisine getirildiğinin söylendiği belirtilerek söylentiler hakkındaki düşüncesinin ne olduğu sorulmuştur. Buna karşın Hüseyin Fahri Efendi, kendisinin Divan-ı Umûmiye İdaresinde otururken Hakkı Efendi'nin yanına geldiğini, Zekeriya Sırrı Efendi'nin hesabına birlikte baktıklarını, Galip Efendi ile Celal Efendi, Zekeriya Sırrı Efendi'nin kasanın anahtarını çaldığına dair evrakı hazırladıklarını ve kendisinin bu evrakın hesaplarla ilgili olduğunu düşünerek okumadan onayladığını, ancak sonradan okuyunca gerçeği anladığını beyan etmiştir. Oysa anahtarlardan haberinin olmadığını, ancak kasanın o zaman mühürsüz olduğunu, fakat mühürlü olarak zabıt evrakına işlendiğini görünce evraka şerh düştüğünü belirtmiştir. İlgili evrakın nerede olduğu sorulunca Hakkı Efendi'nin ifadesine göre Ankara'dan Yabanabad'a gelen Reji Dava Vekili Sırrı Efendi'nin yanında olduğunu ifade ederek savunmasına son vermiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Aynı gün ifadesine başvuru bir diğer kişi Pazar köyünde ikamet eden Kınıklı Hasan Rıza Efendi'dir. 55 yaşında olan Hasan Rıza Efendi, pederinin isminin Hüseyin Ağa olduğunu, Zekeriya Sırrı ile Celal Efendileri tanıyıp, akrabalık bağının olmadığını ve konu hakkında doğruları söyleyeceğine yemin ederek ifade vermeye başlamıştır. Hasan Rıza Efendi, Kâtip Muavini Mirza Efendi'nin odasında Zekeriya Sırrı Efendi'nin hesap işlemlerinin görüldüğünü, bu işlemler sırasında Hakkı Efendi'nin hesap işine aklının ermediğini dile getirerek hep birlikte kasa odasına çıkıldığını, kasanın mühürlü olmadığını, kasa açılınca ve para çıkmayınca Zekeriya Sırrı Efendi'nin bir hafta önce paranın havale edildiğini ve kayıtlara işlendiğini beyan etmesine şahit olduğunu aktarmıştır. Ayrıca daha sonra kasanın mühürlendiğini, Ancak Hakkı Efendi cebinde zabıt varakasını çıkararak kasanın daha önceden mühürlü olduğunu ve Zekeriya Sırrı Efendi tarafından mührün kırıldığını not ettiğini ve bundan dolayı Hakkı Efendi'nin şerh düştüğünü belirtmiştir. Hasan Rıza Efendi bunlara şahit olduğunu dile getirerek evrakta Hakkı Efendi'nin şerhi ve telgraf müdürünün imzasının olduğunu belirterek verdiği ifadeyi onayladıktan sonra mühürlenmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Aynı gün Yabanabad Ziraat Bankası Memuru Necip Efendi'nin ifadesine de başvurulmuştur. Hasan Ağa'nın oğlu olan Necip Efendi 33 yaşındadır. Necip Bey, Zekeriya Sırrı ile Celal Efendileri tanıdığını ancak akrabalık bağının olmadığını dile getirerek ifadesine başlamıştır. Mahkeme heyeti, Necip Efendi'ye, Zekeriya Sırrı Efendi hakkında Galip Efendi ile Celal Efendi tarafından hazırlanan zabıt evrakının Telgraf Memuru Hakkı Efendi tarafından kendisine getirtildiğine yönelik ifadeye cevabının ne olduğunu sormuştur. Bu soruya karşılık Necip Bey, telgrafhanede bulunduğu cuma gününde Hakkı Efendi üç-dört mühürlü bir evrakı cebinden çıkarttığını bu evrakta mühürsüz olan kasanın mühürlü olarak gösterildiğini beyan etmiştir. Bu evrak Galip Bey ile Celal Bey tarafından hazırladığını ve bizlere de mühürlettiklerini kendisine aktardığını ve daha sonra kasanın mühürsüz olduğunu belirten başka bir zabıt evrakının Hakkı Efendi'ye imzalatıldıklarını belirterek bütün bildiklerinin bundan ibaret olduğunu aktardıktan sonra ifadesini onaylayarak mühürlenmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Yabanabad Ziraat Bankasında çalışan bir diğer memur Yusuf Efendi'nin ifadesine 17 Mayıs 1910 tarihinde başvurulmuştur. Hacı Mustafa Ağa'nın oğlu olan Yusuf Ziya Efendi, 35 yaşında olduğunu belirterek, Zekeriya Sırrı ile Celal Efendi'yi tanıdığını ancak akrabalık bağının olmadığını ifade etmiştir. Hakkı Efendi tarafından kendisine getirildiği zikredilen zabıt evrakının hesap işlemlerinden bir iki gün sonra Ali Rıza Efendi tarafından telgrafhaneye getirildiğini, Hakkı Efendi'nin evrakı okumadan mühürlendiğini ancak okuduktan sonra yanlış bilgilerin işlenmesinden dolayı evrakı yanına aldığını söyleyerek ifadesini mühürlemiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Bankada muhasebe kâtibi olarak görev yapan Hilmi Efendi'nin ifadesi de alınmıştır. Şöyle ki Yusuf Ağa'nın oğlu ve 25 yaşında olan Mehmet Hilmi Efendi, Zekeriya Sırrı ile Celal Efendi'yi tanıdığını ancak akrabalık bağı ve herhangi bir husumetinin olmadığını belirtmiştir. Mehmet Hilmi Efendi, ilgili evrakın okunmadan Hakkı Efendi tarafından imzalandığını ancak okununca mühürlenmemiş olan kasayı mühürlü olarak gösterdiklerini anlayan Hakkı Efendi'nin evrakı yanına alarak şerh düştüğünü ve kendisine de gösterildiğini belirterek bunun dışında konuyla ilgili bilgisinin olmadığını aktararak ifadesini son vermiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

22 Mayıs 1910 tarihine gelindiğinde ise Yabanabad kâzası Reji Memuru Celal Efendi'nin⁹ ifadesine başvurulmuştur. Celal Efendi hakkında genel bilgiler mahkeme salonunda okunduktan sonra mahkeme heyeti tarafından kendisine sorular yöneltilmiştir. Şöyle ki daha önce görev yapan Zekeriya Sırrı Efendi'nin hesap işlemleri görülmeden kasanın kendi denetimine girip girmediği, kasanın anahtarının kimde olduğu, kasanının mührünün kırılıp kırılmadığı, tutulan zabıt evrakının olup olmadığı, zabıt evrakının tutulması hâlinde kimler tarafından tutulduğu, kasayı kimlerin mühürlendiğini ve kasayı açarken mevcut miktarın ne kadar olduğu hakkında bilgi vermesi istenmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Buna karşın Celal Efendi, Yabanabad Reji Memurluğuna gelir gelmez kasayı denetim altına aldığını, devir işlemlerini gerçekleştirmek için teftiş memuru olmadığından dolayı gerekli işlemleri yapmadan devri teslim aldığını, bu işlemlerin eski Mâl Müdürü Galip Efendi ile Telgraf Müdürü Hakkı Efendi'nin huzurunda gerçekleştirildiğini ve devir-teslim işlemleri ile ilgili evrakların mühürlenip kalem odasına teslim edilmesinden sonra kasa odasına giderek kasanın açılmasıyla birlikte içinde paranın olmadığını gördüğünü beyan etmiştir. Zekeriya Sırrı Efendi'ye sorulduğunda ise parayı kendisinin kaldırdığını, ancak devir-teslim işlemi gerçekleştirildiğinden dolayı sorumluluğun kendisine ait olduğunu aktarmıştır. Buna karşın Zekeriya Sırrı Efendi'nin mührü olmayan ancak mühürlenmiş kasanın mührünü bozdum diyerek kendisi hakkında zabıt tutmanın suç olduğunu belirttiğini ve kendisinin zabıt evrakına kasanın mührünün Zekeriya Sırrı Efendi tarafından bozulduğuna dair verilerin işlediğini ifade etmiştir. Ayrıca doğru bilgileri içeren zabıt varakasının kendisi, Galip Bey ve Hakkı Efendi tarafından mühürlendiğini, ancak Hakkı Efendi kasanın mührü meselesinden dolayı evrakı yanına aldığını, bunun üzerine yeni bir evrak hazırladıklarını ve bu evrakı da kendisi, Galip Bey ve mülâzım Sadık Efendi'nin mühürlendiğini beyan etmiştir. İfadesine devam eden Celal Efendi, bu işlemlerden sonra anahtarları Zekeriya Sırrı Efendi'den teslim aldığını, Galip Bey ve Hakkı Efendi ile Zekeriya Sırrı Efendi huzurunda kasayı açtığını, 25 adet tezkire dışında kasadan hiçbir şey çıkmadığını ifade etmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Bu doğrultudaki ifadelerden sonra mahkeme heyeti 14 Ocak 1910 tarihli evrakı kimin yazdığını Celal Efendi'ye sormuştur. Celal Efendi ise Galip Bey'in emir verdiğini kendisinin

⁹ Celal Efendi 31 yaşında olup, Osman Bey'in oğludur. Uzun boylu, esmer tenli, ele gözlü ve kumral bıyıklıdır. Önceleri Erzurum vilâyetinin Sultan Melik mahallesinde ikâmet ederken daha sonra Trabzon'a taşınmıştır. Evli ve iki çocuk sahibi olduğu kayda geçirilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

de yazdığını aktarmıştır. Buna karşın mahkeme heyeti, kasanın kendisi tarafından mühürlenmediğini ve Bazır Bey'den çekindiği için mühürlenmiş ve sonradan mührü kırılmış olarak resmi evraka neden geçirdiğini sormuştur. Bunun üzerine Celal Efendi, esasen mührün kırılmadığını, ancak kasanın içinde olan paranın ise mührün vurulmasından önce alındığını ve kendisinin bundan haberi olmadığını aktarmıştır. Ayrıca Zekeriya Sırrı Efendi'nin mührü açmadığını ve kendisinin de kanuna aykırı zabıt tutmadığını beyan etmiştir. Nitekim zabıt evrakı dikkatlice incelenip okunduğunda kendisi ve Zekeriya Sırrı Efendi'nin mührü konusunda kanunsuz işte bulunmadıklarının ve asıl meselenin kasada paranın bulunmadığının görüleceğini aktarmıştır. Paranın olmadığına da Hakkı Efendi ve Galip Bey şahit olduğu belirtilmiştir. Mahkeme heyetinin Celal Bey'e yönelttiği bir diğer soru, Zekeriya Sırrı Efendi'nin kasadaki parayı kendisinin aldığı orada bulunanlar huzurunda açıkladığını beyan ediyorsunuz, ancak ifadesi alındığında bu parayı kendisinin almadığını söylüyor. Aldığını nasıl ispat edeceğine yönelik olmuştur. Celal Bey ise Zekeriya Sırrı Efendi'nin ifadelerinin bu yönde olduğunu duyduğunu ancak gerçeğin bu olduğu ve bu durumda yapacağı bir şeyin olmadığını söylemiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Celal Efendi ayrıca Sorgu Dairesinin 14.753 kuruş 75 paranın Zekeriya Sırrı Efendi'nin zimmetinde olduğuna dair kararı dikkate alınarak onaylanmasını ve belirtilen tutarın Zekeriya Sırrı Efendi'den tahsil edilerek idareye teslim edilmesini talep etmiştir. Buna karşın heyet Celal Efendi'ye, Zekeriya Sırrı Efendi'nin iddia edildiği gibi 14.753 kuruş 75 paranın zimmetinde olmadığını, hesap işlerinden anlamadığından dolayı oluşturulacak yeni bir heyet tarafından hesabının yeniden görülmesini talep etmesine ne diyeceği sorulmuştur. Celal Efendi, hükümet tarafından tayin edilen heyet tarafından daha önce Reji tarafından görülen hesabın yeniden yapılması için kendisinin de davet edildiğini ancak gelmediğini belirtmiştir. Bu doğrultuda daha önce hesap ile ilgili hazırlanan evrakın mahkeme heyeti tarafından dikkate alınmasını rica ederek ifadesine son vermiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Son olarak Redif Taburu Üsteğmen ve Tabur Kâtip Vekili Sadık Efendi'nin ifadesi alınmıştır. 38 yaşında olan Mehmet Sadık Efendi, pederinin isminin Ali Bey olduğunu ve Zekeriya Sırrı Efendi'yi tanıdığını ancak akrabalık bağı veya husumetinin bulunmadığını dile getirmiştir. Mahkeme heyeti, 14 Ocak 1910 tarihinde Zekeriya Sırrı Efendi'nin hesabına bakan şahıslar arasında kendisinin de yer almasından dolayı şahit olduklarını anlatmasını istemiştir. Buna karşın Sadık Efendi, kasanın mührünün olmadığı ve anahtarının Zekeriya Sırrı Efendi'de olduğuna dair bilgisinin bulunmadığını, Kolcubaşı Ali Rıza ve Mâl Müdürü Galip Efendi'yle birlikte devir-teslim işlemleri sırasında Celal Efendi'nin ısrarı üzerine orada bulunduğunu, iki veya üç bin liranın eksik olduğuna dair söylentileri duyduğunu ve kasanın olduğu odaya gitmediğini aktarmıştır. Ayrıca daha sonra devir işlemleri ile ilgili tutulan zabıt evrakının kendisine gönderildiğini ve Galip Efendi'nin mührünü görünce okumadan mühürlediğini ifade ederek konuyla ilgili tüm bilgisinin bundan ibaret olduğunu beyan etmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Mahkeme heyeti tarafından alınan ifadeler doğrultusunda 24 Mayıs 1910 tarihinde Reji memur sorgu yargıcı tarafından tayin edilecek yeni mümeyyizler tarafından muhasebenin yeniden yapılması yönünde karar alınmıştır. 25 Mayıs 1910 tarihinde Mülkiye Müdde-i Umûmiye Muavin Vekili, Zekeriya Sırrı Efendi hakkında görülecek yeni muhasebe kayıtlarının kendilerine iletilmelerini talep etmiştir. Aynı tarihte Mülkiye Mahkemesi tarafından muhasebenin yeniden görülmesi için banka memuru, tahrirat kâtipi ve belediye reisi görevlendirilmiştir. Gerekli işlemler yapıldıktan sonra Yabanabad Reji Memurluğu tarafından 5 Haziran 1910 tarihinde Mülkiye Müdde-i Umûmi (Savcı) Muavinliğine bilgi aktarılarak neticenin bir ay içerisinde bildirileceği belirtilmiştir. Sorgu yargıcı adına yardımcısının yapmış olduğu incelemeler neticesinde Celal Efendi'nin belirttiği gibi daha önce de görülen iki

muhasebe sorgusunda kararlaştırıldığı gibi mührün Zekeriya Sırrı Efendi tarafından kırılmadığını ancak iddia olunan eksik 11.115 kuruşun Zekeriya Sırrı Efendi'nin zimmetinde olduğu anlaşılmıştır. Bu sebepten dolayı Zekeriya Sırrı Efendi'nin hafif suç işlemesinden dolayı Ceza Kanununun 90. maddesi doğrultusunda cezalandırılması Mülkiye sorgu yargıcına 7 Haziran 1910 tarihinde bildirilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/20).

Yabanabad Meclis-i İdare-i Kâza Mahkemesi; yapılan yeni tahkikat neticesinde her ne kadar 11.115 kuruş veya 14.753 kuruş 75 paranın eksik olduğuna dair iddialar ortaya atılmış olsa da 10.672 kuruş 82 paranın Zekeriya Sırrı Efendi'den tahsil edilmesine, kasanın mührünün kırılmasında Zekeriya Sırrı Efendi'nin bir suçunun olmadığından dolayı bu iddianın asılsız olduğuna ve Zekeriya Sırrı Efendi'nin beraat etmesi yönündeki kararını 11 Haziran 1910 tarihinde açıklamıştır (BOA, ŞD. 1367/10/7). Zekeriya Sırrı Efendi hakkında hapis cezasının verilmemiş olmasının temel nedeni ise zimmetine bilerek veya isteyerek para geçirdiğine dair güçlü delilin bulunmamasından dolayı iyi niyet hâli göz önünde bulundurulmuştur. Alınan bu kararlar taraflara 27 Haziran 1910 tarihinde iletilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/27). Reis Vekili Abdurrahman, Aza Defterdarı Neşet Efendi ile Hacı Atıf Efendi imzasıyla hazırlanan karar zaptı Mülkiye Müdde-i Umûmiyeye iletilmiştir. Mülkiyeden ise 30 Haziran 1910 tarihinde Meclis-i İdare Muhakemat Dairesine iletilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/31).

Taraflara iletilen bu karara itiraz eden Ankara Reji İdaresi 27 Haziran 1910 tarihinde Reji dava vekili aracılığı ile mahkeme heyetine dilekçe ile itirazını bildirmiştir. Gerekçe olarak ise eksik olan miktarın Zekeriya Sırrı Efendi'den tahsil edilmesi yönündeki mahkeme kararının Zekeriya Sırrı Efendi'nin suçlu olduğunu göstermesine rağmen serbest bırakılmasının kanunlara uygun olmadığı ileri sürülmüştür. Dayanak olarak ise Ceza Kanununun 90. maddesi gerekçe gösterilerek tutuklanmasını talep etmiştir. Nitekim kanun gereği zimmetine para geçirilenlere genel olarak 3 ay ile 2 yıl veya 6 ay ile 3 yıl hapis cezası da verilebileceği belirtilmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/7). Bu talebin Mülkiye Müdde-i Umûmi heyeti tarafından incelenmesi neticesinde davanın yeniden görülmesine karar verilmiştir. Nitekim mahkemenin yeniden görülmesi için 4 Eylül 1910 tarihi cumartesi günü belirlenmiştir. Lakin daha sonra 29 Ekim 1910 tarihi cumartesi gününe ertelenmiştir. Dava günü Mülkiye Müdde-i Umûmi Başkâtip Muavini Mehmet Galip Efendi ile Reji Vekili Simyon Efendi hazır bulunmuş ise de mahkeme tekrar 19 Kasım 1910 tarihine yani cumartesiye ertelenmiştir. Mahkeme günü geldiğinde Heyet Reis Vekil Yardımcısı Abdurrahman Efendi, Tahrirat Müdürü Hakkı Behiç Efendi, Metropolit Bervashli ve Hacı Atıf Efendilerden oluşan heyetin yanı sıra Reji adına Simyon Efendi'nin katılımıyla Zabıt Kâtibi İhsan Efendi'nin mahkeme evraklarını okumasıyla dava başlamıştır. Daha önceki karar ile evrak ve zabıtlar incelendikten sonra kısa süre içerisinde karar verilmiştir. Şöyle ki Zekeriya Sırrı Efendi gıyabında görülen mahkemede eksik olan 10.672 kuruş 82 paraya ek olarak mahkeme masrafları olan 160 kuruşun karşılanmasına dair mahkeme kararı 19 Kasım 1910 tarihinde onaylanmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/31). Fakat Reji tarafından tekrar yapılan itiraz üzerine mahkemenin Ankara Meclis-i İdare-i Vilâyet Muhakemat Dairesinde görülmesi kararlaştırılmıştır.

Ankara Meclis-i İdare-i Vilâyet Muhakemat Dairesi

Yabanabad Meclis-i İdare-i Kâza Muhakemat Dairesinde alınan karara itiraz eden Ankara Reji İdaresinin girişimleri neticesinde mahkemenin yeniden görülmesine karar verilmiştir. Duruşma günü Zekeriya Sırrı Efendi bulunmadığından dolayı gıyabında görüleceği kararlaştırılmıştır. Ancak Zekeriya Sırrı Efendi mahkemenin gıyabında görülmesine itiraz ederek davaya katılmama gerekçesini ikamet adresinin Kütahya Sancağı olmasından dolayı bu kadar kısa süre içerisinde Ankara merkezinde bulunamayacağını belirtmiştir. Nitekim 80

saatlik yürüme mesafesi uzaklıkta olduğunu beyan etmiştir. İtirazına dayanak olarak ise Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun 171. maddesini¹⁰ gerekçe göstermiştir (BOA, ŞD. 1367/10/8).

Zekeriya Sırrı Efendi, Ankara Meclis-i İdare-i Muhakemat Dairesine başvurarak gıyabında alınan bu karara itiraz ederek davanın ileri bir tarihte görülmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda Zekeriya Sırrı Efendi, 5 Ekim 1911 tarihinde Ankara Mülkiye İstinaf Mahkemesi Reisliğine başvuruda bulunmuştur. İstinaf Mahkemesi alınan kararın yeniden görüleceğine dair kararı Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun 187. maddesi gereğince kendisine bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/10). Ayrıca 5 Ekim 1911 tarihinde yukarıda belirtilen gerekçelerden dolayı Şûrâ-yî Devlet Muhakemat Dairesine başvuruda bulunmuştur (BOA, ŞD. 1367/10/11). Yapılan itirazlar neticesinde Haziran ayı içerisinde toplanan heyet davanın kendisinin de katılabileceği 19 Ağustos 1911 tarihinde görülmesini kararlaştırmıştır. Reji Vekili Sırrı Efendi dava günü hazır bulunmuşsa da diğer taraflara celpnamenin geç gönderilmesinden dolayı dava günü mahkeme salonunda bulunamamışlardır. Buna rağmen katılanların sorgularına başlanmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/35-36).

İdare Vekili Sırrı Efendi, Zekeriya Sırrı Efendi'nin işlemiş olduğu suçların hukuk-ı umûmiye ve hukuk-ı şahsiye olarak iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Sırrı Efendi, Zekeriya Sırrı Efendi'nin Reji muhafaza memurluğunda 10 yıl görev yapmış olmasına rağmen mülkiye mezunu olmamasıyla birlikte hesap işlerini tutmayı bilemeyeceği için belirlenen miktarın noksan olması da kayıt altına alındığından dolayı hapis cezasının yanı sıra görevden azledilerek 3 ay hapsedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yabanabad Meclis İdaresi Bidayet Mahkemesi¹¹ tarafından sadece eksik olan 10.672 kuruş 82 paranın kendisinden tahsil edilmesinin yanı sıra kararın bozularak 3 ay hapsedilmesine yönelik talepte bulunmuştur. Mahkeme heyeti Sırrı Efendi'nin ifadesinden sonra daha önceki duruşmalarda tutulan evraklar incelendikten sonra Zekeriya Sırrı Efendi ile davanın diğer taraflarının hazır bulunması için duruşmayı ileri bir tarihe ertelemiştir (BOA, ŞD. 1367/10/35-36).

Bu çerçevede davanın ikinci duruşmasının gerçekleşmesi için 19 Ekim 1911 tarihi belirlenmiştir. Fakat daha sonra mahkeme salonunda hazır bulunan Reji Dava Vekili Sırrı Efendi dışında diğer taraflara da celpname gönderilmesi için 5 Aralık 1911 tarihine ertelenmiştir. Nitekim Zekeriya Sırrı Efendi'ye celpname gönderilmiş olup, 22 Kasım 1911 tarihinde celpnameyi aldığını beyan etmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/46). 5 Aralık 1911 tarihinde mahkeme salonunda mahkeme heyet içerisinde bulunan Mülkiye Mahkemesini temsilen görev yapacak olan Fahreddin Bey'in bir aydan beridir izinde olmasından dolayı yerine vekili olarak Muhsin Efendi katılmıştır. Reji Dava Vekili Sırrı Efendi ile Zekeriya Sırrı Efendi'de hazır bulunmuşlardır. Bu doğrultuda başlayan duruşmada zabıt evraklarını İhsan Efendi okumuştur. Tarafların iddiaları, daha önce vermiş oldukları ifadeler ve kayıt evrakları incelenmeye başlanmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/35-36).

Bu doğrultuda Zekeriya Sırrı Efendi'nin ifadesi alınarak daha önce alınan karara itiraz etme gerekçeleri ve iddiaları dinlenmiştir. Şöyle ki Zekeriya Sırrı Efendi mahkemedeki ifade ve kararların kayıt altına alınarak muhafaza edilmesi gerektiğini ve bunun Muhakemat-ı Ceza Kanununun 197. maddesi gereğince lazım olduğuna dikkat çekerek daha önce görülen mahkemede alınan kararın feshedilmesi, hakkında zikrolunan paranın zimmetine

¹⁰ Bu maddeye göre her iki saatlik mesafe için iki günlük süre verilmiştir. Bk. BOA, ŞD. 1367/10/8.

¹¹ Yerelde kurumlar ile şahıslar arasında veya şahısların kendi aralarında yaşamış olduğu problemlerden dolayı başvurabilecekleri ilk dereceli mahkemelerdir. Bk. Köksal, 1998: 203; Yücesoy, 2017: 265.

geçirildiğinden dolayı suçlu bulunması ve ceza kanununun 90. maddesi¹² gereğince üç ay hapsedileceğine yönelik taleplere itiraz etmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/9).

Nitekim ceza kanununun 90. maddesine dikkat çekerek, bilerek ve isteyerek idareye ait olan parayı zimmetine veya başka bir şahsın zimmetine geçirmesine müsaade etmediğini ifade etmiştir. Bu sebepten dolayı 90. madde gereğince yargılanamayacağını belirterek paranın kontrolsüz şekilde harcandığına izin verdiğinden dolayı ceza kanununun 102. maddesi doğrultusunda para cezasıyla cezalandırılabilceğini belirtmiştir. Zekeriya Sırrı Efendi, mağdur olduğunu, bu mağduriyetinin giderilmesi için Kütahya sancağına bağlı olan Kızılcaviran köyünde ikamet ederken 23 Mart 1911 tarihinde Mülkiye İdaresine, Mülkiye Müdde-i Umûmisine (Savcı) ve Reji İdaresi dava vekiline telgraf çektiğini de ifadesine eklemiştir (BOA, ŞD. 1367/10/8).

Zekeriya Sırrı Efendi ile Sırrı Efendi'nin ifadeleri alındıktan sonra mahkeme heyeti mahkeme sürecini 5 Aralık 1911 tarihinde sonlandırmıştır. Mahkemede alınan kararlar aynı gün Ankara Meclis-i İdare-i Vilayet Mahkemesi tarafından onaylanmıştır (BOA, ŞD. 1367/10/35-3). Şöyle ki Zekeriya Sırrı Efendi'nin üç ay hapis cezasıyla cezalandırılması, eksik olan 10.672 kuruş 82 paranın ve mahkeme masraflarının kendisinden tahsil edilmesi ile görevden azledilmesine karar verilmiştir. Onaylanan bu karar 12 Şubat 1912 tarihinde Ankara vilâyetine iletilmiş (BOA, ŞD. 1367/10/48), Valilik Zekeriya Sırrı Efendi'ye 5 Mart 1912 tarihinde bildirmiştir (BOA, ŞD. 1367/10/8).

Sonuç

Reji Şirketinin imparatorluk genelinde faaliyete geçtiği 1884 yılında Ankara Reji İdaresi çatısı altında Yabanabad kâzasında da memurluk olarak örgütlenmiştir. Yabanabad Reji Memurluğu olarak teşkilatlandırılan yapı bünyesinde farklı pozisyonlarda görev yapmak üzere memurlar görevlendirmiştir. Bu memurların her türlü ihtiyacını gidermek şirketin görevi olduğu gibi görevliler de Osmanlı hükümeti yerine Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ile Reji Şirketine karşı sorumluydular. Bu sorumluluk beraberinde şirkete geniş yetkilerin tanınmasına yol açmıştır. Nitekim şirket her ne kadar Osmanlı hukukuna tabi olup suç işleyenlerin Osmanlı yargısı önünde hesap vereceğini kabul etmiş olsa da şirket ön sorgulama işlemelerinde ve Osmanlı hukukunun yerine getirilmesinde de yetkili kılınmıştır. Bu kapsamda örnek olarak 14 Şubat 1909 ile 13 Şubat 1910 tarihleri arasında memurluğun ambar görevlisi olarak görev icra eden Binbaşı Mehmet Ağa'nın oğlu Zekeriya Sırrı Efendi'nin zimmet davası gösterilebilir.

Ambar memurluğu görevini 14 Şubat 1909 tarihinde Yaşar Efendi'den devralan Zekeriya Sırrı Efendi, 13 Şubat 1910 tarihinde görevi Celal Efendi'ye devretmiştir. Lakin devir işlemleri sırasında ambar kasasında 11.115 kuruşun eksik olduğu ve kâzasının teslim edilmeden önce mührünün kırılmış olmasıyla ilgili iddialar ortaya atılmıştır. Müşteki konumunda bulunan Ankara Reji İdaresinin görevlendirdiği Vekil Salih Sırrı Efendi iken, davalı durumunda olan kişi ise Zekeriya Sırrı Efendi olmuştur. Yapılan şikâyet üzerine Yabanabad Meclis-i İdaresi İstintak (Sorgu) Dairesi bölgeye bir heyet göndererek kayıtları inceleme altına almıştır. 19 Ocak 1910 tarihinde başlayan incelemeler neticesinde Zekeriya Sırrı Efendi'nin ifadesinin alınması üzerine çağrılmasına rağmen katılmadığı Cemal Efendi'nin aracılığıyla Hüdavendigâr vilâyetine firar ettiğini belirtilerek, iddia olunan eksik paranın 11.115 kuruş değil 14.753 kuruş 75 para olduğu belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı Zekeriya Sırrı Efendi'nin yargılanması talep edilmiştir.

¹² “Her ne suretle olursa olsun zimmetine emvali miri geçirenler veya aherin zimmetine geçmesine müsaade edenler denildiğine göre evvel emirde fitil bu madde-i kanuniyeye tatbik olunabilmesi için mâl-i miriyi memurun beheme hâl bilerek zimmetine geçirmiş ve yahut başkasının zimmetine geçmesine müsaade etmiş olmasının sübutu şarttır.” Bk. BOA, ŞD. 1367/10/8.

Bu talebin Yabanabad Meclis-i İdare-i Kâza Muhakemat Dairesi tarafından incelenmesi neticesinde Bidayet Mahkemesi tarafından davanın görülmesi kararlaştırılmıştır. 22 Ocak 1910 tarihinde başlayan davada Zekeriya Sırrı Efendi'nin, Salih Sırrı Efendi'nin, Kâza Mâl Müdürü Ali Bey'in Telgraf Müdürü Hakkı Bey'in, Ambar Mâl Muavini Hasan Efendi'nin, Tahrirat Kâtibi Ahmet Efendi'nin, Eski Mâl Müdürü Galip Efendi'nin, Muhasebe Memuru Hakkı Efendi'nin, Kolcubaşı Ali Rıza Efendi'nin, ambar hesabını yapan tüccar esnafından Fehmi Efendi'nin, Tabur Kâtip Vekili Mehmet Sadık Efendi'nin, Yabanabad Divan-ı Umûmî Kâtibi Hüseyin Fahri Efendi'nin, Hasan Rıza Efendi'nin, Yabanabad Ziraat Bankası şubesinde görev alan Memur Necip Efendi'nin, Yusuf Efendi'nin ve son olarak Banka Muhasebe Kâtibi Hilmi Efendi'nin ifadeleri ayrıntılı şekilde alınmıştır. İfadelerle birlikte daha önce sorgu heyeti tarafından hazırlanan iki rapor da incelendikten sonra 27 Haziran 1910 tarihinde karar verilmiştir. Buna göre iddiaların aksine eksik olan miktarın 11.115 kuruş ve heyet tarafından belirlenen 14.753 kuruş 75 para değil, 10.672 kuruş 82 para olduğuna hüküm verilmiştir. Ceza Kanununun 90. maddesi gereğince iyi hâli de göz önünde bulundurularak hapse atılmamasına karar verilmiştir. Lakin eksik olan tutarın kendi döneminde cereyan ettiğinden dolayı Zekeriya Sırrı Efendi'den tahsil edilmesine, mahkeme masrafları olan 160 kuruşun da kendisinden tahsil edilmesine ve kasanın mührünün kırıldığına dair iddianın asılsız olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca alınan karara tarafların itiraz haklarının olduğu ve bir üst mahkemeye temyiz için başvurabilecekleri de belirtilmiştir.

Alınan bu karara Reji İdaresi itiraz ederek Ankara Meclis-i İdare-i Vilâyet Muhakemat Dairesi tarafından yapılan incelemeler neticesinde davanın yeniden görülmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda 19 Ağustos 1911 tarihinde başlayan davanın temyizi 5 Aralık 1911 tarihinde neticelenmiştir. Dava, 10.672 kuruş 82 para ve mahkeme masrafları olan 160 kuruşun Zekeriya Sırrı Efendi'den tahsil edilmesine, mührün kırıldığına yönelik iddianın asılsız olduğuna, üç ay hapsedilmesine ve görevden azledilmesiyle sonuçlanmıştır. Netice olarak 1909 ile 1911 yılları arasında kâza ve vilâyet mahkemesi tarafından görülen davanın kısa süre içerisinde neticelenmiş olması Osmanlı mahkemelerinin taşrada işleyiş fonksiyonları açısından ciddi bir aksamanın meydana gelmediğine dair örnek olarak gösterilebilir. Bu dava süreci özelinde şirketin Osmanlı hukukuna tabi olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başbakanlığı Osmanlı Arşivi)

Sadaret-Mukavelenameler (A.) DVN. MKL): 18/9, 82/2.

Bab-1 Asafi-Muhimme Defterleri (A. (DVNSMHHM): 62/398.

Bâb-1 'âli Evrak Odası (BEO): 785/58837.

Dâhiliye-Mektubi Kalemi (DH. MKT): 1462/55, 1348/20, 1411/24, 242/13.

Marifet Nezareti-Mektubi Kalemi (MF. MKT): 95/112.

Dâhiliye-İdare (DH. İD): 94/64, 94/16, 95/15, 183/32.

Dâhiliye-İslahat (DH. TMİK. S): 62/57

Dâhiliye-İdare-i Umumiye (DH. İ. UM): 10/2, 45/6, 45/71, 45/46.

Dâhiliye-İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK): 28/80.

Hariciye Nezareti-İdare (HR. İD): 290/50.

Hariciye Nezareti-İstişare Odası (HR. HMSŞ. İŞO): 166/31.

Şura-yı Devlet (ŞD): 2616/24, 3053/68.

Zaptiye (ZB): 399/100, 399/125.

Yıldız-Resmi Maruzat (Y. A. RES): 4/70.

Salname

Ankara Vilayet Salnamesi. Hicri: 1308/1318/1325.

Telif Eserler

Çınar, H. (2016). Yabanabad ve Şorba'dan Kızılcahamam'a: İdari yapıda yaşanan değişim. S. Erşahin, H. Çınar, İ. E. Arıoğlu (Ed.), *Yabanabad'dan Kızılcahamam'a Kızılcahamam 100 Yaşında* içinde (69-122. ss.), Kızılcahamam Belediyesi Kültür Yayınları.

Çınar, H. (2017). Çubuk ve Kızılcahamam'da yıldırım/çıtak yerleşmeleri. F. Erkoçoğlu, N. Ayan (Ed.), *Bütün Yönleriyle Çubuk ve Çevresi II. Uluslararası Sempozyumu* içinde (25-52. ss.).

Dağ, M. (2021a). XX. yüzyıl sonlarında Reji İdaresi'nde kayıt dışı ekonomi davası: Menbiç Reji Memurluğu örneği (1910-1911). *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 207-228.

Dağ, M. (2021b). XIX. yüzyıl sonlarında Reji İdaresi'nde kayıt dışı ekonomi davası: Bayburt Reji Memurluğu örneği (1888-1909). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 444-471.

Dağ, M. (2022). Osmanlı tütününde çokuluslu yabancı sermaye yatırımının teşkilat yapısı: Ankara Reji İdaresi örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 651-680.

Kanberoğlu, N. (2017). *Meclis-i Vükela mazbataları ışığında II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karagöz, F. G. (2020). 17. yüzyılda mühimme defterleri ve Ayntab/Antep şer'iyeye sicilleri örneklerinde kahvehanelerin kapatılması ve tütün yasaklarının uygulanması. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 494-554.

Karaman, A. F. (2006). *XIX. yüzyıl ortalarında Ankara vilayeti'ne bağlı Ayaş kazası'nın sosyal ve iktisadi durumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaman, D. (2003). XVI. yüzyılda Ayaş kazası vakıfları. *Belleten Dergisi*, 67(250), 801-852.

Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kaya, M. (2013). 18. yüzyılda Yabanabad kazasında görülen kanunsuzluk hareketleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 51-65.

Kıray, E. (2015). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İletişim Yayınları.

Koç, A. (2013). *Salnamelere göre Ankara vilayeti (1871-1907)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Koç, B. & Baskıcı, M. M. (2013). *Bozkırdan sanayinin başkentine Ankara sanayi tarihi*. Ankara Sanayi Odası Yayınları.
- Köksal, O. (1998). Adliye örgütünün problemleri ve yapılması gerekli düzenlemelere dair II. Abdülhamit'e sunulan bir layiha. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9(9), 264-285.
- Oktar, T. (2007). Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin kurulmasından sonraki gelişmeler. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Tütün Kitabı* içinde (45-55. ss.), Kitapevi Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Parvus Efendi. (1977). *Türkiye'nin mali tutsaklığı*. (Çev. M. Sencer), May Yayınları.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa iktisadi yayılımı ve direniş 1881-1908*. (Çev: S. Tekay), İletişim Yayınları.
- Salih Zeki (1928). *Türkiye'de tütün-ziraat, sanaat ve ticareti*. Cumhuriyet Matbaası.
- Sarıay, E. (2019). *II. Meşrutiyet Döneminde Ankarav Vilayeti'nde asayiş, suç ve ceza*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıay, E. (2020). Ankara vilayetinde yolsuzluk ve kaçakçılık üzerine bazı tespitler (1908-1918). *VAKANÜVİS - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 411-440.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı tarih lügatı*. Enderun Kitapevi.
- Tuncer, B. & Bulut, İ. (2019). Tarihi coğrafya açısından Haymana kazasında nüfus (1831-1914). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1571-1588.
- Turan, A. N. (1999). *Yabanabad tarihini ararken (Kızılcahamam-Çamlıdere)*. Kızılcahamam Belediyesi Yayınları.
- Ünal, U. (2016). *Arşiv belgelerine göre Osmanlı döneminde Kızılcahamam*. Bioan Matbaacılık.
- Ünlü, M. (2016). Samsun reji idaresi ve tütün işçisi kadınlar. O. Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I* içinde (775-783. ss.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yücesoy, A. A. (2017). Şuray-ı Devlet (1868-1876). *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 187-216.

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study is to deal with the corruption attempts in the company that has taken tobacco under control since April 14, 1884. In this context, the case of embezzlement between 1910-1912 between Mehmet Sabri Bey, who was a civil servant in the Yabanabad Regiment Officer's Office, which is affiliated to the Ankara Regie Administration, and the company, was discussed.

Considering the method applied in this study, this theoretical study on the embezzlement case in the Wildabad Regiment Officer consists of four stages. The first of these stages is the establishment process of the Wildabad Regiment Officer, which was established under the Ankara Regie Administration, which was affiliated to the Regie Company, which was established in 1883 and became operational on April 15, 1884. In the second stage of the study, the process of the trial, which started with the allegation of embezzlement against Zekeriya Sırrı Efendi, who was working as a sales officer in the Foreign Office of the Foreign Office, was discussed in the Foreign Office of the Ali Administration of the Magistrate. In the third stage, after the Investigation Department completed the necessary investigation, the developments in the Bidayet Court of the Cennet Majlis-i Administration-i Kaza Proceedings Department, where the judicial process started, were emphasized. Finally, in the fourth stage, the litigation process, which resulted in the re-examination and conclusion of the decision taken by the Bidayet Court in Ankara Parliament-i Administration-i Vilayet Court of Appeals, was examined in detail.

The findings obtained as a result of the study can be summarized as follows. The strong staff that Regie Company quickly organized in the region caused an increase in informal economy initiatives due to the lack of control. It has been determined that, in addition to the guards working in the company, administrators and civil servants also engage in these illegal activities. In this context, the example of embezzlement by Zekeriya Sırrı Efendi, who worked as a civil servant in the Wildabad Regiment Officer, was discussed. The findings obtained as a result of the court process are that the company has a strong staff throughout the empire, resulting in a lack of control, that the officers working in the company attempt corruption, if the company is detected by the company, the company has the authority to investigate the issue and the individuals on trial, and the people on trial object to the company decision. It has been determined that they have the right to apply to state courts by making a decision, and despite the judicial privilege granted to the company, the final decision authority is the state court.

As a result, research and studies in the field of history in the modern world now focus on a more limited time period and a specific subject. In this study, the behaviour patterns of the officials working in the Wildabad Regiment Office and their reactions to illegal activities were taken into account. Thus, it was tried to express the reactions of the administrators and how they behaved in the face of illegal activities in the Wildabad Regiment Officer.

In this context, as a result of the examination of the litigation process that took place between 1910 and 1912 in the Wildabad Regiment Office, it was determined that the company had a significant impact on the judiciary. However, as in the findings obtained from this sample, it has been determined that the final decision authority is the state courts and the plaintiff and the defendant can use their right to apply to these courts comfortably. The reaction of the civil servants employed by the company against the informal economy initiatives was in line with the interests of the company and the government. It has been determined that the company and the government acted together in such litigation processes. Completion of the court process in a short period of 2 years, indicating that there is harmony between the company and the government in the field of jurisdiction, provides information about the function of the judicial function. If an evaluation is made about the functioning of the Ottoman judicial system in this context, it can be determined that there is no problem in terms of the functioning of the judicial system, as the case will be concluded in a short time like 2 years. The punishment of Zekeriya Sırrı Efendi as a result of the detection of her crime clearly reveals the perspective of the company towards its employees engaged in illegal activities.

SUBVERTING THE HEBREW MYTH: FEMININE WRITING IN ANITA DIAMANT'S *THE RED TENT* *

 Sevilay YAVUZ ÇEŞMECİ**

ABSTRACT

Anita Diamant's first novel *The Red Tent* (1997) retells the story of Dinah, Jacob's and Leah's daughter, Joseph's sister in the Genesis chapter of the Old Testament. In this revised story, Diamant creates Dinah, the silenced woman of the Old Testament, as the narrator of the novel. Weaving a different narrative than the Hebrew myth, the narrator tries to subvert hierarchical structures of phallogocentrism by focusing on women's bodies, femininity, and sexual power. This study, basing its argument on post-structuralist feminist theory, examines how patriarchal ideology and discourse are challenged through female language and 'feminine writing'. The analysis of the rewritten text reveals that feminine writing frees the female body and female sexuality from the authority of androcentric ideology. Additionally, the textual strategies, used by Diamant to deconstruct the patriarchal order and to create a gynocentric myth, present alternative definitions of female identity.

Key Words: *feminine writing, gynocentric, phallogocentric, post-structuralist feminist theory*

İbrani Mitinin Yıkımı: Anita Diamant'ın *Kırmızı Çadır*'ında Dişil Yazı

ÖZET

Anita Diamant'ın ilk romanı *Kırmızı Çadır* (1997), Eski Ahit'in Yaratılış bölümündeki Yakub ve Lea'nın kızı, Yusuf'un kız kardeşi Dina'nın hikâyesini anlatır. Bu yeniden yazımda, Diamant, Eski Ahit'in sessiz bırakılan kadını Dina'yı romanın anlatıcısı yapar. İbrani mitinden tamamen farklı bir anlatı yaratan yazar, kadın bedeni, dişilik ve cinsel güce odaklanarak fallogosentrizmin hiyerarşik yapılarını alt üst eder. Bu çalışma, ataerkil ideoloji ve söylemin dişil dil ve 'dişil yazı' aracılığıyla nasıl sorgulandığını argümanını post yapısalcı feminist kurama dayandırarak incelemektedir. Yeniden yazılan metnin analizi, dişil yazının kadın bedenini ve deneyimlerini erkek merkezli ideolojinin otoritesinden kurtararak özgürleştirdiğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Diamant'ın ataerkil düzeni bozmak ve kadın merkezli mit yaratmak için kullandığı metinsel stratejiler, kadın kimliğinin alternatif tanımlarını sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *dişil yazı, ginosenrik, fallogosentrizm, post-yapısalcı feminist kuram*

* This article was produced from the author's PhD thesis titled *Deconstruction of Myth: Reinterpretation of Myths with Contemporary Texts*, which she completed at Eskişehir Osmangazi University Social Sciences Institute in 2021.

** Assist. Prof. Dr., Doğu University English Language and Literature Department, İstanbul / TÜRKİYE, syavuz@dogus.edu.tr

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atf: Yavuz Çeşmeci, S. (2023). Subverting the Hebrew myth: Feminine writing in Anita Diamant's *The Red Tent*. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 24(45), 805-816. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1238535>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 18 January / Ocak 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 25 March / Mart 2023

Introduction

Anita Diamant's debut novel, *The Red Tent* deals with the tale of Dinah, Jacob's and Leah's daughter, Joseph's sister in the Genesis part of the *Old Testament*. Dinah's life is told briefly and implicitly in the *Old Testament* unlike a well-known plot about her father, who is considered the ancestor of the Israelites, and his twelve sons. In this new version, the writer not only gives Dinah a chance to narrate her own life and her mothers', Leah, Rachel, Zilpah, and Bilhah, with her own perspective but also changes important parts of the Biblical text, centering upon men and their Gods, to create a tale of women and their bond with Goddesses and one another. By putting the marginalized woman of the Bible at the center of her work, the author makes Dinah the narrator of the novel. The narrator attempts to undermine phallogocentric discourse by focusing on women's bodies, femininity, and sexual power and weaves a tale that is different from the Hebrew myth. This research examines how patriarchal ideology and discourse are opposed through the female language and 'feminine writing', basing its argument on post-structuralist feminist theory.

Anita Diamant, known for her journalistic and non-fiction writing on Jewish life, decides to write her first work of fiction, *The Red Tent*, after the age of forty. During this time, she works as a visiting professor at Brandeis University and spends a few years researching Ancient Near East. She explores everyday life in the cultures of Ancient Palestine, Mesopotamia, and Egypt (Flag, 2009). Diamant states that she has been careful because she has not wanted to "make historical mistakes" (Cabot, 2000: 34) while writing the novel and she has studied gynecology subjects such as midwifery, birth control, abortion, and menstruation (Justice, 2007) which are among the main issues of the novel. By blending historical and cultural information with her imagination, Diamant recreates the lives of Jacob's women and daughter in detail. In a statement to *The Washington Post*, she says that her goal is not to be an author writing about women and she is not a feminist. However, she has been interested in women's lives and achievements since the beginning of her career as a journalist (Diamant, 2002). Even though the echo of the language of Genesis is observed in the narration, its epic splendor is not imitated in the novel. Diamant's carefully chosen words and her use of feminine writing combine the contemporary text with the archaic one. While Diamant does not modify the polygamous family including four mothers - Leah, Rachel, Zilpah, and Bilhah - and eleven sons, she creates a gynocentric life by giving voice and placing these women and his daughter at the center of the story.

When the novel is published, Diamant is accused of antisemitism and the novel is subjected to negative reviews. The author explains that she received furious emails and letters from people who claim that she has misinterpreted the sacred text and disrespected the patriarchs and matriarchs of the Bible, and a "parochial high school for girls" attempted to disallow it and to remove it from their reading list (Diamant, 2019b). *The Red Tent*, on the other hand, has inspired a lot of people since it has presented the Bible to them from a fresh perspective and sparked new thoughts about its characters, particularly its female characters. In addition to these aspects, some critics have labeled the novel as an ancient tradition 'midrash', which is a term that interprets or fills the gaps in Biblical texts. Diamant remarks that she has written, "*The Red Tent* as a novel – not as an extra chapter in the Bible" and she explains that:

[she] wasn't intimidated by the process because [she] did not think of [her] work as scholarly or theological. [She] probably would have been far more tentative and worried had [she] tried to remain in a "faithful" dialog with the words on the page and the story as given and understood within [her] religious tradition. But from the start, [she] intended to depart from the text to make the story [her] own (Diamant, 2009: 419).

Diamant aims to give a voice to the silenced women of the Hebrew Bible and give them a chance so that they can tell their stories from the female perspective. In an interview, she clarifies “*The Red Tent* is ... a work of fiction”. She notes as follows: “Its perspective and focus—by and about the female characters—distinguishes it from the biblical account, in which women are usually peripheral and often totally silent. By giving Dinah a voice and by providing texture and content to the sketchy biblical descriptions, my book is a radical departure from the historical text” (Diamant, 2009: 426). In *Pitching My Tent: On Marriage, Motherhood, Friendship, and Other Leaps of Faith*, Diamant writes a chapter, “Midrash-or Not”, to have the last word on this debate and states: “Right there on the cover it says, “A Novel.” But I’m ready to stop arguing. *The Red Tent* may have come out of my head, but it’s out of my hands” (2003: 210). The author does not write a midrash but rather writes a novel by expanding and adapting a few lines of Dinah’s life story to the modern world.

Feminine Writing in *The Red Tent*

The Bible is an androcentric narrative in which patriarchal ideology and masculinity are validated while womanhood is ignored. Women are not given a voice and they are characterized by conventional gender roles such as mothers, wives, daughters, or sisters. Esther Fuchs, who examines the patriarchal portrayal of women in the Gospel, marks that the holy text “reduces women to auxiliary roles, suppresses their voices and minimizes their national and religious significance” (Fuchs, 2003: 12). According to her, such texts explain the history of women’s inferiority, but they also argue that this inferiority is required. The Bible supports the idea that men should dominate women and women are attributed domestic roles such as childrearing and faithful wife by men. In this sense, submission of women is portrayed as the ideal. In *The Creation of the Patriarchy*, Gerner focuses on the idea that many of the most important metaphors and concepts of gender used in Western culture come from the Bible (1987: 161). Likewise, Simone de Beauvoir, who criticizes the tale of the origin of woman referring to *Genesis* in *The Second Sex*, argues that woman is considered non-essential and Other:

Eve was not [...] fabricated from [...] the same clay as was used to model Adam: she was taken from the flank of the first male. Not even her birth was independent; God did not spontaneously choose to create her [...]. She was destined by Him for man; it was to rescue Adam from loneliness that He gave her to him, in her mate was her origin and her purpose; she was his complement in the order of the inessential (1997: 173).

As critics highlighted above, Diamant also refers to some descriptions of the *Old Testament* that disregard women and changes these descriptions by deconstructing the subtext. In a review of the novel in *Reform Judaism Magazine*, the author states that her aim was not “to explain or rewrite the biblical text but to use Dinah’s silence to try to imagine what life was like for women in this historical period” (Fetterman, 2007). She implies that Dinah would no longer be just a footnote like in the Hebrew Bible, on the contrary, she would assume a dominant role as the narrator of the novel. It can be deduced that Diamant tries to underline “What happens when women re-imagine culture?” as Ostriker says in her article “Out of my Sight: The Buried Woman in Biblical Narrative” (1993: 27). In the ‘Prologue,’ Dinah starts the novel by saying, “My name means nothing to you. My memory is dust. ... my story a brief detour between the well-known history of my father, Jacob, and the celebrated chronicle of Joseph, my brother” (Diamant, 2009: 21). Diamant begins her novel by giving reference to the original text because neither voice nor much space has been given to Dinah in the biblical text. Now, it is Dinah’s turn to speak and share the story from her perspective. In the prologue she gives the signal that she will be the narrator of the novel and she calls out to modern women to hear the other side of the old story:

You come to me—women with hands and feet as soft as a queen's, [...] and so free with your tongues. You come hungry for the story that was lost. You crave words to fill the great silence that swallowed me, and my mothers. [...] I will pour out everything inside me so you may leave this table satisfied and fortified (Diamant, 2009: 24).

As claimed by Diamant, the Bible gives little or no mention of mothers and daughters while giving details about fathers and sons (Diamant, 2020).¹ The stories of women that have not been told are lost in time and their names are forgotten. Therefore, Dinah needs to narrate the story of herself and her mothers, as she gives voice to the women of her family. Diamant explains why Dinah feels the need to present her life in all its details: “the stories of my life were forbidden to me, and that silence nearly killed the heart in me” (Diamant, 2009: 23.) In this sense, the author enables Dinah, as the narrator of the story, to deconstruct the Hebrew myth and create a new tale from a woman's perspective.

Dinah transforms her rape story into a love story in the book. In Genesis 34 it is narrated that she is violated by the son of Hivite King Hamor, Shechem, and afterward, he wishes to marry her: “{34:2} And when Shechem the son of Hamor the Hivite, prince of the country, saw her, he took her and lay with her, and violated her. {34:3} His soul was strongly attracted to Dinah the daughter of Jacob, and he loved the young woman and spoke kindly to the young woman. {34:3} So Shechem spoke to his father Hamor, saying, ‘Get me this young woman as a wife.’” (Scofield, 2002: 58). Nevertheless, Jacob and his sons declare that if all the men in Hamor's kingdom are circumcised, they will permit Dinah's marriage. Based on this request, all men in the city are circumcised. Three days later, two of Jacob's sons, Simeon and Levi, attack the city and kill every male including Shechem and take Dinah back. The Biblical story of Dinah ends here and the reader does not learn what happened to her after these incidents. It is clear that she is treated as an ‘object’ exchanged between men and also as an ‘object’ within the text itself. Neither her father nor her brothers ask Dinah for her opinion or care about her feelings. In other words, the men's decision seals Dinah's fate and they silence her voice. When she is asked why she changed the rape story to a love affair, Diamant explains the following:

I could never reconcile the story Genesis 34 with a rape because the prince does not behave like a rapist! After the prince is said to have “forced” her (a determination made by her brothers, not by Dinah), he falls in love with her and asks his father to get Jacob's permission to marry her, and then agrees to the extraordinary, even grotesque demand that he and all the men of his community submit to circumcision. Furthermore, I wanted Dinah and all of the women in my story to be active agents in their own lives, not passive pawns or victims (Diamant, 2019a).

Diamant's plot diverges when Rachel, one of the wives of Jacob, and Dinah go to Shechem to a midwife for the King's concubine so that she can give birth. There she encounters Shalem. It has been a kind of love at first sight and they feel deep affection for each other. Meanwhile, in *The Red Tent*, Shechem is called Shalem. Tumanov comments on the reason for the change of his name as follows: “It is no wonder that Diamant changes Shechem's name to Shalem—a word related to the Hebrew root for “peace” or “safety” (Tumanov, 2007: 378). Shalem's declaring Dinah his wife after their physical union is a sign that they do not conform to traditional marriage notions or wedding ceremonies and they only believe in their mutual love. Diamant underlines in her novel that Shalem adores Dinah and is kindhearted toward her. It is known that Dinah loves Shalem so much that after her brothers have circumcised all the men and have carried her back home, Dinah does not forgive her father and siblings for killing the man he loves and curses them. She then flees to Egypt with Shalem's mother. Dinah narrates with passion how she and Shalem have sexual intercourse: “I, who had never been touched or kissed by any man, was unafraid. He did not hurry or push, and I put my hands on his back and

¹ Personal communication through e-mail on October 26th, 2020.

pressed into his chest and melted into his hands and his mouth” (Diamant, 2009: 249-50). The author reverses the fact that sex is restriction for women and is afraid of talking about it, and she provides women with the comfort of recounting their sexual experiences freely without embarrassment. Here it can also be deduced that the writer tries to change the ideas and behaviors which cause men to see life from a limited gendered frame. For this, she creates a man who cares her lover's feelings before or after sexual intercourse. When Shalem, for instance, see that Dinah's cheeks were wet, he assumes that he has hurt his wife and states: “little wife. Do not let me hurt you again”. Dinah's answer: “my tears had nothing of pain ... They were the first tears of happiness in my life” (Diamant, 2009: 226) shows that he does not abuse Dinah and she experiences: “the pleasures of love” (Diamant, 2009: 226). Compared to the rape incident in *the Old Testament*, it is observed that the patriarchal mindset is changed positively in the novel and the idea that male is free to abuse is reversed with a love story.

As a female author who writes about oppressed and silenced women, Diamant takes responsibility for drawing attention to the issue that women can have sex freely and passionately like men and women must possess the confidence to be unrestricted in their erogenous joys. In her article “The Laugh of the Medusa” Hélène Cixous opposes patriarchal ideology and emphasizes that “woman must write herself: must write about women and bring women to writing, from which they have been driven away as violently as from their bodies [...]. Woman must put herself into the text – as into the world and into history” (1976: 875). Cixous encourages “women to write beyond the order of binary oppositions of the Symbolic Order, to speak and write through their bodies, to uncensor their erogenous pleasures, thus deconstructing the value hierarchies that shape the androcentric world” (Chakraborty, 2013: 2898-99). Diamant not only gives Dinah a voice but also allows her to discover her desires, sexuality, emotions, and self-respect. She challenges the phallogocentric discourse by speaking about the forbidden joys of the feminine body. Diamant's writing of feminine sexuality, which would enable women to reclaim their suppressed language, deconstruct men's attempt to bury women's voices in *Genesis*.

Diamant not only makes Dinah speak but also her mute mothers. For example, Jacob's first wife Leah reveals her feelings while she is describing her wedding night with Jacob to other women: “I was naked before him. [...] his sex pointing at me. [...] Jacob was good to me. He was slow to enter me the first time [...] Then his hands [...] wandered over my face, through my hair, and [...] on my breasts and belly, to my legs and my sex, [...] He looked at my pleasure, [...] We both laughed” (Diamant, 2009: 59). Throughout the narrative Dinah sometimes lets her mothers talk, and sometimes she continues to tell their stories. She expresses the feelings of women very well because she has a chance to spend time with the women in the tent and to observe them. Dinah also recounts the first night that her mother, Leah, and her father, Jacob, lived. Dinah does not hesitate to describe erotic scenes at length in her narrative. She expresses how her mother and father kissed and embraced each other again and again. She tells how her mother loved the smell of Jacob and “the feel of his beard on her skin” (Diamant, 2009: 61). Leah describes: “her sex with a kind of strength that surprised her” and “she was flooded by a sense of her own power”. She feels that her body and sexual desires must be heard by removing the censorship surrounding a woman's relationship to her sexuality. It can be concluded that Diamant's version tries to create a new narrative and a life devoid of taboos associated with female sexual pleasure which cause women make their voice heard by expressing their bodily desires.

It seems that while giving a new life to her protagonist and other women, Diamant desires to put the female voice and female body in the center of the text and narrates women's sexual experiences by using the five senses. By allowing the women to talk about sexuality, the

writer gives the message that “the female body is not to remain the object of men’s discourse or their various arts but that it becomes the object of a female subjectivity experiencing and identifying itself” (Irigaray, 1993: 59). Anita Diamant, aiming to challenge the cultural and patriarchal norms, represents the reality of women’s love, women’s sexual desires and women’s bodies as it is. Like Leah, Bilhah, one of the wives of Jacob, also enjoys sex and does not hesitate to share the pleasures of her body with other women:

I put my hand upon his sex and laid his hand upon mine. He lifted my skirt and massaged my belly and my breasts. He buried his face between my thighs, and I almost laughed out loud at the shock of pleasure. When he entered me, it was as though I had fallen into a pool of water, it was as though the moon were singing my name. It was all I had hoped for. I slept in Jacob’s long arms, cradled like a child for the first time since my mother held me, may her name be set in the stars. (Diamant, 2009: 84-85).

It is perceived from the quote that while in the Biblical text, you are not permitted to talk about women’s sexuality, Dinah and Jacob’s wives find a chance to narrate their bodily desires. In this revised version of the story “women’s imaginary is inexhaustible, like music, painting, writing: their stream of phantasms is incredible” as Cixous expresses (1976: 876). French feminists have believed that women’s developing their style of writing which would create new spaces for them is the only way to escape from the patriarchal discourse. They have questioned assumed sexual norms using post-structuralist discourse and psychoanalysis as a method, particularly the ideas of Lacan and Derrida, and they have also motivated women to stand against cultural taboos and challenge the oppression of women. Therefore, they have emphasized language and how the meaning is produced. With feminine writing, they have highlighted how women express their bodies and sexuality, which are plural and fluid. In this rewritten story of Biblical text, coded phallogocentric standards are tried to be changed by focusing on Dinah and her mothers’ expression of their bodies because “Women must write through their bodies, they must invent the impregnable language that will wreck partitions, classes, and rhetorics, regulations and codes, they must submerge, cut through, get beyond the ultimate reserve-discourse” as Cixous offers (1976: 883). It is known that she has acknowledged the challenge of identifying and creating a feminine writing approach but she also states that “this practice can never be theorized enclosed, coded-which doesn’t mean that it doesn’t exist. But it will always surpass the discourse that regulates the phallogocentric system; it does and will take place in areas other than those subordinated to philosophico-theoretical domination” (Cixous, 1976, 883). Consequently, women in the novel try to decenter the man-made language and express themselves through their bodies which will change their passive and secondary position.

Except for Zilpah, one of Dinah’s mothers, almost all women in the novel do not refrain from depicting their bodies and the pleasure they get while having sex. After giving birth her twin sons, Zilpah refuses to be with Jacob. It can be said that this is Zilpah’s uniqueness and decision about her body and wishes because Jacob or other men do not attract her attention. In the male-dominated order, sexuality is seen as a taboo that should be hidden or shamed and a prohibition that should not be experienced until the woman gets married. Considering this situation, it can be deduced that by writing about woman’s sexuality, Diamant seeks to resist oppressive patriarchal discourse and subverts man-made language, gender roles, and binary oppositions. As Chakraborty states: “By writing the body, in feminine discourse, Cixous, like her contemporary, Luce Irigaray, seeks to deconstruct the singular or linear writing that structures the masculine language. According to both Cixous and Irigaray, women operate from a plural, circular, [...] and hence their language is plural as their plurality is contained in their sex organs which, unlike men’s, is not singular but multiple” (2013: 2901). The author gives Jacob’s women the chance of exploring female representation. The only way Dinah can explore

her identity that is distinct from the symbolic order and can find a relation to the maternal feminine (Irigaray, 1985) as a subject is to write in “white ink” as Cixous associates with “mother milk” (1976: 881). To achieve this, she establishes a strong bond not only with her birth mother but also with ideal mothers who raise Dinah with their stories and rituals. She learns different things from each mother; Leah gives her birth and teaches her bakery, Rachel teaches her midwifery as a profession, Zilpah makes her think and train in storytelling and Bilhah becomes a good listener for her. It can be inferred that Diamant, with her own text and fictional characters’ voice and storytelling, undermines the name of the father by providing an alternative rewriting.

In Diamant’s novel, the female body and its functions are generally glorified. It has been demonstrated that the menstrual cycle and giving birth are also seen as miracles that make women special agents: “The great mother whom we call Innana gave a gift to the woman that is not known among men, and this is the secret of blood. [...]—to men, this is flux and distemper, bother and pain. [Men] imagine we suffer and consider themselves lucky” (Diamant, 2009: 210-211). Dinah emphasizes the sanctity of women’s menstrual period with this statement, and this experience is not identified as a “taboo” or “an unclean bodily function” (Finding, 2004: 50). Along with all the women in the novel, Dinah’s transition from girlhood to womanhood is celebrated in the red tent. When her mothers, Leah, Rachel, Bilhah, and Zilpah, learn about Dinah’s first menstruation, she has been surrounded by smiling faces and they greet her with many kisses. Then her ceremony for “opening the womb” has begun (Diamant, 2009: 231). Her mothers apply henna on her palms and the bottoms of her feet: “Unlike a bride, they painted a line of red from [her] feet up to [her] sex, and from [her] hands they made a pattern of spots that led to [her] navel” (Diamant, 2009: 227). While they are putting kohl on her eyes, Leah says: “you will be far-seeing” and when she is perfumed, Rachel says: “you will walk among flowers” (Diamant, 2009: 227). In the next step of the ritual, Dinah finds herself outside. She is naked, lying face down on the soil. Her mother arranges her arms wide “to embrace the earth” (Diamant, 2009: 229). Then her mother bends her knees “to give the first blood back to the land” and Rachel says “Mother! Innana! Queen of the night! Accept the blood offering of your daughter, in her mother’s name, in your name. In her blood may she live, in her blood may she give life” (Diamant, 2009: 229-30). During the ceremony, all women are very kind and funny. In many religions, menstruation is viewed as ritually impure but in the novel it is clear that menstrual taboo is subverted with rituals which make Dinah and other women feel perfectly happy. Each step of rituals allows Dinah to think womanhood as a sacred thing.

The blood of a girl who steps into womanhood is presented first to the earth and goddess Innana. It can be said that with this ceremony, Diamant subverts the holy text by creating female characters who offer their first blood to the earth. This can be interpreted as women’s having a voice over their bodies. She is blessed like “an untouched bride away from any future husband” (Finding, 2004: 55). Dinah says that her brother Levi’s wife, Inbu, and her family have been surprised to see such a ceremony and explains her family’s thoughts about the bloody sheet: “Inbu’s family knew nothing of the ceremony for opening the womb. Indeed, when she married my brother, her mother had run into the tent to snatch the bloodstained blanket of her wedding night, just in case Jacob—who had paid the full bride-price—wanted proof of her virginity. As though my father would wish to look upon a woman’s blood” (Diamant, 2009: 231). Diamant emphasizes the rituals of women for the menstrual period as sacred values and also criticizes the old tradition of showing bloody sheets as proof of virginity. Dinah also expresses the sacred feelings that a woman has at the moment of delivery when she takes her baby in her arms in Egypt: “There should be a song for women to sing at this moment, or a prayer to recite. But

perhaps there is none because there are no words strong enough to name that moment. Like every mother since the first mother” (Diamant, 2009: 295).

In her book about the stories of mothers in the Hebrew Bible, Bronner mentions that women’s maternal status is important in the Bible since with this status, they can be influential and powerful both at home and in the public sphere, and they are not built as mere pawns dependent on men. They are real heroines that emerge as unforgettable Bible figures (Bronner, 2004) and accordingly, Inna, Rachel, Dinah, and Meryt, the novel’s four main characters, accomplish great things as mothers and midwives. They are exalted in the novel with their abilities and achievements. Besides, in *The Red Tent*, situations such as rape and infertility that marginalize women are reversed. Rape is subverted with Dinah and Salem’s love story and infertility is transformed with Rachel’s story. Although Rachel cannot give children for a long time to Jacob, he is charmed by Rachel and loves Rachel. In the novel, it is not seen that Jacob makes Rachel upset or humiliates her because she couldn’t have children.

In the *Old Testament*, there is no detailed information about Dinah’s marriage. Both her ex-husband Shalem and her second husband Benia in Egypt are full of love and kindness to Dinah. Dinah forgets the dishes she has learned from her mother and feels embarrassed that she cannot cook for Benia. However, Benia says to her, “I did not marry you to be my cook” (Diamant, 2009: 354). Diamant also reverses the patriarchal culture by not creating a male character who expects duties such as housework, cooking, or maternity from his wife. In this marriage, Dinah is not presented as just a voiceless wife confined to the house. On the one hand, she maintains the profession of the midwife, which has an important place in her time, and on the other hand, she is a good storyteller: “Benia and I shared stories in the evenings. I told him of the babies that I caught and of the mothers who died, [...]. He spoke of his commissions—each one a new challenge, based not only upon the desires of the buyer and builders, but also upon the wishes of the wood in his hand” (Diamant, 2009: 359). Dinah’s situation is important in terms of a woman’s right to have a say so that she can exist with her own identity and express herself both at home and in society. It can be deduced from Benia and Dinah’s relationship that the image of a woman who has been “confined to the cultural level of animal life in providing the male with sexual outlet and exercising the animal functions of reproduction and care of the young” (Millett, 2016: 119) is transformed into a self-assured, independent, productive and active woman in the revised story.

Dinah does not just play games with her brother Joseph, who is her best friend. They also tell each other stories from time to time. Dinah explains that these stories are not always innocent ones about gods and goddesses or families: “I thought the women's stories were prettier, but Joseph preferred our father's tales. Our talk was not usually so lofty. We shared the secret of sex and begetting, and laughed, aghast, to think of our parents behaving like the dogs in the dust” (Diamant, 2009: 118). The fact that a woman’s talking to her brother about sexuality and fertility also seems to destroy the conventional beliefs in a patriarchal society. The writer creates a modern rewriting with this aspect.

Diamant also strengthens the feminine style of writing by stressing the flaws of the male or by laughing at the superiority of the male glorified by the patriarchal order. For instance, Leah and Dinah make fun of Laban when they talk about him:

He was like an ox, your grandfather.’

‘Like a post,’ I said.

‘Like a cooking stone,’ said my mother.

‘Like a goat turd,’ I said.

My mother shook her finger at me as though I were a naughty child, but then she laughed out loud, for raking Laban over the coals was great sport among his daughters (Diamant, 2009: 41).

Jacob's fourth wife, Zilpah's thoughts about men are also important in terms of mentioning the flaws of men and reversing the male/female dichotomy. Zilpah describes men as hairy, vulgar, and half-human. She says, "women needed men to make babies and to move heavy objects, but otherwise she didn't understand their purpose, much less appreciate their charms" (Diamant, 2009: 34-35). Diamant does not allow women to glorify men. In the story of the circumcision of Leah's son, Reuben, women laugh at the penis, which is the symbol of power, fertility, and male sexuality: "The women rolled around on the mats, holding their sides, laughing about the tender equipment that men carried between their legs" (Diamant, 2009: 72). Leah questions the custom of circumcision with this comment: "The flap of skin on the penis meant nothing to her. ... Once, Leah threatened to take a bit of charred wood and draw a face upon Reuben's sex, so that when Jacob retracted the foreskin, he would drop his knife in wonder" (Diamant, 2009: 71-72). Diamant uses a feminine style of writing that gets rid of male-dominated language patterns.

For Diamant, it is unrealistic that Leah is ugly and a traitor and Jacob is indifferent to a woman who has given him six children. She also changes the statements that define women as imperfect. Unlike Leah's delicate eyes in Genesis, her "vision was perfect" in the novel. Dinah's "mother's eyes were not weak, or sick, or rheumy. The truth is, her eyes made others weak and most people looked away rather than face them—one blue as lapis, the other green as Egyptian grass" (Diamant, 2009: 32). Diamant reverses this feature of Leah and transforms her deformation into a power. While Jacob marries Rachel, the girls switch places on the wedding day and he marries Leah. In Genesis, Laban, the father of the girls, ask for this as according to tradition, the younger daughter cannot be married before the elder one is married. In *The Red Tent*, Leah and Rachel replace since Rachel fears marriage. Diamant not only breaks down traditional stereotypes such as the decision of women's marriage by the elders of the family but also shows that it is natural for a woman to be afraid of getting married.

Another strategy used by the writer is to focus on sisterhood and female friendships. Negative relations such as rivalry and jealousy between women are the greatest evil that the patriarchal culture imposes on women. Cixous remarks that men have caused women to be enemies to each other: "Insidiously, violently, they have led them to hate women, to be their own enemies, to mobilize their immense strength against themselves, to be the executants of their virile needs" (Cixous, 1976: 878). In the novel, the author also overturns this situation and stresses that close female friendships can be established, even though they cannot get along from time to time. In this novel, the writer honors the bonds between women. Finding remarks that "Diamant looks back to the radical feminism of the 1970s in proclaiming the value of sisterhood and foregrounding 'womencenteredness' (2004: 45). With the birth of Dinah, her mothers forget all the problems and disagreements between them. Dinah is born both as a strong bond between them and as a woman who will keep their memory alive. Besides, in the red tent, women get together, celebrate their womanhood, birth, and death, purify their bodies and soul during the menstrual cycle and tell new stories to each other. It shows the reader that women in the tent establish more intimate relationships. The tent functions as a kind of matriarchal village and a space of freedom. While men rule the family and society outside the tent, it is only women who set up the rules inside the tent. In this sense, the red tent symbolizes feminine strength, the harmony of women with one another in it, and nature itself. Although there is no tent or menstrual hut in the Bible, Diamant records that according to her research, it was seen in many pre-modern cultures of the world, from Native Americans to Africans as a common feature (Diamant, 2019b). She probably wants to create something original and special for women's

menstrual tents. Diamant may have designed the red tent so that Dinah and the women in the family would have a room of their own that gives them privacy, leisure time, and independence as Woolf states in *A Room of One's Own* (1929) while criticizing women's situation in the literary tradition. Like Woolf's belief that women must have "a room of her own if she is to write fiction (1977: 7)" in a patriarchal world, they have the red tent as their private place to tell stories to each other. It is clear that in the tent, women keep their stories and voices alive. When the writer is asked why she especially chose Dinah's story, she answers "giving her a voice was important to me. Virginia Woolf writes about women's silence in *A Room of One's Own*. I chose to write INTO that silence" (Diamant, 2020).² According to her, instead of accepting what they have been dictated to, women need to build self-esteem, find a room for themselves, and speak loudly. To state the obvious, Diamant has been influenced by Woolf, and she does not want Dinah to be called a victim, so she writes a rich story about her.

Diamant's protagonist is embraced by magnificent women who speak up. When Laban tries to make a deal to marry his daughters to Jacob, Dinah's grandmother, Adah, tries to protect her daughters by saying "no—'We are not barbarians who give children to wed'" (Diamant, 2009: 48). It is clear that in the novel, women who are active, confident, strong, and awake have taken the place of women who believe that being passive, victimized, ruined, or asleep makes them merry (Dworkin, 1974). When Leah is born, the midwife shouts that a witch has come about and should be drowned because she can bring a curse on the family but Adah curses her tongue and shouts "'Show me my daughter,' said Adah, in a voice so loud and proud even the men outside could hear her" (Diamant, 2009: 32) Contrary to the desire to have male heirs in the sacred texts, Diamant reinterprets the birth of girls as to be welcomed with joy. Dinah's underlining that mothers want daughters so that they can "keep their memories alive" can be interpreted as the writer's rebelling against gender stereotyping through her subverting male-centered text (Diamant, 2009: 24). Therefore, Dinah weaves the myth, told by men, from a different perspective for herself and her mothers.

Although her brothers are older than Dinah, she always takes on the role of the group leader and main storyteller while playing games. Dinah develops the midwifery skill she learned from her aunt, Rachel, and uses it wisely to continue to establish relationships with women throughout her life and, most importantly, to exist as a woman and as an individual. According to the conditions of the time, Dinah does what women cannot do; as the only daughter in the family, she manages to get ahead of Jacob's twelve sons with her skills. Furthermore, she falls in love and does not hesitate to have sexual intercourse with the man she loves. After her husband and family are murdered, she goes to Egypt to establish a new life and becomes famous as a very good midwife. In a word, the voiceless female character in the Hebrew myth is revived as a smart, ambitious, capable, and resilient woman. In the novel, the women, Diamant recreates, reveal themselves as subjects decentralizing the man's power and knowledge. She does not treat women as secondary to men and pays special attention to them by creating sophisticated individuals.

Conclusion

This research has focused on the deconstruction and reinterpretation of a Hebrew myth, creating a contemporary text from a female perspective who does not say a single word in the book of *Genesis*. It has been determined that the reproduced myths present a multifaceted mosaic instead of a one-way perspective. In this context, Diamant's novel has been analyzed through the lens of postmodern feminist criticism within the framework of the concept of feminine writing. It has been emphasized that as Cixous defends, women reveal their own

² Personal communication through e-mail on October 26th, 2020.

suppressed history when they discover new ways of writing that can break the male-dominated rules and women must speak about themselves and their bodies, stating that there is no limit to women's creativity. Therefore, it has been inferred that when women speak and write about themselves and their bodily desires, false images of women can be destroyed, and masculine meanings and symbols will collapse.

In conclusion, by rewriting the story of Dinah, Jacob's only daughter, Anita Diamant has shown that men give little or no place to women in their stories, whereas women's stories are more complex than one might think. She has portrayed Dinah and other female characters as active and self-assertive agents. Weaving a long and more distinct narrative than the biblical text, the author has transformed hierarchical structures of patriarchal discourse through her textuality and female characters' sexuality in *The Red Tent*. The analysis of the rewritten text reveals that feminine writing liberates the female body and its sexual experiences from the authority of androcentric ideology. Additionally, it has been observed that the textual strategies, used by Diamant, to subvert the patriarchal order in the *Old Testament* myth and to create a gynocentric myth, bring forwards alternative definitions of female identity apart from motherhood and housewifery.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- Bronner, L. L. (2004). *Stories of biblical mothers: Maternal power in the Hebrew Bible*. University Press of America.
- Cabot, V. (2000). Speaking volumes: Woman's voice; 'red tent' tells other side of story. *Jewish News of Greater Phoenix*, 52(19), 61-74.
- Chakraborty, D. (2013). Analyzing ecriture feminine in the laugh of the Medusa. *European Academic Research*, 1(9), 2895-2904.
- Cixous, H. (1976). The laugh of the Medusa. *Signs*, 1(4), 875-893.
- De Beauvoir, S. (1997). *The second sex*. H. M. Parshley (Ed. and Trans.), Vintage Publishing.
- Diamant, A. (2002, January 2). Author chat. *Washington Post Online*, http://discuss.washingtonpost.com/wpsrv/zforum/01/author_diamant010101.htm.
- Diamant, A. (2003). *Pitching my tent: On marriage, motherhood, friendship, and other leaps of faith*. Scribner Publishing.
- Diamant, A. (2009). *The red tent*. 10th Anniversary ed. Allen & Unwin.
- Diamant, A. (2019a, September 11) Frequently asked questions. <https://anitadiamant.com/the-red-tent-frequently-asked-questions/>.
- Diamant, A. (2019b, November 20). *The red tent* - Q&A. <https://anitadiamant.com/the-red-tent-qa/>.
- Dworkin, A. (1974). *Woman hating*. Penguin Books.
- Fetterman, B. V. (2007, November 29). Significant Jewish books *Reform Judaism Online* https://reformjudaism.org/author/bonny-v_fetterman?page=0.
- Finding, A. (2004). *Anita Diamant's The red tent: A reader's guide*. The Continuum International Publishing Group Inc.

- Fuchs, E. (2003). *Sexual politics in the Biblical narrative*. Sheffield Academic Press.
- Gerner, L. (1987). *The creation of the patriarchy*. Oxford University Press.
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the other woman*. G. C. Gill (Trans.), Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1993). *Je, tu, nous: Toward a culture of difference*. A. Martin (Trans.), Routledge.
- Justice, F. L. (2007). An interview with Anita Diamant, <http://www.copperfieldreview.com/interviews/diamant.html>. (Accessed November 29, 2019).
- Millett, K. (2016). *Sexual politics*. Columbia University Press.
- Ostriker, A. (1993). Out of my sight: The buried woman in Biblical narrative. In *Feminist Revision and the Bible* (pp. 27-40), Blackwell Publishing.
- The Scofield Study Bible. (2002). (New King James Version). C. I. Scofield (Ed.), Oxford University Press.
- Tumanov, V. (2007). Dinah's rage: The retelling of *Genesis 34* in Anita Diamant's *The red tent* and Thomas Mann's *Joseph and his brothers*. *Canadian Review of Comparative Literature*, 34(4), 375-388.
- Woolf, V. (1929/1977). *A room of one's own*. Grafton. Harper Collins Publishers.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KÜLTÜRÜ VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: İSTANBUL'DA ÇEVRE KONUSUNDA FAALİYET GÖSTEREN DERNEKLER

 Nebiye KONUK KANDEMİR* Elif HABİP**

ÖZET

Toplumsal yapının tüm unsurlarını etkileyen kaynakları etkin, verimli ve gelecek nesillere aktarılabilir şekilde kullanılmasını ifade eden sürdürülebilirlik, insan-doğa ilişkisi dengesinin bozulmasıyla farklı açılardan tartışılan bir kavram olmaya başlamıştır. Bu çalışmada ise, sürdürülebilirlik kültürü ve bunun inşasında sivil toplum kuruluşlarının rolünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çerçevede Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü bünyesinde kayıtlı olan çevre dernekleri araştırmanın örneklemini olarak ele alınmıştır. Web sitesi bulunan derneklerin amaçları Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (17 SKH) doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu derneklerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden yeterince istifade etmediği içerik analizi ile ortaya konulmuştur. Derneklerin amaçları doğrultusunda en çok ortaya çıkan sürdürülebilir Kalkınma Hedefi "13-İklim Eylemi"dir. Elde edilen veriler ışığında bu çalışmada derneklere ve yapılacak yeni araştırmalara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: toplumsal değişme, çevre sorunları, sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik kültürü

Sustainability Culture and Non-Governmental Organizations: Associations Acting on the Environment in İstanbul

ABSTRACT

Sustainability, which expresses the effective, efficient and transferable use of resources that affect all elements of the social structure, has started to be a concept discussed from different perspectives with the deterioration of the human-nature relationship balance. In this study, it is aimed to reveal the sustainability culture and the role of non-governmental organizations in its construction. In this context, environmental associations registered under the General Directorate of Civil Society Relations were taken as the sample of the research. The aims of the associations whose websites are accessible have been evaluated in line with the United Nations Sustainable Development Goals (17 SDGs). It has been revealed by content analysis that these associations do not sufficiently benefit from the Sustainable Development Goals. SDG 13-Climate Action is the most emerging in line with the objectives of the associations. In line with the data obtained, suggestions were presented to the associations and new researches to be done in this study.

Key Words: social change, environmental problems, sustainability, sustainability culture

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İzmir / TÜRKİYE, nebiye.konukkandemir@deu.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Galata Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, elif.habip@galata.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Konuk Kandemir, N. & Habip, E. (2023). Sürdürülebilirlik kültürü ve sivil toplum kuruluşları: İstanbul'da çevre konusunda faaliyet gösteren dernekler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 817-840. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1282979>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 13 Nisan / April 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 1 Mayıs / May 2023

Giriş

Dünya üzerinde yaşayan milyarlarca insanın sonsuz ihtiyaçlarına cevap veren “çevre”, 18. yüzyıldan bu yana insan-doğa dengesinin bozulması ile sürdürülebilirlik tartışmalarını gündeme getirmiştir. İnsanlığın çevreye verdiği tahribatın doğanın kendini yenileme hızından daha yüksek olması ve insanlığın çevreye verdiği zararın gözle görülür düzeye gelmesi belirli grupları ve kurumları harekete geçirmiştir. Birleşmiş Milletler bu konuda belirli zirveler düzenlemekte ve birtakım raporlar yayınlamaktadır. Aynı zamanda ülkelere ve kurumlara bir rehber niteliğinde olan 2015-2030 yıllarındaki sürdürülebilir kalkınma hedeflerini belirlemiştir. Bu hedeflerden bazıları doğrudan çevre ile ilintilidir.

Bireyler, kurumlar ve ülkeler ile ulus üstü oluşumlar, davranışlarını ve stratejilerini bu hedefler temelinde yürüttüğü takdirde başta iklim krizi olmak üzere çevresel değişimlere karşın mücadele verilmiş olacaktır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için sürdürülebilirliğin özümsemesi ve her adımın bu çerçevede planlanarak sürdürülebilirlik kültürünün oluşumuna ve gelişimine katkı sağlanması gerekmektedir. Sürdürülebilirlik, toplumsal yaşam içinde kendine yer buldukça ve kültürün ayrılmaz bir parçası olmaya başladıkça sürdürülebilirlik kültüründen söz etmek mümkün olabilecektir. Sürdürülebilirliği benimseme ve bu kültürün oluşumu ve gelişimi her kültürde aynı düzeyde değildir. Bunun için sürdürülebilirlik kültürünün inşa edilmesinde toplumda birlikte katılım ve bu kültürün gelişmesi için farklı bakış açılarının katkılarının sağlanması gerekmektedir. Örneğin sivil toplum kuruluşları (STK'lar) da bu alanda önemli bir role sahip olma potansiyeli taşımaktadır. STK'lar, toplumun çeşitli kesimlerini bir araya getirerek, politika yapıcılarına ve karar vericilere etki etmek ve çözümler üretmek için çalışmalar yürüttüklerinden sürdürülebilir bir gelecek için farkındalık yaratmak konusunda da etkin rol oynayabilecekleri değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada sürdürülebilirlik kavramının tarihsel arka planı ile birlikte 2010 Avrupa Kültür Başkenti ödülüne sahip İstanbul'da sivil toplum kuruluşlarından çevre konusunda faaliyet gösteren derneklerin çalışmaları içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi, web sitesi üzerinde tarama yönetimi ile gerçekleştirilmiştir. Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğüne kayıtlı olan dernekler üzerinden alınan örneklerdeki kurumların web sitelerinde yer alan amaçları Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda değerlendirmeler yapılarak bir durum tespitinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda derneklerin amaçlarını SKH 13-İklim Eylemini ön plana çıkardıkları gözlemlenmiştir.

1. Sürdürülebilirlik

Kavramsal açıdan ele alındığında sürdürülebilirlik, ekonomik nedenlerle daha aktif şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Ancak sürdürülebilirlik, toplumsal yapının tüm unsurlarını etkileyen tüm kaynakların etkin, verimli ve gelecek nesillere aktarılabilir şekilde kullanılmasını kapsar. Bu sebeple sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir gelişme, sürdürülebilir kentler, sürdürülebilir girişimcilik, sürdürülebilir kültür ve sürdürülebilir toplum (Brundtland, 1987; Marshall vd., 2015; Tilley & Young, 2009) şeklinde temas ettiği alanlara göre literatürde farklı açılardan değerlendirilmektedir.

Sürdürülebilirlik, sanayileşmenin bir sonucu olarak hızla artan tüketim talebinin ekolojik dengeyi sarsması ve çevre kirliliği tartışmalarının yer aldığı bir denklemde ön plana çıkan bir kavramdır (Ertan, 2018: 464). Bu sebepten dolayı modern dönemde etkin bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda ele alınması gereken bir diğer kavram ekolojidir. Ekoloji kavramı ise Yunanca oikos (eve ait) ve logos (çalışma) kavramlarından türetilmiştir. Temel anlamı ile ekoloji, “organizmalar ve çevreleri arasındaki ilişkilerin bütünlüğünü ele alan” çevresel yaşam çalışmasıdır. Diğer taraftan ekonomi kavramı da ekoloji kavramı ile aynı kökten (oikos) gelmektedir. Bu sebepten hareketle ekoloji ve ekonomi disiplinlerinin birlikte ele

alınması gerekir (Odum & Barrett, 1971: 2). Ancak uzun yıllar ekonominin öncelikli olması ve ekoloji ile karşıt alanlar gibi değerlendirilmesi sonucunda bugün karşılaşılan çevresel problemler ortaya çıkmıştır.

Çevre sorunları, dünya üzerinde farklı şekillerde kendini göstermektedir. Doğal kaynakların hızla tükenmesinin yanında, çevresel problemler, biyokütle kullanımı (biomass appropriation), iklim değişimi, ozon tabakası aşınımı ve atmosferin korunması, toprak aşınımı ve çölleşme, bioçeşitliliğin tahribatı, ormansızlaşma, çevre kirliliği vb. şeklinde ifade edilebilir (Tutulmaz, 2012: 603). Bilindiği gibi kuraklık ve su kaynaklarının hızla tükeniyor olması önemli çevre sorunlarının başındadır. İnsanoğlunun ekonomik refah için doğal kaynaklara verdiği zararlar ve tahribat ekonomik yapıyı da etkilemektedir. Bu doğrultuda ekonominin sahip olduğu çevresel sermaye azalmakta ülkelerin refah düzeylerini tehdit etmektedir. Çünkü çevresel sermaye sahip olunan yüksek doğal değerleri ifade etmektedir. Bu değerler, bir kalkınma mantığının temelinde yer alan varlıkların ana kaynağını temsil eder (Pallarès-Blanch vd., 2015: 133). Bu sebepten sürdürülebilir kalkınmadaki en önemli faktörlerden biri çevresel sermayedir. Bu bağlamda ülkelerin ve şehirlerin çevresel sermayesi hesaplanmakta ve değerlendirilmektedir. Örneğin Almanya'nın sürdürülebilir ulaşım lideri olan Freiburg şehri, çevresel sermayeye sahip Almanya'nın en sürdürülebilir şehirlerinden biri olarak nitelendirilmektedir (Buehler & Pucher, 2011: 45). Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınma, ekoloji, çevresel sermaye ve yeşil ekonomi gibi birçok kavram birlikte kullanılmakta ve anlam ifade etmektedir. Aynı zamanda bu durum sürdürülebilirlik kavramının geniş bir çatıya sahip olduğunu göstermektedir.

Ekonomi, sosyoloji, çevre bilimi ve yönetimi, işletme yönetimi, siyaset ve hukuk gibi birçok disiplinin konusu olan sürdürülebilirlik "Toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, doğal ve insan kaynaklarının tümünün ihtiyatlı kullanımını sağlayan ve buna saygı duyma temelinde sosyal bir bakış yaratan katılımcı bir süreç" olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda tanımlanan sürdürülebilirlik kavramının toplumsal süreçlerdeki yeri tartışılmaktadır. Hak, demokrasi, dürüstlük ve diğer önemli toplumsal kavramların da yer aldığı çerçevede sürdürülebilirlik, neo-klasik ekonomi teorisine göre refah maksimizasyonu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama ile sürdürülebilirlik gerçekte yiyecek, giyecek, sağlık, eğitim gibi insan refahının en önemli unsurlarını içermektedir (Sarıkaya & Kara, 2007: 222).

Güler ve Turan'ın belirttiği gibi "Sürdürülebilirlik; bir toplumun, ekosistemin ya da sürekliliği olan herhangi bir sistemin işleyişinin kesintisiz, bozulmadan, aşırı kullanımla tüketilmeden ya da ana kaynaklara aşırı yüklenilmeden devam ettirebilme yeteneğidir." Farklı açılardan ele alınan sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve toplumsal olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır (Güler & Turan, 2010: 255). Bu üç boyut şu şekildedir: "Ekonomik sürdürülebilirlik, özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından ekonomik büyümenin, kaynakların daha verimli kullanımı suretiyle sürdürülmesi ve yoksulluğun giderilmesini ifade etmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin doğal kaynaklar ve biyolojik çeşitliliğe geri dönüşü olmayan zararlar verilmeksizin sürdürülmesini öngörmektedir. Toplumsal sürdürülebilirlik, ekonomik faaliyetlerin maliyet ve ürünlerinin farklı kesimler arasında adil bir şekilde dağılımı, bunlardan etkilenecek olanların karar alım süreçlerine etkin katılımı, toplumun sağlık ve refahının korunması gibi göstergeleri içermektedir." (Kutlu, 2019: 3)

Sürdürülebilirlik kavramı özellikle sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir gelişme kavramlarıyla birlikte tartışılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporda sürdürülebilir gelişme; "temel ekonomik, çevresel ve sosyal hizmetlerin, bu hizmetlerin

dayandığı ekolojik ve toplum merkezli sistemlerin varlığını tehdit etmeksizin herkese sunulabildiği gelişme olarak tanımlanabilir. Sürdürülebilir gelişme; yaşayan ve gelecekte yaşayacak olan tüm insanların, mevcut çevresel sınırlar dâhilinde, ekonomik ve sosyal gelişmeye adil olarak katılmalarını sağlamak için gerekli olan üretim ve tüketim biçimlerindeki değişimlerle ilgilidir” şeklinde belirtilmiştir (Güler & Turan, 2010: 256).

Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik nedenler bağlamında ele alınmasına karşın, ilişkili olduğu kavramlar ve bu doğrultuda birçok disiplinde kendine yer bulması nedeniyle diğer toplumsal olgular ve sorunlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan sürdürülebilirlik kültürü, sürdürülebilir kentler vb. kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Bu çalışma da sürdürülebilirlik kavramı bu doğrultuda geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Sürdürülebilirlik kültürünün yerleşmesi için evrensel hedefler bağlamında ele alınması önem arz etmektedir.

1.1. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)

6-8 Eylül 2000 tarihlerinde Newyork’da düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinin belirlendiği zirvede, sürdürülebilir kalkınma için önemli çıktılar belirlenmiştir. Bu zirveye bağlı olarak ortaya konulan değerler 2015 yılında BM Genel Kurulunda revize edilmiş ve 2015-2030 yıllarını kapsayan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) belirlenmiştir (United Nations, 2023). (Bk. Şekil 1.)

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar (UNDP, 2023)

17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi aşağıda yer almaktadır (Habitat, 2023; Peşkircioğlu, 2016: 6-7):

1. Yoksulluğa Son: “Zaman ve yer fark etmeksizin tüm yoksullukları ortadan kaldırmak”,

2. Açlığa Son: “Açlığı bitirmek, gıda güvenliğini sağlamak, beslenme olanaklarını artırmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek”,

3. Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam: “İnsanların sağlıklı bir yaşam sürmelerini ve herkesin her yaşta refahını sağlamak”,

4. Nitelikli Eğitim: “Herkese eşit eğitim imkânı sunmak ve herkese yaşam boyu eğitim imkânı tanımak”,

5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Kadınların ve kız çocuklarının toplumsal konumlarını güçlendirmek,

6. Temiz Su ve Sanitasyon: Herkes için temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir suya erişim,

7. Erişilebilir ve Temiz Enerji: Herkes için erişilebilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji sağlamak,

8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme: Sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınmayı sağlamak, tam ve üretici istihdamı ve insan onuruna yakışır işleri sağlamak,

9. Sanayi Yenilikçilik ve Altyapı: Sürdürülebilir ve kapsayıcı sanayileşmeyi ve inovasyonu teşvik etmek ve bu bağlamda sürdürülebilir altyapı inşa etmek,

10. Eşitsizliklerin Azaltılması: Ulusal ve uluslararası boyutta eşitsizlikleri azaltmak,

11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar: Kentleri ve insan yerleşim yerlerini herkesi kucaklayan, güvenli, güçlü ve sürdürülebilir kılmak,

12. Sorumlu Üretim ve Tüketim: Sürdürülebilir tüketimi ve üretimi sağlamak,

13. İklim Eylemi: İklim krizi ile mücadelede acil önlemler almak,

14. Sudaki Yaşam: “Okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını sürdürülebilir kalkınma için korumak ve sürdürülebilir şekilde kullanmak”,

15. Karasal Yaşam: “Karasal ekosistemleri korumak, restore etmek ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak, ormanların sürdürülebilir kullanımını sağlamak, çölleşme ile mücadele etmek, toprakların verimlilik kaybını durdurmak ve geriye çevirmek ve biyoçeşitlik kaybını durdurmak”,

16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar: “Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve herkesi kucaklayan toplumları teşvik etmek, herkesin adalete erişimini sağlamak, her seviyede etkin, hesap verebilir ve kucaklayıcı kurumlar inşa etmek”,

17. Amaçlar için Ortaklıklar: “Sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığın uygulama araçlarını güçlendirmek ve küresel ortaklığı yeniden canlandırmak”.

Özetle, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde; yoksullukla etkin mücadele, yaygın ekonomik büyüme, eğitim, sağlık, sosyal koruma ve işsizlik gibi alanlardaki ihtiyaçların adil olarak karşılanması, cinsiyete dayalı eşitsizliklerin azaltılması, bebek ölüm oranlarının düşürülmesi, toplu ulaşımın geliştirilmesi, yaşanabilir konutların sağlanması hedeflenmiştir. Her hedefteki ilerlemeyi ölçmek için belirli göstergeler bulunmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri temel olarak, herkes için sürdürülebilir bir gelecek için çalışmayı benimser. Bu doğrultuda sürdürülebilirlik adına çalışmak için tüm ülkelere işletmelere ve bireylere bir eylem çağrısı sunar.

Sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirme kuruluşlarının kendilerini değerlendirebilmeleri açısından 17 SKH önem arz etmektedir. Aynı zamanda sürdürülebilirlik için yapılan değerlendirmeler ve raporlamalarda artık kabul edilen belirli kriterler bulunmaktadır (Aksoy, 2019: 324). Sivil toplum kuruluşlarının da 17 SKH üzerinden değerlendirmeler yaparak, gelecekteki kapasitelerini bu yönde geliştirme hedefleri koymaları ve büyük ölçekteki sürdürülebilirlik hedefleri ile uyumlu çalışmalar yapmaları sürdürülebilirlik kültürüne katkı açısından değerli olacaktır.

1.2. Sürdürülebilirlik Kültürü

Sürdürülebilirlik kültürü, toplumsal sürdürülebilirlik temelinde ele alınabilecek bir kavramdır. Toplumsal sürdürülebilirlik, toplumun sahip olduğu kültürel birikimin gelecek nesillere aktarımını ifade eder ve her ne kadar sayısal görünümü kentlerdeki kadar net olmasa

da sürdürülebilirlik kültürünün inşası açısından önem arz etmektedir. Toplumsal sürdürülebilirlik, “kültürel çeşitliliğini koruyabilen, doğal çevresi ile uyum içinde olan, göreceli bir sosyal denge ve barışçıl ilişkiler içinde yaşamını sürdüren ve bu durumunu koruyucu mekanizmalara sahip olan, çoğulcu ve demokratik bir siyasal yapıya sahip olan, bütün üyelerine eşit imkânlar ve fırsatlar sunan, kendi gücüne dayanan ve bu koşullar altında sürekli büyümeyi gerçekleştirebilen bir toplum” olarak tanımlanmaktadır (Doğru, 2009: 14). Toplumsal sürdürülebilirliğin temeli eğitim, sağlık, toplumsal dayanışma, kültürel kimlikler ve çeşitlilik gibi değerlerin korunmasına dayanmaktadır. Bu durumun ise güçlü sivil toplum ve katılımcılık ile gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir (Kutlu, 2019: 6).

Toplumsal sürdürülebilirlik, kültürün önemli bir unsuru olan ahlak ile ilişkilendirilerek, “Sürdürülebilirlik çevre hareketi içerisinde ortaya çıkan, oldukça yaygın olarak kabul gören ve içeriği siyasal süreç içinde, sürekli olarak yeniden belirlenmeye çalışılan bir ahlak ilkesidir” şeklinde tanımlanmaktadır (Tekeli, 1999’dan akt. Taşçı, 2012: 10).

Sürdürülebilirlik kültürü, sürdürülebilir kalkınmanın yaşandığı bir toplumda bireyleri de değerlendirmeye alan (Goel & Sivam, 2015: 62), toplumsal yaşamdaki paydaşlara bir görev veren ve dahası sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştiği bir toplumda paylaşılan ve kabul edilen kültürü ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır.

Sürdürülebilir kalkınmada ilerleyebilmenin en temel yolu, sürdürülebilir bir yaşam tarzının benimsendiği ve ödüllendirildiği sürdürülebilirlik kültürünün oluşturulmasıdır. Kurumların sürdürülebilirlik uygulamalarının yanı sıra, bireylerin sürdürülebilirlik kültürünün oluşumundaki dinamiklere etkisinin daha fazla olduğu belirtilmektedir (Kashima, 2020: 538). Sürdürülebilirlik eğilimine yönelik kültürel değişimin olduğu toplumlarda dolaylı olarak sürdürülebilirliği özel kuruluşlara ve kamu kuruluşlarına etkisi yüksek olacaktır.

Sürdürülebilirlik kültürünün bir toplumda oluşması için değişimde incelenmesi gereken noktalar insan-doğa ilişkisi, insan-sanat ilişkisi ve sosyal ağlarda sürdürülebilirlik değişiminin olmasıdır (Kashima, 2020: 538). Bu bağlamda sürdürülebilirlik kültürü için kültürel değişime odaklanılmalıdır. Çünkü bu, yeni dünyada sürdürülebilir ekonomik büyüme için yeni stratejinin temellerinden biridir (Bervar & Bertonec, 2016: 243). Kültürel değişim, sürdürülebilirlik ekseninde olmadığı sürece toplumsal yapıların bu alanda kendilerini kabul ettirmeleri zor olacaktır.

Sürdürülebilirlik kültürünün oluştuğu toplumlarda değerlendirilmesi gereken bir diğer konu sürdürülebilir kentleri, sürdürülebilir kentsel yaşamı kapsayan kentsel sürdürülebilirliktir. Kentsel sürdürülebilirlik kavramı, ölçümlenebilir özelliğinden dolayı toplumsal sürdürülebilirliğin önemli bir unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Sosyal etkinin değerlendirilmesinde toplumsal katılım, planlama ve politikaların kent için kabul edilebilir kriterler olduğu söylenebilir (Biler, 2019: 47). Kırdan kente göç ve kentsel yaşamın ön plana çıktığı göz önüne alındığında sürdürülebilirliğin kentsel boyutu önem arz eder. Çünkü yapıları itibarıyla kentler oldukça fazla kaynak kullanılan ve yüksek enerji tüketimine sahip yerleşme birimleridir. Bu eğilimler ile kentlerin yerleşim birimi olarak devamlılığının zorlaşacağı söylenebilir (Taşçı, 2012: 9-10). Tosun’un belirttiği gibi, “sürdürülebilir kentleşme yaklaşımında ekoloji olgusu; hızla tükenen çevresel kaynakların kendini yenileyebilme kapasitesini geliştirmeyi, söz konusu çevresel kaynaklar tükendiğinde ise dünyanın bir başka bölgesinde bulunur görüşünün bireyler tarafından benimsenmesinin önüne geçmeyi ve kentin yakın çevresindeki kaynakların kirletilmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Kentsel sürdürülebilirlikte ekolojik boyut sadece kentin kendi sınırları içindeki çevresel kalitenin geliştirilmesinden ibaret değildir, aynı zamanda çevresel maliyetlerin geleceğe, diğer ekosistemlere veya diğer insanlara transferinin azaltılması ya da engellenmesini de içermektedir” (Tosun, 2017: 184).

Sürdürülebilirlik kültürünün inşası, bireyin yaşadığı yerden başlayıp çok daha ötesine evrilen, tüm doğayı içine alan bir çevreyi kapsamaktadır. İnsanlar çevrelerini inşa eder; yalnızca evler ve yollar gibi yapıları çevreyi değil, aynı zamanda sosyal ağlar ve sosyal kurumlar dâhil olmak üzere sosyal çevreyi de inşa ederler. Bunu sağlayan husus kültürdür (Kashima, 2020: 539-540). Bu sebeple, sürdürülebilirlik kültürünün inşası sosyal yapıya ve sosyal ağlara ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşlarının birey ile ilintili sürdürülebilirlik kültürünün inşasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

1.2.1 Sürdürülebilirlik Kültürü ve Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları

1987 yılında Brundtland Raporu'nda belirtilen sürdürülebilirliğin sosyal boyutu (Küçük & Güneş, 2013: 298) sürdürülebilirlik kültürünün inşasına etki edebilecek sosyal ağları ve sosyal kurumları işaret etmektedir. Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşları sürdürülebilirlik açısından önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde çevrenin korunması bağlamında STK'lar aktif faaliyet göstermeye, dünya genelinde ses getiren eylemler gerçekleştirmeye başladıkları bilinmektedir. Bu kapsamda en bilinen çevreci sivil toplum kuruluşu Hollanda'da merkezi bulunan "Greenpeace"dir (Arslan, 2011: 247). Aynı zamanda Greenpeace Türkiye adıyla Türkiye'de de faaliyet göstermektedir. Bunun yanında Türkiye'de çevre ve doğal hayatın korunması faaliyet alanındaki sivil toplum kuruluşu sayısı şehir sırasına göre Tablo 1'de belirtilmektedir.

Tablo 1: Şehirler ve Çevre ve Doğal Hayatın Korunması Faaliyet Alanındaki Sivil Toplum Kuruluşu Sayısı

Adana	36	Bayburt	0	Elâzığ	8	Karabük	5	Mardin	30	Şanlıurfa	22
Adıyaman	19	Bilecik	9	Erzincan	4	Karaman	11	Mersin	54	Şırnak	5
Afyonkarahisar	28	Bingöl	4	Erzurum	10	Kars	11	Muğla	113	Tekirdağ	48
Ağrı	4	Bitlis	10	Eskişehir	35	Kastamonu	10	Muş	7	Tokat	18
Aksaray	9	Bolu	15	Gaziantep	26	Kayseri	38	Nevşehir	3	Trabzon	23
Amasya	11	Burdur	7	Giresun	15	Kırıkkale	10	Niğde	4	Tunceli	3
Ankara	203	Bursa	124	Gümüşhane	8	Kırklareli	25	Ordu	21	Uşak	28
Antalya	86	Çanakkale	53	Hakkâri	6	Kırşehir	9	Osmaniye	42	Van	11
Ardahan	4	Çankırı	2	Hatay	33	Kilis	5	Rize	24	Yalova	19
Artvin	30	Çorum	11	İğdir	8	Kocaeli	95	Sakarya	58	Yozgat	4
Aydın	53	Denizli	33	İsparta	11	Konya	49	Samsun	38	Zonguldak	18
Balıkesir	74	Diyarbakır	40	İstanbul	373	Kütahya	26	Siirt	3		
Bartın	14	Düzce	13	İzmir	209	Malatya	17	Sinop	13		
Batman	8	Edirne	35	Kahramanmaraş	39	Manisa	68	Sivas	15		

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğünden (2023) alınan bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye'de yer alan şehirlerde "Çevre ve Doğal Hayatın Korunması Faaliyet Alanı" başlığında çalışma yürüten toplam kuruluş sayısı 2723 olup en fazla kuruluş 373 ile İstanbul'da bulunmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023). Türkiye'deki büyük şehirlerde çevre konulu STK'ların sayısının fazla olması, kentsel yaşam-çevre sorunu ilişkisinin daha belirgin hâle geldiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle kentlerin daha çok çevre sorununa sebep olduğu ve aynı zamanda bununla mücadelenin de doğal olarak kentlerde daha yaygın olduğu söylenebilir. Ancak kentlerin nüfus

oranı ile doğrudan ilişkili olmadığı da çıkarılması yapılabilir. Bayburt şehrinde 0, Tunceli şehrinde 3 ve Nevşehir şehrinde de 3 çevre STK bulunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmada insanı yönlendirebilecek en önemli aygıt çevre alanındaki sivil toplum kuruluşlarıdır. Küçük ve Güneş'in (2013: 307) çalışmasında elde edilen veriler göstermektedir ki bu alandaki sivil toplum kuruluşlarının nihai hedef kitlesi toplumdur. Bu sebepten sivil toplum kuruluşları, sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak ve devamlılığını getirecek sürdürülebilirlik kültürü için gerekli kültürel değişime katkı sağlayabilecek yapılardır. Kültürel değişim, kültürel dinamiklerin değişmesi ile mümkün olabilecektir (Kashima, 2016: 93). Makro ve mikro ölçekli kültürel dinamiklerin gerekli revizyonu sürdürülebilirlik kültürünü inşa edecektir.

Literatürde bu bağlamda yapılan çalışmaların olduğu, kalkınmada sivil toplum kuruluşlarının yer aldığı ve bu bağlamda Asya, Avrupa ve Afrika'dan deneyimlerinin paylaşılarak STK'nın rolleri ve önemi üzerine durulduğu söylenebilir (Lewis vd., 2021: 1). STK'ların kalkınma noktasında önemli rol oynadığı ve birçok felaketten sonra da aktif bir şekilde görev aldığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda yerel, ulusal ve uluslararası birçok sivil toplum kuruluşu yer almaktadır. Bu doğrultuda özellikle uluslararası sivil toplum kuruluşlarının başlattığı kampanyalar ile daha görünür hâle gelmeye başlamıştır.

Sivil toplum kuruluşları, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli hizmetlerin sağlanması ve politika yapıcıları etkilemek üzere yaptıkları kamuoyu kampanyaları ile dikkat çeker. Bu temel faaliyet alanlarını gerçekleştirdikleri başlıklar ise, acil durum müdahalesi, demokrasi inşası, çatışma çözümü, insan hakları çalışmaları, kültürel koruma, çevresel aktivizm, politika analizi, araştırma ve bilgi sağlama gibi çeşitli roller üstlenmektedir. Birleşmiş Milletlerin (BM) ortaya koyduğu "17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi" de bu bağlamda düşünülebilecek sivil toplum kuruluşlarının da temel amaçlarıdır. Bu bakış açısı ile sürdürülebilir kalkınma için sivil toplum kuruluşları önemli rol oynamaktadır. Sivil toplum kuruluşları bu amaçları gerçekleştirmeye çalışarak ve bu konuda kamuoyu kampanyaları düzenleyerek sürdürülebilirlik değerlerinin benimsenmesine imkân tanımaktadır (Tata & Prasad, 2015: 278-279). Bu doğrultuda kültürel olarak çevre bilinci artmaktadır. Park, Russell ve Lee'nin (2007: 105) belirttiği üzere "insanlar çevresel konularda kültürel olarak daha bilinçliyse, daha yüksek düzeyde sürdürülebilirlik sonuçları" ortaya konulmaktadır.

2. Çevre Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler: İstanbul Örneği

Bir şehirde ve/veya bölgede sürdürülebilirlik kültürünün oluşumu, varlığı tartışılıyorsa sivil toplum kuruluşlarının değerlendirmeye alınması gerekmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin metropol şehri olan İstanbul'daki "çevre" konusunda faaliyet göstermeyi amaçlayan sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ele alınmıştır.

2.1. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yönteminin bir çeşidi olan içerik analizi kullanılmaktadır. İçerik analizi çerçevesinde kantitatif ve kalitatif analizler yapılabilmektedir. Özellikle, metin bazında içerik analizi sayesinde, metnin mesajı daha iyi anlaşılabilir ve belirli bir alanda araştırma yapmak isteyenler için önemli bir veri kaynağı oluşturabilir. Bunun yanı sıra belirli sınıflandırmalara ayrıştırılmasına olanak sağlayabilir (Kavut, 2010: 13-15).

Araştırmaya uygun olarak nitel araştırma yönteminde belirlenen tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. "Tarama modeli var olan mevcut bir durumu değiştirmeye kalkışmadan var olduğu biçimiyle betimlemeyi amaçlar" (Karasar, 1998: 77). Bu araştırmada öncelikle Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğüne kayıtlı dernekler ve belirlenmiş sınıftaki

derneklerin web siteleri taranmıştır. Derneklerin web sitelerinden alınan veriler incelenerek amaçlar, “Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” göz önüne alınarak kategorize edilmiştir. Bu kategorizasyon ile dernek amaç ve faaliyetlerinin uluslararası düzeyde sürdürülebilirlik hedeflerine ne derece yaklaştığını görmek amaçlanmıştır.

Birinci adımda Tablo 2’de yer alan sivil toplum kuruluşları değerlendirilerek faaliyet alanı “Çevre, Doğal Hayat, Hayvanları Koruma Dernekleri” taranarak, iki alt faaliyet alanında tasnif edilmiştir. Bu alt faaliyet alanları “Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma” ile “Hayvanları Koruma” şeklindedir. Bu doğrultuda İstanbul ilinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğüne kayıtlı olan “Çevre, Doğal Hayat, Hayvanları Koruma Dernekleri” belirli kısıtlar altında ortaya çıkarılmıştır.

2.2. Bulgular

Tablo 2’de yer alan sivil toplum kuruluşları, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğüne kayıtlı olup araştırma yapılabilmesi adına web adresleri bulunan kuruluşlar değerlendirmeye alınmıştır. Derneklerin faaliyet alanı “Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri” olup bu başlık altında iki alt faaliyet alanı bulunmaktadır. Bu alt faaliyet alanları ise “Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma” ile “Hayvanları Koruma” şeklindedir. Bu doğrultuda İstanbul ilinde Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğüne kayıtlı olan “Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri” belirli kısıtlar altında ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere İstanbul ilinde “Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri” başlığı altında 93 dernek bulunmaktadır. Bu derneklerden 53’ü doğrudan “Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma” alt faaliyet alanında iken 28 dernek ise doğrudan “Hayvanları Koruma” alt faaliyet alanındadır. Geriye kalan 12 dernek ise birden fazla değer taşımaktadır. Tablo 2’de ise “çevre, su ve doğal hayatı koruma” faaliyet alanındaki 93 dernek gösterilmektedir.

Tablo 2: İstanbul İlindeki Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri

	Dernek Adı	Dernek Grubu
1	“Akita Irkları Koruma ve Geliştirme Derneği”	Hayvanları Koruma
2	“American Staffordshire Terrier Irkı Kinoloji Derneği”	Hayvanları Koruma
3	“Anadolu İzcilik Federasyonu”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
4	“Anadolu Speleoloji Grubu Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Hayvanları Koruma
5	“Arıköy Çevre Gönüllüleri Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
6	“Arkadaş Canlı Hakları Derneği”	Hayvanları Koruma
7	“Atık Kâğıt ve Geri dönüşümcüler Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
8	“Avcılar Çevre Kültürünü Geliştirme ve Eğitimi Afet Yardımı Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
9	“Bana Göz Kulak Ol Duyarlı Yaşam Derneği”	Hayvanları Koruma
10	“Belçika Malinois Köpeği Derneği”	Hayvanları Koruma
11	“Belgrad Ormanı Koruma Gönüllüleri Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
12	“Bernese Dağ Köpeği Irk Derneği”	Hayvanları Koruma
13	“Beyoğlu Güzelleştirme ve Koruma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
14	“Bir Can Bir Nefes Derneği”	Hayvanları Koruma
15	“Border Collie Derneği”	Hayvanları Koruma
16	“Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
17	“Büyükçekmece Çevre Koruma ve Güzelleştirme Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
18	“Büyükçekmece Sahipsiz Hayvanları Koruma Derneği”	Hayvanları Koruma

19	“Büyükdere Çevre Kültür ve Güzelleştirme Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
20	“Çardak Ağaçlandırma Doğa ve Eğitim Gönüllüleri Derneği İstanbul Şubesi”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Örgün ve Yaygın Eğitim Alanlarında Faaliyet Gösteren Dernekler
21	“Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-İmar, Şehircilik ve Kalkındırma
22	“Çevre Emekçileri Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
23	“Çevre Hukuku Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Hayvanları Koruma
24	“Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
25	“Dayanışma Hayvan Hakları Federasyonu”	Hayvanları Koruma
26	“Deniz Memelileri Araştırma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Hayvanları Koruma
27	“Deniz Temiz Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
28	“Doğa Çöp Üretmez Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
29	“Doğa Savaşçıları Çevre Koruma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
30	“Doğa ve Çevre Eğitimi Geliştirme Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
31	“Dönüşüm Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
32	“Dünya Çevre Bilinci ve Eğitim Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Hayvanları Koruma-Toplumsal Gelişim Dernekleri
33	“Enerji Verimliliği Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
34	“Engelli ve Muhtaç Hayvanları Yaşatma ve Koruma Derneği”	Hayvanları Koruma
35	“Evsiz Hayvanları ve Doğayı Koruma Derneği”	Hayvanları Koruma
36	“Flora Araştırmaları Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
37	“Fransız (French) Bulldog Köpeği Irk Derneği”	Hayvanları Koruma
38	“Gayrettepe Çevre Kültür ve Dayanışma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
39	“Geri Dönüşüm Farkındalık Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
40	“Hayat Hayvanları ve Doğayı Koruma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Hayvanları Koruma
41	“Hayvan Hakları Federasyonu”	Hayvanları Koruma
42	“Hayvanları Çaresizlik ve İlgisizlikten Koruma Derneği”	Hayvanları Koruma
43	“Hayvanları Koruma Kurtarma ve Yaşatma Derneği”	Hayvanları Koruma
44	“Huysuz İhtiyar Hayvan ve Çevre Aktivistleri Derneği”	Hayvanları Koruma
45	“İklim Çevre Kültür ve Aile Çocuk Gelişimi Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
46	“İnsan ve Çevre Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
47	“İstanbul Geri Dönüşümcüler Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-İmar, Şehircilik ve Kalkındırma
48	“İstanbul Ornitholoji Derneği”	Hayvanları Koruma-İhtiyaç Sahiplerine Yardım
49	“Kaktüs ve Sukkulent Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
50	“Karbon Emisyonu Sera Gazı Düşürme ve Kontrol Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
51	“Kemerköy Çevre ve Doğa Koruma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
52	“Konaklar Çevre Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
53	“Köpek Eğitmenleri Derneği”	Hayvanları Koruma
54	“Köpek Irkları ve Kinoloji Federasyonu”	Hayvanları Koruma
55	“Kuraklıkla Mücadele Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
56	“Küçük Hayvan Veteriner Hekimleri Derneği”	Hayvanları Koruma
57	“Küresel Çevre Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
58	“Küresel Isınmayla Mücadele Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
59	“Labrador Retriever Irk ve Spor Derneği”	Hayvanları Koruma

60	“Mavi İklim Yeşil Dünya Hareketi Tüketici Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
61	“ Mavi Sanat Tabiat ve Savunma Derneği ”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Sanat
62	“Mimar Sinan Güzelleştirme ve Çevre Koruma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
63	“Minik Dostlar Derneği”	Hayvanları Koruma
64	“Mutlu Kediler Derneği”	Hayvanları Koruma
65	“Organik Yaşam Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
66	“Pan Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
67	“Regnum Astrum Towers Sitesi Güzelleştirme Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
68	“Rottweiler Irk Derneği”	Hayvanları Koruma
69	“Sahipsiz Hayvanları Koruma Derneği”	Hayvanları Koruma
70	“Silivri Çevre Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
71	“Sokak Bizim Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
72	“Sokak Hayvanlarını Koruma ve Kurtarma Derneği”	Hayvanları Koruma
73	“Sualtı Temizlik ve Bilinçlendirme Hareketi Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
74	“Temiz Atık Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
75	“Toplumsal Afet Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
76	“ Turna Symbiosis Sağlık ve Doğa Gönüllüleri Derneği ”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Toplum ve Kişi Sağlığını Korumaya Yönelik Dernekler
77	“Tuzla Doğayı ve Hayvanları Koruma Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
78	“Tüm Akü İthalatçıları ve Üreticileri Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
79	“Tüm Atık ve Çevre Yönetimi Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
80	“Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
81	“Türkiye Hayvanları Koruma Derneği”	Hayvanları Koruma
82	“Türkiye Kanarya ve Kafes Kuşları Federasyonu”	Hayvanları Koruma
83	“Türkiye Ormancılar Derneği Marmara Şubesi”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
84	“Yaprak Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
85	“Yenilenebilir Enerji Birliği (Eurosolar Türkiye)”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
86	“Yeryüzü Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
87	“ Yeryüzüne Özgürlük Derneği ”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma-Hayvanları Koruma
88	“Yeşil Düşünce Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
89	“Yeşil Türkiye Ormancılar Derneği İstanbul Şubesi”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
90	“Yeşilcan Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
91	“Yıldırımından Korunma ve Topraklama Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
92	“Yuvam Dünya İklim Değişikliği İle Mücadele Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma
93	“Zeytinburnu Kentsel Dönüşüm Ekolojik Planlama Derneği”	Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğünden (2023) alınan bilgiler eşliğinde hazırlanmıştır.

Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma” başlığı altındaki 53 derneğin amacı ve 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefinden (SKH) hangilerine uygun olduğu Tablo 3’te belirtilmektedir.

Tablo 3 dikkate alındığında İstanbul’da yer alan ve web sitesine sorunsuz ulaşılan çevre derneklerinin amaçları doğrultusunda, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin hangilerini

gerçekleştirdikleri gözlemlenmektedir. Tablo 3 üzerinden yapılan değerlendirmelere göre derneklerin en çok benimsediği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi ise “13-İklim Eylemi”dir.

Ek olarak derneklerin amaçları doğrultusunda “4-Nitelikli Eğitim”, “6-Temiz Su ve Sanitasyon”, “7-Erişilebilir ve Temiz Enerji”, “8-İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme”, “9-Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı”, “10-Eşitsizliklerin Azaltılması”, “11-Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar”, “12-Sorumlu Üretim ve Tüketim”, “14-Sudaki Yaşam”, “15-Karasal Yaşam” ve “17-Amaçlar için Ortaklıklar” hedeflerini kabul etmektedirler.

Bu doğrultuda İstanbul gibi bir metropol şehirde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefini ortaya koyan sivil toplum kuruluşunun kısıtlı olduğu söylenebilir. Çünkü bu doğrultuda aktif olarak faaliyetleri gözlemlenen 37 dernek bulunmaktadır.

Tablo 3: Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma başlıklı dernekler amaçları ve Birleşmiş Milletler 17 SKH

Dernek Adı	Dernek Amacı/Amaçları	17 SKH
“Anadolu İzcilik Federasyonu”	<p>“1- Yalnız olmadığımızı bilen, ülkesine, ailesine, arkadaşlarına, birlikte faaliyet gösterdiği İzci Kardeşleri’ne BAĞLILIK hissederek çocuklar yetiştirmek.”</p> <p>“2- Çocuklarımızı İzciliğin en temel prensiplerinden biri olan ÖNDERLİK duygusunu tadan, bunu gündelik hayatına da taşıyan bireyler haline getirmek.”</p> <p>“3- Çağdaş dünyanın anahtar kavramlarından biri olan GELİŞİM’i her zaman göz önünde bulundurmalarını sağlamalarına katkıda bulunmak.”</p> <p>“4- Ailesini ve içinde yaşadığı toplumu önemseyen, İzci Kardeşliği çatısı altında BÜYÜME’yi, çoğalmayı hedeflemelerini sağlamak.”</p> <p>“5- Ve bütün bunları yaparken toplumların ve dünyanın tarih boyunca ürettiği DEĞERLER’in neler olduğunun farkına varmak ve onları yüceltmek.”</p>	4 Nitelikli Eğitim
“Arıköy Çevre Gönüllüleri Derneği”	<p>“Derneğimiz, doğal zenginlikleri korumak, geliştirmek ve güvence altına almak, ağaçlandırmanın önemi hususunda kişileri bilinçlendirmek, çevre korunması için bireyleri özendirme gibi amaçlar taşımaktadır.”</p>	13 İklim Eylemi 15 Karasal Yaşam
“Atık Kâğıt ve Geridönüşümcüler Derneği”	<p>“Dünya üzerindeki yaklaşık yedi milyarlık bir nüfusun dünyamıza getirdiği yükü olabildiğince hafifletmek, küresel ölçekte yürütülen sürdürülebilirlik çalışmaları kapsamında özellikle kâğıt geri dönüşümünü ülke içinde en üst düzeye çekmek, dünyadaki trendleri ve gelişmeleri takip edip sektör temsilcisi üyelerini bilgilendirmek, konferanslar ve paneller düzenlemek, halkın geri dönüşümün önemini kavraması amacıyla sosyal sorumluluk projeleri yürütmek, sektörün sorunlarını tespit edip bu sorunların çözüm yollarını ortaya koymak, geri dönüşebilir atıkların geri kazanılması konusunda teknik ve idari altyapının geliştirilmesini sağlayarak ihtiyaç duyulan toplumsal bilinç ve yasal altyapının oluşturulmasını destekleyecek tanıtım, bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerini yapmak, yaptırmak ve yaymak, kamu kurumları ve sektör işbirliğini artırıcı faaliyetlerde bulunmak, bu doğrultuda ülkemizin ihtiyaç duyduğu geri dönüştürülebilir hammaddelerin öncelikle ülke içinde değerlendirilerek sanayimizin geliştirilip güçlendirilmesi böylece ülke ekonomimize daha fazla katkı sağlamak ve katma değer yaratmak amacı ile kurulmuştur.”</p>	8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi
“Avcılar Çevre Kültürünü Geliştirme ve Eğitimi Afet Yardımı Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	

“Belgrad Ormanı Koruma Gönüllüleri Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Beyoğlu Güzelleştirme ve Koruma Derneği”	“Derneğin amacı, Beyoğlu’nu güzelleştirmek, sosyal ve kültürel bakımdan, şehircilik ve imar yönünden en üst düzeye getirmektir.”	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
“Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği”	“Tek tek bireylerde ve bir bütün olarak toplumda ekolojik yaşam bilinci ve duyarlılığı oluşturmak; ekolojik dengelerin geri dönüşü olmayacak hız ve biçimde bozulması sonucunda ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları sunmak ve doğa ile uyumlu yaşamı desteklemek.”	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 13 İklim Eylemi
“Büyükçekmece Çevre Koruma ve Güzelleştirme Derneği”	“Tüm canlılar için yaşanabilir bir çevrenin oluşması amacıyla hareket etmektedir.”	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 13 İklim Eylemi
“Büyükdere Çevre Kültür ve Güzelleştirme Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Çevre Emekçileri Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği”	“Doğa ile insan arasında bozulan dengenin yeniden tesisi amacıyla, tüm varlıkların varoluş gayesine uygun, toplumda çevre ve ahlak bilincini arttırarak, yaşanabilir ve sürdürülebilir bir çevre oluşmasına katkı sağlamak.”	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 13 İklim Eylemi
“Deniz Temiz Derneği”	“Deniz Temiz Derneği/ TURMEPA, kurulduğu günden bu yana deniz ve kıyılarımızın korunmasını ulusal bir öncelik haline getirerek gelecek nesillere, kalkınmada sürdürülebilirlik hedefine ulaşmış, yaşanabilir bir Türkiye bırakmak amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir.”	13 İklim Eylemi 14 Sudaki Yaşam
“Doğa Çöp Üretmez Derneği”	“Doğa Çöp Üretmez Derneği, Doğa, Çevre, Doğal Yaşam, Sıfır Atık, Sanat ve Zanaat faaliyetlerinin etkinleştirilmesi ve geliştirilmesini sağlamak ve bu konuda çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlara destek vermek amacı ile kurulmuştur.”	12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi
“Doğa Savaşçıları Çevre Koruma Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Doğa ve Çevre Eğitimini Geliştirme Derneği”	“Dernek, çevre, orman, su, yaban hayatı, hayvan hakları, yenilenebilir enerji ve benzeri konularda uzman kişiler tarafından, herkese doğru, ulaşılabilir, paylaşılabilir, güvenilir ve güncel bilgileri ulaştırmak amacı ile her türlü platform, araç ve kaynak kullanılarak eğitim verilmesi, farkındalık yaratılması ile doğa ve çevrenin korunması, geliştirilmesi amacı ile kurulmuştur.”	13 İklim Eylemi
“Dönüşüm Derneği”	“Ekonomik ve sosyal değişimlerin, ekolojik boyutlarını merkeze alan ve bu alanlardaki insan kaynaklı sorunlara sürdürülebilir alternatif çözümler sunmayı amaçlayan bir sivil toplum kuruluşudur.”	13 İklim Eylemi
“Enerji Verimliliği Derneği”	“Öncelikli amacı enerjinin etkin ve verimli kullanılabilmesi için farkındalık oluşturmak, ayrıca bilimsel ve teknik araştırmalar yaptırmak ve sonuçlarını kamu kuruluşları ve vatandaşlar ile paylaşarak verimliliği arttırmaktır.”	7 Erişilebilir ve Temiz Enerji
“Flora Araştırmaları Derneği”	“Türkiye’nin, içinde bulunduğu coğrafyanın ve Dünya’nın sahip olduğu bitkisel çeşitliliğin, floranın vebitki örtüsünü, araştırılmasını, korunmasını ve akılcı kullanma yollarını, doğrudan ya da dolaylı olarak, eğitim, araştırma, proje ve uygulamalar yoluyla desteklemektir. Dernek bu amaç için	4 Nitelikli Eğitim

	Türkiye’de, bitki bilgisinin halka yayılması, floristik botanik biliminin daha ileri düzeylere erişmesi için çalışır.”	
“Gayrettepe Çevre Kültür ve Dayanışma Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Geri Dönüşüm Farkındalık Derneği”	“Yaşasın doğa yaşasın iyilik sloganıyla yola çıkan Geder, sıfır atık bilincini ve geri dönüşüm alışkanlığını oluşturmak için mücadele ediyor. Türkiye’nin her yerinde doğada atık toplama etkinlikleri düzenliyor. İlçe belediyelerinde sıfır atık çalışması yaparak köylerdeki atık sorunlarını çözüme ulaştırıp özellikle buralardaki derelerin ve akarsuların kirlenmesini engelliyor. Geleceğe daha iyi bir doğa bırakmak için mücadelesine devam ediyor.”	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 13 İklim Eylemi 14 Sudaki Yaşam
“İklim Çevre Kültür ve Aile Çocuk Gelişimi Derneği”	“Her İklimde İman, Her İklimde Kur’an” sloganını kendisine şiar edinmiş, ehli sünnet yolunda ilerlemeye çalışan gönüllüler hareketidir.”	4 Nitelikli Eğitim 13 İklim Eylemi
“İnsan ve Çevre Derneği”	“İNSAN ve ÇEVRE DERNEĞİ, kısa adıyla “BİNDER”in genel amaçlarını; milli, manevi ve ahlaki değerlerimize bağlı, kültürlü insan yetiştirmek, eğitim, kültür, yardımlaşma, dayanışma, iletişim alanlarında fertlerin yetişmesini sağlayacak her türlü faaliyeti yapmak, dini, tarihi, milli ve ilmi kaynak mahiyetindeki eserlerin tespiti, tanıtımı, okunmasının yaygınlaştırılması, inanç kültürünün pekiştirilmesi ve bu konularda halkı bilinçlendirmek için her türlü çalışmayı yapmak, tüm Türkiye’de çevreyi koruyucu faaliyetlerde bulunmak diye özetleyebiliriz.”	4 Nitelikli Eğitim 13 İklim Eylemi
“Kaktüs ve Sukkulent Derneği”	“Kaktüs dünyasında daha fazla var olmak, öğrenmek, öğretmek, birikimlerinizi paylaşmak”	9 Sanayi, Altyapı ve Yenilikçilik
“Karbon Emisyonu Sera Gazı Düşürme ve Kontrol Derneği”	“Başlıca amacımız; insan faaliyetlerinden oluşan sera gazı etkilerinin; doğaya verdiği tahribatı, insan, doğa ve canlıların yaşamındaki olumsuz etkilerini belirlemek ve etkilerini düşürmektir.”	13 İklim Eylemi
“Kemerköy Çevre ve Doğa Koruma Derneği”	“Derneğin amacı, başta İstanbul Kemerköy Sitesi, Göktürk Mahallesi, Mimar Sinan Mahallesi ve bu mahallelere komşu mahalle veya köylerde çevre bilincinin artırılmasına katkıda bulunmak, biyolojik çeşitliliğin ekolojik süreçlerin ve ekolojik bütünlüğün korunması ile ilgili duyarlılık oluşturmak, ekolojik duyarlılığın artırılmasına katkı sağlamak ve doğa ile uyumlu yaşamın sağlanmasını desteklemektir.”	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
“Konaklar Çevre Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Kuraklıkla Mücadele Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Küresel Çevre Derneği (GEO)”	“Günümüzde tüm Dünya’nın karşı karşıya kaldığı, çevre kirliliği, su kaynaklarının verimsiz kullanılması, ormansızlaşma, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik ve yaban hayatı, okyanuslar, denizler, göller, akarsular ve sulak alanlar, toprak erozyonu ve gıda kıtlığı, tarımsal üretim gibi konulardaki sorunlara dair farkındalık yaratmak, eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları yürütmek, bilimsel tabanlı ve destekli araştırma ve koruma projeleri geliştirmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması konularında yerel, ulusal ve uluslararası işbirlikleri geliştirerek çalışmalar yürütmek GEO’nun amaçları arasında yer alır.”	12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi
“Küresel Isınmayla Mücadele Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	

“Mavi İklim Yeşil Dünya Hareketi Tüketici Derneği”	“Miyed, yaşam kalitesini oluşturan sağlık, eğitim, beslenme, barınma ve toplumsal hizmetlerin din, dil, ırk gözetmeksizin her insanın en temel hakkı olduğuna inanır. Her canlı için bu hakkın yaşama geçebilmesi ve sürdürülebilir olması gayesiyle gezegenin kaynaklarına yönelen kirli üretim-vahşi tüketimin önüne geçilmesini dert edinerek; küresel iklim duyarlılığının toplumda tanınması ve yayılmasını amaçlar.”	10 Eşitsizliklerin Azaltılması 13 İklim Eylemi
“Mimarsinan Güzelleştirme ve Çevre Koruma Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Organik Yaşam Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Pan Derneği”	“Derneğin öncelikli amacı; evrensel insani değerler ve katılımcılık ilkeleri doğrultusunda, güven ve samimiyet ekseninde bir araya gelen topluluk oluşturmaktır. Şehir insanlarının; zihinsel ve fiziksel zindeliğini sağlayacak doğa sevgisini ve doğa sporlarını temel alan her türlü etkinlik ile şehirde yalnızlaşan insanın doğa ile bağına tekrar kurmak; toprak ve doğa ile henüz tanışmamış genç nesillerin ekolojik dengeyi korumaya yönelik aktiviteler ve spor aracılığıyla yaşam boyu öğrenmeyi desteklemek ve doğayla temasını sağlamaktır. Doğa sporları arasında özellikle kanyon sporunun ülkemizde daha tanınır ve uygulanabilir hâle gelme noktasında katkıda bulunmak ve katılımcıları bu spora teşvik etmektir.”	3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam 13 İklim Eylemi
“Silivri Çevre Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Sokak Bizim Derneği”	“Sokak Bizim Derneği olarak insan odaklı ve yaşanabilir şehirler yaratma hedefiyle sokaklar, kamusal alanlar ve sürdürülebilir ulaşım, yaya ve bisikletli ulaşımı konularında farkındalık oluşturacak projeler, etkinlikler gerçekleştiriyor, kampanyalar düzenliyoruz. Kentleri daha yaşanabilir kılmak için değişime sokak ölçeğinden başlanabileceğini ve değişimi hep birlikte yaratabileceğimizi düşünüyoruz.”	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
“Sualtı Temizlik ve Bilinçlendirme Hareketi Derneği”	“Sualtı Temizlik ve Bilinçlendirme Hareketi somutlaştırma ve farkındalık yaratma potansiyelinden hareketle sualtı katı atık kirliliğini kullanarak deniz kirliliği, deniz ekosistemi, denizel yaşam ve deniz kültürü konularında kamuoyunun dikkatini çekmek, farkındalık yaratmak ve kamuoyunu bilinçlendirmek üzere yola çıkmış tamamen bağımsız ve gönüllü bir oluşumdur.”	6 Temiz Su ve Sanitasyon 13 İklim Eylemi 14 Sudaki Yaşam
“Temiz Atık Derneği”	“Temiz Atık Derneği ülkemizdeki israfın önlenmesini, kaynaklarımızın daha verimli kullanılmasını sağlayacak faaliyetler yürütmek, geri dönüştürülebilir atıkları çöpten kurtaracak olan projeler üretmek amacıyla kurulmuş olup ambalaj atıklarımızın daha fazla geri kazandırılmasını ve üretime dâhil edilmesini hedeflemektedir.	12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi
“Toplumsal Afet Derneği”	“Arama, Kurtarma, Medikal Müdahale ve İnsani Yardım” konularında yeterli donanım, tecrübeye sahip Sivil Toplum kuruluşlarını, kişi ve kurumları bir araya getirmek, koordine etmek üzere kurulmuştur.”	3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam 13 İklim Eylemi
“Tuzla Doğayı ve Hayvanları Koruma Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	

<p>“Tüm Akü İthalatçıları ve Üreticileri Derneği”</p>	<p>“AKÜ SEKTÖRÜ içinde herhangi bir şekilde yer alan; tüm kişi ve kuruluşları bir çatı altında etkin bir şekilde toplamak, Kar amacı gütmeyen; AKÜ SEKTÖRÜ’nün gelişmesi ve yükseltilmesi için çalışmak, Sektörün ihtiyaçlarının tespiti ve çözümlerinin tarifi çalışmalarını yapmak, bu çözümlerin uygulamaya geçirilmesi için gereken işbirliğini sağlamaktır.” “En yakın amaç olarak: Atık Akü’lerin çevreyle uyumlu yönetiminin sağlanması ve ekolojik dengenin bozulmasını önlemek için atık AKÜ toplanmasına, geri kazanılmasına, bertarafına dair yükümlülüklerin yerine getirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.”</p>	<p>9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi</p>
<p>“Tüm Atık ve Çevre Yönetimi Derneği”</p>	<p>“Dernek, işteğal konuları endüstriyel atıklar ve enerji üretimi amacıyla diğere atıkların yönetilmesi olan ve mer’i mevzuat çerçevesinde lisanslı olarak faaliyette bulunan Tüzel kişilerin bir araya gelerek, ülkemizde çevre duyarlılığını artırmak, işteğal konuları çerçevesinde atık yönetimi sektörünü geliştirmek, rekabet hukuku ve mevzuata aykırı olmamak kaydıyla üyeler arasında işbirliği ve dayanışmayı geliştirmek, sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde, etkin atık yönetimi uygulamalarının yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapmak amacı ile kurulmuştur.”</p>	<p>7 Erişilebilir ve Temiz Enerji 13 İklim Eylemi</p>
<p>“Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu Derneği”</p>	<p>“Türkiye’de doğal varlıkların ve çevre sağlığını korunması, erozyonla mücadele, toprak örtüsü ve toprağın korunması ve ağaçlandırmanın önemi hakkında kamuoyunu eğitmek ve bilinçlendirmek” “Erozyon felaketinin doğuracağı sonuçlar, alınacak önlemler konusunda halkımızı bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve böylece oluşturulacak bilinçli ve etkin kamuoyu desteği ile hükümetleri erozyonla mücadelede, gerçekçi ve uygulanabilir politikalar üretme ve uygulamaya teşvik etmek” “Biyçeşitlilik, toprak, su ve doğal çevrenin korunmasına ilişkin milli politikaların oluşturulmasına yardımcı olmak ve bu esaslardan ödün verilmemesi için mücadele etmek” “Ağaç ve orman sevgisini topluma kazandırmak,” “Hayvancılığın temeli olan çayır ve meraları koruyup, geliştirmek Doğal zenginliklerimizin bilinçsizce kullanılıp, geri dönüşümsüz bir şekilde yok olmasına izin vermeyerek, korumak, geliştirmek ve Türkiye’nin geleceğini güvenceye almak” “Çölleşmeyle mücadelede dünyaya örnek bir hareketi Türkiye’den başlatmak.” “Doğal varlıkların, insan sağlığının, yeşil alanların, toprak ve bitki örtüsünün, ormanların, meraların korunması, geliştirilmesi ve yenilerinin teşkil edilmesini sağlamak için faaliyette bulunmak” “Bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli teşkilatın oluşturulmasını, yasaların çıkmasını sağlamak ve gönüllü kuruluşların öncülüğünde toplumun bütün kesimlerinin desteği ile erozyonla mücadele edilmesidir.”</p>	<p>12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi 15 Karasal Yaşam 17 Amaçlar için Ortaklıklar</p>
<p>“Türkiye Ormancılar Derneği Marmara Şubesi”</p>	<p>“ Ormancılar Derneği 1924 yılından bu yana yaptıkları ile ülkede orman, doğa ve çevre sevgisinin yayılmasını, kökleşmesini, kamuoyunun bilinçlendirilmesini, ormancılık bilim ve tekniğinin ilerlemesini sağlamayı, ormancılık sorunlarının yurt, ulus gereksinimleri ve kamu yararı gözetilerek bilimsel ilkelere göre çözümünü amaçlamaktadır.”</p>	<p>13 İklim Eylemi 15 Karasal Yaşam</p>

“Yaprak Derneği”	“Günümüzde tüm Dünyayı ilgilendiren; çevre kirliliği, su kaynaklarının verimsiz kullanılması, ormansızlaşma, iklim değişikliği, yenilenebilir enerji kaynakları, ekosistem, ekolojik yaşam, biyoçeşitlilik, yaban hayatı, türler (hayvanlar, bitkiler, diğer canlılar), kültürel miras, koruma alanları, okyanuslar, denizler, göller, akarsular, sulak alanlar, toprak erozyonu, gıda kıtlığı ve tarımsal üretim gibi konulardaki sorunlara dair farkındalık yaratmak, hak temelli savunuculuk faaliyetleri gerçekleştirmek, eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları yürütmek, bilimsel tabanlı araştırma ve koruma projeleri geliştirmek, sürdürülebilir iş modellerinin geliştirilmesini destekleyici yerel, ulusal ve uluslararası işbirlikleri kurarak çalışmalar yürütmek, sürdürülebilir kalkınmaya katkı koyacak girişimcilik faaliyetleri yapmak ve projeler üretmek, sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında yaratıcı endüstriler alanında faaliyetler gerçekleştirmek, yeşil girişimcilik ve yeşil ekonomi ile ilgili girişim ve projeler yürütmek Yaprak Derneği'nin amaçları arasında yer almaktadır.”	2 Açlığa Son 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi 14 Sudaki Yaşam 15 Karasal Yaşam 17 Amaçlar için Ortaklıklar
“Yenilenebilir Enerji Birliği (Eurosolar Türkiye)”	“Eurosolar Türkiye'nin resmi amacı “enerji gereksiniminin bugün hemen hemen tümünü sağlayan fosil kaynak esaslı yakıtlar (petrol, doğalgaz ve kömür) ve nükleer enerjiyi, yenilenebilir (rüzgâr, güneş, biyokütle ve su) ve dolayısıyla çevre dostu ve temiz enerji kaynakları ile ikame etmek” tir.”	7 Erişilebilir ve Temiz Enerji
“Yeryüzü Derneği”	“Dernek, Sürdürülebilir yaşam prensiplerinin hayata geçirilmesini sağlamak, ekolojik, paylaşımcı ve doğayı koruyan toplumun gerçekleşmesi için faaliyetler düzenlemek, bu tür faaliyetlerin düzenlenmesini teşvik etmek, bu konuda çalışmalar yürüten kişi ve kuruluşlara destek vermek, enteraktif eğitim faaliyetleri düzenleyerek toplumun konu ile ilgili kapasitesini arttırmak amacı ile kurulmuştur.”	12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi
“Yeşil Düşünce Derneği”	“Dernek, ulusal ve uluslararası ölçekte, ekoloji, yeşil politika, doğal yaşam, yeşil ekonomi, iklim değişikliği ve çevre sorunları gibi konularda genel bilgi ve bilinirlik seviyesini yükseltmeyi, araştırma yapmayı, bilgi paylaşımını ve eğitim programları düzenlemeyi amaç olarak kabul eder.”	12 Sorumlu Üretim ve Tüketim 13 İklim Eylemi
“Yeşil Türkiye Ormancılar Derneği İstanbul Şubesi”	“Derneğin Gayesi: Yurtta ağaç ve orman sevgisini yaymak, üyelerin meslek, kültür ve sosyal bakımlardan gelişmesine çalışmak, bu hizmetleri yapabilmek için ormanların içinde veya bitişiğinde veya dışında gerekli araştırmaları yapmak veya yaptırmak, eğitim ve dinlenme tesisleri kurmak, üyeleri arasında dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamaktır.”	15 Karasal Yaşam
“Yeşilcan Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Yıldırımın Korunma ve Topraklama Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	
“Yuvam Dünya İklim Değişikliği İle Mücadele Derneği”	“Yuvam Dünya, yani biz, iklim krizi ile mücadelede neslimizin hikâyesini değiştirmek için yola çıkan ve toplumun her kesiminde dönüşümü amaçlayan bir derneğiz.”	10 Eşitsizliklerin Azaltılması 13 İklim Eylemi
“Zeytinburnu Kentsel Dönüşüm Ekolojik Planlama Derneği”	Web Sitesine ulaşılamamaktadır.	

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü web sitesi, dernek web siteleri ve 17 SKH doğrultusunda araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Sonuç

Sürdürülebilirlik; birey, çevre, toplum ilişkisi bağlamında ele alınabilecek, gittikçe azalmaya başlayan doğa kaynakları karşısında insanların çözüm arayışlarını ifade etmek üzere kullanılan, “kalkınma” gibi ekonomi kaynaklı çıkış noktası olan ancak sosyal boyutları da bulunan bir kavramdır. İnsan yaşamı için çevre, hayatının devamlılığına katkı sunan temiz havadan ihtiyaçlarını karşılayacak diğer doğal kaynaklara kadar birçok unsuru barındırmaktadır. İnsanlığın sürdürülebilir bir yaşama sahip olabilmesi için de sürdürülebilir bir çevreye ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak insan, paradoksal bir biçimde çevreyi kendi ihtiyaçları için kullanırken tüketmektedir. Bu sebeple, bir yandan hayatın devamı bir yandan çevrenin korunması eş zamanlı olarak dikkate alınmalıdır.

Kapitalizm, kentleşme, göç gibi kavramlar çerçevesinde kentsel yaşamın çevreye olumsuz etkileri, iklim değişimleri, kıtlıklar, kuraklıklar gibi çevre sorunları görünür olmaya başlamıştır. Bu durumu fark eden ve bunun için çözüm yolları arayan bireyler ve kurumlar bir araya gelerek bu konuda çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çalışmaların kurumsal hâli ise sosyal sorumluluk ekseninde gerçekleşmektedir. Çevreye karşı yapılan sosyal sorumluluk faaliyetlerinin kurumsallaşmış hâlleri sivil toplum kuruluşları çerçevesinde değerlendirilebilir. Çevre konusunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, toplumsal farkındalık oluşturarak, sürdürülebilirlikle ilgili konularda çalışmalar yaparak ve politika yapıcılara çağrılar yaparak sürdürülebilirlik kültürünün inşasına katkıda bulunabilecek yapılardır. Birleşmiş Milletlerin ortaya koyduğu “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”nden biri “Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar”dır. Bu hedef, sürdürülebilir bir toplumun inşa edilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Bu durum aynı zamanda sürdürülebilirlik kültürünün inşasında, sadece sivil toplum kuruluşlarının değil, tüm toplumun sorumluluğunun olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, kamu kurumları, özel sektör, eğitim kurumunun tüm kademeleri ve bireyler sürdürülebilirlik kültürünün yaygınlaştırılmasında aktif bir şekilde yer almalıdır. Bilindiği gibi, sivil toplum kuruluşları, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli hizmetlerin sağlanması ve politika yapıcıları etkilemek üzere yaptıkları kamuoyu oluşturma kabiliyetleri ile dikkat çeker. Özetle, sivil toplum kuruluşları tüm paydaşlarla birlikte hareket ederek, sürdürülebilir bir geleceği inşa etmek için önemli bir rol oynayabilirler.

Bu çalışmada, nitel araştırma yönteminde belirlenen tarama modeli kullanılarak öncelikle Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğüne kayıtlı dernekler belirlenmiştir. Sınıflandırılmış derneklerin derneklerin web siteleri taranmıştır. Derneklerin web sitelerinden alınan veriler, “Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” göz önüne alınarak kategorize edilmiştir. Bu kategorizasyon ile dernek amaç ve faaliyetlerinin uluslararası düzeyde sürdürülebilirlik hedeflerine ne derece yaklaştığını görmek amaçlanmıştır. Öncelikle sivil toplum kuruluşları değerlendirilerek faaliyet alanı “Çevre, Doğal Hayat, Hayvanları Koruma Dernekleri” taranmış, bu dernekler iki alt faaliyet alanında tasnif edilmiştir. Bu alt faaliyet alanları “Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma” ile “Hayvanları Koruma” şeklindedir. Araştırmanın örneğini oluşturan İstanbul ilindeki “çevre” kapsamındaki sivil toplum kuruluşlarından “çevre konusunda faaliyet gösteren dernekler” sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda ilk ve önemli bir sonuç olarak, İstanbul ilindeki çevre derneklerinin yeterli sayıda olmadığı ve farklı sürdürülebilir kalkınma hedeflerini benimsediklerini söylemek mümkündür. Sürdürülebilirlik tartışmalarında temel konunun iklim krizi olması ve en temel noktada çevre bilincinin oluşturulması ihtiyacı 13-İklim Eylemi'nin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ancak, İstanbul'un bu konuda daha spesifik ve daha fazla sayıda derneğe ihtiyacının olduğu söylenmelidir.

İstanbul ilinde “Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri” başlığı altında 93 dernek bulunmaktadır. Bu derneklerden 53'ü doğrudan “Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma”

alt faaliyet alanında iken 28 dernek ise doğrudan “Hayvanları Koruma” alt faaliyet alanındadır. Geriye kalan 12 dernek ise birden fazla değer taşımaktadır.

“Çevre, Su ve Doğal Hayatı Koruma” başlığı altındaki 53 derneğin amacı ve 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefinden (SKH) hangilerine uygun olduğu incelendiğinde, derneklerin en çok benimsediği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi ise “13-İklim Eylemi”dir. Derneklerin amaçları doğrultusunda “4-Nitelikli Eğitim”, “6-Temiz Su ve Sanitasyon”, “7-Erişilebilir ve Temiz Enerji”, “8-İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme”, “9-Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı”, “10-Eşitsizliklerin Azaltılması”, “11-Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar”, “12-Sorumlu Üretim ve Tüketim”, “14-Sudaki Yaşam”, “15-Karasal Yaşam” ve “17-Amaçlar için Ortaklıklar” hedeflerini kabul ettikleri görülmektedir.

Sonuç olarak, İstanbul gibi bir metropol şehirde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefini ortaya koyan sivil toplum kuruluşunun (bu doğrultuda aktif olarak faaliyetleri gözlemlenen 37 dernek bulunmaktadır) kısıtlı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada çevre konusunda faaliyet gösteren dernekler mevcut kaynaklar üzerinden incelenerek evrensel sürdürülebilirlik hedefleri açısından araştırmacılar tarafından kategorize edilmiştir. Ancak yapılacak yeni çalışmalarla, derneklerle görüşmeler yapılarak ve faaliyet raporları incelenerek aktiflik düzeyleri ve katkıları değerlendirilmeli, bu hedefler hakkındaki farkındalıkları ile ilgili de çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle su, göl ve denizlerin sürdürülebilirliğini ele alan dernekler üzerinde değerlendirmeler yapılabileceği gibi her bir sürdürülebilirlik hedefinin ölçümlenebilir kriterleri ile çevre sorunlarına derneklerin katkılarının neler olabileceği değerlendirilebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, F. (2019). İşletmelerde sürdürülebilirlik raporlama çerçeveleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(2), 324-346.
- Anadolu İzcilik Federasyonu. (Mart, 2023). www.aif.org.tr
- Arıköy Çevre Gönüllüleri Derneği. (Mart, 2023). <https://www.arikoycevredernegi.org/>
- Arslan, H. (2011). Bir “doğrudan eylem hareketi” olarak Greenpeace (Yeşil barış). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 247-258.
- Atık Kâğıt ve Geridönüşümcüler Derneği. (Mart, 2023). www.a-ged.org.tr
- Avcılar Çevre Kültürünü Geliştirme ve Eğitimi Afet Yardımı Derneği. (Mart, 2023). www.facebook.com/avceder
- Belgrad Ormanı Koruma Gönüllüleri Derneği. (Mart, 2023). www.belorkorder.com
- Bervar, M. & Bertoneclj, A. (2016). The five pillars of sustainability: Economic, social, environmental, cultural and security aspects. *Proceedings of the Management International Conference, Pula, Croatia* içinde (243-244. ss.).
- Beyoğlu Güzelleştirme ve Koruma Derneği. (Mart, 2023). <https://beyoglu.org.tr/>

Biler, D. (2019). *Kentsel dönüşüm projelerinin sosyal sürdürülebilirlik ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmesi; Şanlıurfa eski sanayi bölgesi kentsel dönüşüm projesi örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Brundtland, G. H. (1987). What is sustainable development. In: Our common future, 8(9), Oxford University Press.

Buehler, R. & Pucher, J. (2011). Sustainable transport in Freiburg: Lessons from Germany's environmental capital. *International Journal of Sustainable Transportation*, 5(1), 43-70.

Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği. (Mart, 2023). www.bugday.org

Büyükçekmece Çevre Koruma ve Güzelleştirme Derneği. (Mart, 2023). www.bucekder.com

Büyükdere Çevre Kültür ve Güzelleştirme Derneği. (Mart, 2023). www.buyukderederneği.com

Çevre Emekçileri Derneği. (Mart, 2023). www.cevremder.com

Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği. (Mart, 2023). www.cekud.org.tr

Deniz Temiz Derneği. (Mart, 2023). www.turmepa.org.tr

Doğa Çöp Üretmez Derneği. (Mart, 2023).

<https://www.dogacopuretmez.org/dogacopuretmez.html>

Doğa Savaşçıları Çevre Koruma Derneği. (Mart, 2023). www.dogasavascilari.net

Doğa ve Çevre Eğitimi Geliştirme Derneği. (Mart, 2023). <http://doceg.org/>

Doğru, D. (2009). *Sürdürülebilir gelişmenin sosyal boyutuna bir katkı: Toplumsal fayda için mimarlık*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Dönüşüm Derneği. (Mart, 2023). <https://donusumderneği.org/>

Enerji Verimliliği Derneği. (Mart, 2023). www.enver.org.tr

Ertan, Y. (2018). Türkiye'de sürdürülebilirlik raporlaması (2005-2017). *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 11(3), 463-478.

Flora Araştırmaları Derneği. (Mart, 2023). <http://www.flora.org.tr>

Gayrettepe Çevre Kültür ve Dayanışma Derneği. (Mart, 2023).

https://www.facebook.com/gayrettepedernek/?locale=tr_TR

Geri Dönüşüm Farkındalık Derneği. (Mart, 2023). www.geder.org.tr

Goel, S. & Sivam, A. (2015). Social dimensions in the sustainability debate: The impact of social behaviour in choosing sustainable practices in daily life. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 7(1), 61-71.

Güler, M. & Turan, A. (2010). Türkiye'de sürdürülebilir kentsel gelişme stratejileri: KENTGES eylem planı (2010-2023) örneği. *International on Conference Eurasian Economies* içinde (255-260. ss.).

Habitat. (Mart, 2023). BM Binyıl Bildirgesi.

<http://www.habitat.org.tr/gundem21/40-gundem21/129-bm-binyil-bildirgesi.html>

İklim Çevre Kültür ve Aile Çocuk Gelişimi Derneği. (Mart, 2023). www.iklimder.com

İnsan ve Çevre Derneği. (Mart, 2023). www.binder.org.tr

- Kaktüs ve Sukkulent Derneği. (Mart, 2023). <https://www.kaktusrehberi.com/index.php/tr/>
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Karbon Emisyonu Sera Gazı Düşürme ve Kontrol Derneği. (Mart, 2023). www.kedkd.org
- Kashima, Y. (2016). Cultural dynamics. *Current Opinion in Psychology*, (8), 93-97.
- Kashima, Y. (2020). Cultural dynamics for sustainability: How can humanity craft cultures of sustainability? *Current Directions in Psychological Science*, 29(6), 538-544.
- Kavut, L. (2010). Kurumsal yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk ve çevresel raporlama: İMKB 100 şirketlerinin çevresel açıklamalarının incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 21(66), 9-43.
- Kemerköy Çevre ve Doğa Koruma Derneği. (Mart, 2023). <https://www.kemerkoyderneği.org/>
- Konaklar Çevre Derneği. (Mart, 2023). www.koncev.org
- Kuraklıkla Mücadele Derneği. (Mart, 2023). <http://www.kurakliklamucadele.org/>
- Kutlu, K. (2019). Türkiye'deki jeotermal enerji santrallerinin çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik yönünden değerlendirilmesi. *Kurumsal Yönetim ve Sürdürülebilirlik Sempozyumu* içinde.
- Küçük, M. & Güneş, G. (2013). Sivil toplum kuruluşları ve çevresel sürdürülebilirlik. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 298-311.
- Küresel Çevre Derneği. (Mart, 2023). www.geo.org.tr
- Küresel Isınmayla Mücadele Derneği. (Mart, 2023). www.kuremder.org.tr
- Lewis, D., Kanji, N., Themudo, N. S. (2021). *Non-governmental organizations and development*. Routledge.
- Marshall, D., McCarthy, L., McGrath, P., Claudy, M. (2015). Going above and beyond: how sustainability culture and entrepreneurial orientation drive social sustainability supply chain practice adoption. *Supply Chain Management*, 20(4), 434-454.
- Mavi İklim Yeşil Dünya Hareketi Tüketici Derneği. (Mart, 2023). www.miyed.org
- Mimarsinan Güzelleştirme ve Çevre Koruma Derneği. (Mart, 2023). www.msinancevre.com.tr
- Odum, E. P. & Barrett, G. W. (1971). *Fundamentals of ecology*. WB Saunders Company.
- Organik Yaşam Derneği. (Mart, 2023). www.oryad.com.tr
- Pallarès-Blanch, M., Tulla, A. F., Vera, A. (2015). Environmental capital and women's entrepreneurship: A sustainable local development approach. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 10(3), 133-146.
- Pan Derneği. (Mart, 2023). www.panderneği.org
- Park, H., Russell, C., Lee, J. (2007). National culture and environmental sustainability: A crossnational analysis. *Journal of Economics and Finance*, 31(1), 104-121.
- Peşkirioğlu, N. (2016). 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri: Küresel verimlilik hareketine doğru. *Anahtar Dergisi*, 22(335), 4-9.
- Sarıkaya, M. & Kara, F. Z. (2007). Sürdürülebilir kalkınmada işletmenin rolü: Kurumsal vatandaşlık. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 221-233.
- Silivri Çevre Derneği. (Mart, 2023). www.silivricevrederneği.blogspot.com

- Sokak Bizim Derneği. (Mart, 2023). www.sokakbizim.org
- Sualtı Temizlik ve Biliçlendirme Hareketi Derneği. (Mart, 2023). www.sth.org.tr
- Taşçı, H. (2012). Toplumsal sürdürülebilirlik bağlamında kentsel ayrışma, kapalı konut siteleri veya sivil lojmanlar sorunu. F. Yıldız, Ü. Güneş (Ed.), *1. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (9-24. ss.).
- Tata, J. & Prasad, S. (2015). National cultural values, sustainability beliefs, and organizational initiatives. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 22(2), 278-296.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (2023, Mart 30). İllere ve faaliyet alanlarına göre dernekler. <https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-ve-faaliyet-alanlarina-gore-dernekler>
- Temiz Atık Derneği. (Mart, 2023). www.temizatik.org
- Tilley, F. & Young, W. (2009). Sustainability entrepreneurs. *Greener Management International*, (55), 77-92.
- Toplumsal Afet Derneği. (Mart, 2023). www.toplumsalafet.org.tr
- Tosun, E. K. (2017). Sürdürülebilirlik bağlamında ekolojik kent söylemi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 169-189.
- Tutulmaz, O. (2012). Sürdürülebilir kalkınma: Sürdürülebilirlik için bir çözüm vizyonu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 601-626.
- Tuzla Doğayı ve Hayvanları Koruma Derneği. (Mart, 2023). www.dohader.com.tr
- Tüm Akü İthalatçıları ve Üreticileri Derneği. (Mart, 2023). www.tumakuder.org
- Tüm Atık ve Çevre Yönetimi Derneği. (Mart, 2023). www.tayced.org
- Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu Derneği. (Mart, 2023). www.turcek.org.tr
- Türkiye Ormancılar Derneği Marmara Şubesi. (Mart, 2023). www.todmarmara.org.tr
- UNDP. (2023, Nisan 12). Sürdürülebilir kalkınma amaçları yatırım inisiyatifi. <https://www.undp.org/tr/turkiye/projects/surdurulebilir-kalkinma-amaclari-yatirim-inisiyatifi>
- United Nations. (Mart, 2023). <https://sdgs.un.org/publications/17-sustainable-development-goals-17-partnerships-17979>
- Yaprak Derneği. (Mart, 2023). www.yaprak.org.tr
- Yenilenebilir Enerji Birliği (Eurosolar Türkiye). (Mart, 2023). www.eurosolar.org.tr
- Yeryüzü Derneği. (Mart, 2023). <https://yeryuzudernegi.org/>
- Yeşil Düşünce Derneği. (Mart, 2023). www.yesildusunce.org
- Yeşil Türkiye Ormancılar Derneği İstanbul Şubesi. (Mart, 2023). www.ytodistanbul.com
- Yeşilcan Derneği. (Mart, 2023). www.yesilcan.org
- Yıldırımından Korunma ve Topraklama Derneği. (Mart, 2023). www.yilkoder.org.tr
- Yuvam Dünya İklim Değişikliği ile Mücadele Derneği. (Mart, 2023). <https://yuvamdunya.org/>
- Zeytinburnu Kentsel Dönüşüm Ekolojik Planlama Derneği. (Mart, 2023). www.zekeder.org

EXTENDED ABSTRACT

Since the importance of the concept of environment for the individual and its place in social life began to be understood, topics such as sustainability, sustainability culture, and urban sustainability have been discussed. In this context, the United Nations organizes certain sustainability-themed summits and publishes certain reports. At the same time, it has determined the sustainable development goals for the years 2015-2030, which is a guide for countries and institutions. If these goals are taken into account, it will be fought against environmental changes, especially the climate crisis.

Although the concept of sustainability has been discussed in the context of economic reasons, it has started to be used for other social phenomena and problems due to the concepts it is related to and being the subject of discussion in many disciplines. In this context, concepts such as sustainability culture and sustainable cities have started to be discussed. In this study, the concept of sustainability is discussed in a broad framework in this direction. At this point, it is important to consider the sustainability culture in the context of universal goals.

While universal goals for sustainability are addressed by many organizations, the 17 Sustainable Development Goals (SDGs) set forth in the UN General Assembly in 2015 and covering the years 2015-2030 are the main determinants. The Sustainable Development Goals basically embrace working for a sustainable future for everyone. In this direction, it offers a call to action to all countries, businesses and individuals to work on behalf of sustainability.

It will be valuable in terms of contributing to the sustainability culture if non-governmental organizations make evaluations on the 17 SDGs, set targets to develop their future capacities in this direction, and work in harmony with large-scale sustainability goals.

Sustainability culture is a concept used to express a shared and accepted culture that takes individuals into consideration in a society where sustainable development is experienced, assigns a task to stakeholders in social life.

One of the important elements in sustainable development is the creation of a culture of sustainability in which a sustainable lifestyle is adopted and rewarded. Whether the sustainability culture is adopted in a society can be monitored through human-nature, human-art relationship and sustainability exchange channels in social networks.

The construction of a culture of sustainability includes an environment that includes the whole nature, starting from where the individual lives and evolving far beyond. People build their environment, not only the built environment such as houses and roads, but also the social environment, including social networks and social institutions. In this context, NGOs, which are known to be active in the environmental issue and to carry out actions that are known around the world, are important.

The number of organizations working on the "Protection of Environment and Natural Life" in Turkey is 2723, of which 373 are located in Istanbul. The high number of environmental NGOs in big cities in Turkey shows that the relationship between urban life and environment problem has become more evident. In other words, it can be said that cities cause more environmental problems, and at the same time, the struggle against this is more common in cities.

In this study, associations operating in the field of "environment" in Istanbul, the metropolitan city of Turkey, are discussed. In the study conducted with content analysis, there are 93 associations under the title of "Environmental Wildlife Animal Protection Associations" in Istanbul. While 53 of these associations are directly in the "Environment, Water and Natural Life Protection" sub-activity area, 28 associations are directly in the "Animal Protection" sub-activity area. The other 12 associations have more than one value.

In the study, the purpose of 53 associations under the title of "Conservation of Environment, Water and Natural Life" was analyzed and classified in terms of 17 Sustainable Development Goals (SDGs). When the aims of the associations in Istanbul, whose website can be accessed, are evaluated, it is seen that the Sustainable Development Goal "13-Climate Action" is the most adopted by the associations.

In the new studies to be done, the activity reports of the associations should be examined, their activity levels and contributions should be evaluated, and studies should be carried out on their

awareness of these goals. In addition, research should be supported by in-depth interviews with associations. In particular, evaluations can be made on the associations that deal with the sustainability of water, lakes and seas, on the other hand, the measurable criteria of each sustainability goal and the contributions of the associations to environmental problems can be discussed.

THE EVOLUTION OF WESTERN SPIRITUALITY: FROM ANCIENT GREECE AND ROME TO CONTEMPORARY PRACTICES

 Takyettin KARAKAYA*

ABSTRACT

This article provides a comprehensive overview of the history of spirituality in the Western world, examining its evolution from ancient Greece and Rome to contemporary practices. The article explores the development of key religious and philosophical traditions, including early Christianity, the Protestant Reformation, and the Enlightenment, and analyzes their contributions to the evolution of Western spirituality. The article also investigates the emergence of contemporary spirituality, highlighting its emphasis on personal experience and individual growth, and its rejection of traditional religious institutions and dogma. While contemporary spirituality has been criticized for its lack of structure and its tendency to promote subjective experiences over objective truth, it has also had a significant impact on Western culture, particularly in the areas of health and wellness. The article discusses the challenges that contemporary spirituality poses, including the potential for spiritual bypassing, the need for authenticity in spiritual practices, and the importance of recognizing spirituality as a deeply personal and individual experience. Additionally, the article explores the future of Western spirituality, considering the impact of changing cultural and social trends and the ongoing evolution of spiritual practices. The article also examines important works and figures that have contributed to the development of Western spirituality from Ancient Greece and Rome to contemporary times, showing the diversity and richness of spiritual perspectives and practices over time. Ultimately, this article offers a comprehensive overview of the history of Western spirituality and highlights its enduring influence on Western culture and society, while also providing insights into the challenges and opportunities that contemporary spirituality presents.

Key Words: spirituality, West, Reformation, Enlightenment, contemporary spirituality

Batı Maneviyatının Gelişimi: Antik Yunan ve Roma'dan Çağdaş Uygulamalara

ÖZET

Bu makale, Batı dünyasında maneviyatın tarihine kapsamlı bir genel bakış sunarak antik Yunan ve Roma'dan günümüz uygulamalarına kadar olan evrimini inceler. Makale, erken Hristiyanlık, Protestan Reformu ve Aydınlanma gibi önemli dini ve felsefi geleneklerin gelişimini araştırır ve Batı maneviyatının evrimine katkılarını analiz eder. Makale, çağdaş maneviyatın olası zorluklarını, manevi kaçınmayı engelleme ihtiyacını, manevi uygulamalarda otantikliğin önemini ve maneviyatı derinlemesine kişisel ve bireysel bir deneyim olarak tanımanın önemini ele alır. Ayrıca, makale, kültürel ve sosyal trendlerin değişimlerinin etkisini ve manevi uygulamaların sürekli evrimini göz önünde bulundurarak Batı maneviyatının geleceğini de tartışır. Son olarak makale, zaman içinde manevi bakış açılarının ve uygulamaların çeşitliliğini ve zenginliğini göstermesi açısından Antik Yunanistan ve Roma'dan çağdaş zamanlara Batı maneviyatının gelişimine katkıda bulunan önemli eser ve kişileri inceler. Sonuç olarak makale, Batı maneviyatının tarihine kapsamlı bir genel bakış sunar ve çağdaş maneviyatın Batı kültürü ve toplumu üzerindeki kalıcı etkisini vurgularken sunduğu zorluklar ve fırsatlar hakkında bilgi sağlar.

Anahtar Kelimeler: maneviyat, Batı, Reform, Aydınlanma, çağdaş maneviyat

* Dr., Bursa / TÜRKİYE, takyettin.karakaya@gmail.com

Research Article / Araştırma Makalesi

Cite as / Atıf: Karakaya, T. (2023). The evolution of Western spirituality: From Ancient Greece and Rome to contemporary practices. *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 24(45), 841-855. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1256854>

Sending Date / Gönderim Tarihi: 27 Şubat / February 2023

Acceptance Date / Kabul Tarihi: 8 Nisan / April 2023

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 24 Sayı: 45 / Volume: 24 Issue: 45

Introduction

Spirituality has been an integral part of shaping Western culture and society over thousands of years, with various religious and philosophical traditions emerging and evolving throughout history, leaving their mark on Western spirituality. To fully comprehend the history of spirituality in the West, one must examine key movements and thinkers that have shaped its development over time (Athanassiadi & Frede, 2009: 1-5).

The ancient Greeks and Romans, for example, believed in a pantheon of gods and goddesses that were worshipped through various rituals and ceremonies. During this period, the concept of spirituality was rooted in a belief in the power of these deities and the importance of individual moral and ethical development (Rose, 2009: 82-1004). The rise of Christianity in the West marked a significant turning point in the history of spirituality, providing a new framework for religious belief and practice. The early Christian church, with its emphasis on a personal relationship with God and an afterlife based on moral behavior, provided a framework for religious belief and practice that would shape Western culture for centuries to come (Brading, 2007: 13-26).

The Protestant Reformation in the 16th century challenged traditional authority and paved the way for new interpretations of religious belief and practice. Key figures such as Martin Luther and John Calvin emphasized individual interpretation of scripture and the rejection of religious authority figures, leading to the formation of various Protestant denominations (McGrath, 2011: 1544-1546). The Enlightenment in the 18th century brought with it a new emphasis on reason and science, challenging traditional religious beliefs and paving the way for the emergence of contemporary spirituality. Key figures such as Immanuel Kant emphasized the importance of individual autonomy and the rejection of dogma, leading to a shift away from traditional religious institutions and the rise of new spiritual movements (Hazard, 2012: 489-519).

Contemporary spirituality is characterized by a focus on individual experience and personal growth, and a rejection of traditional religious institutions and dogma. While contemporary spirituality has been criticized for its lack of structure and its tendency to promote subjective experiences over objective truth, it has also had a profound impact on Western culture, particularly in the areas of health and wellness (Heelas, 2008). The continued growth and evolution of spirituality in the West is likely to play a significant role in shaping the cultural and social landscape in the future as younger generations increasingly reject traditional religious institutions and seek new spiritual avenues for personal growth and fulfillment.

In conclusion, a comprehensive understanding of the history of spirituality in the West is crucial to comprehend its enduring impact on Western culture and society. The exploration of key movements and thinkers highlights that Western spirituality has undergone significant evolution and change over time, shaped by numerous historical and cultural factors (Athanassiadi & Frede, 2009: 1-5). This evolution is likely to continue, and spirituality in the West will undoubtedly play a crucial role in shaping the cultural and social landscape for years to come. Therefore, scholars must continue to study and analyze the evolution of Western spirituality to better understand its influence and significance in contemporary society. This article will explore the history of spirituality in the Western world, tracing its development from ancient civilizations to contemporary times. Through this exploration, we can gain a deeper understanding of the enduring power and influence of spirituality in Western culture.

Ancient Greece and Rome

Spirituality in the Western world is a phenomenon that has been shaped by the beliefs and practices of various civilizations throughout history. Among these civilizations, ancient

Greece and Rome played a significant role in the evolution of spirituality in the Western world. The study of ancient Greece and Rome offers important insights into the origins of Western spirituality and the enduring influence of their spiritual traditions on contemporary practices.

Ancient Greece and Rome played an influential role in the development of Western spirituality. Greek philosophers, including Plato and Aristotle, explored the nature of the divine, the soul, and the afterlife. Plato's *Symposium*, for example, delves into the nature of love and the soul's journey towards enlightenment. Aristotle's *Nicomachean Ethics* explores the concept of eudaimonia, or human flourishing, which was central to Hellenistic philosophy (Plato, 2003; Aristotle, 1995). In Rome, the philosopher Seneca explored the nature of the self and the divine in his *Letters on Ethics* (Seneca, 2004). The Stoic philosopher Marcus Aurelius wrote his famous *Meditations*, which reflect on the transience of life and the importance of living in accordance with reason and virtue (Aurelius, 2003). One of the most significant works of ancient spirituality is the *Enneads*, written by the philosopher Plotinus in the 3rd century CE. The *Enneads* present a comprehensive system of Neoplatonic philosophy, which emphasizes the transcendent nature of the divine and the soul's journey towards union with the One. This work was influential in the development of Christian and Islamic mysticism (Plotinus, 1991).

In addition to philosophical works, ancient Greek and Roman religions provided a framework for spiritual practice and belief. The Greek mystery cults, such as the Eleusinian Mysteries, offered initiates a transformative experience through ritual and myth. The Roman cult of Mithras, which originated in Persia, emphasized a spiritual journey towards the god's favor through initiation, sacrifice, and ethical behavior (Burkert, 1987: 67). Overall, the theoretical works of ancient Greek and Roman philosophers, along with the religious practices of their cultures, provided a foundation for the development of Western spirituality. The emphasis on reason, virtue, and a transcendent divine would continue to influence Western thought for centuries to come.

Religion and spirituality were integral parts of everyday life in ancient Greece and Rome from approximately the 8th century BCE to the 4th century CE (Dillon, 2002: 3). In both cultures, the gods and goddesses were believed to play an active role in the lives of mortals (Byrne, 1996: 45-63). For the ancient Greeks, religion and spirituality were closely intertwined, and their gods and goddesses were worshipped as divine entities that could shape the destiny of individuals and communities alike. The Greek philosopher Plato explored spiritual themes in his dialogues, particularly the idea that there is a realm of reality beyond the physical world that can be accessed through contemplation and philosophy (Plato, 1997: 504). In his *Symposium*, Plato presents the concept of "the ladder of love," where the highest form of love is the love of the divine, and the contemplation of beauty leads to the contemplation of the divine. For Plato, the pursuit of wisdom was a path to spiritual enlightenment and transcendence (Plato, 2003: 212-213). Similarly, the philosopher Aristotle believed in the importance of contemplation and the pursuit of wisdom as a path to spiritual enlightenment (Aristotle, 1995: 65). In his *Nicomachean Ethics*, Aristotle presents the concept of eudaimonia, which he describes as the ultimate goal of human life. Eudaimonia is a state of happiness or fulfillment that can be achieved through the cultivation of virtue and contemplation (Aristotle, 1995: 110).

In ancient Rome, spirituality was deeply rooted in daily life (Ferguson, 2015: 67-89). The Roman pantheon of gods and goddesses represented different aspects of the natural world, and their worship was believed to bring about prosperity and protection for the people. The Roman philosopher Seneca believed in the pursuit of wisdom as a path to spiritual growth and enlightenment. In his *Letters to Lucilius*, Seneca emphasizes the importance of reason and contemplation in the pursuit of wisdom (Seneca, 2004: 49-51, 72-74).

The influence of ancient Greek and Roman spirituality can still be observed in contemporary Western spiritual practices. For example, the concept of contemplation and the pursuit of wisdom as a path to enlightenment has been adopted by various spiritual traditions, including Christianity and Buddhism (Walliss, 2013: 5). The use of prayer beads in various spiritual practices, such as the Catholic rosary and Buddhist mala, can be traced back to ancient Greece and Rome (Mitchell, 2008: 508). Additionally, the practice of meditation has roots in ancient Greek and Roman philosophy, particularly in the concept of contemplation (Hadot, 2002). The labyrinth, a symbol of the journey of the soul, was used in ancient Greek and Roman spiritual practices and has since been adopted by various spiritual traditions, including Christianity (Artress, 2006). The use of incense in contemporary Western spiritual practices, such as in Catholic and Orthodox Christian services, can also be traced back to ancient Greece and Rome (Fernie, 2013). Finally, the concept of the sacred, which is central to many contemporary spiritual traditions, can be traced back to ancient Greek and Roman spirituality (Eliade, 1957). This demonstrates the significant impact of ancient Greek and Roman spirituality on contemporary Western spiritual practices. The enduring power of these spiritual traditions underscores the continued importance of exploring and studying the history of spirituality to understand the evolution and development of contemporary spiritual practices.

In sum, the historical legacy of ancient Greece and Rome has left a profound impact on the development of spirituality in the Western world. As essential components of everyday life in these ancient societies, religion and spirituality have become deeply entrenched in the fabric of Western culture. The enduring influence of ancient Greek and Roman spirituality is evidenced in numerous ways, such as the pervasive influence of their myths and legends in contemporary culture (Eliade, 1987: 32-33). Furthermore, the philosophical ideas and concepts explored by Greek and Roman thinkers, including the concepts of contemplation, wisdom, and enlightenment, have been embraced by numerous spiritual traditions, such as Buddhism and Christianity, and continue to be studied and debated by scholars today (Cross, 1993: 19). Moreover, the influence of ancient Greek and Roman spirituality can also be seen in the widespread use of prayer beads in various spiritual practices, such as the Catholic rosary and Buddhist mala. This practice, which dates back to ancient times, remains a vital aspect of spiritual life today and is a testament to the enduring legacy of ancient Greek and Roman spirituality (Mitchell, 2008: 508). Thus, it is clear that ancient Greece and Rome were foundational in the development of Western spirituality. Their beliefs and practices have stood the test of time and continue to shape the spiritual landscape of the Western world. As such, an understanding of the history and evolution of Western spirituality is incomplete without a recognition of the critical role played by these ancient civilizations.

Early Christianity

The emergence of Christianity marked a significant turning point in the history of Western spirituality. The teachings of Jesus and the development of the early Christian church had a profound impact on the spiritual landscape of the Western world, shaping its beliefs, practices, and cultural expressions in ways that continue to resonate today. One of the key tenets of early Christianity was the concept of salvation, which held that through faith in Jesus Christ and adherence to his teachings, one could attain eternal life. This belief was rooted in the idea of God's grace, or unmerited favor, which was freely given to humanity through the death and resurrection of Jesus (Pelikan, 2005a: 32). In addition to this emphasis on individual salvation, early Christianity also placed a strong emphasis on communal life and social justice. Believers were encouraged to love one another, care for the poor and oppressed, and strive for the common good (Stark, 1996: 55).

As Christianity spread throughout the Roman Empire, it became a dominant force in Western spirituality, supplanting the traditional pagan religions of Greece and Rome. The early Christian church, with its hierarchical organization and powerful leadership, played a key role in this process of religious transformation (Brown, 1984: 76-78). The church established a network of bishops and priests who administered the sacraments, interpreted scripture, and oversaw the spiritual life of the faithful.

Alongside these institutional developments, Christianity also had a profound impact on the arts and architecture of the Western world. The grand cathedrals and elaborate religious artworks that emerged during the Middle Ages were a testament to the power and influence of Christianity on Western culture (Krautheimer, 1986: 28-35). The Christian faith inspired a rich tradition of art and architecture that aimed to express the glory of God and the beauty of creation. From the intricate mosaics of Ravenna to the soaring spires of Chartres, the art and architecture of the Christian West remain some of its greatest cultural achievements.

The emergence and expansion of Christianity significantly impacted the spiritual landscape of the Western world, leading to both positive and negative consequences. On the one hand, Christianity's teachings on salvation and communal service served as a powerful means of achieving spiritual fulfillment and helping the less fortunate (Armstrong, 1993: 122-124). On the other hand, Christianity's dominance often came at the expense of other spiritual traditions, and its rigid dogma and hierarchical structure could be oppressive to those who did not conform to its teachings. Furthermore, the church's involvement in political affairs led to conflicts and wars that continue to impact the Western world to this day (Gibbon, 1910: 369-377).

One of the key aspects of early Christianity was the concept of salvation, which emphasized the importance of faith in Jesus Christ as the means of achieving eternal life (Baur, 1877: 156-159). This belief in salvation through Christ was accompanied by a strong sense of community and a focus on helping the less fortunate, as demonstrated by early Christian charity and the development of monasticism (Pelikan, 1971: 63-65). The early Christian church also played a significant role in the development of Western art and architecture, as seen in the grand cathedrals and elaborate religious artworks that emerged during the Middle Ages (Krautheimer, 1986: 28-35).

However, the spread of Christianity also had negative consequences, as it often came at the expense of other spiritual traditions. In some cases, the Christian church actively suppressed and persecuted other religious beliefs, as seen in the Inquisition and the Crusades (Lea, 1888: 246-249). Additionally, the church's strict dogma and hierarchical structure could be oppressive to those who did not conform to its teachings, as seen in the persecution of heretics and non-conformists throughout history (Runciman, 1947: 12-17). Furthermore, the church's involvement in political affairs often led to conflicts and wars that continue to impact the Western world today. For example, the Protestant Reformation and the ensuing wars of religion were the result of tensions between the Catholic and Protestant churches over issues of authority and doctrine (MacCulloch, 2003: 67-70). Similarly, the colonization of the New World by Christian powers often involved the suppression and exploitation of indigenous spiritual traditions, leading to long-term social and cultural conflicts (Deloria & Wilkins, 2003: 33-39).

In conclusion, while the early Christian period was a significant chapter in the history of Western spirituality, it was not without its negative consequences. Christianity's teachings on salvation and communal service have had a lasting impact on Western spirituality, as seen in the continued popularity of Christianity and its many offshoots. However, the Christian church's dominance often came at the expense of other spiritual traditions, and its rigid dogma

and hierarchical structure could be oppressive to those who did not conform to its teachings. Furthermore, the church's involvement in political affairs led to conflicts and wars that continue to impact the Western world today, highlighting the complex and multifaceted nature of the relationship between Christianity and Western spirituality.

The Reformation

The Reformation, which began in the 16th century, represents a significant shift in the history of Western spirituality, characterized by profound religious and social transformations. Led by prominent figures like Martin Luther and John Calvin, the Protestant Reformation posed a formidable challenge to the authority of the Catholic Church, sparking a wave of religious reform movements throughout Europe (Bainton, 1978: 131-133). The Reformation's influence extended beyond the confines of the Church, reshaping the political and cultural landscape of Europe, and laying the groundwork for many of the spiritual practices and beliefs that continue to shape the Western world today.

One of the central tenets of the Reformation was the concept of personal spirituality, which emphasized the individual's direct and personal relationship with God, rather than relying on the authority of the Church and its hierarchical structure (MacCulloch, 2004: 265-270). Protestants rejected the Catholic Church's emphasis on religious rituals, relics, and hierarchical structures, viewing them as a hindrance to personal spiritual growth and a barrier to the authentic experience of faith. Instead, Protestants promoted the idea of *sola fide*, which stresses the importance of faith as the sole means of salvation, without the need for external rituals or intermediaries (Pelikan, 2005b: 117-120).

The Reformation also led to the proliferation of new religious movements that emphasized direct access to God through personal revelation and spiritual experience. The Quakers, for example, rejected the need for formal religious ceremonies and hierarchy, emphasizing the importance of individual experience and the inner light of God (Williams, 2000: 12-15). Similarly, the Anabaptists emphasized the importance of individual faith and personal conversion, rejecting the idea of infant baptism and advocating for the voluntary and conscious decision to accept Christ as savior (Klaassen, 1975: 214-218).

These new religious movements challenged traditional religious hierarchies and helped pave the way for the development of more diverse and individualized spiritual practices. The emphasis on personal experience and direct access to God led to the development of various spiritual practices such as meditation, contemplation, and personal prayer, which were not dependent on external structures or intermediaries (Miles, 2005: 127-129). Furthermore, the Reformation paved the way for the emergence of new religious movements, such as Methodism and the Pietist movement, which sought to integrate personal spiritual practices with social activism and communal service (Lampert, 2010: 342-345).

However, the Reformation also led to a period of religious conflict and persecution. The Catholic Church, in response to the Protestant challenge, launched its own counter-reformation, aimed at consolidating its authority and reasserting its dominance over the religious landscape. In turn, Protestant groups also engaged in violent conflicts with each other, leading to widespread social unrest and instability (Eire, 2016: 251-257).

Despite the many challenges and conflicts of the Reformation period, it marked an important step towards the development of more individualized and diverse forms of spirituality in the Western world. The Reformation's emphasis on personal spirituality and direct access to God challenged the traditional religious hierarchies and paved the way for the emergence of new spiritual practices and beliefs. The rejection of external rituals, relics, and hierarchical structures led to the development of various spiritual practices such as meditation,

contemplation, and personal prayer, which were not dependent on external structures or intermediaries (Miles, 2005: 127-129). Moreover, the Reformation paved the way for the emergence of new religious movements, such as Methodism and the Pietist movement, which sought to integrate personal spiritual practices with social activism and communal service (Lamport, 2010: 342-345).

In conclusion, the Reformation represents a significant turning point in the history of Western spirituality, marked by profound religious and social transformations. The Reformation's challenges to traditional religious hierarchies and emphasis on personal spirituality paved the way for the development of more individualized and diverse forms of spirituality in the Western world. However, the Reformation also led to a period of religious conflict and persecution, which contributed to the development of modern nation-states and the eventual separation of church and state. The study of the Reformation, its challenges, and its impact on Western spirituality continues to be an important area of academic inquiry, offering insights into the nature and evolution of religious thought and practice (Eire, 2016: 251-257).

The Enlightenment

The Enlightenment, a historical period spanning from the late 17th to the 18th century, marked a significant shift in Western spirituality, characterized by a growing emphasis on reason, individualism, and natural religion. This movement challenged traditional religious beliefs and sought to promote reason and rationalism in the face of dogmatic religious texts and practices. Scholars and thinkers during this time began to question the validity of traditional religious beliefs and promoted the idea of natural religion, which emphasized the existence of God through nature and reason (Gay, 1995: 3-4). Notable figures in this movement included John Locke, who believed in the importance of reason and evidence in determining religious truth, and Voltaire, who advocated for religious tolerance and criticized religious fanaticism (Locke, 1997: 484; Locke, 2000: 41-42).

In addition to natural religion, the Enlightenment also saw the rise of spiritualism, a movement that sought to bridge the gap between traditional religion and scientific rationalism. Spiritualists believed in the existence of a universal spirit or force that could be accessed through intuition and personal experience, rather than through organized religion or dogma (Carus, 1900: 333). Figures such as Emanuel Swedenborg and Franz Mesmer developed practices such as spiritual healing and hypnotism, which sought to integrate spiritual and scientific ideas (App, 2010: 127-129).

Despite the growing interest in natural religion and spiritualism during the Enlightenment, many religious traditions persisted, and some even experienced a revival during this time. For example, the Methodist movement, led by John Wesley, emphasized personal conversion and spiritual transformation, and became one of the fastest-growing religious movements of the 18th century (Wesley, 1960: 131). Similarly, the Great Awakening, a series of religious revivals in the American colonies, emphasized the importance of individual experience and emotional conviction in religious practice (Heimert, 1966:39-40).

However, the Enlightenment was not without its controversies and criticisms. Some critics argued that the focus on reason and individualism led to a disregard for tradition and a loss of community values (Taylor, 1989: 34-35). Additionally, some scholars have criticized the Enlightenment's emphasis on rationalism and natural religion as an attempt to replace one form of dogmatism with another (Jacob, 1991: 1-2).

In conclusion, the Enlightenment was a significant period in the history of Western spirituality, marked by a growing emphasis on reason, individualism, and natural religion, as

well as the emergence of new spiritual movements that sought to bridge the gap between traditional religion and scientific rationalism. This period challenged traditional religious beliefs and promoted new forms of spiritual thought and practice, paving the way for further development of individualized and diverse forms of spirituality in the Western world.

Contemporary Spirituality

The twentieth and twenty-first centuries have seen a proliferation of spiritual practices and beliefs that draw on a range of traditions and sources. One important development has been the growth of New Age spirituality, which emerged in the 1960s and 1970s as a reaction to the perceived limitations of traditional religions (Hanegraaff, 1996: 3). New Age spirituality encompasses a wide range of beliefs and practices, including meditation, yoga, alternative healing practices, and the use of crystals and other objects as sources of spiritual power. New Age beliefs often emphasize the interconnectedness of all things and the importance of personal growth and self-discovery (Hanegraaff, 1996: 25).

In addition to New Age spirituality, there has been a resurgence of interest in indigenous and traditional spiritual practices, as well as the adoption of Eastern spiritual practices in the West. For example, the Native American Church, which combines indigenous spiritual practices with Christian beliefs, has seen a significant increase in membership since the 1960s (La Barre, 1975: 86-87). Similarly, the popularity of yoga and mindfulness practices has grown rapidly in Western countries, with many people incorporating these practices into their daily lives as a way to reduce stress and improve overall well-being (Cope, 2015: 37-38).

Another trend in contemporary spirituality is the growth of religious "nones," or those who do not identify with any particular religious tradition (Pew Research Center, 2021). While some religious "nones" consider themselves spiritual, many do not affiliate with any specific belief system and instead create their own individualized spiritual practices and beliefs (Heelas & Woodhead, 2005: 3-4).

Furthermore, the internet and social media have enabled the spread of spiritual practices and beliefs to a wider audience, and have created new communities of like-minded individuals who share common spiritual interests and experiences (Kripal, 2021: 206-207). This has also led to the creation of online courses and resources for spiritual growth and development, allowing individuals to explore and learn about different spiritual traditions from the comfort of their own homes (Kripal, 2021: 215).

In the contemporary world, a significant trend in spirituality is the emergence of secular spirituality, which involves the use of spiritual practices and beliefs outside of traditional religious contexts (Heelas & Woodhead, 2005: 3). The term "secular spirituality" is used to describe a broad range of practices and beliefs that aim to promote well-being and personal growth, and it is often associated with the adoption of Eastern spiritual practices, such as mindfulness meditation and yoga (Kabat-Zinn, 1994: 4).

Secular spirituality has gained popularity among individuals who seek to explore their spirituality in a way that is free from dogma or religious doctrine. This approach to spirituality is often seen as a way of connecting with one's inner self and exploring the mysteries of the universe in a non-dogmatic way. In addition, secular spirituality is often practiced as a means of promoting personal growth and well-being, with many individuals finding that these practices can help them to reduce stress, cultivate a greater sense of inner peace, and achieve greater clarity of thought (Heelas & Woodhead, 2005: 4).

Despite the growing popularity of secular spirituality, traditional religious institutions continue to play a significant role in the spiritual lives of many people. These institutions are,

however, undergoing significant changes as they adapt to the challenges of modern life. For example, some religious groups are embracing new technologies and social media as a way of reaching out to younger generations and engaging with their communities (Pew Research Center, 2015). In addition, many religious institutions are grappling with issues of social justice and inclusivity, seeking to promote greater equality and compassion within their communities (Pew Research Center, 2016).

Contemporary spirituality is characterized by a diversity of spiritual practices and beliefs, which have undergone significant changes in recent years. One notable trend has been the growth of interfaith dialogue and cooperation. As people become more aware of the diversity of spiritual practices and beliefs in the world, there is a growing recognition of the importance of building bridges between different traditions (Interfaith Youth Core, n.d.). Interfaith initiatives seek to promote mutual understanding and respect, and to find common ground among people of different faiths and backgrounds. Through interfaith dialogue and cooperation, individuals and communities can explore the richness and complexity of different spiritual traditions, and work towards a more peaceful and inclusive world.

Despite these positive developments, there are also challenges facing contemporary spirituality. One major issue is the commodification of spirituality, as spiritual practices and beliefs are marketed as consumer goods and packaged for mass consumption (Heelas & Woodhead, 2005: 5). This has led to concerns about the authenticity and integrity of spiritual traditions, and the potential for exploitation and cultural appropriation (Rothstein, 2016: 2). Spiritual practices and beliefs that were once seen as sacred and deeply personal are now being commodified and marketed for profit, raising questions about the values and ethics of contemporary society. Critics argue that the commodification of spirituality reduces complex spiritual traditions to simplistic, marketable products, creating a superficial and consumerist approach to spirituality (Rooney, 2016: 15). This not only undermines the depth and richness of spiritual practices but also risks turning them into mere commodities for personal consumption, rather than as a means of exploring deeper questions about the human experience (Heelas & Woodhead, 2005: 5). Such concerns have prompted calls for greater awareness and ethical responsibility in the marketing and consumption of spiritual practices and beliefs (Rothstein, 2016: 2). As contemporary spirituality continues to evolve and adapt to changing social and cultural contexts, it is important to consider the potential impact of these challenges and to explore ways of promoting a more authentic and ethical approach to spiritual practices and beliefs.

Another challenge is the tension between spirituality and secularism. As traditional religious institutions lose their influence in society, some people are turning to spirituality as a way of finding meaning and purpose in their lives. However, this has also led to debates about the role of spirituality in public life, and the boundaries between religion and state. Some argue that spirituality should be kept separate from politics and public life, while others believe that spiritual values and principles have an important role to play in shaping society and promoting the common good (Taylor, 2007: 63-65). For example, scholars such as Charles Taylor argue that the modern secular worldview has led to a loss of meaning and purpose in people's lives, and that spirituality can help to address this existential crisis (Taylor, 2007: 60-61). On the other hand, others have raised concerns about the potential for religious and spiritual beliefs to be used as a justification for discrimination and exclusion in public life (Joppke, 2009: 10-11). The tension between spirituality and secularism is likely to continue to be a source of debate and discussion in the years to come, as people navigate the changing landscape of spirituality and its place in society.

In contemporary society, individuals may encounter various challenges with regards to spirituality. One of the most pressing issues is the struggle to find a sense of purpose and meaning in life. The growing secularization and materialism of society may hinder individuals from connecting with a deeper sense of spirituality and purpose (Paloutzian & Park, 2013: 177). Another issue is the question of authenticity in spiritual practices. The commercialization and commodification of spirituality may create difficulty in distinguishing practices that genuinely benefit individuals from those that merely aim to sell products or services. Thus, it is imperative for individuals to conduct research and select practices that resonate with their values (Heelas & Woodhead, 2005: 19).

Moreover, the phenomenon of spiritual bypassing poses another challenge to individuals on a spiritual journey. Spiritual bypassing involves the use of spiritual beliefs or practices to avoid confronting emotional or psychological issues. It is crucial for individuals to recognize that spiritual practices do not substitute therapy or medical treatment, and they should address any underlying issues before embarking on a spiritual journey (Welwood, 2000: 13). Lastly, it is vital to acknowledge that spirituality is a personal and individualized experience. There is no single approach that works for everyone, and what works for one individual may not be effective for another. To find what resonates with them, individuals should approach spirituality with an open mind and heart and explore various paths and practices (Heelas & Woodhead, 2005: 21).

In conclusion, individuals should focus on finding purpose and meaning in life, seek authentic spiritual practices, avoid spiritual bypassing, and recognize the significance of individuality in spirituality. By addressing these issues, individuals can navigate contemporary spirituality challenges and embark on a fulfilling and authentic spiritual journey.

Literature Discussion

The evolution of Western spirituality has been a subject of interest for many scholars and writers over the centuries. In this section, we will discuss some of the key works that have contributed to our understanding of Western spirituality from ancient Greece and Rome to contemporary times.

One of the most significant works on Western spirituality is the Confessions of St. Augustine. Written in the 4th century CE, Augustine's Confessions is an autobiographical work that explores his spiritual journey from a life of sin and debauchery to a life devoted to God. Augustine's Confessions has had a profound impact on Christian spirituality and continues to be widely read and studied to this day (Augustine, 2008). Another important work in the history of Western spirituality is The Cloud of Unknowing. Written in the 14th century CE, The Cloud of Unknowing is a mystical treatise that emphasizes the importance of contemplative prayer and the pursuit of a direct experience of God. This work had a significant impact on the development of Christian mysticism and continues to be influential in contemporary spirituality (Underhill, 2002). The medieval Christian mystic Julian of Norwich wrote a profound and influential work called Revelations of Divine Love (Julian of Norwich, 2005). This book is one of the earliest known writings in English by a woman, and it explores themes of divine love, the nature of sin and redemption, and the mystery of suffering. Julian's work continues to inspire readers to this day and is a testament to the deep and enduring spirituality of women throughout history. The works of the 16th-century Spanish mystic St. John of the Cross also played an important role in the development of Western spirituality. St. John's writings, including The Dark Night of the Soul and The Ascent of Mount Carmel, explore the nature of the soul's journey towards union with God through the practice of contemplative prayer and the cultivation of virtues such as detachment and humility (St. John of the Cross., 2002).

The 18th-century German philosopher Immanuel Kant also made significant contributions to the evolution of Western spirituality, particularly through his exploration of the relationship between reason and faith (Kant, 1998). Kant's *Critique of Pure Reason* challenged traditional religious dogma and emphasized the importance of individual reason and critical thinking in spiritual matters. In the 19th century, the American transcendentalist movement, led by writers such as Ralph Waldo Emerson and Henry David Thoreau, emphasized the importance of individual spirituality and the pursuit of self-discovery (Emerson & Thoreau, 2003). These writers celebrated the natural world and saw it as a source of spiritual inspiration and renewal. In the 20th century, the Swiss psychiatrist Carl Jung made significant contributions to the study of Western spirituality through his work on archetypes, the collective unconscious, and the integration of spirituality and psychology. Jung's ideas continue to be influential in contemporary spirituality, particularly in the area of depth psychology and the exploration of the inner life (Jung, 1969).

Other significant works on Western spirituality include the writings of Thomas Merton, a 20th-century Trappist monk who explored the intersection of contemplative spirituality and social justice, and the contemporary spiritual writer Eckhart Tolle, whose work emphasizes the importance of living in the present moment and the pursuit of inner peace and awakening (Merton, 1999; Tolle, 2006). Finally, the contemporary writer and teacher Pema Chödrön has contributed to the evolution of Western spirituality through her teachings on Tibetan Buddhism and mindfulness meditation (Chödrön, 2000). Chödrön's works, including *When Things Fall Apart* and *The Places That Scare You*, emphasize the importance of compassion, mindfulness, and self-awareness in cultivating a meaningful and fulfilling spiritual life.

Overall, these works, among many others, demonstrate the ongoing evolution of Western spirituality and the diversity of spiritual perspectives and practices that have emerged over time. From the early philosophical and religious works of ancient Greece and Rome to the contemporary writings of spiritual teachers, Western spirituality has been shaped by a range of cultural, philosophical, and religious influences, and continues to inspire and transform individuals to this day.

Conclusion

The study of spirituality in the Western world is an intricate and multidimensional subject that has spanned over several millennia. This paper has explored the significant role that spirituality has played in shaping Western culture and society, from ancient Greece and Rome to the contemporary era. Throughout history, various religious and philosophical traditions have emerged and evolved, each leaving their unique imprint on Western spirituality. Early Christianity, for example, played a pivotal role in developing Western spirituality, providing a framework for religious belief and practice that would shape Western culture for centuries to come (Chadwick, 1967). The Protestant Reformation marked a significant turning point in the history of Western spirituality, challenging traditional authority and paving the way for new interpretations of religious belief and practice (Hillerbrand, 2009). The Enlightenment brought with it a new emphasis on reason and science, which challenged traditional religious beliefs and opened the door for the emergence of contemporary spirituality (Gay, 1995).

Contemporary spirituality is a dynamic and diverse field that is characterized by a focus on individual experience and personal growth, as well as a rejection of traditional religious institutions and dogma (Heelas & Woodhead, 2005). While contemporary spirituality has been criticized for its lack of structure and its tendency to promote subjective experiences over objective truth, it has also had a profound impact on Western culture, particularly in the areas of health and wellness (McGuire, 2008). The future of Western spirituality is likely to be shaped

by a continued emphasis on personal experience, individual growth, and a rejection of dogma and authority. As younger generations increasingly reject traditional religious institutions, contemporary spirituality is likely to continue to play an essential role in shaping Western culture and society (Bruce, 2002).

In conclusion, the history of spirituality in the West is a rich and multifaceted tapestry that continues to evolve and change. While the specific beliefs and practices of Western spirituality may change over time, its enduring importance in shaping Western culture is unlikely to diminish. The enduring legacy of spirituality in the West is a testament to its importance in human culture and society, and it remains an essential area of study for scholars across disciplines. Future research may explore the impact of spirituality on various aspects of Western culture, including art, literature, science, and politics, to name a few. The ongoing evolution of spirituality in the West provides a rich and rewarding area for continued study and reflection.

Information Note

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics. This study does not require ethics committee approval.

References

- App, U. (2010). *The birth of orientalism*. University of Pennsylvania Press.
- Aristotle. (1995). *Nicomachean ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Armstrong, K. (1993). *A history of God: The 4,000-year quest of Judaism, Christianity, and Islam*. Alfred A. Knopf.
- Artress, L. (2006). *Walking a sacred path: Rediscovering the labyrinth as a spiritual tool*. Penguin.
- Athanassiadi, P. & Frede, M. (2009). *Pagan Monotheism in Late Antiquity*. Oxford University Press.
- Augustine. (2008). *Confessions*. Oxford University Press.
- Aurelius, M. (2003). *Meditations*. Penguin Classics.
- Bainton, R. H. (1978). *The reformation of the sixteenth century*. Beacon Press.
- Baur, F. C. (1877). *Christianity and the Christian church*. Scribner, Armstrong.
- Brading, D. (2007). *Christian monotheism in the early church*. Cambridge University Press.
- Brown, P. (1984). *The body and society: Men, women, and sexual renunciation in early Christianity*. Columbia University Press.
- Bruce, S. (2002). *God is dead: Secularization in the West*. Blackwell Publishing.
- Burkert, W. (1987). *Ancient mystery cults*. Harvard University Press.
- Byrne, P. (1996). *Religion and the Greeks*. Bloomsbury Academic.
- Carus, P. (1900). *The nature of the spiritual world*. Open Court Publishing.
- Chadwick, H. (1967). *The early church*. Pelican Books.
- Chödrön, P. (2000). *When things fall apart: Heart advice for difficult times*. Shambhala.
- Cope, S. (2015). *The modern yoga bible: The definitive guide to yoga today*. Godsfield Press.
- Cross, R. (1993). *Plato's ethics: An overview*. Oxford University Press.

- Deloria, V. & Wilkins, D. E. (2003). *Tribes, treaties, and constitutional tribulations*. University of Texas Press.
- Dillon, M. (2002). *Religion in the ancient Greek city*. Oxford University Press.
- Eire, C. M. N. (2016). *Reformations: The early modern world, 1450-1650*. Yale University Press.
- Eliade, M. (1957). *The sacred and the profane: The nature of religion*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Eliade, M. (1987). *The myth of the eternal return: Cosmos and history*. Princeton University Press.
- Emerson, R. W. & Thoreau, H. D. (2003). *Nature and Selected Essays*. Penguin Classics.
- Ferguson, J. (2015). *Spirituality in ancient Rome*. Bloomsbury Academic.
- Fernie, E. (2013). *Art history and class struggle*. Haymarket Books.
- Gay, P. (1995). *The enlightenment: The rise of modern paganism*. W. W. Norton & Company.
- Gibbon, E. (1910). *The history of the decline and fall of the Roman empire*. J.M. Dent & Co.
- Hadot, P. (2002). *What is ancient philosophy?* (Trans: M. Chase). Harvard University Press.
- Hanegraaff, W. J. (1996). *New Age religion and Western culture: Esotericism in the mirror of secular thought*. Brill Academic Pub.
- Hazard, P. (2012). *The Enlightenment and the emergence of modern Western spirituality*. Cambridge Scholars Publishing.
- Heelas, P. (2008). *Spiritualities of life: New age romanticism and consumptive capitalism*. Blackwell Publishing.
- Heelas, P. & Woodhead, L. (2005). *The spiritual revolution: Why religion is giving way to spirituality*. Blackwell Publishing.
- Heimert, A. (1966). *Religion and the American mind*. Harvard University Press.
- Hillerbrand, H. J. (2009). *The Protestant reformation*. HarperCollins.
- Interfaith Youth Core. (n.d.). About us. Interfaith Youth Core. <https://www.ifyc.org/about-us>
- Jacob, M. C. (1991). *The radical enlightenment: Pantheists, freemasons, and republicans*. George Allen & Unwin.
- Joppke, C. (2009). Religious diversity and integration in Europe: New directions in the study of public policy. *Comparative Political Studies*, 42(11), 1394-1420.
- Julian of Norwich. (2005). *Revelations of Divine Love*. Penguin Classics.
- Jung, C. G. (1969). *Archetypes and the collective unconscious*. Routledge.
- Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever you go, there you are: Mindfulness meditation in everyday life*. Hyperion.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Cambridge University Press.
- Klaassen, W. (1975). *Anabaptism: Neither Catholic nor Protestant*. Herald Press.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine architecture*. Yale University Press.

- Kripal, J. J. (2021). *The flip: Epiphanies of mind and the future of knowledge*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Lampton, M. A. (2010). *Encyclopedia of Christian education*. Rowman & Littlefield Publishers.
- La Barre, W. (1975). *The Peyote Cult*. Schocken Books.
- Lea, H. C. (1888). *A history of the inquisition of the Middle Ages*. Harper & Brothers.
- Locke, J. (1997). *An essay concerning human understanding*. Penguin Classics.
- Locke, J. (2000). *A letter concerning toleration*. Hackett Publishing.
- MacCulloch, D. (2003). *Reformation: Europe's house divided, 1490-1700*. Penguin.
- McGrath, A. E. (2011). *Christian theology: An introduction*. John Wiley & Sons.
- McGuire, M. B. (2008). *Lived religion: Faith and practice in everyday life*. Oxford University Press.
- Merton, T. (1999). *New seeds of contemplation*. New Directions Publishing Corporation.
- Miles, M. R. (2005). *The word made flesh: A history of Christian thought*. Wiley-Blackwell.
- Mitchell, D. (2008). Beads and prayers: The rosary and mala in Christian and Buddhist traditions. *CrossCurrents*, 58(4), 507-522.
- Paloutzian, R. F. & Park, C. L. (2013). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. Guilford Press.
- Pelikan, J. (1971). *The Christian tradition: A history of the development of doctrine*. The University of Chicago Press.
- Pelikan, J. (2005a). *Jesus through the centuries: His place in the history of culture*. Yale University Press.
- Pelikan, J. (2005b). *The Christian tradition: A history of the development of doctrine*. University of Chicago Press.
- Pew Research Center. (2015). America's changing religious landscape. <https://www.pewforum.org/2015/05/12/americas-changing-religious-landscape/>
- Pew Research Center. (2016). Religious landscape study: Gender composition by tradition. <https://www.pewforum.org/religious-landscape-study/gender-composition/traditional/#all-traditions>
- Pew Research Center. (2021). Religious "Nones" are growing rapidly among Democrats as well as Republicans and Independents. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/02/08/religious-nones-are-growing-rapidly-among-democrats-as-well-as-republicans-and-independents/>
- Plato. (1997). *Complete works*. Hackett Publishing.
- Plato. (2003). *Symposium*. Hackett Publishing.
- Plotinus. (1991). *The Enneads*. Penguin Classics.
- Rothstein, M. (2016). The commodification of spirituality: The case of the mindfulness movement. *Religion Compass*, 10(6), 136-144.
- Rooney, P. (2016). *Selling spirituality: The silent takeover of religion*. Routledge.

- Runciman, S. (1947). *The medieval Manichee: a study of the Christian dualist heresy*. Cambridge University Press.
- Seneca. (2004). *Letters to Lucilius*. Penguin Classics.
- St. John of the Cross. (2002). *The dark night of the soul and the ascent of mount Carmel*. Random House.
- Stark, R. (1996). The Rise of Christianity: How the obscure, marginal Jesus movement became the dominant religious force in *the Western World in a Few Centuries*. HarperCollins.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Tolle, E. (2006). *A new earth: awakening to your life's purpose*. Penguin.
- Underhill, E. (2002). *The Cloud of Unknowing*. Dover Publications.
- Wallis, J. (2013). *Meditation in the modern world: Buddhism and modernity*. Oxford University Press.
- Welwood, J. (2000). *Toward a psychology of awakening: Buddhism, psychotherapy, and the path of personal and spiritual transformation*. Shambhala.
- Wesley, J. (1960). *The journal of John Wesley*. Abingdon Press.
- Williams, G. (2000). *The radical reformation*. Westminster Press.

UZMANLIK VE BİLİŞSEL ESNEKLİK

© Hatice Kübra AYDIN* © Handan CAN**

ÖZET

Uzmanlık çalışmaları, bir alanda üstün performans gösteren kişilerin performanslarına odaklanmaktadır. Bir alanda uzmanlaşmış kişilerin alana özgü görevleri gerçekleştirirken sıklıkla kullandıkları yöntemler, bazı becerilerin kazanımı açısından üstünlük sağlasa da bazen pek yararlı olmayan sonuçlar doğurabilir. Bu durumdan etkilenen becerilerden biri de bilişsel esnekliktir. Bilişsel esneklik, davranışı yeni ve değişen çevreye göre adapte etme becerisidir. Bir kişi kendi alanında ne kadar uzmanlaşursa, alana özgü görevlerde o kadar bilişsel esneklik gösterebilir. Ayrıca uzmanların uzmanlık düzeyi, sıklıkla kullanılan yöntemin yarattığı bozucu etki olarak tanımlanan Einstellung etkisinin görülmemesinde de önemli rol oynamaktadır. Mevcut derlemenin amacı, uzmanlık alanındaki çalışmalarda bilişsel esnekliğin etkisini incelemektir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, farklı uzmanlıklarda yapılmış çalışmalarda, uzmanlık düzeylerinin değişkenlik gösterdiği; bu nedenle bu çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak uzmanların bilişsel esneklik düzeyleri hakkında kesin sonuca varılamayacağı anlaşılmaktadır. Buna karşın, henüz uzmanlaşma sürecinde olan kişilerde bilişsel esnekliğin daha düşük; uzmanlaşma düzeyi yüksek olanlarda bilişsel esnekliğin daha yüksek olduğunu öne süren araştırmalar da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: uzmanlık, uzman performansı, alana özgülük, bilişsel esneklik, Einstellung etkisi

Expertise and Cognitive Flexibility

ABSTRACT

Expertise studies focus on people with superior performance in a domain. Although the methods that experts in a domain frequently use while performing domain-specific tasks provide superiority in acquiring some skills, they can sometimes produce ineffective results. One of the skills affected by this condition is cognitive flexibility. Cognitive flexibility is an ability to adapt behavior to new changing environment. The more a person specializes in their field, the more cognitive flexibility they can display in domain-specific tasks. In addition, expertise level plays an essential role in preventing the Einstellung effect, defined as the disruptive effect created by frequently used methods. The aim of review is to examine the effect of cognitive flexibility in expertise studies. When the studies in the literature are examined, it is seen that the expertise level varies in these studies conducted in different expertise fields. Therefore, based on these studies, it is understood that it is not possible to reach a definite conclusion about the cognitive flexibility levels of the experts. On the other hand, studies indicate that people still in the process of expertise have lower cognitive flexibility; also, cognitive flexibility is higher in individuals with higher levels of expertise.

Key Words: expertise, expert performance, domain-specific, cognitive flexibility, Einstellung effect

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, hkaydin@uludag.edu.tr

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, handancan@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Aydın, H. K. & Can, H. (2023). Uzmanlık ve bilişsel esneklik. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 857-872. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1228263>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 2 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 30 Mart / March 2023

Uzman (expert) kelimesinin sözlükteki karşılığı “Belli bir iş ya da konuda bilgi, görüş ve becerisi çok olan kimse, mütehassıs” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2022). Uzmanlık (expertise) ise uzmanları acemi ya da daha az deneyimli kişilerden ayıran özellikler, beceriler ya da bilgiler olarak ifade edilmektedir (Ericsson, 2018: 3). Her uzmanlık alanında uzmanlık düzeyini belirlemek için tanımlanmış objektif ölçütler bulunmaktadır ve alanın uzmanları, alanla ilişkili görevlerde tutarlı biçimde üst düzey performans göstermektedir. Satranç alanına ilişkin temsili görev satranç oyununun kendisiyken, müzik alanı için bu görev örneğin bir müzik parçasını piyano ile çalmaktır. Bu gibi temsili görevlerde tutarlı bir biçimde yüksek performans gösteren kişilerin sergiledikleri performans, uzman performansı (expert performance) olarak adlandırılmaktadır (Ericsson, 2018: 3).

Uzmanlık alanının en etkili ve öncü çalışmaları olarak kabul edilen çalışmalar, de Groot’un 1940’larda farklı uzmanlık düzeylerindeki satranç ustalarında problem çözme stratejilerini analiz ettiği çalışmalarıdır (Gobet vd., 2004). De Groot’un (1965) bu çalışmasında gerçek oyun pozisyonlarından oluşan satranç örüntüleri satranç ustalarına değişen sürelerle sunularak görev performansları ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlar, uzmanlık düzeyi yüksek oyuncuların görev performanslarının, uzmanlık düzeyi düşük olan oyuncularından daha iyi olduğunu göstermiştir. Usta düzey satranç oyuncuları, satranç örüntülerinin neredeyse tamamını hatırlarken, uzmanlık düzeyi daha düşük satranç oyuncuları daha az hatırlama yapabilmıştır. Chase ve Simon (1973), de Groot’un (1965) çalışmalarına ek olarak, uzmanlar ve acemileri gerçek oyun örüntülerinin yanında seçkisiz dizilmiş anlamsız örüntüler de sunarak karşılaştırmıştır. Chase ve Simon (1973) araştırmalarında uzmanların gerçek oyun örüntülerindeki üstün performansını bellek ve algısal kümeler (chunks) aracılığıyla açıklamıştır. Uzman oyuncular alanda deneyim kazandıkça kümeler genişlemektedir. Gobet ve Simon (1996), Kümeleme Teorisi’ni (Chunking Theory) biraz daha geliştirmiş ve Şablon Teorisi’ni (Template Theory) ortaya atmıştır. Şablon Teorisi’ne göre, uzmanlar daha uzun süreli ve ciddi alıştırma yaptıkça uzmanlaştıkları alana yönelik bilgilerini giderek genişletmektedir. Örneğin, bir satranç tahtasında, bir taraftan satranç tahtasındaki anlamlı örüntüler kümelirken, diğer taraftan tahtadaki boş kareleri de içerecek şekilde ilişkili tüm yapıların dâhil olduğu daha büyük bir örüntü (şablon) oluşturulmaktadır. Böylece uzmanların alana özgü bilgi örüntüleri daha da genişlemektedir. Alana özgü temsillere yönelik üstün hatırlama performansı briç (Charness, 1979), tıp (Norman vd., 1989) ve basketbol (Allard vd., 1980) gibi farklı uzmanlık alanlarında yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlarla desteklenmiştir. Her ne kadar ilk uzmanlık çalışmaları ve uzmanlığın mekanizmalarını anlamaya yönelik çalışmalar satranç alanında yapılmış olsa da uzmanlık çalışmaları tıp, hukuk, garsonluk ve taksi şoförlüğü gibi meslek alanlarından; basketbol ve beyzbol gibi spor branşlarına; müzik, resim ve yazı gibi sanat alanlarından; satranç, go, briç ve E-spor gibi oyunlara kadar çok çeşitli alanlarda çalışılmaktadır.

Uzmanlık, bir diğer ifade ile bir alanda üstün beceri göstermek, uzmanlaşılan bu alanda binlerce saat yapılmış alıştırma sonucunda ortaya çıkmaktadır (Ericsson vd., 1993: 396). Aynı davranış defalarca tekrarlandığında otomatikleşmekte; bu da yapılan davranışın minimum çaba ve bilişsel yük ile gerçekleştirilmesini mümkün kılmaktadır. Davranışın gerçekleştirilmesi açısından olumlu etkilere sahip olan bu durumun, bilişsel esneklik ve yaratıcılık üzerinde olumsuz etkileri olduğu düşünülmektedir. Örneğin, satranç alanda henüz ustalaşma sürecinde olan bir satranç oyuncusu, her oyuna alıştığı ve en iyi bildiği oyun açılışı ile başlamayı seçebilir; bu sıklıkla karşılaşılan ve olağan bir durumdur. Ancak bu durum satranç oyuncusunun belki de daha kısa sürede mata götüreceği diğer olasılıkları görmesini engelleyebilir (Saariluoma, 1990; Bilalic vd., 2008a). Uzmanların sıklıkla karşılaştıkları bu durumu, Sternberg (1996), uzmanlığın kazanımları ve sınırlılıkları kapsamında ele almıştır. Nitekim uzman olmanın kazanımları olduğu kadar sınırlayıcı tarafları da olduğu bilinmektedir. Uzmanlığın getirdiği

sınırlayıcılıktan dolayı uzmanlarda bilişsel katılık (rigidity) durumu ile karşılaşmaktadır. Bir problemin çözümüne ilişkin geliştirmiş olduğu stratejilere dayanan bakış açısı, uzmanın yeni bir durumla karşılaştığında bu bakış açısı dışına çıkararak, yeni ve farklı çözümler üretmesini engelleyebilmektedir (Sternberg, 1996: 347).

Becerinin otomatikleşmesi genel olarak bir kazanım olarak değerlendirilmektedir; çünkü bu durum göreve ilişkin diğer gerekliliklerin yerine getirilebilmesi için daha fazla alan kalmasına olanak tanımakta ve böylece bilişsel kaynaklar korunmaktadır (Bilalic vd., 2008a: 76). Buna karşın, bu kazanım süreci bazen uzmanın aleyhine de işleyebilmektedir. Yeni bir görevle karşılaşıldığında bu görevin genel özellikleri, otomatikleşmiş bir tepkiyi tetikleyebilmekte ve yeni bir tepkinin geliştirilmesini engelleyebilmektedir. Fitts ve Posner'e göre (1967) bir alanda beceri kazanmanın son aşaması hızlı, doğru, çoğunlukla çaba gerektirmeyen ve bilinçli kontrolün ötesinde bir süreçtir ve otomatikleşme, yapılan bu alıştırmalar ile aşamalı olarak gelişmektedir. Yaptıkları alıştırmalarla giderek otomatikleşen uzman kişiler, uzun süreli alıştırmalar sonucunda uzmanlaştıkları alanda edindikleri bu kazanımları diğer becerilere aktarmada zorlanmaktadır.

Uzmanların alana özgü becerilerinin incelendiği çalışmalarda bilişsel esneklik (cognitive flexibility) kavramı oldukça önemlidir. Uzmanların uzmanlaştıkları alandaki üstün performansının, uzmanlaşılan konu dışındaki alanlara "esnetilebilir" olup olmadığı uzmanlığın işleyiş mekanizmalarının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu derlemenin amacı, uzman kişilerin uzmanlaştıkları alana ilişkin bilişsel esnekliklerini incelemek ve bu konu ile ilişkili çalışmalardan elde edilen sonuçlar kapsamında uzmanlık ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkiyi tartışmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, mevcut derlemede öncelikle bilişsel esneklik kavramı ele alınmış; ardından uzmanlık alanında bilişsel esnekliğe yönelik yaklaşımlar tartışılmış ve son olarak da uzmanlık ile bilişsel esneklik arasındaki ilişki incelenmiştir.

Bilişsel Esneklik

Yeni ve yaratıcı düşünceler ortaya koyabilme becerisi, insanlığın yüzyıllardır süren gelişiminin bir sonucudur. Bunu gerçekleştirebilmek için insanların alıştıkları yöntemleri ya da stratejileri bırakıp, içinde buldukları fanusun dışına çıkmaları gerekmektedir ki bu da ancak bilişsel esneklik ile mümkündür. Bilişsel esneklik, temel yönetici işlevlerden biridir. Bilişsel esneklik, bir probleme ilişkin kazanılan bakış açısı ya da yaklaşımı değiştirme; dolayısıyla yeni taleplere, kurallara veya önceliklere uyum sağlama becerisidir (Garcia-Garcia vd., 2010: 754; Diamond, 2013: 135). Burada "esneklik" kelimesi ile kastedilen, görev ya da duruma ilişkin değişikliklerin bir işlevi olarak, mevcut problem çözme yöntemlerinin ya da stratejilerinin değiştirilmesi ve/veya yeniden düzenlenmesine karşılık gelmektedir (Krems, 1995: 203). Thomas ve diğerlerine (2018: 1) göre bilişsel esneklik bir bakıma kutunun dışına çıkmaktır. Bir diğer ifade ile bir problemin çözümü için izlenen yol çözüme götürmüyorsa, alternatif yolları düşünebilmektir. Çoklu görev (multi-tasking) becerisi ve esnek problem çözme (flexible problem solving), bilişsel esneklikle ilişkili olarak değerlendirilen davranışlardan bazılarıdır; ancak yine de bunlardan birini bilişsel esnekliğin öncül modeli (prototype) olarak seçmek (Ionescu, 2012: 190) ve tüm bilişsel işlevleri içeren bir bilişsel esneklik tanımı yapmak oldukça zordur. Bu bağlamda, bilişsel esnekliğin henüz diğer bilişsel işlevlerle olan ilişkisinin yeterince netlik kazanmadığı söylenebilir (Clement, 2022: xi).

Birçok araştırmacı (ör. Batey & Furnham, 2006; Runco, 2004; Ionescu, 2012) bilişsel esnekliğin tek bir yapıdan ibaret olmayıp, birçok bilişsel bileşenin etkileşiminden oluştuğu konusunda hemfikirdir. Bilişsel esnekliğe katkı sağladığı konusunda araştırmacıların hemfikir olduğu bilişsel bileşenler, merkezi yürütücü (central executive), çalışma belleği, dikkat, baskılama (inhibition) ve görev değiştirme (task switching). Merkezi yürütücü; dili anlama,

öğrenme ve akıl yürütme gibi karmaşık bilişsel görevler için gerekli olan bilgilerin geçici olarak depolanmasını ve işlenmesini sağlayan bir beyin sistemi olarak tanımlanan çalışma belleğinin (Baddeley, 1992: 556) temel bileşenlerinden biridir. Merkezi yürütücü; planlama, izleme, hoş gitmeyen uyarı ya da tepkileri engelleme gibi bilişsel kontrol süreçlerini içermektedir (Baddeley & Hitch, 1974). Diamond (2013: 149), bilişsel esnekliği, baskılama ve çalışma belleği ile birlikte bilişsel kontrol işlevinin üç temel bileşeni olarak ele almıştır. Bilişsel kontrol mekanizmaları, bilgi işlemeyi yukarıdan aşağıya yönlendirmek için içselleştirdiğimiz süreçleri mevcut bağlamı içerisinde kullanmamıza izin vermektedir. Otoyolda araç kullanırken yolun ilerisinde bir kaza olduğu anlaşıldığında sürücülerin vermiş olduğu tepkiler bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Otoyoldaki sürüş esnasında sürücüler, kazayı gördükleri an itibarı ile bilişsel esneklik devreye girmekte ve davranışsal adaptasyona bağlı olarak tüm araç sürücülerini kaza yerine yerleştirilen uyarı işaretlerine uygun şekilde davranışlar sergilemeye başlamaktadır. Burada kavramsallaştırılmış bilgi ve oluşmuş bilişsel şemalar devreye girmekte ve davranışın belirlenmesinde yukarıdan aşağıya bilgi işleme süreci belirleyici olmaktadır. Bu süreçte çalışma belleği de aktif rol oynamaktadır; ancak hedefe yönelik uyarılara seçici olarak yönelme ve alışılmış davranışları baskılama gibi diğer bilişsel kontrol süreçleri de burada önemli bir görev üstlenmektedir. Yine de bunlar arasında bilişsel kontrolde en önemli bileşenin bilişsel esneklik olduğu düşünülmektedir (Braem & Egner, 2018: 471).

Görev değiştirme becerisi, soyut temsillerin somutlaştırılmasından, göreve özgü süreçlerin hazırlanmasına, tepki seçimi ve yürütülmesinin izlenmesine kadar uzanan kapsamlı üst düzey bilişsel işleme olarak tanımlanmaktadır (Schneider & Logan, 2009: 869). Bilişsel esneklikle ilişkili diğer bilişsel işlevlerle karıştırılmasından dolayı, görev değiştirme, bunlar arasında en az incelenen bileşendir (Dajani & Uddin, 2015: 571). Bilişsel esneklik ve görev değiştirme anlamsal olarak oldukça yakın kavramlardır (Kehagia vd., 2010: 199). Literatürde görev setleri arasında geçişin incelendiği çok sayıda çalışma (Yeung & Monsell, 2003; Vandierendonck vd., 2010) bulunmaktadır. Görev setleri, aktif olarak sürdürülen ve bir sonraki görev performansı açısından mevcut davranışı yönlendiren bilişsel süreçlerin yapılandırılmış hâli olarak düşünülmektedir (Sakai, 2008: 219). Markette alışveriş tutarını kredi kartıyla ödemek için pos cihazına şifre girerken izlenen aşamalar ve bu aşamaların toplamını bir görev seti olarak tanımlamak mümkündür. Benzer şekilde, hesap makinesinde farklı işlemler yapmak da görev setidir. Benzer özellikleri olan bu görev setleri arasında geçiş yapılabilmesi, bilişsel esneklik işlevine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Mayr & Kliegl, 2000: 1124).

Bilişsel esneklik kavramı ile ilişkili bir diğer kavram da aktarımdır (transfer). Aktarım, hem öğrenilen bilgiyi yeni görevlere esnek bir şekilde uygulama yeteneği, hem de gelecekteki öğrenmeler için yapılan hazırlıktır (Heldsingen vd., 2011: 383). Kazanılan stratejilerin aktarımı için bir görevden diğerine geçebilme; bir diğer ifade ile dikkatin bir görevden diğerine kaydırılması becerisi gereklidir. Bu bilişsel beceri ile bilişsel esnekliği yüksek; bir diğer ifade ile bilişsel görevler arasında geçiş yapma becerisi fazla olan kişilerde karşılaşılmaktadır (Clerc & Clement, 2016: 22). Diamond'a göre (2013: 149), bilişsel esneklik bir yönüyle, kişinin kendi perspektifini uzamsal (Bir durum ya da olguya farklı bir yönden bakarsam nasıl görürüm?) ya da kişilerarası (Bir durum ya da olguyu bir başkasının bakış açısından nasıl görürüm?) olarak değiştirebilmesidir. Bu değiştirme, çalışma belleği ve baskılayıcı kontrol mekanizmaları üzerinden gerçekleşmektedir; çünkü yeni bir bakış açısı elde edebilmek için ya mevcut yaklaşımın baskılanması ya da yeni yaklaşımın çalışma belleğine eklenmesi gerekmektedir.

Bilişsel esneklik kavramını detaylı olarak değerlendirilebilmesi için nöropsikolojik süreçler açısından ele alınması da önemlidir. Nöropsikolojik süreçler açısından ele alındığında, bilişsel esnekliğin temel özelliği, dikkat kontrolü (attentional control) düzeyinde veya uygulanan stratejide farklılaşmaya yol açan bir değişimin meydana gelmesidir (Canas vd.,

2006: 299). Merkezi yürütücü, bu tür değişim süreçlerine dâhil olduğu düşünülen bir bilişsel yapıdır. Bu nedenle, bu işlevlerle ilgili benzer nörolojik alt tabaka, yani prefrontal korteks ve devreleri bilişsel esnekliğin nöropsikolojik temeli olarak tanımlanmaktadır (Canas vd., 2006). Bilişsel esnekliğin nöral yapısını araştıran Barbey ve diğerleri (2013), Vietnam gazileriyle yaptıkları çalışmalarında, bilişsel esnekliği ilk olarak sol hemisferde geniş çapta yayılmış beyin bölgeleri ağıyla ilişkilendirmiştir. Kategori değiştirme (category switching), harf akıcılığı (letter fluency) ve kategori akıcılığı (category fluency) görevleri ile yapılan ölçümlerden elde edilen sonuçlar frontal, temporal ve parietal korteksleri birbirine bağlayan superior longitudinal/arkuat fasikül dâhil olmak üzere sol hemisferik beyaz cevherdeki lezyonların bilişsel esneklik üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Barbey ve diğerlerinin (2013: 550) sonuçları, bilişsel esnekliğin, sol hemisferde sınırlı bir kortikal bağlantı seti aracılığıyla sözel, uzamsal, motor ve yönetici işlevleri etkin bir şekilde bütünleştirme yeteneğini yansıttığını göstermektedir. Davranışsal ve beyin görüntüleme çalışmalarından elde edilen sonuçlarda da görüldüğü gibi bilişsel esneklik çok yönlü bir bilişsel bileşendir ve bilişsel esnekliği değerlendirmek üzere yapılan ölçümlerde beynin çeşitli bölümlerine dağılmış yaygın bir aktivasyon olduğu görülmektedir.

Uzmanlaşma sürecine ilişkin bilgiler daha çok yeni bilginin sağlamlaşması ile ilgili süreçleri içermektedir. Yeni bir bilginin öğrenilmesi sırasında lateral prefrontal korteks aktivasyonu ortaya çıkmaktadır ve bu alan yönetici işlevler ve bilişsel kontrolden sorumludur (Diamond, 2013: 153). Prefrontal korteksin temel işlevi, yeni bilgilerin amaca yönelik olarak düzenlenmesi ve temsilidir (Fuster, 2015: 1). Yeni öğrenilen bilgiler kalıcı hâle geldiğinde ise prefrontal korteksin rolü azalmaktadır (Chein & Schneider, 2005: 620). Miller ve diğerleri (2003) öğrenmenin ilk aşamalarında lateral prefrontal korteksi baskılamanın görev performansını bozduğunu; ancak bilginin sağlamlaşması ile birlikte görevin aşına hâle geldiğini ve bu durumda lateral prefrontal korteks baskılansa bile performansın iyileştiğini göstermişlerdir. Sonuç olarak, bilişsel esneklik, yönetici işlevler ve çalışma belleği gibi bilişsel işlevlerin, prefrontal korteks gibi evrimsel olarak daha yeni yapıların işlevi olarak ortaya çıkarken, uzun saatler yapılan alıştırmaların sonucunda kazanılan ve bilginin sağlamlaştığı becerilerin kazanılmasında da evrimsel olarak daha eski olan subkortikal yapıların etkili olduğu görülmüştür (Diamond, 2013: 153).

Özetle, farklı bilişsel süreçlerle ilişkili olmasından dolayı, bilişsel esneklik konusunda kesin bir tanıma gitmek zordur; çünkü bilişsel esneklik birçok farklı bilişsel bileşenle etkileşmektedir. Bu nedenle bilişsel esnekliğin, bu sürece etki eden diğer bilişsel bileşenler ile birlikte değerlendirilmesi ve bilişsel esnekliğe temel teşkil eden nöroanatomik alt yapıların belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılması önemlidir. Bilişsel esnekliğin anlaşılmasında, bu bilişsel bileşenle etkileşen problem çözme ve karar verme süreçleri konusunda yapılan çalışmaların yanında, uzmanlık çalışmalarından elde edilen sonuçların da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Uzmanlıkta Bilişsel Esneklik Yaklaşımı ve Einstellung Etkisi

Uzmanlık çalışmalarında bilişsel esneklik, beceri olarak değerlendirilmiştir. Uzmanlaşmış ya da uzmanlaşma sürecinde olan kişilerin, uzmanlaştıkları konudaki bilgi ve becerilerini çok yönlü olarak kullanabilmeleri önemli bir beceridir. Uzmanlık alanına ilişkin teoriler ele alındığında bu teorilerin uzmanların bilişsel esnekliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Uzmanların becerilerini kümeleme mekanizmaları aracılığıyla edindiklerini öne süren Kümeleme Teorisi (Chase & Simon, 1973) ve Şablon Teorisi'ne (Gobet & Simon, 1996) göre, uzmanlar edindikleri bilgi kümeleri aracılığıyla, çevrelerindeki hızlıca değişen ince detaylara daha fazla duyarlılık kazanmaktadır. Böylece uzmanlar, acemilere göre daha fazla

farklı algısal küme edinmekte; bu durum da uzman olmayanlara kıyasla uzmanlara daha esnek bir davranış yelpazesi sunmaktadır (Chase & Simon, 1973).

Satranç uzmanlarıyla yapılan çalışmalar, algısal kümeler ve şablonlar kazanmanın, uzmanların bilişsel esnekliklerini birçok açıdan arttırdığını göstermiştir (Campitelli & Gobet, 2004). Zayıf oyunculara göre uzmanlar, satranç oyunu ilerledikçe değişen detayları daha iyi anlamakta; bu da onların küçük kavramsal detaylara daha hassas olmalarını sağlamaktadır. Benzer şekilde radyoloji alanında uzmanlaşmış doktorlar radyolojik görüntülerde (X-ray), tekrar eden anormallikleri sadece hızlı bir göz gezdirme ile tespit edebilmektedir. Asistanlığının ilk yılında olan doktorlar sorunu anomaliyi tespit edebilmek için tüm filmi incelerken, uzman radyoloji doktorları hasarlı dokunun yer aldığı kısma hızlıca odaklanabilmektedir (Evans vd., 2016; Bilalic, 2018). Uzmanların küme ve şablonlar kullanarak bilgiyi gruplama becerisi, ilgili alanda uzmanlaşmış bu kişilere bellek kapasitesinin ve bilgiyi işleme hızının temel sınırlılıklarını telafi etme olanağı sağlamaktadır. Sonuç olarak, kişi uzmanlaştıkça, davranışını basmakalıp bir örüntüye sabitlemesi o kadar zorlaşmaktadır.

Uzmanlaşmış kişilerin performansı incelendiğinde, kullanılan en iyi yöntemin her zaman en çok kullanılan yöntem olduğu görülmektedir; ancak en iyi bilinen yöntemin her zaman en doğru ve uygun olan yöntem olmayabileceği de göz ardı edilmemelidir. Biliş bir çözüme odaklandığında, bu durum çoğunlukla daha iyi alternatif yolları görmemizi engellemektedir. Bu etki Einstellung etkisi olarak adlandırılmaktadır. Luchins (1942) tarafından ilk kez tanımlanan Einstellung etkisi, önceki bilgilerin yeni bir problemin çözümünü olumsuz yönde etkilemesi olarak açıklanmaktadır. Hatano ve Inagaki (1986: 30), bir beceri sergileyen kişilerin bilgilerinin adaptif ve esnek olduğunu iddia etmiştir; ancak uzmanlar da bazen bir alan için kabul edilebilir olanın dışında kalan problemlerdeki değişikliğe uyum sağlamakta zorlanmaktadırlar (Chi, 2006: 24). Bu durumda karşımıza tekrar Sternberg'in (1996) bilişsel katılık kavramı gelmektedir. Düşünce esnekliği (flexibility of thought), yeni bir yöntem ya da bir bilgiyi kullanma; bir problemi çözebilmek için yöntem değiştirmek gerektiğinde ortaya çıkan sorunlara uyum sağlama becerisidir (Bilalic vd., 2008a). Düşünce esnekliğinin tam tersi bir kavram olan bilişsel katılık ise önceki deneyimlerden etkilenmektedir.

Önceki deneyimlerin etkisiyle ortaya çıkan bilişsel katılık, Einstellung etkisi ile ilişkilidir. Einstellung etkisinin incelendiği çalışmalarda, katılımcıların sahip oldukları bilgiyle kendilerine sunulan problemi çözebildikleri; buna karşın daha iyi ama daha az aşına oldukları çözüm yöntemlerini göz ardı edebildikleri görülmektedir. Bu duruma ilişkin en klasik örnek, problem çözmede önceki bilgilerimizin bozucu etkisini gösteren su-sürahi problemi (Eysenck ve Keane, 2015: 466). Luchins'in (1942) su-sürahi probleminde, katılımcılara aynı yöntemi kullanarak çözebilecekleri beş başlangıç problemi verilmiş; ardından daha iyi bilinen çözüm yoluna ek olarak kısa alternatif çözüm yollarının da bulunduğu iki problem daha sunulmuştur. Sonradan verilen iki problemde de önceki problemlerin hepsinde kullanılan genel çözüm yönteminin mental bir seti¹ tetiklemesi beklenmiştir; ancak katılımcıların %80'inden fazlası kısa yolu fark etmemiş ve çalışmanın ilk aşamasında karşılaştıkları ilk beş problemde onları çözüme götüren daha uzun yöntemi kullanmışlardır. Luchins (1942), bir sonraki deneyde katılımcılara orijinal yöntemi içermeyen ve daha kısa bir yolla çözülen problemler sunmuştur. Katılımcıların %64'ü bu problemleri çözmede başarısız olmuştur. Kolay çözümü olan bir problem önceki deneyimler tarafından olumsuz etkilenmiş ve performansta gelişim sağlanamamıştır. Luchins (1942: 63), bu durumu deneyimin düşüncenin esnekliğini olumsuz yönde etkileyebileceği şeklinde yorumlamıştır.

¹ Mental set: bir problemi çözerken, daha önceki bilgilerden yararlanma eğilimi.

Uzmanların ilgili alana özgü üstün performanslarını açıklamaya yönelik teoriler, uzmanların uzmanlık alanlarına ilişkin bilgilerini, kümeler ya da şablonlar olarak düzenlediklerini ve bu süreçlerde bilişsel esneklik gösterebileceklerini vurgulamaktadır. Buna karşın, Einstellung etkisine göre uzman kişiler, alana yönelik en iyi bildikleri yol ve yöntemleri kullandıkları için daha pratik ve hızlı çözüme götüren yolları gözden kaçırmaktadırlar. Bu bağlamda uzmanların bilişsel esneklik becerilerine ilişkin farklı görüşler olduğu görülmektedir. Farklı uzmanlık alanlarını kapsayan çalışmalar yapılması, farklı uzmanlık seviyesindeki kişilerin bilişsel esneklik becerilerinin değerlendirilmesi konusunda daha tutarlı yorumlar yapılabilmesini sağlayacaktır.

Uzmanlık ve Bilişsel Esneklik İlişkisinin Ele Alındığı Çalışmalar

Uzmanlık ve bilişsel esneklik arasındaki ilişki farklı uzmanlık alanlarında ele alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında, uzmanlık alanlarına özgü orijinal görevlerde yeni bir yöntemin üretilmesini gerektirecek şekilde değişiklik yapılmıştır. Sternberg ve Frensch (1992), uzman ve acemi bir ç oyuncuları üzerinden yürüttükleri çalışmada, gerçek oyun kurallarına göre oynanan görev koşulunda, uzmanlar acemilerden daha iyi performans göstermişlerdir; ancak oyunun kurallarının değiştirildiği görev koşulunda oyundaki yapısal değişikliklere uyum sağlamada acemilere göre daha çok güçlük yaşamışlardır. Uzmanların çok iyi bildikleri yöntemleri otomatik olarak uygulamaya yönelmeleri, yeni yöntemler üretmelerini ve kullanmalarını zorlaştırmıştır.

Schliemann ve Carraher (1993), Brezilyalı sokak satıcılarıyla yaptıkları çalışmalarında, sokak satıcılarından yemek tarifi ve market alışverişi ile ilişkili farklı matematik problemlerini çözmelerini istemişlerdir. Bunun için “Kek yaparken, 2 bardak un için 5 yemek kaşığı su kullanıyorsan, 3 bardak için kaç yemek kaşığı su gerekir?” ya da “2 kg pirinç 5 para birimi ise 3 kg pirinç için ne kadar para verirsin?” gibi matematik problemleri kullanmışlardır. Alışverişle ilişkili problemlerde satıcılar %90 doğru cevap verirken, yemek tarifi ile ilişkili problemlerde doğru cevap oranı %20 olmuştur. Bu durum, sokak satıcılarının başarılı performans gösterdikleri matematiksel yöntemleri sadece uzmanlaştıkları alan olan alışveriş problemlerinde kullandıklarını; ancak buradaki çözümü yemek tarifi probleminin çözümüne (aynı olmasına rağmen) aktaramadıklarını göstermiştir.

İtfaiye erleri ile benzeri bir çalışma yapan Lewandowsky ve Kirsner (2000), yapmış oldukları iki deneyden ilkinde, çalı yangını söndürmede uzmanlaşmış itfaiyecilerden, yangın çevreye dağıldığı takdirde bu durumu nasıl engelleyecekleri hakkında değerlendirme yapmalarını istemişlerdir. İtfaiyecilerin yaptıkları tahminlerin, uzmanlaştıkları alan bilgisinden etkilendiği görülmüştür. Ateşin büyüklüğü ve arazinin eğimi gibi bağlamsal açıdan uzmanlaştıkları alan bilgisine yakın soruların sorulduğu ikinci deneyde de, çalı yangını konusunda uzmanlaşmış itfaiyecilerin, acemilere göre daha doğru tahminlerde buldukları görülmüştür.

Hecht ve Proffitt (1995), garsonlar ve barmenleri, servis deneyimi olmayan kişilerle karşılaştırdıkları çalışmada, katılımcılardan su seviyesi görevinde (water-level task) kabın eğimli olduğu koşulda su yüzeyinin açısını değerlendirmelerini istemişlerdir. İçecek servisi konusunda daha az deneyimi olanlara göre, garsonlar ve barmenler su düzeyi görevinde daha az doğru tahminde bulunmuşlardır. Hecht ve Proffitt (1995), bu durumun deneyimli garson ve barmenlerin alıştıkları problem temsiliyi kullanmayı bırakamamalarından kaynaklandığını öne sürmüştür. Onları yaptıkları işte iyi kılan şey, içecekleri döküp kırmadan taşınmaları; bir diğer ifade ile problemlere ilişkin bilişsel temsillerdir. Su seviyesi belirleme görevi sırasında içecekleri döktükleri anı bilişlerinde canlandırmaları istendiğinde, bu durum mevcut bilişsel temsillerin değiştirilmesini gerektirmesinden dolayı zorlanmalarına yol açmıştır.

Wiley (1998), beyzbol oyuncularıyla yaptığı çalışmada, alana özgü bilginin mental set olarak işlev gördüğü ve yaratıcı problem çözme becerilerine ilişkin bilginin, yeni bilgiyi olumsuz yönde etkilediğini bulmuştur. Bu çalışmada beyzbol bilgilerine göre iki gruba ayrılan katılımcılara, beyzbolla tutarlı (consistent) ya da çelişkili (misleading) olan bilgilerin yer aldığı Uzak İlişkiler Görevi (Remote Associates Task) uygulanmıştır. Beyzbol bilgisi daha fazla olanlar, çelişkili beyzbol problemlerinde daha başarısız olmuştur. Bir diğer ifade ile katılımcılar beyzbol bilgileri ne kadar fazlaysa, beyzbol ile tutarlı problemlere o kadar çok odaklanmışlardır.

Uzmanlaşmanın bilişsel esneklik üzerindeki etkisi müzik alanında da incelenmiştir. Bilişsel esneklik üzerinde uzmanlığın etkisini inceleyen bir çalışma, konservatuvar müzik bölümü öğrencileri üzerinde yürütülmüştür (Slama vd., 2017). Konservatuvar birinci ve beşinci sınıf öğrencilerinin karşılaştırıldığı bu çalışmada, katılımcılardan verilen ipucuna (okumaları gereken nota anahtarı) göre, iki notadan hangisinin, büyük harflerle yazılmış üçüncü bir notaya (örnek uyaran) karşılık geldiğine karar vermeleri istenmiştir. Sonuçlar, birinci sınıf düzeyindeki piyano öğrencileri ve diğer konservatuvar öğrencileri arasında anlamlı bir fark olduğunu; birinci sınıftaki piyano öğrencilerinin diğer konservatuvar öğrencilerine göre daha iyi performans sergilediğini göstermiştir. Piyano öğrencilerinin daha iyi performans göstermelerinin nedeni alana özgü bilgi ile açıklanmıştır; yani piyano öğrencilerinin başarıları eğitimleri sırasında iki nota anahtarını da kullanmaları ile ilgilidir. Beşinci sınıf konservatuvar öğrencileri ise eğitim aldıkları bölüme (piyano ve diğer konservatuvar bölümleri) göre görev performansı açısından farklılık göstermemiştir. Farklı bölümlerde eğitim alan beşinci sınıf öğrencilerinin arasında fark bulunmaması ise, uzmanlaşma süresinin bilişsel esneklik becerilerini geliştirilebileceğini ortaya koymuş; konservatuvar öğrencilerinin uzmanlaştıkça daha esnek olabildiklerini göstermiştir.

Müzik alanında bilişsel esnekliğe dair yapılan bir diğer çalışma da, Gade ve Schlemmer'in (2021), piyano öğrencileriyle yaptığı çalışmadır. Piyano öğrencilerinin müzikal olmayan uyaranlarda gösterdiği bilişsel esnekliğe odaklanan bu çalışmada, piyano öğrencilerinin eğitim sırasında kullandıkları becerileri, müzikal olmayan uyaranlara transfer edemedikleri saptanmıştır. Çalışmanın sonuçları, uzmanlık becerilerinin alana özgü olmayan uyaranlara kolayca genellenebilir olmayabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıda ele alınan çalışmaların çoğunluğunda, uzmanların alana özgü görevlerde yeni bir görev verildiğinde önceden kullandıkları yöntemleri bastıramadıkları; göreve ilişkin yapılan yeni düzenleme ya da değişikliklerde zorlandıkları görülmüştür. Uzmanlarda bilişsel esnekliğin incelendiği diğer çalışmalarda ise Einstellung etkisinin test edildiği görevler kullanılmıştır. Saariuoma (1990), satranç oyuncularında Einstellung etkisini inceleyen bir dizi deney yapmıştır. Bu çalışmada satranç oyuncularına hem satrançta çok iyi bilinen bir mat olan Philidor'un mirası (smothered mate)² hem de daha kısa bir yolla çözülen iki çözümlü satranç problemi verilmiştir. Satranç oyuncularının %67'si, problemi aşına oldukları; ancak çözümü daha uzun olan Philidor'un mirası matını kullanarak çözmüşlerdir. İkinci deneyde satranç oyuncularına sadece kısa yolun bulunduğu; bir diğer ifade ile tek çözümlü satranç problemi verilmiştir. Bu durumda da katılımcıların %69'u ideal olan çözümü bulmuşlardır. Çalışmada elde edilen bu sonuç, Einstellung etkisine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Katılımcılar, en ideal olan bu kısa çözümü zor olduğu için değil; aşına oldukları çözüm yolu, alternatif kısa çözüm yolunu görmelerini engellediği için gözden kaçırmışlardır.

Saariuoma'nın (1990) bu çalışması ve kullandığı görevler uzmanların bilişsel esnekliğinin incelendiği diğer satranç çalışmalarına (Bilalic vd., 2008a, Sheridan & Reingold,

² Philidor'un mirası: rakibin şahının kendi taşları tarafından çevrelenmesinden dolayı hamle yapacak boş karenin olmadığı, at ile yapılan bir mat türü.

2013) da temel oluşturmuştur. Bilalić ve diğerleri (2008a), bilişsel esneklik konusunda yapılmış önceki çalışmalarda, katılımcıların uzmanlık düzeyinin tartışmalı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bilalić ve diğerleri (2008a), çalışmalarında normal uzman (normal beceri seviyesinin 3 standart sapma üstü) ve süper-uzman (normal beceri seviyesinin 5 standart sapma üstü) olarak adlandırdıkları satranç uzmanlarının belirli görevler açısından bilişsel esnekliğini karşılaştırmışlardır. Bu çalışmada yer alan uzmanlar uluslararası başarılar elde etmiş oyuncular arasından seçilmiş; gruplandırma araştırmacılar tarafından yapılmamıştır³. Bu çalışmada da Saariluoma'nın (1990) çalışmasında yer alan satranç problemlerine benzer problemler kullanılmıştır. Katılımcıların problemleri çözmek için satranç oyuncuları arasında yaygın olarak kullanılan bir yol ve daha az hamlede mata götürecek kısa; ancak aşına olmayan bir yol olmak üzere iki çözüm yolu bulunmaktadır. Bu çalışmada süper uzman olarak adlandırılan grup, alana özgü bilgilerini esnetebilmiş ve kısa yol olan çözümü gerçekleştirmişlerdir. Buna karşın, normal uzman olarak tanımlanan gruptakiler ise kısa çözümü göz ardı etmiş ve bildikleri yoldan çözüme gitmişlerdir. Bir diğer ifadeyle, normal uzmanlar bilişsel esneklik gösterememiş olsalar da, uzmanlık düzeyleri arttıkça uzmanların daha fazla bilişsel esneklik gösterdiği görülmüştür. Bu çalışmanın sonuçları uzmanlık düzeyi arttıkça, bilişsel esnekliğin de arttığına işaret etmesi açısından önemlidir.

Bilalic ve diğerleri (2008a) çalışmasında, katılımcıların kısa yolu nasıl göz ardı ettiklerini anlamak amacıyla, katılımcılara aşına oldukları ama uzun olan yolu seçtiklerinde zihinlerinden geçen düşünceler sorulmuştur. Satranç uzmanları bu soruya ilgili çözümün çok açık olduğu ve tahtada zaten başka bir çözüm yolu olmadığını söyleyerek cevap vermişlerdir (Bilalic & McLeod, 2014: 77). Bilalic ve diğerleri (2008b) bu sözlü bildirim doğruluğunu, uzmanların gerçekten tahtayı inceleyip incelemediğini test etmek için göz izleme (eye tracking) çalışması yapmışlardır. Yine benzer bir görev oluşturdukları bu göz izleme çalışmasında da katılımcıların sözlü bildirimlerinin aksini kanıtlar nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Satranç oyuncuları biri aşına oldukları; ancak çözümü daha uzun hamle gerektiren mat örüntüsü ve diğeri daha kısa çözümü olan; ancak aşına olmadıkları iki çözümlü problemleri çözerken incelenmiş; oyuncuların satranç tahtasında sadece aşına oldukları çözüm yoluna götürecek karelere baktıkları kaydedilmiştir. İdeal (kısa) çözümün olduğu tek çözümlü problemler sunulduğunda ise en uygun hamleyi buldukları anlaşılmıştır. Özetle, önceki çalışmada uzmanların sözlü olarak bütün tahtayı incelediklerini ifade etmelerine rağmen, göz izleme çalışmalarının sonuçları bu durumu doğrulamamış; bir diğer ifadeyle oyuncuların tahtanın tamamını değil; aşına oldukları mat örüntüsünün olduğu kısmı inceledikleri anlaşılmıştır.

Sheridan ve Reingold (2013), Bilalic ve diğerlerinin (2008b) göz izleme çalışmasında kullandıkları görevi yeniden düzenleyerek, satranç uzmanlarında Einstellung etkisini araştırmışlardır. Bu çalışmada, uzman ve acemi satranç oyuncularının göz hareketleri, hem aşına oldukları çözüm yöntemlerini içeren satranç problemlerini çözerken hem de tahtanın farklı bir bölgesindeki ideal çözüme olan tepkilerini tespit etmek amacıyla kaydedilmiştir. Aşına oldukları çözümün kazançlı ama yetersiz olduğu koşulda, bu çözümü seçen hem uzman hem de acemi satranç oyuncuları, deneme boyunca ilgili çözüme götüren karelere bakmaya devam etmişlerdir. İdeal çözümü seçen uzman oyuncular ise dikkatlerini yavaş yavaş aşına oldukları çözümden ayırmışlardır. Buna karşın, aşına oldukları çözüm hatalı ise; bir diğer ifadeyle aşına oldukları çözüme beş hamlede götüren hamleler, mata götürmeyecek şekilde değiştirildiğinde, uzman ve acemilerin çoğunluğunun bu çözümü seçmekten kaçındıkları ve her ikisinin de yavaş yavaş bu çözümden uzaklaştıkları görülmüştür. Çalışmanın sonuçları

³ Süper uzmanlar, FIDE'nin (Dünya Satranç Federasyonu) belirlediği büyükusta (GM-Grandmaster) unvanı olan kişiler, normal uzmanlar Usta Adayı (CM-Candidate Master) unvanı olan satranç uzmanlarından oluşmuştur.

Einstellung etkisinin, dikkatin ideal çözümden ziyade, bilinen çözümle ilişkili problem özelliklerine yönelmesine bağlı olarak ortaya çıktığını düşündürmüştür. Özetle, katılımcılar yine aşına oldukları örüntüye götürecek hamleleri gördüklerinde bunlara yönelmekten kaçınmamışlardır.

Einstellung etkisinin incelendiği çalışmaların (Bilalic vd., 2008a; Bilalic vd., 2008b; Sheridan & Reingold, 2013) sonuçları değerlendirildiğinde, uzmanların uzmanlaştıkları konularda çoğunlukla iyi bildikleri yöntemleri kullandıkları ve seçtikleri yöntemi en doğru ve olası yöntem olarak görme (doğrulama yanlılığı) eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Wason'un (1960) doğrulama yanlılığı (confirmation bias) olarak tanımladığı bu durum, insanların mevcut düşünce ve önyargılarına uygun bilgiler aradığı veya değerlendirmeler yaptığı hâllerde ortaya çıkmaktadır. Wason (1960), teorileri nesnel bir şekilde test etmeye çalıştıklarında bile insanların kendi fikirlerini doğrulayan kanıtlar aramaya ve kendileriyle çelişen bilgileri görmezden gelmeye eğilimli olduklarını ifade etmiştir. Nitekim uzmanlar da uzmanlaştıkları, bir diğer ifade ile çok iyi bildikleri bir konuda kullanacakları yöntem, problem ya da görevler hususunda bu tür bir yanlılığa düşebilmektedirler.

Sonuç

Bu derleme çalışması kapsamında çeşitli uzmanlık alanlarında bilişsel esneklik konusu incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu kapsamda ele alınan çalışmaların bir kısmında (Sternberg & Frensch, 1992; Schliemann & Carraher, 1993; Lewandowsky & Kirsner, 2000; Hecht & Proffitt, 1995; Gade & Schlemmer, 2021) uzmanlığın alana özgü bilgilere dayandığı ve uzmanların bilişsel esneklik göstermekte zorlandıkları görülmektedir. Nitekim Einstellung görevlerinin kullanıldığı çalışmalarda da (Saariluoma, 1990; Bilalić vd., 2008b; Sheridan & Reingold, 2013) uzmanların, uzmanlaştıkları alana ilişkin bilgilerini, yeni problemlere aktarmada güçlükler yaşayabileceği ortaya konmuştur. Alan yazınındaki çalışmaların çoğunluğundan elde edilen sonuçlar, uzmanların yeni bir problemle karşılaştıklarında, iyi bildikleri yöntemlerden olumsuz yönde etkilendiklerini ve pek fazla bilişsel esneklik gösteremediklerini ortaya koymaktadır. Buna karşın Bilalic ve diğerleri (2008a), süper uzman olarak adlandırdıkları grubun iyi bildikleri yöntemin yanında ideal çözüm yolunu görebildiği ve bilişsel esneklik gösterebildiği bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçları, uzmanların uzmanlık düzeyi arttıkça, alışmış oldukları yöntemlerin yaratacağı olumsuz etkilerden daha az etkileneceklerini göstermesi açısından önemlidir (Necka & Kubik, 2012).

Bavelier ve diğerleri (2018: 170), uzmanlığın ilk ve orta düzeylerinde olan kişilerin daha çok genellemeye başvururken; ileri düzeyindekilerin daha çok bilişsel esneklik gösterebileceğine vurgu yapmışlardır. Öte yandan uzmanların bilgilerini transfer etme becerileri ile ilişkili açıklamalardan birinde, Ericsson ve Charness (1994: 736) uzmanlık bilgisi ne kadar derin ve alana özgüyse, bilgilerin de o alana o kadar çok özelleşmiş olacağını ve alan dışına transferinin de o kadar düşük olacağını vurgulamışlardır. Buna karşın, satranç uzmanlığı alanında önemli isimlerden biri olan Gobet (2017: 150), yine de genellemelerden kaçınmak gerektiğine işaret etmiş; bazı uzmanların birden fazla alanda ustalaşabileceğini vurgulamıştır.

Einstellung etkisinin ele alındığı çalışmalarda (Bilalic vd., 2008a; Sheridan & Reingold, 2013) uzmanların bilinen yolu ideal olan yola göre daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Bilalic ve diğerleri (2008b) uzmanların, aşına oldukları yolu tercih etmelerini açıklarken, doğrulama yanlılığı kavramına odaklanmışlardır. Bu bağlamda Einstellung etkisinin ortaya çıkışında, uzmanların kararlarında ısrarcı olmalarının ve seçimlerinin en doğru yöntem olduğuna ilişkin yanlılıklarının önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Uzmanlık çalışmalarında, bilişsel esneklik, genellikle uzmanların alana özgü edinmiş oldukları becerilerin alana özgü olmayan görevlere transfer edilip edilemeyeceği ya da

Einstellung görevleriyle alana özgü aşına olunan bilgilerin daha iyi alternatif yollara aktarılıp aktarılamayacağı üzerinden incelenmiştir. Buna karşın, bilişsel esnekliği sadece bir beceri olarak tanımlamak çok sınırlayıcıdır; nitekim bilişsel esneklik bir beceriden çok daha fazlasını içermektedir. Bilişsel esneklik, yönetici işlevler, dikkat mekanizmaları, algı, bilişsel temsiller ve önceki bilgiler (previous knowledge) gibi bilişsel bileşenler; ayrıca duyuşsal-motor mekanizmalar ile birlikte bilişsel ve bağlamsal özelliklerin etkileşimi ile ortaya çıkan dinamik ve bütüncül bir yapı olarak değerlendirilmelidir (Ionescu, 2012: 195). Bu bağlamda, uzmanlık çalışmalarında sadece bir beceri olarak ele alınmasının, bilişsel esnekliğin uzmanlık süreçleri üzerindeki etkisinin yorumlanmasında sınırlılığa yol açmış olabileceği düşünülmektedir.

Yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, çalışmalarda alana özgü görevlerin yer aldığı görülmektedir. Uzmanların bilişsel esnekliği, öne sürdükleri sorular ve hipotezler bağlamında, yani ilgili uzmanlıkları bağlamında değerlendirilmiştir. Uzmanların uzmanlaştıkları alanları dışındaki bilişsel esneklik düzeyleri değerlendirilmemiştir. Uzmanlık literatürü bağlamında değerlendirildiğinde, uzmanların üstün performansı alana özgüdür (Chase & Simon, 1973; Gobet & Simon, 1996) ve bu çalışmalarda genel bilişsel esneklik becerilerinin ele alınmamış olması anlaşılır. Bu kapsamda incelenen çalışmalardan Gade ve Schlemmer'in (2021) çalışmasında, bu görüşle tutarlı olarak piyano öğrencilerinin müzikal uyarılara yönelik bilişsel esnekliklerini, müzikal olmayan uyarılara transfer edemedikleri görülmüştür. Yine de farklı uzmanlık düzeyindeki uzmanların, uzmanlık alanlarına özgü olan ve olmayan görevlerde, bilişsel esneklik becerilerinin incelenmesi uzmanlık seviyesinin bilişsel esneklik bileşeni üzerindeki etkilerini belirlemek açısından önemlidir.

Mevcut derlemede bilişsel esneklik kavramı, farklı uzmanlık alanlarında bu konu ile ilişkili olarak gerçekleştirilen çalışmalar üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir. Bilişsel esneklikle ilişkili olarak incelenen (Clement, 2022) yaratıcılık ve üstbiliş (metacognition) gibi diğer üst düzey bilişsel beceriler ile uzmanların bilişsel esneklik becerilerinin değerlendirildiği görgül çalışmalar, bilişsel esnekliğin doğasının anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Bilişsel esneklik uzmanlığın son aşamasında olumlu bir beceri iken, uzmanlığın ilk zamanları ya da standart bir düzeyinde daha nötr ya da bozucu bir beceri gibi işlemektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, yaratıcılık ile ilişkili uzmanlık alanları belirlendikten sonra, bilişsel esnekliği, farklı uzmanlık düzeylerine göre alana özgü görevlerde inceleyen deney desenlerinin oluşturulmasının ufuk açıcı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmalar ayrıca, bilişsel esnekliğin uzmanlar için kazanç getiren bir beceri ya da bu becerinin uzmanlık alanlarından biri için daha önemli ve geliştirilebilir bir bileşen olup olmadığının anlaşılması açısından da önemli olacaktır.

Literatür incelendiğinde, ülkemizde bilişsel esneklik kavramının uzmanlık bağlamında ele alındığı görgül bir çalışma olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye'de bilişsel esnekliğe dair yapılan çalışmalarda, yetişkinlerde stres (Demirtaş, 2019) ve bilişsel duygu düzenleme (Demirci & Güneri, 2020) gibi değişkenlerin, bilişsel esneklik ile olan ilişkisi uygulamalı psikoloji ve eğitim alanlarında ele alınmıştır. Türkiye'de gelecekte satranç, müzik ve spor gibi çeşitli alanlarda uzmanlaşmış kişilerle yapılacak bilişsel davranışsal ve nöral görüntüleme çalışmalarının, uzmanlığın doğasının anlaşılmasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir. Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamış ve yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Allard, F., Graham, S., Paarsalu, M. E. (1980). Perception in sport: Basketball. *Journal of Sport Psychology*, 2(1), 14-21.
- Baddeley, A. (1992). Working memory. *Science*, 255(5044), 556-559.
- Baddeley, A. D. & Hitch, G. (1974). Working memory. G.A. Bower (Ed.) *Psychology of Learning and Motivation* içinde (47-89. ss.), Academic Press.
- Barbey, A. K., Colom, R., Grafman, J. (2013). Architecture of cognitive flexibility revealed by lesion mapping. *NeuroImage*, 82, 547-554.
- Batey, M. & Furnham, A. (2006). Creativity, intelligence, and personality: A critical review of the scattered literature. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 132(4), 355-429.
- Bavelier, D., Bediou, B., Green, C. S. (2018). Expertise and generalization: lessons from action video games. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 20, 169-173.
- Bilalić, M., McLeod, P., Gobet, F. (2008a). Inflexibility of experts-Reality or myth? Quantifying the Einstellung effect in chess masters. *Cognitive Psychology*, 56(2), 73-102.
- Bilalić, M., McLeod, P., Gobet, F. (2008b). Why good thoughts block better ones: The mechanism of the pernicious Einstellung (set) effect. *Cognition*, 108(3), 652-661.
- Bilalić, M., McLeod, P., Gobet, F. (2010). The mechanism of the Einstellung (set) effect: A pervasive source of cognitive bias. *Current Directions in Psychological Science*, 19(2), 111-115.
- Bilalić, M. & McLeod, P. (2014). Why good thoughts block better ones. *Scientific American*, 310(3), 74-79.
- Bilalić, M. (2018). The brains of experts. *Psychologist*, 31, 24-28.
- Braem, S. & Egner, T. (2018). Getting a grip on cognitive flexibility. *Current Directions in Psychological Science*, 27(6), 470-476.
- Campitelli, G. & Gobet, F. (2004). Adaptive expert decision making: Skilled chess players search more and deeper. *Journal of the International Computer Games Association*, 27(4), 209-216.
- Canas, J. J., Fajardo, I., Salmeron, L. (2006). Cognitive flexibility. *International Encyclopedia of Ergonomics and Human Factors*, 1(3), 297-301.
- Charness, N. (1979). Components of skill in bridge. *Canadian Journal of Psychology*, 33(1), 1-16.
- Chase, W. G. & Simon, H. A. (1973). Perception in chess. *Cognitive Psychology*, 4(1), 55-81.
- Chein, J. M. & Schneider, W. (2005). Neuroimaging studies of practice-related change: fMRI and meta-analytic evidence of a domain-general control network for learning. *Cognitive Brain Research*, 25(3), 607-623.
- Chi, M. (2006). Two approaches to study of experts' characteristics. K. A. Ericsson, N. Charness, P. J. Feltovich, R. Hoffman (Ed.), *Expertise and Expert Performance* içinde (21-30. ss.), Cambridge University Press.

- Clerc, J. & Clément, É. (2016). Metacognition and cognitive flexibility in transfer of learning. *Metacognition: Theory, Performance and Current Research* içinde (17-42. ss.), Nova Science Publishers.
- Clement, E. (2022). *Cognitive flexibility: The cornerstone of learning*. John Wiley & Sons.
- Dajani, D. R. & Uddin, L. Q. (2015). Demystifying cognitive flexibility: Implications for clinical and developmental neuroscience. *Trends in Neurosciences*, 38(9), 571-578.
- de Groot A. D. (1965). *Thought and choice in chess*. Mouton. (Orijinal basım tarihi 1946).
- Demirtaş, A. S. (2019). Stresli durumlarda bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Psikoloji Çalışmaları*, 39(2), 345-368.
- Demirci, O. O. & Güneri, E. (2020). Bilişsel esnekliğin bilişsel duygu düzenleme üzerindeki etkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 651-684.
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 135-168.
- Ericsson, K. A., Krampe, R. T., Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100(3), 363-406.
- Ericsson, K. A. & Charness, N. (1994). Expert performance: Its structure and acquisition. *American Psychologist*, 49(8), 725-747.
- Ericsson, K. A. (2018). An introduction to Cambridge handbook of expertise and expert performance: Its development, organization, and content. K.A. Ericsson, N. Charness, P.J. Feltovich, R. R. Hoffman (Ed.), *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance* içinde (3-20. ss.), Cambridge University Press.
- Evans, K. K., Haygood, T. M., Cooper, J., Culpan, A. M., Wolfe, J. M. (2016). A half-second glimpse often lets radiologists identify breast cancer cases even when viewing the mammogram of the opposite breast. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(37), 10292-10297.
- Eysenck, M. W. & Keane, M. T. (2015). *Cognitive psychology: A student's handbook*. Psychology Press.
- Fitts, P. M. & Posner, M. I. (1967). *Human performance*. Brooke/Cole Publishing Co.
- Fuster, J. (2015). *The prefrontal cortex*. Academic Press.
- Gade, M. & Schlemmer, K. (2021). Music modulates cognitive flexibility? An investigation of the benefits of musical training on markers of cognitive flexibility. *Brain Sciences*, 11(4), 451.
- Garcia-Garcia, M., Barceló, F., Clemente, I., Escera, C. (2010). The role of the dopamine transporter DAT1 genotype on the neural correlates of cognitive flexibility. *The European Journal of Neuroscience*, 31(4), 754-60.
- Gobet, F. (2017). *Understanding expertise: A multi-disciplinary approach*. Bloomsbury Publishing.
- Gobet, F. & Simon, H. A. (1996). Templates in chess memory: A mechanism for recalling several boards. *Cognitive Psychology*, 31(1), 1-40.
- Gobet, F., Retschitzki, J., De Voogt, A. (2004). *Moves in mind: The psychology of board games*. Psychology Press.

- Hatano, G. & Inagaki, K. (1986). Two courses of expertise. H. Stevenson, H. Azmuma, K. Hakuta (Ed.), *Child Development and Education in Japan* içinde (262-272. ss.), Freeman and Company.
- Hecht, H. & Proffitt, D. R. (1995). The price of expertise: Effects of experience on the water level task. *Psychological Science*, 6(2), 90-95.
- Helsdingen, A., Van Gog, T., Van Merriënboer, J. (2011). The effects of practice Schedule and critical thinking prompts on learning and transfer of complex judgment. *Journal of Educational Psychology*, 103(2), 383-398.
- Ionescu, T. (2012). Exploring the nature of cognitive flexibility. *New Ideas in Psychology*, 30(2), 190-200.
- Kehagia, A. A., Murray, G. K., Robbins, T. W. (2010). Learning and cognitive flexibility: frontostriatal function and monoaminergic modulation. *Current Opinion in Neurobiology*, 20(2), 199-204.
- Krems, J. F. (1995). Cognitive flexibility and complex problem solving. P. A. Frensch, J. Funke (Ed.), *Complex problem solving: The European perspective* içinde (201-218. ss.), Lawrence Erlbaum Associates.
- Lewandowsky, S. & Kirsner, K. (2000). Knowledge partitioning: Context-dependent use of expertise. *Memory & Cognition*, 28(2), 295-305.
- Luchins, A. S. (1942). Mechanization in problem solving: The effect of Einstellung. *Psychological Monographs*, 54(6), i-95.
- Mayr, U. & Kliegl, R. (2000). Task-set switching and long-term memory retrieval. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 26(5), 1124 -1140.
- Miller, P., Brody, C. D., Romo, R., Wang, X. J. (2003). A recurrent network model of somatosensory parametric working memory in the prefrontal cortex. *Cerebral Cortex*, 13(11), 1208-1218.
- Necka, E. & Kubik, T. (2012). How non-experts fail where experts do not: Implications of expertise for resistance to cognitive rigidity. *Studia Psychologica*, 54(1), 3-13.
- Norman, G. R., Brooks, L. R., Allen, S. W. (1989). Recall by expert medical practitioners and novices as a record of processing attention. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 15(6), 1166-1174.
- Runco, M. A. (2004). Creativity. *Annual review of psychology*, 55(1), 657-687.
- Sakai, K. (2008). Task set and prefrontal cortex. *Annual Review of Neuroscience*, 31, 219-245.
- Saariluoma, P. (1990). Apperception and restructuring in chess players' problem solving. K. J. Gilhooly, M. T. Keane, R. H. Logie, G. Erdos (Ed.), *Lines of thinking: Reflections on the psychology of thought* içinde (41-57. ss.), John Wiley & Sons.
- Sheridan, H. & Reingold, E. M. (2013). The mechanisms and boundary conditions of the Einstellung effect in chess: evidence from eye movements. *PloS one*, 8(10), e75796.
- Schneider, D. W. & Logan, G. D. (2009). Task Switching. *Encyclopedia of Neuroscience*, 869-874.
- Schliemann, A. D. & Carraher, D. W. (1993). Proportional reasoning in and out of school. P. Light, G. Butterworth (Ed.), *Context and cognition: Ways of Learning and Knowing* içinde (47-73. ss.), Erlbaum.

- Slama, H., Rebillon, E., Kolinsky, R. (2017). Expertise and cognitive flexibility: A Musician's Tale. *Journal of Cultural Cognitive Science*, 1, 119-127.
- Sternberg, R. J. & Frensch, P. A. (1992). On being an expert: A cost-benefit analysis. R. Hoffman (Ed.), *The psychology of expertise: Cognitive Research and Empirical AI* içinde (191-204. ss.), Springer-Verlag.
- Sternberg, R. J. (1996). Costs of expertise. K. A. Ericsson (Ed.), *The Road to Excellence: The Acquisition of Expert Performance in the Arts and Sciences, Sports, and Games* içinde (347-354. ss.), Lawrence Erlbaum Associates.
- Thomas, C., Didierjean, A., Kuhn, G. (2018). It is magic! How impossible solutions prevent the discovery of obvious ones? *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 71(12), 2481-2487.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022, Aralık 5). <https://sozluk.gov.tr/>
- Vandierendonck, A., Liefoghe, B., Verbruggen, F. (2010). Task switching: Interplay of reconfiguration and interference control. *Psychological Bulletin*, 136(4), 601-626.
- Wason, P. C. (1960). On the failure to eliminate hypotheses in a conceptual task. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 12(3), 129-140.
- Wiley, J. (1998). Expertise as mental set: The effects of domain knowledge in creative problem solving. *Memory & Cognition*, 26(4), 716-730.
- Yeung, N. & Monsell, S. (2003). The effects of recent practice on task switching. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 29(5), 919-936.

EXTENDED ABSTRACT

Expertise refers to the characteristics, skills, or knowledge that distinguish experts from novices or less experienced people (Ericsson, 2018). Expertise studies focus on superior expert performance in related expertise domains like chess, medicine, music, and sports. Cognitive flexibility is the ability to change perspectives or approaches to a problem and thus adapt to new demands, rules or priorities. The concept of cognitive flexibility is essential in studies examining the domain-specific skills of experts. It is also necessary to understand the mechanism of expertise and whether the superior performance of the experts in the relevant subject can be “flexible” to areas other than the relevant subject. For this reason, this review aims to discuss the explanations of the cognitive flexibility of experts in a domain and related studies conducted with various experts in that domain.

Many researchers agree that cognitive flexibility does not consist of a single structure but of the interaction of many cognitive components. These components are executive functions, working memory, attention, inhibition, task switching, and transfer. Therefore, cognitive flexibility must be considered a multifaceted process, not just a skill in expertise studies.

The studies investigating cognitive flexibility in expertise (Sternberg & Frensch, 1992; Schliemann & Carragher, 1993; Lewandowsky & Kirsner, 2000; Hecht & Proffitt, 1995; Gade & Schlemmer, 2021) show that expertise depends on domain-specific knowledge. It has been revealed in studies using Einstellung tasks (Saariluoma, 1990; Bilalić et al., 2008b; Sheridan & Reingold, 2013) that the transfer of previous knowledge to a new problem can have negative consequences. As a result, most studies show that expert performance is less flexible when faced with a new problem, negatively affected by the well-known method, and does not show cognitive flexibility. However, Bilalić et al. (2008a) found that while ordinary experts could not offer cognitive flexibility, super-experts could see a better solution when faced with a new problem. Based on this result, it would not be wrong to conclude that the higher the level of expertise, the harder it is to be negatively affected; that is, they are more flexible.

To sum up, cognitive flexibility is a positive skill at the last level of expertise, it functions as a more neutral or disruptive skill in the early stages of expertise or at a standard level. This review evaluated the concept of cognitive flexibility in different expertise fields. However, empirical studies assessing the cognitive flexibility skills of specialists with other high-level cognitive skills, such as creativity and metacognition, which are considered to be related to cognitive flexibility (Clement, 2022), will provide essential contributions to understanding the nature of cognitive flexibility.

For further studies, expertise domains associated with creativity can be determined, and experimental designs can be created in which cognitive flexibility skills are evaluated in task-specific tasks according to the expertise levels of the relevant areas. Thus, it may be revealed whether cognitive flexibility is a valuable skill for experts or that this skill is -perhaps-something more meaningful and can be improved for one area of expertise than for another. Including behavioral and neural imaging studies in experimental psychology with experts in various fields, such as chess, music, and sports in Turkey, will help to understand the nature of expertise.

“YALNIZLIĞIN OYUNCAKLARI”NDA OYUNA SIĞINAN DUYGULAR

 Zeynep ŞENER*

ÖZET

1980 sonrası Türk tiyatrosunda siyasi ve toplumsal yapının eserlere yansıdığı görülür. Önceki dönemlere nazaran sönük bir yazın hayatının söz konusu olduğu bu dönemde tiyatro eserleri kendini yenileyememenin sıkıntısını çeker. Baydur'un oyunları biçim ve içerik itibarıyla özenli metinler olması ile 1980 sonrası Türkiye'sinin toplumsal şartlarını ortaya koyduğu kadar evrensel insani değerlere de atıfta bulunması bakımından dikkat çeken, hüznü ve mizahı bir arada bulunduran eserlerdir. Alişilgelmiş düşünce yapılarını, insanlara toplum tarafında biçilmiş rolleri sorgulayan yazar, didaktik olmaktan uzak tutumu ile 1980 sonrası Türk tiyatrosuna yenilikçi bir yaklaşım getirir. Oyunda, Murat, Nazlı ve Arif'in aracılığıyla geçmişe ve geleceğe ilişkin düşünceler ortaya konur. Bireyin hayat boyu hissettiği yalnızlık, korku, can sıkıntısı, hüznün, kıskançlık ve nefret gibi duyguları işleyen “Yalnızlığın Oyuncakları”, bireylerin bu duygularla başa çıkma gayretlerini de sergiler. Yalnızlığın bir mecburiyet hâlini aldığı zaman oyun kişilerinin başvurduğu oyunlar ve çocuksu tavırlar ise Baydur tiyatrosunun belirleyici özelliklerini ortaya koymaları bakımından dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Memet Baydur, Yalnızlığın Oyuncakları, tiyatro, duygu, oyun

Emotions Taking Refuge in The Game in “Yalnızlığın Oyuncakları”

ABSTRACT

It is seen that the political and social structure of the Turkish theater after 1980 is reflected in the works. In this period, when there is a dull literary life compared to previous periods, theatrical works suffer from the inability to renew themselves. Baydur's plays are elaborate texts in terms of form and content which are meticulous texts in terms of form and content, draw attention in terms of not only revealing the social conditions of Turkey after 1980, but also referring to universal human values, and they contain sadness and humor together. The author, questioning the conventional ways of thinking and the roles assigned to people by society, brings an innovative approach to Turkish theater after 1980 with his non-didactic attitude. In the play, thoughts about the past and the future are revealed through Murat, Nazlı and Arif. “Yalnızlığın Oyuncakları” which processes emotions such as loneliness, fear, boredom, sadness, jealousy and hatred that every person feels throughout their lives, also exhibits the efforts of individuals to cope with these emotions. The plays and childlike attitudes of the actors when loneliness becomes an obligation are remarkable in terms of revealing the defining features of Baydur theater.

Key Words: Memet Baydur, Yalnızlığın Oyuncakları, theatre, emotion, game

* Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, zeynep.sener@hbv.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: Şener, Z. (2023). “Yalnızlığın Oyuncakları”nda oyuna sığınan duygular. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 873-886. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1257699>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 28 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 6 Nisan / April 2023

Giriş

1980 sonrası Türk tiyatrosunda siyasi ve toplumsal yapının eserlere yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan askeri darbe ve sonuçları tiyatro ortamını da etkilemiştir. Seksen dönemi siyasi ve sosyal ortamında; sanatçı ve yazarların sürgüne gönderilmesi, tutuklanması, tutuklananların kaybolması ve işkence görmesi, öğretim üyelerinin işten çıkarılması ile faili meçhul cinayetler, etnik saldırılar ve terör eylemleri gibi olayların sıklıkla yaşandığı görülmektedir.

Seksenli yıllar, yeni bir anayasanın hazırlanması ve halkoyuna sunulmasıyla demokrasiye geçiş sürecini içerir. Demokratik hakların yeniden elde edilmesi uzun zaman almıştır. Bu arada da uygulanan yasaklar, baskılar ve tutuklamalar, sanatı besleyen özgür düşüncenin kısıtlanmasına yol açar. Bir yandan demokratikleşme çalışmaları sürerken bir yandan da bu amaç uğruna karanlık bir dönem yaşanır. Bu durum serbest piyasa ekonomisinin de uygulanması ile enflasyona, rüşvete, yolsuzluk ve haksız kazançların ortaya çıkmasına sebep olur (Şener, 1999: 222).

Seksen döneminin baskıcı tutumu siyaset temelli olmasının yanında toplumu ve insanların psikolojilerini de etkilemiştir. Ailesinin sıkı gözetimi altında büyüyen gençler, siyasi ve toplumsal olaylardan uzakta, bir bakıma kendi iç dünyalarında hapsolürlar:

1980-2000 dönemi, siyasetle ilgilenmekten caydırılmış, yalnız kendi çıkarlarını koruyan, yasal haklarını savunmakta çekingen, gazete ve televizyon haberleriyle manşetleri dışında ilgilenmeyen, sanata uzak, düşünmeyi ve eylemeyi oy verdiği politikacıya bırakmış, her duyduğuna inanan içe kapanık bir toplum manzarasını karşımıza çıkarır (Yüksel, 2013: 188).

Siyasi ve sosyal her türlü mevzudan soyutlanmış başta gençler olmak üzere neredeyse dönemin tüm insanları bireysel ilişkilere odaklanır ve böylelikle toplumda, zamanla içe dönük bir yapı oluşur. Böyle bir dönemde sosyal olaylardan uzak durma, insanları sosyolojik açıdan etkilediği kadar psikolojik olarak da etkiler.

Toplumda oluşan bu süreç edebiyatı da olumsuz etkiler. 1980 dönemi Türk tiyatrosunda da önceki dönemlere nazaran sönük bir yazın hayatı görülmektedir. Toplumsal olayları içeriğine dâhil edememenin bir sonucu olarak tiyatro eserleri bu dönemde kendini yenileyememenin sıkıntısını çeker:

Altmışlı, yetmişli yılların kimi başarılı oyun yazarları, roman, öykü, şiir gibi başka yazın türlerindeki çalışmalarına ağırlık vermişlerdir. Oyun yazmayı sürdüren deneyimli yazarlarımızın ise, oyun düzenleme tekniğinde uzmanlaştıkça oyunlarının özüne daha az önem vermeğe başladıkları, genellikle kendilerini aşma yolunda fazla çaba göstermedikleri, belli bir başarı çizgisini sürdürdükleri görülür (Şener, 1999: 279).

Deneyimli oyun yazarları bu sıkıntıları çekerken bu alanda henüz yeni olanlar ise oyunlarını sergilemekten hatta bu imkânı bulamayacaklarını düşündükleri için yazmaktan dahi vazgeçerler. Bunun sonucu olarak da Türk tiyatrosunda bir duraklama hatta gerileme dönemi yaşanmıştır denilebilir. Söz konusu dönemde oyunları en çok sahnelenen yazarlar; Güngör Dilmen, Orhan Asena, Refik Erduran, Turan Oflazoğlu, Recep Bilginer, Necati Cumalı, Nezihe Araz, Dinçer Sümer'dir. 1980 dönemi tiyatrosunda Melih Cevdet Anday ve Turgut Özakman'ın eser vermeye devam ettiği görülür. Bu isimlerin yanı sıra, Adalet Ağaoğlu, Tuncer Cücenoglu, Ülker Köksal, Dinçer Sümer, Bilgesu Erenus, Erhan Bener, Yılmaz Onay, Ferdi Merter gibi yazarlar da oyun yazmayı sürdürür. Ayrıca seksenli ve doksanlı yıllarda, tiyatro alanında Murathan Mungan ve Memet Baydur gibi başarılı yazarlar da yer alır (Şener, 1999: 279).

Bu durum elbette dönemin baskıcı tutumundan kaynaklanmakta ve yazarları geçmişe kaçmaya yönlendirmektedir. 1980 sonrası Türk tiyatrosuna tema açısından bakıldığında temelde; tarih, masal, mitoloji, aile ilişkileri, kadın ve gençlik sorunları, bireyin iç dünyası,

kimlik arayışı ve kaçış temalarının sıklıkla işlendiği görülür. Yaşanan siyasi ve toplumsal olaylar ile sanata uygulanan baskı ve sansür tiyatro eserlerinin içeriğini ve sahnelenme olasılığını da etkiler.

Tiyatro Yazarı Olarak Memet Baydur

1980 sonrası Türk tiyatrosunun önemli isimlerinden biri olan Memet Baydur, eserlerinde dönemin siyasi ve toplumsal olaylarını oyun kişilerinin tabiatlarında birleştirir. Dönemin karanlık ve baskıcı havasından etkilenen oyun kişileri gerçeklerden kaçarak adeta bir bunalım içinde oyunlara sığınır. Oyunu ön plana çıkaran tiyatro metinleri yazmayı tercih eden Memet Baydur’un hayatı, okumak ve yazmak üzerine kuruludur. Hayatı boyunca iyi bir okur olmaya çalıştığını ifade eden Baydur, eserlerinde hayran olduğu yazarlardan da etkilendiğini açıkça ortaya koyar.

Memet Baydur kısa ömrü süresince birçoğu Devlet Tiyatrosu sahnelerinde ve özel tiyatrolarda sahnelenmiş olan yirmi üç oyun yazar ve seksenli, doksanlı yıllarda Türk tiyatrosunun önde gelen oyun yazarlarından biri olur. Baydur, Türk tiyatrosunda öne çıkan eserlerinin yanında öyküleri, denemeleri ve gazete yazılarıyla da dikkat çeker.

Kendini okumaya ve yazmaya adanmış olduğunu belirten Memet Baydur, yazar olmaktan ziyade kendini iyi bir okur olmaya zorladığını her defasında belirtir:

Biliyor musunuz ben okur olmayı yeğledim hep, yazar olmaya... İyi yazarlar tanıdım, ama dört başı bayındır bir okur çok azdı... Çok da zordu öyle olmak... Bazen, özellikle bazı ülkelerde, yazı yazmaktan daha zordu iyi okur olmak... Yazdığım her şey başka kitaplar üzerine kurulu. Kimi yazarlar gibi ‘orijinal’ olamadım bir türlü. Bu durum, belli belirsiz bir haz veriyor bana. İyi bir okur olmanın hazzı (Şener vd., 2002: 14).

Memet Baydur, yaşamı boyunca, okumanın hazzını yaşamış ve iyi bir okur olmanın mücadelesini vermiştir. Ona göre okur, tam anlamıyla bir okur olabilmek yazar olmaktan çok daha zordur. Baydur okur olmanın, okuduğunu anlamının ve metnin farkına varabilmenin zorluğunu belirterek, yazmanın okumaya oranla kolaylığından bahseder.

Baydur’un oyun yazarlığına adım atması ise Ankara Sanat Tiyatrosu ile başlar: “*Altmışlı yıllarda Ankara Sanat Tiyatrosu ile sevdalandım tiyatroya*” (Şener, 2002: 15). Baydur’a göre Ankara Sanat Tiyatrosu tüm olanaksızlıklara rağmen seyircisine yetkinlikle oyunlar sunar. Üstelik bu oyunlar Türkiye ile sınırlı değildir, tüm dünyadan örnekler de bu tiyatrodaki yerini alır. Bu durum onu çok etkiler ve tiyatroya yönelmesinde oldukça etkili olur. Ankara Sanat Tiyatrosu kadar Baydur’un oyun yazarlığında önemli yeri olan bir isim daha vardır: “*Yazdığım ilk oyunumu, Limon’u, Adalet Ağaoğlu aracılığıyla Müşfik Kenter’e verdim. O sahneye koydu. Limon’la ikimiz de ödül aldık. Müşfik Abi olmasaydı ben oyun yazarı olamayacaktım*” (Şener vd., 2002: 15). Müşfik Kenter’in oyun yazarlığındaki etkisinden bahseden Baydur’un eserlerini kaleme alırken nasıl bir süreçten geçtiğini ise, eşi Sina Baydur şöyle aktarır:

Memet kesinlikle müsvedde kullanmazdı. Oyunun tamamını önce kafasında yazar ve bir seferde kâğıda dökerdi. Esasen bütün yazıları için aynı şekilde çalışırdı. Müthiş bir konsantre olma gücü vardı. Okuma ve yazma işini müzik eşliğinde gerçekleştirirdi. Önce müziğini seçer sonra çalışmaya başlardı. Yazarken ‘babadan kalma’ bir daktilo kullanırdı (Şener vd., 2002: 18).

Eserlerini oluştururken müzikten beslenen Baydur’un edebiyat dünyasına girişinin, sinema ve müzik alanındaki ilgisiyle beslendiği söylenebilir. Eserlerinde müzik seçimine özellikle dikkat eden yazar, sinema tarihi alanında da başarılı çalışmalara imza atar.

Memet Baydur Oyunları

Memet Baydur oyunlarının ortak özelliklerine baktığımızda, yazarın araştırmaya, sebebini merak etmeye ve sorgulamaya yönlendiren tavrını görmekteyiz. Dönemin içe kapanık ve korkulu havası düşünüldüğünde Baydur'un okuru düşünmeye sevk ettiği görülür:

Bu oyunların, seksen döneminin çekingen, içe dönük, sorgulamayan zihinlerini harekete geçirmeyi hedeflediği söylenebilir. Gözlemediği gerçeklerden yola çıkan Baydur, gerçekleri doğrudan yansıtmak yerine, sorgulayarak bulmaya çalışır. Bu yenilikçi yaklaşımıyla, seksenli ve doksanlı yılların durgunluk dönemini yaşayan Türk tiyatrosuna taze bir soluk getirir (Paliçko, 2016: 94).

Memet Baydur tiyatrosu sorgulayıcıdır. Rahatına alışılan düşünce kalıplarını sorgulatarak izleyiciyi hem yaşam karşısında duruş hem de tiyatro sanatına bakış açısından yeniden düşünmeye çağırır. Klişeleşmiş adetlerin, sınınamamış değerlerin, ezberlenmiş doğruların baskısından kurtulmaya davet eder.

Baydur'un tiyatro metinlerinde dilin ustaca kullanılışı da dikkat çeker. İroniden, başka anlamlara göndermelerden, kelime oyunlarından, yanlış anlamalardan, şaşırtmalardan bolca yararlanılmıştır. Konuşmalarda yapılan dil hataları ve kusur ile alay eden geleneksel kaba mizahtan farklı olarak incelikli bir üslup kullanılmıştır. Amaç, moda sözcüklere, hemen anlaşılabilir durumlara gönderme yapmak, şaşırarak bu klişeleri eskitmek, yeni bir gözle görülmesini sağlamaktır. Dilin böylesine hünerli kullanımı, Oğuz Atay'ın dilini hatırlatır niteliktedir. Baydur'un üslupta Atay'ı beğendiği ve onun tutumunu kendi eserlerinde benimsediği hissedilir.

Ele aldığı konulara oyunsu yaklaşımına rağmen hayata bakışındaki ciddiyet ve sorumluluk duygusu Baydur'u hem aydın kesimin hem de geniş bir seyirci topluluğunun beğeni alanına taşır ve pek çok oyunu tekrar tekrar sahnelenir. Oyunlarının temelinde ise olaylar değil, durumlar vardır. Ayrıca birbirinden farklı insanların, sıra dışı bir mekânda karşılaşması, şiirsel bir metnin sahnelenmeye çalışılması, Baydur'un tiyatro metninde tercih ettiği unsurlardır. Hatta oyunlarda kritik bir siyasal ortam, oyun kişilerini hazırlıksız yakalamaya, onları sınamaya ve sorgulamaya uygun durumlar olarak seçilir. Bu sorgulamalar ve hesaplaşmalar giderek bireyin iç hesaplaşmalarına ve benliklerini sorgulamalarına doğru yol alacaktır.

Baydur'un oyunları genellikle ilki örtülü gerçeklerin araştırıldığı ve ortaya çıkarıldığı ikincisinin ise tek vurucu eylemle, bir bilinçlenme ya da ölümle noktalandığı iki ana bölümden oluşur. Ayrıca oyunlarda gerilim ve merak unsuru çoğunlukla geçmiş ile şimdiki zaman, unutmama ve hatırlama arasındaki gidiş gelişlerle sağlanır.

Baydur'un oyun kişilerini karşıt gruplar oluşturur. Farklı ortamlardan ve farklı sınıflardan gelen, farklı kültürel alt yapı ve farklı kişisel yanları olan insanlar oyunlarda bir aradadır. Oyun kişileri kalıplaşmış tiplere tam anlamıyla oturmasalar da kendileri gibi olanları temsil eden tiplerdir. Bu kişiler oyun ilerledikçe yeni renklere bürünür ve kendi gerçeklerini aramaya çalışırlar. Bu renkler, onlara canlılık kazandırır fakat karakter boyutu katmaz.

Memet Baydur, oyunlarında kostüm, dekor ve aydınlatma gibi çeşitli hususlarında ayrıntılı açıklamalar yapar ve yaptığı açıklamaların da dikkate alınarak titizlikle uygulanmasını ister. Dekorun ve kostümün o ortamda yaşayan insanların kültürünü, yaşama biçimini ve psikolojisini yansıtmaları amaçlanır. Bu bakımdan Baydur için, eşyanın gösterge değeri bulunur. Ayrıca müzik de duyguların yansımada aktarıcı ve oyunların atmosferini sağlayıcı bir unsur olarak Baydur'un tiyatrosunda yerini alır.

Memet Baydur'un tiyatro alanında yaptığı çalışmalar 1980'ler Türkiye'sinin insan görüntülerinin ötesine geçen özelliğiyle, yirminci yüzyıl uygarlığını, bu çağın insanının ve toplumunun, ilkel deneni insanda ya da toplumlarda görülmeyen bir ikiyüzlülükle (sahtelikle)

maskelenmiş ilkelliğini sorgulama aşamasına gelmiştir (Yüksel, 1997: 135). Memet Baydur eserlerinin 1980 sonrası dönemi en iyi şekilde yansıttığı söylenebilir. Ayrıca Baydur’un iyi bir yazar olmaktan ziyade okur olmaya önem vermesi, eserlerini de etkiler. Bilgi birikimini eserlerine yansıtan Baydur, oyunlarının başlangıcında veya içeriğinde çeşitli yazarlara ve eserlerine göndermelerde bulunur. Memet Baydur’un oyunları, Türk mizah anlayışının buruk, alaycı tavrını sürdüren, gerçeğin benzerini değil, sahneye özgü “oyunsu” bir gerçekliği yakalamaya çalışan yapıtlardır.

“Yalnızlığın Oyuncakları”¹

“Ölüm, hayat gibi, hiçbir zaman tek başına gelmez.” (Baydur, 2009: 75)

Memet Baydur, “Yalnızlığın Oyuncakları” isimli oyununu 1984 yılında yazar. Oyun, diğer Baydur tiyatroları gibi iki bölümden oluşur. Oyunun girişinde şu bilgiler yer alır: “*Perde açılmadan iki dakika önce bir akarsu sesi duyulur. Sürekli. Sonra giderek hafifler. Ağır ağır. Perde açıldığı zaman duyulmaz olur. Perde açılır*” (Y.O: 77). Oyunun girişinde verilen bu akarsu sesi oyun boyunca üç oyuncusunun üzerinde de etkisini sürdürecektir: “*Oyuncuların üçü de, repliklerinin tersine alabildiğine yavaş, su altındaymış gibi hareket etmelidirler. Konuşma hızlandığı zaman, hareketler daha da yavaş, neredeyse sıkıcı olmalıdır*” (Y.O: 77). Bu girişle birlikte okurun dikkati oyuna çekilir. Oyunda yer alan oyuncuların hayatlarına dair bir fikir edinen okur, oyun kişilerinin yavaş ve sakin hayatlarına alıştırılır.

Ayrıca oyunda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri olarak “ses” kavramı dile getirilir. “Ses”in oyunda çok önemli olduğu ve her ne olursa olsun sese dikkat edilmesini ve oyuncuların hızlı da hareket etseler sesin her zaman yavaş olması gerektiğini vurgularken aslında yaşlılığa vurgu yapar: “*Hareket ederlerken bazen çok hızlı, bazen pek yavaş olabilir oyuncularımız. Ama sesleri, sesleri, çok ihtiyar olmalıdır oyun süresince. Ne yaparlarsa yapsınlar, çıkardıkları sesler ancak yüz yıllık insanların sesi olmalıdır*” (Y.O: 96). Bu açıklama ile Baydur okura ses unsuru ile oyundaki yaşlılığı ve yaşın getirdiği yavaşlığı aktarmak ister. Hatta oyun, üç genç oyuncu tarafından sergilense bile “ihtiyar” olan şeyin ses ile aktarılması durumuna dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatır. Bu yönlendirmeye, yaşlıların ve yaşlılığın sürecine okuru odaklamak isteyen Baydur, oyundaki diğer her şeye sesin yön verebileceğini belirtir. İhtiyarlık ses unsuru üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır.

Oyunda Murat, Nazlı ve Arif olmak üzere üç kişi yer alır. Murat 93 yaşındadır ve sürekli okuyan biridir. Oyuna da gazete okurken giriş yapar. Murat olayların farkında olmayışı, umursamazlığı ile oyunda ön plana çıkarılır: “*Bir emekli yarbay, bir emekli beden eğitimi öğretmeni, çok önemli bir mevkiin müdür muavini olarak yaşlanmış, hayatta düşlediği hiçbir şeyi gerçekleştirememiş ve bu durumun farkında değilmiş gibi davranmış bir adam*” (Y.O: 76). Nazlı Murat’ın eşidir ve 90 yaşındadır. Sakin tabiatıyla dikkat çeken Nazlı oyuna şekerleme yaparken dâhil olur: “*Çok görmüş geçirmiş görünen / hiçbir şey görüp geçirmemiş ihtiyarlardandır... Kendini herkesten ‘üstün’ görür. Acıklı bir ihtiyardır*” (Y.O: 76). Nazlı oyunda korkularıyla ön plana çıkarılır. Oyunun üçüncü kişisi Arif’tir. Arif, Nazlı’nın kardeşidir ve 93 yaşındadır: “*Çok zayıf, ince, uzun, kirli, nikotin / alkol / zaman dolu bir adamdır. Tel gibidir. Ne zaman akli başında, ne zaman saçmalıyor, belli olmaz*” (Y.O: 76). Bu üç “sağlıksız, bencil ihtiyar” aynı evde yaşarlar. Birbirleriyle bir iyi, bir kötü olan bu üç kişi sürekli münakaşa hâlinindedir. Bu tartışmalarda Murat ve Arif birlik olup Nazlı’ya yüklenirler. Okur bu konuşmalar sayesinde oyuncuların anılara, düşüncelerine ve gelecekle ilgili tasavvurlarına ortak olur.

¹ Çalışmada eserin Baydur, 2009 baskısından yararlanılacaktır. Eserden yapılan alıntılar Y.O. şeklinde gösterilecektir.

Oyunda zaman mefhumu net değildir. Sürekli havada kalan bir zaman dilimi yahut zaman anlayışı çizilir. Oyunun ilk perdesi 2002’de, ikinci perdesi ise 2003’te geçer. Oyuncuların aralarında “geçen diyalog, bütünüyle, ‘geçmiş sorgulama’dan ve bir ‘iç hesaplaşma’dan ibarettir. Oyun, geleceğe atıfta bulunarak kurgulanmıştır. Zaman, 2002-2003’tür. Ancak bu zamana yaklaşık 20 yıl öncesinden göndermeler yapılmış”tır (Erol, 2013: 475). Yapılan geçmiş sorgulamalarla birlikte geleceğe yapılan atıflar oyunun zamanına kaygan bir zemine taşır. Oyunda zamanla ilgili “Bugün konuştuğumuz her şey, çoktan unutulmuştur artık. Önemseydiğimiz şeyleri anımsayan bile yoktur” (Y.O: 77) açıklaması okura gelecekte bir kesit sunulduğunun ipucunu verir. Oyun kişilerinin de zaman üzerine değişik algıları mevcuttur. Murat: “Eninde sonunda harcadık ya! Yemedik, yanında yattık zamanın... har vurup harman savurduk onu... biz... zamanı hiçbir zaman ciddiye almadık...” (Y.O: 94) derken Arif ise: “Zaman... Yani bana ait olan bir zaman, dar gelmeye başladı...” (Y.O: 104) şeklinde kendine ait bir zaman istediğini belirtir ve “Zamana ayak uyduramıyorum” (Y.O: 90) der. Oyunda bir sorunsal hâline gelen zaman hem geçirilen hem yaşanan hem de sahip olunan zaman olarak oyun kişilerine yetersiz ve değersiz gelmektedir.

Oyunun mekânı hususunda da belirsizlik devam etmektedir. Oyunun henüz başında sınırlı, dar bir alanda: “İstanbul’a benzeyen bir kentin Moda’yı anımsatan bir yerinde, evin oturma / yatma odasında” (Y.O: 77) geçeceği duyurulan bu oyunda mekân oldukça kapalı tutulur. 1980 dönemi oyun yazarları genellikle toplumun güncel meselelerinden uzak, psikolojik, biyografik ya da tarihi meseleleri ön plana çıkaran eserler vermeye özen gösterirler. Bu dönem edebiyatında toplumsal olaylardan ferdî konulara geçilmesinde devrin baskıcı atmosferinin etkisi ortadadır. Böylelikle eve, insana ve insan psikolojisine dönülür. Dönem yazarlarının eve yönelişle “evin insanın düşünceleri, anıları ve düşleri için en büyük birleştirici güçlerden biri” (Bachelard, 1996: 26) olduğu fikrini desteklediği açıktır. Mekân olarak bir odanın kullanılması Baydur’un oyunda olaylardan ziyade oyun kişilerinin psikolojik tahlillerine ve kişilik özelliklerine yer vereceğinin bir göstergesidir.

Baydur, “Yalnızlığın Oyuncakları”nda bireyin iç dünyasına ve duygularına yönelir. Tartışmanın ve eleştirinin hâkim olduğu oyunda korku, can sıkıntısı ve nefret gibi karamsar duygular ön plana çıkar. Yaşlılıkla birlikte gelen yalnızlık ve ölüm korkusu ise Nazlı, Murat ve Arif’i çocukluğa, oyuna sığınmaya iter.

Korku

Oyunda duygular ve kişilerin psikolojileri büyük yer tutar. Mekânın kapalı olması ve sınırlı kullanımı oyun kişilerinin duygularına yönelmeyi kolaylaştırır. Oyunda yer alan duygulardan en önemlisi korkudur. Özellikle Nazlı korkular içindedir ve Arif’in de korkulu olduğunu, korkularından kaçmaması gerektiğini belirtir: “Tüm korkuları tek bir korku hâline getirip ortalığa serpiyorsun... Ölümün hayatla birlikte uçsuz bucaksız bir sancıya dönüşmesi ve öylece kalması... Yırtık pırtık, eski püskü, lekeli sırmalı bir kadife perde gibi kendi üstüne kapanıyorsun...” (Y.O: 105). Korku oyunun tüm kişilerinde etkili bir unsurdur. Arif onların yanında daha farklı olan ve dışarda kalandır. O, kendi içine kapanır, kendisiyle ve düşünceleriyle meşgul olur. Korkusunun da üstesinden kendi yöntemiyle gelir.

Nazlı yaşlandıkça gelen bir duygunun da çaresizlik olduğunu belirtir: “Çaresizlik geldi. Bölüm bölüm, hücre hücre tükenişimizi, arkası yarın resimli romanları gibi izlemek zorunda kaldık özlemlerimiz yitip gidince... Sen de bilirsin öyle bir nokta ki bu, utanç bile umurunda değil insanın!” (Y.O: 112). Yavaş yavaş gelen bu çaresizlik insana yaşlılığın sakın, yorgun ve hareketsiz yaşantısının bir armağanı gibi sunulur.

Oyunda Arif, Nazlı ve Murat korkularını yenmek ve kendilerini rahat hissetmek için çocukluğa ve oyuna sınırlar. Oyun kişileri hem doksan yaş üstü yaşlılar hem de bir anlamda

çocukturlar. Nazlı kadın olmanın da verdiği tabiatla Arif ile Murat’a ablalık ve annelik yapar. Nazlı’nın bu tavrı doğasında bulunan anaçlıktan kaynaklanıyor denilebilir. Nazlı özellikle kardeşi Arif’e çok düşkündür. Ancak ne yaparsa yapsın ona yaranamadığını düşünür. Arif’e her zaman bir çocuk gibi yaklaşır. Kötü bir durumu veya bir sözü ona yakıştıramaz: “... biberler sürerim ağzına! Terbiyesiz! Nereden öğreniyorsun bu kaka sözleri? O bahçıvanı ve bahçıvanın oğlunu, o ahçıyı ve ahçının kızını, o şoförü ve şoförün oğlunu... hepsini atacağım işten!” (Y.O: 82). Yaşlılıkla birlikte biraz daha çocuklaşan oyun kişileri birbirlerine hem naz ederler hem de birbirlerine nefret beslerler. Nazlı, bu nefreti dahi Arif’e yakıştıramaz: “Arif... Arif daha çocuk... nerden bilecek nefret etmeyi?” (Y.O: 83). Arif onun gözünde hâlâ çocuktur. Ona kıyamayan Nazlı onun da ablasına aynı şekilde davranmasını ve hep yanında kalmasını ister.

Çocukluk üzerine vurgu oyun boyunca devam eder. Oyun kişileri zaman zaman geçmişe hatta çocukluklarına kadar giderler ve anılarını aktarırlar. Çocuklukta görünmez olmayla yaşlılıkta görünmezliği alışkanlıkla kıyaslayan Arif bu durumu korkuya benzetir:

Her çocuk gibi, biz de görünmez olmak isterdik bir zamanlar... Görünmez olmak... Yani hem hayatta kalacaksın hem de kimse görmeyecek seni... Sen dokunabileceksin, başkaları anlamayacak... Kapıyı sen açacaksın, rüzgâr açtı diyecekler. Bisküvileri sen yiyeceksin, kediyi suçlayacaklar!... Üstelik biz de alışmıştıkt görünmemeye... Alışkanlık kötü bir şey... Korku gibi bir şey... (Y.O: 92).

Görünmemeye alışan yaşlılara, sessizliğe ve silik yaşamaya vurgu yapılan bu cümlelerde Baydur, yaşlılık ve çocukluk arasında bir bağ kurmuş ve alışkanlığın korkuya dönüştüğünü vurgulamıştır. Böylelikle alışkanlığın iyi bir şey olmadığı ve alıştıkça umursanmanın ve farkına varmanın azaldığı belirtilir. Çünkü bir duruma alıştıkça değiştirme isteği azalır ve istemeyen her değişiklik korkulacak bir hâle dönüşür.

Memet Baydur’un sıkı bir Oğuz Atay hayranı olması bağlamında “oyun” kavramı da onun edebiyat hayatında önemli bir yere sahiptir. Nazlı ile Arif aralarında edebiyat ve edebî şahıslarla ilgili bir tahmin etme oyunu oynarlar. Bu oyuna kendilerince “Lüzumsuz Malumat Oyunu...” ismini verirler (Y.O: 117). Oyun ve oyuncak metinde sıkça başvurulan kavramlardır. Çocukluk, yaşlılık ve oyuncak, gerçeklik kavramları oyunda iç içe geçer. Nazlı: “Çocuklar kırık bir oyuncağı kabullenir mi? Arif... iyi düşün... çocuklara kırık oyuncaklar veremiyorsak... ihtiyaçlara da kırık gerçekler veremez hiç kimse.” (Y.O: 119) şeklinde Arif’e sitem ederken Arif; “Yararlı ya da yararsız olarak ikiye ayırıyorsun her şeyi. Çocuklar kırık bir oyuncağı istemez sanıyorsun. İsterler! İhtiyarlar kırık bir gerçeği kabul etmezler mi? Ederler! İstiyoruz Nazlı. Ediyoruz... Öleceğimi hissediyorum Nazlı... kötü bir duygu bu...” (Y.O: 119) diyerek Nazlı’nın yanıldığını vurgular ve ihtiyarlığın kabullenme demek olduğunu belirtir.

Oyunda en çok hissedilen duygu yaşlılığa bağlı korku olduğu için, ölüm de sürekli arka planda kendini hissettiren bir kavram hâline gelir. Oyunda ölümden sıkça bahsedilir ve ölümün geleceği hissettirilir. İlk ölen Murat olur. Murat’ın ölümü Nazlı’ya korkuyu ve şaşkınlığı getirmiştir: “Bugün... bir yıl oluyor! Murat öleli... ne halt edeceğimi şaşırđım. Bir türlü ölemiyorum... bir tane bisküvi yiyorum... bir hafta daha yaşıyorum. Şaşırđım kaldım... Murat yaşarken, hiç değilse hatırlıyorduk... Eski günlerden, olmuş bitmiş şeylerden konuşuyorduk... Şimdi... çok yalnızım.” (Y.O: 108). Oyunda herkesten ziyade korkan hep Nazlı olur. Onunki kendini ve çevresini telaşa sürükleyen bir korkudur. Sık sık düştüğü endişe onu korkularıyla baş başa bırakır: “Anksiyete, zamanda ve mekânda endişe odaklanmalarına denk düşen, az ya da çok belirgin ve sık krizlerle yaygın bir endişe durumudur; buna karşılık, korku, gerçekten belirgin ya da en azından kavranabilir bir tehdidin var olduğu, çok yaygın, özel bir durum olarak ortaya çıkar” (Gall, 2012: 55). Nazlı’nın endişeleri çoğu zaman bir anksiyete hâlinde kendini hissettirir. Çünkü aslında onun korkmasına belirgin bir sebep olmasa da o korkar. Ölümden, yalnızlıktan ya da yaşlılıktan korkan Nazlı sık sık endişeye kapılır, üzülür.

Bu başlıkların dışında oyunda dikkat çeken bir konu daha vardır. Oyunda aniden ve ilginç bir şekilde millî unsurlar vurgulanır. Korkuları bastırma hususunda oyun ve çocukluğa sığınmanın yanında milli duygulara da gönderme yapılır. Arif bir tartışma sırasında “*Yeter. Ayıp ediyoruz. Bize yakışmıyor. Bize... hiç yakışmıyor! Ama... korkmayalım... bizi hiç kimse incitemez... bizim sırtımız yere gelmez... biiz... pehlivan bir milletiz. Hem ağlar... hem gideriz.*” (Y.O: 83) cümlelerini kurar ve konu kapanır. Oyunda geçen bu konuşma dikkat çekicidir. Belki de bu cümleler yaşlılıkla birlikte gelen ve her konu hakkında bir fikir beyan etme olarak kendini gösteren ani çıkışlar olarak nitelendirilebilir.

Can Sıkıntısı

Can sıkıntısı, insana bıkkınlık veren bir hâldir. Canı sıkılan kişi, hiçbir şeyle uğraşmak istemez. Bu durumda en ufak bir olay dahi onun içini elemle doldurur. Can sıkıntısında kişi her şeye, herkese hatta kendisine bile kayıtsızdır. Kendisiyle veya çevresiyle ilgilenmediğinde insan giderek kayıtsız bir hâle gelir ve içine kapanır. Can sıkıntısı zamanla kayıtsızlaştırdığı bireyi toplumsal hayattan koparır: “*Sessiz bir sis misali varoluşun derinliklerine gidip gelen derin can sıkıntısı, her şeyi, tüm insanları ve tüm insanlarla beraber, insanın kendisini de tuhaf bir kayıtsızlık hâlinde birleştirir. Bu can sıkıntısı, varlığı bütünüyle ifşa eder*” (Borgna, 2014: 154). Can sıkıntısında kişinin benliğini ortaya çıkarması, onun bu hâlde kendi içine yöneldiğini gösterir. Can sıkıntısının kaynağı her şey olabilir. Kişinin hayata karşı kayıtsızlığı, herkesle birlikte kendini de kapsar.

Duygusal hassasiyet sonucu hayattan zevk alamadığının farkına varan bireyde küskünlük meydana gelir. Bu küskünlük hâli sürdükçe mutluluğu da azalır ve can sıkıntısı oluşabilir. Bireyin can sıkıntısı, onun gerçekleri farklı yorumlamasına sebep olur. Hakikati yorumlamada kişinin ruh hâli oldukça etkilidir. Hakikati yorumlama konusunda can sıkıntısının nasıl etkili olduğunu Borgna şu şekilde ele alır:

Hakikatin arkadaşının, hakikati ortaya çıkaracak ışığın, hata yapmaya en az açık olan şeyin melankoli ve özellikle de can sıkıntısı olduğu gerçektir ve sevinç hâlindeki bir filozof, hakikatin iyi ve güzel olduğu konusunda değil de, kötünün, bir diğer deyişle hakikatin unutulması, insanın da kendini teselli etmesi gerektiği ya da şeylere, aslen sahip olmadıkları bir şeyler yüklemenin faydalı olacağı konusunda kendisini kandırmaktan başka bir şey yapamaz (2014: 153).

Bu yorumdan hareketle, can sıkıntısının, kişinin yorum hatta kavrama yeteneğini arttırarak ona hakikati en açık şekilde gösterebileceği sonucu çıkarılabilir. Hakikatin arkadaşı olarak nitelendirilen can sıkıntısı, sevinç hâlinde daha aydınlatıcı, ufuk açıcı olarak nitelendirilir.

Can sıkıntısı ile kayıtsızlık yaşayan oyun bireyleri sonrasında hayatlarını düşünme ve bir şeylerin farkına varma durumuna geçerler. Farkına varma ile acı çekmenin bir arada oluşuna dikkat çekilen oyunda insanın hayatı boyunca kendini kanıtlamaya çalıştığı belirtilir. Haklı olmanın gururu yanında zamanla yalnızlığının da hissedildiği anda acı çekmenin başlayacağı vurgulanır: Nazlı'nın; “*Hep birbirimizi yedik. Her bakımdan. Hep kendimizi kanıtlamaya çalıştık. Hep öbürkünün küçük düşürmeye çalışarak. Hep biz haklıydık. Geri kalan herkes haksızdı. Bunun acısını çekmeye başlayınca... yani durumun farkına varınca... farkına varmak, biraz da acı çekmeye başlamaktır çünkü...*” (Y.O: 113) şeklindeki ifadeleri dikkat çekicidir. Farkına varma ile gelen acı çekme oyun kişilerinin birbirlerine olan nefretini de sorgulamalarına neden olur.

Hüzün ve yarıda kalmışlık duygusu oyunun önemli yapı taşlarından. Oyunda hüznün üzerine yer alan söylemler; “*Hüzünlerimiz bize bir numara büyük geliyor ya da biz hüznülere bir numara ufak geliyoruz...*” (Y.O: 93) şeklinde ifade edilirken Arif hüznün üzerine en çok düşünen ve düşüncelerini açıkça belirten kişi olur: “*Biliyor musun... hiçbir şeye benzemez... hiçbir şeye benzemez... bir işi yarıda bırakmanın hüznü... Her şeyde haklı çıkabiliriz. Ölümde*

bile. Ama... tamamlanmamak kötü şey. Yarım kalmak... ölmekten de kötü. Orada haklı çıkamıyor insan.” (Y.O: 93). Yarıda kalmışlıkla hüznü aynı potada eriten Arif cümlelerine şöyle devam eder: “Özellikle yarım bıraktığımız kendimiz isek... daha da ağırlaşır hüznün... Hele... güzel olanla gerekli olanı birbirinden ayırmışsak bir de...” (Y.O: 94). Yarım kalmışlığa vurgu yapan Arif, oyun kişileri içerisinde hayattan istediğini alamamış olarak hisseden kişidir. O, oyunda umutsuz ve huzursuz bir ihtiyar olarak sunulur.

Kıskançlık

Kıskançlık, ilişkilerde çeşitli soruna yol açabilecek bir duygudur. Bu duygu hâlinin kişide nasıl ortaya çıkacağı, onda oluşturacağı etki, bireyin buna nasıl tepki vereceği ve sonuçlarının nasıl olacağı kişiden kişiye değişebilen bir durumdur. Kıskançlıkta bireylerin cinsiyetleri, ekonomik durumları, psikolojik özellikleri ve daha birçok etkenin rolü vardır. Kişilerin kıskançlık duygusuyla başa çıkabilme ve ondan etkilenme düzeyleri farklılık gösterir. Kıskançlıkta kişinin doğrudan benliği etkilendiği için benlik özelliklerine göre bireylerin bu duygu hâline tepkileri değişir: “Kıskançlık durumunda benlik saygısındaki düşüşle birlikte kıskançlığa verilen tepki düzeyi artmaktadır. Bu bulgu, benlik saygısı düşük olanların bu tür yaşantular karşısında daha çok yaralanabilir olmalarına bağlanabilir” (Demirtaş & Dönmez, 2006: 188). Bireyin kendine olan saygısı azaldığında kıskançlık karşısında daha savunmasız hâle gelir. Bu durum da onun ruh hâlini doğrudan etkiler. Kıskançlığına yenilen kişi, ne yapacağı konusunda karamsarlığa düşer. Umudunu kaybetme ve karamsarlığa kapılma ise bireyi, duyguları hususunda bir çıkmaza sürüklemektedir.

“Yalnızlığın Oyuncakları”nda oyun kişileri birbirlerine ve fikirlerine karşı olduklarını her fırsatta dile getirirler. Kıskançlığa bağlı olarak gelişen bu tepki onların benlik saygısındaki düşüşünü de gösterir. Kıskançlık dile getirildiğinde ise karşı taraf bundan incinir ve kırılır. Oyunda kıskançlıkla suçlanan genellikle Nazlı olur. Murat, Nazlı’yı “Arif’le dostluğumuzu kıskanıyor” (Y.O: 79) diye suçlar. Arif ise Nazlı’ya “Pis cadı!” (Y.O: 80), “Seni kim seviyor ki?” (Y.O: 81) diye sitem eder. İkili aralarında anlaşamamalarını da Nazlı’ya bağlar ve hemen her konuda onu suçlar.

Nefret

Oyunda aynı evde yaşayan kişilerin hepsi birbirinden nefret eder. Bu nefret Nazlı cephesinde daha az hissedilmekle birlikte, genellikle kırgınlık olarak kendini gösterir. Murat ve Arif ise hemen her şeyden nefret ederler. Arif Murat’tan nefret ettiğini belirtirken, “Beni hüznün, keder, elem ve çarpıntıyla boğmak istiyorsun...” (Y.O: 80) cümlesini kurar. Bu cümleden yola çıkarak oyunda Arif’in sorgulayıcı tavrını ve gerçeklik ile diğerlerinin düşüncelerini nasıl şekillendirdiğini görebiliriz. Murat ise Arif’le kitaplar üzerine bir münakaşaya girer: “Kitaplar yok olalı çok oluyor, biliyorsun” (Y.O: 91), Arif: “İyi ki yok oldular! Beyinlerimizin kokusunu duymaz olduk hiç değilse” (Y.O: 91). Arif genellikle karşı çıkan ve fikrini açıkça söyleyen biri olarak oyunda yerini alır. Arif, Murat’la, Nazlı’ya duydukları nefret konusu dışında hiçbir konuda anlaşamaz. Arif, Nazlı’ya acır ve her konuda onu suçlar: “Sen kendini ne sanıyorsun? Hiçbir şeye bulaşmamış bir prenses mi? Zavallı Nazlı! Raporu önceden kasabaya ulaşmış, minör bir fırtına gibisin. Bilinen bir şey... kükreyen bir fare!” (Y.O: 83). Her konuda suçlanan ve dışlanan Nazlı ise olanları kulak ardı eder ve nefretini bastırarak genellikle onlara sevgiyle yaklaşmaya çalışır. Murat ise, “İkisinin de canı cehenneme!” (Y.O: 79) diye düşünür ve sürekli nefretini dile getirir.

Oyunun bir bölümünde artık Nazlı da sınırlı bir şekilde “Nefret ediyorum sizden!” (Y.O: 82) diyerek “gerçek” olabilecek duygularını dile getirir ve ikisine de sitem eder. Ancak Arif’in, kendisine, Murat’tan nefret ettiği yönündeki eleştirisine karşı, Nazlı hemen savunmaya geçer:

“Ben... ben... Murat’tan nefret etmiyorum. Ne münasebet! Seviyorum bile onu... Elli dokuz yıllık eşim...” (Y.O: 83). Ancak burada Nazlı’nın kendinden emin olmayan tavrı ve duraksamaları “...” işaretiyle verilir. Buradan da anlaşılacağı üzere ister açıkça söylesinler ister gizlemeye çalışsınlar oyunun geneline hâkim olan ve hissedilen en yoğun duygulardan biri nefrettir: “Yaşamla ölüm arasındaki zaman eşiğinde durmak onları daha da hınzırlaştırmıştır. İki bölümlük oyun boyunca birikmiş öfkelerini, nefretlerini, kıskançlıklarını, gizli hesaplarını dışa vururlar” (Şener, 2011: 112). Oyun boyunca kişilerin birbirlerine duydukları kıskançlıklar nefrete ve öfkeye dönüşür. Yaşlılığın getirdiği inat ve fikrini kabul ettirme çabası ile nefretlerini besleyen oyun kişileri neredeyse hiç uzlaşma yoluna gitmezler. Oyunun tansiyonu yükseldikçe onların da olumsuz duyguları yüksek sesle dile getirilir ve izleyiciye aktarılır.

Evde yaşayan herkesin her konuda ayrı bir fikri vardır. Bu sebeple çoğu zaman uzlaşamazlar. Arif ve Murat sadece bir konuda hemfikirdir: Nazlı’yı suçlamak. Nazlı’ya sürekli bağırır ve onun karşısında yer alırlar. Murat’ın Nazlı için; “Haydi kadın! Defool!.. Yok ol!” (Y.O: 78) yahut “Akbaba!” (Y.O: 84) gibi sözleri onu yargıladığının ve evde öteki hâline getirdiğinin kanıtıdır. Arif, Nazlı’nın kendisine aldığı boyun bağından nefret ettiğini de belirtir: “Nefret ettiğim renkler. Alay eder gibi...” (Y.O: 80), bununla beraber Nazlı’nın yaptığı şeyleri bilinçli ve kasten yaptığı vurgulanır. İkili bir olup Nazlı’yı dışlar fakat aslında sadece bu konuda birlikte hareket ederler. Bunun dışında evdekilerin hiçbir düşüncesi birbiriyle bağdaşmaz.

Yalnızlık

Oyundaki üç kişi de doksan yaşını geçmiş insanlardır. Bu sebeple oyunda, yaşlılığa ve yorgunluğa sürekli göndermeler vardır. Örneğin oyun kişileri, özellikle de Arif ve Murat her zaman pijamalarla otururlar. Bu pijama sembolü onların yaşına ve sürekli evde, insanlardan uzak geçirilen zamana bir işarettir. Murat: “Giyinmek de istiyorum... Sıkıldım yıllarca pijama ve terlik içinde yaşamaktan!” (Y.O: 92) diyerek yaşlılığın sıkıcılığını vurgular. Nazlı da Arif ve Murat’ı “Pijamalar içinde yıllar geçirdiniz” (Y.O: 98) şeklinde yargılar ve kendilerini bu denli bırakmalarını yadırgar. Yaşlılık ile gelen yorgunluk ve hayattan bıkmaya sonucu oluşan can sıkıntısı oyunda hissedilen önemli duygulardandır. Nazlı hayatını düşündükçe yaşının farkına varır ve “Yorgunum... Savrulmaktan yorulduğum...” (Y.O: 88) der. Yorulan bedenler oyunda hareket olmadan sadece konuşarak var olurlar.

Birey, modernleşmeye paralel olarak, şehirleşme gibi toplumsal olaylar arttıkça giderek kendi içine kapanmakta, yalnız kalma isteğine kapılmaktadır. Yalnız kalma isteği, bireyi çevreden soyutlar, toplumdaki uzaklaştırır ve merkeze yani kendine yönelir. Toplumdan uzaklaşan birey, zamanla yalnızlığının istekten çok mecburiyete dönüştüğünü düşünür. Yalnızlığı kendi seçmesine rağmen yalnızlıktan şikâyet başlar: “Yalnızlıkta, insanların ve nesnelere dünyasına açık olunur, hatta başkalarıyla ilişki içinde olma arzusu ve özlemi de vardır” (Borgna, 2015: 23). Yalnız olduğunu ve toplumdaki dışlandığını düşünen birey çevresindekilerle iletişim kurmak ister ancak bunu elde edemeyince çevresine karşı bir küskünlüğü başlar. Yaşadığı küskünlük, onu hassasiyete sürükler. Bu hassasiyet sonucu, hayattan zevk alamadığının farkına varan birey, karamsarlığa kapılabilir. Yalnızlığın beraberinde getirdiği duygularla birlikte bireyin hayat karşısında tavrı da değişebilmektedir.

“Yalnızlığın Oyuncakları” oyununun belki de en önemli ve can alıcı noktası oyun kişilerinin yalnızlık üzerine düşünceleridir. Yalnızlıktan hoşlanmadığını belirten Nazlı’nın, Arif’e “Gitmeyeyin istiyorum. Beni bu günlerde böyle yalnız bırakmayasın istiyorum” (Y.O: 104) şeklinde ricada bulunması Nazlı’nın yalnızlıktan nasıl korktuğu ve ne olursa olsun ne kadar anlaşmasalar da kimsenin yanından gitmesini istemediği gerçeğini yansıtır. Arif ise Nazlı’ya “Bu yaşta herkes, herkesi canının istediği zaman yalnız bırakabilir” (Y.O: 104) der ve onun aksine kendisi sürekli yalnız kalmak ve kendine ait bir zamana sahip olmak ister. Bunun için de gitmek gerektiğine inanır. Sürekli gitmek isteyen Arif, “Burada ölmek istemiyorum...”

Hayatımız tıpış tıpış geçti gitti, hiç değilse ölümümüz ses versin!” (Y.O: 106) diyerek Murat’ın ölümünden sonra Nazlı’yla kalmak istemediğini belirtir. Arif’in bu gitme isteği oyunun sonuna kadar devam edecektir. Murat’ın ölümü sırasında evden ayrılıp giden Arif sonrasında geri gelecek ancak gitme isteği hep devam edecektir. Oyunun sonunda ölümle ilgili duygularını belirten ve hareketleri yavaşlayan Arif’in ölümü beklenirken Arif’e gitmemesi için yalvaran Nazlı birden düşer ve ölü.

Nazlı, insanların gençliğinde yalnızlığı bir oyuncak gibi gördüklerinden bahseder. Eski zamanlarda oyuncak gibi oynanan yalnızlığı ve onlara hissettirdiklerini betimler. Yalnızlığın oyuncak edildiği bu zamanları şöyle anlatır: “*Sevginin ve sevgisizliğin söz konusu edilmediği çok başka cins duygu kırıntılarının konuşulduğu yıllar... Bunun sonucu ya da doğal bir uzantısı olarak sıkıntuların renk değiştirdiği komik zamanlar...*” (Y.O: 112). Nazlı bu açıklamalardan sonra yaşanan zamana gelir ve yaşlılıkta artık yalnızlığın elinde kendilerinin oyuncak olduğundan bahseder. Oyunun adı da buradan gelir, onlar artık yalnızlığı oyuncak edemezler, yalnızlığın elinde oyuncak olmuşlardır. Nazlı yaşlılık üzerine düşüncelerini, “*İhtiyarlık fena şey. İnsanın bütün oyuncakları teker teker alınıyormuş gibi elinden... unuttuğunuz pişmanlıklar, unuttuğunuz özlemler, unuttuğunuz doğumlar ve ölümler arasında... oyuncaksız, kambur, sıska çocuklar gibi oluyorsunuz.*” (Y.O: 100) şeklinde belirtir. Nazlı’nın bahsettiği ihtiyarlık durumu can sıkıcıdır ve yalnızlığa sürüklediği için de insanı mutsuz kılar. Nazlı, “*Ne yapayım, yalnız kalmaya gelemiyorum...*” (Y.O: 90) dediği için onun yalnızlığı olumlu nitelikte bir yalnızlıktır. Çünkü Nazlı bu yalnızlıkta diğer insanlara ve dünyaya açıktır, Arif ve Murat başta olmak üzere insanlarla ilişkisini sürdürmek ister. Yalnızlıkta bir uzaklaşma ile birlikte “*insanların ve nesnelere dünyasına açık olunur, hatta başkalarıyla ilişki içinde olma arzusu ve özlemi de vardır; bunun karşı savı ise tecrit, daha iyi bir tabirle, insanın kendi içine kapanma, dünyadan ve dünyadaki aşkınlıktan elini ayağını çekme hâli olan olumsuz yalnızlıktır*” (Borgna, 2015: 23). Tecritte kişi, kendi iç dünyasına yönelir. Yalnızlığın olumsuz hâli olan tecrit, bireyi dünyadan uzaklaştırır. Oyunda kişiler zorunlu bir tecrit durumundadır. Evden çıkmaları yasaktır. Bu durum onların yalnızlığı yorumlamalarına neden olur. Nazlı her ne kadar yalnızlığını olumlu bir yalnızlık olarak nitelendirse ve insanlarla olan bağı özlese de Arif tam bir tecrit istemekte olumsuz yalnızlığı yaşamayı arzulamaktadır.

Oyunda utanca da bir vurgu yapılır ve yalnızlıkla ilişkisine değinilir. Okur bu açıklamaları Nazlı’nın ağzından duyar: “*Utanç... monşer... u-tanç devrimci bir duygudur demiş adamın biri... İlginç değil mi? Yalnızlık ise, eğer salt bir duygu durumuna indirgenirse, insanlığa ters bir durum olmalı... Öyle ya, insan yalnızken utanmaz... Yalnızken her türlü rezillik mümkündür*” (Y.O: 107). Yalnızlığa vurgu yapılan bu cümlelerde yaşlılıkla birlikte gelen yalnızlık ve artık umursanmayan utanç açıklanır. Etrafında kimse kalmadığında yani birey yalnızlığı hissettiğinde utanacak da kimse kalmaz ve iki duygunun aynı anda var olamayacağı, birbirine karşıt duygular olduğu vurgulanır.

Sonuç

Memet Baydur, iyi bir yazar olmanın yanında iyi bir okur olmanın hazzını tercih etmiştir. Eserde oyun kişileri var oluş mücadelesinin yanında duygularıyla da mücadele hâlinindedir. Bu mücadelede toplumsal olayların kişiler üzerindeki etkisi hissedildiği gibi, bireysel sebeplerin de etkisiyle oyun kişileri çeşitli duygularla kendilerini ifade ederler. Bireyin yalnızlık, korku, can sıkıntısı, hüznün, kıskançlık ve nefret gibi duygularını işleyen “Yalnızlığın Oyuncakları”, insanların bu duygularla başa çıkma gayretlerini de sergiler. Yalnızlığın bir mecburiyet hâlini aldığı zaman oyun kişilerinin başvurduğu oyunlar ve çocuksu tavırlar ise Baydur tiyatrosunun belirleyici özelliklerini ortaya koymaları bakımından dikkat çekicidir. Oyunlar, gerçekten ve şimdiden kaçış anlamına geldiği gibi var oluşun farkındalığı için de

gereklidir. Dil kullanımına da özen gösteren Memet Baydur, okurun dikkatini dile gösterdiği titizlikle de çekmek ister. “Yalnızlığın Oyuncakları”, bireyin hayatla kurduğu oyunsu ilişkiye ironik bir dille yaklaşan, hüznü ve mizahı yan yana götüren bir tiyatro metni olarak değerlendirilebilir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası*. Kesit Yayıncılık.
- Baydur, M. (2009). Yalnızlığın oyuncakları. *Memet Baydur Tiyatro Oyunları* içinde (75-121. ss.), İletişim Yayınları.
- Borgna, E. (2014). *Melankoli*. Yapı Kredi Yayınları.
- Borgna, E. (2015). *Ruhun yalnızlığı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Demirtaş, H. A. & Dönmez, A. (2006). Yakın ilişkilerde kıskançlık: Bireysel, ilişkisel ve durumsal değişkenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(3), 181-191.
- Erol, K. (2013). Memet Baydur’un tiyatro yazarlığı ve eleştirisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (6), 475-496.
- Gall, A. (2012). *Anksiyete ve kaygı*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Paliçko, E. (2016). Memet Baydur’un “Limon” adlı oyunu üzerine. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 54(2), 93-108.
- Şener, S. (1999). *Cumhuriyetin 75. yılında Türk Tiyatrosu*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şener, S., Yüksel, A., Elmas, F. (2002). *Elveda dünya merhaba kâinat*. Mitos Boyut Yayınları.
- Şener, S. (2011). Memet Baydur tiyatrosu. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, (31), 109-141.
- Yüksel, A. (1997). Memet Baydur: Eleştirmen eskiten bir oyun yazarı. *Çağdaş Türk Tiyatrosunda On Yazar* içinde (133-157. ss.), Mitos Boyut Yayınları.
- Yüksel, A. (2013). Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu: 1980’lerden 2000’lere. H. Erkek, M. Buttanrı (Ed.), *Türk Tiyatrosu* içinde (187-202. ss.), Açıköğretim Fakültesi Yayını.

EXTENDED ABSTRACT

After 1980, Turkish theater was shaped in a period when the military coup deeply affected its political and social structure. In these years, when political and social pressure and violence restrict the freedom of the individual, it is aimed to regain democratic rights with constitutional studies. Another striking aspect of this period is that the social structure, which had been politicized before 1980 and spread to the political poles, left its place to an apolitical, individual-centered understanding isolated from social issues.

In these years, which occurred after the coup and individuals were imprisoned in their own world, literature was also affected by the aforementioned environment. Playwrights cannot carry social events into their works and repetitive works are written around individual subjects. In this period, when many playwrights turn to different genres such as novels and stories, the number of new playwrights is not high.

One of the names that has an important place in Turkish theater after 1980 is Memet Baydur. Baydur, who places the individual subjects he deals with in his plays on a social and political axis, writes texts that invite his readers to think since his first play, “Lemon”.

Another feature of this innovative approach is Baydur’s language loaded with word games, irony and subtle humor. This language forms the basis of the author’s playful approach. However, this playfulness is not a situation that removes the responsibility of intellectuals. By creating situations that bring people from different social segments face to face in his plays, Baydur wants to lead the individual to questioning and internal reckoning.

Memet Baydur, who meticulously uses music, decor, costumes and lighting elements in his plays, evaluates them as cultural, emotional and psychological indicators. Also his plays contain sadness and humor together.

Baydur’s play “Yalnızlığın Oyuncakları”, written in 1984, proceeding in an indefinite time and in a single place, the play and consists of two parts, similar to the author’s other plays. Focusing on the lives of three 90-year-old people named Murat, Nazlı and Arif, the play progresses around the discussions of these people. Through the conversations between them, their thoughts about the past and the future are revealed.

Fear comes first among these emotions. Nazlı and Murat, two of the three people who seem to be imprisoned in a closed space, become prisoners of fear with the helplessness they feel in the face of life and the approach of death.

Boredom appears to be an emotion that permeates all individuals in the game. This boredom is also a state of awareness that a person who is confronted with the truth of life will have. The characters of the game are presented as people who have withdrawn from their inner world due to this awareness. Sadness, not being able to enjoy life, resentment and feelings of disappointment are the emotions that accompany their boredom.

Hatred is at the forefront of the feelings that the game characters, who are together in their own loneliness, have towards each other. Interestingly, Murat, Nazlı and Arif, who live in the same house, hate each other. These game characters, who have different opinions on almost every subject, try to hurt each other with their words and express their hatred at every opportunity. An emotion that accompanies this hatred also appears as jealousy.

One of the emotions that form the basis of the game is loneliness. The lives of three elderly people living far away from each other in the same house, as well as being away from society, cause a feeling of loneliness that makes them tired. Their loneliness turns into resentment with feelings such as life-weariness and boredom. Loneliness, which is an obligation rather than a choice, brings with it complaints. The target of this complaint is an un-lived life and ending friendships and relationships. People who seek solitude when they are young want to have someone by their side when they are old. Game characters are scared to death of loneliness.

“Yalnızlığın Oyuncakları” which processes emotions such as loneliness, fear, boredom, sadness, jealousy and hatred that every person feels throughout their lives, also exhibits the efforts of individuals to cope with these emotions. The plays and childlike attitudes of the actors when loneliness becomes an obligation are remarkable in terms of revealing the defining features of Baydur theater. “Yalnızlığın Oyuncakları” can be considered as a theatrical text that ironically

approaches the playful relationship that the individual establishes with life, and brings sadness and humor side by side.

YAŞAMLARIMIZ BİRER SANAT ESERİ OLARAK DÜŞÜNÜLEBİLİR Mİ? BAUMAN VE CERTEAU'DAN HAREKETLE YANIT ARAYIŞI

 Abdulkadir İNCE*

ÖZET

Bu çalışmada Zygmunt Bauman ve Michel de Certeau'nun yaşam sanatı kavramına yönelik görüşlerine odaklanılmaktadır. Her iki isme göre de yaşamlarımız birer sanat eseridir. Fakat Bauman ve Certeau'nun yaşam sanatı kavramını ele alma biçimleri, bu kavramla neyi ifade etmek istedikleri, dünyaya, topluma ve bireylere yönelik nasıl bir anlayış sergiledikleri farklılaşmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın amacı Bauman ve Certeau'nun yaşam sanatı kavramını nasıl izah ettiklerini açıklamak ve söz konusu izahların benzer ve farklı noktalarını tespit ederek yaşam sanatı kavramına ilişkin bir düşünce pratiği gerçekleştirmektir. Çalışma sonucunda Bauman'ın yaşam sanatı kavramını mutluluk, tüketim, kimlik ve toplumsal onay ile ilişkilendirdiği tespit edilmiştir. Bauman'a göre yaşam sanatı kavramı, bireylerin içsel ve dışsal bir tüketim baskısı karşısında kendi kaderlerini tayin edebilme hakkı olarak anlaşılmaktadır. Certeau ise yaşam sanatı kavramını doğrudan gündelik hayat ile ilişkilendirmektedir. Strateji ve taktik kavramlarını ön plana alarak açıklama getiren Certeau açısından yaşam sanatı kavramı, bireylerin gündelik hayattaki tüm eylemlerini kapsayan taktikler olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: mutluluk, tüketim, yaşam sanatı, strateji, taktik

Can Our Lives Be Considered as Works of Art? The Search for Answer Based on Bauman and Certeau

ABSTRACT

This study focuses on the views of Zygmunt Bauman and Michel de Certeau on the concept of the art of life. According to both names, our lives are works of art. However, the way Bauman and Certeau approach the concept of the art of life, what they want to express with this concept, what kind of understanding they show towards the world, society and individuals differ. In this respect, the aim of the study is to explain how Bauman and Certeau explain the concept of the art of life and to carry out a thought practice on the concept of the art of life by identifying the similar and different points of these explanations. As a result of the study, it has been determined that Bauman associates the concept of the art of life with happiness, consumption, identity and social approval. According to Bauman, the concept of the art of living is understood as the right of individuals to determine their own destiny in the face of an internal and external consumption pressure. Certeau, on the other hand, directly associates the concept of the art of life with everyday life. For Certeau, who brought the concepts of strategy and tactics to the fore and explained, the concept of the art of life is understood as tactics that cover all the actions of individuals in daily life.

Key Words: happiness, consumption, art of life, strategy, tactics

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Malatya / TÜRKİYE, abdulkadir.ince@inonu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: İnce, A. (2023). Yaşamlarımız birer sanat eseri olarak düşünülebilir mi? Bauman ve Certeau'dan hareketle yanıt arayışı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 887-903. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1228261>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 2 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Mart / March 2023

Bana çarpıcı gelen nokta, toplumumuzda sanatın bireylerle ya da yaşamla değil; sadece nesnelere ilintili bir şey hâline gelmiş olmasıdır. Peki ama, herkesin yaşamı bir sanat eserine dönüştürülemez mi? Niçin bir tablo ya da ev sanat eseridir de kendi yaşamımız değil? (Foucault, 2016: 203)

Giriş

Yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak düşünülüp düşünülemeyeceği sorusu kimilerimiz için ilk bakışta iddialı ve çarpıcı bir soru olarak görülebilir. Fakat bu soru yapıp etmelerimiz, düşüncelerimiz, duygularımız ve ilişkilerimiz hakkında düşündükçe daha az yabancı ve daha az kuşku uyandırıcı bir hâl almaya, bize daha *yakın* gelmeye başlar. Gündelik hayatın olağan akışı içerisinde bireyler alışkanlıkların, yoğunlukların, çoğu zaman bir yere yetişmek veya bir şeyleri zamanında yerine getirmek gibi uğraşların bir neticesi olarak genellikle kendi eylemleri, düşünceleri, hisleri ve hatta mutlulukları üzerine pek fazla düşünmemektedir. Günümüzün akışkan modern dünyasında kendi yaşamları üzerinde tek ve mutlak eyleyici konumda bulunan bireyler, işler yolunda gittiği ve her şey bildik, tanıdık olduğu müddetçe yaptıkları şeyleri *niçin* yaptıklarına yönelik şüphe duymamaktadır. Oysa yalnızca aşına diye bilinebilir sayılan birçok şey gibi yaşamlarımız da üzerine odaklanıldığında ve sorunsallaştırıldığında yeni fark edilebilecek birçok unsur barındırmaktadır. Gündelik eylemlerin alışkanlık hâline gelen ve sorgulanmadan yapılan onlarca şeyi kapsadığı düşünüldüğünde bireylerin her zaman bilinçli ve rasyonel bir şekilde davrandığını söylemek doğru olmayacaktır. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa, bireyler ancak hayatın olağan akışına aykırı bir durum olduğunda, gündelik hayatın akışı sekteye uğradığında, gerçekleşen eylemlere anlam verilemediğinde olan şeylerin aslında gerçekten *ne* olduğunu sorgulamakta, anlam aramakta ve meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Gündelik hayatın bireyleri çepeçevre saran ve sınırları iyice belirlenmiş bir şekilde ilerlediği varsayıldığında, yaşamlarımızın birer sanat eseri olup olmadığı sorusu bilhassa önem taşımaktadır. Çünkü bu soru aynı zamanda oldukça davetkâr bir sorudur. Bireyleri en başta kendi yaşamları ve ilişkileri hakkında düşünmeye davet etmektedir. Bu soru bireylerin kendilerini bütün içerisinde bir parça olarak konumlandırmaya, kendi yaşamlarını anlamaya, dünyayı anlamlandırmaya davet etmektedir.

Bu çalışmada, bizi kendimizi ve dünyayı anlamaya ve anlamlandırmaya davet eden iki önemli ismin, Zygmunt Bauman ve Michel de Certeau'nun yaşam sanatına yönelik görüşlerine odaklanılmaktadır. Bauman ve Certeau'yu zihin dünyaları bakımından birbirine yaklaştıran “yaşamlarımız birer sanat eseri olarak *nasıl* düşünülebilir?” sorusudur. Ancak her iki ismin bu soruya verdikleri yanıtlar giderek bu ortak düşün dünyasından uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Her iki isme göre de yaşam hiç şüphesiz ki bir sanat eseridir. Bauman, günümüzün akışkan modern dünyasında her insanı bir yaşam sanatçısı, her yaşamı da bir sanat eseri olarak değerlendirirken özellikle mutluluk, tüketim ve kimlik kavramları üzerinden açıklama getirmektedir. Bauman, tarihsel ve felsefi bir anlatı ile yaşamı, mutluluğu sorgulamaktadır. Dolayısıyla Bauman'ın yaşam sanatı kavramını anlamak için öncelikle mutluluk, tüketim ve kimlik duraklarını barındıran yolu arşınlamak gerekmektedir.

Yaşam sanatı kavramına özellikle *Gündelik Hayatın Keşfi I. Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları* (2008) ve *Gündelik Hayatın Keşfi II. Konut, Mutfak İşleri* (2009) kitaplarında detaylı bir şekilde yer veren Certeau çalışmamız kapsamında ele alınacak diğer isimdir. Certeau ile Bauman, yaşam sanatı kavramlarını kullanmaları bakımından ortak, fakat bu kavramın nasıl anlaşılması gerektiği ve neleri barındırdığı konusunda birbirinden farklılaşan açıklamalar getirmektedir. Bauman'da yaşam sanatı akışkan modern toplumda tüketim, mutluluk, kimlik ve bireyselleşme vurguları ile gündeme gelirken Certeau yaşam sanatını gündelik hayatın tam içerisinde konumlandırmakta, strateji ve taktik kavramlarıyla bireylerin gündelik hayattaki eylemlerinin nasıl sanat eseri olarak yorumlanabileceğini; bu yorumun niçin yapılması gereken bir şey olduğunu açıklamakta ve gündelik hayatta bireyin konumunu tartışmaya açmaktadır.

Çalışmamızda, ilk olarak Bauman'ın yaşam sanatı kavramına odaklanılacak, daha sonra Certeau'da gündelik yaşamda sanatın icra edilme biçim ve usullerine değinilecek ve nihayetinde bir karşılaştırma yapma imkânına erişilecektir.

Mutluluk Üzerine Ne Söylenebilir?

Bauman'ın yaşam sanatına ilişkin görüş ve fikirleri mutluluk kavramı etrafında şekillenmektedir. Bauman'a göre günümüzde bireylerden hem kendilerinin hem de başkalarının eylemlerini açıklamaları istenildiğinde, verilebilecek en muhtemel yanıt “mutluluk arayışı” olacaktır. Ona göre bireylerin düşünce ve eylemlerine yön veren bir sebep olarak sunulan mutluluk arayışı bir an bile duraksanmadan ve düşünülmeden, öylece söylenir. Çünkü mutluluk arayışı, günümüzün akışkan modern dünyasında her türlü itirazı savuşturacak doğal bir hak olarak görülmektedir (Bauman, 2018: 191). Filozoflar yaklaşık olarak üç bin yılı aşkın bir süredir mutluluk üzerine düşünmektedir. Ancak, mutluluğun ne olduğu, mutluluğa nasıl ulaşılabileceği konusunda ortak bir görüş olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Mutluluğa ilişkin tanımlar, tavsiyeler, mutluluğun ne olduğuna yönelik fikirler ve mutlulukla ilişkilendirilen kavramlar oldukça çeşitlidir (Rojas, 2007: 6).

Rojas, filozofların mutluluğa ilişkin olarak yaptıkları açıklamalardan hareketle, bireylerin kendi mutluluklarını ifade ederken nasıl düşündüklerini konumlandırabilmek amacıyla *mutluluğa dair kavramsal referans teorisi*'ni inşa etmiştir. Bu bağlamda Rojas, mutluluğa ilişkin olarak sekiz kategori ve yaklaşımdan söz etmektedir. Örneğin *Stoacı felsefe* mutluluğu, her şeyi olduğu gibi kabul etmekle ilişkilendirilmektedir. Mutluluğa ilişkin *erdem yaklaşımı*, mutluluğu bireylerin hem kendileri hem de diğerleri için en doğru şekilde davranmak olarak tanımlamaktadır. *Eğlence yaklaşımı*, kişinin erişebildiği şeylerden keyif ve haz almasını mutluluk olarak görmektedir. *Anı yaşama* (carpe diem) *yaklaşımı*, mutluluğun bireyin her anından keyif alarak yaşaması olduğunu ileri sürmektedir. *Memnuniyet yaklaşımı* mutluluğu, kişinin hem kendisinden hem de sahip olduğu şeylerden memnuniyet duyması olarak tanımlamaktadır. Mutluluğa ilişkin *Ütopycı yaklaşım*, mutluluğun erişilemez olduğunu kabul etmekte ve fakat bireylerin mutluluğa erişmek için çabalamakta olduğunu, dolayısıyla mutluluğun mutluluğa erişmede gösterilen çaba olarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. *Huzur yaklaşımı* mutluluğu, bireylerin ulaşamayacağı şeylerden vazgeçip sakin ve huzurlu bir hayat sürmesi olarak görmektedir. *Gerçekleştirme yaklaşımı* bakımından ise mutluluk, kişinin mutluluk için yeteneklerini tümüyle kullanabilmesidir (Rojas, 2007: 6).

Mutluluk İslam filozofları tarafından da sürekli olarak tartışılan, gündemde tutulan önemli bir konudur. Mutluluğun İslam filozofları tarafından nasıl ele alındığını tartışma konusu yapan Bircan (2001: 31-33) İslam filozofları açısından mutluluğun “gayelerden bir gaye, yetkinliklerden bir yetkinlik ve iyilerden bir iyi” olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. İslam felsefesinde mutlulukla ilgili tüm değerlendirmeler *gaye*, *yetkinlik* ve *iyi* kavramları etrafında şekillendirilmektedir. İslam filozoflarına göre mutluluk haricindeki hemen her şey, başka bir şey için aracı kılınabilmekte iken yalnızca mutluluk, başka bir şey için vasıta hâline getirilememektedir. Çünkü her ne kadar mutluluğun ne olduğu, mutluluğa nasıl ulaşılabileceği tam olarak bilinemese de emin olunan tek şey mutluluğun “kendi kendine yeterli” olduğudur.

Bauman mutluluğun ve bireylerin yaşamlarını mutlu kılacak standartların bir modelini oluşturmanın oldukça zor olduğunu dile getirmektedir. Fakat ona göre daha da zor olan, akışkan modern toplumlarda böylesi bir model oluşturulsa dahi, onu ayakta tutmak ve mutluluğu devamlı kılmaktır. Ona göre mutluluk modelleri artık yalnızca çok kısa bir süre için geçerlidir. Mutluluk, bireylerin yaşamlarını bütünüyle kapsayacak, onları tamamen kuşatacak kadar esnek değildir (Bauman, 2018: 216). Üstelik durumu daha da karmaşıklaştıran bir diğer etken ise konu mutluluk olduğunda kimsenin kesin ve tutarlı olamayacağı gerçeğidir. Bireyler mutluluk

karşısında ne kadar kesin olurlarsa tutarlı olmaları da o kadar azalmaktadır. Çünkü mutluluk hakkında net olmak, nasıl mutlu olunacağına dair kesin sınırlar çizmek, geri kalan şeyleri göz ardı etmeye ve göz ardı edilen şeyler çoğaldıkça mutluluğun tanımının da şüpheli bir hâle gelmesine yol açmaktadır (Bauman, 2017: 43).

Mutluluk üzerine yapılan tanımlamaların ve mutluluğa ilişkin görüşlerin birbirinden oldukça farklı ve çok sayıda olması mutluluk hakkında güvenle, kimsenin itiraz etmeyeceği bir söz söylemeyi imkânsız hâle mi getirmektedir? Bauman'a göre (2017: 41) mutluluk hakkında güvenle söylenebilecek tek şey, mutluluğun hemen herkesin ulaşmak istediği, arzuladığı ve değer verdiği iyi bir şey olmasıdır. Veenhoven ve Dumludağ ise (2015: 201) mutluluk hakkında her ne kadar farklı görüşler olsa da mutluluğun herkesin ulaşmayı hedeflediği bir amaç olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla mutluluğa ilişkin yapılacak tüm tanımlar, mutluluk hakkındaki tüm fikirler mutlaka itiraz edilecek unsurlar ve kimilerinin benimsemeyeceği görüşler barındıracaktır. Oysa mutluluk tek başına ve kendisi için istenen, iyi bir şey olmayı sürdürecektir.

Günümüzde mutluluk ile ilişkilendirilen en önemli faktörlerin başında ekonomi gelmektedir. Ekonominin ve finansal gelirin artması ile mutluluğun artacağı yönündeki bu yakın ilişki izahtan varestedir. Bauman'a göre (2012a: 98) mutluluğun anahtarı olarak yansıtılan ve politikanın da açık bir şekilde duyurduğu nihai hedef Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) artışıdır. GSMH belirli bir ülke ekonomisi bakımından bireylerin harcadığı paranın toplam miktarı baz alınarak ölçülmektedir. Dolayısıyla gelirin, nakit paranın, tasarrufların ve paraya çevrilebilecek malların artışının bireyleri daha mutlu edeceği beklenilmektedir. Ancak Bauman (2017: 10) bu yaygın kanıya ilişkin olarak, eldeki tüm ampirik verilerin bu kanıyı yanlışladığını, ekonomik gelirin artmasının bireylerin mutluluğunda bir artışa sebep olmadığını iddia etmektedir.

Bauman'ın bu iddiasını temellendirecek ve açıklığa kavuşturacak birkaç araştırmadan söz edilebilir. Örneğin Easterlin ve Angelescu (2009) farklı gelişmişlik düzeylerinde 37 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında, uzun dönemler göz önüne alındığında GSMH'de gerçekleşen artışın mutluluk üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmektedir. Easterlin bir başka çalışmasında (1995) herkesin gelirinin aynı anda artmasının, herkesin mutluluğunun da aynı anda artacağı anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Söz konusu çalışmada, bireylerin kendilerini konumlandığı maddi normların gelirlerindeki artışla birlikte değişmekte olduğunu ve bu sebeple bireylerin gelirlerindeki artışın beklenildiği gibi mutluluklarını artırmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Easterlin, 1995: 35). Deiner ve Selligman ise (2004: 5) bir toplum içerisindeki ortalama gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra maddi refahın artmasının mutluluk üzerindeki etkisinin çok düşük olduğunu belirtmektedir. Bir başka çalışmada Diener ve arkadaşları (1999: 287) bireylerin gelir seviyelerindeki artışın ancak geçici olarak bireylerin mutluluğunu etkileyebileceğini tespit etmektedir. Kahneman ve Deaton'un çalışmasında da (2010: 16489-16491) gelirden meydana gelen artışın, ortalama refah düzeyinin üzerine çıkıldıktan sonra mutluluk üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Çirkin ve Göksel'in çalışmasında da (2016) benzer şekilde, bireylerin gelir düzeylerindeki artışın bireyi mutlu etme olasılığının istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmacılara göre bireylerin gelirlerindeki artışa rağmen mutluluklarında herhangi bir artışın olmamasının sebebi farklı teorilerle açıklanabilmektedir. Bunlardan birisi görelî gelir kavramı ve karşılaştırma etkisidir. Bireyler sahip oldukları mutlak gelirden ziyade, kendilerini belirli bir referans grubu içerisinde değerlendirdiklerinden dolayı gelirlerinin büyüklüğü değil, söz konusu referans grubu içerisindeki konumlarını önemsemektedirler. Dolayısıyla bireylerinin gelirlerinin yüksek olması, herkesin gelirinin yüksek olduğu bir çevrede kişiyi mutlu etmemektedir. Bireylerin gelirlerindeki artışın onları mutlu etmemesinin

bir diğer nedeni ise kişilerin gelirlerine uyum sağlaması ve gelir arttıkça artan daha çok gelir elde etme isteğidir (Çirkin & Göksel, 2016: 396-398). Daha çok zenginliğin bireyleri daha mutlu yapacağına yönelik inancın pratikte karşılık bulamaması, mutluluğun bir krizde olduğu ve mutluluğa ulaşmanın daha da güçleştiği anlamına gelmektedir (Ahmed, 2016: 17).

Eldeki ampirik verilerden hareketle Bauman, iktisadi refahın resmi ölçümü olan GSMH'nin bireyleri mutluluklarına ilişkin olarak yanlış bir zemine yönlendirdiğini (Bauman & Obirek, 2019: 88) ve yalnızca tek bir göstergeye odaklanılarak bireylerin mutlulukları hakkında bilgi sahibi olmanın yanıltıcı olacağını belirtmektedir (Bauman, 2017: 18). Bununla birlikte Bauman, söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin, akışkan modern toplumlardaki piyasadan kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre bir "kar üretme makinesi" olan ve asıl olarak nesnelere tüketimiyle ilgilenen piyasa, mutluluk yaratan bir tüketim vaat etmektedir (Bauman, 2017: 19). Bu sebeple bireyler kapitalist piyasada mutluluklarını, mutluluk vaat eden eşyalarla ve bu eşyalara sahip olmanın getireceği haz ile özdeşleştirmektedir. Ancak mutluluk ile tüketim arasındaki bu durum çok daha karmaşık bir mahiyete sahiptir. Mutluluk tüketim malları kültürüne, alışveriş merkezleri tapınaklara, eşyalar ise kült kalıntılara dönüşmektedir (Bauman & Obirek, 2019: 89).

Benzer bir görüşü paylaşan Baudrillard, iktisadi refahın ve ekonomik bolluğun mutluluğa ilişkin olarak yalnızca bir gösterge niteliği taşıdığını ifade etmektedir. Ona göre tüketim nesnelere sahip olmanın verdiği tatmin, mutluluk hissinin bir yansımasıdır. Tüketim, çağdaş toplumlarda göstergelerden beslenmekte ve simgesel kodlar ile anlamlandırılmaktadır (Baudrillard, 2013: 24-25). Dolayısıyla mutluluğun, tüketim toplumunun tek ve mutlak göstergesi olarak ölçülebilir, rekabet edilebilir, kanıtlanabilir bir mahiyete sahip olması gerekmektedir. Bu noktada mutluluğun ölçü birimi olarak ise tüketim nesnelere ön plana çıkmaktadır. Mutluluğu tüketim nesnelere edinimi ve sahipliği ile özdeşleştirmek modern topluma özgü bir niteliklidir. Bauman modern çağın, bireylerin mutluluklarının peşinde koşma haklarını ilan etmesiyle başladığını ileri sürerken (Bauman & Obirek, 2019: 88) Lefebvre (2015: 56) modern toplumların yegâne ideolojisinin "mutluluk vaadi" olduğunu belirtmektedir.

Akışkan Modern Dünyada Mutluluk, Tüketim ve Kimlik

Bauman içerisinde yaşamakta olduğumuz dünyayı *akışkan* olarak nitelendirmektedir. Onun dünyaya akışkan demesinin sebebi, dünyanın tüm sınırlar gibi sabitlikten ve durağanlıktan uzak olması, şeklini koruyamamasıdır. Modern dünyamızdaki her şeyin hiç durmadan değişmesi, yani ilgi alanlarımızın, meraklarımızın, bize cazip gelen şeylerin, içerisinde bulunmuş olduğumuz koşulların, ilişkilerimizin hiç durmadan değişmesi dünyanın akışkan bir mahiyete sahip olduğunun göstergesidir.

Bauman'a göre (2012b: 7) her geçen gün bireyleri mutlu edecek fırsatlar ile mutsuz edecek durumlar yanı başlarından hızla akıp gitmektedir. Üstelik bu geçiciliği ve akışkanlığı yönetmek ve yönlendirmek için bireylerin ellerinden bir şey gelmemektedir. Bireylerin yeni durumlara hazır olabilmeleri, ayak uydurabilmeleri için değişimi sürekli olarak gözlemeleri ve esnek olmaları gerektiği salık verilmektedir. Bununla birlikte Bauman'a göre (2016b: 92-93) toplumlarımız, hiç şüphe yok ki artık birer tüketim toplumlarıdır. Ona göre eski tip "katı" modern toplumlar ile günümüzün akışkan modern dünyasının toplumları birbirinden oldukça farklıdır. Üstelik bu farklılıklar günümüz toplumlarını *tüketim toplumu* olarak ifade etmeyi haklı çıkaracak kadar derin ve çok yönlüdür. Akışkan modern dünyanın tüketim toplumlarında tüketici konumunda olan bireyler bu zamana kadar görülen herhangi bir başka toplumdaki tüketicilerden tamamen farklıdır.

Bauman'ın ifadesiyle toplumlarımız alışverişten ve sürekli alışveriş hâlinde olan bireylerden, yani tüketicilerden oluşmaktadır. Böyle bir toplumda mutlu olma ümidi ise ancak bu ümit diri tutulabildiği müddetçe mümkündür. Modern çağın başında, mutluluğa ilişkin düşüncede oldukça önemli bir değişim olmuştur. Bir zamanlar durum ve hâl olarak düşünülen mutluluk (yani mutluluk hâli) günümüz akışkan modern tüketim toplumlarında “mutluluk arayışı”na dönüşmüştür (Bauman, 2017: 45). Mutluluğun bir arayışa dönüşmesi ise toplumsal yapıda köklü değişiklikler yaratmıştır. Örneğin kültürel açıdan bakıldığında mutluluk arayışı, düzenin yerine daima değişmeyi, yeniliği öncelemektedir. Korunan ve muhafaza edilen şeyler, daha önce hiç olmamış, kimsenin elde etmediği şeylere sahip olma anlayışına dönüşmüştür. Toplumsal açıdan bakıldığında geleneğin hükmünün ortadan kalktığı, katı olanın buharlaştığı ve kutsal olana saygının yitimi söz konusudur. Ekonomik olarak ise ihtiyaçların tatmininden arzuların tatminine geçiş sağlanmıştır. Mutluluk hâli, esas itibarıyla muhafazakâr ve istikrar sağlayan bir unsur iken mutluluk arayışı istikrarsızlaştırıcı bir güçtür. Bu bakımdan mutluluk arayışı, dünyanın akışkan hâline gelmesinden sorumlu esas unsur olarak dikkat çekmektedir (Bauman, 2017: 46-47).

Modern akışkan dünyamızın tüketim toplumlarında üzerine düşünülmesi gereken en önemli karşıtlıklardan birisi, bireylerin yaşamak için mi tükettikleri yoksa tüketebilmek için mi yaşadıkları ikilemidir. Çünkü gelinen noktada yaşamak ve tüketmek birbirinden ayrılabilen şeyler olarak görünmemektedir (Bauman, 2016b: 93). Bir başka ifadeyle günümüz tüketim toplumlarının alamet-i farikası, tüketim faaliyetiyle hayatımızın geri kalanı arasındaki çizginin giderek silikleşmesi ve yok olmasıdır (Bauman, 2012b: 60). Tüketim toplumlarında her bir nesne ve eşya, özellikle sunum kabiliyeti bakımından değer görmektedir. Her yanımız, bizim dikkatimizi çekmeye çabalayan ve bunu ustalıklı bir şekilde başaran, değişken ve birbiriyle rekabet hâlinde olan ürünlerle doludur. Dolayısıyla bir bakıma yaşamlarımız, bir mağazaya dönüşmektedir (Bauman, 2016b: 79).

Tüketime dayalı ekonomi mantığı, tüketicinin doyumunun anında yerine getirilmesini talep ederken aynı zamanda bu tatminin doyumuna ulaşır ulaşmaz son bulmasını ve yeni arzuların uyandırılmasını da sağlamaktadır (Bauman, 2016b: 94). Böylelikle tüketim toplumlarında sıkıntılar ve hüznler yok edilmeye çalışılmaktadır. Tüketim toplumlarının tanımladığı mutlu yaşam, sürekli yeni bir şeylerin olduğu heyecanlı bir yaşamdır. Tüketim piyasası tatminin süresinin uzun olmasına karşı bir direnç içerisindedir. Çünkü dışarıda her zaman tüketilecek, her zaman denenecek yeni hazlar öylece beklemektedir (Bauman, 1999: 61-62). Akışkan modern dünyada hiçbir şeyin tüketiciler tarafından tamamen benimsenmemesi, ihtiyaçlar ve arzuların tamamen doyurulmaması gerekmektedir. Her nesne, “bir sonrakine kadar” taahhüdü ile satılmaktadır. Tüketim toplumlarında sahici olan tek şey, her şeyin geçiciliğidir. Dolayısıyla piyasa, arzu uyandıran nesnelere tatmininin uzun soluklu olmamasını garanti etmeye çabalamaktadır (Bauman, 2016b: 93-94).

Tüketim toplumlarında tüketiciler, içten gelen bir baskı ve mecburiyet ile tüketmektedirler. Bireyler piyasada, alışveriş merkezlerinde veya hiç yerlerinden kalkmadan telefonları ile girdikleri tüm sanal ticaret uygulamalarında, hükmedenin kendisi olduğu zannına kapılmakta ve fakat özgürlüklerinin ellerinden alındığını fark edememektedir. Çünkü piyasa çoktan onları tüketiciler olarak seçmiştir. Birey tüketim esnasında kendisini özgür hissetmektedir. En nihayetinde seçen, eleştiren veya karşısına çıkan herhangi bir nesneyi satın almama tercihinde bulunan kendisidir. Ancak reddedemeyeceği tek bir şey vardır, o da karşısında çaresiz kaldığı seçmeyi seçmektir. Kaldı ki zaten bu seçim de bir seçim gibi görünmez (Bauman, 2016b: 97). Üstelik bu seçim ve harcama baskısı, aynı zamanda toplumsal seviyede sembolik çekişme, ayırım ve fark edilme yoluyla, yani benlik inşa etme ve kimlik edinimi ile ilişkilidir (Bauman, 2016a: 105).

Bauman, özellikle modern dönem ile birlikte kimliğin oldukça önemli bir mesele olduğunu ve ilgi çekici bir konu hâline geldiğini dile getirmektedir. Ona göre modern dönem, bireylerin kimliklerinin içerisinde doğdukları bir dönem değil; kendi kimliklerini yaşam içerisinde kendilerinin oluşturdukları ve kimlik oluşumunun bizatihi bireylerin hak ve sorumluluğu olarak algılandığı bir dönemdir (Bauman, 2017: 24). Buna karşın günümüzün akışkan modern toplumlarında bireylerin hayatlarını bütünüyle kapsayacak, sabit ve belirlenmiş bir kimlik oluşumu artık söz konusu değildir. Kimliklerin hem bireylerin kendileri hem de başkaları tarafından takdir edilmesi ve onaylanması için sürekli olarak yenilenmesi, hayatın akışkanlığına uyum sağlaması gerekmektedir. Bu noktada Bauman, bireylerin kendilerini tanımlaması ve ispatlaması konusunda kişinin kimliği üzerinde her gün *yaratıcı yıkıcılık* uyguladığını belirtmektedir (Bauman, 2017: 101). Üstelik yaşamakta olduğumuz tüketim toplumlarında bireylerin kimliklerini sürekli olarak yenileme ve onarma ihtiyaçları, artık dışsal ve zorunlu bir baskı ile değil; bilakis kişisel özgürlüğün dışa vurumu şeklinde gündeme gelmektedir (Bauman, 2017: 105). Dolayısıyla gün aşırı yenilenen kimlikler yaşam sanatının ürünü kabul edilmektedir. Bu durum, zorunlu olarak bireylerin kimliklerinin içsel bir tutarsızlığına sebebiyet vermektedir. Dünyanın akışkan ve sürekli bir değişim hâli içerisinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, değişen yaşam şartlarına yetişmek için bireyler sürekli olarak kimliklerini gözden geçirmekte ve günün ihtiyaçlarına göre yeniden inşa etmektedir. Sürekli doğum hâlinde olan kimlikler, içsel bir çelişki meydana getirmektedir.

Bireylerin sabit ve uzun bir süre boyunca sahiplenebilecekleri kimliklerinin olmaması, bir kimliğin istikrarlı bir şekilde inşa edilmesinden çok hâlihazırda bulunan kimliklerin günün şartlarına uygun olarak temin edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bireyler, akışkan modern dünyada artık kimlikleri de dâhil olmak üzere hemen hemen hiçbir şeye aidiyet hissetmemektedir. Herkes gündelik yaşamın herhangi bir anında çeşitli birliktelikler ve geçici aidiyetler ile meşgul bir vaziyettedir (Bauman, 2017: 117). Bireylerin her gün kendi kimlikleri üzerinde yaratıcı yıkıcılık uygulaması ve kimlik edinimleri, toplumsal olarak tanınma ve onaylanma arzusunun bir neticesidir. Toplumsal tanınma, bireylerin yaşamlarının değerli ve saygın bir yaşam olduğunun tasdiki anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle toplumsal tanınmadan ve onaylanmadan azade olmak, bireylerin aşağılanmalarının bir ifadesidir (Bauman, 2017: 122). Bunun doğrudan bir sonucu olarak mağazalarda satılan ve mutluluk vaat eden nesnelere, bu nesnelere içkin olan etiketler, logolar ve markalar, toplumsal onay ve tanınmanın simgeleridir. Bireyler marka ve etiketlerin yardımıyla olması gereken kişi olduğunu diğerlerine ispat edebilmekte ve onaylanmayı talep edebilmektedir. Kimlik, bu noktada bireylerin kendilerinin değil başkalarının karar ve onay verdikleri bir unsur hâline gelmektedir (Bauman, 2017: 23). Bireyler tüketici piyasasında kendilerini hem satıcı hem de satılacak bir ürün olarak görmektedir. Bu durum, kendilerine verdikleri değer başkalarının onlar hakkındaki görüşlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bireyler kendi değerlerini sürekli değişen ve rekabet içerisindeki bir pazarda konumlandırmaktadır. Bu sebeple kendilerine verdikleri değerler çabucak sarsılmakta ve hiç durmadan başkalarının onay ve tasdikine ihtiyaç duymaktadır (Fromm, 1994: 93).

Kimlik onayına yönelik söz konusu ihtiyaç günümüzde tüketici piyasası tarafından sağlanmaktadır. Tüketici piyasası, bireylerin kendilerine en uygun olanı ve en çok talep göreni seçebilecekleri bir vitrin sunmaktadır. Üstelik bu seçilebilecek mahiyetteki kimlikler, ticari reklamlar vasıtasıyla toplum tarafından onaylanması daha muhtemel olan yaşam tarzlarının da bir unsuru olarak gösterilmektedir. Bireyler artık tüketici piyasasında kimlik edinimi gerçekleştirebildikleri müddetçe öz kimliklerini satın alabilecek bir konuma gelmektedir. Piyasanın sağlamış olduğu bu hizmetle birlikte bireyler, artık kimliklerini çok çeşitli bir şekilde oluşturabilmekte ve gündelik yaşamda çeşitli sunumlar gerçekleştirebilmektedir. Günümüzde

herhangi bir kadın veya erkek kendisini örneğin özgür, kendine güvenen, başarılı, iyi bir dost veya fiziksel olarak iyi görünümlü birisi şeklinde sunabilmektedir. Piyasa tarafından sunulan bu kimlik öğelerinin belki de en önemli avantajı ise beraberinde toplumsal onayı da getirmeleridir. Dolayısıyla bireyler, tüketim nesnelere ile birlikte kimlik onaylarını da satın alabilmektedir (Bauman, 2015a: 115). Bu durum bireylerin kimliklerinin onaylanıp onaylanmayacaklarına ilişkin bir endişeyi ortadan kaldırmaktadır. Tüketim nesnelere ile oluşturulan kimlik ve o kimliğin toplum tarafından onayı, birbirinin mütemmim cüzü hâlinde, tek parçada satılmaktadır.

Günümüzde bireyler tıpkı herhangi bir nesnenin moda olduğu gibi kimliklerini de moda uygun bir şekilde belirlemekte ve hangi kimliğin moda olduğu, hangi kimliğin artık gözden çıkarılabilir olduğunu bilmek ve takip etmek zorundadır. Bu bilgi, tüm bir eğitim süreci, reklamlar, dergiler, medya ve piyasanın tüketim stratejileri tarafından farklı biçimlerde tanıtılmakta ve tanımlanmaktadır (Fromm, 1994: 92). Tüketim toplumlarında tüketici özgürlüğüne dair rekabet içerisinde bulunan bireyler, aynı anda kazanan olabilmek imkânına sahip görünmektedir. Kimlikler, beraberinde satın alınabildikleri nesnelere düşünülürken kıt mallar değillerdir. Fakat bu durum ancak teorik olarak mümkün görünmektedir. Tüketici özgürlüğü her ne kadar tüm bireylere açık olsa da kimlik edinimi hâlâ bir ayrıcalık olmaya ve ayırım yaratmaya devam etmektedir. Bu durum, tüketiciler arasında sembolik çekişmenin kaçınılmaz olduğu anlamına gelmektedir (Bauman, 2016a: 97).

Nesne ve nesne dolayımı olarak bireylerin haz ve mutluluğuna yönelik tüketim davranışları, yalnızca bireysel düzeyde değerlendirilebilecek bir durum değildir. Arzunun tüketici piyasasındaki dışavurumları, çeşitli nesnelere sahipliği ile şekillenerek, farklılaştırıcı bir unsur olarak gündeme gelmekte ve toplumsal değerlere göre yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla belirleyici olan, nesnelere tekil bireyleri mutluluğa ulaştırıp ulaştırmadıkları değil; bir göstergeler toplumunun inşa edilmesi ve bu toplumda değerlerin mübadelesinin, etkileşiminin eşitsiz dağıtımıdır. Tüketim, gösterge nesnelere düzenlenmesini ve paylaşılmasını garanti altına alan bir sistem yaratmakta ve böylelikle günümüzde önemli bir ahlaki boyut barındırmaktadır (Baudrillard, 2013: 83). Bu noktada tüketimin bir konum, prestij ve statü aracına dönüştüğü belirtilmelidir. Tüketici piyasasındaki rekabet, kullanım değerinden ziyade gösteriş değeri için tüketilen nesnelere üzerinden yapılmaktadır. Günümüz ekonomi politikası bu bakımdan, kullanım değerine karşı göstergeler değerinin ön plana çıkması ile tanımlanmaktadır (Baudrillard, 2017: 42-43).

İçerisinde yaşamakta olduğumuz dünyanın akışkan bir mahiyete sahip olduğu; toplumlarımızın bir *tüketim toplumu* olarak değerlendirilmesi gerektiği ve mutluluk, tüketim ve kimlik üzerinden kurulan ilişki göz önünde bulundurulduğunda, yaşamlarımızın bir sanat eseri olarak nasıl düşünülebileceği sorusuna Bauman bakımından yanıt verebilmek için gerekli zemin oluşmuş görünmektedir.

Yaşamı Bir Sanat Eseri Olarak Düşünmek

Sanat kavramı, öncelikli olarak resim, müzik, şiir ve mimari gibi güzel sanatların çeşitli alanlarını çağrıştırmaktadır. Ancak yaşamak da başlı başına bir sanat olarak düşünülebilir. Öyle ki yaşam sanatı, aslında bireylerin uğraşması gereken en önemli ve bununla birlikte oldukça zor ve karmaşık bir sanattır. Bunun sebebi, yaşam sanatının nesnesinin, yani sanat eserinin herhangi bir iş değil; bir ömür süren bir geliştirme süreci olmasıdır. Yaşam sanatında bireyler hem sanatçı hem de sanatlarının nesnesi, yani sanat eserleridir (Fromm, 1994: 29-30).

Yaşamlarımızın bir sanat eseri olarak düşünülmesi, bireylerin dünyada bir şeyler yapabildiğinin, örneğin daha mutlu olabilmek için çaba gösterdiğinin, kendilerini ve çevrelerini değiştirebilecekleri inancının bir ifadesidir. Bu durum, aslında dünyanın şu andaki mevcut

hâlimden farklı bir şekilde yeniden kurgulanabilmesinin mümkün olduğu ve dünyanın hâlinin bizzat bireylerin eylemlerine bağlı olduğunun kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Daha yalın bir ifadeyle söylenecek olursa, dünyanın kesin ve zorunlu olarak *belirlenmediğine* yönelik bir inancın dışavurumudur. Bireyler dünyada bir şeyler yaparak kendi yaşam seyirlerini olduğu kadar çevrelerini ve dünyalarını da değiştirebileceklerine, üstelik bu değişimin mimarı olabileceklerine inanmaktadır. Bauman'ın ifadesiyle (2017: 74) bireylerin kendileri ve çevrelerine yönelik çok çeşitli yaratımları, kendilerinin bir sanatçı olarak konumlandırılabilmesi ile yakından ilişkilidir.

Bauman, yaşamın kaçınılmaz olarak biçimlendirilmek amacıyla sanatçı bireylere verilmiş bir sanat eseri olduğunu düşünmektedir. Ona göre yaşam seçimlerimizden, seçimlerimiz arasındaki seçimlerimizden ve seçimlerimizin sonuçlarından meydana gelmekte; bu durum da zorunlu olarak yaşamın bir sanat eseri olarak düşünülmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Dolayısıyla Bauman'a göre (2017: 71-74) yaşamın bir sanat eseri olması, alelade bir düşünce, hayatlarımıza yönelik bir nasihat veya varsayım değildir. Bu ifade gerçekliğin bir ifadesidir. Çünkü yaşam, zorunlu olarak irade ve seçme özgürlüğüne sahip bireylerin yaşamı olduğu için, sanat eseri olmaması mümkün değildir.

Bireylerin toplumsal hayat içerisinde diğer bireylerle kurmuş oldukları ilişkiler ve ilişki ağları, hiç şüphesiz ki onların tercihleri üzerinde etkili olabilmektedir. Bu noktada özellikle aile ilişkileri, bireyleri gündelik hayatta bir şeyleri yapmaya ve yapmamaya sevk edebilmekte, yönlendirebilmekte veya bazı eylemlere yasak koyabilmektedir. Ancak Bauman'a göre (2017: 74-75) dışsal koşulların bireysel yaşam üzerindeki baskısı ne kadar çok olursa olsun, tüm seçimler ve tercihler bireylerin yaşamları üzerinde iz bırakmaktadır. Bireylerin tercih yapma ve irade gösterme sorumluluklarının dışsal koşullar tarafından belirlendiği durumlarda dahi yaşam, bu dışsal koşullar ile bireysel tasarılar arasındaki çatışmadan meydana gelmektedir. Bireyler, üzerlerindeki baskı ne kadar etkin ve kendilerini edilgen kılıcı olursa olsun, kendilerini isteklerine göre yeniden ve yeniden biçimlendirmeyi amaçlamaktadır.

Günümüz akışkan modern toplumlarının en karakteristik özelliklerinden birisi de yaşamı oldukça belirsiz bir mahiyete büründürmesidir. Bireyler, gündelik yaşamlarının herhangi bir anında ve aldıkları herhangi bir kararda, sonucun iyi veya kötü olacağına yönelik tahminde bulunamamaktadır. Ne kadar aksi denirse denensin Bauman, yaşamın belirsizlikler eşliğinde sürdürüldüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla alınan her karar ve yapılan her tercih, sonuçları bakımından rastlantısal kalacaktır (Bauman, 2017: 76). Hayatlarımıza dair tercihlerimizin, kararlarımızın, yapıp etmelerimizin bir kılavuzu olmadığı için, yaşam sanatı beraberinde çok çeşitli riskleri de getirmektedir. Fakat Bauman, bireylerin hayatta izleyecekleri yolu yaratırken kendilerini de yaratmalarına ve yaşamın getirdiği riskleri göze alıp onlarla baş etmekten başka bir çarenin olmadığına dikkat çekmektedir. Herhangi bir sanat eseri sanatçılar tarafından nasıl yaratılıyorsa, yaşam da hem sanatçı hem sanat eseri olan bireyler tarafından yeni baştan yaratılmaktadır. Çünkü yaşamın, tercih hakları ve özgürlük verdiği müddetçe sanat eseri gibi düşünülmesi gerekmektedir (Bauman, 2012b: 191-192). Üstelik akışkan modern dünyada yaşam sanatının icra edilmesi ve kişinin yaşamının bir sanat eseri hâline gelmesi, kesintisiz bir dönüşüm ve şimdiye kadar olduğundan başka bir kişi olarak sürekli kendisini yeniden tanımlaması anlamına gelmektedir (Bauman, 2017: 101). Yaşam sanatı bakımından akışkan modern dünyanın sunduğu bu yeni ortam hem büyük bir heyecan hem de aynı zamanda bir korku yaymaktadır. Akışkan modern toplumların bireyselleşme ideolojileri, tüketim toplumlarının bir ölçüsü hâline gelerek dünyayı tüketim nesnelere ambarına, bireysel yaşamı sonsuz bir pazarlığa, yaşamın amacını bireylerin tatminine ve başarılı bir yaşamı ise piyasa değerindeki artışa eşitlemektedir (Bauman, 2017: 120).

Tıpkı diğer sanatçılar gibi yaşam sanatçıları da üzerine düşünce ve duygularını işlemek istedikleri malzemenin direnişine karşı mücadele etmektedir. İnsan yaşamı da dâhil olmak üzere tüm sanat eserleri, bu mücadelenin izlerini, zaferlerini ve yenilgilerini taşımaktadır (Bauman, 2012b: 193). Bireyler bilsin veya bilmesin, istesin veya istemesin, beğensin veya beğenmesin, kendi yaşamlarının sanatçılarıdır. Çünkü sanatçı olmak, aksi hâlde biçimsiz ve düzensiz olacak bir şeye biçim ve düzen vermektir; olabilecek bazı şeyleri, olayları ve ihtimalleri manipüle ederek kaos olacak bir şeyden sabitlik çıkarmaya çalışmaktır. Bireyler her ne şartta olursa olsun gündelik yaşamın tüm veçhelerinde bazı olayları diğerlerinden daha muhtemel bir hâle getirmek için çaba göstermekte ve içerisinde buldukları durumu organize etmeye çalışmaktadır (Bauman, 2017: 165). İşte Bauman açısından yaşam sanatının anlamı ve ifadesi de budur. Her şeyin bir akış hâlinde olduğu dünyada, ilişkilerimizin değiştiği, bağlarımızın gevşediği ve mutluluğu tüketerek elde edilebilen bir şey olarak algılamaya başladığımız dünyada, kendi yaşamlarımız üzerinde söz söyleme hakkını talep etmek, yaşam sanatının ifadesidir. Üstelik bu ifade hem dışsal hem de içsel bir tüketim baskısının, kimlik ediniminin, kendimizi her gün ve her gün yeniden yaratmanın baskısı altındadır.

Gündelik Hayatta Yaşam Sanatının İcrası

Bireylerin gündelik hayat içerisinde dışsal ve içsel koşulların çok çeşitli baskıları altında kalarak kendilerini her gün ve her gün yeniden yaratmaları; duygu, düşünce ve eylemde bulunma biçimlerinde söz konusu baskıları hissederek tutum ve tavırlarını yeniden gözden geçirmeleri Bauman gibi Michel de Certeau'nun da ilgi odağının merkezini oluşturan temel problemdir. Certeau bu temel problem ile *Gündelik Hayatın Keşfi* adlı iki ciltlik araştırma raporu aracılığıyla diyaloga girmekte ve bireylerin gündelik hayat içerisindeki eylemlerini sorgulamaktadır. Ona göre bireyler, sosyal düşünce tarihi boyunca genel olarak pasif bir varlık olarak konumlandırılmakta ve disiplin altında olmakla nitelendirilmektedir. Ancak Certeau, bireylerin yapı ve sistem dolayımı olarak ele alınmasına karşıt bir biçimde, gündelik hayatın bireylerin alışkanlıkları, tutumları ve uygulamaları bakımından değerlendirilmesinin oldukça kıymetli olduğunu belirtmektedir. Certeau'ya göre (2008: 43) bireylerin gündelik hayat içerisindeki eylemlerinin incelenmesi, daha önce ele alınmamış ve aydınlatılmamış bir zemini ifşa etme çabasıdır.

Certeau, bireyleri yapı ve/veya sistem içerisinde ele almanın onların duygu, düşünce ve eylemde bulunma biçimlerindeki öznelliklerini azalttığı görüşündedir. Yapı ve/veya sistem içerisinde anlaşılma çabı yapılan birey, giderek bu sınırların içerisinde hapsedilmekte ve bu koşulların oluşturduğu şartlardan kurtulamamaktadır. Bu noktada Certeau, özellikle bahsi geçen araştırmasında bireylerin gündelik hayat içerisinde yapısal açıklama modellerinin veya yapıya öncelik veren sosyal teorilerin bireyleri çepeçevre kuşatılmış bir vaziyette konumlandırmasına eleştirel yaklaşmaktadır. Deniz ve Kentel'in belirttiği üzere (2016: 750) Certeau bireylerin pasif, disiplin altında ve uysal olduğu varsayımlarını reddetmektedir. Certeau'ya göre (2008: 60) yapı tarafından kuşatılmış bireyler, verili şartlar altında karşılaştığı tüm baskılarla “oynamak” bu baskılara “oyun çevirmek” durumundadır ve fakat bireyin bu niteliği ısrarla göz ardı edilmektedir.

Certeau, bireylerin gündelik hayat içerisindeki ilişkilerinin, kararlarının, tercihlerinin ve yapıp etmelerinin, özellikle sonuçları bakımından belirsiz, tutarsız ve birbiriyle oldukça çelişik olduğu konusunda Bauman ile hemfikiridir. Ancak Certeau'ya göre artık sosyal bilimlerin ve bilhassa sosyolojinin inceleme alanı, Bauman'ın tüketim, gözetim, kimlik, modern toplum analizlerinde olduğu gibi makro boyuttaki unsurlar değil; söz konusu tüketimin veya gözetimin filesine giren bireyler ya da gruplardır. Certeau (2008: 44-48) bireylerin ya da grupların, bir başka ifadeyle gündelik hayatın asıl aktörlerinin tüketim, gözetim, kimlik ve kültür ile nasıl mücadele ettiklerini, söz konusu baskıları kendi lehlerine çevirebilmek için hangi *dümenci*,

hileci ve *dağınık yaratıcılıkları* kullandıklarını, *gizli* ve *kaçamak* eylemlerini ifşa etmek amacındadır. Diğer bir deyişle Certeau disiplini değil *anti-disiplini* konu edinmekte ve metodolojik olarak bireye ve bireyin bağlam içerisindeki eylemine öncelik vermektedir. Ertürk'ün (2022: 346-347) belirttiği üzere Certeau'nun gündelik hayata ilişkin görüşlerinin temelini oluşturan zemin, toplumsal kontrol ve disiplin düşüncesine karşıt olacak şekilde meydana okuma ve direniştir. Bu kapsamda Foucault'nun 1975 yılında yayımladığı *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserini bir başyapıt olarak değerlendiren Certeau (Giard, 2008: 20) kendi eseri ile söz konusu eser arasında dikkat çekici bir ilişki kurmaktadır.

Certeau *Gündelik Hayatın Keşfi* adlı eserindeki inceleme yolunun Foucault'un iktidar analizi olarak gerçekleştirdiği incelemenin bir devamı veya simetrisi olarak görülebileceğini belirtmektedir. Certeau, Foucault'nun ilgi odağının teknik düzenlemeler, iktidar analizleri, disiplin mekanizmaları ve yapısal prosedürler olduğunu ifade etmektedir. Bu yapısal prosedürler, en ince ayrıntıların düzenlenmesi aracılığıyla kitleleri “disiplinli” bir topluma dönüştürmektedir. Üstelik bu disiplinli toplum öğretim, sağlık, adalet, ordu ve çalışma yaşamı ile ilgili tüm sapmaları idare edebilmekte, düzenleyebilmekte ve sıralayabilmektedir. Bu noktada Certeau'nun hareket merkezi, disipline edici iktidarın uyguladığı söz konusu prosedürlerin *disiplinle oynayanlar* açısından hangi uygulamaları, dümen ve hileleri barındırdığıdır (Certeau, 2008: 191-192). Dolayısıyla Certeau'nun ilgilendiği alanın, Foucault'un ihmal ettiği alan olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir. Certeau'nun odak noktası disiplin mekanizmalarının nasıl işlediği, üretildiği ve bireylerde nasıl tezahür ettiği değil, iktidarın nasıl tüketildiği diğer bir deyişle anti-disiplin ağının bireyler tarafından nasıl örüldüğüdür (Sabuktay, 2008: 163). Certeau'ya göre bu konu hiç de hafife alınacak bir konu değildir. Çünkü ona göre bireyler, aynı zamanda bu söz konusu disiplinlerden kaçabilecek varlıklardır. Bireylerin disiplinden kaçabilmek ve olası durumları kendi lehlerine çevirebilmek için kurdukları dümenler ve hileler ise bizi günlük uygulamalara, yaşanan mekânlara yani sokağa, mahalleye, mahalle pazarına, kente; diğer bir ifadeyle gündelik hayatın tam içerisine götürmektedir.

Giard'ın belirttiği üzere (2008: 22) Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi* eserlerinde uyguladığı metodoloji ile bireylerin gündelik hayat içerisindeki görünmez, sessiz, incelikli ve fakat ustalıkla icra edilmiş taktiklerinin, egemen düzenin oyun alanlarına sızdırılmasına yoğunlaşmaktadır. Günümüz toplumlarında bu düzen, bireylere belirli bir tüketim modeli dayatmak isteyen ve tüketim ürünlerinin düzenlenmesini, sevk ve idare edilmesini organize eden piyasa tarafından sağlanmaktadır. Bu noktada Certeau'nun günümüz toplumlarını Bauman gibi bir *tüketim toplumu* olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat bununla birlikte Certeau'nun Bauman'dan ayrılan önemli bir yanı, kapitalist mal piyasasında sunulan ve tüketime odaklanan kültür ürünleri üzerine odaklanması değil; tüketim ürünlerinin bireyler tarafından gündelik hayat içerisinde nasıl ve hangi biçimlerde kullanıldıklarıdır. Certeau'ya göre asıl önemli olan üst kültür değildir. Önemli olan, bu üst kültürün bireyler tarafından nasıl alaşağı edildiğidir (Giard, 2008: 15). Düzenin ve disiplinin alaşağı edilmesi yani direniş mekanizmaları Certeau'ya göre hep aynı biçimde gerçekleştirilmektedir. Güçlerin eşitsiz dağılımı aynı mahiyette olduğu için direniş mekanizmaları da dönemden döneme veya düzenden düzene değişmemektedir. Bireyler sürekli olarak eşitsizlikleri kendi lehine çevirmek için mücadele etmektedir. Certeau yapısal prosedürler karşısında direniş gösterebilmek anlamına gelen gündelik eylemlerin *sanat* ve *tarz* kavramlarından ayrı düşünülmemeyeceğini belirtmektedir. Söz konusu bu iki kavram, kültürel uygulamaların daha iyi kavranmasını; bu kültürel uygulamaların bireyler tarafından nasıl kullanıldıklarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan araçlardır (Giard, 2008: 22).

Zayıfın Sanatı Olarak Taktikler

Certeau bakımından yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak nasıl değerlendirilebileceği en iyi şekilde onun *strateji* ve *taktik* kavramlarına yüklediği anlamların açıklanması vasıtasıyla anlaşılabilir. Certeau'ya göre (2008: 54) strateji, belirli bir zamanın ve mekânın varlığını talep eden güç ilişkileridir. Strateji diğer her şeyden önce gelmek koşuluyla, mutlak olarak sınırları iyice belirlenmiş bir alanın varlığını gerektirmektedir. Bu alan, içerisinde bulunan unsurları belirli güç ilişkileri ile düzenleyen, sevk ve idare eden bir zemini barındırmaktadır. Certeau stratejiyi, gücü elinde bulunduranların hâkimiyetlerini korumak ve sürdürmek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler olarak tanımlamaktadır (Deniz vd., 2016: 1080). Taktik ise strateji kavramının aksine herhangi bir mekânsal aidiyet barındırmamaktadır. Certeau'nun belirttiği üzere (2008: 54) taktikler, uygulama alanı olarak yalnızca ötekinin, yani stratejinin mekânına sahiptir. Taktikler, stratejinin alanını bütünüyle işgal edememekte ve fakat bununla birlikte parçalar hâlinde stratejinin güç ilişkilerini oluşturduğu ve koruduğu zemine sızabilmektedir. Bu durum taktiklerin bir avantajı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü aidiyet kavramı, mekânın zamana karşı bir zaferi olarak anlaşılmalıdır. Taktikler mekânsız fakat zamanı bağımlıdır. Belirli bir alandaki güç ilişkilerini kendi lehine, kendi çıkarına dönüştürebilmek ve kullanabilmek için olası fırsatları, şansları yakalaması gerekmektedir. Bunun anlamı da taktiklerin sürekli olarak tetikte olması gerektiğidir. Taktikler, gündelik hayatın olağan akışına müdahale edebilmek ve güç ilişkilerinin yönünü kendi çıkarına uygun olacak şekilde dönüştürebilmek için zamanı fırsatlara çevirmek zorundadır (Certeau, 2008: 55).

Certeau, strateji ve taktik arasında yaptığı ayrımı gündelik hayatın keşfi için bir başlangıç şeması olarak sunmaktadır. Stratejinin en önemli özelliği bir mülkiyet olarak sınırları çizilebilecek bir mekâna sahip olması; bu mekânı hedeflerden ve tehditlerden koruyabilmesidir. Strateji ile karşılaştırıldığında taktikler ise mülkiyetin var olmamasıyla nitelenen hesaplı eylemlerdir. Dolayısıyla taktikler bütüncül bir projeye sahip değillerdir. Hamle yapabilmek için zamanı fırsatlara çevirmek ve bu fırsatları değerlendirmek zorundadır. Bu bakımdan taktiklerin her gün ve her gün yeniden yaratılması, kazancın yeniden elde edilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Certeau'ya göre (2008: 114) taktikler zayıfın sanatıdır.

Gündelik hayat içerisindeki eylemlerin taktik türünden olduğu bilgisinden yola çıkarak Certeau, bireylerin günlük alışkanlarının, tutum ve uygulamalarının yaratıcılıklarına ilişkin bir düşünce biçimi ortaya çıkarmak amacındadır. Bu bakımdan Certeau'ya göre bireylerin gündelik hayattaki tüm eylemleri taktik olarak anlaşılabilir. Örneğin herhangi bir mekânda oturmak, kent içinde yürümek, etkileşime girilen insanlarla konuşmak, herhangi bir metni okumak, bir markette alışveriş yapmak, yemek hazırlamak; tüm bu eylemler, bireylerin kurnazlıkları ve taktikleriyle doludur. Söz konusu bu eylemler, güçlü tarafından kurulmuş olan ve idare ettirilen bir düzen içerisinde gerçekleştirilmektedir. Certeau'ya göre (2008: 104) alışveriş merkezi, kent veya mutfak gibi herhangi bir mekân, bu mekânın ve bu mekânda hâkim olan dilin zorladığı ve baskı altına aldığı bir düzen oluşturmaktadır. Ancak bu düzen bireylerin kullanım tarzlarına bağlı olarak yeniden düzenlenebilmektedir. Bireyler gerek zorla gerek kültürel bir baskıyla gerekse de kanunla dayatılan sınırların dışına çıkmadan, söz konusu mekân içerisinde yaratıcı olmayı başarmaktadır. Bu durum *iki arada olma* sanatıdır. Bireyler gündelik hayat içerisinde buldukları durumlardan daha önce öngörülemez yararlar sağlamayı bilmektedir. Gökalp Yılmaz'ın belirttiği gibi (2017: 66) gündelik hayat içerisinde bireyler farklı kullanım alanları yaratabilmektedir. Bireysel eylemlerin farklı kullanım alanları yaratması üst yapısal düzenlemenin egemen hâline karşıt bir duruşu meydana çıkarmaktadır.

Certeau'nun *yaşam sanatı* kavramını oluşturduğu zemin tam olarak burasıdır. Certeau açısından bireylerin stratejiye/düzene karşı taktikleri, kurnazlıkları, hileleri ve dolap çevirme oyunları yaşam sanatının icrası anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Certeau tarafından bireylerin

gündelik yaşamdaki eylemleri sanatsal faaliyetler olarak değerlendirilmektedir. Certeau'nun bu açıklaması, Bauman'ın yaşam sanatçılarının da tıpkı diğer sanatçılar gibi karşılıklarına çıkan malzemenin direnişine karşı mücadele ettiklerine yönelik açıklaması ile paraleldir. Bireyler kendilerinden önce oluşturulmuş ve oluşumlarında kendilerinin herhangi bir emek sarf etmedikleri birçok olgu, olay ve durum ile karşılaşabilmektedir. Söz konusu bu unsurlar her zaman bireylerin arzuladıkları, istedikleri durumlar da değildir. Bauman özellikle akışkan modern dünyadaki tüketim, kimlik ve bireyselleşme kavramlarını ve bireylerin günümüzde artık zorunlu olarak sanatçı olduklarını ifade ederken böyle bir konumdan hareket etmektedir. Certeau ise asıl olarak bu düzenin bireyler tarafından alt edilmesine dikkat çekmekte; bireylerin taktiklerinin onların birer yaşam sanatçısı oldukları için mümkün olabildiğini vurgulamaktadır. Bireyler karşılaştıkları durumları yeniden ve yeniden yorumlayabilmekte; itaat eder gibi görünürken dahi kendi öznelliklerini uygulayabilmektedir. Bauman, bireylerin özellikle kimlikleri ve kimliklerinin onay ihtiyacı söz konusu olduğunda *yaratıcı yıkıcılık* uyguladıklarını belirtmektedir. Certeau da söz konusu yaratıcı yıkıcılık kimlikler üzerinden değil gündelik hayattaki tüm eylemler üzerinden gündeme gelmektedir. Bu sebeple Certeau'ya göre (2008: 55) taktikler bize aklın günlük mücadelelerden ve bu mücadelelere eklenen zevklerden ayrı düşünülmemeyeceğini ifade etmektedir.

Gündelik hayat içerisinde bireylerin eylemlerinin taktik türünden olmasını Certeau birçok örnek ile açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre yürümek, okumak ve konuşmak bu tür eylemlerden bazılarıdır. Bu eylem tarzları her zaman strateji tarafından kontrol altında bulundurulmuş bir alan içerisinde yer almaktadır. Ancak taktikler, yani bireylerin hesaplı eylemleri söz konusu alanda geçerli olan kuralları dönüştürebilmekte, bu alanların düzenine sızabilmektedir. Bireyler kendilerine belli bir mekânın ve dilin dayatıldığı bu düzende kendi kullanım tarzlarına göre oyun kurmaktadır. Bireyler tarafından stratejinin hâkim olduğu bu alanlarda yapılması gereken şey, çoğul ve yaratıcı olmayı başarabilmektir. İki arada olma sanatı olarak isimlendirilen bu sanat, bireylerin durumu kendi lehlerine çevirebilecekleri operasyonları içermektedir. Diğer bir deyişle taktikler, stratejinin mekânını kullanarak olası durumları kendi lehine çevirmesi bakımından *olanla idare etme* sanatı olarak da anlaşılabilmektedir (Certeau, 2008: 105).

Örneğin Certeau bakımından okuma eylemi günümüz toplumlarında merkezi bir yer işgal etmektedir. Okuma eylemi bir yanı sıra "pasifliğin doruk noktası" olarak görülebilir. Fakat Certeau'ya göre okuma eylemi sessiz bir üretimin tüm özelliklerini barındırmaktadır. Okumak sayfalarından türetilir; okuyan sayfalarda gezinir ve okuduğu nesneyi bir metne dönüştürür. Karşısına çıkan çok çeşitli sözcüklerden anlamlar kurar, metinde düzenbazlık yapar. Okunan şey her ne olursa olsun, belleğe alıp dönüştürülür. Bu bakımdan Certeau'ya göre (2008: 57) okumak pasif olmayan bir sanattır. Bu sanat metne sızdırılan bir yeniliğe kapı açmaktadır. Certeau yürümenin de benzer bir üretim sanatı olduğunu belirtmektedir. Yürümek, öncelikli olarak bir uzam düzenini, güç ilişkilerini kapsayan bir stratejiyi ve bu stratejinin sahibi olduğu bir mekânı varsaymaktadır. Bu zaman ve mekân bileşkesinde bir dizi olasılık, yasaklama ve onay mevcuttur. Bu sebeple yürüyen kişi, çoğu hâlde mevcut kuralları inşa edici değildir ancak onu *var eden* konumundadır. Yürüyen kimse bu olasılıklarla oynar; yasaklamaları değiştirir, yollarla mücadele eder veya yeni yollar icat eder. Kestirme yollar inşa etmek yürüyüşü çeşitlendirir ve yürüyen kişiyi dönüştürür. Bu bakımdan yürüyen kişi seçen ve seçim yapan bir kişidir. Dolayısıyla yaya, kimi zaman uzamın sundukları arasından tercih yapar kimi zaman ise mevcut alternatiflerin dışına çıkarak süreksizlik ve kopukluk yaratır (Certeau, 2008: 194-195).

Certeau'ya göre (2008: 100) gerçek düzen, bireylerin gündelik hayat içerisinde stratejinin oluşturmuş olduğu kuralları kendi lehlerine çevirmek için kurdukları oyunların ve çevirdikleri dümenlerin, yani taktiklerin düzenidir. Bireyler kendi özel amaçları bakımından

mevcut stratejiyi sürekli olarak manipüle etmeye ve çıkar sağlamaya çalışmaktadır. Gündelik hayatın herhangi bir alanı, o alanda egemen olan bir erk tarafından her ne kadar düzenlenmiş ve sınırları çizilmiş olsa da bireylerin gündelik olarak icra ettikleri sanatlar bakımından oyuna getirilmektedir.

Sonuç

Yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak düşünülüp düşünülemediği sorusu Bauman ve Certeau tarafından sorulan ortak bir sorudur. Fakat bu soruya her iki isim tarafından getirilen yanıtlar, kendilerinin dünyayı anlama ve yorumlama farklılıklarından dolayı birbirinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Bu çalışmada esas itibarıyla söz konusu iki ismin yaşam sanatı kavramını nasıl anladıkları, bu kavram ile neyi ifade etmek istedikleri, dünyaya, topluma ve bireylere nasıl baktıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Bauman ve Certeau'nun yaşam sanatı kavramına bakışları noktasında birkaç husus ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, hiç şüphesiz ki her iki isim de bireylerin yaşamlarının birer sanat eseri olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir. Öyle ki, Bauman'a göre zaten yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak değerlendirilmemesi mümkün değildir. Sürekli değişen ve hâkim olan tek unsurun geçicilik olduğu modern akışkan dünyada bireyler sürekli olarak tercihlerde bulunmaktadır. Bireylerin gündelik hayat içerisindeki seçimleri onların birer yaşam sanatçıları olduklarının en büyük delilidir. Bauman'a göre bireylerin yaşam sanatçıları olmaları ve dolayısıyla yaşamın bir sanat eseri olarak düşünülmesi gerektiği, modern akışkan dünyanın bir gerekliliğidir. Bauman yaşam sanatı ifadesini bir tavsiye yahut öneri olarak değil, gerçekliğin bir ifadesi olarak dile getirmektedir. Söz konusu bu gerçeklik, tüketim toplumlarının bireyleri tüketiciler olarak konumlandırması ve bu tüketimin bireylerin mutluluklarıyla ilişkilendirilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Bauman'a göre bireyler modern çağ ile birlikte sürekli olarak bir mutluluk arayışı içerisinde bulunmakta ve bu mutluluk arayışı kendisini tüketim nesnelere ile özdeşleştirmektedir. Nesnelere tüketimi, bireylerin kimliklerine sirayet etmekte ve kimlikler satın alınabilen, her gün yeniden kurulması gereken unsurlar hâline dönüştürülmektedir. Bireylerin kimlikleri üzerinde her gün yaratıcı yıkıcılık uyguladığını belirten Bauman'a göre insan, günün ve akışkanlığın rüzgârına kapılarak kendisini yeniden var etmenin yollarını aramaktadır. Dolayısıyla Bauman açısından yaşam sanatı, bireylerin kendilerini günün şartlarına, moda, tüketimin gerekliliklerine göre yeniden oluşturmak anlamında kullanılmaktadır. Bu bakımdan Bauman'ın yaşam sanatı kavramına ilişkin olarak yapısal bir açıklama modeli sunduğu, tüketimin bireyler tarafından içselleştirilerek bir benlik inşa etme aracı olarak kullanıldığı söylenebilmektedir.

Yaşam sanatı kavramına yönelik olarak Bauman'ın yapısal açıklama girişiminin aksine Certeau, bireylerin gündelik hayat içerisindeki eylem, uygulama ve üretim biçimlerine odaklanmaktadır. Giard'ın belirttiği üzere (2009: 12) Certeau, bireylerin yalnızca *tüketiciler* olarak konumlandırılmasına ve bu vesileyle bireylerin sömürü düzeni karşısında pasif ve edilgen bir şekilde düşünülmesine eleştirel yaklaşmaktadır. Certeau'nun ilgi odağı en temelde bireylerin eylem biçimleri ve yaratıcılıklarıdır. Bireyler yapı, sistem veya toplum adı verilen her türlü stratejik unsurun baskılarına, bireyleri yönetme ve sevk etme modellerine karşı durabilmektedir. Bununla birlikte, kendisine yöneltilen tüketim baskısıyla mücadele eden bireyler Certeau'ya göre gündelik hayat içerisinde her gün çeşitli taktikler gerçekleştirebilmek, olanı kendi lehine çevirebilmek için sürekli olarak yaratıcı etkinlikler ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan Bauman'ın yaşam sanatına ilişkin olarak sunduğu çerçevenin yapısal bir açıklama olarak değerlendirilmesi mümkün iken Certeau buna karşıt bir biçimde asıl olarak ilgilenilmesi gerekenin bireylerin eylem, uygulama ve üretim sanatları olduğunu dile getirmektedir. Certeau'nun söz konusu sanatları konumlandığı yer ise gündelik yaşamdır. Bireyler gündelik yaşam içerisinde yaratıcı olmanın yollarını aramakta, *iki arada olma* ve *olanla idare etme*

sanatlarıyla söz konusu baskıları kendi lehlerine çevirebilmek için oyun kurmakta, hile ve düzenbazlık yapmaktadır. Bu bakımdan Certeau açısından yaşam sanatı kavramı, gündelik hayatın tüm alanlarındaki çok çeşitli eylemleri kapsamaktadır. Buradan hareketle Certeau için yaşamın başlı başına bir sanat eseri olduğu söylenebilmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Ahmed, S. (2016). *Mutluluk vaadi*. (Çev: D. Mayadağ), Sel Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu*. (Çev: H. Deliceçaylı, F. Keskin), Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2017). *Sessiz yığınların gölgesinde*. (Çev: O. Adanır), Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. & Obirek, S. (2019). *Dünyaya ve kendimize dair*. (Çev: B. Halaç), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar*. (Çev: Ü. Öktem), Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (2012a). *Akışkan aşk: İnsan ilişkilerinin kırılğanlığına dair*. (Çev: I. Ergüden), Versus Kitap.
- Bauman, Z. (2012b). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup*. (Çev: P. Sıral), Habitus Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2015a). *Sosyolojik düşünmek*. (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2015b). *Akışkan modern dünyada kültür*. (Çev: İ. Çapçioğlu, F. Ömek), Atıf Yayınları.
- Bauman, Z. (2016a). *Özgürlük*. (Çev: K. Eren), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016b). *Küreselleşme*. (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Yaşam sanatı*. (Çev: A. Sarı), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış toplum*. (Çev: A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınları.
- Bircan, H. H. (2001). *İslam felsefesinde mutluluk*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çirkin, A. & Göksel, T. (2016). Mutluluk ve gelir. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 375-400.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi I: Eylem, uygulama, üretim sanatları*. (Çev: L. A. Özcan), Dost Kitabevi Yayınları.
- Deniz, A. Ç. & Kentel, F. (2016). De Certeau: Operasyonlar, strateji, taktik ve kent. *Tarih Okulu Dergisi*, (15), 747-761.
- Deniz, A., Hülür, A. B., Ekinci, Y. (2016). Göç, strateji ve taktik: Suriyeli sığınmacıların gündelik hayat deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1077-1187.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-302.
- Diener, E. & Seligman, M. E. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5(1), 1-31.

- Easterlin, R. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*, (27), 35-47.
- Easterlin, R. A. & Angelescu, L. (2009). Happiness and growth the world over: Time series evidence on the happiness income paradox. *IZA Discussion Paper*, (4060).
- Ertürk, M. (2021). Gündelik hayat sosyolojisinin iki kutbunda süreklilik: Michel De Certeau'nun dipnotundaki Henri Lefebvre. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41(2), 319-350.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. (Çev: I. Ergüden, O. Akınhay), Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, E. (1994). *Erдем ve mutluluk: Ahlak psikolojisi üzerine bir inceleme*. (Çev: A. Yörükkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Giard, L. (2008). Bir araştırmanın hikâyesi. (Çev: L. A. Özcan), M. d. Certeau (Ed.), *Gündelik Hayatın Keşfi I. Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları* içinde (9-37. ss.), Dost Kitabevi.
- Giard, L. (2009). Anlar ve mekânlar üzerine. (Çev: Ç. Eroğlu, E. Ataçay), M. d. Certeau, L. Giard, P. Mayol (Ed.), *Gündelik Hayatın Keşfi II. Konut, Mutfak İşleri* içinde (11-23. ss.), (Dost Kitabevi).
- Gökalp Yılmaz, G. (2017). Gündelik hayat sosyolojisinden kente ve kültüre bakmak: Certeau'cu bir taktik alanı olarak kent. C. Ergun, S. Ögreci (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* içinde (64-78. ss.), Gece Kitaplığı.
- Kahneman, D. & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489-16493.
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik hayatın eleştirisi III*. (Çev: I. Ergüden), Sel Yayıncılık.
- Rojas, M. (2007). Heterogeneity in the relationship between income and happiness: A conceptual-referent-theory explanation. *Journal of Economic Psychology*, (28), 1-14.
- Sabuktay, A. (2008). Kızılay'da gündelik hayat ve yönetim. *Mülkiye Dergisi*, 32(261), 161-173.
- Veenhoven, R. & Dumludağ, D. (2015). İktisat ve mutluluk: Bugün daha mutlu muyuz? D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, E. Ruben (Ed.), *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* içinde (201-230. ss.), İmge Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

This study focuses on the views of Zygmunt Bauman and Michel de Certeau, who share the idea that our lives are works of art, on the concept of the art of life. Bauman and Certeau invite individuals to understand themselves and make sense of the world with the concept of the art of living. The question that both names ask in common is: "How can our lives be considered as works of art?". However, their answers to this question differ. In today's liquid modern world, Bauman considers every human being as an artist of life and every life as a work of art, and focuses on the concepts of happiness, consumption, identity and social approval. In this respect, it can be said that Bauman realized a historical and philosophical narrative and opened the art of life to discussion over happiness. Therefore, in order to understand Bauman's concept of the art of living, it is first necessary to overcome the stages of thought that lead us to the concept in question. The other name whose views on the concept of the art of living will be included is Certeau. He has positioned the concept of the art of life in daily life. He discusses how the actions of individuals in daily life can be interpreted with the concepts of strategy and tactics. From this point of view, the aim of the study is to explain how Bauman and Certeau explain the concept of the art of life and to carry out a thought practice on the concept of the art of life by identifying the similar and different points of these explanations.

In this study, it has been tried to explain how the two names in question understand the concept of the art of life, what they want to express with this concept, how they look at the world, society and individuals. A few issues come to the fore at the point of view of Bauman and Certeau on the concept of the art of living. First of all, both names undoubtedly think that the lives of individuals can be considered as works of art. According to Bauman, it is a necessity of the modern liquid world that individuals should be artists of life and therefore life should be considered as a work of art. Bauman expresses the art of living not as a recommendation or suggestion, but as an expression of reality. According to Bauman, individuals are constantly in search of happiness with the modern age, and this pursuit of happiness identifies itself with consumption objects. The consumption of objects permeates the identities of individuals, and identities are transformed into items that can be bought and need to be reconstructed every day. According to Bauman, who states that the identities of individuals have to change every day, people look for ways to re-create themselves by being caught in the wind of the day and fluidity. Therefore, for Bauman, the art of living is used in the sense of recreating the individuals themselves according to the conditions of the day, fashion and the requirements of consumption.

At the center of Certeau's views on the concept of the art of living are the forms of action and creativity of individuals. Certeau, like Bauman, acts from the idea that today's societies are consumption societies. According to him, individuals struggle with the pressure of consumption directed against them by the elements of strategy, and they implement various tactics every day in order to overcome the pressure and turn the situation in their favor. In this respect, while it is possible to evaluate the framework presented by Bauman regarding the art of living as a structural explanation, Certeau, on the contrary, states that the main thing to be concerned with is the action, practice and production arts of individuals. Where Certeau places these arts is everyday life. Individuals play tricks and deceive in order to find ways to be creative in daily life and to turn the pressures in their favor. In this respect, for Certeau, the concept of the art of life encompasses a wide variety of actions in all areas of daily life. From this point of view, it can be said that for Certeau, life is a work of art in itself.